DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13561

Wieluń Memorial Book

Sefer zikaron li-ḳehilat Veyelun

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

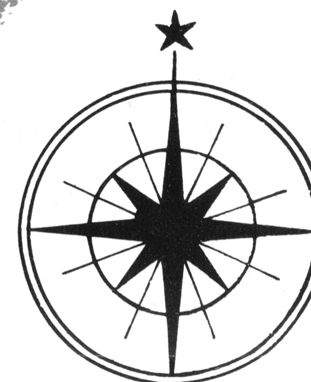

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron li-ḳehilat Veyelun.
DESCRIPT	534, 24 p. : ill. ; 31 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Wieluń (Sieradz)
	Wieluń (Sieradz, Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Wieluń (Sieradz)
ADD'L TITLE	Wielun memorial book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

WIELUŃ

rys. J. Landsberger.

① Szpital
② Starostwo
③ Gimn. Męskie
④ Gimn. Żeńskie
⑤ Straż pożarna
⑥ Ochronka
⑦ Elektrownia
⑧ Post. Policji
⑨ Więzienie

Błonie
Niedzielska
Reformacka
Sieradzka
Ogrodowa
Palestrancka
Okólna
Różana
Podwale
Krakowskie
Augustjańska
Barycz
Kaliska
Targowa
Targowisko
Turowska
Nowy Rynek
Pl. Legjonów
(Stary Rynek)
Przedmieście
Narutowicza
Farna
Ewangielicka
Sienkiewicza
Św. Barbary
Śląska
Pocztowa
ŻRÓDŁO
OGRÓD MIEJSKI
Panieńska
Szpitalna
Rudzka
Częstochowska
Joanny Żubr
Szkolna
Al. 3 Maja
GRUBY
CMENTARZ ŻYDOWSKI

לזכר
קדושי
עירנו

י. לנדסבורגר

ספר זכרון לקהילת
וילון

יצא לאור ע"י ארגון יוצאי וילון בישראל — ועדת הספר
בהשתתפות „ויעלונער יזכור בוך־קאמיטעט" באמריקה
תל־אביב, 1971

יזכור־בוך

וויעלון

אַרויסגעגעבן דורך דער וויעלונער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל
ביי דער מיטבאַטייליקונג פון וויעלונער יזכור בוך־קאמיטעט
אין אמריקע

נדפס בישראל. תל־אביב 1971. דפוס „אורלי", ת"א.

בית הכנסת המפואר של יהודי וילון
שנחרב ע״י הנאצים ב־ו בספטמבר 1939

די פרעכטיקע שיל פון די וויעלונער יידן וואס איז צעשטערט
געווארן דורך די נאציס דעם ו־טן סעפטעמבער 1939

ספר הזכרון לקדושי וילון הנו עדות וזכרון למה שהיה פעם ביתנו ואשר חרב ואיננו עוד.

העיר וילון קיימת עדיין, אך יהודיה אינם שם יותר — יד זדונים הכחידה אותם: בתיה ורחובותיה שוקמו מחורבנם, אולם אף נשמה יהודית אחת לא נותרה בהם. חיים יהודיים אינם עוד בוילון.

בספר הזה באים מחדש לידי ביטוי, הקורות והאירועים, העובדות, החוויות והדמויות. כל אלה עולים מתוך העבר, לבל יישכח, לבל יישכח דבר מכל הזמנים מן הימים של קדרות וצער, של כאב, אבל ואימים, ומן הימים של תקוה ותוחלת ליום אורה.

העם הפולני ניסה זה מכבר ל,,תרבת" את התנהגותו, את נגישותיו ביחס לשכניו היהודים. מתחילת מאה העשרים עד תקופת ההשמדה ע"י הנאצים הילכו מורא ואימים בהסתה פרועה ושלוחת רסן לחרם על יהודים ובפוגרומים. נזכור את הזעזוע שפקד את יהודי פולין ורוסיה בשנים 1912—13 לאחר שנשרפה חיים משפחה יהודית בת שמונה נפשות בכפר פונטנב ליד וילון, לאחר מכן, בשנת 1919 (כבר בפולין המשוחררת), נערך פוגרום ,,ביום־שוק" בו נפצעו עשרות יהודים ונשדדו ונבזזו חנויות ודוכנים יהודיים בשוק וברחובות העיר.

שמה של עיר הולדתנו הוא וילון, היהודים קראו לה ,,וולוין" ואבותינו כתבו שמה ,,ווילאהן".

יהודי מוילון תמיד היה גאה בעיר הולדתו והאמין באימרה העממית ש,,וילוין איז אַ קרוין" (וילון היא כתר).

וילון הצטיינה בבתיה וברחובותיה המסודרים והנקיים, בשווקיה, כיכרותיה ובגניה הנאים, בנופה היפה בתוך העיר ומסביב לה. וילון היהודית היתה, בכל ימי קיומה, דוגמה ומופת לעיירות השכנות וחלוצה בכל שטחי החיים החברתיים, הפוליטיים והכלכליים.

כבר בשנת 1863 נטלו חלק נשים וגברים יהודיים מתושבי וילון בתנועת ההתקוממות הפולנית, בשנים 6—1905 היתה פעילה קבוצה מהפכנית יהודית, בראשותו של הרשל, בנו של נח זלקוביץ.

באותה עת, במקביל לתנועה המהפכנית, קמו גם ראשוני „חובבי ציון" בוילון: שלמה מרקוזה ויצחק כוואט. שנים אחדות לאחר מכן נוסדה האגודה הציונית הראשונה בהנהגתו הפעילה של יעקב שעיה.

*

בימי מלחמת העולם הראשונה נודע ברבים מפעל העזרה הגדול, שהוקם בוילון, על ידי צעירים יהודיים, ונתמך לאחר מכן גם על ידי אחדות מן הנשים המתקדמות בעיר, נפתח אז בית־התה ונתקיימה חלוקת מצרכים לנזקקים. נוסד אז בית הספר הראשון לילדים חסרי־בית ונטולי אמצעים. אחר־כך הוקם „החלוץ" ונוסדה חוות־ההכשרה החלוצית. נוצרו חוגים דרמטיים. נתקבצו מקהלות. נפתחו אולמי קריאה ורבתה הפעילות של ה„יוגנט־פאַראיין" (אגודת הצעירים) בקרב הנוער היהודי בעיר.

אגודת הספורט והאימון הגופני הראשונה קמה בשנת 1915 ובשנים שלאחר מכן קמה אגודת הספורט „מכבי" „גוויאזדא־שטערן", תזמורת כלי הנשיפה שליד אגודת „מכבי" וזכתה לחיבתם הרבה של כל תושבי וילון היהודיים.

השפעתן של המפלגות היהודיות בעיר, מימין ומשמאל היתה ניכרת, בעיקר השפעתם של האירגונים הציוניים על כל גווניהם ומגמותיהם וכן של היהדות החרדית; „אגודת ישראל" על כל קבוצותיה ופלגיה, כל אלה פעלו והשפיעו על חיי היהודים בעיר. מפלגות הפועלים היהודיות הטביעו חותמם בפעילותן התר־בותית, החברתית והפוליטית.

קמו ופעלו גם מוסדות צדקה ועזרה בעיר כגון „לינת צדק", „ביקור חולים" ועוד.

בוילון התקיימו ונוצרו בתי ספר יהודיים: „חדרים" וישיבות, בתי הספר „בית אולפנא" „יבנה", „יסודי התורה" „בית יעקב" ובית הספר לנערות ע"י „אגודת הציונים".

רבה היתה פעילותם של אירגוני בעלי המלאכה, הסוחרים והמסחר הזעיר וכן של המוסדות הבנקאיים, הקואופרטיביים וקופות „גמילות חסדים" וגם של איגודים מקצועיים של פועלים.

שני עתונים ביידיש הופיעו בוילון, אחת לשבוע: „די וויעלונער צייט" ו„דאס וויעלונער לעבן".

הסופר והמספר הנודע שמעון הורונצ'יק, נולד ונתחנך בוילון. רבות מן הדמויות שביצירתו, לקוחות מהווי עירנו ומהתקופה בה הוא חי בעיר.

*

אנו זוכרים את — בית המדרש, ה„מנינים" השונים, ה„שטיבלך" של החסי־דים: שניים של חסידי גור, אחד של חסידי סקרנוויץ, אלכסנדר ופילץ.

אנו זוכרים את הרבנים, הדיינים, החזנים והשוחטים — את תלמידי החכמים, ומחברי הספרים, את החסידים והמתנגדים, המשכילים והאפיקורסים וגם את המנהיגים והעסקנים הנאמנים והמסורים.

בספר ה„יזכור" שלנו יונצחו גם אמרות עממיות, אמרי שפר ובדיחותא, סיפורים עממיים וכו׳. כל זאת כדי לשחזר בדמיוננו את עיר הולדתנו החרבה.

*

יהודי וילון לא ישכחו לעד את בית הכנסת שלהם, תמיד יזכרו בו מתוך געגועים ויראת כבוד. בית הכנסת הוקם ע"י הקהילה היהודית ובנייתו ארכה עשר שנים, מ־1830 עד 1840. הבנין המפואר עם חזותו החיצונית הנאה ומראהו הפנימי היפה, הוקם במקום המכובד ביותר בעיר, בכניסה לפארק העירוני. מימינו גבל עם הכנסיה הפרבוסלבית ומשמאלו — עם הכנסיה הקתולית הראשית. גדר אחת הקיפה את שלושת המבנים המקודשים של שלוש הדתות וטבולים בים של ירק: עצים, שיחים ופרחים. כך עמד לו גאה במרכז — בנין בית הכנסת המפואר, לידו נחל קטן, ולא הרחק ממנו מעין מפכה של מים חיים.

מסביב כל אלה ובתוך כל אלה — זרמו חיים יהודיים, מלאי דאגות ומאבקים. חיים של סבל רב וחדוה כה מועטה; הווי תוסס של חלומות ומעשים של נוער יהודי מפואר, וצהלת ילדים ותינוקות חביבים, פסיפס של חיים יהודיים בגולה.

כל אלה חרבו ונכחדו על ידי הרוצחים הנאצים ואינם עוד.

וזה — לא יישכח אף פעם ולא יסולח.

בספר ה„יזכור" נעלה ונכבד את זכרם של קדושינו.

ישמש־נא ספר זה, נר־תמיד לדורות הבאים.

משה מנדלביץ

* *

*

דאָס ווילנער יזכור־בוך איז דער אָנדענק, וואָס איז געבליבן פון אונדזער אַמאָליקר היים, וואָס איז אַזוי בעסטיאַליש פאַרניכטעט און אָפּגעמעקט געוואָרן. די שטאָט ווילן עקזיסטירט נאָך, אָבער אירע יידישע איינוווינער געפינען זיך שוין מער דאָרט נישט, — ווייל דער רוב פון זיי איז אומגעקומען אויף אַ טראַגישן אופן, — קיין יידיש לעבן אָטעמט דאָרט שוין נישט מער.

אין יזכור־בוך קומען אויפסניי צום אויסדרוק אַלע מאָמענטן, געשעענישן, פּאַסירונגען און איבערלעבענישן, געשטאַלטן און טיפּן פון דער פאַרגאַנגענהייט, בכדי ס'זאָל גאָרנישט פאַרגעסן ווערן פון אַלע צייטן פון אונדזער חרובער היימשטאָט; די טעג פון טרויער און אויך די טעג פון פרייד און האָפענונג אויף אַ נייעם בעסערן מאָרגן.

אייגנטלעך האָבן אויך שוין אונדזערע געוועזענע שכנים, די פּאָליאַקן, — אָנגע־הויבן „קולטיווירן" זייערע פאַרברעכנס קעגן יידן. כמעט אין אַלע צייטן — נאָך מיט הונדערטער יאָרן צוריק, באַזונדערס אין אָנהייב פון צוואַנציקסטן יאָר־הונדערט; די ווילדע באָיקאָט־העצע, די מוראדיקע טעג און די פּאָגראָם־שטימונג אין די יאָרן 13 - 1912 נאָכן פאַרברענען לעבעדיקערהייט אַ יידישע משפחה פון 8 נפשות אין דאָרף פּאָנטנעוו, נעבן ווילן, וואָס האָט דעמאָלט אויפגעציטערט גאַנץ פוילן און רוסלאַנד. שפּעטער, דער פּאָגראָם אין אַ מאַרק־טאָג אין יאָר 1919, שוין אין באַפרייטן פוילן, מיט פיל צענדליק פאַרוווּנדעטע, דאָס באַרויבן יידישע געשעפטן און מאַרק־הענדלער, און נאָך פאַרשידענע שיקאַנעס קעגן דער ווילנער יידישער באַפעלקערונג.

*

דער נאָמען פון אונדזער געבורט־שטאָט איז — ווילן, יידן האָבן עס גערופן „ווילנע", און געשריבן האָבן אונדזערע עלטערן „ווילאָהן" (אַזוי אויך אין אַלע קהלישע דאָקומענטן). אַ ווילנער ייד האָט זיך תמיד געגרויסט און שטאָלצירט מיט זיין היימשטאָט און געגלויבט אין דעם פאָלקסוואָרט, אַז „ווילנע איז אַ קרוין".

✶

ווילנע האָט זיך שטענדיק אויסגעצייכנט מיט אירע ריין פאָרמירטע גאַסן, הייזער; מיט אירע מערק, פלעצער און גערטנער; מיט דער שיינער לאַנדשאַפט אין און אַרום דער שטאָט.

דאָס יידישע ווילנע איז אין אַלע צייטן פון איר קיום געווען פאַר די שכנישע שטעטלעך מוסטערהאַפט און פיאָנעריש אויף אַלע געביטן פון געזעלשאַפטלעכן, קולטורעלן, פּאָליטישן און עקאָנאָמישן לעבן. כדאַי צו דערמאָנען, אַז שוין אין יאָר 1863 האָבן העלדישע יידישע פרויען און מענער — ווילנער איינ־ווינער — זיך באַטייליקט אין דער פּוילישער אויפשטאַנד־באַוועגונג. אויך אין די יאָרן 6־1905 איז געווען טעטיק אַ גרעסערע יידישע רעוואָלוציאָנערע גרופּע, בראש מיט הערשל, נח זעלקאָוויטש׳ס זון.

אין דער זעלבער צייט, פּאַראַלעל מיט דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, האָבן זיך באַוויזן די ערשטע חובבי ציון־פּיאָנערן: שלמה מאַרקוזע און יצחק כוואַט. מיט אייניקע יאָר שפּעטער איז אַנטשטאַנען דער ערשטער ציוניסטישער פאַראיין, בראש מיט דעם תמיד אימפּולסיוון ציוניסטישן מנהיג יעקב שאַיאַ.

✶

אין דער צייט פון ערשטן וועלט־קריג איז אין ווילנע געווען באַקאַנט די גרויסע הילפס־אַקציע פון אַ גרופּע יוגנטלעכע. שפּעטער ביי דער מיטהילף פון אייניקע הילפסבאַרייטע פרויען, אַנטשטייט דעמאָלס די טיי־האַלע און דאָס פּאַרטיילן פּראָדוקטן, ס׳ווערט געגרינדעט די ערשטע יידישע שול פאַר היימלאָזע און נישט באַמיטלטע יידישע קינדער; דער יידישער „יוגנט פאַראיין״ מיט זיין פיל־זייטיקער טעטיקייט; דער ערשטער „החלוץ״ און פאַרם פאַר חלוצישער הכשרה; די דראַמאַטישע סעקציעס, דער כאָר, די יידישע סקויטן־גרופּע, דער ערשטער יידישער טורן־ און ספּאָרט־פאַראיין (אין יאָר 1915) און אין די שפּעטערע יאָרן — די ספּאָרט־פאַראיינען „מכבי״ און „גוויאַזדאַ״ (שטערן) און דער יידישער בלאָז־אָרקעסטער ביים „מכבי״, וואָס איז געווען באַזונדערס באַליבט ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין אונדזער שטאָט.

די השפּעה און ווירקונג פון די רעכטע און לינקע פּאַרטייען זענען געווען זער אָנזעעוודיק — בעיקר די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס פון אַלע שאַטירונגען און ריכטונגען, די „אגודת ישראל״ מיט אַלע אירע גרופּירונגען, טעטיקייטן און איינ־פלוס אויפן לעבן אין שטאָט; די פּאָליטישע און קולטורעלע טעטיקייט פון יידישע אַרבעטער־פּאַרטייען און זייער איינפלוס. אויך די צאָלרייכע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס און צדקה חברות.

די גרויסע צאָל חדרים און ישיבות, די מלמדים, די יידישע שולן „בית אולפנא״. „יבנה״, „יסודי התורה״, „בית יעקב״; די מיידל־שול ביי דער ציוניס־טישער אָרגאַניזאַציע.

די צוויי יידישע קאָאָפּעראַטיווע בענק, די גמילות חסדים־קאַסעס; פאַר־איינען פון האַנטווערקער, קליינהענדלער און סוחרים, און אויך פּראָפעסיאָנעלע אַרבעטער־פאַראיינען. ס׳רוב אָרגאַניזאַציעס האָבן איינגעאָרדנט ביבליאָטעקן. פאַר־

שידענע אָוונט־קורסן, לייען־זאַלן. ס׳דערשיינען צוויי יידישע וואָכנבלעטער, די „ווילונער צייט" און דאָס „ווילונער לעבן". דער באַוווּסטער שרייבער, דער פראָזאַיקער שמעון האָראָנטשיק איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן אין ווילון. פיל העלדן אין זיינע ווערק, זענען טיפּן פון אונדזער שטאָט אין דער תקופה פון אָנהייב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט.

*

וויפיל רייכע זכרונות זענען אונדז געבליבן פון בית־המדרש, די פאַרשידענע מנינים, די חסידים־שטיבלעך: די צוויי גערער (דאָס גרויסע און קליינע שטיבל), דאָס סקערניעוויצער, אַלעקסאַנדערער און פילצער; די רבנים, דיינים, חזנים, שוחטים, תלמידי חכמים, מחברים פון ספרים, גרויסע לומדים און פוסקים, אויך משכילים און אַפּיקורסים, מנהיגים און עסקנים.

אויך די געזאַמלטע פאָלק־ווערטלעך, אַנעקדאָטן און היימישע מעשהלעך העלפן אונדז רעסטאַווירן אונדזער חרובע היימשטאָט.

*

ווילונער יידן ווען שטענדיק מיט גרויס בענקשאַפט און יראת־הכבוד דערמאָנען זייער אַמאָליקע שיל. דאָס אויפבויען די שיל דורך דער דעמאָלטיקער קליינער יידישער קהילה, האָט געדויערט בערך צען יאָר צייט — פון 1830 ביז 1840. די פּרעכטיקע געביידע מיט איר שיינעם אינערלעכן און אויסערלעכן אויסזען, אויפן בכבודיקסטן פּלאַץ אין שטאָט — ביים איינגאַנג אין שטאָטישן פּאַרק, פון רעכטס — האָט זיך געגרענעצט מיט דער פּראַוואָסלאַווער צערקווע, פון לינקס מיט דער קאַטוילישער קירכע אַזוי, אַז אין סאַמע צענטער, איז מיט שטאָלץ געשטאַנען די יידישע שיל. איין צוים האָט דאָרט אַרומגענומען דריי טעמפּלען, פון דריי רעליגיעס, אַרומגערינגלט מיט אַ סך גרינס, בלומען און ביימער. דערנעבן — אַ קליין פּליסנדיק טייכל, און אַ ביסל ווייטער — אַ שטראָמיקער קוואַל פון זיס וואַסער.

אַרום דעם אַלעם — אַ הייס פּולסירנדיק יידיש לעבן, מיט זיינע אייביקע זאָרגן און ראַנגלענישן, מיט זיינע ליידן — און אַזוי ווייניק פריידן; מיט אַ טייערער און פּרעכטיקער יידישער יוגנט און האַרציקע יידישע קינדערלעך.

דאָס אַלץ האָבן די נאַצישע מערדער פאַרניכטעט.

דאָס וועט קיינמאָל נישט פאַרגעסן און פאַרגעבן ווערן.

לאָמיר מיט גרויס כבוד דערמאָנען דעם אָנדענק פון אונדזערע טייערע אומשולדיקע קדושים.

זאָל דאָס יזכור־בוך זיין דער נר תמיד פאַר די קומענדיקע דורות.

משה מענדלעוויטש

הקדמה

סוף־סוף מופיע „ספר זכרון לקהילת וילון" אשר ינציח זכר קדושינו וקרובינו היקרים שנספו באופן כה טראגי על־ידי הנאצים ימח־שמם.

אנו יכולים להיות גאים על שזכינו כבר לכתוב את ההקדמה לספר ולברך על המוגמר.

לא פעם באו הרהורים וספקות אם נוכל לעמוד בפני כל־כך הרבה קשיים, הפרעות וזעזועים שנתקלנו בדרך להגשמת המשימה.

בשלוש השנים האחרונות ניגשה מחדש קבוצת חברים לעבודה נמרצת כדי להגשים את המטרה.

ולפתע־פתאום, באופן בלתי־צפוי, עזבו שני חברים, אחד אחר השני, את העבודה. עובדה זו היתה יכולה לגרום למשבר רציני ועלולה היתה להביא לידי כך שהעבודה של שנים רבות וההוצאות הכספיות המרובות שהשקענו תלכנה לטמיון. אבל הודות לעקשנותם ואחריותם של החברים שנשארו, המופיעים כ„ועדת הספר" ו„מערכת הספר" והחליטו, למרות כל הקשיים, להמשיך בעבודה במרץ משנה — מופיע הספר.

הפעילים שעבדו עד לגמר הספר ומלאו תפקידיהם במסירות ובאחריות הם: זלקוביץ אריה, מנדלביץ משה, פרומן משה, קשפיצקי חיים, רוגובסקי מנחם ושקט יהודה משה ז"ל.

אריה זלקוביץ וחיים קשפיצקי פעילים בארגוננו מאז הקמתו והיו גם בין יוזמי ועדת הספר.

משה פרומן, נוסף לפעולתו המבורכת, הוא גזבר הארגון משנת 1944 עד היום הזה.

מנחם רוגובסקי נעשה פעיל רק בשנת 1968, הופעתו ברגעים הקריטיים עודדה אותנו מאוד. פעילותו היתה קונסטרוקטיבית וחשובה מאוד.

יהודה משה שקט ז"ל היה נאמן ומסור לפעולתנו וניהל חשבונות הארגון עד יומו האחרון.

מירהלה ומשה מנדלביץ העמידו את ביתם לכל עבודות הארגון, לרבות ועדת הספר. דירתם נעשתה לבית חם לכל העסקנים וגם סדנא ליצירה וחבלי־לידה של הספר. יש לציין לשבח את עזרתה הפעילה ללא־לאות של מירהלה במשך שנים רבות, עד עצם הופעת הספר. זכרונה הפנומנאלי על עירנו שימש לנו כמקור ברוך. היתה מארחת נפלאה ולבבית במשך כל השנים. בעד עמלה ועזרתה תבוא על הברכה.

ואחרון אחרון, יושב־ראש ועדת הספר, משה מנדלביץ, אשר ראה את הוצאת ספר־יזכור זה כמפעל חייו, השקיע בו ממיטב מרצו וכשרונו. כל השנים עודד ועורר, תבע והאיץ לנטות שכם איש לרעהו. במשך שנים רבות חיפש וליקט חומר, תעודות וצילומים, שמר על כל פיסת־ניר שעתידה להיות לתועלת כל שהיא. גם תכנון הספר הוא פרי עמלו.

תודה לבבית לועדת ספר־יזכור באמריקה בעד העזרה הכספית שאפשרה הופעת הספר בצורה כה נאה.

תודתנו שלוחה בזה לעורכנו הסופר מ. גלברט על עזרתו במציאת חומר היסטורי ויצירותיו של בן־עירנו — שמעון הארנטשיק.

לסופר י. בן־דב צ׳חנובסקי בעד עבודתו המסורה ללא־לאות בהגהה ובעבודות חשובות אחרות — יישר־כוח לבבי.

הערצתנו ותודתנו לבן־עירנו יואכים חיים לנדסברגר בעד מתנתו, היצירות האומנותיות: שני שערי־הספר ומפת־העיר הנהדרים לספר זכרון לקהילת וילון, אשר יקשטו ויהדרו לעדי־עד את ספר־יזכור שלנו.

לבן עירנו ברוך מיירנץ על אשר תרם בשביל הספר חלק מיצירותיו (עבודות רפיה) המתארות את ההווי של עירנו הנחרבת — תודה לבבית.

תודתנו העמוקה לאומן שלמה איצקוביץ, אשר בצעירותו חי ויצר בוילון, בעד התמונה „זכור את אשר עשה לך עמלק" המופיעה בחלק השואה של ספרנו.

חן־חן למר יהושע אייבשיץ בעד החומר הרב על חיי החרדים בעירנו.

לכל אלה שענו על פנייתנו והמציאו לנו מאמרים, צילומים או כל חומר אחר אנו מודים מקרב לבנו.

תודתנו שלוחה בזה לכל פעילי ארגוננו באשר הם שם בעד כל פעולה שעשו בזמן מן הזמנים ואשר בלעדיהם לא היינו מגיעים עד למעמד זה.

להופעת הספר דאגנו והשתדלנו שיצא לצד היותר טוב, ואם נפלו אי־דיוקים, הרי הם חלו שלא באשמתנו.

ועדת הספר

פאָרוואָרט

סוף כל סוף דערשיינט דאָס ווילענער יזכור־בוך וואָס וועט פאַראייביקן די קדושים — אונדזערע טייערע און נאָענטע, וועלכע זענען אזוי טראַגיש אומגעקומען דורך די נאַציס ימח־שמם.

מיר קענען שטאָלץ זיין דערמיט, אַז מיר האָבן שוין זוכה געווען צו שרייבן די הקדמה צום ספר־יזכור און עס צו פאַרענדיקן.

מער ווי איינמאָל זענען מיר געקומען צו געדאַנקען און ספקות, אויב מען וועט קענען ביישטיין, אַזויפיל שוועריקייטן, שטערונגען און אויפטרייסלונגען וואָס מען האָט אָנגעטראָפן אויפן וועג, ביים פאַרווירקלעכן די גרויסע און פאַראַנטוואָרטלעכע אויפגאַבע.

די לעצטע דריי יאָר פאַרן דערשיינען פון ספר זענען אויפסניי צוגעטרעטן די גרופּע אָנפירנדיקע חברים מיט אַ פעסטן באַשלוס און ווילן, צו ממשותדיקע און אינטענסיווע טעטיקייט, בכדי צו פאַרווירקלעכן דעם ציל.

אָבער פלוצים, גאַנץ אומדערוואַרטעט, האָבן צוויי חברים פון דער גרופּע אין משך פון אַ קורצער צייט, אָן יעדער אויפקלערונג, פאַרלאָזט די אויפסניי אָנגעהויבענע אַרבעט, וואָס האָט געקאָנט גורם זיין אַ קאַטאַסטראָפע, אַז די יאָרנלאַנגע צוגרייטונגס־אַרבעט און די באַדייטנדיקע געלט־אויסגאַבן זאָלן צו־נישט געמאַכט ווערן.

אַ דאַנק דער אחריות, עקשנות און אויסדויער פון דער איבערגעבליבענער קליינער גרופּע אַקטיווע טוער, וועלכע פיגורירן אַלס „ועדת הספר" און „מערכת־הספר" וואָס האָט באַשלאָסן נאָך מיט מער אָנשטרענגונג ממשיך צו זיין ביזן פאַרענדיקן די הייליקע אויפגאַבע — דערשיינט דאָס ספר־יזכור.

צו דער גרופּע געהערן די חברים: זעלקאָוויטש אריה, מענדלעוויטש משה, פּראָמאַן משה, קשעפּיצקי חיים, ראַגאָווסקי מנחם און שקט יהודה משה ז"ל.

אריה זעלקאָוויטש און חיים קשעפּיצקי זענען טעטיק אין ארגון זינט זיין אַנטשטייונג, זענען געווען פון די מיטגרינדער און אַקטיווע טוער פון יזכור־בוך קאָמיטעט.

משה פראָמאַן — קאַסירער נאָך פון זינט 1944 — איז טעטיק אויף אַלע געביטן ביזן היינטיקן טאָג.

מנחם ראַגאָווסקי איז ערשט געוואָרן אַקטיוו זינט 1968. זיין דערשיינען אין קריטישע מאָמענטן האָט צוגעגעבן מוט, זיין אַרבעט איז געווען קאָנסטרוקטיוו פון גרויסער באַדייטונג.

יהודה־משה שקט ז״ל איז געווען איבערגעגעבן צו אַלע פעולות פון ארגון און פון ספר־יזכור און געווידמעט פיל צייט פאַר דער בוכפירונג פון אַלע חשבונות ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן.

מירעלע און משה מענדעלעוויטש האָבן פרייוויליק געשטעלט צו דיספּאָזיציע זייער וווינונג פאַרן ארגון און יזכור־בוך קאָמיטעט, זייער שטוב איז געוואָרן אַ וואַרעמע היים פאַר אַלע עסקנים און אַ וואַרשטאַט פאַר שאפנדיקע ארבעטן, און די חבלי־לידה פון „יזכור־בוך״. מען מוז באַצייכענען מיט לויב די אומדער־מידלעכע הילף, במשך אַ סך יאָרן, ביזן דערשיינען פון בוך. פון מירעלע׳ס פע־נאָמענאַלן זכרון, וועגן אונדזער שטאָט — די אַלטע היים — האָבן מיר געשעפּט ידיעות ווי פון אַ שטראָמיקן קוואַל. זי איז אויך געווען אַ ווונדערלעכע און ליבע גאַסטגעבערין. אונדזער טיפסטן דאַנק פאַר איר הילף און מי.

ואחרון אחרון, דער פאָרזיצער פון יזכור־בוך־קאָמיטעט, משה מענדעלעוויטש, פאַר וועמען דאָס יזכור־בוך איז געווען אַ לעבנס־ציל, האָט אַריינגעלייגט זיין גאַנצע ענערגיע און פעיקייטן אין דער דאָזיקער אַרבעט, אַלע יאָרן — דערמוטיקט געוועקט און גערופן צו דער הייליקער אַרבעט. במשך פון אַ סך יאָרן געזוכט, געקליבן און געזאַמלט מאַטעריאַלן, דאָקומענטן און בילדער, ער האָט אָפּגעהיטן יעדעס שטיקל פּאַפּיר, וואָס קאָן זיין ניצלעך פאַרן בוך. אויך די פּלאַנירונג פון גאַנצן בוך איז זיין אַרבעט.

מיר דערמאָנען מיט פיל דאַנק די חשובע לאַנדסלייט און פריינט:

דעם וויעלונער יזכור־בוך־קאָמיטעט אין אַמעריקע פאַר זיינע באַשטייערונגען און פינאַנציעלע הילף, וואָס האָט דערמעגלעכט דאָס דערשיינען פונעם יזכור־בוך אין אַזאַ הערלעכער פאָרעם.

אונדזער רעדאַקטאָר, דעם שרייבער מ. געלבאַרט, וועלכער האָט אויך מיטגעהאָלפן צו פאַרשאַפן היסטאָרישע מאַטעריאַלן און אויך ווערטפולע שאַ־פונגען פון דעם שרייבער — אונדזער בן־עיר — שמעון האָראָנטשיק.

דעם שרייבער בן־דב טשעכאַנאָווסקי פאַר זיין אומדערמידלעכע אַרבעט פון קאָרעגירן און אַנדערע וויכטיקע טעטיקייטן פאַרן ספר.

אונדזער בן־עיר יואכים־חיים לאַנדסבערגער פאַר זיינע מתנות — די קינסט־לערישע שאַפונגען: די מאַפּע פון דער שטאָט און די צוויי פּרעכטיקע שער־בלעטער וואָס וועלן באַצירן אויף אייביק דאָס וויעלונער יזכור־בוך.

דעם בן־עיר ברוך מייראַנץ פאַר זיינע קינסטלערישע ראַפּיע־אַרבעטן, וואָס שטעלן מיט זיך פאַר דאָס שטייגער־לעבן פון אונדזער חרוב געוואָרענע אַלטע היים.

דעם קינסטלער שלמה איצקאָוויטש, וועלכער האָט אין זיינע יוגנט־יאָרן געלעבט און געשאַפן אין וויעלון, פאַר זיין קונסט־בילד: זכור את אשר עשה לך עמלק. אין דער אָפּטיילונג פון דער שואה פון ספר.

דעם פריינט ה׳ יהושע אייבשיץ פאַרן רייכן מאַטעריאַל פון רעליגיעזן יודנטום ביי אונדז אין שטאָט. אַ האַרציקן דאַנק.

די אַלע וואָס האָבן זיך צוגעהערט צו אונדזער רוף און צוגעשיקט: מאמרים, בילדער און אַנדער מאַטעריאַל — אַ יישר כח.

אַלע אַקטיווע טוער, מיטגלידער פון אונדזער ארגון, ווו זיי געפינען זיך נאָר, אַ דאַנק פאַר זייער אַרבעט און מיטהילף אין אַלע צייטן. אָן זייער הילף וואָלטן מיר נישט דערגרייכט צו דעם ציל.

מיר האָבן זיך משתדל געווען, אַז דאָס ספר-זכרון זאָל אַרויס צום בעסטן און אויב ס׳זענען אַריינגעקומען וועלכע ס׳איז נישט פּינקטלעכקייטן, איז עס נישט צוליב אונדזער שולד.

יזכור־בוך קאָמיטעט

להופעת הספר

לא נמניתי בין חברי ועד העסקנים של יוצאי וילון — אבל היות וראיתי את הקשיים וההפרעות שנתקלים בהוצאת ספר־יזכור לקדושי עירנו, לא יכולתי לשקוט והחלטתי להציע את עצמי להיות לעזר, כדי שהספר יוכל להופיע בהקדם.

כמה אנשים יוכלו בעוד שנים אחדות או בעוד דור לספר על עירנו דאז? משנה לשנה מתמעט מספר האנשים שנולדו וחיו בוילון עד פרוץ מלחמת העולם השניה. חלק גדול מאלה שנשארו לפליטה אחר השואה היו אז צעירים וזוכרים מעט מאוד מההווי של עירנו.

לבל ישכח ביתנו הישן החלטנו להנציח את עירנו על מאורעותיה, מוסדותיה, חייה הציבוריים והתרבותיים ותמונות ההווי בוילון, כדי שילדינו שנולדו בישראל ובארצות־תבל אחרות יעיינו בספר זה — ילמדו את העבר היפה ויעבירו זאת לדורות הבאים.

חברים אחדים, מסורים לדבר, עמסו על שכמם את המשימה הקדושה ולא חסכו זמן ויגע. ואף כל הקשיים שעמדו להם למכשול, הספר יוצא לאור.

בהזדמנות זו עלי לציין כי לא היה לנו אולם משלנו איפה להתאסף ולעבוד. החברים משה ומירה מנדלביץ העמידו את ביתם לרשותנו — ואצלם התאספנו במשך שנים, פעמים אחדות בשבוע, ועבדנו שם עד מאוחר בלילה.

באהבה ובמסירות־נפש ממש עבד חברנו משה מנדלביץ במשך שנים רבות, ימים ולילות הקדיש למשימה זו. גם עגמת־נפש לא היתה חסרה לו, בדרך להגשמת המטרה. היו כאלה שלא האמינו שהספר יראה אור ועזבו את העבודה. אַבל כל זה לא הרפה את ידיו והמשיך בעבודה הקדושה שקיבל עליו והשקיע בה כוח ובריאות.

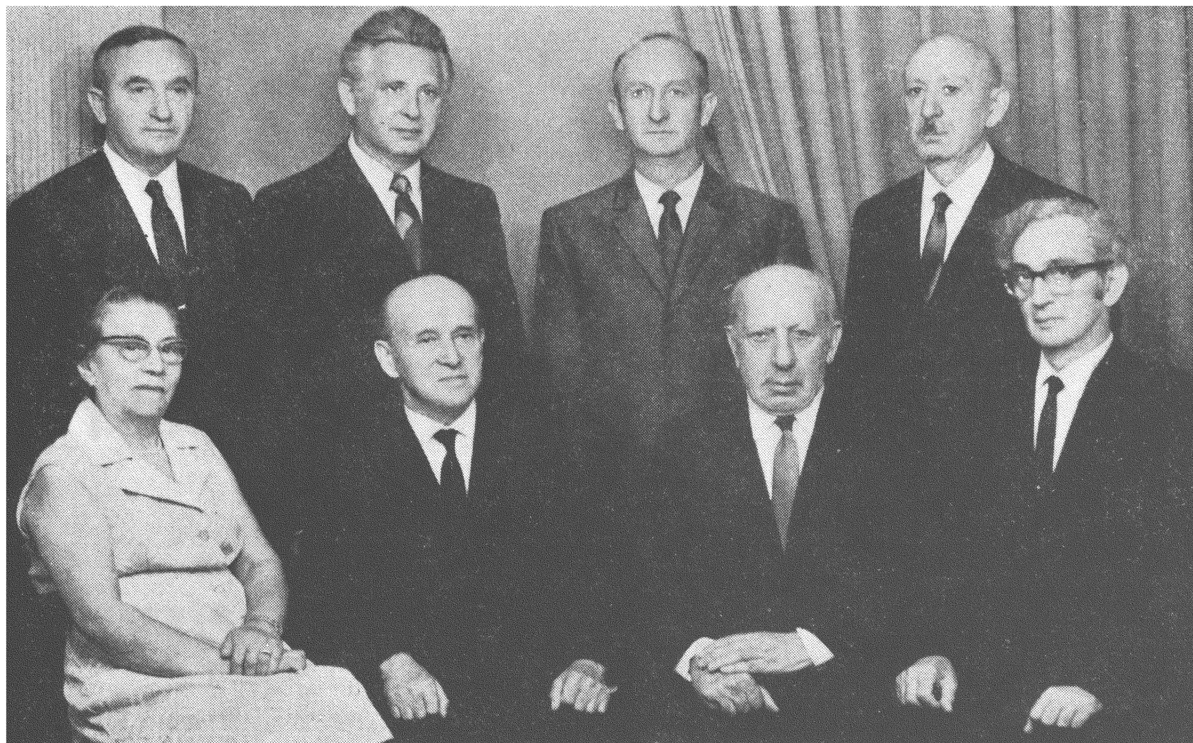
תודה מיוחדת מגיעה לגב׳ מירה מנדלביץ על מאמציה הרבים ועל הכנסת־אורחים הידידותית לכל החברים שכה תדיר התאספו בביתם.

בהוצאת „ספר זכרון לקהילת וילון” הצבנו מצבת־עד על הקברים הבלתי־ידועים של יקירנו, הי״ד.

כל אלה שנתנו יד להנצחת עירנו יבואו על הברכה.

מנחם רוגובסקי

חברי המערכת — רעדאַקציע קאָלעגיום

יושבים (מימין) — ס'זיצן (פון רעכטס) :

י. בן דוב צ'חנובסקי, מ. גלברט (עורך), משה מנדלביץ , (מתכנן ויו"ר ועדת הספר), מירה מנדלביץ,

עומדים (מימין) — ס'שטייען (פון רעכטס) :

משה פרומן (גזבר), מנחם רוגובסקי, חיים קשפיצקי, אריה זלקוביץ

קורות היהודים בוילון

די געשיכטע פון די יידן אין ווילנע

ערשטער טייל

חלק ראשון

חלק ראשון — ערשטער טייל

תוכן / אינהאלט

ד״ר יעקב גולדברג

קורות היהודים בוילון

עקב המצב הגבולי הנוח ושכנותה עם שלזיה, וגם משום שכילאה אי־אלה תפקידים מינהליים, תפשה וילון מקום נכבד בפולין. אבל קודם לכן בלטה בסביבה העיירה רודה, שהיתה הנקודה הראשית באיזור, אך לאחר־מכן הוכרחה לוותר על ראשותה לטובת וילון. רק במאה השבע־עשרה, עת הקאשטלאן (ממונה על מבצר) מקראקוב, סטאניסלב וארשיצקי המפורסם באכזריותו, נעשה בעליה ועשאה לנקודת מבצר־מגן, נתפרסמה מחדש.

קורותיה הקדומות של הסביבה הוילונית קשורות בעיירה זו. בימי הביניים הקדומים נמצאה בה המועצה המינהלית של המחוז. הרשימה הכתובה הראשונה אודות אדמת וילון מתייחסת לעיירת רודה, ומוצאה משנת 1136, עת האפיפיור אישר את זכותו של הארכיבישוף מגנזנו לקחת שם מעשר. במאה הבאה עלתה רודה לדרגת עיר, אבל במהרה ירדה מדרגתה למעלת כפר. כל השטח שהיה כפוף לנקודת מינהל זו, ונקרא „אדמת רודה״, שונה לאחר מכן ל„אדמת וילון״.

את מקור הידיעות על וילון כנקודה מינהלית מרכזית אנו מוצאים רק בשנת 1281, עת רודה איבדה את חשיבותה ואת כל תפקידיה קיבלה העיר המתפתחת. עם התפוררותה של פולין הפיאודלית, במאות ה־12—14, היה המחוז הוילוני תחום מיוחד; נסיכי שלזיה נלחמו עליה דרך קבע, והעיר היתה תחת שלטונם בתקופות שונות. במחצית השניה של המאה הארבע־עשרה השתלט עליה הנסיך ולאדיסלב אופולצ׳יק, והוא אף הוציא מוניטה (מטבע) מאמיסיה עצמית. לאחר איחודה של ממלכת פולין על־ידי ולאדיסלב לוקיטק, נמשכו הקרבות עם נסיכי שלזיה, ולבסוף נשארה העיר תחת השלטון הפולני, אבל המריבות לא פסקו — הן חזרו ונשנו.

אוכלוסיית וילון של ימי הביניים התחלקה בין פולנים וגרמנים. תושבי המקום התעסקו באומנויות שונות, ובמאות ה־15—16 התפתחה שם חרושת של אבני־ריחים, אשר טיבן המושלם ידוע היה בפולין דאז ובוודאי גם בשלזיה. הצטיינו גם העבודות של הכורכים הוילוניים. כמו כן גרו שם כמה אומני־אריגה. מספר האורגים בוילון, על סף מעבר המאות ה־17—18, לא עלה על תריסר. תעשיית האריגה הוילונית לא הצטיינה במיוחד, היא היתה רק חוליה קטנה בתעשיה זו באיזור השיראדזי דאז, ואורגי וילון עמדו בסיכסוך ממושך עם אורגי וירושוב. לבסוף, בשנת 1618, עלה בידי אורגי וילון לקבל זכות חדשה מיוחדת שאיפשרה להם מכירת תוצרתם לתושבי הסביבה, יען כי מוצרי האריגה שלהם היו גסים והתאימו לצרכי בני הכפר.

וילון היתה עיר ממלכתית ובשם המלך היה שולט עליה סטארוסטה (מושל מחוז), שהיה בדרך כלל אציל עשיר, ולפעמים בעל הון רב. לסטארוסטה היתה במידת מה גם הדעה על החיים הפנימיים בעיר. לרשותו עמד שלטון מקומי עצמאי שהיה מורכב ממועצה, ראש־העיר (שנקרא אחר כך פרזידנט) ופרהדרין מראשי הכפרים, והם היו מיצגים את מוסדות העיר והמשפט. שלטון זה דן לא רק בענינים השוטפים של העיר אלא גם בעניינים פליליים, דיני־נפשות, שנקראו אז: „משפט הגרגרת״ כי היתה להם הזכות להעניש בתליה. לשם כך החזיקה העיריה הוילונית עד המאה השמונה־עשרה תליין קבוע על חשבונה היא.

העיר, שהתפתחה במיוחד במאות ה־15 וה־16, קנתה שני כפרים: טורוב וקורוב וכן חלקי אדמה קופידלוב, חוכלוב ונידז׳לסק. עקב הפוליטיקה האנטי־עירונית של בני האצולה נאסר על הערים לקנות אדמה בכפרים, וכתוצאה מאיסור זה איבדה וילון את אדמותיה בקופידלוב ונידז׳לסק, אבל את חוכלוב עלה בידה להחליף בנכסי־דלא־ניידי שנמצאו בתחומה של העיר, בבואה בסחר־חליפין עם בני האצולה. החוכרים הראשונים של טורוב וקורוב היו וילונאים עשירים, אחר כך חכרו אותם רק עשירים מבני האצולה, ולבסוף עברו הכפרים האלה לידיהם.

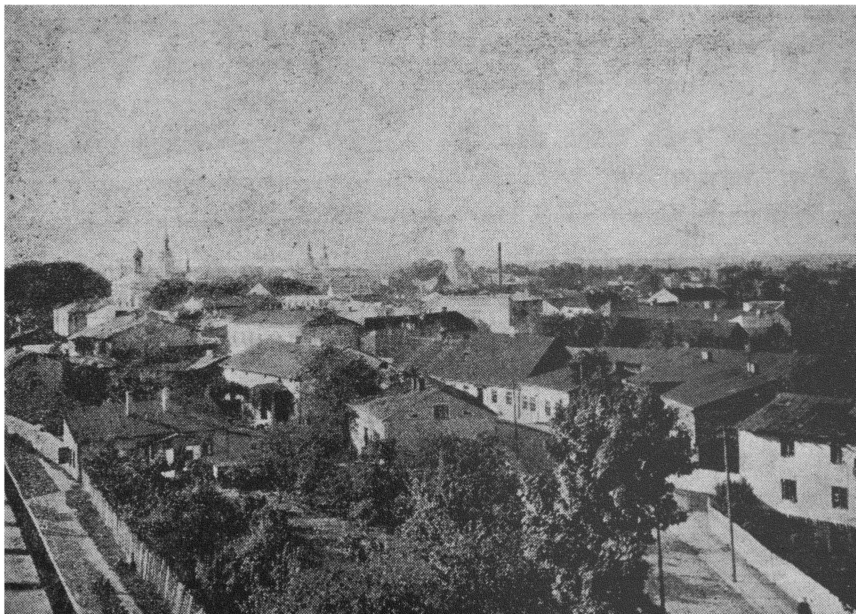
עד מחצית המאה השבע־עשרה עסק רק חלק קטן מאוכלוסיית וילון בחקלאות, עסקו בה בעיקר התושבים שגרו בתחום החומות שנבנו בימי הביניים ואחר כך חוזקו, כי וילון היתה מוקפת אויבים ותמיד היה עליה איום התנפלות מצד שלזיה ושונאים אחרים. (חלק אחד מן העתיקים ביותר בחומות אלה נחרב בשנת 1965, ובתור שריד־קדם ישוקם בוודאי מחדש).

בימי הביניים הוקמו בוילון כמה כנסיות, שמספרן ביחס למספר התושבים היה די גדול. לאחר מכן הוקמו גם מנזרים של פרנצ׳יסקנים, אוגוסטינים ורפורמאטים (מתקני הדת). פעולה זו גרמה לאדיקות קתולית יתירה. עוררוה במיוחד כדי לשמש תריס נגד השפעת ההוסיטיזם שחדרה לפולין מצ׳כיה דרך שלזיה. בשנת 1406, הוציא המלך ולאדיסלב יאגלו אדיקט נגד ההוסיטים. ההסתה בין הוילונאים

לאי־סובלנות בשטח הדת השתקפה לאחר מכן בהרעת מצבם של היהודים.

הידיעה הקדומה ביותר אודות היהודים תושבי וילון, מוצאה משנת 1537, אבל אין זאת אומרת כי לא נמצאו שם יהודים קודם לכן, אף־על־פי שאין לנו אישור לכך במקורות כתובים נדירים. קיבוץ יהודי קטן קם בוילון במאה השש־עשרה, לפני שהתהוו קיבוצים יהודיים בערים אחרות בסביבה. ההערות הראשונות אודות יהודי גראבוב מתיחסות לשנת 1564; ידיעה על היהודים בוירושוב מקורה בשנת 1585; ומהתושבים היהודיים בווארטה, הרחוקה קצת יותר, הרשימות הן משנת 1544. הסביבה היהודית הקדומה ביותר בחבל ארץ זה היתה בשיראדז, היא קמה בראשית המאה החמש־עשרה. וילון שייכת לאותן הערים שהתחילו להתהוות במאה השש־עשרה. צריך להדגיש שהתהוות זו בוילון התחילה בראשית המאה, בתקופת ההתישבות היהודית הגדולה בפולין. עד הזמן ההוא לא היו הרבה יהודים בפולין, ועד סוף המאה החמש־עשרה היתה אוכלוסיה יהודית רק בשלוש־עשרה ערים. יש להדגיש כי ראשית התהוותו של הקיבוץ היהודי בוילון חלה בתקופת התחיה הכללית באירופה וצמיחתן של הרבה קהילות יהודיות בפולין.

בוילון שהלכה והתפתחה נתהוו תנאים טובים, מבחינה כלכלית, שהבטיחו לפרנס את המתיישבים היהודים. היו שם ענפי מסחר ומלאכה רבים שלא היו קשורים רק עם השוק המקומי, אלא גם עם שלזיה הקרובה. המסחר בין פולין לשלזיה לא תמיד עלה יפה. היה חסר בו שיתוף פעולה הדדי, וביחוד במאה השש־עשרה, עת פרצו התנגדויות חריפות רציניות, אבל היה להן צביון בן־חלוף. במאה זו נולד ענף מסחרי חדש אשר התנהל בין אדמת וילון ושלזיה, ויצר מקורות הכנסה בשביל הסוחרים היהודים. הענף החדש הזה היה סחר במצרכי מזון, בעיקר תבואות ובקר. התפתחותו של מסחר זה היתה קשורה ברבוי האוכלוסיה בשלזיה ובוורוצלב. בכדי לכלכל את קיבוץ התושבים הגדל והולך היו צריכים ליבא מצרכים מן החוץ בעיקר תבואות מפולין השכנה, ובעיקר מן המחוז הוילוני הגובל איתן. המבנה החקלאי במדינת פולין התאים עצמו לתנאים החדשים, כלומר לצרכים הקשורים ביצוא התבואות לארצות מפותחות במערב־אירופה. אבל מסחר זה היה תלוי באפשרויות התובלה, בהשטת דוברות על נהר ויסלה לדנציג. ואף־על־פי שלוילון ולשטחים מסביב לה לא היו נהר ודוברות להשטת תבואתם, היו בכל זאת יכולים להוציאה בדרך יבשתית, בגלל המרחק הקטן יחסית בינם לבין ורוצלב. גם היהודים הוילוניים הראשונים עסקו במסחר פולני־שלזי זה והתפרנסו בכבוד. ענף מסחרי זה היה ברובו בידי אזרחי וילון, ובעיקר בידי העשירים. מכיוון שנדמה היה להם שהפעלתנות הכלכלית של היהודים מקטינה את הכנסותיהם, השתדלו להפטר מן המתחרים. ההשתדלויות של הוילונאים גרמו להוצאת איסור ישיבת היהודים בעיר זו. איסור זה הוצא ונחתם על־ידי המלך זיגמונט אוגוסט. אבל לא היה זה מקרה יחידי, כי איסורים דומים קבלו 18 ערים בפולין, והעיר וארשה —

נוף העיר

לאַנדשאַפט פון שטאָט

בשנת 1520, עוד לפני שנתפרסמה הרשימה הראשונה על־אודות היהודים בוילון.

הפריבילגיה (הזכות) עבור וילון הוצאה בלובלין, ב־12 ביוני 1566, כי זיגמונט אוגוסט בילה תדיר בעיר זו. תושבי וילון לא פנו בעניין זה ישירות אל המלך, שהיה עסוק אז בפוליטיקה פנימית מסובכת בענייני המדינה. הם מצאו להם דרך אל המלכה קתרינה שנישאה לא מזמן לזיגמונט אוגוסט — היא היתה קתולית אדוקה וצאצא מלכותי מהבסבורג. הנציגים של תושבי העיר הפיקו תועלת מן העובדה שכל המחוז הוילוני היה נכלל לא מזמן בהרכב הקניינים של המלכה בונה, אמו של זיגמונט אוגוסט. איש לא דמה בנפשו כי מסירת ההכנסות של מחוז וילון לאיטלקיה זו, שהיתה נסיכת בארי, תהא הגורם להכיר גם במלכה אחרת כאפוטרופסית על התושבים הוילוניים, ותגרום להשתדלותה נגד ישיבת היהודים בעיר. בפריבילגיה, הכתובה לטינית, אומר המלך זיגמונט אוגוסט כי „...כמסקנה מן הבקשות שנמסרו לאשתי היקרה קתרינה, על־ידי תושבי עירנו וילון, נאסרה הישיבה על היהודים בעיר זו ואף אסור להם להחזיק בתי מגורים במקום. לסוחרים יהודים שצריכים לסדר כאן את ענייניהם מותר יהיה לשהות בעיר רק שלושה ימים". ואף־על־פי שאיסור זה לא נכנס לתקפו בבת אחת, הוא פעל שלילית על גורל היהודים בוילון ועל המהלך ההיסטורי של העיר.

למרות החוק לא כל הוילונאים (במאה השש־עשרה) נכנעו לפקודות שנבעו מתוכן הפריבילגיה המלכותית. לגבי חלק אחד מן התושבים היה פירושו של גרוש היהודים: להפטר מן המתחרים הבלתי נוחים או הבלתי־קתולים; ולגבי החלק השני פירושו היה: אבדן מקורות הפרנסה כתוצאה מניתוק היחסים עם היהודים. הסיכסוכים שהתהוו על רקע זה נמשכו שנים אחדות אחרי הוצאת הפריבילגיה, ועוד בשנת 1575 התגוררו דיירים יהודים בביתו של ראש העיר בכבודו ובעצמו. לעומת זאת לא היו כבר ליהודים נכסי־דלא־ניידי. מובן מאליו כי לאחר שהוצאה הפריבילגיה העדיפו היהודים למכור את רכושם: בתים ואדמות, שמא יאבד להם לגמרי. יותר נוח היה להם למכור את הרכוש בהפסד־מה, מלהשאירו שם בלא סיכויים טובים יותר.

אותו חלק מן התושבים שרצה להפטר מן היהודים, לא הסתפק בהשתדלות המלכה קתרינה וקבלת הפריבילגיה, אלא רצה להגשים את כל אשר כתוב בה הלכה למעשה, על כל פרטיה ודקדוקיה. קמה סערה במועצת העיר על כי ראש העיר ואזרחים אחרים משכירים בבתיהם דירות ליהודים שאין להם בתים משלהם בוילון. אופייני הוא כי את ה„פעי־לות" הגדולה ביותר בעניין זה הפגין דוקא נציג השיכבה העניה של האזרחים, אשר בתור נציג ה„גמינה" (עדה) קראו לו „גמינסקי". תפקיד זה מילא אז תושב בשם אדריאן והוא ביחד עם חבר העיריה סטאניסלב בארבינטוסור, איימו להגיש תלונה למושל המחוז נגד ראש העיר והאחרים המחזיקים דיירים יהודים. אין לדעת את הסיבות שגרמו להתחברותם של שני אלה (אנשים משכבות מנוגדות) ולהבין מה הניע אותם לפעולה משותפת זו, אולם ידוע כי פעולתם עשתה חיל והשפעתה על התושבים היתה גדולה מאד. עצם השכרת דירה ליהודים היתה בניגוד לגזרה המלכותית, ומלבד זה, ראש העיר לא היה יכול לעמוד הרבה זמן נגד התנגדותם של רוב התושבים. ב־20 באפריל 1575 ביקש ראש העיר „כי לא ימהרו עם התלונה של האדון החסוד הסטארוסטה בדבר היהודים האלה, אשר גרים בביתו, ואני מבטיח לכם כי לא אחזיק אותם יותר משלושה ימים". ומיד בנוכחותם פיטר את דייריו היהודים אשר בביתו באומרו להם למצוא מקומות מגורים אחרים. הצהרתו של ראש העיר היתה לדוגמה לתושבים אחרים בוילון. תושבת בשם פיז'קובה אמרה: „אם האדון ראש העיר אומר ליהודים — הלאה מביתי, — אזי גם אני אראה להם את הדרך לצאת מן הבית שלי".

גם להבא היה ענין זה בראש דאגתם של הוילונאים, אשר שאפו להוציא לפועל את האיסורים שבפריבילגיה שקיבלו מאת זיגמונט אוגוסט. אך למרות כל אלה המשיכו יהודים להתגורר בוילון.

בישיבת הסיים (פרלמנט) בוארשה, ב־6 במרץ שנת 1581, אישר המלך סטפאן באטורי את הפריבילגיה שהוצאה על־ידי זיגמונט אוגוסט, ואפשר היה לצפות כי יוגשמו הסעיפים הכתובים בה, אבל הנחה זו נסתרת ע"י העובדות, המספרות על יהודים שגרו בוילון ועמדו בקשרים כלכליים עם ורוצלב האצילה והעשירה. הד קשרים אלה הגיע עד לחצר המלך הפולני. חבר־עירית ורוצלב, אחד בשם פוגט, הגיש בשנת 1593 קובלנה למלך זיגמונט השלישי נגד היהודי מארק מוילון, אשר היה חייב לו סכום כסף וסירב לשלם. יש לשער כי היה זה סכום גבוה למדי אם עניינו של פוגט הגיע עד למלך בכבודו ובעצמו. המלך זיגמונט השלישי הטיל את הטיפול בקובלנה זו על מר קוניצפולסקי, הסטארוסטה הוילוני דאז.

בעת התנפלות חילו של הנסיך הגדול מאַקסימיליאַן מֵהבסבורג, בשנת 1588, נהרסה וילון חלקית, ואחר־כך נבזזה על־ידי פלוגות פולניות שניצחו בקרב, תפסו את הנסיך והחזיקוהו בשבי בוילון. מאורעות אלה לא גרמו למשבר כלכלי ממושך בעיר, ובמהרה חזרה למצבה הקודם.

ההשתדלויות במשך שנים למען גירוש היהודים נתנו את אותותיהן והביאו לבסוף להצלחה שלמה. בראשית המאה

השבע־עשרה לא היו כבר יהודים בין התושבים הקבועים בוילון. על זאת מעידים כתבי־אישום שהגישו תושבי המקום נגד היהודים השוהים בעיר יותר משלושה ימים, כלומר, יותר מן הזמן שהוקצב להם לפי הפריבילגיה המלכותית משנת 1566. העניין הסתיים סופית בשנת 1629 על־ידי הקומיסרים (נציבים) שבאו בשם המלך, כדי לבקר יסודית מחוז זה. ועדת הקומיסרים הוציאה צו (כתוב לטינית) בעל כותרת אופיינית: „בעניין תושבי העיר הוילוניים לבין היהודים הערמומיים הבאים אל העיר וילון". בחלק הארי של הצו, הכתוב פולנית, נאמר: „התושבים, וגם היהודים, אשר יעברו על הצו הזה יקנסו בשלושה גריוונים". רואים שהנציבים המלכותיים לא הבדילו בנוגע לקנס בין הנוצרים ובין היהודים, וזה, אם נקח בחשבון היחס דאז ליהודים, אומר לנו הרבה. הצו היה מבוסס על הנוסח המלא של הפריבילגיה מאת זיגמונט אוגוסט, אשר לפיה מותר היה לסוחרים היהודים לשהות בעיר שלושה ימים, ואשר הטילה קנס כספי על אלה מן התושבים שיתנגדו לזה. לצו הנזכר קישרו גם את הנוהג המקובל אז בפולין כי הסיכסוכים המיוחדים בין הנוצרים לבין היהודים יתבררו ב„סונדק ווֹיוודזקי" (בית משפט גלילי) תחת פיקוחו של ה„ווֹיווֹדה" (מושל הגליל) או בא־כוחו, ומכאן שמו של בית המשפט. בהתאם לצו זה הוחלט כי „על היהודים אסור לעבור על חוקי הפריבילגיה אשר ניתנה לוילונאים, וגם על הנוצרים להתנהג בהתאם לפריבילגיה ולא לעבור עליה. ואם יקרה ומישהו, אם זה יהיה יהודי או נוצרי, יעבור על צו זה, נשלח את החוטאים משני הצדדים אל כבודו החסוד, האדון וויוודה השיראַדזי, או לבא־כוחו, שיוציא עליו פסק־דין". חוץ מזה ראו הנציבים מראש לעשות אי־אלה הנחות בסעיפי הפריבילגיה של זיגמונט אוגוסט משנת 1566, אשר איפשרו ליהודים הבאים לעיר לשפר את מצבם. הוחלט: „...אם יקרה ויהודים הבאים לוילון לגבות חוב בעד סחורתם או בעד עבודות אומנותם, יצטרכו לשהות בעיר יותר מן הזמן המוקצב להם בפריבילגיה, לא יחשב הדבר לחטא לפי הצו שלנו". הנוסח המובא כאן מראה כי אף־על־פי שבוילון לא גר אז כבר אף יהודי אחד, הם באו לשם על מנת לסדר עניינים שונים. זכות זו שהניחה ליהודים לשבת בעיר יותר משלושה ימים, היתה בוודאי פרי העמל הרב וההשתדלויות שהשקיעו המורשים היהודים אצל הנציבים שהוציאו את הצו. הזכות לא הביאה שום הקלה כדי להניח יסוד להתיישבות יהודית חדשה בוילון. אחר כך היו הפרעות אחרות שלא נתנו לריכוז היהודי להתהוות שם, בעיקר המאורעות שפקדו את העיר וזיעזעו אותה לגמרי.

במחצית השניה של המאה השבע־עשרה עבר על וילון משבר, אשר תוצאותיו גרמו לשינוי מצבה הדמוגרפי והכלכלי. העיר כמעט נהרסה כולה בשעת התנפלות השוודים אשר כבשוה בשנת 1655. ב־7 בינואר 1656 נכנסו פלוגות פרטיזנים פולניים, כדי להשתלט על הטירה שעליה הגן חיל המשמר השוודי, אבל הדבר לא עלה בידם. לאחר שחיל המשמר קיבל תיגבורת מן החוץ, נקם באוכלוסיה הוילונית שעמדה לצדם של הפרטיזנים. על נקמה זו מספר מכתב מ־22 בינואר שנת 1656, אשר נשלח למלכה מריה לודביקה גונזגה, שהיתה אז בשלזיה. במכתב זה אנו קוראים כי: „בשעה שנכנסו השוודים רצחו כל אלה שנפלו לידיהם, עד שעוד מעט לא היו משאירים בעיר אפילו כלב חי. הם שרפו לא רק את הטירה אלא כל הבתים בוילון". הגזמה רבה לא היתה במכתב זה.

הוילונאים, אשר חזרו לעיר ההרוסה, דוכאו עתה על־ידי אחיהם, פלוגות צבא־הדגל הפולני, שהתרגלו לביזה ולשוד. המעטת האוכלוסיה, הרס הבתים וכישלון המשקים של האיכרים ושל האצילים גם יחד, גרמו לשינוי המבנה הכלכלי של העיר. בגלל חוסר מלאכה, הקושי לשקם מחדש סדנאות שונות והעוני הכללי, שונתה וילון בתכלית השינוי. עיר שהמלאכה והמסחר מילאו בה את התפקיד הראשון והחקלאות מילאה רק תפקיד משני, נעשתה לעיר חקלאית גרידא, והיתה צריכה להיות עתה מקור מחיה בשביל האוכלוסיה כולה. רוב התושבים לא מצאו מקורות קיום במקצועות אחרים.

במחצית השניה של המאה השבע־עשרה ובהתחלת המאה השמונה־עשרה ניכרה התרבות־מה באוכלוסיית וילון, אבל במהרה התמעטה שוב. רק בסוף המאה השמונה־עשרה התחיל מספר התושבים לגדול ואט אט עבר את האלף הראשון. בל נשכח כי בעשרות השנים הראשונות למאה זו עבר על וילון הרס חדש.

בשעת התבוסה כבר לא גרו היהודים בוילון, וזאת לאו דוקא בגלל הצו אלא משום שהעיר חדלה להיות מרכז כלכלי חשוב כמקודם, ולא היה בה יותר מקור פרנסה בשבילם.

וילון היתה מרכז ההתייעצויות של המחוז, פה התקיימו ה„סיימיקי" (סיימיק — בית נבחרים מחוזי קטן) ואליהם באו להתייעצות האצילים מכל אדמת וילון ומנפת אוסטז'שוב. בואם של האחרונים הביא במידת מה להתעוררות כלכלית שם. לעומת זאת למרכז החיים היהודי במחוז נעשתה העיירה דז'יאלושין, שהיתה עיירה פרטית של אציל אשר תמך בהתיישבות יהודית על מנת להגדיל את הכנסותיו. לקהילת דז'יאלושין היו כפופים היהודים מ־104 מקומות מגורים; קהילה לא גדולה ביותר נמצאה גם בעיירה המלכותית בולסלאוויץ. מלבד אלה התהווה במאה השבע־עשרה ריכוז

יהודי ניכר בעיירה קמפנו, שהיתה אז שייכת לאדמת אוסטז׳שוב.

הקיבוץ היהודי שהתהווה בוילון במאה השש־עשרה חדל להתקיים בראשית המאה השבע־עשרה, כלומר, עוד לפני שהעיר נחלה תבוסה. התהוותו של ישוב יהודי חדש בעיר התחילה במחצית השניה של המאה השמונה־עשרה, בתקופת התיקונים הכלכליים־ציבוריים והפוליטיים בפולין. הישוב היהודי התהווה בעיקר משום שינוי המבנה המשקי של העיר במאה השמונה־עשרה. אפשרויות התפתחות אחרות היו בוילון במאה השבע־עשרה, ואחרות במאה השמונה־עשרה. במחצית השניה של המאה השמונה־עשרה גדלה האוכלוסיה העירונית, והסחר הפולני־שלזי התחיל לשגשג. היהודים לקחו במסחר זה חלק ניכר. היהודים הוילונים הגיעו עד לוורוצלב וגם לירידי הבקר הגדולים על גדות האודרה, שהיו מפורסמים אז באירופה. על התפקיד שהיהודים מילאו במסחר זה יש לנו עדות מסייעת באדיקט שהוצא בשנת 1799 על־ידי הקיסר הפרוסי. נאמר בו כי בעיר ביצ׳ין אשר בשלזיה (לא־רחוק מוילון), לא יתקיימו השווקים והירידים בשבתות ובמועדי ישראל.

כל זה אינו צריך לחפות על פני וילון הנכונות מן המאה השמונה־עשרה, עת היהודים התחילו להתיישב שם מחדש. ליד החקלאות והמלאכה המצומצמת, אשר שימשו רק את הצרכים הפנימיים של העיר, היה עיקר התעסקותם של רוב התושבים בייצור ומכירת משקאות כוהליים: יין־שרוף ושיכר במובן זה, לא היתה וילון יוצאת מן הכלל בין הערים הפולניות האחרות דאז. אישיות מסוימת בעיר נהגה לומר כי הערים הן פונדקים.

מצב זה נמשך מן המאה השבע־עשרה והיה פועל־יוצא מן התנאים הכלכליים הירודים, וחוסר האפשרות להתפתחות במקצועות האחרים. בעד מכירת המשקאות האלכוהוליים היו מקבלים „מזומנים", ואילו את התוצרות האחרות היו צריכים למכור באשראי ובהקפה. בוילון היו התנאים למכירת משקאות טובים במיוחד. היא ישבה ליד הגבול השלזי ודרך שעריה עברו שיירות נוסעים ומשלוחי סחורות בדרכם לשלזיה וממנה. תנועה זו הביאה למחזור גדול והכנסה טובה לפונדקים. ברם מסחר זה, הנקרא „פרופינציה" בשפת פולין העתיקה, לא היה רק מקור הכנסה בשביל רוב התושבים אלא גם בשביל הסטארוסטה. הפונדק בפרבר העיר היה שייך למחוז ובשלהי המאה השמונה־עשרה היתה הסודניה (בית מבשל השיכר) במרכז העיר רכושו הפרטי של הסטארוסטה.

בשנות השישים והשבעים של המאה החכיר מושל המחוז (סטארוסטה) את משרפות היין שלו והסודניה ליהודים. בתיאורה של וילון משנת 1777 אנו מוצאים הערה המספרת על 2 משפחות יהודיות שגרו שם: „יהודים בפרבר העיר, במשרפות היין של הסטארוסטה יאשני וילמוז׳ני. בעל־הבית — יהודי אלמן, שלושה ילדים, שני משרתים. בסודניה, השייכת לסטא־רוסטה יאשני וילמוז׳ני כקניין ירושה — יהודי אחד ואשתו, ומשרת אחד". אלה היו היהודים הראשונים שהתיישבו בוילון אחרי 170 שנה. בנוסחה המצוטטת נזכרו שלושה אנשים שעבדו בתור משרתים, אבל התעסקותם של אלה לא היתה לשרת את משפחות שני החוכרים, למעשה הם היו פועלים שעבדו בסודניה ובפונדק. מושל המחוז הוילוני דאז, אשר החכיר להם את הפונדק והסודניה, היה סטאניסלב מנצ׳ינסקי, בעל עיירת דז׳אַלושין, והיו לו מגעים תמידיים עם הקהילה, אליה השתייכו גם יהודי וילון.

בדברנו על התנאים בהם חיו שתי המשפחות היהודיות הללו בוילון, כדאי להזכיר שבזמן ההוא היתה קיימת נטיה חזקה אצל תושבי וילון ושיראדז וסביבותיהן לנשל את היהודים מחכירת פונדקים, בתי־משרפות־יין וסודניות. כך שמלכתחילה היתה מרחפת על התושבים היהודים החדשים סכנת גירוש, כמו שאירע לאחיהם במאות השש־עשרה והשבע־עשרה. הבדיל ביניהם רק המצב הכלכלי: היהודים תושבי וילון במאה השש־עשרה ובתחילת המאה השבע־עשרה, היו קודם לכל סוחרים, אשר ניהלו מסחר רחב וענף בקנה־מידה בינלאומי, ואלה מן המאה השמונה־עשרה עסקו במשלוח יד האופייני ליהודים הפולניים דאז: ייצור ומכירת משקאות כוהליים. לכן היה מצבם הכלכלי של אלה גרוע יותר ממצבם של אחיהם בוילון במאות הקודמות. לעומת זה לא היה הבדל בהתנהגותם של תושבי וילון הנוצריים; אלה כאלה התנגדו להתיישבות יהודית. במאה השש־עשרה רצו להפטר ממתחרי מסחר יהודיים, ובמאה השמונה־עשרה רצו להרחיק את מתחרי החכירה של הפונדקים והסודניות. בתנאים אחרים התחילו עתה הוילונאים את המלחמה לגירוש היהודים, ושוב הסתמכו על האיסורים המתוכננים בפריבילגיה של זיגמונט אוגוסט משנת 1566.

היות ומנצ׳ינסקי הביא יהודים, תבעוהו נציגי העיר לדין בפני הוועדה המלכותית לסדר הטוב באדמת וילון ונפת אוסטז׳שוב, ששמה לה למטרה ביצוע אי אלה שינויים צנועים בחיים הפנימיים של הערים האלו. בשנת 1783 נקרא מנצ׳ינסקי למשפט: „...בעד הכנסת יהודים לוילון, בלי להתחשב עם החוקים המשמשים את וילון וסיבות אחרות...". אולם מנצ׳ינסקי היה אישיות בעלת השפעה רבה, התכתב עם המלך סטאַניסלב אוגוסט פוניאַטובסקי, וכוחו במתניו. לעומתו, הועדה לסדר הטוב, נשענה על יסודות כושלים כדי להביא להרחקת שתי המשפחות היהודיות בוילון. בשנת 1789, עת השלטונות ניגשו לבדיקת המחוז, התחילו הוילונאים

מחדש בתחבולות־חתירה. בתשובה לתלונת הוילונאים, הודיע בא־כוחו של מנצ׳ינסקי, כי „כבוד מעלתו הסטארוסטה לא הביא ואינו מביא יהודים לוילון, אלא מעסיק אותם בפונדק המחוזי בייצור משקאות, יין־שרף ושיכר, למען ישלמו את ה„קווארטה׳ (רבע מהכנסתם) לאוצר הכתר, דבר שהקתולים אינם עושים. הם (הקתולים) או שנכנסים לחוב או שאינם רוצים לשלם בכלל, ואילו היהודי משלם. ומה שנוגע לפריבי־לגיות מהשנים 1566—1581, הלא אלו אינן אוסרות להחזיק יהודים בפרברים. הפריבילגיות אומרות רק כי ליהודים אסור לבנות בתים ולהתגורר בתוך העיר". מכאן אפשר להבין מה היו הסיבות האמיתיות שהניעו את מנצ׳ינסקי למסור ליהודים את חכירת הפונדק והסודניה, אשר הודות לתמיכתו יכלו להתיישב בוילון. אבל בשעת בדיקת העיר נמצאה שם רק משפחה יהודית אחת, משפחת יואכים הרשליק.

יחס זה של הוילונאים אל הסטארוסטה ואל היהודים הושפע וגם נתמך ע״י התנועה העירונית הכלל־פולנית, בה השתתפו בעיקר תושבי הערים המלכותיות, ובכללם הוילו־נאים. הם התנגדו לא רק ליהודים, אלא גם לאנשים בני דתות אחרות שהיה בדעתם להתיישב בוילון. אלה היו סוחרי יין מאמינים בדת הקתולית־יוונית, שהתנגדו משום שהוילונאים שמרו מקצוע זה בשבילם. מסיבות אלו היו גם נגד התיישבותו של סוחר יין הונגרי אחד — נוצרי כמוהם. פעלו כאן הגורמים הכלכליים וקשה היה לדרוש מהם סובלנות יתר למאמינים בדת משה, מלמאמינים בדת הקתולית. עד לשנת 1793, עידן הכיבוש הפרוסי, גרה בוילון המשפחה היהודית שנזכרה לעיל. בשנת 1791 מת יואכים הרשליק, ונשארו אלמנתו חנה, בת 50 בערך, הרשליק (צבי) בן 24, יונאש (יונה) בן 20, מריה (מרים) בת 17, אסתרה (אסתר) בת 14, ילד בן 10 ושורף־יין אחד, רווק בן שלושים בשם ישראל, שעסק בייצוא הוודקה ממשרפות־היין. אלה היו התושבים היהודיים היחידים בוילון בתחילת שנות התשעים של המאה השמונה־עשרה.

קשרי היהודים עם עיר זו לא נותקו אף פעם, אפילו בזמן שלא גרו בה כלל, כפי שנבע מן הצו שהוצא בשנת 1629, כלומר, בדבר היהודים ששהו שם יותר משלושה ימים. מטעם זה היתה וילון מקום למאורעות ומקרים שונים בהם השתתפו היהודים שגרו בסביבה ובערים אחרות, שלרוב התכנסו בוילון בימות השוק השבועיים וירידים השנתיים.

בשנת 1765 בא לשוק החוכר משה טוביאשביץ׳ מכפר לאשוב, מרחק 11 קילומטרים מוילון. הוא הסתכסך עם תושב העיר אנטוני סובולוביץ׳.

אי־אלה מקרים בשווקים ובירידים הוילונאים היו קשו־רים בנסיונותיהם של יהודי הסביבה להשתחרר מעול שלטונה של הקהילה הדז׳יאלושינית. לא פעם סרבו החוכרים, שישבו בכפרים שונים על אדמת וילון, לשלם את ה„גולגולת" — מס שנגבה על־ידי קהילת דז׳יאלושין לטובת המדינה. החוכר ליטמאן מהכפר שווינטקוביצה, מרחק 12 קילומטרים מוילון, לא שילם את המס בעד משפחתו בת 4 הנפשות. הכפר היה רכושו הפרטי של איגנאץ סקוז׳בסקי, אציל בעל השפעה, עשיר ויהיר. הוא הבטיח לליטמאן כי לא ירשה לגבות ממנו את ה„גולגולת" שהוא חייב מאז 1765. התערבותו של זה גרמה למאורע שמצא את הדו בבית המשפט המחוזי בעיר בשנת 1774. יאקוב (יעקב) ברקוביץ׳ מקהילת דז׳יאלושין, אשר ייצג את פרנסי העיר דשם, הגיש בפני השופטים הצהרה בשם הסוחרים, לבקה (לוי) מושקוביץ׳ ומושקה (משה) אבר־מוביץ׳, לפיה החוכר ליטמאן פיגר בתשלום ה„גולגולת" במשך 9 שנים, והביא לידי כך שתושבים ותיקים בדז׳יאלושין מפגרים גם כן בתשלום המס. פעם, עת ליטמאן הביא חמאה כשרה לדז׳יאלושין, החליט ועד בית הכנסת (הקהילה), באין לו דרך אחרת לגבות את החוב, להחרים את החמאה שליטמאן הביא לשוק למכירה. אבל אחר כך, עת תושבים וסוחרים מדז׳יאלושין באו לעיר וילון עם סחורותיהם ליריד החגי השתא (1774), ציוה האדון סקוז׳בסקי לקחת כמות אריגים מידי היהודי יאסקיאל, סוחר דז׳יאלושיני, כדי לכסות את 29 „קווארטות" החמאה שנלקחו מאת ליטמאן... ובכדי לקבל את האריגים בחזרה היה על יאסקיאל לספור ולמנות לידי האדון סקוז׳בסקי 46 זלוטי (זהובים) טבין ותקילין. במקרה זה היתה ידו של האציל העשיר — שהחשיב עצמו פאטרון פיאודלי לחוכר היהודי תושב כפרו — על העליונה. עמדתו היתה איתנה יותר מזו של הקהילה.

גם עניינים אחרים הקשורים בהטלים כספיים של הקהילה הדז׳יאלושינית מצאו הד בשוק הוילונאי. בשנת 1788 הטיח היהודי איצקו בן אלחנן דברים מעליבים כלפי פרנסי הקהילה הדז׳יאלושינית, על כי הטילו תשלום גדול על חותנתו מאוסיאקוב. הפרנסים, בהיוודע להם על הענין, אסרו עליו לבוא בקשרי מסחר עם היהודים המשתייכים לקהילה זו. רק לאחר שהביע חרטה על התנהגותו התירו לו להמשיך לעסוק במסחר.

במהרה נעשתה וילון לא רק מקום מיפגש ליהודי הסביבה, אלא מקום מגורים קבוע.

*

זרימה איטית של אוכלוסיה יהודית לוילון באה בשנים 1793—1806, בעת הכיבוש הפרוסי. קיבוץ היהודים הניכר הראשון, שהצטבר מן הסתם מהתושבים הכפריים שבסביבה ומהעיירות השכנות, הגיע בשנת 1798, אבל על מספרו המדוייק והרכב האנשים אין אנו יודעים הרבה. מניחים כי באו אז רק כמה עשרות. בשנים הבאות לא הגיע מספר התושבים היהו־

דיים אפילו עד למאה. בשנת 1808 מנתה וילון 1169 תושבים וביניהם רק 70 יהודים, בערך 6 אחוזים מהאוכלוסיה הכללית בעיר. בעת ההיא נכנסה וילון לתחום הנסיכות הוארשאית שכוננה בשנת 1806, לאחר נצחונו של נפוליאון על הפרוסים. בתקופת קיום הנסיכות התחילה להתרבות אוכלוסיית העיר, כך שבשנת 1810 נמצאו שם 240 בתים ו־1710 תושבים. במשך שתי השנים שעברו מאז 1808 גדל מספר האוכלוסיה ב־541 נפשות, דהיינו, גדל עד כדי 46 אחוז. יהודים כמעט ולא נוספו.

משנת 1815 היתה וילון שייכת לממלכת פולין, ואף־על־פי שבמרוצת השנים צומצם שלטונה המלכותי העצמאי, נצמד לה בכל זאת השם מלוכה, או „קונגרסובקה", על שום שמלכות זו נמצאה בשטחה של הממלכה הקונגרסאית. דווקא בתקופת הממלכה הפולנית התרבה כוח האדם בוילון ומספר היהודים בה הלך והתעצם, כפי שאפשר ללמוד מן הטבלאות הבאות.

טבלה א׳

האוכלוסיה היהודית בוילון

שנה	1791	1808	1820	1841	1857
מספר היהודים	7	70	217	502	636

טבלה ב׳

גידולה של האוכלוסיה בוילון

שנה	אוכלוסיה כללית	יהודים מספר	יהודים אחוזים	נוצרים מספר	נוצרים אחוזים
1791	1107	7	0.06	1100	99.94
1808	1169	70	6.0	1099	94.0
1820	2398	217	9.2	2181	90.8
1827	2999	—	—	—	—
1857	3817	636	16.7	3181	83.3
1921	11032	—	—	—	—

טבלה ג׳

הגידול במספר בתי המגורים בוילון

שנה	1661	1690	1791	1810	1820	1857	1890	1921
מספר הבתים	101	101	199	134	240	174	255	577

בכל זאת, היו גם להבא סיבות מסויימות שעיכבו את זרימת היהודים לעיר. ראשית, וילון לא תפשה עוד מקום משקי ומינהלי חשוב בראשית המאה התשע־עשרה; ושנית, נציגי אוכלוסיית העיר התנגדו לבואם של יהודים בהסתמכם על הזכות המיוחדת "de non tolerandis Judaeis" („אין סובלים את היהודים") מן המאה השש־עשרה.

הרכב היהודים שבאו להתיישב בוילון היה: בעלי־מלאכה, רוכלים וסוחרים, וחלק היה מתעסק בייצור ומכירת משקאות אלכוהוליים. הגישה לעסק אחרון זה ליהודים היתה קשה במיוחד, כי הנוצרים השתדלו בכל כוחם למנוע זאת בעדם. כמעט כל המאה התשע־עשרה נמשך מאבק היהודים על זכותם לגור בוילון ולשתף פעולה בחיים המשקיים, ובמיוחד להתעסק במסחר. תולדות המאבק הזה הן חוט הקשר העיקרי של יהודי וילון אל העבר במאה התשע־עשרה. מאבק זה היה מכוון נגד התקיפות שגילו אנשי העיר, אשר נתגלתה כבר במחצית השניה של המאה השבע־עשרה, וגם בסוף המאה השמונה־עשרה, עת שוב התחילו היהודים להתיישב בוילון. מחמת ההגבלות הכפויות עד לשנות הארבעים של המאה התשע־עשרה, היו רק שני בתי מגורים בבעלותם של יהודים. אחד מהם היה ברק דוידוביץ, והשני שמואל קמפנר, שהתיישב שם בשנת 1791, ובשנת 1811 הוא כותב על עצמו: „אחר התגוררותי בוילון עשרים שנה קניתי לי בית בעיר זו". לעומתו בא ברק דוידוביץ לוילון מאוחר יותר, ואת ביתו קנה בשנת 1816. שלטונות העיר נתנו לו אפילו תעודה מיוחדת, בה מחליטים כי הוא תיקן ושיפר בית זה ומחזיקו במצב טוב. ההרשאות שניתנו לשמואל קמפנר וברק דוידוביץ היו יוצאות מן הכלל, כי גם להבא לא התירו ליהודים להחזיק נכסי־דלא־ניידי בעיר.

שני בעלי הרכוש היהודים הראשונים בוילון התעסקו במסחר. שמואל קמפנר סחר ביין־שרוף. על עסק זה קיבל אישור, שהוארך לו תמידית בתקופת הנסיכות הווארשאית וממלכת הקונגרס. אמנם הוא נתקל במכשולים בעניין זה, אבל באופנים שונים עלה בידו להתגבר עליהם. שלטונות העיר הפריעו לו בניהול בית המרזח, ובשנת 1811 האשימו את קמפנר שהוא מוכר יין־שרוף ב„כוסיות" שאסור לפי החוק. קמפנר פנה אל שר הפנים בנסיכות הווארשאית, לושטשבסקי בכבודו ובעצמו, בבקשה שיורשה לו גם להבא לסחור ביין־שרוף, כי בגלל שלילת הזיכיון הוא נמצא במצב קשה. הוא ביקש מאת השר לושטשבסקי, ש„לא יביאני עד כדי להיות אביון מסכן, כי יותר טוב המוות מלחיות חיים דלים כאלה עם אשתי והילדים, בגלל זה שנטלו ממני מקור המחיה". לבסוף קיבל הארכה על תוקף זיכיונו. בשנים הבאות עד 1824, אפילו בעת הממלכה הפולנית, ניהל מסחר זה בוילון. תביעת שלטונות העיר נתגלתה כלא־נכונה וזדונית, והממונה על המחוז ביטל את ההחלטה הבלתי צודקת כלפי שמואל קמפנר. הוכח כי ניהל את בית המרזח ומכר יי"ש אך ורק לחיל המשמר החונה בוילון. כבר קודם עשה חוזה עם הספק של הצבא, לצייד את החיילים ואת הקצינים במשקאות חריפים — ומה שעשה עשה לפי החוק.

אולם בשנת 1824 הוציא נציב המלוכה הפולנית, גנראל

ואיונצ׳ק, זיכיון ליהודים לייצר ולמכור משקאות אלכהוליים, אבל הוציא מכלל זה את היהודים היושבים בערים שיש להן מזמן את הזכות האנטי־יהודית. לערים אלו השתייכה גם וילון, ולכן לא הועילו כל ההשתדלויות הבאות של שמואל קמפנר ואחיו יואכים (שכתב את שם משפחתו בנוסח פולני ובמקום קמפנר היה כותב קמפינסקי; בוודאי באו שניהם לוילון מן העיירה קמפנה הקרובה). מסחר היי״ש עבר לידי חמישה נוצרים. אבל הם, כנראה, לא הפיקו תעלת מספיקה ועד שנת 1827 הוקטן מספרם לשלושה בלבד.

בשנות העשרים של המאה התשע־עשרה חלה התעוררות־מה בחיים הכלכליים בוילון. היא היתה קשורה בנטיות בפולין דאז להכניס את החרושת לארץ, וגם בוילון ניסו להפעיל בית חרושת לאריגה. את בתי החרושת בתקופת הממלכה הקונ־גרסאית יסדו בעלי מקצוע גרמניים שבאו לפולין. לעומתם אירגנו היהודים את אספקת החומר הגלמי, והתעסקו במכירת התוצרת הגמורה. בשנת 1821 מסר הצאר אלכסנדר הראשון זיכיון מיוחד לקארל ויגלט, גרמני מראביץ׳, להקים בוילון בית חרושת לאריגה בן ארבעים נולים. ויגלט קיבל לשם כך תמיכה ממשלתית בת 26.000 זלוטי, סכום גדול בעת ההיא, והתחייב להקים מפעל אריגה וגם מצבעה. אך הוא נהג כמו הרבה גרמנים אחרים בזמנו; לקח את הכסף ואת המיפעל לא סיים. יורשו היה אחד בשם נוויל, אבל הוא ניהל את העסק רק זמן קצר. וילון לא היתה יוצאת מן הכלל בענין זה, כי לאחר שנוויל לקח לידיו את בית החרושת, פרץ משבר בתעשיית האריגה בממלכה, אשר גרם לירידה חמורה בכמה מרכזים שחרושת זו אך התחילה להתפתח. לרשימת מקומות אלה צריך גם לצרף את וילון.

מכל מקום נשאו נסיונות אלה פנים לא רק לבעלי מקצוע השייכים לתעשייה זו: אורגים, שתאים וצבעים, אלא גם לבעלי מלאכה אחרים. הודות לנסיונות אלה גברה זרימת היהודים לוילון, וביניהם נמצאו לא רק נציגי המקצועות הטיפוסיים ליהודים — חייטים וכובענים — אלא באו גם פחחים, בורס־קאים ובעלי מלאכה אחרים. הודות לבורסקאים אלה הותנע בוילון בית בורסקי. בין הבורסקאים נבדל אחד בשם רוזנטל, אשר בא הנה לפני שנת 1840 מפראשקי הלא־רחוקה ונשא כאן אלמנה, אשת יהודי שמת בוילון. הוא היה מומחה מושלם במקצועו, שמומחיותו אושרה בתעודה מודפסת מיוחדת שהוצ־אה על ידי ה„צך" (אגודת אומנים) הבורסקאי בפראשקי. הסוחרים היהודיים בוילון סחרו באריגי צמר, בד, עור, ברזל, מליחים ומלח. הקו האופייני למסחר היהודי בממלכה — וגם בוילון — היתה היכולת של היהודים לנהל מסחר בשטחים שונים בעת ובעונה אחת. היה זה פועל יוצא מן היחסים הכלכליים הגרועים, שכן במסחר דאז לא היה בכלל צורך בידע מקצועי. מאידך אנו למדים מזה כי היהודים בעת ההיא לא היו יכולים להבטיח לעצמם בסיס קיום מתוך השענות על תחום מסחרי אחד.

משום התרבותה של האוכלוסיה היהודית בוילון, התחילו המאורעות למלא תפקידים הנוגעים לכלל כולו, ולא רק למשפחות בודדות. אם עד עתה הקדשנו את תשומת־לבנו לדמותם של יהודים רגילים, כמו יואכים הרשליק, שמואל קמפנר או ברק דוידוביץ, היה זה משום שאלה היו היהודים הראשונים והיחידים שהתיישבו בוילון במעבר שבין המאה השמונה־עשרה למאה התשע־עשרה. עתה התחילה להתגבש עדה יהודית שנעשתה בלתי־תלויה בקהילות אחרות. התהוותה גם בעיית הפיקוח על בית הכנסת והוקם ועד לצורך זה. על התרבותה של האוכלוסיה היהודית בוילון במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה, מעיד כתב משנת 1823, מאת שלטונות העיר (של הוועדה הממשלתית לעניינים פנימיים) בו אנו קוראים: „יען כי הנוצרים בוילון מתעסקים עכשיו אך ורק בעבודת החקלאות ובשום דבר יותר, מוכרחים הם לסדר מזה כל ההוצאות לצרכי בית וגם המסים, לעומת זה משכו היהו־דונים אל צידם את כל המסחר וכל מקורות הפרנסה, הואיל וכך שום נוצרי איננו יכול להתחיל בשום דבר".

חוות־דעת מנוסחת בצורה זו הביאה לנגישות והגבלות חדשות, שנתנו אותותיהן גם בשעת טוויית התכניות לבניין בית כנסת גדול בוילון, שהיה צורך חיוני ליהודים שמספרם הלך וגדל. עד שנות העשרים של המאה התשע־עשרה היה ליהודים בית תפילה קטן, אשר ביחד עם נכסי־דלא־ניידי של שמואל קמפנר וברק דוידוביץ, היה הבניין השלישי בבע־לותם של יהודי וילון. אולם בית תפילה זה, וגם המקוה שעל ידו, היו קטנים מכדי שיוכלו לשמש את האוכלוסיה היהודית המתרבה. ועד בית הכנסת קיבל עוד לפני שנת 1830 רשיון להקים בית כנסת חדש, במקומו של בית התפילה, וזה היה חוסך את הכסף שהיו צריכים להוציא כדי לקנות מגרש אחר. אבל ה„פרובושטש" (כומר ראשי) מכנסיית פאַרני התנגד, משום שהמגרש שעליו עמד בית התפילה גבל בקרקע שהיתה בבעלותה של ה„פאַראַפיה" (קהילה קאתולית). אגב, מגרש בית התפילה נרכש גם כן מבעלי מנזר ה„פיאַרים". ה„פלבאַן" (כומר) טען כי בית כנסת גדול בסמוך לבית היראה שלהם יפריע לתפילות הקאתוליות. בית הכנסת החדש היה צריך לעמוד רק כמה צעדים קרוב יותר לכנסייתם, ומשום כך לא עלה בידי ה„פרובושטש" לגרום להשכנת בית הכנסת במקום אחר. אבל בגלל התערבותו של כומר זה עוכבה הבנייה כעשר שנים. יחס זה של ה„פרובושטש" נתקל בהתנגדות־מה לא רק מצד נציגי היהודים בוילון, אלא גם מצד שליטי הפקידות. אולם השלטונות הוכרחו להכנע לדרישת הכמורה בעניני

האמונה הקאתולית. כראייה מפורשת לזה יכולה לשמש חליפת המכתבים בין נציג המחוז הוילוני לבין הוועדה הגלילית הקאלישאית, אליה השתייכה וילון. ב־1 באפריל 1831 כתב הנציב: „כנציב מחוז וילון נתתי דעתי לענייני הדת ולא מצאתי, במה שנוגע למצפון, כל סיבות רציניות שבגללם לא יוכלו היהודים להתפלל לאלוהיהם בסמוך למקדש ישו. אבל היות ובענייני האמונה צריך יותר לשים לב לחוות דעתם של כוהני הדת, הרי במקרה זה הנני נשמע להם". הנציב רצה לנצל את התנגדותו של כהן הדת כדי לחברה לתכניתו לשיפור העיר, ולתת מקום חדש לבית כנסתת. על המגרש הישן שהיה רכושו של ועד בית הכנסת אמר להעביר את בית־החולים העירוני, ואת בנין בית הכנסת התכוון להקים במרכז העיר, אשר לפי דעתו היה משפר בהרבה את חזותה של העיר. אולם נציגי היהודים התנגדו לרעיון זה ועמדו על דעתם שבית הכנסת יוקם במקומו של בית התפילה.

כך נמשך הדבר עד שנת 1840, עת ריחפה סכנת מפולת על בית התפילה הישן. נתנו בלית ברירה את הרשיון המבוקש. במשך עשר השנים שחלפו מאז הגשת הבקשה לרשיון נתווספו אי־אלה שינויים קטנים. למשל, את הגג היו צריכים לכסות בפח ולא ברעפים, משום שקישורי הקורות כפי שתוכננו אז נראו עתה חלשים מדי מכדי שיוכלו לשאת נטל רעפים כבד. הוחלף גם חלק מן המגרש, כי קיר אחד עם חלונות היה צריך לעמוד על קצה מגרש הקהילה, הגובל עם אדמת הכמרים, ובמקרה והיו מקימים שם את הבניין היו חלונותיו חשוכים.

היות ובמשך עשר השנים שעברו עלו המחירים של חמרי הבנין בצורה ניכרת, היה הכרח לעשות גם שינויים בתקציב. מחוסר אמצעים כספיים מספיקים לא היה ביכולתם להקים את המקוה בעת ובעונה אחת עם בית הכנסת. העניין הסתבך עוד, כי מבנה בית הכנסת החדש היה צריך לתפוס חלק מהמגרש שבו עמד בית המרחץ הישן. לכן הוחלט לבנות מקוה ארעי שיהא צמוד לקיר אחד של בית הכנסת. עם כל אלה עוד לא נגמרו הדאגות הכספיות הקשורות עם הבניין, ועבודת הבנין נמשכה זמן רב.

לבסוף נתקבלו כל הפרטים הקשורים בבניה זו במועצה מיוחדת בוילון, ב־13 באפריל 1840. במועצה זו השתתפו חברי העיריה, ובראשם ראש העיר בז'וסטובסקי. בשם ועדת בית הכנסת השתתפו: ברק טראַטל, הרשליק מאירוביץ' ודוד שיראדזקי. בדו"ח מאותה ישיבת מועצה נאמר: „היות והשקעה כספית חד־פעמית בבניית בית הכנסת היתה מכבידה מאוד על הקהילה היהודית דכאן, הכניס ועד בית הכנסת, בשם הקהילה, הצעה לחלק את עבודת הבניה לשלוש שנים. כלומר: בשנה הראשונה יש להקים את החומה ולכסותה בגג; בשנה השניה לטיח את חזית הבנין ולקבוע את הדלתות והחלונות; ובשלישית: טיוח התקרה והכתלים מבפנים, צביעה וכל השי־פורים האחרים". חשבון הוצאות של הבניה הסתכם ב־33043.13 זלוטי, סכום שעלה, אולי, יותר משעלה בית החרושת הוילוני לאריגה, שנבנה בשנות העשרים על ידי ויגלט. לאיסוף סכום זה התרימו 53 אנשים. ממגבית זו לא הוציאו אף

בית־הכנסת בוילון שנבנה בשנת 1840 ונחרב ב־1 בספטמבר 1939 על־ידי הנאצים

די ווילונער שיל וואָס איז אויפגעבויט אין יאר 1840 און חרוב געוואָרן דעם 1 סעפטעמבער 1939 דורך די נאַציס

משפחה יהודית אחת. ועד בית הכנסת, בהסכמת שלטונות העיר, הטיל מס מיוחד זה בשנת 1841. את הסכומים הגדולים ביותר היו צריכים לשלם מלך מושקוביץ — 380 זלוטי, ודוד מארכוס — 250 זלוטי. אחד־עשר אנשים נתנו סכומי כסף שהיה בהם פחות מ־100 זלוטי. והיו כאלה שנתנו רק־4־5־6 ו־8 זלוטי. למרות הבטחותיו של ועד בית הכנסת שלא תהיה כל התנגדות למגבית זו מצד היהודים, אדרבא, הם ישלמו את המס בחפץ לב, התלוננו אחדים על גודל המס. יעקב וינר, למשל, הגיש תלונה לפני שלטונות העיר על כי חברי ועד בית הכנסת מכבידים ידם על האוכלוסיה היהודית בוילון בהטלת מס כבד ובלתי צודק, שאי אפשר לשאתו. לטענתו הטילו עליו מס בסכום 150 זלוטי שאין בכוחו לשלם.

נרגנות זו היתה פועל יוצא מן הסכסוכים הפנימיים שנתנו אותותיהם במוסדות ציבור שונים בחברה היהודית דאז. מעובדה זו למדים אנו על התופעה האופיינית שנלוותה לחיי היהודים בפולין בזמן ההוא.

האישור על בניית בית הכנסת החדש והכללתו בתכנית לשיפור העיר בהצעות הקודמות, מעיד על הסכמה ליישוב יהודי קבוע בוילון. דבר זה היה חשוב מאוד משום שעד שנת 1858 לא הפסיקו תושבי העיר הנוצרים את התנגדותם להצטברות יהודים בעיר.

בשנות העשרים של המאה התשע־עשרה התחילו, בערים הממשלתיות במלכות פולין, להקים גיטאות, שנקראו אז „תחומי־מגורים יהודיים". אבל נציגי שלטונות העיר וילון לא הסכימו לסדר מקומות מגורים כאלה, הם דרשו גירוש יהודים מוחלט. היסוד החוקי לדרישה זו היתה הפריבילגיה שקבלוה מאת זיגמונט אוגוסט ושאושרה לאחר מכן על־ידי המלך סטפאן באטורי.

בשנת 1834 הוציאה ועדת הגליל המזוביצקי פקודה שהיהו־דים חייבים לעזוב את וילון. אבל היהודים היו הפעם פעילים בענין זה. הם הגישו בקשה לוועדה השלטת לעניינים פנימיים, בה הם מבקשים לשכך את היצרים ולעצור את רדיפת היהודים. הבקשה הגיעה לידיו של הנציב עצמו, גנראל זאיונ־צ'ק, אשר ביטל את פקודת הגירוש וציווה על היהודים להישאר בוילון, במקום המגורים שהוקצה להם. היהודים נשארו בעיר ולמקום מגורים מיוחד לא הגיעו, כי עניין זה נכלל בתכנית הסדרת העיר. לתכנית הסדרת הערים היו כפופים אז כל המרכזים העירוניים בממלכת פולין, אבל ענין הסדרת העיר וילון נתמשך, מפני שהתכניות המעובדות שהוגשו לשלטונות לא אושרו משום מה, ומשרד המינהל המקומי לא גילה יזמה מספקת בכיוון זה.

עוד לפני החלטתו של הגנראל זאיונצ'ק בדבר רובע מיוחד ליהודי וילון, השתדלו חברי ועד בית הכנסת בדבר מקום מיוחד כזה בשביל היהודים בוילון, כדי לעקוף את סכנת הגירוש מן העיר שריחפה תמיד מעל ראש היהודים. עצם התגוררותם שם היתה מאשרת את זכותם לשבת בעיר. בשנת 1833 עיכבה מועצת העיריות בממלכת פולין את סידורם של מקומות מיוחדים, ומשום כך נשארו היהודים בוילון לאו־דווקא ברובע מאוחד, אלא גרו בתחומה של העיר כולה, כי לא הנהיגו יותר הגבלות מיוחדות.

בכל זאת התקיימו עוד הגבלות אחרות שנבעו מפקודת איסור התיישבות יהודים בשטחי הגבול בשנות 1823 — 1862. פקודה זו על הגבלותיה, היתה מכוונת גם לוילון שהיתה עיר גבול. ממילא הפריעה הפקודה להתרבותה של האוכלוסיה היהודית. למרות כל אלה באו יהודים והתיישבו בוילון — ביניהם היו שלושה „מלמדים" ועוד חמש משפחות, שמארבע מהן ידועים השמות: איינמר, קנטורוביץ', ליכטנשטיין ואילנד. בסוף שנת השלושים במאה התשע־עשרה התיאשו כבר תושבי וילון מגירוש היהודים מן העיר, ומשום כך התאמצו להביא להרחקת היהודים שהגיעו זה עתה. פעולה זו היתה קשורה בסכסוכים הפנימיים בין היהודים לבין עצמם. בגלל סיבות בלתי ידועות היו גם יהודים שהתנגדו להתיישבותם של אחיהם החדשים. יש לשער שזה בא מפני החשש שכניסתם של עוד יהודים יכולה להשפיע לרעה על האוכלוסיה הנוצרית ויסבלו מזה היהודים היושבים בוילון כבר מזמן. ואולי חשבו שבואם של אלה יזיק להכנסתם, כי יהיו מתחרים למקור מחייתם. העניין בא עד לידי כך שהנוצרים הסתמכו על דעתם של יהודים אלה... בקובלנה שהגישו בשנת 1838 לשלטונות ממלכת פולין נאמר: „היות והיהודים עצמם הביאו בקשה בענין זה, ובהס־תמך על התלונה שהגיש היהודי דוד טראַטל לשלטונות מחוז קאליש...". בקובלנה זו השתדלו להרחיק את היהודים שבאו זה מקרוב לוילון. יש לציין שדוד טראַטל זה, שהם מזכירים בקובלנתם, היה חבר ועד בית הכנסת.

אולם לא כל הנוצרים התנגדו להתיישבות היהודית. מפורסם מאוד היה בזמן ההוא עניינו של מוריץ גולדשטיין שהכה גלים בכל הסביבה: הוא קיבל רשיון לנהול מסחר יינות וקניית בית מגורים בוילון, נוסף לפונדק שהיה לו בכיכר השוק. חלק מהאוכלוסיה, בעלי נכסי־דלא־ניידי והסוחרים ביניהם, התנגדו לזכות־יתר זו, ושאפו להרחיקו מעסקיו ומן העיר בכלל, כי ראו בו מתחרה רציני. לעומתם נהג החלק האחר בהיפוך גמור, הוא עמד על זה שמקומו של מוריץ גולדשטיין דווקא בעיר זו. התושבים מחלק זה של האוכלוסיה שלחו אפילו עצומה לשלטונות העיר וביקשו לכבד את הרשיון שניתן לו בזכות. גולדשטיין היה אדם כשרוני ובעל יזמה, הוא היה בנו של חייט יהודי וילוני, שהתמחה במסחר אצל סוחר יינות בקאליש, ואל נכון היה לו גם בית מסחר יין משלו.

הוא היה איש משכיל והנוצרים כיבדוהו מאוד. אלה שתמכו בו הדגישו בעצומתם, כי „מוריץ גולדשטיין בן הדת הישנה (דת משה) הוא מהוולדו תושב העיר וילון, גם הוריו גרים כאן מאז. הוא קיבל את השכלתו בבתי ספר פולניים, מתלבש פולנית לפיכך הוא שייך כבר לבני דת משה ה,מתורבתים׳ ״. אין ספק שגולדשטיין זה נבדל בזמנו מן היהודים האחרים בוילון. מתנגדיו שלחו הרבה מכתבי־השמצה אלמוניים שהב־אישו את ריחו, אבל העלו חרס בידם.

בשנת 1858 נפלה דליקה גדולה בוילון, שממדיה היו כמעט כאלה כפי שהיו בדליקה משנת 1791. בעת שנגשו לשקם את העיר מחדש, עלה שוב על הפרק עניין „רובע היהודים״. הנציב שנשלח מטעם הממשלה לפקח את ענייני הקימום, בראותו כי בוילון לא היה רובע כזה, הציע להקימו מחדש עם שיקום העיר. הוא טען כי קודם לא היה העניין בר־ביצוע משום שהתכנית נתקלה בקשיים של הסדרת מרחבי העיר. אבל היות ועתה, אחרי השריפה, קשיים אלה אינם קיימים עוד, וצריך לעבד מחדש את תכנית יסוד העיר, הגיע הזמן לקבוע רחובות מיוחדים בשביל היהודים. נציב זה השתמש בפריבילגיה האנטי־יהודית הנודעת מן המאה השש־עשרה, אשר הגם שהתייחסה לעניינים אחרים לגמרי, עיבד אותה מגמתית לתכניתו הוא. בשם ועד בית הכנסת יצא אז ליב כהן במחאה חריפה, ובשנת 1858 הגיעה השתדלותו בעניין זה עד לווארשה. צורת הנמקת העניין, בו השתמש נציג יהודי זה, ראויה לתשומת לב מיוחדת, כי היא נבדלת בהרבה מאופן הגשת הקובלנות והטענות עד עתה. כהן ביקר קשות את כל הכוונות הזדוניות המכוונות נגד יהודי וילון. בכתבו לוועד הממשלה לעניינים פנימיים הוא מדגיש, כי הפקיד שנשלח לעיר השרופה: „במקום לרחם על היהודים האומללים, שפקדם הגורל המר, ולמצוא את התנאים כדי להצילם ממצבם הקשה, השקיע את עצמו בארכיון העיריה הוילונית כדי לנער את האבק מן הניירות הישנים והבלים מזמנו של סטפאן באטורי, בכדי לגרום לפעולה נגד היהודים הסובלים בלאו הכי ולהרחיקם מן העיר״. זאת לא היתה בקשת חנופה, אלא הסתערות מפורשת על נציגה של ההנהלה המלכותית, הסתערות של איש היודע ללחום על הצדק ולהגן על חשיבות ענייננו. ליב כהן קישר נועזות את העניינים המקומיים של יהודי וילון בשינויים התרבותיים הכלליים שהופיעו אז בעולם הרחב ושהשתנו בתכלית השינוי. הוא כתב: „בעידנא של ההתקדמות התרבותית וההשכלתית בין העמים, מאמץ לעצמו הועד ההנהלתי את ההשקפה הנאורה של אי־אלו ארצות שבהן חקיקת החוקים מקבלת צורה חדשה בהתאם למושגים של כבוד האדם ויחסי ציבור. בלי התחשבות באמת זו, ממליץ השלוח (הפקיד) הנ״ל בפני השלטון על החוקים מן המאה השש־עשרה כחוקים לדוגמה, והיה מרוצה מאוד אילו השתמשו בהם כלפי יהודי וילון, כדי לשלול מהם זכות ישיבתם שהשיגוה לאחר כל כך הרבה שנות מגורים בעיר זו״. כהן כתב בקשה זו בווארשה ויתכן מאוד שכתב אותה תחת השפעת המשכילים דהתם, כי היה לו שיג־ושיח אתם. הוא הבין כי עובדת ישיבתם של היהודים בוילון יש לה חשיבות ומשקל יתר על הפריבילגיה הפיאודלית האנטי־יהודית, שהוצאה על־ידי המלכים הפולניים. התערבותו של ליב כהן הביאה לידי כך שביטלו את התכנית לסידור רובע יהודי מיוחד, ובזאת גם חוסלו לגמרי כל הנסיונות הבאים לנצל את החוקים מן המאה השש־עשרה.

קורות וילון להבא קשורות כבר בעידן אחר, עת כל שטחי החיים היהודיים התחילו להשען על יסודות אחרים שלא היו קיימים עד עתה. שם היו מיוצגים כל המוסדות הדתיים, הציבוריים והפוליטיים, והאירגונים היהודיים, אשר פעיליהם עמדו על המשמר והגנו על העניינים החיוניים של יהודי וילון.

מפולנית: י. בן־דב

ד״ר יעקב גאָלדבערג

די געשיכטע פון די יידן אין וויעלון

צוליב דער גוטער גרענעץ־לאַגע מיט שלעזיע און איר אויספירן געוויסע אַדמיניסטראַטיווע פונקציעס, האָט וויעלון גשפּילט אַ וויכטיקע ראָל. נאָכדעם ווי אין דעם ראַיאָן האָט דאָס שטעטל רודאַ זיך אַ געוויסע צייט אַרויסגערוקט אין פראָנט, איז עס ווידער געוואָרן פאַרשאָטנט. וויעלון האָט אין 17טן יאָרהונדערט באַקומען אַ באַדייטונג, ווען דאָרט איז געוואָרן דער בעל־הבית דער, צוליב זיינע אַכזריותן באַקאַנטער קראָקעווער מושל סטאַניסלאַוו וואַרשיצקי, וועלכער האָט דאָרט אויפגעבויט באַפעסטיקונגען. די לעצטע געשיכטע פון דער וויעלונער סביבה איז פאַרבינדן מיט דעם אָרט רודאַ, ווו ס'איז אין פריען מיטלאַלטער, ווי דערמאָנט, געווען דער אַדמיניסט־אַטיווער פונקט פון דעם ראַיאָן.

די ערשטע שריפטלעכע נאָטיץ, וואָס שטאַמט פון יאָר 1136 וועגן דעם וויעלונער קרייז, באַציט זיך אויף רודאַ בעת דער פּויפּסט האָט באַשטעטיקט די רעכט פון גנעזנער אַרצי־בישאָף איינצומאָנען די שטייערן. באַלד נאָכדעם ווי רודאַ האָט אין פאַלגנדיקן יאָרהונדערט באַקומען די שטאָט־פּריווילעגיע, איז זי ווידער דעגראַדירט געוואָרן צו אַ דאָרף. דער דאָזיקער אַדמיניסטראַטיווער שטח, וואָס האָט פריער געהייסן רודער ערד, איז שפּעטער געענדערט געוואָרן אויף — וויעלונער ערד.

די ערשטע ידיעות וועגן וויעלון ווי אַן אַדמיניסטראַטי־ווער צענטראַל־פונקט, שטאַמט פון יאָר 1281, נאָכדעם ווען רודאַ האָט שוין געהאַט פאַרלוירן איר באַדייטונג, זענען אירע פונקציעס אַריבער צום וואַקסנדיקן וויעלון. בעת דער פעאָדאַלער צעשפּליטערטקייט אין 12טן און 14טן יאָרהונדערט, איז דער וויעלונער קרייז געווען אַ באַזונדער געביט, וועגן וואָס די שלעזישע פּרינצן האָבן געפירט מלחמות און די שטאָט איז אין פאַרשידענע תקופות אַרונטערגעפאַלן אונטער זייער הערשאַפט.

אין דער צווייטער העלפט פון 14טן יאָרהונדערט האָט אין וויעלון געהערשט דער פּרינץ וולאַדיסלאַוו אָפּאָלטשיק, און אַפילו דאָרט אַרויסגעלאָזט אַ מטבע פון אייגענער עמי־סיע. נאָכן פאַראייניקן די פּוילישע מלוכה דורך וולאַדיסלאַוו לאָקעטעק האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן די קאַמפן מיט די שלעזישע פּרינצן וועגן וויעלון, וואָס איז ענדלעך געבליבן ביי פּוילן, אָבער די מחלוקתן אויף דעם געביט האָבן זיך כסדר איבערגעחזרט.

די באַפעלקערונג פון מיטלאַלטערלעכן וויעלון איז באַ־שטאַנען פון פּאָליאַקן און דייטשן. די איינוווינער האָבן זיך פאַרנומען מיט פאַרשידענע מלאכות. אין 15טן און 16טן יאָרהונדערט האָט זיך דאָרט אַנטוויקלט די פּראָדוקציע פון מילשטיינער, וואָס איז צוליב איר ערשטקלאַסיקער קוואַלי־טעט באַקאַנט געוואָרן אין פּוילן און אין שלעזיע. ס'האָבן זיך אויסגעצייכנט די איינבינדעריי און וועבעריי. אין משך פון 16טן און 17טן יאָרהונדערט זענען דאָרט געווען 12 וועבער. הגם די קליינע וויעלונער טעקסטיל־פּראָדוקציע האָט זיך נישט באַזונדערס אויסגעצייכנט, איז זי אָבער געווען אַ רינג אין דער קייט פון שעראַדזער טעקסטיל־קרייז. די וויעלונער וועבער האָבן געהאַט אַ לאַנגדויערנדיקן סיכסוך מיט די וועבער פון וויערושאָוו. ענדלעך איז די וויעלונער וועבער אין יאָר 1618 געלונגען צו באַקומען נייע פּריווילעגיעס, וואָס האָבן זיי דערמעגלעכט דעם פאַרקויף פון זייערע פּראָסטע אויסאַרבעטונגען, וואָס איז געווען צוגעפּאַסט פאַר די דאָרף־איינוווינער.

וויעלון איז געווען אַ קעניגלעכע שטאָט, און אין נאָמען פון קעניג האָט דאָרט רעגירט דער סטאַראָסטע, וועלכער איז געוויינלעך געווען אַ פאַרמעגלעכער פּריץ, אָפט אַפילו אַ מאַגנאַט. דער סטאַראָסטע האָט אין אַ געוויסער מאָס געהאַט די דעה איבער דעם אינערלעכן לעבן פון דער שטאָט, האָבנ־דיק אַ זעלבסטפאַרוואַלטונג, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ ראָט, צוזאַמען מיט אַ בירגערמייסטער, וועלכער איז שפּעטער גערופן געוואָרן פּרעזידענט, ווי אויך אַ ראָט מיטן „וואָיט" (עלצטער), וועלכע האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט די געריכטס־אינסטאַנץ. די וויעלונער געריכטן האָבן באַהאַנדלט נישט נאָר ענינים פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג, נאָר אויך פון די איינ־וווינער פון די אַרומיקע דערפער. דאָ האָט מען אויך געמשפּט די קרימינעלע ענינים, ביי וועלכע ס'איז געווען פאָרויסצוזען טויט־שטראָף, און די שטאָט האָט דערצו, ביזן סוף פון 18טן יאָרהונדערט, סובסידירט אַ סטאַבילן תלין.

די שטאָט, וואָס האָט זיך באַזונדערס אַנטוויקלט אין 15טן און 16טן יאָרהונדערט און האָט געקויפט אַלס אייגנטום צוויי דערפער: טוראַוו און קוראַוו, ווי אויך אַ טייל פון קאַפּידלאַוו, כאַכלאַוו און ניעדזשעלסק. נאָכן פאַרשאַרפן זיך פון דער קעג־נערישער שטאָט־פּאָליטיק מצד די פּריצים, איז דער שטאָט פאַרבאָטן געוואָרן צו קויפן אַלס אייגנטום דאָרפישן באָדן.

אין רעזולטאַט פון די פּאַראַרדענונגען האָט וויעלון פֿאַרלוירן אירע באַדן־פּאַרמעגנס אין קאַפּידלאַוו און ניעדזשעלסק. ס'איז אָבער געלונגען אויסצוטוישן מיט די פּריצים כאַכלאַוו אויף באַדן אין די שטאָט־גרענעצן. די ערשטע פּאַכטער פון טוראַוו און קוראַוו זענען געווען רייכע וויעלונער. שפּעטער זענען די דערפער געפּאַכטעט געוואָרן דורך די רייכסטע פּריצים, אין וועמענס הענט זיי זענען איבערגעגאַנגען.

ביז אין דער העלפט פון 17טן יאָרהונדערט האָט זיך נאָר אַ קליינער טייל פון דער וויעלונער באַפעלקערונג פאַרנומען מיט לאַנדווירטשאַפט, ס'רוב האָבן זיך דערמיט באַשעפטיקט די איינוווינער אין דער פּעריפעריע אַרום דער פּאַרטיידיקונגס־מויער, וואָס איז אין מיטלאַלטער געוואָרן געבויט און שפּעטער באַפעסטיקט, מחמת וויעלון איז תמיד געווען באַדראָט דורך שלעזיע און אַנדערע שונאים (אגב, איז אין יאָר 1965 איינגעפאַלן איינע פון די עלטסטע טיילן פון דער דאָזיקער מויער, און וועט אַלס אַלטערטימלעכקייט ווידער רעסטאַווירט ווערן).

אין מיטלאַלטער זענען אין וויעלון אויפגעבויט געוואָרן איניקע קירכעס, וואָס זענען אין פאַרהעלטעניש מיט דער צאָל איינוווינער געווען גענוגנדיק. שפּעטער זענען אויך געשאַפן געוואָרן קלויסטערס פון פראַנציסקאַנער, אויגוסטינער און רעפאָרמיסטן. דאָס האָט גורם געווען אַ פאַנאַטישע פרומקייט. דאָס האָט געזאָלט דינען ווי אַ שוץ־וואַנט קעגן די רעליגיעזע שטרעמונגען פון רעפאָרמיסט יאַן הוס, וועלכער איז געקומען פון טשעכיע דורך שלעזיע קיין פּוילן. אין יאָר 1406 האָט דער קעניג וולאַדיסלאַוו יאַגעלאָ אַרויסגעגעבן אַן עדיקט (פאַראָרדענונג) קעגן די הוסיסטן. דאָס צעפלאַקערן זיך פון דער אומטאָלעראַנץ אויף דעם געביט האָט זיך אומגינסטיק אויסגעווירקט אויף די דאָרטיקע יידישע איינוווינער.

די גאָר ערשטע ידיעה וועגן די יידן אין וויעלון שטאַמט פון יאָר 1537. דאָס הייסט אָבער נישט, אַז ס'זענען אויך נאָך פריער דאָרט נישט געווען קיין יידן, אָבער ס'פעלן אינפאָרמאַציעס אין די געשיכטלעכע מקורות. יעדנפאַלס איז באַקאַנט, אַז די קליינע גרופּירונג פון יידן אין וויעלון איז אַנטשטאַנען פריער ווי אין די שכנישע שטעט. די ערשטע נאָטיצן וועגן די יידן אין גראַבאַוו שטאַמען פון יאָר 1564, פון ווירושאַוו — 1585 און פון דעם אַ ביסל וויטער ליגנדיקן שטעטל וואַרטאַ — 1544. דער עלטסטער יידישער ישוב אין דעם געביט איז אין 15טן יאָרהונדערט געווען אין שעראַדז. וויעלון געהערט צו די שטעט, ווו דער יידישער ישוב האָט זיך אָנגעהויבן פאָרמירן אין אָנהייב פון 16טן יאָרהונדערט, ד"ה אין דער תקופה בעתן באַזעצן זיך פון יידן אין פּוילן, ווו ס'זענען ביז דער צייט געווען ווייניק יידן. יידישע ישובים זענען געווען דעמאָלט נאָר אין 13 שטעט. ס'איז כדאי אונטערצושטרייכן, אַז דאָס פאָרמירן זיך פון אַ יידישן ישוב אין וויעלון פאַלט אויס אין דער צייט פון דער פאָרמירונג פון יידישע קהילות אין פּוילן בעת דער רענעסאַנס־־תקופה.

אין דעם עקאָנאָמיש־אויפשטייגנדיקן וויעלון האָבן די באַדינגונגען דערמעגלעכט צו פאַרזיכערן דעם מאַטעריעלן וווילשטאַנד פון די יידן, וועלכע האָבן זיך דאָרט באַזעצט. דאָרט זענען געווען רעפּרעזענטירט פאַרשידענע צווייגן פון מלאכה און האַנדל, וואָס זענען געווען נישט נאָר לאָקאַל, נאָר אויך פאַרבונדן מיט שלעזיע. דער האַנדל צווישן פּוילן און שלעזיע איז נישט תמיד געגאַנגען אויפן וועג פון פרידלעכער צוזאַמענאַרבעט. אויף דעם באַדן זענען, באַזונדערס אין 16טן יאָרהונדערט, אַנטשטאַנען ערנסטע אַנטאַגאָניזמען, וואָס האָבן געטראָגן אַ פאַרביטערנדיקן כאַראַקטער. אין 16טן יאָרהונדערט האָט זיך אויפן געביט פון האַנדל צווישן וויעלונער קרייז און שלעזיע אַרויסגערוקט אַ נייער צווייג און דערמיט געשאַפן פאַרדינסט־מעגלעכקייטן פאַר יידישע סוחרים. דער נייער האַנדלס־צווייג איז באַשטאַנען פון לעבנס־מיטל־אַרטיקלען, ספּעציעל — תבואה און רינדער. די אַנטוויקלונג פון דעם דאָזיקן מסחר אין וויעלון און סביבה איז פאַרבונדן מיטן נאַטירלעכן צוווּקס פון דער באַפעלקערונג אין שלעזיע און ברעסלוי. כדי צו דערנענטערן די דאָרט פאַרגרעסערטע באַפעלקערונג האָבן זיי געמוזט אימפּאָרטירן תבואה פון שכנישע געביטן אין פּוילן, בעיקר פון דעם נאָענטן קרייז וויעלון. די אַגראַר־סטרוקטור פון דער פּוילישער מדינה האָט זיך בשעתו צוגעפּאַסט צו די באַדערפענישן אין פאַרבינדונג מיטן תבואה־עקספּאָרט אין די ווירטשאַפטלעך אַנטוויקלטע לענדער פון מערב־אייראָפּע. דער תבואה־האַנדל איז געווען אָפּהענגיק פון דער טראַנספּאָרט־מעגלעכקייט אויף דער ווייסל קיין דאַנציג, ווו די אויסלענדישע און דאַנציגער סוחרים האָבן געלאָדנט אויף די שיפן. היות וויעלון און די אַרומיקע שטחים האָבן נישט געהאַט קיין טייך־פאַרבינדונג מיט דער ווייסל, אָבער זענען דאָך געווען נאָענט פון ברעסלוי, האָט מען די תבואות געקענט טראַנספּאָרטירן דורך די לאַנד־וועגן. אין שלעזיש־פּוילישן האַנדל זענען אויך געווען באַטייליקט די ערשטע יידישע תושבים פון וויעלון.

אין דעם האַנדל זענען אויך געווען באַטייליקט די איינגעזעסענע רייכע וויעלונער בירגער. נאָכדעם ווי זיי האָבן אויסגעפונען, אַז צוליב די ווירטשאַפטלעכע אַקטיוויטעט פון די דאָרטיקע יידן ווערן רעדוצירט זייערע הכנסות, האָבן זיי זיך באַמיט פּטור צו ווערן פון די קאָנקורענטן, אויסנוצנדיק דעם פאַקט פון זייער (יידישער) נאַציאָנאַלער און רעליגיעזער באַזונדערקייט — און די קאָנסעקווענצן וואָס דרינגען דערפון

אַרויס. די וויעלונער תושבים האָבן דערפירט צו אַ פאַרבאָט פאַר יידן צו וווינען אין דער שטאָט. דער פאַרבאָט איז געוואָרן אַרויסגעגעבן און אונטערגעשריבן פון דעם קעניג זיגמונט אויגוסט. דאָס איז נישט געווען דער איינציקער פאַל, מחמת אַזעלכע גזירות זענען אין 16טן יאָרהונדערט געווען אין 18 שטעט אין פוילן. שוין אין יאָר 1520 איז אַזאַ געזעץ געווען אין וואַרשע, ד"ה נאָך פריער ווי ס'איז באַקאַנט געוואָרן די ערשטע נאָטיץ וועגן די יידן אין וויעלון.

די פּריווילעגיע "De non tolerandis Judaeis" פאַר וויעלון איז געוואָרן אַרויסגעגעבן דעם 12טן יוני 1566 אין לובלין, ווו זיגמונט אויגוסט האָט פאַרבראַנגט. די וויעלונער איינוווינער האָבן זיך נישט דירעקט געווענדעט צום קעניג, וועלכער איז דעמאָלט געווען פאַרנומען מיט אינערלעכע ענינים; זיי האָבן געפונען אַ וועג צו זיין דעמאָלט נישט לאַנג פאַרהייראַטער פרוי, די קעניגין קאַטערינאַ — אַ פרומע קאַטוילין פון האַבסבורגער קעניגלעכן אָפּשטאַם. די פאַרשטייער פון די וויעלונער בירגער האָבן אויסגענוצט דעם פאַקט וואָס ביז דער לעצטער צייט האָט די וויעלונער סטאַראָסטווע געהערט צום פאַרמעגן פון באָנאַ — די מוטער פון זיגמונט אויגוסט. ס'האָט קיינער זיך נישט פאָרגעשטעלט, אַז אַוועקגעבנדיק די הכנסות פון דער וויעלונער סטאַראָסטווע דער איטאַליענערין, ד"ה דער פּרינצעסין באַרי, וועט גורם זיין די סיבה צו אָנערקענען אַן אַנדערע פּוילישע קעניגין אַלס אַפּוטרופּוס פון וויעלונער בירגער און וועט גורם זיין איר אינטערווענץ קעגן די דאָרטיקע יידן. אין זיין אויף לאַטייניש אַרויסגעגעבענער פּריווילעגיע באַשטעטיקט דער קעניג זיגמונט אויגוסט, אַז: „ווי אַ רעזולטאַט פון דער אַריינגעטראָגענער בקשה פון די איינוווינער פון אונדזער שטאָט וויעלון, צו מיין טייערסטער פרוי קאַטערינאַ, פאַרבאָט איך די יידן צו וווינען, ווי אויך צובאַזיצן הייזער אין וויעלון. כדי צו דערמעגלעכן די יידישע סוחרים צו דערליידיקן זייערע ענינים, מעגן זיי דאָרט זיך געפונען בלויז דריי טעג. הגם דער פאַרבאָט איז נישט באַלד רעאַליזירט געוואָרן אין לעבן, האָט עס דאָך אויף אַ דעצידירנדיקן אופן אויסגעווירקט זיך אויפן גורל פון די יידן אין וויעלון, ווי אויך אויפן געשיכטלעכן גאַנג פון דער שטאָט.

דאָך האָבן זיך אין 16טן יאָרהונדערט נישט אַלע וויעלונער איינוווינער סאָלידאַריזירט מיט דעם געזעץ, וואָס פאַרביט יידן דאָרט צו וווינען. אייניקע האָבן זיך אונטערגעוואָרפן די פאָרשריפטן פון דער קעניגלעכער פּריווילעגיע; פאַר דעם טייל האָט דאָס אַרויסיאָגן די יידן באַדייט פּטור צו ווערן פון נישט באַקוועמער קאָנקורענץ אין האַנדל מצד נישט־טאָלערירטע אָנהענגער פון אַ רעליגיע, אַן אַנדערע ווי די קאַטוילישע; פאַרן צווייטן טייל האָט עס באַדייט צו פאַרלירן די הכנסות דורך די באַציונגען מיט יידן. די קאָנפליקטן וואָס זענען אַנטשטאַנען אויף דעם באָדן צווישן די וויעלונער איינוווינער, האָבן געדויערט אַ ריי יאָרן זינט דעם אַרויסגעבן די דערמאָנטע פּריווילעגיע. אין יאָר 1575 האָבן יידישע איינוווינער נאָך געוווינט אין דעם הויז, וואָס האָט געהערט צום בירגערמייסטער. דאַקעגן האָבן שוין יידן אין וויעלון נישט געהאַט קיין אייגענע גרונדשטיקער. ס'איז פאַרשטענדלעך, אַז נאָכן אַרויסגעבן דעם פאַרבאָט, האָבן זיי עס פאַרקויפט צוליב דער מורא צו פאַרלירן דאָס פאַרמעגן אין גאַנצן. ס'איז לייכטער געווען היזק צו האָבן ביים פאַרקויפן אַ הויז, איידער צו פאַרלאָזן דאָס וווינאָרט אָן בעסערע פּערספּעקטיוון.

די באַמיונגען פון די איינגעזעסענע צו פאַרטרייבן די יידן פון וויעלון האָט נאָך נישט באַפרידיקט די אינטערווענץ

השוק הישן בשנת 1900

דער אַלטער מאַרק

בײַ דער קעניגין קאַטערינאַ, נאָר האָבן אויך געצילט מקיים צו זײַן אַלע פּרטים פון דער באַקומענער פּריווילעגיע. אין וויעלונער שטאָטראָט האָט זיך געקאָכט, ווען דער בירגערמייסטער און אַנדערע הויזבאַזיצער האָבן פאַרדינגען דירות צו יידן, וועלכע האָבן שוין נישט פאַרמאָגט קיין אייגענע הייזער. ס'איז כאַראַקטעריסטיש, אַז בײַ דער אַקציע פון פאַרטרײַבן די יידן האָט דער פאַרשטייער פון אַרעמען פאַלק, אַדריאַן, אַרויסגעוויזן מער אַקטיוויטעט. דער דאָזיקער אַדריאַן, צוזאַמען מיטן ראַטמאַן סטאַניסלאַוו באַרבינטאָסאַר, האָבן געדראָט צו באַליגן בײַם סטאַראָסטע אַ באַשולדיקונג קעגן בירגערמייסטער און אַנדערע הויזבאַזיצער, בײַ וועמען ס'האָבן געוווינט יידן. ס'איז שווער פעסטצושטעלן די סיבות, וואָס האָבן באַוויגן די אַקציע מצד צוויי פאַרשטייער און פאַרשידענע שיכטן פון די וויעלונער איינוווינער. ס'איז אָבער באַקאַנט, אַז זייער אַקציע האָט געהאַט אַ ווירקונג, ווייל דאָס האַלטן יידישע לאָקאַטאָרן איז געווען אין סתירה צום קעניגלעכן דעקרעט. און צוליב דעם האָט דער בירגערמייסטער זיך לאַנג נישט געקענט קעגנשטעלן דעם רוב פון דער באַפעלקערונג. אַזוי האָט טאַקע דער בירגערמייסטער דעם 20סטן אַפּריל 1575 געבעטן דעם עולם, זיך נישט אַזוי צו אײַלן מיט דער טענה צום סטאַראָסטע פאַר זײַן שייכות מיט די יידן, וועלכע וווינען בײַ אים, צוזאָגנדיק, אַז מער ווי דריי טעג וועט ער נישט האַלטן די יידן, וועלכע באַמיען זיך שוין וועגן אַנדערע וווינונגען. די דערקלערונג פון בירגערמייסטער האָט משפיע געווען אויף אַנדערע איינוווינער אַזוי, אַז די איינוווינערין פּיעזשקאָוואַ האָט דערקלערט, אַזוי אויך זי, פונקט ווי דער בירגערמייסטער, וועט אָפּזאָגן די יידישע לאָקאַטאָרן. אין שייכות דערמיט האָבן די וויעלונער איינוווינער געצילט ענדגילטיק אויסצופירן אַלע תקנות, וואָס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך זיגמונט אויגוסט. נישט געקוקט דערויף האָבן יידן ווייטער געוווינט אין וויעלון.

בעת דער סיים־סעסיע, דעם 6טן מערץ 1581, האָט דער קעניג סטעפאַן באַטאָרי באַשטעטיקט די פּריווילעגיע פון קעניג זיגמונט אויגוסט, און ס'איז געווען צו דערוואַרטן, אַז מ'וועט די דאָזיקע פּאַראַגראַפן רעאַליזירן. אָבער נישט געקוקט דערויף האָבן יידן דאָך געוווינט אין וויעלון און אָנגעהאַלטן ווירטשאַפטלעכע קאָנטאַקטן מיט רייכע ברעסלויער פּריצים, וואָס איז געווען אין סתירה מיטן געזעץ. די ווירטשאַפטלעכע באַציונגען צווישן די וויעלונער יידן און ברעסלוי האָבן אַפילו געהאַט אַן אָפּקלאַנג אין קעניגלעכן הויף. דער ברעסלויער ראַטמאַן פּאַגט האָט אין יאָר 1593 באַליגט אַן אָנקלאַגע בײַם קעניג זיגמונט דער דריטער אויף דעם וויעלונער ייד מאַרק, וועלכער איז אים שולדיק געווען אַ געוויסע סומע געלט. וועגן דער גרויס פון דער סומע ווייזט דער פאַקט, וואָס פּאַגט האָט זיך וועגן דעם געווענדט אַזש צום קעניג. זיגמונט דער דריטער האָט געהייסן די תביעה באַטראַכטן דעם דעמאָלטיקן וויעלונער סטאַראָסטע קאָניעצפּאָלסקי.

בעת דעם מיליטערישן דורכמאַרש פון דעם גרויספירשט מאַקסימיליאַן האַבסבורג אין יאָר 1588, איז וויעלון געוואָרן טיילוויז צעשטערט, אָבער נאָכמער חרוב — דורכן פּוילישן מיליטער, וואָס האָט אויך געפאַנגען דעם גרויספירשט. די דאָזיקע געשעענישן האָבן דאָך נישט גורם געווען אַ דויערנדיקן ווירטשאַפטלעכן קריזיס אין וויעלון, וואָס האָט זיך באַלד צוריקגעקערט צום פריערדיקן מצב.

די לאַנגיאָריקע באַמיונגען פון די וויעלונער איינוווינער צו באַזייטיקן די יידן פון דער שטאָט האָבן צום סוף דערגרייכט זייער ציל, און אין אָנהייב פון 17טן יאָרהונדערט איז צווישן די שטענדיקע איינוווינער קיין יידן מער נישט געווען. וועגן דעם זאָגן עדות די דעמאָלטיקע באַשולדיקונגען פון די וויעלונער תושבים, אַז די יידישע סוחרים האַלטן זיך אויף אין שטאָט מער ווי דריי טעג. ד"ה, אַז זיי זענען עובר אויף דער פאַרשריפטלעכער צייט, וואָס איז אָנגעוויזן אין דער קעניגלעכער פּריווילעגיע פון יאָר 1566. דער ענין איז ענדגילטיק געלייזט געוואָרן אין יאָר 1629 דורך די דעלעגירטע קאָמיסאַרן, וועלכע האָבן כסדר קאָנטראָלירט דעם וויעלונער קרייז. די קאָמיסיע האָט אַרויסגעגעבן אַ דעקרעט מיט אַ כאַראַקטעריסטישן לאַטיינישן טיטל:

„דער ענין צווישן די וויעלונער איינוווינער און פאַרעטערישע יידן, וואָס קומען אָן אין דער שטאָט וויעלון".

אין הויפּטטייל פון דעם דעקרעט ווערט געזאָגט: „די איינוווינער, אויך די יידן, וועלכע זענען עובר אויף דעם געזעץ זאָלן באַשטראָפט ווערן מיט 3 גריוונעס". פון דעם איז צו זען, אַז די קעניגלעכע קאָמיסאַרן האָבן פאָרויסגעזען גלייכע שטראָפן פאַר קריסטן און יידן, וואָס האָט אין יענער צייט געהאַט אַ באַדייטונג. דער דאָזיקער דעקרעט, געשטיצט אויפן פולן טעקסט פון דער פּריווילעגיע פון זיגמונט אויגוסט, לויט וועלכן ס'איז די יידישע סוחרים געווען דערלויבט צו בלייבן אין שטאָט דריי טעג, זעט אויך פאָר געלט־שטראָף אויף די וויעלונער תושבים, וועלכע וועלן זיך קעגנשטעלן דעם געזעץ.

אין דער פּריווילעגיע איז אויך געווען דערמאָנט, לויט דער אָנגענומענער פּראַקטיק אין פּוילן, אַז די געריכט־פאַרהאַנדלונגען וועגן יידן און קריסטן ווערן אַדורכגעפירט דורך די וואָיעוואָדישע געריכט־אינסטאַנצן. ווי ס'זעט אויס לויטן נאָמען, איז אַזאַ געריכט אָנגעפירט געוואָרן דורכן וואָיעוואָדע

אָדער דורך זיין פאַרטרעטער. אין הסכם דערמיט, האָט דער דערמאָנטער דעקרעט אָנגעוויזן, אַז די יידן זאָלן נישט עובר זיין דאַקעגן, און ווער ס׳וועט עובר זיין אויף דעם דעקרעט, וועלןביידע צדדים אָפּגעשיקט ווערן צום שעראַדזער וואָיעוואָדע אָדער זיין פאַרטרעטער, כדי געזעצלעך צו באַשטראָפן פאַר די באַגאַנגענע חטאים. חוץ דעם האָט דער דערמאָנטער דעקרעט פון די דעלעגירטע קאָמיסאַרן אַביסל אָפּגענייגט פון דער פריווילעגיע פון זיגמונט אויגוסט פון 1566, און דערמיט געשאַפן אַ ביסל גינסטיקערע באַדינגונגען פאַר די קומענדיקע יידן אין ווילון. ס׳איז געוואָרן פעסטגעשטעלט, אַז „אויב ס׳וועט זיך טרעפן אַ ייד, וועלכער וועט צוליבן איינמאָנען די חובות פאַר זיינע סחורות מוזן לענגער פאַרברענגען אין ווילון, וועט עס אים דערמעגלעכט ווערן״. לויט דעם ציטירטן טעקסט איז צו זען, אַז הגם קיין איין ייד איז שוין קיין איינוווינער פון ווילון נישט געווען, זענען דאָך יידן אַהינגעקומען דערליידיקן זייערע פאַרשידענע ענינים. כדי קענען בלייבן אין שטאָט מער ווי דריי טעג, האָט געקאָסט גרויסע באַמיונגען ביי די געהעריקע קאָמיסאַרן, דערמיט איז אָבער נישט דערגרייכט געוואָרן קיין באַנייטע רעכט פאַר יידן, זיך צו קענען באַזעצן אין ווילון. נישט לאַנג נאָכדעם זענען פאָרגעקומען געשעענישן, וואָס האָבן אויפגעטרייסלט די שטאָט.

אין דער ערשטער העלפט פון 17טן יאָרהונדערט האָט ווילון איבערגעלעבט אַ גרויסע קאַטאַסטראָפע, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין דעמאָגראַפישע און ווירטשאַפטלעכע ענדערונגען אין דער שטאָט. בעתן אָנפאַל פון די שוועדישע מיליטער־באַנדעס איז די שטאָט כמעט אין גאַנצן חרוב געוואָרן. אין יאָר 1655 איז די שטאָט אָקופּירט געוואָרן דורך די שוועדן. דעם 7טן יאַנואַר 1656 זענען אָנגעקומען פוילישע פאַרטיזאַנער און דאָך נישט באַזיגט דעם שלאָס פון ווילון, וואָס איז פאַרטיידיקט געוואָרן דורך די אָנקומענדיקע שוועדישע מיליטערישע פאַרשטאַרקונגען, וועלכע האָבן בלוטיק נקמה גענומען אין דער אָרטיקער באַפעלקערונג, וואָס איז צו זען פון דער שריפט פון אַן עד־ראיה, דעם 22סטן יאַנואַר 1656 צו דער קעניגין מאַריאַ לודוויקאַ גאָנזאַגאַ, וועלכע האָט זיך דעמאָלט געפונען אין שלעזיע. אין דעם בריוו ווערט געזאָגט: „ווען די שוועדן זענען אַריין קיין ווילון האָבן זיי אַלע באַגעגנטע איינוווינער דערמאָרדעט, איבערלאָזנדיק — נאָר די הינט. זיי האָבן פאַרברענט נישט נאָר דעם שלאָס, נאָר אויך די שטאָטישע הייזער״.

די צוריקגעקומענע איינוווינער אין דער חרוב־געוואָרענער שטאָט, זענען ווייטער געוואָרן אונטערדריקט דורך די אייגענע מיליטערישע אָפּטיילונגען, וועלכע זענען שוין געווינט געווען צום רויב. דאָס פעלן פון דער באַפעלקערונגס־צאָל, דאָס צעשטערן די הייזער, ווי אויך דאָס פעלן פון די פויערישע און פריצישע ווירטשאַפטן, האָבן גורם געווען אַ ווירטשאַפטלעכע דעפּרעסיע אין שטאָט, צוליבן מאַנגל פון אָפּזאַץ פון דער האַנטווערקער־פּראָדוקציע, שוועריקייטן ביים אויפבויען די וואַרשטאַטן. אויך די אַלגעמיינע פאַראָרעמונג האָט געענדערט דעם אויסזען פון דער שטאָט. פון אַ האַנטווערקער און האַנדלס־שטאָט, איז די לאַנדווירטשאַפט, וואָס איז געווען אויפן צווייטן פּלאַץ, איצט געוואָרן דער הויפּט־מקור פון פרנסה. דער רוב האָט שוין מער נישט געקענט געפינען קיין פרנסה־באַזע אין אַנדערע געביטן.

אין דער צווייטער העלפט פון 17טן יאָרהונדערט און אָנהייב 18טן יאָרהונדערט האָט די באַפעלקערונג געציילט בערך 500 איינוווינער. ביים סוף פון 17טן יאָרהונדערט האָט זיך געלאָזט מערקן אַ קליינער צוווּקס, וואָס איז באַלד צוריק געפאַלן. ערשט ביים סוף פון 18טן י״ה האָט די צאָל איינוווינער געשטיגן ביז טויזנט. אין דעם ערשטן צענדליק יאָרהונדערט האָבן זיך אין ווילון אָפּט איבערגעחזרט די צעשטערונגען. בעת די דאָזיקע געשעענישן, און דאָס נישט צוליב דעם פריער אַרויסגעגעבענעם דעקרעט, נאָר ווייל ווילון האָט אויפגעהערט זיין אַן עקאָנאָמיש וויכטיקער צענטער, האָט די שטאָט פאַרלוירן דעם צוציונגס־כוח, ס׳זאָל זיך פאַר יידן לוינען צו באַמיען וועגן הנחות פון דער פריווילעגיע פון 1566.

אין ווילון, ווי אַ צענטראַל־פּונקט אין דעם ראַיאָן, זענען פאָרגעקומען די באַראַטונגען, אין וועלכע ס׳האָבן זיך באַטייליקט די פריצים פון דער גאַנצער ווילונער געגנט און פון אָשטשעשאָווער פּאָוויאַט. צוליב דעם האָט די שטאָט אין אַ געוויסער מאָס ווירטשאַפטלעך אויפגעלעבט. דער הויפּט־צענטער פון יידישן לעבן אין דעם ראַיאָן איז געוואָרן דזשאַלאָשין, — דאָס פריצישע פּריוואַט־שטעטל, וועמענס אייגנטימער האָבן, שטיצנדיק דאָס באַזעצן זיך פון יידן, דערמיט פאַרגרעסערט די אייגענע הכנסות. די דזשאַלאָשינער קהילה האָט אַרומגענומען יידן פון 104 וווינערטער. אַ נישט גרויסע קהילה האָט אויך עקזיסטירט אין קעניגלעכן שטעטל באָלעסלאַוויעץ. חוץ דעם האָט זיך אין 17טן יאָרהונדערט קאָנצענטרירט אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן אין קעמפּנא, וואָס האָט געהערט צום אָשטשעשאָווער פּאָוויאַט.

די יידישע אָנזאַמלונג אין ווילון אין 16טן יאָרהונדערט, האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן אין אָנהייב פון 17טן יאָרהונדערט, ד״ה פאַר איר נידערלאַגע. אין דער ערשטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט האָבן זיך דאָרט ווידער אָנגעהויבן צו באַזעצן יידן. אין דער תקופה האָט מען אין פוילן אָנגע־

הויבן איינפירן נייע ווירטשאַפטלעכע, געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע רעפאָרמען. די יידישע ישובים האָבן זיך קריס־טאַליזירט אין פאַרשידענע באַדינגונגען, אומאָהענגיק פון כאַראַקטער און פאַרשידנקייט פון דער תקופה. אַנטשפּרעכנדיק די נייע באַדינגונגען, האָט זיך די סטרוקטור פון 18טן י״ה באַדייטנדיק אונטערשיידט פון דער סטרוקטור פון 16טן י״ה, אין שייכות מיט די אייגנאַרטיקע אַנטוויקלונגס־מעגלעכקייטן פון די געגעבענע תקופות.

אין דער צווייטער העלפט פון 18טן י״ה האָט זיך פאַר־גרעסערט די שטאָטישע באַפעלקערונג. ס׳איז געקומען אַ גע־וויסע אויפלעבונג אין פּויליש־שלעזישן האַנדל מיטן אַנטייל פון פּוילישע יידן. די יידן פלעגן קומען אויף די ״טאַרגן״ און ״יאַרמאַרקן״ קיין ברעסלוי און אויף די דעמאָלט באַרימטע רינדער־יאַרמאַרקן אויך אויפן ברעג פון דער אָדראַ.

פון דעם עדיקט, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין יאָר 1799 דורך דעם קייזער פון פּרייסן, ווי עס ווערט געזאָגט, אַז אין דער שטאָט ביטשין, וואָס ליגט אויף דער שלעזישער זייט נאָענט פון וויעלון, דאַרפן די טערגער און יאַרמאַרקן נישט פאַרקומען אין די יידישע שבתים און יום־טובים, ווערט קלאָר די ראָל פון די יידן אין דאָזיקן האַנדל. דאָך גיט עס נאָך נישט דאָס ריכטיקע בילד פון וויעלון אין 18טן י״ה, בעת יידן האָבן זיך דאָרט אָנגעהויבן אויפסניי צו באַזעצן. חוץ די לאַנדווירטשאַפטלעכע אַרבעט און קנאַפּע האַנטווערקעריי, אויסשליסלעך צו באַדינען די באַדערפענישן, איז די עיקר־באַשעפטיקונג אין וויעלון געוואָרן די פּראָדוקציע און פאַר־קויף פון בראָנפן און ביר. אין דעם פּרט איז וויעלון נישט געווען קיין אויסנאַם פון די דעמאָלטיקע פּוילישע שטעטלעך. דער מצב, וואָס האָט אָנגעהאַלטן פון 17טן י״ה איז געווען אַ פּועל־יוצא פון עקאָנאָמישער צוריקגעשטאַנענקייט און דוחק פון מעגלעכקייטן פון עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג אויף אַנדערע געביטן. די סיבה פון דער אַנטוויקלונגס־צוריקגעשטאַנענקייט אויף אַנדערע געביטן איז אַ״ך געווען דערפאַר, וואָס פאַר די אַלקאָהאָל־געטראַנקן האָט מען באַקומען מזומן־געלט, בעת ביי דעם דעמאָלטיקן סיסטעם פון האַנדל איז אויף קרעדיט געווען זייער שווער. ספּעציעל אין וויעלון זענען געווען גינ־סטיקע באַדינגונגען צו פאַרקויפן די משקאות, ווייל דורך וויעלון, ווי אַ גרענעץ־שטאָט, זענען אַדורכגעגאַנגען די סחורה־טראַנספּאָרטן אויפן וועג קיין שלעזיע, ווי אויך אויפן וועג אין אַנדערע לענדער. דאָס האָט געפירט צו פאַרגרעסערטע הכנסות אין די דאָרפישע קרעטשמעס. די אַזוי גערופענע אין אַלט־פּוילישן לשון — ״פּראָפּינאַציע״ (משקה־מסחר) איז נישט בלויז געווען דער מקור פון הכנסה פאַרן רוב וויעלונער איינוווינער. נאָר אויך פאַרן דאָרטיקן סטאַראָסטע. צו דער סטאַראָסטווע האָט געהערט די קרעטשמע, וואָס האָט זיך גע־פונען אין דער וויעלונער פאַרשטאָט, און ביים סוף פון 18טן י״ה, האָט די ביר־ברויעריי, וואָס האָט זיך געפונען אין צענ־טער פון שטאָט, געהערט צום פּריוואַטן אייגנטום פון סטאַ־ראָסטע.

אין די 60ער אָדער 70ער יאָרן פון 18טן י״ה האָט דער וויעלונער סטאַראָסטע פאַרוועט די יידן די בראָנפן־ברענעריי און ביר־ברויעריי. אין דער באַשרייבונג פון וויעלון פון יאָר 1777 איז פאַראַן אַ נאָטיץ, וווּ ס׳ווערט דערמאָנט וועגן צוויי דאָרט וווינענדיקע יידישע משפחות: ״דאָס זענען די פּערי־פעריע־יידן פון דער בראָנפן־ברענעריי פון יאַשניע וויעל־מאַשנעגאָ סטאַראָסטי — דער בעל־הבית — אַ ייד אַן אַלמן; דריי קינדער, צוויי באַדינער, די ביר־ברויעריי, די ירושה־פּאָסעסיע, וואָס געהערט צום יאַשני וויעלמאָזשנעגאָ סטאַ־ראָסטי — דער ייד מיטן ווייב און איין דינער״. דאָס זענען געווען די ערשטע יידן, וועלכע האָבן זיך, נאָך 170 יאָר, באַזעצט אין וויעלון. אין דעם ציטירטן טעקסט ווערן דער־מאָנט דריי מענטשן ווי באַדינטע, בעת זייער באַשעפטיקונג איז אָבער נישט געווען ווי פּריוואַטע משרתים, נאָר אַרבעטער פון דער ברויעריי און קרעטשמע. דער דעמאָלטיקער וויעלו־נער סטאַראָסטע, וועלכער האָט פאַרפאַכטעט די יידן די קרע־טשמע און ברויעריי, איז געווען סטאַניסלאַוו מענטשינסקי, אייגנטימער פון ד׳שאַלאַשין, און געהאַט סטאַבילע קאָנטאַקטן מיט דער דאָרטיקער קהילה, צו וועמען ס׳זענען יורידיש אונטערליגן די יידן פ׳ון דער שטאָט וויעלון.

רעדנדיק וועגן די באַדינגונגען, דאַרף דערמאָנט ווערן, אַז אין דער וויעלונער און שעראַדזער סביבה איז אַנטשטאַנען די שטאַרקע טענדענץ אַרויסצושטויסן די יידן פון ״קרעטש־מעס, בראָנפנברענערייען און ביר־ברויערייען״ אַזוי, אַז שוין לכתחילה האָט געדראָט די געפאַר אויף די נייע יידישע וויעלו־נער איינוווינער, ווי ס׳איז געשען מיט זייערע פאָרגייער צווישן 16טן און 17טן י״ה. ס׳איז אָבער געווען אַן אונטערשיד אין זייער עקאָנאָמישער פּאָזיציע: די יידן, וועלכע האָבן געוווינט אין וויעלון אין 16טן און אָנהייב 17טן י״ה, זענען געווען סוחרים און געפירט אַ ברייט־פאַרצווייגטן האַנדל אויף אַן אינטערנאַציאָנאַלן סיסטעם. אָבער די ניי־באַזעצטע יידן פון 18טן י״ה האָבן זיך באַשעפטיקט פּונקט ווי אַנדערע יידן אין פּוילן — מיט דער פּראָדוקציע און פאַרקויף פון אַלקאָהאָל־געטראַנקן. דער אַלגעמיינער מצב פון די יידן פון 18טן י״ה איז געווען פיל ערגער ווי אין דער צייט פון 16טן י״ה. איצט, אַזוי ווי פריער, זענען די יידן געוואָרן באַקעמפט דורך די וויעלונער איינוווינער. אין 16טן י״ה האָט מען גע־וואָלט פטור ווערן פון די יידישע האַנדלס־קאָנקורענטן און אין

18טן יאָרהונדערט האָט מען געפאָדערט אַרויסצושטויסן די פאַרכאַפּטע קרעטשמעס און ברויערייען. די ווילונער איינ־ווינער האָבן אָנגעהויבן דעם קאַמף אַרויסצוטרייבן די יידן און זיך אויפסניין פאַררופן אויפן פאַרבאָט פון דער פּריווילע־גיע, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין יאָר 1566 דורך דעם קעניג זיגמונט אויגוסט.

צוליבן אַריינפּירן די יידן קיין ווילון האָבן די דאָרטיקע פאַרשטייער פאַרפירט אַ פּראָצעס קעגן סטאַראָסטע מענ־טשינסקי, אויפן סמך פון דער דעמאָלט אַנטשטאַנענער קאָ־מיסיע פאַר גוטער אָרדענונג פאַר קעניגלעכע שטעט און ווילו־נער און אָשטשעשאָווער־קרייז, מיטן ציל אַדורכצופירן קליינע לאָקאַלע רעפאַרמען אויף דעם דערמאָנטן שטח. אין יאָר 1783 איז מענטשינסקי געשטעלט געוואָרן פאַר אַ געריכט צוליבן אַריינפירן יידן אויף דער ערד פון דער קעניגלעכער שטאָט ווילון און דערמיט עובר געווען אויף די עקזיסטירנדיקע געזעצן וועגן דעם ענין. סטאַניסלאַוו מענטשינסקי איז אָבער געווען אַן איינפלוסרייכער מאַן און געפירט אַ קאָרעספּאָנדענץ מיטן קעניג סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי. די טעטי־קייט פון דער געשאַפענער קאָמיסיע האָט זיך באַזירט אויף שוואַכע יסודות, כדי דערפירן דאָס באַזייטיקן די צוויי יידישע משפחות פון ווילון. אין שייכות מיט אַן אַדורכגעפירטער סטאַטיסטיק פון דער סטאַראָסטווע אין יאָר 1789, האָבן ווילונער איינוווינער באַנייט זייערע טענות וועגן די יידן. אַלס ענטפער אויף די טענות האָט דער פאַרשטייער מענטשינ־סקין דערקלערט: „דער יאַשניע ווילמאָזשנער סטאַראָסטע האָט נישט געבערענגט און ברענגט נישט אַריין קיין יידן אין ווילון נאָר די סטאַראָשטינער בראַנפנברענערייי און ביר ברויערייי האַלט אַ ייד, כדי מען זאָל געגוי קענען אָפּצאָלן די קוואַרטאַ (אַ פערטל פון דער הכנסה) אין קעניגלעכן אוצר, ווייל די קריסטן פאַרשולדיקן זיך און ווילן נישט צאָלן. לויט דער פּריווילעגיע פון יאָר 1566 און 1581 קעגן יידן, איז נישט דערמאָנט, אַז זיי טאַרפן נישט וווינען אין די פאַר־שטעט". די דאָזיקע דערקלערונג ווייזט קלאָר די סיבות, וואָס האָבן באַוויגן מענטשינסקין, די קרעטשמע און ברויערייי צו פאַרפאַכטן אַ ייד, וועלכער האָט אַ דאַנק זיין אונטערשטי־צונג געקענט אַריינציען זיך אין שטאָט. לויט דער פריער דערמאָנטער סטאַטיסטיק, האָט זיך נאָר געפונען אין יידישע משפחה — יאַאָכים הערשליק.

די אַקציע פון די איינוווינער קעגן דעם סטאַראָסטע און די יידן איז אינספּירירט און געשטיצט געוואָרן דורך דער אַלפּוילישער שטאָטישער באַוועגונג, אין וועלכער ס'האָבן בעיקר זיך באַטייליקט די איינוווינער פון די קעניגלעכע שטעט, איינשליסלעך ווילון. זיי זענען אַרויסגעטראָטן נישט נאָר קעגן יידן, נאָר אויך קעגן אַנדערשגלויביקע, וועלכע האָבן געהאַט בדעה זיך דעמאָלט צו באַזעצן אין ווילון. די אַנדערשגלויביקע אין ווילון זענען באַשטאַנען פון וויין־סוחרים פון גריכיש־קאַטוילישן גלויבן — אַ בראַנזשע, וואָס די ווילונער איינוווינער האָבן רעזערווירט פאַר זיך. צוליב די זעלבע סיבות האָבן זיי זיך אויך קעגנגעשטעלט אַן אונ־גאַרישן איינוווינער, אַפילו אַ קאַטאָליק. אויך דאָ האָבן גע־ווירקט די זעלבע עקאָנאָמישע סיבות, ווי אין שייכות צו יידן. דעריבער איז שווער געווען צו פאַרלאַנגען אַ גרעסערע טאָ־לעראַנץ לגבי יידן, ווי פאַר קריסטן. ביז צום יאָר 1793, בעת די פּרייסן האָבן פאַרנומען ווילון, האָט דאָרט געוווינט די דערמאָנטע יידישע משפחה. אין יאָר 1791 האָט שוין יאַאָכים הערשליק נישט געלעבט און די אלמנה חנה, 50 יאָר אַלט, איין זון — 24 יאָר, דער צווייטער — 20, דער ייִנגסטער זון — 10, די טאָכטער מרים און די צווייטע טאָכטער, אסתר — 14 יאָר. דער דאָרט באַשעפטיקטער בראַנפנברענער, ישראל, איז דעמאָלט אַלט געווען בערך 30 יאָר. די דערמאָנטע זענען גע־ווען די איינציקע יידישע איינוווינער פון ווילון אין די לעצטע יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט.

בעת אין ווילון האָבן לגמרי נישט געוווינט קיין יידן, איז אָבער זייער קאָנטאַקט מיט דער שטאָט קיינמאָל נישט אי־בערגעריסן געוואָרן. ווי ס'איז צו זען פון דעקרעט פון יאָר 1629, האָבן זיך דאָרט יידן געפּלעגט אויפהאַלטן לענגער ווי דריי טעג. צוליב דעם איז ווילון געווען דאָס אָרט פון פאַר־שידענע געשעענישן, ווו ס'האָבן זיך באַטייליקט יידן פון אַנדערע שטעט און סביבה. ס'רוב איז דאָס געווען בעת די וועכנטלעכע טערגער און יאָרמאַרקן, ווען ס'איז געקומען צום אויסדרוק די יידישע מענטאַליטעט און כאַראַקטער־שטריכן. די אויפפירונג פון די יידן, וועלכע האָבן זיך אין די שפּעטער־דיקע יאָרן באַזעצט אין ווילון, איז דעמאָלט נישט געווען אַזוי מוסטערהאַפט.

אין יאָר 1765 איז געקומען אויף אַ טאַרג קיין ווילון דער אַרענדאַר משה טאָביאַשעוויטש פון דאָרף וולאַשאַוו, 11 קילאָמעטער פון ווילון. ער האָט זיך פאַרפּלאָנטערט אין אַ סיכסוך מיט דעם ווילונער איינוווינער אַנטאָני סאָבאַלעוויטש.

אַ סך יידן אויף די יאָרמאַרקן און טערגער אין ווילון האָבן דורך זייערע מעשים געצילט זיך צו באַפרייען פון דער השפּעה מצד דער דזשאַלאָשינער קהילה. אָפט האָבן די אַרענ־דאַרן אין פאַרשידענע דערפער פון דער ווילונער געגנט זיך אָפּגעזאָגט צו צאָלן די מלוכה־שטייערן, וואָס זענען געוואָרן איינקאַסירט דורך דער דזשאַלאָשינער קהילה. דער אַרענדאַר ליטמאַן פון דאָרף שוויאָנטקאָוויצע, 12 קילאָמעטער פון וויי־לון, האָט דעם שטייער פאַר זיין משפּחה, וואָס איז באַשטאַנען

פון 4 נפשות, נישט געצאָלט. דאָס דערמאָנטע דאָרף איז גע־ווען דאָס אייגנטום פון אַ רייכן און איינפלוסרייכן שטאָלצן פּריץ, איגנאַצי סקורזשעווסקי, וועלכער האָט ליטמאַנען פאַר־זיכערט נישט צו דערלאָזן אַרויסצופּרעסן דעם שטייער פאַר דער צייט פון יאָר 1765, וואָס האָט גורם געווען צו די גע־שעענישן, וואָס האָבן געפונען אַן אָפּקלאַנג אין סטאַראָש־טשינסקי סאָנד גראַדזקי אין יאָר 1774.

בית העיריה דאָס ראַטהויז (מאַגיסטראַט)

יאַקאָב בערקאָוויטש, דער פּרנס פון דער דזשאַלאָשינער קהילה, איז אַרויסגעטראָטן אין נאָמען פון די לעצטע; די סוחרים לעווקאָ מאָשקאָוויטש און מאָשקע אַבראַמאָוויטש האָבן אָפּגעגעבן פאַרן געריכט פאָלגנדיקע דערקלערונג: דער אַרענדאַר ליטמאַן איז שולדיק פאַר 9 יאָר שטייערן. אַמאָל, ווען ער איז געקומען מיט דער כשרער פּוטער אויפן טאַרג, האָט די קהילה, נישט האָבנדיק קיין אויסוועג איינצומאַנען די שטייערן באַפוילן, צו רעקווירירן ביי אים די פּוטער. שפּעטער, אין יאָר 1774, ווען די דזשאַלאָשינער יידישע סוח־רים זענען געקומען מיט סחורות אויף אַ יום־טוב־מאַרק קיין ווילון, האָט דער ווילמאָזשנער פּאַן סקורזשעווסקי באַפוילן דעם ייד יאַסקעל, אַ דזשאַלאָשינער סוחר, צונעמען די סחורה, וואָס ער האָט צוריקבאַקומען ערשט נאָכן אָפּקויפן די 29 קוואָרט פּוטער און באַצאָלן דערפאַר סקורזשעווסקין 46 זלאָטעס. פון דעם פאַל איז צו זען, אַז דער דערמאָנטער פּריץ האָט געהאַט אַ שטאַרקערע פּאָזיציע ווי די קהילה, און דערמיט באַוויזן, אַז ער איז דער פעאָדאַלער פּראָטעקטאָר פון זיין יידישן אַרענדאַר, דעם איינוווינער פון זיין דאָרף.

אויך אַנדערע ענינים, אין שייכות מיט שטייערן פון דער דזשאַלאָשינער קהילה, האָבן געהאַט אַן אָפּקלאַנג אויף די מערק אין ווילון. דער ייד איציק, זון פון אלחנן פון קעמפּנאָ, האָט זיך זומער 1788, באַליידיקנדיק אויסגעדריקט וועגן די פּרנסים פון דער דזשאַלאָשינער קהילה, וועלכע האָבן זיין שוויגער פון אָשאַקאָוו באַשטימט גרויסע שטייערן. די פּרנסים האָבן זיך וועגן דעם דערוויסט און פאַרבאָטן צו האַנדלען מיט יידן, וועלכע געהערן צו זייער קהילה. ערשט נאָך זיין חרטה איז אים ווידער דערלויבט געוואָרן דער האַנדל מיט די דאָר־טיקע יידן. ווילון איז דערנאָך געוואָרן נישט נאָר דער טרעפ־פּונקט פון די אַרומיקע יידן, נאָר אויך זיין שטענדיקער וווינאָרט.

*

דער לאַנגזאַמער צופלוס פון דער יידישער באַפעלקע־רונג קיין ווילון איז פאָרגעקומען אין די יאָרן 1793—1806, בעת דער פּרייסישער אָקופּאַציע. אין יאָר 1798 איז אַריינגע־קומען די ערשטע גרופּע יידן, וואָס האָבן זיך וואַרשיינלעך רעקרוטירט פון די איינוווינער אין די שכנישע דערפער און שטעטלעך, וועמענס צאָל אין מענטשן־מאַטעריאַל לאָזט זיך גענוי נישט באַשטימען; אין אָנהייב זענען זיי געווען בערך עטלעכע זעכציק און די פאָלגנדיקע יאָרן האָט זייער צאָל נאָך נישט דערגרייכט קיין הונדערט. אין יאָר 1808 האָט ווילון געציילט 1169 איינוווינער, צווישן זיי בלויז 10 יידן, ד"ה 6% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. ווילון איז געוואָרן אַריינגעצויגן אין וואַרשעווער פירשטנטום, וואָס איז דורך נאַפּאָלעאָנען געשאַפן געוואָרן נאָכן נצחון איבער די פּרייסן אין יאָר 1806. אין דער צייט פון וואַרשעווער פירשטנ־טום האָט זיך אָנגעהויבן פאַרגרעסערן די צאָל פון די וויע־לונער איינוווינער, אַזוי, אַז אין יאָר 1810 זענען דאָרט געווען 1710 איינוווינער אין 240 הייזער. אין משך פון די צוויי פאַרגאַנגענע יאָרן 1808—1810, האָט זיך די צאָל פון די וויע־לונער איינוווינער פאַרגרעסערט מיט 54 נפשות, ד"ה 46%; יידן זענען אָבער דעמאָלט ווייניק צוגעקומען.

זינט דעם יאָר 1815 האָט ווילון געהערט צום פּוילישן קעניגרייך וואָס איז אַנטשטאַנען אויפן ווינער קאָנגרעס 1815, נאָך נאַפּאָלעאָנס מפּלה. הגם אין לויף פון די יאָרן איז באַ־גרענעצט געוואָרן די אויטאָנאָמיע פון פּוילישן קעניגרייך,

האָט דער טייל לאַנד זיך גערופן „קאָנגרעסוווקאַ", ווייל ס'איז געלעגן אויפן געביט פון קאָנגרעס-קעניגרייך. טאַקע אין דער צייט פון פוילישן קעניגרייך, האָט זיך די באַפעלקערונג פאַר־גרעסערט און ס'האָט זיך פאַרמירט אַ ברייטערע אַנזאַמלונג פון יידן, וואָס איז צו זען פון די פאָלגנדיקע סטאַטיסטישע טאַבעלעס:

טאַבעלע I

די צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ווייעלון

יאָר	1791	1808	1820	1841	1857
צאָל פון יידן	7	70	217	502	636

טאַבעלע II

באַפעלקערונגס-צוּוווּקס אין ווייעלון

יאָר	אלג. באַפעל־קערונג	דערפון יידן	רעלאַטיוו אין %	דערפון קריסטן	רעלאַטיוו אין %
1791	1107	7	0.06	1100	99.94
1808	1169	70	6.0	1099	94.00
1820	2398	217	9.2	2181	90.08
1827	2999	—		—	
1857	3817	636	16.7	3181	83.3
1921	11032	—		—	

טאַבעלע III

וווּקס פון די וווינהייזער אין ווייעלון

יאָר	1661	1690	1791	1810	1820	1857	1890	1921
הייזער צאָל	101	101	199	134	240	174	255	577

דאָך האָבן ווייטער עקזיסטירט געוויסע פאַקטאָרן, וואָס האָבן איינגעהאַלטן דעם צופלוס פון יידן קיין ווייעלון. ראשית, האָט אין אָנהייב פון 19טן יאָרהונדערט ווייעלון נאָך נישט געשפּילט קיין אַדמיניסטראַטיווע און ווירטשאַפטלעכע ראָל. והשנית, האָבן זיך קעגן דער אַנזאַמלונג פון יידן אַקעגנ־געשטעלט די פאַרשטייער פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג, שטיצנדיק זיך אויף דער פּריווילעגיע פון 16טן י״ה פון „De non tolerandis Judaeis".

די יידן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין ווייעלון זענען באַ־שטאַנען פון האַנטווערקער, הענדלער און סוחרים און אַ טייל האָט זיך פאַרנומען מיט פּראָדוצירן און פאַרקויפן אַלקאָהאָל־געטראַנקען. — צו וואָס ס'איז אויסנעמלעך געוואָרן באַשווערט דער צוטריט פאַר יידן. כמעט דעם גאַנצן 19טן י״ה האָט זיך געצויגן דער קאַמף פון די יידן פאַר די רעכט צו וווינען אין ווייעלון און זיך צו באַטייליקן אין ווירטשאַפטלעכן לעבן און אין האַנדל. די געשיכטע פון די קאַמפן שטעלן מיט זיך פאַר דעם עיקרדיקן פּאָדים וועגן דער פאַרגאַנגענהייט פון די ווייעלונער יידן אין 19טן י״ה.

דער קאַמף איז געווען געריכט קעגן די סאַנקציעס, וואָס זענען דורך די תושבים אָנגעווענדט געוואָרן בעת דער צוויי־טער העלפט פון 16טן י״ה, אָנהייב 17טן י״ה און ביים סוף פון 18טן י״ה. ווען יידן האָבן ווידער אָנגעהויבן אַריינקומען קיין ווייעלון, צוליב די אָנגעוואָרפענע באַגרענעצונגען ביז די 40ער יאָרן פון 19טן י״ה, האָבן נאָר צוויי וווינהייזער געהערט צו יידישע בעלי־בתים. איינער פון זיי האָט געהייסן בערעק דאַווידאָוויטש און דער צווייטער — שמואל קעמפנער, וועל־כער האָט זיך דאָרט באַזעצט אין יאָר 1791. אין יאָר 1811 האָט ער וועגן זיך געשריבן: „וווינענדיק אין ווייעלון 20 יאָר, האָב איך אין דער שטאָט געקויפט אַ הויז". דאַקעגן איז בערעק דאַווידאָוויטש געקומען קיין ווייעלון אַ סך שפּעטער און זיך געקויפט זיין הויז אין יאָר 1816. די שטאָט-מאַכט פון ווייעלון האָט אַרויסגעגעבן אַ ספּעציעלע באַשייניקונג, וואָס באַשטעטיקט, אַז ער האָט דאָס הויז אויסרעמאָנטירט און האַלט עס אין אַ גוטן מצב. די דערלויבענישן פאַר שמואל קעמפנער און בערעק דאַווידאָוויטש זענען געווען אַן אויסנאַם, ווייל יידן איז ווייטער נישט דערלויבט געוואָרן צו באַזיצן אומבאַוועגלעכע אייגנטימער אין דער שטאָט.

די צוויי ערשטע יידישע הויזבאַזיצער אין ווייעלון האָבן זיך פאַרנומען מיט האַנדל, און שמואל קעמפנער האָט גע־האַנדלט מיט בראַנפן. אויף דעם בראַנפנהאַנדל האָט ער באַ־קומען אַ ספּעציעלע דערלויבעניש, וואָס איז בעת דער צייט פון וואַרשעווער פירשטנטום און קאָנגרעס-קעניגרייך כסדר פאַרלענגערט געוואָרן. אין די אַמטן האָט ער זיך אָנגעטראָפן אויף פאַרשידענע שוועריקייטן, אָבער מיט פאַרשידענע מיטלען איז אים געלונגען גובר צו זיין די דאָזיקע שוועריקייטן. די שטאָט-מאַכט האָט אים דאָך געשטערט אינעם האַנדל מיט בראַנפן, און אין יאָר 1811 אים פאַרקלאָגט וועגן אומלעגאַלן פאַרקויף פון בראַנפן אויף „גלעזלעך". קעמפנער האָט זיך געווענדט מיט אַ בקשה צום אינערן-מיניסטער פון וואַרשע־ווער פירשטנטום, לושטשעווסקי, וועגן פאַרלענגערן זיין דערלויבעניש. צוליבן צוריקציען פון דער קאָנצעסיע האָט קעמפנער זיך געפונען אין אַ שווערער מאַטעריעלער לאַגע. ער האָט געבעטן דעם מיניסטער לושטשעווסקי: „איך זאָל נישט ווערן אויסגעשטעלט צו זיין אַ קבצן און דלפון, מחמת

דער באַגרענעצונג פון די מיטלען צום לעבן און פירן מיט מיין ווייב און קינדער אַזאַ אָרעם לעבן, איז שוין בעסער דער טויט". ענדלעך האָט ער באַקומען די פאַרלענגערונג פון זיין קאָנצעסיע אויף ווייטערדיקע יאָרן, און אויך בעת דעם פוילישן קעניגרייך האָט ער געפירט דעם האַנדל ביזן יאָר 1824. די אָנקלאַגע פון דער וויעלונער שטאָט־מאַכט האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר נישט ריכטיק און דער שעף — גערופן אין פראַנצויזיש — פרעפעקט — פון וויעלונער קרייז, האָט אַנולירט די פאַר קעמפנערן נישט גינסטיקע דעציזיע. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז קעמפנער האָט געפירט אַ בראָנפן־פאַרקויף נאָר פאַר דעם גרויסן מיליטער־גאַרניזאָן, וואָס האָט סטאַציאָנירט אין וויעלון, צוליב דער נאָענטער גרענעץ צווישן וואַרשעווער פירשטנטום און פרייסן. שמואל קעמפנער האָט נאָך פריער אָפגעשלאָסן אַ הסכם מיטן מיליטער־ליוועראַנט צו פאַרזאָרגן בראָנפן פאַר די זעלנער און אָפיצירן, און דאָס איז געווען דערלויבט.

אין יאָר 1824 האָט דער גענעראַל זאַיאָנטשעק, דער נאַמיעסטניק פון פוילישן קעניגרייך, אַרויסגעגעבן יידן אַ אַ דערלויבעניש אויסצואַרבעטן און פאַרקויפן אַלקאָהאָל־געטראַנקען, אויסשליסנדיק דערביי די שטעט, וווּ ס'האָבן שוין פון פריער געהערשט אַנטי־יידישע פריווילעגיעס. צו די שטעט האָט טאַקע אויך געהערט וויעלון, טראָץ די ווייטערדיקע באַמיונגען פון שמואל קעמפנער און זיין ברודער יאָאַכים, וועלכער האָט פאַרפוילישט זיין נאָמען פון קעמפנער אויף קעמפינסקי (מסתמא זענען זיי ביידע געקומען קיין וויעלון פון שכנישן קעמפנאָ), איז זיי נישט געלונגען צו באַקומען די קאָנצעסיע. דעם בראָנפן־האַנדל האָבן איבערגענומען פינף קריסטן. וואָרשיינלעך האָבן זיי דערפון קיין פרנסה נישט געהאַט, און די צאָל פון די פינף איז ביז צום יאָר 1827 פאַרקלענערט געוואָרן אויף דריי.

אין די צוואַנציקער יאָרן פון 19טן י"ה האָט אַ ביסל אויפגעלעבט דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן אין וויעלון, דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט דער דעמאָלטיקער טענדענץ איינצופירן אינדוסטריע אין לאַנד. אויך אין וויעלון האָט מען געפרוווט לאָזן אין גאַנג אַ טעקסטיל־פאַבריק. אָבער נישט די יידן זענען געווען די גרינדער פון די טעקסטיל־פאַבריקן, נאָר די אָנגעקומענע דייטשע פאַבלייט קיין פוילן. די יידן דאַקעגן האָבן אָרגאַניזירט די ליפערונג פון רוישטאָף און זיך אויך פאַרנומען מיטן פאַרקויף פון דער דאָזיקער פראָדוקציע. אין יאָר 1821 האָט דער רוסישער צאַר אַלעקסאַנדער דער ערשטער אַרויסגעגעבן אַ פריווילעגיע דעם דייטש פון ראַוויטש, קאַרל ווייגעלט אין וויעלון צו פאַרלייגן אַ טעקסטיל־פאַבריק מיט 40 וועבשטולן. ווייגעלט האָט באַקומען אַ מלוכהשע סובסידיע פון 26 טויזנט זלאָטעס, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ זייער גרויסע סומע, און ער האָט זיך פאַרפליכטעט דאָרט אויסצובויען אַ וועבעריי און פאַרבעריי. ער האָט דאָס געלט גענומען און געטון דאָס, וואָס פיל אַנדערע דייטשע פאַבריקאַנטן האָבן געטון אין דער צייט: דאָס געלט האָט ער גענומען, אָבער די אויפגאַבע האָט ער נישט דערפירט ביזן סוף. זיין פאַרטרעטער איז געוואָרן אַ געוויסער נעוויל, ער האָט אָבער נאָך אַ קורצע צייט געפירט די פאַבריק. אין דעם פרט איז וויעלון נישט געווען קיין אויסנאַם, ווייל נאָכן איבערנעמען די פאַבריק דורך נעווילן איז אַנטשטאַנען אַ קריזיס אין דער טעקסטיל־בראַנזשע אין פוילישן קעניגרייך, וואָס האָט דערפירט צו דער ליקווידאַציע פון אַ סך טעקסטיל־פלעצער, וווּ די בראַנזשע האָט זיך ערשט אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען, צו אַזעלכע ערטער האָט טאַקע אויך געהערט וויעלון.

די פרווון האָבן נישט נאָר באַגינסטיקט דעם באַדאַרף אויף קוואַליפיצירטע וועבער, שערער און פאַרבער, נאָר אויך אַנדערע האַנטווערקער. אַדאַנק דעם האָט זיך פאַרשטאַרקט דער צופלוס פון יידן קיין וויעלון, צווישן זיי האָט זיך געפונען נישט נאָר די רעפרעזענטאַנץ פון די טיפיש־יידישע פאַכן, ד"ה שניידער און היטלמאַכער, נאָר אויך בלעכער. ס'זענען אויך אָנגעקומען אייניקע גאַרבערס, אַדאַנק וועלכע ס'איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ גאַרבעריי. צווישן די גאַרבערס האָט זיך שפעטער אויסגעצייכנט אַ געוויסער ראָזענטאַל, וועלכער איז אין יאָר 1840 געקומען פון פראַשקע קיין וויעלון און דאָרט חתונה געהאַט מיט אַ יידישער אַלמנה. ער איז געווען אַן אויסגעצייכנטער ספעציאַליסט, וואָס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן אויפן סמך פון אַ ספעציעל געדרוקטן דיפלאָם, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן גאַרבער־צעך אין פראַשקע. די יידישער סוחרים פון וויעלון האָבן געהאַנדלט מיט וואָל־מאַנופאַקטור, לייוונט, לעדער, אייזן, הערינג און זאַלץ. דאָס כאַראַקטעריסטישע פאַרן יידישן האַנדל אין פוילישן קעניגרייך, ווי אויך אין וויעלון, איז געווען די פעיקייט גלייכצייטיק צו פירן זייער מסחר אויף פאַרשידענע געביטן, ווייל אין יענער צייט האָט זיך צום האַנדל נישט געניטיקט קיין ספעציעלע בראַנזשע־קענטעניש. דאָס באַווייזט, אַז די יידן האָבן נישט געקענט זיכערן זייער פרנסה, אָנשפאַרנדיק זיך נאָר אויף איין געביט.

צוליב דער פאַרמערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג פון וויעלון, האָבן זיך אָנגעהויבן אַרויסהייבן ענינים, וואָס זענען נישט נאָר נוגע געווען יחידים, נאָר דעם כלל. אויב ביז אַהער איז אונדזער אויפמערקזאַמקייט געווען געווענדט צו פשוטע יידן, ווי יאָאַכים הערשליק, שמואל קעמפנער, אָדער בערעק דאַווידאָוויטש, איז עס נאָר דערפאַר, ווייל זיי זענען

געווען די ערשטע און איינציקע יידן, וועלכע האָבן זיך באַזעצט אין וויעלון צום סוף פון 18טן און אָנהייב פון 19טן י״ה. ס׳האָט זיך פאָרמירט אַ יידישע קהילה, וואָס איז געבליבן אומאָפּהענגיק פון אַנדערע קהילות. ס׳איז אַנטשטאַנען אַ שיל־ראַט. וועגן דער וואָקסנדיקער ראָל פון די יידן אין וויעלון אין דער ערשטער העלפט פון 19טן י״ה זאָגט עדות אַ כתב פון דער דאָרטיקער שטאָט־מאַכט אין יאָר 1823 צו דער רעגירונגס־קאָמיסיע פאַר אינערלעכע ענינים, ווו ס׳איז צו לייענען: „אין וויעלון פאַרנעמען זיך איצט די קריסטן נאָר מיט ערד־אַרבעט, פון וואָס זיי מוזן דעקן אַלע הויז־באַדערפעניש און שטייערן. די יידן האָבן דעם גאַנצן האַנדל און אַלע פאַרדינסטן אַריבערגעצויגן אויף זייער זייט, אַזוי, אַז צוליב זיי קען קיין קריסט גאָרנישט אָנהייבן״.

אַזאַ פאָרמולירטע מיינונג האָט גורם געווען נייע רעפּרעסיעס און באַגרענעצונגען, וואָס האָבן זיך אָפּגערופן בעת די יידן האָבן שוין פּראָיעקטירט צו בויען אַ שיל, וואָס איז געווען אַ נויטווענדיקייט פאַר דער פאַרגרעסערטער יידישער קהילה אין וויעלון. ביז צו די צוואַנציקער יאָרן פון 19טן י״ה האָבן די יידן געהאַט אַ קליינעם בית־התפילה, וואָס איז, צוזאַמען מיט די הייזער פון שמואל קעמפּנער און בערעק דאַווידאָוויטש, געווען דאָס דריטע הייזל, וואָס האָט דעמאָלט געהערט צו די יידן. דער בית־התפילה און די מקווה דערנעבן, זענען געווען צו קליין פאַר די באַדערפענישן פון דער כסדר וואָקסנדיקער יידישער באַפעלקערונג, דער שול־ראַט האָט נאָך פאַרן יאָר 1830 באַקומען די דערלויבעניש צו בויען אַ נייע שיל. די שיל האָט געזאָלט אויפגעבויט ווערן נעבן דעם אַלטן בית־התפילה, וואָס האָט געזאָלט איינשפאָרן געלט צו קויפן אַ נייעם פּלאַץ. אָבער קעגן דעם איז אַרויסגעטראָטן דער עלטסטער גייסטלעכער (פּראָבאָשטש) פון דער פאַרנאַקירכע, ווייל דער דערמאָנטער פּלאַץ האָט זיך געגרענעצט מיטן באָדן, וואָס האָט געהערט צו דער פאַראַפיע, הגם דער באָדן פאַר דער שיל איז דורך די יידן געוואָרן געקויפט פון אָרטיקן פיאַרן־קלויסטער. אויך דער פּלעבאַן (העכערער גייסטלעכער) האָט געהאַלטן, אַז די נייע שיל, וואָס וועט שטיין צו נאָענט צו דער קירכע, וועט שטערן זיינע תפילות. די שיל האָט אייגנטלעך געזאָלט שטיין נאָר אַ פּאָר שריט נעענטער, ווי דער דערמאָנטער בית־התפילה, אַזוי, אַז ס׳איז דעם „פּראָבאָשטש״ נישט געלונגען צו ענדערן דעם פּלאַץ פון דער שיל, אָבער צוליב זיין אַריינמישן זיך, איז דאָס בויען אויפגעהאַלטן געוואָרן קנאַפּע 10 יאָר. די שטעלונג פון פּראָבאָשטש האָט זיך אָנגעטראָפן מיט אַ נעגאַטיווער מיינונג נישט נאָר מצד די פאַרשטייער פון די וויעלונער, נאָר אויך מצד די אַדמיניסטראַטיווע אָרגאַנען. אָבער די מאַכט האָט געמוזט

קאַפּיטולירן פאַר דער פאָדערונג פון קלער אין די ענינים פון דער קאַטוילישער רעליגיע, ווי אַ באַווייז פאַר דעם, קען דינען די קאָרעספּאָנדענץ פון קאָמיסאַר פון וויעלונער קרייז, מיט דער וואָיעוואָדישער קאַלישער קאָמיסיע, צו וועלכער ס׳האָט דעמאָלט געהערט וויעלון. דעם 1טן אַפּריל 1831 האָט ער געשריבן: „פון רעליגיעזן שטאַנדפּונקט זע איך נישט קיין וויכטיקע סיבות, פאַרוואָס די יידן זאָלן נישט קענען אָפּריכטן תפילות צו זייער גאָט אין שכנות פון דער קריסטלעכער קירכע. היות אין ענינים פון רעליגיע פאַרדינט די מיינונג פון די גייסטלעכע אַ גרעסער אָנזען, טו איך זיך אין דעם פאַל צופּאַסן״.

דער קאָמיסאַר האָט אויסגענוצט די עקשנות פון גייסטלעכן און דאָס באַשטימען אַן אַנדערן פּלאַץ פאַר דער שיל, פאַרבינדן מיט דעם פּראָיעקט צו פאַרשענערן די שטאָט. אויף דעם פּלאַץ וואָס איז געווען דאָס אייגנטום פון שיל־ראַט, האָט ער געהאַט בדעה איבערצוטראָגן דאָס שטאָטישע שפּיטאָל און די נייע שיל אויפבויען אין צענטער פון וויעלון. וואָס וועט, לויט זיין מיינונג, דינען צו פאַרשענערן די שטאָט. אָבער די פאָרשטייער פון די יידן האָבן נישט אָנגענומען דעם פּראָיעקט, נאָר געוואָלט די שיל שטעלן אויפן אַלטן אָרט. ערשט אין יאָר 1840 ווען דעם אַלטן בית התפילה האָט געדראָט איינצופאַלן, האָט ענדלעך די שטאָטמאַכט דאָך דעצידירט צו געבן די דערלויבעניש צו בויען די שיל. אָבער צו דעם פּלאַן פון פאַר 10 יאָר זענען צוגעקומען נאָך קליינע שינויים, זיי זענען באַשטאַנען אין דעם, וואָס דער דאָך זאָל זיין געדעקט מיט בלעך און נישט מיט דאַכוווקעס, ווייל די דאַכוווקעס, לויט דער פריער פּראָיעקטירטער בינדונג, האָבן זיך אַרויסגעוויזן צו שוואַך. ס׳איז אויך אַדורכגעפירט געוואָרן אַן אויסטויש פון אַ טייל פון פּלאַץ, ווייל איין וואַנט מיט די פענצטער האָט געגרענעצט פון קהילה־פּלאַץ מיטן באָדן פון דער פּראָבאָסטווא, און ביים בויען דאָרט אַ געביידע, וואָלטן פאַרשטעלט געוואָרן די פענצטער.

אַזוי ווי אין משך פון די פאַרגאַנגענע 10 יאָר זענען די פּרייזן פון בוי־אַרטיקלען געשטיגן, זענען געמאַכט געוואָרן שינויים אין קאָסטן־פּראָיעקט. צוליב דוחק אין גענוגנדיקע פינאַנסיעלע מיטלען, איז נישט געווען מעגלעך גלייכצייטיק אויך צו בויען די מקוה. דער ענין האָט זיך קאָמפּליצירט, ווייל די מקוה האָט געזאָלט פאַרנעמען אַ טייל פון באָדן, ווו ס׳איז געשטאַנען די אַלטע שוויץ־באָד. ס׳איז דעריבער באַשלאָסן געוואָרן צו בויען אַ פּראָוויזאָרישע מקוה, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט איין וואַנד פון דער שיל. דערמיט האָבן זיך אָבער נאָכנישט פאַרענדיקט די דערמיט פאַרבונדענע

פינאַנציעלע דאגות און דעריבער האָט די בוי־אַרבעט פאַר־נומען אַ לאַנגע צייט.

צום סוף זענען אַלע דערמיט פאַרבינדענע פּרטים אָק־צעפּטירט געוואָרן אויף אַ ספּעציעלער באַראַטונג אין ווילנע דעם 13טן פעברואַר 1840. אין דער באַראַטונג האָבן זיך באַ־טייליקט די מיטגלידער פון דעם שטאָטראַט, בראש מיטן בירגערמייסטער בזשאָזאָווסקי, דער שול־ראַט איז געווען רעפּרעזענטירט דורך בערעק טראַטעל, הערשליק מאַירא־וויטש און דוד שעראַדזקי. אין פּראָטאָקאָל פון דער באַראַטונג ווערט געזאָגט: „אַזוי ווי אַן איינמאָליקע אינוועסטיציע אויף דער נייער שול וואָלט געווען צו שווער פאַר היגער קהילה, האָט דער שול־ראַט, אין נאָמען פון דער קהילה, אַריינגע־טראָגן אַ פאָרשלאַג, די בוי־אַרבעט איינצוטיילן אויף דריי יאָר. אין ערשטן יאָר זאָל אויפגעשטעלט ווערן די מויער און געדעקט דער דאַך, אין צווייטן יאָר זאָל אויסגעווייניק געטינקט ווערן די געביידע, געמאַכט ווערן טירן און פענצטער. אין דריטן יאָר דער סופיט, פּאָדלאָגע, אויסמאָלן פון אינעווייניק, אויך איינריכטונגען און פאַרצירונגען". די אויסגאַבן פון בויען די שול האָט באַטראָפן 33043.13 זל. ד"ה מער ווי די טעקסטיל־פאַבריק, וואָס איז אין די צוואַנציקער יאָרן געבויט געוואָרן דורך ווייגעלטן. דאָס זאַמלען די סומע אויף דעם צוועק איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף 53 פּערזאָן. ביי דער געלט־זאַמלונג איז נישט אַדורכגעלאָזט געוואָרן קיין איין יידישע משפּחה. דער שול־ראַט, אין הסכם מיט דער שטאָט־מאַכט פון ווילנע, האָבן אין יאַנואַר 1841 באַשטימט אַ ספּעצ־ציעלן שטייער. דעם גרעסטן צוגאַב־שטייער האָט געדאַרפט צאָלן מלך מאַשקאָוויטש — 380 זל.; דוד מאַרקוס — 250 זל. 11 פּערזאָן האָבן געגעבן ווייניקער ווי צו הונדערט זל. און אייניקע האָבן נאָר געצאָלט 4, 5, 6 און 8 זל. הגם דער שול־ראַט האָט פאַרזיכערט, אַז אַלע יידן וועלן גערן זיך באַ־שטייערן לטובת דער שול, האָבן דאָך אייניקע פּראָטעסטירט קעגן דער פאַר זיי באַשטימטער אויסמעסטונג פון די שטייערן. יעקב ווינער, למשל, האָט אַריינגעטראָגן אַן אָנקלאָג צו דער שטאָט־מאַכט, אין וועלכער ער טענהט, אַז די מיטגלידער פון שול־ראַט האָבן אַ נישט־ריכטיקן אופן באַלאַסטעט די ווילנער יידן דורך דעם שטייער, און אים באַשטימט 150 זל., וואָס ער איז נישט בכוח צו באַצאָלן.

די אַנטאַגאָניזמען זענען געווען אַ רעזולטאַט פון אינער־לעכע רייבונגען, וואָס האָבן זיך שוין דעמאָלט אָפּגערופן אויך אין אַנדערע יידישע געזעלשאַפטן. דער דאָזיקער פאַקט, וואָס האָט אויך געטראָפן אין ווילנע, באַווייזט די טיפּישע באַגלייט־דערשיינונגען פון געזעלשאַפטלעכן לעבן פון די דעמאָלטיקע פּוילישע יידן.

דאָס אָקצעפּטירן דעם בוי פון דער נייער שול, לויט די פריערדיקע פּראָיעקטן, איינצוגלידערן די שול אינעם פּלאַן צו פאַרשענערן די שטאָט, באַווייזט דאָס אָנערקענען פון אַ סטאַביליזירטן יישוב אין ווילנע. דאָס איז אויך וויכטיק געווען צוליב דעם, ווייל ביזן יאָר 1858 האָט די פּוילישע באַפעלקערונג זיך נאָך קעגנגעשטעלט די אָנזאַמלונג פון די יידן אין ווילנע.

אין די צוואַנציקער יאָר פון 19טן י"ה האָבן די רעגי־רונגס־שטעט פון פּוילישן קעניגרייך געשאַפן געטאָס, וואָס זענען דעמאָלט גערופן געוואָרן יידישע רעווירן. אָבער די פאָרשטייער פון דער שטאָטישער מאַכט אין ווילנע האָבן נישט מסכים געווען דאָרט איינצואָרדענען אַ יידישן וווינגע־ביט, נאָר געפאָדערט אַן אַבסאָלוטע אויסזידלונג פון די דאָרטיקע יידן. דער געריכטלעכער יסוד פון זייער פאָדערונג איז געווען די פּריווילעגיע פון זיגמונט אויגוסט, ווי אויך די באַשטעטיקונג פון דער פּריווילעגיע דורכן קעניג סטעפאַן באַטאָרי.

די קאָמיסיע פון דער מאַזאָוויעצקער וואָיעוואָדשאַפט האָט אין יאָר 1834 אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע יידן מוזן פאַרלאָזן ווילנע. די יידן פון ווילנע זענען אָבער צו דעם נישט געבליבן פּאַסיוו. זיי האָבן אָנגעגעבן אַ בקשה אין דער רעגירנדיקע קאָמיסיע פאַר אינערלעכע ענינים אָפּצושטעלן די רעפּרעסיעס קעגן זיי. די בקשה איז אָנגעקומען צום קאָ־מיסאַר גענעראַל זאַיאָנטשעק, וועלכער האָט אָפּגעוואָרפן דעם באַפעל און פאַראָרדנט צו בלייבן די יידן אין ווילנע אין אַ פאַר זיי באַשטימטן וווינגעביט. ס'איז אָבער נישט געקומען צו שאַפן אַזאַ וווינגעביט, ווייל דאָס האָט ערשט געזאָלט זיין באַשטימט אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פּלאַני־רונג פון דער שטאָט. צו דער אורבאַניזאַציע האָבן געהערט אַלע שטאָטישע פּונקטן פון פּוילישן קעניגרייך. אָבער דער פּראָיעקט פון רעגולירן ווילנע האָט זיך פאַרלענגערט און די אויסגעאַרבעטע פּלענער זענען נישט באַשטעטיקט געוואָרן מצד דער העכערער מאַכט, מחמת די אָרטיקע מוניציפּאַלע אינסטאַנץ האָט אין דער ריכטונג נישט אַרויסגעוויזן קיין גענוגנדיקע איניציאַטיוו. נאָך פאַר דעם דערמאָנטן באַשלוס פון גענעראַל זאַיאָנטשעק, האָט דער דאָרטיקער שול־ראַט זיך באַמיט וועגן אַ וווינגעביט פאַר יידן, כדי דערמיט צו פאַרמיידן פון אויסזידלען די יידן פון שטאָט, מחמת דאָס באַשטימען אַזאַ געביט וואָלט באַשטעטיקט זייער וווינרעכט. אין יאָר 1833 האָט דער אַדמיניסטראַטיווער־ראַט פון פּוי־לישן קעניגרייך איינגעהאַלטן דעם פּראָצעס פון אָרגאַניזירן יידישע רעווירן אין די שטעט, און צוליב דעם זענען יידן גע־

בליבן אין ווילון, און ס׳איז נישט געוואָרן איינגעפירט קיין אינערלעכע באַגרענעצונגען פאַר יידן צו וווינען אין שטאָט.

אין 1823 ביז 1862 האָבן אָבער נאָך עקזיסטירט באַגרענעצונגען, לויט וועלכע ס׳איז געווען פאַרבאָטן דאָס ווייטערדיקע באַזעצן זיך פון יידן אויפן גרענעץ־געביט, וואָס האָט אויך פאַרפליכטעט ווילון, וואָס איז געווען אַ גרענעץ־שטאָט. דאָס האָט עס געשטערט צו פאַרגרעסערן די דאָרטיקע יידישע באַפעלקערונג. נישט געקוקט דערויף האָבן זיך קיין ווילון אַריינגעצויגן אַ טייל יידן, צווישן זיי דריי מלמדים, וועלכע זענען געווען אומבאַדינגט נויטיק פאַר די דאָרטיקע יידישע איינוווינער, ווי אויך פינף יידישע משפחות: איינע־מער, קאַנטאָראָוויטש, ליכטנשטיין, אילאַנד און נאָך איין משפחה. אין סוף פון די דרייסיקער יאָרן פון 19 י.ה. האָבן די ווילונער שוין רעזיגנירט אַרויסצושטויסן די יידן, זיך אָבער באַמיט אַרויסצויאָגן די אויבנדערמאָנטע משפחות, די דאָזיקע אַקציע האָט געהאַט אַ שייכות צו די אינערלעכע רייבונגען צווישן די ווילונער יידן. צוליב נישט פעסטגעשטעלטע סיבות, זענען אַ סך פון די ווילונער יידן גופא אַרויסגעטרעטן קעגן דעם באַזעצן אין שטאָט פון נייע יידישע איינוואַנדערער. ס׳איז זיך משער צו זיין, אַז זיי האָבן דאָס געטון צוליב מורא ס׳זאָל נישט ווערן אַרויפגעלייגט נייע סאַנקציעס אויף די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג, אָדער פשוט צוליב האַנדלס־קאָנקורענץ. ס׳איז דערגאַנגען דערצו, אַז ווילונער קריסטן האָבן זיך אַפילו פאַרופן אויף דער מיינונג פון אַ טייל יידן, וועלכע האָבן געהאַלטן אַז די נייע איינגעוואַנדערטע יידן דאַרפן צו פאַרלאָזן די שטאָט. אין אָנקלאָגע פון די קריסטן צו דער מאַכט פון פוילישן קעניגרייך אין יאָר 1838 איז געווען געזאָגט: „היות די יידן האָבן אַליין אין זייערע בקשות די מאַכט וועגן דעם ענין געשריבן, און שטיצנדיק אויף דעם באַקלאָגן זיך פון ייד דוד טראַטל צו דער אינסטאַנץ פון דער קאַלישער גובערניע״, האָבן די קריסטן געפאָדערט אַרויסצושטויסן די נייע אָנגעקומענע יידן. מען דאַרף באַמערקן דעם פאַקט, אַז דוד טראַטל איז געווען אַ מיטגליד פון שיל־ראַט.

דאָך האָבן נישט אַלע קריסטן פראָטעסטירט קעגן דעם באַזעצן זיך דאָרט פון יידן. אין די יאָרן 41־1840 איז באַקאַנט געוועןן דער ענין פון מאַריץ גאָלדשטיין, וועלכער האָט באַקומען די דערלויבעניש צו פירן אַ האַנדל און קויפן אַ הויז אין ווילון. חוץ דעם האָט ער נאָך געהאַט אַ שענק אויפן מאַרק. אַ טייל הויזבאַזיצער האָבן געצילט אויסצוזידלען גאָלדשטיינען, און די איבעריקע (קריסטן) האָבן געהאַנדלט גאַר פאַרקערט; זיי האָבן אַוועקגעשיקט אַ פעטיציע, מען זאָל האַנאָרירן די דערלויבענישן, וואָס גאָלדשטיין האָט באַקומען.

גאָלדשטיין איז געווען אַ פעיקער און אַ מענטש פון איניציאַטיוו, (אַ זון פון אַ ווילונער שניידער), וועלכער האָט פראַקטיצירט ביי אַ סוחר אין קאַליש און וואַרשיינלעך אויך אַליין געפירט אַ וויינהאַנדל. ער איז געווען אַ געלערנטער ייד, און די קריסטן וואָס האָבן אים געשטיצט, האָבן אונטערגעשטראָכן, אַז: „דער ייד מאַריץ גאָלדשטיין איז געווען פון געבורט אַן איינוווינער אין דער שטאָט, ווו זיין משפחה וווינט שוין דאָ לאַנג. ער האָט געלערנט אין די פוילישע שולן, קליידט זיך ווי פוילישע און געהערט דערמיט צו די ציוויליזירטע יידן״. נישט געקוקט דערויף וואָס זיי האָבן דאָ נישט געהעריק באַנוצט דאָס וואָרט ציוויליזירט, איז נישט דאָ קיין ספק, אַז גאָלדשטיין האָט זיך אונטערשיידעט פון די אַנדערע דעמאָלסדיקע ווילונער יידן. זיינע קעגנער האָבן צוגעשיקט צו דער מאַכט פון פוילישן קעניגרייך פיל אַנאָנימע קאָמפּראָמיטירנדיקע בריוו, וואָס זענען געבליבן אָן ווירקונג.

אין יאָר 1858 איז ווילון געוואָרן אַזוי אָפּגעברענט, וואָס איז באַלד גלייך צו דער שרפה פון יאָר 1791. בעתן אויפבויען די פאַרברענטע שטאָט, איז אויפסניי געוואָרן אַקטועל דער ענין פון איינאָרדנען פון „יידיש קוואַרטאַל אין ווילון״. דעם ענין האָט אַרויסגעהויבן דער דורך די מאַכט דעלעגירטער קאָמיסאַר, וועלכער האָט פעסטגעשטעלט, אַז דער יידישער קוואַרטאַל איז ביז יעצט נישט אָרגאַניזירט געוואָרן, מחמת ער האָט זיך אָנגעטראָפן מיט שוועריקייטן ביים פּראָיעקטירן דעם פּלאַן צו רעגולירן דאָס אויסזען פון דער שטאָט. אָבער יעצט, נאָך דער שריפה, ווען מען האַלט ביים באַאַרבעטן אַ נייעם אורבאַניסטישן פּלאַן פון דער שטאָט, דאַרף אויסגעטיילט ווערן פאַר יידן באַשטימטע גאַסן. דער באַאַמטער האָט אויסגענוצט דעם באַקאַנטן אַנטי־יידישן פּריווילעג פון 16 י.ה., וואָס האָט זיך הגם אַפילו באַצויגן צו אַנדערע ענינים. האָט עס דער באַאַמטער טענדענציעז באַאַרבעט. דער שיל־ראַט, וואָס איז געווען רעפּרעזענטירט דורך לייב קאָהן (ער האָט זיך געשריבן אויף דייטש Loebel Cohn), איז אַרויס מיט אַ שאַרפן פּראָטעסט, און אין יאָר 1858 אינטערווענירט וועגן דעם ענין אין וואַרשע. ס׳איז כדאי צו אונטערשטרייכן דעם אַרגומענטאַציע־אופן, מיט וועלכן ס׳האָט זיך באַנוצט דער פאָרשטייער פון די ווילונער יידן, וואָס האָט זיך אונטערשיידעט פון דעם ביזהעריקן אופן פון באַקלאָגן זיך אָדער בקשות. קאָהן האָט שאַרף קריטיקירט אַלע קעגן די ווילונער יידן געריכטעטע כוונות, אין דער שריפט צו דער רעגירונגס־קאָמיסיע פאַר אינערלעכע ענינים שטרייכט ער אונטער, אַז דער דעלעגירטער באַאַמטער אין דער פאַרברענטער שטאָט ווילון: „אַנשטאָט רחמנות צו האָבן אויף דעם טרויעריקן

גורל, וואָס האָט געטראָפן די יידישע איינוווינער, און זוכן מיטלען זיי אָפּצוראַטעווען, האָט ער זיך פאַרשפּאַרט אין אַרכיוו פון וויעלונער מאַגיסטראַט, אָפּצושטויבן די פאַרוועלקטע פּאַפּירן פון סטעפּאַן באַטאָריס צייטן. כדי גורם צו זיין אַן אַקציע קעגן די וויעלונער יידן און זיי צו באַזייטיקן

פון שטאָט״. דאָס איז נישט געווען קיין חניפהדיקע בקשה, נאָר אַן אויסדריקלעכער אַטאַק אויף דעם פאָרשטייער פון דער מלוכישער אַדמיניסטראַציע; אַן אַטאַקע וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן דורך אַ מענטש, וועלכער איז געווען איבערצייגט אין זיין גערעכטיקייט און וויכטיקייט פון דעם ענין. לייב קאָהן האָט אויף אַ דרייסטן אופן פאַרבונדן די לאָקאַלע ענינים פון די וויעלונער יידן מיט דער אַלגעמיינער געזעלשאַפטלעכע, אין יענער צייט אויפטרעטנדיקע ענדערונגען. ער האָט געשריבן: „מיטן פאָרשריט פון דער ציוויליזאַציע און בילדונג צווישן די פעלקער, פאַרפולקאָמט זיך די אַדמיניסטראַטיווע פערספּעקטיוו פון לענדער, און די געזעצן באַקומען וואָס אַמאָל אַ נייע פאָרם, ענטשפּרעכנדיק די נייע אָנשויאונגען וועגן מענטשלעכער ווערדע אין געזעלשאַפטלעכע באַציאונגען. נישט געקוקט אויף דעם אמת, האָט דער דערמאָנטער דעלעגירטער (קאָמיסאַר) רעקאָמענדירט דער פּאָטערלעכן מאַכט. ווי מוסטער־געזעצן פון 16 י.ה. און וואָלט געווען צופרידן, מען זאָל אָנווענדן היינט די געזעצן אין וויעלון קעגן יידן און זיי אַוועקנעמען די נאָך אַזוי לאַנג ווויִנען אין שטאָט דערגרייכטע פּריווילעגיע. קאָהן האָט דאָס געשריבן אין וואַרשע, און מעגלעך אַז ער איז דעמאָלט געווען אין קאָנטאַקט מיט די וואַרשעווער משכילים, וועלכע האָבן אויף אים געהאַט אַ השפעה. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז דער פאַקט פון לאַנגיעריקן ווױנען פון יידן אין וויעלון איז וויכטיקער ווי די פעאָדאַלע אַנטי יידישע פּריווילעגיעס, אַרויסגעגעבן דורך די פּוילישע קעניגן. די אינטערווענץ פון לייב קאָהן האָט דערפירט צו אומגילטיק מאַכן דעם פּראָיעקט איינצואָרדענען אַ באַזונדערן יידישן קוואַרטאַל, און דערמיט ענטגילטיק ליקווידירט אַלע ווייטערדיקע פּרוּוון, אויסצונוצן די אַנטי־יידישע געזעצן פון 16 י.ה.

די ווייטערע געשיכטע פון וויעלונער יידן איז פאַרבונדן מיט אַ נייער עפּאָכע ווען אַלע געביטן פון זייער לעבן האָבן זיך אָנגעהויבן צו שטיצן אויף אַנדערע פונדאַמענטן ווי ביז אַהער. ס׳זענען דאָרט געווען רעפּרעזענטירט אַלע געזעלשאַפטלעכע, פּאָליטישע און רעליגיעזע אינסטיטוציעס און יידישע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געהאַט זייער אַקטיווע פאָרשטייער אין דער שטאָט, פאַרטיידיקנדיק די לעבנסוויכטיקע ענינים פון די יידן אין וויעלון.

DZIEJE ŻYDÓW W WIELUNIU
(Żródła i bibliografia)

ŻRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Księgi grodzkie wieluńskie oblaty 29a, 30a, 30b, 32a, 33b, 34a, 34b, 36a, 36b, 38a, 38b, 49, 52b. Księgi miejskie Wielunia 3, 17, 18, 19, 20, 36, 45, 48, 49, 52.

Archiwum Państwowe w Łodzi

Archiwum Potockich l Ostrowskich z Maluszyna, sygnatury I/272, I.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych 1943, 1944, 146, 1949.

Komisja Wojewódzwa Kaliskiego 211, 730, 3086,

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

Rękopis 706.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Wichtige Beiträge und Aktenstüke des Aufstandes in Polen in Jahre 1794, Lipsk 1831.

Księga Kahału w Działoszynie z drugiej połowy XVIII w., wydali Jakób Goldberg i Adam Wein, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego", 1965; Nr 53, s. 82-112; Nr 56, s. 59-79.

LITERATURA

Karwowski S., Grabów w dawnej Ziemi wieluńskiej, Poznań 1890.

Rokicki C., Wieluń, „Ziemia" 1902, Nr 6-6.

Przygodzki W., Z przeszłości Wielunia. Przyczynek do historii diecezji częstochowskiej, Częstochowa 1929.

Goldberg J., Rolnictwo wśród Żydów w ziemi wieluńskiej w drugiej połowie XVIII wieku, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego", 1958, Nr 27, s. 62-88.

Goldberg J., Stosunki agrarne w miastach ziemi wieluńskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku, Łódź 1960.

WIELUŃ W ROKU 1827.

Pan Dawid Hal. nadesłał mi wierszyk pod tytułem: „Żyd i Sierota," który życzył sobie widzieć umieszczonym w szpaltach Jutrzenki. Wierszyk ten wywołał we mnie przyjemne wspomnienia lat młodzieńczych w szkole Wieluńskiéj XX. Pijarów spędzanych. Zacnym tym zakonnikom kraj zawdzięcza cały zastęp dzielnych mężów, widzimy wychowańców zakładów Pijarskich zajmujących wysokie stanowisko w hierarchii duchownéj, znajdujemy ich we wszystkich biórach rządowych, w sądownictwie i w administracyi. Podczas gdy w innych krajach zgromadzenia duchowne kierujące zakładami naukowemi w ciągłych pozostawają zatargach ze stronnictwem liberalno-postępowém, przekładając dobro prywatne Zakonu nad dobro ogółu, XX. Pijarzy zawsze postępowali z duchem czasu i nigdy dobra kraju z oka nie spuszczali. Ich nakładem wydawano mnóstwo dzieł szkolnych przez nich samych ułożonych; w zakładach przez nich utrzymywanych panował największy porządek, a rządzili oni nie formami zewnętrznemi ale miłością; nawet kary wymierzane przez nich nosiły na sobie piętno rodzicielskie: zwyczajem ówczesnym, dyscyplina odgrywała wielką rolę między motorami postępu w naukach, ale żaden z szanownych Księży nie powierzał ukarania chłopca najemnemu stróżowi, ale zdekretowawszy komuś z psotników lub niedbalców *piatkę*, własnoręcznie i po ojcowsku wyrok wykonywał.

Co nas wszakże najgłówniéj obchodzi, jest to owa tolerancya religijna, jaka się w zakładach pijarskich objawiała. Było nas w r. 1827 trzech uczni żydowskich w szkole Wieluńskiéj, ze strachém prawie wstąpiłem na pierwszą lekcyą do zakładu kierowanego przez Duchownych obcego mi wyznania; hałaśliwe usposobienie uczniów wróżyło mi prócz tego dokuczliwości rozmaitego rodzaju. Ale jak przyjemnie zostałem zdziwiony na pierwszym zaraz wstępie do szkoły, gdy mnie rój żywych chłopczyków ze wszech stron otoczył, by się przypatrywać nowemu zjawisku kollegi „żydka;" każdy mi dał jakąś naukę, jakieś objaśnienie o usposobieniu, o charakterze, o humorze nawet nauczycieli—księży. Najbardziéj mnie zaś straszyli X. Milanowskim, który wszystkie psoty bezkarnie przepuszczał, ale niedbalstwo w naukach nielitościwie karał i otóż na pierwszą lekcyą wchodzi ten szczególny Zakonnik, z rękawa jego wyglądało narzędzie pięcioramienne, gotowe dać się we znaki nieprzygotowanym do lekcyi, ale pomimo tego wszyscy garnęli się do niego z zaufaniem, a niektórzy wołali: „X. Professorze, mamy żydka w klassie!" i gwałtem prawie przedstawili mnie, literalnie mówiąc, uśmiechającemu się Zakonnikowi; spojrzał na mnie przenikliwym wzrokiem pełnym uczucia rodzicielskiego, uszczypnął w policzek, mówiąc te pamiętne dla mnie na całe życie słowa: „słuchajcie dzieci, wiecie dobrze, iż bylebyście lekcye umieli, wszystko wam przepuszczam, ale żebyście mi tego chłopca nie nazywali *żydkiem*, bo on jest waszym współuczniem, a nas jego religia wcale nie obchodzi; przestrzegam was więc, abyście go uważali jako kollegę, jako brata; inaczéj........." tu dyscyplina wysunęła mu się na kilka cali z rękawa, jakby dokończyć chciała uciętego frazesu.

Teraz X. Milanowski dyktuje swoim stentorowym głosem deklamacyą polską, właśnie tę samą, którą szan. nasz korrespondent nam nadesłał. W roku 1829 ukończyłem szkołę Wieluńską, z żalem opuściłem mury tego zakładu, tych szanownych kapłanów, z których każdy mi udzielił ojcowskie błogosławieństwo i których od téj chwili już więcéj nie widziałem; z rozrzewnieniem rozstałem się z drogiemi sercu memu pamiątkami, z kollegami, którym zaprzysiągłem wieczną przyjaźń--burza rozniosła ich po wszystkich krajach Europy, zniknęli mi z oczu, nie wiem nawet gdzie popioły ich spoczywają, zniknęli jak grób Mojżesza przed wzrokiem ludzkim, ale pamięć ich żyje w mém sercu i jest jedyną pociechą w smutnéj doli życia, bo mi przypomina lata młodości i pierwsze ziarno tolerancyi religijnéj, które wyrosło na drzewo rozłożyste i w przywiązaniu kollegów moich sowite przyniosło owoce. Otóż ten wiersz przez X. Milanowskiego nam zadany, którego autora szan. korrespondent nie zna i którego imię i nam z pamięci wyszło:

ŻYD I SIEROTA.

Szła sierota przez ulicę,
Gorzkiemi łzami zalana,
Miała matkę rozpustnicę,
Ojca srogiego tyrana.
Wygnali z domu oboje,
To nieszczęsne biédne dziécię;
Ojciec znać nie chciał za swoje,
Bo matka złe wiodła życie.
Przeszła, mijając je zdala,
Niejedna dobroć wspaniała,
Co dobroczynność wychwala,
Lecz jéj szeląga nie dała.
Przeszedł niejeden z tych ludzi,
Co miłość bliźniego ceni,
Nędza, rozpacz w nim budzi;
„Dałbym!" lecz z cudzéj kieszeni.
Już księżyc swój rydwan złoty
Pod ciemne zapuszcza nieba,
A jeszcze biédnéj sieroty,
Nikt nie wsparł kawałkiem chleba.
Już, już nieszczęsna dziecina,
Zgłodniała wnet może skona,
O Boże! jakaż w tém wina,
Że z takiéj matki zrodzona?
Już się ucisza na mieście,
Dom każdy przed nią zamyka,
Wtém Żyd przechodzi nareszcie,
I nędzną w jękach spotyka.
Żyd! Żyd, niewiernym nazwany,
Plemienia ludzkiego zakał,
Dźwignął omdlałą z pod ściany,
I rzewnie nad nią zapłakał:
„Ty cierpisz, jęczysz sieroto!"

פאביאן קאהן

די יידישע קהילה פון דער שטאט וויעלון

פון אלט־היסטארישע מקורות

מיט אַכציק יאָר צוריק האָט אין דער שטאָט וויעלון געוווינט דער איינציקער ייד מיטן נאָמען חיים מייסטער באַגינסקי. חוץ אים האָבן געוווינט אויפן בוגיי (אַ פאָלוואַרק, עטלעכע וויאָרסט פון וויעלון) נאָך עטלעכע יידישע משפחות, ווײַל מען האָט נישט דערלויבט צו באַזעצן זיך אין שטאָט. שפּעטער איז די פאַראָרדענונג דורך דער פּרייסישער רעגירונג בטל געוואָרן און אַן ערך 10 יידישע משפחות זענען אַריבער אין שטאָט. זייער ערשטע באַמיונג צו בלייבן סטאַבילע בירגער און איינצוואָרצלען זיך אין לאַנד איז באַשטאַנען אין קויפן אומבאַוועגלעכע גיטער.

טראַטל דאַווידאָוויטש האָט פון זיין הויז ביים מאַרק אָפּגעגעבן אַ צימער אויף אַ שול צום דאַוונען פאַר דער קליינער צו יענער צייט יידישער קהילה. שמואל קעמפּנער מיט נאָך דריי אַנדערע קהילה־מיטגלידער האָבן אין יאָר 1799 אָפּגעקויפט אַן אַלט הויז פון גלח פּאַשקאָווסקי (דער רעקטאָר פון די גלחישע פּיאַרן־שולע אין וויעלון). דאָס דאָזיקע הויז האָט געדינט פאַר אַ שיל ביזן יאָר 1837. דעמאָלט האָט די שיל־פאַרוואַלטונג, אין באַשטאַנד פון יאָאַכים קעמפּינסקי, מ. טראַטל און בערל דאַווידאָוויטש, זעענדיק, אַז דאָס הויז איז נישט גענוג גרויס פאַר דער פונאַנדערגעוואַקסענער קהילה, אויסגעסטאַרעט זיך ביי דער רעגירונג אַ דערלויבעניש איינצוואַרפן דאָס הויז און אויף דעם פּלאַץ אויפצושטעלן אַ גרעסערע שול. דער בוי־קאָמיטעט פון דער נייער סינאַגאָגע, איז באַשטאַנען פון דער שול־פאַרוואַלטונג און קהילה־מיטגלידער: ד. שעראַדזקי, ה. מאַיעראָוויטש ב. טראַטל, סאַלאָמאָן קעמפּנער און אַנדערע. די פּייערונג פון לייגן דעם ווינקלשטיין פון דער נייער סינאַגאָגע, איז פאָרגעקומען אין דער אָנוועזנהייט פון אַ גרויסער צאָל איינוווינער

מסמך של „קנין מקום בית הכנסת"

אַן אָפיציעלער אַקט ביי אַ „קויף" פון אַ פּלאַץ אין שיל

פון אַלע רעליגיעס. מיט דעם צערעמאָניאַל גופא האָט אָנגע־פירט פרידריק גאַלענסקי, דער געוו. דירעקטאָר פון וויעלו־נער פּאָוויאַט. ער האָט געהאַלטן אַן אַנטשפּרעכנדיקע רעדע. טראָץ די וווּנדערלעכע גרייטקייט צו שפּענדן אויף אויפצו־בויען די שול, וואָס די וויעלונער יידן אַן אונטערשיד פון שטאַנד, האָבן אַרויסגעוויזן, איז זי ערשט ענדגילטיק אויסגע־פּאַרטיקט געוואָרן אין 12 יאָר שפּעטער, און דאָס, נאָך גרויסע אָנשטרענגונגען מצד די שפּענדער און פּערזענלעכן פלייס פון פיל קהילה־מיטגלידער, בעיקר פון ה׳ מלך מאָשקאָוויטש, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט דער גאַנצער אונטערנעמונג. דער אָרון־קודש איז אויפגעשטעלט געוואָרן מיט אייגענע הוצאות פון ה׳ יאָאַכים קעמפּינסקי, די אייזערנע קראַטע מיט פיר באַגילדעטע וואַזאַנעס אויף די באַלוסטראַדן פון דער עזרת־נשים, האָט געשאָנקען עלעאָנאָראַ, די פרוי פון סאַלאָ־מאָן קעמפּנער. די עסטראַדע מיט אייזערנע קראַטן (דער אַל־מער) — אַ מתנה פון יוסף דאַווידאָוויטש. ענדלעך — די דריי זשיראַנדאָלן, וואָס די פרויען האָבן געשפּענדעט, באַ־וויזט די זאָרגעוודיקייט פון אייניקע קהילה־מיטגלידער.

ביזן יאָרן 1848 האָט די היגע קהילה נישט געהאַט קיין אייגענעם בית־הקברות. אירע מתים האָט מען געפירט קיין דזשאַלאָשין — דריי מייל פון וויעלון. ווען אין יאָר 1848 איז אויסגעבראָכן אין וויעלון די כאָלערע־מגפה, האָבן די ה״ה יאָאַכים, סאַלאָמאָן קעמפּנער און לייב קאָהן, איינגעקויפט אַ פּלאַץ פאַר אַ יידיש בית־הקברות. סאַלאָמאָן קעמפּנער, אויס־פילנדיק די צוואה פון זיין פאַרשטאָרבענער פרוי עלאָנאָראַ, האָט געלאָזט אַרוממויערן דעם בית־הקברות, וואָס האָט גע־קאָסט העכער 400 זלאָטעס. די מאַרמאָרענע פאַמיליע־מצבות מיט פּוילישע און העברעישע אויפשריפטן האָבן באַצירט דאָס בית־הקברות.

תלמידי בית־הספר „יבנה" ע״י בית־הכנסת בשנת 1935
שילער פון דער „יבנה" שולע ביי דער שיל

משה מענדלעוויטש

ארום דעם מארד אין פאנטנעוו ביי וויעלון

(בלעטלעך געשיכטע)

אין די לעצטע יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט אין גאַנץ פוילן געווילדעוועט אַ וויסטע באָיקאָט־העצע, פול מיט שנאה און האַס קעגן יידן, מיט דער כוונה אַרויס־צושטויסן און אונטערברעכן די ווירטשאַפטלעכע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס, וואָס יידן האָבן פאַרנומען. מיטן פאַרוווירקלעכן די לאָזונג: „סווי דאָ סוועגאָ, פּאָ סוואָיע״, האָבן די אַנטיסעמיטן געשטרעבט חרוב צו מאַכן דעם יידישן קיום אין פוילן. אין רעזולטאַט פון דער ווילדער העצע איז געשען די גרויזאַמע טראַגעדיע — דאָס פאַרברעכנעריש לעבעדיקערהייט אויף אַ באַר־באַרישן אופן די יידישע משפחה גראָסמאַן פון 8 נפשות אין דאָרף פאַנטנעוו, 7 קילאָמעטער פון וויעלון.

אין אַ פרילינגס־טאָג, מאַי 1913, איז די יידישע באַפעל־קערונג אין וויעלון דערציטערט געוואָרן פון דער טרויעריקער ידיעה. פון דער גאַנצער משפחה איז דורך אַ נס ניצול גע־וואָרן דאָס 12־יעריקע מיידעלע (פריידעלע), וואָס איז געווען דער איינציקער עדות פון אומגליק.

די טראַגישע געשעעניש האָט דעמאָלט אויפגערודערט גאַנץ פוילן און רוסלאַנד. די יידישע, פוילישע און אויך רו־סישע פרעסע האָט געשיקט אייגענע קאָרעספּאָנדענטן און זשורנאַליסטן, כדי צו באַקענען זיך מיטן מצב אויפן אָרט. די פוילישע פרעסע האָט געהאַט אַ קעגנערישע מיינונג צו דער יידישער שטעלונג. מצד דער יידישער צייטונג, דער „מאָ־מענט״ איז געווען פאַרטרעטן דער שרייבער א. גראַפּמאַן מיט אַ רייע רעפּאָרטאַזשן, און מצד דעם „היינט״ — דער שרייבער ה. ד. נאָמבערג. דער „מאָמענט״ האָט געבראַכט אַ רייע קאָ־רעספּאָנדענצן פון אָרט, און אַרטיקלען פון באַוווסטן פּאָ־פּולערן עסקן און שרייבער נח פּרילוצקי, אונטערן נאָמען „וויעלון״, ווי אויך אויסצוגן פון דער יידישער און פוילישער פרעסע — פון זאַגאָראַדזקי א״אַנד.

אין רוסישן פּאַרלאַמענט, די „דומא״, איז פאָרגעקומען אַ גרויסער וויכוח צווישן רוסישע ראַדיקאַלע דעפּוטאַטן און די פוילישע. די לעצטע האָבן אָפּגעלייקנט די סיבה פון דעם אומגליק, שטיצנדיק זיך אויף דער פעסטשטעלונג פון וויעלו־נער ראַטמאַן ד״ר דאָמאַגאַלסקי.

ס׳איז נאָך איינגעקריצט אין מיין זכרון דער פחד צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט, צוליב די פאַרשי־דענע פאַרשפּרייטע קלאַנגען וועגן עקסצעסן. מצד דער יידי־שער זייט זענען געמאַכט געוואָרן אינטערוועוענצן ביי דער רו־סישער מאַכט און ביי איינפלוסרייכע פּערזאָנען. אַ דאַנק די גרויסע באַמיאונגען פון דעם דעמאָלטיקן דאָזאָר ר׳ איטשע בערקאָוויטש זענען געוואָרן אויסגעמיטן צרות דער יידישער באַפעלקערונג. ס׳האָבן זיך אין אַלע גאַסן באַוויזן שטאַרקע פּאָליציי־פּאַטרולן; אויך אין אַלע עקן און אַריינפאַר־ערטער פון דער שטאָט האָט פּאַטרולירט מיליטער פון די גרענעץ־וואַכן („אָביעשטשיקעס״). און נישט דערלאָזט קיין עקסצעסן.

פאַרן גורל און דערציאונג פון דער לעבנגעבליבענער יתומהלע, פריידעלע גראָסמאַן, האָט זיך מטפל געווען אַ ספּע־ציעלער קאָמיטעט, מיט ישעיה קשעפּיצקי אין דער שפּיץ. אַ קורצע צייט דערנאָך, האָבן לייביש קשעפּיצקי און זיין פרוי גענומען דאָס קינד צו זיך אין שטוב. אַזוי אַרום האָט דאָס יתומהלע באַקומען אַ וואַרעמע היים, דערציאונג און אַלץ, וואָס איז געווען נויטיק.

מיט יאָרן שפּעטער האָט פריידעלע חתונה געהאַט און געשאַפן אַן אייגענע משפחה. זי האָט אין די לעצטע יאָרן פאַרן קריג עמיגרירט מיט איר משפחה קיין בעלגיע, און דאָרט איז זי צוזאַמען מיט אירע דריי קינדער אומגעקומען דורך די נאַציס.

*

דער שוידערלעכער מאָרד אין פאַנטנעוו

טעלעגראַמעס און קאָרעספּאָנדענצן וועגן דעם פאַל.

די טאָג־צייטונג „מאָמענט״ (נומ. 112), וואַרשע, מיטוואָך, פ׳ במדבר, כ״א אייר תרע״ג — 28 מאַי 1913. ספּעציעלע טע־לעגראַמעס צום „מאָמענט״, וויעלון 14 (27).

„צוליב דעם באָיקאָט האָבן די פּויע־רים אין דאָרף פאַנטנעוו אונטערגעצונדן אַ יידיש הויז, אין וועלכן עס זענען פאַר־ברענט געוואָרן אַכט יידן״.

דער „מאָמענט״ נומ. 114, פרייטיק פ׳ במדבר, כ״ג אייר תרע״ג 30 מאַי 1913.

ספעציעלע טעלעגראַמען צום „מאָמענט,
וויעלון 16 (29).

„נאָך דעם אונטערצינדן פון יידישן הויז, אין וועלכן עס זענען אומגעקומען אַכט פּערזאָן, האָבן פיל יידן פון די אַרו־מיקע דערפער באַקומען געדרוקטע בריוו מיט סטראַשונגען, אַז מען וועט מאַכן נייע אונטערצינדונגען".

*

צו דער שרעקלעכער געשיכטע ביי וויעלון

וויעלון (קאַליש גוב.)

„ווי ס'איז שוין טעלעגראַפיש מיטגעטיילט געוועז אין „מאָמענט" האָט מען אונטערגעצונדן אַ יידיש הויז און אין פייער זענען אומגעקומען אַכט נפשות.

די שריפה איז פאָרגעקומען אין דאָרף פאַנטנעוו, דריי אַ זייגער פאַרטאָג. די אונטערצינדער האָבן פאַרהאַקט טיר און לאָדן, פון דעם יידישן הויז, כדי מ'זאָל זיך נישט קאָנען ראַטעווען און דאַן אונטערגעצונדן דאָס הויז. כמעט פון אַלע קערפּערס זענען געבליבן אַש און ביינער. דער בעל־הבית האָט זיך אַרויסגעכאַפּט אַ פלאַמענדער אין פעלד, אָבער ער איז באַלד געפאַלן און פאַרברענט געוואָרן.

בלויז אַ 12־יאָריק מיידל איז געלונגען זיך אַרויסצוראַטעווען אַ לעבעדיקע, אָבער איר לאַגע איז ערנסט.

די סיבה פון דעם אומדערהערטן געוואַלד־טאַט איז, ווי מען רעכנט, פאָלגנדע:

דער ייד האָט שוין פון יאָרן־לאַנג געוווינט אין דאָרף פאַנטנעוו, נאָר אין דער לעצטער צייט, צוליב דער באָיקאָט־אַגיטאַציע, האָט זיך אָנגעהויבן אַ העצע צווישן די פויערים, מ'זאָל דעם יידן משלח זיין פון דאָרף, אָבער עס האָט זיך זיי נישט איינגעגעבן זייערע אַלע קאָמבינאַציעס. ענדלעך זענען זיי געפאַלן אויף זייער שרעקלעכן פּלאַן. דערווייל האָט די פּאָליציי אַרעסטירט צוויי פויערים, אויף וועלכע ס'איז געפאַלן אַ חשד.

מען האָפט, אַז די אויספאָרשונג וועט געפירט ווערן שטרענגער ווי ביז איצט.

אין שטאָט הערשט אַ גרויסער טרויער. די ביינער און אַש פון די פאַרברענטע האָט מען שוין צו קבורה געבראַכט אויף אונדזער בית־עולם. אַ סך האָבן פאַראיבל, פאַרוואָס די חברה קדישא האָט די פאַרברענטע געפירט צום בית־עולם דורך אַ הינטער־וועג און נישט דורך דער שטאָט, ווו זיי וואָלטן געוועז געהאַט אַ גרויסע לוויה".

משה מענדלעוויטש

„דער מאָמענט" נומער 115, זונטיק (1 יוני 1913)

*

אין די פוילישע צייטונגען

„וואָס זאָגט די פוילישע פּרעסע וועגן דעם שרעקלעכן מאָרד פון די אַכט יידישע נפשות אין פאַנטנעוו; וואָס זאָגן די "ליבעראַלע", "פּראָגרעסיווע" פוילישע צייטונגען וועגן פאַרשליסן די אַכט יידישע נפשות, עלטערן און אומשולדיקע קינדער, אין הויז, און זיי דערנאָך פאַרברענען לעבעדיקערהייט? וואָס זאָגט דער אָרגאַן פונעם גרינדער פון „הומאַניסטאַ פּאָלסקי" וועגן דעם „הומאַניזם" פון די פאַנטנעווער פויערים, וועלכע האָבן זיך אַפילו נישט אַ ריר געגעבן ווען דאָס 12־יאָריקע יידישע מיידעלע האָט זיך געבעטן און געוויינט פאַר זיי, צו גיין ראַטעווען אירע ברענענדיקע עלטערן און קליינע שוועסטער און ברידערלעך די צייטונגען שווייגן. די גאַנצע פּראָגרעסיווע פּרעסע האָט אַפילו קיין איינציק וואָרט נישט צו זאָגן וועגן אַזעלכע שרעקלעכע רעזולטאַטן פון דער באָיקאָט־העצע און פאָלקס־פאַרגיפטונג.

עטלעכע געציילטע ווערטער האָבן געשענקט דעם שרעקלעכן מאָרד די אַנטיסעמיטישע און באָיקאָט־בלעטער: „דוואַ גראָשע", „דזיען" און „גאַזעטאַ וואַרשאַווסקאַ". זיי שעמען זיך דאָך עפּעס מיט אַזעלכע רעזולטאַטן פון זייער אַגיטאַציע, און טרעטן אַרויס מיט זייער באַליבטן מיטל, מיט גראָבע ליגנס: די פאַמיליע איז אַנטלאָפן פון ברענענדיקן הויז, נאָר צוריקגעקומען ראַטעווען דאָס פאַרמעגן, און דאַן איז אויף זיי אַרויפגעפאַלן דער סופיט און זיי זענען אומגעקומען. — וואָס די פאַקטן דערציילן עפּעס אַנדערש. דאָס אַרט גאָרנישט די אומפאַרשעמטע ליגנער און מענטשנפרעסער.

אַרויסגעטראָטן מיט אַן אַרטיקל וועגן דעם אַכטפאַכיקן מאָרד אין פאַנטנעוו איז נאָר אונדזער „פּשעגלאָנד צאַדזיענני", די צייטונג גיט נאָך צו, אַז דאָרט איז געווען אַ פּריוואַטע נקמה פון דעם יידנס אַ שונא. ער האָט דעם ייד מיט זיין פאַמיליע געוואָלט אומברענגען אין פייער. ער האָט אָבער מורא געהאַט, דער ייד זאָל זיך נישט אַרויסראַטעווען, אָדער עס וועלן אָנלויפן די פויערים פון דאָרף ראַטעווען, דאַרום האָט ער פאַרהאַקט די טירן און פענצטער מיט טשוועקעס.

דער מערדער האָט זיינס אויסגעפירט, די יידישע פאַמיליע אומגעבראַכט, אָבער וועגן די דאָרף־פויערים האָט ער אַ גראָבן טעות געהאַט: ער האָט מורא געהאַט, זיי וועלן קומען ראַטע־ווען די ברענענדיקע יידן, באמת אָבער —

> האָט קיינער פון די איינוווינער נישט געאיילט מיט הילף, מיט רעטונג, און דאָס מיידעלע, וועלכעס האָט זיך אַרויסגעריסן פון הויז און מיט צעלאָזטע האָר און בלאָנדזשנדיקע בליקן געבעטן רחמים און הילף, האָבן די פוילישע פויערים און די פוילישע „פּערטיגעס" געענטפערט מיט אַ בהמהשן געלעכטער, געענטפערט מיט שפּאָט. דער מערדער האָט געפונען אין גאַנצן דאָרף נשמות ענלעכע צו אים... אויף דעם האָט ער זיך נישט געריכט.

נישט דאָס ערשטע מאָל מאכט מען פאַקעלן פון יידן. די אינקוויזיציע האָט געגנוג יידן פאַרברענט. זי האָט דאָס אָבער געטון צוליבן הימל, צוליב ראַטעווען די נשמות פון די אַפּי־קורסים.

> היינט, אויף פוילישער ערד, פאַרניכטן די פויערים די אַפּיקורסים צוליב אַ פויליש קרעמל, און דער קסיאָנדז פּרעדיקט די עיקרים פון קריסטנטום אין אַ נייער אויסגאַבע.

> און די פוילישע פּרעסע שווייגט! ווו זענען אַהינגעקו־מען אונדזערע פּראָגרעסיסטן, וועלכע האָבן ערשט נישט לאַנג אַריינגעברענגט נעבן קאַבאַרעט־פּאָעזיע אויף די טעאָריע וועגן דער געזעלשאַפטלעכער סאָלי־דאַריטעט אז"וו.

היינט גייט אַלץ אין פוילן פאַרקערט: דאָס דאָרף האָט איבעראַל געקאָנט זיין אומדערבאַרעמדיק. די שטאָט איז ערשט געוואָרן פאַרן דאָרף די שולע פון שכנות און בירגער־לעכע מידות־טובות. דאָס דאָרף איז איבעראַל צו פינצטער און צו אָרעם.

> אָבער פון דער פוילישער שטאָט, וועלכע ווערט אַזוי נאַציאָנאַליזירט, שווימען היינט גאָר אַנדערע לימודים אין דאָרף! מיר לייענען זיי ביים אָפּגלאַנץ פון די ווּשעכפּאָלסקע פאַקעלן.

אָבער די ברענענדיקע פאַקעלן פון פאַנטנעוו זעען נאָר מיר. די גאַנצע פוילישע פּרעסע, די באַשאַפערין פון דער עפנטלעכער מיינונג, פאַרמאַכט שטאַרק די אויגן און וויל זיי נישט זען!".

י.ח.ז. (זאַגראָדזקי)

„מאָמענט", נר 118, וואַרשע, מיטוואָך,
פ' נשא, כ"ח אייר תרע"ג (4 יוני) 1913

*

די אויספאָרשונג אין ווייעלון

„דעם 9־טן יוני איז ספּעציעל אַראָפּגעקומען אַהער פון קאַליש דער סליעדאָוואַטעל פון וויכטיקע ענינים, הערשעלמען, וועלכער האָט איבערגענומען די גאַנצע אויספאָרשונג וועגן דער גרויזאַמער געשיכטע פון דעם פאַרברענטן הויזגעזינד.

ער האָט אַרויסגערופן דאָס פאַרבליבענע 12־יאָריקע יתומהלע און זי אויסגעפרעגט. זי האָט ווידער באַשטעטיקט, אַז די טיר איז בעת דער שריפה געווען פאַרלייגט מיט קלע־צער אויף אַנדערהאַלבן איילן די הייך. דאָס מיידעלע האָט אויך אָנגערופן דעם נאָמען פונעם פויער, וועלכער איז בעת דער שריפה געשטאַנען אַנטקעגן און געשמייכלט און נישט געוואָלט צוגיין ראַטעווען די אַכט קרבנות; ער הייסט יאַן סוואָלסקי. דאָס יתומהלע האָט אויך דערציילט דעם סליעדאָ־וואַטעל, אַז אַ פויערטע איז געשטאַנען ביי אַ פענצטער און זיך צוגעקוקט צו דער שריפה און לאַכנדיק געזאָגט: „ניעך זשידזשי שיען פּאַלאָן".

פּ. סקרזיניאַ

„מאָמענט", נר 124, וואַרשע, פרייטיק,
פ' בהעלותך, ח' סיון תרע"ג (13 יוני) 1913

*

באַיקאָט־טעראָר

ווייעלון (ספּעציעל)

צום יידן שיראַצקי, וועלכער וווינט אין דאָרף זירקאָווי, און צו וועלכן מען האָט אַריינגעשיקט אַ דראָונג, אַז מען וועט אים אונטערצינדן און פאַרברענען, האָבן פאַריקע נאַכט אומ־באַקאַנטע געשאָסן.

„מאָמענט", פ' שלח, ט"ו סיון תרע"ג (20 יוני) 1913

נח פרילוצקי

ווילון

„ס׳לייגט זיך אויפן שכל, אין אַזאַ לאַנד איז אַלץ מעגלעך. דער שלוס־אַקאָרד איז גאָרנישט צו שטאַרק פאַר דער מע־לאָדיע, ווו מענטשנהאַס איז דער נאַציאָנאַלער אידעאַל — מוזן זיך מערן די העלדן פון בלוט־פאַרגיסונג.

דאָס גייסטיקע בלוט פון דער אומה האָט געגעבן דעם סיגנאַל: נידער די גערעכטיקייט, דעם יושר, די מענטשלעכ־קייט! דער געשווירענער פריידיקער פון „פּראַגרעס" האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ מענטשפרעסערישן אָרגאַן אין נאָמען פון — „הומאַניזם"! — „הומאַניסטאַ פּאָלסקי", האַ־טענטאָטישער „הומאַניזם" — „רוסן, דייטשן, רוטענער, ליט־ווינער... די גאַנצע וועלט! אמת, יושר, ליבע צו די פּאָליאַקן!" — און די פּאָליאַקן אַליין „סענטימענטאַליזם און פּאָליטיק איז שעדלעך! פּאָליטיק שטיצט זיך אויף דער קראַפט פון דער פויסט! לעבן זאָל די עכט־פּוילישע פויסט!!!".

דער המון לאָזט זיך נישט לאַנג בעטן, דאָס געמיינוואַרג פון אַלע קלאַסן — פון דעם אַזוי־גערופענעם „אינטעליגענ־טישן", פון דעם מיטעלן, פון דעם קליינבירגערלעכן, פון דעם פויערישן און אויך פון דעם פּראָלעטאַרישן — האָט אויפגע־כאַפּט די כוליגאַנישע תורה, אין תוך, איז דאָך די גאַנצע אומה ווילד! און אין סדום ועמורה איז געוואָרן פון גאַנצן קאַנט! —

אויסדינגען יענעם די דירה, די קראָם — יורידיש — גאַנץ כשר, מאָראַליש — מיאוס, מ׳טוט עס נישט, די לעבנס־עטיק דערליידט דאָס נישט, — און איצט איז עס די פּאַן פון אַ גאַנצער באַוועגונג: ברידער־קריסטן — ווו נאָר איר קאָנט — דינגט אויס די קלייטן און וווינונגען, די יידישע געוועלב־ניקעס, שניידערס, שוסטערס, גלעזערס, סטאָליאַרעס! רייסט אַרויס דעם ביסן פון מויל! מיט הונגער, מיט הונגער די שטשורעס!".

נישט יחידים — גאַנצע אָרגאַניזאַציעס, פאַראיינען מיט דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, אינזשיניערן בראש, באַשעפטיקן זיך מיט דער הייליקער אַרבעט, — אַ יידישער בעל־מלאכה זיצט אין אַ לאָך, אַרבעט שווער אויף דעם בידנעם שטיקל פּרנסה — זעצט מען לעבן אים אַנידער אַ קאָנקורענט, אַ קריסט, — און מיט פויקן און טרומייטערס מעלדעט מען אין דער גאַנצער וועלט וועגן דעם „נצחון", וועגן דער אומגליקלעכער, נאָך אַ חודש צוויי הונגער, פּאַרלאָזט דאָס איינגעזעסענע אָרט, אַנט־לויפט ווו די אויגן טראָגן.

אַ יאָגד אויף איינצלנע שוואכע פּערזאָנען, אַ קבצן, נאָך אַ קבצן דערשלאָגן, דאָס נאַציאָנאַלע פּראָגראַם! — און ווי ווייט איז פון אינטעלעקטועלן מאָרד צום פיזישן!?

אין סטאַניסלאַוואָוו, הינטער וואַרשע, קען דער באָיקאָט קיין פעולה נישט האָבן: די דייטשע העלפט פון דאָרף קויפט אַלץ ביי יידן, — פאַלט מען ביינאַכט אַריין — מ׳שיסט! — מיט אַ קויל איז מען אָבער נישט זיכער. אָט איז דער סטאַ־ניסלאַוואָווער ייד מיט ניסים געבליבן לעבן און רופט אָן די מערדער מיטן נאָמען.

דאָס גאַנצע האָב און גוטס אַוועקלאָזן מיטן רויך און גיי זיך ווייטער אין דאָרף, אַז ס׳וועט נישט זיין וואָס צו עסן! און נאָך בעסער: פאַרשלאָגן די טירן מיט די פענצטער — און אַ סוף — קיינער נישט געזען, קיינער נישט געהערט און פּטור געוואָרן!

און אָט שטייט אַ הויז מיט אַכט נפשות אינעווייניק — און פלאַקערט. די זון איז שוין אויפן הימל. אין דאָרף שלאָפט מען שוין נישט. נאָר די גאַס איז פּוסט, ביז דער לעצטער קלאָץ וועט נישט ווערן אַש, וועט זיך קיינער נישט אַרויס־ווייזן פון באַהעלטעניש. פאַרבאָטן צו ראַטעווען! — שטשו־רעס בראָטן זיך אין פייער! — אַ נאַציאָנאַלער יום־טוב!

די „ת" פון דער באָיקאָט־העצע. ווייטער גיין קאָן מען שוין נישט. דערגרייכט צו דער גרענעץ.

קישיניעוו, האָמעל, אָדעס, ביאַליסטאָק, שעדלעץ... איצט צוגעקומען אַ נייער היסטאָרישער נאָמען: ווילון — און שרעקלעכער פון אַלע ביז איצטיקע איז ער.

נישט שיכורע כוליגאַנעס, פּראָפעסיאָנעלע מערדער, און ווייט פון אָפן רויבעריי, — ניכטערנע מענטשן, לויט אַ גוט־געפּרעכנטן פּלאַן, ביי דער נאַכט, מיט קאַלט בלוט...

פון אַלע ביז איצט באַקאַנטע פּאָגראָם־פאַרמען — די ווילדסטע, די גרויזאַמסטע, די אומדערהערטסטע.

דאָס מיטלאַלטערלעכע פוילן האָט געוווּסט פון אויטאָ־דאַ־פעס. — דערוואַכט דאָס געשפּענסט פון לאַנג פאַרגאַנגענע ציטן. נאָר טויזנט מאָל שוידערלעכער און מיאוסער אין אומ־מענטשלעכער געשטאַלט.

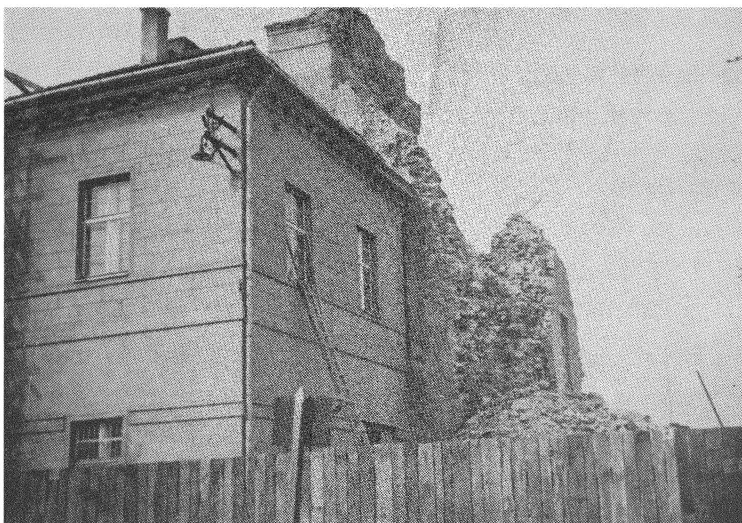
ווילון — דאָס וואָרט וועט פאַרשריבן ווערן אין דער יידישער געשיכטע, און אויך פון דער פּוילישער וועט דאָס נישט אויסגעמעקט ווערן. שוויענטאָכאָווסקיס, ניעמאָיעוו־סקיס דמאָווסקיס לייסטונג פאַר דער קולטור פון צוואַנציק־סטן יאָרהונדערט".

דער „מאָמענט", נר. 117, וואַרשע, דינסטיק,
פ׳ נשא, כ״ז אייר תרע״ג (3 יוני) 1913

פרטים צו דער געשיכטע פון וויעלון

וויעלון איז געגרינדעט געוואָרן דורך וולאָדיסלאַוו אדאָ־וויטש ביים סוף פון 12טן יאָרהונדערט, די שטאָט איז תמיד געווען אַ שטרייט־געביט צווישן די פירשטן און איז עטלעכע מאָל פאַרברענט געוואָרן. זי איז ווידער אויפ־געבויט געוואָרן דורכן קעניג קאַזשימיעזש דעם גרויסן וועל־כער האָט די שטאָט אַרומגענומען מיט אַ שוצמויער און זי צוקאַאָפּטירט צו דער פוילישער קרוין. אין די צייטן ווען עס האָבן געהערשט די יאַגעלאָנער האָט זיך די שטאָט שטאַרק צעבליט. אָבער אַרום 1858סטן יאָר, מיטן איבערפאַל פון די שוועדן, איז זי ווידער פאַרברענט געוואָרן. ענדלעך, אין דער צייט פון דער צעטיילונג פון פוילן, איז די שטאָט אַרונטער אונטער דער רוסישער אָקופּאַציע.

נאָכן ערשטן וועלטקריג איז וויעלון געוואָרן אַ קרייז־שטאָט אינעם פרייען אומאָפּהענגיקן פוילן און האָט געהערט צו דער לאָדזשער וואָיעוואָדשאַפט, בערך 14 קילאָמעטער פון דער פויליש־דייטשער גרענעץ. וויעלון האָט געציילט 16.000 איינוווינער, דערונטער בערך 40 פּראָצענט יידן.

מגדל העיריה בוילון שהתמוטט בשנת 1968

דער איינגעפאַלענער טורעם פון וויעלונער מאַגיסטראַט אין יאָר 1968

וויעלון פאַרן יאָר 1939

וויעלון איז אַרומגענומען מיט גרינע לאָנקעס, סעדער און גערטנער. די הויכע קלויסטער־טורעמס מיט די גרויסע זיי־גערס און דעם שלאָס אין שפּיץ האָבן צוגעגעבן דער שטאָט פאַרביקייט. אַריינפאַרנדיק אין שטאָט פונעם בערגל דורך דעם שעראַדזער שאָסיי, וואָס איז ווי איינגערעמט אין אַלטע טאָפּאָלן, מיידנדיק דעם וועג וואָס פירט צו דער פאַרשטאָט בוגאַני און צום דערפל דאָמבראָווע, איז מען געפאָרן מיט דער קאַליסקע־גאַס צו דעם אַזוי גערופענעם נייעם מאַרק, אַ גרויסער פאַרבויטער פלאַץ, כדי מיט איינע פון די ווערטי־קאַלע גאַסן דערגרייכן דעם צוויטן פלאַץ — דעם אַלטן מאַרק.

פון דאָ ווידער, מיט איינער פון די ווערטיקאַלע גאַסן, איז מען געפאָרן אַרום ראַטהויז־שלאָס, ווו דאָ און דאָרטן זענען נאָך איבערגעבליבן רעשטלעך פון די שוצמויערן אויף דער גאַס וואָס האָט זיך גערופן קראָקעווער פאַרשטאָט. פון דאָרט איז מען דורך אַ זיגזאַג־וועג געקומען אויפן טשענסטאָכאָווער שאָ־סיי, וואָס איז געווען אויסגעשטעלט מיט אַלטע ביימער. שיין איז אויך געווען דער אַריינפאָר אין שטאָט פון דער אָשאַקאָ־ווער זייט און פון דעם נאָענטן דערפל נידזשעלסקע. די מאָ־דערנע איינריכטונגען האָבן נאָך איבערגעלאָזט זיך אַ סך צו ווינטשן. אָבער אין דער צייט פון דעם בורמיסטעזש פון דער אַסטזשיצקי־נאָמינאַציע, און שפּעטער — פון זיגושן דעם פונ־דאַטאָר פון זייגער אויפן קלויסטער־טורעם, וואָס מ'האָט גע־זען קילאָמעטער ווייט, איז מען צוגעטרעטן, אינעם דורכבראָך פון צוויי דורות, איינצואָרדענען די שטאָט.

געהאַנדלט האָט עס זיך קודם־כל אויסברוקירן און אויס־

פלאַסטערן טראָטואַרן איןביידע מערק. פאַרפלאַנצן אַ סך שיינע אַקאַציע־ביימער, פאַרשיטן דעם ווילדן סטאַוו נעבן מאַגיסטראַט און אויף דעם אופן פאַרלענגערן דעם מאַרק. דער אַלטער מאַרק האָט נאָכדעם געמאַכט דעם איינדרוק ווי דער סאַלאָן פון שטאָט. ער איז געווען דער שפּאַציר־פּלאַץ פאַר די איינוווינער און איבערהויפּט אין די יום־טוב־טעג..

אַלס באַד־ערטער האָבן געדינט די צווי קינסטלעכע טייכן אין מיט שטאָט און אויך די שמאַלע, ערטערווייז טיפע סטרוגע, וואָס האָט אין צווי פּונקטן אַריבערגעשניטן דעם שעראַדזער שאָסיי.

אין מיטן דער שטאָט, נעבן פּאַרק, האָבן קוואַלן גע־שטראָמט מיט ריין, קאַלט, געשמאַק וואַסער צום טרינקען. אין דערמיט פון ביידע מאַרקן, און אויך אויף די ראַגאַטקעס, זע־נען געשטאַנען נאַפט־לאַמטערן (שפּעטער גאַז־לאַמטערן) און לעצטנס האָט זייער אָרט פאַרנומען דאָס עלעקטרישע ליכט.

אין אָט דעם דאָזיקן יישוב מיטן מילדן קלימאַט, אַרומ־גערינגלט מיט שיינע נאָדל־וועלדער, ווו פיל משפּחות פלעגן איינאָרדענען זייערע דאַטשעס, זענען געבוירן געוואָרן, גע־לעבט און געשטאָרבן דורות.

וואָס אָנבאַלאַנגט דעם קולטורעלן לעבן, זענען אין די צייטן פון דער רוסישער אָקופּאַציע געווען אין וויעלון צווי לערן־אַנשטאַלטן: איינע אַ פיר־קלאַסיקע „פּענסיע" פון פרוי זאַסאַדזשינסקי פאַר מיידלעך, ווי אויך אַ גימנאַזיע פאַר ייִנג־לעך. אין ביידע איז רוסיש געווען פאַרפליכטעט אַלס אונטער־ריכט־שפּראַך. נאָכן ערשטן וועלט־קריג, ווען פּוילן האָט צור־ריקבאַקומען איר אומאָפּהענגיקייט, האָבן די ביידע לערן־אַנ־שטאַלטן שטופנווייז דערוואָרבן די רעכט פון אַן אַכט־קלאַ־סיקער גימנאַזיע, פון וועלכער עס זענען אַרויס פיל מאַטור־ריסטן אויף ווייטערע שטודיעס אין לאַנד ווי אויך אין אויסלאַנד.

אין יאָר 1939 דעם ערשטן סעפּטעמבער אַ זייגער האַלב זעקס אינדערפרי, איז וויעלון, די ערשטע שטאָט אין פּוילן, באַפאַלן געוואָרן דורכן דייטשן לופט־פלאָט, און נאָך אַ דריי־מאַליקער באָמבאַרדירונג האָבן זיי פאַרניכטעט 80 פּראָצענט פון דער שטאָט. אונטער די חורבות פון די צעשטערטע הייזער זענען אומגעקומען 1200 מענטשן און 400 זענען פאַרוואונדעט געוואָרן.

זינט דעם יאָר 1944 איז בכלל מער נישטאָ קיין יידישע באַפעלקערונג אין וויעלון...

(אויסצוג פון א פּוילישע יובל־אויסגאבע 1950)

באַמערקונג פון רעד.

ווי ס'איז צו זען פון דעם אַרטיקל האָט דעם פּוילישן מחבר מער אינטערעסירט צו דערציילן נאָר וועגן דער אורבאַניסטיק פון שטאָט, ווו ס'האָבן געלעבט 40 פּראָצענט יידן, אַנשטאָט צו דערציילן וועגן זייער טראַגישן אומקום, נאָר יוצא געווען מיט דער באַמערקונג: „זינט דעם יאָר 1944 איז בכלל מער נישטאָ קיין יידישע באַפעלקערונג אין וויעלון"...

ראש העיר הממונה־הגרמני, פקידי־עיריה והמיליציה (בתוכה שלושה יהודים) בעת מלחמת־העולם הראשונה.
נאָמינירטער דייטשער בירגערמייסטער, מאַגיסטראַט־באַאַמטע און מיליץ (צווישן זיי דריי יידן: אברהם זעליג יעדוואַב, יהודה איזביצקי און איצולעק שאַיאַ — אויך קאָזשמיעזש מיט דער פּויק) בעת דעם ערשטן וועלט־קריג 1914—1918.

ה ו ו י   ו ז כ ר ו נ ו ת

שטייגער לעבן און זכרונות

צווייטער טייל

חלק שני

חלק שני — צווייטער טייל

תוכן / אינהאלט

יצחק לחמן

אהבתיך עיירתי

אהבתיך עיירתי, עזה היתה אהבתי אליך ואל כל שאפף אותך...

בילדותי גדולה דמיתיך, מאד גדולה היית אז בעיני ונהגתי להתפאר בך באמרי: הנך הנאוה והגדולה בכל הקריות אשר סביבך. תמיד כצעצוע חמד נדמית עלי. וכאשר אותך נטשתי וכרכים רבים עברתי — שבעתיים אהבתיך קרייתי. אף אחרי שלושים ואחת שנה שמקרוב לא ראיתיך — עדיין דמות תפארתך חרותה בלבי וכשביב זוהר הנך קורצת אלי ממרחקים ומעוררת את תשוקתי לשוב ולבקרך.

בעבותות קסמים אסרת אליך לעד כל זר שנקלע לתחומך, וכל שכן אלה שנולדו בתוכך. זכורני היטב בפרוס החגים: המון צעירים וצעירות מהמקומות הסמוכים וממר־חקים סרו אליך לבלות אצל קרוביהם ומיודעיהם ולהזין עיניהם ביפיך, ולא נתאכזבו בך. מצאו בתוכך את נועם נפשם, טיילו בגינותיך ובגן העירוני המפואר, נפגשו עם ידידים ומכרים, פטפטו, שרו, התוכחו על נושאים שונים, שאפו את אוירך, אויר ספוג רוח ההשכלה, מאווי ציון ותחיית עמנו.

גם הטבע לא קיפח אותך, מהוד פלאיו העניק לך מלוא החופן. די להזכיר את המעין המפורסם בטבורך, עיירתי, בגן עצי סרק גבוהים, אשר צמרותיהם הסתירו את עין התכלת ממעל; מי המעין פכפכו יום ולילה בלי הרף, ומשק קילוחם אשר צנח ארצה בצורת קשת, לעולם לא נשתתק. מימיו הצחים, כעין לבנת הספיר, שטפו את קרקעית האבנים תחתם, ונבלעו בתוכם כלעומת שבאו. ביחידות ובצוותא נהרו אליו, מי בדליו לשאוב משפעו ולאגרו הביתה, ומי בכוסו, להרוות את צמאונו.

חוויה מיוחדת היה הנוף סביבך, אשר בו חוננך יד היוצר. געגועים עזים מתעוררים בקרבי בזכרי את השדות המוריקים שהקיפוך, בהם מחצבות אבני בנין, סיד וברזלית, ועל ידם המשרפות ללבנים, על ארובותיהם האדומות שהז־דקרו אל על, ומסביבם טחנות רוח כנציבים אפורים, זרועים על פני כל המישור. ארבע כנפיים לכל אחת מהן, והיה כי יכה בהן הרוח, כל הארבע סחור סחור תסתובבנה, ובלכתן אשה אחר אחותה תרדופנה, אך לעולם לא תשיגנה; כי באשר אחת כלפי מעלה מזדקפת, חברתה מטה שוקעת, וכך רדיפתן בלי סוף תדמה... שמה, בחשאי, התגנבנו והתחמקנו מעיני הורינו ונועדנו יחד בעדת חברים — אנשי השכלה, שהציצו וטרם כליל נפגעו, לשמוע מפיהם לקח בהויות העולם ולשמוע חדשות על תחיית מולדתנו בעיקר.

בך עיירתי נשתלבו האדם והטבע ביחד, ונטשטשו הגבולות ביניהם. רוב בתי מגוריך בתוך גני פרי טובעים היו, ובדי העצים, עת משלהבת פריים קרנו, פנו וחדרו דרך מפלשי הבתים כאילו דובבו והתחננו לשוכנים בתוכם — בואו ותתכבדו מפירותינו.

בין בניניך השקטים האלה משובצים היו אהלי יעקב ומשכנות ישראל לרוב, אשר בתוכם קול רינה ותפילה, קול תורה, שמעולם לא נדמו. לא אחת סרו סקרנים מנכבדי הגויים, לשור בהיכלי עונג הללו וקנאו את ישראל בלבם, בחשבם: מה טובו אהליך יעקב ומשכנותיך ישראל, עם נצח.

בתוך חומות בתיך, לאיטם שטפו החיים במסלול הקצוב מראשית דור, ומחוצה להם רחשו מבלי משים בקול שאונם הרגיל, ובלב תמים האמנת שחיים כאלה הם נצחיים, ולעד ימשיכו. ניגודים קלים אשר בחיי החברה לפעמים התהוו, העידו רק על חיים תוססים בין שכניך, ונתנו את תוצאותיהם בבחינת „קנאת סופרים תרבה חכמה".

וככה הלכת מחיל אל חיל והתפתחת והתקדמת למופת לכל, וישבו בתוכך אלפי ישראל לבטח, בריאים בגוף ובנפש. גדולי תורה והשכלה, אנשי מסחר ועושי מלאכה, ונתברכו בך הרבה ישובי ישראל.

ככה נדמית לי עיירתי, וככה אהבתיך, ועזה מאד היתה אהבתי אליך, וכך נדמית את ונדמו אלפי אחיותיך גם בעיני מיליוני אחי, אשר רובם נשארו חבוקים בך ובהן, כבנים בחיק אמם הרחמניה, ולא חשדו בשמץ מחשבה שביום שואה תהפכי להיות „אם מובישה"! בבת אחת הפכת ערומה, מובישה ואכזרית, יפיך היה לקלון ונבלה בכדי למצוא חן בעיני הצורר הנאצי ומיד כרתתם ברית דמים, השמד ורצח, ובעיקר נגד מאהביך הנאמנים. במזימתך הרצחנית המשותפת הצלחת והשגת את משאלתך מני אז, להפטר ממאהביך הש־נואים בלבך מתמיד, ועל אף שגם בדם רבבות טובי בניך ביצע שותפך הרוצח את זממו. ועוד המשכת לבדך להשלים את מלאכת ההשמד בשרידי אחי, שיד הצורר לא השיגם. לכן דעי, שגם אהבתי אליך הושבתה וכלתה, ואולי — לנצח...

חיים קשפיצקי

זכרונות

בין גבעה סלעית במבואותיה הדרומיות של העיר ובין משטח שדות ירוקים וגני פרי, השתרעה עיר מולדתי, קן נעורי — וילון. רחובותיה של העיר היו ישרים ונקיים, ללא גאיות ותלים, ללא שלוליות מים וביצות, שהיו מנת חלקן של מרבית העיירות הקטנות בפולין.

רחובותיה של העיר יפים היו, בנויים בקו סימטרי ישר להפליא. ומשני צדי הרחובות התנשאו בתים יפים וחזקים — בנויים מאבן או לבנים — עם מרפסות, עם חנויות נרחבות וחלונות ראווה מודרניים המוארים ברוב שעות הלילה. כל רחובותיה של העיר הובילו אותנו אל מרכזי המסחר השוקקים חיים: השוק הישן והשוק החדש.

ובתוך העיר, מעברים וכיכרות שונים שבהם התנשאו שבע כנסיות. הכנסיה המרכזית נמצאה בצדו המזרחי של השוק הישן, ומגדל גבוה ומרובע הזדקף ממנה ועל צריחו ארבעה שעונים גדולים הפונים לכל צד. ופעמוני השעונים משמיעים את צליליהם כל חמש עשרה דקות; וכך, יום אחרי יום, שנה אחרי שנה, נמשכו חיי אדם בעיר זו במשך דורות רבים.

ובבוא יום ראשון או יום חג של הנוצרים, נהרו תושבי העיר והסביבה הלא־יהודים אל הכנסיות לקול צלצולם של פעמוניהם הרבים. בימים אלה התגנבו, לא פעם, ללבבות היהודים מחשבות נוגות והרגשת זרות אפפה אותם.

צמחיה יפה ועצי נוי למיניהם הקיפו את הכנסיה המרכזית ואף את בית הכנסת הגדול והמפואר שלנו, שניצב על יד שער הכניסה לגן העירוני, ה„נאצ׳לניקס גארטן״.

בכניסה לגן היה אגם חמד שבו שחו ברבורים ומשכו עיני הצופים. על הגבעה המזרחית של הגן ניצבה הכנסיה הפרבוסלבית, ולה מראה טירה מבודדת מימים עברו — כמעט תמיד היתה נעולה וסיפורי מסתורין ואגדות התהלכו סביב לה.

מעבר לרחוב של בית הכנסת הגדול שוב השתרעה גינה מוצלת ובה עצי אלונים לרוב. הגינה כונתה: „קוואל גארטן״; במרכזה זרם מעיין שמימי הבדולח שלו זרמו יומם וליל דרך פיו של אריה עשוי נחושת. והמים זורמים ללא הפסק וממלאים את בארות העיר במי שתיה.

בית הכנסת

בחזית הכניסה ל„נאצ׳לניקס גארטן״ השתרע בכל יופיו

רחוב נרוטוביצ׳ה — נאַרוטאָוויטש גאַס

האגם האהוב בגן העירוני ליד בית הכנסת
דאָס באַליבטע טייכל אין פּאַרק נעבן דער שול

ותפארתו בית הכנסת. בפתח התרוממו עמודים עבי מידה ששיוו לכניסה מראה של פנתיאון מפואר, שבע מדרגות הובילו אותנו פנימה. העליה הזאת לצורך ירידה בפנים ההיכל היתה, כי אחרי שעברת את אולם הכניסה היה עליך לרדת שבע מדרגות, ומיד אפפה אותך ההרגשה של „ממעמקים קראתיך".

סידורו הפנימי של בית הכנסת היה נהדר. ספסלים מבריקים היו ערוכים שורות שורות על פני כל הבית, חלוקים לאורכם למקומות ישיבה נוחים, ועל גב כל מושב התנוסס שם המתפלל שהמקום שייך לו. באמצע ההיכל התרוממה בימה, ששימשה בעיקר לקריאת התורה. באמצע הקימרון שמעל הבימה היתה תלויה מנורת בדולח מעשה מחשבת, אשר האירה את ההיכל בשפע נורותיה. מן התקרה והקירות ניבטו ציורים שתיארו נושאים מן התנ"ך בגוונים נדירים ומרשימים.

במרכז קיר המזרח בנוי היה ארון הקודש בתוך החומה, והיווה כעין בליטה מצדו החיצוני של הקיר. הארון היה מעוטר בפרוכת ברוקאט וקטיפה, ועליה רקומים אריות יהודה, מנורה ומגן דוד מחוטי זהב. בתוך ארון הקודש היו ספרי תורה רבים מעוטרים בעדיי זהב וכסף, וביניהם גם ספרי תורה עתיקי יומין.

לרגליו של ארון הקודש נמצא מקום מגודר לש"ץ, הוא ר' פנחס מאיר; יהודי עדין נפש בעל קול ערב ונעים, וסביב לו מקום עבור מקהלת המשוררים.

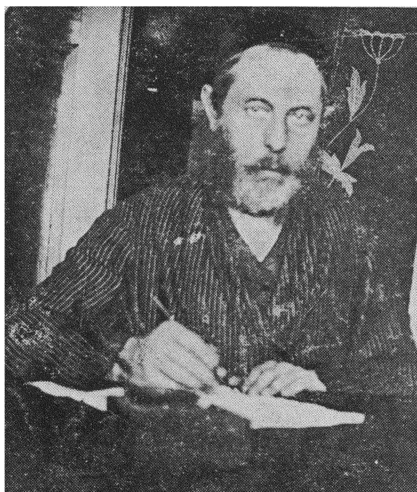
ר' פנחס מאיר היה נכבד ומקובל באופן מיוחד על הזאטו־טים הרבים שסבבו אותו ונתכבדו על ידו בלגימת יין מהקידוש של שבת המלכה — כי כזה היה המנהג המקובל בבית הכנסת בכל ליל שבת, בעת שהחזן ברך „קידוש" על היין.

בבוא הימים הנוראים נתמלא הבית מפה לפה. אז באו לבית הכנסת גם אזרחים מכובדים, לא־יהודים, למען להאזין ולחזות ברטט הקודש — ולהנות מקולם הערב של ר' פנחס מאיר ואחריו החזן הוט ומקהלתו — האופף את עם ישראל בימים הללו.

גברה החרדה והגיעה לשיאה עת התקרבה שעת תקיעת השופר בראש השנה: מתוך דיממת הריכוז הנפשי שלפני התקיעות, הרעים בבת אחת קולו האדיר של ה„בעל תוקע", ר' בנימין השוחט: „מן המיצר קראתי ד'", והרגשת שהמלים בוקעות ועוברות את המחיצות ומגיעות עד כסא הכבוד, ואתן עולות כל התפילות והתחנונים של המתפללים בבית הזה, ונעתרות ברצון.

הקהילה היהודית

מספרם של היהודים בוילון הגיע בשנות העשרים למאה הנוכחית לשמונת אלפים נפש בערך. מבחינת מצבם החומרי

החזן ר' פנחס מאיר ברמן

נחלקו היהודים לשכבות שונות: היו שמצבם היה טוב, כגון סוחרי יערות ואחוזות, בעלי רכוש, ובעלי עסקים מבוססים, ומאידך היה רב יותר מספרם של אלה שהיו זקוקים לתמיכה בכדי להחיות את נפשם ואת נפש בני ביתם. ניתן לומר שרוב יהודי העיר השתייכו למעמד הבינוני, התפרנסו בכבוד ממסחר זעיר ומלאכה, והיו ביניהם בעלי אמצעי תחבורה להסעת נוסעים וסחורות ללודז׳ ולצ׳נסטוחוב.

תעשיה גדולה ומפותחת לא היתה בעיר, לעומת זאת נמצאו בה מפעלים קטנים כמו טחנת הקמח „אמריקנקה״, מינסרות עצים, מיכרות אבן וסיד, ביח״ר לניר זפת (פאפע פבריק), בתי בורסקי, ביח״ר לסבון ועוד. מפעלים אלה, רובם ככולם, השתייכו ליהודים. כן היו רבים מבתי העיר בבעלות יהודית. יהודי וילון היו קשורים מאד לנכסיהם במקום מגורם, והנכסים עברו בירושה מדור לדור.

המסחר הזעיר נשען בעיקר על אכרי הסביבה. פעמיים בשבוע (יום שלישי ויום שישי) באו איכרים העירה עם עגלותיהם העמוסות תוצרתם החקלאית, ומלאו את הרחובות והשווקים עד אפס מקום. בתוך כל המהומה הזאת הציבו היהודים את דוכניהם, שהכילו כל מיני פרקמטיה שימושית, וכל מצרך דרוש, והתנהל מסחר ער, מלווה צעקות, עמידה על המקח וכל הסממנים המאפיינים שוק רוגש ורועש.

מירב העסקים נעשו בין סוחרי התבואה והבהמות; אלה היו מרבים בויכוח ומיקוח ומסיימים את מעשה המכר בלחיצת יד וטפיחת כתף.

בין בעלי הדוכנים בשוק היו אף נוצרים במספר לא־גדול, ובדרך כלל היו היחסים בינם לבין מתחריהם היהודים הוגנים למדי, (כך לפחות היו הדברים עד עלייתי ארצה). אך היו שני מקרים שהטילו חרדה רבה בלבבות.

מיד בראשית השנה הראשונה לעצמאות פולין, ואני אז נער צעיר, הייתי עד להתנפלות אספסוף פרוע ביום שוק, על החנויות של יענקל גראנעק ובער קשפיצקי וחנויות אחרות. אבי ז״ל הספיק לסגור את דלתי חנותו ממש ברגע האחרון, והצלחנו לברוח לדירת משפחת בורקס, שכננו במקום. שמענו כבר מאחורינו את הקריאות וצווחות הפרועות של המון הפורעים המשולהב, שהשתוללו ובידיהם גרזנים ומוטות ברזל, והם צורחים: „מות לז׳ידים המלוכלכים״. הם פרצו לחנות שלנו, בזזו ושברו והרסו. חלק מהם רץ אל הדלת של הבורקסים שבעדה נכנסנו והחל לפרצה. ראינו את המוות לנגד עינינו, שלפתע שמענו יריות; קבוצת שוטרים פזרה את הפורעים בעזרת נשק חם, והצילו אותנו מידי הרוצחים. הועברנו לביתנו על ידי ידיד נוצרי שבא במיוחד לאסוף אותנו, ובלווית פלוגת השוטרים שהצילה את חיינו. באותו יום נפצעו יהודים רבים בעיר, רכוש נשדד וחוסר בטחון ליווה אותנו משך זמן רב אחרי כן.

המקרה השני קרה, כאשר עקב גל ההסתות שפשטו אז ברחבי פולין, השתוללו חבורות נוער אנטישמי וניפצו שמשות בבית הכנסת. ולאחר מכן אסרו על היהודים לבקר במקומות מסויימים, ובפרט בגן העירוני.

מצב זה נמשך עד שהנוער היהודי החליט לשים קץ לדבר. בהנהגתו של יוסי גולדשטיין התארגנה קבוצה של נוער יהודי בעיר, אשר עמדה בפרץ מול הפורעים והשיבה להם מנה אחת אפיים. כתוצאה מכך נרגעו הפרחחים ושוב יכלו יהודים להכנס לכל מקום בעיר ללא חשש. ארשה לעצמי לומר שהמצב השתפר עד כדי כך, שהיהודים והנוצרים הפכו לידידים, וכך נמשכו היחסים ביניהם עד ליום שעזבתי את וילון. בערך כשנה אחרי בואי לארץ שמענו שוב על השתוללות אנטישמית חדשה בעיר; שוב התחילו להציק ליהודים העמידו משמרות ליד חנויות יהודים ומנעו, בתע־מולה ארסית וגם באמצעים פיזיים, מנוצרים להכנס ולקנות בהן.

טיול בשבתות ובחגים בגן העירוני

אַ שפּאַציר אין אַ שבת אין שטאַטישן פּאַרק

העזרה הסוציאלית וההדדית של יהודי וילון, התנהלה בשתי דרכים: בצורה פיננסית מקובלת, ובעזרה פילנטרופית על ידי עסקנים צדיקים ותמימים, שהקדישו לזאת כמעט את כל זמנם וכל ישותם.

שני בנקים יהודיים התקיימו בעיר: „בנק ספולדז'לצ'י", שבראשו עמד ר' אברהם בסר, ובנק „קרדיטובי־לודובי", בחסותו והנהלתו של מר יעקב שעיה.

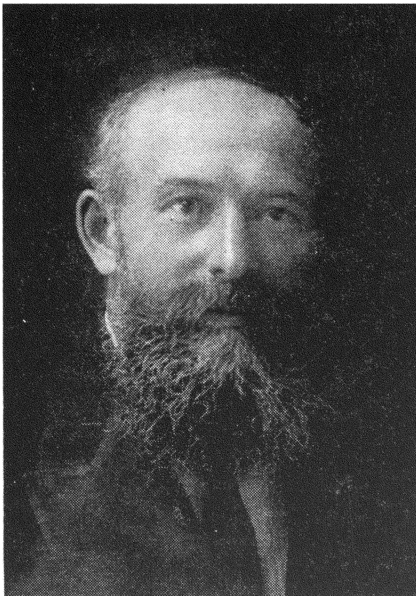
שני הבנקים נתפרסמו במרוצת הימים, ונחשבו לשני מוסדות פיננסיים מכובדים ומועילים, ואנשים רבים נעזרו בהם בניהול עסקיהם. יש לציין ששמות שני המנהלים היה בהם להבטיח את היושר והמוסר של הפעולות הבנקאיות, ורחשו למוסדות את האמון המלא מכולם. הבנקים הפרישו מפעם לפעם מריווחיהם סכומים ניכרים למען המוסדות הסוציאליים בעיר, וכן תרמו יפה לקרנות הלאומיות.

הפעולות הסוציאליות שנעשו בעיר ביוזמתם של אנשים בודדים, יקירי רוח, תשמשנה תמיד נר לרגלינו. הדברים נעשו במסירות רבה, ולמען עצם המטרה — ללא רשמיות ופרסום. המוסדות שהוקמו בדרך זאת היו: „ביקור־חולים", „לינת־הצדק", „הכנסת־אורחים", חברת „מלביש ערומים", „סומך־נופלים", „גמילות־חסדים" „הכנסת־כלה", ועוד אחרים.

ה„מוסדות" האלה התנהלו בצורה מאורגנת פחות או יותר, בהנהלת ועד־נבחר או „גבאים", כפי שקראו להם, ובפעילות רבה של נשים צדקניות ופילנטרופיות שבעיר, ונזכיר פה עד כמה שזכור עדיין עמנו והם: הגב' ברוניה וולטמן, הגב' בריינדל סוסק, גב' רוז'ה שעיה, גב' חוה בוברובסקי, גב' רוזה כהן (רוזה דעם גולדשמיט'ס), גב' חנה (אברהם־ישראל'ס) אהרונוביץ, גב' ייטה באומץ ועוד אחרות, שעמן הסליחה שלא נזכרו בשמותיהן פה, אשר הקדישו את מרבית זמנם למען עזור לזולת.

היו גם אנשים בודדים אשר פעילותם ומסירות נפשם במתן עזרה לזקוקים לא יתוארו במלים, ומעשיהם הטובים בפז לא יסולאו. מי מאתנו אינו זוכר את ר' יענקל זנדשטיין (דער געלער יענקל) שלא נלאה מלהביא בעצמו ארוחות חמות כשרות לחבושי בית האסורים, הן בשבתות, הן בחגים, וככל שהדבר היה אפשרי, גם בכל ימות השבוע, ועוד מעשים טובים דומים כאלה. או ר' יעקב איצקוביץ, אשר דומה. ערך תחרות מתמדת עם אור השחר, כי עוד טרם עלה השחר הספיק לפקוד כבר כמה בתים חשוכים ולהביא בהם קצת עזרה ותושיה. באם לפרט את כל מידותיו התרומיות — לא תכיל פה היריעה.

ר' הרשיל אקשטיין, שטיפל במסירות בכל ישותו ובכל נפשו ב„ביקור־חולים" ובלינת־הצדק", והפך את המוסדות האלה לחיוניים ביותר למעוטי היכולת בעיר, הוא היה האח העוזר לרופא, או המטפל בחולים, והוא גם הגובה את האמצעים לקיום.

ר' יעקב איצקוביץ

העיר וילון זכתה גם באנשי צבור דגולים, אנשים שישבו כבוד בשער השלטונות, הן הממלכתי, והן המוני־ציפלי בעיר, אשר בהופעותיהם ובהסברותיהם הנבונות, הצליחו כמעט תמיד לשכנע את הממונים לבטל חוקים שרי־רותיים המכוונים בעיקר להצר את קיומם של היהודים בעיר, בשטח הכלכלי וגם במובן הבטחוני, והועילו גם במרבית המקרים להקל מצוקת היחיד — להיעתר לבקשות בענינים דחופים וכו'. נזכיר את שמותיהם: ר' משה־פייבל אנקלביץ, מוריץ קורלנד, אליעזר ברקוביץ, הרשל דוידוביץ ועוד אחרים.

וייאמר עוד בשבחם של יהודי וילון, שהזדרזו תמיד להושיט עזרה לאחיהם שנפגעו גם בערים אחרות בסביבה. היה מקרה והעיר ווירושוב, הקרובה לוילון, הופצצה ע"י הגרמנים, במאי 1919 (אחרי עצמאות פולין). בתיהם של יהודים רבים עלו באש. עם קבלת הידיעה בעיר אורגנה מיד עזרה: עגלות עמוסות מזון ולבוש יצאו לווירושוב, ואותם יהודים שנותרו ללא קורת גג הובאו לוילון ושוקמו זמנית בבתי קרוביהם או ע"י הציבור.

החינוך

כמו בערים אחרות, כן גם בעירנו, החינוך היהודי התחיל ב„חדר". הילדים למדו בו עד גיל אחת־עשרה או שתים־

עשרה. מהם המשיכו את לימודיהם התורניים בישיבות. אחרים פנו ללימודי מקצוע, והיו גם שעברו לבתי ספר וקנו לעצמם השכלה מדעית.

אין צורך אולי להרחיב את הדיבור על תיאורו וטיבו של ה„חדר": עדיין זכור לנו היטב איך ישבנו, כתריסר ילדים על ספסלים צרים סביב שולחן, בחדר ד' על ד' של מלמד, רכונים על החומש-רש"י או גמרא, משננים בניגון כל מלה ומלה שהשמיע הרבי. הרבי ישב בראש השולחן ורצועת עור או מקל חובלים בידו, מדי פעם הנחית אותו על אחד מתלמידיו. עבור מה? ובגלל מה? לא אמר. ואילו התלמיד הרגיש כבר מה חטאו ומה פשעו, וקבל באהבה את עונשו. וכך התמידו עד חמש-עשרה שעות ביממה, כל השבוע, פרט ליום שישי, שלמדו רק עד מחצית היום. כמה תריסרי חדרים כאלה היו בעיר, ולמרות שעברו עליהם יובלות שנים, תוכנם לא נשתנה מאומה.

ובימים ההם בא לגור בוילון יהודי מאי-שם, שמו ר' משה-אלחנן דנקביץ, והוא שייך למשכילי הדור ומתכונן הוא ליסד „חדר מתוקן" בעיר, אשר שפת לימוד בו תהיה עברית. אפשר לתאר לנו את הפחד והזעם שהדבר עורר, ובמיוחד בין החרדים והחסידים בעיר, ובכל זאת קם הדבר והיה, בית-הספר הזה היכה גלים וקיבל ילדים רבים, ולו הזכות לייחס לעצמו ראשית היסוד של הקניית עברית כשפה מדוברת לרבים מבני הנוער בעירנו.

שנים אחדות מאוחר יותר, נוסד בוילון על ידי אגודת המזרחי, בית-ספר בשם „יבנה". מנהלו היה ר' יענקל הרשברג, איש מזרחי, מכובד ונוח לבריות. צוות המורים המחנכים אשר בו היו אנשי מקצוע ואנשי רוח מלומדים. מעמדו של ביה"ס היה עממי, רוח חנוכו היתה לאומית ומסורתית. אין לתאר במילים את התועלת הרבה שהביא.

בשנות העשרים למאה הנוכחית נוסדו בעיר שני בתי־ספר על ידי „אגודת ישראל": בי"ס „יסודי תורה" לנערים ובי"ס „בית יעקב" לנערות. נתחנכו בהם רבים מילדי העיר, והמקום היה צר מלהכיל יותר תלמידים.

נוסף לבתי הספר האלה היו בעיר גם מורים פרטיים לשפות ולמקצועות שונים. מן הראוי לציין את המורים לעברית שפקדו תמיד את עירנו, ומצאו בה שדה פעו־לה בכל עת ובכל תקופה: המורה לעברית מר אלימלך מנחם. המורה יהושע ליפמנוביץ — שניהם היו בוילון בתקופת מלחמת העולם הראשונה; ואני עדיין לא הכרתי אותם באופן אישי. המורה טויבנפליגל ז"ל ועוד אחרים. כל המורים שהזכרנו, יחד עם הוראת השפה העברית, השרישו בלב תלמידיהם את ההווי היהודי וכסופים עזים לארצנו. בכל נשף, בכל מסיבה, נשמעו אך ורק משירי ציון, ששרו כולם בהתרגשות רבה.

בנוסף לבתי־הספר האלה למדו בני נוער יהודיים בבי"ס יסודי־ממלכתי, וכמו כן בבי"ס תיכון בשם: „קושצ'יושקו". הבנות למדו בגימנסיה של גב' זסדזינסקי.

בכל מפלגה היתה ועדה לתרבות, שהיתה עורכת עבור החברים שעורי ערב לעברית, לאידיש ולהשכלה כללית והשכלה לאומית, נוסף למורים טויבנפליגל ז"ל, יתום, פרליוק

געז. „לינת-הצדק" ב"ה וויעלון תרצ"ה.
וויעלון.

זעהר געהרטע!

אין טאג פורים האט אונזער שוועסטער מיט געטליכע הילף גערעטעט אונזער פאלק ח"ו פון אינטערגאנג, אין דעם טאג פורים אפעלירען מיר צו אייך: געדענקט אין אייערע ארעמע קראנקע ברודער און שוועסטער וואס ראנגלען זיך אין יסורים, עלענד און נויט אויף זייערע קראנקע בעטען.

קומט צו הילף ראטעוועט זיי פון אינטערגאנג, שיקט פאר זיי „שלוח-מנות" אין „לינת-הצדק"!!

מיר האפען אז איהר וועט אפשאצען די וויכטיגקייט פון די אינסטיטוציע פאר די יודישע בעפעלקערונג פון אונזער שטאדט, אין אינזער אפעל וועט געפינען דעם געהעריגען אבקלאנג, אין אייערע ווארעמע יודישע הערצער און לויט די וויכטיגקייט פון די אינסטיטוציע וועט איהר שפענדען אייער שלוח-מנות פאר'ן „לינת-הצדק".

אין נאמען פון אלע קראנקע דאנקען מיר אייך פאראויס און ווינשען אייך א פרעה-ליכען פורים.

מיט אכטונג
די פערוואלטונג
פון „לינת-הצדק-ובקור-חולים" אין וויעלון.

בעמערקונג: שלוח-מנות וועט אנגענומען אין אמבולאטאריום פון „לינת-הצדק" פורים און שושן-פורים א גאנצען ט"ג, אגראדאווא גאס נר. 6

„לינת הצדק" מבקשת משלוח מנות לחולים
„לינת הצדק" בעט משלוח-מנות פאַר קראַנקע

ואחרים ניצלה כל מפלגה את הכוח האינטלקטואלי אשר בשו־רותיה להפצת השכלה בין החברים. רב היה מספרם של משתתפי הקורסים בכל ימות השבוע, ובלילות השבת ערכו „עתון חי" בהשתתפות חברי ועדת התרבות, ואולמי ההסתדרות הציונית היו מלאים מפה לפה.

גם בשטח התיאטרון היו „משוגעים לדבר". את המייסדים הראשונים לא הכרתי, אבל בתקופתי הובאו לעירנו אמנים דגולים ולהקותיהם, ואלפי יהודים בעיר ביקרו בהצגות. הקהל ידע להעריך את רמתם, ולאמנים המקומיים הם שימשו כדוגמה.

בתקופתי התקיימו בוילון שתי להקות דראמטיות. אחת בהנהלת יוסף שעיה, סגן יו"ר ההסתדרות הציונית, ולהקה

ועד אגודת הספורט „מכבי" 1927

פאַרוואַלטונג פון טורן פאַריין „מכבי"

עומדים (מימין) — שטייען (רעכטס): ז. בראדער, ד. שאַיאַ, ק. דאַווידאָ־וויטש, פאַוולאָוויטש, א. יאַקובאָוויטש

יושבים (שורה שניה) — זיצן צוויי־טע רייע): א. מענדעל, א. כוואַט, א. בערקאָוויטש, ק. בערקאָוויטש, ה. שאַיאַ

יושבים (שורה שלישית) — זיצן (דריטע רייע): גאָלדשטיין, כ. ברום, פ. מאָשקאָוויטש

הנהלת „זש.ט.ג.ס." בשנת 1932 פאַרוואַלטונג פון „זש.ט.ג.ס." אין יאָר 1932

עומדים (ימין) — שטייען (רעכטס): סיטנער, פייטלאָוויטש, אידעליק שאַיאַ, יאַנקעלע ראָזענבלום, משה שמולעוויטש

יושבים — זיצן: דוד שאַיאַ, וואָלף לאַזנאָווסקי, יוליאַן דאַווידאָוויטש, יוסף יונג, אהרן קשעפיצקי, הערשליק שאַיאַ, יעקב וואָלקאָוויטש

דראמטית שניה בהנהלת לייביש יעקובוביץ, מדריך הסתדרות פועלי־ציון שמאל.

עשרות הופעות במה ניתנו על ידי שתי הלהקות לקהל המקומי ולקהל היהודי מהסביבה, וכולן הוכתרו בהצלחה. כל ההכנסות היו מוקדשות למטרה ציבורית או לקק״ל, וכמובן שהשחקנים הופיעו בהתנדבות וללא תשלום.

בשתי הלהקות הצטיינו הגברות: אסתר הודיס דוידוביץ׳, בלבינה שעיה, גב׳ איצקוביץ׳, מניה קאלכשטיין, ווייסקול והגברים: יוסף שעיה, לייביש יעקובוביץ, שמואל ארליך, שמולביץ, פייביש מושקוביץ׳, פייטל כמורה, העניעק לזנוב־סקי, האחים אבנר, גלקוף, שמולביץ ברל וידידי היקר, חברנו יצחק רוז׳ביץ׳ ז״ל, שנלקח מאיתנו ללא עת והוא עדיין כה צעיר מלא מרץ וחיים. יצחק הצטיין באמנות המשחק, המשיך את הופעותיו בארץ ונעשה חבר בלהקת „האהל״ ובתיאטרון „זוית״.

גם בשדה תרבות הגוף הצטיינו יהודי וילון מאד. בהיותי ילד זכורני שהיתה כבר הסתדרות בשם: „טורן אין ספורט פאריין״. הם התאמנו במנסרה אצל דוידוביץ׳.

בתקופתי היו קיימים בוילון שני ארגוני ספורט, שהנוער היהודי קיבל בשורותיהם חינוך גופני והדרכה ספורטיבית על רמה גבוהה.

בהסתדרות „מכבי״ היו מאורגנים מאות חברים. „מכבי״ נתמך על ידי כל ההסתדרויות הלאומיות־ציוניות בעיר. ל„מכבי״ היה אולם התעמלות, מגרש ספורט (כדורגל וטניס), ציוד יפה וחדיש ובעיקר, צוות מדריכים מעולים וספורטאים טובים. לגאוות האירגון והציבור כולו היתה התזמורת שמנתה מעל לשלושים בני נוער שניגנו בכלי נשיפה. הופעה ספור־טיבית של „מכבי״ או הופעה של התזמורת במקום או בערים הקרובות היתה מרשימה ממש.

בהקמת הסתדרות „מכבי״ בוילון הצטיינו כנדבנים אהרון קשפיצקי, יונג, אליעזר ברקוביץ׳, פייפר ואחרים.

בטיפוח הרוח הספורטיבית פעלו: יולק דוידוביץ׳, דוד שעיה, פבלוביץ׳, יושע גולדשטיין, פייטלוביץ׳ ואחרים.

בפעולה למען התזמורת הצטיין מכולם יהודי יקר ונכבד, מר יצחק כוואט ז״ל, שראה בתזמורת את ילד טיפוחיו. יצחק כוואט הספיק עוד לעלות ארצה, נפטר והובא למנוחות בתל־אביב.

זכורים לי חבלי הלידה סביב הוצאתו לאור של העתון השבועי „וויעלונער צייט״. המערכת הראשונה היתה בהנהלת יוסף שעיה. החומר הועבר לצ׳נסטוכוב, שם נדפס העיתון והובא לוילון והופץ במאות עותקים. במרוצת הזמן שימש העתון שופר רשמי של ההסתדרות הציונית וסייע בהפצת ההשקפה הלאומית בעיר. העתון נלחם בתופעות של הסתה אנטישמית כשזו הופיעה.

למדנו אף לדעת ש„קנאת סופרים מרבה תורה״. וקנאה לא קטנה היתה מלווה את הפעולות השונות בהסתדרות הציונית ובאה לידי ביטוי בתוך העתון, עד שזכינו בעיר בעוד עיתון „וויעלונער לעבען״ בהנהלת חיים בורנשטיין, אף הוא ממנהיגי ההסתדרות הציונית בעיר, מזרם „על המשמר״, והעתון הזה נדפס כבר בוילון בדפוס ביאליק.

קרן קיימת לישראל וההסתדרות הציונית

הדרך שהובילה אותי להסתדרות הציונית היתה ללא ספק הפרוזדור הראשון, והוא גדוד לקק״ל, בהנהלת המורשים: חיים בורנשטיין, לייביש קשפיצקי, שמואל ארליך. כל אחד מהם יהודי יקר. נאמנים לתנועה הציונית בלב ובנפש. הם שקרבו את הנוער למען קק״ל ובהנהלתם נעשו פעולות רבות למען הקרן. בגדוד קק״ל היה מקום לנוער מכל המפלגות הקיימות. רובם השתייכו להסתדרות הציונית.

הגדוד שכן באולמות ההסתדרות הציונית. משם יצאנו מדי חודש בחודשו להריק את קופסאות התכלת־לבן שהיו בכל בית יהודי, פרט לבתי המתנגדים הרשמיים, כמו אנשי הבונד, פועלי ציון שמאל ואנשי אגודת ישראל. נוסף לכך בקרנו בכל המסיבות שהתקיימו בעיר ואספנו תרומות למען הקרן הקיימת לישראל.

הכל היה — ואיננו עוד...

משה מענדלעוויטש

סאציאלע הילף בעתן ערשטן וועלט־קריג

אין די ערשטע חדשים נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1914, בעתן אָקופּירן דורכן דייטשן מיליטער אונדזער שטאָט ווילון, איז דאָס גאַנצע יידישע ווירטשאַפטלעכע לעבן לגמרי פּאַראַליזירט געוואָרן. אַלע קוועלן פון די יידישע פרנסות זענען נאָך מער צעשטערט געוואָרן. אין שטאָט זענען געקומען פיל היימלאָזע משפחות פון אַנדערע שטעט, וואָס זענען אָפּגעשניטן געוואָרן פון זייערע היימען צוליב די קריגס־אָפּעראַציעס, ווי אויך די אַריינגעפירטע הונדערטער יידישע אַרבעטער פון לאָדזש און אומגעגנט — דורכן דייטשן מיליטער צו פאַרשידענע מיליטערישע צוואַנגס־אַרבעטן.

פעראיין „עזרת עניים" ווילון.

אויפרוף.

נאָך אפינף־מאָנאטליכען עקזיסטענץ פון אונזער פעראיין, וועלכער שטיצט מיט ברויט און קארטאפעל, אונבעמיטעלטע פאמיליעס, איבערהויבט געליטענע פון קריעג; (שוין אנ'ערך ביז הונדערט) און דאך ווענדען זיך צו אונז אלס מעהרערע פאמיליעס, און מיר מוזען זיי עגמזאגען, בעוויל דאס וואכען־געלד מהוט נישט גענינגען אויף אלעם.

דעראיבער ווענדען מיר זיך צו אייך אלעמען, ווער ס'האט א יודיש הארץ און פיהלט מיט יענע מענשען, ס'הייסט מיט אייערע בעקאנטע און גוטע פריינד, וועלכע האבען זיך אין דער נארמאלער צייט, עהרליך פערדיענט אויף פרנסה, און געלעבט זיך, גליקליך, צופריעדען און אליין געשענקט שעהנע נדבות; נאר דאס גרויסע וועלט־אומגליק, האט זיי אומגליקליך געמאכט, און היינט; געהען זיי אויס פאר אשטיקעל ברויט מיט ווייב אין קינדער.

דעראיבער האבען מיר מקדיש געווען דעם טאג **פורים** צו זאמלען געלד לטובת די נויט־בעדארפטיגע. פורים אלס היסטארישער טאג, ווען יעדער יוד איז זיך נוהג צו געבען „מתנות לאביונים" דערום זאלט איהר געדענקען דאס ערשטע:—**ברויט!**

מיר גלויבען, אז יעדער יוד וועט זיך אבריעפען אויף אונזער אויפרוף. אין מיר גלויבען, אז אפילו איין יוד וועט נישט עסען זיין סעודה רוהיג, ווען אצווייטער וועט הונגערן.

זייט ווייסען, ווען אונזערע עסקנים וועלען זאמלען געלד אין שוהל, בית־המדרש, שטיבלעך אין אלע מנינים, געדענקט! זאל יעדער געבען זיין נדבה וויפיעל ער קען.

זייט ווייסען, אז ס'האנדעלט זיך וועגען דאס וויכטיגסטע פון דער איצטיגער צייט, ס'הייסט וועגען—אטריקענעם קארטאפעל אין אשטיקעל ברויט, פאר אייער'ס אהונגעריגען ברידער.

מיט אכטונג.

דער קאמיטעט.

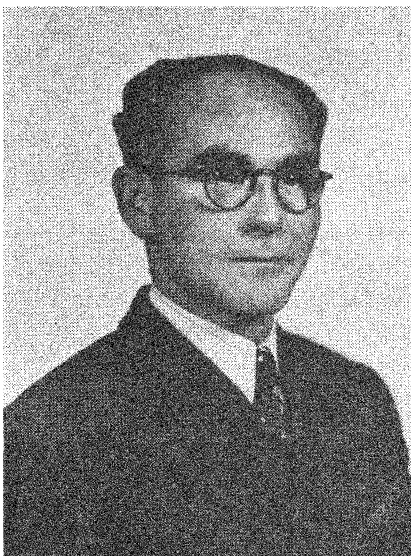
ווילון, ר"ח אדר תרע"ה.

קריאה לעזרה בעת מלחמת העולם הראשונה 1915
הילפס־רוף בעתן ערשטן וועלט־קריג

די דאָזיקע געשעענישן האָבן אַרויסגערופן זאָרג און מיטגעפיל, און ס'האָט זיך געפאָדערט דריגענדיקע הילף. דער מצב האָט גורם געווען, אַז מיר, אַ קליינע גרופּע יידישע יוגנטלעכע (ממש נאָך יינגלעך), האָבן געשאַפן אַ הילפס־קאָמיטעט „עזרת עניים". די אויפגאַבן פון קאָמיטעט זענען געווען:

1. צו באַזאָרגן מיט ברויט און קאַרטאָפל צו מינימאַלע פּרייזן, און אויך אין גאַנצן אומזיסט — פאַר אַלע אומבאַמיטלטע און נויטבאַדערפטיקע).

2. דאָס שאַפן אַ טיי־האַלע, ספּעציעל פאַר די הונדערטער צוואַנגס־אַרבעטער.

יעקב ליבערמאַן

די גרינדער און איבערגעגעבענע פּרייוויליקע עסקנים פון דער דערמאָנטער אינסטיטוציע זענען געווען: יאַנקל ליבערמאַן, אשר מענדלעוויטש און משה מענדלעוויטש. אין אָנהייב האָט אַ קורצע צייט אויך מיטגעאַרבעט מאַנעלע בער־מאַן. אויף זיין אָרט איז שפּעטער אין קאָמיטעט געקומען פּרוי רוזשאַ שאַיאַ. אויך בער קשעפּיצקי האָט מיטגעהאָלפן און אויסגעפירט פאַרשידענע פונקציעס אין געשעפטן קאָ־מיטעט.

אין דער וווינונג פון ר' וזשאַ שאַיאַ, אויף פאַבריטשנע־

גאַס, זענען פאַרגעקומען די קאָמיטעט־זיצונגען און אויך דאָס פאַרטיילן צעטלען צו באַקומען ברויט און קאַרטאָפל.

דער הילפס־קאָמיטעט האָט פיל געלייסטעט אויפן סאָציאַלן געביט — ביז הונדערט משפחות האָבן רעגולער באַקומען אונטערשטיצונג.

אויף אונדז, די דריי יוגנטלעכע, איז געלעגן דער גאַנצער עול און פליכט פון אויספירן אַלע אַרבעטן: איינקאַסירן די אָפּצאָלונגען, אָרגאַניזירן פאַרשידענע אימפּרעזן, כדי צו פאַרגרעסערן די הכנסה, ווי אויך איינצוקויפן די פּראָדוקטן צום פאַרטיילן. ביים איינקויפן די פּראָדוקטן האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט יאַנקל ליבערמאַן. פרוי כוואַט האָט איינגעאָרדנט אַ טעאַטער־פאָרשטעלונג, און די גאַנצע הכנסה געשאָנקען פאַרן הילפס־קאָמיטעט.

אַלע אַרבעטן זענען מיט מסירת־נפש, אומאייגננוציק, אויסגעפירט געוואָרן אין גאַנצן פרייוויליק דורך אַלע קאָמיטעט־מיגלידער, ביי דער מיטהילף פון נאָך פאַרשידענע מענטשן.

במשך דער דאָזיקער צייט איז דער קאָמיטעט פאַרגרעסערט געוואָרן מיט נאָך דריי אַנגעזעענע פּערזאָנען, די ה"ה: משה־פּיזול אנקלעוויטש, שלמה מאַרקוזע און בער בערקאָוויטש.

די הילפס־טעטיקייט האָט געהאַט גרויסע סימפּאַטיע און אָנערקענונג אין דער יידישער גאַס אין ווילון בעת די ערשטע יאָרן פון ערשטן וועלט־קריג.

די טיי־האַלע

גלייכצייטיק מיטן פאַרטיילן ברויט און קאַרטאָפל, איז אויך געעפנט געוואָרן די טיי־האַלע אויף שוו. באַרבאַראַ גאַס דער לאָקאַל איז באַשטאַנען פון צוויי גרויסע צימערן, וואָס איז געווען די „היים", דער צוזאַמענטרעף־פּונקט, נאָך אַ שווערן טאָג אַרבעט — פאַר די היימלאָזע און הונדערטער צוואַנגס־אַרבעטער, און אויך פאַר שטאָטישע.

מיט פריינדשאַפט און איבערגעגעבנקייט זענען די באַזוכער אין דער טיי־האַלע באַדינט געוואָרן דורך אַלע קאָמיטעט־מיטגלידער און אויך דורך די פרויען: עווא באַבראָווסקי, די פרוי פון פעלדשער ישראליק באַרנשטיין און נאָך אַנדערע פרייוויליקע פרויען און מיידלעך.

ס'איז באַזונדערס געזאָרגט געוואָרן, אַז די טיי און דאָס ברויט זאָלן זיין געשמאַק און פון דער בעסטער קוואַליטעט, כדי די באַזוכער זאָלן האָבן די פולע הנאה דערפון.

די אַנטשטייונג פון דער ערשטער מיידל־שול

היות דער לאָקאַל פון דער טיי־האַלע איז געווען טעטיק נאָר אין די נאָכמיטאָג־ און אָוונט־שעהן און פריי פאַר מיטאָג,

הצגה לילדים בשפה הפולנית למען „עזרת עניים" — ההצגה אורגנה ע"י משפחת כוואט בשנת 1915
קינדער־פאָרשטעלונג „דוויע מאַרישע" לטובת „עזרת עניים" — איינגעאָרדנט דורך פאַמיליע כוואַט אין יאָר 1915
באַטייליקטע: דבורה מענדלעוויטש, לאַלאַ כוואַט, זאָשאַ ליטמאַנאָוויטש, מרים קאַלכשטיין, פּיטלאָוויטש און פרוי כוואַט

און ווייל פיל קינדער, באַזונדערס מיידלעך פון די היימלאָזע און אויך פון דער אָרטיקער נישט־פאַרמעגלעכער יידישער באַפעלקערונג זענען געבליבן אָן אַ שול — איז, לויט דער איניציאַטיוו פון די צוויי יוגנטלעכע — יעקב ליבערמאַן און דער שרייבער פון די שורות, געקומען דער פאָרשלאַג צו עפענען אַ שול פאַר יידישע מיידלעך אין לאָקאַל פון דער טיי־האַלע אין די פאַרמיטאָג־שעהן, און זיך דערביי באַנוצן מיט דער דאָרטיקער איינריכטונג.

דער פּלאַן איז פאַרווירקלעכט געוואָרן אַ דאַנק אַ גרופּע יידישע גימנאַזיסטקעס, וואָס האָבן אויף זיך גענומען די אויפגאַבע פון צונויפזאַמלען אַ גרעסערע צאָל שילערינס, געלערנט מיט די קינדער אומזיסט און פאַרזאָרגט זיי יעדן טאָג מיט אַ גלאָז מילך און ברויט.

די שיינע טאַט איז געלייטעט און אויסגעפירט געוואָרן דורך קאַראָלאַ דאַווידאָוויטש (שאַיאַ) און ברכה מענדעל, מיט דער באַדייטנדיקער מיטהילף פון פעלאַ בערקאָוויטש, ראָזאַ שולץ, שמואליק שאַיאַ און אַנדערע.

*

זומער־צייט 1916 האָבן די הונדערטער איינגעוואַנדערטע יידישע צוואַנגס־אַרבעטער פאַרלאָזט ווילנע און צוריקגעפאָרן אין זייערע היימען. דערמיט איז די טיי־האַלע ליקווידירט געוואָרן.

די ניי־געשאַפענע מיידל־שול איז אַריבער אונטער דער אויפזיכט פון „אגודת הציונים" אויף באַריטש־גאַס, אין אַ נייעם און פּאַסיקן לאָקאַל און מיט אַ באַשטימטן לערן־פּראָגראַם און אַ גרעסערן לערער־פּערסאָנאַל, אונטער דער לייטונג פון באַוווּסטן העברעישן לערער אלימלך מנחם.

פעראיין: „עזרת עניים" ווילנע.

אלגעמיינער בעריכט.

די טעטיגקייט פון קאמיטעט פון 4/12 1914 יאהר ביז 21/9 1915 יאהר.

אין א שרעקליך יאהר, אין יאהר פון אומגלקען, נויט און יקרות, האט מען אויך אין אונזער שטאדט אנגעהויבען צו פיהלען, דאס אריםקייט, דאס געפאהר וואס שטעהט פאר פיעל בכבוד'יגע פאמיליעס, וועלכע זענען געבליבען אהן פרנסה. אויך די ארימע זאפאסנע פרויען מיט קינדער, און אויסער דעם וואס פון אנדערע שטעדט זענען אנגעקומען צעהנדליגע פאמיליעס, וואס האבען זיך געווענדעט אין הילף. דעריבער האט מען געמוזט צו הילף קומען די אלע אונבעמיטעלטע מענשען, הויפט מיט א פונט ברויט, מ'האט געמוזט זעהן צו לינדערן דעם שרעקליכען הונגער.

צוליעב דעם האט מען געגרינדעט דעם „עזרת עניים". ס'האבען זיך פיעל פאמיליעס פערפליכטעט צו צאהלען איינגע קאפיקעס וועכענטליך, פאר דעם געלד האבען איבער הונדערט פאמיליעס שטיצע בעקומען ברויט — צום האלבען פרייז און קארטאפעל — אפדמעל קערן, וועכענטליך יעדע פאמיליע צו פרייז 5, 10 אין לעצטענס צוליבען יקרות 20 קאפ. און פיעל נישט האבענדיג צו בעצאהלען איגאנצען אומזיסט.

פיעל מאל איז אויסגעקומען צולייחן א געלדקריזיס, ווייל די אויסגאבען זענען געווען גרעסער פאר די איינקונפטען. דורכשניטליך האט מען געהאט ביז 14 רובל וועכענטליך און געברויכט האט מען פון 30 ביז 40 רובל יעדע וואך נאר דאס איינארדנען פערוויילונגען האט געברענגט א בעדייטענדע סומע צו דעקען דעם דעפיציט. אויך האט מען זיך מיה געגעבען צו פערשאפען בילינ קארטאפעל און ברויט. איינגע־ קערן האט מען בעקומען זאגאר אין גאנצען אומזיסט

אין מיט דער צייט האט מען געמוזט עפענען א בילינע טיי־האלע. ווייל דאס אנקומען פון לאדז און אנדערע שטעדט מאסען ארבייטסלאזע און פיעל אינגאנצען היימלאזע, נישט האבענדיג קיין מיטלען צו לעבען, האבען בעקומען פאר 2 קאפ.—א דריטעל פון א פונט ברויט מיט—א גלאז טיי און די וואס האבען נישט געהאט צו בעצאהלען האבען בעקומען אומזיסט. און אויך האבען נישט ווייניג היגע בכבוד'יגע מענשען בעזוכט די טיי־האלע און זיך דערקוויקט מיט א גלאז טיי און א שטיקעל ברויט. דאס קאן בעווייזען ווי נויטיג ס'איז געווען אז אין פערלויף פון 7 וואכען וואס די טיי־האלע האט עקזיסטירט איז געווארען ארויסגעגעבען:

7841 גלעזער טיי | צום פרייז 2 קאפ.
6651 שטיקלעך ברויט | דערונטער פיעל אומזיסט

אין אלגעמיין איז אין פערלויף פון נישט אגאנץ יאהר געווארען אויפגעטיילט פאלגענדעס:

פערקויפט צו האלבע פרייזען 15605 פונט ברויט
אין טיי־האלע 2285 „ „
אלס בעזאמען 17890 „ „

בעמערקונג: דערונטער פיעל אינגאנצען אומזיסט.

און קארטאפעל צו 5, 10 לעצטענס צו 20 קאפ. א פירטעל קערן אלס בעזאמען 901 פירטעל.

דו״ח פעולות של ועד „עזרת עניים" משנת 1915

איינקונפטען און אויסגאבען האט מען געהאט:

איינקונפטען:	קאפ.	רובל	אויסגאבען:	קאפ.	רובל
פון וואכען־געלד . . .	55	503	פאר ברויט	14	1210
„ אלגעמיינע שפענדען. .	62	38	„ קארטאפעל	66	301
„ שפענדען צום ערעפנונג פון טיי־האלע .	27	44	„ . . . הוצאות. .	32	21
„ טיי־האלע (איינגעליינט)	37	158	„ דירה־געלד	18	23
„ שטיצע פון דאוארעס .	00	15	„ א געלד שטיצע (א בכבודיגע פאמיליע)	00	5
„ פושקעס	72	3	„ שרייב און דרוק־מאטעריאל.	13	13
„ „פאנטאזיא־לאטעריא". (איינגעארדענט דורך פרוי ר. שאיא)	41	42	„ צוקער, טיי, גלאזווארג, בע־		
„ פורים־זאמלונג (קעריה)	75	39	הייצונג און נאך פארן טיי־האלע .	87	104
„ טעאטער פארשטעלונג . (איינגעארדענט דורך פאמיליע חוואס)	54	138	„ צום טעאטער איינארדנען .	75	33
„ קינאמאטאגראף 50 % .	74	47	„ פערשיעדענע קלייניגקייטען.	36	11
„ ברויט צעטלען (איינגעליינט)	82	623	ס״ה. . .	35	1724
„ קארטאפעל . . .	64	127	איינקונפטען 1783,43 רוב.		
ס״ה.	43	1783	אויסגאבען 1724.35 „		
			בלייבט קאסא 59,08 „		

גלייכצייטיג ביים אבגעבען דעם בעריכט בעמערקען מיר, אז אין קאמיטעט זענען אריינגעגאנגען די ה״ה משה פייוועל אנקלאוויטש, בער בערקאוויטש און שלמה מארקוזע, אום איינעם צו ארבייטען לטובת דעם פעראיין. אויך ערקלערען מיר, אז ביי אזעלכע אומשטענדען איז שווער צו בעפריעדיגען, אזא גרויסע מענגע נויט־בעדארפטיגע, 1.טענס, דאס וואכען־געלד מוז פערוואנדעלט ווערען אין חודש־געלד, ווייל יעדע וואך צו איינקאסירען איז אונמעגליך, און 2.טענס, מוז וויינגסטענס דאס חודש־געלד טראגען דאפעלט ווי ביז איצט.

דעראיבער איז נויטיג אז די גאנצע היגע יודישע בעפעלקערונג, זאל אונז מיטהעלפען צו דערהאלטען די איינציגע אינסטיטוציע אין אונזער שטאדט, אין וועלכער מ'נויטיגט זיך זעהר, אום זאל נישט מוזען צו גרונד געהן. דאס וואלט געווען געווען דער גרעסטער פערברעכען, פון די אלע וואס האבען די מעגליכקייט צו שטיצען און—שטיצען נישט. מיר פון אונזער זייט וועלען טהון אלס וואס נור מעגליך איז, נאר דאס איז מעהר אבהענגיג פון אייך ווי פון אונז. דעראיבער ווענדען מיר זיך צו אייך—יודען העלפט, יעדער לויט זיין יכולת!

מיט דרך ארץ.

דער קאמיטעט: ר. שאיא, ב. קרופיצקי, מ. מענדלעוויטץ, א. מענדלעוויטץ, י. ליבערמאן.

וועהרענדיג קאמיטעטס־מיטגליעדער און בעקענענדיג זיך גענוי מיט די טעטיגקייט פון קאמיטעט ביז איצט, זעהן מיר איין אז ביי אזא עהרליכע און טרייע ארבייט. פעדריענט דער קאמיטעט דאס פולע אכטונג און צוטרויען, און מיר וועלען ווי ווייט מעגליך מיטארבייטען פארן עקזיסטענץ פון דער אינסטיטוציע וועלכע שטיצט ביז הונדערט ארימע בכבוד'יגע פאמיליעס, יעדע וואך.

אין בכלל וואלט געווען די גרעסטע עוולה געגען אלעס וואס הייסט צדקה, אז די אינסטיטוציע זאל נישט אונטערשטיצט ווערען. זאל יעדער וויסען אז פאר זיינע פאר קאפיקעס איז אבהענגיג דער גורל פון הונדערט יודישע פאמיליעס, וועלכע נויטיגען זיך אין א שטיקעל טרוקען ברויט. דאס רחמנות און אונטערשטיצט דעם „עזרת עניים".

מיט דרך ארץ.

נייע קאמיטעטס־מיטגליעדער: משה שרגא אנקלאוויטץ, בער בערקאוויטץ, שלמה מרקוזע.

ווילנע, ר״ח תשרי תרע״ו.

דרוק. ב. [illegible] ווילנע.

טעטיקייטס־באַריכט פון קאָמיטעט „עזרת עניים"

מ. בן־יוסף

פייערונג אויפן בית הקברות

דער 11־טער נאָוועמבער 1918, דער טאָג פון פוילינס־אומאָפּהענגיקייט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז געפייערט געוואָרן אין גאַנץ פוילן.

אויך אין ווילון איז אָפּגעגעבן געוואָרן כבוד די אַמאָליקע קעמפער, וועלכע האָבן זיך באַטייליקט אין דער אויפשטאַנדס־באַוועגונג פאַר פוילנס באַפרייונג — אין יאָר 1863 אין דעם אויפשטאַנד האָבן זיך אויך אַקטיוו באַטייליקט אייניקע יידישע פרויען און מענער.

ביי די קברים פון די העלדן פון פוילישן אויפשטאַנד זענען אויך אויפן בית־עלמין אין ווילון איינגעאָרדנט געוואָרן פייערלעכקייטן דורך די יידישע קהילות, כלי קודש, פאַרשטייער פון דער רעגירונג, מוניציפּאַלע אַמטן מיט דער באַטייליקונג פון יידישע טורן און ספּאָרט פאַראיינען, פוילישע מיליטערישע אָרגאַניזאַציעס, די פייערלעשער, דער אָרקעסטער ביי אַ גרויסע צאָל באַטייליקטע פון דער יידישער און פוילישער באַפעלקערונג.

מכבי־אש, תזמורת, אגודות ספורט יהודיות וארגוני ספורט צבאיים פולניים בבית העלמין היהודי (1920)
פייערלעשער, אָרקעסטער, יידישער טורן־פאַראיין און פוילישע ספּאָרט אָרגאַניזאַציעס צופן יידישן בית עלמין (1920)

בשנת 1920 בבית העלמין היהודי: ר' הענעך מורה־הוראה והחזן הוט ובאי־כוח ועד הקהלה ליד קבריהם של הלוחמים היהודיים בהתקוממות הפולנית של 1863

אויפן יידישן בית־עלמין: ר' הענעך מורה־הוראה, חזן הוט אין יידישע קהילה פאַרשטייער ביי די קברים פון יידישע קעמפער אין דער פוילישער אויפשטאַנד באַוועגונג פון יאָר 1863

יהושע אייבשיץ

„המשיח בא"...

(מהווי העיר)

עיר עליזה, תוססת ומלאת חן היתה עירנו וילון. אמנם לא קרה שמאן־דהו מבחוץ ילון בה בלי שידביקו לו „ביטנה" (פאדטשעווקע) לשמו המקורי, אולם יחד עם זה חן מיוחד היה בכל מושבותיה, שנינות היתה ב„מענה־לשון" של תושביה, כשפגשת בקור חורפי את ר' לייבל שמש בכפפה אחת על ידו, השיב לך מניה וביה: „הרי חצי החורף חלף ועבר וממילא אין צורך אלא בכפפה אחת."

רבים ממעשי הקונדסות היו מהולים ביראת שמים ותמימות שבאמונה פשוטה. כך קרה מקרה שכדאי לציין אותו: היה זה בשנות השלושים, אחרי פטירת הרב רבי מנדל גרינברג. בוילון נהגו לחגוג מדי שנה את חגה הלאומי של המדינה שחל ב־11 לנובמבר בהנחת זרים על קברי היהודים שהשתתפו במרד הפולני (שלמה ליפמנוביץ, ושל „קיילה גיטל"). הטכס היה רב רושם. בראש התהלוכה הלכו נציגי הקהילה ובראשם ה„מורה הוראה" רבי חנוך סרברניק — עם זקנו המטופח ורב המידות — כשבעקבותיהם צועדים באי־כוח אירגונים יהודיים, התזמורת היהודית מש־מיעה מנגינות־לכת, בא־כוח הצבא הפולני וכו'. והנה באותו יום בדיוק בחרה לעצמה אשה מסכנה מבולסלבצה (מחוז וילון) לבוא ולהשטתח על קבר אמה, והנה פתאום אי־מזה קלטו אוזניה קולות של מנגינות, אשר כנראה בהיותה שקועה במחשבותיה חשבה זאת לרננת מלאכים, היא מרימה את ראשה ומה רואות עיניה: משיח צועד בראש (דמותו הפאטריאכלית של ר' העניך מורה־הוראה) ואחריו צועדים הלויים כשכלי השיר בידיהם (אנשי התזמורת). מחשבת ברק פגעה במסכנה והיא החליטה, שאין־זאת אלא המשיח בא ה„קץ" הגיע! וכל ה„משלחת" הזאת באה לבשר לשוכני העפר על הגאולה. חיש מהר היא החליטה שלא תתן לאף אחד לשלול ממנה את זכות הבכורה לבשר למתים על ביאת המשיח, והחלה לרוץ כמטורפת מקבר לקבר בקריאות: **„מזל־טוב מזל־טוב! המשיח כבר בא!"**. אולם כש־התקרב מצעד התהלוכה לבית־החיים ולעיניהם ניגלה המחזה המוזר של האשה הצורחת „מזל־טוב"! לא היה מה לקנא במסכנה — שלל חידודים ניתכו על ראשה, והיא נאלצה עוד באותו היום לעזוב את וילון. אולם זקני בית־המדרש נאנחו ואמרו: מי יודע לאיזו מדרגה של אמונה פשוטה הגיעה אשה זו, ומי יודע מה מסוגלת לפעול „למעלה" אמונה טהורה שכזו.

דאס „פינטעלע ייד"

לא לחינם כינו הבריות את עירנו „ולוין איז אַ קרוין" — כלומר — וילון היא כתר. אין לתאר את היחס הלבבי כלפי כל בן אדם באשר הוא אדם. דעה זו היתה נחלת כל האורחים והמבקרים בעירנו. ואם בעניני צדקה וסעד מדובר, הרי הצטיינו בזה בעיקר הנשים הצדקניות. בקראנו שורות אלו בוודאי ייזכר כל אחד במצוות ומעשים טובים של אשה הקרובה ללבו: אמו, בתו, או שכנה. כי הרי כל בית יהודי בוילון היה בבחינת מוסד לעזרה סוציאַלית במובן הטוב ביותר בחן ובטאַקט ובעיקר בהרבה לב נעשו הדברים.

על מנת להשלים את התמונה על „וילון של מעלה" כדאי לציין על „הנקודה הפנימית" דאס "פינטעלע ייד" שהיתה חבויה בלב כל אחד מיהודי עירנו, גם מאלה שהתרחקו כבר מהיהדות המקורית.

ידוע היה בוילון החוליגאן והאנטישמי טישלר, אשר מירר את חיי הדיירים היהודים שבביתו — רח' באריץ' 6 — והציק להם ככל אשר יכול, והנה חשקה נפשו להיפטר מדיירו הרשל אבנר. חשב הגוי והגה רעיון מקורי, הנה חג הסוכות קרב ובא, הוא לא יתן ליהודי הזה להיכנס לסוכה. החליט הגוי וקיים, בליל החג נעמד בפתחה של הסוכה כשאקדח שלוף בידו וארב להרשל. אמנם אבנר לא היה מן המדקדקים במצוות, אבל שגוי מתועב זה לא יתן לו לקיים מצות ישיבת־סוכה זה כבר יותר מדי, הוא ניכנס איפוא בכוח וקידש על היין. פרצה תיגרה, טישלר הזעיק את מרעיו האנדקים החוליגאנים, היו מהלומות משני הצדדים, אבל על מצות ישיבת־סוכה יהודים לא ויתרו. נקמתו של טישלר היתה, הריסת הסוכה באישון לילה.

יצחק לחמן

מהווי בית המדרש

המסדרון הקצר אשר חצה בין בית המדרש לבין בית החסידים דגור, שהיה ידוע בשם „דאס גערער יונגע לייט שטיבל", היה אפלולי ביום וחשוך לגמרי בלילה. אפילו בלילות טבת הארוכים היה חשוך.

מיד בהכנסך מצאת מצד שמאל דלת שהובילה לתוך החדר הראשון של בית החסידים. רוב החלונות של החדר הזה היו כמעט תמיד שבורים ומנופצים, קירותיו מבוקעים, הטיח שעליהם סדוק ומקולף. פרט לשתי גיגיות גדולות מלאות מים לא היה בחדר שום ריהוט או חפץ כלשהו. המים שימשו לנטילת ידים. אחת הגיגיות הכילה תמיד מים זכים וטהורים, ואילו הגיגית השניה שמשה מאגר למים משומשים.

מהחדר ההוא היתה כניסה אל החדר השני. זה היה חדר גדול ומרווח, קירותיו מסויידים ודלתותיו וחלונותיו הלבינו בצבע שמן. בצדו המזרחי ניצב ארון קודש מכוסה בפרוכת יפה, ועל ידו עמוד לבעל־תפילה. על הקיר המערבי וכן על מחצית הקיר הדרומי השתרעו מדפים גדושי ספרים: ש"סים, פוסקים, ספרי ראשונים ואחרונים, מדרשים, ועקד ספרי תורת ח"ן, ועוד ספרים יקרי ערך.

בקצהו השני של המסדרון, בצידו הימני, היתה דלת הכניסה הראשית לבית המדרש. גם הבית הזה היה בן שני חדרים. החדר הראשון היה אולם תפילה רחב מדות, גבוה בהרבה מהרגיל. תיקרתו נשענה על שני טורי עמודים עבים, ארבעה ארבעה בכל טור לארכו של האולם, והם הוסיפו הוד לבית.

שלושה־ארבעה מנינים התפללו בבית המדרש בזה אחר זה בכל בוקר של יום חול, ואילו בשבתות וחגים התפללו רק שני מנינים קבועים. המנין הראשון התפלל נוסח אשכנז והמנין השני בנוסח ספרד, ולתפילות מנחה ומעריב נתמלא בית המדרש מתפללים עד אפס מקום. בין תפילה לתפילה התקיים שעור ללמוד משניות ו„עין יעקב". אחרים למדו בחבורות של שנים־שלושה גמרא. המתפללים, רובם ככולם, היו יהודים שבמשך היום כולו עמלו קשה, מי במסחר ומי במלאכה, ובערב רעננו בתורה ובתפילה את כוחותיהם לקראת המחר.

החדר השני בבית המדרש היה מוקדש כולו ללימוד תורה. גם זה היה חדר גדול ורחב, שסביב קירותיו ארונות ומדפים, גדושים ספרי קודש עד לגובה התקרה. את כל חללו של החדר תפסו שולחנות וספסלים ארוכים וכבדים. משני צדיהם יושבים בחורים לומדי־תורה, רכונים על הגמרות הפתוחות לפניהם, משננים בהתעמקות מחשבתית ומסבירים איש לחברו, איש לתלמידו, את תוכן הסוגיה, מתוכחים ומתפלפלים ומתרצים קושיה בתוספות, ומצדיקים את רש"י וכו', והכל בניגון המ־סורתי. והדי הקולות כאילו הניעו את אמות הסיפים של הבית.

שעה ארוכה לפני עלות השחר נתמלאו שני האולמות ביהודים, זקנים ונערים, שבאו להתפלל, ובאברכים אחרי נשואיהם ובחורים שטרם הוטל עול ריחיים על צוארם, שבאו בכדי להתמיד בלימודם.

*

רוח ,ההשכלה' שחדרה למרכזים הגדולים של הגולה היהודית בראשיתה של המאה הנוכחית, לא פסחה על וילון. התשוקה להשיג עתון ולדעת את חדשות העולם כבשה גם את ליבו של הצעיר החרדי חובש בית המדרש.

בכדי להעלים מעיני ההורים האדוקים את ענין קריאת העתון, שהיה נחשב בעיניהם כדבר תועבה וכיעור מגונה, סידרו הבחורים את קבלת העיתונים ישר לבית המדרש, כאוחר בערב, אחרי שאחרון המתפללים עזב את המקום.

עם קריאת העתון, לכאורה לשם ידיעת החדשות גרידא, הציץ הקורא כמבלי משים, גם במדורים האחרים אשר בו. ברובם היו אלה ספורים קצרים ולפעמים מאמרים שביטאו השקפות אתאיסטיות ואפיקורסיות וכדומה. עם ההתחלה הזאת גבר הרצון אצל בחורים אחדים לקרוא גם ספרים היצוניים אחרים. במשך הזמן ניכרה השפעת חומר הקריאה על מראם החיצוני: הסתפרו בצורה מודרנית יותר, קיצצו את סלסולי פאותיהם וישרו אותן בצורה נאותה יותר, גם על חתימת הזקן העבירו את הכורת יותר ויותר. הציציות שהש־תלשלו מקודם מחוץ למכנסיהם — עברו פנימה או שנעלמו לגמרי יחד עם ה„ארבע כנפות" וכו'.

התהליך הזה עורר דאגה וחרדה רבה בחוגים החרדיים. טיכסו ומצאו עצה ותושיה: לפלג בין הבחורים חובשי בית המדרש; כל בחור שטרם נפגע ילמד מכאן ואילך ב„שטיבל", ונאסר עליו לדרוך להבא על מפתן בית המדרש. הוחלט גם לנתק כליל את הקשרים עם הבחורים אשר נשארים ללמוד בו, ויהיו נקראים בפי כולם „האפיקורסים". אמרו ועשו, וחובשי בית המדרש נתפלגו לשני מחנות, ובמשך הזמן אפילו לשני מחנות אויבים ויריבים.

אך אין מעצור ואין מנוס מפני רוח הקידמה. הדיה עברו גם דרך חומת מבצר „השטיבל" וחדרו זעיר פה וזעיר שם

ללבבותיהם והגיונותיהם של כמה בחורים. ועל אף פאותיהם המסולסלות ופניהם העטורות זקן, קיננה כבר בליבם זיקה וסקרנות ערה לתהליכי החיים שמחוץ לארבע האמות שלהם. בחשאי נפגשו עם חבריהם הקודמים, שנשארו בבית המדרש, שתו בצמאון כל חידוש ומאורע שכתבו אודותיו העתונים, ובמיוחד בשטח הרעיון המדיני־הציוני, והתפתחות התנועה הלאומית בעם. אגב כך סיפרו לחבריהם „האפיקורסים" על כל תחבולה שזוממים נגדם אנשי „השטיבל".

*

קריאת עתון בבית המדרש, אפילו בפומבי ובאמצע היום, הפכה במשך הזמן לחזיון רגיל. היו בחורים שהחזיקו בכיסם גם איזה ספר חיצוני „פסול" ועיינו בו בכל עת שמצאו מתאימה לכך. העזותם של ה„אפיקורסים" עוררה חמת זעם ב„שטיבל" השכן, ובמיוחד עוררה את חרון אפם של האברכים הקנאים. אלה התאספו, התיעצו, התריעו, ובאו למסקנה שצריכים לעשות מעשה בפועל, בבחינת „עת לעשות לד׳". חפשו עצה ומצאו תושיה, והיא: בערב פלוני יארבו לשליח המביא את העתונים לבית המדרש, יחטפו ממנו את התיק שהוא נושא מתחת זרועו, יעניקו לו גם כמה סטירות לחי הגונות „למען ידע", ואת העתונים יקרעו מיד לגזרים בפניו.

„שרות הבטחון" של בחורי בית המדרש גילה את כל הענין במועד, ומיד טיכסו עצה ומצאו תחבולה. לקחו מגניזת השמות, אשר היתה במרתפי בית המדרש, מספר גליונות בלויים של ספרים, קיפלו אותם באותה צורה של העתון ושמו אותם בקרטון דומה. מישהו מהבחורים חיכה עם החבילה הרחק מבית המדרש, במקום שמחלק העתונים בולה (בנו של ר׳ לייבש ברילנט) מוכרח לעבור בו בדרכו לכיוון בית המדרש. כאשר הגיע בולה, לקח ממנו הבחור את התיק עם העתונים ונתן לו במקומו את התיק עם השמות, כשהוא מורה לו להמשיך כרגיל לבית המדרש. בולה נכנס למסדרון האפל בשקט ובריצה כדרכו תמיד, ודבר כאילו לא ידע. האברכים במארב התנפלו עליו כמתוכנן, תפסו את התיק, חלקו לבולה המסכן סטירות אחדות והוא ברח בבכי... בצהלת נצחון פרצו האברכים לשטיבל, מריעים בשמחה על הצלחת „הפעולה".

לא קשה לתאר מה נוראה היתה האכזבה, עת ראו את השלל שהצליחו להעלות בידם...

ברוך מיירנץ

דמויות וילון בימים רחוקים

עוצם אני עיני לרגע ומעלעל בדפי הזכרונות. יש דפים שאותיותיהם טושטשו מחמת הזמן, ויש דפים שאותיותיהם ברורות ומתוכן עולות תמונות בהירות והן עומדות לנגד עיני, כאילו זה עתה התרחשו. והנה באחת התמונות שתי דמויות, דמויותיהם של שני יהודים, אשר אודותיהם ברצוני לספר. אחד הכרתי למעשה רק מפי השמועה ואילו את השני הכרתי אישית ובאתי עמו במגע עד שנת תרצ"ה, שנת עלייתי ארצה.

את קופיל לא הכרתי אישית, כי הוא מת בראשית המאה הזאת, אבל רבות שמעתי עליו מפי אמי ע"ה. שמונה ילדים היינו בבית וכאשר היתה נופלת קטטה בינינו והמהומה רבה, היתה אמא מופיעה ואומרת: „הסו ילדים, נעשה פשרה ביניכם, פשרה של קופיל".

מי היה, איפוא, אותו קופיל, ומה היתה אותה פשרה שלו?

שנים רבות חי קופיל בוילון ערירי וגלמוד. הגורל התאכזר אליו קשות, אולם הוא היה שקט, לא פגע באיש ורוב הימים היה שוכב בצל גן הפרי של מיכאל השמש, מאחורי בית המדרש והמקוה בוילון.

מיכאל השמש היה חוכר את גן הפרי של קהילת וילון מדי שנה בשנה ולא כיהה בקופיל לשהות בו כאוות נפשו, לפי שקופיל לא חי על חשבונו אלא אכל „ימים", כל יום אצל בעל־בית אחר; ברם לעתים רחוקות אכל לשובע. ולא משום שבעלי הבתים בוילון היו קמצנים, אלא טבע כזה היה לקופיל, שקיבתו תבעה תמיד עוד ועוד. ומעשה שהיה וקופיל היה מסב לליל הסדר אצל ר׳ ישראל זילברשטיין, גומר ואוכל את מנתו וגם שאריות יתר המסובים. לאחר גמר הסדר, כאשר הבחין בסיר גדול מלא תפוחי אדמה על הכיריים, שהוכן בשביל התרנגולות, נעמד לרגע ושאל לטיבו של סיר זה. אמרה בעלת הבית: „ר׳ קופיל, אולי רעב אתה?"

הסתכל קופיל לצדדין וענה: „מילא".

מיד העמידו לפניו קערה מלאה בולבוסים וקופיל ישב ליד השולחן במטבח ולעס ולא הרפה עד שתמו הבולבוסים בקערה.

ידוע היה בעיר שקופיל הוא בבחינת „ירד מהפסים", אלא שמעולם, כאמור, לא הזיק לאיש ולא הפריע ורק פעם אחת ויחידה יצא מגדרו, כאשר יום אחד התפרץ לבית המדרש והכריז בתרעומת קולנית, שמיכאל השמש גוזל ממנו את הגן. יעצו לו באי בית המדרש לפנות לרב העיר ולתבוע את מיכאל השמש לדין תורה.

בא קופיל אל רב העיר וללא הקדמות פנה אליו בזו הלשון: „רבי, רוצה אני בדין תורה עם מיכאל השמש".

הרב, שהכיר את קופיל וידע כי לא בנקל יפטר ממנו, שלח לקרוא למיכאל השמש. כאשר שני בעלי הדין הסבו לפניו אמר הרב: „הבה נשמע מה בפיכם".

מיכאל השמש טען שכידוע הגן שייך לו. לעומתו טען קופיל, לא — כי הגן כולו שלו; והראיה: הוא יושב שם כל הימים.

קימט הרב את מצחו, תקע אצבעותיו לתוך זקנו וענה: „אין זה ענין קל בכלל וצריך עיון. תנו לי שהות לשקול בדבר".

לאחר ימים אחדים פסק הרב לשביעת רצונם של שני בעלי הדין: חצי שנה יהיה הגן שייך לר' מיכאל וחצי שנה לקופיל, כלומר בקיץ לר' מיכאל ובחורף לר' קופיל.

את השני, משה־מאיר, הכרתי אישית. גם הוא אחד מן החלכאים והנדכאים, אחד מעלובי החיים, אשר הגיע לוילון מעיר רחוקה לאחר נדודים רבים. וילון כנראה נשאה חן מלפניו ובה בחר לשבת.

את משכבו בלילות היה מציע משה־מאיר על אחד הספסלים בבית הכנסת של חסידי גור, מאחורי התנור, כשחלק מבגדיו שימש לו כמזרון וכר למראשותיו, ומעילו העליון — כשמיכה.

בבוקר, עוד בטרם הופיע המתפלל הראשון לתפילת שחרית, היה קם, מתלבש, נוטל את צפרניו ונגש למקומו מאחרי התנור. שם היה מתעטף בטליתו ותפיליו ומתפלל. הוא היה נוהג להתפלל ביחידות ולא במנין. וכך עמד שעה ארוכה והתיחד עם בוראו שלא כדרך החסידים שנענעו עצמם בעת תפילתם. מעטים בעיר ידעו כי משה־מאיר הוא בן מתנגדים ובא לוילון מעיר רחוקה, מעירם של מתנגדים.

גם משה־מאיר היה אוכל „ימים". אולם שלא כקופיל, אשר קיבתו לא ידעה שבעה, אכל מעט. ביום שלישי בשבוע היה בא לביתנו. נכנס, לא הוציא הגה מפיו, לא „בוקר טוב", לא „ערב טוב", לא בבואו ולא בצאתו. עם כניסתו היה נוהג לשפשף את כפות ידיו זו בזו. כך נשאר עומד במקומו עד שאמי היתה עורכת את השולחן ואומרת: „נו, משה־מאיר, טול ידיך ואכול".

אז היה משה־מאיר מתעורר כאילו מחלום, מפליט משהו מתחת לשפתו, כאילו אומר: „סוף סוף צריך אדם לקיים את נפשו". גמר ארוחתו, ברך ברכת המזון בניגון עצוב, קם מכסאו, שפשף יד ביד והסתלק לבית הכנסת ללימוד ותפילה.

על אדן החלון בבית הכנסת היה משה־מאיר מניח ספר או גמרא ובעמדו על רגליו כל היום, היה מעיין בו או לומד דף גמרא בניגון חרישי ועצוב שלא נשמע אלא מקרוב.

כניגונו כן היה האיש: עצוב. מעולם לא העלה חיוך על שפתיו. לפעמים כשהיה מפסיק לרגעים ספורים מלימודו, עוצם היה עיניו ונראה כאילו שוקע במחשבות.

זכורני בשחר ילדותי, כאשר נבצר ממני להבין מושגים רבים, תוהה הייתי על המושג „גלות". הגדולים ממני היו נאנחים עליה ואילו אני לא הבנתי למה הם נאנחים. אולם כדרך הילדים הלבשתי את המושג „גלות" במשהו מוחשי יותר, ואז הצטיירה בלבי הגלות בדמות של משה־מאיר.

משה־מאיר חי בוילון שנים רבות חיי בדידות וצער, ללא בית וללא אשה. שנים לא ידעתי מאין בא ולמה בא לוילון, כי סגור ומסוגר היה האיש. ורק פעם אחת ויחידה הצלחתי לדובב אותו ולפתוח אשנב לסגור לבו. וכך היה המעשה:

כאשר הגעתי לשנת בר־מצוה, יצאתי מרשות „חדרו" של הרבי והתחלתי ללמוד בבית המדרש ככל הבחורים בעירנו. והנה, לפעמים כאשר אחד הבחורים התקשה בהבנת פרקו, היה נגש למשה־מאיר. הוא היה מפסיק מלימודו, מפנה ראשו לשואל, מעיין בגמרא ועונה ומסביר.

אותו יום ירד גשם טורדני. אפלולית שררה בבית הכנסת של חסידי גור. העצבות השתלטה על הכל. משה־מאיר עמד ליד החלון, הגמרא פתוחה לפניו ונראה שהוא מביט בה ואינו רואה. מפעם לפעם היה מוציא את ארנקו המרופט מכיס חזייתו ושולף ממנו מכתב שרק אתמול נתקבל בצרוף תמונה. והוא מסתכל בפעם המאה בתמונה שבתחתיתה כתוב בלשון יידיש: „צו מיין ליבן טאטן"...

באותו רגע עמדתי ליד משה־מאיר וגמרא פתוחה בידי. ראיתיו מחזיק צילום של צעירה מגודלת, לבושה מעיל ארוך עד קרסוליה ומתחת לכיסוי ראשה מציצות שתי עינים יהודיות, שחורות ועצובות. כאשר הבחין משה־מאיר בנוכחותי, אמר לי במבוכת מה, כאילו חייב היה להצטדק: „זאת בתי".

לא היה עלי להפציר בו רבות. הוא החל לספר לי את סיפורו, כאילו הרגיש ברגע זה צורך נפשי להתחלק עם זולתו ברגשותיו.

„כן", אמר, „היה זה לפני למעלה מעשרים שנה, ביום התונתי. עוד מעט והופיעו שושביני להוציאני לחופה. ישבתי בין אורחי ועיינתי בספר. אותו רגע הופיע אבי, לקח את

הספר מידי, הציץ בו ולעיני כל האורחים והמחותנים סטר על פני וצעק: ‚אפיקורס!‘ גם חותני הציץ בספר ותגובתו לא היתה עדינה מזו של אבי. אף־על־פי־כן הובילו אותי לחופה״.

משה־מאיר נשתתק לרגע ואחר המשיך: „לא יצאה שנה וחותני הכריח אותי לתת גט לאשתי. וכאשר נולדה בתי, לא הייתי עוד בבית. נע ונד אני מעיר לעיר ועד עתה לא מצאתי מנוחה לנפשי. כן, היום היא ב״ה גדולה״ — נאנח ומישש באצבעות רועדות את הצילום, כאילו מלטף היה את בתו במציאות.

כאשר הרגשתי בדמעה המתגלגלת על לחיו של משה־מאיר, פניתי הצדה וחזרתי למקומי ליד השולחן...

גבריאל קאניארסקי

חנה אברהם ישראלס (אראנאוויטש) איטע די עסיק־מאכערין (באנאך)

ווער אין וויעלון פון אַלטן און יונגן דור האָט נישט גע־קענט די צוויי נאָבעלע געשטאַלטן, די צניעותדיקע גבאיטעס און וווילטעטיקע פרויען, וועלכע האָבן געווירקט מיט יעדן איינעמס ווייטיק.

און אויב עס איז ריכטיק די לעגענדע וועגן די למד־וואָווניקעס״ זענען זיי געווען די למד־וואָווניקעס אין דער

חנה אַראָנאָוויטש

געשטאַלט פון די צוויי פרויען, וועלכע האָבן אַריינגעבראַכט אין יעדער יידישער שטוב אַ טרייסט און הילף, אַ שטראַל פון האָפענונג און גלויבן.

תמיד צוזאַמען, גלייך געוויקסיק, ווי אַ צווילינג פון נידריקן וווקס מיט ברייטע „זשופיצעס״, אין וועלכע עס איז געלעגן דער סוד פון זייער הילף און טעטיקייט. שטענדיק מיט אַ ברייטן שמייכל אויפן פנים פאַר יעדן. און דאָרט, אין די ברייטע זשופיצעס האָבן זיי באַהאַלטן פאַר דער עפנטלעכקייט די הילף, וואָס זיי האָבן געטראָגן פאַר די ליידנדיקע און באַדערפטיקע משפחות. זייער הילף איז באַשטאַנען נאָר לשם שמים, נישט כדי לקבל פרס, נאָר גע־טריבן פון דעם אינערלעכן גלויבן צו העלפן די אָרימע און ליידנדיקע משפחות, און אַזעלכע זענען געווען פיל אין אונדזער שטעטל.

פיל זענען געווען אַזעלכע משפחות, וואָס האָבן נישט געהאַט שבת צו מאַכן; און דווקא זייער בכבודיקע. זיי האָט מען יעדן פרייטיק אין „געהיים״ די נויטיקע הילף פשוט אַריינ־געוואָרפן און פאַרשווינדן....

זיי זענען אויך געווען טעטיק אין אַלע וווילטעטיקע אינסטיטוציעס פון אונדזער שטאָט, און ספּעציעל אין דעם „בית־לחם״־קאָמיטעט, אונטער דער אָנפירונג פון די פרויען: עווא באַבראָווסקע און פריידע שטערנבערג ז״ל. זיי האָבן קיינמאָל נישט פאַרנומען קיין כבוד־פּאָסטנס, נאָר געווען די „שוואַרצע אַרבעטער״ אין דער געזעלשאַפט. ווו אַ חתונה, אַ תנאים, אָדער עפנטלעכע פאַרווייילונג, זענען זיי דערשינען ווי צוויי סאָלדאַטן, באַצירט מיט די לענטעס פון „בית־לחם״, אויך די קריסטלעכע באַפעלקערונג, מיט וועל־

כע זיי זענען געקומען אין באַרירונג, האָט פאַר זיי געהאַט דעם פולן רעספּעקט.

עס איז כדאי צו דערמאנען, אז יוטע האָט אויך אָפּגע־שריגן אַ גזירה ביי אַן עקסמיסיע פון אַ יידישער פאַמיליע פון סוליקאָווסקיס הויז, ווען זי איז געקומען צו אים בעטן, האָט זי זיך געוואַנדן מיט די דאָזיקע ווערטער:

„צוערשט גאָט און נאָכער איר, הער סוליקאָווסקי״.

און דאָס האָט טאַקע געהאָלפן.

יצחק לחמן

קוואַל־וואַסער אויף שבת

די שטאָט וויעלון (ווילאָהן) איז געווען געבענטשט מיט זייער אַ רייכן וואַסער־קוואַל, ביי טאָג און ביינאַכט האָט זיך פון אים געגאָסן קריסטאַל־ריין וואַסער, אייז־קאַלט, סיי זו־מער, סיי ווינטער. טרינקענדיק דאָס וואַסער האָט מען ממש געפילט דעם טעם פון מים חיים — משיב נפש געווען געזונט פאַר די נירן און פאַר די ציין, און געהאַט נאָך פיל גוטע מעלות. די גרעסטע הנאה צו טרינקען אַזאַ גלעזל קוואַל־וואַסער איז טאַקע געווען שבת נאָכן מיטאָג, ריכטיק געזאָגט — שבת נאָך אַ געשמאַקן טשאָלנט אאַז״וו. אָבער צו די אַלע מעלות פון דעם וואַסער גופא, האָט געפעלט נאָך זייער אַ וויכטיקע זאַך: אַזעלכעס ווי מיר האָבן אין אונדזער ישראל: אַזאַ מין געזעלשאַפט, וואָס רופט זיך „מקורות מים״, וואָס איינע פון אירע אויפגאַבן איז אויך אַריינצופירן וואַסער אין יעדן אָרט, אין יעדן פּרדס, אין יעדן ישוב, ממש ביז אין יעדן הויז כמעט. אָבער אַז מ׳וויל דאָ אין ישראל געניסן פון אַ ביסל וואַסער, גיט מען עפּעס אַ לייכטן דריי ביי אַ קראַן גייט זיך וואַסער מיט אַ ברכה.

אַנדערש אינגאַנצן זענען געווען די באַדינגונגען אַמאָל ביי אונדז אין וויעלון. בכדי צו האָבן אַ ביסל קוואַל־וואַסער ביי זיך אין שטוב, האָט מען געמוזט אַליין נעמען אַן עמער, אָדער צוויי אין האַנט, לויפן צום קוואַל און לייטיש שוויצן ביז דאָס וואַסער צו ברענגען אין שטוב אַריין, אָדער דעם סטרוזש פון הויז גוט באַלוינען — אַז ער זאָל ברענגען אַ צוויי עמערס וואַ־סער. און ערשט אַז ס׳איז געקומען ערב שבת, בפרט אין ווינטער, גליטשיק אין דרויסן, און דער שבת קומט כהרף עין, האָט מען ממש געמוזט אַריין גיין צום ערל אין שטוב, מיט־ברענגען אים אַ לייטישע מוצא חלה, אָדער אַן אָנגעזעצענע פאַרציע פון שבתדיקן קוכן און אים בעטן רחמים, ר׳זאָל וואָס שנעלער ברענגען דאָס וואַסער, איידער ס׳ווערט שבת.

אין אַ קליין זייטיק געסל אין שטאָט האָט געוווינט אַ ייד, אַ קליינער, אַביסל אַ הינקענדיקער, גערופן האָט מען אים גאַוו־ריש. געהאַט האָט ער אַ פערד מיט אַ וועגעלע און זיך דערנערט פון איבערפירן פעקלעך סחורה, זעקלעך און פעסלעך, פאַר סוחרים און קליינטן. ער פלעגט מיט שטאָלץ דערציילן, אַז אין אַ שלאָפלאָזע נאַכט איז אים געקומען אַ מחשבה, צולאָזן מאַכן ביי אַ בעדנער אַזאַ מין אַרט פאַס, צופירן קוואַל־וואַסער איבער דער שטאָט, און אַריינברענגען עס אין יעדער שטוב. געזאָגט און געטון. ער איז גלייך צומאַרגנס אַריין צו זיין קריסטלעכן שכן, אַ בעדנער, מיט אים זיך גוט אַדורכגעשמועסט און באַ־שטעלט אַזעלכעס.

אין אַ שיינעם פרייטיק פאַרמיטאָג הערט מען פלוצים רופן פון ווייטנס אַ לאַנג געצויגגן וואָרט: „וואָדאַ־וואָדאַ־וואָדאַ״ — באַלד האָט מען דערזען ווי אַ פערדל ציט הינטער זיך אַ לאַנגן וואָגן מיט פיר רעדער און אין דער לענג דערויף ליגט אַ גרין פאַס, וואָס אַמאָל שמאָלער צו צום באָדן. דאָרט שטעקט אַ גרויסער מעשענער קראַן, און איבער אים — אַן אָנזעעוודיקע אויפשריפט: „קוואַל־וואַסער לכבוד שבת״, נאָך דעם פאַס זענען זיך די צוויי הויך־געוואַקסענע ברידער: איצעק און מאיר, וועלכע מ׳פלעגט תמיד זעען שטייענדיק ביים בית־המדרש־אויוון זיך וואַרעמען סיי זומער און סיי ווינטער. איצט האָבן זיי מיט אַמאָל באַקומען אַ גאַנץ אַנדער אויסזען: אָפּגעוואַשענע, ריין געקליידעט מיט עמערס אין די הענט, רופנדיק: וואָדאַ־וואָדאַ־וואָדאַ! באַלד עפענען זיך פענצטער פון הייזער, און בעל־הביתטעס בעטן — ווער 4, און ווער 2 עמערס וואַסער. ס׳איז ממש געוואָרן אַ שמחה אין שטעטל, אין אַ ישועה ביי יידן. נישט דאַרפן זיך מער בעטן ביים גוי, אָדער ביי די סטרוזשקע, זיי זאָלן רחמנות האָבן און נישט לאָזן שבת אָן קוואַל־וואַסער, חלילה.

יאָ, דער ייד גאַווריש האָט טאַקע געגעבן דער ערשטער דעם רעיון אַז מ׳קען לייכטער האָבן דאָס גוטע קוואַל־וואַסער אין יעדער שטוב און באַלד האָט זיך די שטאָט־פאַרוואַלטונג אַראָפּגענומען אַ מוסר־השכל און גענומען לייגן וואַסער־רערן פונעם קוואַל צו די פּלומפּן אין ביידע מערק: נייער און אַלטער און צוגעפירט נאָענטער דאָס קריסטאַל־קאַלטע קוואַל־וואַסער צו יעדער שטוב.

ב. מייראַנץ

דאס בחורים בית־המדרש אין וויעלון

דאָס וויעלונער בחורים־בית־המדרש, ווו נאָר בחורים האָבן געלערנט, איז אין רוב שטעט אין פוילן נישט געווען. דאָס בית־המדרש איז כמעט קיינמאָל נישט לער געווען. פון פאַרטאָג ביז אין די שפּעטע אָוונט־שעהן פלעגט מען תמיד טרעפן בחורים זיצן און לערנען, און בעת די לאַנגע ווינטער־נעכט זענען די בית־המדרש־בענק געווען באַזעצט פון יונגע און עלטערע בחורים, איינגעבויגענע איבער די גמרות ביי די לאַנגע צעשניטענע און צעקראַצטע טישן, לענג־אויס די בית־המדרש־ווענט

ביי דער מערב־וואַנט איז קיין טיש נישט געשטאַנען, דאָרט איז געווען די ספרים־שאַנק פון דער פּאָדלאָגע ביז דעם סופיט. הילצערנע פּאָליצעס מיט ספרים: ש״ס־גמרות, פּוסקים, שאלות־תשובות, ספרים וועגן חסידות און מוסר־ספרים. אַלע זענען זיי געווען איינגעבונדן אין זאַק־לייווגט. די פּאָליצעס פון דער שאַנק זענען געווען אויסגעקרימט און אַראָפּגעבויגן פון דער לאַסט פון די ספרים. דער קאָכל־אויוון איז געהייצט געוואָרן אין די ווינטער־טעג ביז אין די שפּעטע נאַכט־שעהן און פאַרשפּרייט אַן אָנגענעמע וואַרעמקייט אין בית־המדרש.

די בחורים זענען געקומען פון די בעלי־בתישע און סוחרישע קרייזן. דער גרעסטער טייל איז געקומען אין בית־המדרש לערנען אַ בלאַט גמרא אין די אָוונט־שעהן, ווייל ביי־טאָג זענען זיי געווען פאַרנומען אין פּרנסה־ענינים. צווישן זיי זענען געווען פאַרכלייט, טישלער קאַמאַשנשטעפּער און פאַרשידענע אַנדערע בעלי־מלאכות. אַ טייל האָט צוגעהאָלפן זייערע עלטערן אין די געוועלבלעך, אָדער געפאָרן אויף מאַרק־טעג אין די אַרומיקע שטעטלעך.

עס זענען אויך געווען חסידישע בחורים, וועלכע האָבן געטראָגן זיידענע היטעלעך און געווען יושבים אין גער. אַחוץ וואָס זיי זענען געזעסן און געלערנט האָבן זיי אויך עוסק גע־ווען אין חסידות, וואָס האָט זיך צו דעם בעלי־בתישן שטעטל וויעלון נישט געקלעפּט.

מערסטנטייל בחורים אין בית־המדרש האָבן געטראָגן שטייפע קעלנער, און פאַרנט אַזאַ אַטלאַסן „שערצל״ — אַ מין קאָמפּראָמיס צווישן אַ קראַוואַט און „אַ גאַרנישט״. איך דער־מאָן זיך, אַז אין מיינע יינגע בחורישע יאָרן האָב איך מיר אויך איינגעשאַפט אַזאַ מין „שערצל״. איך האָב מיך אָוועק־געשטעלט ביים שפּיגל אין סאַלאָן און צוגעקנעפּלט עס צו מיין ווייסן שטייפן קאָלנער פון העמד און עס געצויגן אַמאָל אויף רעכטס און אַמאָל אויף לינקס. פּלוצים זע איך מיין מאַמע ע״ה שטייט הינטער מיר מיט אַ שמייכל און זאָגט האַלב־ערנסט: „זאָג מיר, מיין זון, צי וועסטו כאָטש ווייטער נישט גיין ?...״

עטלעכע צענדליק יאָר זענען שוין פאַרביי זינט דעם אונטערגאַנג פון מיין היים־שטעטל וויעלון. וואָלט מען כאָטש געקענט בלעטערן די בלעטלעך פון קאַלענדאַר אויף צוריק מיט צענדליקער יאָרן, ווען דאָס איז מעגלעך !... צו זען נאָך אַמאָל דאָס יידישע וויעלון. דעם ערשטן טריט פירן מיך מיינע געדאַנקען צוריק אויף דער שוועל פון בחורים־בית־המדרש. ווידער קומט מיר אַנטקעגן דער ספּעציפישער ריח פון די אַלטע, אין לייוונט־איינגעבונדענע ספרים. איך זעץ זיך אַוועק אויפן עק בראַנק ביים לאַנגן טיש און איך הער זיך איין אין דעם אַלטן גמרא־ניגון פון די לערנערס, וואָס זיצן איינגעבויגן איבער די גמרות. ווי עס שטייט געשריבן אין פּרקי אבות „שלא על מנת לקבל פּרס״. דער גמרא־ניגון איז אַ ריינער און אַן ערלעכער, און אפשר צוליב דעם האָט ער תמיד דערהויבן, אַרויסגעשלעפּט פון דער ערדישער וועלט און אַוועקגעפירט אין אַ בעסערער וועלט, אַ וועלט פון ריינקייט, אַ וועלט פון חלום.

הרהורים

רוזשקע זילבערבערג־באַלקאָווסקי (ניו־יאָרק)

זכרונות פון מיינע קינדער יארן

א) מיין היים

מיין פאָטער סענדער באַלקאָווסקי איז געווען דער איינג־טימער פון רעסטאָראַן אויף רוזאַנאַ גאַס. נישט נאָר אַ רעסטאָראַן, נאָר אויך אַ האָטעל איז געווען ביי אונדז, אַ גאַסט־הויז, אַ היים פאַר אַלע מינים מענטשן, טיפּן, צוגעוואַנדערטע, דורכ־רייזנדע און אויך פאַר אַ גרויסן טייל אַרטיקע, שטאָטישע איינוווינער.

דאָס איז געווען אַ שווערע פּרנסה, אַ שווער לעבן; אין די זעקס צימער־וווינונג איז געווען דאָס „געשעפט", דאָס גאַסט־הויז און אויך די היים פאַר דער גאַנצער משפחה, פאַר טאַטע־מאַמע, און איבערהויפּט פאַר אונדז קינדער, איז נישט געווען קיין פּלאַץ פאַר קינדער־שפּילערייען, ווו זיך אויסצו־לעבן אונדזערע קינדער־יאָרן.

אין מיין זכרון האָבן זיך טיף איינגעקריצט פיל איינדרוקן פון מיין אַלטער היים און פון מיינע קינדער־יאָרן.

ב) חסידים אין שטעטל

כ׳דערמאָן זיך אין די ערב־שבת־טעג און אין די פייער־לעכע טראַדיציאָנעלע פרייטיק־צונאַכט צערעמאָניעס און מאָל־צייטן.

שוין פרייטיק ביי טאָג פלעגט אונדזער הויז פול זיין מיט חסידים, וועלכע זענען געקומען צופאָרן אויף שבת צום רב און רבי יוסטמאַן, וואָס האָט אויך געפירט אַ „רבישן טיש" פאַר זיינע חסידים און אָנהענגער.

אויך צום רבי רוטענבערג, וועמען מען האָט גערופן דאָס „רבילע", זענען געקומען צופאָרן אויף שבת גרעסערע גרופּן חסידים און אויף שבת צו דער בר־מצוה פון זיין יינגעלע — דער בן־יחיד. די חסידים זענען געווען געסט אין אונדזער גאַסט־הויז.

כ׳געדענק באַזונדערס דעם פרייטיק צו נאַכט, ביי אונדז אין שטוב, וואָס איז געווען מער יום־טובדיק ווי שטענדיק. צום קידוש און צום מאָלצייט זענען געזעסן אַרום די טישן בערך 20 חסידים. די שטימונג איז געווען אַ געהויבענע און אַ פרייל׳עכע; זייערע זמירות זינגען האָט אָפּגעקלונגען אין דער גאַנצער סביבה, און פאַר אונדזערע פענצטער אין גאַס האָבן זיך פאַרזאַמלט פיל מענטשן, צוהערנדיק זיך צו די האַרציקע געזאַנגען און שיינע ניגונים.

שבת אין דער פרי האָבן זיי זיך דורכגעשפּאַצירט, גייענדיק צום דאַווענען דורכן אַלטן מאַרק, אויגוסטיאַנער גאַס, נייער מאַרק — ביז צום רבילעס בית־המדרש ביים אָנהויב פון דער קאַלישער גאַס.

זייער טראַדיציאָנעלע קליידונג — די שטריימלעך אויף די קעפּ, די ווייסע זאָקן — איבערגעצויגן אויף די הויזן, מיט די

השוק החדש: פינת אוגרודובה־קאליסקה בשנת 1913
נייער מאַרק: ווינקל אָגראָדאָוואַ־קאַליסקאַ אין יאָר 1913

השוק הישן — אַלטער מאַרק

ציצית פון דעם טלית־קטן אין דרויסן, שוואַרצע שיך און שוואַרצע זיידענע יופּיצעס, אַרומגענומען מיט גאַרטלען, האָט אַרויסגערופן אויפמערקזאַמקייט און אַ פאַרשידנאַרטיקע באַציִונג מצד דער באַפעלקערונג, סיי יידישע און סיי קריסטלעכע. פאַר אונדז קינדער איז דאָס געווען אַן איבערלעבעניש, וואָס האָט זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון אויף אייביק.

ג) סעודה׳לעך פון דער „חברה קדישא"

ווי אין אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך, האָט אויך אין אונדזערע אַלטע היים עקזיסטירט אַ חברה־קדישא, וואָס איז באַשטאַנען פון דאָס רוב מענער און אַ קלענערע גרופּע פרויען, וועלכע האָבן געטון דעם חסד־של־אמת. ווען ס׳איז געשטאָרבן אַ פאַרמעגלעכער מענטש, אַ גביר, אַן עושר, איז לרוב פאַרגעקומען, אין אָוונט, אַ סעודהלע אָבער אַ גוטע מלוה־מלכה, און דאָס — אויפן חשבון פון פאַרשטאָרבענעמס משפחה.

מיינע עלטערן האָבן דעמאָלט פאַר זיי צוגעגרייט אַ גוטן „קרופּניק", געבראָטן גענדזנס און נאָך אַנדערע גוטע מאַכלים, אויך אַ ביסל משקה, ספּירט, וויין און ביר. באַטייליקט האָבן זיך אין אַזאַ סעודהלע אויך די פרויען, די חברטעס פון דער חברה קדישא.

די שטימונג איז געווען ביי אַלעמען אַ געהויבענע אַ „פריילעכע"; נאָך אַזאַ שטיקל „אַרבעט"... און דער עולם האָט געמאַכט אַ גוטן „לחיים".

אַזוי אַרום זענען ביי אונדז אָפט פאָרגעקומען „שמחות", פּיקאַנטע און פאַרשידנאַרטיקע.

ד) פערזענלעכקייטן ביי אונדז אין גאַסט־הויז

ביי אונדז זענען תמיד איינגעשטאַנען פאַרשידענע פער־זענלעכקייטן: די גרעסטע חזנים — סיראָטאַ און זיין טאָכטער און אַנדערע, וועלכע זענען געקומען געבן קאָנצערט־אויפטריטן; דער רעציטאַטאָר יאָסעלע קאָלאָדני, און אַ 13־יעריקער וועלט־באַרימט חזנדל. ביי טאָג האָט ער זיך געשפּילט מיט מיינע ברי־דערלעך אין קינדערישע שפּילרייען און אין אָוונט איז ער אַרויסגעטראָטן אין שטאָטישן זאַל „אָכראַנאַ" אַלס גרויסער קינסטלער און וווּנדער־קינד.

ביי אונדז זענען זייער אָפט געווען צו גאַסט יידישע וואַנ־דערנדע אַרטיסטן טרופּע, אַ יידישע ליליפּוטן־טרופּע, ליטע־ראַטן, רעפערענטן, עסקנים פון פאַרשידענע פאַרטייען און געזעלשאַפטן, בעת זייערע גאַסטראָלן אין וויעלון.

אַלע האָבן ביי אונדז געפונען אַ וואַרעמע היים, גוט עסן און אַן אינטימע סביבה.

שטילערהייט, באַשיידן פלעגט מיין מוטער העלפן פיל נישט פאַרמעגלעכע מענטשן, אַז לכבוד שבת זאָל נישט פעלן אַ חלה, אַ שטיקל פיש און פלייש אין שטוב. און פאַר אַן אָרעמען קראַנקן — אַביסל פריש געשמאַקע זופּ און אַ שטיקל עוף־פלייש.

ביי אונדז אין שטוב האָט תמיד געלעבט, אַזוי ווי אַ ברודער אין דער משפחה, דער היימלאָזער וואַסער־טרעגער יצחק לו־זער, ביי אונדז האָט ער לרוב זיך זאַט געגעסן, געהערט אַ גוט וואָרט, אַ טרייסט באַקומען אין זיין ביטערן גורל.

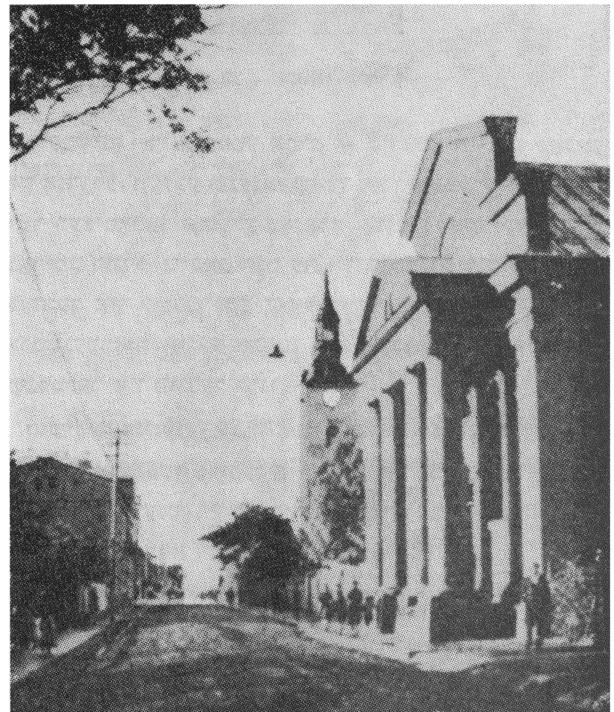
אַזוי געדענק איך מיין אַמאָליקע היים, מיין מאַמע, טאַטע און געשוויסטער, וועלכע זענען אַזוי טראַגיש אומגעקומען, צוזאַמען מיט אַלע טויזנטער אומפאַרגעסלעכע יידן פון אונדזער אַלטער היים־שטאָט וויעלון.

כבוד זייער אָנדענק.

יעקב אליאש

דער אלטער מארק

אויב וויעלון האָט אין אַלגעמיין געשמט אין דער סביבה ווי אַ שיין און ריין שטעטל, און פרעמדע באַזוכער האָבן באַוואונדערט איר אייגנאַרטיקן סטיל, איז עס דער אַלטער מאַרק געווען איינע פון די שענסטע ערטער אין שטאָט. דער מאַרק האָט באַצויבערט מיט זיין אויסערלעכן עסטעטישן אויסזען — ברייטע טראָטואַרן און גרינע ביימער אין כמעט דער זעלבער הייך ווי די הייזער.

הכניסה לגן העירוני, בית הכנסת והמשך השוק הישן, לפנים מקום הטיול העיקרי

דער איינגאַנג אין שטאָט-פּאַרק, די שיל און דער המשך פון אַלטן מאַרק, אַמאָל — דער הויפּט-שפּאַצירפּלאַץ

אויפן אַלטן מאַרק איז געשטאַנען די גרויסע קאַטוילישע קירכע מיטן שטאָט-זייגער אויפן טורעם, פון וואַנען מ'האָט געקענט זען פון עטלעכע קילאָמעטער ווייט.

יעדן זונטיק פלעגן זיך פאַר דער קירכע צונויפזאַמלען טויזנטער קריסטן. אַלע רעגירונגס-אַנשטאַלטן און שטאַטישע אינסטיטוציעס זענען געווען אין מאַרק, אָדער אין אַ דערנעבנדיקער גאַס. דערפאַר טאַקע פלעגן אַלע רעליגיעזע צערעמאָניעס, ווי אויך מיליטערישע פּאַראַדן, זיך פאַרמירן אויפן אַלטן מאַרק; אין אַ „יומא דפגרא" איז דער מאַרק געווען פול מיט טויזנטער מענטשן. אַ פּאָר מעטער פון אַריינגאַנג אין שטאָטישן פּאַרק איז געשטאַנען דער פּרעכטיקער בנין פון דער יידישער שיל. אין יידישע יום-טובים איז דער מאַרק געווען פול מיט מתפללים.

אַכט גאַסן האָבן זיך געגרענעצט מיטן מאַרק. עס איז כדאַי צו דערמאָנען די גאַסן וואָס איך געדענק: פון איין זייט די גאַשינער, נאַרוטאָוויטשאַ, אויגוסטיאַנער, און פון דער אַנדערע זייט — זשווירקאָ אי וויגורי און באַריטש, אַזוי אַז די שטאָט-איינוווינער, ווילנדיק צי נישט-ווילנדיק האָבן אָפט געמוזט אַדורכגיין דעם מאַרק. זיין פאַרבינדונג מיט די גאַסן האָט פאַרוואַנדלט דעם מאַרק אין אַ צענטער פון יידישן לעבן.

אָבער נישט נאָר די געאָגראַפישע לאַגע און דער עסטעטישער אויסזען האָבן כאַראַקטעריזירט דעם אַלטן מאַרק אין אונדזער שטאָט. דער הויפּט-שפּאַציר איז געווען אין אַלטן מאַרק. עס איז מיר אויסגעקומען צו שפּאַצירן אין פיל גרויסע און קלענערע שטעט אין פוילן, לעטלאַנד, רוסלאַנד און אין אַנדערע ערטער, אָבער איך האָב נישט געטראָפן אין ערגעץ אַזאַ שפּאַציר-אָרט. שעהן-לאַנג פלעגט מען שפּאַצירן און נישט מיד ווערן. מיט פיל בענקשאַפט דערמאָנען אונדזערע וויעלונער יידן דאָס אַרומשפּאַצירן אין מאַרק. אַפילו דער באַרימטער שיינער שטאָטישער פּאַרק איז נישט געווען פעיק צו קאָנקורירן אויף דעם געביט. די שפּאַצירנדיקע זענען אין מאַרק אין יעדער צייט פון יאָר געווען מער ווי אין פּאַרק און אין די אַלייען. עס האָט דאָרט געשפּרודלט מיט יידיש לעבן.

בייטאָג האָט דער מאַרק אויך געדינט ווי אַ טרעף-פּונקט פון סוחרישע קרייזן. פרייע און חסידישע יידן מיט בערד און פאות, יידישע היטלעך און לאַנגע קאַפּאָטעס; מ'האָט זיך געדרייט און געהאַנדלט צווישן זיך. מ'קען זאָגן, אַז דער עיקר גרויס-האַנדל צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין וויעלון איז געווען אויפן אַלטן מאַרק. פאַרשידענע האַנדלס-טראַנזאַקציעס זענען דאָרט אַדורכגעפירט געוואָרן אַזוי ווי אויף אַן אַפיציעלער בערזע. אַלץ האָט מען דאָרט געקענט קויפן און פאַרקויפן. אין די אָוונטן איז דער מאַרק געווען אָקופּירט דורך אַרבעטער-קרייזן און יוגנטלעכע, וועלכע האָבן שפּאַצירט אָדער זיך אָפּגערוט ביי אַ שויפענצטער אויף אַ פּאָר מינוט, כדי ווידער ממשיך צו זיין דעם שפּאַציר.

צומערסטן איז דער מאַרק געווען באַלעבט צווישן צען

און צוועלף אַ זייגער אין אָוונט, ווען די יוגנט האָט זיך אומ־געקערט פון די אָרגאַניזאַציע־לאָקאַלן און אַנשטאָט אַהיימגיין, ווידער געמאַכט אַ פּאָר הקפות אין מאַרק. מער ווי איין וויכוח פלעגט האָבן זיין המשך אין מאַרק. פּראָבלעמען, וואָס האָבן אַרויסגערופן מיינונגס־פאַרשידנהייטן זענען איבערדיסקוטירט געוואָרן אין מאַרק. נישט תמיד זענען די דיסקוסיעס פאָר־געקומען צווישן חברים פון דער זעלבער באַוועגונג. אָפט פלעגן חברים פון פאַרשידענע באַוועגונגען זיך טרעפן אין מאַרק און פירן זייערע פאַרביסענע דיסקוסיעס — יוגנטלעכע פון „פרייהייט", אָדער „גורדוניה", „השומר הצעיר" און קאָמוניסטן.

יעדעס שטיקל באָדן אין מאַרק איז דורכגעזאָפּט מיט יידיש לעבן, און ווען די שטיינער וואָלטן געקענט רעדן, וואָלטן זיי געהאַט אונדז פיל צו דערציילן. ווי ס'האָבן אין וויעלון געלעבט און געאָטעמט אונדזערע טייערע יידן אין פאַרמלחמהדיקן פוילן.

דער אַלטער מאַרק וואָלט אויך געקאָנט דערציילן וויפל פאַרליבטע פּאָרלעך האָבן אָנגעהויבן שפּינען זייערע ראָ־מאַנען, שפּאַצירנדיק אין מאַרק און שפּעטער, נאָך אַ פּאָר צענדליק הקפות, געזוכט דעם וועג צו בלייבן מיט זיך אַליין אין שטאָטישן גאָרטן, אָדער אין דער אַליע.

אָבער נישט תמיד איז דער מאַרק געווען אַ מקום פון גליק און פרייד, גאַנץ אָפט זענען דאָרט פאָרגעקומען כוליגאַ־נישע איבערגעפאַלן אויף יידישע יוגנטלעכע. איז דאָך דאָס פאַר־מלחמהדיקע וויעלון געווען אַ מקור פון אַנטיסעמיטיזם, צו וועלכן ס'איז נאָך צוגעקומען די אימפּאָרטירטע יידן־שנאה פון שכנותדיקן נאַצי־דייטשלאַנד. און דערפאַר פלעגט טאַקע טרעפן, ספּעציעל אין די חגא־טעג, אַז אַ גרופּע כוליגאַנעס, שכורע אָדער זיך מאַכנדיק שכור, זענען איבערגעפאַלן און געשלאָגן יוגנטלעכע שפּאַצירער.

דער אַלטער מאַרק אין וויעלון עקזיסטירט נאָך געוויס, די הייזער, וואָס די דייטשן האָבן רואינירט, האָט די פּוילישע רעגירונג מסתם שוין באַוויזן אויפצושטעלן, אָבער דאָס יידי־שע לעבן אין מאַרק איז שוין מער נישטאָ.

שרידי השוק הישן ע"י רחוב אוגוסטיאנסקה לאחר המלחמה
אַ זכר פון „אַלטן מאַרק" נעבן דער אויגוסטיאַנער גאַס נאָכן קריג

פערל ראָזענבערג (ניו־יאָרק)

מיינע עלטערן און מיין שטעטל וויעלון

מיט אַ שווער געמיט, אָבער גלייכצייטיק מיט אַ געפיל פון גרויסער באַפרידיקונג, ווי איינער, וואָס צאָלט אָפּ אַ גרויסן חוב, וואָס האָט אים אַ לאַנגע צייט געדריקט, טרעט איך צו צו דערציילן וועגן מיין שטעטל וויעלון, קאַלישער גו־בערניע, אַ יידיש שטעטל אין פוילן, וואָס די נאַציס האָבן בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה אומגעבראַכט.

ווען איך טראַכט איצט, אין יאָר 1966, זיבן און פערציק יאָר נאָך דעם ווי איך האָב עס פאַרלאָזט, טויכן אויף אין מיין געדאַנק פריידיקע און טראַגישע מאָמענטן, ליכטיקע און שאָטנדיקע עפּיזאָדן, פון אַ יוגנט און אַ סביבה, פון עלטערן, משפּחה און אַ היים, וואָס לעבן אויף און וועקן אויף אַ באַנג־דיקע נאָסטאַלגיע נאָך יענעם אָרעמען, אָבער באַליבטן שטעטל און נאָך יענע מענטשן, וועלכע זענען דאָרט געווען און זענען מער נישטאָ.

איך בין געווען דאָס פינפטע פון צען קינדער — אַכט ייִנגלעך און צוויי מיידלעך — ביי מיינע עלטערן: ראובן און שרה הערשבערג. מיין טאַטע איז געווען אַ בלעכער, אַ ייד אַ האָרעפּאַשניק, וועלכער האָט מיט זיינע צען פינגער געאַרבעט אויף אויסהאַלטן דאָס הויזגעזינט. אין דער זעלבער צייט איז ער געווען אַ גרויסער כלל־טוער אין אונדזער שטעטל. ער האָט, דאַכט זיך, געהערט צו אַלע וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע און וווילטעטיקע אינסטיטוציעס, ווי הכנסת־אורחים, מלבוש־ערומים, חברה־קדישא און אויך געווען אַ טוער אין בית־מדרש.

ס'איז געווען אַ וואַרעמע און ליבע היים, און אין אַט דער אַטמאָספער זענען מיר, די קינדער, אויסגעוואַקסן און זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן אין פאַרשידענע פּאָליטישע און גע־זעלשאַפטלעכע באַוועגונגען. איך אַליין האָב געהערט צום „יוגנט־בונד" און אין עלטער פון 16 יאָר בין איך געווען זייער אַקטיוו אין דעם יוגנט־פאַראיין. ס'איז געווען נאַטירלעך, אַז אין הויז זאָלן אָפט פאָרקומען דיסקוסיעס און אַמפּערייען צווישן אונדז גופא אַרום אַלערליי געזעלשאַפטלעכע פראַגן, וואָס האָבן אָנגעפילט די לופט מיט ברויזנדיקן טעמפּעראַמענט. די עלטערן האָבן אין אַזעלכע מאָמענטן, מיט באַהאַלטענער צופרידנקייט, אַריינגעוואָרפן אַ באַמערקונג און געפּרוווט איינשטילן די צעוואַרעמטע געמיטער.

איך האָב אויך געהערט צו דעם דראַמקרייז, וועלכער פלעגט געבן פאָרשטעלונגען, וואָס אַחוץ טעאַטער־פאַרוויילונג, איז די הכנסה געגאַנגען פאַר הילף פאַר אָרעמע קינדער און פאַר אָרטיקע אינסטיטוציעס. צווישן די פּיעסן, וואָס מיר האָבן אויפגעפירט, געדענק איך: דוד פּינסקיס „פאַמיליע צבי", שלום עליכמס „דער גט", יעקב גאָרדינס „גאָט, מענטש און טייוול" און יאַקובאָווסקיס „דער וויכאָוואַנעק" (אָדער „שלעכטס און גוטס"). אונדזער דראַמקרייז פלעגט אויך אַרויספאָרן גאַס־טראָלירן אין די אַרומיקע שטעטלעך, וווּ מיר האָבן מיט אונדזערע פאָרשטעלונגען געשאַפן פינאַנסיעלע הילף פאַר פאַרשידענע אָרטיקע, געזעלשאַפטלעכע טיילן פון דער באַ־וועגונג. מיטגלידער פון דער משפּחה האָבן געפּרוווט ווירקן אויף מיינע עלטערן, אַז איך זאָל זיך נישט באַטייליקן אין דער דראַמאַטישער טרופּע, אָבער דאָס האָט מיר נישט גע־שטערט פאָרצוזעצן מיין באַטייליקונג אין דער אַרבעט, וואָס איז געווען נוצלעך, און איז מיר געווען ליב.

אָט די אַלע מאָמענטן האָבן זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון, ווי די שענסטע איבערלעבונגען פון אַ זוניקער יוגנט אין אונדזער שטעטעלע וויעלון, וואָס לאָזט זיך נישט אויסמעקן.

הכנסיה הפראבוסלבית בגן העירוני (1915)

די צערקווע אין שטאָטישן גאָרטן (1915)

אָבער נישט שטענדיק שיינט די זון. עס זענען אָנגעקומען וואָלקנדיקע און פינצטערע טעג. באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן די פּאָליאַקן אָנגעהויבן פּאָגראָמירן אונדזער שטעטל. דאָס איינגעשטעלטע לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג איז מיטאַמאָל שטאַרק צעטרייסלט געוואָרן. די יוגנט האָט זיך אָרגאַניזירט כדי צו באַשיצן דאָס יידישע לעבן קעגן די פּאָגראָמשטשיקעס און וואַנדאַלן.

אין יאָר 1919 האָב איך, אויף דער אויפפאָדערונג פון מיין עלטסטן ברודער, וועלכער האָט געוווינט אין פּאַריז, פאַרלאָזט דאָס שטעטל און בין אַוועקגעפאָרן קיין פּאַריז, צוזאַמען מיט מיין צוקונפטיקן מאַן, אפרים ראַזענבערג פון זדונסקאַ־וואָליאַ. געפאָרן זענען מיר מיט גרויסע האָפענונגען און שיינע חלומות. עפּעס אַ קלייניקייט: „פּאַריז", דער נאָמען אַליין האָט געצויבערט, און אַלערליי פאַרביקע פאַנטאַזיעס האָבן זיך געוועבט און געפלאָנטערט אין די געדאַנקען. אָבער אויסעגלאָזט האָט זיך אַנדערש. דיווירקלעכקייט האָט אונדז געבראַכט אַ גרויסע אַנטוישונג. מיטאַמאָל זענען מיר אָפּגעריסן געוואָרן פון דער היים־סביבה, פון די עלטערן, משפּחה און חברים און פון דער וואַרעמער אינטימקייט פון אונדזער באַליבט שטעטל.

אַחוץ די עלטערן האָב איך איבערגעלאָזט דריי ברידער און אַ שוועסטער, נאָך וועלכע ס'האָט זיך געבענקט. מיין ברודער יעקב, וועלכער האָט געהאַט היתר־הוראה, נאָר האָט נישט געהאַט די מעגלעכקייט זיינס צו דערגרייכן, איז געוואָרן אַ לערער פון העברעיש און יידיש.

צען חדשים זענען מיר געווען אין פּאַריז. דורך דער צייט האָבן מיר זיך ווי נישט איז איינגעאָרדנט, אַרבעטנדיק ביי שניידעריי. אָבער צוליב געוויסע סיבות בין איך געווען געצוווּנגען צו פאַרלאָזן פּאַריז. דעמאָלט האָבן מיר באַשלאָסן חתונה האָבן און פאָרן קיין אַמעריקע. דאָס איז געווען אין יאָר 1920.

מיט 15 יאָר שפּעטער, אין יאָר 1935, בין איך געפאָרן אויף אַ באַזוך קיין וויעלון. און ווידעראַמאָל האָב איך דורכגעלעבט מאָמענטן פון דערוואַרטונגען, אומדערקלערלעכע, אָבער זייער געשפּאַנטע. ס'איז מיר געוואָרן קלאָר, אַז דורך דער צייט זענען מיינע עלטערן, משפּחה און אַלע אַנדערע מענטשן געעלטערט געוואָרן. איך האָב געוווּסט, אַז וויעלון איז נישט נתעשר געוואָרן, און אַז די יידן אין דעם אַלטן פּוילן זענען נישט מיטאַמאָל אויפגעריכט געוואָרן; אָבער דאָך האָבן מיינע געדאַנקען אויף אַ מינוט זיך נישט איינגעשטילט און איך האָב כסדר געטראַכט וועגן וויעלון, ווער פון מיינע יוגנט־פריינד איז נאָך דאָ, וועמען וועל איך דאָרט געפינען, און ווער האָט פאַרלאָזט דאָס שטעטל.

אָט די און אַנדערע געדאַנקען האָבן גאַלאָפּירט אין מיין מוח און דאָס האַרץ האָט ווי געצאַפּלט, אַנצוקומען קיין וויעלון וואָס גיכער. ווען איך בין אָנגעקומען קיין פּויזן, בין איך די גאַנצע צייט געשטאַנען ביים וואַגאָן־פענצטער, קוקנדיק מיט דער גרעסטער שפּאַנונג אין דער ריכטונג פון מיין געבורט־שטעטל, צו וועלכן דער צוג האָט זיך דערנענטערט.

אין צוזאַמענהאַנג מיט אָט דער רייזע, וויל איך דאָ פאַרצייכענען אַן אויפטרייסלענדיקן עפּיזאָד, וואָס איך האָב דעמאָלט איבערגעלעבט. דאָס איז געווען אין בערלין, אויפן וועג קיין וויעלון. די באַן האָט זיך דאָרט אָפּגעשטעלט און איך האָב געמוזט איבערנעכטיקן ביז איך וועל קענען ווייטער פאָרזעצן מיין רייזע. ס'איז שוין געווען דאָס צווייטע יאָר זינט היטלער האָט איבערגענומען די מאַכט. די נאַצים האָבן געבישעוועט פראַנק און פריי און טעראָריזירט די יידישע באַפעלקערונג אין דייטשלאַנד.

די גאַנצע נאַכט האָב איך נישט געקענט איינשלאָפן אויף איין מינוט און געווען דורכגענומען פון אומבאַגרייפלעכער שרעק. ווער האָט דעמאָלט געקענט פאָרויסזען, אַז מיט פיר יאָר שפּעטער וועלן נאַצישע האָרדעס אָנפאַלן אויף פּוילן וואָס האָט אָנגעצונדן די צווייטע וועלט־מלחמה, די בלוטיקע אין דער געשיכטע, וואָס האָט אומגעבראַכט זעקס מיליאָן יידן, איינשליסנדיק כמעט דאָס גאַנצע פּוילישע יידנטום פון אַרום דריי מיט אַ האַלבן מיליאָן נפשות?

נאָכן איבערלעבן דעם קאָשמאַר פון יענער נאַכט אין בערלין, האָב איך איבערגעלעבט אַ פריידיקן און דערהויבענעם עפּיזאָד, וואָס האָט אין דער פולסטער מאָס פאַרגיטיקט פאַר יענער קאָשמאַרפולער איבערלעבונג. דאָס איז געווען דער מאָמענט, ווען איך בין אָנגעקומען קיין וויעלון. אויסשטייגנדיק פון צוג, בין איך געווען שטאַרק איבערראַשט פון דעם גרויסן עולם, וואָס איז געווען פאַרזאַמלט אויף דער פּלאַטפאָרמע. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס גאַנצע שטעטל האָט אַוודאי זיך דאָ פאַרזאַמלט.

אין אָנהייב האָב איך נישט פאַרשטאַנען פאַרוואָס אַזוי פיל מענטשן, אַלע יידישע פּנימער, זענען דאָ, אינמיטן אַ וואָכן־טאָג. אָבער צו מיין שטוינענדיקער צופרידנקייט בין איך באַלד געווויר געוואָרן, אַז דאָס זענען די אַלע ווילע מענטשן אַרויסגעקומען מקבל פּנים זיין פעטערן. די טאָכטער פון די הערשבערגס. ס'איז איבעריק צו זאָגן, אַז דאָס איז פאַר מיר געווען די גרעסטע איבעראַשונג און איז פאַרבליבן ווי אַן אומפאַרגעסלעכער פריידיקער עפּיזאָד אין מיין לעבן.

מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ, איבערגעפולט פון פרייד, בין איך אָנגעקומען אין הויז פון מיינע עלטערן, וועלכע האָבן

מיך אויפגענומען מיט דער גאַנצער וואַרעמקייט, און די אַט־מאָספער פון דער היים האָט מיך אַרומגענומען. דער מורה־הוראה, וועלכער איז געווען אַנוועזנד ביי דער באַגעגעניש מיט מיינע עלטערן, האָט מיר געדריקט די האַנט און מיר גע־ווונטשן: „געבענטשט זאָל זיין דיין וועג פאַר אָפּגעבן כבוד דיינע עלטערן!"

דעמאָלט זענען געווען די „ניין טעג", ווען ביי יידן עסט מען געוויינטלעך נישט קיין פלייש, אָבער דער רב האָט מתיר געווען צו עסן פלייש, ווייל „פּערעלעס קומען פון אַמעריקע איז ביי אונדז אַ גרויסער יום־טוב".

די גרויסע פרייד, וואָס איך האָב איבערגעלעבט פון מיין באַזוכן דאָס שטעטל און פון דער וואַרעמער אויפנאַמע, וואָס איך האָב געניאָסן, איז טיילוויז צעשטערט געוואָרן דורך דעם, וואָס דער גרעסטער טייל פון מיינע יוגנטלעכע פריינד און חברים האָבן פאַרלאָזט דאָס שטעטל, ווער קיין אַמעריקע, אָדער אַנדערע לענדער, און ווער אין די גרעסערע שטעט פון פוילן. געבליבן זענען נאָר די עלטערע מענטשן און קראַנ־קע און ס'האָט געמאַכט אַן איינדרוק ווי דאָס שטעטל איז געוואָרן פאַריתומט. נאָר פון דעסטוועגן, אַפילו אין אָט די שווערע באַדינגונגען, האָבן די יידן דאָך געטראָגן גלויבן און האָפענונג אויף בעסערע צייטן אין פוילן.

מיינע עלטערן זענען געווען אַזוי דערפרייט און דערהויבן פון מיין באַזוך, אַז מיין טאַטע איז אַרומגעגאַנגען איבערן שטעטל, און ווו ער האָט באַגעגנט אַן אָרעמאַן, האָט ער אים געזאָגט: „גיי אַריבער צו מיין פּערעלען, וועט זי דיר פאַרגיטיקן מיט עפּעס".

דאָס זענען איינציקע פּעריאָדן פון מיין שטעטעלע וויעלון, און זכרונות פון דער צייט ווען דאָס שטעטל איז נאָך געווען, און ווען ס'איז אַנגעגאַנגען אַ שפּרודלדיק יידיש לעבן, כאָטש אונטער שווערע באַדינגונגען, אין פוילן.

איצט, דרייסיק יאָר נאָך יענעם באַזוך, שרייבן מיר זכרו־נות פאַר אַ יזכור־בוך, ווי אַ מצבה נאָך אונדזערע וויעלונער שוועסטער און ברידער, וואָס זענען דורך די נאַציישע רוצחים, ימח שמם, פאַרטיליקט געוואָרן. איך פיל זיך שטאָלץ, וואָס צוזאַמען מיט די שארית הפליטה, מיט יענע, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט פון דעם היטלעריסטישן גיהנום, אַרבעטן מיר איינאיינעם פאַר דעם דאָזיקן הייליקן ספר, ווי אַ מאָנו־מענט נאָך אונדזער באַליבט שטעטל וויעלון, וואָס דערמאָנט אונדז אין דעם אומשטערבלעכן געבאָט פון די קדושים־מאַרטירער:

„נישט פאַרגעסן און נישט פאַרגעבן".

קרובים ושכנים נפרדים מבת המשפחה, לרגל נסיעתה לחו"ל בשנות העשרים של המאה

קרובים און שכנים געזעגענען אַ נאָנטן פריינד, צום אָפּפאָרן קיין אויסלאַנד אין די 20־ער יאָרן

מיכאל קונופניצקי

העיירה שלי

כשאני רוצה להעלות זכרונות מילדותי, צפים ועולים זכרונות מהעיירה וילון, בה נולדתי ובליתי את רוב שנות נעורי.

בוודאי לא העיירה, שהיתה כמו כל העיירות האחרות בפולין, מעוררת בי חוויות מיוחדות, אלא אנשיה היהודים אשר הכרתי אותם מקרוב ובני משפחתי שחיו בה.

אלה היו אנשים, רובם בעלי מלאכה וסוחרים זעירים. הפרנסה היתה בדוחק ומלחמת הקיום היתה קשה.

האנטישמיות שררה מאז ומתמיד בקרב האוכלוסיה הפו־לנית. בשנות השלושים גברה האנטישמיות במידה ניכרת. זכור החרם שהטילו הפולנים על החנויות היהודיות עד כדי העמדת בריונים „פיקטניקים" על יד כל חנות יהודית על מנת למנוע קונים פולנים מלהיכנס לקנות.

הנוער חיפש דרכים חדשים של מקורות פרנסה. חלק התחיל ללמוד מלאכת יד בתקוה לבנות את העתיד לא על מסחר אלא על מלאכה ותעשיה. אולם, גם בשטחים אלה התקוות היו קלושות.

הרבה מהנוער נסעו למרחקים כדי לעבור את ה„הכשרה" בתקוה שיגיע תורם לעלות לארץ ישראל. אולם, מעטים מאד זכו לעלות בדרך זו. בינתיים פרצה המלחמה והנאצים פלשו ביום הראשון של המלחמה לעיירתנו, השמידו והחריבו את כל החיים היהודיים.

אני כשלעצמי אינני ראוי לתאר את החורבן והשואה, כי הצלחתי שנה לפני פרוץ המלחמה לעלות ארצה.

זכורני את יום עלייתי לארץ ישראל. רבים מתושבי העיירה באו להיפרד מכמה אנשים ובתוכם אני שעלו לארץ ישראל.

באותו פרק זמן היו מאורעות בארץ ישראל. בכל זאת קראתי מתוך המבטים שלוו אותי, רצונם לעלות לא"י ולעזוב את הגלות.

אז לא תיארתי לי שלא אשוב לראות אנשים אלה, את בני משפחתי הקרובים, או אפילו אי פעם לא לשמוע מהם דרישת שלום.

והנה זה קרה! רק יחידים ניצלו מתופת הנאצים ובפיהם הספורים המזועזעים ביותר על מה שעבר על היהודים עד שנהרגו

רעייתי, בת ר' מרדכי ברום הי"ד, עברה את כל הגיהנום הזה. והיא מספרת לי את קורות ימי המלחמה תחת הנאצים בגיטאות ובמחנות רכוז. מי אינו זוכר את בית הכנסת המפואר, בית־המדרש ובתי־תפילה החסידיים, את בתי הספר ואת המוסדות הסוציאליים: קופות, לינת הצדק ועזרת חולים,

צבור יהודים חרדים בפרידתם מחבר בעלותו לארץ ישראל בשנת 1935
צום אָפּפאָר פון אַ רעליגיעזן יוגנטלעכן קיין ישראל אין יאָר 1935

הכנסת אורחים, את החיים הציבוריים, המפלגתיים, אירגוני הנוער אפילו את ככר „אלטן מארק" שבה עמדו ליצני העיר וצחקו ורכלו על קולם.

כל זה ליגוננו הגדול נעלם ואיננו.

לפעמים הילדים מסתכלים בתמונות בני משפחתי ושו־אלים מי זה? אני עונה: סבתא, דודה, דוד. והם חוזרים ושואלים כדרך הילדים, איפה הם? ואין תשובה בפי. לא ידוע אפילו בברור מה היה גורל משפחתנו וקרובינו.

כל שנות המלחמה וגם אחרי המלחמה עוד קוינו, אולי נשאר שריד, לא תיארנו לעצמנו גודל השואה הזו.

תהיינה השורות האלו ציון לנשמות הקדושות אשר לא נודע מקום קבורתן. הי"ד.

יהושע אייבשיץ

הבטחת נדוניה ותוצאותיה

ר' יוסף־חיים מדוביץ ז"ל

ר' יוסף־חיים מדוביץ ז"ל היה יליד בלשקי, וחתנו של ר' משה'הל גליקסמן מוילון. בר־אורין גדול באורייתא ותלמיד חכם, שנון וחריף, בלמוד הגפ"ת, בקי וממולח בכל מכמני הפלפול. לעומת זאת, היה איש תם במילי דעלמא, האמין לכל אחד, ואף הרהור קל לא עלה על דעתו שאפשר למי שהוא להערים על חברו.

בקשר עם תמימותו, אשר היתה נחלתו כבר בימי עלומיו, ספרו בעיר מקרה: כאשר ההצלחה התחילה להאיר פנים לר' משה'לה גליקסמן, היתה שאיפתו הגדולה להשיא את בתו טשארנה לאברך, תלמיד־חכם מובהק. בין ההצעות השונות, הציעו לו השדכנים גם את העלוי הצעיר יוסף־חיים מבלשקי. רב משה'לה הבטיח נדוניה בת שלושת אלפים רובל, טבין ותקילין. אולם מה עושים כאשר אבי החתן דורש את סילוק הנדוניה עוד לפני כתיבת ה„תנאים", ואילו בכיסו של ר' משה'לה, סכום כזה הנו עדיין בחזקת בל ימצא? אבל אל דאגה, השם יעזור. הכינו סעודת אירוסין כיד המלך, וכאשר כל הקרואים היו מסובין סביב השולחנות והקשיבו ונהנו בהתפעלות מדרשת החתן השנונה, התחמקו החוצה המחותן ר' משה'לה וידידו הטוב ר' הרשל סקשיניה ז"ל, וזה האחרון תחב לידו של ר' משה'לה צרור שטרות עם כתב אישור על קבלת סכום הנדוניה, בסך שלושת אלפים רו"כ, והתחייבות תשלומי הרבית והצטברות הריבית מיד אחרי החתונה, מדי שבוע בשבוע, לחתן.

אחרי החתונה, בהיותו סמוך בעיקר על שולחן חותנו, ישב ר' יוסף־חיים שקוע בלימודיו כל ימות השבוע בהתמדה רבה, ורק ביום שישי הרשה לעצמו כמה שעות לעניני חולין: ללכת ולגבות אצל ר' הרשל סקשינה את ריבית הנדוניה שלו אשר הופקדה אצלו. שכן ר' הרשל סקשינה ישב על פי רוב כל ימות השבוע בברסלוי, לרגל עסקו, ורק לקראת שבת חזר לביתו.

קרה פעם שר' יוסף־חיים, כהרגלו, ביום שישי בא לגבות את הריבית ור' הרשל סקשינה טרם חזר מדרכו. והיום היה יום גשום וסגריר, והאברך הצעיר נכנס ומגפיו מלאים בוץ, וליכלך את הריצפה המקורצפת לכבוד שבת. לא יכלה אלקה — אשת ר' הרשל — להתאפק ופנתה לאברך הנדהם, במענה לשונה החריף: „אברך, בעצם אין לך מה לחפש כאן. להווי יהא ידוע לך, מהיום והלאה, שמעולם לא הפקיד חותנך, ר' משה'לה גליקסמן, בידי בעלי שום נדוניה שלך, וכל הדבר היה תרמית ולמראית עין. אלא שכל שבוע מכניס חותנך את סך הריבית בלבד עבורך, ומוטב שתיפנה ישר לחותנך לקבל את הסכום, ולא תצטרך לכתת את רגליך חינם להנה, וגם לא ללכלך לי מדי פעם את הריצפה שהנני מקרצפת לכבוד שבת".

סיפרו שכאשר פנה ר' יוסף־חיים לחותנו, היה כבר ר' משה'לה גליקסמן במרום עשרו, ובמקום שלושת אלפים רובל שהבטיח, סילק לחתנו כפל כפלים.

ארבעה בנים היו לו לר' יוסף־חיים ז"ל, כולם תלמידי חכמים ובמיוחד בנו פייבל ז"ל, שהיה למדן מופלג וחריף כאביו. חנא־יענקל בנו נמשך כבר קצת להשכלה, וברח פעם לברלין ללמוד, אולם נעתר להפצרות הוריו ולתחנוני הורי אשתו (היה חתנו של ר' בנימין וארשבסקי) וחזר הביתה. בסופו של דבר הושפע מהעולם המתקדם, לבש „קצרות" כל ימיו, ונתן לילדיו חינוך מודרני.

בנו, הד"ר לאון מדוביץ, גר בארצות הברית, והוא היחיד ששרד מכל המשפחה הנאורה הזאת.

אפרים בסרגליק

היי שלום עיירתי!

היי שלום עיירתי; נעקרת מן השורש, בדם ובלהבות, נעלמת מן האופק... כאילו לא היית מעולם...

היו שלום הורי היקרים, אחותי, חמותי, משפחתי, כל חברי, מכירי ויקירי לבי, כולכם שאינכם עוד בחיים.

ארורה תהא, לעולם ועד, היד שקיפחה את פתיל חייכם! אינני יכול להפרד מכם; בעיני רוחי, אני רואה אתכם, כתמול שלשום, כאילו לא קרה דבר.

נצבים אתם בפני, חרוטים בזכרוני, כדמויות חיות; שדורשים את תיקונם. התינוקות של בית רבן, שלא חטאו, עם הבעת פניהם התמימים, והעיניים החולמניות, התובעות את עלבונם; והזקנים מלאי הצער, שבעי תלאות ונסיון חיים מר, שזועקים אלינו: אל דומי! נקמו! זכור מה שעשה לנו עמלק!!!

איך אפשר להפרד מתהום? מגהינום? מתופת? מקברים שאינם, ממתים שאין למצאם מכיוון שהשטן פיזר את גופותיהם ועפרם הקדוש לכל ארבע רוחות עולם, כדי להכחיד אפילו את זכרם. ולא עלה בדעתו, שעל ידי כך הוא ממלא שליחות גורלית... שכל הנטבחים, הנהרגים ועשנם של הנשרפים, ממלאים את האוויר ברעל, שבסופו של דבר יסחוף אותו להשמדה ולאבדון. עדים חיים אנו כיום למרוץ המטורף לאבדן העולם. מרוץ שהוא כעין חוט סמוי והמשך לתהליך הפושע והרצחני שהתחיל מאז. כנראה, שיש דין ויש דיין, וגם שכר ועונש בעולם הזה...

סלחו לנו, מחלו לנו, יקירנו, שיש לנו חולשות חיים של בשר ודם, והשיכחה משתלטת עלינו לפעמים. ואנו ממשיכים את חיינו כאילו לא קרה דבר...

יהיו המילים הספורות האלו קדיש על קבריכם שאינם.

שלמה אוניקובסקי

גירוש יהודים מגרמניה לזבונשין (פולין)

זכורני המאורע שקרה לפני עלייתי ארצה. בחודשים אוגוסט—ספטמבר 1938 גורשו אלפי יהודים מגרמניה, בעלי אזרחות פולנית, לאדמת פולין. בהתחלת הגירוש, הרשו שלטונות פולין את כניסתם, אולם כעבור זמן מסויים נאסרה כניסתם. אחרי השתדלויות ומאמצים מרובים שוב התירו השלטונות את כניסתם. מקום האיסוף והריכוז היה בעיר הגבול זבונשין.

בין המגורשים היו גם כמה מאנשי וילון. בהודע על הגזירה, נסגרו באותו יום כל החנויות היהודיות בוילון. תושבי העיר היהודיים נאספו לאות מחאה בבית הכנסת. דבריו של מר יעקב שאיא השפיעו עמוקות על הנאספים, שהתחייבו בו במקום לתרומה של 3000 זהובים לעזרת ההצלה, לצרכי מזון, הלבשה, תרופות וכו׳. נשים יהודיות נרתמו אף הן לאיסוף מזון ובגדים, שנשלחו למגורשים בזבונשין.

בפעולת הגירוש המרושעת הזו התחילו, למעשה רדיפות היהודים בקנה מידה נרחב בגרמניה.

יצחק ראָטשילד (מאָנטרעאל — קאַנאַדע)

זכרונות פון מיין געבוירן־שטאָט

ס׳איז שוין איבער פערציק יאָר זינט איך האָב זייער יונג פאַרלאָזט מיין געבוירן־שטאָט, דאָך שטייט זי פאַר מיינע אויגן, ווי ס׳וואָלט געווען נעכטן. איך געדענק מיינע חברים און פריינט פון זינט איך האָב אָנגעהויבן גיין אין חדר ביי ר׳ אברהמלע מלמד, וואָס האָט מיך געלערנט עברי, און שפּע־טער ביי ר׳ יידל סופר, ר׳ יצחק שראַדזער, ר׳ מרדכי באָ־לעסלאַווצער, ר׳ הענעך מורה־הוראה און צום לעצט אין דער ישיבה „תורת חסד״, געגרינדעט פון דער אגודת־ישראל. איך האָב געלערנט ביים ראש־הישיבה ר׳ אברהם־נפתלי, וועלכער איז געווען אַ גרויסער למדן (מען האָט אים גערופן דער קאָדלאָווער יונגערמאַן). ס׳דערמאָנט זיך שבת־יום־טובדיקע יידן, חסידים, בעלי־בתים, מזרחיסטן, ציוניסטן און סתם ליבע האַרציקע פאָלקס־מענטשן. עס לאָזט זיך גאָרנישט גלייבן, אַז די אַלע זענען מער נישטאָ.

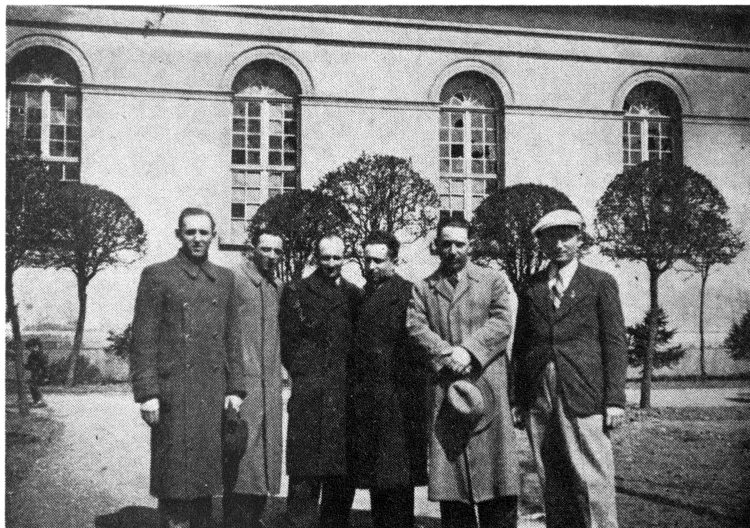
איך דערמאָן זיך אויך, ווען איך בין אין יאָר 1935 גע־קומען פון פּאַריז זיך זען מיט מיין משפחה. דער אַנטיסעמי־טיזם האָט דעמאָלט געבושעוועט און דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט קוים געהאַט פּרנסה, ס׳רוב איז אַפילו זייער אָרעם געווען, אָבער דאָך גייסטיק רייך. יידישע אָרגאַניזאַציעס זענען געווען טעטיק אויפן נאַ־ציאָנאַלן און סאָציאַלן געביט, און שווער האָט מען געהאָ־רעוועט אַרויסצובורגענען דאָס ביסל פּרנסה און געהאָפט אויף אַ בעסערן מאָרגן. אָבער דער בעסערער מאָרגן איז נישט געקומען.

געקומען זענען די דייטשישע מערדער און אַכזריותדיק אויסגעמאָרדעט אַ דריטל פון אונדזער פאָלק, און צווישן זיי — די האַרציקע יידן פון ווילון.

די ציוויליזירטע וועלט האָט געהערט און געזען און — פאַרברעכעריש געשוויגן.

אַ גאַנצע וועלט האָט געזען
ווי מען האָט אין טעג ליכטיקע
און אין נעכט — פינצטערע
מיט באַנען און צו פוס
מיין פאָלק צום טויט געפירט.
אַ מיליאָן קינדער האָבן ביים דערהרגעט ווערן
צו זיי די הענט אויסגעשטרעקט —
און עס האָט זיי נישט גערירט...

יצחק קאַצענעלסאָן
„דאָס ליד פון אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק״

הכניסה לגן העירוני. ברקע — שמשות מנופצות של בית הכנסת (1927)
ביים איינגאַנג אין פּאַרק. אין אונטערגרונד — אויסגעהאַקטע שויבן פון דער שיל

י. אליאַש און ח. ל. מאַשקאָוויטש

אימפּרעזעס אין וויעלון

פּרייז 15 גראָשען
Wieluner Leben
Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ארעס פון רעדאַ
Leben"
Śląska 11

ווילונער
לעבן
ציוניסטיש וואָכנבלאַט

וויעלון, פרייטאָג ערב פסח י״ד ניסן תרצ״ח

קאָמיטעט פון 3־טען קרן־קימת־באַזאַר אין וויעלון.
מאָנטאָג, דעם 18־טען ה. ה., 1־טער טאָג חול המועד, 8 אָוו., קומט פאָר אין מכבי־זאַל
די פייערליכע ערעפענונג
פון
טן קרן קימת
באַזאַר

דער באַזאַר
וועט דאָן זיין עפענען:
דינסטאָג, מיטוואָך און דאָנערשטאָג.
דער זאַל ספּעציעל הערליך דעקאָרירט
פילפאַרביגע עקספּאָנאַטן אויסשטעלונג
רייכער אַרטיסטישער פּראָגראַם
יעדען טאָג פּערוויילונגען!

2 קינדער פאָרשטעלונגען: סטנק ביי
אַן ערשטקלאַסיגן דזשאַז־אָרקעסטער.
נאָך גישט פאָרגעקומענע אַטראַקציעס.
רייכער, געשמאַקער בופעט!
פרטים אין אפישן
און פלוג־בלעטער!

קק״ל

שבת צונאַכטס מוצאי יום־טוב די פייערליכע שליסונג!
צו דער פייערליכער ערעפענונג און צו דער ווייטערדיגער בעזוכונג פון באַזאַר
לאַדען מיר דערמיט איין
די גאַנצע וויעלונער יוד. בעפעלקערונג

Kino Dźwiękowe „HEL"
UŁAN
Ks. JOZEFA
Jadwiga Smosarska
Franciszek Brodniewicz

OSTRZEŻENIE
W związku z ukazaniem się notatki w „Echu Wieluńskim" nr. 98 z dn. 9.4 br. podrywającej mój autorytet, oświadczam że nie polega to na prawdzie. Przeciwko oszczercom wystąpiłem na drogę sądową.
Równocześnie ostrzegam przed rozsiewaniem podobnych nieprawdziwych i uwłaczających mojej czci wieści, gdyż winnych pociągnę do odpowiedzialności karnej.
Jerzy Wierzchosławski
Kanc. przedsiębiorstwa strzeżenia cudzego mienia „Przezorność" w Wieluniu

עס איז וויכטיק צו דערמאָנען אייניקע אונטערנעמונגען, וואָס זענען פאָרגעקומען אין די דרייסיקער יאָרן אין וויעלון, וואָס האָבן אַרויסגערופן פאַראינטערעסירונג ביי דער יידישער באַפעלקערונג און באַגייסטערונג און איבערגעבנקייט ביי דער ציוניסטישער און ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער יוגנט פון אַלע גרופּירונגען.

א. דער ערשטער קרן־קיימת באַזאַר

איינע פון די גרעסטע אימפּרעזעס אין שטאָט, וואָס איז געבליבן איינגעקריצט אין זכרון, איז אָן ספק געווען דער ערשטער קק״ל־באַזאַר מיטן ציל צו פאַרשפּרייטן דעם געדאַנק פון נאַציאָנאַל־פאָנד, ווי אויך צו פאַרגרעסערן די הכנסות פון קרן־קיימת, וואָס איז געוואָרן אויסגעפירט לויט דער איניציאַטיוו פון די פאָרשטייער פון „פּועלי־ציון צ.ס.", און דעם צווישנפּאַרטייאישן קק״ל־קאָמיטעט אין שטאָט, ביי דער אַלגעמיינער מיטהילף פון דער גאַנצער ציוניסטישער יוגנט אין וויעלון.

דער באַזאַר איז פאָרגעקומען אין די פּסח־טעג 1934 אין זאַל „אַכראַנאַ", וואָס איז געווען שיין דעקאָרירט מיט א„י־בילדער און לאָזונגען. רייך מיט עקספּאָנאַטן, וואָס די יוגנט האָט צונויפגעזאַמלט צווישן דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג.

דער באַזאַר איז געווען צאַלרייך באַזוכט. יעדן אָונט איז געוואָרן אויסגעפירט אַ נייער אינהאַלטסרייכער פּראָגראַם: קינסטלערישע פאָרשטעלונגען, רעציטאַציעס, כאָר־געזאַנג, קאָנצערטן פון בלאָז־אָרקעסטער פון „מכבי", ווי אויך פאַרשידענע פאַרווײלונגען און טענץ.

דער באַזאַר איז אויסגעפאַלן זייער אימפּאָזאַנט און האָט איבערגעלאָזט אַ גוטן איינדרוק אויף דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג און אויך אַריינגעבראַכט אַ באַדייטנדיקע הכנסה פאַרן נאַציאָנאַל־פאָנד.

פון דעמאָלט אָן איז געוואָרן אַ טראַדיציע, יאָר־איין, יאָר־אויס, אין די יום־טוב־טעג פון פּסח, איינצואָרדענען באַזאַרן פאַרן קרן־קיימת.

ב. דער באַזוך פון ח׳ משה מענדלעוויטש אין וויעלון

אַנהייב 1935 איז ח׳ מענדלעוויטש געקומען פון ארץ־ישראל נאָך זיין פרוי און קינדער, פאַר זייער עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

גאַנץ ווייניק זענען געווען ביי אונדז אין שטאָט געלעגנ־

הייטן צו דערהאַלטן אַ לעבעדיקן גרוס פון ארץ־ישראל. דערפאַר האָט דער באַזוך פון דעם אָנגעזעענעם פּאַרטיי־טוער און פאָרזיצער פון דער פּועלי־ציון — צ.ס. אין שטאָט, אַרויסגערופן אַ שטאַרקע פאַראינטערעסירונג.

דער ח׳ מענדלעוויטש איז אַרויסגעטרעטן מיט אַן עפנטלעכן רעפעראַט — אויף דער טעמע „ליכט־ און שאָטן־זייטן אין ארץ־ישראל", אין וועלכן ער האָט אַנאַליזירט די לאַגע פונעם א״י־ישוב אין יענער צייט.

די חברים, וועלכע האָבן דערוואַרט צו הערן נאָר ליכט־זייטן, אין בלויע פאַרבן, האָבן זיך מאָמענטאַל אַ ביסל אַנטוישט, ווייל דער חבר מענדלעוויטש איז אויסגעוואַקסן פון די ציוניסטישע רייען, און דאָך זיך נישט דערשראָקן צו שילדערן די ווירקלעכקייט אַזוי ווי זי איז. אָן מורא האָט ער באַהאַנדלט די דעמאָלטיקע פּראָבלעמען וועגן דער אַרבעטלאָזיקייט, די שוועריקייטן פון אַקלימאַטיזירן זיך, כיבוש עבודה, גיין אויף שמירה נאָך אַ שווערן אַרבעטס־טאָג, און נאָך אַנדערע פראַגן. אין דעם רעפעראַט איז אויך געקומען צום אויסדרוק די גרויסע דערגרייכונגען פון א״י־ישוב אויף אַלע געביטן, און איז געקומען צום אויספיר, אַז דער איינציקער וועג פון לייזן דאָס יידישע פּראָבלעם, איז דאָס פאָרזעצן אין אַ שטאַרקערער מאָס דאָס בויווערק אין ארץ־ישראל.

דער ניכטערער און רעאַלער צוגאַנג פונעם ח׳ מענדלעוויטש, האָט איבערגעלאָזט אַ שטאַרקן רושם און געהאַט אַ גינסטיקע השפעה אויף דער ווייטערדיקער ציוניסטישער טעטיקייט ביי אונדז אין שטאָט.

ג. דער באַזוך פון דער פּ.פּ.ס.טוער סיים־דעפּוטאַט סטאַניסלאַוו דיבואַ

ווי באַוווסט איז אין פּוילן פאָרגעקומען אַ געראַנגל צווישן „פּועלי־ציון צ.ס." מיט דעם „בונד" וועגן איינפלוס מצד די פּ.פּ.ס.־פירער, וועלכע האָבן נעגירט דעם וועג פון ציוניזם ווי אַ לייזונג פון דער יידן־פראַגע.

איינער פון די וועגן פון דער פּוע״צ־פּאַרטיי איז געווען דאָס איינאָרדענען באַזוך פון פּ.פּ.ס. אין ארץ־ישראל, גלויבנדיק, אַז זיי וועלן צוריקקומען באַגייסטערטע פון דעם, וואָס זיי וועלן זעען מיט אייגענע אויגן אין לאַנד.

דעפּ׳ דיבואַ, וועלכער איז אַרויסגעפאָרן פול מיט ספקות, האָט זיך טאַקע אומגעקערט אַ באַגייסטערטער פון דעם גרויסן אויפבוי־ווערק און פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער־באַוועגונג. צוריקקומענדיק האָט ער באַשלאָסן אַרויסצוטרעטן מיט אַ ציקל רעפעראַטן איבער שטעט און שטעטלעך אד״ט „נייע מענטשן אויף אַלטער ערד".

ח׳ דיבואַ איז איינגעלאַדנט געוואָרן דורך די „פּועלי־ציון צ.ס."־פּאַרטיי. ער האָט באַזוכט ווילון אין יאָר 1938 און אַרויסגעטרעטן מיט אַן עפנטלעכן רעפעראַט איז זאַל „אַכראַנאַ".

דאָס דערשיינען פון אַ פּאָליאַק אויף אַן עפנטלעכער ציוניסטישער טריבונע האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן אינטערעס צווישן אַלע קרייזן אין שטאָט.

דער רעדנער האָט אַרויסגעוויזן גרויס בקיאות אין די א״י־פּראָבלעמען און במשך זיין צווייישעהדיקן רעפעראַט ברייט אַרומגערעדט אַלע פראַגן אויף אַ לאָגישן און איבערצייגנדיקן אופן.

דער רעפעראַט פון ח׳ דיבואַ איז אַדורך מיט גרויס דערפאָלג און דערגרייכט דעם ציל, פאַרשטאַרקנדיק די סימפּאַטיע פאַרן ציוניסטיש־סאָציאַליסטישן געדאַנק אין ווילון.

דרישת שלום חיה מארץ־ישראל, מתקבלת באהבה ובשמחה ע״י יהודי ווילון

אַ לעבעדיקער גרוס פון ארץ־ישראל גאַסט — ווערט אויפגענומען מיט ליבע און פרייד פון ווילונער יידן

מרדכי שעניצקי

זכרונות פון אמאל

א) אַ ביסל געשיכטע

ווי איך האָב געהערט שמועסן אין מיינע קינדער־יאָרן, זענען, בעת דעם קאָשציושקאָ־אויפשטאַנד אין פוילן אין די יאָרן 1794—1807, שוין געווען יידן אין וויעלון איבער הונדערט יאָר. די אַלטע מויער אַרום דער שטאָט האָבן די פּוילישע אויפשטענדלער אויפגעשטעלט אונטער דער ערד, כדי צו פאַר־טיידיקן זיך פון די רוסישע חיילות. אין דער צייט האָבן די יידן נישט געטאָרט וווינען אין דער שטאָט, דאָס הייסט אַרום דער מויער, וואָס האָט געהאַט נאָך אונטער ערדישע באַהעל־טענישן, נייערט אין צוגעטיילטע פאַר זיי מקומות.

נאָכן אויפשטאַנד פון יאָר 1863, האָבן די יידן אין וויעלון באַקומען מער רעכט און זיי האָבן זיך פאַרשפּרייט אין דער אַלט־שטאָט, ווי אויך אין דער פאָרשטאָט.

ביז יאָר 1905, זענען די וויעלונער יידן באַשטאַנען פון ס׳רוב רעליגיעזע, אָן וועלכעס ס׳איז פּאַרטיי. עס האָבן עקזיס־טירט די חברות: „תלמוד תורה״, „תומכי עניים״, „מלבוש ערומים״, „ביקור חולים״, הכנסת אורחים״ וכדומה. יידן האָבן געצויגן חיונה פון מסחר, קליין־האַנדל (געפאָרן אויף ירידים). בעלי מלאכות האָבן זיך מפרנס געווען פון זייערע אויסאַרבע־טונגען פאַרן רוסישן מאַרק. ר׳ יצחק כוואט האָט געהאַט אַ פאַבריקל פון גרויסע טאָשן־זייגער.

ב) אחדות

נאָך פאַרן יאָר 1905, איז אין וויעלון אויפגעקומען די פּאַרטיי „אחדות״ („בונד״). די „אחדות״ האָט זיך גיך פאַר־שפּרייט איבער דער שטאָט, אַריינגעצויגן אין זייערע רייען ענדליקער בחורים און אַפילו אַריינגעדרונגען אין בית־המדרש. אין „אחדות״ איז אויך אַריינגעטראָטן דער מתמיד און ווויל־לערנער הערשל זעלקאָוויטש, ווען מען האָט דעמאָנס־טרירט מיט די רויטע פענער אין די גאַסן, האָט ער, דער ווויל־לערער, זיך אויך דאָרט באַטייליקט. ער האָט צווישן דער מאַסע געשפּאַנט מיט זיינע יידישע טראַדיציאָנעלע מלבו־שים, געטראָגן אַ בערדל און פיאות. מ׳וואָלט אויף זיכער גע־קאָנט זאָגן, אַז דער רוב פון די דעמאָנסטראַציע זענען געגאַנגען אָנגעטון אַזוי ווי הערשל. נאָך דער דעמאָנסטראַציע איז ער מיט נאָך אייניקע בחורים אַרעסטירט געוואָרן און מ׳האָט זיי אָפּגעשיקט אין דער שעראַדזער תפיסה. כ׳געדענק, אַז נאָכן אַהיימקומען פון דער תפיסה, איז הערשל נאָך געזעסן אין בית־המדרש און געשמאַק געלערנט דעם „חושן משפט״.

דערנאָך, שוין נאָכן יאָר 1905, איז אין וויעלון אויפגעקו־מען די פּ. פּ. ס. פיל יידישע יונגעלייט האָבן באַזוכט זייערע אומלעגאַלע פאַרזאַמלונגען, וואָס זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין געהיימע פלעצער.

מיט עטלעכע יאָרן שפּעטער, זענען אויך אַנטשטאַנען ציו־ניסטישע אָרגאַניזאַציעס, ווי אויך פיר חסידים־שטיבלעך.

ג) דער ערשטער וועלט־קריג

אין 1914, אין אַ שבת־צו־נאַכט, איז אין וויעלון פּלוצלינג פאָרגעקומען אַ מאָביליזאַציע. די מאָביליזירטע זענען באַלד אָפּגעשיקט געוואָרן קיין פּיאָטרקאָוו — אויך איך בין געווען צווישן די מאָביליזירטע. ווערנדיק באַפרייט פון מיליטער־דינסט, בין איך גלייך צוריקגעפאָרן קיין וויעלון. ווי נאָר איך בין אַריין אין שטאָט, האָב איך גלייך דערפילט די מלחמה. באַלד איז דאָס דייטשישע מיליטער געשטאַנען ביי די טויערן פון וויעלון. אָפט זענען פאָרגעקומען צוזאַמענשטויסן. דייטשי־שע און רוסישע מיליטערישע פאַרפּאָסטן האָבן זיך געשלאָגן אויף די גאַסן. צום סוף האָבן די דייטשן פאַרנומען די שטאָט, וואָס האָט זיך אינגאַנצן געענדערט.

ביסלעכווייז האָט זיך דאָס לעבן אין שטאָט אָנגעהויבן נאָר־מאַליזירן. אָבער דער הונגער האָט שטאַרק געבושעוועט, באַ־זונדערס צווישן דער יידישער באַפעלקערונג. ביי אַזאַ מצב האָט זיך געגרינדעט אַ הילפס־פאַראיין — אונטערן נאָמען „עזרת עניים״, דורך אַ גרופּע יונגע־לייט ביי דער מיטהילף פון פרוי שאַיאַ. זיי האָבן פאַרטיילט קאַרטאָפל און ברויט פאַר אומבאַמיטלטע. דאָס האָט אַביסל פאַרלייכטערט די נויט. זיי האָבן אויך געעפנט אַ טייהאַלע, וואָס איז געווען באַזונדערס וויכטיק פאַר אַ גרויסע צאָל יידישע יונגעלייט, וועלכע די דיי־טשן האָבן געבראַכט פון לאָדזש און סביבה אויף צוואַנג־אַר־בעט; ווי אויך פאַר פּליטים, וועלכע זענען געבליבן שטעקן אין וועג, ווייט פון זייער היים.

זין דעם זעלבן יאָר איז אין וויעלון געגרינדעט געוואָרן „אגודת שלומי אמוני ישראל״, וואָס האָט אַרומגענומען אין אָנ־פאַנג נאָר אַ קליינע צאָל מענטשן פון דער שטאָט.

ד) די „מזרחי״ פּאַרטיי און שולע

אין יאָר 1916 זענען פון דער וואַרשעווער „מזרחי״־פּאַרטיי געשיקט געוואָרן קיין וויעלון דעלעגאַטן, כדי צו גרינדן אָן אָפּטיילונג. די פּייערלעכע גרינדונג איז פאָרגעקומען ביי

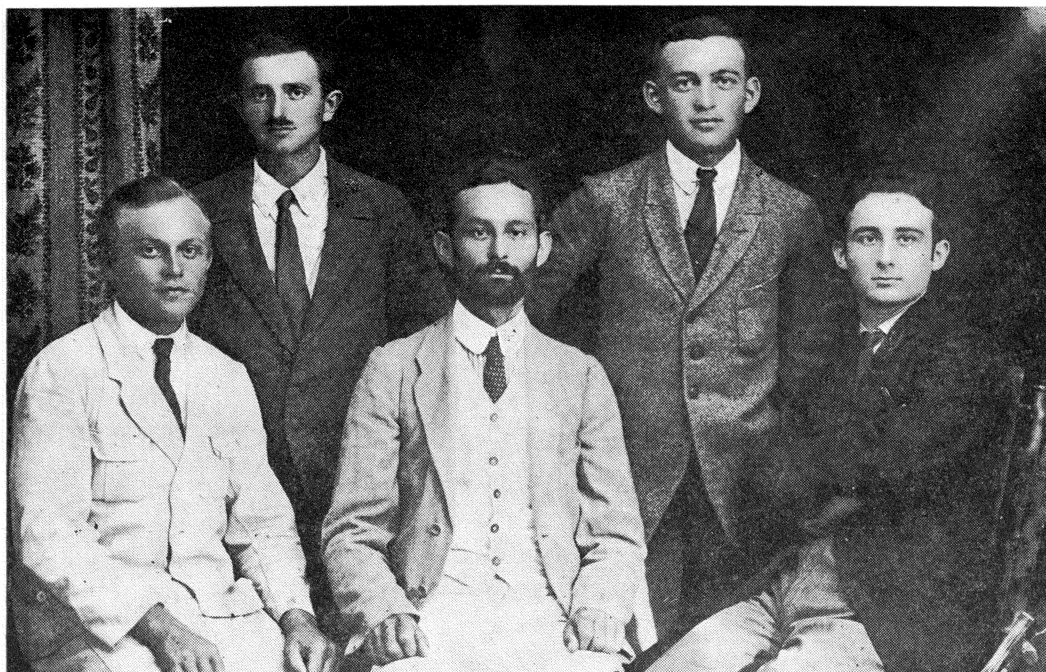
אברהמטשע רייגגאָלד. נישט געקוקט, וואָס די „מזרחי״ האָט ביי אונדז אין שטאָט שוואַך אָנגענומען און איז דערצו שטאַרק באַקעמפט געוואָרן מצד די היגע „אגודת ישראל״ און סתם בעלי־בתים — האָט די מיטגלידערשאַפט דאָרט דאָך געשטיגן. די מחלוקה פון די צוויי רעליגיעזע פּאַרטייען האָט זיך דאַן אַזוי פאַרשאַרפט, אַז אויב עמעצער (און דאָס בין איך געווען) האָט וועמען געבאָרגט אַ פעדער אויסצושרייבן אַ שקל פון „מזרחי״ — איז ער דערפאַר געוואָרן אַרויסגעוואָרפן פון חסידים־שטיבל. אַזעלכע מעשים האָבן געבראַכט דערצו, אַז דער דייטשער וואַכמייסטער פון דער שטאָט האָט זיך וועגן דעם דערוווסט און געוואָלט אַרעסטירן געוויסע מענטשן פון „אגודת ישראל״. נאָר איך מיט רייגגאָלדן האָבן דערצו נישט דערלאָזט. דער דאָזיקער פאַל האָט גראָד גורם געווען, אַז די „מזרחי״ זאָל זיך ביי אונדז שטאַרק אַנטוויקלען.

אין ווילון איז געווען אַ פריוואַטע שול — אַ חדר מתוקן, ווו מען האָט געלערנט העברעיִש (די דאַנקעוויטש שולע) היות די „מזרחי״ האָט באַשלאָסן צו עפענען אַ חדר, ווו מען זאָל לערנען די העברעיִשע שפּראַך, האָט עס שטאַרק אויפגעבראַכט דאָס הייפעלע מענטשן פון דער „אגודת ישראל״, זיי האָבן בשום אופן נישט דערלאָזט, אַז די לערער זאָלן לערנען מיט די קינדער אין דער שול! האָט די „מזרחי״ באַשלאָסן, אַז איך זאָל אין דער שול זיין דער לערער צוזאַמען מיט משה אלחנן דאַנקעוויטשן.

די העברעיִשע שול האָט געהאַט אַ גרויסן לאָקאַל פון 3 גרויסער צימערן אין אַ געשלאָסענעם הויף און איז מוסטער־האַפט געפירט געוואָרן אַזוי, אַז אַפילו די גרעסטע קעגנער האָבן געמוזט איינזען די נויטווענדיקייט דערפון. אַפילו דער ווילונער רב, הרב גרינבערג, איז אַמאָל אַריינגעקומען פאַרהערן די קינדער משניות און האָט אויסגעדריקט זיין צופרידנקייט.

איינמאָל האָט עמעצער פון „אגודת ישראל״ אַ שכן פון דער שול, זיך באַהאַלטן אונטערן טויער און זיך צוגעקוקט ווי אַזוי איך מאַך מיט די קינדער גימנאַסטיק אויף העברעיִש, איז ער גלייך געלאָפן איבער דער שטאָט און דערציילט, וואָס ער האָט געזען... נו, נו, האָט זיך דאָס אַביסל געקאָכט! מיר האָבן דערפון געהאַט גענוג צרות, אָבער נישט מיד געוואָרן און ווייטער ממשיך געווען אונדזער וויכטיקע אויפגאַבע. מיר האָבן צוגענומען דעם מוזיק־לערער אלי בעסער, וועלכער האָט די קינדער געלערנט זינגען העברעיִשע לידער. דעם 4טן אַפּריל 1920 איז אין סאַן־רעמאָ איבערגעגעבן געוואָרן דער מאַנדאַט אויף ארץ־ישראל, אַז ענגלאַנד זאָל אויספירן די באַלפור־דעקלאַראַציע. ווען איך בין מיט די תלמידים געגאַנגען פון דער שול און געמאַכט אַ פּאַראַד און מאַרשירט פון שול אַהין צו די פייערלעכקייט פון דער היסטאָרישער געשעעניש, האָט געדראָט, אַז די שול זאָל אויפהערן צו עקזיסטירן. שפּעטער זענען ווייטער געקומען שטערונגען פון גאָר אַ צווייטן אָרט, די שול־געביידע האָט ווידער געדראָט צו ווערן פאַרכאַפּט מצד דעם פּוילישן מיליטער („שלאָנזאַקעס״), וואָס האָבן געהאַט גרויס חשק זיך דאָרט צו באַזעצן, אָבער ווען זיי זענען אַהין געקומען און זיך צוגעקוקט ווי איך מאַך די לעקציע פון גימ־

וילונאים בישראל בשנת 1921
ווילנער אין ישראל — פון רעכטס: יעקב שניצקי, יצחק אנקלביץ, מרדכי שניצקי, יצחק קשפיצקי, יחזקאל בירנבאום

וילונאים בישראל בשנת 1925
פייטל חמורא, יהודה אַנקלביץ, מאיר אנקלביץ, יצחק לחמן
ווילנער אין ישראל אין יאָר 1925

נאַסטיק מיט די תלמידים — זענען די אַוועק געפּלעפּטע, און אַפילו באַדאַנקט פאַר דער גוטער לעקציע.

אויסער די לעקציעס פון גימנאַסטיק און לימודים, ווי משנה און אַזוי ווייטער אין דער דערמאָנטער שול (וואָס האָט, לײדער, נישט געגעבן אויף פּרנסה אין יענע צייטן) האָב איך אויך געאַרבעט אַלס עלעקטראָ־מאָנטער און געווען מיטגליד אין דער פאַרוואַלטונג פון יידישן האַנטווערקער־פאַראיין אין ווילון, ווו דענטיסט ד״ר פ. לעווין איז געווען פאָרזיצער. איך בין דעלעגירט געוואָרן צוזאַמען מיט משה אַלטמאַן צו דער ערשטער ראַיאָן־קאָנפערענץ פון האַנטווערקער אין מאַי 1920.

דער האַנטווערקער־פאַראיין האָט געפירט אַ וויכטיקע טעטיקייט. אין יענער צייט איז אויך דאָרט געווען אַ קאָאָפּעראַטיוו פון לעבנסמיטל־פּראָדוקטן, און אויך אַ גרויסע צאָל פּאָד־צודאַטן פאַר בעלי־מלאכות.

איינמאָל אין אַ מאַרק־טאָג (דינסטיק) האָבן די „שלאַגנזאַ־קעס" גענומען רויבן ביי דער ווילונער יידישער באַ־פעלקערונג. ס'איז ביי די יידן אַנטשטאַנען אַ בהלה, און אַ דאַנק דער אינטערווענץ (פון מיר און פון נאָך צוויי יידן) ביי דער העכערער מיליטער־מאַכט, זענען די רויבערייען אָפּגע־שטעלט געוואָרן.

אין יאָר 1921 האָב איך עולה געווען קיין ארץ־ישראל און מער די אַמאָליקע היים נישט באַזוכט.

בעשייניגונג

דערמיט בעשטעטיגען מיר אז דער עלעקטער־טעכניקער ה' מרדכי שעניצקי מיטגלידער פון ווילונער יוד. האנטווערקער פעראיין, און איצטיגער פערוואלטונגס־מיטגליד. האט פיעל געלייסטעט און ניצען געברענגט אויף ארגאניזאציאן און קולטור־
געביעט בעים היגען יוד. האנטווערקערטום.

די פערוואלטונג
פון ווילונער יוד. האנדווערקער־פעראיין
פארזיצענדער: [illegible]
וויצע: [illegible]
סעקרעטאר: [illegible]

ווילון 25/II 921

אַ באַשטעטיקונג פון יידישן האַנטווערקער־פאַראיין צום אָפּפאָר פון מרדכי שעניצקי אין יאָר 1921

מ. ה.

די חברה „מלבוש ערומים"

די חברה „מלבוש ערומים" איז געווען איינע פון די וויכטיקסטע און טעטיקסטע חברה אין ווילון. די חברה האָט אָנגעהויבן איר טעטיקייט אין דער צייט פון אָנהויב פון דעם יאָרהונדערט ביז דעם צווייטן וועלט־קריג.

דער עיקר „סעזאָן" פון די אַקציעס לטובת די קינדער פון אומבאַמיטלטע עלטערן האָט זיך אָנגעהויבן ראש־השנה־צייט. צוערשט זענען די עלטערן געקומען אין דער חברה צו רעגיסטרירן זייערע חדר־יינגלעך וועגן וואַרעמער קליי־דונג אויף ווינטער. בערך 50 קינדער האָבן יעדעס יאָר באַ־קומען הילף, וואָס איז באַשטאַנען פון וואַרעמע ווינטער־פּאַלטענדל און אַ פּאָר שטיוועלעך צו דערמעגלעכן די יינגלעך אויך ווינטער צו לערנען אין חדר, אָדער שולע, און דערמיט געהאָלפן באַקעמפן דעם אַנאַלפאַבעטיזם.

די חברה „מלבוש ערומים" איז געגרינדעט געוואָרן דורך חנן שאיא. אין די יונגע יאָרן איז חנן שאַיאַ געווען אַ בעל מלאכה, אַ בלעכער, דערנאָך ווען ער איז איבערגעגאַנגען צו מסחר און מצליח געווען, האָט ער געשאָנקען אַ שיינעם לאָקאַל אין זיין הויז אויף אָקולנאַ־גאַס פאַר אַ בית התפילה, וואָס האָט אַריינגענומען עטלעכע מנינים מתפללים. ער האָט אויך — אויף זיין חשבון — רעמאָנטירט, מעבלירט, לויטן סטיל פון אַ בית־כנסת, איינגעאָרדנט אַן ארון הקודש. פּרוכת און ספרי־תורה.

דאָרט האָט זיך קאָנצענטרירט די גאַנצע טעטיקייט פון דער חברה און אויך אָפט פאַרשידענע אַנדערע געזעלשאַפט־לעכע אימפּרעזעס פאַר וווילטעטיקע צוועקן און אַנדערע נוצ־לעכע צוזאַמענטרעפן פאַר שטאָטישע ענינים.

אין דער גאַנצער צייט פון דער טעטיקייט פון דער חברה „מלבוש ערומים" איז זי געשטיצט און אָנגעפירט געוואָרן דורך פּשוטע בעל הביתישע יידן, וועלכע האָבן אַליין געהאַט גענוג זאָרגן פאַר זייער אייגענער עקזיסטענץ.

חגיגות משפחתיות פאמיליע־פייערונגען

„בת־מצווה

מסיבה לרגל חתונת אח באמריקה
אַ משפחה פייערונג

„לחיים" לאירוסין
„לחיים" צו אַ פאַרלאָבונג

יפה בעסערגליק

דאס שטעטל וויעלון

אָט שטייט פאַר מיינע אויגן דאָס שטעטל וויעלון. ווער פון אונדז געדענקט נישט, דאָס שטייגער־לעבן אין דער אַלטער היים: דער שווערער קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ. אָט אין מיטן וואָך, אַ דינסטיק, אַ מאַרק־טאָג, ווען יידן פון דער גאַנצער אומגעגנט קומען זיך צונויף. שוין אין חצות הייבט מען אָן צו שפּאַנען, בכדי צו פאַרכאַפּן די פּאָזיציעס אויפן אַלטן מאַרק; ווער מיט וועגענער — באַלאָדנט מיט סחורות: גאַלאַנטעריע, קאָנפעקציע, עסנוואַרג און מיט כל מיני זאַכן, וואָס די דאָרפישע באַפעלקערונג פאַרלאַנגט. וויפל יידן פון שטעטל האָבן געוואַרט אויפן דאָזיקן טאָג, בכדי צו קענען ראַנגלען זיך מיטן ווייטערדיקן קיום. וויפל נויט איז געווען, וועגן וואָס מען האָט נישט געוווּסט, ווייל מען האָט זיך געשעמט מיט דער אָרעמקייט.

מיט וואָס האָט מען אַלץ נישט געהאַנדלט? אַ מסחר פון אַ פאָר שטיקלעך זייף און אַ ביסל זאַלץ און שוועבעלעך, אין ווערט פון אַ 20 זלאָטעס, און פון דעם האָט אַ ייד אויסגעהאַלטן אַ שטוב מיט קינדערלעך. וויפל זענען געווען אַזעלכע אין שטעטל, וואָס האָבן געלעבט אין דחקות? אַוודאי צוויי דריטל. אָבער דערפאַר, אַז ס׳איז געקומען שבת אָדער אַ יום־טוב, האָט דאָס גאַנצע שטעטל באַקומען אַ גאַנץ אַנדער פּנים. די קינדערלעך אויסגעוואַשן; די געשעפטן — פאַרמאַכט. ס׳האָט זיך געדאַכט ווי ס׳וואָלט געוויזן נאָר אַ יידישע שטאָט, ווייל ס׳רוב יידן האָבן געוווינט אין צענטער, און ס׳רוב געשעפטן זענען געווען אין יידישע הענט. די יידן אין יום־טובדיקע מלבושים האָבן דעמאָלט געשפּאַנט מיט יראת־הכבוד — ווער אין שיל אַריין, ווער אין שטיבלעך אָדער בית־המדרש.

געווען זענען אין שטעטל אויך פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, ווי לינת־הצדק, וווּ מ׳האָט אָרעמע־לייט געהיילט בחינם; אַ גמילת־חסד־קאַסע, וווּ אָרעמע־לייט האָבן זיך אויסגעבאָרגט אַ פאָר זלאָטעס, בכדי זיך מיט דעם אַרויסהעלפן און אָפּצאָלן מיט גראָשנס; חברה מלבוש ערומים, חברה האָלץ אד״גל. אַפילו יידישע אַרעסטאַנטן האָבן באַקומען מיטאָג און חלות אויף שבת.

ערשט דער שבתדיקער שפּאַציר אויפן אַלטן מאַרק, ווי אויך אין נאַטשעלניקס גאָרטן, וווּ יעדעס ווינקעלע איז באַקאַנט געווען פאַר די ראָמאַנסירנדיקע פּאָרלעך. וואָס שייך פּאַרטייען האָט זיך דאָס שטעטל אויך נישט געהאַט וואָס צו שעמען, ס׳איז געווען פון כל־טוב — ״אגודת ישראל״, „מזרחי״, „עת לבנות״, ביז קאָמוניסטן.

אויך דער ספּאָרט האָט אין שטעטל אַריינגעדרינגען אין יידישע קרייזן: די „זש.ט.ג.ס.״ מיט אירע ספּאָרט־לייט.

אַלע שטייען זיי נאָך איצט פאַר מיינע אויגן.

*

אָט זע איך אויפן הויף פון סענדזשימיער דאָס רבילע

מנוחת שבת בגן העירוני (1935)

שבת־רו אין שטאָטישן פּאַרק

קבוצת ספורטאים מ„זש. ט. ג. ס." עם מדריך ההתעמלות
אַ גרופע ספאָרטלער פון זש. ט. ג. ס. מיטן טורנלערער

קבוצת ספורטאים (1927)

אַ גרופע ספאָרטלער

מיט די ווייסע זאָקן און דעם שטריימל מיט דער זיידענער זשופּיצע מיט דער גאַרטל פאַרצויגן. ער שפּאַנט איבער דעם הויף און ווי ר׳באַמערקט אַ ייִנגל, דערנענטערט ער זיך און איז בודק צי ער טראָגט אַרבע־כנפות.

איך זע אַ געשטאַלט מיט אַ ווייסער באָרד, אַ צעקרימטער גוף, צוויי צעפּאַטלטע פּיס, מיט אַ גרויסע שאַנק אויף די איינגעבויגענע פּלייצעס, מיט אַ גראָבן שטריק אַרומגעבונדן — דאָס איז געווען בצלאל דער טרעגער פון שווערע משאות. האָט ווער געהערט ווי זיין קערפּער קראַכט אונטערן דרוק פון דער שווערער משא? ער האָט זיך קיינמאָל נישט באַקלאָגט אויף דעם שווערן גורל, אַזוי ווי ר׳וואָלט צו דעם געבוירן געוואָרן. אָבער דערפאַר פּרייטיק־צו־נאַכט — דאָס ווייסע טישטעך מיט די אויסגעפּוצטע פינקלדיקע מעשענע לייכטערס און די פלאַמענדיקע ליכט, וואָס האָבן אַריינגע־בראַכט די שבתדיקע געמיטלעכע שטימונג.

ווער געדענקט נישט דעם גרויסן אומגעלומפּערטן בחור מיט דער לאַנגער קאַפּאָטע — זומער און ווינטער אין דעם זעלבן בגד: אַן אויסגעשמירטע קאַפּאָטע, אָנגעזאַפּט מיטן ריח פון הערינג און נאַפּט, דער באַנטשע שוויג פון ווילון, וועלכער האָט, דאַכט זיך, קיין מאָל קיין עלטערן נישט גע־האַט, תמיד אַ הונגעריקער מיט געשוואָלענע הענט פון קעלט און הונגער צוזאַמען. ער האָט זיך אַרומגעשלעפּט מיט די פּאַר הערינג און ביסל נאַפּט אין דער באַנקע, כדי צו פאַר־דינען אויף ברויט... אויך אים האָבן שפּעטער די היטלער־מערדער אויפגעהאַנגען אין מיטן מאַרק, אָט דער באַנטשע ישראל (מיטן צונאָמען „נאַבעל״), האָט אויפן מזבח אַרויס־געשטעלט די רוצחים אַ פייג...

ברוך בענדיט מייראַנץ

אַ מעשה שהיה

„גאָט איז גערעכט, זיין תורה איז גערעכט און אויך דו ביסט גערעכט״. אָט דאָס ווערטל האָב איך געהערט אומע־טום אין מיין היימשטאָט ווילון: ביים ענדיקן אַ וויכוח אין ווילונער בית־מדרש, אָדער בעת אַ הייפל יידן זענען גע־שטאַנען אין נייעם מאַרק, אָנגעשפּאַרט אויף זייערע שטעקנס, אויסקוקנדיק אַ „שטיקל״ פּרנסה. אָבער ביז די פּרנסה וועט קומען, האָט מען דערוייל גערעדט וועגן וועלט־פּאָליטיק, וועגן די לעצטע געשעענישן אין שטאָט, אָדער וועגן די לעצטע קהילה־וואַלן. ווען איינער פון זיי איז שוין מיד גע־וואָרן און געוואָלט פאַרענדיקן דעם וויכוח, האָט ער אָפּט געענדיקט מיט דעם אויבנדערמאָנטן ווערטל.

דער מקור פון אָט דעם ווילונער ווערטל איז מיר נישט באַוווּסט ביז היינט, אָבער די מעשה, וואָס איך ברענג דאָ און איז באַזירט אויף דעם ווערטל, האָט מיך זייער אי־בעראַשנדיק דערמאָנט דעם פּיקאַנטן ביישפּיל, וואָס איך פלעג הערן אין מיינע קינדער־יאָרן אין ווילון. דערציילט האָט עס מיר מיין פריינד אברהם דוד ליפשיץ, דער זון פון ר׳׳ מאיר ליפשיץ הי״ד פון ווילון וועלכער וווינט איצט אין פּתח־תקוה.

ומעשה שהיה כך היה.

אין ווילון, אין נייעם מאַרק, איז געווען אַ הויז מיט אַ גרויסן פּירקאַנטיקן הויף. אַרום זענען געשטאַנען אַלטע שטאָקיקע מויערן, באַוווינט דורך יידן פון אַלע מינים: חסי־דים און סתם־יידן, לאַנג־געקליידטע און קורץ־געקליידטע. אויך די פּרנסהס זענען געווען פאַרשידענע: אַ הערינג־הענד־לער, אַ פּעלכל־הענדלער, אַ תבואה־סוחר, אַ גאַלאַנטעריע־געשעפט, שניידער, שוסטער און אַנדערע יידישע מלאכות האָבן דאָרט נישט געפעלט. אויך אַ מלמד איז דאָרט געווען — אהרון יוסף דער לאָמער. איך גלייב, אַז פיל ווילונער גע־דענקען נאָך דעם לאָמען אהרון יוסף. די אַלע וואָס געדענקען אים נישט, וועלן זיכער זיך דערמאָנען דורך דער פאָלגנדי־קער געשיכטע.

ווי געזאָגט איז אהרון יוסף מלמד געווען אַ לאָמער, אָבער נישט סתם אַ לאָמער. זיין גאַנצער קערפּער איז געווען אַן אויסגעקרימטער. ער האָט זיך באַוועגט זייער לאַנגזאַם מיט דער הילף פון צוויי שטאָלצן אונטער ביידע אָרעמס. ער פלעגט זיך אָנהענגען אַן די צוויי שטאָלצן און וואַרפן דעם רעכטן פוס פאָרויס; דער לינקער פוס איז געווען אויסגע־קרימט און קירצער און איז אַראָפּגעהאַנגען ווי אַן אַ ציל. אַזוי האָט ער זיך געשלעפּט יעדן פרימאָרגן מיטן טלית־זעקל אונ־טערן אָרעם אין שטיבל אַריין דאַווענען מיט מנין. אָבער אַזוי ווי דער גוף זיינער איז געווען פאַרקריפּלט, אַזוי איז דער

קאָפּ ביי אים געווען מער ווי נאָרמאַל. פון הינטער די ברע־מען האָבן אַרויסגעקוקט צוויי שוואַרצע קלוגע אויגן. זיינע באַקן זענען תמיד געווען צעפלאַמט, רויטלעך פון גרויסער אָנשטרענגונג ביים באַוועגן זיך. אַ שוואַרץ צעפּיצלט בערדל, וואָס איז געוואַקסן אָן אַ סדר, אַ שטיקל דאָ און אַ שטיקל דאָרט, האָט באַפּוצט זיין ביינערדיק פּנים.

אהרון יוסף מלמד האָט געוווינט אין איינעם פון די פּאַרטער־וווינונגען אין דעם גרויסן הויף. אין דעם איינציקן צימער ווו ער האָט געוווינט, האָט ער אויך געלערנט מיט זיינע תלמידים די גמרא־ייִנגלעך. קיין גרויס „חדר" האָט ער נישט געהאַט, אפשר אַ צענדליק גמרא־ייִנגלעך האָבן ביי אים געלערנט. איז דאָס געוויינלעך געווען אַ זייער קנאַפּע פּרנסה, אָבער זיינע גאַנצע פאַרדינסטן האָט ער אַוועקגעגעבן זיין ווייב, און זי, די רביצן, האָט געפירט דאָס באַלעבאַטיש־קייט — אַן אָרעם לעבן פון אַ מלמד.

אהרון יוסף מלמד האָט געלעבט מיט בטחון, נישט גע־זאָרגט אויף מאָרגן — גאָט וועט העלפן... אָבער זי, זיין ווייב, די רביצן, האָט געהאַט ווייניקער בטחון, זי איז גע־ווען פּראַקטישער. זי האָט באַשלאָסן פון צייט צו צייט אַראָפּ־נעמען פון דעם געלט וואָס זי האָט באַקומען פון איר מאַן, און האָט עס אָן זיין וויסן באַהאַלטן.

באַהאַלטן איז דאָס געלט געווען אין אַ זעקעלע און דאָס זעקעלע — אין אַן ערדענעם פּסחדיקן טאָפּ, און דער טאָפּ אין אַ צווייטן און אין אַ דריטן און אין אַ פערטן. און די אַלע טעפּ האָט זי אַוועקגעשטעלט אויפן בוידעמל איבער דער קיך. דאָרט איז זי געווען זיכער, אַז איר לאָמער אהרון יוסף וועט עס נישט דערגרייכן.

עס איז פאַריבער אַ צייט און אהרון יוסף האָט באַמערקט, אַז אין טעלער ווערט וואָס אַ מאָל ווייניקער, הגם זיין ווייב פאָדערט תמיד וואָס מער. איז אים די זאַך געוואָרן אַ ביסל פאַרדעכטיק. איבערהויפּט אַז דאָס ווייב פאָרעט זיך פון צייט צו צייט ביי די יום־טובדיקע טעפּ, הגם פון פּסח איז שוין אַוועק אַ שפּאָר ביסל צייט. האָט זיך אהרון יוסף געצופּט ביים בערדל און מיטן גמרא־ניגון צוגעברומט: דברים בגו...

איינמאָל אין אַ פרימאָרגן איז זיין ווייב אַוועק אויפן מאַרק איינקויפן אויף שבת, האָט אהרון יוסף באַפוילן איינעם פון זיינע תלמידים אַרויפצוקלעטערן אויפן בוידעמל איבער דער קיך און אַראָפּנעמען אַלע פּסחדיקע כלים, צווישן זיי אַ פּיר־פּאַכיקן טאָפּ. האָט ער זיך אַוועקגעזעצט און אַרויסגענומען איין טאָפּ פון צווייטן ביז ער איז צוגעקומען צום ריכטיקן טעפּל און דאָרט אין אַ זעקעלע איז געלעגן אַ היפּש ביסל מטבעות.

אהרון יוסף האָט לאַנג נישט געטראַכט, דאָס געלט אַריינ־געלייגט אין קעשענע און באַפוילן זיין תלמיד ברענגען פון דרויסן אַ ביסל שערבלעך. די שערבלעך האָט ער אַריינגע־לייגט אין זעקעלע און דאָס זעקעלע מיט די שערבלעך צוריק אין טעפּל און אַלע טעפּ צוריק אַוועקגעשטעלט דאָרט ווו זיי זענען געשטאַנען.

אהרון יוסף האָט צוריק געעפנט די גמרא און גענומען לערנען מיט זיינע תלמידים מיטן גמרא־ניגון ווי פריער. באַלד האָט זיך געעפנט די טיר און די רביצין מיטן קוישל איז אַריין מיט קוראַזש אין „חדר". ווידער איז איר געלונגען אַראָפּצו־נעמען אַ פּאָר גראָשן, כדי אַוועקצולייגן אין דער זייט. אין דער מינוט האָט זיך אהרון יוסף צעזונגען מיטן גמרא־ניגון: „תנו רבנן — האָבן די רבנן געלערנט, אשה, אשה — אַ ווייב, נו קינדערלעך, זאָגט שוין אַלע מיט — תנו רבנן, אשה — אַ ווייב, אַז אַ ווייב לייגט אַוועק געלט אָן איר מאַנס וויסן, זאָגט די גמרא: ווערט דערפון שערבלעך..."

די רביצן, הערנדיק וואָס די גמרא זאָגט, האָט איר אַ ציפּ געטאָן ביים האַרצן; באַלד איז זי אַרויף אויפן בוידעמל און זיך גענומען פאָרען ביי די יום־טובדיקע כלים. זי האָט אַרויסגענומען דאָס זעקעלע... און אָך און ווי! פון געלט איז געוואָרן שערבלעך!...

שנעל איז זי אַרונטער און אַרויס מיט אַ געשריי צו איר מאַן: „אוי! גאָט איז גערעכט, זיין תורה איז גערעכט און דו, מיין מאַן, ביסט אויך גערעכט!..."

בית הקברות בוילון - דאס וויעלונער בית הקברות

בית־הקברות בוילון

דאס בית־הקברות אין ווילון

על קבר אבות

יארצייט

יחיאל געלבאַרד

נשים צדקניות אין וויעלון

אַ רעש און אַ רעקלאַמע האָט זיך אין אונדזער שטאָט וויעלון געפירט אַ פרויען־אינסטיטוציע א״נ „בית לחם״ (געשאַפן נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג, בערך אין יאָר 1918־19). איך גלייב, אַז די אינסטיטוציע האָט עקזיסטירט ביז די היטלער־חיה איז געקומען און האָט אומגעבראַכט אויף אַזאַ אכזריותדיקן אופן כמעט דאָס גאַנצע אייראָפּעיִשע יידנטום — דערונטער אויך אונדזער קהילה וויעלון הי״ד.

די אויפגאַבע פון „בית לחם״ איז געווען צו לינדערן די נויט און העלפן, ווי ווייט מעגלעך, בכבודיקע משפחות אין דער פאָרם פון מתן בסתר. די הויפּט־עסקניות זענען גע־ווען: חנה אברהם ישראלטעס (אַזוי האָט מען זי גערופן) בריינדל סוסאַק, אגב האָט זי זוכה געווען צו קומען קיין ארץ־ישראל און דאָ געקומען צו קבר־ישראל, עווא באַב־ראַווסקי (די פרוי פון חיים באַבראַווסקי), איטע בוימאַץ, די עסיקמאַכערין און נאָך אַנדערע. פון וואַנען ס׳האָט זיך געבילדעט די אידעע פון „בית לחם״ — אַריינצובליקן אין די שטובן פון אַזעלכע בכבודיקע משפחות, ווו לפנים האָט זיך געדאַכט, אַז דאָרטן איז פאַראַן פרנסה, בעת אין דער אמתן האָט מען דאָרטן געהונגערט. טאָג־איין טאָג־אויס האָט מען לאַנגע יאָרן געזען בריינדל סוסאַק און איטע בוי־מאַץ באַלאָדנט מיט קוישן פּאַרשידענע פּראָדוקטן. זיי האָבן דאָס פאַרטיילט אויף אַזאַ אופן, אַז דער מקבל האָט טיילמאָל כמעט גאָרנישט געוווּסט. אַמאָל איז עס געווען דורך אַ שכן, און סתם דורך אַ געוועלב. אַזוי האָט זיך דאָס געפירט, אָן הילף פון קיינעם, נאָר צווישן זיך. זיי האָבן איינגעפירט חודש־געלט, אָבער מיט דער צייט האָט עס זיך אַרויסגעוויזן נישט גענוגנדיק, ווייל די הוצאות זענען געוואַקסן, האָבן זיי אונטערגענומען אַן אַקציע צו שאַפן מער מיטגלידער, וועלכע זאָל צאָלן חודש־געלט, באַשטימט אַ שטענדיקן אינקאַסענט, (ר׳ יעקב זאנטשטיין), און די פרויען עווא באַבראַווסקי און פרוי היינסדאָרף האָבן געפירט דעם בילאַנס פון די הכנסות און הוצאות.

אויף די דאָזיקע נשים צדקניות קאָן מען זאָגן דעם פּסוק (ווו שלמה המלך מאָלט דאָס בילד פון דער יידישער פרוי) זאָגט ער צוו. אַנד. „כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון״, זיי האָבן נישט געוואַרט ביז דער אָרימאַן וועט קומען, נאָר געגאַנגען צום אָרעמאַן אויף מיט די הענט „וידיה שלחה — ושלח זה הרגל״.

ZŁOŻONO | **געשפענדעט**

ofiarę | Sume | לטובת דעם

narzecz | zł. 7 gr. 65 | בית־לחם

Bet-Lechem | Podpis R. Szajowa | אין

w Wieluniu | וויעלון.

שמעון האַראָנטשיק

מיין רבי משה־אהרן

מיין רבי משה אהרן איז געווען אַ ייד מיט אַ פּנים — סאַמע באָרד. בלויז די קיילעכדיקע קאַרטאָפל־נאָז האָט אים אַרויסגעקוקט פון דער גרוי־האַריקער געדיכטעניש, ווי אַן איינציק אינדזעלע פון אַ ברייט־אויסגעאָסענעם טייך.

אַז ער פלעגט עסן, דער רבי משה אהרן, פלעגט ער מיטן לעפל אַ פּאָר־אַריין טון ערגעץ אינמיטן דעם וואַלד גרויע האָר — קיין מויל האָט מען אינגאַנצן נישט אָנגעזען. ווען ער האָט דעם לעפל פון דאָרט צוריק אַרויסגענומען, איז ער געווען ליידיק, אָבער די האָר פלעגן זיך באַוועגן, ווי די גראָזן אין אַ טייך, בשעת דער ווינט טרייבט, אַרבעט מעשים צווישן די כוואַליעס און באַוועגט זיך און וואַרפט זיי אַהין און צוריק.

מיך, אַ צעניאָריק ייִנגל, פלעגט באַזונדער אינטערעסירן דער אופן פון זיין אַריינפּאָרן מיטן לעפל געקעכטס אין דעם וואַלד גרויע האָר. איך האָב מיך געחידושט, ווי אַזוי ער ווייסט אין דער דאָזיקער פאַרוואַקסענער געדיכטעניש צו געפינען דאָס מויל, גלייך אַהין אַריינצוטרעפן. און חוצדעם — זיין גאַנצער אָרט עסן, וואָס איז אינדערעמתן געווען נאָר אַ מין קנייטשן און באַוועגן מיט דעם ים האָר, און אַז איך פלעג אַזוי גאַפּיען אים אין פּנים אַריין ביים עסן, האָט עס אים פאַרדראָסן און ער האָט אויף מיר אַ געשריי געטון:

— וואָס קוקסטו מיר אַזוי אין האַלדז אַריין? מ׳טאָר נישט. ס׳קען מיר נאָך אַן עין־הרע פאַרשאַטן און כ׳קען מיך קרעקן.

מילא, קיין עין־הרע וואָלט אים פון מיר נישט פאַרשאַדט, נאָר אַז ער זאָל זיך אַ ביסל אַ קרעק טון, אַ ברעקל זאָל זיך אים אַ ביסל אַ שטעל טון פּאָפּעריק, נישט אַהין און נישט אַהער, דאָס וואָלט מיך אפשר נישט אַזוי שטאַרק געאַרט. ער פלעגט דאָך מיך פאַר אַ ליאַדע גאָרנישט אַזוי ביטער מקיים־פּסק זיין, אַזוי שרעקלעך מיך שמייסן מיטן קאַנטשיק.

נאָר זאָלט איר ווידער נישט מיינען, אַז דאָס ווילד־באַוואַקסענע פּנים איז שוין געווען די איינציקע שיינע זאַך ביי מיין רבין, חלילה. ער האָט פאַרמאָגט נאָך עפּעס: אַ בילע אויפן רעכטן אויער. און נישט סתם אַ בילעלע.

און אָט די בילע איז געווען די צווייטע זאַך, וואָס האָט מיין בליק צוגעצויגן, מיר געצוווּנגען אויף אים, דעם רבין, גאַנצע טעג צו קוקן. מיינע אויגן האָבן כסדר געבלאָנדזשעט פון זיין באָרד־ים מיטן נאָז־אינדזעלע אינדערמיטן צו דער גרויסער, רויטער בילע אויפן אויער.

געלערנט האָב איך ביי מיין רבין משה־אהרון אין חדר — נישט לייענען און נישט שרייבן, נאָר עפּעס מאָדנע מיני זאַכן. למשל: ווי דער דין איז געווען, אַז איינער אַן אָקס האָט איינגעוואָרפן אַ שייער... אָדער ווי דער דין איז, ווען איינער האָט דעם צווייטן פאַרדינגען אַ שטוב און האָט דעם, וואָס האָט די שטוב געדונגען, נישט געגעבן דעם שליסל... נאָר אַזעלכע מיני ענינים פלעגט מען מיט אונדז, חדר־ייִנגלעך, דאָרט קנעלן גאַנצענע טעג, פון פריען באַגינען ביז שפּעט ביינאַכט.

אין אַן איינציק שטיבל איז דאָרט אין דעם רבינס וווינונג, אין אונדזער „שול" — דער רביצינס שלאָפצימער מיט דער קיך צוזאַמען און מיט אונדזער חדר... איז דאָרט געווען דושנע און הייס, און בשעת דער רבי פלעגט אין אונדז תלמידים צען ייִנגלעך, אַריינאַקערן וועגן אַ „געשטויסענער קו" און וועגן דער שטוב אָן שליסל, האָט זיך מיר גאָר געוואָלט אַ לויף אַרויס טון פון חדר אויף דער לופט.

דרויסן איז געווען אַ פרייע וועלט: זומער־לעב, לאָנקעס מיט גראָז און מיט פעלד־בלימעלעך... אַלץ האָט געבליט און געלעבט... און אין חדר איז געווען טונקל און טרויעריק, און די קולות פון די ייִנגלעך, וואָס האָבן מיט אַזאַ אַלטן ניגון אונטערגעזונגען ווערטער, וועלכע זיי האָבן נישט פאַרשטאַנען, האָבן אויף מיר אָנגעיאָגט אַ שלאָף, און אַז דער רבי פלעגט דערזען, ווי איך זיץ און דרימל, האָב איך גלייך אַ דערשפּיר געטון אַ ברענענדיקן ווייטיק פונעם קאַנטשיק מיט די האַרטע רימענס:

— שלאָפן דיר, דו אָרטשיק! — האָט געדונערט אַ ברום פון דער באָרד אַרויס.

פאַרנאַכט, נאָכן אָפּזיצן דעם טאָג ביים רבין, זענען מיר ערשט אַוועק אין „שקאָלע", לערנען רוסיש.

דער רוסיש־לערער האָט קיין ווילדע באָרד נישט געהאַט און קיין בילע אויפן אויער אויך נישט. דערפאַר איז ער אָבער געווען אַ שרעקלעכער בראָנפן־טרינקער, און ס׳רוב איז ער געווען שיכור.

ער איז געווען אַ געוועזענער אונטער־אָפיציר, האָט געהאַט אַ פּאָר בייזע אויגן, אַ רויטע נאָז און אַ פּאָר גרויסע וואָנסעס, ווי בייטשן.

אין שקאָלע האָבן מיר נישט געלערנט וועגן אָקסן און

קי; דאָרט האָבן מיר געלערנט אויף אויסנווייניק אַלע טיטולן פון רוסישן צאַר און פון זיין גרויסער משפחה... דאָס איז געווען אַ מעשה אָן אַן עק, לאַנג און גרויס, גאָר נישט ווי־ניקער לאַנגווייליק, ווי ביים רבין אין חדר. אויך האָט ער אונדז געלערנט זינגען דעם רוסישן הימן וועגן דער הייליקייט פון קייזער און אונדז געמאַטערט דערמיט ביז אין דער שפּעטער נאַכט.

אָט די צוויי זענען עס געווען, ביי וועמען מיר, די יינג־לעך, האָבן פאַרברענגט דעם גאַנצן זומער־טאָג, פון באַגינען ביז שפּעט, און אונטערגעשיידט האָט זיך דער לערער באַרי־סענקאָ פון רבין ר' משה־אהרן נאָר מיטן שלאָגן.

ער האָט נישט אַריבערגעלייגט און געשלאָגן מיטן קאַנ־טשיק, נאָר מיט אַ שטאָלענער ליניע איבער די שפּיץ פינגער. און — צוליב פאַרשידנאַרטיקייט — אויך אויסגעריסן די פאות...

אָט אַזוי בין איך דעם גאַנצן טאָג געווען פאַרנומען מיטן לערנען, און קיין יידיש בריוול פאַרט נישט געקענט אָנשרייבן, ווייל געלערנט האָבן מיר נאָר גמרא און רוסיש.

דערפאַר האָב איך מיך פון מיין רבין משה־אהרן אויס־געלערנט אַ מין לשון, וואָס ביי אים האָט עס געהייסן „פּויליש רעדן"...

איינמאָל ווען איך בין צוריק אַריינגעקומען צום רבין און דערציילט, אַז אינדרויסן וויל מיך שלאָגן אַ שגץ און איך האָב מורא אַהיימצוגיין, האָט דער רבי אַ כאַפּ געטון די גאַרטל, מיט וועלכער ער גאַרטלט זיך אַרום ביים דאַווענען, אַרונטער־געמאַכט זיך די פאות, און אַרויסקומענדיק צוגעלאָפן צום שגץ, זיך איבער אים אַ צעשאָקל געטון, ווי איבער אַן אָפּע־נער גמרא, מיט אַ שפּרוך:

— יאַק טי בענדזשעס קניפּאַוואַטש, טאָ אַן (אַנגעוויזן אויף מיר) בענדזשע שרייאַוואַטש, — און גיך צוריק אַריינגע־ל'אָפן, ווייל טאָמער וועט דער שגץ זיך אויף אים אַליין אַ לאָז טון.

און איך, אַ צעניאָריק יינגל, בין דערביי געבליבן שטיין אַזוי טרויעריק דערשלאָגן, באַנעמענדיק מיטאַמאָל, וועער עס איז מיין דערציער, דער „העלד", וואָס פאַר אַ ווערט עס האָט זיין לערע און ווי ער קאָן באַשיצן...

חנה יאַקובאָוויטש

שטאט־טיפן

ווי יעדע שטאָט אין פּוילן, האָט אויך ווילון געהאַט זיין משוגענעם — דער געלער אברהם יצחק. ווען מענטשן זענען געווען אויפגעלייגט, האָבן זיי זיך אַרומגעשטעלט אַרום דעם משוגענעם און זיך מיט אים געוויצלט. האָט איינער גע־האַט אַ בייז האַרץ אויף עמיצן, פלעגט ער אָנרייצן דעם משו־גענעם, אַז ער זאָל יענעם מאַכן אַ „מי שברך".

דער געלער אברהם יצחק האָט זיך לאַנג נישט געלאָזט בעטן און יענעם געמאַכט אַזאַ „מי שברך":

מי שברך אַ מת,
אַ מת זאָלסטו ווערן;
אין מאַרק זאָלסטו קערן,
קערן זאָלסטו אין מאַרק,
און צעברעכט דעם קאַרק.
דעם קאַרק זאָלסטו צעברעכן,
און מיט שפּילקעלעך זאָל מען דיך שטעכן,
שטעכן זאָל מען דיך מיט שפּילקעלעך,
און גיין זאָלסטו אויף קילקעלעך.
און אויף קילקעלעך זאָלסטו גיין —
ונאמר אָמן.

ער פלעגט דאָס זעלבע אויפן אָרט אויך איבערזעצן אויף פּויליש.

אויב דער געלער אברהם יצחק האָט געהערט פון וועמען זאָגן „פאַרהענגל", פלעגט ער אים אויפמערקזאַם מאַכן, אַז מען זאָגט נישט אַזוי, נאָר „פשוידווישעק; אויף בעטגע־וואַנט איז ביי אים אַרויסגעקומען: „לושקאַ־קראַוואַ־שטשאַנאַ".

אין שטאָט איז אויך געווען דער שטומער און בלינדער יענקל. ער איז געווען אַן אַלטער ייד און תמיד געגאַנגען מיט אַ שטעקן. ער פלעגט שרעקן די קינדער, צוליב וואָס זייערע מוטערס האָבן דערפון געליטן. בלינדערהייט פלעגט ער קריכן איבער יידישע הייזער און זיך קיינמאָל נישט טועה געווען, צו וועמען ער האָט געדאַרפט אַריינגיין. ביים עפענען אַ טיר, האָט ער צוגעברומט: „טרו־טרו־טרו..."

מהווי העיר

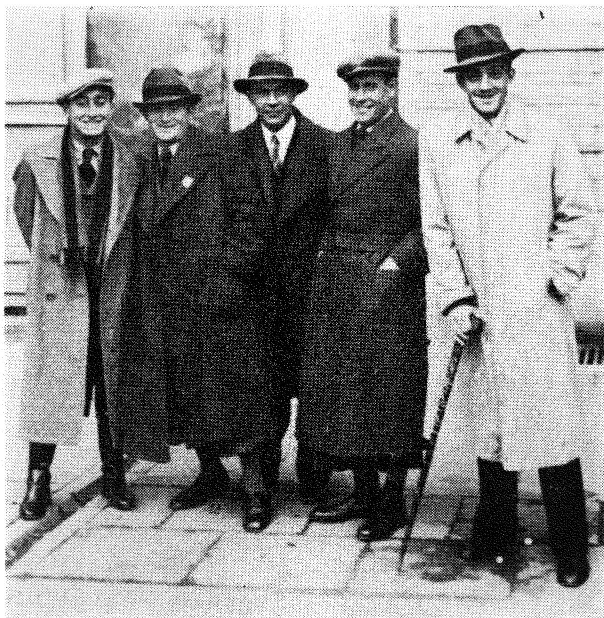
ר׳ חיים פרידנזון מטיף מוסר לקבוצת צעירים

ר׳ חיים פרידנזאָן זאָגט מוסר אַ גרופּע יוגנטלעכע

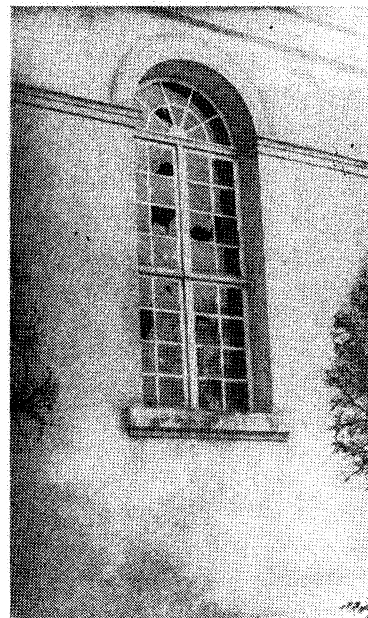
קבוצת צעירים יהודיים

אַ גרופּע יידישע יוגנטלעכע

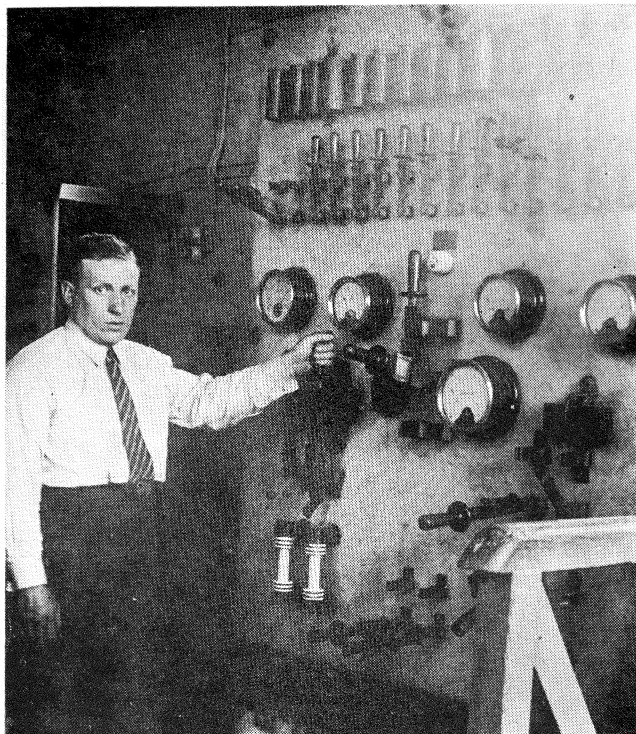

קבוצת צעירים יהודיים

אַ גרופּע יידישע יינגעלייט

שמשות בית הכנסת שנופצו בידי בריונים פולניים
אויסגעהאַקטע שויבן פון דער שיל דורך פוילישע כוליגאַנעס

כתריאל סוסק עובד
בתחנת החשמל בוילון

צעירים יהודים בחופשה מהצבא הפולני (1924)
יידישע יונגעלייט אויף אורלוב פון פוילישן מיליטער

נוער יהודי בגן עירוני

יידישע יוגנטלעכע אין שטאטישן פּאַרק

הלוויה של אהרון קשפיצקי עסקן „המכבי"

די לויה פון א „מכבי" עסקן

חיי הכלכלה

דאס עקאנאמישע לעבן

חלק שלישי

דריטער טייל

חלק שלישי — דריטער טייל

תוכן / אינהאלט

מ. מענדלעוויטש

ווילנער ייִדן — אַ שאַפנדיקער און פּראָדוקטיווער עלעמענט

ביזן טאָג פון אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג זענען די ייִדישע איינוווינער אין ווילנע געווען אין אַלגעמיין אַ שאַפנדיקער און פּראָדוקטיווער עלעמענט — דער באַזיס פון דעם ווירטשאַפטלעכן און עקאָנאָמישן לעבן אין שטאָט און אומגעגנט.

די גרויסע מערהייט פון דער ייִדישער באַפעלקערונג, האָט געצויגן איר יניקה און עקזיסטענץ פון אַרבעט, מלאכה און אַלערליי קליין־פאַבריקאַציע; זיי זענען אויך געווען ענג פאַרבונדן מיטן מסחר און קליינהאַנדל, ביים פאַרקויפן די פּראָדוצירטע אויסאַרבעטונגען, ביי געשעפטן און ביי סטראַגאַנעס אויף מערק אין ווילנע און דער גאַנצער סביבה.

האַנטווערקער

גאָר אַ גרויסן פּלאַץ האָבן פאַרנומען אין ווירטשאַפטלעך־עקאָנאָמישן לעבן אין שטאָט די הונדערטער ייִדישע האַנטווערקער־וואַרשטאַטן; אַ גרויסער טייל פון מלאכות זענען כמעט אויסשליסלעך אויסגעפירט געוואָרן דורך ייִדישע הענט, ווי למשל:

שניידער־וואַרשטאַטן פון אַלע קאַטעגאָריעס: פון ערשט־קלאַסיקע, באַשטעלטע אַרבעט, און פון אַלע סאָרטן קאָנפעקציע־אויסאַרבעטונג פאַר דער גאַנצער ייִדישער און קריסטלעכער באַפעלקערונג.

„סנדלר" — „אַ שוסטער" ב. מיירנץ

קאַמאַשנשטעפּער, היטלמאַכער, קליידער־קאָנפעקציע און אויך ספּעציעל באַשטעלטע אַרבעטן, וועש־קאָנפעקציע, האַנט־ און מאַשין־שטיקעריי, זייגערמאַכער, גלעזער, בלעכער (די ייִדישע בלעכער־מייסטער האָבן אויסגעפירט די קאָמפּליצירטסטע אַרבעטן אין דער שטאָט און אין דער גאַנצער געגנט), פאָטאָגראַפישע אַנשטאַלטן, פאַרשידענע האָלץ־שניצערייען (דרעקסלערס), ביכער־איינבינדער, קירזש־נער, רימער און נאָך אַנדערע פאַכן.

ס׳זענען אויך געווען מלאכות, ביי וועלכע צווישן דער גרויסער מערהייט פון ייִדישע פאַכלייט האָבן זיך אויך געפונען איינצלנע קריסטלעכע וואַרשטאַטן, ווי למשל, מאַלערס, שלאָסערס, שוסטער פון פאַרשידענע קאַטעגאָריעס, טישלער, שמידן, קצבים, בעקערס, קאָנדיטאָרס, פריזירער, עלעקטראָטעכניקער און נאָך אַנדערע פאַכן.

די אַלע דערמאָנטע ייִדישע האַנטווערקער האָבן באַשעפטיקט הונדערטער אַרבעטער, כמעט אַלע ייִדן, און אויך אַ גרויסע צאָל פון זייערע בני־המשפּחה, וואָס האָבן ממשיך געווען מיט דער זעלבער מלאכה וואָס איז איבערגעגאַנגען פיל מאָל בירושה פון דור צו דור.

קליין־פאַבריקאַציע

די קליין־פאַבריקאַציע, וואָס האָט פאַרנומען אַ זייער בכבודיקן און ניצלעכן פּלאַץ אין שטאָט און סביבה, איז געווען אַ פּראָדוקט פון ייִדישער ענערגיע און שכל און איז פּראָדוצירט געוואָרן נאָר דורך ייִדישע הענט.

זייף־פּראָדוקציע. צוויי גרעסערע בשותפותדיקע זייף־פאַבריקן האָבן געהאַט אָנערקענונג פאַר זייערע גוטע אויס־אַרבעטונגען. דאָס שותפות פון דער פירמע אנקלעוויטש, רובינשטיין, גראָסמאַן און סוסאַק, און אויך דאָס שותפות פון באַרנשטיין און מאיראָוויטש.

קלענערע זאָקן־פאַבריקלעך, ווו ס׳זענען אויסגעאַרבעט געוואָרן פאַרשידענע סאָרטן זאָקן, האָבן געהערט צו: קריי־מאַלאָווסקי, נאַכע זיגלער, מענדלעוויטש און אַנדערע.

איין איינציקע וועב־שטולן האָט איינגעאָרדנט אברהם ראָגאָווסקי און פאַבריצירט פאַרשידענע שטאָפן, וואָס איז געווען אַ נייע דערשיינונג אין ווילנע.

גאַרבערייען, גרעסערע און קלענערע פאַבריקלעך, מיט זייער ערשטקלאַסיקער לעדער־אויסאַרבעטונג, האָבן געהערט

צו די שותפים וואַלמאַן און ערליך, און אויך די קלענערע פאַבריקלעך פון לועל און דזשובאַס.

אייל אויסאַרבעטונג פון פלאַנצן האָט פּראָדוצירט די משפחה ראָטשילד און אין די שפּעטערע יאָרן — זינדל זיגעלמאַן.

די פּאַפּע־פאַבריק אויפן בוגאַי האָט געהערט צו שטייער און בערקאָוויטש.

ס׳איז כדאי צו דערמאָנען די פּאָפּולערע קאַשע־מאַכערס: רוויזע די קאַשע־מאַכערין פון דער פאַרשטאָט, און אייזיקל פון נייעם מאַרק. זייערע גוטע אויסאַרבעטונגען זענען געווען זייער באַליבט ביי אַלע באַלעבאָסטעס.

פאַרבעריי. דאָס דרוקן פאַרשידענע מוסטערן, אויך פאַרטיקע שטאָפן, האָט געהערט צו די ברידער קשעפּיצקי און אהרן מאיר.

דרוקערייען. אין ווילון האָבן עקזיסטירט צוויי יידישע דרוקערייען — פון בנימין און יוסף ביאַליק, ווו ס׳איז געווען געדרוקט אויך די וואָכנצייטונג „דאָס ווילונער לעבן”, און אויך די דרוקעריי פון משה פייפער (אין די יאָרן 20־1919 ס׳האָט עקזיסטירט נאָך אַ דרוקעריי פון אַ געוויסן אונגער, אָבער זי האָט זיך ליקווידירט). די צוויי עקזיסטירנדיקע דרוקערייען האָבן אויסגעפירט אַרבעטן פאַר די מוניציפּאַלע און רעגירונגס־אַמטן און פאַר פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס און פריוואַטע פערזאָנען און פירמעס.

ס׳איז כדאי צו דערמאָנען די סאָדעוואַסער־פאַבריק, וואָס האָט אויך אויסגעאַרבעט פאַרשידענע משקאות און אויך געווען דער צענטראַלער פאַרקויף פון ביר און דער איינציקער צענטער פון אייז־פאַרקויף זומער־צייט פאַר דער גאַנצער באַפעלקערונג אין שטאָט.

די פאַבריק איז געווען דאָס אייגנטום פון דער פאַרצווייגטער משפחה מאַיעראָוויטש און געהערט צו די ברידער מאיר און שלאָמעק. במשך פון דער צייט איז די פאַבריק איבערגעגאַנגען בירושה צו זייערע קינדער און קרובים.

מיטן וווּקס און אַנטוויקלונג פון דער שטאָט איז נאָך צוגעקומען אַ סאָדעוואַסער־פאַבריק און פון פאַרשידענע קוואַס־אויסאַרבעטונגען, וואָס האָט געהערט צו הערשל יאַסקאָוויטש.

אין ווילון האָבן אויך עקזיסטירט אייניקע וואַרשטאַטן, וואָס האָבן אויסגעאַרבעט פאַרשידענע צוקערוואַרג, און געהערט צו ישעיה צינצינאַטוס, מענדל זעלקאָוויטש, הערשל זעלקאָוויטש און מיכאל לייב מיכאַלאָוויטש.

אין שטאָט האָבן נאָך עקזיסטירט וואַרשטאַטן און פאַכן מיט וועלכע יידן האָבן זיך באַשעפטיקט, וועגן וועלכע מיר זענען לייִדער נישט ביכולת אַלע צו דערמאָנען.

מסחר

אין מסחר, אין אַלע פאָרמען, סיי די גרויסע הורט־געשעפטן, אַזוי אויך דער קליינהאַנדל, קרעמעריי, סטראַגאַנעס און מאַרק־שטייער, זענען די ווילונער יידן געווען פאַרטראָטן בערך 90 פּראָצענט.

כדאַי צו דערמאָנען די שיינע, גוט־איינגעאָרדנטע און סאָלידע הורט־געשעפטן, אויך פאַר איינצל־פאַרקויף, מיט גוטער באַהאַנדלונג און באַנעמונג. אין די בראַנזשעס: מאַנופאַקטור, באַקליידונג (מאַנטלען, אַנצוגן אד״גל), אייזן צום בויען, פאַרבן־ און אייזן־גאַלאַנטעריע, קאָסמעטיק, דעליקאַטעסן, פּרוכט־געשעפטן, ספּירט, ווייַן און פאַרשידענע געטראַנקען, קיך־מכשירים, טאַבאַק און סיגאַרעטן, שרייב־מאַטעריאַל, הורט־געשעפטן פון קאָלאָניאַל־פּראָדוקטן און צענדליקער דעטייל־קראָמען, לעדער־אויסאַרבעטונגען און צודאַטן פאַר שוסטער, שיך־געשעפטן, ניי־מאַשינען און שניידער־צודאַטן, שפּילצייג, באַהייצונג, האָלץ און קוילן, און אַ געשעפט פון נאַפט־ און בענזין־פּראָדוקטן.

פאַרשידענע ניצלעכע אונטערנעמונגען

די יידישע איניציאַטיוו און אונטערנעמונגס־גייסט האָט זיך אויסגעצייכנט אויף פאַרשידענע געביטן פון ווירטשאַפט־

רחוב נרוטוביצ׳ה
נאַרוטאָוויטשאַ גאַס

לעכן און עקאָנאָמישן לעבן און אין איר אויפשטייג לטובת דער גאַנצער באַפעלקערונג אין ווילנער קרייז.

ווילון איז געווען באַרימט מיט אירע שטיין־גרובנס, וואָס האָבן געליפערט בוי־מאַטעריאַל, שטיינער און ציגל פאַר דער גאַנצער אומגעגנט. די אייגנטימער זענען געווען די פאַרצווייגטע יידישע משפחה באָוראָווסקי.

קאַלך־גרובן. דאָס גרובן און אויסאַרבעטן קאַלך האָט געהערט צו דער משפחה רייך.

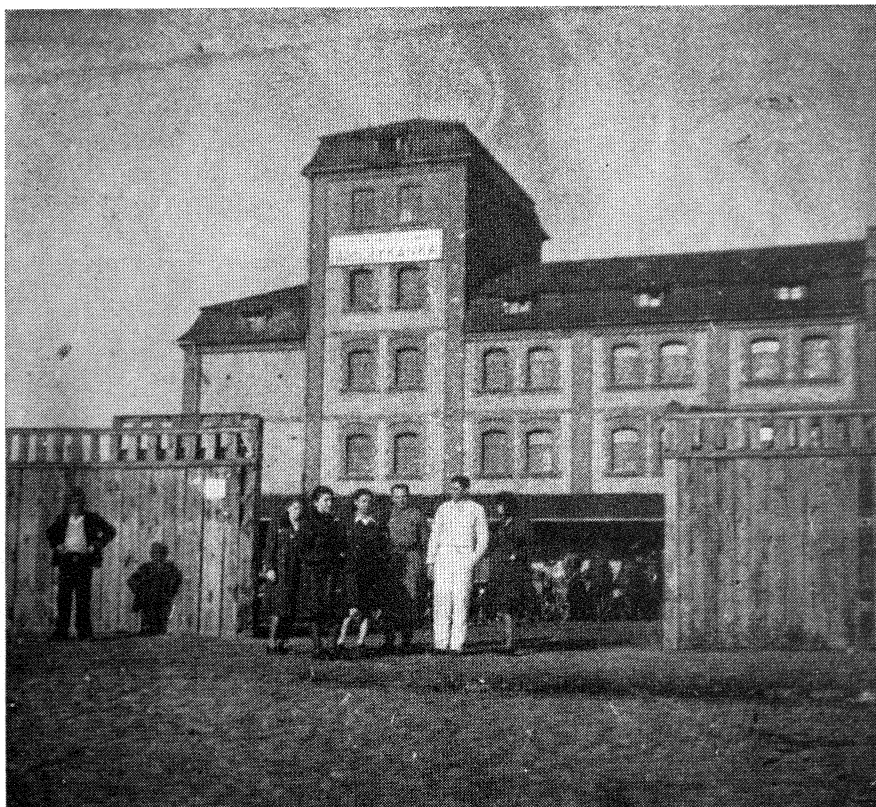
טאַרטאַקן האָבן געהערט, אין פאַרשידענע תקופות, צו הענריק דאַווידאָוויטש, בנימין וואַרשאַווסקי, אליעזר בערקאָוויטש, יונג, אריה ראָזענבלאַט און נאָך פאַרשידענע שותפים. אין די פאַבריקן האָבן די יידישע אייגנטימער באַשעפטיקט יידישע און קריסטלעכע אַרבעטער און אָנגעשטעלטע.

דאַמף־מילן. אַ דאַנק דעם יידישן שאַפונגס־גייסט זענען אויפגעבויט געוואָרן צוויי גרויסע דאַמף־מילן, די „אַמעריקאַנקאַ" — דורך די אייגנטימער ברוך זעלקאָוויטש, לייב בערקאָוויטש, אבא קעמפינסקי און שותפים: קלמן קאַסרעל און הערשל שטערנבערג. די דאַמף־מיל „ספּולקאָוואַ" האָט געהערט צו די שותפים: אברהם דוד יאַקובאָוויטש, יענקל העלפגאָט און יחיאל הערשליקאָוויטש א"אַ. צענדליקער יידישע משפחות האָבן געצויגן זייער חיונה, זייענדיק באַשעפטיקט ביי פאַרשידענע אַרבעטן און ביים באַדינען די צוויי מעכאַנישע מילן פאַר דער לאַנדווירטשאַפטלעכער באַפעלקערונג פון דער גאַנצער סביבה, באַזונדערס פאַר דעם פויערטום, איז דאָס געווען אַ גרויסע פאַרלייכטערונג און ניצלעכער פאַקטאָר.

מיטן אויפקום פון די צוויי דאַמף־מילן זענען פאַרשוווּנדן געוואָרן פון ווילונער האָריזאָנט די פרימיטיווע קליינע הילצערנע ווינט־מילן, וואָס זענען געווען דורות־לאַנג צעוואָרפן אויף די פעלדער אַרום דער שטאָט.

די קאָמוניקאַציע און פאַרבינדונג פון ווילון. מיט דער גרויסער האַנדלס־ און פאַבריק־שטאָט לאָדזש און אויך מיט טשענסטאָכאָוו און די דייטשע גרענעץ־שטעטלעך פראשקא־זאוויסנא און ווירושאָוו־פאָדזאַמטשע — איז באַדינט געוואָרן דורך יידן.

ביזן יאָר 1914 איז די קאָמוניקאַציע געווען צופרידנשטעלנדיק און צוגעפּאַסט צו דער דעמאָלטיקער צייט. בערך אַ צוויי צענדליק משפחות, טייערע אַרבעטזאַמע באַלעבאַטישע יידן האָבן פלייסיק און פינקטלעך באַדינט די גאַנצע באַפעלקערונג און געזאָרגט פאַר אַ רעגולערע פערזאָנען־קאָמוניקאַציע און פאַר משאות — גרויסע לאַסט־וואָגנס, אַלץ געשפאַנט מיט פערד. שפעטער, אין די 20ער יאָרן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1939, איז די פּאַסאַ־

קבוצת ניצולים על־יד תחנת הקמח „אמריקנקה" בשנת 1945

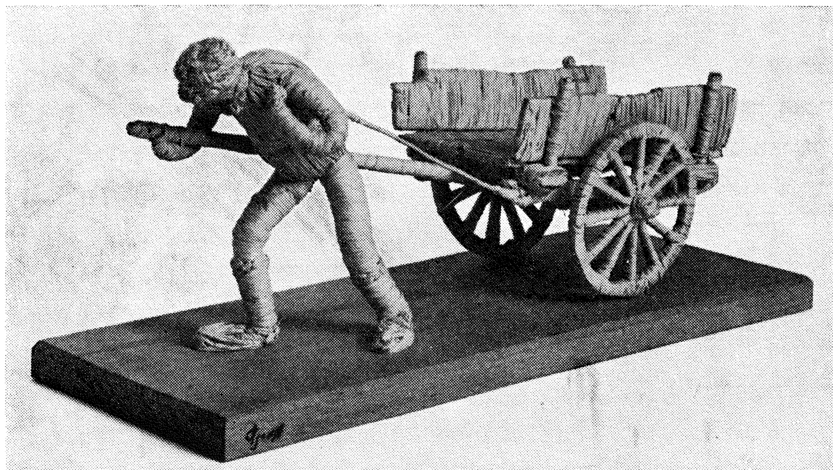
אַ גרופּע ניצולים ביי דער מיל „אַמעריקאַנקאַ" אין יאָר 1945

זשירן־קאָמוניקאַציע, אַזוי ווי די עקספּעדיציע פון סחורות, שטופּנווייז מאַטאָריזירט און מאָדערניזירט געוואָרן, מיט אַ באַשטימטן רייזע־פּלאַן און אַ גענויע צייט־אָפּפאָר פון די אויטאָבוסן.

צענדליקער יידישע משפחות האָבן געצויגן דערפון זייער פרנסה. מיר דערמאָנען דאָ די נעמען פון די פּערזאָנען, וועלכע שלמה לעווקאָוויטש, אברהם ראַגאָווסקי, וואָווע ברום, ישעיהו משה פּאַנקאָווסקי, ליפּמאַן ניצינסקי, חיים שעפּטל און אַנדערע.

טרעגער און בעלי־עגלות

אַ גרעסערע צאָל יידישע משפחות אין ווילון האָבן גע־צויגן זייער חיונה פון זייער שווערער פיזישער אַרבעט. ס'איז

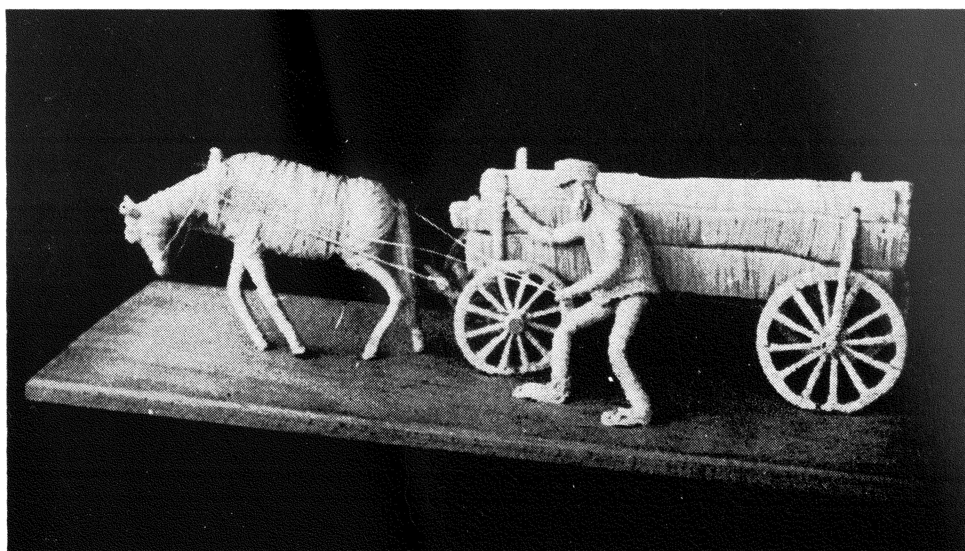

„סבל" — „אַ טרעגער"

ב. מיירנץ

האָבן געשאַפן און אָנגעפירט מיט דער פּאַסאַזשירן־קאָמוני־קאַציע און עקספּעדיציע פון סחורות אין פאַרשידענע תקו־פות, ביזן אומקום פון יידישן ווילון: בערל הערשליקאָ־וויטש, פרוי מאריכ'ן יאַקובאָוויטש, מרדכי פּאַנקאָווסקי, יאָסל באַראַקס, פרידמאַן באַראַקס, זינדל צווערן, לייב קזשעפּיצקי, מיכאל מאַיאַרטשיק, שמואל צווערן, לייזער מאַרקאָוויטש, גרשון בראַם, מיכאל שילער, שמואל לייב געלבאַרד, חיים נאָך געבליבן איינגעקריצט אין זכרון אייניקע פון די האָרע־פּאַשניקעס, פּשוטע יידישע פאָלקס־מענטשן, וועלכע האָבן אויף אַ פּרימיטיוון אופן אויסגעאַרבעט זייער פּרנסה, צו דערנערן זיך מיט זייער משפחה.

דער באַוווּסטער קרעפטיקער בצלאל טרעגער, וואָס האָט געקענט טראָגן די שווערסטע משאות אויף זיינע פּלייצעס האָט זיי אויפגעלאָדנט אויף זיין וואָגן מיט צווי רעדער, דער־

„אַ בעל־עגלה"

ב. מיירנץ

נאָך זיך אַליין איינגעשפּאַנט און געשלעפּט דעם וואָגן מיט דער שווערער באַלאַסטונג.

אויך אָשרל טרעגער, שוין מער אַ נעבעכדיקער, אַ שוואַכערער, אַ ביסל אויסגעקרימט און קליינגעוויקסיק, אָבער זייער אַ ליבער מענטש, מיט אַ גוטן הומאָר. אויך ער האָט געשלעפּט זיין וועגעלע מיט די גאַנצע כוחות, איינגע־בויגן אין דרייען, בכדי זיך מפרנס צו זיין בכבוד דורך זיין שווערער פּראַצע. אויף די עלטערע יאָרן האָט אָשרל טרע־גער שוין „דערגרייכט" צו קויפן אַ פערדל, וואָס האָט אים אַ ביסל פאַרלייכטערט די אַרבעט און געווען פאַר אים אַן „עזר כנגדו"...

דער לאָמער גאַוריש, און נאָך אַנדערע יידישע טרע־גער פון זיינס גלייכן זענען שוין געווען טרעגער און אויך בעלי־עגלות. יעדער איינער פון זיי האָט שוין געהאַט אַן איי־גענעם וואָגן אויף פיר רעדער און אויך אַ פערד. זיי האָבן געאַרבעט און באַדינט די האָלץ־טאַרטאַקן, סוחרים, פאַראַווע מילן, איבערגעפירט מעל און תבואה פאַר די סטראַגאַנעס און בעת מאַרק־טעג, און בכלל געמאַכט פאַרשידענע נסיעות אין שטאָט און אויסער איר, מיט פול־אָנגעלאָדענע וועגענער. אָפט געמוזט אונטערשטיפּן דעם וואָגן און אַרויסהעלפן מיט זיין אייגענעם כוח דעם פערדל.

די אַלע דערמאָנטע בעלי־עגלות־טרעגער האָבן נישט געהאַט קיין לייכט לעבן און קיין גרויסע רווחים. זיי זענען געווען געטרייע יידישע אַרבעטנדיקע פאָלקס־מענטשן.

*

ס'דערמאָנט זיך די אַמאָליקע אינטימע היימישע קאָנדי־טאָרייען, פּיוויאַרניעס, אכסניות, האָטעל־רעסטאָראַנען, דאָס געשעפט פון כשרע וווּרשטן און גערויכערט פלייש.

די תבואה־ און מעל־סוחרים, פון וואָס פיל יידישע מש־פּחות האָבן זיך מפרנס געווען. וויעלונער יידישע פערד־סוחרים האָבן געהאַט אַ גוטן נאָמען פאַר זייער קאָרעקטער און רעיע־לער באַהאַנדלונג אין מסחר און געווינען צוטרוי ביי די פּריצים און פויערים פון דער גאַנצער געגנט.

אַ באַזונדער אָרט און אויפמערקזאַמקייט אין וויעלונער עקאָנאָמיש־ווירטשאַפטלעכן לעבן, האָבן פאַרנומען די פּראָב־לעמען פון דער גרויסער צאָל (העכער 150) סטראַגאַנעס מיט זייערע סחורות פון פאַרשידענע בראַנזשעס, און אויך אויס־אַרבעטונגען פון בעלי־מלאכות, ספּעציעל צום האַנדל אויף מערק און ירידים, סיי אין וויעלון און אין די שכנותדיקע שטעטלעך.

*

ביי דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען באַקאַנט, אַז צווישן אַ טייל פּוילישע פּריצים, גוטבאַזיצער און אַ גע־וויסער צאָל פאַרמעגלעכע יידישע סוחרים, קומען פאָר, פון צייט צו צייט גרעסערע האַנדלס־טראַנזאַקציעס און קניות פון שטחים פעלדער, וועלדער אד"גל.

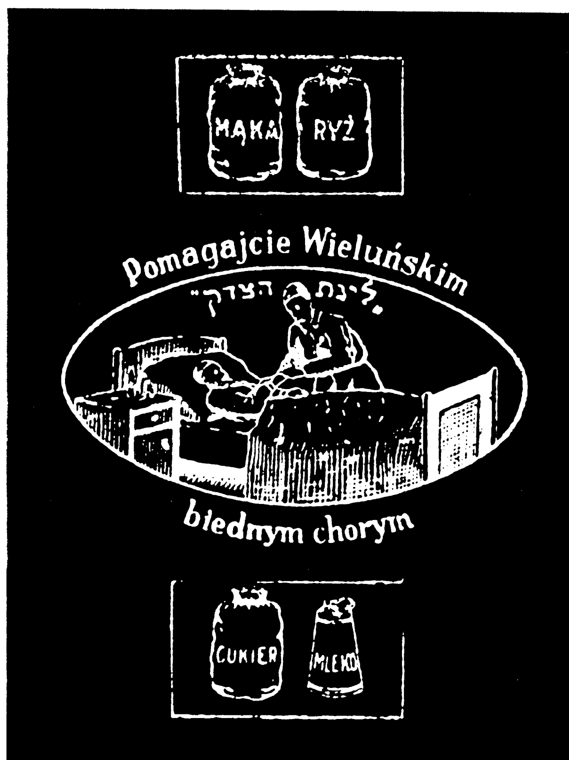
*

די צווי עקזיסטירנדיקע יידישע בענק — „באַנק ספּול־דזשעלטשי" און „באַנק קרעדיטאָווי", זענען געווען ניצלעך און האָבן געדינט די אינטערעסן פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

די לעצטע יאָרן איז צוגעקומען נאָך אַ נייע יידישע באַנק „באַנק קופּיעצקי".

פרייע פּראָפעסיעס

אויך אין די פרייע פּראָפעסיעס זענען וויעלונער יידן געווען אַ וויכטיקער פאַקטאָר, באַזונדערס אויפן מעדיצינישן געביט, וואָס איז געווען לטובת אַלע איינוווינער פון שטאָט און אומגעגנט, און בפרט פאַר דער יידישער באַפעלקערונג. כמעט אַלע פון דער יידישער דיפּלאָמירטער אינטעליגענץ זענען געווען טעטיק אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן.

די יידישע דאָקטוירים און פעלדשערס האָבן אויסער ביים דערפילן זייערע פונקציעס פון דערטיילן מעדיצינישע הילף קראַנקע אין שטאָטישן שפּיטאָל, קראַנקן־קאַסע און בעיקר פּריוואַטע פּראַקטיק פאַר דער גאַנצער באַפעלקערונג, אויך

פיל געלייסטעט פאַר קראַנקע אין די יידישע אינסטיטוציעס: „לינת־הצדק" און „ביקור־חולים", דערטיילט מעדיצינישע הילף פאַר אַ מינימאַלן אָפּצאָל, און פאַר אָרעמע קראַנקע — אין גאַנצן אומזיסט.

די יידישע דאָקטוירים האָבן אויך געגעבן מיט דערפאָלג, פון צייט צו צייט — פּאָפּולערע פאַרטראַגן וועגן מעדיצין, היגיענע אד"גל, איינגעאָרדנט דורך יידישע אינסטיטוציעס אָן שום אָפּצאָל.

אין אָנהייב פון אונדזער יאָרהונדערט איז ד"ר ליפּינסקי געווען דער ערשטער יידישער דאָקטאָר אין ווילון. נאָך איי־ניקע יאָר האָט ער פאַרלאָזט די שטאָט. נאָך אַ קורצער צייט זענען געקומען די דאָקטוירים שוואַלבע און מ. וועלטמאַן און ד"ר לעאָן פרענקי, אַ בן־עיר (ניצול געוואָרן פון חורבן און געפינט זיך אין ישראל), דער בן־עיר ד"ר אָשר טוך און די לעצטן יאָר פאַר דער מלחמה — דער יונגער דאָקטאָר יצחק פריילין.

די לעצטע יאָרן פאַרן צווייטן קריג האָט דער באַקטעריאָ־לאָג ד"ר בערנאַרד דאַווידאָוויטש (אַ זון פון אייזיק דאַווידאָ־וויטש) געלייסטעט פאַר דעם מעדיצינישן געזונטהייטס־וועזן אויף זיין געביט.

די יידישע פעלדשערס זענען געווען זייער פּאָפּולער און באַליבט ביי דער באַפעלקערונג. ס'איז נישט געווען קיין יידישע שטוב אין שטאָט ווו איינער פון די פעלדשער זאָל נישט האָבן געגעבן די ערשטע מעדיצינישע הילף. זיי האָבן זיך פאַרדינט, אַז זייערע נעמען זאָלן אויף פאַראייביקט ווערן.

די פעלדשערס: פּאָטער און זון ישראליק באַרנשטיין, שלמה טוך, לייב ניעכציצקי, זעלטען און רומיאַנצאָוו.

צאָן־דאָקטוירים: ד"ר פ. לעווין איז געווען דער ערשטער יידישער דענטיסט, וואָס האָט באַדינט די ווילונער באַפעל־קערונג בערך 30 יאָר צייט. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1932 (וועגן דער פערזענלעכקייט פון ד"ר לעווין און וועגן זיינע גרויסע פאַרדינסטן אויף פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע גע־ביטן, ווערט באַזונדער דערמאָנט).

אין אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן האָבן זיך באַזעצט אין ווילון נאָך צוויי יידישע דענטיסטן: ד"ר אברהם באמס און ד"ר דניאל גליקסאָן. זיי האָבן געהאַט דערפאָלג. ד"ר באמס איז אויך געווען טעטיק אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן

צאָן־טעכניקער: דער ערשטער צאָן־טעכניקער ישראל גוטגאָלד, און שפּעטער אויך יחיאל פאַרזשענטשעווסקי, האָבן געאַרבעט פאַר די יידישע און קריסטלעכע צאָן־דאָקטוירים, און אויך פאַר פּריוואַטע פּאַציענטן.

אַקושערקעס: די גאָר גרויסע מערהייט פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט זיך באַנוצט מיט די דריי יידישע אַקו־שערקעס: ליבע טוך, פּערל ניעכציצקי, און שפּעטער די פּאָפּולערע דיפּלאָמירטע אַקושערקע רויזעלע לאַנדסבערגער (אויך וועגן איר ווערט באַזונדערס דערמאָנט).

אַדוואָקאַטן: דער אַדוואָקאַט ד"ר לעווקאָוויטש איז געווען דער איינציקער יוריסט אין שטאָט, וואָס האָט געהאַט הויכע אַקאַדעמישע בילדונג, געווען אַ פעאיקער און באַגאַבטער אַד־וואָקאַט, און זיך וואַרעם באַטייליקט אין יידישן געזעלשאַפט־לעכן לעבן, געהאָלפן אין אַן עת־צרה מיט ראַט און טאַט, טיילמאָל אומזיסט — ספּעציעל אין פּאָליטישע קאָמפּליצירטע ענינים און פּראָצעסן.

אויך זיין פרוי העניאַ לעווקאָוויטש, די טאָכטער פון אייזיק דאַווידאָוויטש, איז געווען אַן אַדוואָקאַטין און אויפגע־טראָטן אין פאַרשידענע פּראָצעסן.

*

דער יידישער שאַפונגס־גייסט איז קיינמאָל נישט מיד געוואָרן און תמיד געשאַפן נייע מקורות פון פרנסה און דער־מיט טיילווייז פאַרבעסערט דעם עקאָנאָמישן מצב אין ווילון (נאָך אין די צייטן פון דער רוסישער הערשאַפט), און דערמיט אויפגעהאַלטן זיין קיום.

אין די יאָרן 1906 ביז 1914, האָבן די יידישע סוחרים א. ר. וואָלקאָוויטש, ב. מ. פּאָלאַק, מ. יאַכימאָוויטש און אַנד., געפירט אַ גרויסן מסחר פון פעדערן און עקספּאָרטירט אין גרויסן מאַסשטאַב קיין דייטשלאַנד, און אין אַ קלענערן מאַס־שטאַב — קיין רוסלאַנד. דער מסחר האָט געגעבן באַשעפטי־קונג און פרנסה אַ געוויסע צאָל יידישע הענדלער, איינקוי־פער פון די פעדערן פון די אַרומיקע שטעטלעך און דערפער. ביים סאָרטירן און צוגרייטן צום עקספּאָרט האָבן געאַרבעט העכער צוויי צענדליק קריסטלעכע אַרבעטערינס.

אין דער זעלבער צייט און אויך אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָבן די יידישע סוחרים מענדל ניימאַן, אברהם בערל הערשבערג, יחיאל מענדל שטשופּאַק, מרדכי גראַבאָווסקי און אַנדערע — געפירט אַ גרויס מסחר פון אייער, פוטער און געענדז, עקספּאָרטירט קיין דייטשלאַנד און אין די שפּעטער־דיקע יאָרן אויך אין די גרויסע שטעט פון פּוילן. אויך פון דעם מסחר האָט אַ ריי יידישע פאַמיליעס זיך שיין מפרנס געווען.

אין יענער צייט האָט אויך אין ווילון עקזיסטירט אַ וואַטע־פאַבריק פון יידישע אייגנטימער און באַשעפטיקט מענטשן ביי דער אַרבעט.

הענריק דאַווידאָוויטש האָט געהאַט די איינציקע דורך דער רוסישער מאַכט באַשטעטיקטע פאַרטרעטונג און קאָנ־צעסיע פון צוקער־פאַרקויף אויף הורט פאַרן גאַנצן ווילונער

פּאָוויאַט, ווו ס'זענען געווען באַשעפטיקט יידישע און קריסט־לעכע אַרבעטער און אָנגעשטעלטע.

אויף דער גאַשינער־גאַס, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיטן וועג וואָס האָט געפירט צום יידישן בית־הקברות, האָט אין די יאָרן 8—1907 עקזיסטירט אַ פאַבריק, וואָס האָט אויסגע־אַרבעט ליאַלקעס פאַר קינדער פון פאַרשידענעם קוואַליטעט, פאַר די מערק פון גאַנץ פוילן. די פאַבריק האָט פאַרנומען אַן איינשטאָקיק הויז פון 7—8 צימערן און באַשעפטיקט פיל יידי־שע יוגנטלעכע אַרבעטער און אַרבעטערינס. די אייגנטימער פון דער פאַבריק זענען געווען וויעלונער יידישע איינוווינער, וועמענס נעמען זענען אונדז נישט באַקאַנט.

די לעצטע צוויי צענדליק יאָרן פון 19טן און אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט, ווען אין וויעלון האָט סטאַציאָנירט אַ גרויסע צאָל רוסיש מיליטער — גרענעץ־וואַך, „אָביעשצי־קעס" און קאָזאַקן, באַגלייט פון אַ גרויסן שטאַב הויכע אָפי־צירן מיט זייערע פרויען און קינדער, ווי אויך מיליטערישע בלאָז־אָרקעסטערס. אין דער יידישער גאַס איז דעמאָלט געווען זייער פּאָפּולער מיט זיין רייכקייט און אויך מיט זיין פּאַטריאַרכאַלישן אויסזען און איינפלוס צווישן די וויעלונער יידישע איינוווינער — בערל מייעראָוויטש. ער איז געווען דער הויפּט־ליפעראַנט פון פּראָוויאַנט פאַרן רוסישן מיליטער. ער האָט אויפגעבויט אויפן בוגאַי אַ גאַנצע ריי קאַזאַרמעס פאַרן מיליטער און אויך מאַגאַזינען פאַר די פערד און פאַרן גאַנצן אינוועטאַר. מייעראָוויטש האָט אויך געבויט שאָסייען אין פאַרשידענע טיילן פון לאַנד, באַשעפטיקט פיל אָנגעשטעלטע און אַרבעטער — יידן און קריסטן.

מיט אַ קורצער צייט שפּעטער, זענען צוגעקומען נאָך אַנדערע ליפעראַנטן פאַרן מיליטער — איטשע בערקאָוויטש, אלחנן כמוראַ און מרדכי כמוראַ. דאָס בויען שאָסייען איז איבערגעגעבן געוואָרן אריה ראָזענבלאַט און נאָך אַנדערע יידישער אונטערנעמער.

*

יידן האָבן געבויט, געשאַפן, געאַרבעט, געגעבן פון זייער כוח און מוח, געווען אַ שאַפנדיקער און פּראָדוקטיווער עלע־מענט פאַר דער גאַנצער באַפעלקערונג. יידן זענען אויך גע־ווען דער לעבעדיקער נערוו פון ווירטשאַפטלעכן לעבן אין וויעלון און פאַר דער גאַנצער געגנט.

ליידער האָט די יידישע באַפעלקערונג אָנגעטראָפן מצד דער הערשנדיקער פוילישער מאַכט און ביים רוב פון די פוילישע מנהיגים — כמעט אין אַלע תקופות — אַ באַציונג פול מיט שנאה, קנאה און האַס, וואָס איז געקומען, אין אָנהייב, צום אויסדרוק, מיט אַן עקאָנאָמישן באָיקאָט, וואָס האָט דערפירט צו ווילדע עקסצעסן, פּאָגראָמען און אַנדערע וויסטע גרויזאַמקייטן.

אָבער פאַרענדיקט די טראַגעדיע האָבן די נאַצישע רוצחים און אָפּגעמעקט אויף אייביק די גאַנצע וויעלונער יידישע קהילה.

די קאַלישער גאַס (עק שעראַדזער) רחוב קליסקה פינת שרדזקה

מ. מ.

קלײנהענדלער־פאַראײן

אין יאָר 1919, באַלד נאָכן אויפקום פון דער פּוילישער מלוכה, איז געגרינדעט געוואָרן דער יידישער קלײנהענדלער־פאַראײן אין ווילון. זײנע מיטגלידער זענען געווען קרעמער, קלײנע סוחרים און הונדערטער מאַרק־שטײער סטראַגאַן־באַזיצער פון אַלע בראַנזשעס, ווי אויך פון פאַרשידענע קאָנפעקציע־אויסאַרבעטונג פון בעלי־מלאכות, פאַר ווילון און אומגעגנט.

די באַדינגונגען פון מסחר זענען געווען שווערע. די קאָנקורענץ און די באָיקאָט־העצעס פון די נײע, אויפגעקומענע פּוילישע קרעמער, דאָס פאַרכאַפּן די שטענדיקע פּלעצער אויפן מאַרק פון יידישע קרעמער און הענדלער האָט אַרויסגערופן זײער אָפטע סכסוכים און מחלוקתן. אַ דאַנק דער אינטערווענץ און פאַרמיטלונג פון יידישן לאַווניק מאַריץ קורלאַנד און אַנדערע, האָט עס געגעבן אַ טרייסט און אַ צײטווײליקע צופרידנשטעלונג דעם אַזוי שטאַרק גערודפטן יידישן קרעמער, וועלכער האָט זיך שווער געראַנגלט פאַר דעם קיום און פּרנסה פון זײן הויזגעזינט.

ס׳איז ווערט צו דערמאָנען צום גוטן דעם יידישן ראַטמאַן פון די לינקע פּועלי־ציון, בער שעראַדזקי, וועלכער האָט אויך געהאַט אַ סטראַגאַן פון שיך און טרעפּעס אויפן מאַרק. ער האָט זײער פיל געלײסטעט און אינטערווענירט ביי דער מאַכט און אומעטום ווו ער האָט געהאַט אַן אײנפלוס — לטובת דעם גאַנצן כלל.

די טעטיקע טוער פון קלײנהענדלער־פאַראײן, וועלכע האָבן זיך איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן פאַרן גאַנצן ציבור, זענען געווען: מאיר ליפשיץ, פּרץ סטאַביעצקי, נחמיה פעלטאַ, מענדל גערשט, פּנחס קרימאַלאָווסקי, ראַטמאַן בער שעראַדזקי, אריה לייב זאָנענבערג, ליפּמאַן יאַקובאָוויטש א״אַנד.

דער קלײנהענדלער־פאַראײן האָט אויך געזאָרגט און געשיצט זײנע מיטגלידער פון הויכע מלוכה־שטײערן און באַזאָרגט אַלע קראָמען מיט באַשטעטיקטע און געשטעמפּטע פּרייז־קוראַנטן יעדן חודש.

אין אַלגעמײן האָט דער קלײנהענדלער־פאַראײן גענאָסן פון מאָראַלישער אונטערשטיצונג פון אַלע יידישע געווײלטע פאַרשטײער אין די מוניציפּאַלע אַמטן.

דער סעקרעטאַריאַט פון פאַראײן האָט זיך געפונען אין דער וווינונג פון זײער סעקרעטאַר בער קשעפּיצקי אויפן נײעם מאַרק.

השוק החדש ע״י רחוב קאַליסקה — נײער מאַרק עק קאַלישער גאַס

משה מענדלעוויטש

דער יידישער האנטווערקער־פאראיין

דער יידישער בעל־מלאכה און די קליין־פאַבריקאַציע האָט פאַרנומען זיין אַ בכבודיקן און חשובן פלאַץ אין עקאָנאָמישן און געזעלשאַפטלעכן לעבן אין שטאָט.

אין אָנהייב 1919 איז געגרינדעט געוואָרן דער האַנטווערקער־פאַראיין און גלייך אָנגעהויבן אַ ברייטע און פאַרצווייגטע טעטיקייט. באַלד אין די ערשטע יאָרן געגרינדעט אַ קאָאָפּעראַטיוו פון לעבנסמיטל און שפּעטער אויך אַן אָפּטיילונג פון צודאַטן פאַר בעלי־מלאכות.

די ניי־געוויילטע פאַרוואַלטונג האָט געזאָרגט פאַר די טאָג־טעגלעכע ענינים פון די האַנטווערקער: אויסגעגלייכט סיכסוכים צווישן בעלי־מלאכות גופא, געשאַפן אַ ספּעציעלע קאָמיסיע, וואָס האָט רעגולירט פאַרשידענע קאָנפליקטן און ענינים צווישן אַרבעטער און אַרבעטסגעבער, און אויך געווען אין קאָנטאַקט מיט די יידישע פאַרשטייער אין שטאָט־ראַט און אין דער קהילה, בכדי זיי זאָלן שיצן די אינטערעסן פון זייערע מיטגלידער.

שפּעטער האָבן די בעלי־מלאכות געשיקט זייערע אייגענע פאַרשטייער, דערשינען מיט אַ זעלבשטענדיקער ליסטע, אָבער זיך פאַרבונדן מיט אַנדערע יידישע גרופּירונגען צו די וואַלן, הן אין די מוניציפּאַלע אַנשטאַלטן, הן אויך צו דער קהילה.

ביים האַנטווערקער־פאַראיין האָט אויך עקזיסטירט אַ גמילת־חסדים־קאַסע פאַר אַרויסהעלפן מיט אַ קלענערער אָנפּראָצענטיקער הלוואה.

דער יידישער בעל־מלאכה האָט אויך געהאַט זיינע פאַרשטייער אין די שטייער־אַמטן, וואָס האָבן זיך באַמיט צו שיצן די האַנטווערקער פון צו הויכע שטייערן.

מיר דערמאָנען דאָ אַ ריי נעמען פון האַנטווערקער־עסקנים: דער ערשטער מיטגרינדער פון האַנטווערקער־פאַראיין ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן איז געווען דער דענטיסט ד״ר פ. לעווין, צוזאַמען מיט אים — צווישן די ערשטע: בערל פעכוואַסער, משה קאַניאַרסקי, ראובן הערשבערג, הערשל דאַווידאָוויטש, וואָלף בראַט, יצחק כוואַט, משה צינגלער, חיים באַרנשטיין, אריה־לייב זאַנענבערג, שלמה־לייב פּאַוולאָוויטש, מרדכי שעניצקי, משה אַלטמאַן, אביגדור רוזעוויטש, הערש־לייב שימאַנאָוויטש, מאַכל לועל, שלמה ליס, נחום קלינאָווסקי, דוד קאַשינער א״אַנד.

קרוב די דרייסיקער יאָרן, ווען אין פּוילן איז אַריין אין קראַפט דער צעכן־געזעץ פון יאָר 1927, זענען אין האַנטווערקער־פאַראיין געשאַפן געוואָרן צעכן פון פאַרשידענע פאַכן. צוערשט איז געגרינדעט געוואָרן אַ בוי־צעך, בלעכער־, טישלער־ און מאָלער־צעך, און ס'איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס ערשטער צעך־מייסטער הערשל דאַווידאָוויטש, אַלס סעקרעטאַר — משה מענדלעוויטש פון מאָלער־פאַך. פון

„חייטים" — „שניידער" ב. מיירנץ

די בלעכער־מייסטער: ראובן הערשבערג און פייוול בראַט; פון טישלער: הערש איציק לעשטשיק און דוד שלמה קשע־פיצקי. מיט דער צייט זענען אויךגעגרינדעט געוואָרן צעכן פון אַנדערע פאַכן.

דער יידישער בעל־מלאכה, אַזוי אויך די אַרבעטס־מענטשן פון דער קליין־פאַבריקאַציע, האָבן זייער פיל געליטן פון די ווילדע באָיקאָט־העצעס, פיקעטן און שיקאַנעס, און זענען וואָס אַ מאָל מער אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון זייערע אַרבעטס־פּאָזיציעס און געראַנגלט זיך מיט אַלע כוחות פאַר זייער קיום.

KOOPERATYWA
Rzemieślników Żydów
w Wieluniu.
Nowy Rynek № 1. (Fabryczna № 15)

Wieluń, d. 30/4 1922 r.

קטע מהדו"ח של ישיבת הוועד של ארגון בעלי המלאכה בוילון מתאריך 30.4.1922
פראַגמענט פון אַ פּראָטאָקאָל פון אַ פאַרוואַלטונג־זיצונג פון וויעלונער האַנדווערקער קאָאָפּעראַטיוו פון 30.4.1922

רבנים ומנהיגי הדת

רבנים און רעליגיעזע מנהיגים

חלק רביעי

פערטער טייל

חלק רביעי — פערטער טייל

תוכן / אינהאלט

יצחק לחמן

הרב ר׳ מנחם גרינבערג זצ״ל

עוד בנעוריו נתפרסם ר׳ מנדלי ז״ל כעלוי וחריף. בעודו רך בשנים עלה על כסא הרבנות בעיר פיאסצ׳נה שע״י ורשה. ובשנת 1894, כשנתפנה מקום כהונת הרב בעירנו וילון עם פטירתו של הרב דמתא, ר׳ שלמה סרברניק ז״ל, נתקבל הנ״ל לכהן במקומו. גדולתו בתורה עמדה לו לנצח את יריבו ומתחרו על המקום, שגם הוא לא היה מקטלי קני סתם, ואשר מצדדיו לא חסכו שום מאמץ למענו. ואילו הרב גרינברג ז״ל כבש את

הלבבות של יהודי העיר, ראשית במוניטין הטוב שהלך לפניו ונוסף לכך גם בקסם תאר מראהו וזיו פניו שהאירו כלבנת השמים לטוהר. השראת אצילותו, עקד הספרים העשיר בחדר בית דינו, יתר חדרי דירתו המרווחים והנאותים, אצילות מראיהם של כל בני ביתו, עוררו תמיד כעין אסוציאציות על בית נשיא ישראל בדורות עברו.

ברוב בקיאותו ובחריפות שכלו הנוקב הגיע הרב ר׳ מנדלי ז״ל לעומק של הלכה בישראל, והדבר איפשר לו לנקוט בידו תמיד את הכלל ההלכתי „כחא דהתרא עדיף״ ופסקי דיניו המובהקים הפתיעו אפילו הלומדים הגדולים.

הרב ר׳ מנדל גרינברג ז״ל כיהן למעלה משלושים שנה כמרא דאתרא בעירנו ונפטר בגיל הזקנה. מקומו נמסר לרב האחרון בעיר, ר׳ חנוך העניך יוסטמן הי״ד שהיה מצאצאי זרע קדושים — בנו של הצדיק הרבי מפילץ זצ״ל. הוא נרצח בידי הנאצים הרוצחים ואתו הושמדה קהילת וילון היהודית.

זכרונם יעמוד לנצח וד׳ נקם ישיב לצוררי עמו.

הרב ר׳ מנחם מענדל גרינבערג ז״ל

נאָך אַלס ייִנגל האָט ער געשמט אַלס עילוי און שאַרפער מוח. זייענדיק נאָך יונג איז ער אַרויף אויף דעם כסא־הרבנות אין פיאַסעטשנע, נעבן וואַרשע (אין יאָר 1894), אויפן אָרט וואָס איז פריי געוואָרן נאָך דער פטירה פון וויע־לונער רב ר׳ שלמה סרעברניק ז״ל. ר׳ מענדל גרינבערג איז איבערגעגעבן געוואָרן די כהונה. זיין גרויסקייט אין תורה האָט אים געהאָלפן בייקומען זיין קעגנער אויף דער כהונה. דער קעגנער איז אויך נישט געווען קיין נעבעכל, און זיינע פאַרערער האָבן נישט געקאַרגט קיין אָנשטרענגונג אים צו העלפן. הרב גרינבערג ז״ל האָט אָבער געפאַנגען די הער־צער פון די יידן אין שטאָט. ראשית, צוליב דעם גוטן נאָמען, והשנית, אַ דאַנק זיין וואונדערלעך שיינעם אויסזען: דאָס צע־שטראַלטע פנים, די גייסטיקע אידלקייט, תמיד אין קרייז פון ספרים אין זיין בית־דין־שטוב. די אידעלע פנימער פון די בני־בית — האָבן געוועקט אַסאָציאַציעס וועגן אַ הויז פון אַ יידישן מלך פון פאַרגאַנגענע דורות.

מיט זיין גרויסער בקיאות און שאַרפן דורכדרינגלעכן שכל, האָט הרב ר׳ מנחם מענדל זיך דערשלאָגן צו דער טיף פון דער הלכה און דין אין ישראל, און דאָס האָט אים דער־מעגלעכט אָנצווועגדן דעם כלל פון דער הלכה: כחא דהתרא עדיף. זיינע גרינטלעכע פסקי דין האָבן אַרויסגערופן פאַר־וווּנדערונג אַפילו ביי די גרויסע למדנים. הרב ר׳ מענדל גרינבערג איז געווען רב אין וויעלון בערך 30 יאָר און איז נפטר געוואָרן אין טיפן עלטער. זיין כסא־הרבנות איז איבער־געגעבן געוואָרן דעם לעצטן רב אין שטאָט, ר׳ חנוך הענעך יוסטמאַן ז״ל הי״ד. ער איז געווען מצאצאי זרע הקדושים (דער זון פון צדיק פון פשטיטץ זצ״ל). ער איז דערמאָרדעט געוואָרן פון די נאַציישע, רוצחישע הענט. צוזאַמען מיט אים איז פאַרטיליקט געוואָרן די וויעלונער יידישע קהילה.

זאָל זייער אָנדענק אייביק בײַשטיין און גאָטס נקמה וועט זיך אומקערן אויף די יידן־שונאים.

יצחק סלע

סבי הרב מנחם גרינברג ובני ביתו

סבי היה רב בעל הדרת פנים שזקן ופיאות עיטרום, רב בן הדור הישן; לא הראה פנים זועפות לנוער הציוני המתעורר ולמשכילים שפנו עורף לבית המדרש. למרות שידע להעריך את הדת ואף את האדיקות כחומת מגן מפני רוח הזלעפות של ההתבוללות, הבין לרוחו של הדור הצעיר הנוהה אחרי ההשכלה והשואף לקרוע לעצמו אשנב לעולם הגדול.

לא היה נושא פנים לעתירי נכסים והיה מקבל את כל באי ביתו בסבר פנים יפות. בדיני תורה היה לרוב דן יחיד, כי נטה לפשרה, ובמרבית המקרים קיבלו בעלי הדין את הצעות הפשרה שלו. בדיני כשרות היה חס על ממונם של ישראל, ואם חשש מפני חסרון כיס גדול, היה יושב על המדוכה, מוציא ספרי פוסקים ראשונים ואחרונים, מעיין בהם עוד פעם ועוד פעם, עד שעלה בידו למצוא מוצא ולהציל את כספם של עמלים ישרים.

הוא נתגלה כעילוי בשחר נעוריו. בגיל צעיר, בן שש־עשרה, ארש את בתו היחידה של רבי יעקב ציטרינובסקי, פרנס, נדיב ועתיר נכסים מסקירניוויץ שליד ורשה. שנים אחדות היה סמוך על שולחן חותנו ומקדיש את רוב זמנו להעשרת ידיעותיו ובקיאותו בכל מכמני תורת ישראל. בעודו אברך נבחר כרבה של העיר פיאסצ'נה שליד ורשה, ובשנת 1894 עבר לכהן כרב ראשי בעיר המחוז וילון (ולוין). הוא היה איסטניס ובעל טעם מעודן בכל הליכותיו. אם כי לא הצטיין כמגיד ודרשן במובן הריטורי, היו דרשותיו מלאות תוכן, חדורות רעיונות עמוקים ומקוריים.

ביודעו שהוא הרב דמתא, דהיינו רבן של כל שכבות העם, נזהר מלהופיע במסגרת איזו מפלגה שהיא, אין כל ספק, שבנבכי לבו היה נוטה לציונות ונוהה אחרי הדור הצעיר שהחליט להיות דור אחרון לשעבוד ודור ראשון לגאולה. עסקנים ציונים כגון יעקב שאיא, יוסף שאיא ואחרים היו חבריו של בנו, יהושע יפה התואר והדגול, והרב ראה בעין יפה כשהיו יוצאים ונכנסים בביתו.

כל ימיו היה רכון על הספרים וקיים את „ובתורתו יהגה יומם ולילה". אולם הוא מצא זמן גם לעיין בספרי מחקר ובעיקר — בספרי הפילוסופיה הדתית כגון: „מורה הנבוכים" לרמב"ם, „הכוזרי" לרבי יהודה הלוי, „ספר האמונות והדעות" לר' סעדיה גאון ועוד. לעיתים היה קורא גם בספרים מודרניים כגון „דעת אלוהים" לד"ר שמעון ברנפלד, „תולדות החסידות" להורודצקי ועוד. כששמע שהמשכיל דוב בר ברקוביץ רכש את האנציקלופדיה התורתית „אוצרי ישראל", היה שולח אותי אליו לבקש כי ישאיל לו את עשרת הכרכים הגדולים והיה מסתגר בחדר בית הדין ו„בולעם" כבכורה בטרם קיץ. רק לגבי ספר אחד לא היה סובלני והוא: „דור דור ודורשיו" לרבי אייזיק הירש ויס. זכורני כי פעם אחת השארתי את ארון הספרים שלי פתוח והוא נתקל באותו ספר, מיד הוציאו ובכעס עצור אמר לי, שלדידו יכולני לקרוא ספרות עברית מודרנית מאת סמולנסקין, ברוידס, מאפו ומנדלי ככל שתחשק נפשי, אבל את הספר „דור דור ודורשיו" אסור להחזיק בבית יהודי, מכיוון שבגישתו הביקורתית החופשית הוא הורס את כל אשיות המסורת הקדושה. ובכל זאת היה לבו פתוח גם לדברי הסופרים האחרונים ולא פעם מצאתיו מעיין ב„על פרשת הדרכים" לאחד העם או „מרנן ורבנן" לנחום סוקולוב וכיוצא באלה.

סבתי היתה בעלת קומה גבוהה ופנים מעודנים. היתה תמיד לבושה בטוב טעם כיאות לבת גביר ובעל בעמיו. גם ב־שנות העמידה לא נעלמו עקבות יופייה ובצאתה מביתה לטייל היתה מעוררת לא רק תשומת לב מיוחדת אלא גם רגשות כבוד בלב כל רואיה. היא היתה לסבי „עזר כנגדו" וחיי נישואיהם היו הרמוניים וללא כל דופי.

גם תלאות ויסורים לא נמנעו מהם. אמי, פייגה־ראצה, מתה באיבה בלדתה את אחי בנימין (ואני הייתי אז בן אחד־עשר חודש). למען היתומים השיאו לאבי יעקב־דויד את בתם השניה, רחל, וגם היא מתה אחרי לידה. שנים רבות לא יכלו להתנחם, ברם הזמן מגליד פצעים רבים. כדי לנטוע עמוק בלב את האהבה לבנותיהם ולטפחה ברוך לקחו לביתם את הנכדים שהיו להם כבנים.

סבתי היתה נוסעת לעיר המרפא נאהים כדי להתרפא ולהתרענן והיא היתה אומרת: „נשמה ולב אין להם לגרמנים, אבל נימוסים יפים יש להם". והיא הקפידה שבניה ובנותיה ונכדיה ילמדו היטב את מסכת הנימוסים. לא נלאתה מלהעיר לנו כיצד לאכול בעדינות וכיצד לדבר בקול נמוך ולא להיכנס לתוך דיבורו של הזולת. את הגסים ואת הגסות לא כילכלה נפשה, אם כי יחסה אל פשוטי העם היה תמיד יחס של כבוד.

את בתה לאה אהבה אהבת נפש, שכן אחרי מות שתי בנותיה היתה היא הבת היחידה, והיתה דואגת להשכלתה ולחינוכה המושלם.

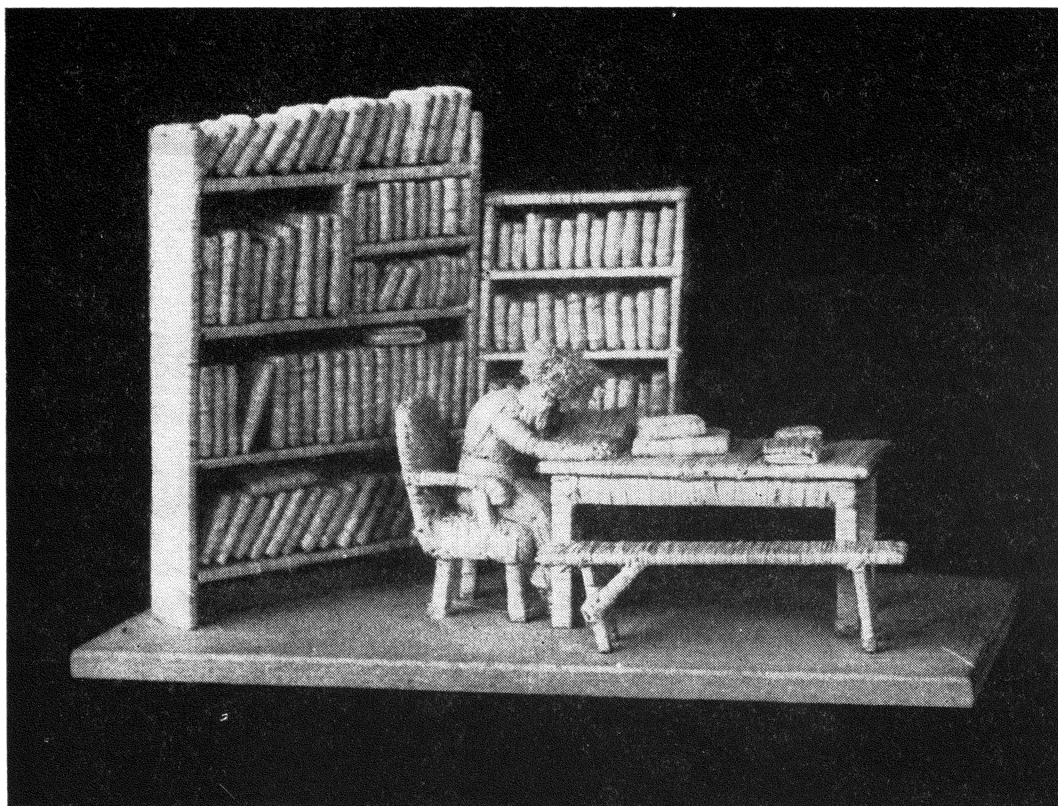
דודי, יהושע, היה בקי בחוכמת היהדות ובספרות ישראל

המודרנית. הוא היה יפה תואר ויפה רוח במלוא מובן של המלה.

סבי וסבתי וגם דודי ודודתי אהבו אותנו, את הנכדים, בלב ובנפש ואף־על־פי שבנימין ואני עזבנו את בית המדרש — „שירה חדשה את בוקר חיינו הרנינה" — והתחלנו להתכונן לתעודת בגרות (מורינו היו הסטודנטים ליטמאנוביץ ושאיא) ועברית למדנו מפי המורה הדגול בעל החדר המתוקן, מר דאנקביץ — היה סבי מתייחס אלינו בחיבה רבה. ואילו סבתנו היתה מדושנת עונג מנכדיה המשכילים. אומנם היו קנאים שהרוח המודרנית שנשבה בבית הרב נבאשה בעיניהם, בשורש המלה ופיזם: נכון, הן פסוק מפורש הוא: „תיזל כטל אימרתי".

פעם תפסני קורא את „כה אמר זאראתוסטרא" בגרמנית, ספר ששאלתיו מידי רופא יהודי גרמני, ששימש רופא צבאי של חיל המצב הגרמני. הוא נטל את הספר לידיו, דפדף בו ואמר: לאט לך בפילוסופיה! היא מבשילה רק פרחים ולא פירות (על פי רבי יהודה הלוי). התורה היא עץ חיים למח־זיקים בה ומשום כך „הפוך בה והפוך בה דכולא בה". אז התנגדתי לדעתו. כיום יודע אני עד כמה צדק.

בתחילת מלחמת העולם הראשונה אוכסנו בדירתנו

הרב בחדר הספרים — ב. מיירנץ

אך בעיני רוב תושבי וילון היו הרב והרבנית לסמל הטוהר, הצניעות והחן.

ברצוני להוסיף כמה פכים קטנים שיטילו קצת אור על תכונות נפשו והתנהגותו של סבי:

סבי היה בקיא בתנ"ך ובגפ"ת, אך עברית מודרנית לא ידע לדבר. כשהתחלנו אנו, הדוד יהושע, בנימין ואני לדבר עברית מודרנית ועוד במבטא הספרדי, עשה אוזנו כאפרכסת ועל פניו ניסך אור יקרות של תענוג עלאי. פעם שאל אותו בנימין למלה עברית של „פליסענדיק וואַסער". הוא תהה ולא ידע לענות. קפצתי אני ואמרתי: מים נוזלים. מיד נזכר המרווחת קצין גרמני ומשרתו. חיש מהר התידדו השניים עם כל בני הבית (היה זה בטרם עלה היטלר משאול תחתית). פעם אחת יצא הקצין לצוד צייד והביא אתו שלל רב, וכדי להוכיח לנו את הערכתנו הגיש לסבתא ארבע ארנבות לסעודה חגיגית. סבתי הסמיקה והיתה נבוכה, אך חיש מהר בא סבי לעזרתה ואמר: „אדוני למד תנ"ך, ושם הרי כתוב: עשו היה איש צייד, ואילו ישראל (יעקב) היה איש תם ויושב אוהלים. ומשום שאנו בני ישראל אין אנו אוכלים צייד". הקצין חייך, הבין וסלח.

לסעודה השלישית בשבת היו באים אלינו לפרקים כמניין

יהודים. סבא היה דורש לפניהם מעניני דיומא. פעם שמעתי מפיו דבר יפה שהוא סיפרו בשמו של הגאון מווילנה, ומשום שלסיפור יש גם עוקץ אחר, ביבאו בזה, וכך היה סבא דורש:

כתוב בפרקי אבות: „בעל כורחך אתה נוצר, בעל כורחך אתה נולד, בעל כורחך אתה חי, בעל כורחך אתה מת ובעל כורחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא". מקשה הגאון רבי אליהו מווילנה: הייתכן? אם הכל היה נגד רצונו של האדם, היאך הוא נדרש לתת דין וחשבון? ברם אם חז"ל אמרו כך, הרי ידעו מה שאמרו. ובכן כיצד נתרץ את הקושיה? כתוב בגמרא בבא בתרא: (אני מצטט מן הזיכרון) המהלך בדרך, ראה שלושה קירות עזובים, נכנס ולן בתוכם. למחרת בא בעל הקירות ודרש דמי לינה. הלן פטור מלשלם. ברם אם הלן הוסיף קיר רביעי הוא חייב לשלם. אתה נוצר, אתה נולד, אתה חי, אלה הם שלושת הקירות, אך האדם אינו חפץ למות, הוא רוצה לחיות ובזה הוא מוסיף את הקיר הרביעי, משום כך הוא עתיד ליתן דין וחשבון.

ישב שם שרגא פייביש, יהודי בעל זקן אדום ומוח חריף ששימש בורר בדיני תורה ושאל: ומה דינו של המאבד עצמו לדעת, כלומר, הוא אינו בונה את הקיר הרביעי? ענה לו סבא בחיוך אבהי: טיפשון, אדם כזה אינו נותן דין וחשבון כלל, הוא נכנס ישר לגיהינום בלי דין וחשבון.

היה היו ימים חדורי תקוות וחלומות, אמונה וחום, אך הם חלפו. היה היה בית סבא כה נאה, כה ספוג רוח ישראל־סבא ואף רוח ישראל המחדש את ימיו כקדם, ואיננו.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

פייביש כ"ץ

הרב ר' מנחם גרינברג זצ"ל

(זכרונות)

ברצוני להוסיף נופך לזכרונות על הרב הגאון ר' מנחם גרינברג ז"ל אב"ד דק"ק וילון. נפגשתי אתו בפעם הראשונה בהיותי תלמיד חדר „יסודי התורה", בשעה שהרב ז"ל בא לבחון את התלמידים בגפ"ת. אחרי המבחן חילק הרב תפוחים לתלמידים המצטיינים, לי הוא נתן תפוח אדום ואמר: „שתלב־לב עם התפוח הזה" ומאז נקשרתי אליו. הרב ז"ל גם בהיותו בגיל הזקנה, אהב וחיבב את בחורי בית המדרש. לא קרה מקרה שהרב יראה בחור בן תורה ברחוב או באיזו הזדמנות אחרת מבלי שיקרא לו ויתעניין במצבו, או יתחיל לשוחח אתו בדברי תורה; בשעת שיחה בתורה הרגשת שאיזה ניצוץ מיסתורי נדלק בעיניו והרב הזקן קופץ ומנתר כמו בחור צעיר.

חויה מיוחדת היתה בשבתו בין השמשות בסעודה השלי־שית, כאשר בחורי בית המדרש התאספו בבית הרב ובילו באוירה של ריעות עד אחרי ההבדלה. זכורני שפעם שאלה הרבנית ז"ל את הרב, מדוע בחורי בית המדרש אינם יכולים לבלות בשקט? תמיד היו פוגעים בוילונות או בקירות וכדומה. הרב ענה לה בבת צחוק, שהבחורים רגילים לכתת את „יצר הרע" ולכן אין להם מנוחה והם מכתתים.

ידועה המחלוקת בשאלה: סיני (בקי) ועוקר הרים (חריף) — מה עדיף? אצל הרב ז"ל חוברו שניהם יחדיו; הרב היה בעל זכרון פנומנלי, דבר שקרא פעם בחייו לא שכח אותו, וגם חריף שכל ומחדש. ברוב ספריו היו רשומים חידושים והערות בשולים. היו לו הרבה חידושי תורה כתובים, אך הוא לא זכה שיביאו את דבריו לדפוס.

יהי זכרו ברוך בתוך זכר קהילת וילון הקדושה.

יצחק לחמן

הרב האדמו״ר ר׳ חנוך העניך גד יוסטמאן זצ״ל

הרב האחרון של קהילת וילון היה האדמו״ר מפילץ, ר׳ חנוך העניך גד יוסטמאן זצ״ל אשר בשנת תרצ״א (1931) נתבקש לכהן כמרא דאתרא במקומנו, אחרי הסתלקותו של רבנו ר׳ מנדל גרינברג זצ״ל.

היתה התנגדות נמרצת למדי לקבלתו, כי חששו שבהתנהגותו כאדמו״ר יחמיר יותר באורח החיים המקובל במקום, ואולי גם יביא לפילוג והתרחקות בין החסידים ללא־חסידים בעיר; או שיביא למדון בן מעריציו לבין יהודים חסידים המסתופפים בחצרות אחרים. אולם, יש לציין שבמשך כל תשע שנות כהונתו בעיר, שררו שלום ואחווה בין כל שכבות הציבור היהודי המגוון שהיה בה. בשני העתונים שהופיעו בוילון כל השנים הללו אין למצוא אף רשימה ברוח של תלונה או בקורת שלילית כל שהיא, נגד הצדיק האציל ובן הקדושים הזה.

הרב ר׳ חנוך העניך גד נולד בשנת תרמ״ד בעיר גור, לאביו ר׳ פנחס מנחם אליעזר יוסטמאן זצ״ל, האדמו״ר מפילץ, ולאמו הרבנית הנדיל לאה ז״ל, שהיתה אחותו של ה„שפת אמת״ הקדוש מגור, והתיחס לכן משניהם כנינו של ה„חידושי הרי״ם״ זצ״ל.

מילדותו היה מחונן בזכרון פנומנלי, בתפיסה מהירה ובהבנה בהירה. התמדת שקידתו ללמוד הפליאה רבים. עשה לילות כימים בלמוד תורה, ואכן עשה חייל באורייתא ובד בבד גם בארבעים ושמונה הדברים שהתורה נקנית בהם.

בגיל שש־עשרה נשא אשה מהעיר לודז׳. כל השנים שהיה סמוך על שולחן חותנו, הנגיד ר׳ חיים הלפרן ז״ל שקד על התורה והעבודה, והיה אחד מהאברכים המפורסמים בלודז׳.

בשנת תרס״ז עבר ר׳ העניך גד לעיר פילץ, אשר בה גר אביו, רבי פנחס מנחם אליעזר זצ״ל, קיבל על עצמו את הרבנות והתחיל לנהוג גם כאדמו״ר. ר׳ העניך התמסר לשאת בעול הרבנות, ויחד עם זה שקד יומם ולילה על ש״ס ופוסקים.

בשנת תרע״ה, בתקופת מלחמת העולם הראשונה, עבר יחד עם אביו מפילץ, לגור בעיר ווירושוב. שם חילקו ביניהם את המשימות: אביו באדמו״רות והוא, ר׳ העניך גד, נתמנה לרב דמתא.

מה הניע פתאום את הצדיק הזה, ר׳ פנחס מנחם אליעזר זצ״ל לעזוב את פילץ, העיר אשר עד היום מתיחס שמו עליה, ולקחת גם את בנו ולעבור לווירושוב — הדבר נשאר בגדר תעלומה עד היום. יציאתו הפתאומית מווירושוב, אחרי שש שנות שבתו בה, טרם פוענחה עד כה. בכל זאת נרשה לעצמנו לספר דברים שארעו בשנים הללו, ושראינו במו עינינו.

אחרי שכבשו הגרמנים את פולין הקונגרסאית בשנת תרע״ד, חילקו את הארץ לאיזורים שונים, ובהם שטחים צבאיים שאסור היה לעבור בהם אפילו ברכבת, בלי רשיונות מיוחדים. על־ידי כך נתקו את הקשר עם החצרות של האדמו״רים בפני רבבות חסידים. במיוחד היה מנותק כליל הקשר עם חצר גור, והכמיהה לראות את פני הרבי, לשאלו עצה, ולקבל את ברכתו — גברה יותר ויותר.

באמצע קיץ תרע״ו התפשטה שמועה משמחת ומפתיעה ברחבי הסביבה. השמועה אמרה שבשבת פלונית יבוא הרבי שליט״א מגור, לשבות אצל האדמו״ר מפילץ בווירושוב, והשלטון הגרמני הכובש, מתיר לכל יהודי לבוא ולהקביל את פניו. (כותב שורות אלו היה גם כן בין אלה שבאו לדרוש בשלומו). אלפי חסידים נהרו לעיר ווירושוב; אדמו״רים עם אנשי חצרותיהם, אדירי תורה ורבנים מפורסמים, וסתם יהודים מכל קצווי הארץ. הצפיפות בעיר היתה רבה אבל איש לא התלונן כי צר לו המקום. קבלת שבת ותפילת ערבית על־ידי אלפי יהודים תחת כיפת השמים היתה נלהבת

ומרוממת. כולם ניסו להגיע אל „השולחנות" לזכות ב„שיריים", או לשמוע דבר תורה, אך הדבר היה בלתי־אפשרי, כי על כל הכניסות ועל המדרגות צבאו המוני חסידים, עד אפס מקום. אפילו במשקופי החלונות (בקומה השניה) נאחזו אנשים וסכנו את עצמם, ובלבד שיהיו במחיצת הצדיקים.

עריכת „השולחנות" נמשכה עד שעה מאוחרת, ורוב הקהל חטף תנומה קלה בשוק הגדול ובחוצות פה ושם. לתפילות שחרית ומוסף נתמלא השוק ביהודים עטופי טליתות, שעטרותיהם קרנו באור השמש למרחקים. כולם התפללו בהתלהבות עצומה, ומפעם לפעם כוונו את מבטיהם לחלונותיו של הרבי. השירה והזימרה בקעו שמים, וכל המעמד הנלהב הזכיר את מעמד הר סיני; תכלה העט מלתאר את השבת הנשגבת ההיא. למחרת השבת, ביום א' אחרי הצהרים, יצא הרבי מגור בדרכו חזרה ואלפי חסידים ומעריצים ליווהו בשירה וזימרה. כשהגיעה השיירה ליער (פכליץ) אשר בדרך, ביקש הרבי לעצור ולהתפלל מנחה, אחר כן ברך „ברכת נהנין" על תפוח עץ, וביקש לכבד את כולם בשיירים. הוא נפרד מכל אחד בהושטת יד ובמלים חמות. הרבי נסע לדרכו ואילו הקהל המשיך לשיר עוד שעה ארוכה שירי תהילה ושבח לבורא. הדרכים מלאו עגלות עם יהודים שחזרו לבתיהם מתוך התרו־ממות הרוח.

המלחמה נסתיימה בנובמבר 1918, אך התגרויות הגבול בין הפולנים לגרמנים נמשכו והחריפו יותר ויותר. במיוחד החמיר המצב בגבול פוזן ליד ווירושוב, משום שהגרמנים דחו ועיכבו את מסירת השטח לידי הפולנים. מידי פעם היו במקום חילופי יריות מנשק קל. ביום הראשון בחוה"מ פסח תרע"ט, אמר פתאום הרבי מפילץ למקורביו שברצונו לעבור מיד אחרי החג להתגורר בצ'נסטוחוב, וביקש שמישהו מהם ייסע לשם מיד כדי להכין דירה עבורו. הדבר היה תמוה מאד, אך כשהרבי דורש אין שואלים מדוע. נסעו מיד והכינו דירה מתאימה, ולמחרת החג התחילו לארוז את החפצים והרהיטים. אחרי יומיים עקר הרבי מווירושוב ועבר לגור בצ'נסטוחוב.

כעבור שבוע ימים פרצה תקרית גבול חמורה והגרמנים השיבו באש תותחים. פצצה פגעה בדירה הריקה שהרבי עזב; כל החלונות והדלתות נשרפו כליל; הדירה עמדה חרוכה ושרופה ימים רבים והעידה, בשפתה האילמת, על השראתו המפליאה של הרבי.

עוד שנתיים ימים ניהל הרבי מפילץ אדמו"רות בצ'נסטו־חוב, וקהל מעריציו היה גדול, בשבוע של פרשת „וישלח", שנת תרפ"א, החזיר את נשמתו לבוראו.

בנו, הרב ר' חנוך העניך גד, המשיך ברבנותו בווירושוב, עד אחרי פטירת אביו זצ"ל. זמן מה אחרי כן נענה להפצרות חסידי אביו המנוח ועבר לצ'נסטוחוב. הוכר כאדמו"ר, וניהל משם את עדת חסידי פילץ כעשר שנים. בשנת תרצ"א עלה כאמור על כסא הרבנות בעירנו וילון.

היה אדם טוב לב ובעל רגש חם חש תמיד את מצוקת הזולת, אהב כל יהודי באשר הוא. פעל הרבה למען חיזוק היהדות, וביקש לקבוע לעצמו שעור קבוע ללמוד גפ"ת יום־יום, ולהשתדל להתפלל תמיד בציבור.

בפרוץ המלחמה, בראשון לספטמבר 1939, הופצצה העיר השכם בבוקר. הרב מיהר לעזוב עם משפחתו את הבית; והנה, כאשר רק יצאו הופצץ הבית ונשרף מיד.

אחרי נדודי דרך ותלאות רבות הגיע שוב עם משפחתו לצ'נסטוחוב. אחד מחסידיו העשירים מסר להם חלק מדירתו, ועד יום חיסול הגיטו נהג באדמו"רות: ערך „שולחנות" ואמר דברי תורה מלהיבים, למד עם הקהל שעורים בגפ"ת וגם שיעורי משניות קבועים.

כאשר התפשטו השמועות על ה„אקציה" המתקרבת הכין אחד מחסידיו מקלט טוב עבורו, אך הרבי סירב להתחבא בו, באמרו כי כל עוד הוא חי ברצונו לחיות כיהודי בתוך כל אחיו היהודים. וכל הזמן לא פסק פומיא מגירסא; פעם אמר: אמנם נעשה הכל כדי לבטל את רוע הגזירה, אבל היא כבר נחתמה, ועכשיו אין יותר — אלא לספוג יותר תורה ויראת שמים.

הרב יצא ל„אקציה" כשהוא לבוש בבגדי שבת, נשען על בנו, ר' יהושע־ישראל השיל ז"ל. בידו השניה החזיק את בנו יצחק־מאיר בן השלוש, ועל ידו הרבנית וכל יתר בני המשפחה. המריץ את חסידיו ומלויו למות על קידוש השם. ואלה שהלכו קרוב אליו שמעוהו אומר: „אולי נענשנו הואיל ולא עשינו מספיק בשביל ארץ־ישראל".

הרב הובל עם משפחתו ועם יהודים רבים לטרבלינקה. אחד שהצליח לברוח משם סיפר שהרבי זצ"ל סירב לפשוט מעליו את ה„טלית־קטן", ונורה במקום.

הי"ד.

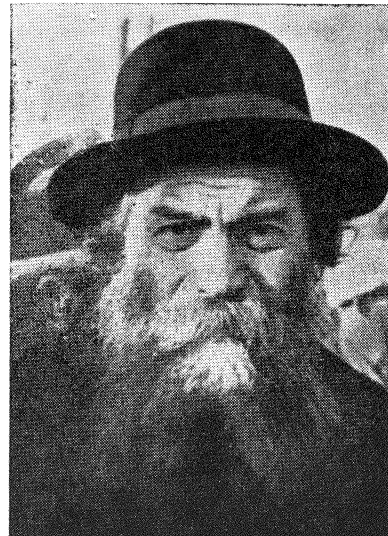
חנוך העניך גד יוסטמאן
בהרה"צ ז"ל מפילץ
אבדק"ק ווילאהן והגליל
פה ווילאהן, ריטרבצקה 13, טליפון 33.

ב"ה יום

יצחק לחמן

ר׳ העניך סרברניק זצ״ל

ראויים הזכרונות על יהודי יקר ואהוב זה להיות משו־לבים בספורי העם הנפלאים על כמה ממחוקקיו וחכמיו הבולטים ביותר, שהתחילו ללמוד ולשקוד על תורתם רק אחרי שהגיעו לגיל גבוה בחייהם, ואילו עד אז עסקו בכל מיני עבודות ככל אדם מפשוטי העם.

ר׳ העניך סרברניק הי״ד נולד בלודז׳, וכצעירים רבים פנה גם הוא בנעוריו למלאכת האריגה, שהיתה התעשיה העיקרית בלודז׳.

בהיותו מבוגר יותר התעוררו בו געגועים עזים ללמוד תורה. אפשר שהתעוררות פתאומית זאת באה לו כירושה מסבו, הרב ר׳ שלמה סרברניק ז״ל, שכיהן שנים אחדות כרב בוילון.

ר׳ העניך התמסר לשקידה ולהתמדה והגה בתורה בהת־להבות רבה יומם ולילה. לא עבר זמן רב ונעשה בקי בכל תחומי הדין וההלכה ונתפרסם כתלמיד חכם מובהק. אחרי שקיבל סמיכות כפוסק וכמורה צדק, נתקבל ברוב אהדה כמורה הוראה בוילון ושימש בכהונתו זאת רבות בשנים. יושרו ופסקי דינו המנומקים נעשו לשם דבר בכל הסביבה. נהרו אליו בכל שאלה קלה כחמורה והוא פתר סתומים ויישר הדורים ברוב הגיון ובצדק על פי ההלכה.

הדרת פניו והברק המופתי שבהם מעידים בעליל על האוצר הרוחני שהיה טמון בקנקן הזה.

כולנו כבדנוהו בחייו ונמשיך להנציח ולהעריץ את זכרו עדי עד.

ר׳ חנוך העניך סרעברניק ז״ל

די זכרונות וועגן טייערן און באַליבטן ייד זענען ראוי איינגעשלאָסן צו ווערן אין די ווונדערלעכע פאָלקס־לעגענדעס פון די גרעסטע תלמידי־חכמים, וועלכע האָבן אָנגעהויבן אָפּ־געבן זיך מיט זייער תורה אין הויכן עלטער. ביז דאַן זענען זיי עוסק געווען ביי פאַרשידענע מלאכות ווי געוויינלעכע מענטשן.

ר׳ הענעך סרעברניק ז״ל הי״ד, איז געבוירן געוואָרן אין לאָדזש, און ווי אַ סך דאָרטיקע יונגעלייט האָט ער אויך אין זיינע יוגנטלעכע יאָרן זיך גענומען צו וועבעריי, וואָס איז דאַן געווען די עיקר־פּראָדוקציע אין דער דאָזיקער שטאָט. פּרי האָט זיך דערוועקט אין אים אַ גוואַלדיקע בענקשאַפט צו לערנען תורה. ס׳קען זיין, אַז דער פּלוצימדיקער ווילן האָט מער זיין שורש אין זיין זיידן ר׳ שלמה סרעברניק ז״ל, וועלכער איז געווען רב אין ווילנע אַ גאַנצע תקופה.

ר׳ הענעך האָט זיך אין דער שטיל אינגאַנצן אָפּגעגעבן דעם לערנען. מיט גרויס התלהבות און התמדה, איז ער טאָג און נאַכט געזעסן איבער ספרים, און ס׳האָט נישט לאַנג גע־דויערט און ער איז געוואָרן אַ בקי אין אַלע חכמות פון דין און הלכה. ער האָט באַקומען אַ שם פון אַן אמתן תלמיד־חכם. נאָך דעם ווי ער האָט באַקומען סמיכות ווי אַ פּוסק און אַ לערער פון גערעכטיקייט, איז ער מיט פיל פאַרערונג און ליבשאַפט אָנגענומען געוואָרן ווי אַ מורה־הוראה אין אונדזער שטאָט. זיין ערלעכקייט און די באַגרינדעטע פּסקי־דין זענען געוואָרן אַ שם־דבר אין דער גאַנצער סביבה. מען האָט גע־שטראָמט צו אים מיט גרינגע און שווערע שאלות. ער האָט זיי פאַרענפערט מיט לאָגיק אין דרך פון הלכה. זיין הדרת־פנים און דער מיסטישער אויסדרוק, האָבן עדות געזאָגט אויף זיין גייסטיקן אוצר, וואָס איז אין אים געווען באַהאַלטן.

אַלע האָבן אים געאַכטעט ביים לעבן, און וועלן ממשיך זיין צו פאַרערן און פאַראייביקן זיין אָנדענק עדי עד.

י. ל—ן

אברהם חנוך בסר

הרב ר' משה בסר זצ"ל

ב"ה

הדריך, הנהיג והרביץ תורה לשמה בעירנו בערך יובל שנים, עד שעלה בסערה השמימה בימי השואה, ולא נודע מקום קבורתו.

לדמותו

הרב ר' משה זצ"ל נולד בערך בשנת תרמ"ג (1883) בוילון לאביו ר' יוסף הירש, חסיד ובעל תפילה בבית החסידים דפילץ הנקרא ר' הרשיל וואוועס, ולאמו גולדה ז"ל.

הילד משה הצטיין משחר ילדותו בהתמדתו ובכשרונו ללימוד התורה. למד ויצק מים על ידי הרבנים מפרשקה, דזיאלושין וקלובוצק, בעל הספר „אמת ליעקב", וכשחזר לוילון בתור מוסמך לרב — והוא עוד צעיר לימים — השתדלו כל הצעירים לקבל שעור מפיו כיון שהצטיין בכוח הסברה ובסגנון בלמוד למופת. אחד מחשובי העיר, החסיד והלמדן ר' חיים זאב שולזינגר זצ"ל, לקחו לחתן עבור בתו שרה יוטא ז"ל, וכל השנים שר' משה היה סמוך על שולחן חותנו, המשיך בהרבצת תורה לשמה לכל מבקשי דבר ד'. לאחר שנות ה„קסט" פתח לו חדר שהיה לתהלה בכל הגליל, וכל הנוער הלומד תורה התגעגע להתקבל לחדרו של ר' משה ז"ל. בהווסד בית־הספר „יסודי התורה" הוא שימש בתור מורה ומנהל בית הספר. כל תלמידיו התקשרו אליו באהבה ובחיבה ובלעו בצמאון כל מלה שיצאה מפיו. תלמידיו נהרו לשעוריו לכל קריאה, גם בזמנים שאין לומדים בבית הספר, כגון: לילי שבתות, בשבת אחר הסעודה ובהופשות. קריאה כזאת תמיד נשאה את הסיסמה: „אסור לבטל אף רגע מלימוד התורה".

אפשר לומר שכל לומדי תורה יוצאי וילון והגליל — שמספרם מגיע למאות בע"ה — הם תלמידיו, וכלם מזכירים את שמו בהערצה וברטט של קדושה, ומדגישים: אצל ר' משה זצ"ל קבלתי דרך בלימוד.

בשנת תרצ"ה (1935) נתמנה לדיין דעירנו בבית דינו של הרב חנוך העניך יוסטמן זצ"ל, ובשנת תרצ"ט (1939) אחרי הפצצת העיר, עזב הרב יוסטמן את וילון ובמקומו נתמנה ר' משה בסר כרב העיר.

הרב ר' משה זצ"ל עמד על משמר עירנו במחתרת עד לרגעיו האחרונים, עודד את כולם שלא יפלו ברוחם וחזקם באמונת ד' עד שהובל בחודש אלול שנת תש"ב (1942) יחד עם בני משפחתו ובני עירו האחרונים, ע"י הגרמנים הארורים, לחלמנו לדרכם האחרונה.

זכותו וזכות כל קדושי עירנו תגן עלינו ונזכה לראות בנקמת דם עמנו ובנחמת ציון.

יהא זכרם ברוך.

יהושע אייבשיץ

וילון היהודית

האם התקיים ישוב יהודי בוילון ברציפות? איננו יכולים לענות בוודאות על שאלה זו, אולם יש להניח שהחל משנת 1593 עד סוף המאה השבע־עשרה, כלומר כמאה שנה, היתה וילון מרוקנת (או כמעט מרוקנת) מיהודים. החל מהמאה השמונה־עשרה אנו מוצאים ראיות שונות על קיום ישובים יהודיים בוילון ובסביבה. היתה זאת כנראה מין „תקופת רנסנס" יהודית, של חידוש הקהילות החרבות והקמת ישובים חדשים.

הרב הראשון שכיהן בוילון העיר בשנת תע"ב (1712) היה רבי יהושע העשיל, נכדו של הגאון המפורסם ר' השיל מקראקא. הוא עבר לוילנה, שם נתמנה כרב העיר, ובה נפטר בשנת תק"ט (1749). על אישיותו של רב זה אנו למדים ממקורות שונים. כדאי לצטט מדבריו של ההיסטוריון והביב־ליוגרף רבי אהרון ולדן (מראשי חסידי קוצק) בספרו הביבל־יוגרפי „שם הגדולים החדש" (וורשה תרכ"ה). במדור „מערכת גדולים" ערך ס"א הוא מציין: „הרב מו"ה (יהושע) העשל הגאון הגדול והמפורסם בדורו אב"ד ור"מ דק"ק וילון, ואחר־כך נתקבל לאב"ד בק"ק וילנא, בן הגאון התיר הגדול מו"ה שאול ז"ל שהיה אבד"ק בריסק דליטא ואחר־כך נתקבל לק"ק קראקא והגליל, בהגאון רבן של כל חכמי דורו מו"ה אברהם יהושע העשל הנודע בשם קדשו ר' העשיל אבד"ק קראקא. והגאון הנזכר הוא אחי הגאון המופלא בדורו מו"ה ארי' לייב אבד"ק אמסטרדם, חתן הגאון חכם צבי ז"ל וגיסו של הגאון מו"ה דוד אב"ד דעסא ה"ה קרבן העדה על הירושלמי, ודבריו מובאים בש"ת מקום שמואל סי' כ' בשם זקנו הגאון רבי ר' העשיל הנזכר עיי"ש. ונח נפשיה דרב שנת תק"ט."

ציטטנו במלואו את הערך על רבה של וילון, מאחר וממנו ניתן לעמוד על אישיותו של רב דגול זה. בספר שו"ת „מקום שמואל" שהוזכר לעיל אנו מוצאים את הפיסקה דלהלן: „... שאלני הגאון מהור"ר יהושע העשיל אבד"ק וילון כאשר הייתי עובר אורח בק"ק הנ"ל ונתארחתי אצלו בביתו, בית־ועד לחכמים, ובאסיפה ומעמד כולם הקשה קושיא זו..." מתוך זה נראה שוילון היתה בתקופה זו עיר מלאה חכמים וסופרים.

ולא רק וילון, כל המחוז כולו — אשר תחומיו היו הרבה יותר נרחבים וכללו את הישובים היהודיים דלהלן: זאלושין, קוז'ניצה, קרז'פיץ, סולמרז'יץ, אוסיאקוב, צ'יצילוב, ביאלה, קאמיק, רז'נסנה, בולסלבצה, קמפנה, וירושוב, גראבוב, אוסטרז'וב, ועוד — היה מקום של תורה וחכמה. רבות ההוכחות המעידות על זה. כך למשל אנו מוצאים בתקופה זו מכהן כרבה של קמפנה — אשר כאמור השתייכה לוילון — את הגאון ר' משה הדרשן (מתלמידיו המובהקים של ה„מגן אברהם"). גם הוא כמו רבה של וילון עבר לכהן כראב"ד בוילנה (ואולי בהשפעתו של רבה של וילון עשה צעדו זה). גם בזאלושין אנו מוצאים בתקופה זו קהילה מפוארת. בספר „בית שלמה" מאת הגאון ר' שלמה רבה של פינצ'וב (סבו של הרבי מראדומסק, בעל ה„תפארת שלמה") אנו קוראים: „דרוש ח' לשבת־הגדול שנת ת"פ לפ"ק זאלשין... וברשות אלופי ראשי מנהיגי הקהילה קהל עדת ישורון... וברשות האלופים הדיינים גלי להון דמטמרין... ושאר כל העדה כולם קדושים, מקדשין עצמן בדברים המותרים...". אנו למדים שבשנת ת"פ (1720) קיימות היו קהילות מאורגנות לא רק בוילון אלא גם בישובים שבסביבתה.

על הרבנים שכיהנו אחרי ר' יהושע השיל — שעזב את וילון כאמור בשנת תע"ב (1712) — איננו יודעים הרבה — פרט למספר תשובות בספר „שו"ת ר' עקיבא איגר" (תקכ"ב — תקצ"ח, 1761—1837). התשובות מופנות אל הרב ר' יעקב, דיינים ונכבדי וילון. באחדות מהן נראה אפילו שהיו לגאון זה נכדים בוילון. התשובות המתיחסות לוילון הן: ד'. — ע"ב. — פ"ט. — צ"א. — קכ"ה. — קכ"ז. — קל"ה. — ק"מ. מתוך התשובות מסתבר כי גם בתקופה זו קיים היה ישוב יהודי מאורגן.

מאידך אנו עדים שבמיפקד שהתקיים בשנת 1764 — תקכ"ד — קרוב לפני חלוקת פולין — כשבסך הכל נמנו בכל מחוז וילון 2976 נפשות, וילון העיר לא נפקדה. אך כפי שהזכרתי, קרוב לוודאי שגם אז חיו בוילון יהודים בודדים (לדעה זו נוטה ההיסטוריון פרופסור מאהלר). אפשר בהחלט להבין שהיהודים שהתגוררו אז בוילון העדיפו להצניע את עצמם מטעמים מובנים, כי הרי עצם ישיבתם אסורה היתה מטעם החוק (וילון נזכרת במיסמך רשמי שפורסם מטעם הממשלה הרוסית ובו מנויות 19 ערים בהן הישיבה אסורה ליהודים — וילון ביניהם). פרט פיקנטי: בספרו המקיף של פרופ' מאהלר (ביידיש), המנתח את הנתונים

הדמוגראפיים של אותו מיפקד, מוזכר שבוילון התגורר סנדלר יהודי.

בסוף המאה השמונה־עשרה הקים יהודי מגרמניה בית חרושת לתחרים בוילון, בו העסיק כמאתיים בנות יהודיות („תולדות המסחר היהודי" לד"ר יצחק שיפר בפולניה).

בשנים 1786—1787 החליט הסיימיק (מעין מועצה מקומית) בוילון „לשלול מאת היהודים את החכירות והמוזגנות" (דברי ימי ישראל בדורות האחרונים כ׳. ב׳. ע׳ 311 לפרופ. מאהלר).

בשנת 1841 (תר"א) התגוררו בוילון 502 משפחות יהודיות, גם בית־כנסת בנוי אבן היה קיים כבר („ייבראיסקה אנציקלופדיה" — ברוסית).

ר׳ יוסף־משה נאטאנאָוויץ

ביום ב׳ טבת, שנת תרכ"ו, נפטר בוילון רבה של העיר, הגאון רבי יוסף־משה נאטאנאוויץ (אביו של ר׳ הרצקי נאטאנאוויץ שנפטר בוילון בשנת תרע"ט — 1919). גאון זה היה בנו של הרב מבלשקי הגאון ר׳ נתן נטע. (ספר „עין המים" על הלכות מקוואות, מאת הרב אליהו ויגודזקי מדומברובה־גורניצ׳ה וחתן ר׳ הרצקי נאטאוויץ מוילון).

ר׳ יהודה שאיה

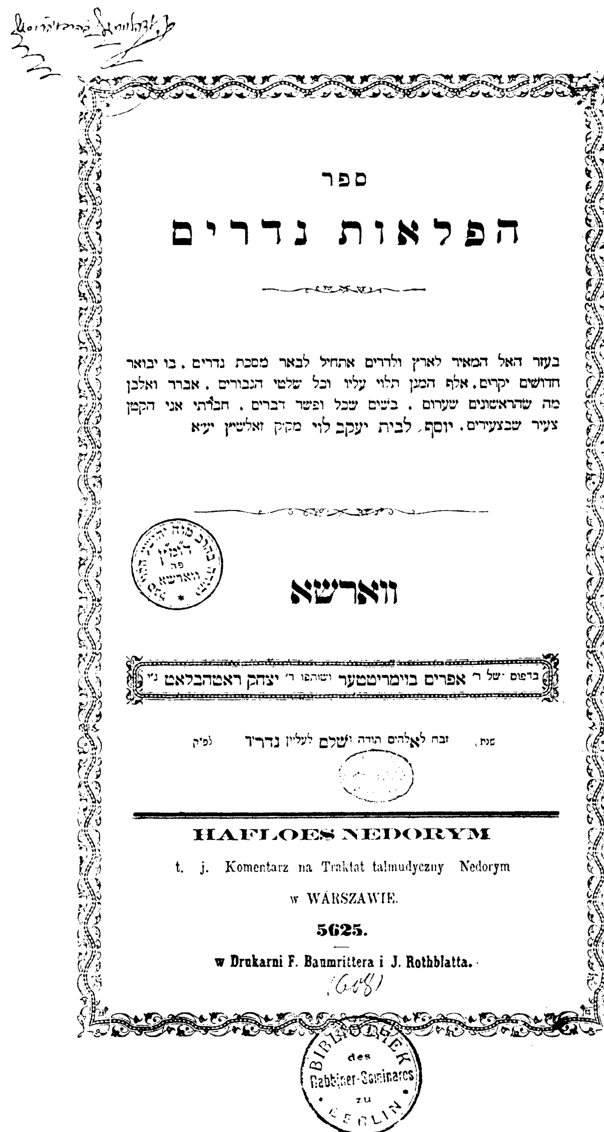
אחריו כיהן כרב בוילון — בקירוב עד שנת תר"ל — המקובל הרב ר׳ יהודה שאיה. איננו יודעים הרבה על אישיות זו, מסורת היתה בידי צאצאיו — המשפחות שאיה ויעקובוביץ שהתגוררו בוילון, בצ׳נסטכוב ובראדומסק — שאם ח"ו יהיו בעת צרה, ישתטחו על קברו ויושעו, כן היתה בידיהם צוואה כתובה על קלף.

ר׳ יוסף בר׳ יעקב הלוי — בעל „הפלאות נדרים"

הגאון ר׳ יוסף הלוי, יליד דזיאלושיץ שעל יד קראקא, הצטיין בלמדנותו ובגאוניותו המופלגת. דבר הנראה לא רק מתוך ספרו ה„פלאות נדרים", אלא גם מתוך ההערכה הכללית של גאונים בני דורו. ידידו הגאון ר׳ בריש מייזלס, רבה של וורשה — אתו התידד עוד בכהנו כרב בדזיאלושיץ, ור"ב מייזלס שימש כרב בקראקא. קהילותיהם היו סמוכות לו לזו, והוא מתבטא עליו במלים: „...ה"ה הרב הגדול... זה איזה שנים היה כבן בית אצלי. ראיתי מחדש בכל יום דברים מיוסדים על אדני הפלפול והסברא חריף מקשה ומפרק..." (מתוך דברי הסכמה על ספרו הנ"ל). הגאון מקוטנא רבי יהושע׳לי כותב עליו: הן הראני כבוד ידיד נפשי הרב הגדול מעוז החריף ובקי מו"ה יוסף בהר"ב יעקב... מוורשא... וכבר הייתי מכירו מימי ילדותו אשר לו יד ושם, ושכלו זך וישר עתה ראיתי כי גדי נעשה... הנה כי כן אמרתי כל מן דין סמוכו לנו..."

הערכתו של הגאון רבי יאשע בער מבריסק: "...צולל במים אדירים ומעלה מרגניתא בסברא ישרה העולה דרך בית ד׳, וראויים הדברים להיות נאמרים בבתי מדרשים המגדלים בהם תורה..."

מתמיד ושקדן גדול היה ר׳ יוסף. בצעירותו ברצותו לשבת על התורה ועל העבודה באין מפריע, השכיר עצמו בתור מלמד לבניו של הגביר ר׳ ישראל ברוצקי, שהיה בעל האחוזה („פריץ" זלוטופוליה שע"י צ׳נסטוכוב, שם גם נולד לו בנו ר׳ משה). באחוזה זו היה שקוע יום ולילה בלימודי התורה. הוא מזכיר את השנים ההן: „עתה אשלם את נדרי אשר נדרתי בהיותי בעיר זלאטאפאליע בבית

ספר

הפלאות נדרים

בעזר האל המאיר לארץ ולדרים אתחיל לבאר מסכת נדרים. בו יבואר חדושים יקרים. אלף המגן תלוי עליו וכל שלטי הגבורים. אברר ואלבן מה שהראשונים שערום. בשום שכל ופשר דברים. חברתי אני הקטן צעיר שבצעירים. יוסף, לבית יעקב לוי מק"ק זאלשין יע"א

ווארשא

בדפוס של ר׳ אפרים בוימריטטער ושותפו ר׳ יצחק ראטהבלאט נ"י

שנת, זבח לאלהים תודה ושלם לעליון נדריך לפ"ק

HAFLOES NEDORYM

t. j. Komentarz na Traktat talmudyczny Nedorym

w WARSZAWIE.

5625.

w Drukarni F. Baumrittera i J. Rothblatta.

האדון הגביר... מו״ה ישראל בראדצקי נ״י... נין ונכד הגאון בעל תבואות שור ז״ל, בביתו נאוה הייתי, על שלחנו אכלתי ודלתי ספריו פתוחים לפני לרוחה. שמה מצאתי מנוחה ושמה כתבתי עלי לוח לבי את רובי תורתי...״ (בפתיחה לספרו).

רבנותו הראשונה היתה בעיר מולדתו זלושיץ. שם הרביץ תורה בישיבה גדולה. אביו היה כנראה גדול בתורה. במבוא לספרו הוא מביא פלפול ארוך בשם אביו. איננו יודעים מה היתה הסיבה לעזיבתו את קהילת זלושיץ. אולי הסיבה היתה המרד הפולני ב־1863 שמרכזו היה קראקא. בכל אופן ידוע שבשנים תרכ״ד עד תר״ל (בקירוב) הוא ישב בוורשה. גדולי הדור שנקלעו לוורשה נדהמו מעוצם גדולתו בתורה. כך למשל כותב הגאון ר׳ שמעון סופר, רבה של קראקא: ״...בבית מחותני...נתודעו יחדיו חכמים ונבונים מופלגי תורה חריפים ושנונים... ובתוכם ראיתי אבן טובה, אבן יקרה המתגורר פה אגב גררא בבית ידידי מחותני הגאון מו״ה דובעריש מייזלש אב״ד דפה. גבר בגוברין לבו כלב הארי שבחבורה, כבוד הרב הגדול החריף ובקי מו״ה יוסף בהרב יעקב הלוי מק״ק זלושיץ חובר חברים מחוכם...״

בוורשה גם הדפיס את ספרו המונומטלי על מסכת ״נדרים״ (תרכ״ה, 1865). כרבה של וילון הוכתר בשנת תר״ל (בקירוב). ניהל ישיבה גדולה. בימיו נעשתה וילון לעיר של תורה וחסידות.

ר׳ שלמה סרברניק

הגאון ר׳ שלמה סרברניק — סבו של ר׳ חנוך המו״ץ בעירנו — נתמנה כרבה של וילון — אחרי פטירת הרב ר׳ יוסף הלוי — בשנת תרמ״ד (לערך), וכיהן ברבנות בעירנו בערך כעשר שנים (תרנ״ד). היה אהוב לבריות ולשמים. על המצבה הגדולה שעל קברו (עשויה ברזל) תוארה אישיותו, גדלות רוחו ורוחב לבו.

ר׳ מנחם־מנדל גרינברג

ר׳ מנדל גרינברג נולד בפיוטרקוב־טריבונלסקי בשנת תר״ך, למשפחה מיוחסת. היה נכדו של הגאון ר׳ משה־אהרון מקוטנה. כבר בילדותו התפרסם כעילוי ולמד אצל רבה של פיוטרקוב, הגאון ר׳ ברוך־הרש רוזנבלום (אמרו על גאון זה שסיים 42 פעמים את הש״ס כמנין ב״ם). אחרי הבר־מצוה נשלח ונתקבל לישיבתו של הגאון מקוטנה, רבי יהושע׳לה, ואף שהיה הצעיר מבין תלמידיו חיבבו הגאון מאד וקירב אותו. אחרי חתונתו שימש כדיין בסקירניביץ (שלא על מנת לקבל פרס)׳ בבית־דינו של הגאון מאוסטרובצה שכיהן אז כרבה של סקרניביץ. למרות ההערכה הרבה שרחשו שני הגאונים אחד לשני לא נמנע ר׳ מנדל מלהתוכח עם הגאון מאוסטרובצה, התהלכה אפילו שמועה של ״יש אומרים״ שכאילו על רקע זה גבה טורא ביניהם.

בשנת תרמ״ה נתמנה כרבה של העיירה יאדובה שע״י מלקין. שם ניהל ישיבה גדולה, והתחבב על כל אנשי העיירה. כרבה של וילון הוכתר בשנת תרנ״ד. עירנו מצאה חן בעיניו והחליט להעתר ולבוא לוילון. במשך כל שנות ישיבתו בוילון — קרוב לארבעים שנה — העדיף תמיד את הסברת הפנים והשכנוע במקום מקל חובלים — רק לעתים רחוקות יצא מגדרו; בעמדו לפני ארון־הקודש ובדרשו בענין שבעיקרי היהדות, נעשו פניו אש־להבים.

בנועם ובחן שפט את בני הקהילה, שקד לטפח את ערכי המצוות שבין אדם לחברו. פעם הפר בחור וילונאי ברית־ארוסין, קרא לו ר׳ מנדל, והטיף לו מוסר: היתכן לבייש בת־ישראל?

רבים מאנשי־סודו ייחסו לו שהוא ״בעל מדרגות״ ושהוא פועל ישועות. העדיף להצטמצם בד׳ אמות של הלכה, כלומר להרביץ בישיבה. הוא למד מדי יום ביומו שיעורים עם בחורים מובחרים בעיון ובעמקות, ואילו את העבודה הציבורית השאיר לעסקנים שמלאכתם בכך. כל אדם הוא קיבל בסבר ובמאור פנים. ברח מן המחלוקת והטיף תמיד לשלום. פעם נזדמן אצלו אחד הרבנים מן הקהילות השכנות ר׳ מנדל׳ ידע שהרב הנ״ל מעורב במחלוקת של שתי כתות חסידים בלודז׳, אולם עשה עצמו כלא יודע ושאל את הרב ב־תמימות מעושה: מאיפה באים? ענה לו הרב: אני בא מלודז׳. ומה עשיתם בלודז? — שאלו ר׳ מנדל — נתמניתי כבורר מצד חסידי... ואז הרים עליו ר׳ מנדל את קולו ואמר: הסתכלו על אברך זה (והוא הצביע על ר׳ זלמן הורוביץ שישב לצידו), שאלו אותו, האם יעלה על דעתו להכניס ראשו בין שני הרים? רבה של... עסק רע בהחלט בחרתם לכם, עזבו וברחו מזה, כי לא טובה תצמח לכם מזה — סיים ר׳ מנדל — ואכן הרב הנ״ל מיהר והתפטר מהיות בורר באותו סיכסוך הלכתי.

עדינותו לא ידעה גבול, אולם קרה גם שאנשים שזלזלו בו, ובעיקר אלה שזלזלו בפסקי־דיניו, נכוו בגחלתו — מבלי שהוא יתבע את עלבונו.

הוא בעצמו סיפר שבעוד היותו ילד עבר בעל ה״שפת־אמת״ (לפני התמנותו אדמו״ר) דרך פיוטרקוב בנסעו אל הרבי ר׳ חנוך מאלסנדר. דמותו הקדושה של ה״שפת אמת״ נחרתה בנפשו, והוא נדבק לחסידות זו עד יומו האחרון. בשבת שלפני שבועות שנת תר״ץ הוא נמצא בגור. בדרך

כלל כיבדוהו בגור בעליה של „שלישי“, אולם בשבת זו כובד ב„מפטיר“. הדבר הדהים אותו, והוא הבין את ה„רמז“ שעליו להפטר מן העולם. במוצאי שבת הפציר בו האדמו"ר מגור שליט"א שישאר לשבועות, בתור „פיתוי“ הוא הציע לו שיראה לו כתבי־יד עתיקים, אולם ר' מנדל לא הסכים, שעתו דחקה לו. מגור נסע אל ילדיו להפרד מהם. בהגיעו הביתה גילה צפונות לבו לפני בחירי תלמידיו, וסיפר להם על ה„מפטיר“. בימיו האחרונים הסתגר מעין רואים בפרישות ובטהרה. ביום כ"ח סיון שנת תר"ץ (ביום פתיחת „ישיבת חכמי לובלין“) החזיר את נשמתו לבוראו.

דאס יידישע וויעלון

— האָט אין וויעלון עקזיסטירט אַן אומאיבערייסלעכער יידישער ישוב ?

אויף דער דאָזיקער פראַגע קענען מיר נישט ענטפערן מיט זיכערקייט. אָבער מ'קען אָננעמען, אַז פון יאָר 1593 ביזן סוף פונעם זיבעצנטן יאָרהונדערט, אַ קימא־לן פון הונדערט יאָר, איז וויעלון געווען אויסגעליידיקט, אָדער כמעט אויסגעליידיקט פון יידן, אָנהייבנדיק פונעם אַכצנטן יאָרהונדערט געפינען מיר שוין פאַרשידענע באַווייזן פאַר עקזיסטירנדיקע יידישע ישובים אין וויעלון און אין דער אומגעגנט.

וועגן ערשטן רבס פאַרלאָזן די שטאָט איז אונדז אַפילו באַוווּסט די דאַטע — דאָס איז געווען אין יאָר תע"ב (1712). דער רב האָט געהייסן ר' יהושע העשיל, אַן אייניקל פון דעם באַרימטן קראָקעווער גאון הרבי ר' העשיל. ער האָט פאַרלאָזט וויעלון. אין דעם שוין פריער דערמאָנטן יאָר, און איז אַריבער קיין ווילנע ווו ער איז אויפגענומען געוואָרן אַלס רב און אויך נפטר געוואָרן דאָרט אין יאָר תק"ט (1749). וועגן דער פערזענלעכקייט פון דעם דאָזיקן רב געפינען מיר אין פאַרשידענע מקורות.

וועגן די רבנים, וואָס האָבן פאַרנומען דאָס אָרט נאָכדעם ווי ר' יהושע העשיל האָט פאַרלאָזט וויעלון תע"ב (1712), ווייסן מיר נישט קיין סך, אחוץ אַ פּאָר תשובות אינעם ספר „שו"ת ר' עקיבא איגר" (תקכ"ב—תקצ"ח, 1761—1837). די תשובות זענען געריכט צום רב ר' יעקב, די דיינים און די חשובים פון וויעלון. פון עטלעכע תשובות קאָן מען זען, אַז דער דאָזיקער רב האָט געהאַט אייניקלעך אין וויעלון. די תשובות וואָס זענען זיך מתייחס צו דער שטאָט זענען: ד', ע"ב, פ"ט, צ"א, קכ"ה, קכ"ז, קל"ה, ק"מ. פון די דאָזיקע תשובות ווייזט זיך אַרויס אַז אין אָט דער תקופה האָט עקזיסטירט אַן אָרגאַניזירטער יידישער ישוב.

אַנטקעגן דעם זענען מיר עדות, אַז אין דער פאָלקס־ציילונג אין יאָר 1764 (תקכ"ד) — נאָענט פאַר פוילנס צע־טיילונג — ווען ס'האָבן אין גאַנצן ראַיאָן זיך געפינען 2976 נפשות — איז די שטאָט נישט געציילט געוואָרן, אָבער ווי כ'האָב שוין דערמאָנט, איז כמעט ווי זיכער, אַז אויך דעמאָלט האָבן אין וויעלון געוווינט איינצלנע יידן (צו דער דאָזיקער דעה איז אויך נוטה פּראָפעסאָר מאַהלער). ס'איז זיכער מעג־לעך צו פאַרשטיין, אַז די יידן, וואָס האָבן דעמאָלט געוווינט אין וויעלון, האָבן זיך געוואָלט אויסבאַהאַלטן צוליב פאַר־שטענדלעכע טעמים, ווייל דאָס עצם וווינען דאָרטן איז בכלל געווען פאַרבאָטן לויטן געזעץ. אין אַן אָפיציעלן דאָקומענט, וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן פון דער רוסישער מאַכט, ווו יידן טאָרן נישט וווינען, זענען אויסגערעכנט 19 שטעט — און וויעלון צווישן זיי. אַ פּיקאַנטער פּרט: אין פּראָפעסאָר מאַהלערס אַרומנעמענדיק בוך (אין יידיש), וועלכער אַנאַלי־זירט די דעמאָגראַפישע איינצלהייטן פון דער דערמאָנטער ציילונג, ווערט דערמאָנט, אַז אין וויעלון האָט געוווינט אַ יידישער שוסטער.

אין סוף פון אַכצנטן יאָרהונדערט האָט אַ ייד פון דייטש־לאַנד אין וויעלון, אַוועקגעשטעלט אַ פאַבריק פון שפּיצן, אין וועלכער ס'האָבן געאַרבעט בערך צוויי הונדערט יידישע פרויען („די געשיכטע פון יידישן מסחר", פון ד"ר יצחק שי־פּער, פויליש).

אין די יאָרן 1786—1787 האָט דער סיימיק אין וויעלון באַשלאָסן „צוצונעמען די אַרענדע און די קרעטשמעס ביי יידן" (דברי ימי ישראל בדורות האחרונים כ' ב' ע' 311 לפרופ. מאַהלר).

אין יאָר 1841 (תר"א) האָבן אין וולוין געוווינט 502 יידישע משפחות. ס'איז שוין דאָרט אויך געווען אַ שול, געבויט פון שטיין („יעווריעיסקאַיאַ ענציקלאָפעדיאַ", רוסיש, קאַפּיטל: „וויעלון").

ר׳ יוסף משה נאַטאַנאָוויטש

ב׳ טבת תרכ״ו איז אין וולוין נפטר געוואָרן דער רב פון שטאָט, הגאון רבי יוסף משה נאַטאַנאָוויטש (דער פאָטער פון הערצקע נאַטאַנאָוויטש, וועלכער איז נפטר געוואָרן אין וולוין אין יאָר תרע״ט — 1919). דער דאָזיקער גאון איז געווען אַ זון פון בלאָשקער רב הגאון ר׳ נתן נטע.

ר׳ יהודה שאיה

נאָך אים האָט פאַרנומען דאָס כסא־הרבנות אין וולוין — בערך ביז תר״ל — דער מקובל הרב ר׳ יהודה שאיה. וועגן דער דאָזיקער פּערזענלעכקייט ווייסן מיר נישט קיין סך. אַ מסורה איז פאַראַן ביי די אָפּשטאַמיקע פון אים, די משפחות שאיה און יאַקובאָוויטש, וועלכע האָבן געוווינט אין וולוין, אין טשענסטאָכאָוו און אין ראַדאָמסק — אויב זיי וועלן חס ושלום זיך געפינען אין אַן עת צרה, זאָלן זיי קומען אויף זיין קבר, זיך משתטח זיין, וועלן זיי געהאָלפן ווערן. אויך געפינט זיך ביי זיי אַ צוואה, געשריבן אויף פּאַרמעט. די אָפּשטאַמיקע פון אים, וועלכע לעבן אין ישראל, זאָגן עדות אַז קיינמאָל איז קיינער פון זיי נישט געכאַפּט געוואָרן צום מיליטער אין די צאַרישע צייטן ביי ניקאָליי דעם ערשטן.

ר׳ יוסף בר׳ יעקב הלוי, בעל „הפלאות נדרים״

דער גאון ר׳ יוסף הלוי, אַ געבוירענער אין זאַלאָשיץ נעבן קראָקע, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין לומדות און גאונישקייט, דאָס זעט מען נישט בלויז פון זיין ספר „הפלאות נדרים״, נאָר אויך פון דער אַלגעמיינער אָפּשאַצונג פון גאונים אין זיין דור. זיין פריינד, דער גאון ר׳ בעריש מייזלס, וואַר־שעווער רב.

זיין ערשט רבנות איז געווען אין זיין געבוירן־שטאָט זאַלאָשיץ, דאָרט האָט ער אויך אונטעריכט אין דער גרוי־סער ישיבה. ווי ס׳ווייזט אויס, איז זיין פאָטער געווען אַ גדול בתורה, ווייל אינעם אַריינפיר צו זיין ספר ברענגט ער אַ לאַנגן פּלפּול אין נאָמען פון זיין פאָטער. די סיבה פאַרוואָס ער האָט פאַרלאָזט זאַלאָשיץ, ווייסן מיר נישט. אפשר איז די סיבה געווען דער פּוילישער אויפשטאַנד פון יאָר 1863, וואָס זיין צענטער איז געווען אין וואַרשע. גדולי הדור, וועלכע זענען צופעליק געקומען קיין וואַרשע, זענען דערשטוינט געוואָרן פון זיין גרויסקייט אין תורה. אַזוי, למשל, שרייבט דער גאון ר׳ שמעון סופר, דער קראָקעווער רב: ...בבית מחותני... נתועדו יחידיו חכמים ונבונים מופלגי התורה חריפים ושנונים... ובתוכם ראיתי אבן טובה, אבן יקרה המתגורר פה אגב גררא בבית ידידי מחותני הגאון מו״ה דובעריש מייזלש אב״ד דפה. גבר בגוברין לבו כלב הארי שבחבורה, כבוד הרב הגדול החריף ובקי מו״ה יוסף בהרב יעקב הלוי מק״ק זאלאָ־שיץ, חובר חברים מחוכם...״

אין וואַרשע האָט ער אויך אָפּגעדרוקט זיין מאָנומענטאַל ספר אויף דער מסכתא „נדרים״ (תרכ״ה — 1865). אַלס רב אין וולוין איז ער געקרוינט געוואָרן אין יאָר תר״ל לערך. ער האָט אָנגעפירט מיט אַ גרויסער ישיבה. אין זיין צייט איז וולוין געוואָרן אַ שטאָט פון תורה און חסידות.

ר׳ שלמה סרעברניק

נאָך דער פטירה פון הרב ר׳ יוסף הלוי אין יאָר תרמ״ד, איז באַשטימט געוואָרן אַלס וולוינער רב דער גאון הרב ר׳ שלמה סרעברניק, דער זיידע פונעם מורה הוראה ר׳ חנוך ביי אונדז אין שטאָט. ר׳ שלמה איז געווען באַליבט ביי מענטש און ביי גאָט און געזעסן אויפן כסא הרבנות אין וולוין בערך צען יאָר (תרנ״ד). וועגן זיין פּערזענלעכקייט, גרויסגייסטיקייט און ברייטהאַרציקייט איז אָנגעשריבן אויף זיין גרויסער מצבה (געמאַכט פון אייזן) וואָס איז געשטעלט געוואָרן אויף זיין קבר.

ר׳ מענדל גרינבערג

הרב ר׳ מענדל גרינבערג איז געבוירן געוואָרן אין פּיאָטר־קאָוו־טריבונאַלסקי אין יאָר תר״ד ביי אַ מיוחסדיקער פאַמי־ליע. ער איז געווען אַן אייניקל פונעם קוטנער גאון ר׳ משה אהרן. שוין אין זיין יוגנט האָט ער געשמט אַלס עילוי און ער האָט געלערנט ביים פּיעטריקאָווער גאון ר׳ ברוך הערש ראָזנבלום (אויף דעם דאָזיקן גאון האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט אויסגעלערנט 42 מאָל ש״ס, כמנין „בם״). נאָך דער בר־מצוה האָט מען אים געשיקט לערנען אין דער ישיבה פונעם קוטנער גאון ר׳ יהושעלע, כאָטש ער איז געווען דער יינגסטער צווישן זיינע תלמידים. האָט ער אים זייער גערן געהאַט און אים מקרב געווען. נאָך דער חתונה איז ער געווען דיין אין סקערניעוויץ (אַן געהאַלט) אין בית־דין־שטוב פון אָסטראָוו־צער גאון, וואָס האָט דעמאָלט פאַרנומען דאָס אָרט אַלס רב אין סקערניעוויץ. אָפּגעזען פון דעם, וואָס די צוויי גאונים האָבן זיך זייער געשעצט, האָט ר׳ מענדעלע נישט אויסגע־מיטן זיך מתווכח צו זיין מיט דעם גרויסן גאון פון אָסטראָוו־צע. ס׳איז אַפילו אַרומגעגאַנגען אַ שמועה, אַז אויף דעם געביט איז מכלומרשט אויסגעוואַקסן אַ פּירוד צווישן זיי.

אין יאָר תרמ״ד איז ער באַשטימט געוואָרן אַלס רב אין שטעטל יאַדאָווע נעבן מאַלקין. דאָרט האָט ער אָנגעפירט מיט אַ ישיבה ווו ס׳האָבן געלערנט די אויסגעצייכנטסטע

בחורים און ער האָט זיך באַליבט געמאַכט ביי אַלע איינוווי־נער אין שטעטל. אַלס ווליינער רב איז ער געקרוינט גע־וואָרן אין יאָר תרנ״ד. אַ סך רייצנדיקע פאָרשלאָגן האָט מען אים דעמאָלט געמאַכט, אָבער אונדזער שטאָט איז אים געפעלן געוואָרן און נאָך אַ סך נאָכטראַכטענישן האָט ער באַשלאָסן נאָכצוקומען דעם פאַרלאַנג פון ווליין. במשך אַלע יאָרן וואָס ער איז געווען רב אין אונדזער שטאָט, בערך פערציק יאָר, האָט ער געגעבן פאַרהאַנט דער טאָלעראַנץ און איבערצייגונג, און נישט דער שטרענגקייט; זייער זעלטן האָט ער זיך דע־נערווירט. אַמאָל, ווען ער איז געשטאַנען נעבן אָרון־קודש און געדרשנט וועגן די עיקרים פון יידישקייט, איז זיין פּנים געוואָרן פלאַמפייערדיק און ער האָט אויסגערופן אויפן קול: „כ׳האָב אַ מסורה פון מיין הייליקן זיידן, רבי משה אהרן פון קוטנע, אַז מיינע ברכות וואָס כ׳וועל עמיצן בענטשן, וועלן מקוים ווערן.

מיט ליבשאַפט האָט ער געמשפּט די מענטשן פון זיין קהילה. ער האָט אָפּגעהיטן דאָס קולטיווירן די דערציונג פון מצוות בין אדם לחבירו. אַמאָל האָט אַ ווליינער בחור אָפּ־געלאָזט אַ שידוך, האָט ר׳ מענדעלע געשיקט רופן דעם בחור און אים געזאָגט מוסר. היתכן צו פאַרשעמען אַ יידישע טאָכ־טער?

אַ סך פון זיינע נאָענטע מענטשן האָבן אים צו־געשריבן, אַז ער איז אַ „בעל מדרגות" און קען ווירקן. ער האָט זיך אָבער אָפּגעגרענעצט אין זיינע ד׳ אַמות פון הלכה. ער האָט טאָג־טעגלעך געלערנט אַ שעור מיט די אויסדער־וויילטע בחורים אין דער ישיבה. ער האָט זיך צוריקגעצויגן פון יעדער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט — דאָס איבערגעלאָזט פאַר די עסקנים, וועלכע באַשעפטיקן זיך מיט דעם. יעדן מענטש האָט ער אויפגענומען גערנוויליק און מיט סימפּאַ־טיע. ער איז געווען ווייט פון מחלוקת, ממש אַנטלאָפן פון דעם און אַגיטירט פאַר שלום. אַמאָל איז צו אים צופעליק געקומען איינער פון די רבנים פון די שכנותדיקע קהילות. ר׳ מענדעלע האָט געוווּסט, אַז דער דאָרטיקער רב איז פאַרמישט אין אַ מחלוקת פון צוויי כיתות חסידים אין לאָדזש — אָבער ער האָט זיך געמאַכט כלא ידע, און האָט מיט געמאַכטער תמימות געפרעגט דעם רב: „פון וואַנען קומט מען?" — „פון לאָדזש" — האָט געענטפערט דער רב. — „און וואָס האָט מען געטון אין לאָדזש?" — האָט ר׳ מענדעלע ווייטער געפרעגט. — „כ׳בין באַשטימט געוואָרן אַלס בורר פון אַ חסידישן צד..." און ערשט דעמאָלט האָט ר׳ מענדעלע אויפגעהויבן זיין קול און געזאָגט: „קוקט אָן דעם יונגערמאַן (ער האָט אָנגעוויזן אויף ר׳ זלמן האָראָוויטש, וועלכער איז געזעסן נעבן אים), פרעגט אים צי וועט אים איינפאַלן אַריינ־צושטעקן דעם קאָפּ צווישן צוויי בערג? רב פון... איר האָט זיך זיכער אויסגעקליבן אַ שלעכט עסק. לאָזט דאָס אָפּ און אַנטלויפט פון דעם, ווייל קיין גוטס וועט אייך פון דעם נישט אַרויסקומען". און דער דאָזיקער רב האָט, ווי גיך ער האָט נאָר געקענט, אָפּגעזאָגט זיך פון זיין אַ בורר אין דערמאָנטן ענין.

זיין איידלקייט איז געווען גרענעצלאָז, אָבער ס׳איז אויך געשען, אַז מענטשן האָבן אים גרינגגעשעצט, און בעיקר די וועלכע האָבן מזלזל געווען זיינע פּסק־דינים, זענען צוליב אים געטראָפן געוואָרן, אָן שום כוונה פון זיין זייט עפּעס צו טון פאַר זיין באַליידיקונג.

זיין צוגעבונדנקייט צום גערער חסידות האָט נישט געוווּסט פון קיין גרענעץ. ער אַליין האָט דערציילט, אַז בעת ער איז געווען אַ יינגל, איז דער „שפת אמת" (איידער ער איז נאָך געווען רבי) פאַרביי פיעטריקאָוו, פאָרנדיק צום רבין ר׳ העניך פון אַלעקסאַנדער. די הייליקע געשטאַלט האָט זיך אַזוי איינגעקריצט אין זיין נשמה, אַז ער איז צוגעבונדן גע־וואָרן צום דאָזיקן חסידות ביז צו זיין לעצטן אָטעם־צוג. שבת פאַר שבועות אין יאָר תר״ץ האָט ער געשבתט אין גער. בדרך־כלל פלעגט מען אים דאָרט מכבד זיין מיט „שלישי", אָבער אין דעם דאָזיקן שבת האָט מען אים מכבד געווען מיט "מפטיר". די זאַך האָט אים פאַרוווּנדערט און ער האָט פאַר־שטאַנען דעם „רמז", אַז ער דאַרף זיך גרייטן פּטור צו ווערן פון דער וועלט.

מוצאי־שבת האָט אים דער גערער רבי שליט״א געבעטן אַז ער זאָל בלייבן אויף שבועות, און אַז דער פאָרשלאָג זאָל אים לאָקן האָט אים דער רבי צוגעזאָגט צו ווייזן אַלטע כתב־ידן. אָבער ר׳ מענדעלע האָט נישט מסכים געווען, — „ער האָט נישט קיין צייט". פון גער איז ער געפאָרן צו זיינע קינ־דער זיך געזעגענען מיט זיי. קומענדיק אַהיים האָט ער מגלה־סוד געווען זיינע תלמידים וועגן ענין „מפטיר". אין די לעצטע טעג זיינע האָט ער זיך אָפּגעשלאָסן אין פרישות און אין טהרה. אין כ״ח סיון תר״ץ (אינעם טאָג וואָס מען האָט דערעפנט די ישיבת חכמי לובלין) האָט ער צוריקגעגעבן די נשמה זיינע דעם בורא.

יהושע אייבשיץ

ח נ ו ך ו ת ר ב ו ת

קולטור און דערציונג

חלק חמישי

פינפטער טייל

חלק חמישי — פינפטער טייל

תוכן / אינהאלט

מורים ומחנכים

המורה משה־אלחנן דאנקביץ

בשנת 1913 היתה האוכלוסיה היהודית בעיר־המחוז וילון מורכבת מיהודים חסידים, מתנגדים, ציונים, משכילים, ואף בונדיסטים.

אולם רובם היו שומרי מיצוות, לובשים קאפוטות וחובשים את הכובעים העגולים והשחורים עם המיצחיה הקטנה, שבימות החול היתה עשוייה מבד ובשבת ממשי או קטיפה.

היתה גם שיכבה דקה של מודרניים שנטו להתבוללות. רוב בני הקהילה שלחו את ילדיהם ל„חדר", שהמשכו היה בית־המדרש. חלק ניכר של הנוער למד אחרי עזבו את ה„חדר" איזו מלאכה, או עזר בעסק של ההורים. החינוך ב„חדר" ובבית המדרש היה בשפל המדרגה.

הציונות החלה להכות שורשים בקרב הנוער והמשכילים. גם רבים מהיהודים החרדים עשו את חשבון־נפשם — בעיקר אחרי משפט ביילים, שהחריד והסעיר את העולם היהודי, והעמידו על סכנות הגלות — ונתפסו לעניין הציוני מטעם תנועת המזרחי.

נוסדו אגודות ציוניות ומזרחיות. הנוער התעורר והחל חותר להחשת פיתרון לחיי הגלות המרה, נטולת העתיד לצעירי ישראל. הוא הבין שה„חדר" ובית המדרש אינם עונים עוד על צרכי החינוך של העם.

אחד מחלוצי החינוך היה משה־אלחנן דאנקביץ. הוא ייסד מעין חדר מתוקן, בו לימד את הילדים עברית מודרנית במיבטא האשכנזי, תנ"ך, ספרות וקצת לימודי־חול. המשכילים והציונים שלחו את ילדיהם למוסד החינוכי החדש, שהיה לצנינים בעיני האדוקים והחסידים, אך לא נלחמו בו בחירוף נפש. יש לציין שבעוד יחסם של החרדים לחינוך בניהם היה שמרני וקפדני, הרשו לבנותיהם לבקר בבתי הספר של הגויים ואף להתלבש לפי האופנה האחרונה. רק מעטות מה־בנות למדו קרוא וכתוב אידיש ועברית, ועוד פחות מהן היה להן מושג מה מהכתוב בתנ"ך. ואין להתפלא על כך, שהרי מצאו מימרא מפורשת במישנה סוטה כ' האומרת: „המלמד את בתו תורה, כאילו לימדה תיפלות".

המורה דאנקביץ ריהט את החדר המתוקן שלו בסיגנון של בית ספר מודרני, דהיינו: לא שולחן ארוך שמסביבו ספסלים כנהוג ב„חדר", אלא מכתבות שלפניהן עמדו שולחן וכסא המיועדים למורה.

המורה דאנקביץ לא למד מעודו בסמינר למורים. הוא היה אוטודידאקט שידיעותיו בתנ"ך, בספרי השכלה ואף ביתר מיכמני תורת היהדות היו רחבות למדי. היה גבה קומה, בעל גב מוגבה קצת, שערותיו וזקנו היו שחורים, הרכיב משקפיים, שכן היה קצר־רואי בצורה חמורה.

החדר המתוקן לא היה עדיין התחליף האידיאלי ל„חדר"

טיול ל"ג בעומר של „חדר מתוקן" וקורס ערב לעברית עם המורה מ. א. דאנקביץ בשנת 1912

ל"ג בעומר אויספלוג פון „חדר מתוקן" און העברעישע אָוונט־קורסן מיטן לערער מ. א. דאַנקעוויטש אין יאָר 1912

האומלל, אך אין כל ספק כי היה צעד מכובד קדימה לקראת חידוש חיי העם היהודי ותחייתו. בעל החדר המתוקן לא היה פדגוג מן המדרגה הראשונה, אך כישרונותיו ורצונו הטוב, ואמונתו בשליחותו הנעלה, עמדו לו להקנות לנוער היהודי שבעירנו את ידיעת הלשון העברית החדשה, בקיאות מסויימת בתנ״ך ובספרות ההשכלה.

הוא לא היה קפדן, להיפך: היה בעל מזג טוב, קל וחומר שלא השתמש ב„קאנצ׳וק" (מגלב), כדי „להרביץ" תורה בתלמידיו. אבל בכל זאת עלה בידו להשליט מישמעת ויראת־הכבוד.

היה בעל חזון וציוני מסור, וראה את תפקיד חייו לנטוע בלב תלמידיו כיסופים לגאולה ממש, ולא כדרך המלמדים והאדוקים שכל ייעודם היה להזכיר את ציון וירושלים בתפי־לותיהם ולהאמין במשיח, שאף־על־פי שיתמהמה, נחכה לו בכל יום שיבוא.

אי־אפשר לומר שהחדר המתוקן הכניס למורה דאנקביץ כסף לפרנסה בשפע, אך הוא לא התלונן מעודו, והוא, אשתו ושלושת ילדיו, בת ושני בנים, הסתפקו במועט.

למדתי אצלו עברית וספרות בשיעורים פרטיים. איני בטוח אם הצליח להקנות לי בקיאות גדולה בתנ״ך, אך את הדיקדוק העברי למדתי מפיו על בוריו. דאנקביץ בחר את יצירותיהם של משוררי תקופת ההשכלה: דוליצקי, מאנה, גורדון וכו׳, ומהפרוזה העדיף להקנות לי את ספרי סמולנסקין, מאפו, מנדלי, ברודס וכו׳.

אין כל ספק שעד עוזבי את וילון בשנת 1918, היה בית ספרו של דאנקביץ המוסד החינוכי הראשון במעלה, שחינך את תלמידיו ליהדות מודרנית ולציונות, ואולי אפילו לחלוציות.

פעם אחת בשעת לימוד „המתמיד" מאת ח.נ. ביאליק, שוחח אתי על ערכה של „הישיבה", בעיקר כמקור אמונה בנצח־ישראל, כמעיין כוח ההתמדה לאי רתיעה ולאי ריפיון ברצון הקיום כעם בלתי נטמע. הוא, בעל הרעיון המהפכני במישור החינוך, שהעז לייסד חדר מתוקן עבורנו, דיבר בערגה וברור על בית־המדרש והישיבה, מקור דמעות האומה, שנטע בלב צעירי ישראל חיי עולמים כיהודים, שגילה לנשמותיהם את הקסמים שבגווילים הנצחיים, שנתן להם את הכוח להאמין לאמרות העבשות ולחצוב להבות מלבבות חלולים. הוא דיבר בקול מתנגן ושזר בשיחתו ניבי הפואימה של ביאליק ועיניו האירו כגחלי־אש.

מה אהבתיו אז! ראיתי בו נביא עומד על ראש גבעות, נושא את לפיד האמונה בטוב ובצדק.

יצחק סלע

המורה אלימלך מנחם

הוא בא אלינו בשנת 1916. העיר כבר הסתגלה מזמן לצבא הכיבוש הגרמני ולפקידיו של המימשל האזרחי. לא היה שפע, אך הפרנסה היתה מצוייה, שכן העסיק הצבא רבים בעבודות שונות.

הנוער הציוני התכונן לעלייה, למדו עברית וציפו לרגע בו יוכלו לנער מעל שכמם את עול הגלות. כבר דובר בגלוי שהפולנים יזכו בעצמאות, והיהודים ידעו כי לא ישפר חלקם תחת שלטון הפולנים, שעל־אף היותם משועבדים ומדוכאים על ידי מדינות זרות (תחילה רוסיה ואחר־כך גרמניה), לא יתייחסו בסובלנות מרובה ליהודים, שנגדם ניהלו מזמן מלחמה כלכלית ואף הכריזו חרם על העסקים של היהודים.

המורה החדש, אלימלך מנחם, שהוזמן אלינו לנהל את בית הספר לבנות ע״י אגודת הציונים וגם את הקורסים העבריים לנוער המתבגר, הגיע לוילון עם אשתו וילדם. היה בעל קומה בינונית, דק גיזרה, שערו שטיני ועיניו כחולות, חודרות ובוחנות. פיקח ועירני. שלט היטב בעברית והיתה לו ידיעה רחבה בספרות העברית החדשה. היה פדגוג טוב, אהב את האמנויות ובעיקר את התיאטרון. הנוער נצמד אליו וראה בו סמל ההתחדשות של רוח ישראל. גם הדריך את החלוץ — ובחווה קטנה בירכתי העיר למדו את תורת החקלאות. אגב, גאוגרפיה של ארץ ישראל לימדתי אני אותם לפי סיפרון לגיאוגרפיה של ארץ ישראל מאת גרוזובסקי.

שיעוריו של המורה מנחם נסכו בי רוח שיכרון ממש, למדנו את מאמריו של אחד־העם ואת שיריהם של ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור וכהן.

החידוש הגדול שהנהיג מנחם היה: המיבטא הספרדי, שכן הוא היה נהוג בארץ־ישראל.

לימים ייסד חוג דראמאטי ב„יוגנט פאראיין", בו שימש במאי ושחקן ראשי. אחרי כמה נסיונות במערכונים שהוצגו בהצלחה באולם העירוני עם תפאורות פרימיטיביות, הכין וביים את הצגת „ינקל הנפח" לדוד פינסקי, בו גילם הוא את תפקידו של ינקל, עם תפאורות שצויידו על ידי צייר אמן.

במשך ששת השבועות, בהם נמשכו החזרות וההכנות להצגה, היתה העיר כמרקחה. מובן מאליו שהאדוקים ראו בדבר „עבודה זרה", ושמרו על בניהם ובנותיהם בשבע עינים לבל יתנו ידם לדבר השקץ, אך הנוער המתקדם והציונים היו מוכנים להילחם לקיום ההצגה, כאילו היתה זו מלחמת־מצווה.

בערב ההצגה לבש הנוער חג ושעה לפני עלות המסך היה האולם מלא עד אפס מקום.

אני התחננתי בפני המורה הנערץ, כי ישתפני באופן פעיל בהצגה, אך הוא דחני בנימוק, שבגלל גילי הצעיר אין לו כל אפשרות לשבצני בהצגה. הבטיח לי כי בשנים הבאות יזכני בתפקיד אחד המחזות שיוצגו על ידיו.

רבים קדחו מרוב ציפיה למאורע הגדול, אולם אני הרביתי להגות ולחלום על החוויה הגדולה שתוענק לי באותו ערב גדול.

קשה לתאר במלים את ההתרגשות והשמחה שאפפו את לבות כל שש מאות הצופים באולם. אומנם גם בעבר נעשו נסיונות להציג מחזות, אך היתה זו הפעם הראשונה שההצגה חרגה מהמיסגרת הרגילה, וקיבלה צורה של הצגת תיאטרון ממש, חובבנית אמנם, אך עשוייה לפי כללי הבימוי והתפאורה של העולם הגדול. גם השחקנים התכוננו ולמדו היטב את התמליל, והיו אחדים שהפליאונו בטבעיות משחקם. אך עלה על כולם מנחם־ינקל, שהיו לו רגעים של התעלות שהקסימה את כולם. בעיקר הצטיין בסצינות הדרדרותו ושיכרותו וזיעזע את ליבותינו.

עם תום ההצגה נערכה מסיבה באולם. המנהיגים נאמו נאומים מלהיבים וכולם הרימו על נס את גדולתו וכשרונותיו המרובים של המורה, הבמאי והשחקן מנחם.

מנחם ניסה את כוחו גם בכתיבה. הוא פירסם מאמרים בשבועון של צעירי־ציון „די באפרייאונג". גם בעברית פירסם כמה רשימות.

בשנת 1919 עזב את וילון ונסע עם משפחתו לקרקוב להשתלמות באוניברסיטה. כולנו עקבנו אחר התפתחותו הרוחנית. באחד הימים הגיעתנו הבשורה המרה והנמהרה: מנחם ואשתו שכלו את ילדתם שאהבו מאוד והסתלקו באופן טראגי מהחיים. אבל כבר השתרר בעיר, וימים רבים לא חדלו מלדבר ולספר בשבחו של המורה, הבמאי והשחקן מנחם.

מורה חדש בא, ואחריו בא אחר, אך אף אחד לא הצליח למלא את מקומו של מנחם, שכה התחבב על הנוער הקם לתחייה בעירנו וילון שהיתה ואיננה עוד...

יצחק סלע

ר' יעקב הרשברג ז"ל

בבית המדרש קראנו לו יענקל ראובן'ס. היה הבן השלישי לר' ראובן ושרה הרשברג ז"ל. מילדותו הראה תשוקה רבה ללמוד, ולמרות שכל אחיו עסקו במלאכה, שקד כל ימיו על הגמרא והמפרשים בבית־המדרש.

נשא לאשה את בתו הצעירה של ר' מיכל רוזנרוט ז"ל, שהיה גם הוא מכובד מאוד ואהוד על כל אזרחי העיר ותושביה. ר' יעקב ז"ל התמיד בתלמודו גם אחרי נשואיו, וזכה להרבה דברים מהארבעים ושמונה שהתורה נקנית בהם.

עם ייסוד ביה"ס העממי מטעם „המזרחי" בוילון, נתמנה כמחנך וכן כמנהלו הראשי. נתחבב במהרה על התלמידים ועל חבר המורים כאחד, והעלה את בית הספר לרמה נאותה. מתי מספר מתלמידיו הנמצאים בחיים, עד מאוע"ש, מזכירים את שם מחנכם ביראת כבוד ובאהדה רבה, עד היום.

ר' יעקב ואשתו ז"ל נשמדו בידי הצורר הנאצי, בתוך שאר יהודי וילון הי"ד.

בתם מרים ז"ל נפטרה בארץ לפני מספר שנים, בעת לידה קשה.

שני בניו, אברהם ומשה שיבלח"א, זכו לבנות את בתיהם בישראל.

י. לחמן

„בית אולפנא" בית ספר דתי של „המזרחי". התלמידים, המנהל והמורים בשנת 1932
„בית אולפנא" שול, תלמידים, מנהל און לערער: יעקב הרשברג, קובא ברקוביץ, מקס שולץ, פנחס ליס, יוסף גולדשטיין.

המורים וועד ההורים ב„בית אולפנא" בשנת 1933
דער לערער פערסאָנאַל, עלטערן־קאָמיטעט און מזרחי עסקנים פון „בית אולפנא" שול אין 1933

שלמה טויבנפליגל ז״ל

שלמה טויבנפליגל נולד בשנת 1906 בעיירה גרודז׳יץ ע״י קונין, למשפחה ציונית ותיקה. אביו היה סוחר, ציוני נלהב ואיש משכיל. טויבנפליגל למד תורה בעיירה ריכבל אצל הרב המקומי ובישיבת סטבישין. כמו כן למד בגימנסיה בקליש וקיבל שם תעודת בגרות. בעירו קנה לו שם של גאון ובתקופה מסוימת היה מזכירו של אריה טרטקובר. בביתו חונך ברוח לאומית.

השתקע בוילון בשנת 1930 והתחתן עם נכדתו של ר׳ קלמן שוחט (לבית בירנבוים). הצטרף ל„התאחדות״ ופעל רבות בשדה התרבות והחינוך. כמו כן היה מורה לעברית בבית הספר „אולפנא״, נתן שעורי ערב וגם שעורים פרטיים. הרבה תלמידים, ובחלקם גם בארץ, זוכרים אותו לטובה על ידיעתם הרבה בעברית. עלי לציין, שאך ורק הודות למורה טויבנפליגל רכשתי את השפה העברית. היה אהוב ונערץ בכל החוגים בעיר.

הוא, אשתו וילדיו הושמדו ככל יתר היהודים.

אחיו ושלוש אחיותיו חיים עמנו בארץ.

תנצב״ה

אריה (משה לייב) זלקוביץ

ברוך הרמנוביץ ז״ל

בשנת 1935 הגיע ברוך הרמנוביץ לוילון, מטעם תנועת התאחדות גורדוניה, כמדריך התנועה בעיר וכמורה לעברית לנוער, ששאף להמשיך את עתידו בארץ ישראל.

בתקופת שהותו בוילון, השתתף הרמנוביץ בכתיבת מאמרים בעתון השבועי של וילון „ווילונער לעבן״ וכן פירסם כתבות בעתון „היינט״ הורשאי.

הרמנוביץ היה נערץ ומכובד כמשכיל חכם על כל אנשי העיר.

במשך המלחמה עבר נדודים ובריחות מקום למקום, והצליח להשאר בחיים.

בסוף 1945 החל לארגן בגרמניה את העתון „לנדסברגר־ציטונג״, שהודפס באותיות לטיניות, ואשר הוא היה עורכו הראשי.

מאמריו קראו לכל בעל לב יהודי לעלות ארצה. בהרבה מקרים נשאו פרי, צעירים רבים התארגנו בחסותו לנסיעה לארץ ישראל, וכל אדם שהגיע לגרמניה מוילון, סודרה לו מיד עבודה על ידי הרמנוביץ. המטרה היתה לא ליישב אותו דרך קבע בגרמניה.

בביתו, בגרמניה, התקיימה ב־1946 האזכרה הראשונה לבני וילון. שנה לאחר מכן, ב־1947 עלה ארצה יחד עם משפחתו והצטרף למערכת העתון „דבר״. כתב בעיקר על חיי היהודים בחו״ל ובעיותיהם, ועל הדרכים לפתור בעיות אלו. פעמים מספר נשלח מטעם העתון לחו״ל, לעמוד מקרוב על מצבם.

ב־1948 זכה לראות בהקמת מדינת היהודים. בתקופה זו עבד כמזכירו של השר דוד רמז ז״ל בממשלה.

נפטר ב־1954, לאחר מחלה קשה וממושכת כשהוא עדיין במלא כח היצירה, ערכי חיים ותרבות.

שולמית

העניאַ סקשיניאַ־שטייער / מעקסיקע
(איינע פון אירע געוועזענע שילערינס אין ווילון)

די לערערין לאה מענדלעוויטש

אונדזער לערערין לאה מענדלעוויטש איז ביי אַלעמען געווען באַליבט. זי האָט אויסגעפירט אַ וויכטיקע מיסיע אין אונדזער לעבן אין ווילון.

אין ווילון איז געווען אַן אַכט־קלאַסיקע קריסטלעכע גימנאַזיע, אָבער נישט אַלע יידישע קינדער האָבן געהאַט די מעגלעכקייט דאָרט צו לערנען. אייניקע צו ליב זייער שלעכ־טער עקאָנאָמישער לאַגע, און אַנדערע — צוליב רעליגיעזע טעמים. געווען עלטערן, וועלכע האָבן נישט דערלויבט זייערע קינדער זאָלן גיין אין שול טראָץ דעם, וואָס מען האָט נישט געצוווּנגען צו שרייבן אין שבת. די לערערין מענדלעוויטש האָט געלייזט דאָס פּראָבלעם, גרינדנדיק אַן אייגענע פּריוואַטע שול. געווען איז זי אַ זייער אינטעליגענטע, אַליין געענדיקט גימנאַזיע, און דערצו געהאַט פּעדאַגאָגישע פעיִקייטן, וואָס האָט איר דערמעגלעכט צו ווערן אַן ערשטקלאַסיקע לערערין.

אין דער וווינונג פון איר מוטער האָט זי איינגעאָרדנט אירע פּריוואַטע קורסן מיט אַ רעגולערער צייט־אָרדענונג — 6 טעג אין וואָך. אַלע לימודים זענען געווען לויטן גימנאַזיאַלן פּראָגראַם: פּוילישע שפּראַך, געאָגראַפיע, געשיכטע, ליטע־ראַטור (פּוילישע און אַלגעמיינע) מאַטעמאַטיק, פיזיק און אַפילו לאַטיין, וואָס איז געווען אַן אַבליגאַטאָרישע שפּראַך

המורה לאה מנדלביץ עם קבוצת תלמידות

די לערערין לאה מענדלעוויטש מיט אַ גרופּע שילערינס

עומדים (מימין) — שטייען (רעכטס): לאה ראָזענבלום, מאַלטשע לאַנדסבערג, בראָנקע גראַנעק, אַנדזשע בראָדער, פּעלאַ באַבראָווסקאַ, לובטשאַ שטשופּאַק, אסתר בערמאַן, שיינדעלע גראַנעק; יושבות (שורה א) — זיצן (ערשטע רייע): זאָשאַ פּראַפּאָרט, פייגעלע שטערנבערג, די לערערין לאה מענדלעוויטש, אַדעלאַ קשעפּיצקי, העניא סקשיניא; שורה ב) — צווייטע רייע: תמר ערליך, לאַנדסבערג, עטקאַ בעסערגליק, רחל טענענבוים

בית הספר העממי לילדים יהודיים בשנת 1934
פאָלקס שול פאַר יידישע קינדער אין יאָר 1934
די לערער און שילער

אין דער מיטלשול. יעדן טאָג האָבן מיר געלערנט צוויי לימו־דים. עס איז אוממעגלעך געווען צו ענדיקן די קלאַס, נישט פאַרשטייענדיק די אויפגאבעס, אַזוי קלאָר האָט אונדז די לערערין פאַרטייטשט און אויפגעקלערט די לעקציעס. זיצנ־דיק ביי איין טיש מיט די שילערינס, האָבן די לעקציעס גע־טראָגן אַ כאַראַקטער פון אַ געמיטלעכן שמועס, מיט פראַגן און ענטפערס אַזוי, אַז אַפילו פאַר אַ טעמפּן שילער איז אַלץ אויסגעקומען קלאָר, טראָץ דער באַגרענעצטער צייט (יעדע צוויי שעה זענען געקומען אַנדערע גרופּעס שילערינס). מיט דער לערערין האָבן מיר דיסקוטירט אויף פאַרשידענע אַקטועלע פּראָבלעמען. זי האָט פאַר אַלעמען געהאַט צייט, נישט פאַר־נאַכלעסיקנדיק דערביי די נאָרמאַלע לעקציעס.

ווען אַ שילערין פון די פּריוואַטע קורסן פון לאה מענ־דלעוויטש איז אַריבער אין גימנאַזיע, איז זי געווען ווי געהעריק צוגעגרייט און זיכער מיט די עקזאַמענס, וועלכע זי האָט געמוזט באַלייגן און אַן שוועריקייטן אַריין אין דער קלאַס, צו וועלכער זי איז געוואָרן צוגעגרייט.

לאה מענדלעוויטש איז געווען נישט בלויז אַ לערערין פאַר אונדז שילערינס, — זי איז אויך געווען אַ פריינדין פאַר אונדז; זי האָט אונדז געהאָלפן זיך אָריענטירן אויף פאַר־שידענע געביטן אין דער צייט ווען יוגנטלעכע האָבן דאָס זייער נייטיק צו וויסן. איך בין זיכער, אַז די געוועזענע שי־לערינס פון אונדזער טייערער און געשעצטער לערערין לאה מענדלעוויטש, דערמאָנען זי מיטן גרעסטן כבוד און ליבשאַפט.

יצחק לחמן

מלמדים ומחנכים בוילון

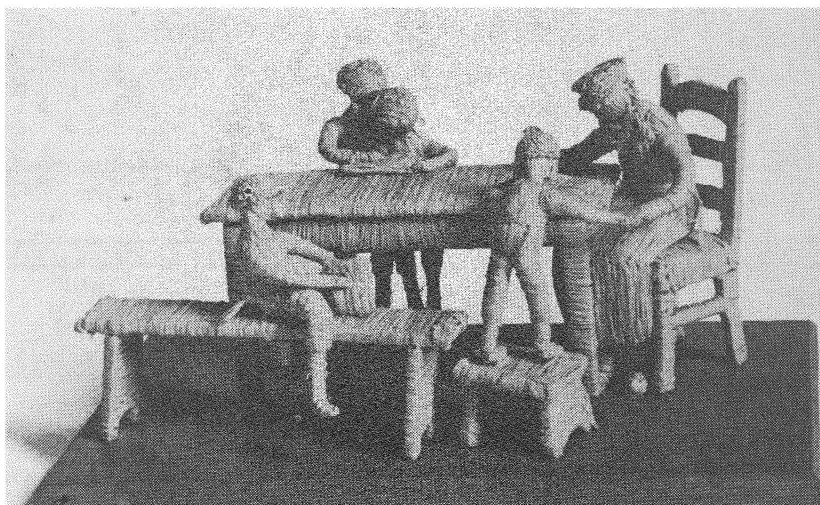
כמו בכל עיר בקיבוץ היהודי בפולין, היתה גם אצל יהודי וילון הדאגה הראשית — חינוך הילדים. מני דורות רבים היה „החדר" המוסד היסודי לחינוך היהודי, ברוח התורה והמסורת.

ילדי ישראל התחילו ללמוד „בחדר" מיום שמלאו להם שלש שנים ואילך. נהוג היה, שביום שמלאו לילד שלש שנים, הלבישו אותו בגדי שבת ואביו לקח אותו על זרועותיו והביא אותו ל„חדר" של המלמד-דרדקי הראשון, אשר בעירנו ונדע לתהילה בשם ר' ליפמן מלמד.

ר' ליפמן ז"ל היה יהודי צנום שקומתו בינונית. פניו, שהאירו כפני מלאך, היו עטורים זקן לבן שירד על פי מידותיו. הוא ניצב ב„חדר" כשלפניו שולחן מוארך, נמוך קצת משולחן רגיל. השולחן מוקף סביב תלמידים רכים. בצדו פרוש גליון מודפס, המכיל סדרי „אלף-בית" בכל מיני גדלים. ראשיתן של האותיות בלא ניקוד, ואילו השורות התחתונות מנוקדות: „א-א-ב-ג-ג" וכו. ר' ליפמן יושב רכון, בידו מקל קטן מחודד, בעזרתו הוא מראה על אחת מן האותיות לתלמידו הקטן העומד על ידו. התלמיד מכריז בקול רם שם כל אות שהרבי מראה לו, ואם הוא מתקשה קצת, לוחש לו הרבי את השם בניד שפתיים קל. תלמיד אחד גומר את שיעורו והרבי מזמין אליו תלמיד שני, שלישי, וכך חוזר חלילה, עד שכולם לומדים את פרקם. משסיימו מתחיל סדר שליחת התלמידים לבתיהם: מרביתם נלקחים הביתה ע"י הוריהם או קרוביהם, הבאים במיוחד לחדר בכדי לקחת אותם, היתר נשלחים הביתה קבוצות קבוצות, מלווים ע"י העוזר (באהעל-פער) של החדר.

ביום שהובא ילד חדש ל„חדר" היתה בו שמחה רבה. הילד היה מובא ע"י אביו, ואילו האם גם היא באה עמם, ובאמתחתה שקיק מלא סוכריות ומיני מתיקה. מיד בכניסתה לחדר התחילה לחלק מקצת מהם בין הילדים. את התלמיד החדש הושיב ר' ליפמן במרכז השולחן. מהתיקרה, מעל ראש הילד, השתלשל חבל וסל נצרים קטן קשור בקצהו. את הסל מילא ר' ליפמן בסוכריות והמגדנים שהביאו, ובברכת „ברוך הבא" לילד על אשר בא ללמוד תורה, פנה אל המלאך הטוב שיתן ברכתו על ראש הילד, ומיד פלט את אוצרו המתוק מעל ראשו, והסוכריות, וכל המגדנים התפזרו לכל עבר. ה„חברה" לא טמנו את ידיהם, צהלו, קפצו, דחקו אחד את השני, ליקטו ותפסו את הכל והשמחה הגיעה לשיאה.

כאשר הילד ידע כבר לכנות את אותיות האלף-בית בשמם הנכון, וגם לבטא אותן פחות או יותר לפי תנועות הניקוד, עבר לחדר דרדקי מסוג גבוה יותר. היו בעיר מלמדים אחדים בדירוג כזה: ר' משה מלמד, ר' אברהמ'לע,

„מלמד דרדקי ותלמידיו" „אַ דרדקי מלמד און קינדער"

הזאלושינער, ר׳ מרדכי ועוד. אצל המלמדים האלה התחיל הילד ללמוד „עברי״ והגיע ללימוד חומש־רש״י.

מפורסם ביותר היה המלמד מרדכי׳לה. לא היה כמעט ילד בעיר שלא למד פעם בחדר אצלו. כחמישים־ששים ילדים למדו יחדיו אצלו בכל עונה.

בראש חודש אייר ובראש חודש חשוון התחילו עונות חדשות ב„חדר״. הימים שאחרי פסח ועד ראש חודש אייר, וכן אלה שאחרי סוכות ועד ראש חודש חשוון נקראו: „בין הזמנים״; אז התחלפו על פי רוב התלמידים מחדר לחדר, יצאו ונכנסו בצוותא למלמד אחד, או שנתפזרו לחדרים שונים ונפרדו מחבריהם הטובים. המטרה היתה, כמובן, לעבור לחדר שנחשב כעומד בשלב קצת יותר גבוה. אחרי מלמדי הדרדקי באו בחשבון החדרים של: ר׳ דוד׳ל צוקרבקר, ר׳ משה אהרן, ר׳ מאיר שמואל, ר׳ השל אקשטיין ועוד. בחדרים האלה למד הילד שנה או שנתיים לכל היותר, ויצא מהם בהתמצאות נאותה בחומש־רש״י, וגם בידיעה ראשונית בגמרא. כעת עבר כבר למלמד על מנת ללמוד גמרא בעיקר.

מלמדי גמרא נתחלקו בעירנו לשלוש דרגות: בדרג ראשון נחשבו החדרים של ר׳ יצחק שרדזוער, ר׳ יצחק ציקאָריעמאָכער, ר׳ שלמה מנדל אבנר, ר׳ הערשהלע טיימכר, ר׳ יידל סופר, ר׳ פנחס ליס, ר׳ חיים ברילאנט, ר׳ אהרן יוסף פרידמן ועוד. בחדרים אלה למד הילד לפרש דף גמרא כפשוטו, ללא התעמקות מיוחדת, וכן יכול כבר להבין מעט שקלא וטריא פשוטה ברש״י או בתוספות. אחרי שלמד הילד זמן מסויים בחדרים האלה, עבר למלמד גמרא שהתייחס על הדירוג השני — שלב יותר גבוה. על כאלה נמנו בעיר: ר׳ נחום הדוברער, ר׳ דוד וויערושאָוועך, ר׳ משה שיף (משה ירחמיאל׳ס) ר׳ הניך וואלער, ר׳ מרדכי מייזלער, (דער באלסל־בצר) ואחרים.

בחדר כזה קנה כבר התלמיד לעצמו ידיעה סבירה בגמרא, ברש״י ותוספות, תוך יתר התעמקות. בדרך כלל הילד הגיע לגיל הבר־מצווה בעודו לומד בחדר כזה.

אחרי הבר־מצווה חל מיפנה בחינוכו הממושך של הילד, ועל פי רוב קבע המיפנה הזה את עתידו בחייו. רבים מהילדים פנו מיד ללימוד מלאכה ומקצוע, אחרים התחילו לעזור להוריהם במסחר למען כלכלת הבית, ואילו אחוז ניכר החליט להמשיך בלימודיהם, מהם בבתי ספר לועזיים. יחידים זכו לתוארים אקאדמיים. הרוב המשיכו בהשתלמות תורנית. מהם כאלה שסידרו עצמם בלימוד בבית המדרש; בקשו שעור בגמרא מבחור פלוני המפורסם בעיר כלמדן, אחרים נסעו לישיבות בניכר ואחרי זמן חזרו. המעולים שבהם (והם בדרך כלל מתי מספר) נכנסו ללמוד שנים אחדות אצל ר׳ משה בסר (משה חיים וולף׳ס).

ר׳ משה ז״ל היה פדגוג עליון, בעל הגיון בריא, חד ונוקב. אחרי שבחן כל תלמיד, חילק את כולם לקבוצות, הסוגיה ושיטת הלימוד לכל קבוצה בנפרד. רוב תלמידיו של ר׳ משה בסר נתפרסמו כתלמידי חכמים מובהקים, בעלי היתר הוראה וסמיכות לרבנות, ואחדים כיהנו כרבנים במקו־מות שונים. ר׳ משה הורה לתלמידיו גם את יסודות הדיקדוק העברי וכן את השפה הרוסית.

יהודי בעל הדרת פנים ועדין נפש היה ר׳ פנחס מלמד (שם משפחתו מילדמן). היה חסיד סקרניביץ. לא ניהל מעולם „חדר״ במובן הרחב והמקובל, כי אם לימד רק חמישה־שישה בחורים בעונה, מבתים אמידים ומכובדים. היה מלמדם דף גמרא, רש״י, תוספות ומפרשים, וכן תורת המוסר והנימוס.

היו בעיר גם מלמדי דרדקי, שנהגו לבוא לביתו של הילד כדי ללמד אותו, כגון ר׳ העניך מלמד, שנוסף על הילדים שבאו אליו ללמוד בחדר, הלך לילדים אחרים הביתה ללמדם. ילדים יותר גדולים לימד גם קרוא וכתוב יידיש וכן קליגרפיה רוסית. ספר הלימוד שלו היה „אגרון״ (בריוונשטעלער) עב כרס, אשר תמיד הביאהו אתו. במקורו כתוב היה רוסית והעתקו יידיש. כתב ידו של ר׳ העניך היה נפלא, ושם דבר בפי כל.

היה בוילון גם יהודי בשם ר׳ דוד מלמד. תפקידו היה בעיקר ללמד ילדות להתפלל מתוך הסידור.

מוסד חינוכי מיוחד, שהיה ספק חדר ספק בית־ספר, ניהל ר׳ יידל קשעפיצקי. מחציתו של היום הקדיש ללימודי קודש, ומחציתו ללימודי חול. למדו אצלו אמנם ילדים במספר ניכר, אולם מעט מאוד מהמעמד החרדי בעיר. מעלה יתרה היתה למו־סד הזה של ר׳ יידל, שעל תלמידיו לא רבצה החובה לבקר ב„שקאלא״ של המורה ניעכצ׳יצקי, שהיתה מוכרת מטעם השלטון הרוסי כבי״ס רשמי, ואפשר היה לצאת בו מצוות „חינוך החובה״, כביכול. הילדים משאר החדרים מוכרחים היו לבקר בו פעמיים בשבוע, ללמוד שעה אחת בכל פעם את השפה הרוסית, וכן לשנן ולדעת בעל־פה את כל תוארי הכבוד וכל תאריכי ימי הולדתם של כל אנשי חצר המלכות אשר בפטרבורג הבירה.

שנים אחדות לפני מלחמת העולם הראשונה, ייסד בוילון המורה המשכיל ר׳ משה אלחנן דנקביץ, מוסד חינוכי בשם „חדר־מתוקן״. שפת ההוראה היתה עברית. במשך הזמן קמו בעיר עוד מוסדות חינוך נאורים ומודרניים, ובשדה החינוך היהודי בוילון, חל מיפנה ניכר ומרשים.

יהושע אייבשיץ

מלמדים בוילון

אמנם התמונה מטושטשת במקצת, אבל עד היום כל אימת שאני נזכר, היא בשבילי חוויה בלתי נשכחת. הדבר קרה באחד הבקרים החורפיים והמושלגים בשנת תרע״ט (1919), כשמלאו לי 3 שנים, ואבי ז״ל הובילני ל„חדרו״ של ר׳ מרדכי׳לה שטרן. ה„טכס״ היה לכאורה פשוט בתכלית, אבל אנו זאטוטים בני שלוש, מילא מעמד זה את לבנו חרדת קודש. פיזרו על ראשנו ממתקים, כשכל ילדי ה„חדר״ חוטפים את הממתקים. בוודאי אין צורך להזכיר לבני וילון את המעמד, כי הרי כולנו עברנו אותו ולכולנו שמורה חוויה זו.

אין לי זכרונות מיוחדים מהתקופה בה קיבלתי את ראשית חינוכי בחדרו של ר׳ מרדכי׳לה, פרט למקרה מזעזע שנחרת עמוק בזכרוני: באחד מימי הסתיו בשנת תרפ״ב (כמדומני) נשמעה התפוצצות אדירה בעיר, ותיכף אחרי זה התחיל מרוץ מבוהל של אמהות אחוזות היסטריה, וכל אחת מתנפלת על בנה ומרעיפה עליו נשיקות. מובן שהת־נהגותן של האמהות המבוהלות הדביקה גם אותנו הפעוטות, וגם אנו נתנו קולנו ביללת אימים. פשר הדבר הוסבר וחדר למוחנו הקט מאוחר יותר. באותו יום שיחקו כמה ילדים בסביבת חנותו של נטע ולדמאן: עמדה שם חבית ריקה — או ריקה למחצה — של בנזין, כאשר פתאום קרתה ההתפוצצות וילדו הקטן של השק מאירוביץ נהרג. חלוקות היו הדיעות בעיר מה גרם להתפוצצות זו. היו שהאשימו „שקץ״ מסויים שהשליך כאילו במתכוון גפרור לתוך החבית, והוא שגרם להתפוצצות ולאסון המחריד בקרבת ה„חדר״ שלנו.

ר׳ מרדכי׳לה היה אישיות מלבבת, קורנת חום ואהבה. מוצאו — כנראה — מזלושין הסמוכה. הכל עשה בחיוך, גם כשנאלץ להצליף בנו עשה זאת בחיוך, גם כשהכניס את אצבעו המושחרת מרוב לעיסת טבק לתוך פינו בשעה שפיהקנו באמצע הלימוד — עשה זאת בחיוך קונדסי.

שלוש שנים תמימות למדתי בחדרו. למדו שם עשרות ילדים. איך עלה בידו להשתלט על כולם — פלא הוא בעיני.

בהתחלה היה הכל מיושן ופרימיטיבי, אולם בעקבות הפיקוח הממשלתי (או כפי שקראנו לו — „הגזרות נגד החדר״) נאלץ גם רבנו להכניס קצת מודרניזציה בבית־אולפנו, הדבר התבטא בהכנסת ספסלים כמו בבתי־הספר החילוניים (לאווקעס), תלה תמונת נשיא פולין, במסגרת מוזהבת, על הקיר המרכזי, קירות החדר שלא סוידו מזה עידן — עברו שיפוץ וסיוד. דובר אפילו על לימודי חול בלשונות הגויים, אולם לכך כבר לא זכיתי.

שנים רבות אחרי שעזבתי את חדרו, נשאר בשבילי ר׳ מרדכי׳לה „הרבי״ ב־ה׳ הידיעה. וכל פעם שנזדמן לי להיפגש אתו עמדתי לפניו בשפל ברך כתלמיד לפני רבו.

ר׳ יצחק „ציקאַריע־מאַכער״ (קרימלובסקי)

רבי יצחק היה ה„רבי״ השני שלי. מוצאו היה מזלושין, ממשפחה מיוחסת ועשירה. אחרי שר׳ יצחק ירד מנכסיו נעשה לעת זקנתו מלמד תינוקות של בית רבן. כנראה בגלל קירבה משפחתית (רחוקה) לאבי נמסרתי ל„חדר״ שלו, אותו קבע ב„שטיבל״ של חסידי סקרנביץ, בחצרו של א. רוגובסקי.

החדר היה מאוכלס ילדים בני גילים שונים, אשר ר׳ יצחק לא הצליח להטיל את מרותו עליהם. הוא היה כמעט „סגי־נהור״, וכמובן שאנו ניצלנו זאת לטובתנו למען הרבות מהומה ומבוכה. אחד התעלולים האהובים עלינו היה גילגול חביות־שיכר (שהתגוללו לרוב בבית־החסידים) מתחת לשולחן על רגליו של „הרבי״. תעלול אחר היה כיבוי הנרות (ב„חדר״ לא היה חשמל). ראש וראשון למבצעי התעלולים היה מנדל גרין (בנו של ר׳ אלתר), אולם על פי רוב ספג מישהו אחר, חף־מפשע, את מחיר תעלוליו. במקום לשבת וללמוד העדפנו לעלות אל בית האריגה של רוגובסקי ולעקוב אחרי תנועת נולי־האריגה.

ר׳ אהרון יוסף (פרידמן)

רעד וחלחלה עברו בכל ילד בשמעו שמוסרים אותו ל„חדר״ של אהרון־יוסף החיגר, מוניטין של קטלן ו„רוצח״ היה לו. אכן ב„קבלת הפנים״ הראשונה הפחיד אותי עד מוות. „אתה רואה את הוו על הקורה שבתקרה?״ שאלני, והוא המשיך להפחיד אותי — בחיוך מיוחד — „כאשר ילד אינו מתנהג כשורה מביאים מיהושע אונגר (בעל חנות נעליים באותה חצר) שק־עור מיוחד, אותו תולים על הוו, מכניסים לתוכו את הילד הסוטה, וכל תלמיד ניגש ומרביץ לתוך השק עד כלות הכוחות.״ האמת היא שבמשך שנה ומעלה בה ביליתי ב„חדר״ של אהרון־יוסף, הוא לא נגע בי

תלמידות בית הספר החרדי לבנות „בית יעקב" עם המורות
אָרטאָדאָקסישע מיידל־שול „בית יעקב" מיט די לערערינס

תלמידי בית־ספר „יסודות־התורה" עם המורים ללמודי חול (1927)
דאָס חדר „יסודי־התורה" מיט די לערער פאַר וועלטלעכע לימודים אין יאָר 1927

אפילו באצבע קטנה. „אמצעים" רבים היו לו לאהרון יוסף בלי להרביץ. בלי ספק שאהרון־יוסף היה מחונן בהסתכלות פסיכולוגית והבנת נפש הילד, אף שספק אם הפדגוגיה המודרנית גורסת את ה„שיטה" וה„אמצעים" בהם השתמש. החדר שלו (וכן דירתו) שכן במיבנה עלוב בחצרו של ברום ומנדל, אשר לפנים שימש כאורווה לסוסים, וכעת שכן בו כבוד בית־אולפנו של רבנו ר' אהרון־יוסף.

אף שגם אצלו היו תלמידים בגיל 7 — 14, הדבר לא הטרידו במיוחד. הוא שלט ביד ברזל על תלמידיו. פעם באו הוריו של אחד התלמידים והתלוננו על בנם שעשה מה שעשה, כסבורים אתם שאהרון־יוסף לקח את המגלב והרביץ לו? לא ולא, הוא ערך מעין שיחת־כיתה לדון ולשפוט בעונשו של התלמיד שסרח, (כמובן שלאהרון־יוסף היתה דעה מגו־בשת מראש על טיב העבירה ועל צורת העונש, אולם הדיון בין התלמידים היה מיועד בכדי להגביר את הרושם והשפעתו על התלמידים). כמצופה — אחרי הנחיה מכוונת שלו — חרץ אהרון־יוסף את עונש התלמיד שיש לדונו כ„בן סורר ומורה" בצורה מודרנית, כלומר, ראשית כל גזרו לו כתר גדול עשוי נייר ועליו מצוייר באותיות גדולות מאירות עיניים „**בן סורר ומורה**", הכתר הושם על ראש הנידון, השולחן והספסלים הוסטו הצידה ו„הפושע" הושב באמצע החדר ברוב כבוד. כל התלמידים התיצבו בשורה כשכל אחד ניגש ויורק לו בפנים באמרו „בן סורר ומורה".

עכשיו ניגשו לחלק העיקרי של ה„מחזה". ה„בן סורר ומורה" נתבקש להשכיב את עצמו על שרפרף שהועמד באמצע ה„חדר", וכל ילדי ה„חדר" הסתדרו סביבו, כשכל אחד „נתכבד" בתפקיד מסויים. אחד החזיק בראשו כשפניו למטה, שניים החזיקו בידיו ושניים ברגליו, שניים נתבקשו ל„הפשיט" אותו (פשוטו כמשמעו), ואילו כל היתר נתבקשו לגשת ולהרביץ ל„בן הסורר" במקום „מסויים", וכמובן קודם ל„מצוה" חייב כל אחד להגיד „לשם ייחוד... הנני מוכן ומזומן..."

אולם לא תמיד נקט ר' אהרון־יוסף „אמצעים חינוכיים" כאלה. במקרים רבים ידע לעבור בשתיקה על עבירות של ממש, היה מחונן בפיקחות רבה וידע שבמקרה זה או אחר זה „לא ילך" ולכן פשוט התעלם ועשה עצמו כאילו להד"ם.

על שנינותו ופקחותו התהלכו סיפורים רבים. במיוחד ידוע הסיפור עם ה„חרסים", ומעשה שהיה כך היה: אשתו, גיטלה, חסכה פרוטה לפרוטה ל„יום שחור" (בלי ידיעת אהרון־יוסף) ואת „הצרור" החביאה בין כלי הפסח. כמובן שאיך־שהוא נתגלה הדבר לאהרון־יוסף, והוא החליט ללמד „לקח" את ה„עזר כנגדו". איך? ובכן ראשית כל החרים את הכסף. שנית שם במקומו שברי חרסים, ושלישית (כאן העיקר) שינן לתלמידיו לחזור אחריו מילה במילה מה שהוא יאמר, וכשנכנסה גיטלה התחיל אהרון יוסף בניגון של גמרא (והילדים אחריו) „אמר ר' גמלא בן תורא, אשה המס־תירה כסף מידי בעלה, נעשה מהכסף חרסים" וכל הילדים עונים במקהלה „ח־ר־סים" גיטלה בשמעה את „ח־ר־סים" ניתקפה בהלה, פכרה ידיה בעצבנות, ניגשה אל מקום הסתר, ראתה את ה„שבר" שלה ופרצה ביללה כשהיא ממלמלת „אלוקים הצדיק ומשפטו אמת".

ר' הערשל טייַ־מאַכער

בן שמונה הייתי כשנכנסתי ל„חדר" שלו. להלכה השתייך ה„חדר" ל„יסודי־התורה" בניהולו של ר' חיים־דוד רוזאניס. משש בבוקר עד תשע למדנו אצלו בדירתו הפרטית גמרא (מסכת בבא קמא פרק א'), משעה 10.30 עד 1 למדנו ב„שטיבל" של חסידי גור, שם היה עלינו לחזור (בעצמנו) על מה שלמדנו אצל ה„רבי". משעה 3 עד 4 למדנו את מלאכת הכתיבה אצל חיים לנדסברג ב„חדר" (בבית שורצברד). ומשעה 5 עד 7 למדנו אצל ר' הרש חומש־רש"י.

כמונו, כל הכיתות למדו לפני הצהרים במקומות פרטיים שונים, מאחר ולפני הצהריים למדו באותן הכיתות (בבית שורצברד) בנות, תלמידות „בית יעקב".

בתיה גוטהלף (ברונקה איצקוביץ)

חיילים ללא נשק

עת עבדתי כמורה בבית הספר הכללי הממשלתי בוילון, נתקבל חוזר ממרכז קק״ל, על מכירת בולים לילדי ישראל. הילדים היו צריכים לאסוף בולים אלה (כל בול עלה חמש פרוטות) ולהדביקם באלבום מיוחד — עד שיתמלא.

כמורה באתי במגע עם כל הילדים היהודיים בעיר שלמדו בבתי הספר שהיו מסונפים לרשת החינוך הממשלתי. בבתי הספר הפרטיים לא היתה לי דריסת רגל; ולכן לכל פעולותי והשפעתי נשארו רק הילדים מבתי ספר אלה. אבל על הפצת הבולים בין כותלי בית הספר הפולני אי אפשר היה לחשוב אפילו... הייתי אז המורה היהודית היחידה בין כמה עשרות מורים גויים. אחר כך הצטרף אלי המורה שולץ ז״ל. את שיעורי הדת, „דת משה״, ניצלתי עוד קודם להסברת הרעיון הציוני — והסיפורים על ארץ־ישראל עוררו התלהבות רבה בין הילדים. בדרך כלל הפעולה הציונית לא היתה קלה, כי השלטונות עקבו אחרי וחשדו שבכתה שלי מתרחשים דברים בלתי־רגילים.

ביצוע מכירת הבולים היה קשה מאד, וכמעט ולא ניתן לעשות מאומה, הן מבחינת יחסם של השלטונות והן מבחינת יחסם של הורי התלמידים, שרובם היו אנטי־ציוניים מובהקים. ראיתי את עצמי אחראית למשימה שהוטלה עלי, ואשר כבדה עלי מאד מאד, והחלטתי לבצע את העניין ויהי מה. התחלתי להפיץ את הבולים בשעת השיעורים, בתקוה כי המפקח, או מנהל בית הספר, שהתגורר על יד כתתי, לא יתפשוני בקלקלתי.

סיפרתי לילדים על העמים הלוחמים לשלום מולדתם וחרותם, על הדם הרב הנשפך לצורך זה ועל המשפחות השכולות הנשארות כתוצאה מן הקרבות האלה. גם אנו לוחמים למען חרות ארצנו שעתידה לקום, אמרתי להם, אבל אנו עושים זאת בלי לשפוך דם... אנו „חיילים בלי נשק״. בעבודתנו ובכספנו אנו גואלים את ארצנו. ומי מן הילדים הרוצה להשתייך למחנה הגדול של „החיילים ללא נשק״, יכול לעשות זאת בוויתורו על הגלידה או על הסוכריה שהוא קונה

כתה בבית הספר העממי הכללי לבנות בשנת 1928, בין המורים ברונקה איצקוביץ ומקס שולץ

אַ קלאַס פון דער אַלג. פאָלקס־שול פאַר מיידלעך אין יאָר 1928, צווישן די לערער — בראנקא איצקאָוויטש און מאַקס שולץ

בית ספר העממי הכללי לבנות יהודיות

אלג. פאָלקס־שול פאַר יידישע מיידלעך

בהפסקה... פרוטות אלו יקדיש לגאולת הארץ: יקנה בהן בול של קק״ל וידביקו באלבום המיוחד שיקבל לשם זה. הכסף ממכירת הבולים יישלח לארץ־ישראל — ושם יגאלו את אדמתנו הנמצאת בידים זרות. בעד הכסף הזה גם יניחו צינורות מים להשקאה, יטעו פרדסים, כרמים ויערות ויפריחו את השממה ואנו נעלה לארץ פורחת...

הילדים נענו. האלבומים התמלאו בולים ונשלחו לוארשה. עלי לציין כי כל ילד הרגיש את חשיבותה של המשימה והת־מסר בכל לב. כל אחד רצה להיות בין ה„חיילים ללא נשק״ בוני ארץ מולדתם.

המכירה המזורזת של בולי קק״ל בוילון היכתה גלים והדה הגיע עד למרכז של קק״ל בוארשה. בא אלינו נציג קק״ל (שמו כמדומה לי היה זרחי), ובישיבה על כוס תה במועדון הציונים הכלליים, התעניין הנציג לדעת כיצד עלה בידנו להפיץ בולים הרבה ובקצב כזה. השמעתי באזניו את הסיפור על ה„חיילים ללא נשק״ הבונים מולדתם ללא שפיכת דמים. הרעיון מצא חן בעיניו ואף קבלנו מחמאה; והילדים — קבלו פרסים.

התעודדנו מן השבחים שהמטיר עלינו הנציג, והיינו מוכנים להמשיך במשימה ביתר שאת. אולם לא לעולם חוסן... הדבר נודע להורי התלמידים, שראו בזה פשע חמור, והודיעו למשרד החינוך הפולני כי בין כותלי בית הספר עוסקים בתעמולה פוליטית־ציונית, ואוספים כספים לטובת ארץ־ישראל. הם דרשו אפילו שיפטרוני ממישרתי. לא פוטרתי — אבל פקחו עלי עין...

*

במרץ 1934 עליתי ארצה. לפני כניסתי לקיבוץ הייתי חודשים אחדים בתל־אביב, כדי להרוויח מעט כסף על מנת להעלות את אחותי שנשארה בפולין (נרצחה על ידי הנאצים, כי לא הספיקה לעלות). אהבתי לטייל ברחובות תל־אביב ההומים ועל שפת ימה. בטיולים אלה עצרוני מדי פעם בחורים צעירים וברכוני לשלום — אני לא הכרתים, אבל הם אמרו לי שהם מוילון, מבין שורות ה„חיילים ללא נשק״. אף הזכירו לי כיצד חינכתי אותם לציונות בשיעורי הדת בבית הספר הפולני בוילון, ואיך השרשתי בהם את התשוקה לארץ־ישראל.

ובכן, באתי על שכרי.

יהושע אייבשיץ

וילון מפיצה „השכלה"

אין חולק על כך שוילון הוציאה מתוכה בעלי „השכלה", מעבר לכל יחס לגודלה הריאלי. כבר במאות השש־עשרה עד השמונה־עשרה, אנו נתקלים ברופאים ובעלי מקצועות חופשיים יהודים — ברחבי פולין — שמוצאם מוילון.

ההיסטוריון ד"ר עמנואל רינגלבלום (ניספה בגיטו ורשה) מציין בספרו: „קאפיטלען געשיכטע פון אמאליקן יידישן לעבן אין פוילן" (בואנוס איירס, תשי"ג), שארבעה רופאים יהודים שמוצאם מוילון, עסקו במקצוע הרפואה — במאה השמונה עשרה — בערים דלהלן: בפרזנצ'ב — הרופא דוד (כשברשותו ששה ספרי רפואה); בלוטומירסק הרופא לעוועק (כשברשותו שלושה ספרי רפואה); בטושין — הרופא אברהם (כשברשותו שנים עשר ספרי רפואה); ובלינצ'יץ' הרופא יוסף. (שם, בע' 200).

מן הדין שנזכיר רופא נוסף, גם הוא יליד וילון, בשם סבטיאן שלסקובסקי. גוי זה היה אנטישמי־חולני; אישיות ידועה לשימצה, שבהרבה מ„רעיונותיו" הקדים את הנאצים הגרמניים בשלוש מאות שנה. הוא נולד בוילון בשנת 1569. אף שבשטח הרפואה התקדמותו היתה איטית — ההיסטוריונים מציינים שידיעתו ברפואה היתה שטחית ביותר והוא האשים בכך, כמובן, את הרופאים היהודים — לעומת זאת התקדמותו והצלחתו בשטח הפוליטי היתה ממש מסחררת. הוא הצליח להתמנות כרופאו האישי של המלך הפולני אוגוסט השלישי, ואח"כ הפך להיות מזכירו האישי ואיש־סודו. הרבה מהגזרות נגד יהדות פולין בכלל, ונגד מקום הולדתו וילון בפרט — מיחסים לצורר זה. בכתב השיטנה נגד היהדות שפירסם בשנת 1623 בשם „הוכחות ברורות" („יאסנה דובודי"), הוא כותב: „...הטוב ביותר היה אילו היינו הורגים את היהודים או מגרשים אותם, אולם היות ועינינו הוכו בסנוורים" — ממשיך הרופא שלסקובסקי „הדבר אינו ניתן לביצוע. והיות והם (היהודים כמובן) — לפי השכל האנושי ולפי חוקי האל והטבע — עבדים נצחיים — מן הדין לשלול מהם כל זכות ולהפכם לעבדים ולנהוג בהם כמו שהפריצים נוהגים עם הצמיתים שלהם". כפי שכבר ציינתי מייחסים ההיסטוריונים את השנאה הבהמית והתהומית של אותו צורר, להצלחתם המקצועית של הרופאים היהודים במקום הולדתו. ומכאן ראיה נוספת על רופאים־מומחים יהודים באזורנו.

רבים היו היהודים מיוצאי וילון שהתרכזו סביב החוג „השכלה עצמית", שקם בראשית המאה השמונה־עשרה, מיסודו ובהנהגתו של יליד וילון, דניאל נייפלד. חוג זה ניסה להתקרב אל האינטליגנציה הפולנית באמצעות גשר ההשכלה. מיטב הנוער היהודי בעל השכלה השתייך עליו. מבחינה פוליטית היו חברי החוג פולנים לאומניים — דבר שבא לידי בטוי בבטאון הספרותי שהוציא נייפלד: „יוטרז'נקה" („השחר"). רובם נאסרו באשמת פעילות באירגונים המחתרתיים הפולניים והוגלו לסיביר (וגם נייפלד בתוכם). רובם גם השתתפו בשני נסיונות המרד הפולני במאה השמונה־עשרה.

חסידים מספרים, כי כשנזדמנו חסידי קוצק מקאליש אל רבם הצדיק רבי מנחם מנדל ז"ל, והסיחו לפניו את בעייתם על מינוי רב חדש, אחרי הגאון ר' אליהו רגולר — שנפטר תר"י — אמר להם הצדיק מקוצק: את הפסוק „ברזל ונחשת מנעליך" (דברים ל"ג, כ"ה) מפרש רש"י: „עכשיו הוא מדבר נגד כל ישראל שהיו גבוריהם יושבים בערי הספר ונועלים אותה שלא יוכלו האויבים ליכנס בה". הסביר הצדיק כוונתו: קאליש, שהיא פרוצה ונתונה להשפעת ההשכלה הנושבת מגרמניה, זקוקה לרב „גיבור" שיוכל לנעול ולסגור את הפירצה.

אין ספק, שכל האיזור ב„פולין הגדולה" היה נתון במיוחד להשפעת ההשכלה. כבר בסוף המאה השמונה־עשרה אנו מוצאים רופא מדופלם, ד"ר הירש חנוך מווירושוב, בין המנויים על תרגום התורה של יואל בריל (1793) דבר המעיד על השתייכותו לכת „המשכילים". אולם מפירסומים שונים, ובמיוחד ממחקריו של ההסטוריון ד"ר יעקב שצקי, אנו למדים על קיומם של אישים שונים, יוצאי וילידי וילון, שעמדו בראש מפיצי ההשכלה ברחבי פולין בראשית ובמחצית המאה התשע־עשרה.

דוד גוטנגוט: התגורר בוילון ובדזיאלושין. משנעשה לו צר המקום בוילון, עבר לצ'נסטוחוב ושם עסק בהפצת ההשכלה. מאוחר יותר פתח בית־ספר „מתוקן", אליו נהרו בני העשירים המשכילים. בבית ספרו היתה שפת ההוראה פולנית. גוטנגוט היה בוגר בית ספר בוילון שנוהל על־ידי הכמורה המקומית.

דניאל יוסף נייפלד: נולד בוילון — בשנת 1812. זמן מה התגורר בפראשקה. גם הוא, כמו גוטנגוט, גמר את בית הספר של הכמרים. שאיפתו העזה היתה ללמוד רפואה, אולם תשוקתו זו לא הצליח להגשים. נייפלד היה מטבעו מלומד־חוקר, לא קסם לו להיות „מפיץ תרבות". יתכן שאילו הנסיבות היו מאפשרות לו, היה הולך בדרכו של „משכיל" אחר בן־דורו, שנעשה לרופא מפורסם ואח"כ הפך לאדמור" של חסידים, כוונתי לד"ר ברנרד המפורסם, יליד דזיאלושין.

אולם גורלו של נייפלד רצה אחרת. המרד בשנת 1831

וההכנות שקדמו לו, הפריעו למשכיל הצעיר בהגשמת תכניו־תיו. יותר ויותר הוכנס בסוד הנוער המתמרד נגד הכובש הרוסי. הוא השתקע בדזיאלושין שהיתה בזמן המרד „מרכז העצבים”, ורוב תושביה — לרבות היהודים — אהדו את המרד. בהיות נייפלד יהודי שומר תורה ומצוות לא נתקל בקשיים בפתיחת „חדר”, כי הרי בנוסף להיותו תלמיד־חכם היתה לו השכלה חילונית רחבה.

נראה שנייפלד, מהיותו אדם כן, לא השכיל להסתיר את קשריו עם אנשי ה„השכלה”. תושבי דזיאלושין החרדים התחילו איפוא להציק לו. הוא עבר לצ׳נסטוחוב, שם נתקבל על־ידי ראשי „המשכילים” בזרועות פתוחות, הפך לאיש המרכזי ביניהם, ובמרוצת הזמן גם לאחת הדמויות הבולטות מבין אנשי ה„השכלה” בפולין.

כעשרים שנה (1840—1860) עסק נייפלד בהוראה ובהפצת תרבות והשכלה בצ׳נסטוחוב. השקיע בבית ספרו את כל אהבתו להשכלה, ואכן, בית הספר התפרסם ברחבי פולין כבית ספר לדוגמא (שפת ההוראה היתה פולנית). המשכילים התגאו בבית הספר „המודרני” ובמנהלו המסור. לבית ספר זה נהרו בנים להורים „משכילים” מכל רחבי פולין, הוא גדל והתרחב משנה לשנה, וזאת למרות ההגבלות וההתנכלות מצד השלטונות הרוסיים, שראו בו חממה לדעות והשקפות אנטי־רוסיות ואמנם היתה הצדקה להסתייגותם זו: בית ספרו של נייפלד סיפק הרבה לוחמים ומנהיגים למרד הפולני שפרץ בראשית שנות הששים.

אולם גם לסבילותו של איש כמו נייפלד יש גבול. הגרעונות המתמידים בבית ספרו מחד והנגישות — הן מצד השלטונות הרוסיים שהתנכלו לו בגלל האהדה הגלויה שלו לענין הפולני, והן מצד האינטליגנציה (ובעיקר הכמורה) הפו־לנית — התישו את כוחותיו הפיסיים והוא החליט, בלב כבד, לנטוש את בית ספרו, בו השקיע כל כך הרבה כוחות.

הזדמנות נאותה לכך מצא כאשר בשנת 1860 הזמינו המו״ל אורגלבראנד (יהודי מתבולל), לשמש כעורך רא־שי לעניני יהדות ב„אנציקלופדיה הפולנית” הגדולה שהחלה להופיע אז. אמנם גם בורשה הוא ניסה לחדש את פעילותו הפדגוגית, אולם אחרי כמה סירובים של הקוראטור הורשאי לחדש את רשיונו לפתיחת בית ספר בורשה, זנח רעיון זה. הוא התמסר כולו לעתונו הספרותי „יוטרז׳נקה”, הידק יותר ויותר את מגעו עם אנשי המחתרת הפולנית (יהודים מבית מדרשו, כמו א. קרויזהאור ואחרים היוו את חוט השידרה של מנהיגות המחתרת) ונעשה לדוברם האידיאולוגי.

כתוצאה מפעילותו זו הוגלה לסיביר ושהה שם כעשר שנים. בחוזרו מסיביר שבור ורצוץ פתח חנות ספרים בפיוטר־קוב. מת בורשה בספטמבר 1874.

במקביל לנייפלד, פעל באותה תקופה בן גילו של נייפלד — גם הוא בן עירנו — חיים משה זיס. נראה שזיס היה נתון להשפעתו של נייפלד. למרות שלא ניחן בכל תכונותיו של האחרון, ניסה גם הוא כוחו בהוראה והשתדל לפתוח בית ספר מודרני נוסף בצ׳נסטוחוב. השלטונות לא נטו לאשר את בקשתו של זיס. רק עם עזיבתו של נייפלד את צ׳נסטוחוב וסגירת בית ספרו, נעתרו השלטונות להיענות לבקשתו, שנתמכה בהמלצת פרנסי הקהילה, שכתבו עליו שהוא „מורה טוב וירא שמים”. בגלל קשיים שהערימו השלטונות הרוסיים ובית הספר הקאתולי במקום, נאלץ זיס לעזוב את צ׳נסטוחוב ולעבור ללודז׳, שם מונה כמנהל בית הספר של הקהילה.

אין ספק שרבים מבין מפיצי הדעת והתרבות היו מיוצאי וילון שאין לנו ידיעה מקיפה ויסודית עליהם. מפירורים של מחקרים היסטוריים, אנו למדים שמועטות ידיעותינו על היקף השכלה והתרבות של יוצאי וילון. חבל שלא נעשה נסיון רציני לרכז את ידיעותינו בשטח זה בצורה יסודית ובסיסית.

יצחק לחמן

יהודים בשדה הרפואה ובעלי תארים אקדמאים בוילון

עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914, טרם היו בין יהודי וילון בעלי תארים אקדמאים כגון: מהנדס, עורך־דין וכדומה. ואילו בשטח הרפואה הופיעו היהודים הראשונים, בעלי התואר ד״ר לרפואה כבר בתחילת המאה הנוכחית.

המילדת היחידה בעיר היתה נוצריה בשם גב׳ מלינוב־סקה, ששמה הלך לפניה כמומחית גדולה וכבעלת מזל תמיד. בסוף המאה שעברה הופיעה לראשונה גם יהודיה כמילדת: הגב׳ טוך, אשת ר׳ שלמה טוך החובש. קצת מאוחר יותר באה גם הגב׳ ניכצ׳יצקה (אשת המורה ניכצ׳יצקי) כמילדת בעיר, ושנים אחדות אחרי כן נתפרסמה הגב׳ לנדסברגר (בתה של המילדת טוך) כמילדת המדופלמת

הראשונה בוילון. (בנה חיים, עם משפחתו, נמצא עמנו פה כל השנים).

חובשים (פעלדשערס)

החובשים בוילון היו ברובם יהודים. הותר להם לרשום רצפטים כמו רופאים. אמון הקהל אליהם היה מלא, והם הצליחו לרפא חולים לפי אבחנותיהם שלהם, ללא התיעצות עם רופא. החובשים היו: בורנשטיין האב, בורנשטיין הבן (סרוליק), מר שלמה טוך, מר לייב ניכצ׳יצקי והחובש מר רומיאנצב.

נוסף לחובשים הללו, שהיו מדופלמים ומוסמכים לרפא חולים, היו בוילון גם יהודים מומחים, אשר התמחו במיוחד בתיקון שבר, הקזת דם במקרים דחופים, העמדת כוסות רוח, הנחת רטיה על חבורה ועוד.

ראוי לציין את „איש הפלא" שכולנו קראנו לו ר׳ הערשעלע „דוקטור". יהודי קטן קומה שזקנו ארוך. התמצאו־תו „ברפואה" היתה למעלה מכל מושג. רבים היו המקרים שהרופאים המפורסמים ביותר טיפלו בהם ולא הועילו; ואז פנו אל ר׳ הערשעלע. זה האחרון היה מסתכל רגע בפני החולה ואומר לו: „אביא לך רפואה ואתה תקח אותה יום־יומים, שלש־ארבע פעמים ביום ומיד תבריא". וכך היה. איש לא ידע מה נתן לחולה. היו משחות, שהוא בעצמו הכין, ושהועילו כמעט תמיד והרגיעו מיד את הכאבים. היו גם מקרים שבהם לא הבטיח ריפוי מוחלט, אך הקל בהרבה.

רופאים בוילון, יהודים ולא־יהודים

היהודי הראשון בעל תואר ד״ר בוילון, היה ד״ר לוין, רופא השיניים. היה מפורסם כרופא טוב, כאדם מלומד ותרבותי וכציוני נלהב. היה חבר קבוע בהנהלה הציונית הכללית בעיר, ופעל הרבה לביסוסה. נפטר בגיל זיקנה בוילון. אשתו המלומדת הצליחה לעלות ארצה ונפטרה פה בגיל זיקנה מופלגת. בתם היחידה, הגב׳ זושה צור, עלתה ארצה מיד אחרי מות אביה ובנתה פה את ביתה.

שנים אחדות הסתפקה וילון ברופא האהוב עליה, ד״ר סוקולסקי. הוא לא היה יהודי, אולם חיבב יהודים יותר מאשר לא־יהודים. היה חביב על כל האוכלוסיה בעיר, ואילו יהודי וילון והסביבה העריצוהו ממש. היה מפורסם כאחד מטובי הרופאים במדינה, ופנו אליו ממרחקים בתקוה להת־רפא על ידו. האמין באלוהים ובצדיקי ישראל. במקרה רציני לא היסס לומר: „צריך להגיד תהילים ולבקש מהרבי שיתפלל לשלום החולה". כאשר נפטר בזיקנתו המופלגת לא היה כמעט יהודי בעיר שלא ליוה אותו בדרכו האחרונה.

עם הזמן בא לעיר ד״ר דומוגלסקי, נוצרי עשיר, בעל אחוזה גדולה בסביבה. יחסו ליהודים היה מנומס מאד והיהודים מצידם כיבדוהו, ואולי גם חשדוהו שאין תוכו כברו ביחסו אליהם. מאוחר יותר בא לעיר ד״ר קשינסקי ואחרי כן ד״ר וגנר ורופאים נוצרים אחרים. אלה הוכיחו — כמעט כולם — גלויות, שהנם רחוקים מלאהוב יהודי...

כשנתיים לפני מלחמת העולם הראשונה השתקע בוילון ד״ר ליפינסקי, היהודי, רופא כללי. היה עדיין רווק ובא יחד עם אמו. נתפרסם מהר כרופא טוב וכגאה ביהדותו. נמנה על החוגים האינטלקטואליים בעיר (גם הלא־יהודיים), ולמרות דרגתו הצבאית הגבוהה (פולקובניק), הבליט תמיד את מקור מחצבתו. נשא לאשה אלמנה עשירה מצ׳נסטוכוב, אשר בעלה הקודם היה יהודי חרד, חסיד ותלמיד חכם. אשתו המשיכה לנהל בית יהודי כשר גם אחרי נשואיה עם הרופא. את הספרים התורניים, ירושת בעלה הראשון, נתנה במתנה לבית המדרש בוילון.

בשנות המלחמה השתקע בעיר רופא יהודי בשם שוואלבע. הצליח מאד במקצועו, ונעשה פופולרי בעסקנותו המסורה ובעזרתו הרפואית וההומניטרית למוסדות „לינת הצדק" ו„ביקור־חולים" בעיר.

נזכיר את ד״ר וולטמן, בעלה של הגב׳ ברוניה ברקוביץ. איש עדין ובעל שאר־רוח ורופא טוב. שניהם, הוא ואשתו, מסרו הרבה מזמנם וממרצם לעזרה פילנטרופית ורפואית בעיר.

שני רופאים יהודים היו בוילון מילידי העיר והם: ד״ר אשר טוך, בנו של ר׳ שלמה טוך החובש, וד״ר ליאון פרנטקי, בנו של ר׳ שלמה פרנטקי. האחרון הצליח להציל את נפשו מן השואה ועוסק במקצועו כרופא בישראל.

טכנאי השיניים היהודי הראשון בוילון, היה מר ישראל גוטגולד, בעלה של מרים, בת ר׳ נחמן שיביץ ז״ל. בתם קרולה וילדה ניצלו ממחנות השמדה וזכו להגיע לישראל.

גני־ילדים בוילון

פרעבל־שולן אין ווילון

גן הילדים של עדה שעיה בשנת 1934

פרעבל־שול פון עדה שאַיאַ 1934

גן ילדים פרטי לילדים יהודיים (תחילת שנות ה־20)

פריוואַטע פרעבל־שול פאַר יידישע קינדער (אָנהויב 20־ער יאָרן)

סטודנטים ותלמידי תיכון יהודיים בוילון

תלמידי תיכון יהודיים בשנות ה־30

אַ גרופּע יידישע גימנאַזיסטן אין די 30־קער יאָרן

תלמידי תיכון וסטודנטים יהודיים 1920—1922

אַ גרופּע גימנאַזיסטן און סטודענטן

נוער לומד שול־יוגנט

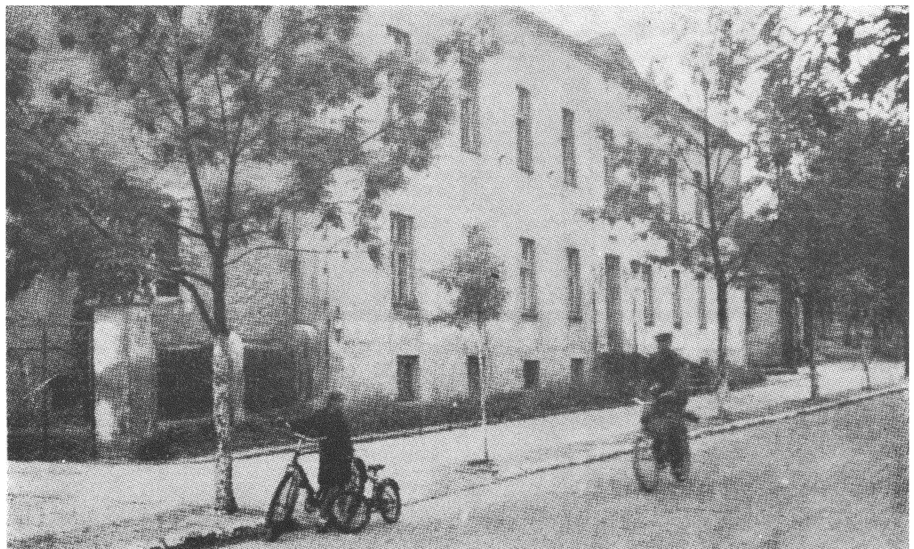
קבוצת חברות „הצופים" עם רוזה שולץ ומדריכות אחרות

אַ גרופּע סקויטינס „הצופים" מיט די דערציערין ראָזע שולץ און אַנדערע אינסטרוקטאָרינס (אין די 20־ער יאָרן)

תלמידי תיכון יהודיים ב־1936

אַ גרופּע יידישע גימנאַזיסטן

בנין הגמנסיה לבנים

די מענער גימנאַזיע

אחת הכתות הגבוהות בבית הספר העממי הכללי לבנות יהודיות (תחילת שנות ה־30)
אַ העכערע קלאַס פון די אַלג. פאָלקס־שול פאַר יידישע מיידלעך (אָנהויב 30־ער יאָרן)

טיול מחוץ לעיר של ילדי בית הספר עם מוריהם
אַן אויספלוג אויסער דער שטאָט — שול־קינדער מיט די לערער (1928)

בית הספר העממי לבנים עם המורים

תנועות והחיים החברתיים

באוועגונגען און דאס געזעלשאפטלעכע לעבן

חלק שישי

זעקסטער טייל

חלק שישי — זעקסטע טייל

תוכן / אינהאלט

ש. מרכוס

חובבי ציון בוילון

בשנת 1907 יסדו שני צעירים בני 17 שנה, יעקב שעיה ושמואל מרכוס, אירגון ציוני בוילון, בשם „חובבי ציון".

פעילותנו כללה גביית כספים לטובת הקרן הקיימת וחלוקת ספרות ציונית והפצתה. לרשותנו עמדה ספריה מסודרת היטב.

עבודתנו לא היתה קלה, מכיון שנרדפנו ע"י היהודים האדוקים מצד אחד, וע"י השלטונות הרוסיים מצד שני. כעבור שנה בערך נמנו על אירגוננו כבר מאתיים חברים, אבל בשל החוקים שהיו בתוקף באותה התקופה, נעשה הכל במחתרת.

בשנת 1911 שיגרנו ציר לקונגרס הציוני העשירי; אבל היות וכולנו טרם הגענו לגיל הבגרות, בחרנו בחבר מעיר סמוכה, הרשל ברקוביץ מלוטוטוב, בתור נציגנו.

בחזרו מהקונגרס, הוא נעצר ע"י השלטונות הרוסיים בתור עבריין מדיני. טלגרפתי מיד לאוסישקין וקבלתי תשובה במברק: „עורך דין בדרך". אחרי מאמצים רבים והגנה משפטית טובה, הוא שוחרר.

את פולין עזבתי בשנת 1912. בהיותי בישראל בשנת 1937, פגשתי את מר ברקוביץ והחלפנו זכרונות.

כל יתר החברים שלי הושמדו ע"י קלגסי היטלר.

הועד והפעילים של ההסתדרות הציונית בשנים 1909 — 1910

דער קאָמיטעט און אַקטיוויסטן אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין די יאָרן 1909 — 1910

שורה ראשונה מלמעלה (מימין) — ערשטע רייע אויבן (רעכטס): קאפל עלקאן, אברהם שייקעוויטש, יוסף שאַיאַ, הערשל זעלקאָוויטש, משה אהרון מארקוס, פינקוס לעווקאָוויטש, שורה שניה — צווייטע רייע: משה פערעצאָוויטש, יעקב שאַיאַ, שמואל מאַרקוס, שורה אחרונה יושבים — לעצטע רייע זיצן: אהרון מאיר, לייבוש קשעפיקי, שלמה לעווקאָוויטש

משה מענדלעוויטש

אנהויב פון ציוניסטישער טעטיקייט און איר אנטוויקלונג

די ערשטע שפּראָצונגען פון ציוניסטישן געדאַנק אין ווילון האָבן זיך באַוויזן שוין אין יאָר 1906, און די ערשטע פּיאָנערן זענען געווען יצחק כוואַט א. ן שלמה מאַרקוזע, וועלכע האָבן קעגנגעווירקט די דעמאָלטיקע רעוואָלוציאָנערע גרופּע, אין וועמענס שפּיץ עס איז געשטאַנען דער „בית־המדרש בחור" הערשל (נח זעלקאָוויטשעס זון). אָבער די פּאַקטישע שאַפונג און אַנטשטייאונג פון דעם ערשטן ציוניסטישן פאַראיין מיט אַ פאַרצווייגטער טעטיקייט איז אַנטשטאַנען ערשט אין יאָר 1907, דורך דער איניציאַטיוו און איינפלוס פון יעקב שאַיאַ, ביי דער אַקטיוועסטער מיטהילף פון שמואל מאַרקוס און לייבוש קושעפּיצקי.

די גאַנצע ציוניסטישע אַרבעט איז אָנגעפירט געוואָרן אויף אַ קאָנספּיראַטיוון אופן מחמת דעם שטרענגן רעזשים מצד דער רוסישער מאַכט, וואָס האָט געדראָט מיט משפטים און תפיסה.

מער ווי איינמאָל זענען פאָרגעקומען קאָנפליקטן און צוזאַמענשטויסן מיט די אַזוי גערופענע רעוואָלוציאָנערע גרופּע, וואָס איז געווען באַקאַנט אויף דער יידישער גאַס אין ווילון אונטערן נאָמען די „אחדות"; אָבער דער ציוניסטישער געדאַנק האָט געהאַט דערפאָלג און איז נישט געבליבן הינטערשטעליק.

יעדע ציוניסטישע טעטיקייט איז אין יענער צייט געווען פּסול און טריף ביים רוב פון דער טראַדיציאָנעל רעליגיעזער יידישער באַפעלקערונג, באַזונדערס אין די חסידישע קרייזן. ס'זענען פאָרגעקומען קאָנפליקטן צווישן עלטערן און קינדער, גורם זייענדיק ביידע צדדים אומזיסטע מיספאַרשטענדענישן, צער און ווייטיק. יעדער צד האָט געגלויבט, אַז זיין וועג, זיין אמת, איז דער ריכטיקער, אָבער במשך פון דער צייט איז ביים רעליגיעזן צד די קעגנערשאַפט צום ציוניסטישן געדאַנק געוואָרן שוואַכער. להיפך — דער חיבת־ציון האָט אָנגעהויבן

עסקנים ציוניים בשנת 1911 — **ציוניסטישע טוער אין יאָר 1911**

שורה ראשונה (מימין) — ערשטע רייע (רעכטס): שמחה בונים ליבערמאַן, חיים באָבראָווסקי, הערשל יאסקאָוויטש, יעקב שאַיאַ, שמואל מארקוס, הערשל זעלקאָוויטש, אברהם ישראל פיק; שורה שניה — צווייטע רייע: משה פערעצאָוויטש, לייבוש קשעפּיצקי, גרשון פעלטא, יוסף שאַיאַ, אהרון מאיר.

הועד הציוני ועסקנים צעירים בשנים 1913—1912

ציוניסטישער קאָמיטעט און יוגנטלעכע עסקנים אין די יאָרן 1913—1912

שורה ראשונה למעלה (מימין) — אויבערשטע ריי (רעכטס): איטשע ליפשיץ, מאכל לועל, וואָלף קשעפיצקי, רפאל מאַרקוס; שורה שניה — צווייטע ריי: יוסף שאַיאַ, שמואל מאַרקוס, יעקב שאַיאַ, לייבוש קשעפיצקי, גדליה קשוק; שורה שלישית — דריטע ריי: משה מענדלעוויטש, משה פערעצאָוויטש, פייטל כמוראַ.

אַריינדרינגען טיף אין האַרצן אויך צו דעם רעליגיעזן טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין וויעלון.

אין די יאָרן 1909—1910 איז די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע ווייטער געוואָרן פאַרשטאַרקט און פאַרגרעסערט, אונטער דער לייטונג און איינפלוס פון יעקב שאַיאַ, ווי תמיד — אויך מיט דער שטאַרקער מיטהילף פון לייבוש קזשעפּיצקי און שמואל מאַרקוס און נייע טוערס פון ציוניסטישן געדאַנק, ווי: אהרון מאיר, משה אהרון מאַרקוס, גרשון פּעלטאַ, הערשל זעלקאָוויטש (בן מענדל), הערשל יאָסקאָוויטש, משה פּערעצאָוויטש, יוסף שאיאַ, משה קאָניאַרסקי, אברהם ישראל פּיק, חיים באָבראָווסקי, חנן זעלקאָוויטש, שלמה לעווקאָוויטש, משה אַלטמאַן, גדליה קשוק און נאָך פיל אַנדערע. פון דער עלטערער גענעראַציע — באַזונדערס דאָס הויז פון הערשל דאַווידאָוויטש און זיין פרוי אסתר הדס, בער בערקאָוויטש און זקן שטערנבערג. דער באַקאַנטער העברעיִשער לערער משה אלחנן דאַנקעוויטש, אברהמטשע רייגנאָלד, מרדכי פּרידענזאָן, שלמה גראָסמאַן, מרדכי שיניצקי, שמשון כהן, יעקל הערשבערג, אהרון לייב אַראָנאָוויטש — די שפּעטערדיקע עסקנים פון „מזרחי״, און פון דער יונגערער גענעראַציע — מיט יצחק לאַכמאַן בראַש — און אַנדערע, וועלכע האָבן אָנגעפירט אַ פרוכטבאַרע טעטיקייט.

אין פאַרלויף פון דער זעלבער צייט זענען אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער ציוניסטישער באַוועגונג די בית־המדרש בחורים, משכילים, ווי חיים באָרנשטיין, זעליג צינצינאַטוס, פייוויש סקזשיניאַ, אברהם פרידנזאָן און אַנדערע. און מיידלעך: די גימנאַזיסטקעס פעלאַ קזשעפּיצקי, רויזע כמוראַ און אויך אסתר יאָסקאָוויטש און אַנדערע.

אין יאָר 1911 האָט וויעלון שוין געהאַט דאָס רעכט צו שיקן אַן אייגענעם דעלעגאַט צום 10־טן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל, אַזוי ווי קיינער פון די וויעלונער עסקנים האָבן נישט געהאַט די פולע יאָרן, איז דעלעגירט געוואָרן דער דעמאָלט באַקאַנטער ציוניסטישער עסקן פון לוטוטאָוו, הערשל בערקאָוויטש, וועלכער איז געווען באַליבט און געאַכטעט אין די וויעלונער ציוניסטישע קרייזן.

אין דער זעלבער צייט בערך זענען אַריינגעצויגן געוואָרן נייע כוחות — אַ יוגנטלעכע גרופּע, ווי: יעקב ליבערמאַן, יעקל הערשליקאָוויטש, פייטל כמוראַ, מעכל לועל און דער שרייבער פון די שורות (משה מענדלעוויטש) און נאָך פיל

אַנדערע. ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע עפּאָכע פון זוכעניש און בענקשאַפט צו אַזעלכעס, וואָס איז נאָך נישט געקומען צום אויסדרוק ביי די דעמאָלט עקזיסטירנדיקע עסקנים אין שטאָט. די גרופּע יוגנטלעכע, זייענדיק ממש נאָך ייִנגלעך, האָבן זיך באַזאָרגט און פאַרשאַפט די נויטיקע ציוניסטישע און אַלגעמיינע ליטעראַטור, בראָשורן און פאַרשידענע פּעריאָדישע אויסגאַבעס, געשאַפן קרייזן, געלערנט און דיסקוטירט מיט פיל ערנסטקייט און באַגייסטערונג. יעדעס יידיש וואָרט, יעדעס יידישע אָדער העברעיִשע ליד, וואָס איז געווען ניסטישער באַוועגונג, ווי „צעירי־ציון", שפּעטער „פּועלי־ציון", „צ. ס." „לינקע פּועלי ציון", „החלוץ" און אַנדערע.

אין אַלע געלט־זאַמלונגען פאַר ציוניסטישע פאָנדן, וואָס זענען אָנגעפירט געוואָרן דורך די עלטערע ציוניסטישע חבֿרים, מיט דער אַקטיוויסטער מיטהילף פון די יוגנטלעכע, האָט זיך ווילעון באַזונדערס אויסגעצייכנט, זייענדיק כמעט שטענדיק אויף בכבודיקע פּלעצער אין לאַנדסמאַסשטאַב, לויט דער גרויס פון צאָל יידישער באַפעלקערונג. דאָס איז געווען באַזונדערס אַ דאַנק די גרויסע איבערגעגעבנקייט און איינפלוס

טיול ל"ג בעומר של חדר מתוקן ושעורי ערב לעברית עם המורה משה אלחנן דנקביץ בשנת 1913

ל"ג בעומר אויספלוג פון „חדר מתוקן" און העברעיִשע אָוונט־קורסן, מיטן לערער משה אלחנן דאַנקעוויטש אין יאָר 1913

פאַרבונדן מיטן יידישן עבר, מיט ציון, מיט ארץ־ישראל, מיט אַרבעט און שאַפן, מיטן גלויבן פאַר אַ ניי לעבן, איז געוואָרן מיט פיל געפיל און ליבשאַפט אויסגעזונגען; ס'דערמאָנט זיך נאָך די לידער „על אם הדרך", „נס־ציונה", „איר קליינע ליכטעלעך" (פון מאָריס ראָזענפעלד), „די סאָכע", „שם במקום ארזים", „דאָרט ווו די צענדער" (פון אליקים צונזער) און פיל אַנדערע לידער.

יעדעס וואָרט איז געוואָרן אַדורכגעלעבט, ווי אַ הייליקייט, ווי אַ תפילה.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז די יוגנטלעכע גרופּע געוואָרן דער קערן פאַר פאַרשידענע שטרעמונגען אין דער ציופון יעקב שאַיאַ, די פירנדיקע פּערזענלעכקייט ביי ציוניסטישע געלט־זאַמלונגען.

די ערשטע יידישע ביבליאָטעק אין ווילעון

נאָך אין יאָר 1909 האָט שוין עקזיסטירט די ערשטע יידישע ביבליאָטעק ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, וואָס איז געווען טעטיק אומלעגאַל אין יענע צאַרישע צייטן, אין דער וווינונג פון פייגע די בעקערין (די מוטער פון שמואל מאַרקוס), אויף דעם נייעם מאַרק אין מאַיראָוויטשעס הויז, (ווו די סאָדעוואַסער־פאַבריק איז געווען) אין ווינקל פון צימער ביי דער בעקעריי. האָט זיך געפונען דאָס ביב־

ליאָטעקל מיט אַ צאָל יידישע ביכער. צוויי מאָל אין וואָך אין באַשטימטע שעהן איז געווען מעגלעך צו טוישן אַ בוך. זעלבפאַרשטענדלעך בסוד־סודות, אַז ס׳זאָל נישט פאַלן קיין חשד פאַר אומלעגאַלע מעשים און צוליב דעם נישט צו ווערן אַרעסטירט און באַשטראָפט מיט תפיסה.

שפּעטער, אין יאָר 1911—12 איז די ביבליאָטעק געוואָרן באַרייכערט, פאַרגרעסערט מיט די נייעסטע יידישע ווערק אויך ווייטער קאָנספּיראַטיוו אין דער וווינונג פון דעם באַקאַנטן פּראָגרעסיוון מלמד און לערער יודל קזשעפּיצקי אויף פאַרבריטשנאַ־גאַס, אין מאַרקוזעס הויז (און די אַזוי גערופענע „פאַבריק״). דאָרט איז אויך געשאַפן געוואָרן אַן אָפּטיילונג פון העברעיִשע ביכער, געפירט דורך יוסף שאַיאַ, ביי דער מיטהילף פון פעלאַ קזשעפּיצקי. שפּעטער האָבן זיי ביידע געשאַפן דאָס ערשטע יידישע הויז אין וויעלון, וווּ די אומגאַנגשפּראַך איז געווען העברעיִש און אויף אַן ערנסטן אופן אָפּגעהיטן נישט צו רעדן קיין אַנדערע שפּראַך — נאָר העברעיִש געטראַכט, געלעבט, סיי אין שטוב, סיי אין גאַס, אויך אין געשעפט און ביי יעדער געלעגנהייט אין דער העברעיִשער שפּראַך.

איך וועל אייביק, מיט דעם גרעסטן דרך־ארץ דערמאָנען און געדענקען די פעלאַ קזשעפּיצקי פון די יאָרן 1911—12, ווען מען איז געקומען טוישן אַ בוך אין דער אויבנדערמאָנטער ביבליאָטעק, וווּ זי איז געווען די ביבליאָטעקאַרין. איר וואַרעמע באַציִונג, אירע אויפקלערונגען, דאָס דורכשמועסן זיך מיט יעדן יוגנטלעכן. אירע רייד האָבן אינספּירירט אַ דראַנג צו פאַרטראַכטן און פאַרטיפן זיך מיט די פּראָבלעמען פון

פעלאַ קשעפּיצקי

יידישן לעבן. דורך איר איינפלוס זענען פיל אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער ציוניסטישער מחנה און געוואָרן אַקטיוו אויף פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע געביטן.

די ביבליאָטעק אין אייגענעם לאָקאַל

נאָך גרויסע באַמיִונגען איז דערגרייכט געוואָרן אַ לעגאַליזאַציע, ס׳הייסט, אַ דערלויבעניש (פון דער רוסישער

קבוצת עסקנים ציוניים עם משפחותיהם

אַ גרופּע ציוניסטישע עסקנים מיט זייערע משפחות

מאַכט) צו עפנען אַ ביבליאָטעק, מיט די רעכט אויף אָנצו־פירן אין אַ באַגרענעצטן אופן אַ קולטורעלע טעטיקייט, מכלומרשט אַלס אָפּטיילונג פון דער „חברת מפיצי השכלה" אין פעטערבורג (לענינגראַד). אונטער דעם נאָמען איז האַלב „כשר", האַלב „טריף" געעפנט געוואָרן אַן אייגענער לאָקאַל, וואָס איז באַשטאַנען פון 1 צימער אויף פאַבריטשנע גאַס, בשכ־נות מיט דער דירה פון דער פאַמיליע פרענטקי און פון פרוי שפּירא. אין די יאָרן 1912—13—14 איז דער לאָקאַל און דאָס אָרט געווען דער גאַנצער צענטער — די „היים" פון שטענדיקן צוזאַמענטרעף פאַר אַלע משכילים, יוגנטלעכע, „קאַליע גע־מאַכטע" בית המדרש־בחורים, און בכלל דענקענדע, זוכנדיקע און בלאַנדזשענדיקע יוגנט.

די ביבליאָטעק ווערט באַרייכערט מיט די נייסטע ווערק פון דער יידישער און העברעיִשער ליטעראַטור; די גאַנצע ציוניסטישע טעטיקייט איז אויך קאָנצענטרירט געוואָרן אויף דעם אָרט; אַלע פּראָבלעמען, פּאַסירונגען און געשעענישן, פון יידישן לעבן, סיי אָרטיקע און סיי אַלגעמיינע, זענען דורכגעלעבט געוואָרן אין דעם לאָקאַל.

וילון תורמת לגאולת הארץ

קרן לגאולת ירושלים באודיסה — היושב ראש מנחם אוסישקין רשימה התורמים לטובת הקרן (פורים שנת תרע"ג — 1913)

שפענדער פאַר גאולת ירושלים אין יאָר 1913

וועלירן (פ. קאליש)

ע"י יעקב שאיא

בביהת"מ ע"י צ. דאווידאוויטש וזקן שטערנבערג	ק.	ר.
ליב סענדראוויטש	—	1
שלמה מארקוזא	50	
יצחק בערקאוויטש	50	
אליעזר בערקאוויטש	50	
יודל שייא	50	
יצחק דאווידאוויטש	50	
יצחק כוואס	50	
שלמה גאלדשטיין	50	
סענדער סענדראוויטש	50	
יוסף שצופאק	40	
זלמן כארלופסקי	30	
אברהם רייכגאלד	30	
העניך דאווידאוויטש	30	
שלמה פרענסקא	30	
בער בערקאוויטש	30	
י.מ. פרענסקא	30	
דוד שטייער	30	
שמואל שטייער	30	
בערנארד שייא	25	
מ. שצופאק	25	
העניך וואלקאוויטש	25	
יהודה לעווקאוויטש	25	
דוד לעווקאוויטש	20	
ראזענבלום	20	
בער לעווקאוויטש	20	
שלום יונגערמאן	20	
וועלוויל הערשבערג	20	
אהרן ליבערמאן	20	
משה יאסקאוויטש	20	
אביגדור רוזעוויטש	20	
משה וואלקאוויטש	20	
פייטל שפיגעלמאן	20	
בעריל הערשליקאוויטש	20	
א.מ. אבראמאוויטש	20	
אהרן אונגער	20	
מרדכי כמורא	20	
י. שצופאק	20	
ה. שטערנבערג	20	
יודל כהן	20	
נחמי' מאסלא	20	
אברהם עלקאן	20	
טובי' רוטשטיין	20	
שלמה גראסמאן	20	
יוסף פייטלאוויטש	20	
ראובן יוסף ליפא	20	
ש. שצופאק	20	
חנן שייא	20	
יעקב יוסף מאשקאוויטש	20	
א.מ. פערלא	20	
העניך בראדער	20	

	ק.	ר.
משה אלעקסאנדראוויטש	20	
וואלף מענדלאוויטש	20	
משה ישראל ניטקא	20	
הערשיל יאסקאוויטש	20	
יוסף ליטמאנאוויטש	20	
יצחק שייא	20	
דוד ברום	20	
צבי דאווידאוויטש	20	
זקן שטערנבערג	20	
מבין חחסידים	20	3
נדבות קטנות	97	2
בביהמ"ד ע"י א.י. פיק ומ. מענדלעוויטש		
א.י. פיק	50	
מרדכי מארקוס	30	
יהודה יזביצקי	30	
זעליג צינצינאטום	30	
יוסף ביאלעק	30	
נח שווארץ	30	
יצחק זעלקאוויטש	30	
משה מענדלעוויטש	30	
יחיאל בערשט	25	
חיים מיכאלאוויטש	25	
יעקב יאקובאוויטש	25	
פ. קרשאך	25	
ש.מ. מאשקאוויטש	20	
משה מייראוויטש	20	
אשר שמולעוויטש	20	
ליפמאן פיליף	20	
י. אייזענבוים	20	
שלמה פעכוואסער	20	
שלום שפילטער	20	
בעריל אבראמאוויטש	20	
יעקב קרשאק	20	
יעקב יאקובאוויטש	20	
מ.ל. מיכאלאוויטש	20	
יעקב יעקובאוויטש	20	
מענדיל קופערמאן	20	
הירשל מארקוזא	20	
אהרן באמס	20	
חיים בארנשטיין	20	
שלום רובנשטיין	20	
אלחנן זעלקאוויטש	20	
בער קרזעפיצקי	20	
גרשון פעלטא	20	
י.מ. מארדקאוויטש	20	
ח.ש. שמולעוויטש	20	
וואלף שמולעוויטש	20	
גדלי' שמולעוויטש	20	
דן געלקאפ	20	
ב.מ. מילדמאן	20	
אהרן געלקאפ	20	
בן ציון	20	
נדבות קטנות	50	

בביהת"מ ע"י י. שייא וי.מ. אלטמאן	ק.	ר.
מאקס רויטבערג	40	1
ז. זויבערמאן	—	1
יעקב שייא	50	
צייוויש סקאזינא	50	
י.מ. יאקובאוויטש	50	
י. שייא	50	
מיכל לזעל	50	
רפאל מארקוס	50	
וואלף לאזאנסקי	40	
אברהם פרידענזאן	30	
מן מנחם	30	
משה ליפשיץ	30	
מענדיל קופערמאן	30	
קופמאן קרימילאווסקי	30	
זוסמאן לעווקאוויטש	30	
פ.ז. קאניארסקי	25	
מרדכי לזעל	25	
יוסף בארנשטיין	25	
הירש זינגער	25	
משה אלטמאן	25	
פייוויל קרימלאווסקי	25	
דוב לעווקאוויטש	25	
לייביש קרזעפיצקי	25	
מענדיל מאיראוויטש	25	
פסח מענדלאוויטש	25	
מלך וואלעצקי	25	
שמואל סאס	25	
משה פערעצאוויטש	20	
גדלי' קרדאק	20	
ש.ב. ליבערמאן	20	
ליפמאן גראבראווסקי	20	
וואלף גראבאווסקי	20	
משה קוניארסקי	20	
אלי מארקוס	20	
הירש קרזאק	20	
ישראל איצקאוויטש	20	
מ.א. דאנקעוויטש	20	
גדל שמולעוויטש	20	
שינדלער	20	
גדל לייזעראוויטש	20	
אברהם לעווקאוויטש	20	
הירשל פאמאלסקי	20	
י. דאווידאוויטש	20	
אברהם בער ליס	20	
ה.ב. מענדלעוויטש	20	
אברהם זעטעלנא	20	
דוד קופערמאן	20	
מ. גראבאווסקי	20	
שרגה ליפשיץ	20	
פ.ז. מארקאוויטש	20	
לייזעראוויטש	20	
י.מ. אבראמאוויטש	20	

	ק.	ר.
סנדיל וואלקאוויטש	20	
מנדיל וואלקאוויטש	20	
שמואל צווערן	20	
סנדיל חזקיל	20	
מענדיל אבראמאוויטש	20	
משה יאקובאוויטש	20	
ל. פאמאלסקי	20	
ש.י. שפיגעל	20	
בעריל גראנעק	20	
הערשיל יאסקאוויטש	20	
יוסף איזבוצקי	20	
וואלף ליס	20	
שמשה פרענקיל	20	
מאיר יאסקאוויטש	20	
אהרן קרזעפיצקי	20	
שמואל שייא	20	
אברהם ליפמאנאוויטש	20	
אשר מענדלעוויטש	20	
פנחס לעווקאוויטש	20	
מרדכי ליפקאוויטש	20	
נחום גערשט	20	
א.ז. יעדוואב	20	
מרדכי קורא	20	
ע"י פייגה קרזעפיצקי ושושנה חמורה		
אסתר יאקובאוויטש	50	
רו	50	
גוטל בראנאווסקי	50	
קיילא סענדראוויטש	30	
פייגה קרזעפיצקא	30	
שושנה כמורה	30	
אסתר דאווידאוויטש	25	
א.ה. דאווידאוויטש	20	
רחל מארקוס	20	
אסתר יאסקאוויטש	20	
טעמער יאסקאוויטש	20	
צינצינאטום	20	
פייגה שייא	20	
מרים שייא	20	
פריידיל רויטשטיין	20	
שקה אונגער	20	
פראדיל אונגער	20	
נדבות קטנות	25	
(ע"י יעקב לוין)		
ליב חמורה	25	
י.ה. ליפשיץ	20	
יונה ברום	20	
י. שייקעוויטש	20	
גריען מ"קרזעפיץ"	20	
וואלף יאקובאוויטש	20	
נדבות קטנות	15	

דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה

אין יאָר 1914

בעת דער מלחמה האָט ווילון נישט פיל געליטן פון די קאַמפן — די פּאַטרול־צוזאַמענשטויסן פון די פיינטלעכע מיליטערישע פאָרפּאָסטן אין שטאָט און אַרום דער שטאָט פון דייטשן און רוסישן מיליטער האָט נאָך געדויערט אַ קורצע צייט, בערך פון 10 ביז 15 טעג, ביז די שטאָט איז אָקופּירט געוואָרן דורך די דייטשן

די יידישע פּרנסות זענען נאָך שוואַכער געוואָרן, דאָס גאַנצע יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן האָט מער נישט פונק־ציאָנירט. ס'איז געוואָרן אַ תוהו ובוהו אויף אַלע געביטן, באַ־זונדערס, ביי דער אומבאַמיטלטער יידישער באַפעלקערונג אויפן עקאָנאָמישן געביט.

צוליב דער נויט פון די נייע לעבנס־באַדינגונגען, האָט אַ גרופּע יוגנטלעכע, און אויך דער שרייבער פון די שורות, אָפּגעגעבן זייער בעסטע צייט פאַר הילפס־אַרבעט אויפן סאָציאַלן געביט.

קרולה שעיה

אגודת הציונים

(פעולות וזכרונות)

למרות שכל העיירות בפולין היו דומות אחת לחברתה, הרי אם מתעמקים יותר, רואים כי לכל עיירה ועיירה היתה פנימיות משלה, סגוליות משלה שלא היתה לחברתה. לכן חובה עלינו לדלות מזכרונותינו את ייחודה של העיירה — ובזה נחייה אותה שוב, ואם לא בפועל, לפחות נציב לה יד לדורות הבאים.

וילון היתה ידועה בכל הסביבה כעיר אינטליגנטית. את האינטליגנציה שלה אמנם לא רכשה בבתי ספר גבוהים, ואף לא בתיכוניים; האינטליגנציה של אנשי וילון היתה טבעית. היא באה להם מחיים אינטנסיביים, תוססים ומלאי אידיאלים. בעיירתנו הקטנה לא התעסקו רק בפרנסה, לא התעסקו רק בחיים גשמיים — לכל אחד היתה איזו משאת נפש. ולא חשוב איזה צביון היה לאידיאל שלו, אם הוא דגל ב„תכלת־לבן" או ב„אדום". עצם העובדה שאדם שואף למשהו שישפר את חייו וחיי אחרים, כבר מטהרת את נשמתו. זה כמובן, דורש ממנו ידיעות רבות, והוא משתדל להשיגן בדרכים שונות. ותוך כדי כך בא לידי כישרון התפיסה והשפיטה שלא תמיד ניתן לרכשו באוניברסיטאות.

הרבה מפלגות היו בעיירתנו — אעמוד רק על אחת מהן, מפלגת הציונים הכלליים, שקראו לה אז „אגודת הציו־נים", ואשר היא קרובה לי ביותר. ביום בהיר אחד התפלגה המפלגה הזאת לשתיים: „על המשמר" ו„עת לבנות". למרות שלשתיהן היתה אותה מטרה, ואף האידיאולוגיה של השתיים לא היתה שונה בהרבה, התחילו החברים מאתמול ליהפך ליריבים ולחמו ביניהם בחירוף נפש עד כדי שנאה. השנאה היתה, כמובן, מבחוץ — שנאה אידיאולוגית גרידא. בפני־מיותם נשארו ידידים ובאו איש אצל רעהו, לקחו חבל בשמחותיהם והשתתפו בצערם.

והמלחמה האידיאולוגית הלכה והחריפה, עד שלא הספיקו להם כבר הדברים שבעל־פה והחליטו להביע את דעותיהם בכתב... הוציאו שני עתונים — לכל פלג עתון משלו; אחד בשם „די צייט", בעריכת יוסף שעיה, והשני — „ווילונער לעבן" — בעריכת חיים בורנשטיין. בעיתונים אלה שפכו קיתונות של בוז אחד על השני... המצב לא היה משמח; המלחמה הזאת הביאה גם לחיכוכים בין הנוער: הבנים עמדו לצדם של האבות, וכל אחד ראה חובה לעצמו לתבוע עלבונו של אביו.

מעניין לספר על פגישה אחת בין שני היריבים, יעקב שעיה וחיים בורנשטיין, שחרפו ו„דקרו" איש את רעהו בדברי לעג, ואשר מבחוץ היו מדמים אותם כשונאים בנפש.

בימים הראשונים אחרי כיבוש פולין על ידי הנאצים, וילון טרם היתה שייכת ל„רייך השלישי" והעיר לודז' עוד לא היתה עיר גרמנית טהורה. עדיין אפשר היה לנסוע (אמנם בתנאים קשים) ממקום למקום, מעיר לעיר. הייתי אז עם הורי בורשה ואחר שעבר עלינו זעם ההפצצות ונשארנו בנס בחיים, ישבנו בביתו ההרוס למחצה של אחי, מבלי לדעת

מה נעשה הלאה. והנה נכנסו שני אנשים: חיים בורנשטיין ופייביש סקשיניה (הם באו לורשה לסדר איזה עניין ציבורי), ומי שלא ראה שמחת שני „השונאים" בפגישתם, כיצד נפלו אחד על צואר רעהו, לא ראה שמחה מעולם... לאחר שנרגעו קמעה, התחילו להשיח את לבם בזכרונות העבר, ובאו למס־קנה שבמקום לריב איך „לבנות" ואיך „לשמור", חטאו שניהם חטא גדול שלא עלו בעצמם לבנות את ארץ ישראל ולשמרה בפועל ואז לא ידעו עוד על הסוף המר הצפוי להם.

הילדות.

הנה עולים וצצים זכרונות יותר רחוקים, זכרונות מימי

גדלתי בבית ציוני מובהק. אני זוכרת כי בביתנו התאס־פו, בשנים האחרונות שלפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, אנשים צעירים שהיו מסורים בלב ונפש לרעיון הציוני (התנועה הציונית היתה אז בלתי חוקית, ואסור היה לנהל כל פעולה). באסיפות אלו דנו בבעיות הציוניות, אספו כספים וגם ניהלו פעולות תרבותיות: הרצאות והקראות.

כילדה קטנה, לא השתתפתי בכל הענינים האלה. בלילות החורף הקרים והארוכים, עת התאספה החברותא, אהבתי לעמוד בידים שלובות מאחור על יד התנור החם ולהתחמם ולשמוע לשיחות הגדולים. עשיתי אזני כאפרכסת שתקלוט היטב כל מה שמספרים על ארץ ישראל. כל מה ששמעתי אז, נפל עמוק לתוך נשמתי, ונשאר לתמיד.

באסיפות אלו היה תמיד מרחף איזה פחד: „יוודע הדבר או לא יוודע"... ודברו בלחש, התווכחו בלחש... לפחד הזה ששרר אז בבית מצא דווקא חן בעיני: הוא הוסיף לאסיפות איזה נופך רומנטי של מיסתורין, של הרפתקנות, הקורצים כל כך לנשמות ילדותיות. הן לא ידעתי אז כי רומנטיות זו הרת סכנה היא.

פעם אחת בלילה, לפני חצות, באו אלינו בחשאי יעקב ושמואל מרכוס, וספרו לאבא כי אליעזר ברקוביץ' מסר להם שנודע לו, ממקור בטוח, כי עומדים לערוך אצלנו „רוויזיה" (חיפוש). מיד התחילו לשרוף כל מיני ניירות, סילקו ספרים

החוג הדרמטי שליד „אגודת הציונים" 1928 — 1929

דראַמאַטישער קרייז ביי „אגודת הציונים"

עומדים מלמעלה (ימין) — שטייען אויבן (רעכטס): יצחק הערשבערג, מאַקס שולץ, הערשליק שאַיאַ, יעקב וואָלקאָוויטש, עלקאַן, אברהם כמורא, שלמה האָלץ, מלכה מענדעל (ערליך), שמואל בראָדער, פייגעלע שטערנבערג, לאַכמאַן, שמולעוויטש, אברהם יאַקובאָ־וויטש, פרוי ווייסקאַל, שלמה איצקאָוויטש, יעקב שאַיאַ; יושבים — זיצן: באַלבינאַ שאַיאַ, שמואל ערליך, אסתר הדס דאַווידאָוויטש, יוסף שאַיאַ, בעלאַ שטערנבערג, רוזשקא איצקאָוויטש, קאַראָלאַ שאַיאַ, האָראָוויטש, צינציגאַטוס, קאַזע כמורא, מענדעל, איטקא כמורא, שימעק לאזנאָווסקי, פייטלאָוויטש.

ופינקסים כדי לטשטש כל סימן של פעולה ציונית. גם אני התחלתי לפחוד ורעדתי כעלה נדף. ה„רוויזיה" לא נערכה משום מה, ופחד הורי ופחדי שלי היו לשוא.

והנה הגיע בשורה רעה: הרשל ברקוביץ' מלוטוטוב נאסר, בחזרו מן הקונגרס הציוני מבזל. היה צורך להזעיק את כל המוסדות הציוניים, ועד לאוסישקין, למען שיחרורו.

בתוך התנועה הייתה גם קבוצת נשים: אמי, גב' גולד־שטיין, רוז'ה שעיה גב' כוואט (בעלה יצחק כוואט היה מן הציונים הראשונים בוילון); וגם כמה בחורות צעירות: רוז'ה צינצינאטוס, פלה קשעפיצקי ועוד. הן עזרו לרכישת חברות חדשות לתנועה ואירגנו נשפי־פורים ונשפים אחרים. קשה היה אז להשיג רשיון. אבל בכסף ובפרוטקציה השיגוהו.

לרשותנו את מועדון ה„תה־האלע", על הריהוט שבו. למשך שעות היום הפכנו אותו לבית ספר. בשעות הערב התרכזו בו מאות פליטי המלחמה ועובדי עבודת כפיה בצבא הגרמני.

בשנים 1915—1916, כאשר פעולה ציונית הייתה ליגאלית הקימו הציונים באופן רשמי את „אגודת הציונים", כך נקראו אז בעירנו ה„ציונים הכלליים". במשך הזמן היה כבר מועדון ברחוב באריטש, והישיבות והפעולות התקיימו שם. גם בית־הספר עבר למקום החדש והמרווח הזה.

היו גם ארגונים ציוניים שמאליים בעיר, וכולם פעלו למען הגשמת הציונות. כשם שאומרים: „כל הדרכים מובילות לרומא", כך גם כל האירגונים הללו פעלו למען האידיאל הציוני.

ערבי „עונג שבת ספרותיים, באולם „אגודת הציוניים" 1927—1932

ליטעראַרישע „עונג שבת" אָוונטן אין „אגודת הציוניים" 1927—1932

לפתע פרצה המלחמה, מלחמת העולם הראשונה. כל הפעולה הציונית נשתתקה. לא מחמת איסור השלטונות, אלא משום שכל אחד היה צריך לדאוג לבטחונו הוא ולפר־נסתו. הסדר והיציבות נהפכו על פיהם, ותנאי החיים נעשו בלתי־נורמליים.

בינתיים התבגרתי והייתי לחברה פעילה. יחד עם חברותי הנאמנות: ברכה מנדל, פלה ברקוביץ' ואחרות, אירגנו קבוצה שהעמידה לעצמה לעזור לילדים נזקקים שלא למדו. זה היה בשנת 1915 ולא היו אז בתי ספר יסודיים. אספנו קבוצות ילדות, לימדנו אותן והשתדלנו לתת להן ארוחות עשר: חלב חם ופרוסת לחם. את הרעיון יזם משה מנדלביץ'. הוא העמיד

האירגון של הציונים הכלליים התחיל להתפתח. נוסף לחברים הוותיקים כמו חיים בורנשטיין, פייביש סקשיניה, זליג צינצינאטוס ואחרים, הצטרפו הרבה כוחות צעירים: אשר מנדלביץ', שמואל ארליך, שמואל וצבי שעיה ומשה קוניארסקי. בית הספר לילדות הקיים התחדש והיה כבר תחת חסותו של האירגון. באו מורים לעברית מלודז', אלימלך מנחם ואחותו חנה, אנשים מוכשרים מאוד. התחלנו ליסד בעיירות הסמוכות לוילון אירגונים ציוניים. בכל מקום, אחרי הטקס הרשמי, התקיים חלק אמנותי, קריאה ודקלומים. המדקלמת הראשונה היתה חנה מנחם, אחותו של אלימלך. אני זוכרת איך דיקלמה את שירו של ביאליק: „אונטער די גריני־

נקע בוימעלעך, שפילן זיך מוישעלעך שלומעלעך" ברגש ובכשרון רב. אני דקלמתי את הפרק „עצמות יבשות" בעברית, למרות שאז עוד לא ידעתי עברית. מאז התארגנה קבוצת בחורות והחליטה ללמוד עברית. עברנו קורס אצל המורה מנחם, וזה היה היסוד. השפה העברית לא היתה זרה לי כשבאתי ארצה.

הפעולה הציונית התבססה על הרחבת האידיאל הציוני ואיסוף כספים לקרן היסוד וקרן הקיימת. הכספים נשלחו למרכז בורשה. כל שנה באו שליחים מורשה: הפטמן, ורשבסקי ואחרים, כדי לדרבן אותנו לפעולה נמרצת. פעם בא לעירנו יצחק גרינבוים ונערכה לו קבלת פנים נלהבת ומכובדת. ביום א׳ אחר הצהריים ניצב על גזוזטרת ביתנו ברחוב נארוטוביצ׳ה (פעם פאבריצ׳נה), ועברה בפניו קבוצת נוער מכל הזרמים ותזמורת עם סיסמאות „יחי הרעיון הציוני", „יחי יצחק גרינבוים" — והוא היה נרגש מאוד.

לשם איסוף כספים אירגנו גם „יום פרח", וכל הצעירים והצעירות יצאו לרחוב עם סלים מלאי פרחים וקופסאות לכסף. ולא היה מקרה שמישהו סירב, ואפילו אם היו על דש בגדו של התורם הרבה פרחים, תרם שוב כשנגשו אליו. אירגנו גם „באזארים" בשביל הקרן הקיימת. כל התנועות, יחד עם הנוער הבית"רי, שבראשם עמדו האחים קוניארסקי, חיים דוידוביץ׳ וחיים קשפיצקי. פנחס ברום, קאפל לייזרוביץ, וואווע קשפיצקי ועוד אחרים — לקחו חלק. היו ריקודים, הגרלות ומזנון שכל אחד תרם לו עוגות ויינות. היה שמח ונאסף סכום יפה. היתה גם להקת תיאטרון ביידיש. הבמאי היה יוסף שעיה, שהיה לו חוש לזה ועד כמה שהמשחק נדמה לי עכשיו נאיבי, אני נזכרת בזה בכאב לב, כי הכל עבר באופן כה טראגי. ההצגות התקיימו באולם של „אוחרונקה" ברחוב רוז׳נה, זכורה לי הצגת „מירלה אפרת"; בתפקיד הראשי הופיעה אמי, ואמרו שהיא אסתר־רחל קאמינסקה של וילון. בין השחקניות המצטיינות היו: בלה שעיה ופלה קשפיצקי. האולם היה תמיד מלא ואם לא היו מקומות ישיבה, עמדו עד לבמה ובאמצע ההצגה קראו „ברענגט א פאר שטילן פון שכנים"; הצופים נהנו מהמשחק המגוחך של החובבים.

במרוצת הזמן נוסד בנק של הציונים הכלליים (באנק קרדיטובי), שמנהלו היה אשר מנדלביץ׳ והעוזר הראשי וואווע קשפיצקי. היושב־ראש של הבנק היה יעקב שעיה. אסיפות וכינוסים לקראת קרן היסוד ואחרים התקיימו באולם הבנק.

גם אירגון נשים ציוניות „ויצ"ו" היה בוילון. אחת החברות המסורות ביותר היתה מינה, בתו של דודי יחזקאל דוידוביץ׳. היא היתה המזכירה והשתתפה בועידה הראשונה של „ויצ"ו" בורשה. בפעם האחרונה נפגשתי עמה ועם בעלה מכס שולץ ועם הוריה, בורשה, בזמן המלחמה. נשי „ויצ"ו" לקחו על עצמן את דאגה והשגחה לבית הספר: עשינו בו שיפורים, ערכנו חגיגות ואת הדגש שמנו על הלימוד העברי.

בוילון היה גם בית ספר של המזרחי בשם „בית אולפנא". צביונו היה דתי־לאומי. מנהלו היה מר יעקב הרשברג. בננו שמואל למד בו וסיימו.

יעקב סיפר פעם לילדים איך נעשה ציוני. הוא היה אז

ועדת הכספים של „אגודת הציונים" (1927) פינאַנץ־קאַמיסיע ביי „אגודת הציונים"

כבן שלוש עשרה והיה עם אמו בברסלאו שבגרמניה אצל רופא עינים. אז לא היו קשיים לנסוע לחוץ־לארץ ובכל מקרה רציני היו נוסעים מוילון לברסלאו. פעם, כשחזר מן הרופא אל הרובע היהודי, שהיו גרים בו, ראה יהודים בוכים ומדברים על מישהו שמת. הוא שאל אם מת עליהם איזה קרוב? ענו

חדשים. יעקב חשש שלא יוכל לפרנס את משפחתו באין לו מקצוע, ואת הרכוש הלא אי־אפשר היה להוציא... לכן החלטנו לעשות זאת בהדרגה: קודם נשלח את הבן הגדול שמואל לטכניון בחיפה, וכך אמנם עָשינו. אחר היה בדעתנו לשלוח את הבת, ולבסוף נחסל את העסקים ונבוא עם הבן הקטן דוד

קבוצת תלמידי תיכון־ציוני (1919)

אַ גרופּע ציוניסטישע גימנאַזיסטן (1919)

לו שמת איש גדול שהיה קרוב לכל היהודים ושמו — הרצל. וסיפרו לו על חזונו של הרצל. ובו במקום החליט יעקב לכשיגדל, ילך בדרכו של האיש הגדול הזה — וכך היה.

ועתה נשאלת, איפוא, השאלה: מדוע ציונים טובים כמונו לא עלו ארצה לפני המלחמה? אם נרצה למצוא נימוק — בוודאי שנמצא. הגם שעתה יהיה נראה בעינינו כמגוחך. אולם אז... ראשית היה קשה למשפחה לחסל הכל ולהתחיל בחיים

ועם אבי. כזאת היתה תכניתנו. אבל היטלר ביצע את תכניתו במהירות יתר...

לפעמים נדמה לי, כי החיים שעברו היו רק משחק ילדים — מאחורי גבנו עמד השטן וצחק, צחק עד שהתנפל עלינו ושם קץ לכל היקר לנו. כזאת נראית לי מלחמת העולם השניה.

מאורעות הדמים ידועים לכל — ומה שנוגע ליקרים לי, שהיו ואינם, אינני יכולה לספר, כי זה כואב יותר מדי...

אברהם מנדל

החלוץ ע״י אגודת הציונים בוילוו

בשנות העשרים הראשונות היה „החלוץ" בוילון מסונף לאגודת הציונים, ששכנה אז ברחוב גשינסקא.

עיקר התעסקות החברים היתה באיסוף כספים לקרן הקיימת ובמגביות אחרות. כמו כן התארגן „החלוץ" על מנת להכשיר את הנוער לעבודות חקלאיות שונות, לקראת עליה ארצה במשך הזמן.

ההכשרה החקלאית התנהלה ע״י החבר אידלק שעיה שהיה בוגר בי״ס חקלאי בצ׳נסטוגוב. נרכשה חלקת אדמה, ובה גידלו ירקות, שנמכרו אחר כך ליהודים. כמובן שכל העבודה היתה בהתנדבות ע״י כל החברים, ששאבו עדוד רב והתרוממות רוח מהעבודה החקלאית. החברים הפעילים ב„החלוץ" היו: יעקב וולקוביץ׳, דוד שעיה, כותב השורות האלה ועוד.

באותה עת פנו החברים למרכז „החלוץ" בוורשה, בבקשה להתקבל להכשרה מקומית כחברים למרכז, וכבעלי זכות לקבל רשיונות (סרטיפיקטים) לעליה ארצה. התשובה היתה שלילית, היות ולפי תקנון מרכז „החלוץ" ההכשרה היתה חייבת להיות בריחוק מהבית, וכמו כן היו צריכים להתקיים מיגיעת כפיים עצמית. כתוצאה מזה התפרקה ההכשרה וחוסלה.

עליתי ארצה בעליה הרביעית. יתר החברים, בחלקם נשארו בעיר, ואחרים התפזרו למקומות שונים.

מתוך אלה שנשארו בעיר ניספו רובם בשואה.

חברי „החלוץ" בעבודת אדמה
בוילון בשנת 1923

חברים פון „החלוץ"
ביי פעלד־אַרבעט אין
וויעלון אין יאָר 1923

משה מענדלעוויטש

דער יידישער יוגנט־פאַראיין

(בלעטלעך געשיכטע)

אַ חברים לאָקאַל אויף רעפאָרמאַצקע־גאַס

אַרום צוויי חדשים נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1914, האָט אַ גרופּע יידישע יוגנט־לעכע, בערך 20 פּערזאָן, פון פאַרשידענע ריכטונגען, לינקע, אומפּאַרטייאישע און ס'רוב ציוניסטיש געשטימטע, זיך קאָנ־צענטרירט אין אַ לאָקאַל פון צוויי צימערן אויף רעפאָרמאַצ־קע־גאַס און דאָרטן פאַרבראַכט די פרייע צייט, ביים לייענען צייטונגען, אַ בוך, שפּילן שאַך אָדער דאַמקע און שמועסן וועגן וועלט־ענינים, וויכוחים אד"גל.

אין יאָר 1915, האָבן די חברים באַשלאָסן צו פאַרוואַנד־לען דעם באַגרענעצטן קרייז אין אַן אַלגעמיינע געזעלשאַפט, וואָס זאָל אַרומנעמען ברייטערע קרייזן. אין רעזולטאַט דערפון איז געגרינדעט געוואָרן דער יידישער יוגנט־פאַראיין.

די ערשטע טעטיקייט איז באַשטאַנען אין ווערבירן חברים, אָנהייבן אַ קולטור־אַרבעט, שאַפן אַן אייגענע ביב־ליאָטעק אד"גל. ס'האָט נישט לאַנג געדויערט האָבן צוויי אָנפירנדיקע חברים פון דער ציוניסטישער מחנה, צוליב אַ סכסוך, פאַרלאָזט דעם ניי־געשאַפענעם יוגנט־פאַראיין. דאָס האָט אויסגענוצט די קליינע גרופּע פון „בונד" און סאָציאַל־דעמאָקראַטן. זיי האָבן ווערבירט מיטגלידער פון רעכט און לינקס. אַלע קעגנער פון נאַציאָנאַלן און ציוניסטישן געדאַנק, ספּעציעל נאָך אַ קליינע גרופּע מיט אַסימילאַטאָרישע טענ־דענצן, ווי בערנאַרד שאַיאַ, די ברידער יאַשינאָווסקי, דער אַפּטייקער און אַנדערע.

דער יוגנט־פאַראיין איז אַריבער אין אַ נייעם לאָקאַל אויף פּאַלעסטראַנסקאַ־גאַס און די טעטיקייט פון די געמישטע אַסימילאַטאָריש־לינקע גרופּירונגען, האָט ווייט נישט צופרידנ־געשטעלט די מערהייט פון די יוגנטלעכע חברים, דאָס רוב נאַציאָנאַל געשטימטע, אַרבעטער־יוגנט, און באַזונדערס, מאיר סוסאַק, מאַכל לועל, פייטל כמוראַ, יאָסל באָרנשטיין, וואָלף אַבנר, רפאל מאַרקוס, יאַנקל הערשליקאָוויטש, יאַנקל יאַקובאָוויטש און אַנדערע.

ס'איז כדאי צו פאַרצייכענען, אַז אויפן געביט פון טעאַטער האָט דער דראַמאַטישער קרייז, אונטער דער לייטונג און מיט־באַטייליקונג פון מאַנעלע בערמאַן, אויסגעפירט מיט דער־פאָלג אַ ריי יידישע פּיעסן, דערונטער אויך די פּיעסע „פאַ־

אולם הקריאה

דער לייען־זאַל אין „יוגנט פאַריין"

חוג דרמטי שליד ה„יוגנט פאַראיין" (1916) ההצגה: „יענקל דער שמיד"
דראַמאַטישן קרייז ביים „יוגנט פאַראיין" (1916) אויפגעפירט „יענקל דער שמיד" פון דוד פּינסקי
שורה ראשונה (מימין) — ערשטע ריי (רעכטס): מרים קרימאַלאָווסקי, פייטל כמורא, משה מענדלעוויטש, וואָלף אוונער, בערל שמולעוויטש;
שורה שניה — צווייטע ריי: דאָברע נאַזשיק, לאה שאַיעוויטש, יענקל ליבערמאַן, אלימלך מנחם;
יושבים (מימין) — זיצן (רעכטס): רבקה'לה נאַזשיק, מירעלע דראַזדזשיק, שרה ניעכציצקי

מיליע צבי" פון דוד פּינסקי. אין דער פּיעסע האָבן זיך באַטייליקט: פּערל הערשבערג, פייטל כמוראָ, מאַן און פרוי בליצבלוי, דניאל ווייסקאָל, יאַנקל לעווקאָוויטש, נחום קלינאָווסקי און אַנדערע.

די טרייב־קראַפט צו ענדערן ראַדיקאַל דעם גאַנצן כאַראַקטער פון דעם יוגנט־פאַראיין האָט געגעבן דער פאָלגנדיקער פאַקט: דורך מודעות איז באַקאַנט געוואָרן, אַז אין אַ שבת, אָנהייב 1916, וועט פאָרקומען אין יוגנט־פאַראיין אַ רעפעראַט אויף דער טעמע: „די מוטער ביי פעלקער און די מוטער ביי יידן". די טעמע האָט מיך שטאַרק שאַקירט און פאַראינטערעסירט. איך בין אויך געווען איינער פון די צוהערער.

ס'דערמאָנט זיך געני, ס'שטייט און רעדט פאַר אַ געמישטן עולם צוהערער אין לייען־זאַל פון יוגנט־פאַראיין, אַ געוויסע פּערזאָן מיטן נאָמען וואָלף וואָס איז געווען לערער פון פרעמדע שפּראַכן אין שטעטל אָשיאַקאָוו. אַ מענטש פון בערך 30 יאָר, אַ בלאַסער און מאָגערער. ער ברענגט ציטאַטן, אויסצוגן, פאַרגלייכונגען פון דער וועלט־ליטעראַטור, פון פאַרשידענע שרייבער, היסטאָריקער, וויסנשאַפטלער, און ער איז געקומען צום אויספיר, וועלנדיק איבערצייגן מיט פאַקטן, אַז די מוטער ביי אַלע פעלקער איז דאָס בעסטע וואָס עס קאָן זיין פאַרן קינד, מיט איר שטאַרקער ליבע, האַרציקייט, צערטלעכקייט און אָפּפערוויליקייט אָן גרענעץ. דאַקעגן די יידישע מוטער איז נישט מער ווי אַ קינדער־זאַק.

די נישט־נאָרמאַלע און משונהדיקע אַנטיסעמיטישע פלאַפּלעריי איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן בעת אויף דער וואַנט, איבערן קאָפּ פון דעם מענטש, איז געהאָנגען דאָס בילד פון ד"ר הערצל, וואָס איז נאָך אַריבערגעפירט געוואָרן פון רעפאַרמאַצעק־גאַס, וווּ עס איז געגרינדעט געוואָרן דער יידישער יוגנט־פאַראיין.

די דערמאָנטע דערשיינונג האָט מיך, אַלס יידישער נאַציאָנאַלער יוגנטלעכער, נישט געלאָזט רוען און געטריבן אַרויסטרעטן אין קאַמף קעגן דער לייטונג פון פאַראיין. איך האָב אויף זיך גענומען די איניציאַטיוו, צוזאַמען מיט נאָך חברים, וואָס זענען געווען אין יוגנט־פאַראיין, און מחוץ אים: ווי: יעקב ליבערמאַן, בערל שמולעוויטש, יהושע ליפּמאַנאָוויטש

און אַנדערע. נאָך אַ גוטער אָרגאַניזירונג און אויפקלערונג, איז נאָך אייניקע וואָכן געוויילט געוואָרן, מיט אַ גרויסער מערהייט, אַ נייע פאַרוואַלטונג פון ציוניסטיש־סאָציאַליסטי־שע עלעמענטן, ווי אויך אומפּאַרטייאישע. דערמיט האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע תקופה פון אַ פּרוכטבאַרער קולטורעלער טעטיקייט אין נאַציאָנאַלן זין און גייסט.

די אַסימילאַטאָרישע גרופּע און אויך זייערע אָנהענגער, צוזאַמען בערך 15 מאַן, זענען אַרויסגעטראָטן פון יוגנט־פאַראיין און אויף זייער אָרט זענען צוגעקומען פיל צענדליקער נייע מיטגלידער. באַלד אין די ערשטע טעג איז פאַרטאָפּלט געוואָרן די צאָל מיטגלידער.

צוליב דעם געשאַפענעם מצב הייבט זיך אָן אַ נייע פּרוכטבאַרע און רייכע טעטיקייט אויפן קולטורעלן געביט.

דער לאָקאַל איז תמיד פול געווען מיט לעבנס־פרייד לעכער יוגנט — בחורים און מיידלעך. ס׳זענען אויך געווען מאַמענטן פון מיינונגס־פאַרשידנהייטן צווישן חברים, אָבער מען האָט זיך שטענדיק חבריש און פריינדלעך פאַרשטענדיקט, טאָלע־רירט, רעספּעקטירט איינער דעם צווייטן, אַזוי ווי ס׳פירט זיך אין אַן אָנשטענדיקער משפּחה. אַזוי געדענק איך דעם יידישן יוגנט־פאַראיין.

מיטן צושטראָם פון נייע חברים איז אויך פאַרגרעסערט און פאַרטאָפּלט געוואָרן דער לאָקאַל פון צוויי אויף פיר צימערן: פאַר אַ לייען־זאַל און ביבליאָטעק, ווו ס׳האָבן זיך אויך געטראָפן די חברים. אַ ספּעציעל צימער פאַרן סעקרע־טאַריאַט און פאַר זיצונגען, און דאָס פערטע צימער אויף פאַרשידענע צוועקן: לעקציעס, קורסן, פאַרן כאָר און פאַרן דראַמאַטישן קרייז. דער לאָקאַל איז געווען דעקאָרירט מיט געשמאַק, שיין מעבל און פאַסיקע בילדער אויף די ווענט. אין לייען־זאַל איז געהאַנגען דאָס בילד פון ד״ר הערצל אין דער נאַטירלעכער גרייס, געצייכנט דורך אונדזער בן־עיר, דער באַוווּסטער מאָלער שלמה איצקאָוויטש.

די ביבליאָטעק האָט זיך פון טאָג צו טאָג פאַרגרעסערט, רייכער געוואָרן מיט די נייסטע ביכער, אויך די צאָל לייענער איז געוואַקסן.

ביים פאַראיין האָט אויך עקזיסטירט אַ גוטער כאָר אונ־טער דער לייטונג פון מוזיק־לערער אלי בעסער. דער כאָר איז אַרויסגעטראָטן אויף פאַרשידענע פייערלעכע אָוונטן אין אייגענעם לאָקאַל און אויך אין שטאָטישן זאַל.

די ליטעראַרישע קעסטל־אָוונטן, וואָס זענען פאַרגעקומען יעדן פרייטיק־צו־נאַכט, מיט אַ פאַרשידנאַרטיקן פּראָגראַם, אויסגעפירט מיט אייגענע כוחות, האָבן תמיד געהאַט דער־פאָלג.

אַ גרויסן גייסטיקן ביישטייער האָט באַקומען דער יידי־שער יוגנט־פאַראיין דורך אלימלך מנחם, דער דעמאָלטיקער העברעישער לערער אין דער מיידל־שול ביי דער ציוניסטי־

„דער דאָרפס יונג״ מאת ל. קוברין הוצג ע״י החוג הדרמטי של „יוגנט פאַראיין״ בשנת 1917

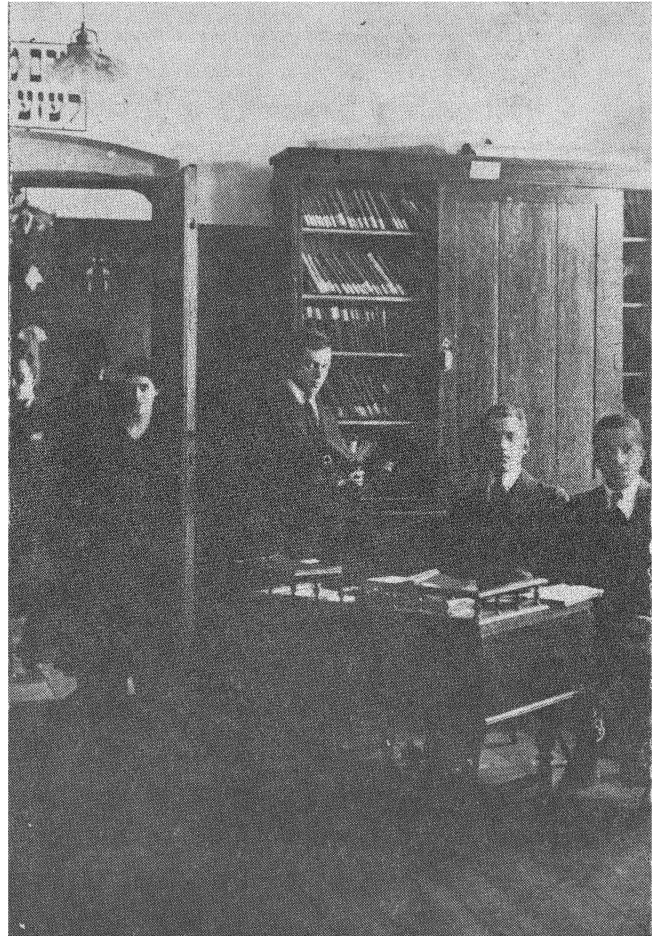
„דער דאָרפס יונג״ פון ל. קאָברין אויפגעפירט דורך דעם דראַמאַטישן קרייז ביים „יוגנט פאַראיין״ אין יאָר 1917

פאַריין האָט אָנגעפירט און געגעבן לעקציעס דער לערער יהושע ליפּמאַנאָוויטש.

יצחק מאיר בלאָשטיין, דאָס אייניקל פון ווילונער רב (דער שריפטשטעלער יצחק סלע), האָט געגעבן צוויי מאָל אַ וואָך לעקציעס וועגן וועגן פּאַלעסטינאָגראַפיע (מבנה הפיזי של הארץ).

דער אַלגעמיינער „החלוץ"

אונטער דער השפעה און איניציאַטיוו פון די עסקנים אין יידישן יוגנט-פאַראיין איז אַנטשטאַנען די ערשטע אַל-געמיינע „החלוץ"-אָרגאַניזאַציע אין ווילון. אין דער זעלבער צייט איז אויך געשאַפן געוואָרן די באַשיידענע לאַנדווירט-שאַפטלעכע פאַרמע אַלס הכשרה פאַר ארץ-ישראל. דער „החלוץ" האָט אַרויסגעגעבן די ערשטע חלוצים קיין ארץ-ישראל.

הספריה ב„יוגנט פאַראיין" — ביבליאָטעק אין „יוגנט פאַראיין" (1919-1915)

שער אָרגאַניזאַציע אויף באַריטש-גאַס. מנחמס טאַלאַנט, זיין אינטעליגענץ, חן און פעיקייט האָט פיל געגעבן די יוגנט און געהויבן איר גייסטיקן מצב. ער איז אויך געווען דער רעזשי-סער און זיך באַטייליקט אין אייניקע טעאַטער-פאָרשטעלונגען פון דראַמאַטישן קרייז ביים אויספירן „יענקל דער שמיד" פון ד. פינסקי, דער „דאָרפס-יונג" פון לעאָ קאָברין, די „פוסטע קרעטשמע" פון פּרץ הירשביין און נאָך פאַרשידענע ליטעראַ-רישע אימפּרעזן, וואָס האָבן מצליח געווען און געשטאַנען אויף אַ הויכן קינסטלערישן ניוואָ.

צום דראַמאַטישן קרייז האָבן געהערט: אלימלך מנחם, פייטל כמורא, מירעלע דראָזשדזשיק (מענדלעוויטש), מרים קאַליכשטיין (קשוק) דאָברע נאָזשיק (אָוונער), רבקהלע נאָזשיק (מאַרקוס), וואָלף אָוונער, יאַנקל ליבערמאַן, בערל שמולעוויטש, יוסף דיאַמאַנט, שרהטשע ניעכטשיצקאַ, מרים קרימאַלאָווסקאַ, און אַנד.

קבוצת חברים מה„יוגנט פאַראיין" 1917

אַ גרופּע חברים פון „יוגנט פאַראיין" 1917

מיט די העברעישע אָוונט-קורסן אין יידישן יוגנט-

„אגודת הספורט היהודית" הראשונה בשנת 1915 (במרכז המורה לספורט, איש הצבא מייקסנר וחברי ההנהלה)

דער ערשטער „יידישן טורן און ספּאָרט פאַריין" אין יאָר 1915. אין צענטער — דער ספּאָרט לערער, דער מיליטער מאַן מייקסנער און די פאַרוואַלטונגס-מיטגלידער: הערשליק, יאַקובאָוויטש, יצחק כוואט, יאשינאָווסקי, יענקל לעווקאָוויטש, יהושע ליפמאַנאָוויטש א.א.

יידישער טורן־ און ספּאָרט-פאַראיין

דער עקזיסטירנדיקער יידישער טורן־ און ספּאָרט-פאַר־איין, וועמענס ערשטער ספּאָרט-לערער איז בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה געווען אַ דייטשער מיליטערמאַן (מייקסנער), האָט פיל געלייסטעט אויפן געביט פון ספּאָרט פאַר דער יידישער יוגנט.

אין דער פאַרוואַלטונג זענען געווען פאַרשטייער פון אַלע ריכטונגען, צווישן זיי אויך יצחק כוואַט (דער פאַרזיצער פון יידישן יוגנט-פאַראיין) און דער העברעישער לערער יהושע ליפמאַנאָוויטש.

דער רוב ספּאָרטלער זענען געווען חברים פון דער־מאָנטן יוגנט-פאַראיין.

פעילים ב„יוגנט פאראיין"

אקטיווע חברים פון „יוגנט פאראיין" 1918

משה מענדלעוויטש

די ערשטע שפּראַצונגען און טעטיקייט פון „צ״צ״ און „פּ״צ״

בהדרגה האָבן זיך אין יידישן יוגנט־פאַראיין געשאַפן צוויי ריכטונגען מיט קליינע דיפערענצן: „צעירי־ציון״ און „פּועלי־ציון״ — ביידע גרופּירונגען האָבן געהאַט פרייע אויטאָנאָמיע צו פירן זייער פּאָליטישע טעטיקייט.

די „צעירי־ציון״ זענען געווען טעטיק אויף אַלע ציוניס־טישע געביטן, ווי: אויפקלערונגען, פּראָפּאַגאַנדע, פּרעסע און זאַמל־אַקציעס פאַר אַלע ציוניסטישע פאָנדן: קרן־קימת, גע־פלאַנצט אין „יער הרצל״ אַ גן (אגודת הצעירים); אויך מיט הצלחה זיך באַטייליקט אין אַ הילפס־זאַמלונג פון תכשיטים: גאָלד, זילבער און אַנדערע ווערטפולע חפצים, (פאַרגעקומען באַלד נאָך דער באַלפור־דעקלאַראַציע אין יאָר 1917) די אָנפי־רנדע חברים פון צ״צ זענען געווען יענקל ליבערמאַן, יאַנקל הערשליקאָוויטש, מאיר סוסאַק, פייטל כמוראַ, וואָלף ווייס און דער שרייבער פון די שורות, ווי אויך אלימלך מנחם, וועלכער האָט פיל געלייסטעט פאַר דער נייער באַוועגונג. אין דער ער־שטער ראַיאָן־קאָנפערענץ פון „צעירי־ציון״ אין לאָדזש, אין יאָר 1918, האָבן זיך באַטייליקט: וואָלף ווייס און משה מענדלעוויטש.

אויך די „פּועלי־ציון״ גרופּע איז געווען טעטיק אויף אַלע געביטן פון אויפקלערונג, פּראָפּאַגאַנדע, פּרעסע און אויך גע־ווען מיטבאַטייליקט אין „החלוץ״ און צוזאַמען מיט די „צ.צ.״ אין פאַרשידענע אַקציעס.

די באַציונגען צווישן די צוויי גרופּירונגען זענען געווען גוטע. די פירנדע חברים פון די „פּועלי־ציון״ גרופּע זענען געווען: וואָלף אבנר, מאַכל לועל, בערל שמולעוויטש און יאָסל באַרנשטיין און אין דער שפּעטערער צייט מצד דער יוגנט — אברהם ברום, אברהם קשוק און פייוול פּרענקל.

רעוויזיעס און אַרעסטן דורך פּוילישע באַוואָפנטע מיליטער־לייט אין „יידישן יוגנט־פאַראיין״

נאָך פּוילנס באַפרייאונג, דעם 11־טן נאָוועמבער 1918, האָט זיך געשאַפן אַ מצב פון פּחד און נישט זיכערקייט אין דער יידישער גאַס, עס זענען יעדן טאָג אָנגעקומען ידיעות פון אַלע עקן פּוילן וועגן שיקאַנעס, רדיפות און עקסצעסן איבער יידן.

אין איינעם אַ וואָכן־טאָג, מערץ 1919, אין די אָוונט־שעהן ווען דער לאָקאַל פון פאַראיין איז געווען פול געפּאַקט מיט יוגנט, איז פּלוצלינג אַריינגעדרונגען אַ גרופּע פון איבער 20 „פּעאָוויאַקעס״ (פּ.אָ.וו. — פּוילישע מיליטער־אָרגאַני־זאַציע) אין מיליטערישע און אין ציווילע קליידער, באַוואָפנט פון קאָפּ ביז פיס מיט באַגנעטן אויף די ביקסן, אונטער דער קאָמאַנדע פון דעם באַוווסטן יונגן אַנטיסעמיט ביאַלאָבזשעסקי. זיי האָבן גרופּירט די בחורים אין אַ באַזונדער צימער, און די מיידלעך — אין אַן אַנדערן צימער און רעווידירט יעדן בחור, אויב ער האָט נישט ביי זיך געווער. דערנאָך האָבן זיי אַדורכ־געפירט אַ גענויע קאָנטראָל אין אַלע שענק, שופלעדער און אין די אויוונס און דערביי צעפּלינדערט און צעוואָרפן אַלץ, וואָס איז זיי געקומען אונטער די הענט, ווילנדיק געפינען געווער.

דער שרייבער פון די שורות האָט זיי דערקלערט, אַז דאָ ווערט נישט געטאָן קיין שום אומלעגאַלע אַרבעט און מען באַ־נוצט נישט קיין געווער, ווי אויך אַז די אויפגאַבן פון „יידישן יוגנט־פאַראיין״ זענען נאָר ציוניסטיש־חלוציש און אויך קול־טורעל־דערציערישע צווישן דער יידישער יוגנט.

נאָך אַ רייע אויספאָרשונגען אויפן אָרט, האָבן זיי פאַרלאָזט דעם לאָקאַל און מיטגענומען מיט זיך דריי אָנפירנדע חברים: מאיר סוסאַק, אברהם ליטמאַנאָוויטש און משה מענדלעוויטש. אונטער אַ שטאַרקער שמירה פון איבער 20 באַוואָפנטע מילי־טער־לייט זענען די אַרעסטירטע איבערגעפירט געוואָרן אין דער פּוילישער מיליטערישער קאָמענדאַנטור.

די שרעק און זאָרג פאַרן גורל פון די אַרעסטירטע איז געווען גרויס, זייענדיק נאָך אונטערן איינדרוק פון דער שרעק־לעכער טראַגעדיע, וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן דורך באַ־וואָפנטע פּוילישע מיליטער־לייט אין יענע טעג אין דער שטאָט פּינסק און דאָרט דערשאָסן 35 יוגנטלעכע אומשולדיקע חברים פון „צעירי־ציון״ און החלוץ.

די אַרעסטירטע זענען ביז 2 ביינאַכט געוואָרן שטאַרק אויסגעפאָרשט דורך דער העכערער מיליטערישער מאַכט.

יעדער איינער פון די אַרעסטירטע האָט געמוזט פערזענ־לעך פאַרזיכערן און איז פאַראַנטוואָרטלעך געמאַכט געוואָרן, אַז ס׳קומען נישט פאָר געהיימע מיליטערישע איבונגען און אין פאַראיין און ביי זיינע מיטגלידער געפינט זיך נישט קיין געווער.

ערשט 3 אַזייגער זענען די אַרעסטירטע באַפרייט געוואָרן.

*

בערך אין דער זעלבער צייט האָט די פּוילישע רעגירונג גערופן צו מיליטער־דינסט אַלע געבוירענע פון די יאָרן 1898־99, צוליב וואָס דער פאַראיין האָט פאַרלאָרן מיט איינ־מאָל קרוב דריי צענדליקער חברים.

באַלד נאָכדעם, אָנהויב יאָר 1920, האָט דאָס פּוילישע מי־ליטער פאַר זיך רעקווירירט דעם גאַנצן לאָקאַל פון יוגנט־

פאַראיין און דערביי באַזייטיקט דאָס מעבל, די ביבליאָטעק און דעם גאַנצן אינווענטאַר.

אַלע אינטערווענצן ביי דער אָרטיקער מאַכט, סיי די ווענדונג צום קריגס־מיניסטעריום, (מיט אויספירלעכע אָפּשריפטן. צום „יידישן נאַציאָנאַלן ראָט“, אונטער דער לייטונג פון יצחק גרינבוים אין וואַרשע) האָט נישט געגעבן דעם געווונטשענעם רעזולטאַט.

דער רעשט אָפּגעראַטעוועטע ביכער און אַ טייל פון אינווענטאַר איז געוואָרן צונויפגעזאַמלט און אָפּגעהיטן ביי פּאַרשידענע חברים.

ביי דער געשאַפענער לאַגע, איז געקומען צו אידעאָלאָגישע מיינונגס־אונטערשידן צווישן די חברים. און דער עיקר — פאַרלירנדיק דעם לאָקאַל. איז באַשלאָסן געוואָרן אַדורכצופירן אַ פּלעביסציט צווישן די צוויי עקזיסטירנדע גרופּירונגען „צעירי ציון“ און „פּועלי ציון“ און לויט דער צאָל שטימען, וואָס יעדע גרופּע האָט באַקומען, איז פאַרגעקומען די צעטיילונג פון דער ביבליאָטעק און אינווענטאַר.

די „צעירי־ציון“ האָבן באַקומען בערך 60 פּראָצענט שטימען און די רעשט — די „פּועלי־ציון“־גרופּע. פאַרן דורכפירן דעם פּלעביסציט זענען פאַרגעקומען פאַרזאַמלונגען צווישןביידע גרופּירונגען מיט אייגענע כוחות און מיט שליחים פון די צענטראַלע אָרגאַנען.

די „פּועלי ציון“ האָט באַזוכט ד״ר א. ש. יוריס פון וואַרשע, ער האָט געהאַלטן אַ שיינעם רעפעראַט ביי די „צעירי־ציון. דער אַמאָליקער העברעישער לערער אלימלך מנחם, ווי אויך דער צ. ק.־מיטגלידער קלמן לעוואַרטאָווסקי (ברלב), האָבן רעפערירט וועגן אַקטועלע ענינים.

די „צעירי־ציון“ האָט נישט אויסגענוצט איר רעכט אַלס מערהייט, נעמענדיק אין אַכט אַז ביידע גרופּן די „פּ״צ“ און „צ״צ“ האָבן בשותפות אויפגעבויט דעם „יוגנט־פאַראיין“, דאַרף אויך די מינדערהייט באַקומען איר חלק בעת דער ליקווידירונג.

דערמיט האָט זיך פאַרענדיקט די תקופה פון פּרוכטבאַרער טעטיקייט און קיום פון „יידישן יוגנט־פאַראיין“ אין ווילון.

קבוצת פעילים ב„יוגנט פאַראיין“ עם אלימלך מנחם לפני עזבו את ווילון בשנת 1919
אָנפירענדיקע גרופּע חברים אין „יוגנט פאַראיין“ צום אָפּפאָר פון אלימלך מנחם אין יאָר 1919
עומדים בשורה ראשונה (מימין) — שטייען ערשטע ריי (רעכטס): וואָלף אוונער, רפאל מרקוס, יצחק מ. בלאָשטיין (סלע), בערל שמולעוויטש, מאיר סוסאַק, יוסף דיאַמאַנט; **שורה שניה — צווייטע ריי**: וואָלף ווייס, יענקל הערשליקאָוויטש, פייטל כמורא, מרדכי לועל; יושבים — זיצן: אברהם ליטמאַנאָוויטש, משה מענדלעוויטש, אלימלך מנחם, יצחק כוואַט ויוסף באָרנשטיין.

מרדכי מנדל

התארגנות „החלוץ" בוילון

בשנים 1917-16, בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר פולין נכבשה ע"י גרמניה, החל להתארגן „החלוץ" בוילון. היוזמים הראשונים היו חברים מ„צעירי ציון", שהיו פעילים ב„יוגענט פאראיין".

העבודה האירגונית של „החלוץ" התנהלה ע"י החברים: משה מנדלביץ, אברהם ליטמנוביץ וכותב השורות האלה. במשך הזמן התפתח „החלוץ" והצטרף אליו גם נוער מ„אגודת הציונים" ומהצופים. „החלוץ" התחיל להיות גורם ממשי בחיי הנוער בוילון. נרכשה חלקת אדמה בסביבת העיר, והוקמה בה חוה חקלאית על מנת להכשיר את הנוער לקראת עלייתם ארצה בבוא הזמן. נרכש אינבנטר חי, סוס ועגלה, והוחל בעבודה אינטנסיבית. כעבור זמן מה היתה כבר תוצרת חקלאית עצמית. סודרה גם תערוכה של הירקות, בה נמכרה התוצרת.

החברים התיחסו ברצינות ובנאמנות לעבודה החקלאית. גם הציבור היהודי התייחס באהדה למפעל החלוצי הזה.

נערכו שעורי ערב לעברית, בהדרכתו של המורה יהושע ליפמנוביץ, וגם שעורים ב„פלסטינוגרפיה", בהדרכתו של

ועד „החלוץ" וחברים בשנת 1919 — דער „החלוץ" קאָמיטעט און חברים (1919)

שורה ראשונה (מימין) — ערשטע ריי (רעכטס): מאָשקאָוויטש, איציק באָמס, גרין, דוד מענדעל, שלמה באָרקאָווסקי, הערשל דאַנקעוויטש, דוד בערמאַן, לאַסמאַן, צדוק לעווקאָוויטש, מאַרקעוויטש, יהושע ליפמאַנאָוויטש, שמואל ערליך, יוסף ביאַליק, יצחק הערשבערג, יצחק מ. בלאָשטיין־סלע, מרדכי לועל, וועלוול לעווקאָוויטש, משה מענדלעוויטש, אברהם ליטמאַנאָוויטש, וואָלף ווייס, יוסף באָרנשטיין, מרדכי מענדעל, מרדכי מאַרקוס, פייוויש הערשבערג, פייוול ווידאַווסקי, אברהם ווידאַווסקי, יצחק אַנקלעוויטש, אַלטמאַן, מאיר סוסאק מענדל וואָלקאָוויטש

יצחק־מאיר בלאושטיין (הסופר יצחק סלע — נכדו של הרב).

בכנס הראשון של החלוץ מקונגרס פולין, שהתקיים בורשה בסוף שנת 1918, בו השתתף גם חברנו אברהם ליטמנוביץ, נתקבלו המסקנות וההחלטות שנתקבלו בוילון ביחס לדרך הגשמת החלוציות.

הפעילים ב„החלוץ" בוילון היו החברים: אברהם ליט־מנוביץ, משה מנדלביץ, זאב לבקוביץ, מרדכי מנדל, לייב כמורא, יוסף בורנשטיין, יצחק אנקלביץ, שמואל ארליך ועוד.

בהתחלת 1919, מיד אחרי תקומת פולין, נצטוו הצעירים ע"י הממשלה הפולנית להתייצב לשרות חובה בצבא. חלק מחברי „החלוץ" התגייס, ואחרים עזבו את פולין. הנוער התפזר, אבל נשאר נאמן לרעיון החלוצי.

בין ראשוני „החלוץ" שעלו ארצה היה יצחק אנקלביץ.

גויסתי לצבא הפולני. אחרי שלוש שנות שרות ומלחמת הבולשביקים, חזרתי הביתה, בשנת 1921, ואז התחיל „החלוץ" להתארגן מחדש.

בשנת 1925 עליתי ארצה.

№ 12

כרטיס-חבר

מאת

„החלוץ" בווילון.

ח' פייבוש הירשברג

וילון, יום ______ תרע"ט

יושב ראש:

מזכיר:

„החלוץ" בעת הקציר בשנת 1919

דער „החלוץ" ביים שניט אין יאָר 1919

צופים סקויטן

קבוצת צופים עם המדריך איצולעק שעיה (1916)

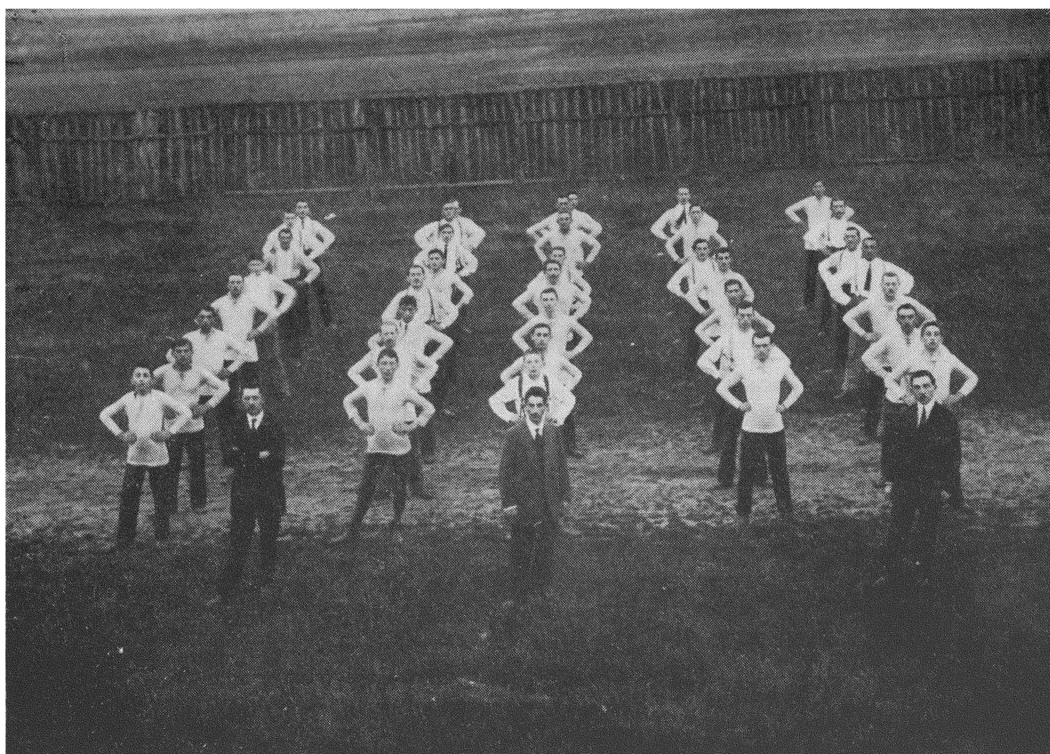
אַ גרופּע סקויטן מיטן לייטער איצולעק שאַיאַ (1916)

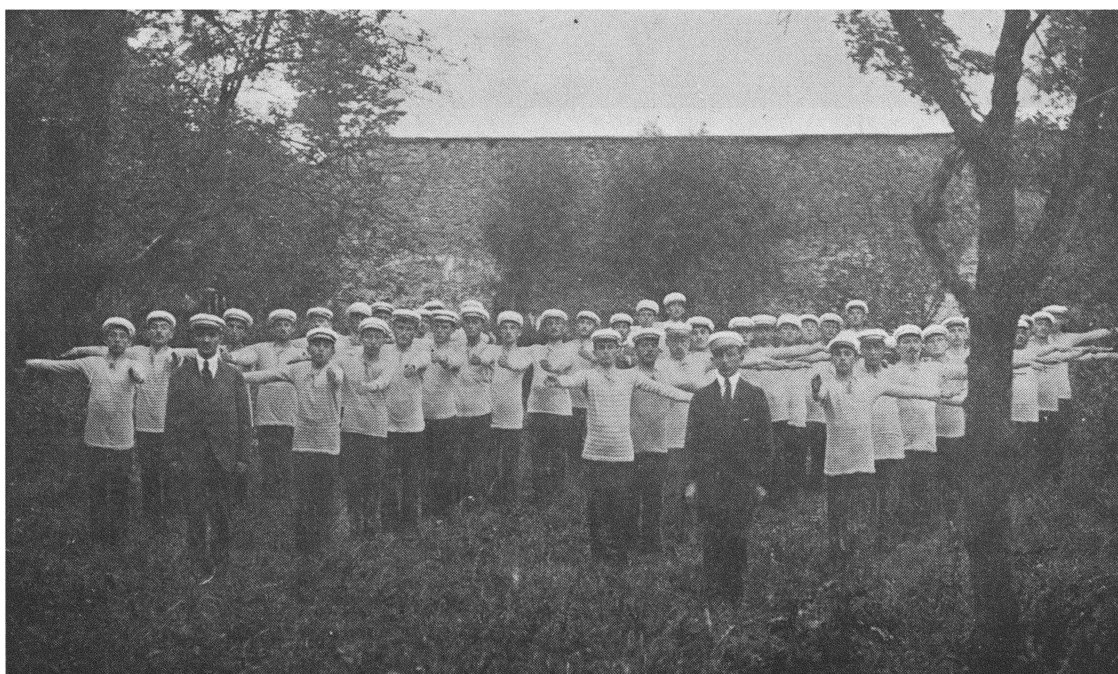
אגודת הצופים היהודית עם מייסדה אברהם ליטמנוביץ

דער יידישער סקויטן־פאַראיין מיט זיין גרינדער אברהם ליטמאַנאָוויטש

ספורטאים ספאָרטלער

תרגילי התעמלות של חברי אגודת „ייד. טורן און ספאָרט פאַראיין" בוילון 1915 — 1917

גימנאַסטישע איבונגען אין „יידשן טורן און ספאָרט פאַראיין" אין ווילון 1915 — 1917

קבוצת ספורטאים ומדריכים של „המכבי"

אַ גרופע „מכבי"־ספאָרטלער און אינסטרוקטאָרן

נבחרת הכדורגל היהודית בשנת 1930

פוטבאָל מאַנשאַפט אין יאָר 1930

נבחרת הכדורגל היהודית בשנת 1918 בוילון

יידישער פוטבאָל מאַנשאַפט אין יאָר 1918 אין וויעלון

חלילנים
פלייטלער

תזמורת זעירה של הצופים, 1916
קליין אָרקעסטער פון סקויטן, 1916

קבוצת ספורטאי ומדריכי „מכבי" (1927)
אַ גרופּע ספּאָרטלער „מכבי" (1927)

משה מענדלעוויטש

„צעירי ציון" (צ. ס.)

די „צעירי־ציון"־באַוועגונג, וואָס איז געווען טעטיק אין געוועזענעם „יוגנט־פאַראיין", האָט ווייטער פאָרגעזעצט איר אַרבעט און אויפסניי אָנגעהויבן צוריק אויפבויען די דורך דער פוילישער מיליטערישער מאַכט חרוב־געמאַכטער ביב־ליאָטעק. ס'איז געוואָרן אָפּגעדינגען דער לאָקאַל פון דער שול, וואָס האָט געהערט צו דער פרוי אסתר־הדס דאַווידאָ־וויטש, צום באַנוצן זיך אין די אָוונט־שעהן. דער לאָקאַל האָט געדינט אַלס צענטער פאַר אַלע געזעלשאַפטלעכע קולטור־און פּאָליטישע אַרבעטן. די „צעיר־ציון" האָט זיך זייער אַק־טיוו באַטייליקט אין די וואַלן צום סיים, אין אַלע ציוניסטישע אינסטיטוציעס און פאָנדן, אין „החלוץ" און אין פּאַלעסטינע־אַמט פאַר עליה.

אין יאָר 1919 איז אַ גרויסע צאָל חברים גערופן געוואָרן אין פוילישן מיליטער־דינסט. דאָס האָט זייער אָפּגעשוואַכט די טעטיקייט. דעמאָלט זענען געווען טעטיק די חברים: מאיר סוסאַק, יעקב ליבערמאַן, פייטל כמורא, יאַנקל הערשליקאָוויטש, רפאל און מרדכי מאַר־קוס, רוזשקע ברום, מרים יודקעוויטש, משה מענדלעוויטש און אַנדערע.

מיט דער אַנטוויקלונג און דיפערענצירונג פון דער פּאַר־טיי אין ווילעון זענען מער נוטה געווען צו דער „צ.ס."־גרופּע און „צעירי־ציון". אין יאָר 1921 איז די ווילונער „צעירי־ציון" שוין געווען אָנגעשלאָסן אין „צ.ס. צעירי־ציון" — וואָס איז געווען פון אידעאָלאָגישן שטאַנדפּונקט נאָענט צו דער דעמאָלטיקער „אחדות העבודה" אין ארץ־ישראל. די צענ־טראַלע לייטונג פון דער פּאַרטיי אין וואַרשע איז צו יענער צייט פאַרשטאַרקט געוואָרן מיט נייע אינטעלעקטועלע כוחות, וואָס זענען אָנגעקומען פון רוסלאַנד און אַנדערע לענדער. צווישן זיי: ישראל מערעמינסקי, י. ריטאָוו, צ. ראָזענשטיין, דוב בער מאַלקין, יצחק שווייגער און אַנדערע.

אין דער קאָנפערענץ פון מזרח־פאַרבאַנד „צעירי־ציון", וואָס איז פאָרגעקומען פון 12טן ביזן 17טן אויגוסט 1921 אין וואַרשע, האָבן זיך, אַחוץ פון פוילן, באַטייליקט דעלעגאַטן אויך פון אַנדערע מזרח־אייראָפּעישע לענדער. מצד דער ווילונער „צעירי־ציון" איז געוואָרן דעלעגירט דער ח' משה מענדלעוויטש.

די קאָנפערענץ האָט צוגעגרייט דעם באָדן פון פאַראייניקן די „צעירי־ציון" מיט די רעכטע „פועלי־ציון".

טראָץ דערגרייכונגען אין אידעישן זין, איז נישט געווען קיין אויפשטייג אין דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון דער פּאַרטיי אין ווילעון. הגם די „צעירי־ציון" האָט געהאַט אָנפירנדיקע חברים. ס'האָט אָבער געפעלט די גרויסע גרופּע חברים, וועלכע זענען גערופן געוואָרן צום מיליטער־דינסט. ס'האָט אויך געפעלט אַן אייגענער לאָקאַל, אַ „היים", וואָס איז געווען אַמאָל דער „יוגנט־פאַראיין".

אין די ווינטער־חדשים פון יאָר 1923 איז פּלוצים גע־שטאָרבן איינער פון די אָנפירנדיקע און באַליבטע חברים פון „צעירי־ציון" צ.ס. — מאיר סוסאַק; זיין טויט האָט אַרויס־גערופן גרויס טרויער ביי אַלע זיינע חברים און פריינד, נאָענטע און באַקאַנטע. דער דאָזיקער צופאַל איז פאַר דער אָרגאַניזאַציע געווען אַ גרויסער פאַרלוסט.

אלימלך מנחם ובר־לב (לעווארטאווסקי) מבקרים בוילון בשנת 1920 (באַזוכן ווילעון)

די באַציִונגען צווישן די „צעירי־ציון"־צ.ס. צו אַנדערע פּאַרטייען

ס'איז כדאי אונטערצושטרייכן אַז די קעגנזייטיקע באַציונגען צווישן אונדזערע חברים און חברים פון אַנדערע פּאָליטישע פּאַרטייען — זענען תמיד געווען קאָרעקטע און אפילו פריינטלעכע; געווען טעטיק בשותפות צוזאַמען מיט אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען אין קרן־קיימת און קרן היסוד און ציוניסטישע אימפּרעזעס. אויך מיט די לינקע גרופּירונגען אויף דער יידישער גאַס אין וויעלון, מיט די אַרבעטער־ און פּאָלקס־מענטשן, זענען מיר געווען ענג פאַרבונדן. אַזוי אַרום איז אַנטשטאַנען אַ געדאַנק צו שאַפן אין וויעלון אַן אַלגעמיינעם קולטור־צענטער און אַן אומפּאַרטייאישע אַלגעמיינע פּאָלקס־ביבליאָטעק. אויף אַ צוזאַמענטרעף פון „צעירי־ציון" צ.ס., לינקע „פּועלי־ציון" און „בונד" איז באַשלאָסן געוואָרן צו באַטייליקן זיך אין דעם „ערשטן ביבליאָטעקן־צוזאַמענפאָר", וואָס די „קולטור־ליגע" אין וואַרשע האָט איינגעאָרדנט פון 23סטן ביזן 25סטן אַפּריל 1924, כדי צו באַקענען זיך מיט די צילן און אויפגאַבן פון צוזאַמענפאָר איז דעלעגירט געוואָרן דער ח' משה מענדלעוויטש.

ליידער האָט די שליחות נישט געגעבן דעם געווונטשענעם רעזולטאַט, צוליב דעם עקסטרעמען כאַראַקטער — די קעגנערשאַפט צו דער העברעישער שפּראַך און קולטור, און ממילא צו אַלעם, וואָס האָט אַ שייכות צו ארץ־ישראל, צוליב דעם דעצידירנדיקן איינפלוס אויף דער קאָנפערענץ מצד דעם „בונד", צוזאַמען מיט דער גרופּע פּאָלקיסטן. אַזוי אַרום איז פון דעם שיינעם פּלאַן גאָרנישט געוואָרן.

די וואַלן צו דער יידישער געמיינע אין יאָר 1924

אין יאָר 1924 האָט די פּוילישע מאַכט פאַראָרדנט וואַלן צו דער יידישער גמינע. היות ביז דעמאָלט איז אין דער קהילה נאָך נישט געווען פאַרטרעטן קיין פאָרשטייער פון אַרבעטער־פּאַרטייען, איז געשאַפן געוואָרן אַ וואַל־קאָמיטעט אונטערן נאָמען „פאַראייניקטער אַרבעטער־וואַל־קאָמיטעט" פון „צעירי־ציון" צ.ס., לינקע „פּועלי־ציון" און „בונד". לויטן הסכם האָט אויף דער ליסטע פיגורירט דער ערשטער אַ חבר פון „צעירי־ציון", דער צווייטער — „פּועלי־ציון" און דער דריטער — אַ בונדיסט.

צום ראַט פון דער קהילה האָבן געדאַרפט געווילט ווערן 12 מיטגלידער און פון זיי — 8 מיטגלידער צו דער פאַרוואַלטונג, אַנצופירן מיט דער גמינע־ווירטשאַפט.

אַקטיווע וואַל־רעכט האָבן געהאַט נאָר מענער אין עלטער פון 25 יאָר, און פּאַסיווע (געווילט צו ווערן) פון 30 יאָר. דער רוב חברים איז געווען יוגנטלעכע.

פון די 892 שטימען, וואָס אַלע ליסטעס צוזאַמען האָבן באַקומען, האָט די ליסטע פון פאַראייניקטן אַרבעטער־וואַל־קאָמיטעט באַקומען 89 שטימען (1 מאַנדאַט). ס'איז אויסגעווילט געוואָרן פון „צעירי־ציון" צ.ס. דער ח' פייטל כמורא. די פאַראייניקטע ציוניסטישע און מזרחי־ליסטע האָט באַקומען 5 מאַנדאַטן און די פאַראייניקטע אגודהשע ליסטע — 6 מאַנדאַטן.

געווילט אין דער פאַרוואַלטונג האָבן מיר אין בלאָק מיט דער פאַראייניקטער ציוניסטישער ליסטע, בכדי צו געווינען נאָך אַ מאַנדאַט. מצד די ציוניסטן איז געוואָרן אַ שטאַרקער ווידערשטאַנד, אַז אינעם קהילה־ראַט זאָל נישט אַריין קיין לינקער פּועלי־ציוניסט. זיי האָבן מסכים געווען אויף אַזאַ בלאָק בלויז מיטן באַדינג, אַז דער צווייטער חבר זאָל זיין פון „צעירי־ציון", אָבער בשום אופן נישט פון די לינקע פּ.צ., אָבער דער פאָרשטייער פון „צעירי־ציון" צ.ס. האָט קאַטעגאָריש און ענדגילטיק דערקלערט, אַז אויף אַזאַ פאָרשלאָג קאָן ער ליידער נישט מסכים זיין, ווייל לויטן הסכם קומט דער צווייטער מאַנדאַט די לינקע „פּועלי־ציון". אַזוי אַרום האָט דער „פאַראייניקטער אַרבעטער־וואַל־קאָמיטעט באַקומען צווי מאַנדאַטן: איין צעירי־ציוניסט און איין פּועלי־ציוניסט.

מצד דער ציוניסטישער ליסטע האָבן די פאַרהאַנדלונגען געפירט: חיים באַרנשטיין, זעליג צינצינאַטוס און פייוויש סקושיניאַ; מצד דעם פאַראייניקטן אַרבעטער־וואַל־קאָמיטעט: משה מענדלעוויטש.

אין יאָר 1926 זענען צוריקגעקומען פון ארץ־ישראל קיין וויעלון אייניקע חברים פון „צעירי־ציון", צווישן זיי — דער אויסגעווילטער חבר אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג. די אַלע זענען ערשט מיט אַ יאָר פריער עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

די דערמאָנטע געשעעניש האָט געשאַפן אַ זייער געדריקטע שטימונג צווישן די חברים און פאַראַליזירט די גאַנצע געזעלשאַפטלעכע און פאַרטייאישע טעטיקייט אויפן אָרט.

מיט אַ צייט שפּעטער האָט די גרופּע עלטערע „צעירי־ציון" צ.ס.־חברים באַשלאָסן, צוליב דעם געשאַפענעם מצב. אַוועקצושענקען די פאַרטיי־ביבליאָטעק פאַר דער „געזעלשאַפט —אַוונט־קורסן" ביי די לינקע פּועלי־ציון".

*

אין אָנהייב דרייסיקער יאָרן איז אויפסניי באַנייט געוואָרן די טעטיקייט פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין אונדזער שטאָט. ס'זענען צוגעקומען נייע יונגע כוחות. די חברים: אברהם ברום, פישל בעסערגליק, פּנחס ברום און אַנדערע, און מיט דער מיטהילף פון אָנפירנדיקע עלטערע חברים איז די „פּועלי־ציון", פאַראייניקט מיט צ.ס., געוואָרן די איינפלוסרייכע אָרגאַניזאַציע פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל אין וויעלון, ביזן יאָר 1939 — ביזן חורבן.

אברהם ברום (שפיים)

התחדשות התנועה בוילון

השנים האחרונות של שנות העשרים, אשר הושפעו על־ידי המשבר שלאחר העליה הרביעית לארץ־ישראל — נתנו את אותותיהן גם בעיירתנו. קבוצת חברים אשר עלתה ארצה, מיוצאי צעירי ציון צ.ס., ירדה בחזרה לאחר שנה כתוצאה מהמשבר וחוסר העבודה בארץ. ירידה זו שיתקה את פעולות המפלגה לתקופה מסוימת.

מציאות החיים בעיירה השפיעה על בני הנוער מהמעמד הבינוני, בני סוחרים ובעלי מלאכה — אשר להם ולחלק מהוריהם היתה זיקה ציונית. חלק מהנוער התחנך בבית־הספר העברי. בית־האולפנא היה תחת השפעתה של התנועה הציונית הכללית והמזרחי. המורים היו: מ.א. דנקביץ, ובתקופה מאוחרת יותר, יעקב הרשברג ומורים מלמדי עברית מהחוץ. הועד המנהל היה בידי ציונים ואנשי מזרחי, ביניהם: ר.א. ליפה, משה קוניארסקי, שלמה גרוסמן ואחרים.

חלק אחר, חניכי בתי־הספר של אגודת ישראל, היו מושפעים מהפעולה הציונית הכללית, המתנהלת בעיירה, של הדור המבוגר יותר על כל גווניו הציוניים: פוע״צ־צ.ס., ציונים־כלליים ומזרחי. היו תקופות של אירגון חלוצי כמקובל בימים ההם, שבא לידי ביטוי בקבוצות להכשרה חקלאית בתוך העיירה. קבוצה אחרת היו בני הנוער אשר עבדו אצל בעלי מלאכה, ולא באו על סיפוקם בפעילות הסניף של פוע״צ שמאל, אשר בשנים ההן לא שיתף פעולה עם התנועות הציוניות השונות בפעולותיהן הכלל־ציוניות: השתתפות בקונגרס הציוני, פעולות קק״ל וכו׳.

התגברות האנטישמיות, שבאה לאחר תפיסת השלטון בפולין ע״י פילסודסקי ומפלגתו, השפיעה על הנוער. לשלטון זה היתה השפעה גדולה על פעולות הציבור היהודי. בתקופה הזאת פורק הליכוד הלאומי אשר ייצג את רוב יהודי פולין

קבוצת פעילי א״י העובדת ופועלי־ציון־צ.ס. בשנת 1932 אַקטיווע חברים פון אַרבעטנדיקן א״י און פון „פועלי־ציון״ צ.ס.

עומדים (מימין) — שטייען (רעכטס): מאיר מייזלער, שלמה אוניקאָווסקי, רחל טענענבוים, שמערל אַראָנאָוויטש, עטקע בעסערגליק, פישל בעסערגליק, מאשקא דראזדזיק, מאיר שיעוויטש, יחיאל מאיאַרטשיק, רינג

יושבים — זיצן: פנחס ברום, כתריאל ברום, משה מענדלעוויטש, פערל גרינפעלד, אברהם ברום, שמעון זיידמאַן

חברי פועלי ציון צ.ס. ו„פרייהייט" לעלייתם לארץ בשנת 1934
חברים פון פועלי־ציון צ.ס. און „פרייהייט" צום עולה זיין קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1934

ב„סיים" דרך ה„קולו". מדיניות השלטון דחקה את היהודים מעמדותיהם הכלכליות, ובמיוחד אלו שמהן התפרנסו רוב יהודי העיירות, ועיירתנו בתוכם. היהודים היו בעלי מלאכה וסוחרים זעירים, אשר התקיימו מימי ירידים בעיירה ובעיירות השכנות, לשם היו איכרי הסביבה מביאים את תוצרתם החקלאית למכירה. היהודים אשר היוו כ־40 אחוז מתושבי העיירה, היו בין קוני התוצרת החקלאית. האיכרים היו קונים מזון אשר הם לא יצרו, לבוש ומצרכים אחרים. כאמור, רובו של המסחר הזה היה בידי היהודים.

האירגון האנטישמי, בסיסמתו „סווי דו סווגו", היינו „פולנים לפולנים", הטיף לפולנים ולאיכרים כי לא יקנו אצל יהודים. אורגנה תעמולה, ומשמרות עמדו על־יד החנויות והדוכנים היהודיים והרחיקו מהם את הקונים הפולנים. פעילות זו הקטינה את היקף המסחר היהודי ואף פגעה בבעלי המלאכה, אשר פרנסתם בחלקה היתה מבוססת על תושבי העיירה. (חייטים, תפרים, סנדלרים, כובענים). המצב הביא זאת הנוער היהודי לידי חיפוש דרכים חדשות לעתידם.

מאורעות 1929, שחיטת יהודי חברון והפגיעה בישובים יהודיים אחרים, זעזעו את יהודי פולין ולא פסחו גם על עיירתנו. הקריאה לנוער ע"י מנהיגי התנועה הציונית, ובמיוחד החלק הפועלי בה, לעזרה, לתגובה ולעליה; ובעיקר זעקתו של י.מ. נוימן ב„היינט", במאמרו „שמע עמי!" (הער מיין פאלק), לא פסחה על עיירתנו. הנוער לא ראה את עתידו בעיירה בתנאים אשר שררו אז בפולין. הפעולה הציונית־החלוצית המוגברת מצאה הד בקרבו והתחילו לציץ מחדש תאים חלוציים לפעולה ציונית חלוצית, להכשרה ולעליה. התארגנה קבוצת חברים, אשר המשותף להם היה חיפוש דרך תנועתית שתתן תשובה למאוויהם. התארגן חוג ללימוד הבעיות הציוניות, הסוציאליסטיות והציוניות־סוציאליסטיות כדרך מאוחדת.

החברים: פישל בסרגליק, מאיר מיזלר, שלמה אוני־קובסקי, שמרל אהרונוביץ, אברהם ברום ואחרים, (מאוחר יותר הצטרף אליהם גם זאב קשפיצקי), אירגנו חוג ללימוד עצמי. קנו ספרים והתכנסו פעמיים בשבוע בדירתה של משפחת אברהם ברום ללימוד וליבון משותף של הבעיות. החוג הזה היה עם הזמן לגרעין של „פרייהייט", „החלוץ" ומפלגת פוע"צ־צ.ס.. היה בינינו דחף לידיעה — רצון לדעת ולברר בעיות.

סביב החוג התרכזו במשך הזמן חברים וחברות נוספים והחוג התרחב, בעיון וויכוח על בעיות, ועוד יותר על עשיה.

במשך הזמן נוצר מגע בין חוג החברים לבין קבוצת חברים של פוע״צ־צ.ס. ובעיקר עם החבר משה מנדלביץ, מראשי המפלגה. התקיימו דיונים על הצורך לתת ביטוי אירגוני להשקפות הללו, לצאת להכשרה, ולהגשים אישית את הרע־יונות שנרכשו על בעיות עם ישראל ונוער ישראלי במפעלו בהתישבות העובדת בארץ ובקיבוץ.

הביטוי האירגוני הראשון היתה הועידה העולמית של הליגה למען א״י העובדת, בברלין בשנת 1930. הפעולה הנרחבת למען הועידה ואירגון החוגים שניתן היה לרכז סביבה, ריכזה ציבור של תומכים רבים, ביניהם קבוצת פוע״צ־צ.ס. הותיקה; החברים משה מנדלביץ, האחים מרקוס, יעקב הרשליקוביץ ואחרים. כן הצטרפו לקבוצה זו פיבוש מושקוביץ וכתריאל ברום, אשר עברו מפוע״צ־שמאל והצ־טרפו לפעילות המפלגה.

בעת ההיא חזר מעבודתו בלודז׳ החבר פנחס ברום, אשר מסירותו ופעילותו היו ללא גבול (הגיע ארצה לאחר השואה וניספה בצורה טרגית בתאונת דרכים, בשנת 1966). יחד עם החבר משה מנדלביץ פעל רבות להשפעה על החוג למען מתן ביטוי אירגוני של השתייכות לגוף הארצי, וקיום סניף מקומי של התנועה פועלי ציון - צ.ס. בעירנו. הוחל בהתארגנות תנועתית בקרב הנוער: ב„פרייהייט״ וב„החלוץ״, במפלגה, ובכל תאי התנועה הציונית בעיר, המשותפים לכלל התנועה הציונית: קק״ל, קרן היסוד וכו׳. כן הוחל בפעולה רעיונית־הסברתית בשטחים שונים והזמנת מרצים בנושאים ספרותיים ואחרים.

הפעולה התרחבה ורבה היתה השפעתה על חוגי נוער רחבים; היא קיבלה את ביטויה בסניף נוער גדול של „פרייהייט״, ובליכוד כל הקבוצות האחרות סביב בנין סניף „החלוץ״: קבוצות „ההתאחדות״, „גורדוניה״ וכן הראשונים שהתרכזו סביב קן השוה״צ, וכן באירגון סניף מפלגתי וריכוז חברים אוהדים לסניף פוע״צ־צ.ס.. נרכש אולם יפה, אורגנה העבודה, התקיימו חוגים שונים, בעיקר חוגי נוער שרוכזו וחונכו ברוח זו. הקבוצה הראשונה היתה של החברים: יעקב אליאש, אברהם קשפיצקי, מיכאל גולדמן, ירחמיאל הלפגוט, פסיה כלופק, ח.ל. מושקוביץ, שמעון ברום, אטקה בסרגליק ואחרים. התארגנו גם קבוצות נוספות בגילים שונים, וכן אורגנו פעולות הסברתיות תנועתיות כלליות לנוער ולמבוגרים.

זכורה לי השבת בחודש יוני 1933 שבה נרצח חיים ארלוזורוב. באותו יום ביקר בסניפנו החבר יחזקאל רבינוביץ — כיום חבר „לוחמי הגיטאות״ — אשר באותו זמן עבד בריכוז תנועתנו במחוז לודז׳. מטרת הביקור היתה לארגן את כל הפעולות אשר היו קשורות בקונגרס הציוני שהת־קרב, ושבו היה צריך להכריע בויכוח הגדול עם התנועה הרביזיוניסטית.

עם קבלת הידיעה המחרידה על הרצח, התרכז סביב סניפנו החלק הארי של תושבי העיר ותומכי הרעיון הציוני; ניכר היה כמה הספקנו לחדור בין תושבי העיר שהיו קשורים אתנו. התקיימה אסיפת אבל גדולה. הזעזוע מהרצח היה גדול והרצון להצטרף, להזדהות, להגביר כוחה של התנועה, בא לידי ביטוי מעשי.

פעילותנו המרכזית באותה תקופה היתה סביב ריכוז המונים להצבעה בקונגרס, דרך רכישת „השקל״. בתוצאות הבחירות לקונגרס הזה, היתה עירנו יחד עם רוב ערי פולין, בין הקובעים את הנצחון הגדול של תנועת הפועלים הארץ־ישראלית. תנועות א״י העובדת גרמה לשינוי הגדול שחל מאז הקונגרס הזה — בראש התנועה הציונית עמדה אז תנועתנו ובראשה דוד בן־גוריון.

בדרך כלל התבלטה תנועתנו בפעילות גדולה בכל שטחי החיים בעיירה, וריכזה סביבה את מיטב אוהדי הרעיון הציוני־הפועלי, בחוגי נוער רבים. היתה לה השפעה רבה בכל המוסדות המשותפים לפעולה ציונית בעיר. התנועה ניהלה פעולות הסברה תרבותיות, כלליות ותנועתיות. התקיימו הרצאות, חוגים, ספריה וכו׳. ביוזמתנו פותחה והורחבה הליגה למען א״י העובדת, אשר דרכה בוצעו כל הפעולות הכלליות של ההסתדרות.

הריכוז הגדול של נוער אשר היה סביבנו, ופעולתנו החינוכית, עיצבו דמות נוער חלוצי אשר החל לצאת ל„הכ־שרות״ המפוזרות בפולין: פישל בסרליק — ללוצק, שלמה אוניקובסקי — לגרוכוב, זלמן גד — לבנדין, מאיר שייביץ — לבנדין, יעקב אליאש — ללידה ואברהם ברום — לברנוביץ׳, ועוד רבים.

באותה תקופה עלו, בדרך־לא־דרך, לארץ החברים: משה מנדלביץ, מאשקה דרוז׳דזיק ויצחק כתריאל. אחרים באו במקום העולים ארצה והיוצאים להכשרות, והפעילות בסניף נמשכה והורחבה.

לפני עלייתי ארצה, בתחילת שנת 1939, עם בואי מההכשרה להיפרד ממשפחתי ועיירתי, מצאתי סניף פעיל וער. החברים זיידמן, אטקה בסרגליק, ח.ל. מושקוביץ ואח־רים קיבלו על עצמם את האחריות. ניכרת היתה החרדה לימים הבאים. איש לא תיאר לעצמו את העומד להתרחש; היתה דאגה עמוקה לימים הבאים. ואמנם האסון הנורא בא...

יעקב עליאַש

„פרייהייט"־אָרגאַניזאַציע אין וויעלון

די אַנטשטייונג פון דער אָרגאַניזאַציע

די דרייסיקער יאָרן פון פאַרמלחמהדיקע פוילן, וואָס כאַראַקטעריזירן אין אַלגעמיין אַ תקופה פון פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן אויפשטייג ביים פוילישן יידנטום — האָבן נישט אויסגעמיטן אונדזער שטאָט. און וויעלון איז אויך געשטאַנען — אונטערן צייכן פון אַ שטאַרקער אַנטוויקלונג אויף דעם געביט — (אַ חוץ דעם „בונד", וואָס האָט נישט געפירט קיין שום טעטיקייט) איז אין יענער צייט נישט געווען קיין איין פּאַסיווע פּאָליטישע פּאַרטיי ביי אונדז אין שטאָט. די יידישע באַפעלקערונג איז געווען פּאָליטיש דיפערענצירט און געהערט צו פּאַרטייען. זייער ווינציק זענען געווען אומפּאַרטייאישע מענטשן, ספּעציעל ביי דער יידישער יוגנט. די פּאַרטיי־לאָקאַלן זענען תמיד געווען פול מיט חברים און יוגנטלעכע. ביי אַזאַ מצב איז קיין וווּנדער, אַז די „פּועלי־ציון — צ. ס."־פּאַרטיי האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו שאַפן און אויפשטעלן אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע, וועלכע דאַרף העלפן דער פּאַרטיי אין איר טאָג־טעגלעכער אַרבעט און אין דער צוקונפט פאַרזעצן דעם דורך די פּאַרטיי אָנגעצייכנטן וועג. די פראַגע פון גרינדן אַ „פרייהייט"־אָרגאַניזאַציע איז געוואָרן בויטוועדיק און געשטאַנען פאַר דער פּאַרטיי אין פּולן ברען. פון דער צווייטער זייט איז ביי באַשטימטע יוגנט־קרייזן, וועלכע האָבן נאָך נישט געהאַט קיין אָרגאַניזאַציאָנעלע ראַם און זיך געזען גייסטיק נאָענט צו דער פּאַרטיי — געוויזן אַ דראַנג וועגן דעם זיך פאַרבינדן מיט דער פּאַרטיי.

דער גייסטיקער קערן פון דער „פרייהייט"־אָרג. איז געווען אַ זעלבסטבילדונגס־קרייז, וואָס איז געווען טעטיק נאָך פאַר דער אַנטשטייונג פון דער „פרייהייט"־אָרגאַניזאַציע. צו דעם קרייז האָבן געהערט די חברים פישל בעסערגליק, אברהם ברום, פנחס ברום, שלמה אוניקאָווסקי, מאיר מייזלער, אברהם כמוראַ, פייוויש מאָשקאָוויטש, יחיאל מאַיאַרטשיק, יצחק רינג, שמערל אַראָנאָוויטש, עטקע בעסערגליק, רחל טענענבוים, מאשקע דראָזשדזשיק און פערל גרינפעלד. דער קרייז האָט געפירט אַ ברייט־פאַרצווייגטע קולטור־אַרבעט און איז געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ. די אָנטיילנעמער פלעגן זיך צונויפטרעפן עטלעכע מאָל אין וואָך אין „החלוץ"־לאָקאַל, ווו זיי האָבן סיסטעמאַטיש געלערנט די גרונט־יסודות פון מאַרקסיזם און באָראָכאָוויזם, פּאָליטישע עקאָנאָמיע ווי אויך געפירט ליטעראַרישע שמועסן. פון צייט צו צייט פלעגן אויך פאָרקומען עפנטלעכע אַרויסטריטן. דאָס רוב מאָל בשותפות מיטן קאָמיטעט פון צ.ס. פּועלי־ציון, אַ ליטעראַרישער משפט איבער "יאָשע קאַלב" פון י. י. זינגער און אויף אַנדער טעמעס — אַלע זייער געלונגען.

אַ טייל פון די חברים אינעם זעלבסטבילדונגס־קרייז, מיט אַ גרויסן גייסטיקן באַגאַזש, האָט זיך שפּעטער געשטעלט אין שפּיץ פון דער „פרייהייט"־אָרגאַניזאַציע און געהאָלפן אין איר דערציערישער אַרבעט. ספּעציעל דאַרפן דערמאָנט ווערן די חברים אברהם ברום און אפרים בעסערגליק, וועלכע האָבן אָנגעפירט מיט דער „פרייהייט"־אַרבעט ביז זייער אַרויסגיין אויף הכשרה.

אין יאָר 1932 איז אָפיציעל געגרינדעט געוואָרן די „פרייהייט"־אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט צוזאַמען מיט דער פּאַרטיי געדונגען אַ לאָקאַל אויף פּאַניענסקאַ. די צוויי וויכטיקע געשעענישן אין געזעלשאַפטלעכן לעבן אין וויעלון: די אַנטשטייונג פון דער „פרייהייט" און די דערעפענונג פון פּאַרטיי־לאָקאַל זענען געקומען צום אויסדרוק אויף אַן עפנטלעכער אימפּרעזע.

דער ערשטער קאָמיטעט פון דער אָרגאַניזאַציע איז באַשטאַנען, אויף וויפל דער זכרון נאָרט מיך נישט (קיין אַרכיוו איז דאָך נישט געבליבן), פון די חברים שמעון ברום, אברהם קשעפּיצקי, ירחמיאל העלפגאָט, ישראל בענטקאָווסקי און דער שרייבער פון די שורות. צום קאָמיטעט זענען אויך צוקאָאָפּטירט געוואָרן צוויי פּאַרטיי־חברים, ווי אויך אַ חברטע, וועמענס נאָמען איך האָב פאַרגעסן.

קולטור־טעטיקייט

די „פרייהייט"־אָרגאַניזאַציע האָט מיט דער הילף פון די עלטערע חברים פונעם אויבנדערמאָנטן זעלבסטבילדונגס־קרייז געפירט אַ סיסטעמאַטישע קולטור־אַרבעט. אַחוץ שמועסן און פאָרלעזונגען, געווידמעט אַקטועלע געשעענישן, זענען פאָרגעקומען קרייזן דריי מאָל אַ וואָך. אויף די קרייזן פלעגט מען לערנען געשיכטע פון ארץ־ישראלדיקער אַרבעטערשאַפט, געשיכטע פון סאָציאַליזם, היסטאָריע פון ציוניזם, ווי אויך כאַראַקטערישע ליטעראַרישע געביטן. די קרייזן פלעגן זיך באַזוכט דורך אַלע אָנטיילנעמער, וועלכע זענען געווען נישט נאָר פּאַסיווע צוהערער, נאָר אויך אַקטיווע אָנטיילנעמער איז

אַלע אַרבעטן. די סיסטעמאַטישע קולטור־אַרבעט אין דער אָרגאַניזאַציע האָט אַרויסגערופן ביי חברים אַ דראַנג נאָך וויסן. אַלע חברים האָבן פיל געלייענט און דיסקוטירט וועגן געלייענטע ביכער, געטריי דער לאָזונג „וויסן איז מאַכט״,

דער ווילן צו גייסטיקער אַנטוויקלונג איז אויך געווען די טרייבקראַפט צו שאַפן אַ קרייז, וועלכער איז זיך צונויפ־געקומען ביי אברהם קשעפיצקי אין בעקעריי יעדן טאָג אין די שפּעטע שעהן, ס׳הייסט, נישט אויפן חשבון פון דער צייט ווען מ׳האָט געדאַרפט זיין אין פאַרטיי־לאָקאַל. דער קרייז איז באַשטאַנען פון די חברים: שמעון ברום, פעסע כלאָפּאַק, ישראל בענטקאָווסקי (אַלע דריי —אומגעקומען בעת דער אָקופּאַציע) און דער שרייבער פון די שורות. אויף דעם קרייז האָט מען געמאַכט אַ פּרווו צו באַהאַנדלען מאַרקס׳ „קאַפּיטאַל״, פּאָליטישע עקאָנאָמיע און באָראָכאָווס פּלאַטפאָרם און קלאַסן־אינטערעסן און די נאַציאָנאַלע פראַגע. נישט קיין קליינע ראָל אין לעבן פון דער אָרגאַניזאַציע האָט געשפּילט די וואַנט־ציַיטונג, וואָס איז דערשינען יעדן חודש. פיל מי איז אַריינגעלייגט געוואָרן ביים צוזאַמענשטעלן און רעדאַגירן די דאָזיקע צייטונג, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ געהעריקן ניוואָ.

די וואַנט־צייטונג האָט אויך געהאַט אַ ליטעראַרישן טייל, מיט אָפּשאַצונגען וועגן געלייענטע ביכער און געזעענע פילמען.

אויספלוגן און קאָלאָניעס

אַחוץ דער פאַרצווייגטער, סיסטעמאַטישער דערציונגס־ און קולטור־אַרבעט פלעגן זומער פאָרקומען אויספלוגן אויף דער פרישער לופט הינטער דער שטאָט; פון צייט צו צייט זענען איינגעאָרדנט געוואָרן ראַיאָן־צוזאַמענטרעפן מיט אָרגאַניזאַציעס פון דער סביבה. איינמאָל אין יאָר פלעגט מען איינאָרדענען אַ זומער־קאָלאָניע. די אויספלוגן און די קאָלאָניעס האָבן, אַחוץ דער דערציערישער זייט, אויך געהאַט אַ ציל צו דערנענטערן צווישן זיך די פאַרשידענע עלעמענטן אין דער אָרגאַניזאַציע און צוצוגרייטן די יוגנט צום קאָלעקטיוון לעבן אויף הכשרה, כדי עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. מיר איז נאָך פריש אין זכרון אַ זומער־קאָלאָניע אין באָלקאָוו, וואָס האָט געדויערט דריי וואָכן, מיט דער קאָלאָניע האָט אָנגעפירט דער ח׳ טוביה באָזשיקאָווסקי ז״ל (איינער פון די העלדן פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, און אין אַלגעמיינעם אויפשטאַנד אין פוילן) און די חברטע עליזאַ פאַקטאָר.

פּרעסע און וואַל־אַקציעס

אַ ספּעציעלע אַקטיווקייט פלעגן חברים אַרויסווייזן פאַר פּרעסע־ און וואַל־אַקציעס. יעדער חבר האָט אַבאָנירט „די פרייהייט״ און די פאַרטיי־פּרעסע און באַמיט זיך ווערבירן

קבוצת חברים מ„פועלי־ציון״ צ.ס., „פרייהייט״ והצופים נפרדים מחברים היוצאים להכשרה (1933)

אַ גרופּע חברים פון פּ״צ־צ.ס., „פרייהייט״ און סקויטן געזעגענען זיך מיט חברים, וועלכע גייען אויף הכשרה (1933)

פרישע אַבאָנענטן. „דאָס וואָרט" — דער פּאַרטיי־אָרגאַן אין פאַרמלחמהדיקן פּוילן איז אין וויעלון שטאַרק פאַרשפּרייט געוואָרן. די איבערגעגעבנקייט פון חברים איז געקומען צום אויסדרוק אין די פרעסע־טעג, בעת וועלכע חברים האָבן זיך באַפרייט פון זייער אַרבעט און די צייטונג פאַרקויפט אין גאַס. אויך אויף דעם געביט איז געווען אַ פאַרמעסט, ווער עס וועט פאַרשפּרייטן מער צייטונגען. פאַר וואַל־אַקציעס פלעגן חברים צוזאַמען מיט די פּאַרטיי־חברים אויסטראָגן די גאַנצע לאַסט פון צוגרייטונגען און אַדורכפירן וואַלן, אָנהייבנדיק פון באַטייליקן זיך אין צווישנפּאַרטייאישע קאָמיטעטן, ביז באַזוכן מענטשן אין זייערע הייזער און ברענגען זיי צו די וואַל־אורנעס.

נאָך אַ יאָר טעטיקייט האָט די אָרגאַניזאַציע פּראָקלאַמירט אַ ווערביר־אַקציע, וואָס האָט געברענגט דער „פרייהייט" פיל נייע חברים. אַזוי איז אין יענער צייט געקומען דער חבר חיים מאַשקאָוויטש, וועלכער איז שפּעטער געשטאַנען אין שפּיץ פון דער אָרגאַניזאַציע. דער שרייבער פון די שורות האָט געהאַט אַ השפּעה אויף געוויסע קרייזן פון די רעליגיעזע „פועלי אגודת ישראל" און געברענגט אין די רייען פון דער „פרייהייט" די חברים יוסף פעלטאַ און מנחם בענדיט. אין דער זעלבער צייט האָט זיך געשאַפן ביי דער „פרייהייט" אַ סקויטן־גרופּע, וואָס איז געוואָרן אָנגעפירט דורך די יוגנטלעכע מאַטעק ברום, חיים מענדלעוויטש און יצחק מאַרקוס, וועלכע האָבן אַריינגעבראַכט פיל לעבן אין דער אָרגאַניזאַציע.

פּראָפעסיאָנעלע טעטיקייט

טראָץ דעם וואָס וויעלון איז נישט געווען ספּעציעל קיין אַרבעטער־צענטער און די מערסטע מיטגלידער פון „פרייהייט" זענען לויטן אָפּשטאַם נישט געווען קיין אַרבעטער, האָט זיך דאָך די אָרגאַניזאַציע געשטעלט פאַר אַ ציל צו אָרגאַניזירן די אַרבעטער און שאַפן פּראָפ.־פאַראיינען. אַזוי איז לויט דער איניציאַטיוו פון „פרייהייט" און „פועלי־ציון"־לינקע געשאַפן געוואָרן אַ פאַראיין פון צוויי סעקציעס: נאָדל־און שטעפּער־סעקציע. פון דער „פרייהייט" זענען געווען דעלעגירט די חברים חיים מאַשקאָוויטש און יוסף פעלטאַ. די רעזולטאַטן האָבן נישט געלאָזט אויף זיך לאַנג וואַרטן, און אין דעם זעלבן, 1936סטן יאָר, איז פּראָקלאַמירט געוואָרן אַ שטעפּער־שטרייק, וועלכער האָט זיך געענדיקט מיטן נצחון פון די אַרבעטער.

די „פרייהייט" האָט — אָנטיילגענומען און געווען אַקטיוו זין אַלע ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע אינסטיטוציעס, ווי די „ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, „החלוץ", „קרן קימת" און „קרן היסוד". איינע פון די ספּעציעלע אויפגאַבן איז געווען די אַרבעט פון „קרן־קיימת־לישראל". די חברים פלעגן איינמאָנען די חודשלעכע אָפּצאָלונגען, און יעדן חודש

טי"ל הנוער של הליגה למען א"י העובדת (1932)

אויספלוג פון יוגנטלעכע חברים פון דער „ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן א"י אין יאָר 1932

פלעגן אַרויסגיין עטלעכע פּאָרלעך אויסלײַדיקן די פושקעס, ווי אויך זאַמלען געלט בעת בלימל־טעג.

איינע פון די הויפּט־שוועריקייטן אין דער טאָג־טעגלעכער אַרבעט איז געווען דער מאַנגל אין אַקטיוו, צוליב דעם פּערמאַנענטן גיין אויף הכשרה, אַזוי ווי אַ חבר האָט אַ געוויסע צײַט זיך געווידמעט דער באַוועגונג, איז ער אַרויס אויף הכשרה, טראָץ דעם וואָס די „פרייהייט" האָט נישט פאַרפליכטעט די הגשמה עצמית, איז די צאָל פאַרווירקלעכער נישט געווען קלענער ווי אין אַנדערע חלוצישע יוגנט־באַוועגונגען, ווי „השומר הצעיר" און „גורדוניה".

און צום סוף וועט נישט זײַן קיין גוזמא ווען איך וועל שרייבן, אַז די „פרייהייט" און די „פּוע"צ־צ.ס.", הגם לויט דער צאָל מיטגלידער נישט געווען די שטאַרקסטע באַוועגונג אויף דער יידישער גאַס אין ווויעלון, איז זי דאָס גאַנץ באַשטימט געווען מבחינת האיכות. קוואַליטאַטיוו איז זי דאָך געווען דער געזונטסטער נערוו פון געזעלשאַפטלעכן און פּאָליטישן לעבן אין דער שטאָט און האָט רעאַגירט און גענומען שטעלונג אין אַלע וויכטיקע געשעענישן אין דער וועלט און אין ארץ־ישראל.

דאָס וועט אויך באַשטעטיקן דער פאַקט, אַז כמעט יעדע וואָך פלעגן פרייטיק־צו־נאַכט פאָרקומען עפנטלעכע אונטערנעמונגען אויף פּאָליטישע טעמעס, קעסטל־אָוונטן, געזעלשאַפטלעכע משפטים, ליטעראַרישע פאָרלעזונגען. נישט שטענדיק זענען די אָוונטן דורכגעפירט געוואָרן מיטן אָנטייל פון חברים פון צ"ק. מערסטנטייל איז עס געמאַכט געוואָרן מיט אייגענע כוחות. ס'פלעגן אַרויסטרעטן דער פאָרזיצער פון דער פּאַרטיי חבר משה מענדלעוויטש, חבר בעסערגליק, אברהם ברום און אַנדערע. די אָוונטן זענען תמיד געווען זייער געלונגען. יעדעס יאָר פלעגט די פּאַרטיי, צוזאַמען מיט דער „פרייהייט" פייערן די באָראָכאָוו־אַקאַדעמיע. אויך די באָראָכאָוו־פייערונגען זענען, אַחוץ דעם אָפיציעלן טייל, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ רעפעראַט פון אַן אָנפירנדיקן חבר אין דער באַוועגונג, אַלץ צוגעגרייט און אויסגעפירט געוואָרן מיט אייגענע כוחות.

נאָכן אויסבורך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט אַ טייל יוגנט זיך געראַטעוועט, און אַ באַשיידענע גרופּע פון געוועזענע „פרייהייט"־חברים, וואָס זענען ניצול געוואָרן אין ראַטן־פאַרבאַנד, געפינט זיך אין ישראל.

חברי א"י העובדת בנסיעתם לטיול 1932

חברים פון אַרבעטנדיקן א"י פאָרן אויף אַן אויספלוג 1932

די פייערלעכע דערעפענונג פון נייעם לאקאל פון „פועלי־ציון"

די דערעפענונג פון לאָקאַל פון „פועלי־ציון" פאַראייניקט מיט צ. ס. אויף פּאַניענסקאַ גאַס, וועלכע איז פאָרגעקומען שבת־צונאַכטס דעם 27־טן מאַי 1933, איז אויסגעפאַלן זייער פייערלעך און איינדרוקספול: אין לאָקאַל געפינט זיך אַן איינגעאָרדנטע בינע און דער זאַל איז דעקאָרירט.

מיט אַ געוויסער פאַרשפּעטיקונג רוקט זיך אַוועק די קורטינע, מיטן כאָר־געזאַנג פון דער „פועלי־ציון"־שבועה. עס עפנט די פייערונג דער פאָרזיצער משה מענדלעוויטש, וועלכער באַגריסט די אַנוועזנדיקע חברים, סימפּאַטיקער, דעלעגאַטן און פאָרשטייער פון דער פּרעסע. דאָס ערשטע וואָרט צום באַגריסן באַקומט פּנחס ברום, אין נאָמען פון אָרטיקן קרן קימת, ער רעדט וועגן די עיקר העיקרים, וואָס עס איז דער קרן קימת. עס באַגריסט דאַן אין נאָמען פון „ווילעונער צייט" ה' יוסף שאַיאַ, ער רופט די ציוניסטישע ברודער־אָרגאַניזאַציע צו קאָמפּראָמיסן לטובת דעם געמיינזאַמען אידעאַל פאַרן ארץ־ישראל אויפבוי.

ה' חיים באַרנשטיין באַגריסט אין נאָמען פון „על המשמר"־גרופּירונג און רופט צו מער ציוניסטישע מעשים, צו גיין אין וועג פון דער ארץ־ישראלדיקן „הסתדרות", צו לערנען העברעיִש און זיין אמתע ציוניסטן. אין נאָמען פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל באַגריסט פישל בעסערגליק און זאָגט, אַז די „פועלי־ציון" צ. ס. איז דער חוט השדרה פון דער הסתדרות, וועלכע שאַפט און בויט ארץ־ישראל. גד גאַדט פון „פרייהייט" אין זלאָטשעוו באַגריסט און זאָגט זיך אַרויס קעגן די רעוויזיאָניסטן. עס באַגריסן נאָך — אין נאָמען פון „גורדוניה" — רחל ברום; פון ספּאָרט־פאַראיין — ה' אהרון קשעפּיצקי; פון „השומר הצעיר" — אהרון מאַרק; „פרייהייט" — שמעון ברום און אין נאָמען פון די זלאָטשעווער פּ. צ. אָרגאַניזאַציע — ירחמיאל דזובאַס.

עס האַלט דאַן אַן ענטוזיאַסטישע שלוס־רעדע משה מענדלעוויטש, וועלכער ווייזט אָן די פּאָזיטיווע זייטן פון די פּ. צ. אַלס פּאַרטיי, וואָס אירע מיטגלידער זענען זיך מוסר אין א"י — פאַר ארץ־ישראל און קעמפן, אַז ס'זאָל נישט זיין קיין עקספּלאָאַטאַטאָרן און עקספּלאָאַטירטע. ער דריקט אויס די האָפענונג, אַז די „פועלי־ציון צ. ס.", אין איר נייעם לאָקאַל וועט פאַרנעמען אין וויעלון דעם געהעריקן געזעלשאַפטלעכן און פּאָליטישן פּלאַץ.

מיטן געזאַנג פון „פרייהייט"־הימן פאַרענדיקט זיך דער אָפיציעלער טייל.

דער סצענישער טייל באַשטייט פון עטלעכע נומערן — צווישן זיי: „מיר שמידן דעם נייעם מאָרגן" אין וועלכן עס צייכנט זיך באַזונדער אויס יצחק קאַסריעל מיט זיין ריטמיק און טאַקט; דאַן כאָר־געזאַנג: „איך וויל אַ זאָרגלאָז לעבן"; „דער וואַנדערער", אַ גלות־בילד, אין וועלכן עס צייכנט זיך ווידער אויס יצחק קאַסריעל. עס גייען נאָך עטלעכע שיינע געזאַנג־נומערן, אויסגעפירט מיט גרויס דערפאָלג דורך פייוויש מאַשקאָוויטש.

בכלל האָט זיך די חנוכת הבית־פייערונג שיין איינגעגעבן.

(„ווילעונער צייט" נר' 21, 30 מאַי 1933)

קבוצת חברי „פרייהייט" בשנת 1933

אַ גרופּע חברים פון „פרייהייט" אין 1933

חיים קשפיצקי

התנועה הרביזיוניסטית בוילון

בהתעצמות הסיעה הרביזיוניסטית בשנות השלושים בוילון פעלו שני גורמים: (א) ועדת התרבות שהתקיימה ע"י אגודת הציונים הכלליים בעיר, התחילה בעת ההיא להתרוקן מרוב חבריה הפעילים, כמו קובה ברקוביץ, יצחק קשפיצקי, בישה ברקוביץ ואחרים, אשר עזבו את וילון ויצאו להמשיך את לימודיהם באוניברסיטאות; (ב) הריב המצער בין הפלגים „עת לבנות" לבין „על המשמר", שהביא לעזיבה המונית של הנוער הציוני־הכללי במפלגה.

מרביתם של הפורשים עברו לסיעה הרביזיוניסטית, שהיתה מכונה אז: הסיעה השלישית בהסתדרות הציונית. היתה זו סיעה מהפכנית קיצונית, ומאמריו של מנהיג התנועה הרביז־יוניסטית, זאב ז'בוטינסקי, הלהיבו וכבשו את בני הנוער. כרבים אחרים גם אני הושפעתי מהם, והתחלתי להקדיש ימים כלילות, להקמת הגרעין של „ברית טרומפלדור" בעיר. מובן שהדרך לא היתה סוגה בשושנים, אולם מיום ליום הצטרפו חברים חדשים לשורותינו, הארגון הוכר והחל לפעול כעצמאי באיסוף כספים למען הקק"ל, בהפצת השקל הציוני, ובביצוע של כל החלטה שנתקבלה ע"י ההסתדרות הכללית של התנועה הציונית.

כבר בימי הבחירות לקונגרס הציוני השבעה־עשר, קיבלה הסיעה הרביזיוניסטית קולות בוילון, ובקונגרס השמונה־עשר הגיעה כמעט לשליש מקולות הבוחרים. התעצמות התנועה הרביזיוניסטית בוילון בתקופה ההיא היתה מפתיעה. מאות בני נוער השתייכו לבית"ר; מבוגרים רבים הצטרפו לצה"ר, ביניהם אנשים בעלי עמדה ציבורית בעיר, כמו אליעזר ברקוביץ (אז יו"ר ועד הקהילה בעיר), יוסף יונג, חיים גוטמן ואחרים. כולם פעלו בתנועה במסירות רבה, והפכו אותה לאחד האירגונים הציוניים החזקים והפעילים בעיר.

פעולות הצה"ר ובית"ר היו בהדרכה וטיפוח מתמיד של הנוער, הכשרתו להבנת ערכי המדיניות הציונית וכמו כן הרחבת ידיעותיו בתרבות העברית. לשם כך הוכשרו מדריכים מבין החברים במקום, והוזמנו מרצים טובים מבחוץ. התקיימו שיחות חברים תכופות, מיסדרים מרהיבים, אסיפות עם, ודבר התנועה נשמע בפני הצבור.

בית"ר העסיקה שני מדריכים מקצועיים קבועים, והם ה"ה יתום ופרלוק. בנוסף להדרכה צבאית ועבודה תרבותית, נתנו שני המדריכים גם שעורי עברית לחברי בית"ר וצה"ר, כל עת שהותם בוילון.

בתקופה זו נוסדו שתי נקודות הכשרה בית"ריות. אחת בכפר ווירשכילס — בתוך החוה החקלאית של אידל לבקוביץ — והנקודה השניה במנסרה של אליעזר ברקוביץ, בכפר צי־אסטר. קשיי הקמת הכשרה היו מרובים, אך בעזרת חברים התגברנו עליהם.

כאחד ממארגני נקודות הכשרה וכחבר הכשרה, נבחרתי לנהל את שתי הנקודות. הפעולות בהן התרחבו והתבססו, ובמשך הימים נשלחו אליהם חברי בית"ר מערים אחרות. אחרי שעברו את תקופת הכשרתם עלו רובם לארץ.

ועד הצה"ר (1927)

דער קאָמיטעט פון הצה"ר (1927)

עומדים (מימין) — שטייען (רעכטס): שלמה האלץ, יהודית האלץ, יעקב קאַניארסקי, חיים דאַווידאָוויטש, עדעק באַרנשטיין.
יושבים — זיצן: חיים קשעפיצקי, תמר ערליך, צבי שיעוויטש

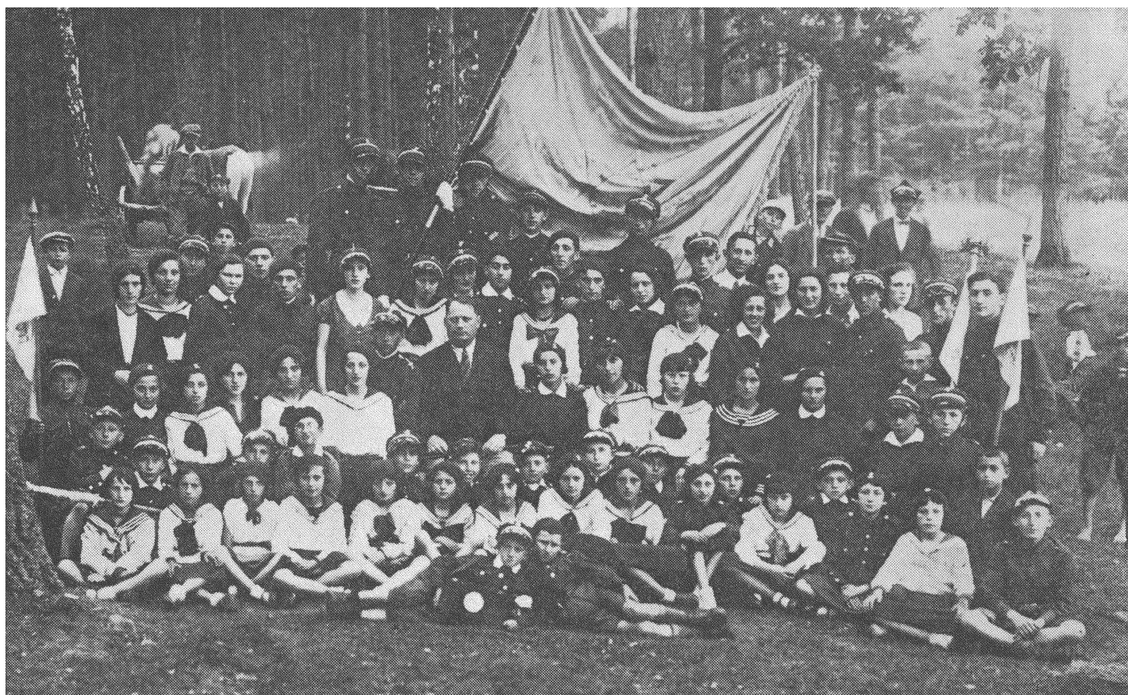
מסיבת פרידה מחיים קשפיצקי לעלייתו ארצה בשנת 1933
געזעגענונגס־באַנקעט צום עולה זיין פון חיים קשפיצקי קיין ארץ ישראל אין יאָר 1933

מעמד שהשאיר רושם בל ימחה על יהודי וילון, היה הכינוס הבית"רי, בו הונף דגל התכלת־לבן של הצה"ר. לכינוס זה הופיעו מאות ביתרי"ם מכל הסביבה. באו באי־כח של נציבות בית"ר בפולין: חבר מרכז התנועה מר קלרמן, המהנדס לובלינסקי, ד"ר פעלדשוה וד"ר ליפמן. קהל עצום מכל שכבות העם השתתף בכינוס זה. ברוב פאר ובמעמד נציגים רבים — ביניהם גם נציגי הרשות המקומית והממלכ־תית — נתקדש והונף הדגל, אשר ציורו נרקם לפי תכנית מיוחדת של פרופסור לאמנות מצ'נסטוחוב. בהצדעת כבוד קם הקהל על רגליו ובליווית תזמורת „מכבי" שר בקול אדיר את ההימנון הלאומי „התקוה".

הצה"ר ובית"ר בוילון השתתפו באופן פעיל בביסוס „מכבי"; בעת בחירות מוניציפליות היו חברי „מכבי" מוכנים לשתף פעולה עם כל מוסדות הצה"ר ובית"ר בערי הסביבה.

חברי בית"ר בוילון השתתפו גם בכינוסים גדולים בורשה, בלודז ובקליש. בקליש נעץ ראש התנועה, זאב ז'בוטינסקי, את סמלו האישי על מוט הדגל הוילוני, שהובא במיוחד מוילון לקאליש. במעמד זה השמיע המנהיג הדגול דברי הוקרה חמים לפעולות בית"ר בוילון. כמו כן השתתפו נציגי הצה"ר הוילוניים בועידות ארציות וגליליות רבות, ונציגים לקחו חלק בויכוחים רבים, ונבחרו לועדות מרכזיות שונות.

בחורף שנת 1933 עזבתי את וילון בדרכי ארצה. לא ידעתי אז שמסיבת הפרידה שערכו לי חברי, תהיה מסיבת פרידה לנצח, וששוב לא אראה אותם בחיים. ולא רק אותם, כי אם את כל יהודי וילון...

טיול ל"ג בעומר של הקן בית"ר בשנת 1929

ל"ג בעומר־פייערונג פון קן בית"ר 1929

ועד ופעילי הצה"ר בשנת 1936 בראשותו של ד"ר מיכאל סטריקובסקי

דער ועד און אַקטיווע מיטגלידער פון הצה"ר אונטער דער פירונג פון ד"ר מיכאל סטריקובסקי אין יאַר 1936

גבריאל קאַניאַרסקי (חיפה)

די רעוויזיאניסטישע און בת״רישע באוועגונג אין וויעלון

וויעלון איז געווען פון די שטעטלעך אין פוילן, מיט פאַרצווייגטע ציוניסטישע באַוועגונגען ווי „החלוץ״, בית״ר, „גורדוניה״, „פרייהייט״, „השומר הצעיר״ ביז „בני עקיבא״.

אין די לעצטע יאָרן פאַרן קריג איז בית״ר געווען דער הויפט-נערוו פון דער וויעלונער יוגנט-באַוועגונג, דערנענטערנדיק זי צום ציוניסטישן אידעאַל. דאָס וויגעלע פון ציוניסטישן געדאַנק איז דאָרט אַנטשטאַנען אויף דער גאַשינסקאָס-גאַס, אין הויז, וווּ ס׳האָט געוווינט יידל לעווקאָוויטש. דאָרט האָט געווירקט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע. פון דעם דאָזיקן הויז זענען שפּעטער כמעט אַלע געוואָרן די טאַנגעבער און אָנפירער פון אַלגעמיינעם יידישן לעבן אין וויעלון. די דאָזיקע באַוועגונג איז אויך באַקאַנט געוואָרן אויף דער קריסטלעכער גאַס, וואָס האָט זינט דורות געהאַט אַ חוזק-באַציונג צו יידן און איר יוגנט.

דער בית״ר האָט דעמאָלט געפּרעדיקט וועגן אַ יידישער מדינה, און אַ וועג דערצו געזען אין דער דערציונג פון דער יוגנט. דער בית״ר איז אַרויס דער ערשטער מיט אויסגעגלייכטע רוקנס אין געשלאָסענע רייען און דערמיט אַרויסגערופן דערשטוינונג און רעספּעקט אויף דער יידישער און אויך אויף דער פּוילישער גאַס. אויך די געשיכטע האָט באַשטעטיקט די ריכטיקייט פון דעם דאָזיקן קאַמף, וואָס האָט דערפירט צו דער אַנטשטייונג פון דער יידישער מדינה.

*

דאָס ערשטע קעמערל פון דער בית״רישער און רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע איז אַנטשטאַנען נאָכדעם ווי די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין אונדזער שטאָט האָט זיך צעטיילט אויף דריי: „עת לבנות״ „על המשמר״ און רעוויזיאָניסטן, וואָס איז פאָרגעקומען אין רעזולטאַט פון דער שפּאַלטונג אין דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין פוילן אין יאָר 1930.

דער פּיאָנער פון דער דאָזיקער באַוועגונג איז געווען חיים קשעפּיצקי, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן דער מפקד פון בית״ר און דער ערשטער פון וויעלון עולה געווען קיין ישראל.

אין דער ערשטער מפקדה האָבן אויך מיטגעאַרבעט די חברים: חיים דאַווידאָוויטש, יעקב קאַניאַרסקי, גבריאל משולם סקאָווראָנעק, מענדל גד און דוד-בער כלאָפּאַק. די דאָזיקע חברים זענען געווען איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן דער באַוועגונג און איר געווידמעט זייערע בעסטע יאָרן.

אין וויעלון איז נישט געווען קיין איין אינסטיטוציע, ווו דער בית״ר זאָל נישט זיין פאַרטראָטן דורך די דערמאָנטע חברים, אָנהייבנדיק פון דער קרן־קימת־קאָמיסיע, קהילה, ביזן שטאָט־ראַט. אומעטום האָט מען געפילט איר טעטיקייט און השפעה. נאָכן עולה זיין פון חיים קשעפּיצקי, גייט איבער די טעטיקייט אין די הענט פון דעם יונגן דור. אַ קורצע צייט זענען דעמאָלט געווען אין דער מפקדה: זאב קשעפּיצקי, יצחק וואַלמאַן און ערליך.

אין די לעצטע יאָרן, פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט זיך די טעטיקייט פון בית״ר קאָנצענטרירט אין אייגענעם לאָקאַל אויף דער פאַבריטשנע־גאַס, אין הויז פון עדוואַרד דאַווידאָוויטש, אונטער דער אָנפירונג פון מפקד יואל קאַניאַרסקי, וועלכער האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס גוטער אָרגאַניזאַטאָר און רעדנער. באַקאַנט זענען געווען זיינע ערשטע אַרויסטריטן ביי דער פאָן־אַנטהילונג פון בית״ר אין זאַל „אַכראַנאַ״. אויך שפּעטער, בעת דער הזכרה־רעדע אין דער גרויסער שול, אין דער אָנוועזנהייט פון עטלעכע טויזנט יידן (נאָכן הענגען דעם ערשטן עולה הגרדום שלמה בן יוסף ז״ל). מיט אים האָבן אויך מיטגעאַרבעט די ברידער משה און אברהם הערשבערג.

צום סוף דאַרפן נאָך דערמאָנט ווערן די לויטערע געשטאַלטן: יוסף יונג, אליעזר בערקאָוויטש און חיים גוט־מאַן, וועלכע זענען געקומען צום ציוניזם און צום רעוויזיאָניזם אַ דאַנק דער בית״רישער טעטיקייט אין אונדזער שטאָט, אונטער דער השפעה פון חיים קשעפּיצקי, יעקב קאַניאַרסקי, משולם סקאָווראָנעק און חיים דאַווידאָוויטש וועלכע זענען מיט לייב און לעבן געווען איבערגעגעבן דעם אידעאַל; געווען די ערשטע ביי יעדער זאַמלונג פאַר קרן־היסוד, קרן־קימת און קרן תל־חי. מיט כבוד זענען זיי שפּעטער מיט דערפאָלג אַרויסגעטראָטן אַלס פאָרשטייער פון דער רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג אין וויעלונער שטאָט־ראַט און אין דער יידישער קהילה.

די אַנטהילונג פון דער ערשטער בלוי־ווייסער בית״רישע פאָן אין וויעלון

איינע פון זיינע וויכטיקסטע מאַניפעסטאַציעס פון בית״ר אין שטאָט איז געווען די אַנטהילונג פון דער בלוי־ווייסער פאָן.

כדי אַרויסצוקומען מיט אַ יידישער פאָן אויף דער יידישער און פוילישער גאַס, האָט דעמאָלט ביי דער מאַר־שירנדיקער יידישער יוגנט, פאַרלאַנגט פיל מוט. חדשים־לאַנג האָט געדויערט די צוגרייטונג צום דעם פייער־חדשים־לאַנג האָט געדויערט די צוגרייטונג צום דעם פייער־לעכן מאָמענט. פיל שלאָפלאָזע נעכט האָט זיך געפאָדערט בעת מען האָט געבראַכט פון טשענסטאָכאָוו די פאָן, געמאָלט דורך אַ באַקאַנטן קינסטלער. די באַטייליקטע פון דער געשעעניש האָבן פיל מיטגעמאַכט, ספּעציעל די בית״רים: משולם סקאָווראָנעק, דוד בער כלאַפּאַק, יעקב סולמיערסקי, מנחם גאַד הי״ד, און ויבדל לחיים — חיים קשעפּיצקי, חיים דאַווידאָ־וויטש, יעקב קאָניאַרסקי, שלמה האַליץ, יואל און גבריאל קאָניאַרסקי און די ברידער הערשבערג.

יוסף קלאַרמאַן און ד״ר פעלדשוה האָבן דעמאָלט מיט רירנדיקע ווערטער באַגלייט דאָס פאַרפעסטיקן די גאָלדענע זשעטאָנען אויף דער ערשטער פאָן. צוליבן מאַנגל אין פּלאַץ אויפן זאַל, האָבן זיך פיל חברים נישט געקענט באַטייליקן. דער רושם פון דער פייערונג האָט נאָך לאַנג אָנגעהאַלטן.

בעת בית״ר האָט נאָך אַ ל״ג־בעומר־פייערונג, צוריקגע־קערט מיט דער פאָן, זענען די גאַסן געווען פול מיט קריסטן. דער איינדרוק איז געווען גרויס. אויך ביי אַלע פייערונגען; ביי אַ צוזאַמענפאָר פון בית״ר אין קאַליש האָט זאב זשאַבאָטינ־סקי, שפּעטער אויך יצחק גרינבוים אין פאָן געקלעפּט גאָל־דענע זשעטאָנען.

דורך דער גאַנצער צייט איז די פאָן געהיטן געוואָרן אין דער וווינונג פון די ברידער קאָניאַרסקי און דאָרט אויך באַ־גראָבן געוואָרן אין קעלער דורך זייער פאָטער, כדי די נאַציס זאָלן זי נישט שענדן. דאָרט אין קעלער אויף אויגוס־טינער 6 ליגט זי נאָך מסתמא ביזן היינטיקן טאָג.

פעילי הצה״ר — אַקטיווע חברים פון הצה״ר

עומדים בשורה ראשונה (מימן) — שטיין אין די ערשטע רייע (רעכטס): שמולביץ, ג. קונירסקי, חרלופסקי, זאב קשיפּיצקי, ד. ליטמנוביץ

שורה שניה — צווייטע רייע: חלופק, ברום, לנדסברג, נ. מרגוליס, פ. זלקוביץ, סקוברונק, שיליט, בוברובסקי

שורה שלישית — דריטע רייע: מרקוס, ח. קשפיצקי, ר. מרגוליס, ח. וטמאַן, סולמירסקי, גד, ש. רוז'ביץ

שורה רביעית — פערטע רייע: י. לחמן, חנא מילדמן, מ. סנדרוביץ, י. סולמיערסקי, ת. ארליך, ח. דווידוביץ, א. דווידוביץ

קן ופלוגות הכשרה של בית״ר, 1930

בית״ר־אָרגאַניזאַציע און הכשרה גרופּע, 1930

חברי בית״ר בהפרדם ממשה דודוביץ ומהניק ברקוביץ לעלייתם לארץ־ישראל ב־1936

חברים פון בית״ר צום אָפּפאָר קיין א״י פון משה דודוביץ און העניק בערקאָוויטש

יצחק לחמן

תולדות „המזרחי" בוילון

זה שעה ארוכה אני מתלבט בזכרונותי איך לבסס ואיך לתאר בדרך רציונלית את התהליך של התהוות „המזרחי" בוילון. על אף שהייתי אחד מבין יוזמי ייסודו וחבר בהנהלתו עד יום עלותי ארצה ב־1925, דרוש לי בכל זאת מאמץ רב למען רענן את זכרוני בנדון. ישנה הגדרת חז"ל על דברים המופיעים פתאום — שהם נבראים לצורך השעה — וארשה לי לומר שגם „המזרחי" בעירנו וכן התנועה הזאת בכללה התהווה פתאום לצורך השעה. המיפנה האנטישמי שחל בעמים רבים בארצות התפוצות שבני ישראל שכנו בתוכם תקופות של מאות בשנים, וכתוצאה ממנו התחילו להציק ליהודיהם בכל תחבולי זדון ורשעה ולהצר את שטח פרנ־סותיהם ע"י תעמולה ארסית שאסור לתת ליהודי להתקיים יותר בארצותיהם וכו' וכו', ובו בזמן ההתגלות הפתאומית של איש פלא בשם ד"ר הרצל המקדיש את כל מרצו לעורר בתוך עם ישראל את השאיפה והעזה לדרוש ולרכוש בחזרה את ארץ ישראל אשר ממנה גורשו לפני אלפיים שנה, ושעד היום הארץ נמצאת שממה בידי זרים ומחכה לשיבת בניה אליה — עוררו ופקחו עיני רבים שאכן הגיע הקץ לקיום השפל של היהודי הגלותי, להרים ראש ולישר גב ולהתכונן לעלות ולהתחיל בחיים של עבודה ויצירה בארץ ישראל.

אולם משום מה כתופעת לוואי עם הציונות באה הכפירה בדת ובמסורת היהודית, ומנהיגים ראשיים של התנועה הציונית התנערו מכל זיקה דתית והוכיחו גם במאמרים פומביים שעם ישראל צריך להחדיר את התודעה הלאומית במקום הפולחן הדתי שטיפח לעצמו עד היום וכדומה. קל להבין שהופעת הכפירה הזאת הכאיבה לבבות ודכאה נפש רבים ומיד יצאו חוצץ נגדה רבים מגדולי התורה

ה„מזרחי" ו„החלוץ המזרחי" עם חבר ההנהלה יצחק לחמן לרגל עלייתו לארץ־ישראל בש:ת 1925

ה„מזרחי" און „החלוץ המזרחי" צום אָפּפאָר פון קאָמיטעט־מיטגליד יצחק לאַכמאַן קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1925

ומנהיגי חצרות החסידים והכריזו והחרימו ואמרו שהשאיפה לציון בדרך התנועה הציונית נוגדת את האמונה בביאת גואל צדק וגאולה אמיתית. התחילו רדיפות ושיקוצים נגד כל מי שנטה אוזן בפומבי לפעמי התחיה הציונית בחלק העם. אולם עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914 וכבוש פולין כולה בידי הגרמנים והאוסטרים הוקל מצבם הפוליטי של היהודים מטעם השלטונות והתנועה הציונית החלה להכות גלים חדשים ברחוב היהודי. נתארגנו מיד שעורים לעברית בכל עיר שהיה בה יישוב יהודי, נפתחו בתי ספר עם עברית כשפת ההוראה, יסדו ארגוני ספורט עם סמל מגן אחת ופתאום התחילו להופיע ברוח הזו מאמרים נלהבים בעתונות הכללית. ברובם נכתבו בידי הרב זלוטניק ז״ל מגומ־בין, בידי הרב קובלסקי ז״ל מולוצלבק, בידי המטיף הרב יצחק ניסנבוים ז״ל מורשה ועוד ועוד. המאמרים חצבו להבות והשפעתם על הנוער הדתי היתה עצומה והשאיפה לציון פעמה בחזקה בלבבות רבים, ברם בסתר ובפחד לגלות שמץ מכך בגלוי, כי מיד נרדפו כאלה עד חרמה. והנה באה הצהרת בלפור והאנשים התחילו לראות בכך אות מהשמים להתחלת הגאולה הנכספת והשאיפה לציון גברה ועלתה בלב כל. נעלם מרבים הפחד לגלות את עצמו כאוהד וכמוקיר את

קבוצת חברים ב„צעירי המזרחי״   אַ גרופּע „צעירי מזרחי״ חברים

עומדים (מימין) — שטייען (רעכטס): משה מנדל לבקוביץ, יהודה משה שטשקץ (שקט), יחזקאל בירנבוים; יושבים — זיצן: משה אהרון מאַרק, שלמה כמורא, שמואל אהרון לחמן

דוד על התלבושת הרשמית בצבעי כחול לבן, התארגנו מקהלות לשירה וזמר ששרו ונגנו שירי ציון בעיקר. הנוער ברובו התרכז באגודות, אלה באגודת הציונים ואלה בצעירי ציון ובפועלי ציון ימין ושמאל וגם בארגון הבונד ועוד.

לעומת זאת נשאר הנוער הדתי קשור לבתי החסידים, לבית המדרש, לישיבה. ברם למרות היותו סגור בארבע אמותיו כתמיד התחיל בכל זאת הרעיון של תחייה לאומית להסתנן ולחדור ללבו ומבלי משים נתפס למהלך הרוב ברחוב היהודי. השתדלו באיזה דרך שהיא לקבל עתון ולקרוא אותו בסתר וברב און ולאט לאט להגות ולשאול בלבו האם אי אפשר לשאוף לציון וגם לשמור על הדת בכל חומרתה? בבת התנועה הציונית על אף כל מגרעותיה במובן הדתי, ולאט לאט פרצו הרגשות האלה מפי רבים ואנשים התחילו להכיר איש את רעהו ותהליך מחשבותיו אז.

בשבת אחת, כשיצאנו מבית המדרש אחרי הקשבה לפרו־שיו וחדושיו הנפלאים של ר׳ בנימין ביאליק על פרשת השבוע, (ודומני שהיה זה שבת נחמו ובית המדרש היה מלא אנשים מכל החוגים שצבאו רכונים סביב השולחן התפוס עד אפס מקום ע״י תלמידיו של ר׳ בנימין הקבועים, והם בעלי הבתים המתפללים הקבועים במקום) נעצרנו פתאום על המדרכה שהשתרעה מחזית בית המדרש מזרחה והובילה עד הפרבר הקרקובסקי בעיר ושמשה כטיילת גם לחובשי בית

המדרש והתקבצנו במעגל לשמוע את דבריו הנבונים של ר׳ מרדכי פרידנזון על חשיבות ההתארגנות לתנועת מזרחי בוילון. מיד העיר ר׳ אברהמצ׳י ריינגולד שמוטב שנטייל הלאה ונכנס אליו הביתה, היה גר אצל הצלם הנוצרי בשם גשנ־קובסקי, נדמה לי כמה בתים אחרי בית אברהם בער ליפשיץ, ושם אצלו נדבר על הענין ביתר אריכות. צייתנו כמובן להזמנתו והמשכנו את טיולנו עד המקום. היינו שמונה אנשים ובאם אינני טועה היו הם: השניים שהזכרתי לעיל מר פרידנזון ומר ריינגולד ור׳ אהרן לייב אהרונוביץ, מר שלמה גרוסמן, מר מרדכי שניצקי, מר יוסף פייטלוביץ, מר משה פרומן וכותב השורות האלה. הגב׳ ריינגולד העמידה מיד תקרובת „שבת אויבס״ על השולחן ורב מרדכי פרידנזון הזמין אותנו להתאסף אצלו למחר אחרי צהרים לשם אסיפת ייסוד המזרחי.

למחרת באנו אליו כולנו בשעה שנקבעה. הוא התגורר בבית סקורקה ברח׳ ברברה בקומה ב׳ בשכנות עם מר הרשל דוידוביץ, ורצה המקרה שהיה שם חדר ריק ששימש מקודם לבי״ס של הגב׳ אסתר הדס דוידוביץ (אשתו), והם הסכימו להעביר את החדר למטרתנו החשובה. באסיפה הזאת נבחר מיד ר׳ מרדכי פרידנזון ז״ל ליושב ראש של הארגון, ר׳ אהרן לייב אהרונוביץ לסגנו ואני למזכיר. החלטנו לרכוש מיד חברים שיחתמו על בקשות להתקבל ולהקים מיד ספריה קטנה של ספרות ברוח המזרחי וכן לפרסם על ערב הקראות ביום ששי הקרוב. מעניין לציין שבמשך השבוע הראשון נתקבלו כששים חברים, אנשים מכובדים, מבני העיר ממש, והצלחנו לרהט את החדר עם שולחן די גדול וכסאות וספסלים לישיבה, ומעל לכל לקבל ארון מטבח בהשאלה, אולם גם למלאות אותו גדוש ספרים, אפילו יקרי ערך ביותר בזמן ההוא. אחד החברים הביא את דברי ימי ישראל לזאב יעבץ ואחר הביא זכרונות ל„בית דוד״ ל־א. ש. פרידנברג ספרי ר׳ צבי הירש קלישר, של הרב ר׳ אליהו פוטמכר, של ר׳ יצחק יעקב ריינס, של ר׳ שמואל מוהליבר וכתבי העת וגליונות המזרחי במאמרים נלהבים של רבנים מפורסמים, דבוקים בתנועה הציונית הבזלית בכל לבם ובכל נפשם, ועוד ספרים, פנינים ממש, שאין פה מקום לפרט את כולם. ר׳ שלמה גרוסמן קבל על עצמו להקריא פרקי דברי ימי ישראל מדי שבת בשבתו, ור׳ אהרן לייב אהרונוביץ את ספרי הרמב״ם והתחיל בלמוד „שמונה הפרקים״, וכן הקראנו מספרות גדולי ספרד כגון יהודה הלוי, ר׳ שמואל הנגיד, ר׳ משה חיים לוצטו, ושלמה אבן גבירול ואבן עזרא ועוד. הגיעו אלינו ברכות ואחולים מהועד המרכזי העולמי של המזרחי, ומרבי יצחק ריבקינד מלודז׳ — המלצות והוראות לארגן מיד אגודת צעירי מזרחי ע״י המזרחי הכללי, הודענו על כך לצעירים מתאימים ברוחם ומיד פנו רבים וביקשו לקבל אותם כחברים. הונהגו שעורי גמרא ותנ״ך בבית המדרש מדי בוקר. יום יום האברכים מבית החסידים דגור, שהיה בשכנות בית המדרש, באו כמובן להפריע וצעקו עלינו וקראו לנו אפי־קורסים ופושעים, אולם לא הועילו בכך כלום והשיעורים נתקיימו בריש גלי על אפם וחמתם. (אני הייתי מגיד השעורים האלה וכן נתארגן חלוץ מזרחי תחת פקוחי). כאשר נתחלף השלטון בסוף המלחמה, עזרנו לחברים הצעירים לצאת למסעותיהם, על מנת להגיע לארץ ישראל במשך הימים, ואכן נמצאים פה עמנו מהם עד מאוע״ש שנה מר יהודה משה שקט, מר שמשון אפרתי, מר יעקב שניצקי ואחרים. לאחר זמן מה עברנו לדירה מרווחת בת כמה חדרים בבית יידעלע קאופמן ושם יסדנו את בית הספר המזרחי שנתפרסם מאז ברמת למודיו ונתמלא תלמידים למעלה מהמצופה. העסקנו בו מלמ־דים ומורים מהטובים ביותר, נמצא עמנו, עד מאה ועשרים שנה ר׳ מרדכי שניצקי, ששימש כמורה הביה״ס הזה עד עליתו ארצה בשנת 1921 וכן ישנם פה מהתלמידים שנתחנכו בו. כולנו זוכרים עדיין את התועלת הרבה שהביא בית הספר הזה בוילון.

גדול הוא שברנו ויגוננו שבבת אחת עלה בידי הצורר הנאצי להכחיד ולהשמיד כל היקר הזה, וזכור נזכור את אשר עוללו לנו העמלקים.

אברהם ברום (ירושלים)

פועלי־ציון אין וויעלון

אָנהייב נאָוועמבער 1918 האָט מען שוין געפילט דעם סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. מען האָט גערעדט וועגן דער אַבדיקאַציע פון דייטשן קייזער, און אין פוילן זאָל זיין אַ דעמאָקראַטישע רעגירונג. דעמאָלט, פּונקט אַ יאָר נאָך דעם פאַרשטאָרבענעם פירער פון דער פּועלי־ציון באַוועגונג, בער באָראָכאָוו, איז דורך דעם חבר בערל שמולעוויטש (היינט אין ישׂראל) אראָפּגעברענגט געוואָרן אַ גרעסערער סכום פּאָליטישע ליטעראַטור, און צווישן דעם, דער אין לעמבערג דערשינענעם „יידישער אַרבעטער אָרגאַן" פון „פּועלי־ציון", געווידמעט די ערשטע יאָרצייט פון בער באָראָכאָוו. עס דערמאָנט זיך די ערשטע, פּרעכטיקע באָראָכאָוו־אַקאַדעמיע אין יידישן יוגנט־פאַראיין מיט דער באַטייליקונג פון חבר מאכל לועל און דער עבריתלערער יהושע ליפּמאַנאָוויטש (ביידע אומגעקומען). אין ליטעראַרישן טייל האָט זיך באַטייליקט דער רעזשיסער פון דראַמאַטישן קרייז שמואל פראַנק פון טשענסטאָכאָוו.

די אינטענסיווע ציוניסטישע אַרבעט פון די דעמאָלסדיקע יינגערע כוחות האָבן סיסטעמאַטיש באַזייטיקט די אַסימילירטע עלעמענטן פון „יוגנט־פאַראיין" אַ דאַנק די כסדרדיקע אונטערנעמונגען, ליטעראַרישע אימפּרעזעס און פאָרשטעלונגען פון דראַמ.־קרייז. אין נייעם פּוילן האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען דאָס פּאַרטייאישע לעבן.

ענדע 1918 ווערט פּראָקלאַמירט די פּוילישע דעמאָקראַטישע רעפּובליק. ס׳צעפּלאַקערט זיך אַ לעבעדיקע דיסקוסיע ווי אַזוי צו אָרגאַניזירן אין באַנייטן פּוילן די אַרבעטער־באַוועגונג. 1919—1920 זענען געווען שווערע יאָרן; די פּויליש־סאָוויעטישע מלחמה, די פּאָגראָמען און רדיפות אויף אַלע יידישע אינסטיטוציעס, האָבן אויך נישט אויסגעמיטן דאָס שטעטל וויעלון. די מאַכט רעקוויזירט דעם פּרעכטיקן לאָקאַל פון „יוגנט־פאַראיין", די ביכער פון דער פּרעכטיקער ביבליאָטעק ווערן אַרויסגעוואָרפן דורכן באַלקאָן, דער דעמאָלסדיקער ענדעקישער רעזשים האָט

הנוער של „פועלי ציון" שמאל בשנת 1928

די „יוגנט" ביי די לינקע „פועלי ציון" אין יאָר 1928

אַלץ חרוב געמאַכט. די רעשט פאַרבליבענע ביכער האָט מען צעטיילט און איבערגעפירט אין די פריוואַטע וווינונגען פון די חברים: וואָלף אונער, יוסף באַרנשטיין, מאַכל לועל און משה מענדלעוויטש, און אַזוי אַרום אָפּגעראַטעוועט די ביבליאָטעק. אין די פריוואַטע שטובן זענען פאַרגעקומען כסדרדיקע באַראַטונגען וועגן צוריק אויפשטעלן אַ קולטור־צענטער.

דאָס יאָר 1920 איז געווען רייך מיט געשעענישן אין דער אַרבעטער באַוועגונג; ס'זוערן כסדר געפירט דיסקולעוויטש, יוסף באַרנשטיין, מאַכל לועל, און אויך אויף עפנטלעכע ערטער.

צו יענער צייט האָט זיך אָרגאַניזירט אַ גרופּע יוגנט־חברים: פרענקעל, ליס (אומגעקומען), אברהם קשוק (היינט אין ישראל, צוזאַמען מיט זיין פרוי. ס'זענען פאָרגעקומען זיצונגען פון אַ פּאַרטיי־קאָמיטעט וועגן פאַרבינדן זיך מיטן לאָדזשער ראַיאָן־קאָמיטעט, אונטער דער השפעה פון נאָטאָן לעווקאָוויטש — אַ חבר פון דער לאָדזשער פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ „יוגנט־אָרגאַניזאַציע״

קבוצת חברים ופעילי „פועלי ציון״ שמאל, לרגל עלייתם של חבריהם: הנצ׳ה דרוז׳דזיק ויהודה טננבוים

לינקע „פועלי ציון״ חברים און אַקטיווע טוער צום אָפּפאָר פון חברים קיין ארץ ישראל — 1933

סיעס וועגן דער באַציונג צו דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער־באַוועגונג. דאָס פּראָבלעם „קאָמינטערן״ האָט אויך נישט אויסגעמיטן „פּועלי־ציון״. די 5־טע וועלט־קאָנפערענץ פון דער פּאַרטיי, האָט געפירט צו אַ שפּאַלטונג. אַ קליינער טייל חברים זענען געווען פאַרבונדן מיטן לאָדזשער ראַיאָן־קאָמיטעט. נישט האָבנדיק קיין עפנטלעכן לאָקאַל, איז די אַרבעט פון דער קליינער גרופּע כסדר אָנגעגאַנגען אין פּריוואַטע וווינונגען — ס'רוב ביי די חברים: בערל שמואין די פּריוואַטע שטיבן ביי די עלטערן פון ח׳ ברום. אויף די ווייטערע זיצונגען, מיט דער באַטייליקונג פון חבר דוד סקראַבעק איז געשטאַנען אויפן טאָג־אָרדנונג די פראַגע וויאַזוי צו שאַפן אַ לאָקאַל מיט אַ לעגאַליזאַציע צו גרינדן אַ געזעלשאַפט „אַרבעטער־היים״ ווי אין לאָדזש און וואַרשע.

אָבער שוין דעמאָלט האָבן זיך אָנגעהויבן די רדיפות אויף אונדזערע אינסטיטוציעס. מען האָט פאַרחתמעט די לאָדזשער אַרבעטער־היים, דערנאָך איז פאַרבאָטן געוואָרן די

פאַרטיי־פּרעסע. מיר האָבן נישט באַקומען קיין דערלויבעניש פאַר קיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעטער־היים.

די אַרבעט פון פּועלי־ציון איז ווייטער אָנגעגאַנגען. מיר האָבן אַראָפּגעבראַכט אויף אַ פאָרלעזונג דעם חבר אינפעלד פון לאָדזש. דאָס איז דערגרייכט געוואָרן אַ דאַנק דער מי פון חבר שעראַצקי, וועלכער איז פערזענלעך געוואָרן פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן וויעלונער סטאַראָסטע.

מיר האָבן באַקומען כסדרדיקע רעפערענטן. צווישן זיי טורנער (געשטאָרבן אין ישראל), שוואַרצבאַרד, זילבערבערג און אביגדור (אומגעקומען) אַזוי איז די פּועלי־ציון־אַרבעט געוואַקסן צווישן דער וויעלונער אַרבעטנדיקער יוגנט. בעת די כסדרדיקע פאָרלעזונגען און „מאַסוווקעס", זומער אין פעלד און ווינטער אין די וווינונגען ביי חברים, איז באַשלאָסן געוואָרן פאַר יעדן פּרייז צו באַקומען אַ וווינונג. און דאָס איז נישט געווען לייכט. נישט אַלע האָבן געוואָלט פאַרדינגען אַ לאָקאַל פאַר אַ פאַרטיי, וואָס די יידישע מאַסן אין וויעלון האָבן עפנטלעך נישט געקענט.

ענדלעך, אין יאָר 1926, איז אין הויז פון לייב אונגער, (פאַבריטשנע נ' 14), אַ מיטגליד פון „מזרחי", ליידיק געוואָרן אַ קליין שטיבעלע אויפן הויף. מיט דער הילף פון גרויסע באַשטייערונגען פון געציילטע חברים איז געדינגען געוואָרן דער לאָקאַל. ביזן אויספּערטיקן דעם לאָקאַל, האָבן מיר דורכן צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע באַקומען צוגעשיקט אַ וועגדונג אַריינצוטראָגן אַ בקשה וועגן אַ דערלויבעניש אויפן נאָמען פון דער צענטראלער געזעלשאַפט „אָוונט־קורסן פאַר אַרבעטער", אונטער דער אָנפירונג פון ד"ר ברוך אייזנשטאַט. אַזוי איז אָנגעפירט געוואָרן די פאַרטיי־אַרבעט פון לינקע „פּועלי־ציון". ביז צום עפענען דעם לאָקאַל, זענען געוואָרן צוריק צונויפגעזאַמלט די ביכער ביי די חברים און ווידער רעסטאַווירט די ביבליאָטעק. חודש מאי, 1926, האָט זיך צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון דער שטאָט וויעלון, אָנגעהויבן די קאָנצענטרירטע פאַרטיי־אַרבעט פון „לינקע פּועלי־ציון". זי איז זיך אין קורצן צעוואַקסן צו אַ מאַסנהאַפטער אַרבעטער־פאַרטיי. די פאַרטיי איז אויף אַלע געביטן פון דער יידישער געזעלשאַפט דערגאַנגען צו אַ מאַסן־אָרגאַניזאַציע מיט פאָרשטייער אין אַלע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, ווי קהילה, שטאָט־ראַט, קראַנקען־קאַסע און פּראָפ. באַוועגונג, וואָס איז געוואָרן דער טרייער פירער פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין דער שטאָט וויעלון.

טיול של חברי „פועלי ציון"

אויספלוג פון אַ גרופּע חברים לינקע „פּועלי ציון" קיין וואַרשע, 1933

דוד גראַנעק (משמר הנגב)

די „יוגנט" ביי „פּועלי־ציון" אין וויעלון

אין דער קיום פון געזעלשאַפטן, גרופּן און פּערזאָנען מיט וואָס אונדזער שטאָט וויעלון איז רייך געוועזן, וויל איך אויך צוגעבן אַ טייל געשיכטלעכע זכרונות פון אַ באַוועגונג, וואָס האָט ביי אונדז געשפּילט אַ באַדייטנדיקע ראָלע אין דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

פּרוּוון וואָס אָביעקטיווער אַרויסברענגען פאַר דער עפנט־לעכקייט אַ ביסל פון דער דערציערישער אַרבעט, און אויך די פּרעכטיקע געשטאַלטן, וואָס האָבן געווירקט און אויפגע־האַלטן די באַוועגונג און וואָלטן זיכער, אין זייער גרעסטן טייל, מיט אונדז מיטגעלעבט היינט, ווען נישט די גרויזאַמע האַנט, וואָס האָט דאָס אַלעס איבערגעהאַקט אויף אַ בעסטיאַ־לישן אופן.

מיר דאָ אין ישראל, האָבן זוכה געווען צו אַ פריי זעלב־שטענדיק לעבן, דאַרפן זיך נישט לאָזן באַהערשן פון דער שטימונג, וואָס די צייט ברענגט מיט זיך (אַז מען מוז פאַרגעסן) פאַרקערט: אַרויסברענגען פאַר דער ברייטער עפנטלעכקייט און ספּעציעל פאַר אונדזערע קינדער, וועלכע האָבן נישט געקענט דעם „דאָרט", און דערציילן וועגן די אַלע יחידים, גרופּן, געזעלשאַפטן, וועלכע האָבן געלעבט און גע־ווירקט און וואָס זייער לעבן איז איבערגעריסן אין מיטן שטרעבן און קעמפן דורך פאַרשידענע אידעען, וואָס האָבן געהאַט איין ציל: באַפרייען דעם ייד־מענטש פון דער אונ־טערדריקונג און אויפבויען אַ ליכטיקע, פריידיקע וועלט. אונדזער יידיש וויעלון איז אַ קלאַסישער ביישפּיל פון דעם געראַנגל.

*

אַלס קליין יינגעלע, קומענדיק אין יאָר 1916 פון לאָדזש קיין וויעלון, האָב איך גלייך מיטן גאַנצן ווזן איינגעזאַפּט אין זיך די ריינע לופט פון גערטענער, מיט וואָס אונדזער שטאָט איז געווען רייך. אין וויעלון האָב איך אָפּגעלעבט די בעסטע שעהן פון מיין פרייער צייט.

ביי מיין פעטער מאיר יאַסקאָוויטש אין סאַד (צוזאַמען מיט זיינע שותפים, בראַם, מאיאַרטשיק) האָבן מיר פאַרברענגט אין שטיפן און זיך אויסלעבן קינדיש, וויל די ווייט גרעסטע צייט איז געווען הייליק פאַר לערנען אין דער „אגודה־שול".

און ווער פון אונדז געדענקט דען נישט די „פאַבריק", אין וועלכער עס איז איינגעשטאַנען דער היכל התורה פון דער „אגודה"? בלויז דאָס גיין אויף די טרעפּ, וואָס האָבן אַרויס־געגעבן פון זיך אַן עכאָ, האָט גלייך דאָס קינד אַריינגעפירט אין אַ צווייטער וועלט; די פאַנטאַזיע האָט זיך צעשפּילט און דער פּחד — פאַרשטאַרקט דעם גלויבן. די „חדרים" אין וועלכע מען האָט געלערנט (געקנעלט) האָבן גלייכצייטיק גע־דינט פאַר אַלע געברויכן פאַר דער משפּחה פון מלמד. די מלמדים, וועלכע האָבן דעם קינד געגעבן דעם ערשטן אונ־טעריכט זענען געווען: ר' הערשעלע עקשטיין, ר' מאיר שמו־אל — דער זלאָטשעווער, ר' הערשעלע טיימאַכער, דער יאַדאָ־ווער, בעסער און אַנדערע. זיי האָבן אויף פאַרשידענע אופנים (נישט האָבנדיק קיין געניטעם לערן־פּלאַן) איינגעקנעלט תורה — ס'רוב מיט אָפּשייגעצן און אָפּשרעקן.

לעבנדיק אין שווערע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, האָבן די מלמדים פאַר אַ קליינעם לוין די לעקציעס אַדורכגע־פּלאָכטן מיט כעס און פאַרביטערונג. דאָס אַלעס איז געקומען צום אויסדרוק אין דער באַציונג צום תלמיד. (פאַרשטענדלעך אַז עס איז געווען אַ אונטערשייד צווישן בעלי־בתישן קינד און דעם, וואָס האָט געלערנט אין „תלמוד תורה") פון דאַנען האָבן זיך אויסגעבילדעט די ערשטע שפּראָצן פון דעם אונטערשיד אין די באַציאונגען צווישן רבין און תלמיד. אין די הע־כערע קלאַסן, (ווען דאָס קינד ווערט אויף עלטער) איז אויך דאָס באַוווסטזיין זיינס געשטיגן און צוזאַמען מיט דעם — אויך די שטרעבונג צום וויסן. דאָס גאַנצע וועלטלעכע וויסן (לערנען) האָט זיך אויסגעדריקט אין צוגעשניטענע לעקציעס (אין מיין צייט איז געווען דער לערער אהרון כוואַט), עלע־מענטאַרע אַריטמעטיק, וואָס האָט שוין געהייסן ביטול תורה.

אונטערוואַקסנדיק נאָך אין קרייז פון „חדר" און בית־המדרש (ווער אויך אין שטיבל) און געלעבט אין פּראַלעטאַרי־שע היימען, האָבן זיך ביסלעכווייז געעפנט די אויגן, און דער אונטערוואַקסנדער יוגנטלעכער האָט גענומען זוכן נייע האָ־ריזאָנטן. ער האָט נישט געקאָנט בלייבן אין די ד' אמות פון „חדר" און „ישיבה". ער איז געשטויסן געוואָרן דערצו אַ דאַנק דער ספּעציפיש עקאָנאָמישער סטרוקטור פון שטעטל, וועלכע איז (אויסער אַ גאַנץ דינעם שיכט אייגנטימער און גרעסערע סוחרים), באַשטאַנען פון האַנטווערקער, בעלי מלאכות און קליינהענדלער; אַ טייל, וואָס האָט פאַרקויפט זיין אייגענע פּראָדוקציע, און אַנדערע פאַרקויפער, וואָס האָבן גענומען ביי אַ צווייטן אויף באָרג.

דער יוגנטלעכער, זוכנדיק פאַר זיך עקזיסטענץ, האָט זיך

אָנגעשטויסן אויף שוועריקייטן, צו וועלכע ער איז נישט געוועזן צוגעגרייט, נישט האָבנדיק קיין עקאָנאָמישן באַזיס. און דאַן, זייענדיק אין טראַנס פון אַרבעט ביי פאַרשידענע אייגנאַרטיק יידישע פאַכן, ווער נאָך אַלס לערניינגל — וואַקסט אויך דער ווילן צו וויסן, געדענקען דעם ריכטיקן וועג און דעם לאַבירינט פון פאַרטייען און געזעלשאַפטן, וואָס זענען דאַן געוועזן אויף דער יידישער ווילנער גאַס — איינצייטיק מיט דעם עקאָנאָמישן קאַמף, וואָס ער איז געווען געצוווּנגען צו פירן.

פיל פון דער אונטערוואַקסנדיקער יוגנט זענען ווייטער געגאַנגען אין וועג פון זייערע פרומע עלטערן און האָבן זיך צוגעגרייט אַלס גייסטיקע רעליגיעזע פירער פון יידישן פאָלק; פאַרשטענדלעך, האָבן חוץ דעם רעליגיעזן מאָמענט, אויך געווירקט עקאָנאָמישע באַדינגונגען, וואָס האָבן אים באַפרייט פון דאגות פרנסה.

יוגנטלעכע פון מער פרייערע עלטערן האָבן זיך געוואָנדן אין דער ריכטונג פון אַלגעמיין־ציוניסטישער באַוועגונג, וועלכע האָט אויסגעפירט זייער אַ וויכטיקע ראָלע קעגן דעם אַסימילאַטאָרישן אָפּנויג פון דער יידישער יוגנט (עס זענען, לײדער, אויך אַזעלכע געווען) און אַנטוויקלט אַ פּאָפּולערע ברייט־פאַרצווייגטע אויפקלערונגס־אַרבעט, אויפגעהאַלטן געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן מיט גרויסע יוגנט־גרופּן און זיי אויסגעהיטן פאַרן פאָלק.

אַ דאַנק דעם געזעלשאַפטלעכן געראַנגל זענען דערווייל פאָרגעקומען פאַרשידענע אַקציעס — געזעלשאַפטלעכע, קולטורלע, פּאָליטישע אַקציעס. עס זענען אַנטשטאַנען שולן („מזרחי"), קולטור־אינסטיטוציעס, ביבליאָטעקן, ספּאָרט־פאַראייַנען און אַנדערע, וואָס האָבן בייגעטראָגן צו דער קולטורעלער און פיזישער דערציאונג פון אונדזער ווילנער יוגנט. עס איז דעריבער מיט פרייד כדאי אונטערצושטרייכן, אַז עס זענען כמעט נישט געווען קיין ערנסטע פאַלן פון יידישע יוגנט־פאַרברעכער.

*

איך וויל זיך אָבער ספּעציעל אָפּשטעלן אויף דעם טייל פון דער ווילנער יוגנט־מאַסע פון וועלכער איך שטאַם און האָב מיטגעווירקט. יוגנטלעכע פון אַרבעטער, בעלי־מלאכות און סתם פאָלקס־מענטשן האָבן צום 11־טן און 12־טן לעבנסיאָר, און ווער גליקלעכע — צו 14 יאָר, געמוזט זיך איינשפּאַנען אין יאָך פון העלפן די עלטערן אין דער פרנסה און צוגרייטן דעם וועג פאַר דער צוקונפט.

דער הערשנדיקער רעזשים האָט גאָר ווייניק אַכט געלייגט אויף דער צוואַנגס־בילדונג, קינדער־ און יוגנט שוץ־געזעצן, וואָס האָבן אַ ציל צו פאַרהיטן דאָס לעבן, געזונט און אַנטוויקלונג פון יונגן דור (זיי האָבן זיך פאַרנומען מיט אויפבלאָזן שנאה און אַנטיסעמיטיזם). ס'איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז אין פיל יידישע שטיבער מיט פאַרצווייגטע משפחות, ווו דער טאַטע (נישט שטענדיק קיין געזונטער) האָט נישט געקאָנט דורך קליין־האַנדל אָדער האַנטווערקעריי שפּייזן זיין משפחה, זענען קינדער אָדער בכלל נישט געגאַנגען אין שול, נאָר אין חדר, און אויך נישט ביזן דערגיין דעם געהעריקן עלטער. ס'רוב האָט געלערנט אין „תלמוד תורה" אויפן חשבון פון קהל. דער גרעסטער טייל פון די אויבנדערמאָנטע

קבוצת כדורגל ע"י אגודת ספורט פועלית ב־1928 — פוטבאָל דרוזשינע ביים „אַרבעטער ספּאָרט קלוב"

„פועלי ציון" שמאל וה„יוגנט" לרגל עלייתו של דוד גראנק (באמצע)

די לינקע „פועלי ציון" און „יוגנט" פאַרן עולה זיין פון דוד גראנעק (אין צענטער)

יוגנטלעכע האָבן, צוליבן אַנטרעפן זיך אויף שווערע לעבנס־באַדינגונגען געפונען זייער פּלאַץ אין די רייען פון יוגנט ביי די אָרגאַניזאַציעס פּועלי־ציון־לינקע.

נישט לייכט איז אונדז געווען דאָס דערווערבן דעם יו־גנטלעכן. מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף אַ קעגנערשאַפט פון די עלטערן וועלכע האָבן געזען אין יעדע אָרגאַניזאַציע אַן אָפּנויג פון דער רעליגיעזער טראַדיציע, זייענדיק פאַרבונדן מיט פאַרשידענע פּעדים צום געזעלשאַפטלעכן אָרום.

אַלע יוגנטלעכע אַרבעטער, אויסגעוואַקסן אין די זעלבע, שווערע באַדינגונגען, האָבן זיך אַנטוויקלט דורך זעלבסט־בילדונג און עלעמענטאַרע וויסנשאַפטס־קרייזן. די טרייע טוער פון פּועלי־ציון: הענעך גאַוורילעוויטש, חיים וויעלונסקי, יאָסל באַרנשטיין, פּייוול פרענקעל ז"ל און די, וועלכע גע־פינען זיך מיט אונדז אין ישראל: בערל שמולעוויטש, אברהם ברום און נאָך, האָבן געווידמעט אַ סך מי און אָנשטרענגונג אויף דעם געביט און געהאָלפן דעם טייל, וואָס האָט אַרויס־געוויזן טעטיקייט און ווילן. די דערמאָנטע חברים און אַנ־דערע האָבן זיך אַרויסגעהויבן אַלס אַ גרופּע אָנפירנדיקע ביי דער „יוגנט". אַן איבערייס און געווירקט אויף גרויסע טיילן פון אונדזער יונגן דור; געווירקט דורך קרייזן, פאַרלעזונגען, ביבליאָטעקן, אָוונט־קורסן, ספּאָרט־געזעלשאַפטן, דראַמאַטי־שער קרייז און אַנדערע.

באַזונדערס האָט זיך אין דער אַרבעט ביי דער „יוגנט" געווידמעט דער דערציִער פּעיקער יחיאל ברום (דער זון פון וואָווע ברום), אַ גייסטיקער און פעיקער מענטש. ער איז גע־שטאַנען כמעט די גאַנצע צייט אין דער שפּיץ פון דער אָנפי־רונג. אויף אַלע קרייזן, קאָנפערענצן און צוזאַמענטרעפן, רעפּרעזענטירט און אַליין אָנגעפירט מיט ממשותדיקער אויפ־קלערונג־אַרבעט. נישט קוקנדיק אויף די שווערע לעבנס־באַדינגונגען, שווערע אַרבעטס־טעג, וועלכע האָבן אים פאַר־שלונגען.

דער צווייטער, וועמען עס איז צוצושרייבן אַ טייל פון דער מיטאַרבעט אין דער אָנפירונג, איז געווען דער אינטעלעקטועלער און איבערגעגעבענער — קאָפּל ליטמאַנאָוויטש (אומגעקו־מען מיט אַנדערע בחורים — פאַרפרוירן אין דייטשלאַנד אויפן וועג קיין בעלגיע).

נאָך אַ ריי יוגנטלעכע בחורים און מיידלעך האָבן זיך נישט אָפּגעשראָקן פאַר שוועריקייטן און דורך אויפקלער־אַרבעט צוגעצויגן ברייטע קרייזן אין דער „יוגנט".

נישט זעלטן איז אויך אויסגעקומען דורך אינטענסיווער אויפקלערונג אַרויסרייסן דעם יוגנטלעכן פון שעדלעכע איינ־פלוסן און דרכים, אַפילו דאָרט ווו עס האָט געדראָט מיט גע־פאַר און פיזישע געוואַלט פון קעגנערישן צד. אונדזער יוגנט־און קינדער־ביבליאָטעק איז נישט נאָר געווען אַן אָרט ווו חברים האָבן געוועקסלט ביכער: מיר האָבן דורך די ביבליאָ־טעקן געהאַט אַ גענויע קאָנטראָל, ווער און וואָס מען לייענט, און אַזוי געלענקט יעדן אין אַ געהעריקער ריכטונג. אונדזערע

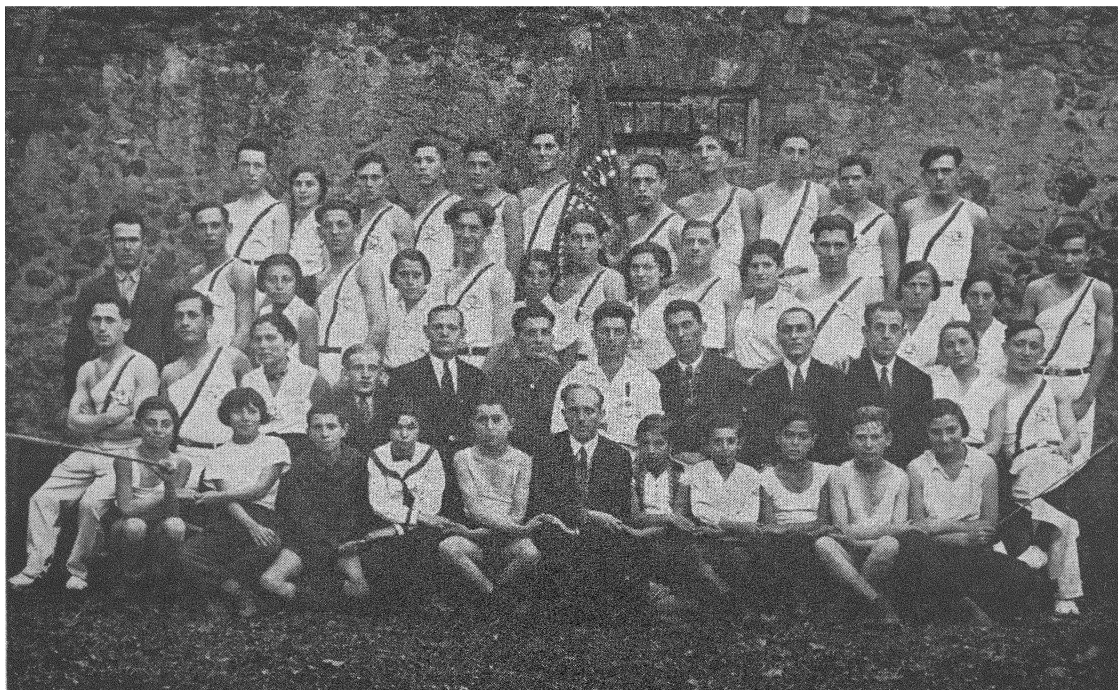
אוונט־קורסן זענען ברייט באַזוכט געוואָרן און האָבן אין גרעסטן טייל דערגענצט עלעמענטאַרע בילדונג. דאָס איז געטאָן געוואָרן מיט דער אַקטיווער מיטהילף און אָנפירונג פון די אויבנדערמאָנטע אָנפירנדיקע פּאַרטיי־חברים פון דער „פּועלי־ציון״. אונדזערע פאַרלעזונגען אויף פאַרשידענע טעמעס: פּאָליטישע, עקאָנאָמישע, קולטור־געזעלשאַפטלעכע, אויך וועגן קונסט, האָבן געהאַט אַ גרויסן אָפּרוף. זיי האָבן געשלאָגן טיפע וואָרצלען און אַרויסגערופן שטענדיקן אינטערעס ביי ברייטע מאַסן, צוליב זייער גייסטרייכן אינהאַלט, זייער אַקטועלקייט און ספּעציעל צוליב די פּרעלעגענטן, וועלכע מיר האָבן זיך באַמיט אַראָפּצוברענגען אין אונדזער שטאָט. נאָך היינט ליגט מיר אין זכרון די פּאָלעמישע רעפעראַטן פון דעם חבר יוסף ראַזען, נתן בוקסבוים ז״ל. מיט וואָס פאַר אַ קלאָרקייט זיי האָבן דאַן באַוויזן אונדזער ריכטיקן וועג, דיסקוטירנדיק עפנטלעך מיט כמעט אַלע קעגנערישע פּאַרטייען. אַ ספּעציעלן פּלאַץ האָבן פאַרנומען די אַרויסטרעטונגען פון חבר זרובבל, גאַר באַזונדער — זיינע ליטעראַרישע פּאָרטרעטן.

אויך אויפן געביט פון קולטור זענען מיר נישט געווען די לעצטע. מיר האָבן זיך געגעבן אַ חשבון וועגן דער נויטיקייט פון דערציען אונדזערע יוגנטלעכע גייסטיק און אויך פיזיש. אונדזער אַרבעט אויף דעם געביט האָט זיך שטאַרק אָנגעזען, נישט נאָר צווישן די באַטייליקטע, נאָר אויך ווי אַ רעפּרעזענטאַטיוו געזעלשאַפטלעכע דערשיינונג כלפּי חוץ — פאַר דער ברייטער עפנטלעכקייט.

די יוגנטלעכע האָבן זיך אויך באַטייליקט אין דעם דראַמ. קרייז ביי דער פּאַרטיי און געווירקט אין דער ריכטונג פון אָפּהיטן דעם קולטורעל־קינסטלערישן ניוואָ פון די אַרויסטרעטונגען.

פיל שווערער ווי דאָס ווערבירן „יוגנט״־מיטגלידער פאַר דער אָרגאַניזאַציע, זענען געווען די מניעות, אויף וועלכע מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן ביים אויפשטעלן די קינדער־אָרגאַניזאַציע „יונג־באַר״. דאָ איז געווען די רייד וועגן קינדער אין עלטער פון 12-13 יאָר. מיר האָבן דאָך אויפגענומען די אַקציע מיט פרייד און געגאַנגען ממש פון הויז צו הויז. וויפל אויסדויער, וויפל ענערגיע און טאַקט האָבן אַרויסגעוויזן אונדזערע אַקטיווע יוגנט־טוער ביים גיין פון שטוב צו שטוב און אויפקלערן די עלטערן די וויכטיקייט פון דער אָרגאַניזאַציע. דאָס איז געווען דער פּרווו־שטיין פון אונדזער טעטיקייט.

איך געדענק די קינדער, ווי זיי האָבן אויפגענומען די נייע געזעלשאַפטלעכע ראָם, דאָס שפּילן זיך אָרגאַניזירטערהייט, וואָס איז שטאַפּלענווייז איבערגעגאַנגען אין שמועסן, לייענען און לערנען. און אַזוי, בהדרגה, לויטן עלטער, זענען ביי זיי אויסגעוואַקסן דערצויגענע, קולטורעלע מענטשן. מיט

אגודת התעמלות וספורט פועלית „גביאזדה — שטערן״ בשנת 1933

יידישער ארבעטער טורן און ספּאָרט־פאַראיין „גוויאזדא — שטערן״

באַוווסטזיין האָבן זיי שפּעטער דיסקוטירט מיט מיטגלידער פון אַנדערע קעגנערישע פּאַרטייען און באַוועגונגען. זיי האָבן דאָס געמאַכט אויף אַ ווירדיקן אופן.

אָט גייען מיר פאַרביי געשטאַלטן, איינס און איינס, פון יוגנט־חברים, וועלכע זענען געווען גרייט אויסצופירן יעדע אַרויפגעלייגטע פליכט; גרייט אויף יעדן רוף פון דער באַוועגונג. האָבן זיי אויך מיט די לעצטע גראָשנס אויפגעהאַלטן דעם קלוב און זיך באַטייליקט אין פאַרשידענע אַקציעס: יעדע ארץ־ישראל אַקציע איז געלונגען, ווייל די דערציאונג איז געווען אַן אויסגעשפּראָכן ארץ־ישראלדיקע, הגם דער סערטיפיקאַטן־סיסטעם האָט אַבסאָלוט אויסגעשלאָסן יעדע מעגלעכקייט פון קומען קיין ארץ־ישראל. זאָלן מיר דעריבער אויפהיטן אין זכרון וועגן אַ סך טייערע און נאָענטע אין זייער יוגנט אומגעבראַכטע חברים פון אונדזער ווילנער „יוגנט־אָרגאַניזאַציע און בלייבן ווי אַ דענקמאָל אין דעם ווילנער „יזכור־בוך“.

י. רוזשעוויטש

טעאַטער אין וויעלון

אין וויעלון איז געווען אַ פאַרצווייגטע קולטורעלע טעטיקייט אויף אַ סך געביטן, למשל, ביבליאָטעקן, פאַרלעזונגען און אַנדערע קולטורעלע אימפּרעזעס. דאָס אַלץ מיט אייגענע כוחות און אויך מיט פּרעלעגענטן, וועלכע זענען געווען ביי אונדז אָפטע געסט. יעדער באַזוך פון דרויסן פלעגט אַרויסרופן אַ גאַר שטאַרקע פאַראינטערעסירונג, און גרויסע מאַסן פלעגן שטראָמען, און נישט איין מאָל זענען מיר געווען עדות פון עפנטלעכע דיסקוסיעס צווישן די צוהערער מיט די רעדנער.

דורך די אָרגאַניזאַציעס אין שטאָט זענען געשאַפן געוואָרן קרייזן, קעסטל־אָוונטן, אָוונט־קורסן פאַר אַרבעטנדיקע, דראַמקרייזן א״אַנד. אַזוי אַרום איז אויסגעוואַקסן אַ באַוווסטזיניקע, פּרעכטיקע יוגנט. גאַר באַזונדערס האָבן מיר צו פאַרצייכענען ערנסטע דערגרייכונגען אויפן געביט פון טעאַטער. נאָך ביים „יוגנט־פאַראיין“ האָבן זיך שוין דאַן אַרויסגעוויזן גאַר פעיקע כוחות, ווי: דאַבּרע נאַזשיק, וואָלף אָוונער, פייטל כמורא, יאַנקל הערשקאָוויטש, בערל שמולעוויטש, מירעלע דראַזשזיק־מענדלעוויטש, יוסף דיאַמאַנט א״אַנד. זיי האָבן אויפגעפירט, אונטער דער רעזשי פון לערער מנחם, געלונגענע רעציטאַציע־אָוונטן און פאַרשטעלונגען, ווי די „פּוסטע קרעטשמע“ פון פּרץ הירשביין, דער „דאָרפס־יונג“ פון לעאָ קאָברין. פיל פאַרשטעלונגען זענען געשטאַנען אויף אַ געהעריקן ניוואָ. שפּעטער איז אויך ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אַנטשטאַנען אַ דראַמקרייז מיט געלונגענע פאַרשטעלונגען אונטער דער רעזשי פון פרעמדע און אייגענע כוחות מיטן אָנטייל פון פרוי באַלבינא שאַיאַ, יוסף שאַיאַ, יעקב שאַיאַ, פרוי ווייסקאַל, חיים קשעפּיצקי און אַנדערע פעיקע טעאַטער־ליבהאָבער.

אין די יאָרן 1926, ביי דער אַנטשטייונג פון דער געזעלשאַפט „אָוונט־קורסן“ (ביי די לינקע פועלי־ציון) אין וויעלון האָט זיך געשאַפן אַ דראַמ־קרייז מיט ערנסטע באַגאַבטע טעאַטער־ליבהאָבער. מיט אייגענע רעזשי־כוחות האָבן זיי אויפגעפירט רעווי־אָוונטן, פּרץ־ און שלום־עליכם־אָוונטן, כאָרן און דערנאָך איינגעלאַדנט די רעזשיסאָרן: נתן גאָלדבערג, דוד הערמאַן (פון די ווילנער), לייבוש יאַקובאָוויטש פון קאַליש, א. אַנד., וועלכע האָבן אויפגעפירט זייער ערנסטע פיעסן פון אַ הויכן ניוואָ. דאָס רעפּערטואַר איז דעמאָלט באַשטאַנען פון: „טאָג און נאַכט“, „אוריאל אקאָסטאַ“, „מאַשקע חזיר“, „דער קאַרגער“, „זיבן געהאַנגענע“, „דער דוכוס“, „גנבים“, „די ווייסע שקלאַפן“, „מענטשן אַלס טיגער“, „דער בטלן“ און אַנדערע. חוץ דעם אויך רעציטאַציעס און מאַנאָלאָגן. עס האָבן אָנטיילגענומען צענדליקער חברים, צווישן זיי: שלמה איצקאָוויטש און פרוי, יצחק געלקאָפּ, ישראל און וואָלף אוונער, דאַברע נאַזשיק, בערל שמולעוויטש, מלכהלע ברום, רויזע יאַקובאָוויטש, כתריאל ברום, דוד גראַנעק, ייִדל קאַמינסקי, ראָזנטרויב, איצל וואָלקאָוויטש, יצחק רוזשעוויטש, ביילע געלבאַרט, אסתר יאַקובאָוויטש, דוד בראַט א. אַנד.

ביי דער געלעגנהייט דאַרף דערמאָנט ווערן מיט וויפל ענטוזיאַזם די מענטשן האָבן דאָס געמאַכט נאָך אַ שווערן אַרבעטס־טאָג. מען האָט נאָך דעריבער רעפּעטירט און גערעדט אין פּריוואַטע שטובן. דאָס האָט צוגעהאָלפן

צו די באַמיונגען אַרויפצופירן די פאַרשטעלונגען אויף אַ געהעריקער הויך. אויסגעצייכנט אין פאַרשיידענע פּיעסן האָבן זיך, צווישן אַנדערע: לייביש יאַקובאָוויטש, מלכהלע ברום, יצחק געלקאָפּ, בערל שמולעוויטש, פרוי ווייסקאָל, רויזע יאַקובאָוויטש, יידל קאַמינסקי, יצחק רוזשעוויטש, ראָזנטרויב און אודל וואָלקאָוויטש. זיי האָבן אַרויסגערופן ענטוזיאַזם, נישט נאָר ביי אונדז אין שטאָט, נאָר אויך אין דער גאַנצער געגנט. מיר זענען געבעטן געוואָרן דורך די שכנותדיקע שטעטלעך ביי זיי צו גאַסטראָלירן. זיכער וואָלטן זייער פיל פון די פעיקע מיטשפּילער אין די אַלע דראַמאַטישע קרייזן ביי אונדז אין וויעלון דערגרייכט די מדרגה פון פּראָפעסיאָנעלע שוישפּילער.

דער שרייבער פון די שורות שפּילט עד היום אין פּראָפעסיאָנעלע טעאַטערן אין ישראל. דער רוב אָבער פון די אַלע באַגאַבטע און פעיקע שפּילער זענען דורך דער היטלער־בעסטיע אומגעקומען.

„די זיבן געהאָנגענע" פון ל. אַנדרעיעוו. אויסגעפירט דורך דראַמ.־קרייז ביי „געז. אָוונט קורסן" אין יאָר 1929, רעזשיסירט ל. יאַקובאָוויטש

דער „בטלן" אויסגעפירט פון דראַמאַטישן קרייז ביי געזעלשאַפט „אָוונט קורסן" רעזשיסירט דורך לייביש יאַקובאָוויטש אין יאָר 1929

זאב לעווקאָוויטש

די אוונט־שול אויפן נאמען פון בער באראכאוו אין וויעלון

(יוגנט־זכרונות)

דעם 1טן יאַנואַר 1927 איז אין וויעלון געגרינדעט געוואָרן אַ באָראָכאָוו אָוונט־שול דורך דער לינקער פועלי־ציון. די אָנפירער זענען געווען: די צוויי לערער שימאַנסקי און שאַיאַ (אגב איז שימאַנסקי געווען פון קאָלאָ) די אונטע־ריכט־שפּראַך פון דער באָראָכאָוו־שול איז געווען יידיש. דאָס האָט זיך גערעכנט פאַר אַ גרויסן געזעלשאַפטלעכן אויפטו, און אַרויסגעריסן צענטליקער יוגנטלעכע פון די נעגל פון אַנאַלפאַבעטיזם. זיי וואָלטן פאַרבליבן אַנאַלפאַ־בעטן צוליב פאַרשידענע סיבות: עקאָנאָמישע, געזעלשאַפט־לעכע און פסיכאָלאָגישע. ווי באַקאַנט איז וויעלון נישט געווען קיין אינדוסטרי־שטאָט, נאָר זיך פאַרנומען מיט מסחר, און די יוגנט, וועלכע איז אויסגעוואַקסן אין וויע־לון האָט נישט געהאַט וווּ צו באַנוצן איר אַרבעט־פעיִקייט, אַ חוץ ביי האַנטווערקעריי. די עלטערן, צו יענער צייט — אַן אָפּגעשטאַנענער עלעמענט, האָבן נישט געהאַלטן פאַר וויכטיק צו שיקן זייערע קינדער לערנען אין די גוישע שולן. פון דער צווייטער זייט איז נאָך דאַן אין פּוילן נישט געווען קיין געזעץ וואָס פאַרפליכטעט די עלטערן צו שיקן די קינדער אין שולן.

די אָוונט־שול האָט געציילט בערך אַכציק שילער, פאַרטיילט אין דריי קלאַסן. דער דורכשניטלעכער עלטער פון די שילער איז געווען פון 12 ביז 15 יאָר. די ערשטע גרופּע (די העכסטע) האָט פאַרענדיקט דעם קורס און פאַר זיי איז מער קיין פּלאַץ נישט געווען, אָבער דער לערער שימאַנ־סקי האָט געפונען פאַר וויכטיק אויסצוקלויבן אַ געוויסן טייל שילער פון דער ערשטער גרופּע און זיי ווייטער דערגענצן אין „רעפערענטן־קרייז". דאָ איז שוין נישט געלייגט געוואָרן אַזוי פיל מי אויפן אָפיציעלן לערן־פּראָגראַם, ווי אויף פּאָליטי־שע דערציונג. די ערשטע ביכער וואָס זענען געוואָרן

אגודת ספורט ע"י „פועלי ציון" שמאל בשנת 1930

אַדורכגעאַרבעט, זענען געווען „שמועסן וועגן עקאָנאָמיע" פון באַך, „די קלאַסן אינטערעסן און די נאַציאָנאַלע פראַגע" פון באָראָכאָוו א.אַ.וו. די לעקציעס זענען שוין פאַרגעקומען נישט אַלע טאָג ווי פריער, נאָר 3 מאָל אין וואָך. די רן אין דער שול־גוואַרדיע. אַדאַנק דעם איז געוואָרן אַ גרויסע אויפלעבונג צווישן די עלטערע חברים.

אין די יאָרן 1926—31 איז געווען דער בליונגס־פּעריאָד פון דער לינקער פּועלי־ציון אין ווישלון. נאָך דעם

חברים ופעילים של ה„יוגנט" בשנת 1931 — חברים און אַקטיוויסטן פון „יוגנט" אין יאָר 1931
ביניהם — צווישן אַנדערע: יצחק רוזעוויטש, יחיאל ברום, פייוול זעליג פרענקעל, דוד גראַנעק, ביילע געלבאַרט, רויזע יאַקובאָוויטש, קשעפּיצקי

לעקציעס פון „רעפערענטן־קרייז" זענען אויך נישט פאַרגעקומען אין בנין פון שול, נאָר אין פּאַרטיי לאָקאַל פון דער לינקער פּועלי־ציון (פּאַבריאַטשנע נ׳ 14). פון דעם קרייז איז שפּעטער אַנטשטאַנען די יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין ווישלון ביי דער פּועלי־ציון. די דאָזיקע האָבן געזאָרגט ס׳זאָלן ווערן צוגעגרייט יונגע קאַדרען, וואָס זענען געפונען געוואָרן זענען אייניקע חברים פון דער פּאַרטיי און פון דער „יוגנט", אַריבער אין דער רעכטער פּועלי־ציון און אין „התאחדות".

אויך די קאָמוניסטישע פּאַרטיי האָט צוגענומען אַ טייל פון דער יוגנט. די אַלע פון דער גרופּע זענען געפאַלן אין די געטאָס, לאַגערן, גאַז־קאַמערן און אויף די שלאַכט־פעלדער.

כבוד זייער אָנדענק.

משה מנדלביץ

קן השומר הצעיר

השומר הצעיר בוילון החל בפעילותו בתחילת שנות השלושים. חבריו באו משורות הנוער הלומד בעיר, מבתי הספר העממיים, מהגימנסיה וכמו כן מבין תלמידי ה„חדרים" ובית האולפנא. הם השתייכו למעמד הבינוני ולשכבות העממיות של יהודי וילון.

היה זה נוער שלא היה שבע רצון ולא הסתפק בחינוך שקיבל ובתרבות הרוח שספג בבתי ההורים או בבית הספר. היו אלה נערים ונערות שחיפשו דרכי חיים חדשות; רעיונו־תיהם והשקפת עולמם היו זרים לרוח הוריהם.

לנוער היהודי בוילון היתה כבר מסורת של חלוציות. בעת ההיא היו כבר בעיר כמה תנועות נוער ציוניות־חלוציות: ועולם. כן ערכו טיולים, מחנות עבודה ואירגנו מופעים של הקראות, שירה, ריקוד וכו׳.

הקן היה מקושט בטוב טעם בתמונות, ציורים ובסיסמאות מעשה ידי חברי הקן.

שמות ראשי קן השומר הצעיר לתקופותיו השונות, היו: ברונקה אושפנצין, ברונקה טזבירוביץ, קרולה קשפיצקי, יעקב־אריה מארק, אליעזר קמפינסקי (קבוץ שריד, ישראל) רוז׳קה בולקובסקי, בלה אברמוביץ, שרה יעקוביביץ, אירקה שעיה, רחל טננבוים, יסכה ברום, משה ויספלנר, פניה הרשמן, יאדז׳ה דוידוביץ ועוד אחרים.

מזמן לזמן ביקרו בוילון גם מדריכים ממרכז „השומר

הפעילים ב„השומר הצעיר" 1934

„פרייהייט־דרור", „יוגנט", וכמו כן קבוצות נוער דתיות ואף תנועה קומניסטית במחתרת.

קן השומר הצעיר נבדל במקצת בייחודו לעומת תנועות הנוער הציוניות־סוציאליסטיות האחרות בעיר. בעת הפעולות והמפעלים המשותפים של תנועות הנוער, השתדלו תמיד חניכי „השומר הצעיר" להצטיין. כך היה בפעילותם למען הקרן הקיימת ובליגה למען א"י העובדת.

שיכבת המדריכים בהשומר הצעיר כללה חברים מפעילי התנועה ומבוגרי הגימנסיה שהפעילו את החוגים, לימדו עברית, היסטוריה וקיימו פעולות חינוך ענפות בנושאי חברה, עם הצעיר" בורשה, והיו כאלה ששהו בעיר תקופה ממושכת לשם ריכוז פעולות הקן.

חלק מבין בוגרי קן השומר הצעיר יצאו להכשרה כדי לעלות לא"י. אחדים מהם עוד הספיקו לעלות ארצה.

למרבה הצער והכאב לא נותרו בחיים לאחר השואה רבים מבין חברי השומר הצעיר, ומעטים בלבד מהם נמצאים עמנו בישראל.

הרוב הגדול של הנוער היקר והמופלא הזה אינו עוד בחיים.

קן „השומר הצעיר" בשנת 1933

דער קן פון „השומר הצעיר" אין יאָר 1933

קבוצת מדריכים וחברים ב„השומר הצעיר"

אַ גרופּע חברים און אינסטרוקטאָרן פון „השומר הצעיר" 1934

זאב לעווקאָוויטש

„התאחדות"

די „התאחדות"־פּאַרטיי אין ווילון איז געווען זייער פּאָפּולער אין די ציוניסטישע קרייזן פון שטאָט, און אויך געווען טעטיק אויפן פּאָליטישן און קולטורעלן געביט און געווירקט לטובת די ציוניסטישע קרנות — קרן קימת, קרן היסוד און אַנדערע פאָנדן. געווען אויך אַקטיוו אין דער „ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל". אין „החלוץ" האָבן די חברים פון „התאחדות", פאַרנומען אַן אָנגעזעענעם פּלאַץ.

דער לאָקאַל פון „התאחדות" איז געווען אויף דער פּאַבריטשנע־גאַס 15, דאָרטן האָבן זיך אויך קאָנצענטרירט די יוגנט־גרופּן פון דער באַוועגונג — „גורדוניה" און „ויתקיניה".

פון די פירנדיקע חברים, וועלכע זענען געווען איבערגעגעבן בלב ונפש דער פּאַרטיי, דאַרפן דערמאָנט ווערן: קאָפּל לייזעראָוויטש, די צוויי ברידער אַלעמביק, א. ערליך, פּ. מאָשקאָוויטש, די ברידער כמורא (דוד און הענעך), וואָלקאָוויטש, דוד און מאָכל קשעפּיצקי, די חברטעס: רחל ברום שמולעוויטש, ר. לייזעראָוויטש, אסתר זעלקאָוויטש.

די צוויי העברעישע לערערס ברוך הערמאַנאָוויטש און שלמה טויבענפליגל זענען געווען טעטיקע חברים אין דער „התאחדות". זיי האָבן געלייסטעט פאַר דער באַוועגונג אויפן קולטורעלן און דערציערישן געביט, און דערמיט אויפגעהויבן דעם ניוואָ פון דער יידישער יוגנט ביי אונדז אין שטאָט.

ס'איז כדאי צו דערמאָנען, אַז דער „התאחדות" האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו שאַפן ביי אונדז אין שטאָט אַ הכשרה־פּונקט פון „החלוץ". די געשאַפענע הכשרה־קבוצה האָט געציילט בערך 25 חברים פון פאַרשידענע ערטער אין לאַנד. די קבוצה איז געווען אונטערן פּאַטראָנאַט פון „התאחדות"־קאָמיטעט. ס'איז נישט לייכט אָנגעקומען צו שאַפן אַרבעט־פּלעצער און אַלע אַנדערע באַדערפענישן פאַר דער קבוצה. אַ דאַנק דער מיטהילף פון אַ ריי חברים פון אָרטיקן „החלוץ", און חברים פון דער „ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן א"י", מיט ראַט און טאַט פאַרן קיום פון דער הכשרה־קבוצה, איז זייער אויפגאַבע פאַרווירקלעכט געוואָרן מיטן עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

פון צייט צו צייט האָט די פּאַרטיי איינגעאָרדנט פאַרשידענע פאַרלעזונגען און רעפעראַטן פון פירנדיקע פערזענלעכקייטן פון דער באַוועגונג. ס'האָבן באַזוכט ווילון, וויפל איך געדענק: טאַרטאַקאָווער, יוסף לעווי, נתן עק, אליעזר טאַש, ד"ר לערכענפעלד און אַנדערע, אַלע מיט גרויס דערפאָלג.

מיט צער און ווייטיק קומט איצט אויס צו דערמאָנען, אַז אַלץ וואָס איז געווען איז מער נישטאָ. נאָר יחידים זענען ניצל געוואָרן פון דעם נאַצישן גיהנום.

ועד ה„התאחדות" — דער ועד פון „התאחדות"

עומדים (מימין) — שטייען (ערכטס): יאַקובאָוויטש, וואָלקאָוויטש; יושבים — זיצן: פעלטא, ערליך, קאפל לייזעראָוויטש, פייוויש יאַקובאָוויטש, דוד קשעפּיצקי (1932)

קבוצת פעילים ב„התאחדות" עם חברי ההכשרה 1934

אַ גרופּע אַקטיווע מיטגלידער פון „התאחדות" מיט די חברים פון דער הכשרה — 1934

חברים ב„התאחדות" ו„גורדוניה" עם הוועד. במרכז, המדריך ברוך הרמנוביץ

חברים פון „התאחדות" און „גורדוניה" צוזאַמען מיט דער פערוואַלטונג און מדריך ברוך הערמאַנאָוויטש אין צענטער — 1934

די יוגנט אָרגאַניזאַציע „גורדוניה" און „וויתקיניה"

ווילון איז געבענטשט מיט אַ סך פּאַרטייען בכלל און מיט אַ סך יוגנט־אָרגאַניזאַציעס בפרט, און דאָס איז געווען די מאָס פּאָליטישע רייפקייט, וועלכע ווייזט אַ פאַרשידנאַרטיקן געדאַנקען־גאַנג פון מענטשלעכן דענקען. האָבן יידישע יוגנטלעכע זיך געגריבלט אין די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און געזוכט — וועלכער וועט זיין דער קירצסטער וועג אַנצוקומען קיין ארץ־ישראל.

אויפן פאָן פון דער אַנטי־יידישער פּאָליטיק אין פּוילן און אויף דער זיך אַלץ מער דערנענטערנדיקער יידישער טראַגעדיע וואָס האָט זיך געזען אַזוי באַשיימפּערלעך, האָט דער מאָראַלישער הויך. די „גורדוניה" איז געווען די יוגנט־אָרגאַניזאַציע פון „התאחדות" און גלייכצייטיק דער אַוואַנגאַרד פון דער פּאַרטיי. דער פירער פון דער „גורדוניה", פּנחס (היינט פּנחס לבון), איז געווען שטאַרק קעגן אַריינציִען די יוגנט אין פּאָליטיש־פּאַרטייאישן קאַמף, אָדער ווי ער האָט עס גערופן, פּאָליטישן „שאַכער־מאַכער". ער האָט געוואָלט דערציִען די יוגנט אַלס ריינע סקויטן־אָרגאַניזאַציע; ער האָט זיי געוואָלט דערציִען אויף וטהר לבנו לעבדך באמת.

אַ געוויסן טאָג איז געקומען אַ באַפעל אָפּצורייסן די „גורדוניה" פון די „התאחדות" און בליבן אַ זעלבשטענדיקע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע. דער פּלוצעמדיקער באַפעל פון פּנחסן האָט געטראָפן די פּאַרטיי ווי אַ

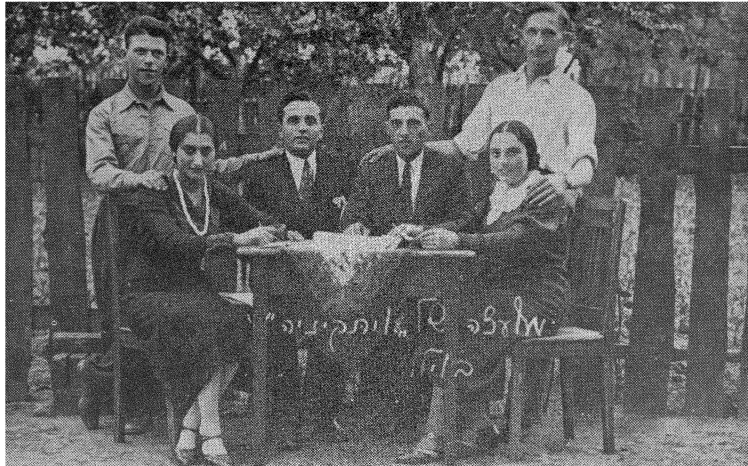
חוג הנוער של „התאחדות"

יוגנט קרייז ביים „התאחדות" — 1934

אַנטיסעמיטיזם געווילדעוועט ווי אַ שטורעם אין מיטן ים און נישט געהאַט פאַר זיך קיין גרענעץ. די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס האָבן פאַר זיך געזען דעם דאָזיקן שטורעם און געזעסן הילפלאָז, ווי אויף אַן אינדזל. אָט דער טראַגישער מצב פון די יידן אין ווילון האָט זיי געצוווּנגען צו אַנטלויפן פון יעדער פּוסטער פראַזעאָלאָגישער אַגיטאַציע. דער דראַנג, עולה צו זיין וואָס שנעלער, איז געוואַקסן. האָבן טאַקע די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס זיך אַנטוויקלט אַלץ מער.

איינע פון די פּאָפּולערסטע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין ווילון איז געווען די „גורדוניה", און די הויפּטראָל האָט נישט געשפּילט די צאָל (אַן ערך 100 חברים), נאָר איר איכות, וואָס איז תמיד געשטאַנען אויף איר עטישדונער. ווי קען אַ פּאַרטיי לעבן אָן אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע? דאָס איז דאָך איר אַוואַנגאַרד, איר צוקונפט. אַ פּאַרטיי אָן אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע איז דאָך פּונקט ווי אַ מענטש וואָס ווערט געבוירן אָן הענט און אָן פיס.

אין דער ערשטער צייט נאָכן אָפּרייסן די „גורדוניה" פון „התאחדות" האָט עס אויסגעזען פּונקט ווי ביי טאַטע־מאַמע שטאַרבט אַוועק זייער איינציק קינד און די עלטערן בלייבן עלנט און פאַריתומט. אָבער אויסגעוויזן האָט זיך, אַז צענדליקער יוגנטלעכע האָבן פאַרפולט די רייען פון אַ נייער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער יוגנט־באַוועגונג „וויתקיניה" א. נ. פון יוסף ויתקין. אין א גאַר קורצער צייט האָט „ויתקיניה" אין ווילון געשלאָגן טיפע וואָרצלען. צענדליקער

המועצה של „ויתקיניה"

עומדים — שטייען: זלמן קשעפיצקי, זאב לעווקאָוויטש; יושבים — זיצן: שמולעוויטש, אברהם ערליך, חנוך כמורא, רותקע לייזעראָוויטש (1933)

יוגנטלעכע האָבן פאַרפולט די רייען פון דער ערשטער, נישט לאַנג געשאַפענער יוגנט־באַוועגונג.

די „ויתקיניה" איז געוואָרן פאַרטיילט אין פאַרשידענע גרופן, לויט איר עלטער ווי למשל „גורדון" „בוסל" „טרומ־פלדור" „ברנר" אאַ"וו. שמועסן זענען פאָרגעקומען דריי מאָל אַ וואָך אויף דער טעמע וועגן ציוניסטישע און חלוצישע געשיכטע, ווי אויך אַקטועלע פראָבלעמען וועגן ארץ־ישראל און אַנדערע לענדער. צוויי מאָל אַ וואָך זענען פאָרגעקומען עברית־לעקציעס, וואָס זענען געווען אָבליגאַטאָריש פאַר יעדן מיטגליד פון „ויתקיניה". יעדן חודש איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ וואַנט־צייטונג א"נ „עיתוננו", ווו יוגנטלעכע האָבן געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך אַרויסצוזאָגן פריי וועגן פאַרשידענע פראָבלעמען פון דער באַוועגונג. אַטייל פון „ויתקיניה" איז אַרויסגעפאָרן אויף הכשרה אין פאַרשידענע פונקטן פון לאַנד. הגם דער לאָקאַל אויף פאבריטשנע 13 איז נישט געווען קיין זייער באַקוועמער, איז ער דאָך שטענדיק געווען איבערפולט, פריילעך און לוסטיק.

איך בייג דעם קאָפּ פאַר די אַלע, וועלכע זענען ווי זאַנגען אונטערן מעסער פאַרשניטן געוואָרן פאַר דער צייט.

כבוד זייער אָנדענק.

הנהלת „גורדוניה" בשנת 1937 — די הנהלה פון „גורדוניה" אין יאָר 1937

עומדים (מימין) — שטייען (רעכטס): מאשע מאָשקאָוויטש, יואל ווישניא, רחל קשעפיצקי, וואווע מענדלעוויטש; יושבים — זיצן: אליא גאַבריאלעוויטש, ברוך קשעפיצקי, לאה גרויפמאַן

חלוצים עולים לארץ־ישראל

חברי „התאחדות" וחלוצים בהכשרה — שנת 1933
„התאחדות"־חברים און חלוצים פון דער הכשרה (1933)

קבוצת חלוצים מ„התאחדות־הכשרה" יחד עם חברים וילונאים של „א"י העובדת" לקראת עלייתם לארץ ישראל (1933)
אַ גרופּע חלוצים פון דער „התאחדות־הכשרה" מיט ווילנער חברים פון „א"י העובדת" צום עולה זיין קיין ארץ ישראל
(ווילון 1933, אין די שטיינער־גרובן)

יחיאל ירוחם גלברט

החלוץ החרדי בוילון

בשנת 1923 קמה התעוררות רבה ביהדות החרדית בפולין למען ישוב ארץ ישראל בפועל. הזיקה לחיבת הארץ נולדה אצלי עוד קודם לכן, ב„חדר", עת הרבי למד אתנו חומש. בעיקר עת סילסל אתנו בניגון המיוחד שלו את ה„אני" מפרשת ויחי: „ואני בבואי מפדן ארם מתה עלי רחל"... והיה ממשיך בניגון רווי כאב וגעגועים, כאילו הוא בכבודו ובעצמו היה יעקב אבינו ומדבר אל יוסף: „ואף־על־פי שאני מטריח עליך להוליכנו להקבר בארץ כנען (במערת המכפלה) ולא כך עשיתי לאמך... אני לא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ... וידעתי שיש בלבך עלי — אבל דע לך שעל פי הדבור קברתיה שם... שתהא לעזרה לבניה, עת יוגלו מן הארץ יעברו על פניה — והיא יוצאת מקברה ובוכה ומבקשת רחמים על בניה... והקדוש־ברוך־הוא משיב לה: יש שכר לפעולתך.... ושבו בנים לגבולם!". ומאז ילדותי בערה בי התשוקה להיות בין הבנים השבים לגבולם.

וכשהתחילה ההתעוררות למעשים גמרתי בלבי לקנות חלקת אדמה בארץ ישראל. הייתי מתפלל קבוע ב„שטיבל" דחסידי אלכסנדר ובאתי בדברים עם כמה מהמתפללים שם, הצעתי להם לקנות אדמה בארץ ישראל. רבים נענו לרעיון, וקראנו לאסיפה ב„שטיבל". באסיפה הזאת החלטנו לשלוח שליח מיוחד, את אברהם (שם משפחתו אינני זוכר), חתנו של ר' בנימין ורשבסקי. הוא פנה לחברת „בית ונחלה" של ר' יצחק גרנשטנקורן, וחזר משם בלי התלהבות יתרה, ומכל הענין לא יצא כלום.

לא אמרתי נואש. באתי בדברים עם חיים אליעזר גר־בינסקי הי"ד והחלטנו יחד לקנות חלקת אדמה על ידי אגודת ישראל בפרנקפורט. שלמנו 600 דולר — סכום גדול בזמן ההוא. אולם לדאבוני הרב את האדמה לא קבלתי.

עת עמדתי כבר, כמו שאומרים, ברגל אחת בארץ ישראל, סמוך לעלייתי, הצעתי לצעירי אגודת ישראל להקים נקודת הכשרה במקום. הרעיון היכה גלים וההצעה נתקבלה. חכרנו

„החלוץ החרדי" ועסקני אגודת ישראל בשנת 1924 (חלק מהם זכה לעלות לארץ)

„החלוץ החרדי" און עסקנים פון אגודת ישראל אין 1924, אייניקע פון זיי האָבן זוכה געווען עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל

בערך חמישה דונם אדמה אצל מאיר בוברובסקי על ה„גרו־בעס" — כך היו קוראים למקום — והכשרנו את הקרקע לירקות. חרשנו, זרענו, ואספנו... פעמיים בשבוע הבאנו את היבול לשוק וקבלנו מחיר די יפה. יזכר לטוב ר' מיכאל השמש, שהיה מחזיק בידיו את גן הקהילה והיה בקי בענינים כגון אלה. הוא היה המדריך שלנו. החלטנו לתת לו שכר טירחה, אבל הוא מיאן לקבל כל דבר באמרו שבעד עבודת הקודש אינו מקבל תשלום. למרות שהיה חלש מבחינה גופנית לא מנע ממנו הדבר לכתת את רגליו ולבוא פעמיים בשבוע אל ה„גרובעס" להדריכנו בעבודה. יהי זכרו ברוך!

חלק מן הצעירים האלה שהכשרנום על ה„גרובעס" נמ־צאים כיום בארץ והקימו כאן את ביתם. חבל רק על השאר שלא זכו לזאת, כי הקדימתם היד האכזרית של הצורר הנאצי ורצחה אותם.

ה' ינקום דמם!

שורה א' (למעלה): מ. דרוזדזיק, מ. רוגובסקי, ד. י. שייקביץ, מ. מ. טזבירוביץ, ש. י. לשציק, ח. יעקובוביץ, מ. ליברמן.

שורה ב': מ. ל. בולקובסקי, מ. אליאש, נ. אברמוביץ, ע. יעקובוביץ, פ. מיירוביץ, מ. בנדיט, י. יעקובוביץ, ש. יוסקוביץ, ש. טנדובסקי.

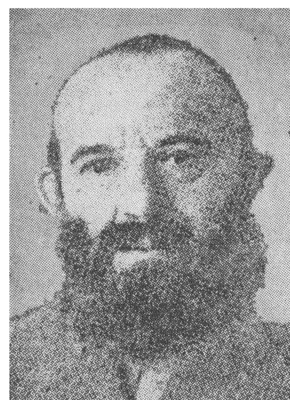
שורה ג': גודמן, ש. פרזנצבסקי, ה. גולדברג, ש. גרינפלד, פרנקל.

שורה ד': ז. גרינפלד, מנדלביץ, מ. ירוזולימסקי, י. פלטה, ב. טוביאשביץ, ל. מ. פרנקל, אברמוביץ, ל. גרינפלד.

יהושע אייבשיץ

לדמותה של וילון הדתית

כמה פנים וסימני היכר היו לדמותה הרוחנית והדתית של עירנו. מספיק היה לצאת לרחובות העיר בשבת כשנהרי־אדם זורמים מבתי הכנסת והשטיבלעך, כשחוט של חן, חינה של שבת־מלכתא משוך על פניהם, והם צועדים „פסיעה קטנה" בשובה ונחת. או למשל בערבי החג, בשעות הבוקר המוקדמות: חבורות של חסידים ופרחי־חסידים אצים רצים בבהלה של קדושה, מזרזים אחד את השני שלא לאחר חס ושלום להגיע בעוד מועד אל ה„רבי". מחזה זה הזכיר לך בלי משים את העליה לרגל בזמן המקדש.

ר׳ זלמן יענקלביץ (בן־יעקב)

גם על יד ה„מעיין" („קוואל־גורטן") שמול בית הכנסת יכולת לפגוש את כל ה„מי ומי" שבוילון הדתית. ה„מעיין" הפך למקום מיפגש (במיוחד בימות הקיץ) ליהודים תלמידי חכמים. כאן יכולת לשמוע את ההתנצחות שבין אברהמ׳ל סקשיניה לבין ה„קדלובר" על „ש"ך׳ מוקשה, כשאחר מבטל כעפרא את סברתו של השני; או כשיענקל השירדזאי — מאברכי חסידי אלכסנדר ה„שרופים" — מתווכח בקולניות בנושא של חסידות עם אביגדור „השחור" (דער שווארצער וויגדור אברמסון) — תוך כדי לגימת כוס „מים־חיים".

אולם הסימן המובהק ביותר שאיפיין את דמותה „וילון של מעלה" היה המחזה הבלתי נשכח, כשיצאת השכם בבוקר, כשהרחובות עדיין שרויים בחושך, ובפרט בחורף כשהכפור והשלג משתוללים בחוץ, וזאטוטי ישראל צועדים המוניות המוניות אל ה„חדר", רגליהם הקטנות בוססות בבוץ ובשלג, הם נאבקים עם קורי השינה הנסוכים על עיניהם, אבל אל ה„חדר" יש ללכת. לפעמים לא היה בבית לחם לאכול, אבל שכר לימוד עבור הילד היה יותר מאשר הכרח. נזכיר כאן לדוגמה את ר׳ דוד גרומן שהביא במיוחד מלמד עבור ילדיו מיאדובה הרחוקה שבמחוז מלקין — את ר׳ זכריה ליטוואק (בהמלצת הרב ר׳ מנדל גרינברג).

אכן חלוצה היתה וילון בשטח החינוך המאורגן בפולין החרדית. עוד בשנת תרע"ז (1917) נוסד בוילון חדר „יסודי התורה", ביזמתו של העסקן החרדי — אחר כך מנהל הבנק — ר׳ אברהם בסר. עסקן צעיר ונמרץ זה, אשר פעל רבות בכל שטחי החיים הציבוריים בעירנו, השקיע אז את כל מרצו בארגון מוסד חינוכי זה, וגם זכה להישגים נכבדים.

בשנת תרע"ט (1919) הוזמן לנהל את ה„חדר" המחנך הצעיר ר׳ זלמן יענקלביץ (אשר התפרסם כאן בארץ כמנהל הכללי של ה„חינוך העצמאי" ואחר כך כחבר הכנסת זלמן בן־יעקב). נציין כאן פרט פיקנטי: שיטותיו הפדגוגיות המודרניות של ר׳ זלמן יענקלביץ עוררו בהתחלה חשדנות בוילון, ובין האברכים התחילו אפילו לרנן שהוא מחזיק בספרות „פסולה". בשבת אחת בבוקר, בזמן ה„הפסקה" (בין שחרית למוסף), ערכו חיפוש בחדרו. בראש המחפשים עמד רבי משה ירוחם מורגנשטרן (בן בנו של הרבי מקוצק). ואכן מצאו וגם החרימו „שלל" ספרות חשודה, אשר התברר אחר כך שהיא ספרות פדגוגית כשרה למהדרין, אבל בינתיים הספיק ר׳ זלמן לספוג „משכנתא" כדבעי.

ר׳ זלמן ניחן בחוש טבעי להבנת נפש הילד והנהיג „חידושים" רבים. כך למשל הכניס את לימוד התנ"ך לתוכנית הלימודים ואכן, יש לציין שהמחזורים שלמדו אצלו מצטיינים בידיעת התנ"ך (דבר שלא היה עד אז). כן הנהיג לימוד „דברי ימי ישראל" ע"י סיפור קורות עמנו. זאת לא עשה על חשבון לימודי הקודש; אחרי גמר הלימודים, בערב, התישב עם הילדים והיה מספר להם, והילדים ישבו פעורי פה ודרשו עוד ועוד, כי אכן ידע זלמן מה ואיך לספר. כחמש שנים עמד ר׳ זלמן בראש „יסודי התורה" בוילון, ועם עזבו השאיר בית ספר מסודר ומאורגן כהלכה.

מילא את מקומו ר׳ דוד בומאץ, עסקן צעיר ומוכשר (ממיסדי ומנהיגי פועלי אגודת ישראל בפולין). גם הוא כקודמו הקדיש את כל זמנו לשיפור רמת הילדים.

אחריו בא ר׳ חיים־דוד רוזאניס, מחנך צעיר, שקט ופיקח. גם הוא הכניס הרבה חידושים ותמריצים בניהול החדר. זכורני כמה „קינאת סופרים״ עוררה בנו העובדה שפייביש כץ ואליהו אהרונוביץ קיבלו פרס עבור שקידתם את הספר „מצות השם״. הדגש הושם על השקידה ולא על הכשרון. בימיו התחילו לערוך טיולים. גם העונשים נעשו יותר חינוכיים ומובנים לנפשו של הילד.

במסורת קודמיו המשיך ר׳ יעקב ויספלנר.

עדות להצלחת החדר היו מאות בחורי ישיבה מיוצאי וילון בכל רחבי פולין. כמעט לא היתה ישיבה בה לא השתתף בחור וילונאי.

אירגונים

וילון נחשבה בשעתו למבצר של אגודת ישראל. עד כמה שגדולי ישראל ייחסו חשיבות לביסוסו של אירגון זה בוילון, יוכיח מכתבו של האדמו״ר זצ״ל מגור אל החסיד הישיש ר׳ משה׳לה גליקסמן. וזו לשונו:

ב״ה ידידי הנגיד והחסיד מ׳ משה גליקסמאן בוילון ה׳י ויזרח אחדשה״ט

כאשר הנני מן המחזיקים חברת שלומי אמוני ישראל ומכיר בנחיצות המוסד ואשר החוב להחזיק בה לתמכה ולסעדה בגוף ובממון והיא לחיזוק תוה״ק נגד המת־פרצים להרוס הדת, ומאוד אתפלא על בניך שיחי׳ שיעמדו עוד מרחוק כי אותך אני מלמד זכות כי בדור שלפנינו לא ידעו מכל זה אבל הצעירים היודעים אשר האורב מחפש בחדר ללכוד כל הולכי תום עליהם מוטל החוב להתאחד ולאזור חיל ולהציל אשר נוכל להציל.

א״ד ידידך דו״ש וש׳ בניך שי׳ ומבקש בכל הנ״ל מכם

אברהם מרדכי אלתר מגור.

(אוסף מכתבים של האדמו״ר מגור, מכתב כ״ג ע׳ 30).

ואכן בניו של ר׳ משה׳לה גליקסמן, ככל יתר חסידי גור בוילון, היו מסורים בלב ובנפש לביסוס מעמדם של „אירגוני אגודת ישראל״ בוילון, אשר התבטא הן בדאגה לכל המוסדות החינוכיים כגון ה„חדר״ ו„בית יעקב״ — עליהם שמרו כעל בבת עינם — והן בהשפעה על המוסדות המוניציפאליים (הקהילה והעיריה אשר נציגי ארגוני אגודת ישראל היו מיוצגים בהם בכבוד).

„פועלי אגודת ישראל״. נוסד בוילון בשנת תרע״ט (1919) בשם „פועלי אמוני ישראל״ על ידי ר׳ זלמן יענקלביץ, דוד בומאץ, אברהם מרדכי רוגובי ואחרים. היה זה ארגון חי ותוסס, מורכב רובו ככולו מצעירים, פועלים ופקידים, ביניהם אחוז גדול של תלמידי חכמים וחובשי בית המדרש. בשנת תרפ״ב (1922) חכרו חלקת אדמה אצל מאיר בוברובסקי ואירגנו חוה חקלאית בה הכשירו עצמם לעליה לארץ ישראל. התוכן העשיר ורב ההיקף וצורת האירגון עוררו יחס של כבוד ואהדה גם אצל אירגוני הפועלים הלא־דתיים.

התקיימו שעורי ערב ובוקר בתלמוד וכו׳, בשבת התקיימו הרצאות (מלבד הרצאות אורחים באמצע השבוע), מנין קבוע התקיים בסניף האירגון, מסיבות רבות תוכן נערכו במסגרת הפעילות החברתית. במסגרת זו נכללה גם קופת גמ״ח שעזרה רבות לחברים (ושאינם חברים) במצוקה. החברים גם אירגנו והתנדבו למגביות שונות. כך למשל תרמו

הועד של „פועלי אגודת ישראל״

דער קאָמיטעט פון „פועלי אגודת ישראל״

עומדים — שטייען: י. יעקובוביץ, מ.א. טזבירוביץ, מ. דרוזדזיק, ש. יוסקוביץ.

יושבים — זיצן: ח. יעקובוביץ, ש.י. לשציק, ד. שייקביץ.

חברי „פועלי אגודת ישראל" למען „קמחא דפסחא" בצורה מקורית, כלומר כל החברים גוייסו — מדי שנה — לאפיית מצות ושכר עבודתם נתרם לטובת המגבית הנ"ל.

ספריה עשירה — שהוקמה מתרומות חברים — עמדה לרשות הסניף. נערכו גם טיולים ופגישות עם חברים מסניפים אחרים. יש לציין שבין החברים היו בעלי יכולת וכושר ביטוי אשר חיברו מחזות וכתבו תסכיתים וסיפורים. במיוחד יש לציין את הלהקה הדראמטית שעל יד מחלקת התרבות של הסניף, שעמדה על רמה גבוהה ביותר. בין היתר הוצגו בהצלחה על ידי להקה זו המחזות „המפוטר" בבימויו של מר קאלכשטיין (מפרי עטו של חברנו ר' שלמה גרינפלד), „שואב המים", „די ארעמע ארבעטער שטוב" ועוד.

בראש הסניף עמדו החברים: הרצל גולדברג, דוד בומאץ, שמואל יוסף לשציק, דוד שייקביץ, מאיר דרוז'דזיק, חיים יעקובוביץ, שלמה יוסקוביץ, שלמה גרינפלד ואחרים.

בעיקר הצטיינו החברים בפעילותם למען ארץ ישראל. עשרות חברים יצאו לנקודות הכשרה וחלק מהם אף זכה לעלות ארצה והם נמצאים אתנו היום.

„צעירי אגודת ישראל". סביב אירגון זה התלכדו בעיקר בחורים חובשי בית המדרש אשר תורתם — אמונתם. גם אירגון זה רשם דף מזהיר בתולדות הנוער הדתי בוילון. עם התגברות הכמיהה לארץ ישראל יצאו עשרות חברי האירגון לנקודות הכשרה בהתכוננם לעלות ארצה. פעילות אינטנסיבית בשטח לימוד התורה נעשתה על ידי האירגון. חברי „צעירי אגודת ישראל" גם החדירו את הרעיון ההתישבות בארץ ישראל בין בחורי הישיבה.

בראש הסניף עמדו החברים: משה בריש אייבשיץ, ישראל וולצקי, יעקב וחנוך קרימלובסקי, שמואל וזאב גרין, ברילאנט ואחרים.

„בנות אגודת ישראל". כמו יתר אירגוני „אגודת ישראל" כן ה„בנות" הצטיינו בפעילות מגוונת ותוכן עשיר. נערכו הרצאות ושיעורים בשטח הרעיוני וההכרה הדתית. פעילות חברתית נרחבת בשטח החברתי והסוציאלי. ה„בנות" הצטיינו מאד בפעילותן למען ישוב ארץ ישראל והמגביות לטובת מטרה זו.

בראש הסניף עמדו החברות הגב' זנדברג, המורה הגב' אונגר, פ. הורוביץ, ארנדרציק ואחרות.

מן הראוי היה לייחד את הדיבור בנפרד על כל אישיות שפעלה בעירנו, שהרי כל אחד בנפרד היה בבחינת „עולם מלא", אולם מאחר שדבר זה אינו אפשרי, נסתפק בכמה ציונים היכולים לשקף במידת־מה את האישים ואת הנוף החברתי שבו פעלו.

חברי „צעירי אגודת ישראל"

אַ גרופּע חברים פון „צעירי אגודת ישראל"

קבוצת „בנות אגודת ישראל"
מלמעלה למטה — מימין לשמאל

שורה א': יעקובוביץ רבקה, בלאו גולדה, יוסטמן הנדל, באומץ הילדה, גלברט בילה, צינמן פסה, פרפורט, גראומן מרים, טוביאשביץ רבקה, גניסלאב פרימט.

שורה ב': גרין מאשה, פריידנרייך חנה, שילסקי, יעקובוביץ ח., גרין אסתר, אלקאן גיטל, בראם מאשה, ברילנט א. ח., ברום חדוה (אייבשיץ), אהרונוביץ טויבה, אורנבך.

שורה ג': בסר ליבה, סרברניק זיסל, המדריכה פייגה זנדברג, המורה מ. אונגר, הורוביץ מאשה, קליידרמן, פריידנרייך שרה, זנדל אסתר.

שורה ד': ומספלנר גיטל, סטוביצקי אלקה, רוזנבלט אסתר, הורוביץ אסתר, אהרונוביץ פרידה (ליכטנבוים), כתריאל ליבה, ליפשיץ חוה.

בנות „אגודת ישראל" עם המורה ה. מ. אונגר

„פועלי אגודת ישראל״ בשנת 1932

קבוצת חברים של „צעירי אגודת ישראל״ לקראת עלייתם לא״י של י. בוברובסקי, י. ברום, מ. מ. לבקוביץ

אַ גרופּע חברים פון „צעירי אגודת ישראל״ אין יאָר 1939

אליהו כץ (באָסטאָן, אַמעריקע)

דאס לומדישע און קולטורעלע שטעטל וויעלון

דער רוב דאָרטיקע יידן זענען געווען תלמידי־חכמים און אנשי השכלה, אייניקע אויך מחברים פון ספרים תורניים; אויך זשורנאַליסטן, צייטונגס־רעפּאָרטערן און ליטעראַטן. די רבנים האָבן זיך דאָרט אויסגעצייכנט ווי לומדים פון יידנטום, ווי דער בעל „הפלאת נדרים" — הרב יוסף הלוי קאַמיאַנער זצ"ל, הרב שלמה סרעברניק, הרב ר' מענדל גרינבערג און הרב ר' חנוך יוסטמאַן זצ"ל; לומדים, גאונים, ווי ר' אברהם נפתלי גאָלדבערג, דער מחבר פון ספר „מעשה זית", ר' הע־נעך באַרנשטיין (וואָליער), מחבר פון ספר „סימני מלתא" און נאָך פיל גרויסע לומדים במשך אַלע דורות. אין בית־מדרש האָט מען געטראָפן אין אַ פשוטן וואָכן־טאָג האָרעפּאַשנע יידן פאַרטיפט אין אַ בלאַט גמרא, אָדער לערנען אַ שווערע סוגיא. וויעלון האָט געהאַט תלמידי־חכמים און משכילים, אַ יידישע באַוווסטזיניקע יוגנט פון רעכטס ביז לינקס האָט גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין יידישן קולטורעלן לעבן.

דאָס שטעטל וויעלון האָט געקענט זיין אַ מוסטער מיט אירע חדרים און דערציונגס־אַנשטאַלטן — די אָרטאָדאָק־סישע בית יעקב־שול, ביז דער מאָדערנער מיידל־שול ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. פון די שטרענגע לומדישע בחורים אין בית־מדרש און אין די חסידים־שטיבלעך, ביז צום חדר מתוקן פון משה אלחנן דאַנקעוויטש. דאָס חדר „יסודי התורה" מיט עטלעכע הונדערט תלמידים, אַ „יבנה"־שול אונטער דער השפעה פון „מזרחי", ווו די קינדער האָבן געלערנט למודי קודש, עברית און וועלטלעכע בילדונג.

וויעלונער יידן האָבן געשפּאָרט דעם ביסן פון מויל צו קענען צאָלן דעם שכר־לימוד, בכדי זייערע קינדער זאָלן באַ־קומען די געהעריקע דערציונג. פאַר די גאַנץ אָרעמע קינדער האָט די חברה „תלמוד תורה" געצאָלט דעם שכר־לימוד און אויך געזאָרגט פאַר זייער באַשפּייזונג, און די חברה „מלביש ערומים" — פאַר זייער באַקליידונג.

צדקה און הילפס־אַנשטאַלטן אין וויעלון

דאָס שטעטל האָט געמעגט זיין שטאָלץ מיט דער פילאַנ־טראָפּישער הילף אויף יעדן געביט: דער מוסטערהאַפטער „הכנסת אורחים"־ אַנשטאַלט האָט געשמט מיט זיינע שיינע מעשים. יעדער וואַנדערנדיקער „אורח" האָט באַקומען אַ ציכ־טיק געלעגער, צו עסן צו דער זאַט און נאָך דערצו אַ שיינע נדבה. ער האָט נישט געדאַרפט זוכן קיין נאַכטלעגער אין בית־מדרש אויף אַ באַנק, אָדער אויפן מקוה־קעסל, ווי אין די אַמאָליקע צייטן.

די „לינת הצדק"־אינסטיטוציע האָט באַזאָרגט אומזיסט מעדיצינישע הילף, אַ דאָקטאָר, רפואות אד"גל פאַר אַלע נישט פאַרמעגלעכע מענטשן. מער פאַרמעגלעכע מענטשן האָבן אויך דאָרט געקענט באַקומען רפואות צו ביליקע פרייזן.

פרחי „אגודת ישראל"

די יוגנט־גרופּע ביי „אגודת ישראל"

די חברה „ביקור חולים" האָט געשיקט אירע מענטשן צו נעכטיקן ביי קראַנקע, צו העלפן און דערמוטיקן די קראַנקע און זייערע פאַמיליעס; די חברה „מנחם אבלים" האָט גע־טרייסט מיט האַרציקע ווערטער, און אויך מיט מעשים די טרויערנדיקע משפחות, נאָך אַן אומגליק; די „חברה קדישא" האָט געטון דעם חסד־של־אמת מיט איבערגעגעבנקייט און פאַרזאָרגט נפטרים פון נישט־פאַרמעגלעכע מיט אַלע צרכי קבורה; ס'האָט אויך עקזיסטירט אַ חברה „נותן לחם", וואָס האָט פאַרזאָרגט און געשיקט אין שטוב שפּייז־פּראָדוקטן, באַזונדער לכבוד שבת; די חברה „האַלץ" האָט פאַרטיילט האָלץ און קוילן פאַר אָרעמע משפחות אין די ווינטער־חדשים; די חברות „סומך נופלים" און „גמילת חסדים" און נאָך פאַר־שידענע געהילפס־קאַסעס, האָבן געגעבן קליינע, אָנפּראַצענ־טיקע הלוואות, בכדי צו העלפן אַ געפאַלענעם צוריק אויפ־צובויען זיין עקזיסטענץ.

עס לאָזט זיך נישט גלייבן, אַז דאָס אַלץ איז מיט אַ מאָל חרוב געוואָרן און עקזיסטירט שוין נישט מער אין דער וועלט.

בתו של הרב יוסטמאן זצ"ל עולה לארץ ישראל, בשנת 1938. נפרדים ממנה הרבנית דבורה מאטל, המשפחה, קרובים וידידות.

הרב יוסמאַנס טאָכטער איז עולה קיין א"י אין יאר 1938 ס'גע־זעגנען זיך די רביצין דבורה מאטל, די משפחה און זייערע קרובים און פריינדינס.

קבוצת נשים דתיות נפרדות מידידה, בעת עלייתה לארץ ישראל, בשנת 1938.

אַ גרופּע רעליגיעזע פרויען געזעגנען אַ פריינדין ביים עולה זיין קיין א"י, אין יאָר 1936.

מ. מענדלעוויטש

רעוואלוציאנערע באוועגונגען אין ווילעון

אין אָנהויב פון דעם יאָרהונדערט בעת דער רעוואָלוציע אין די יאָרן 1905־1906 האָבן זיך אויך אין ווילעון אָרגאַניזירט קאָנספּיראַטיווע קרייזלעך פון יידישע יוגנטלעכע, וועלכע האָבן פּראָטעסטירט קעגן דעם הערשנדיקן צאַרישן רעזשים. אין דער יידישער גאַס האָט מען זיי גערופן „אחדות". זייערע אָנהענגער זענען געווען יוגנטלעכע, זין און טעכטער פון בעלי־מלאכות, קרעמער און פון נישט פאַרמעגלעכע עלטערן. ס׳זענען אויך אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אַ גרופּע בית־המדרש בחורים, זין פון חסידישע היימען, אַ באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט האָט צו זיך צוגעצויגן דער בית־המדרש־בחור הערשל, דער זון פון נח זעלקאָוויטש. ער האָט גע׳שמט אין שטאָט אַלס למדן. הערשל איז געוואָרן אַ טיכטיקער אָרגאַניזאַטאָר, דער מנהיג פון דער גרופּע, ער האָט געהאַט אָראַטאָרישע פעאיקייטן און געהאַלטן פלאַמפייערדיקע רעוואָלוציאָנערע רעדעס אויף פאַרזאַמלונגען און דעמאָנסטראַציעס פון מאַסן אַרבעטס - און פאָלקס־מענטשן — פּאָלאַקן און יידן — וועלכע זענען פאַרגעקומען אויפן נייעם־מאַרק און אויך אויפן פּלאַץ „שובעניצע", ווו ס׳האָבן זיך געפונען די קברים און דער דענקמאָל פון די געפאַלענע אויפשטאַנד־קעמפער אין יאָר 1963.

די רוסישע פּאָליציי, וועלכע האָט לכתחילה נישט געשטערט די דעמאָנסטראַציעס און פאַרזאַמלונגען, האָט גאַנץ אומדערוואַרטעט אָנגעהויבן שטאַרק צו רודפן די פאַרדעכטיקע און פּאָליטישער טעטיקייט, אַרעסטירט צענדליקער פערזאָנען (פּאָליאַקן און יידן), אָנהענגער פון: פּ.פּ.ס., „בונד" און ס.ד. און זיי איינגעזעצט אין דער שעראַדזער תפיסה. צווישן די אַרעסטירטע האָט זיך געפונען הערשל זעלקאָוויטש.

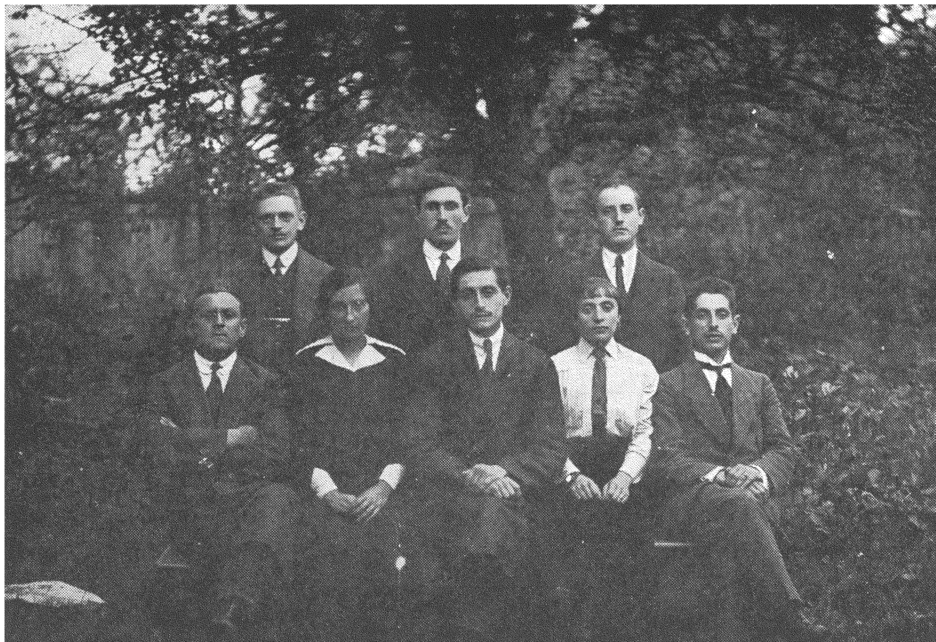
די גרעסטע שטראָף האָט באַקומען אברהם לעווקאָוויטש, דער זון פון צדוק טיטנמאַכער, נאָכן אָפּזיצן מער פון אַ יאָר צייט אין דער שעראַדזער טורמע, איז ער פאַרשיקט געוואָרן אין דעם ווייטן און קאַלטן סיביר. אברהם צדוק׳ס האָט נישט געהאַט קיין געלט־מיטלען, אָדער ווער ס׳זאָל אים אויסלייזן פון דער רוסישער פּאָליציי וועלכע האָט זייער ליב געהאַט שוחד.

ערשט אַ קורצע צייט פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער

עסקני ה„בונד" — בונדישע טוער

מימין — רעכטס: פעלטא, נחום קלינאָווסקי, שלמה איצקאָוויטש, יהושע איצקאָוויטש, מרדכי ליפּקאָוויטש.

„פאַמיליע צבי" מאת פינסקי, הוצג ע"י החוג הדרמטי של ה„יוגנט-פאַראיין"

„פאַמיליע צבי" פון דוד פינסקי — אויפגעפירט דורכן דראַמאַטישן קרייז ביים „יוגנט פאַראיין" (1916)
שורה עליונה (מימין) — ערשטע רייע (רעכטס): דניאל ווייסקאל, בליצבלוי, נחום קלינאָווסקי;
יושבים — זיצן: יענקל לעווקאָוויטש, פערל הערשבערג, מאַנעלע בערמאַן, בליצבלוי, פייטל כמוראַ.

וועלט-מלחמה, איז אברהם געוואָרן באַפרייט און צוריק-געקומען קיין וויעלון פיזיש צעבראָכן און פאַרביטערט.

דורך די רדיפות פון דער מאַכט — איז פון טאָג צו טאָג שוואַכער געוואָרן די רעוואָלוציאָנערישע באַוועגונג. די געוועזענע טוער, וועמען די פּאָליציי האָט גוט געקענט, זענען זיך צעפאָרן אין די גרעסערע שטעט און אַ טייל אויך עמיגרירט קיין אַמעריקע און אַנדערע לענדער. אַנדערע האָבן בכלל פאַרלאָזט די באַוועגונג און צוריקגעקערט זיך צום אַלטן לעבנס-שטייגער, זענען אָבער נאָך געבליבן געטרייע אָנהענגער און געבילדעט דעם אַוואַנגאַרד פון „בונד" און אַנדערע סאָציאַליסטישע גרופּירונגען אין די שפּעטערע יאָרן ביי אונדז אין שטאָט.

„בונד"

די בונדיסטן ביי אונדז אין שטאָט זענען געווען צווישן די ערשטע אַקטיוויסטן אויפן פּראָפעסיאָנאַלן געביט אין יענער צייט, זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט אין קאַמף פאַר אַ העכערן אַרבעטס-לוין און אַן 8 שעה'דיקן אַרבעטס-טאָג פאַר אַרבעטער פון דער נאָדל-בראַנדזע (שניידער פון אַלע קאַטעגאָריעס), קאַמאַשן-שטעפער און אויך אַנדערע פאַכן. די פאָדערונג פון 8 שעה'דיקן אַרבעטס-טאָג אין יענע צייטן איז אויסגעקומען ווי אַן אילוזיע, ווייל דער מינימאַלסטער און „נאָרמאַלער" אַרבעטס-טאָג איז דעמאָלס געווען אין דער נאָדל-בראַנזשע פון 12 ביז 14 שעה, און אָפט — נאָך מער. צוליב די אַרויסגעשטעלטע פאָדערונגען זענען אָפט אויסגעבראָכן שטרייקן און ערנסטע קאָנפליקן צווישן די קעמפנדיקע צדדים.

שוין דער אָנהויב איז געווען שווער. מיט דער צייט זענען די אויסגעקעמפטע פאָדערונגען פון די אַרבעטער געוואָרן אַ נאָרמאַלע דערשיינונג.

*

פון יאָר 1915, און אין די שפּעטערע יאָרן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, האָט די בונדישע גרופּע צובאַקומען אייניקע נייע אָנהענגער און טוער פון לאָדזש און אַנדערע שטעט. זיי זענען געווען טעטיק בעיקר אויפן געזעלשאַפטלעכן און און קולטורעלן געביט. אַ קורצע צייט האָבן זיי געהאַט אַן השפעה אין דער פאַרוואַלטונג פון „יידישן יוגנט-פאַראיין" און אויסגעפירט פאַרשידענע אימפּרעזעס; טעאַטער-פאָרשטעלונגען אונטער דער רעזשי פון מאַנעלע בערמאַן, און בשותפות'דיקע פאָרשטעלונגען פון דער דראַמאַטישער סעקציע פון טשענסטאָכאָוו; פאַרשפּרייט די בונדישע פּרעסע „לעבנס-פראַגן" (שפּעטער די „פאָלקס-צייטונג") און אויך איינגעאָרדנט פאַרלעזונגען א.א.וו.

סוכות צייט 1916 האָבן די בונדיסטן פאַרלאָזט דעם

„יוגנט פאַראיין" און אַנגעפירט זייער טעטיקייט צוערשט אין פריוואַטע וווינונגען, שפּעטער אין אייגענעם לאָקאַל. זיי האָבן זיך אויך באַמיט צו שאַפן אַ ביבליאָטעק.

די אַקטיווע בונדישע טוער זענען געווען: נחום קלינאָוו־סקי, מאַנעלע בערמאַן, מרדכי ליפּקאָוויטש, פּערל הערש־בערג, אהרון פּילצער, שלמה איצקאָוויטש, יהושע איצקאָ־וויטש, דוד יאַקובאָוויטש און אַנדערע.

אברהם אַראָנאָוויטש און אפרים ראָזענבערג זענען אויך געווען טעטיק און פיל געלייסטעט פאַרן „בונד" אין וויעלון אין פאַרשידענע צייטן, און יעדער פון זיי — אויף זיין געביט.

אין די צוואַנציקער און דרייסיקער יאָרן איז זייער טעטיקייט שוואַכער געוואָרן. אַ געוויסע צאָל חשובע חברים און סימפּאַטיקער האָבן פאַרלאָזט וויעלון און עמיגרירט אין אַנדערע לענדער. נייע חברים, איבערהויפּט יוגנט, זענען נישט צוגעקומען, די איבערגעבליבענע חברים, אַרבעטער, זענען געוואָרן זעלבסטשטענדיקע האַנטווערקער. ס'איז כדאי צו באַצייכענען, אז אין זייערע האַנטווערקער וואַרשטאַטן איז נישט פאָרגעקומען קיין סיכסוכים מיט די אַרבעטער, להיפּך — די באַציונגען זענען געווען אנשטענדיקע, קאָרעקטע און אפילו חבריש־פריינטלעכע.

קאָמוניסטן

די קאָמוניסטן אין וויעלון זענען געווען טעטיק אין די צוואַנציקער און דרייסיקער יאָרן. זייער הויפּט־אויפגאַבע איז געווען צו פאַרשפּרייטן קאָמוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע־ליטעראַטור, מיטן ציל, צו דערווערבן וואָס מער אַנהענגער, חברים און סימפּאַטיקער.

זיי האָבן געשאַפן קאָנספּיראַטיווע קרייזן פון קלענערע גרופּן, פון יוגנטלעכע אַרבעטער. טיילמאָל איז זיי געלונגען צו ווערבירן איינצעלנע מיטגלידער פון אַנדערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און אויך פון דער שטודירענדער יוגנט, סטודענטן און גימנאַזיסטן, דער גרעסטער טייל פון זיי — זין און טעכטער פון פאַרמעגלעכע עלטערן.

די קאָמוניסטישע טעטיקייט איז געוואָרן פאַרפאָלגט דורך דער פּוילישער מאַכט, זייער אָפט זענען פאָרגעקומען רעווי־זיעס, אַרעסטן און משפּטים, וואָס האָבן זיך געענדיקט מיט שווערע תפיסה־שטראָפן.

אַ באַזונדערן שטאַרקער רושם אין יענער צייט האָט געמאַכט דער פאַקט, וואָס איינצעלנע אַנהענגער פון קאָמוניזם האָבן פאַרלאָזט וויעלון און עמיגרירט קיין סאָוויעט־רוסלאַנד.

חוג דרמטי מוילון וצ'נסטוכוב בהצגות משותפות בוילון בשנת 1916

וויעלונער און טשענסטאָכאָווער דראַמאַטישער־קרייז אויף בשותפות'דיקע טעאַטער־פאַרשטעלונגען אין וויעלון (1916)

יעדער איינער פון זיי — באַזונדער און דורך פאַרשידענע וועגן, אָבער דער ציל און דער ווונטש איז געווען ביי זיי — דערזעלבער: צו לעבן אין אַ נייע וועלט, אין אַ לאַנד פון אמת און פרייהייט.

איינער פון זיי, הערשל עלקאַן, וואָס האָט געשטאַמט פון אַ חסידישע משפחה, ער האָט באַקומען אַן עקסטרעם רעליגיעזע דערציונג, דערנאָך איז ער אַריבער צו השכלה און צום סוף געפונען זיין אָרט אין די קאָמוניסטישע רייען.

אַ קורצע צייט שפּעטער, זענען אַרומגעגאַנגען אין שטאָט פאַרשידענע קלאַנגען וועגן זייער גורל. דערנאָך זענען שוין אָנגעקומען ידיעות, וועלכע האָבן גורם געווען צער און פאַרצווייפלונג. קיין שום לעבנס־צייכן איז פון זיי שוין מער נישט געווען...

זייערע אַמאָליקע חברים, פריינט און משפחות האָבן מיט גרויס צער באַדויערט זייער טראַגישן סוף.

*

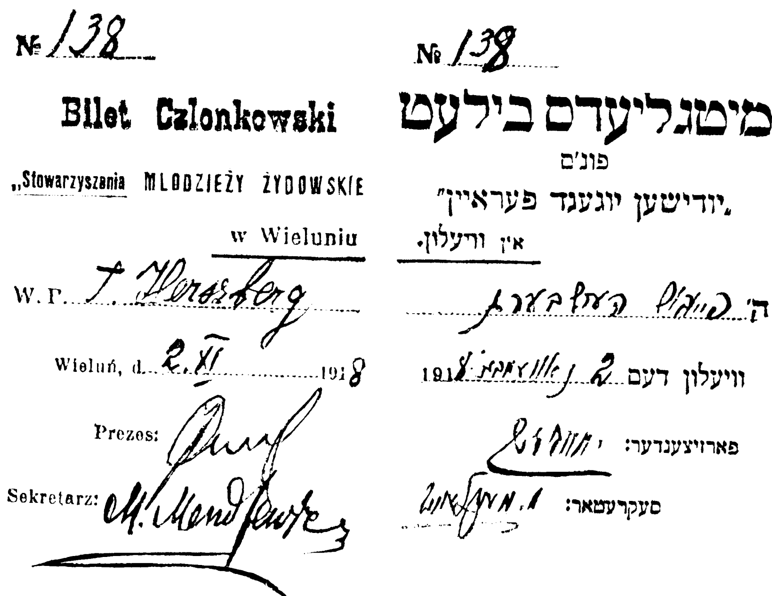
סאַמעק קורלאַנד, געוועזענער חבר פון „השומר הצעיר“, שפּעטער טעטיק ביי די קאָמוניסטן, איז געפאַלן אין קאַמף קעגן די דייטשע נאַציס. די פוילישע רעגירונג, נאָך היטלערס מפּלה, האָט אים באַשאַנקען מיט אויסצייכנונגען פאַר זיין העלדישקייט און אויך באַערט מיטן אויפשטעלן אַ דענקמאָל אויף זיין נאָמען אין וואַרשע.

№60
Bilet Członkowski
„Stowarzyszenia Młodzieży Żydowskiej"
w Wieluniu
W.P. B. Federman
Wieluń, d. 1915
Prezes:
Sekretarz:

№60
מיטגליעדס בילעט
פונ'ם
„יודישען יוגענד פעראיין"
אין ווייעלון
1915 דעם וויעלון
פארזיצענדער:
סעקרעטאר:

כרטיס חבר משנת 1915

מיטגליד־קאַרטע פון יאָר 1915

№138
Bilet Członkowski
„Stowarzyszenia MŁODZIEŻY ŻYDOWSKIE
w Wieluniu
W.P.
Wieluń, d. 1918
Prezes:
Sekretarz:

№138
מיטגליעדס בילעט
פונ'ם
„יודישען יוגענד פעראיין"
אין ווילון.
ה׳
1918 דעם ווילון
פארזיצענדער:
סעקרעטאר:

כרטיס חבר משנת 1918

מיטגליד־קאַרטע פון יאָר 1918

מיצירותיו של שמעון הורונטשיק

פון שמעון האראנטשיקס שאפונגען

חלק שביעי

זיבנטער טייל

חלק שביעי — זיבנטער טייל

תוכן / אינהאלט

אין דער „אַנטאָלאָגיע פון דער יידישער פּראָזע אין פּוילן צווישןביידע וועלט-מלחמות״ — אַרויסגעגעבן פון י. י. טרונק און אהרן צייטלין (ניו-יאָרק 1946) געפינען זיך די בעסטע ליטעראַרישע שאַפונגען פון דער דערמאָנטער תקופה.

אין דער זאַמלונג געפינט זיך אויך שמעון האָראָנטשיקס גרעסערע דערציילונג „גאָטס משפּט״, וואָס איז באַזירט אויף אויטענטישע זכרונות וועגן געשטאַלטן און טיפּן פון זיין היימ-שטאָט וויעלון.

האָראָנטשיקס שפּראַך איז רייך אין פּסיכאָלאָגישע און מאָלערישע עלעמענטן און דאַבײ ביז גאָר פאָלקסטימלעך — דאָס איז די קונסט פון פּשטות.

מ. ג.

שמעון האָראָנטשיק

גאָטס משפּט

אַלס קראַנץ אויף די קברים פון מיין פאָטער ברוך, דער זון פון אברהם־ישראל, געלעבט און געשטאָרבן אין דער שטאָט וולוין (וויע־לון), און מיין מוטער ראַצע־רבקה, די טאָכטער פון אברהם־אליהו וואָלקאָוויטש פון קאַליש, פוילן, — אומגעקומען אין קיעוו, אין די צייטן פון פּעטלורע.

ש מ ע ו ן

ס׳איז אויפגעשווומען אין מיין זכרון אַ מעשה, וואָס ליגט שוין ווייט, ווייט הינטער מיר. אַ געשעעניש אין מיין משפּחה, אין מיין געבוירן־שטאָט וויעלון, וואָס אַ טייל דערפון האָב איך געהערט דערציילן און אַ גרויסן טייל אַליין מיטגעלעבט.

*

א. אברהם־ישראל דעם וואַלד־שרייבערס קומען אין שטאָט

ווען דער וואַלד־שרייבער אברהם־ישראל האָט זיך גע־ברענגט צו ציען פון וואַלד אין שטאָט אַריין, האָט ער געהאַט זיין אייגנס אַ ווייב מיט דריי טעכטער, צוויי זין, אַ ביסל אָפּ־געשפּאָרט געלט, נאָר האָט נישט געוווּסט צו וואָס זיך צו נעמען.

אין די יונגע יאָרן, באַלד נאָך דער חתונה, האָט עס אברהם־ישראלן שטאַרק געצויגן צו דער שטאָט, צו דער עדה יידן, אוועק צעלאָזן זיך צום רבין קיין קאָצק, נישט איינער אַליין פון וואַלד ווי אַן אַרענדאַר, נאָר מיט נאָך יידן, „ברוב עם״. אַ פאַריתומטער, אַ פאַרצערטער, אַן איינזאַמער, האָט ער געלעבט אין זיין הילצערן שטיבל אין וואַלד. אָבער פּרנסה איז געווען בריווח און אָן קנאה. דאָס יינגע ווייבל זיינס איז געווען צופרידן פון דעם לעבן, זיך גאָר בעסערס נישט גע־וווּנטשן. מיט איר גאָר צו־קליינעם וווּקס, טאָפּלט הויקערל פון פאָרנט און פון הינטן און נישט שיין פּנים, האָט זי די שטאָט נישט נויטיק־געהאַט, און אַז דער מאַן האָט אַ פאַרבענקטער אַרויסגעקוקט דורכן שייבל ווייט נאָכן וואַלד צום טראַקט, וואָס פירט אין דער שטאָט, האָט זי פאַרשטאַנען, וואָס ער מיינט און עס אים פאַראיבלדיק אויסגערעדט:

— וואָס געפעלט דיר דאָ נישט? דו פאַרגעסט, אַז דו ביסט שוין, קאַנאַהאָרע, אַ טאַטע, מ׳דאַרף פּרנסה, און אָן קמח איז נישטאָ קיין קלויסקעס!

אָט דאָס פאַרגרייזטע ווערטל, עם־האַרציש איבערגעמאַכט פון „אם אין קמח — אין תורה״, וואָס דאָס ווייבל זיינס האָט שוין איבערגענומען פון דער פאַכטערין, וואָס וווינט אין דאָרף, האָט אים אויפסנייע באַוויזן, ווי ער זינקט דאָ, און אַז זיין אשה, דעם יחסנדיקן ליטאָמאַרסקער וויין־שענקערס טאָכ־טער, איז שוין אויך דאָ פאַרגראָבט געוואָרן. און דאָס געמיט אין אים האָט זיך געקאָרטשעט פון צער און ס׳האָט אים ביז ווייטיק געצויגן צו דער שטאָט, צו יידן.

איצט — אַכצן יאָר שפּעטער — ווען דער וואַלד האָט זיך אויסגעלאָזט און אברהם־ישראל האָט זיך געמוזט איבער־ציען אין שטאָט, האָט דער דאָזיקער מקוים־געוואָרענער טרוים מער נישט געלאָקט. עס איז געגליכן געווען, ווי איי־נער, וואָס לעבט־אָפּ אַ לעבן לאַנג אין אָרימקייט און אויף דער עלטער ווערט ער רייך, ווען ער קאָן שוין פון צוגעפאַלענעם עשירות קיין הנאה נישט האָבן, אָדער ווי אַ פרוי, אַן עקרה, וואָס ווערט אויפגעריכט אויף דער שוועל פון איר עלטער, ווען די בריסטן וועלקן שוין.

אברהם־ישראלס אַמאָליקער חלום איז שוין איצט געווען אַן אויסגעוועפּטער. אין קאָצק דער רבי האָט שוין נישט געלעבט; נאָכן פאַרלאָזטן וואַלד האָט זיך געבענקט, ווי נאָך אַ לעבעדיקן נאָענטן. דאָס ענגע דירהלע אין שטאָט איז שטענדיק פול געווען מיט קינדערשע געוויינען און קללות פון דער מוטער. אברהם־ישראל איז איצט געווען אַ מטופּל, גע־האַט יינגלעך און מיידלעך און... אַ ביסל אָפּגעשפּאָרט געלט. נאָך מיט אַ ברוינער באָרד, קוים דורכגעוואָרפן מיט אַ זילבער־הערעלע, האָט ער זיך צווישן די שטאָט־לייט געפילט איינזאַמער, ווי צווישן די ביימער אין וואַלד.

דאָס איבערציען זיך איז אויסגעפאַלן אַרום חודש אלול. דאָס יידישע שטעטל וולוין האָט זיך געגרייט צו די אָנקו־מענדיקע ימים נוראים, אַפילו אין דער לופט האָט זיך דאָס געפילט. די זון איז מיט יעדן טאָג געוואָרן בלאַסער. אין מאַרק האָבן, אין די פרימאָרגנס, טויבן געהיפּט אויף די רויטלעכע פיסלעך און, וואָרקענדיק זייער תפילה שחרית, געקליבן ברעקלעך פון צווישן די נאָך פון נאַכט־ראָסע פייכטע ברוק־שטיינער.

אין די טונקעלע אלול־אָוונטן האָבן גרויסע קלאָרע שטערן גאָטספאַרכטיק געוווּנקען פון הימל, וועלכער האָט אויסגעזען ווי אַ טונקל־סאַמעטן דעקטוך מיט פליטערלעך:

געוווּנקען צו די אײנגאַנצן אין פּרנסה־פּאַרטוענע, פּאַריאַגטע יידן צו גײן פאַרענדיקן דעם טאָג אין שטאַרק באַלויכטענעם בית־מדרש ביי אַ ספר. און פאַרטאָגס האָט דער זעלבער שטערן באַגלייט די פון שלאָף־איבערגעוועקטע יידן ביים גײן אין בית־מדרש צו „ותיקין". און שטערן מיט שטערן האָט זיך איבערגעוווּנקען, נאָך יעדן רוף פון איינגעבויגענעם דניאל שמש מיטן הויכן רוקן און קרומער געשטאַלט, אָנגעטון אין אַ וואַטאָווען דורכגעשטעפּט קורטקעלע מיט אַ קרייקעלע אַרום בויך, גייענדיק אין דער פאַר־באַגינעם טונקלקייט פון גאַס־צו־גאַס מיט אַ לאַמטער אין האַנט און אַ געבינט גרויסע שליסלען פון שול אין דער צווייטער האַנט, בעת ער האָט אויסגעזונגען מיט אַ קול, אַלט ווי דער יידישער גלות און אויך אַזוי טרויעריק ווי דער גלות.

— שטייט־אויף, יידן, צו עבודת־הבורא! שטייט־אויף...

אַנדערש אָבער האָט זי, רייזל, די אשה זיינע, אויפגענומען דאָס איבערציִען זיך אין שטאָט. די אַכצן יאָר זיצן אין דאָרף האָבן זיך איר אין איין טאָג אויסגעוועפּט פון זכרון. זי האָט זיך באַלד דערפילט ווי אַ שטאָטישע, גלייך ווי זי וואָלט גאָר קיינמאָל נישט געווען אין וואַלד, נאָר וואָלט דאָ געזעסן פון שטענדיק אָן. זי האָט זיך באַלד איינגעקויפט אַ פאַק ווייסע וואָל און זיך אַוועקגעזעצט אין מיטן רעדל שכנטעס מיטן באַלעם וואָל שטריקן שקאַרפּעטקעס פאַר „אירן" אויף יום כפור; אַ סך פאַר זאָקן, עס זאָל געניג זיין אויף אַ גאַנץ יאָר אַרויס... אין די ווייבערישע שמועסן האָט זי זיך גלייך אַריינגעפּאַסט, ווי זי וואָלט אין זיי אָנטייל גענומען פון נעכטן־אייערנעכטן. און אַז פון אַן אָפן פענצטער פון אַ חדר, האָבן אַרויסגעשאַלט הייליקע ווערטער פון יידישע קינדער, האָט איר קול, ווי אַלטגעזונס, זיך אַריינגעפּאַסט אין ווייבערישן כאָר:

— ברוך הוא וברוך שמו, אָמן! — און אַ פּרעפּל־צו:

— אין זכות פון די קליינע קינדער, דערבאַרעמדיקער פאָטער!...

יאָ, אָבער אין זיך, טיף אין איר, האָט נישט אויפגעהערט צו טאָטשען דער וואָרעם דער גיפטיקער, אַז זי האָט דריי טעכטער, איז די עלטסטע, מאַשע, שוין זיבעצן יאָר אַלט. זי האָט אַ הויקערל, אַ פּנים מיט אַ רויט נעזל, וואָס איז שטענדיק פייכט און זי רעדט פאַנפעוואַט; די צווייטע, ראָנע, איז אַ נאַשער, פרעסט אַרויס פון די טעפּ, איז פויל צו טון, זיצט אַ גאַנצן טאָג ווי אַ „ליאַלע", טוט נישט די האַנט אין קאַלטן וואַסער אַרייַן. נאָר קריגט זיך מיט די שוועסטערן און זאָגט רק ליגנס, קיין וואָר וואָרט גייט איר נישט פון מויל אַרויס, האָט זי טאַקע אַ צונאָמען „נאַשער־ליגנער". און די דריטע, חנה — די ייִנגסטע — וואָס איז אַלט פערצן יאָר, איז זי אָבער משוגע־מטורף, איין האַנט ווייסט נישט וואָס די צווייטע טוט, דאָס מויל ווייסט נישט וואָס עס רעדט, אַבי עס קלאַפּט... די צוויי יינגלעך, מילא... אָבער צו אַזעלכע מיידן מוז מען האָבן געלט. אָן געלט וועט מען מיט זיי קיין לייטישן שידוך נישט טון און ער, אברהם־ישראל — עס זאָל אים דאָס אָנהייבן צו אַרן! מיט יעדן טאָג ווערט ווייניקער געלט, און ער — גאַרנישט!

— געוואַלט, אברהם־ישראל! געוואַלט געשריגן, פאַרוואָס נעמסטו זיך צו גאַרנישט? מ'עסט דאָך לעבעדיק געלט, מ'וועט דאָך קומען צום בעטל, צו קצבה, מיינע שונאים — גיט זי זיך אַ שטעל פאַר אים אין אַן אָוונט. אַז ער קומט אַהיים פון „שטיבל" און זעצט זיך אַריינקוקן אין אַ ספר ביי אַן אָנגעצונדן ליכט, און זי שטייט פאַר אים מיט די הענט אויפן פעסט אַרומגעבונדענעם בויך מיטן פאַרטוך־בענדל, און פון אומגעדולד נעמט זי זיך קראַצן מיט דער האַנט די קאָפּקופּקע; נערוועז קראַצן און שרייען — מענטשן, גילדענע! אַ מענטש איז אַ מערדער צו אַן אייגן ווייב און קינדער!...

— וואָס ווילסטו זאָל איך טון? צו וואָס זאָל איך מיך נעמען?

— געוועלב מאַכן! — זאָגט זי ווידער דאָס נעכטיקע און אייערנעכטיקע. — נאָך אין וואַלד האָב איך דיר געזאָגט: אין אַ געוועלב איז אַ שטענדיקער גראָשן און די מיידן וועלן זיך אויסלערנען מסחרן.

— טאָ מאַך דיר אַ געוועלב! ווער לאָזט דיך נישט? — זאָגט דער מאַן מיט כעס, פּיפּקעט בייז דעם ליולקע־ציבעך און לאָזט אַרויס וואָלקנס רויך, ווייל ער, אַלס אַמאָליקער „יושב" אין קאָצק, האָט פיינט האַנדל־וואַנדל.

— אַן דיר זאָל איך מאַכן?! — טריפט זי מיטן קאַלטן גיפט — אַן דיר? און דו וועסט זיצן אין שטיבל מיט די „ליידיקגייערס", כ'זאָל נישט זינדיקן מיט די רייד!...

דער מאַן ווענדעט זיך אָפּ געלאַסן:

— אין שטיבל זיצן מיט חסידים שאַדט אַפילו אויך נישט... איך וויל דיר אָבער העלפן אין פרנסה, נאָר נישט אין קיין ווייבעריש קרעמל צו שטיין. אַ האַק האָב איך אַ גוטע, וועל זי אָנשאַרפן און גיין האַלץ האַקן, ס'גייט צום ווינטער, יידן קויפן האַלץ...

זי לאָזט אים אָבער נישט ענדיקן, שטייענדיק קעגנאיבער אים מיט ביידע הענט אויף די באַקעס און מיטן טאַפּלטן הויקערל זעט זי אויס ווי אַ געצווערק.

— ביי מיין לעבן נישט! מיין טאַטע עליו־השלומס איידעם, ר' שמעון ווין־שענקערס אײדעם, וועט נישט ווערן קיין האַלץ־העקער, ווי איטשקע פּאַטשינע! און נישט קיין וואַסער־טרעגער ווי איציק גאַזדע! מיינע טעכטער דאַרפן נאָך לייטי־

שע שידוכים צו טון און... און... — און זי נעמט העשען אין פאַרטוך אַריין.

דאָ קומט עס שוין צום העכסטן פּונקט... אברהם־ישראל קאָן נישט הערן נישט דאָס לאַכן פון אַן אשה און נאָך, כּפל כפליים, נישט דאָס היסטערישע וויינען פון אַ יידענע...

ער לויפט אַרויס פון שטוב אין בלויזן קאַפּל און לויפט אין דער נאַכט אַריין.

ערשט דרויסן די איינגעוויגט־שטילע אלול־נאַכט און קיל ווינטל נעמען אים באַרואיקן... ער גיט אַ דערהויב די אויגן צו די שאַרף־בלינצנדיקע שטערן אַרום דער לבנה... שטיל... שטיל... און אין דער שטילקייט דאַכט זיך צו דערהערן אַ טאָן, אַ געזאַנג וואָס נישט מיטן אויער צו דער־כאַפּן, נאָר גיכער מיטן אויג... אַ שימערדיק געזאַנג צווישן די שטערן אין אין־סוף... עס קומט אים אויפן זכרון דער פּסוק:

„ברן יחד כוכבי בוקר"...

דאָס באַרואיקט אים נאָך מער. און שוין מיט אַ ניגונדל אויף די ליפּן, לאָזט ער זיך זאָרגלאָז גיין נעכטיקן אין „שטיבל" צוזאַמען מיט די אַנגעפּאַרענע אורחים, וואָס שלאָפן צעלייגט אויף די בענק מיט אַ פּויסט אונטערן קאָפּ.

ב. ער קאָן זיך נישט צופּאַסן

בויג־צו דיין אויער, בן־אָדם, און הער: אין אַן אַלט קליין ספר שטייט געשריבן, אַז טעג, אָט די טעג פון דער וואָך, פון חודש, פון יאָר, זענען אין תוך ענלעך צו מענטשן. און דאָס איז ריכטיק: אַזוי ווי מענטשן איז איינער נישט גלייך צום צווייטן מיט כאַראַקטער, פּנים און הלבשה, אַזוי זענען זיך טעג אויך נישט ענלעך; פאַראַנען טעג, וואָס מאַכן פריי־לעך דאָס געמיט און פאַראַנען טעג טרויעריקע, מרה־שחורה־דיקע, ווי אבלים אויפן שבעה־בענקל. אָבער ענלעך זענען זיי זיך צוממייסטן דערמיט, וואָס אַזוי ווי עס איז נישט פאַראַנען אַ מענטש, וואָס זאָל זיין כסלו מרה־שחורה, אָן אַ רגע פרייד, אַזוי אויך איז נישטאָ אַ טאָג, אין וועלכן דיין געמיט זאָל נישט אויף איין רגע כאָטש אויפפלאַמען מיט דער וואַרעמ־קייט פון אייביקן ליכט... און פון אָט דעם סוד ווייסט אברהם־ישראל און דאָס איז דער אייל, וואָס מאַכט העל לייכטן זיין נשמה און קוקט אים פון די אויגן אַרויס, ווי אַ נר־תמיד.

ס'איז אלול. אַפילו דאָ, אין דער פאַרבויטער שטאָט, שיינט די זון מיט איר עצבות פון ערב שטאַרבן און דאָס מאַכט אָפּט ציטערן אין דיין געמיט דעם שטראַל חדוה, עצבותדיקע חדוה. עס ציען זיך און פלאַטערן אין גאַס ווייסע שפּינ־וועבס־פעדעם, דאַכט זיך, וואָס אַזוינס איז שפּינוועבס, — סוף־זומערדיקע שפּינוועבס־פעדעם, וואָס די פּויערים אין דאָרף רופן „באַביע ליאַטאָ"? אין וואַלד כאָטש האָבן זיי זיך געוויקלט אַרום די ביימער און געפלאַטערט דאָרט, ווי רחמים געבעטן — דאָ אין שטאָט, וויקלען זיי זיך אַרום די רעדער פון געלן דודס וועגעלע — דעמדאָזיקן געלן דוד, וואָס זיינע מלבושים זענען שטענדיק ווייס פון אַרומפירן זעק מעל פון דער וואַסער־מיל איבער די שטעטלדיקע קראָ־מען, — פאַרמאָגן אָבער די סוף־זומערדיקע פעדעם אין זייער פלאַטערן אַזעלכעס, אַז דיין אויג טוט פון זיך אַליין אַ קוק צום הימל.

דער הימל איז מאַט־בלוי און טיף, און די זון זעט זיך אָן ווי אַ גאָלדענער טעלער. און לעבן אָט דעם זון־טעלער, אין דער זייט, אונטער דער מאַטער בלויקייט, קוים צו דער־בליקן, פליט אַ שנירל פייגעלעך, מאַכט קוים צו דערבליקן, מאַכט קוים מיט די פּיצעלעך פליגל, פליט־אַוועק און דער־ווייטערט זיך, געזעגנט זיך מיט אונדזערע מקומות. און דאָס אַלץ צוזאַמען גיט ווידער אַ טרעף־אַריין אין דיין געמיט און די מחשבה גיט אַ זינג אין דיר:

„מה רבו מעשיך ד'..."

אָדער דיין אויער באַנעמט אַ שאַל פון אַ פענצטער, אַ קול. תורה פון יינגלעך אין חדר, אַ זינגען און רוישן ביים לערנען, און אָט דאָס קול תורה פון די תינוקות של בית רבן איז ווידער בכוח דיין באַטריבטע מחשבה אַ קערעווע צו טון צום אוצר של שמחה.

...דער שבת־טאָג איז אַוועק טרויעריק. יאָ, זיכער נישט פריילעך. די אשה איז שוין גאָר בבחינת זרש, וויל נישט געבן איבערצוטון אַ העמד לכבוד שבת.

— גיי האַנדלען, טוען! — טרייבט זי.

מילא, אברהם־ישראל וועט זיך דערפון אַ סך נישט מאַכן. אויף דערויף איז ער דאָך אויסגעשמידט געוואָרן אין דער קאָצקער „קוזשניע"... איז נישט קיין קלאָר העמד, שלאָפט ער אין „שטיבל" אויף דער באַנק אין וואָכעדיקן העמד, אָבער פריילעך קאָן דאָס נישט מאַכן. ניין, בשום אופן נישט. דאָס עסן שבת ביי אַ פרעמדן טיש, ווי אַן אורח, אַרט נישט אַזוי, ווי דאָס טראָגן אויפן גוף אַ ברודיק העמד. דער טאָג טאָר אָבער דאָך נישט אַוועק אָן אַ שטיקל חדווה... פאַרנאַכט, אין „שטיבל", ווען אַרום טיש זיצט דער עולם אויסגעוועפּט, ווי מרה־שחורהדיקע פערד אַרום אַ ליידיקער קאָריטע — טרעפט זיך אין דער פינצטער צוזאַמען די „אַלטע גוואַרדיע"... עס פלאַמט־אויף דער צער פון די לעצטע דרייצן יאָר, וואָס דער רבי איז געזעסן פאַרשלאָסן... צוזאַמען מיט דער פרייד, אַז היינט איז „ער" שוין פריי פון די קייטן פון גוף, פון חומר, און אַז סוף כל סוף, פאַר יחידי סגולה, איז דאָך דער טויט די אמתע שמחה שבשמחה... דער צוריקקער צום אין־סוף... אָבער אונדז, די איבערגעלאָזטע, איז וויי... ווי

שאַף אַן פאַסטעך בלאַנדזשען מיר, די נשמה וויינט אין אונדז, רייסט זיך, בענקט...

און שלמה גאַרבער כאַפּט אַ האַנט ביי דודן, דוד ביי הערשקען, הערשקע ביי אברהם־ישראל וואַלד־שרייבער און אַזוי ווייטער... ס׳גייט אַ ריקוד אין נאָך נישט באַלויכטענעם חסידים־שטיבל און מ׳זינגט דאָס טרויער־ליד:

— אומאַר, אומאַר סטאַרי קאָוואַל, צאַ נאַם בוטי קאָוואַל!...

דאָס איז דאָס ליד, וואָס עמעץ האָט געמאַכט נאָכן רבינס פּטירה און מ׳זינגט עס מיט פּוילישע ווערטער, וועגן דעם, וואָס דער אַלטער „קאָוואַל״ איז געשטאָרבן, און ווי לאַנג דער אַלטער האָט געלעבט, האָט ער אונדז די שטיוול געקאָוועט, אָבער זינט דער נייער האָט זיין אָרט פאַרנומען — רינט אונדז אַריין אין די שטיוול, עס לויפט־אַריין וואַסער און כליאַשטשעט...

דאָס רעדל טענצער פאַרגעסט זיך, דרייט זיך אַלץ לעבעדיקער, אַלץ רווישיקער, די פיס קלאַפּן־צו צום טאַקט, די הענט פאַרפלאַכטן און די פנימער מיט די אין עקסטאַז האַלב־פאַרמאַכטע אויגן, דערהויבן אַרויף צום באַלקן.

— אומאַר, אומאַר, סטאַרי קאָוואַל...

די ווערטער דרינגען שוין אַרויס פון האַלב־פאַרחלשטע ליפּן, ציען זיך מיט מתיקות און מיט ברען... יינגלעך הענגען זיך אָן ביי די טענצערס ביי די גאַרטלען און הילכן־מיט:

— צאַ נאַם בוטי קאָוואַל...

נאָר אָט די פאַרטריקנטע חלה־מיט־הערינג־יידן ביים טיש, אָט די, וואָס מוזן זיך נישט אַנדערש נאָכשלעפּן נאָך עמעצנס גאַרטל, מעג זיין אַפילו אַ גאַרטל פון אַ געבינט שטרוי — און זענען זיך שוין צעלאָפן צו פאַרשידענע עבודה־זרות — נייע רבילעך, ווי די ליליפּוטלעך, מיט מופתים, מיט פּוקד זיין עקרות — איינער פון זיי, פון די ביים־טיש־זיצערס, קענטיק נאָך אַ כניאַקל, אַ צוציק, מיט אַ קוויטשיק קולעכל, גיט אַ שפּרינג־אויף מיט אַ קוויטש:

— אַנשי שלומנו, וואָס שווייגט עץ! אין שטיבל, צו „בני היכלא״ זינגען אַ גוייש ליד!

און נאָכאַמאָל:

— וואָס שווייגט עץ!

די חלה־מיט־הערינג־יידן כאַפּן זיך אָפּער פון טיש, פון אַלטן בלעקעצן, אָבער הערשקע רייסט זיך אָפּ פון ריקודל, ער איז שוין אויפן טיש, טרעט אויף קעפּ און אויף שטריימלעך, דאָס קול זיינס שאַלט ווי אַ שופר:

— הע, דאָס ליד אין גויישן לבוש געפעלט אייך נישט, קוגל־יידן? דאָס הספד־ליד איז גוייש, נאָר אייער תפילה־זכאי איז יידיש? באַלד וועט זיין ערב יום־כפּור, וועט איר בעבען די עזותקייטן, דאָס ניבל־פּה, אין טלית־און־קיטל וועט איר...

הערשקע ענדיקט נישט, עמעץ וואַרפט אים הינטערוויילעכץ אַראָפּ פון טיש, ער פאַלט אַריין אין רעדל פון זיינע שונאים, קומען אים די זייניקע צו הילף... אין מיטן דעם טומל צינדט עמעצער אָן ליכט, דאָס פינצטערע חסידים־שטיבל ווערט באַלויכטן, רויט באַלויכטן, שאָטנס קריכן אויף די ווענט, אַנטלויפן, עמעץ קרעכצט אַרויס אַ וואָכעדיקן „והוא רחום״ — אברהם־ישראלן נעמט אַרום אַ גרויער אומעט, ער טראַכט מיט בענקעניש: ווי גוט איז געווען צווישן די ביימער אין וואַלד!...

*

די שטאָט האָט דעם וואַלד־מענטש אברהם־ישראל כסדר אַנטוישט. ער האָט לסוף אַ מאַך־געטון אויף אַלעם מיט דער האַנט. די מפּלות האָבן אים אויפגעהערט צו קרענקען און די ברעקלעך נצחונות — צו פרייען.

אין קאַצק אין אַ ליידיקער שטול, און זיי, זיינע, אברהם־ישראלס חברים, ווי ווייט זענען זיי אַוועק פון דעם אייגנטלעכן קאָצקער דרך — שלמה גאַרבער איז אַ לעדער־סוחר, חיים וואָלף האָט אַ וויין־שענק, הערשקע איז אַ שדכן און מעקלער. דוד דודס וויל ווערן גבאי אין שטיבל, און זיי אַלע לשם דעם פאַסקודנעם שטיקל פּרנסה, חנפענען און לעקן זיך צו די, פון וועמען זיי זענען אָפּהענגיק מיט פאַרדינסט, אָדער מיט כאַפּן אַמאָל אַ גמילת־חסד...

און וואָס איז שוין צו רעדן פון די חלה־מיט־הערינג־יידן וואָס קומען אין „שטיבל״ אַריין נאָר כדי צו קאָנען גיין אָנגעטון אין אַן אַטלאַסענער קאַפּאָטע; אָט יענע, וואָס ציטערן חלילה נישט עובר קריאת־שמע צו זיין, ווי אויבן, אין הימל, וואָלט געזעסן אַ שטרענגער פּריץ מיט בייזע וואָנסעס.

דאָס זענען דאָך יענע יידעלעך, וואָס „ער״ ז״ל האָט אַזוי פיינט געהאַט, וואָס דאָס דאַווענען זייערס איז נישט פון חדוה נאָר פון הינטישער מורא, יענע באַלעבעסלעך, וואָס גיסן תחנונים און האָפן אין זיי אויסצובעטן אַ ווייך־געבעטע געלעגער און אַ גערעכטן טשאָלנט אויף שבת — זייער עולם־הזה...

חזירים, ווערים! אויף אים, אברהם־ישראלן, קוקן זיי ווי אויף אַ משוגענעם, מיידן אים אויס, רופן אים מיט אַ צונאָמען „מטורף״, און יענעם יאָלד, דעם שוויצער, מיטן ווייסן געפּרעסטן קראַגנדל און פראַנטיש־צוגעשוירענעם בערדל, וואָס צו זיין נאָמען לייגט מען אים צו, מעשה פּריץ, דעם ביינאָמען: ראַפּאַלאָוויטש. און אָט, למשל, ווי מען דער־

ציילט: גענעראַל סקאָבעליעווס זאָגן וועגן פּלעווּנע... אַזוי אויך וועגן דעם שוויצער:

— מאיר ראַפּאַלאָוויטש האַלט, אַז...

— מאיר ראַפּאַלאָוויטש מיינט...

— מאיר ראַפּאַלאָוויטש גלייבט נישט, אַז... — און שיעור די סלינע רינט דעם דערציילער פון מויל ביים דער־מאָנען דעם „מאיר ראַפּאַלאָוויטש".

און אַז אברהם־ישראל האָט אָט דעם מאיר ראַפּאַלאָ־וויטש אַנומלטן אין „שטיבל" אַ פּאָר־געטון מיט אַן איינ־געסאַדזעטער שמאַטע איבערן ווייסן קראַגנדל, האָבן די חלה־מיט־הערינג־יידן אים געוואָלט קורע־כדג־זיין, אים גערופן „מטורף". זיי האָבן זיך אויף אים אַ וואָרף־געטון ווי די הינט. אים פאַרגעוואָרפן, אַז ער איז עובר קריאת־שמע, און אַז אברהם־ישראל האָט זיי אין די פּנימער געלאַכט — אַז ער דאַוונט אין גאַנצן נישט, האָט איינער פון זיי — מיט אַ גראָבן שפּיציקן בויך, אָנגעטון אין אַטלעסן קאַפּאָטקעלע מיט סאַמעט געפּוצט ביים האַלדז און אַרבל — אים פּשוט גע־זידלט:

— דו שיכור! — האָט ער אברהם־ישראלן מיטן קלע־צלדיקן פינגער אין פּנים געשטאָכן. — דו, אָרימער שיכור! גלייך דיך נישט צו מאיר ראַפּאַלאָוויטשן! דו ליגסט אין „שטיבל" הינטערן אויוון און מאיר האָט צו טון מיט שררים, מיט אָפיצירן!

— פּשששש!... מיט שררים! מיט אָפיצירן! — האָט מען זיך אַרום געשושקעט.

אברהם־ישראל האָט זיך דעמאָלט געפונען צווישן זיי, ווי אַ געיאָגטער האָז צווישן אַ סך יאַגד־הינט, און זיינע נאָענ־טע האָבן זיך פאַרשטעקט אין די ווינקעלעך, באַהאַלטן זיך הינטער די אויפגעהאָנגענע אויבער־מלבושים, מען זאָל זיי נישט אַרויסזען. און אַפילו ווען ס'האָט שוין געהאַלטן מ'זאָל אים, פאַר נישט אונטערוואַרפן זיך דעם דעת־הרבים, אַרויס־וואַרפן פון שטיבל, זענען זיי אים נישט צו־ הילף־געקומען. און ער האָט אַ חשד, אַז אויך הערשקע און שלמה האָבן נאָכן דאַוונען מיטגעטרונקען דעם בראָנפן, וואָס ראַפּאַלאָוויטש האָט מיט אַ ברייטקייט געטיילט זיינע פאַרטיידיקער.

נישט ווילנדיק גיט ער שטיל אַ קרעכץ וועגן זיינע חברים.

— נו, יאָ, — טוט ער שוין מרה־שחורהדיק אַ שמייכל — זיי זענען גאָרנישט צו־ווייט אַוועק: אין קאָצק האָט מען געלערנט, אַז מ'דאַרף לעבן פון „יגיע כפיו", לעבן זיי פון „יגיע כאַפּע"... ווו נאָר עס לאָזט זיך אַ כאַפּ־טון...

און אַזויערנאָך, טראַפּן־נאָך־טראַפּן, האָט זיך אין אברהם־ישראלס וואָרעם, פריידיק האַרץ אָנגעזאַמלט ביטערניש און אים געמאַכט צערייצט און להכעיסדיק.

ג. דער ערשטער יום־טוב אין שטאָט

ערב סוכות, ווען אינדרויסן זענען יידן פאַרנומען געווען מיט בויען סוכות, אין די שטובן ביי די אונטערגעפּייערטע פּליטעס זענען די ווייבער פאַרנומען געווען מיטן אָנגרייטן לכבוד יום־טוב, און אַפילו קינדער זענען געווען באַשעפטיקט מיט מאַכן לאַמטערן פון דיניעס און פון קאָלירטע פּאַפּירן צו באַפּוצן די סוכה, און די גאַנצע שטאָט מענער, ווייבער און קינדער, קליין און גרויס, האָבן געלעבט און געטון אין און אַרום דעם לאַנגן און פריילעכן סוכות־יום־טוב — איז מען געקומען זאָגן ריזל דער וואַלד־שרייבערקע, אַז איר מאַן אברהם־ישראל שטייט ביי משה דרעקסלער אין פּאַדוועזש (הויף) און האַקט האָלץ...

— גילדענע ריזל! — איז די האַלב־טויבע קיילע קראַץ אַריינגעלאָפן מיט אַ געפילדער. — כ'בין דאָרט דורכגעגאַנ־גען איז מיר דאָך פינצטער געוואָרן פאַר די אויגן. צי פּאַסט דאָס פאַר אַ ייד אַ למדן, אַ חסיד? און טאַקע נישט קיין נויטבאַדערפטיקן? שטייט אין כאַלאַטל ווי, להבדיל, אַ פּויער און האַקט ליפּע נאָך ליפּע ברעזשענע שייטלעך, ווי אַ געבוי־רענער האָלצהעקער?

ריזל האָט זיך פון בושה און טרויעריקער איבעררא־שונג אַזש אַ זעץ־געטון אויף דער ערד, אויף דער הוילער דיל אַ זעץ־געטון זיך מיט די פיס הינטער זיך, ווי אַ מידע הון, וואָס ווערט שוין פאַרמאַטערט פון די נאָכיאָגער. און די דריי מיידן, אָנקוקנדיק דער מוטערס בראָך, האָבן דערהויבן אַ יללה, ווי ביי אַ גרויס אומגליק, אַז ס'איז געוואָרן אַ גרויס אָנגעלויף הינטערן פענצטער. ווייבער און מיידלעך מיט איינ־געמעלטע הענט, מיט פינגער ערשט־אַרויסגעגאָסענע און נאָכנישט־אָפּגעוואַשענע פון געגנזענע אָפּענע בייכער, פון פיש־מאַכן און צוקנעטן טייג, אין קורצע האַלקעס, פאַר־פּעדערטע קעפּ און צעפּאָרענע קאַפּטשעס אויף די פיס; און צעיאַכמערטע חדר־יינגלעך זענען זיך צוזאַמענגעלאָפן הינ־טער דער וואַלד־שרייבערקעס פענצטער און די ווייבער און מיידלעך האָבן שוין פאַרצויגן וויין־פּיסקעס אויף יעדן פאַל, גלויבנדיק, אַז דערינען איז עפּעס אַן אומגליק געשען, וואָס מ'דאַרף עס באַוויינען.

— וויי, דער נייער ונתנה־תקף שוין, ווינד־און־וויי! — קלאָגט איינע.

— אַ פאַרשטערטער יום־טוב, כ'זאָל נישט זינדיקן מיט די רייד! — ווישט זיך די קליינע טעמערל, די טשאָלנט־זע־צערין, דאָס שמוציק־רויטע נעזל.

נאָר ביילע־מירל די פּעדערן־שלייסערין, נאָך אין דער ברודיקער שלאָף־הויב, טוט זיך אַ קראַץ מיט דער פולער האַנט אין מיטן קאָפּ, אַזש די הויב גיט אַ פלי אַהין־און־צוריק און זי רוימט יעדן איין אַ סוד מיט אַ ווונק אויף די פאַר־האַנגענע פענצטער:

— דערינען, דער מאַן, זאָגט מען, איז לא־עלינו מבוסם־געוואָרן...

און גלייך טראָגט זיך איבער אַ צווייטער מורמל ווי אַ ווינט:

— וויל כופר זיין, די צונג, מיינע שונאים, בעסער זיך אָפּבייסן...

איינע אַליין, נישט לאָזנדיק די טעכטער אירע נאָכ־קריכן, איז רייזל אַהין צו משה דרעקסלער אויפן פּאַדוועזש.

און טאַקע, ס׳איז איר אַזש פינצטער געוואָרן פאַר די אויגן: אָפּגעלייגט דאָס כאַלאַטל אַן אַ זייט, איז ער געשטאַנען, איר מאַן, אין די בלויזע העמד־אַרבל מיט די פיר לאַנגע ציצות פון הינטער דעם וועסטל אַפער, אין שפּענצער, אויפן קאָפּ, אום נישט צו גיין אָן היטל — דאָס שניפּטיכל, פאַר־בונדן אין אַלע פיר עקן און מיט כוח און התמדה געשפּאָלטן טשיפּעס האָלץ און דערלעבן האָט דער גראָבער אַלטער משה דרעקסלער געקליבן די געשפּאָלטענע טשיפּעס און אָרעם נאָך אָרעם אַריינגעטראָגן אין שטוב אַריין, לעבן דער אָפענער טיר איז געשטאַנען זיין יידענע, הינדע די שרייער־קע, מיט אַ טיכל אַרום קאָפּ און געזונקט אַן אָפּגעפליקט עוף אויף אַן אָנגעצונדענעם וויעכעטש שטרוי, פאַרנדיק מיט די אָפּגעפליקטע קאַטשקע איבערן פלאַם, ווי זי וואָלט זיך גע־שפּילט.

רייזל האָט גאָרנישט געזאָגט, נאָר האַסטיק זיך אַ זעץ־געטון אויף דער קופּע האָלץ לעבן מאַן און גענומען שאָק־לען זיך, גאָרנישט גערעדט, נאָר גענומען שאָקלען מיטן קאָפּ און מיטן גאַנצן מאָגערן הויקערדיקן גופל, ווי אויף אַ גרויס, גאָרנישט מיטן מויל אַרויסצוברענגען אומגליק און פון מאָל־צו־מאָל אַרויסגעלאָזט אַ שטומען קרעכץ:

— אַ דערלעבעניש!... אַ דערלעבעניש!.. מיין טאַטע עליו־השלומס אייִדעם, דער גוטער לערנער, מיינע קינדערס טאַטע... — און זי האָט זיך צעוויינט.

— וואָס איז, — האָט ער אַ קוק געטון אין איר זייט, נישט אָפּשטייענדיק פון דער אַרבעט, — ס׳איז ביי דיר אַ נייעס? אין וואַלד האָב איך דאָס נישט געטאָן?

— יאָ, אין וואַלד, — האָט זי ווייטער געקרעכצט און זיך אַרומגעקוקט איבערן הויף, — אָבער דאָ איז דאָך נישט קיין וואַלד.

— אַ, מענטשן זעען, מיינסטו? — האָט ער אויף אַ רגע אַראָפּגעלאָזט די האַק און זיך מיטן העמד־אַרבל, רונדיק, אָן אָן עפּענונג, ווי פון אַ קיטל — דעם שטערן געווישט. — די דאָזיקע בושה נעם איך אויף מיר, — האָט ער אַ שמייכל געטאָן, — געשייטער אַזויערנאָך צו פאַרדינען, ווי פון שטיין אין אַ קרעמל.

נו, וואָס, אָן אייזערן האַרץ האָט זי, רייזל? זיך אַני־דערצושטעלן טענהן מיט אים? אפילו וואָס ער מיינט מיט זיינע רייד איז איר שווער צו באַנעמען. אויף איר איין וואָרט האָט ער אַ גאַנצן שפּרוך און ער איז אַזוי רואיק, ער זעט גאָרנישט, ווי ער מאַכט זיך בזוי־ומבוזה און וואָס ער טוט דערמיט די קינדער — האָט זי זיך באַזינען, גאָר נישט אים געענטפערט, נאָר אַריינגעגאַנגען מיט אַ געוויין צום רב, ער זאָל מיט אים רעדן.

ביים רב, אין דער בית־דין־שטוב, איז געווען פול מיט יידן, — אַנגעזעענע בעלי־בתים. זיי האָבן באַקוקט אתרוגים און לולבים, אַרויסגענומען פון אין פּאַקעלעס פּאַרפּאַקטע געלע און גרינלעכע אתרוגים, זיי באַקוקט ביים פענצטער און געטשמאַטשקעט מיט התפעלות:

— איי, אַ הדר, איי, איי, אַ הדרל!

רייזל, אַ קוק טוענדיק, וואָס אַנדערע מאַנען טוען איצט און וואָס אירער — זענען איר אויפסניי געקומען די טרערן אין די אויגן און אַז זי איז צום רב צוגעגאַנגען, איז זי שוין געווען איין שטיק געוויין.

דער רב, שטייענדיק צווישן די יידן מיט זיין בלאַס פּנים, גרויסער נאָז, שווערער ווייסער באָרד, אָנגעטון אין אַן אויסגעריבן ברוין סאַמעטן כאַלאַטל, אויסגעלאַטעט מיט אַנ־דערש־קאָליריקע שטיקלעך סאַמעט — האָט זי אויסגע־הערט, ער האָט אַ שפּאַרע וויילע זיך מישב־געווען, געפּרוווט זי מדחה צו זיין: „מילא, איצט איז נאָך אינדערוואָכן, ס׳איז דאָך נאָך נישט יום־טוב!” אָבער לסוף, אַז זי האָט נאָכאַנאַנד געוויינט און געבעטן, האָט דער רב גענומען די אויבער־קאַפּאָטע און אַרויסגעגאַנגען אין צווייטן הויף צו משה דרעקסלער. רייזל איז נישט מיטגעגאַנגען. זי האָט אַהין אַריינגעקוקט דורך אַ שפּאַרע אין פּלויט.

רייזל האָט עס דערנאָך איבערדערציילט די קינדער:

— שופר של משיח זאָל איך אַזוי הערן, ווי דער רב האָט אים געזאָגט נישט „דו”, נאָר „איר” און נישט בלויז „איר”, נאָר אויך „רב”.

— יאָ, קינדער, ענקער טאַטע איז נישט ווי אַלע אַנדע־רע טאַטעס, אָבער עפּעס איז ער פאַרט, נישט אַזאַ געוויינלעך יידל, ווי אשר וואַסערטרעגער אָדער איטשקע פּאַטשינע.

— גוט מאָרגן, רב אברהם־ישראל, — האָט דער רב

זיך צו אים אָנגערופן, — איר זענט עובר אויף אַ מאמר חז״ל — אַ תלמיד־חכם, אַז מ׳געפינט אַ פלעק אויף זיין מלבוש...

— און ענקער טאַטע, קינדערלעך, נישט אויפהערנדיק צו אַרבעטן מיט דער האַק אין האַלץ, טוט אַזוי אַ זאָג:

— זאָרגט איר, הייסט עס, נאָר וועגן אַ פלעק אויפן בגד?

— און אַן אַכטל פון אַן אַכטל גאוה דאַרף אַ תלמיד־חכם פאַרמאָגן, — האָט דער רב ווייטער געזאָגט.

— יאָ, — האָט ענקער טאַטע געשמייכלט, דאָס האָבן שוין אויך אַנדערע צוגענומען און זיי פאַרגרעסערן עס, אַ שרעק... — און ער האַקט זיך ווייטער דאָס האַלץ.

— איך קאָן נישט, קינדער, ענק אַלץ נאָכזאָגן. איך בין דאָך נאָר אַ נאַרישע, פאַרגרעבטע אשה, מ׳שטיינס געזאָגט, אָבער אַ ציטערניש האָט מיך אָנגענומען צו הערן זיינע גע־לאַסענע ענטפערס. און אַז דער רב איז אַוועקגעגאַנגען האָט ער געזאָגט: „אַ גוטן טאָג אייך!“ און אַז רייזל האָט עס נאָכ־דערציילט, איז איר פנים, מוז זיין, נאָך אַלץ געווען אונטער יענעם איינדרוק און זי האָט אַזוי ערפּאַרכטיק צו אירע גע־דאַנקען מיטן קאָפּ זיך קוים צוגעשאָקלט און אַ פרומע מינע האָט אויף איר פנים גערוט.

יאָ, אמת, דער רב האָט ביי אברהם־ישראלן נישט גע־פועלט, ער זאָל אַוועקלייגן דאָס האַלץ־האַקן ווי אַן עם־הארץ פאַר דעם בעל־גוף משה דרעקסלער, און די צוויי מיידלעך, מאַשע און חנה, וואָס זענען געקומען צו לויפן מיט אַ געוויין „טאַטע! טאַטע!“ האָבן אויך גאָרנישט געפועלט.

ער האָט זיי וויַיך, אָבער ערנסט געענטפערט:

— אַ היים גייטס, מיידלעך! אַז אַ טאַטע טוט, דאַרף מען אים נישט שטערן.

רייזל איז געהאָלפן געוואָרן גאָר פון אַן אַנדערער זייט: נאָכמיטאָג זענען געקומען צופאָרן פון דער ישיבה אַהיים אויף יום־טוב די צוויי יינגלעך: שמחה־בינעם און ברוך. און אַז די מוטער האָט זיי געזאָגט, ווו דער פאָטער איז, זענען זיי ביידע אַהינגעגאַנגען.

דער יינגערער, ברוך, מיט אַ קליין פיל מויל און שטי־פערישע ברוינע אויגן — דערזעענדיק דעם טאַטן שטיין אַזוי און האַקן האַלץ, האָט ער זיך צעוויינט. דאָס הענטל, וואָס ער האָט דעם פאָטער אַריינגעשטעקט צו שלום־עליכם האָט גע־ציטערט, — אַזוי באַנומען איז דאָס צוועלף־יאָריקע יינגל געווען, זעענדיק ווי זיין איידעלער טאַטע האַקט האָלץ פאַר דעם גראָבן ייד, וואָס אין ברודיקן רויטן שפּענצער. נאָר דער פון אים דריי יאָר עלטערער ברודער שמחה־בינעם מיטן בלאַסן פנים, געדרייטע פאות, האָט זיך אַזוי אָנגערופן:

— אבי מורי! איך ווייס, אַז וואָס דו טוסט, ווי ווילד עס זאָל נישט אויסזען, וויסטו וואָס דו טוסט. און דו טוסט עס נישט חלילה פון צו להכעיס, אָבער די מאַמע אינדערהיים האָט דערפון גרויס צער און די שוועסטערן זיצן אַרום איר און וויינען, ווי תשעה־באב. און אַז מיר וועלן איצט אַהיימ־קומען אַן דיר, אבי מורי, וועט דער צער נאָך גרעסער זיין.

און אָט די טעלעכע ווערטער פון בלאַסן בחורל האָבן אַזאַ רושם געמאַכט, אַז דער פאָטער האָט אַוועקגעוואָרפן דאָס האַקן האַלץ, אַהיימגעגאַנגען מיט די קינדער, גענומען וועש, אַוועק אין מרחץ און ס׳איז געווען אַ יום־טוב, ווי ביי אַלע יידן.

אָט דעם יום־טוב סוכות האָט אברהם־ישראל דאָס ער־שטע מאָל דערפילט דעם זיסן טעם פון זיצן געמיטלעך צווישן אַ שטאָט יידן, מיט וויַיב און קינדער, קלויבן נחת פון דעם, וואָס באַקאַנטע חסידים טראָגן אים צו:

— אייער עלטער בחורל האָט אַ גאָר נישקשהדיק קעפּל.

— אַ שאַרפן מוח, אייער קליינער!

אָדער גאָר חיים־וואָלף — מן הצד:

— אברהם־ישראל, האַלטסט אפשר מיט אים ביי אַ שידוך?

און אויף צו לעצט נאָך דער רב, וואָס האָט אים צופע־ליק, צי מיט אַ כיוון, באַגעגנט אין גאַס אין איינעם פון די יום־טוב־טעג און, ווי קיינמאָל גאָרנישט, ווי אברהם־ישראל וואָלט אים ערב סוכות גאָרנישט געגעבן אָנצוגעהערן שאַרפע ווערטער — אַ זאָג געטון:

— ר׳ אברהם־ישראל, קומט אַריין מיט אייער בחורל צו מיר שמיני־עצרת.

אמת, אברהם־ישראל איז אַהין נישט געגאַנגען; אַז דער רב האָט זיך מטריח געווען און אַריינגעשיקט דעם שמש, האָט ער אַהינגעשיקט דאָס בחורל אַליין. שמחה־בינעם איז אַהין אַוועק, ווייל די מוטער האָט עס דווקא געוואָלט, שמיני־עצרת האָט אברהם־ישראל געהוליעט מיט זיינע עט־לעכע נאָענטע ביי חיים־וואָלפן אין שענק און, אַז זיי זענען געקומען אין התלהבות האָבן זיי אויסגעגאָסן אַ גרויס פאַס בראָנפן און אַרומגעפּליעסקעט, אַרומגעטאַנצט אין דער בראָנ־פן־בלאָטע, זינגענדיק מיט אַ שמחת־תורה־ניגון:

— אומאַר, אומאַר, סטאַרי קאָוואַל...

און אַזוי צוויי טעג כסדר.

אָבער אָט דער ערשטער יום טוב סוכות אין שטאָט, דאָס זיצן אין דער היים בהרחבה, מיט וויַיב און קינדער, איז געווען די התחלה פון אברהם־ישראלס ירידה, דערמיט האָט זיך אָנגעהויבן זיין צופאַסן זיך צו דער סביבה, ווערן אַ מענטש מיט לייטן גלייך, ווי זיינע אַלע חברים וואָס האָבן פאַרבויגן דעם תוך פון קאָצקער דרך און זענען געוואָרן ווי

די, וואָס אברהם־ישראל האָט אַ נאָמען געגעבן: „חלה־מיט־הערינג־יידן", ווי די איבעריקע לעבלעכע חסידים אין די אַטלעסענע קאַפּאָטעס.

ד. די אשה האָט גובר געווען

אַנגענעם פאַרן געמיט איז די מיט גרינעם סכך באַ־דעקטע סוכה אין די זוניק־שיינע חול־המועד־טעג, דעמאָלט ווען עס קומט אַ מלמד אַ ביסל פאַרהערן דאָס ייִנגערע ייִנגל און מ'פּאַרבעט אים אין סוכה אַריין; עס קומט אַ שדכן מיט אַ שידוך פאַר דער זיבעצן־יאָריקער בתולה און מ'טרינקט דערווייל אַ גלעזל משקה, אָדער עס נעמען זיך צוזאַמען עט־לעכע חסידים, מ'ברענגט אַ פלאַש ווייַן פון חיים־וואָלפן און מ'לופּטערט אַדורך די אַלטע ניגונים.

טרויעריק און פאַרוואָרלאָזט זעט די זעלבע סוכה אויס אין די גרויע נאָך־סוכות־טעג מיט די שבת־בראשית־בלאָ־טעס...

עס טריפט אַ רעגן טאָג־און־נאַכט. טראָפּן־נאָך־טראָפּן, אַ טאָג און אַ נאַכט און מאָרגן און איבערמאָרגן און אַזוי, אין דער גרויער נישט־טאָג און נישט־נאַכט־טונקלקייט רוקן זיך די טעג, ווי קראַנקע עופּעלעך, וואָס האָבן אַפילו צו ווייַ־נען קיין כוח נישט, נאָר גוסן אַזוי... אין „שטיבל" איז קאַלט און גרוי. אַ לעצטע פליג גוססט אויף דער געשפּאָל־טענער שויב; יידן, ווייבער און קינדער שלעפּן זיך מיט הויך געפּאַקטע פורן אויף די יאַרמערק, זיצן איינגעקורטשעט, דער רעגן טריפט זיי אין האַלדז אַריין, בלאָנדזשען אין ווייטן פאַרנעפּלטן חלל, דאָס פערדל הייבט קוים אַ פוס, און מיט אַ לעכצעניש טראַכט מען פון אַ וואַרעמען טרינק.

— רבונו של עולם! שווער ווי קריעת ים־סוף קומט דיין פאָלק אָן דאָס שטיקל פרנסה!

נישטאָ מער די יום־טובדיקע פריילעכקייט, אַוועק, פאַרשוווּנדן, ווי קיינמאָל נישט; דער טאָפּ פון באַטעמטן געפילטן קרויט איז שוין אויסגעשייערט, אַוועקגעשטעלט און פונקט ווי דער מענטש וואַרט ער, אַ קאַלטער, אַ פּוס־טער, אויף יום־טוב־טעג, וואָס וועלן אַמאָל דאָך קומען.

— קומען, קומען, ווי דען? געוויס קומען! אַזוי ווי אַלץ, וואָס מוז אַמאָל ווידער קומען.

נאָר ווען? גלייכער גאָרנישט צו טראַכטן נאָך דערפון, און די שפּין נעמט זיך דערווייל פּאַרוועבן זיין ליידיקן חלל מיט איר געוועב אויף אַ גאַנץ יאָר אַרויס, אויף נאָך אַ סך טעג, גרויע האַרבסט־ און בייזע ווינטער־טעג.

אויך די מענטשן זענען איצט אַנדערע...

די מאַמע איז קאַרג און אויסגערעכנט, באַרעכנט זיבן מאָל אײדער זי גיט דעם גראָשן אויסגעבן, איז פאַרביטערט אויך צום קינדס חכמות, קאָן נישט פאַרטראָגן, אַז מען איבער־פרעגט זי עפּעס, בייזערט זיך כסדר מיט אַ וויינענדיק קול:

— וואָס וויל דער יונג פון מיין קאָפּ! וואָס לעכערט ער מיר דעם מוח?

אברהם־ישראל קומט אין „שטיבל", איז דאָרט קאַלט און ליידיק, בלויז עטלעכע אורחים זיצן הינטערן אויוון, ציילן זיך איבער בגנבה די „קניפּלעך" און שמועסן פון גוטע וועטשערעס און צוגעלאָזענע באַלעבאַטים...

אין דרויסן איז אַ ברודיק וועטער, אַז עס נעמט דורך די ביינער. אין דער היים איז ענג און די מיידלעך טומלען, קריגן זיך כסדר אַרום.

אברהם־ישראל האָט זיך דערפילט אָפּגעריסן און אַי־בעריק אויף דער וועלט, אַלע אַנדערע טוען עפּעס, זענען מ'יט עפּעס פאַרנומען און ער — וואָס? אין דער היים, פון דעם אָפּגעשפּאַרטן געלט פון וואַלד, ווערט אַלץ ווינציקער. די אשה גיט עס אים איידל אָנצוגעהערן... (פון ערב־סוכות־אָן האָט זי מורא מיט בייזן) און אַפילו — זאָגט זי אים — דו זאָלסט אויסהאַקן דאָס גאַנצע האָלץ פון אַלע שטאָטישע באַלעבאַטים און אָנברענגען אַלע וואַסער, וועסטו דען דערפון קאָנען לעבן און חתונה־מאַכן די קינדער? סיידן זאָלסט אַזאַ לעבן פירן ווי איטשע פּאַטשינע, ווי איציק גאַזדע, וואָס ליגן מער אויף דער שטאָט ווי אויף זיך און וווינען ווי זיי אין מקוה־געסל, צי אין הקדש.

אברהם־ישראל איז שוין אויך נישט דער, וואָס אין וואַלד. אַליין נישט־פילנדיק איז ער פאַרשפּינען געוואָרן אין שטאָ־טישן שפּינוועבס און אַלץ פעסטער, נישט דורכצורייסן, זיין ווידערשטאַנדסקראַפט ווערט אַלץ שוואַכער, אַפילו אין שייכות צו זיך אַליין, צום אייגענעם געוויסן, רייזל, דאָס ווייב, שטערט אים איצט גאָרנישט, מאָנט גאָרנישט און האַלט גאָרנישט פאַר. אָבער — וואָס ווייניקער זי מאָנט און פאָ־דערט, אַלץ מער מאָנט און פאָדערט פון אים זיין אייגן גע־וויסן.

„מענטש, האָסט געברענגט קינדער אויף דער וועלט — זע, זיי זאָלן נישט פאַרוואָרלאָזט ווערן!"

„האָסט דערצויגן קינדער — האָסטו דאָס אַחריות פאַר זיי!"

און דאָס ליכט אין קאָצק איז פאַרלאָשן, עס לייכט מער נישט. קאָנסט מער נישט אַ כאַפּ־טון דעם טלית און תפילין, שבתדיקע קאַפּאָטע און אַ צוויי העמדער, פאַרפּאַקט אין אַ זעקל, און אַוועקלאָזן זיך אַהין צופוס, און פון דאָרט כוח און אמונה צו שעפּן. קאָצק איז איצט אַ געוויינלעכע שטאָט, ווי אַלע שטעט, מיט יידן, וואָס זוכן פרנסה, ווי די היגע,

און מיט גויים, וואָס אַז זיי שיכורן זיך אָן, נעמען זיי שלאָגן יידן, אָט אַזוי זיך, גלאַט, פון הײמלעכקייט ווענן אַ ביסל שלאָגן, ווי אין אַלע אַנדערע יידישע שטעטלעך.

יאָ, אַפילו דעם הייליקן זמר: „אומאר, אומאַר סטאַרי קאָוואַל" זינגט מען אַלץ זעלטענער, ווייל די „שטיבל"־יידן ווילן אים נישט הערן, איבער די ווערטער אין גויישן לבוש. רבונו־של־עולם, מרא דעלמא כולו, ברן יחד כוכבי בוקר... אָבער אויך קיין שטערן זעט זיך איצט נישט, דער הימל איז פאַרחושכט, אָנגעזאַמלט מיט שווערע שוואַרצע וואָלקנס, שוואַרץ ווי פּעך, ווי טינט, אַפילו די לבנה און שטערן גלוסט זיך איצט נישט צו באַווייזן. ס'איז קאַלט און ס'איז ברודיק און טרויעריק, אַז דו מוזט שטאַרק וואַרעמען דאָס האַרץ מיט דיין אייגענעם הויך, ווי אַ קליין הינדל אונטער דער קוואָקעס פליגל אין אַ קאַלטער נאַכט... עס זאָל אויך נישט פאַרשטאַרט ווערן אין דיר אַלץ פון קאָצק אויסגעאַרבעטע און דו זאָלסט נישט נאָך נידעריקער פאַלן, ווי אָט די חלה־מיט־הערינג־יידן.

און, אין דער צייט, אין איינעם פון יענע טעג, אין אַ זונטיק, ווען דער גלאָק פון דער גוישער „טומאה" האָט נאָכאַנאַנד געקלונגען און אָנגעיאָגט אַ מרה־שחורה, נאָכמיטאָג, ווען אברהם־ישראל איז אַוועקגעגאַנגען פון דער היים אין „שטיבל" אַריין, האָט אים דאָס ווייב ווייך, אָבער פעסט, אַ בעט־געטון, אַהיימקומען אין אָוונט אַ ביסל פריער, ווייל איינער אַ ייד זאָל אַריינקומען שמועסן וועגן אַ געשעפט־מאַכן און זי וויל נישט, עס פּאַסט איר נישט, דאָס אָפּצושליסן אָן דעם מאַן.

— איך וויל נישט מער, נאָר לפנים זאָלסטו זיין דערביי, מ'זאָל נישט זאָגן אין וולוין, אַז מיינע קינדערס טאַטע איז אַ בטלן.

אָט די אשה, דאַכט זיך אַ יידענע, מיט אַ יידענעס שכל — זייער שכל אַ שמעק טאַבאַק די ווערט!... — און דאָך פאַרשטייט זי, אַזוי גרינג, ווי אַזוי אים, וואָס שמט פאַר אַ שאַרפן קאָפּ, צו נעמען, צו איבעררעדן, ווי דלילה שמשונען.

און אין אָוונט איז אברהם־ישראל טאַקע פריער אַהיימגעקומען.

אַז ער איז אַריינגעקומען אין שטוב און דערזען דעם בעל־דבר, וואָס פאַר זיין כבוד־וועגן האָט ער, אברהם־ישראל, זיך מקדים געווען צוקומען, האָט אים שוין באַנג געטון. סך־הכל איז דאָס געווען דער געפוצטער מאיר ראַפּאַלאָוויטש, וואָס איבער אים האָט אברהם־ישראל געהאַט דעמאָלט די מחלוקה אין „שטיבל".

אָבער סתם אַ מענטש פאַרשעמען גייט דאָך אויך נישט, האָט זיך אברהם־ישראל צוגעזעצט צום טיש און מיט אומגעדולד און אנערלעכן ביטול געוואַרט דער שמועס דאָ זאָל אַ סוף־נעמען און ער זאָל צוריקגיין אין „שטיבל" זיך זעצן איבער אַ ספר.

— אברהם־ישראל, — רופט זיך צום סוף אָן די יידענע און ווייזט מיטן בליק אויף דעם ביים־טיש־זיצנדיקן מיטן צוגעפוצטן בלאָנדן בערדל. — דאָס איז ר' מאיר ראַפּאַלאָוויטש, זיי ווילן דיך צונעמען אַלס שותף צו אַ געשעפט, — און זי ווינקט דעם מאַן, ער זאָל נישט זיצן ווי אַ שטומער, נאָר זיך אויך אָנרופן מיט אַ וואָרט.

— יאָ, מיר קענען זיך שוין אַ ביסל פון „שטיבל" — מאַכט רואיק ראַפּאַלאָוויטש און פאַררויכערט אַ ציגאַר און איז מיט אַ צווייטן מכבד דעם באַלעבאָס דאָ.

אברהם־ישראל האָט אָבער פאָרט נישט געהאַט וואָס צו רעדן. ער האָט נאָך קיינמאָל קיין געשעפטן נישט געמאַכט. די גאַנצע צייט פון נאָך דער חתונה איז ער אָפּגעזעסן אין וואַלד אַלס שרייבער. אויך האָט ער געהאַט אַן איינגעבוירענעם ווידערווילן צום האַנדל־וואַנדל, און אין קאָצק האָט מען אים עס אויך אָפּגעעקלט. און ווי ער האָט נישט געוואָלט דאָס ווייב קרענקען, האָט ער פאָרט נישט געוווסט וואָס צו רעדן, ווייל נישט ער, נאָר זי איז דאָ געווען די אמתע געשעפט־מאַכערין.

אַרויסגעבראַכט פון דער פאַרלעגנהייט האָט אים דאָס אַריינקומען פון דעם מעקלער הערשקע. ער, הערשקע, דער קליינוווּקסיקער, דיקלעכער, מיטן שוואַרצן זיידענעם בערדל, קוים דורכגעוואָרפן מיט אַ גרוי הערל און שוואַרצע לויפיקע אייגעלעך; ער, דער ווערטלזאָגער, דער אייגנטלעכער צוזאַמענברענגער פון די דאָזיקע, אין פלוג אַזוי נישט צוגעפּאַסטע שותפים, איז איצט אַריינגעקומען מסתמא אַ קוק־געבן, צי דער מטורפדיקער וואַלד־מענטש האָט נישט שוין באַוויזן זיין, דעם מעקלערס, שוין עטלעכע־וואָכענדיקע מעקלער־אַרבעט אינגאַנצן צו צעקלאַפּן, צי ער האָט נאָך כאָטש נישט דעם „פּראַנט" ראַפּאַלאָוויטשן שוין אַרויסגעוואָרפן הינטער דער טיר, אָדער אים ווידער אַ פאַר־געטון מיט אַ פאַרריסטער שמאַטע איבערן ווייסן קראַגן, ווי אַנומלטן אין „שטיבל" — אָבער אַריינגעקומען איז הערשקע, ווי זיין שטייגער, מיטן הויכן און פריילעכן „גוטן־אָוונט, יידן", הויך און מיט קוראַזש.

דערזעענדיק אַריינקומען נאָך אַ מאַנסביל, האָט די יידענע געפונען פאַר פּאַסיק אַרויסצוגיין פון שטוב (זי איז די גאַנצע צייט געזעסן אין אַ ווינקל, כלומרשט ווי נישט זי, נאָר דער מאַן איז דאָ דער עיקר) און הערשקע איז שוין אַרויס מיט אַ פריילכך געבייזער:

— געוואַלט אַ וועלט, אַ וועלט! יידן זאָלן זיצן ווי די

געצן! פה להם — אַ מויל האָבן זיי און רעדן נישט קיין דברי־תורה און אַפּילו קיין לחיים צו טרינקען איז נישטאָ.

און אַריינגעשריגן אין קיך הינטער דער ציצענער פאַרהאַנג:

— אברהם־ישראלס אשה! שיקט נאָך אַ ביסל בראָנפן!

אָט אַזוי קלוג האָט ער פאַרשטאַנען, הערשקע. ער האָט געוווּסט, אַז ביי אַ ביסל משקה ווילן זיך די צוויי צוקונפטי־קע שותפים דערנענטערן, און זיין, דעם מעקלערס, מי וועט נישט אַוועק לאיבוד.

רייזל, די אישה, האָט נישט נאָר געשיקט נאָך אַ ביסל משקה, נאָר אויך געשיקט נאָך הערינג און צוביים און זי האָט אַ באַפעל־געגעבן די מיידן, צוצושטעלן אַ קנאָבל־באָרשט מיט קאַרטאָפל. די יידן האָבן צוזאַמען פאַרברענגט ביז שפּעט אין דער נאַכט. דרויסן, אין דער נאַכט־פינצטער־ניש, האָט געזיפּט אַ קאַלט, שטעכיק שפּעט־האַרבסט־רעגנ־דל. דאָ, אין דער ליכטיקער וואַרעמער שטוב, הינטער די שווערע פאַרמאַכטע לעדן, אַרום טיש, אויף וועלכן עס האָט געברענט אַ לאָמפּ מיט אַ מילך־גלאָז, אויף אַ הויכן פוס — זענען געזעסן די ניי־געבאַקענע שותפים, זיך דאָס האַרץ אונטערגעלענט און געשמועסט... הערשקע האָט נאָר איינ־געפעדעמט, דערנאָך איז ער אומבאַמערקט געבליבן אין שאָטן, געטון אין דער אכילה און געטרונקען בראָנפן, גע־רעדט האָט ער ווייניק, געהאַלטן אין איין צושרייען: „לחיים!" ער האָט געלאָזט די צוויי רעדן, זיי נאָר פון צייט צו צייט אונטערגעוואַרעמט און, הגם זיי האָבן נישט גערעדט דווקא וועגן געשעפט, וואָס זיי האָבן בדעה צו מאַכן, האָבן אָבער די שמועסן איצט זיי צוזאַמענדער דערנענטערט...

צומאָרגנס איז הערשקע מער נישט געקומען, מער נישט נויטיק־געהאַט צו קומען. ער האָט אָנגעשפּינען, און זיי האָבן עס שוין אַליין צווישן זיך פאַרוועבט. און אַזויערנאָך האָט אברהם־ישראל אַריינגעלייגט זיין אָפּגעשפּאָרטן קאַפּיטאַל פון די אַלע יאָרן וואַלד־שרייבעריי און קויפן קליינע „פּאַ־ר'עמבעס" אין מאיר ראַפּאַלאָוויטשעס האַנט אַריין און גע־וואָרן שותף צו שאָסיי־פּאַדריאַדן, וואָס ראַפּאַלאָוויטש האָט אָנגענומען אויף ליציטאַציעס.

— ר' אברהם־ישראלס ווייב! — האָט איר ראַפּאַלאָ־וויטש געזאָגט ביים מאַכן דאָס כתב, — פונקט אַזוי וויל איך האָבן ר' אברהם־ישראלן פאַר אַ שותף...

דער דאָזיקער זאָג דעם שותפס האָט ביי רייזלען זייער אויסגענומען. זי איז געוואָרן אויס פאַרביטערט, רואיקער, געלאַסענער, איר ווינען אין שטאָט האָט באַקומען אונטער זיך אַ פונדאַמענט און זי האָט שוין אָן שרעק געקוקט אויף אירע אונטערגעוואַקסענע מיידלעך.

ה. רואיקע צייט

טעג, וואָכן, חדשים, אַ יאָר. ס'גייט שוין אין צווייטן יאָר. ס'איז געווען אַ רואיקע צייט.

דאָס מיטגעברענגטע געלט פון וואַלד, וואָס רייזל אברהם־ישראלס האָט די ערשטע וואָכן אין שטאָט נישט פאַרגינען זיך דערויף צו קוקן, באַוויינט יעדן גראָשן, וואָס מ'האָט דערפון אַראָפּגענומען אויף חיונה — דער דאָזיקער קאַפּיטאַל האָט זיך שוין דאָס צווייטע יאָר געפונען אין מאיר ראַפּאַלאָוויטשעס הענט און דאָס געלט איז דאָרט נישט געשלאָפן, נישט געלעגן פאַרשלאָסן, נאָר באַוועגט זיך, גע־לאָפן, געגאַנגען פון האַנט־צו־האַנט, אַוועק אין דער וועלט אַריין און צוריקגעקערט זיך מיט ריווח.

פונקט ווי אַ ליבהאָבער פון טויבן לאָזט זיינע טויבן אַרויס פון טויבנשלאַק, פאַכעט מיט די אָרעמס, צעיאָגט זיי אין אַלע זייטן, זיי זאָלן זיך אַ לאָז־טון פליען ווייט און ברייט אונטערן הימל, כדי אַהערצוגענאַרן פרעמדע טויבן, זיי זאָלן אַהער צוריקקומען מער אין צאָל ווי עס זענען אַרויסגע־פלויגן — אַזוי אויך האָט אברהם־ישראס קאַפּיטאַל, אין מאיר ראַפּאַלאָוויטשעס הענט, צוזאַמען מיט זיין אייגענעם און מיט נאָך צוזאַמענגעבאָרגטע געלטער, זיך געמערט, געטאָפּלט, זיך עטלעכע מאָל געטאָפּלט, און נאָך געהאַלטן אין איין וואַקסן.

ווייט און צעוואָרפן איבער דער מדינה, אין פאַרשידענע שטעטלעך און דערפער, האָבן זיך געמויערט קאַזאַרמעס, רעגירונגס־בנינים — אין פאַרשידענע גרענעץ־פונקטן — קאָרדאָנען, אויף ווייטע אומבאַקאַנטע פעלד־וועגן זענען געלעגן אָנגעשיט שטיינער, פויערים האָבן געהאַקט די שטיי־נער אויף קליין, אַנדערע האָבן אָפּגעשטאָכן הויכקייטן, גע־פלאַנעוועט וועגן, געזיפּט און גערייניקט די צעהאַקטע שטיי־נער... אויף די וועגן ווייט, ברייט און לאַנג: די זאַמדיקע וועגן, וואָס זענען לאַנגע צענדליקער יאָרן געשלאָפן פאַר־וואָרפענע צווישן וועלדער און דערפער מיט שטרוי־גע־דעקטע כאַטע־דעכלעך און פאַרשלאָפענע קירך־טורעמלעך, און אַז אַ וואָגן האָט זיך איבער אַזאַ וועג געשלעפּט, איז ער געזונקען ביז איבער די רעדער אין בלאָטע, און די פערד האָבן געקרעכצט, געסאָפּעט, געאַרבעט מיט די זייטן, מיט די לעצטע כוחות, וועקנדיק די פאַרדרימלטע געגנט מיט זייער הויך אָטעמען און אָנרירנדיק אַזש מיטן בויך די ערד, און די אָרעמע איינזאַמע ביימלעך ביים וועג, האָבן פאַר־שוויגן, פאַרחלשט פון עלנט, זיך איבערגעקוקט מיט אַנאַנד

איבער די געשניטענע קאָליעס אין זאַמד — איצט האָבן די וועגן געלעבט, ווי אַ שווער־קראַנקער נאָך אַן אָפּעראַציע, אַז די כוחות הייבן זיך אָן צו אים צוריקצוקערן און עס שפּרודלט אין אים די אויפגעוואַכטע ענערגיע... באַבעס פון די דערפער און שיקסלעך האָבן געאײַלט מיט קערב עסן פאַר די טאַטעס און ברידער; וועגענער מיט שטיינער זענען נאָכאַנאַנד צוגעפאָרן, בריטשקעס מיט אויפזעער און אויבעראויפזעער זענען געפאָרן הין און צוריק, די ביימלעך און קושאַקעס ביים וועג פון די אַרבעטנדיקע; גענאַנגען האָבן געשאַלט, קולות, זידלערייען און געשמועסן... אַ וועלט האָט געלעבט און געאַרבעט, דער שותפותדיקער קאַפּיטאַל און ראַפּאַלאָוויטשעס הענט איז כסדר געפלאָסן און צוריקגעפלאָסן; אַוועקגעפלאָסן אין דינע שטראָמען און צוריקגעקומען אין ברייטע — מיט ריווח.

יעדע וואָך, שבת־צו־נאַכטס, קומט פאַר אַ קליינע אָפּרעכענונג, פון איבער דער וואָך. די דאָזיקע קליינע אָפּרעכענונגען קומען פאָר ס׳רוב ביי אברהם־ישראלן אין שטוב. זומער און ווינטער, נאָך הבדלה, ווען אין שטוב פילט זיך נאָך דער ריח פון דעם געפלאָכטענעם קאָלירטן הבדלה־ליכט, פאַרלאָשן אינעם ביסל עקסטרע דערצו אויסגעגאָסענעם ווייַן; אברהם־ישראל, נאָך אין דער אַטלעסענער קאַפּאָטע גייט אַרויף און אַראָפּ איבער דער שטוב, צולייגנדיק דעם טלית, וואָס איז ביז אַהער געלעגן צעוואָרפן, מחמת שבת טאָר מען נישט צולייגן — ער פאַררויכערט דעם ערשטן נאָכשבתדיקן ליולקע־ציבעך מיטן לאַנגן פאָרצעלייענעם קעפּל, וואָס דערויף איז אויסגעמאָלט עפּעס אַ לאַנדשאַפט פון ריינלאַנד — און זעצט זיך ביים טיש וואַרטן אויפן שותף.

דער טיש איז שוין אָן שבתדיקן טישטעך, דער מוצאי־שבת מיט זיין האַלב־וואָכעדיקייט, פילט אָן מיט עצבות און כדי דאָס פון זיך אָפּצוטרייבן, פרעגט ער מיט אַ קאַפּ תרעומות:

— פאַרוואָס גיט מען נישט אַריין דעם סאַמאָוואַר?

— פאַרוואָס?! — ווייזט זיך רייזל די אשה אין דער טיר. אויפן פנים ליגט איר דער ערשטער עגמת־נפש נאָכן שבת, — איך האַלט מיך נאָר איין פון שעלטן צו דער פולער וואָך, — זאָגט זי מיט האַרץ, אַזש די קופּקע אויפן קאָפּ הייבט זיך איר, — דאָס משוגעת, חנה, כאָליעט נאָך ערגעץ ביי אַ חברטאָרין; נאָך נישט צייט אַהיימצוקומען, ראַנע־נאַשער האָט קלעמעניש אין לייב — איבערגעפרעסן זיך מיטן איבערבלייבעכץ פון טשאָלנט, און מאַשע — רבונו־של־עולם, — שיפּעט זי קוים מיט די דינע בלוילעכע ליפּן, — איך טאָר דאָך נישט רעדן, מ׳שטייט דאָך מיט איר אין שידוכים, נאָר וועט דאָ עמעץ באַגאַבט ווערן! — קוקט זי אין אַלע זייטן, צי עמעץ אַ פרעמדער הערט זיך נישט צו; כאָטש זי רעדט גענוג שטיל. — בלאָזט שוין אַ שעה צייט אויף די קוילן: פּפו און פּפו!... און מיט די טראָפּעלעך, וואָס פאַלן איר פון דער נאָז, לעשן זיך די קוילן.

נאָר אברהם־ישראל, נישט אויסהערנדיק גאָר איר „לידל״, איז שוין דערינען אין קיך, שטייט שוין אַליין ביים סאַמאָוואַר און מיט אַ גוטמוטיקער פאַרטועניקייט פאָרעט ער זיך אַרום די קוילן אין סאַמאָוואַר, יאָגט אַריין לופט מיט אַ כאָלעווע פון אַ שטיוול, ווי עס פלעגן עס מאַכן די חסידים אין קאָצק, אין דער אַכסניא, און ברומט זיך דערביי צו אַ שבת־בו־נאַכטסדיק זמרל, סתם אַזוי אַ ניגונדל אָן ווערטער...

שפּעטער זיצן ביים טיש ביידע שותפים, מ׳רעדט וועגן קלאַפּטערס, שטיינער, שאַבער און זאַמד. אין די רייד וואַרפן זיך אַדורך דערפער, פּויערים, גויעס... מאיר ראַפּאַלאָוויטש רעדט ווי כלאחר־יד:

— פון זלאָטשעוו ביז שעראַדז האָט מען גענומען אַלע פּויערים פון די דערפער, וואָס ליגן ביים ברעג.

— ס׳הייסט נאָר בלויז די פּויערים־דערוואַקסענע — פרעגט אברהם־ישראל. — מאַכט עס נישט צו־טייער אויס?

זיי זיצן איינער קעגנאיבער דעם צווייטן, אברהם־ישראל אין דער אַטלעסענער אַ ביסל אויסגעריבענער, אויף די אַרבל אויסגעדריוולטער קאַפּאָטע, מיט דער רויטער געבלימלטער פאַטשיילע, וואָס קריכט אים אין דער העלפט אַרויס הינטן פון דער קעשענע, אין שיך און זאָקן, האַלבע שיך, לאַטשן אַזעלכע, וואָס אַז ער דערהויבט אַ ביסל דעם פוס, פאַלט אים דער לאַטש אין דער העלפט אַראָפּ און קלאַפּט זיך אָפּ אין דער ברעטערנער דיל; דאָס פנים קעגנאיבער אים — מאיר ראַפּאַלאָוויטשעס — איז ייִנגער, מיט אַ בלאָנדער באָרד; די באָרד איז אַ ביסל צוגעשוירן און פאַרקעמט, די גרויע אויגן קוקן קאַלט, גיריק און אַ ביסל שטעכיק, ער גייט אָנגעטון אין אַ גלאַנציק שערזשען קאַפּאָטקעלע, געמאַכט כלומרשט ווי אַלע אַנדערע חסידישע קאַפּאָטעס, אָבער געפּאַסטער און עלעגאַנטער, ווי אַ מיטן־וועג צווישן קאַפּאָטע און פראַק, נישט אַזוי לאַנג ווי אַ קאַפּאָטע דאַרף צו זיין, און די סחורה איז אויך בעסער — אַ גוטער שערזש, און אויף די פיס האָט ער נישט קיין האַלבע שיך און זאָקן, נאָר — קאַמאַשן, הויכע, גאַנצע קאַמאַשן, גוט־אויסגעפּוצטע שטיבלעטן מיט גומע פון ביידע זייטן געפּוצט אויף גלאַנץ, און קיין זאָקן זעט מען אים אינגאַנצן נישט אַרויס.

— ניין, — מאַכט ראַפּאַלאָוויטש און פּוצט זיך אָפּ מיטן ווייסן אויף פיר צוגעלייגטן טיכעלע די באָרד און, אין איין וועג, גלעט ער זיך צו מיטן טיכעלע דאָס פנים, באַקן און נאָז, — עס אַרבעטן דאָרט נישט בלויז דערוואַקסענע, נאָר

די פויערים קריגן אַ גרעסערן לוין, פויערטעס קריגן אַ האַלבן און שיקסעס נאָר אַ דריטל, אָבער דער חשבון, אום ער זאָל ווייניקער אָרט פאַרנעמען, רעכנט זיך לויט די פויערים: צוויי פויערטעס, דריי שיקסעס.

אברהם־ישראלן אינטערעסירט איצט איין זאַך, וואָס האָט אייגנטלעך מיט געשעפט נישט צו טון, ער האַלט זיך נישט איין און פרעגט כלאחר־יד:

— קאָנען דען נישט־דערוואַקסענע, למשל, ווי איר זאָגט — שיקסעס — האַקן שטיינער?

— פאַרוואָס קומט איר נישט אַמאָל, וואָלט איר געזען, — זאָגט ראַפּאַלאָוויטש און שטעלט אויף דעם שותף אָן די גרויע קאַלטע אויגן און עפּעס אַ גרינגשעצנדיקער שמייכל לויפט אים אַרום אַדורך איבערן פּנים, גלייך אָבער נעמט ער ערנסט אויפקלערן, ווי דעם שפּאַטישן שמייכל וואָלט ער זיך איבער־געלאָזט אויף אָן אַנדערט מאָל, — שיקסעס האַקן נישט, פויערטעס — יאָ, פויערטעס אַרבעטן טיילמאָל נישט ערגער ווי די פויערים, שיקסעס טוען צומיסטן זיפּן דעם שאָבער, אָדער גלייכמאַכן די קופּעס, אויפשיטן... מ׳זאָל זיי קענען מעסטן.

דער וועכנטלעכער חשבון געדויערט נישט לאַנג. דער־נאָך רעדן די שותפים אַרום נייע פּראָיעקטן, וועגן קויפן אָדער אָפּדינגען הינטער ויערושעווו אַ פּאָר אַקער ליימיק לאַנד אויף צו שטעלן אַ ציגל־ברענעריי, אויף צו מויערן דאָרט אין דער געגנט די גרענעץ־געביידעס, וואָס זיי האָבן אַנגענומען אין פּאַדריאַד מיט עטלעכע חדשים צוריק.

— איצט וועגן די „זוזלעס״, — טוט ראַפּאַלאָוויטש צו וויסן און אַלץ מיט דעם נישט־ערנסטן טאָן, נישט ווי ער וואָלט גערעדט מיט אַ שותף, נאָר מיט זיינעם אַן אונטערגע־אָרדנטן מענטש, פאַר וועלכן ער דערציילט אין קאַטאָוועס פון זיינע געשעפטן, נאָר דערציילט זיי ווי עס לוינט זיך אים.

אברהם־ישראל ווייסט, אַז „זוזלעס״ זענען דער מאַ־טעריאַל, פון וועלכן מ׳גיסט אייזן, דאָס האָט ער זיך דער־ווּסט צופעליק נאָך אין וואַלד. דער פּריץ דאָרט האָט גע־לאָזט גראָבן... דאָס קומט אים איצט צונוץ. ער דאַרף נישט איבערפרעגן און זען דאָס נישט־אַנגענעמע שמייכעלע אויפן שותפס פּנים. אברהם־ישראל איז שוין געוואָרן אויף אַזוי פיל אַנדערש, אַז ער וויל נישט אַנגיין אַלס „פּריץ״ אין שותפס אויגן, אדרבא!...

— איידער מ׳וועט אָנהייבן צו רעדן וועגן פּאַכטן אָדער קויפן דעם גרונט, דאַרף מען דערגיין, צי די „זוזלעס״ זענען פון אַ גוטן סאָרט, — זאָגט ער זיין מיינונג.

— מ׳האָט שוין געפּרוווט, — מאַכט אים ראַפּאַלאָוויטש קלאָר אַלץ מיט דער זעלביקער מינע, נישט ווי אַ גלייכער צו אַ גלייכן. — בעסערע פון אַלע אַנדערע פון דער געגנט דאָ, נאָר איך בעט אייך, געדענקט, קיינער, אַחוץ דאָ, טאָר דערוויל נישט וויסן דערפון.

— אויב עס וועט האַלטן דערביי, וואָלט איך געוואָלט אָנקוקן דעם מאַטעריאַל, — טוט אברהם־ישראל צו וויסן מיט אַ טיף־באַהאַלטענער קרענקונג.

— אַוודאי וועט איר דערביי זיין, פאַרוואָס דען נישט? — שטימט ראַפּאַלאָוויטש גיך צו, און קיין שום מוסקול רירט זיך נישט אויף זיין קאַלט גלבלבלעך פּנים.

שפּעטער קומען אַריין נאָך עטלעכע חסידים. אברהם־ישראלס באַקאַנטע, וואָס קומען אַריין דאָ מיטהאַלטן מלווה־מלכה.

פון דער מינוט אָן ווערט ראַפּאַלאָוויטש אַנדערש, אין איין רגע ווערט ער ווייניקער ווי אברהם־ישראל. זיין גאַנ־צער מהות דריקט אויס דרך־ארץ און אונטערטעניקייט צום שותף, דעם אַנגעזעענעם חסיד און למדן. די שטייפע קאַלטקייט פאַרשווינדט פון אים. ער ווערט אַן אויפגערוימטער חסיד.

— אברהם־ישראלס ווייב, — גיט שוין מאיר ראַפּאַ־לאָוויטש אַ רוף, ווען אַרום טיש זיצן שוין עטלעכע חסידים אין די אַרומגעגאַרטלטע אַטלאַסענע קאַפּאָטעס און סאַמעט־היטלעך אויף די קעפּ מיט אַפּערקריכנדיקע קאַפּלעך. און אַז פון דערינען קומט אַריינצושאַרן מיט צוויי צו־גרויסע לאַטשן די איינגעהויקערטע, פעסט מיט אַ פאַרטעך־אַרויפ־געשנורעוועטע רייזל, טוט ער צו וויסן:

— זענען מיר, פאַרשטייט איר, שוין פאַרטיק מיט אונ־דזערע עסקים, ווייל אָבער די עדה דאָ וויסן, ווי האַלט דער ענין מיטן גוטן קנאַבל־באָרשט?

— נישקשה, מ׳עט אויך פאַרטיק ווערן, — זאָגט זי אַ ביסל נישט־ניחאדיק און באַקוקט מיט אַ קאַרג אויג הערשקען, חיים־וואָלפן און שלמה גאַרבער, וואָס האָבן זיך געמאַכט אַ מאָדע נישט אַנדערש נאָר וואָך־ביי־וואָך דאָ צ׳יטצוהאַלטן די מלווה־מלכה־סעודה.

דערינען אין קיך, באַלויכטן פון אַ קייניצל, מיטן גרויסן פּיעקעליק, וועלכער פאַרנעמט דרייפערטל שטוב, שטייען דערוויל אַלע דריי מיידן; מאַשע קאַכט, חנה שיילט קאַר־טאָפל אין אַ שאַף אַריין און ראָנע מיט גלאַנציקע ליפּן און איינגעשמאַלציקטע הענט פאַרעט זיך מיט דער שאַרף פון אַ צינענעם לעפל אויפן דנאָ פון קוגלטאָפּ, סקראָבעט, סקראָ־בעט, רייסט, און אַז עס געלונגט איר פון דאָרט עפּעס אַרויס־צוסקראָבען, כאַפּט זי דעם לעפל צום מויל און נעמט אים אַרומלעקן און בייסן מיט דער צונג און ציין, נאָר אַז זי איבערצייגט זיך שוין, אַז דער דאָזיקער „זעטער״ איז שוין

מער די מי נישט ווערט — עס לאָזט זיך שוין גאַרנישט אַרויסקראַבען, נעמט זי זיך געאייליק אַרומצופּן דאָס פון מיטאָג־איבערגעלאָזענע פליש, וואָס דאַרף איצט דערלאַנגט ווערן צום טיש:

— רע, ראַנע־נאַשער! — איז חנה מפסיק אין מיטן קאַרטאָפל־שיילן, זי האַלט דאָס מעסער מיטן הילצערנעם שטיל אין איין האַנט, און אַן אָפּגעשיילטע קאַרטאָפליע אין דער צווייטער האַנט און זי שאָקלט מיטן קאָפּ, ווי די מוטער, אַז זי מוסרט אַ טאָכטער. — נאַ, זעטס, מענטשן, מיט ביידע באַקן פרעסט זי, ס'וועט נישט בלייבן אויפצוגעבן.

ראַנע, מיט אַ פול־פרעסעדיק מויל צאַלט צוריק, — אַלץ קייענדיק:

— משוגע! נו, זי האָט מיך שוין געזען אַ ברעזעלע אָפּ־לעקן, ווייסט זי שוין פון אַ „פול מויל"...

נאָר אַז מאַשע הייסט זי שטיל־זיין, ווייל ס'איז אַ בושה דערינען, די מענטשן הערן, וואַרפן זיך ביידע אויף איר:

— זי זעט דען עפּעס? דער הויקער פאַרשטעלט איר דאָך די אויגן! און הערן הערט זיך אויך נישט, ווייל די אויערן...

און חנה שאָקלט שוין ווידער מיטן קאָפּ, ווי ביי אַן אומגליק:

— מאַמעלע קרוין, עס טראַפּט דאָך איר פון דער נאָז אין טאָפּ אַריין, דער באַרשט וועט זיין מיט „אויגן"...

— זאָלסט אַזוי לעבן!

— לעב דו נישט!

— הויקער!

— שליאַך!

— נאַשער!

ס'ווערט אַ טומל אין דער קופּע אַריין, קומט אַריין די מוטער, טיילט ראַנען אַ קניפּ מיט אַ צולאָג און חנהן אַ קניפּ מיט נאָך איינעם, אַזש די אויגן איבערגייען איר. מאַשען קנייפּט זי נישט, זי בייגט זיך בלויז צו איר אַריבער מיט אַ באַקלאַג־זמרל.

— כלה־מויד! געראָטן מענטש!... דער שדכן זיצט דערינען, מ'כאַפּט דאָך דיר אַזוי לייכט אויף, ברויכסט זיך נאָך צו לאָזן הערן אויך...

לאָזט מאַשע איבער דעם באַרשט אויף דער קיך און לויפט אַריין אין פינצטערן אַלקער — אין דער שפּיזשאַרניע מיט דערשטיקטן כליפּ.

ווען זי קומט שפּעטער צוריק פון דאָרטן אַרויס שוין אַן אויסגעוויינטע, איז אין דער שטוב שוין גאָר פריילעך. די יידן ביים טיש עסן, טרינקען און זינגען. ס'פליען פּראָפּנס פון פלעשלעך ביר, אַלע רעדן אין דער קופּע אַריין, מ'טרינקט לחיים. די מוטער שטייט אין דער טיר, קלויבט נחת און הערשקעס רייסעדיק קול שרייט אין מיטן זינגען:

— דוד מלך ישראל חי וקיים!

ס'האַלט שוין ביי כאַפּן אַ חסידיש טענצל און ראַנע און חנה זענען שוין אויך אָנגעשטעקט מיט דער דרינענדיקער שמחה.

— קום, חנה, — שלעפּט זי ראַנע פון הינטן ביים פאַר־טעך, — מ'עט צומאַכן די טיר און דאָ טאַנצן.

נאָר איין מאַשע, נאָך אַלץ אונטערן איינדרוק פון די פריערדיקע באַליידיקונגען, טראַכט מיט ביטערניש און ווי:

— פאָטער דערבאַרעמדיקער אין הימל! צו וואָס האָסטו מיך באַשאַפן אַן עלנט פאַרזעעניש, אַ קאַליקע?

ו. עס גייט שווערלעך צו

אברהם־ישראל האָט נישט ליב צו גיין צו מאיר ראַפּאַ־לאָוויטשן אין שטוב, אַז עס קומט אויס אַהינצוגיין אַמאָל אויף די חודש־אָפּרעכענונגען, ווייל ראַפּאַלאָוויטשן איז שווער אַהינצוברענגען דאָס גרויסע בוך (זיי רופן עס „הויפּט־בוך") איז אים שוין דער גאַנצער שבת־טאָג צופריער ווי פאַר־שטערט. ער טראָגט אויף זיך אַ נישט־ניחאדיקן עול — נישט אַזויפיל שווערן, ווי אַ נישט־ניחאדיקן — און ווייל אים וואָס גיכער פּטור ווערן און דערפאַר איז אים שוין דער גאַנצער שבת אַ ביסל פאַרשטערט. און נאָך דער הבדלה מאַכט ער נישט קיין שהיות, נאָר גייט גלייך אַהין, אום וואָס גיכער זיך דאָרט אָפּצופּאַרטיקן.

ביי ראַפּאַלאָוויטשן זענען שטובן מיט געוויקסטע פּאָד־לאָגעס, ס'איז אַזוי גליטשיק, ממש ווי צו גיין ווינטער איבערן אייז. ראַפּאַלאָוויטשעס ווייב האָט זיך טאַקע אַמאָל געהאַט אויסגעגליטשט אויף איר אייגענער פּאָדלאָגע און האָט אַ פוס צעבראָכן. זינט דעמאָלט זעט מען זי נישט גיין, נאָר זיצן אין אַ שטול, וואָס מ'האָט עקסטרע פאַר אירעטוועגן געלאָזט ברענגען. אַ געבעטן שטול מיט צוויי „ביעגונעס" פון אונטן, ווי אין אַ וויג פאַר אַ קינד. זיצט זי דאָרט כסדר, שאָקלט זיך, שאָקלט זיך און וויגט זיך אַהער־און־אַהין, ווי אַ קינ־דעלע.

אברהם־ישראל קאָן דאָרט נישט פאַרטראָגן די גרויסע שפּיגלען, די טעכטער, וואָס רעדן פויליש און זיצן כסדר איבער גויישע ביכער, די זין מיט אַהינטערגעקעמטע פּיאות, אין ווייסע האַרטע קראַגנדלעך מיט שליפסלעך. זיי, די קינדער, רופן דעם פאָטער נישט „טאַטע, נאָר „פאַטער" און די מוטער — „מוטער", נאָר דער עיקר קאָן אברהם־ישראל נישט סובל זיין די געמעלן, וואָס הענגען דאָרט אויף די ווענט. וואָס הייסט: צי מיינט זיך אַזאַ מאירל, אַז מ'קאָן

עובר־זיין אויף אַ לאַוו אין דער תורה און דערביי נאָך הייסן חסיד, „שטיבל"־גייער? פשוט הפקר־וועלט!

באַזונדערס ליידט דאָרט אברהם־ישראל דערפון, וואָס מ׳בעט אים צום טיש מיטצוהאַלטן מלווה־מלכה און ער וויל נישט, נישט ער וויל נישט, נאָר ער קאָן נישט, ער טאָר נישט — ער וויל נישט עסן טריפות. הע, טריפות גאָר? — דערשרעקט ער זיך פאַר דעם בלויזן חשד. ער באַשליסט אין זיך, אַז דאָס איז צו־האַרב געטראַכט. אָבער עסן דאָרט וויל ער נישט. ער פּאַסט זיך שוין געגנוג צו, וואָס ער איז זיך מַתיר צו טרינקען טיי. דאָס טוט ער שוין משום דרכי־שלום־וועגן — צוליבן שותפות.

— פאַרוואָס, ר׳ אברהם־ישראל, — איז זיך ראַפּאַלאָ־וויטש משתדל נאָכן פאַרמאַכן די ביכער מיט דעם דרך־ארץ־מינעלע, שוין גאַרנישט ווי ביים מאַכן דעם חשבון, — פאַר־וואָס איילט איר זיך אַזוי, איר ווילט נישט מיט אונדז צום טיש גיין?

— ניין, באמת, נישט קיין צייט, — קרעקט זיך אברהם־ישראל מיט דעם צוגעטראַכטן תירוץ אין האַלדז, — כ׳דאַרף זיין אויף אַן אָרט.

ראַפּאַלאָוויטשעס ווייב מיט קוים אַ ברעקל שייטל אויפן קאָפּ, און מיטן ווייזן דער דינסט ווי צו גרייטן דעם טיש, בלייבט געפּלעפּט.

— היינט אויך נישט? מיר האָבן זיך געריכט, אַז דער שותף וועט היינט יאָ...

פון איר ווענדונג בלייבט אברהם־ישראל שטיין צע־מישט. ווער ווייסט פאַרוואָס — אברהם־ישראל האָט אין דער שטיל וועגן איר אַ בעסערע מיינונג ווי וועגן איר מאַן. כאָטש ער האָט זי נאָך קיינמאָל נישט אָנגעקוקט אין פּנים און ווייסט נישט ווי זי זעט אויס. ער קען זי בלויז פון קול, וואָס קומט, ווי פון אַ פאַרפייניקט האַרץ, פון אַ האַרץ, וואָס ליידט אין דער שטיל, אַלצאיינס פון וואָס זי זאָל נישט ליידן; איר געמיט זעט זיך אַרויס דורך איר קול, אין קול פילט זיך צער און נישט קיין פוסטקייט און איר ווענדן זיך צו אים איבערראַשט אים, ער שטייט אַ ווייל צעטומלט.

דער מאַן אירער נוצט דאָס אויס. ער וואַרעמט זי אונטער:

— מוטער, אדרבא, פועל דו...

ביי זיין זאָג דערהויבט אברהם־ישראל די אויגן. ראַפּאַ־לאָוויטשעס קול גיסט אים אָפּ ווי מיט קאַלט וואַסער. ער באַגעגנט דעם כמעט ביטול־שמייכל אויף יענעמס ליפּן און דאָס גלאַנצל פון זיינע גרויע, קאַלטע אויגן. צו אברהם־ישראלן קערט מיטאַמאָל צוריק זיין גאַנצע שטאַרקייט און כאַראַקטונג צו דעם דאָזיקן „שוויצער", דעם מכלומרשטן חסיד; עס קערט צו אים צוריק אָט יענע נישט־בויגעוודיקע שטאַרקייט, מיט וועלכער ער האָט אַמאָל דעם זעלבן מאיר ראַפּאַלאָוויטש איינגעריסט מיט אַ שמאַטע דאָס ווייסע קראַ־גנדל און געשאָפּט זיך דאָס גאַנצע „שטיבל" פאַר שונאים: די זעלבע הייסע צולהכעיסדיקייט, מיט וועלכער ער האָט זיך אַמאָל ערב סוכות געשטעלט האַקן האָלץ ביי משה דרעקסלער אויפן הויף... איר שטיל קול לעשט זיך אין אברהם־ישראל און ווען ראַפּאַלאָוויטש גיט נאָך אונטער דעם ווייב קוראַזש מיט אַ:

— אַוודאי האָסטו רעכט, מוטער...

— הער, יונגערמאַן, אַז דיין ווייב איז ביי דיר מותר (מוטער) איז דיין טאָכטער מותר, איז ביי דיר בשר וחלב אויך מותר... און, נישט אומקוקנדיק זיך, גייט ער אַרויס פון שטוב.

דרויסן פילט זיך אברהם־ישראל מיטאַמאָל לייכט, ווי איינער, וואָס האָט פון זיך אַ גרויסע משא אָפּגעלאָדנט. ער קוקט זיך אַרום אין דער נאַכט. דער הימל איז אויסגע־שטערנט, די לבנה איילט ערגעץ דורך קליינע וואָלקנדלעך, ווי דורך באַרג און טאָל. די וואָלקנס יאָגן זיך נאָך און זי לויפט, איילט, איילט. אַ קיל ווינטל ווייעט. ס׳איז שטיל. ערגעץ אין אַ הויף בילט אַ הונט, דעם הונטס קול הילכט אָפּ איינזאַם און פאַרבענקט; שטיקער לבנה, ווי ווייסע ליי־לעכער, ליגן אויסגעשפּרייט אויף פּלויטן, ווענט און דעכער, טייל צעריסן, טייל גאַנץ, אָן פּגימה; דעם הונטס צערדיק בילן דערמאָנט עפּעס ענלעכס... פון איינעם צום צווייטן — ביז עס דערמאָנט זיך אים דאָס פאַרצערטע קול פון דאָרט אויבן, די אשה מאירס און, אום דאָס אין זיך צו פאַרטויבן, נעמט ער ווי אַן זיין וויסן, אונטערברומען:

— „אומאַר, אומאַר סטאַרי קאָוואַל"...

*

אין דער היים האָט געוואַרט הערשקע.

— גוט־וואָך, גוט־וואָך! — פאַלט אברהם־ישראל אַריין אויפגערוימט, פריילעך ווי שוין לאַנג נישט, ווי אַמאָל אין יענער צייט, ווען ער האָט זיך געברענגט צו ציען פון וואַלד — אַזש הערשקע פאַרבויגט פון חידוש די שוואַרץ־גרוילעכע באָרד אין מויל איבער אַ פינגער און קוקט אים אָן מיט אויסגעשטעלטע פאַרקנייטשטע אויגן און זי, רייזל, קוקט אַזוי אויף איר מאַן ווי אויף זיין אורח מיט נישט־ניחאדיקן פאַריבל.

— זע נאָר, זע, וואָסי וואָס? — ברומט זי מיטן פּנים אַוועק, געבויגן אין אַ ווינקל, ווי אַז מ׳בייגט זיך אַוועק אויסצושפּייען.

— מאַשע, ראָנע, גרייט צום טיש! מלווה־מלכה! — באַפעלט אברהם־ישראל אַריין צו די טעכטער.

— נישטאָ נאָך וואָס, — מורמלט די יידענע אַהער אַריין שוין דורך דער אָפענער טיר פון דרינען מיט אַן אומצופרידן בייטאָנדל און מיט אַ מין להכעיסדיקייט, — פלייש איז נישט געבליבן, די פיש האָט די קאַץ באַלעקט און די חלה האָב איך אַוועקגעלייגט צו שיקן מיטן באַלעגאָלע די קינדער אין דער ישיבה אַריין, — דערביי קוקט זי כסדר קרום אין הערשקעס זייט, ווי זי וואָלט געמיינט צו זאָגן: "וואָס קומסטו עפּעס נאָכאַנאַנד דאָ אַריין אומגעבעטן".

נאָר אַז אברהם־ישראל און זיין גאַסט וואַשן זיך צו אַ שטיקל חלה — גיט רייזל אַריין אַ הערינג, שוין געמאַכט און צעשניטן מיט ציבעלע און מיט אַ מילכערל. דאָס מאַכט אברהם־ישראלן גאָר הייטער.

— אשה! שרייט ער שוין אַריין אין קיך, און אַז זי באַ־וויזט זיך, נישט געאיילט און האַלטנדיק אַן עק טונקעלן פאַרטעך, ווי זי וואָלט זיך דערמיט די נאָז געשנייצט, שרייט ער שוין פון חדווה, ווי ער וואָלט געזונגען:

— איי, איי, וואָס זינדיקסטו! האָסט נישט וואָס אַריינ־צוגעבן? און דאָס וואָס איז, הע? איך פרעג: דאָס איז גאָרנישט? חלה מיט הערינג איז דברים של מה בכך? איי, אשה, אשה!

דערנאָך אַ ביסל, אַז הערשקע נעמט אברהם־ישראלן פאַרשטעלן אַ שידוך פאַר מאַשען, ווערט דערינען אין קיך שאַ־שטיל, מ'הערט ווי די מיידן שושקען זיך אין די אויערן, אַלע ווייל שטעקט אַן אַנדערע צו דעם קאָפּ מיט אַן אויפ־געשטעלט אויער צו דער אַ ביסל אָפּגעלענטער טיר און רייזל, מוז זיין, פון צופרידנקייט פון שדכן, נעמט כסדר אַריינשיקן איין געריכט נאָכן אַנדערן און עס ווייזט זיך אַרויס, אַז פלייש פון מיטאָג איז יאָ איבערגעבליבן און די פיש האָט די קאַץ נישט באַלעקט.

און אַפּנים הערשקעס איצטיקע קומען איז טאַקע געווען מזלדיק: עטלעכע טעג שפּעטער איז אברהם־ישראל געפאָרן פאַרהערן דעם בחור. דער בחור האָט נושא־חן געווען. מ'האָט תנאים געשריבן. אברהם־ישראל האָט זיך מתחייב געווען אַ היפּשן נדן און לאַנגע יאָרן קעסט. דער חתן איז געווען אַ קיילעכדיקער יתום, אָן אַ היים, האָט אים דער מחותן אָנגעדונגען ביים ראש הישיבה, ער זאָל נישט דאַרפן צו עסן "טעג", נאָר זיצן און לערנען און עסן ביים ראש־הישיבה אין שטוב, ווי דער שטייגער פון נגידישע בחורים.

איז שוין, הייסט עס, די עלצטע טאָכטער, דאָס גרעס־טע "באָוול" — מאַשע מיטן הויקערל און רויט, פייכט שפּיץ־נעזל, אַ כלה געוואָרן. און רייזל, די מוטער, האָט זיך שוין פאַרגינען לייכטער אָפּצוּעטעמען.

ז. מאיר ראַפּאַלאָוויטש

מאיר ראַפּאַלאָוויטשן איז דאָס ווייב געשטאָרבן.

זי איז שוין אייגנטלעך לאַנג שלאַף געווען. שוין עטלעכע יאָר, זינט זי האָט דעם פוס צעבראָכן, האָט זי כסדר גע־קרענקט. אַרומגעגאַנגען קראַנקערהייט, ביז זי האָט זיך איינמאָל אַ לייג־געטון אין בעט אויף אַ רעכטן אמת, אָפּגע־לעגן עטלעכע וואָכן און געשטאָרבן. און מאיר ראַפּאַלאָוויטש איז געוואָרן אַן אַלמן.

מאיר ראַפּאַלאָוויטש איז געווען קוים אָנהייב מיטעלע יאָרן. ערשט איין זון געהאַט חתונה צו מאַכן — געווען אַ חתן מיט אַ מיידל אַ יתומה, דעם פּאַטערס אַ ברודערן־טאָכטער — אין זיין, מאיר ראַפּאַלאָוויטשעס בלאָנדער, געפוצטער באָרד, האָט זיך נאָך קיין איין גרוי הערל נישט דורכגעוואָרפן. ער איז געווען רייך און אָנגעזען.

ס'איז געווען אַ היפּשלעכע לוויה. די גאַנצע שטאָט וואָלוי־נער יידן איז מיטגעגאַנגען. אַזוי ווי ס'איז געווען יום־טוב שבועות האָט מען נישט געטאָרט מספּיד זיין. אָבער דער רב איז מיטגעגאַנגען ביז אַרויס. ער איז דער ערשטער צוגעגאַנגען צו ראַפּאַלאָוויטשן מיט אַ טרייסט־וואָרט. דער עולם איז זיך צעגאַנגען, ראַפּאַלאָוויטש מיטן הויזגעזינט — אויך. מ'האָט דערנאָך ביי אים אין דער היים אַ צייט אַוועק געדאַווענט. ער האָט געלאָזט אַהינברענגען אַ ספר־תורה, אָפּגעגעבן פון זיינע פיל שטובן אַ שטוב אויף צו דאַווענען — און שוין. דאָס איז געווען אַלץ וואָס האָט דערמאָנט, אַז ער איז געוואָרן אַן אַלמן. ווייטער האָט זיך אין שטוב אַלץ געפירט אַזוי ווי די קראַנקע באַלעבאָסטע וואָלט געלעבט. די דינסטן האָבן וויי־טער אויפגעפּאַסט אויף דער ווירטשאַפט און אַלץ געפירט אין אָרדענונג.

דאָס שותפות מיט אברהם־ישראלן האָט זיך לפנים ווייטער געפירט, ווי ביז אַהער, אָבער טאַקע נאָר בלויז לפנים. לעצטנס איז מאיר ראַפּאַלאָוויטש שוין מער נישט געקומען, ווי פריער יעדן שבת־צו־נאַכטס, מאַכן אַ חשבון. ער האָט זיך איצט אַזוי געפירט: ער האָט רעגולער יעדע וואָך מיט אַ "מענטש" אַהינגעשיקט אברהם־ישראלן די פּאָר רובל, וואָס עס איז געווען פאַר אים באַשטימט אַרויסצונע־מען פון געשעפט, נאָר מאַכן אַ חשבון איז ער נישט געקו־מען. אַז אברהם־ישראל האָט געוואָלט שמועסן וועגן גע־שעפט, אָדער זען אַ חשבון, האָט ער געמוזט זיך מטריח־זיין און אַהינגיין צו ראַפּאַלאָוויטשן. אָבער אַהינגיין האָט אברהם־ישראל גאָרנישט קיין חשק געהאַט, און אַזוי זענען אַדורך חדשים אָן די שותפים זאָלן צווישן זיך רעדן.

ער האָט זיך נישט געלאַנגווייליקט, אברהם־ישראל, אָדער ער איז איינער אַליין, אין דער שוין גרינלעכער שיינער

יופיצע, אין די שיך און זאָקן און ליולקע־ציבעך אין מויל, אַרומגעקראָכן אויף דער לאָנקע אַרום קהלס גאָרטן, געגאַנגען מיט זיין נאָכלעסיקן גאַנג אויפן ברעג פון שמאָלן טייכל, גע־פיפקעט דעם ליולקע־ציבעך, געקוקט אַרום ווייט איבער די פעלדער, וואָס מיט יונגע גרינע זאַנגען,ביימער מיט גרינ־באַקרוינטע קעפּ; צומאָל אַ קנייטש געטון דעם שטערן, אַ פּאָר געטון מיט דער קורצער, דיקלעכער און אַ ביסל באַהאָרטער האַנט אויף פון קנייטשן צעאַקערטן שטערן ביז איבער דער באָרד; צומאָל אַ שאָקל געטון מיטן קאָפּ און — געשוויגן פאַרטיפט אין זיך, פאַרזונקען אין די אייגענע פאַרשידנאַר־טיקע, נאָר אין גרונט פון איין מקור קומענדיקע מחשבות...

— אברהם־ישראל, דו זינדיקסט קעגן דיין אייגן ווייב און קינדער! פאַרוואָס גייסטו נישט אַמאָל אַרויף?

— ווּו אַרויף? — פרעגט אברהם־ישראל, אַ געשטערטער אין שווייגן און טראַכטן.

— מענטשן קרוין, — צעזינגט זיך שוין די יידענע מיט אַ וויינענדיקן טאָן, — מיין ווײ־בראָך איז דאָך אַזוי גרויס ווי דער ים! — זי זיפצט עטלעכע מאָל הויך אָפּ און הייבט אויפסניי אָן:

— ווּו, פרעגט ער מיך? — און איר מענה־לשון שטייגט אַלץ, — „ווּו", פרעגט ער? — און פלוצלינג אויף קולי־קולות:

— געוואַלד געשריגן! האָסט אַ שותף, צי נישט? ווּו האָסטו דיין געלט שטעקן? ער שיקט דיר טאַקע נאָך די פּאָר רובל אַ וואָך, אָבער מיט דיין נישט גיין מאַכסטו אים דאָך אַליין פאַר אַ גנב, כ'זאָל מיין מויל נישט צו בייז עפענען.

די יידענע קומט אַריין אין וויין־קוראַזש און וויינט וואָס אַמאָל מיט מער חשק. ער, אברהם־ישראל, שווייגט. וואָס זאָל ער איר זאָגן? האַ? אפשר זאָל ער איר דערציילן, אַז ער איז שטענדיק אַהין אַרויפגעגאַנגען מיט אַן אומווילן, ווי אַז אַ שד וואָלט אים דערצו גענייט און איצט, זינט יענער איז אַן אלמן, איז אים נאָך אַ סך נישט־ניחאדיקער אַהין אַרויפצו־גיין. אויב ביז אַהער האָט דער מאיר נאָך געהאַט אפשר אַ ניצוץ פון חסידות, איצט ווערט שוין דאָס אויך אויס ביי אים. די שטוב פירט זיך, שמועסט מען, שוין גאָר נישט בחזקת כשרות און ער, דער אלמן מאיר, מיטן ביינאָמען ראַפּאַלאָוויטש — ס'איז צו דערקענען, אַז ער דערהייבט אַ שער אויף דער באָרד, פּוצט זי און שערט די באָרד וואָס אַמאָל קורצער. לעצטנס האָט ער אויסגעטון דאָס יידישע היטל און אָנגעטון אַ הויך אַכט־קאַנטיק היטעלע, אַפילו די קאַפּאָטע פאַרקירצט ער צו ביסלעך. זי האַלט אים שוין באַלד ביי די קני. און אין דער שטיל מורמלט מען אויף אים נאָך האַרבערע זאַכן...

נאָר צי זאָל ער, אברהם־ישראל, דאָס דערציילן דער אשה? מיט איר דאָס דורכצורעדן האָט אברהם־ישראל גאָר קיין חשק נישט, און אַז יאָ רעדן, וועט אויך נישט העלפן. זי וועט, ווי איר שטייגער, באַלד אָנהייבן:

— וואָס דאַרף דאָס דיך אָנגיין! דו גייסט דיך דען מיט אים משדך זיין? און אַז מ'האַנדלט נאָך מיט אַ גוי? און באַלד וועט זי, ווי איר נוסח איז לעצטנס, אָנהייבן צו דערמאָנען, אַז מאַשע, די עלטסטע טאָכטער איז שוין אַ כלה, מ'דאַרפט באַלד סילוקן דעם נדן, זיך גרייטן צו דער חתונה און אַריינ־נעמען אַן איידעם אויף קעסט — און בלויז נאָר אירע ניין מאָס רייד נישט צו הערן, איז ער איינמאָל נאָך מעריב, גלייך פון שטיבל, אָן אַ סך צו טראַכטן, אַרויפגעגאַנגען צום שותף מאיר ראַפּאַלאָוויטש.

פאַרשטייט זיך, אַז מיט קיין גרויס חשק גייט ער נישט, אברהם־ישראל, ער פילט זיך זייער נישט־ניחאדיק, אָבער ער גייט, ער טראַכט נישט, נאָר ער גייט; ווי איינער, וואָס דאַרף צוליב עפּעס גיין אין מאַגיסטראַט און דאָרט אַראָפּ־נעמען דאָס היטל פאַרן גוי דעם באַאַמטן און רעדן מיט אים אויף זייער פרעמד לשון.

שוין אויף די שטיגן גיט ער זיך אַ שטעל־אָפּ, אָטעמט טיף אָפּ און עס גיט זיך אין אים אַ שטאַרקן וועק־אויף אַ נישט־היימלעכקייט אויסגעמישט מיט אַן אומווילן, ווי זיין אייגן געפיל וואָלט אים געוואָרנט: „גיי נישט איצט". אָבער צו דער אייגענער אינערלעכער שטים הערן זיך זעלטן מענ־טשן צו — אויבן אין הויז, אום אויסצומיידן דאָס פאַרבייגיין די דינסטן אין קיך, מיט זייער נאָכפרעגן זיך, צו וועמען ער דאַרפט — מיידט ער אויס. און ווי ער האָט נישט ליב זיך צו רייסן דורך פּאַראַדנע טירן, ווי ער האָט נישט ליב די דאָזיקע פּאַראַדנע איינגענג. נאָר נאָכאַמאָל — כדי אויסצו־מיידן די דאָזיקע דינסטן — לאָזט ער פאַרביי די ברייטע קיך־טיר און גייט אַריין אין צווייטן עק פּאָדערהויז אין דער שמאָלער טאָפּלט־טיר.

ווי זיין עניוותדיקער שטייגער, מאַכט ער זיך פריער גלייך דאָס קאַפּל אויפן קאָפּ, ריכטיק ווי אַז מ'גייט וועגן אַן ענין אין מאַגיסטראַט — גלעט זיך די פּיאות, עפנט שטיל די טיר און בלייבט שטיין אין אַ נישט־באַלויכטענער פינצ־טערער שטוב.

אַ ווײַלע שטייט ער אַ ביסל צעמישט, ער דערבליקט אַ ברייטן ליכט־שטראַל, נאָר ווען ער נעמט זיך אַהין דערנענ־טערן, ווי שוין אויפמאַכן די טיר און אַריינגיין, בלייבט ער שטיין הינטער דער טיר ווי אַ גולם. ער טרעפט פּונקט ווי ראַפּאַלאָוויטש, זיין שותף, אָט דער שטיבל־דאַוונער מאיר ראַפּאַלאָוויטש, דער אלמן, וואָס פלעגט אַמאָל צו אים קומען

עסן מיט די חסידים מלווה־מלכה — זיצט ביז איבער די קני אַרויסגעשאַרצטע „נאַגעוויצעס", האַלט די פיס איבער אַ בעקן וואַסער און אַ שיקסע מיט אַרויפגעשאַרצטע ביזן עלנ־בויגן אַרבל — פּאַרעט זיך מיט אירע שיקסע־הענט אַרום זיינע נאַקעטע פיס...

אַט דאָס דערבליקט אברהם־ישראל און ער דערפילט דערביי אויף זיין אייגענער הויט אַן אומגעהויערע בושה און גיהנום־ליידן.

וואָס דאָרט איז דערנאָך געווען, ווי אַזוי מ'האָט אים דאָרט אויפגענומען און ווי אַזוי ער איז פון דאָרט אַראָפּגעקומען, האָט אברהם־ישראל נישט געדענקט. ער האָט בלויז ווי פון חלום געדענקט, ווי מ'האָט פון דערינען געפרעגט, ווער עס איז אַריינגעקומען און ער האָט נישט געענטפערט, נישט געענטפערט פון צעטומלטקייט, פון נישט וויסן וואָס מיט זיך צו טון. — ער איז ערשט געקומען צו זיך ווען ער איז שוין צוריק געווען אויף דער גאַס. און דאָס ערשטע מאָל אין לעבן — געפילט אַן אמתדיק שטאַרקע שנאה צו זיין אייגן ווייב, וואָס נאָר איבער איר נוקען אים, איז ער איצט דאָרט אַרויפגעגאַנגען.

ח. צוריק אין דער נידער

דאָס ניי־יאָר נאָך ערב־ראש־השנה האָט זיך אברהם־ישראלן אַזויערנאָך אָנגעהויבן:

מאַשעס חתן האָט זיך איינגעעקשנט דווקא, אַז ער מוז זען די כלה, דער מחותן אברהם־ישראל האָט זיך נישט צופיל קעגנגעשטעלט. „מילא — האָט ער געזאָגט — די גמרא זאָגט דאָך, אַ „מ'טאָר נישט מקדש־זיין אַן אשה ביז מ'זעט זי". ער האָט דעם חתן פאַרבעטן אויף סוכות. אַזוי ווי עס האָט נישט געפּאַסט צו ברענגען דעם חתן צו זיך אַהיים, האָט ער אים אָנגעדונגען צו וווינען ביי אַ מקורב אַ חסיד, אים, דעם חתן, אויסגעקליידעט ווי עס פּאַסט פאַר אַ נגיד און צו די יום־טוב־מאָלצייטן האָט ער אים אַהיימגעברענגט צו זיך אין סוכה.

דורך די עטלעכע טעג האָט דער חתן געהאַט די געלעגנ־הייט, פון דערווייטן אָנצוקוקן די כלה. אָבער אַז דער חתן איז דערנאָך אַוועקגעפאָרן, האָט ער געוואָלט אָפּלאָזן דעם שידוך.

די כלה געפעלט אים נישט.

מאַשעס מיטן רויטן, פייכטן נעזל און הויקערל געפעלט אים נישט.

— הע, וואָס אַ ישיבה־בחור קאָן איינפאַלן, — האָט אברהם־ישראל אַזש אַ שמייכל־געטון אין מיטן עגמת־נפש, ווייל אין תוך איז אים געפעלן געוואָרן יענעמס נישט־וועלן אַזאַ כלה.

די אשה האָט שוין געזידט.

— אָך און ווי איז צו מיינע קינדער, — האָט זי זיך די באַקן געקנייפּט, — אַז דער טאַטע קוועלט גאָר, גיט נאָך יע־נעם גערעכט.

מאַשע איז געלעגן מיטן פּנים אַראָפּ אויף דער מיט שוואַרצער צעראַטע באַצויגענער קאַנאַפּע און געוויינט. רייזל האָט פאַרלאַנגט נישט אַנדערש, אברהם־ישראל זאָל שוין אַהינפאָרן אין דער ישיבה, דאָרט פאָדערן דעם בחור צום רב און אים דרך־ארץ לערנען, אים נייטן, אַז ער מוז האַלטן דעם שידוך — זיי צאָלן דאָרט פאַר אים קעסט, לאָזן אים נישט עסן „טעג", האָבן אים אויסגעקליידט... ער מוז האַלטן דעם שידוך.

אברהם־ישראל איז טאַקע געפאָרן, אָבער גערופן צום רב האָט ער נישט, אַ פשיטא שוין אַז נישט געסטראַשעט. ער האָט נאָר דעם בחור אויפגעוויזן, אַז אַזוי ווי איצט איז אַ מלחמה אין לאַנד (רוסיש־טערקישע), איז אין פאַל, ער וועט האַלטן דעם שידוך, וועט ער נישט גיין אין דער מלחמה. ער, אברהם־ישראל וועט אים אויסקויפן פון מיליטער־דינסט.

דער בחור האָט דאָס אויך נישט געוואָלט.

— מילא, — האָט ער נאָכדענקלעך גערעדט, און די שוואַרצע אויגן זענען אים ווי פייכטלעך געוואָרן און דאָס בלאַסע פּנים, וואָס פון ביידע זייטן האָט ער געהאַט געקריי־זלטע פּיאות, ווי צוויי גרייצערס לעבן די אויערן, איז נאָך בלאַסער געוואָרן, — אַז מיר איז נישט באַשערט, וועל איך סייווי נישט גיין. אלא — יאָ — וועט איר מיר אויך נישט קאָנען העלפן.

אמת, אברהם־ישראל האָט זיך באַמיט ביים רעדן מיטן בחור צו האַלטן אַ שטרענגע מינע, אָבער וואָס וואָלט דאָס ווייב געזאָגט ווען זי וואָלט דערגאַנגען, אַז מיט דעם האָט דער בחור נאָכמער זיך איינגעקויפט ביי אברהם־ישראלן, „אָט, אַן עומד על דעתו" — האָט ער מיט אָנערקענונג גע־טראַכט און דערביי איז אים אַ פלי־געטון דורכן מוח, אַז ער אַליין האָט מיט יאָרן צוריק אַנדערש געטון, ער האָט יאָ געגומען דעם ליטעמאַרסקער ווײַנשענקערס טאָכטער, וואָס אָט די מאַשע גראָט איר נאָך אַפילו מיטן הויקערל און כאַטש דעמאָלט האָט אים נישט געדראָט, צו מוזן דאַדורך גיין אין מלחמה.

און איידער נאָך עס איז געקומען חנוכה איז שוין מאַשע געווען אויס כלה. זי איז כסדר אַרומגעגאַנגען מיט פאַר־וויינטע אויגן, פון שפּיציק־רויטן נעזל זענען איר נאָכאַנאַנד געפאַלן אַראָפּ טראָפּנס. די מוטער האָט זי דערפאַר געזידלט:

„דו, פלעיטוך, בייז־יעריקע ראַצערין" — און אַז די שוועס־טערן ראַנע און חנה האָבן זיך אַמאָל איבער עפּעס צעווערטלט מיט מאַשען, האָבן זיי זיך מיט איר געריצט:

— אויס כלה, ווייטער מויד, — און אין שטוב זענען נאָכאַנאַנד געווען מחלוקות.

*

מיט אַמאָל האָט די שטאָט אָנגעהויבן צו קאָכן מיט מאיר ראַפּאַלאָוויטשן.

דער אויפריר אין שטאָט איז געווען גרויס. מאיר ראַפּאַ־לאָוויטשעס אָנזען האָט גענומען פאַלן, פאַלן. ס'האָט געהאַלטן דערביי, מזאָל אים מיט „כבוד" אַרויסוואַרפן פון „שטיבל", נאָר ער האָט זיך מקדים געווען און אַליין אויפגעהערט צו קומען.

נישט איין טאָג און נישט צוויי — אַ צייט, אַ לאַנגע צייט האָט געקאָכט מיט דער מעשה נבלה, וואָס ראַפּאַלאָוויטש האָט אָפּגעטון. און נישט בלויז אין דער שטאָט דאָ, נאָר אויך אין די אַרומיקע שטעט האָט מען גערעדט דערפון.

— אַ מעשה, אַ מעשה אַן עלטערער ייד, באַלד אַ פער־ציקער...

— וואָס ווילטאָג קאָן אַלץ!

— אָבער געלאַסן, וואָס איז דאָס געשען מיט אים? — וויל אַ פרעמדער צוגעפּאַרענער ייד וויסן.

און הערשקע, דער מעקלער און שדכן, וואָס פילט זיך דאָ אין זיין עלעמענט, מחמת דער ענין דאָ געהער זיך אַ ביסל אָן זיין אומנות — גיט יענעם צו פאַרשטיין, קייענדיק דערביי אַ שפּיץ בערדל:

— שוטה, וו'הייסט אַ דבר של מה בכך?! דערמאָן דיך נאָר: זיין זון איז געווען אַ חתן מיט איר, האָט אים דער פאָטער געצווונגען אָפּצולאָזן דעם שידוך, און ער אַליין איז מיט איר אַ חתן געוואָרן.

— און דער פאָטער אירער איז באַשטאַנען? — איז שוין יענער טשעקאַווע געוואָרן און לאָזט אַראָפּ אַ שמייכל אין דער באָרד אַריין.

הערשקע האָט נישט ליב אַ סך צו רעדן וועגן אַן אָפּגע־טוענעם ענין. ער האָט אָפּדערציילט און מער גייט אים דאָס נישט אָן, נאָר אַ זייטיקער ייד אין אַן איינגעמעלט כאַלאַטל, קענטיק אַ מעל־סוחר מיט אַ בעלעמדיק אויג — שטילט דעם פרעמדנס נייגעריקייט:

— סך־הכל האָט זי שוין נישט קיין פאָטער. די מוטער האַלט אַ שענק, זי איז מאירס אַ שוועגערין. איר מאַן איז געווען זיין ברודער און זי דאַרפט אָפּט צו אים אָנקומען וועגן גמילת־חסדימלעך.

— הייסט עס, אַ ברודערן־טאָכטער, — שמייכלט שוין יענער נאָך פעטער, — אַזאַ בעל־תאווהניק.

נאָר אַ ייד אַ מטופל גיט אין פאַרבייגיין אַ שטעק־צו דעם קאָפּ און וואַרפט צו אַ וואָרט: — מה יעשה הבן ולא יחטא, אַז דאָס באָדט זיך אין געלט.

ביי אברהם־ישראלן אין דער היים, רייזל, די אשה, נאָכן אויסשעלטן ראַפּאַלאָוויטשן יעדעס ביינדל, ווייל אַ ייד טאָר נישט זיין אַזאַ מיאוסער בעל־תאווה, נאָך אויסשעלטן אים אַלע רמ"ח אברים — גיט זי נאָך אַ ווייל איבערטראַכטן, אַ שאָקל מיטן באַקופקעטן קאָפּ און זאָגט:

— אין שול שבת ביי די ווייבער, האָט עלקע דווקא געוואָלט אויפווייזן, אַז ר'איז משוגע געוואָרן, ראַפּאַלאָוויטש. איך גלויב דאָס נישט. אַז ער וואָלט געווען משוגע, וואָלט ער זיך נישט אויסגעקליבן דווקא די מויד. זי איז דאָך שיין ווי גאָלד. כ'זאָג דיר — אַ שאַנקייט! זי איז דאָך בערל עליו־השלומס טאָכטער. די קענסט זי דען נישט? — נאָר באַזי־נענדיק זיך, אַז איר וועגדונג דאָ איז נישט אויפן אָרט, אַז איר מאַן אברהם־ישראל קאָן נישט קענען דאָרט עמעצנס טאָכטער — גיט זי אַ שפּיי־אויס און אַ פּרעפּל:

— דעם זונס כלה... מ'האָט זיי אַמאָל געזען גיין צוזאַמען שפּאַצירן. עמעץ האָט דערציילט, אַז זיי האָבן זיך שוין אַפילו געקושט. איצט קושט זי זיך מיטן פאָטער. טפו! צו זייערע קעפּ, צו זייערע הענט־און־פיס! טפו, טפו!

ווייטער־אַריין איז דער טומל פון ראַפּאַלאָוויטשעס אָפּ־געטוענער נבלה אַ ביסל רואיקער געוואָרן, אָבער אינגאַנצן שטיל איז קיינמאָל נישט געוואָרן. דאָס יידישע ווילון האָט עס ראַפּאַלאָוויטשן בשום אופן נישט געקאָנט מוחל זיין. פונקט אַזוי האָט מען עס אויך נישט געקאָנט מוחל זיי דעם מיידל, איר מוטער אויך נישט ראַפּאַלאָוויטשעס זון — יודל — דעם געוועזענעם חתן, וואָס האָט זיין כלה אָפּגעטרעטן דעם פאָטער און איצט שוין תנאים־געשריבן מיט אַן אַנדער מיידל — ווי נאָר עמעץ פון זיי האָט זיך באַוויזן אין גאַס, האָט ער זיך אָנגעשטויסן אויף שפּאָטישע שנאה־בליקן און אויף בייזע געמורמלען...

איצט האָט זיך מאיר ראַפּאַלאָוויטש אינגאַנצן נישט גע־וויזן אין „שטיבל". ער האָט זיך אַראָפּגענומען דאָס בלאָנדע בערדל, פאַרקירצט די מלבושים, אָנגעטון אַ קאַפּעליוש מיט געפּרעסטע לאַנגע הויזן איבער די קאַמאַשן, זיך גענומען חברן מיט באַאַמטע און רייכע קריסטן. יידישע ענינים ווי אויך כלל־זאַכן זענען אים מער נישט אָנגעגאַנגען. ער האָט איצט געלעבט בלויז נאָך פאַר זיך אַליין, פאַר די אייגענע געשעפטן און פאַר עולם־הזה־וועגן.

כדי דאָס שטעטל צו קרענקען איז ער זומער־צייט געפאָרן שפּאַצירן מיט דער פון אים מיט פינפאונצוואַנציק יאָר ייִנגע־רער כלה, די ברודערן־טאָכטער, דעם זונס געוועזענע, און איצט — זיין באַשערטע, — זי איז מיט דעם זון געווען צוויי יאָר פאַרקנסט — געפאָרן מיט איר אויף אַן אַרויספּאַדערנ־דיקן שטייגער אין אַן אָפענער קאַרעטע, ער און זי אויפן געבעטן געזעס, ער — אין קאַפּעליוש און טיילמאָל אינגאַנצן אָן קאַפּעליוש, אָן באָרד, האַלטנדיק דעם קאַפּעליוש אויף די קני און ווישנדיק זיך כלומרשט דעם שטערן מיטן טיכעלע, און זי, אין לייכטע שפּאַציר־קליידער מיט אַ זון־שירעמל אין דער האַנט, ווו דער אַרבל איז איר קוים ביז צום עלנבויגן צוגעגאַנגען.

דער יידישער עולם האָט געזאָטן פון כעס, מ׳האָט דער קאָטש נאָכגעשפּיגן און נאָכגעשאָלטן, געשאָלטן אַ ביסל הע־כער ווי שטיל; דערינען דאָס פאַרקנסטע פּאָרל איז זיך גע־זעסן ווי נישט זיי מיינט מען, דער שמייסער מיט דער לאַנ־גער געפּוצטער בייטש און הויכע ווייסע הענטשקעס, האָט כסדר געקנאַלט, ווי שאַסן האָט עס געהילכט. די פערד האָבן זיך געריסן פאַרויס מיט דערהויבענע קעפּ און צוווייטע גזשיוועס און די דרינען־זיצנדיקע האָבן זיך געוויגט אויפן ווייכן געבעטן געזעס ווי אַלעמען אויף צו להכעיס.

...דער זומער איז ביסלעכווייז אַוועק, פאַרשווינדן אַהין, פונוואַנען ער איז געקומען. ס׳איז שוין געווען אין מיטן ווינטער. אברהם־ישראלן איז איצט שוין אינגאַנצן נישט אויסגעקומען זיך צו זען מיט ראַפּאַלאָוויטשן, שוין פון דעמאָלט, מער ווי מיט אַ יאָר צוריק, ווען ער האָט אָנגעטראָפן ווי די דינסט־שיקסע האָט אים די פיס געוואַשן — איז ער נישט דאָרט געווען. ראַפּאַלאָוויטש האָט אים געגוני יעדע וואָך צוגעשיקט אַהיים די באַשטימטע סומע אויף צו לעבן: יעדן דאָנערשטיק האָט מען עס אברהם־ישראלן אַהיימגעברענגט. פון געשעפט האָט ער איצט גאָרנישט געוווסט און נישט אַריינגעקוקט און קיין חשבון נישט געזען. און פון דער לעצטער מעשה־רע ראַפּאַלאָוויטשעס, האָט מער רייזל די אשה אויך נישט דערמאָנט אים, אַז מ׳דאַרף אַהינגיין אַ קוק טון וואָס עס הערט זיך, יענער זאָל נישט מיינען, אַז דאָס געשעפט איז אינגאַנצן זיינס אַליין — ווי זי פלעגט פריער צו דערמאָנען. גאָרנישט. רייזל האָט נישט דערמאָנט, אברהם־ישראל האָט קיין סך נישט געטראַכט דערפון, געזעסן אין שטוב, אַריינגעקוקט אין אַ ספר, געגאַנגען אין „שטיבל" און ווייטער אַריינגעקוקט אין אַ ספר. וועגן חיונה האָט מען נישט געדאַרפט טראַכטן.

יעדע וואָך האָט ראַפּאַלאָוויטש אַריינגעשיקט געלט און אין אַ יום־טוב־וואָך — טאָפּלט, לויטן אָפּגעמאַכטן כתב. און דאָס לעבן איז זיך געפלאָסן רואיק, נישט געאײַלט און אויך נישט צו הינטערשטעליק, ווי אַ שטיל פליסנדיק טייכל.

אָבער פּלוצלינג האָט זיך געמאַכט אַן ענדערונג, פּונקט ווי אַ גוט־רעגולירטער זייגער, וואָס מ׳איז געוווינט צו הערן אים שטענדיק צו דער מינוט אויסקלאַפּן די פערטל שעהן — גיט זיך מיטאַמאָל אַ שטעל־אָפּ.

איינמאָל, דאָנערשטיק, האָט ראַפּאַלאָוויטש נישט אַריינ־געשיקט דאָס וואָכנגעלט. מ׳איז שוין אַזוי געוווינט געווען, אַז מ׳האָט עס בייטאָג אַפילו נישט באַמערקט, ערשט אין אָוונט האָט זיך רייזל דערמאָנט, אַז מ׳האָט עפּעס היינט נישט געברענגט דאָס וואָכנגעלט פון ראַפּאַלאָוויטשן. צומאָרגנס, פרייטיק, האָט מען עס אויך נישט געברענגט. ביי אברהם־ישראלן אין שטוב האָט מען זיך רואיק צוגעקוקט ביז די צווייטע וואָך דאָנערשטיק, און אַז אויך דעמאָלט האָט מען דאָס געלט נישט געברענגט, האָט רייזל אַריינגעשיקט די ייִנגסטע טאָכטער — חנהן, פרעגן.

— נאָר נישט מיטן שייגעץ, נאָר געלאָזן זאָלסטו דער־מאָנען, און איידער דו גייסט אַריין, זאָלסטו דיר אָפּווישן די פיס פון בלאָטע און זאָלסט אָנקלאַפּן פריער, — האָט די מוטער אָנגעזאָגט דער טאָכטער, ווי זי פלעגט זי לערנען, אַז איר איז אויסגעקומען צו גיין אין אַן אָנגעזעענער שטוב.

חנה איז צוריקגעקומען מיט גאָרנישט, זי האָט ראַפּאַ־לאָוויטשן נישט אין דער היים געטראָפן.

דערנאָך איז חנה נאָך עטלעכע מאָל געגאַנגען און יעדעס מאָל צוריקגעקומען מיט גאָרנישט.

— ר׳איז נישט אין דער היים.

וואָס אַ טאָג לענגער איז חנה אַלץ אָפטער געגאַנגען, זי האָט עס געטון אָן חשק. די מוטער האָט זי געטריבן.

— אַ סוף מוידטשיסקע, גיי שוין!

חנה — מיט די מאָגערע פּלייצעס און שאַרף־פאַרענ־דיקט דין און אַ ביסל אַרויפגעשאַרצט נעזל — האָט זיך געקרימט:

— פאַרוואָס זאָל מאַשע נישט גיין, פאַרוואָס נישט ראַנע, נאָר איך, אַלע מינוט איך?

די מוטער איז שוין אָבער געווען אומגעדולדיק, זי איז שוין געווען אומרואיק, געפּילט, אַז דאָס איז נישט פּשוט, די מויד ביים איינעקשנען זיך, פלעגט קריגן אַ שטילן קניפּ, האָט זי געטון אַ ווײַן־אַרויס, איז די מוטער נאָך מער אַרויס־געקומען פון די כלים:

— שליאָך! מיט אַזאַ פּנים ווילסטו גיין צו מענטשן! — און אַלס צוגאָב איר דערלאַנגט אַ פּאָר באַקניצעס.

— ביז... ביז איינמאָל האָט חנה דערציילט, אַז ראַפּאַלאָ־

וויטש איז יאָ אין דער היים, זי האָט אים געהערט פון דרינען רעדן, נאָר איר האָט ער אַרויסבאַפוילן, אַז ער איז נישטאָ.

דעמאָלט האָט רייזל אויף זיך אַרויפגעכאַפּט אַ וואַרעם טוך און אַליין זיך געלאָזט גיין.

ס'איז געווען אַ טריבער ווינטער־טאָג, אַ שניי־וועטער.

אַרויסקומענדיק אין דרויסן האָט רייזל אַ ביסל איינגע־האַלטן דעם אימפּעט, ס'האַרץ איז איר שווער און דערשראָקן געווען. זי איז געוואָרן אַלץ טרויעריקער. אויף אַ נידעריק דעכל איז געשטאַנען אַ שוואַרצע קראָ און געקראַקעט. אין רייזלס געמיט האָט דער קראָס קראַקען אָפּגעשלאָגן ווי אַ בייזע נביאות, ווי אַ שלעכט פאַרזאָגן. אַליין נישט וויסנדיק, גאָר אָן כוונה, האָט זי אַ טראַכט געטון, ווי ביטער עס איז צו בלייבן אָן פּרנסה. „אָט דער ייד דאָרט, אָשר דער וואַסער־טרעגער, כ'זאָל נישט זינדיקן מיט די רייד, ער איז אויך אַ טאַטנס אַ קינד, אַז ס'איז נישט דאָ פון ווו צו נעמען, מוז אַ ייד אַפילו ווערן אַ וואַסערטרעגער". זי האָט געטראַכט טריבע טראַכטונגען וועגן זיך און וועגן די קינדער, וואָס איז גאָר־נישט איר שטייגער אין די לעצטע פּאָר יאָר. זי איז געווען אַזוי פאַרטיפט אין די אומבאַשטימטע מרה־שחורהדיקע מחשבות, אַז זי האָט אַליין נישט באַמערקט, ווי דער וועג איז איר אַהינגעקומען. זי האָט אַ טיפן זיפץ געטון און זיך דער־שראָקן אומגעקוקט, צי ס'האָט נישט עמעץ געהערט דעם זיפץ, אַריינגעגאַנגען אין הויז און גענומען גיין אויף די טרעפּ צו ראַפּאַלאָוויטשעס וווינונג.

צוריק אַראָפּגעגאַנגען פון ראַפּאַלאָוויטשעס שטוב, איז רייזל ווי אַ שיכורע, מיט אויפגעריסענע אויגן און רויטע שפּיץ־באַקן. זי איז אויף אַ רגע געבליבן שטיין און זיך אַרומגעקוקט, ווי זוכנדיק פון ערגעץ הילף. און נאָך אַ ווייל קלערן האָט זי זיך געלאָזט גיין צום „שטיבל", פון דאָרט אַרויסגערופן אברהם־ישראלן און אים אין קורצע ווערטער צו וויסן־געטון פון דעם בראָך, פון דעם אומגליק, וואָס עס האָט זיך אויף זיי אַראָפּגעלאָזט: ראַפּאַלאָוויטש וויל מער נישט צאָלן.

— וואָס הייסט? — האָט אברהם־ישראל נישט פאַר־שטאַנען.

— „וואָס הייסט?" — האָט זי אים נאָכגעקרימט מיט האַרץ־צאַפּלעניש און זיך צעשריגן אויף אים אין מיטן דער גאַס. — שוטה, גולם! ער האָט די גאַנצע צייט געהאַט די געשעפטן אין דער האַנט, דו האָסט נישט געוואָלט אַריינקוקן. איצט טענהט ער, אַז דו האָסט מער גאָרנישט שטעקן, אַז דו האָסט שוין דאָס דייניקע אַלץ אַרויסגענומען.

זי האָט זיך ביטער צעוויינט.

— אָבער אַז איך האָב די גאַנצע צייט געשריגן, — האָט זי געהעשעט.

אברהם־ישראל האָט זי געלאָזט שטיין און אַריינגעגאַנגען צוריק אין „שטיבל" מעריב־דאַווענען.

די ווייטערדיקע וואָכן זענען אַוועק מיט דין־תורהס און בורותן. די שטאָט איז ווידער אויפגערודערט געוואָרן.

— ס'טייטש, אַזאַ גאַזלעוואַי, — האָט מען אומעטום גערעדט, — אָפּשעכטן אַ משפּחה אַזוי מיר־נישט־דיר־נישט!

אָבער דער איצטיקער אויפריר איז שוין יעדנפאַלס גע־ווען קלענער ווי דער פריערדיקער — ראַפּאַלאָוויטשעס שידוך... היפּשלעך קלענער... ראַפּאַלאָוויטש האָט נאָך מיט דעם איצטיקן אויפרודער אַ ביסל ווי אויפגעריכט זיין אָנזען... „מילא, סיכסוכים צווישן שותפים איז דאָך אַ געוויינלעכע זאַך... אַ יידישלעכער ענין..."

ראַפּאַלאָוויטש איז באַשטאַנען אַלעמאָל אויף נייע דין־תורהס, ער האָט געהאַט איין טענה: ער האָט געאַרבעט, פאַרשוואַרצט געוואָרן, געפאָרן. דער שותף — גאָרנישט, איז זיך געזעסן אין דער היים, גאָרנישט געטון און באַקומען יעדע וואָך זיין געלט און אין אַ פּאַר־יום־טוב־וואָך — טאָפּלט... דער חשבון דערפון איז אַזוי... ער האָט שוין אַפילו גענומען מער ווי מען דאַרף, ווי אים קומט.

ביז פּסח און נאָך לענגער האָבן זיך געצויגן די דין־תורהס און בורותן. אַלע זענען שוין מיד־און־מאַט געווען פון כסדרדיקן לאַדענען זיך. ראַפּאַלאָוויטש אָבער איז גאָר־נישט אומגעדולדיק געוואָרן, ער איז צו אַלע דין־תורהס געגאַנגען. אַז ער איז נישט היי־געווען, האָט מען געמוזט וואַרטן ביז ער איז געקומען צופאָרן און האָט באַוויזן צו באַ־שטימען אַ טערמין, ווען ער וועט צייט־האָבן. רייזל האָט געוויינט: „די דין־תורהס וועלן מיך שוין צום איבעריקן אויסמאַרכן, אין דר'ערד טרייבן". אברהם־ישראל, וואָס האָט קיינמאָל נישט געוווּסט פון קיין דין־תורהס און האָט זיך נישט געטויגט דערצו, איז געוואָרן שוואַרץ ווי די ערד, גרוי ווי אַ טויב איז ער געוואָרן. און נאָך יעדער דין־תורה איז אים דאָס פּנים געלער געוואָרן און די אויגן — טרויעריקער. און סוף־כל־סוף האָבן זיך מענטשן אַריינגעלייגט. ראַפּאַלאָוויטש האָט דאָ געוויזן זיין ברייטע האַנט — ער האָט אַליין זיך מתחייב געווען דעם שותף אַרויסצוצאָלן אַ געוויסע, נישט־גרויסע סומע — אַ פּאָר רובל, ער זאָל זיך קאָנען נעמען צו עפּעס אַ פּרנסה.

מיט דער דאָזיקער ברייטקייט האָט ראַפּאַלאָוויטש אַ סך געוווּנען, ביי די מענטשן האָט ער דערמיט אויסגענומען:

פאָרט נאָך נישט דער ערגסטער, — האָבן מענטשן גע־זאָגט, — אַליין זיך מתחייב געווען... ער האָט מיטאַמאָל

צוריק געוווּנען אַ היפּשע טייל פון זיין אָנגעווירענעם אָנזען.

אָבער ווען די סומע האָט שוין געזאָלט אויסגעצאָלט ווערן איז רייזל דאָ געווען...

— ניין! — האָט זי געשריגן. — ניין! איך וועל מיך נישט לאָזן איבערבעטן מיט אַ שטופּ־גראָשן. אַז שעכטן — זאָל זיין געשאָכטן! זאָל ער זיך נישט קאָנען פּאַרדעקן מיט מיין עוולה, אַז אָפּגעשאָכטן אַ הויזגעזינט, אַז שטאַרבן פּאַר הונגער — זאָל ער נישט האָבן קיין פּאַרענטפערניש, צי כ׳האָב דאָס יאָ, צי נישט...

און זי האָט פּאַרענדיקט וויינענדיק:

— מיין מאַן האָט נישט אַריינגעקוקט אין געשעפט, ווייל ער האָט נישט צוגעלאָזט. און זאָל גאָט משפטן... איך וואַרט אויף גאָטס משפט!

אין שטוב איז נישט געווען קיין גראָשן אויף ברויט. די דערוואַקסענע קינדער זענען אַרומגעגאַנגען צעריסן און אָן שיך, האָבן זיך געשעמט פּאַר אַ טיר אַרויסצוּווייזן. עס איז געקומען דער רב מיט אָנגעזעענע באַלעבאַטים, צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן פּועלן, ער זאָל עפּעס נאָך דערלייגן. רייזל האָט זיי פּראָסט פון שטוב אַרויסגעטריבן:

— איך האָב אַ בעסערן אָנגעמער, איך דאַרף נישט אייך!

זי איז פון צרות, צער און קרענקעניש קראַנק געוואָרן, זי איז נעכט נישט געשלאָפן, נישט געהאַט קיין לובינג. אין די שלאָפלאָזע נעכט האָבן אירע פּאַרטריקנטע ליפּן געמורמלט: „לעבן, לעבן! לאָז מיך, טאַטע אין הימל, לעבן! גיב מיר כוח אויסצוהאַלטן!...

*

איז די שטוב ווידער געבליבן אָן פּרנסה. מאַשע איז געווען אויס כלה, ס׳זענען אין שטוב געווען דריי כלה־מיידלעך, נישט שיינע און נישט געראָטענע, אַחוץ צוויי זין — יינגלעך, אין אַ ישיבה ערגעץ. זיי האָבן איצט ווידער געמוזט אָנהייבן צו עסן „טעג״ און זאָרגן פּאַר זיך, ווייל פון דער היים האָט מען זיי נישט געקאָנט מער גאָרנישט שיקן. אַלץ האָט געברויכט עסן און קליידונג. און אברהם־ישראל איז שוין געווען מיט זעקס יאָר עלטער און מידער, ווי דעמאָלט בעתן קומען פון וואַלד, און אָן געלט, אָן מיטלען די שטוב צו דערנערן.

ט. רייזלס לעבנס־ציל

אַ שווער לעבן האָט זיך אָנגעהויבן פּאַר אברהם־ישראלס הויזגעזינט. אין ענגן האַלב־פינצטערן קרעמל, לעבן מאַרק, אין שלמה יוקעס הויז, איז געווען דושנע פון די איילן און שמירעכצן. די מיידן האָבן זיך רק געשלאָגן מיט די עלנבויגנסביים באַדינען אַ קונה און זענען זיך כסדר געפּאָרן איינס ס׳אַנדערע אין די האָר, זיך געשאָלטן און געזידלט. אין קרעמל איז געווען ענג און אָנגעשטעלט, ביי אַ נישט־פּאָרזיכטיקן ריר, האָט זיך אויסגעגאָסן אַ באַנקע פּאָקאָסט, אומגעקערט אַ קענדל טראָן, און דעמאָלט איז געווען הימל עפּן דיך! געוואַלדן און געשרייען... אַלע האָבן געאַרבעט אין קרעמל, געזעסן פון אַ שפּראָץ אויף טאָג ביז שפּעט ביינאַכט, און — אויף שבת־מאַכן האָט מען סייווי געמוזט נעמען אין געוועלבל אויף באָרג, דירה־געלט צו באַצאָלן איז נישט געווען, און דער באַלעבאָס פון הויז — אַ רייך־געוואָרענער טאַנדייטער, אַ נידעריקער, ברייטער, מיט אַ פאַרשוירן שוואַרץ־גרוי בערדל, אין אַ היטל מיט אַ גלאַנציק שטאַרעם־בענדל און לאַקירענעם דאַשיק, וואָס צייט ער איז רייך געוואָרן און זיך געקויפט דאָס הויז — איז ער געגאַנגען מיט אַזעלכע טריטעלעך, ווי ער וואָלט געטרעטן אויף ווייכע אייער — איז כסדר געקומען אין אָוונט, ווען אברהם־ישראל איז אין דער היים געווען, אומגעבעטן זיך געזעצט ברייטלעך אויף אַ שטול לעבן טיש און זיך אַ וועגד־געטון מיט אַ פּיפּיק עם־הארציש שמייכעלע:

— ר׳ אברהם־ישראל חסיד, איר ווייסט דאָך יאָ, וואָס די כשרע תורה, זאָל לעבן, זאָגט, אַז מ׳צאָלט נישט קאַ דירה־געלט צו דער צייט? — און אָפּרוענדיק זיך אַ ווייל, צוליב דער אַסטמע, וואָס האָט אים געשטיקט, האָט ער דערזאָגט:

— דאָס מיין איך, אין וואָס אַזאַ שלעכטער דירה־געלט־צאָלער ווערט מגולגל נאָכן טויט, איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר.

און אַלץ צוריק איבערגעחזרט:

— ניין, כ׳מיין נאָר אַזוי, ווי געשיקט עס זיך, אַז אַזאַ וואַזשנער תורה־לערנער, אַזאַ עכטער דאַוונער, ווי איר, ר׳ אברהם־ישראל חסיד זאָל דאָס פאַרגעסן?

לאַנג האָט ער פונדעסטוועגן מורא געהאַט צו נוקען, דער טאַנדייטער, אַז רייזל איז אומגעדולדיק געוואָרן, פלעגט זי גאָרנישט צווידייטיק אים אַרויסטרייבן פון שטוב:

— גייט, גייט, שניידערוק! ברעכטס די קרענגעס, לאָדנטס אונדז צום סאַנע־טויקעף, ס׳יאַר איז נאָך נישט אַריבער און אַ זכיה אויף אייער פאַרד־קאָפּ, אַז אונדז ווינט מען אין אייער כאַלופּע...

זי, רייזל, האָט איצט אויסגעזען געל ווי אַ לימענע און דאַר און פּאַרטריקנט ווי אַ פּאַר־דריי־יעריק אתרוגל. זי איז שוין איצט געווען בלויז הויקער. פון פּאָרנט און פון הינטן זענען איר די צוויי הויקערס נאָכאַנאַנד געוואַקסן, העכער געוואָרן און אין דער זעלבער מאָס איז זי אַליין איינגעבויגענער און קלענער געוואָרן. דאָס איינציקע, וואָס האָט זי איצט אויפגעהאַלטן ביים לעבן, איז געווען — נישט אַזוי די זאָרג

פאַרן מאַן און קינדער און נישט עפּעס אַנדערש; דערהאַלטן זי איצט ביים לעבן, געגעבן איר כוח און קראַפט און גע־שפייזט זי, ווי נאַפט שפייזט פייער, איז געווען נישט עפּעס אַנדערש, ווי... שנאה, שנאה צו מאיר ראַפּאַלאָוויטשעס שטוב און די טיפע האָפענונג צו דערלעבן אין אים אַ נקמה.

דערלעבן מאיר ראַפּאַלאָוויטשעס מפּלה, — דאָס איז געווען דער איינציקער פּלאַם, וואָס האָט איצט געברענט אין איר, זי געמאַכט פעיק דורכצוקומען אַלע נויטן און צרות, ווי אַ מענטש שפּרינגט איבער קאַלוזשעס, אַמאָל לייכטער, אַמאָל שווערער, אָבער שטענדיק מיט האָפענונג און ווילן צו דערלעבן ראַפּאַלאָוויטשעס מפּלה.

ווי מאָל, גאָר פּאַרצייטנס, האָט דריוש (דאַריאָוועש), דער מלך פון פּרס, געהאַט אַן עקסטרע שקלאַף, וואָס זיין איינציקע פליכט איז געווען, ביי יעדער מאָלצייט צו דערמאָנען דעם קעניג זיין מפּלה ביי די גריכן און ס׳איז געווען דעם שקלאַפס איינציקע עובדה זיך צו ווענדן צום קעניג שטענדיק מיט די זעלבע ווערטער:

— האַר, געדענק אָן די אַטענער!...

ביי רייזל אברהם־ישראלס האָט די עובדה געהאַט די יינגסטע טאָכטער — חנה. ביי יעדער מאָלצייט, ווען אברהם־ישראל האָט זיך געהייסן אַריינברענגען „מים אחרונים״ צום בענטשן, אַלצייגס אין דערוואָכן, שבת, צי יום־טוב, אַז מ׳האָט אַריינגעגעבן „מים אחרונים״, האָט זיך חנה אויפגעשטעלט און אַ זאָג געטון, ווי אַ תפילה:

— מאיר רשע האָט אונדז געטון, נעבעך...

אויף דערויף האָט רייזל, יעדעס מאָל נאָך אַ ווייל שווייגן און שאָקלען מיטן קאָפּ, אַ פּרעפּל געטון מיט האָרץ און קיינמאָל ניט שוואַכער:

— נעם דיך אָן, אל נקמות, פאַר די אוממאַכטיקע!...

אברהם־ישראל פלעגט עס נישט קאָנען ליידן:

— צי ווייסטו כאָטש, אַז אַ טיש איז אַ מזבח, צי מעג מען ביי אַ מזבח שעלטן?

— און אָפּשעכטן אַ הויזגעזינט מעג מען יאָ? — פרעגט זי צוריק מיט אימפּעט און די שוין האַלב־פאַרלאָשענע אויגן צינדן זיך איר אָן.

נאָר איינמאָל — ס׳איז געווען ערב יום־כּפור — ביי דער סעודה מפסקת, האָט אברהם־ישראל בשום אופן נישט געלאָזט זאָגן חנהן איר שפּרוך.

— איך וועל נישט דערלויבן אין מיין שטוב צו שעלטן היינט!

דעמאָלט האָט זיך רייזל אַ שטעל־אויף געגעבן, נאָכאַמאָל אַזוי הויך און נאָכאַמאָל אַזוי גרויס. די אויגן אויפגעריסן און בליציק, די בלוי־שוואַרצלעכע ליפּן פאַרקרימט, איר אָנבליק איז געווען אַזעלכער, אַז אַלע האָבן זיך דערשראָקן. זי האָט אַ פאַרכלינעטע, ווי איינער, וואָס שטיקט זיך, אַרויסגעהע־שעט, וויזנדיק מיטן פינגער אויפן יום־כּפור־ליכט, וואָס איז געשטאַנען אין אַ מערזשל מיט זאַמד, גרייט אָנצוצינדן.

— זעסט, — האָט זי מיטן ציטערדיקן פינגער געטייטלט אויפן ליכט און פון מויל האָט איר געיאָגט ווי אַ הייסער ווינט פון אַן אויוון — ווען דאָס ליכט אָנגעצונדן וועט מיר שטיין צוקאָפּנס, וועל איך אויך נאָך פאַרשעלטן דאָס געביין נאָך אים מיט די פאַרשטאַרבענע ליפּן... — אָפּגעזאָגט דאָס מיט אַ מאָדנע מויל און גרויליקע אויגן, האָט זיך איר דער קאָפּ אַ וואַקל־געטון און זי איז געפאַלן אין חלשות.

פון דעמאָלט אָן האָט אברהם־ישראל אויפגעהערט שטערן איר צו דערמאָנען דעם שפּרוך.

יאָרן זענען געגאַנגען, פון דעם קרעמל איז געוואָרן אַ קראָם פון קורץ־אייזן, איילן און פאַרבן. און די צייט איז אַלץ געגאַנגען. פון מענטשן אין די מיטל־יאָרן איז געוואָרן אַלטע, אַלטע זענען געשטאָרבן, פאַרשידענע נייעסן זענען פאָרגעקומען אין דער וועלט און אין שטעטל, נאָר די שנאה צו ראַפּאַלאָוויטשן און דאָס לעכצן נאָך נקמה איז מיט אַ האָרעלע נישט שוואַכער געוואָרן. חנה האָט ווייטער ביי יעדער מאָלצייט אָפּגעזאָגט איר שפּרוך, ווי דער שקלאַף ביי דריושן און די מוטער האָט דערויף געענטפערט מיט אַ פרו־מען קללה־שעפּטש, ווי אַ תפילה בלחש...

מאַשע איז אַ כלה־געוואָרן, מ׳האָט אַ שידוך געטון מיט איר נישט לויט דער משפחהס כבוד. רייזל האָט גוט געדענקט, אַ מינוט נישט פאַרגעסן, אַז איבער ראַפּאַלאָוויטשן, דעמאָלט, איז די שטוב צעבראָכן געוואָרן און מ׳האָט נישט געקאָנט טון דעמאָלט דעם חשובן שידוך. די שנאה האָט אויפגעפלאַ־קערט מיט יעדן קוק אויף דעם חתנס טויבקייט, שטאַמלדי־קייט און אויף זיין נישט קאָנען אַריינרעדן אין אַ תורה־שמועס. די יינגסטע טאָכטער — חנה — האָט געמוזט חתונה־האָבן מיט אַן אַלמן; זי האָט נישט געוואָלט, געוויינט און איינמאָל אָפּילו געהאַקט אַ בענקל אָן דער ערד — אַזויערנאָך איר פּראָטעסט אויסגעדריקט — אָבער חתונה געהאַט מיט דעם אַלמן האָט זי פאַרט, און צו דעם פייער־באַרג פון שנאה צו ראַפּאַלאָוויטשן איז צוגעקומען נאָך אַ פלאַם.

אַז אברהם־ישראל איז געשטאָרבן, ביים קבר, ווען מ׳האָט שוין געגומען אים לייגן שאַרבנס אויף די טויטע אויגן, האָט רייזל זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן און אַ געשריי־אַריין געטון אין קבר:

— געדענק, אברהם־ישראל, טראָג פאַר מיין עוולה צום בית דין של מעלה!...

און שטאָט האָט געוווּסט, פאַרשטייט זיך, פון רייזלס קללות און מ׳האָט געזאָגט, אַז דאָס וואָס ראַפּאַלאָוויטש ווערט אַלץ רייכער און גליקלעכער, דאָס איז אַלץ איבער רייזל דער אברהם־ישראלטשעס קללות.

— פון איר יעדער קללה ווערט אים אַ ברכה.

רייזל האָט אָבער ווייטער געהאָפט, ווי דעם ערשטן טאָג. זי האָט געהאָפט, געווען זיכער און זיכער, אַז זי וועט, אַז זי מוז נאָך דערלעבן ראַפּאַלאָוויטשעס מפּלה.

י. שטאַרקער ווי דער טויט

איך, דער דערציילער פון דער דאָזיקער פּאַסירונג, בין דער זון פון ברוך, דאָס אייניקל פון אברהם־ישראל און זיין ווייב רייזל. אַז איך דערמאָן מיך פון מיין פריסטער קינדהייט, האָט דער זיידע אברהם־ישראל שוין נישט געלעבט און די באָבע האָט זיך אויפגעהאַלטן ביי דער מומע חנה און איר מאַן יצחק איז שטוב.

און אָט וואָס איך געדענק נאָך פון יענער צייט: *

אָנהויב שטאָט, נעבן דעם שטאָטישן פּאַרק קעגנאיבער, אויסגעזעצט פאָרנט מיט אַקאַציע, און ברייט־צעצווייגטע קאַשטאַן־ביימער, איז געשטאַנען אַ צוויי־שטאָקיק הויז מיט גרויסע באַגאַרדינטע פענצטער און די איינגאַנג־טיר — אַ געשניצטע פון דעמבענעם האָלץ, די קליאַמקע איז געווען גלאַנציק און בלישטשענדיק און אויך דאָס קורצע מעשענע שילדל איז געווען בלאַנק געפּוצט און גלאַנציק ווי אַ שפּיגל, און דערויף איז געווען נישט מער ווי אַן אויפשריפט אויף פּויליש: „מאַריאַן ראַפּאַלאָוויטש״.

גאָרנישט געדענק איך אַזוי קלאָר פון יענע קינדער־יאָרן מיינע, ווי אָט דאָס רייכע שטילע הויז.

אַרומקריכנדיק, ווי אַ ייִנגל, איבער די גאַסן, האָב איך מיך אָפטמאָל אָפּגעשטעלט פאַר דעם הויז. אַלץ האָט מיר דאָ אויסגעזען שיין, ריין און אַנדערש ווי אַלע אַנדערע הייזער פון שטאָט און איך פלעג לאַנג שטיין און גלאָצן דערויף, ווי אויף עפּעס אומדערגרייכלעך־דערהויבנס.

ס׳האָט געטראָפן, אַז איך בין דאָרט פאַרבייגעגאַנגען, גע־שטאַנען און געקוקט אויף די רייך־באַגאַרדינטע און מיט זעלטענע בלומען־טעפּ באַפּוצטע פענצטער און געפּרוּווט זיך פאַרשטעלן, וואָס פאַר אַ מין אויסטערליש שיין און רייך לעבן עס קומט פאַר דאָרט הינטער די פיין־געפּוצטע בלאַנקע שויבן און געקוקט מיט לעכצעניש עפּעס פון דאָרט צו דערבליקן — איז איינמאָל אָנגעקומען צופאָרן אַ קאַטש און זיך אָפּגעשטעלט פאַרן הויז דאָרט. פון דער קאַטש איז אַרויס איינער מיליטעריש אָנגעטון. עס מוז זיין געווען אַ הויכער מיליטער־מאַן, ווייל פון געזעס ביים קוטשער איז אַראָפּגעשפּרונגען אַ קאָזאַק מיט אַ רינגעלע אין איין אויער, מיט געאיילטקייט אויפגע־עפנט דאָס טירל און געבליבן שטיין אויסגעצויגן ווי אַ סטרונע. אין גאַס די יידן האָבן זיך אָפּגערוקט אָן אַ זייט, פאַרשאַרנדיק זיך די פּיאות אונטער די אויערן. אָבער ווען דער דאָזיקער אין רויטן געפּוצטן מיליטער־מאַן האָט זיך געלאָזט גיין דאָרט צום הויז און די טיר געעפנט, איז אים אַקעגנגעקומען פון דרינען איינער אָנגעטון ציוויל מיט אַ ווייסער נישט־לאַנגער באָרד, אָן היטל. ער האָט יענעם געגעבן די האַנט און זיי האָבן אָנגעהויבן צו רעדן, געוויינלעך, ווי צוויי מענטשן רעדן.

און אָט אַפילו אין מיין יונג, קינדיש מוחל, איז קלאָר געוואָרן, אַז דער אין ציווילן האַלט זיך אויך פאַר נישט ווייניקער חשוב ווי דער שטאָלצער גענעראַל.

אין חדר, ווו איך האָב געלערנט, בין איך געוויר גע־וואָרן פון די ייִנגלעך, אַז דער דאָזיקער אָן היטל מיט דער ווייסער באָרד הייסט: מאיר ראַפּאַלאָוויטש. ער איז זייער רייך — אַ מיליאָנטשיק... נאָר דער עיקר — ער איז אַ ייד!

דאָס האָט אונדז אַלע שטאָלץ געמאַכט. דער רייכער מאַר־יאַן אָדער מאיר ראַפּאַלאָוויטש וואָס רעדט מיט גענעראַלן און שררים ווי מיט זיינסגלייכן, איז אַ ייד!

— זיי ציטערן פאַר אים, ווי די הינט פאַרן שטעקן! — האָט יאַנקל נחס, מיין חדר־חבר, וואָס זיין פאָטער איז בעל־קורא אין „שטיבל״ — אונדז אויפגעקלערט. — אַז מאיר ראַפּאַלאָוויטש וויל, גיט ער אַ שרייב־אַוועק אַ בריוול צום קייסער און אין איין מינוט קריגט דער גרעסטער גענעראַל דימיסיע...

אויך דער רבי אונדזערער, משה־אהרן „בילעמאַן״, מיט אַ רויטער בילע, ווי אַן עפּל די גרייס, אויפן אויער און אַ פּנים וואָס איז געווען בלויז באָרד, האָט אין אַ פרייער מינוט אונדז צו פאַרשטיין געגעבן וועגן ראַפּאַלאָוויטשעס גרויסקייט — די גרעסטע שררים זענען ביי אים נחשב כקליפּת השום — ווי קנאָבל־שאָלעכץ.

אַלע דערוואַקסענע האָבן נישט אַנדערש גערעדט:

— אַז ראַפּאַלאָוויטש ענטפערט איינעם אויף אַ „גוט מאָרגן״ האָט יענער שוין אַן אָפענעם קרעדיט אומעטום און ער איז אויף די פיס, — האָט מען אין שטאָט געזאָגט.

— בעסער אַ גוט־ברודערישן פּאַטש אין פּלייצע פון

---

* פון מיין היימשטאָט וויעלון.

(באַמערקונג פון רעד.־קאָלעגיע)

מאיר ראַפּאַלאָוויטשן, איידער צו געווינען אויף דער לאָטעריע אַ פּינפּאָנצוואָנציקער.

און אַז מען האָלט איינעם אין שטעלן איראָניש אין גרויסן זאָגט מען :

— קוקטס'ן נאָר אָן, בלאָזט פון זיך ווי להבדיל אַ ראַ־פּאַלאָוויטש !...

און נישט נאָר אין אונדזער שטאָט אַליין — אין דער גאַנצער געגנט האָט געשמט זיין נאָמען :

„ווילינער יידן דערציילן נאָך פון ראַפּאַלאָוויטשן, אַז די יאַפּאַנער וועלן זיכער פאַרשפּילן די מלחמה" — דאָס איז געווען אַ גענוגנדיקע ראיה, אַז די בית־המדרש־ און מאַרק־סטראַטעגן" זאָלן זיך אויפהערן האַמפּערן, אַז יאַפּאַן וועט מנצח זיין דעם רוס.

וואָרעם :

— אַז ראַפּאַלאָוויטש זאָגט — מן הסתם ווייסט ער !

אונדזער געוועזענעם באַלעבאָס — שמואל פּערלס זון, חיים שלמה, אַ ייד אַ מטופּל, וואָס איז געווען אַ שטיקל אַנגע־שטעלטער ביי ראַפּאַלאָוויטשן ביי די שאָסיי־אַרבעטן — האָט אַמאָל אין סוכה דערציילט, אַז ער איז אַנומלט געפאָרן צו־זאַמען אין איין קאַטש מיט ראַפּאַלאָוויטשן ביים קאָנטראָלירן די שאָסייען :

— אפשר צוויי־דריי שעה זענען מיר צוזאַמען געפאָרן, געזעסן איינער קעגן צווייטן און גערויכערט ציגאַרן — זיינע ציגאַרן ! — האָבן אַלע גענומען גאָר אַנדערש קוקן אויף חיים־שלמהן מיטן אויסגעקראָכענעם בערדל.

— ער רייבט זיך, חיים שלמה ! עס ווערט פון אים אַ לייט... — האָט מען פון דעמאָלט אָן גערעדט.

און אַ שכנטעס אַ זון פון צווייטן הויז, אַ בחור אַ שלימזל אַ באַנק־קוועטשער, מיט ציטערדיקע הענט — האָט מיט איינמאָל אָנגעהויבן צו קריגן אַ שטיקל אָנזען, ווייל מ'האָט געשמועסט, אַז מ'רעדט אים אַ שידוך מיט ראַפּאַלאָוויטשעס לאַנגיאָריקער קעכין און ראַפּאַלאָוויטש וועט אים באַפרייען פון מיליטער און געבן אַ שטיקל שטעלע.

אַ האַלבע שטאָט יידן איז געווען אָנגעשטעלט ביי ראַפּאַ־לאָוויטשן. זיי זענען גרייט געווען פאַר אים אין פייער צו שפּרינגען און זיי האָבן זיין נאָמען אַרומגערינגלט מיט שטראַלן פון גרויסקייט.

ראַפּאַלאָוויטשעס שונאים ? מסתמא האָט ער געהאַט שונאים, קיין שום מענטש פעלט נישט דאָס מין און ראַפּאַלאָ־וויטש, ביי זיינע גרויסע געשעפטן, אַוודאי און אַוודאי נישט. אָבער קיין אָפענע שונאים האָט ער נישט געהאַט. לפנים האָבן אים אַלע געחנפט. איינער אַזוי, דער צווייטער — אַזוי. יעדער האָט געדאַרפט צו אים. יעדער איז געווען אָפּהענגיק פון אים און אַלע האָבן פאַר אים מורא געהאַט.

נאָר —

אין מאַרק, אין אַ קראָם ווו שטענדיק האָט מען דאָרט אין דער האַלב־טונקלקייט געשפּירט ריחות פון פאַרבן און איילן־דזשעגעכץ און פאַרזשאַווערט אייזן — האָט זיך אַרומ־געדרייט אַן אַלטע טיף־טיף איינגעהויקערטע יידענע מיט צעקאַרבטע באַקן און פון עלטער שטאַר־שטייענדיקע ברעמען און אַן ווייס אויגן ; אַן אַלטיטשקע, וואָס האָט שטענדיק געטראָגן אין דער פאַרטעך־קעשענע אַ קאַרענע טאַבאַק־טיזל און פון ווייל־צו־ווייל זיך די אָפּגעשוואַכטע ראיה (אַזוי פלעגט זי זאָגן) דערקוויקט מיט אַ שמעק טאַבאַק — און אָט די דאָזיקע אַלטע, האַלב־חרובע, איז געווען ראַפּאַלאָוויטשעס אָפענער דם־שונא ; איר גאַנץ איצטיק לעבן האָט זיך גענערט מיט דער שנאה צו ראַפּאַלאָוויטשן.

איינמאָל האָב איך געזען אין מאַרק פאַרבייפאָרן אַ קאַ־רעטע געשפּאַנט אין דריי פערד און דרינען זענען געזעסן אָפּיצירן און איין ציווילער — מאיר ראַפּאַלאָוויטש.

מיר האָט עס הנאה־געטון : אַ ייד פאָרט אַזוי גרויסאַרטיק מיטן פּולקאָווניק אין איין קאַטש ! אַהיימקומענדיק, קוים די טיר געעפנט, האָב איך דאָס גלייך אויסגעפּאַקט :

— מאַמע, כ'האָב געזען מאיר ראַפּאַלאָוויטשן !...

אָבער די באָבע, וואָס איז פונקט געווען ביי אונדז און וואָס געווייגלעך איז זי אַ ביסל טויבלעך און קריכט אַרום נאָכשלעפּנדיק קוים די פיס — איצט אָבער ביים דערהערן דעם נאָמען ראַפּאַלאָוויטש, איז זי צו מיר אַ שפּרינג־צו געטון מיט אַ באַפעל און מיט דער געביילטער פויסט ביי איר אייגן מויל :

— שאַ ! שווייג !

און אַ ווענד זיך צו דער מאַמען :

— לאָז אים נישט דערמאָנען דעם נאָמען, וואָרעם איך גיי אַרויס פון שטוב !

וואָס עלטער איך בין געוואָרן, וואָס מער איך האָב מיך אָנגעהויבן צוצוקוקן צו מענטשן און צו באַנעמען זייערע טאָג־טעגלעכע מעשים — אַלץ אויסטערלישער און פרעמ־דער האָט דער באָבעס פירונג אויסגעזען אין מיינע און אויך אין די איבעריקע אייניקלעכס אויגן. און ווייל מיר האָבן עס נישט געקאָנט פאַרשטיין, עס איז אונדז פרעמד געווען — האָט עס אונדזער סימפּאַטיע נישט דערוועקט און מיר האָבן די באָבע נישט ליב געהאַט.

זומער, פאַרנאַכט־צייט. איך מיט מיין ברודערל און די מומע חנהס קינדער שפּילן זיך אויפן הויף אין זאַמד, פּלוצלינג קומט אַרויס דאָס דינסטמיידל.

— קינדער, אַריין! די באָבע רופט!

פאַרשטייט זיך, אַז אונדז גלוסט זיך נישט אַוועקצוּוואַרפן דאָס שפּילן און אַריינגיין, באַלד אָבער קומט די באָבע אַליין אַרויס, האָבן מיר שוין נישט קיין ברירה, לאָזן איבער אין מיטן בויען דעם פּאַלאַץ פון בלאָטע און גייען אַריין.

דערינען הייבט זיך אָן אַן אויספרעגעניש, יעדער אייניקל באַזונדער.

— האָסט געדאַוונט?

— פאָלגסט טאַטע־מאַמע?

— לויפסט נישט אַרום?

נאָכדעם ערשט, אַז די ענטפערס זענען צופרידנשטעלנדיק באַקומען מיר אַ נאַש — אַ קיכל אָדער אויבס.

— מאַכטס אַ ברכה! — דערמאָנט די באָבע.

די באָבע איז נישט באַזונדערס צודרינגלעך, מיר זאָלן הערן וואָס זי רעדט צו אונדז. מיר שטויסן זיך אָן וואָס זי מיינט און אַז זי הייסט אונדז אַריינגיין צו איר אין אַלקער און זיך אויסזעצן אויפן קופערט, טוט מיך מיט מיין שוועסטערקינד אהרן־לייב, דער מומע חנהס — אומבאַמערקט אַ ציפּביים אַרבל, ס׳הייסט: „אָט הייבט זיך שוין אָן איר פּזמון”...

די באָבע עפנט טאַקע שוין דאָס מויל און רעדט:

— אַז ענקער זיידע, עליו השלום איז געקומען פון וואַלד אין שטאָט אַריין...

און אָפּרוען אַ ווייל טוט זי ערשט, אַז זי קומט צו אָנצוהייבן דעם עיקר פון איר דערציילן:

„...האָט דער גזלן — דער רשע־מרושע ראַפּאַלאָוויטש, גענומען זיך אַריינגנבענען אין אונדזער האַרץ און ביסל אָפּגעשפּאָרט געלט, ווי אַ גנב, אַן איינברעכער גנבעט זיך אַריין אין דער פינצטערער נאַכט אין אַ באַוווינטער שטוב...”

דער פּזמון איז אונדז שוין גוט באַקאַנט, און אַזוי ווי די באָבע האָט שוין נישט קיין גרויס כבוד ביי אונדז קינדער און די מעשה איז אונדז שוין רעכט לאַנגווייליק און צוגעגעסן — ווערן מיר אויס לייטיש, מיר שטופּן זיך הינטן־אַרום און לאַכן צוביסלעך. די באָבע, וואָס אירע שטאַרע אויגן זענען אויף אונדז אָנגעשטעלט, דערקענט לסוף, אַז איר דערציילן נעמט ביי אונדז נישט אויס, פאַרדריסט עס איר און זי נעמט זיך צו אונדז טשעפּען.

אַזוי ווי איך בין דער צומייסטן אויסגעוואַקסענער פון אַלע קינדער, מיינט זי געוויס, אַז דאָס שטער איך די איבעריקע צו הערן, פאַלט זי אָן אויף מיר:

...אַלץ דער שטאַמפּער, — אַזוי רופט זי מיך, ווייל איך רעד נישט קלאָר. — דאָס האָט גאָר נישט קיין יידישע צורה, רויטע באַקן ווי אַ יון פון געיעג. געוואַלד! די מאַמע וועט דאָך נישט קענען מיט דיר קיין שידוך טון...

דאָ ווערט שוין גאָר פון דער גאַנצער מעשה אַ קאָמעדיע. אַלע קינדער לויפן־אַרויס מיט אַ געלעכטער. דורך דער באָבעס אַלעמאָל דערמאָנען, אַז איך האָב אַ פּנים ווי אַ געזונטער יון און דאָס וועט אַמאָל שטערן ביים טון מיט מיר אַ שידוך — האָבן מיר די קינדער אַ צו־נאָמען געגעבן „יונישער חתן”. איך האָב דערפון קרענקעניש, דערצייל עס אין דערהיים דער מאַמען. ווערט צווישן טאַטע־מאַמע אַ גערייד וועגן דער באָבעס שוואַכקייט, איינצופלאַנצן אין די אייניקלעך אַ שנאה צו ראַפּאַלאָוויטשן און וועגן דער זאַך אַליין דעמאָלט... אזויערנאָך איז עס מיר אַביסל קלאָר געוואָרן, פאַרשטייט זיך אויף אַזוי פיל, וואָס אַ ייִנגל קאָן פאַרשטיין.

איין מאָל, ס׳איז געווען דאָנערשטיק פאַרנאַכט, די באָבע האָט זיך ערשט געהאַט אָפּגעפּאַרטיקט מיטן באַקן אויף שבת, אין שטוב איז נאָך געווען היפּש הייס פון אויוון. די באָבע, אַ מידע פון הייסן זומערטאָג און אָפּגעאַרבעטע פון באַקן און אָנגרייטן לכבוד שבת, איז געזעסן, ווי איר שטייגער, אויפן קאַסטן, ווי זי האָט געהאַלטן אירע זאַכן און געדרימלט, אָפּן־האַלטנדיק פונדעסטוועגן אַן אויג אויפן דינסטמיידל, צי זי זיצט נישט ליידיק — איך בין געזעסן אין דער צווייטער שטוב, וואָס האָט נישט קיין טיר, לעבן בעט, ווו עס איז געלעגן מיין געשוועסטערקינד און חבר — אַהרן־לייב, ער איז געווען עפּעס נישט געזונט און געשלאָפן.

אין דעם קומט אַריין דער מומע מאַשעס מאַן — לייביש. דער פעטער לייביש שלעפּט אַביסל נאָך אַ קרומלעכן פוס, האָט אַ בעלמעדיק אויג, ווי פאַרצויגן מיט אַ ווייסל פון אַן איי, רעדט נישט קלאָר — טשאַפּטשעט אַביסל מיט דער צונג, פאַרמאָגט אַ קאָלטענדיק טונקעלע באָרד, נאָר דער עיקר איז ער אַ גרויסער אָרעמאַן.

ער איז אַריינגעקומען דורכן פראָנטיקן אַרויפגאַנג, גלייך צו אונדז דאָ אַריין. אַריינגעקומען איז ער, ווי זיין שטייגער, מיט אַ טומל, מיטן שווערן שטעקן און קרומען פוס. דורך זיין אומגעשיקטן גאַנג איז אַ שטול אומגעפאַלן מיט אַ טראַסק, מורא־האָבנדיק, אַז ער זאָל נישט איבערוועקן דרינען דאָס קראַנקע ייִנגל, איז די באָבע אַריינגעקומען, אים אַ וויַיז־געטון מיט דער האַנט, ער זאָל שטיין־בלייבן און שטרענג אַ זאָג־געטון:

— ששש!... קאָנסט נישט אַריינקומען אַביסל שטילער? זעסט אַ קינד איז קראַנק!

איז דאָך אָבער דער פעטער לייביש צו אַלע זיינע מעלות נאָך אַ ביסל טויב אויך, האָט ער נישט דערהערט, וואָס די שוויגער רעדט, נאָר אַז זי האָט בכלל עפּעס גערעדט האָט ער יאָ געוווסט. דאַכט זיך אים, אַז מסתמא ווייסט זי שוין און האָט איצט גערעדט וועגן דעם מיטאָג, וואָס זיין ווייב האָט

היינט געלאָזט צוברעגען און ס׳קינד האָט זיך געקרעקט מיט אַ צו־גרויסער קלוסקע, וואָס איז אים געבליבן שטעקן אין האַלדז, נישט אַריין און נישט אַרויס; ווייל דאָס איז היינט זיין גרעסטע עגמת־נפש. דאַכט זיך אים, אַז טאָקע דערפון רעדט זי דאָ איצט, פון וואָס דען וועט זי רעדן? ענטפערט ער צו דער זאַך:

— ס׳קינד? אַוודאי האָט ס׳קינד נישט געקאָנט עסן...

איז דאָך אָבער די באָבע פון עלטער אויך אַביסל טויב — האָט זי אויך נישט דערהערט. נאָר דאָ דאָס וואָרט „קינד״ האָט זי יאָ דערהערט, דערשרעקט זי זיך:

— וואָס סאַרע קינד? ביי דיר איז אויך עפּעס מיט אַ קינד?

— אַוודאי! — איבערחזרט ער. — אַז זי קאָכט אָפּ אַן עסן פאַר די חזירים אַרויסצוגיסן — קאָן עס ס׳קינד נישט עסן.

די באָבע אָבער, ווייל זי איז אויפגערעגט, הערט זי נאָך ערגער. מיינט זי ס׳קינד האָט זיך אָפּגעבריט מיטן עסן. פרעגט זי איבער:

„רעד קלאָר, וואָס איז מיטן קינד?!

איצט נעמט דער פעטער לייביש ברייט און באריכות רעדן, דערציילן, וואָס סאַרע שלעכטע באַלעבאָסטע עס איז זיין ווייב. קאָכט אָן טעם און אָן ריח, קלויסקעס גרויסע ווי אַ געגדזן־איי ,אַז ס׳קינד „דאַוויעט״ זיך דערמיט...

נאָר די באָבע, הערנדיק דאָס שטומלעכע בעבען פון דעם נישט־געראָטענעם איידעם און דאָס אויסרעדן אויף איר טאָכ־טער, באַקומט זי אַ פּאָר אויפגעריסענע אויגן ווי גאָלעס און צעשרייט זיך:

— טויבער גלוך! שטומער בעבליאַק! אַרויס גיי! נעם דיר ס׳פּעקל, מאַרש!

זי סאָפּעט הויך און נאָך דעם איידעמס אַוועקגיין, שטייט די באָבע קעגנאיבער מיר און רעדט, נישט ווי צו מיר, אַ צען־יעריק ייִנגל, נאָר סתם, ווי פאַר זיך:

— צו קאַליקעס, אַלמנס און גאָרנישטן, האָב איך מיינע קינדער פאַרשטויסן, פון מאיר גזלנס עוולה ליידן מיינע קינדער און קינדס קינדער, — און ס׳האָט זיך מיר געדאַכט, אַז אַ שלוכץ רייסט זיך איר פון האַלדז.

אָט אַזוי־ערנאָך האָב איך איינציקווייז אָנגעהויבן צו פאַר־שטיין דער באָבעס צער. איך האָב שוין געוווּסט, אַז דאָס שעלטן דעם שטיינרייכן און גליקלעכן ראַפּאַלאָוויטשן און האָפן צו דערלעבן אין אים אַ נקמה, איז נישט ביי דער באָבען סתם אַן איינרעדעניש. איך האָב שוין פאַרשטאַנען דעם מקור דער־פון. און אַז די באָבע איז אַמאָל געשטאַנען פאַרן געוועלב און געזען דעם פעטער זאַנוול — דער מומע ראַנעס מאַן — זיך אַרומבלאָנקען צווישן די רעדלעך סוחרים, ווי אַן איבעריקער, אָדער לויפן אין אַ שליחות עמעצן, אַ פּאָר גראָשן צו פאַרדינען, צי אַז זיינע קינדער פלעגן אַרויפקומען אָפּגעריסענע און הונ־געריקע מיט זשעדנע אויגן נאָך אַ ביסן, אָדער אַז דער פעטער יצחק פלעגט שלעכט באַהאַנדלען זיין ווייב חנה און אַז די באָבע פלעגט דערביי אַ זיפץ — און אַ שטילן פרעפל־טון פון האַרץ מיט גיפט און גאַל — פלעג איך פאַרשטיין איר מיין און דעם פרעפל אויף וועמענס חשבון ער איז און איך האָב דער באָבען מיטגעפילט.

*

...טעג האָבן זיך גערוקט, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין וואָכן, חדשים און יאָרן. פון צען בין איך געוואָרן עלף, צוועלף און דרייצן יאָר, בין געוואָרן אַ פאַלנע יידל מיט אַ תפילין־זעקל און אַ פולן קאָפּ גמרא און פוסקים... און וואָס עלטער איך בין געוואָרן, אַלץ מער איז דער רום און גרויסקייט פון די ראַפּאַ־לאָוויטשעס אין מיר אַריינגעדרונגען... עס איז שוין נישט געווען אייך ראַפּאַלאָוויטש, נאָר עטלעכע, אַ גאַנצע משפחה, די אָנגעזעענסטע משפחה, נישט נאָר אין אונדזער שטעטל, נאָר אין דער גאַנצער גובערניע. דעם אַלטן ראַפּאַלאָוויטש האָב איך זעלטן געזען, אים האָט מען נישט געקאָנט אַזוי לייכט זען, איך האָב בלויז געקענט די זין זיינע: יודל און בער — איי־נער אַ הויכער, אַ פולער מיט אַ בלאָנד געפוצט בערדל, אָנגע־טון שיין, רייך און דער צווייטער — אַ ברונעטער, אַ ייִנגע־רער, שוין קורץ געקליידעט, אָן באָרד אינגאַנצן. אין חדר, ווּ איך האָב געלערנט, איז אין צווייטן הויז געווען אַ קאַנצעלאַריע פון מיליטער, וואָס איז געשטאַנען ביי אונדז אין שטאָט. אַהין פלעגן מיר חדר־ייִנגלעך אָפט זען אַרויפגיין יודל ראַפּאַלאָ־וויטש. ער איז געגאַנגען שטאָלץ, שטייף. פון זיין דורכגיין פלעגט אונדז בלייבן אין נאָז אַ שמעקעדיקער ריח. מיר האָבן זיך געשפּאַרט צווישן זיך, צי דער ריח איז פון פאַרפום צי פון שמעקעדיקער זייף, אָבער וועגן אַראָפּנעמען עפּעס פון זיין כבוד, האָבן מיר זיך קיינמאָל נישט געשטריטן. אַז ער איז פאַרבייגעגאַנגען האָבן מיר מיט דרך־ארץ אים געמאַכט אַ וועג און מיר זענען שטאָלץ געווען, וואָס אונדזערס איינער, אַ ייִדד, גייט זיך אַזוי פראַנק־און־פריי אַרויף אין דער מיליטערי־שער, — און נישט פּראָסט מיליטערישער, נאָר טאָקע — קאָ־זאַצקער קאַנצעלאַריע — בעת מיר חדר־ייִנגלעך לויפן־אַראָפּ פון טראָטואַר, אַז מיר דערזען אַ קאָזאַק פון דאָרט גיין.

...הינטער דער שטאָט האָט זיך געצויגן אויף אַ קילאָ־מעטער ווייט אַ באַבויטער פלאַץ. דאָס איז געווען דער קאַר־דאָן, דאָרט האָבן געוווינט זעלנער פון דער גרענעץ־וואַך פון דער גאַנצער געגנט, מיט אַן עלטסטן, וועלכן מ׳פלעגט טי־

טולירן „בריגאַדנער״ און אַרויסדרינגען, אַז ער איז העכער נאָך פון אַ גענעראַל. מיר האָבן געוווּסט, אַז דער דאָזיקער גרויסער פלאַץ מיט אַלע געביידעס געהער צו ראַפּאַלאָוויטשן, פונקט ווי מיר האָבן געוווּסט, אַז אַלע קאַרדאָנס פון דער סביבה געהערן אים, און די נייע גרויסע זייף־פאַבריק מיט דעם גאַנצן פלאַץ און גאָרטן, איז אויך ראַפּאַלאָוויטשעס... באַזונדערס, אין שטאָט, האָט ראַפּאַלאָוויטש געהאַט עטלעכע הייזער, איינס ביים אַ־דערן, די הייזער האָבן זיך געצויגן איבער עטלעכע גאַסן און די רוקנס פון אָט די הייזער זענען זיך הינטן־אַרום צוזאַמענגעקומען און געשלאָסן אַ פיר־קאַנטיקן חלל. דעם דאָזיקן חלל האָבן מיר גערופן „דער פלאַץ״. און אַזוי ווי דאָרטן איז געווען גערוים, ליידיק און פריי — האָבן די שטעטלדיקע ייִנגלעך דאָרט געהאַט אַ באַקוועם אָרט. דאָרט פלעגן מיר זיך צוזאַמענקומען אין די פון חדר פרייע טעג און זיך שפּילן. דאָרט איז נישט געווען, ווער ס'זאָל אונדז נאָכקוקן און דערנאָך קומען מסרן פאַר די עלטערן צי אין חדר, ווייל געוווינט אין די הייזער האָבן באַמטע און אָפיצירן. די עטלעכע יידן, וואָס האָבן דאָרט געוווינט, זענען געווען די ראַפּאַלאָוויטשעס און פאַר זיי האָבן מיר זיך נישט געהיטן. די ראַפּאַלאָוויטשעס זענען אין אונדזערע אויגן אויך געווען אַ מין באַמטע, אָפיצירן, אַזעלכע שררות וועלן זיך אויף אונדז נישט אומקוקן און אַ פשיטא, אַז זיי וועלן נישט גיין מסרן פאַרן רבין, האָבן מיר די פרייע צייט טאַקע דאָרט פאַרבראַכט...

איז עס געווען איינמאָל אין אַ זוניקן חול־המועד־טאָג, דער פלאַץ איז געווען פול מיט ייִנגלעך אין קאַפּאָטקעלעך און פאַטלעך, טייל האָבן געשאַרט ניס אין גריבלעך, אַנדערע האָבן געשפּילט „דראדן־דרום״ — (גראָד און אום) — און נאָך אַנדערע האָבן זיך גלאַט מיט אָנזען געפּאַטשט איבער דער, ווי אַ בערגל־געשוואָלענער, קעשענע ניס. און נאָכאַמאָל אַזוי פיל, דריי מאָל, צען מאָל אַזוי פיל — האָבן צוגעקוקט...

ס'איז געווען ייִנגלעך אין קאַפּאָטקעלעך מיט ציצית, וואָס האָבן זיי אַרויסגעקוקט פון צווישן די שפּאַלטן ביי די פּאָלעס אין סאַמעטענע און אין טוכענע היטלעך, מיט אַביסל אַ הינטער געשאַרטע און נאָך מער מיט אַפּערגעמאַכטע פּיאות, געדרייטע ווי די גרייצערס און גלייך, ווי נישט געפלאָכטענע צעפּלעך ביי קליינע מיידלעך; מיט לאַטשן אויף די פּיס און אין שטיוועלעך אָפּגעפּוצטע און נאָכמער נישט אָפּגעפּוצטע. אויך די סאַמעטענע היטלעך זענען געווען איינגעפּעדערטע, ווייל חול־המועד איז נישט גלייך צו פּוצן מיט אַ באַרשט — און אַלץ, די אַלע ייִנגלעך דאָ אויפן פלאַץ, האָבן עפּעס געטון, זענען נישט ליידיק געשטאַנען, גערעדט, געקוויטשעט, צוגעקוקט ווי מ'שפּילט און אַריינגערעדט, געגעבן עצות און געפּילדערס, געטומלט, אַז עס איז געגאַנגען אַ יאַריד...

אין מיטן בעסטן ברען פון שפּילן, רעדן, קריגן זיך און צוריק גוט־ווערן; שווערן זיך ביי אַ ציצה און אויך פּרווון פאַרפירן אַ געשלעג... אין מיטן בעסטן, האָבן זיך פון אַלע זייטן אַ לאָז־געטאָן אויף אונדז גויים מיט בייטשן... אַזוי ווי אין כמעט אַלע הייזער מיט די אָפענע טויערן דאָרט זענען געווען קאָטשן, בריטשקעס און פערד — זענען דאָרט שטענדיק געווען פויערים און שקצים שמייסערס. פּלוצלינג איז געוואָרן אַ בהלה צווישן די ייִנגלעך. בייטשן האָבן געקנאַלט אין די הענט פון די שמייסערס, אַלע זענען געלאָפן מיט געשרייען און געוויין. מ'האָט איבערגעלאָזט ניס און היטלעך און געלאָפן, געשטופּט זיך צום אַרויסגאַנג. און אַן עפּענונג אַנטרינען צו ווערן איז נאָר געווען איינע — אין דער זייט ביים הויפּט־הויז.

בעת מיר זענען דאָרט געלאָפן, פאַרהאַלטנדיק זיך די קעפּ מיט די הענט אונטער די ברענענדיקע שמיץ פון די בייטשן — האָב איך, אין לויפן, מיטן בליק דערכאַפּט שטיין ביי אַן אָפן פענצטער, צווישן די צענומענע גאַרדינען, איינעם אַ הויכן, פולן מיט אַ בלאַס־געלבלעך פּנים און ווייסער באָרד, מיט גרויסע ברילן אויף די אויגן און רונדיק־זיידן קאַפּעלע אויפן קאָפּ, וואָס צו אים האָבן די שמייסערס אַרויפגעקוקט ביים טרייבן אונדז ייִנגלעך; געקוקט האָבן זיי צו אים מיט אונטערטעניקייט, ווי אַ הונט אויפן באַלעבאָס — דאָס איז געווען מאיר ראַפּאַלאָוויטש, ער האָט זיך מיט אַ קאַלטער, בייזער גלייכגילטיקייט אַרויסגעקוקט אויף אונדז געיאָגטע, געשלאָגענע ייִנגלעך. און ער, אַפּנים, האָט זיי דאָס באַפוילן, כדי אונדז אַזויערנאָך פּטור צו ווערן פון זיין פלאַץ.

מיר זענען דעמאָלט בייז געווען און מיר האָבן אים נישט געבענטשט דערפאַר. אַ פּאָר חדשים שפּעטער האָט מען אין שטאָט שטאַרק גערעדט, אַז ראַפּאַלאָוויטש האָט באַקומען פון קייזער אַ מעדאַל, און שפּעטער אַריין, איינמאָל אין אַ „גאַלוווקע־טאָג״, ווען אין מאַרק איז געשטאַנען מיליטער — קאָזאַקן און „אָביעזשטשיקעס״ אויף דער פּאַראַדע, האָבן מיר פּלוצלינג באַמערקט אָנקומען צו פאָרן אַן אָפענע קאַרעטע און דערינען איז געזעסן אַ ווייס־האָריקער ייִד אין אַ צילינדער מיט אַ גרויסן גאָלדענעם מעדאַל אויפן האַלדז, אָנגעהאָנגען אויף אַן עטלעכע־קאָלירטע בענדל. די סטראַזשניקעס האָבן זיך שטייף אויסגעצויגן און אים סאַלוטירט — האָט אונדז אַ שטאָלץ אַרומגענומען. מיר האָבן אים שוין מוחל־געווען דאָס הייסן אונדז שלאָגן דעמאָלט אויפן „פלאַץ״... כאָטש איך האָב געוווּסט, ווי נישט גערן מ'רעדט ביי אונדז אין דערהיים וועגן

ראַפּאַלאָוויטשן — האָב איך מיך פונדעסטוועגן נישט געקאָנט איינהאַלטן און עס אין דערהיים דערציילט:

— ראַפּאַלאָוויטש איז היינט געפאָרן אין דער קאַטש מיטן מעדאַל און די סטראַזשניקעס האָבן פאַר אים אויפגעהויבן די האַנט, ווי פאַרן נאַטשאַלניק.

דאָס האָט געהערט דער טאַטע און די מאַמע און זיי האָבן גאָרנישט געזאָגט. מיר האָט זיך נאָר געדאַכט, אַז דער טאַטע האָט קוים אַ שמייכל־געטון.

ערשט אַ וויילע שפּעטער האָט ער געפרעגט, מיט אַ קאַפּ איראָניע:

— אַזוי? האָסט געזען, האָסט עס אַליין געזען, אָדער דער רבי דיינער האָט דערציילט? — און זיך געאײַלט צוצוגעבן:

— דערצייל עס נאָר נישט אַמאָל דער באָבען.

נאָך איך האָב שוין אַליין געוווּסט, אַז מ׳טאָר אַזעלכעס דער באָבען נישט דערציילן.

יא. אין דער טיף

אַזוי ווי אַ ברייט־צעצווייגטער, באַבלעטערטער בוים, וואָס רייסט זיך מיט זיין שפּיץ צו די וואָלקנס, אין זיין שאָטן רוען אָפּ וואַנדערער, און צווישן זיינע בלעטער געפינען פייגל נעסט, און זייער שפּייז — און פאָרט איז פאַראַנען אַ קליין, שמאָל ווערימל, קלענער אַפילו פון קלענסטן בלעטל, וואָס דער בוים פאַרמאָגט ערגעץ אויף אַ זייטיק צווייגל, און אָט דאָס קליינע נישטיקע ווערימל קריגט זיך אַריין, עגבערט, בייסט זיך איין און גרייט שוין פאַר דעם שטאָלצן בוימס גסיסה און טויט. — כאָטש דער משל איז נישט אינגאַנצן צוגעפּאַסט, אָבער ביז אַ געוויסער מאָס איז ער עס יאָ. לעבט זיך אַ שטאָלצער, אַ רייכער און אָנגעזעענער מאיר ראַפּאַלאָ־וויטש, אַ דריטל שטאָט יידן לעבט פון זיין האַנט, דאָס צווייטע דריטל — דרייט זיך אַרום זיינע געשעפטן, כאַפּט פון צייט־צו־צייט אַ פאַרדינסטל, און דאָס דריטע דריטל — לעבט פון זיינע „מענטשן" — געוועלבער, באַלמעלאַכעס... מ׳האָט מורא צו רעדן אַ שלעכט וואָרט אויף ראַפּאַלאָוויטשן, מ׳האָט מורא אויף אים צו רעדן, — שוין באַלד, למשל, ווי אויפן קייסער, ווייל „ווענט האָבן אויערן" און מ׳קאָן אַמאָל דערפאַר באַצאָלן מיט דער פּרנסה. און אָט אַזוי ווי דער שטאַרקער, רייך באַבלעטערטער בוים ווייסט נישט, אַז ערגעץ אונטן, אין זיינע וואָרצלען, בויערט אַ וואָרעם אַזוי קאָן דער רייכער און גליק־לעכער ראַפּאַלאָוויטש נישט וויסן, אַז דאָרט אין ווינקל מאַרק, אין דער ענגער פינצטערלעכער קראָם, באַשטעלט אין פול מיט קורץ־אייזן, פאַרבן און איילן, איז פאַראַנען אַן אַלטע, איינגעשרומפּענע און איינגעבויגענע יידענע, וואָס כאָטש זי איז שוין אָפּגעלעבט און די הויט פון איר פּנים זעט־אויס ווי פאַרטריקנטע און איינגעבויגן איז זי שוין ממש אין דער גאַנצער העלפט — טראַכט זי אָבער נאָך גאָרנישט צו שטאַר־בן. זי האָט נאָך אַ ציל אין לעבן, זי וויל פריער נישט אַוועק פון דער וועלט ביז זי וועט האָבן איר ציל דערגרייכט און דער דאָזיקער ציל אירער איז נישט מער און נישט ווייניקער, נאָר צו דערלעבן ראַפּאַלאָוויטשן ירידה, צו זען אים אין זיין הויזגעזינט אין דער לאַגע, ווי זי איז געווען מיט פינפאון־צוואַנציק יאָר צוריק, נאָכדעם ווי ער האָט איר מאַן בדלות־געשטעלט.

יאָ, דאָס איז איר ציל און זי איז זיכער, אַז זי וועט עס נאָך דערלעבן.

זי האָט בטחון צו גאָט, צום רבונו של עולם, און זי איז ווי ער — איר גאָט — אַ נוקם ונוטר. זי טראַכט גאָרנישט, אַז מ׳טאָר דאָס נישט, אַדרבא! אַליין ווייסט זי איז זי צו שוואַך, מיט גאָטס הילף וויל זי דאָס דערלעבן. זי האָפט און וואַרט.

...אַן אַלטע, אַ האַלב־טויבע, זיצט זי גאַנצע טעג אין שטוב, קומט אין ערגעץ נישט, דאָך ווייסט זי אַלץ, וואָס קומט פאָר אין און אַרום ראַפּאַלאָוויטשן. קיינער ווייסט נישט פון ווו, אָבער זי ווייסט.

ראַפּאַלאָוויטש האָט באַקומען פון פעטערבורג אַ מעדאַל, פאַר גוט אויספאַרטיקן די געביידעס פאַרן מיליטער. מ׳האָט עס דער אַלטער נישט דערציילט. מ׳האָט אָנגעזאָגט די איי־ניקלעך: „איר זאָלט עס דער באָבען נישט דערציילן". און זיי האָבן נישט דערציילט. ווי פאַרוווּנדערט זענען אַלע געוואָרן, אַז די אַלטע האָט זיך ביים טיש אָנגערופן:

— אַן אָרדער האָט ער געקריגן, דער רשע, דער גזלן, יאָ, פאַרן בראָך קומט אַ גרויסקייט, ווי די הייליקע תורה שרייבט... ס׳קריגל גייט אַזוי לאַנג צום וואַסער... און דאָס אַלטע צע־קאָרטשעטע פּנים האָט זיך אויף אַ וויילע ווי אַ לייטער־אויס געטון.

*

...אַלטקייט איז פאָרט נישט יוגנט. איין טאָג ביי אַן אַלטן איז מער ווי אַ גאַנץ יאָר ביי אַ יונגן מענטש. די באָבע האָט אָנגעהויבן אָפּט אין חלשות צו פאַלן, אַוועקצופאַלן און אַ פּאָר טעג דערנאָך צו שוועבן צווישן טויט און לעבן. איינמאָל שבת איז מען געקומען אַהיימרופן דעם טאַטן פון מיטן דאַוונען אין „שטיבל". איך בין מיטגעגאַנגען. ביי דער מומע חנה, אין דער באָבעס חדרל, זענען געווען פיל מענטשן. די באָבע איז גע־לעגן ווי טויט, מיט אַ געל־בלוי פּנים און פאַרגליווטע אויגן. דער טאַטע איז שוין צום דאַוונען מער נישט צוריקגעגאַנ־גען. אַלע קינדער און איינקלעך זענען געווען פאַרזאַמלט אַרום בעט. אָבער מ׳האָט זי סוף־כל־סוף אָפּגעמונטערט. און אַז זי

האָט די אויגן געעפנט, צוריקגעקריגן דעם שכל, האָט זי דערציילט, אַז זי איז שוין געווען אויף „יענער זייט“, נאָר „ער“ עליו השלום — דער מאַן, און נאָך איינער מיט אַ ווייסן פערד און ליכטיק פנים, האָבן זי אָנגענומען ביי דער האַנט און אַהער צוריקגעפירט — ווייל זי מוז נאָך דאָ זיין. זי האָט נאָך דאָ אויף דער וועלט עפעס צו דערלעבן...

— הם! — האָט די מומע הויך און שווער אַ ציִ־אָפּ געטון דעם אָטעם און געמאַכט אַ מינע. — און איך האָב נישט פאַרשטאַנען, צי דאָס איז ווייל זי גלויבט נישט אין דער מוטערס חלום און האַלט אים פאַר אַן אויסגעטראַכטער נאַרישקייט.

אין עטלעכע טעג שפעטער, אַז די באָבע איז נאָר פון בעט אַראָפּ, אַביסל אַרומגעקראָכן אין שטוב, איז זי פון די טרעפּ אַראָפּ, אַריינגעגאַנגען אין געוועלב און, ווי זיך איבערצוציִיגן, אַז זי האָט טאַקע באַנייטע כוחות, איז זי צו צום שענקל, וווּ עס שטייען די באַנקעס מיט אייל און שמירעכצן און געגומען אָנגיסן פאַר די פויערים טראָן און דזשעגעכץ.

די פויערים, דער באָבעס לאַנג־באַקאַנטע, אויך אַלטע, ווי זי, — דעמבעס מיט איינגעשרומפּענע פנימער, ווי קאָרע — ווּיסנדיק, אַז די באָבע איז קראַנק, האָבן זי, אַפּנים, געהאַלטן שוין פאַר אַ נישט־דאָ־וועלטיקע — זענען זיי פאַרוווּנדערט געוואָרן, זעענדיק זי סוחרן ביים טראָן, טייל — פון צופרידנקייט — האָבן זי מכבד געווען מיט אַ גוטן שמעקטאַבאַק און טייל האָבן צום צייכן פון גוט־פריינטשאַפט פון איר געבעטן אַ שמעק־טאַבאַק. נאָר איינער אַ פויער, אַ נישט קלוגער, האָט זיין פאַרוווּנדערונג אויסגעדריקט אויף אַ קול — ס׳איז געווען אין מיטן טאַרג, אין מיטן בעסטן לייזונג, אַז אַ פויער — אַ דיקער, אַ גאָל־קעפּיקער, גיט זיך אַ ווענד צו דער איינגעהויקערטער, איינגעשרומפּענער באָבע אין דער קופּקע מיט בענדער — „אַלטע, איר לעבט נאָך ?“

אויף דערויף גיט אים די באָבע מיט כעס אַ שמיר איבערן פנים מיט דער האַנט איינגעשמירט אין טראָן, נאַפּט און דזשעגעכץ :

— נאַ, כאַם, פרעג נישט !

...איך, איר אייניקל, בין אָבער געווען עדות אויך פון יאושדיקע טעג, פון טעג ווען איר האָט זיך געדאַכט, אַז די האָפענונג צו דערלעבן דאָס, וואָס זי שטרעבט צו דערלעבן, גליטשט זיך פון איר אַוועק און אַזוי פיל מיט גלויבן און שטאַרקייט, ווי זי איז געווען אין איר פאַרצווייפלונג, אַזוי האַרט און נישט פשרהדיק איז זי אויך געווען אין די מינוטן פון איר פאַרצווייפלונג. איינמאָל איז אַזאַ טאָג, ווען די באָבע איז אַרומגעקראָכן ווי אַ בייזער וואָלקן און זיך נאָכאַנאַנד געטשעפּעט צו דער דינסט און צו די אייניקלעך, רק די דינסט געזידלט פאַר אַלצדינג, צו וואָס זי האָט זיך נאָר גענומען טון, און די אייניקלעך זענען איר אומעטום אין וועג געווען — איז מיטאַמאָל געקומען איינער מיט אַ פידל און אָנגעהויבן אויפן הויף צו שפּילן.

דער שפּילער איז געווען פראַנעק — אַ האַלב־נאַקעטער משוגענער שייגעץ מיט רויטע נאַסע אויגן און אַרויפגעשאַרצטע הויזן ביז איבער די קניען. און אַז פראַנעק שפּילט אויפן פידל, זאַמלען זיך אָן שיקסעס און טאַנצן. פראַנעק העלפט זיי צו מיט אונטערשפּרינגען און נאַריש לאַכן און דער טומל אַרום איז גרויס.

דער באָבען אָבער, ביי איר היינטיק געמיט, איז דאָס שפּילן נישט צום האַרץ. עס שטערט איר אין די מרה־שחורהדיקע רעיונות. אין דערמיט אַ סוף צו מאַכן, עס זאָל אונטן צוריק רואיק ווערן, שלעפּט זי צו צום פענצטער דאָס פולע פאַמעשאַף מיט פאָמיעס. זי שלעפּט דאָס שאַף מיט אַלע כוחות און קוים, מיט פראָכן און סאַפּען, דערשלעפּט זי עס און שטעלט עס אַנידער לעבן פענצטער אויף אַ בענקל, בייגט זיך אַראָפּ פון פענצטער און רופט :

— פראַנעק, פראַנעק, כאַדזש אינאַ טו — קום נאַ אַהער, דאָ.

פראַנעק, מיינט, אַז דאָס רופט מען אים, כדי אַראָפּצוואַרפן אַ שטיק ברויט אָדער אַ גראָשן, טענצלט ער צו און בלייבט שטיין אונטערן פענצטער מיט אַ נאַריש געלעכטער אי־ן אויבן־אַרויף אויסגעשטעלטע אויגן, ווי אַ לעכצנדיקער הונט, אָבער גאָר נישט ריכטנדיק זיך, גאָר אומפאַרהאָפט, ווען ער ריכט זיך אויף אַ כשרע מציאה — גיט זי אים אַ כליאַפּ־אַראָפּ אויפן קאָפּ אַ שאַף אָפּגיס־וואַסער.

פון פראַנעקן נעמט גיסן, טריפן און טראָפּן, ווי פון אַ רינע פון קאָפּ, אַרבל און נאַגעוויצעס. ער לויפט אַוועק ווי אַן אָפּגעבריטער און די באָבע ברומט־צו אויף פויליש :

— מאַש אי אידזש — שפּיל מיר נישט דעם קאָפּ אָן.

יאָ, אַזוי איז זי געווען, די באָבע, אַזוי אין איר האָפענונג ווי אין איר פאַרצווייפלונג.

אָבער די דאָזיקע טעג פון צווייפל און פייניקן זיך און אַנדערע זענען ביי דער באָבען געווען זייער, זייער זעלטן, — עטלעכע אין יאָר. דאָס רוב האָט זי געהאָפט, געהאָפט, אַז זי וועט ענדלעך דערזען דעם ציל, וועלכן זי האָט זיך געשטעלט אין לעבן — דערלעבן איר שונאס מפלה. און ווי נאָר אין איר הויז איז עפעס געשען : די טאָכטער מאַשע האָט נישט געהאָט קיין ברויט ביי איר מאַן, דעם נישט געראָטענעם, חנה האָט געהאַט אַ נישט גוט לעבן ביי איר מאַן יצחק דעם מרוק, ראַנעס מאַן האָט זיך אַריינגעלאָזט אין שמוגל־ענינים און איז געפאַלן אין תפיסה אַריין — דאָס אַלץ האָט זי געקרענקט

ווי אַ מאַמע און נאָך שטאַרקער געשמידט אין איר די לעכצע־ניש נאָך נקמה:

— אַז נישט דער גזלן, וואָלטן מיינע טעכטער בעסערע שידוכים געטון.

*

האָט זי אַזוי געלעבט, די אַלטע, זי האָט שוין געהאַט מיטן לעבן אַלע חשבונות אָפּגעוויקלט, שוין גאָר נישט פאַר־לאַנגט פאַר זיך פון לעבן און שוין גאָרנישט געפּאָדערט, גע־לעבט ווי איינע, וואָס לעבט שוין נישט, נאָר האָט נאָך דאָ איין אָפּרעכענונג צו מאַכן און זיך אָפּצוטראָגן אַהין צו אירע אַלע, וואָס זענען שוין אויפן קברות — און דאָרט אָפּרוען. און דערפאַר, וואָס זי האָט שוין מער צום לעבן נישט געהערט און נישט גערעכנט זיך דערמיט, נאָר געלעבט, ווי אַ פאַרגעסע־נער שומר, וואָס איז איבערגעבליבן היטן איין־איינציקע זאַך, כדי באַלד דערנאָך אַוועקצוגיין אַהין, ווו ער געהערט שוין פון לאַנג — דערפאַר האָט איר גאָר נישט געאַרט אין לעבן, נישט פרייד און נישט אַפילו טרויער האָבן שוין נישט אויף איר קיין שום רושם געמאַכט, צו קוים פערציק יאָר איז איר דער עלטערער זון שמחה־בינעס געשטאָרבן. זי איז אַריבערגעפאָרן אין שכנותדיקן שטעטל, מיטגעגאַנגען אויף דער לוויה, זיך געלאָזט קריעה־זיין, שבעה געזעסן און ווייטער געלעבט, אַרומגעקראָכן, ווי ביז איצט.

פיר יאָר שפּעטער איז איר דער צווייטער און לעצטער זון — ברוך געשטאָרבן. און אויך איבערגעלאָזט אַ יונגע אַלמנה מיט פּיצלעך קינדער, איז די אַלטע מאַמע אויך ווי שטום געשטאַנען ביים קבר, ווידער געלאָזט זיך קריעה־זיין, נאָר ערשט ווען דער קברן האָט דאָס לעצטע ברעט איבערן ארון פאַרמאַכט, האָט זי מיט אַ הייזעריק, אַלט, ווי געשפּאָלטן קול, אַ געשריי־געטאָן:

— מיין זון, מי דיך, איך זאָל שוין וואָס גיכער האָבן דאָ מיין חשבון אָפּגעוויקלט און כ'זאָל אויך אַהינקומען.

*

ראַפּאַלאָוויטש האָט פונקט אין יענער צייט זיך געברענגט אַ קאַטש אויף גומענע רעדער צום אייגענעם באַנוץ. די ער־שטע קאַטש מיט גומענע רעדער אין שטעטל. און אַז ער איז דערויף אַרויסגעפאָרן איבער דער שטאָט, זענען די גאַסן גע־ווען פול מענטשן, וואָס זענען געקומען אָנקוקן דעם חידוש, דעם עולם־הזה, וואָס אַ ייד פאַרגינט זיך אין גלות.

יב. אָפּגעוויקלט דעם חשבון

עפּעס אַזוי ווייט און פרעמד און נישט צום גלויבן, פונקט ווי אַז מ'דערציילט אַ נייעס, אַז ערגעץ אין וויטן אַפריקע אָדער אויסטראַליע איז געווען אַן ערד־ציטערניש, אָדער אויסגעבראָכן אַ מאָדנע מגפה און דאָ, ווו דאָס ווערט דער־ציילט, איז זיך שלום ושלוה און מ'לעבט זיך ווייטער ווי גע־וויינלעך — אַזוי האָבן זיך איינציקווייז גענומען אַרומטראָגן קלאַנגען, אַז ראַפּאַלאָוויטש, אָט דער שטיין־רייכער געוואַלדיק אַנגעזעענער ייד, שיער דער שטאָלץ פון די שטעטלדיקע יידן, שטייט שלעכט, אַז זיינע געשעפטן גייען אַלץ ערגער און אַז ער קייקלט זיך צום באַנקראָט.

ס'גאַנצע דערציילן איז תחילת געווען אַזעלכעס, וואָס מען האָט זיך אַפילו נישט געשפּאַרט דערוועגן. ס'האָט זיך נישט געלוינט אַפילו אַ מויל צו עפענען עס אָפּצושפּאַרן, מ'האָט בלויז אַ שמייכל געטון. און טייל צוהערער האָבן נאָר צוגע־געבן קאַטאָוועסדיק:

— זיכער, ער האָלט זייער שמאָל, דער „אָרעמער" ראַ־פּאַלאָוויטש. מ'וועט אים נעבעך גיין צוזאַמענעמען אויף שבת...

אָדער — צום ברענגער פון דעם נייעס:

— וואָלסט אים אפשר געבאָרגט — מאיר ראַפּאַלאָ־וויטשן — אַ פּאָר רובל, כ'מיין מיט אַ גוט־זאָגער...

אָבער, אַזוי אַ צייט אַוועק, די קלאַנגען פון ראַפּאַלאָ־וויטשעס מצב האָבן זיך כסדר געטראָגן אָן אויפהער, פונקט ווי אַ יונגערמאַן מיט בליענדיקע באַקן און אויסערלעך־גע־זונט אויסזעען, וואָס האָט שווינדזוכט, ער גייט־אַרום יונג, גע־זונט און די קרענק טאַטשעט אים — טראָגט אין געהיים דעם טויט אין זיך.

צו יענער צייט איז שוין ראַפּאַלאָוויטש געווען אַן אַלטער מאַן, אָבער נאָך פעסט און ענערגיש. דאָ אין שטאָט, זענען שוין נישט אַזויפיל מענטשן געווען ביי אים אַנגעשטעלט אין די געשעפטן. אַרום אין דער גאַנצער אומגעגנט, זענען שוין גע־שטאַנען קאַרדאָנען און קאַזאַרמעס, שאָסייען זענען שוין אויך אומעטום געווען. ראַפּאַלאָוויטשעס געשעפטן זענען איצט פאַר־געקומען ווייט פון דער היים־שטאָט, ערגעץ אין דער ליטע, ווייס־רוסלאַנד... מ'האָט געשמועסט, אַז ערגעץ האָט אים די מלוכה־קאָמיסיע געבראַקירט אַן אַ סך קילאָמעטערדיקן שאָ־סיי, אַז צו קאַזאַרמעס ערגעץ האָט ער צוגעלייגט אַ מטמון געלט. און די קלאַנגען, אַז ראַפּאַלאָוויטש איז שוין נישט דער אַמאָליקער ראַפּאַלאָוויטש האָבן זיך אַלץ ווייטער געטראָגן, נישט געטראָגן זיך מיט אַ רעש, ווי אַ ביינאַכטיקער אַלאַרם־גלאָק צו אַ שריפה — נאָר ווי אַ קליין שטיל גלעקל קלינגט נאָכאַנאַנד שטיל, געלאָסן אָבער צודרינגלעך, קלינגט טאָג־און־נאַכט, אַז עס מאַכט שוין קיין רושם נישט, אָבער גלייבן גלייבט עס זיך יאָ שוין:

— ראַפּאַלאָוויטש, ראַפּאַלאָוויטש שטייט נישט גוט, נישט גוט...

אָבער ראַפּאַלאָוויטשעס פירונג האָט בשום אופן נישט געקאָנט וועקן קיין חשד פון ירידה. ער האָט זיך זעלטן גע־וויזן צופוס, נאָר אַלץ געפאָרן אויף זיין קאַטש מיט גומענע רעדער. און אַז ער איז שוין אַמאָל געגאַנגען ערגעץ צו פוס, איז ער קיינמאָל נישט געגאַנגען אַליין. נאָר מיט אַ גאַנצער סוויטע אַרומגערינגלט. מיט זין, איניקלעך און זיינע „מענ־טשן". דאָס הויז זיינס איז ווייטער געווען דאָס רייכסטע און ברייטסטע אין דער גאַנצער אומגעגנט. אויף געבן נדבות, איז ראַפּאַלאָוויטש קיינמאָל נישט געווען צו־ברייט, אָבער געבן פלעגט ער אַנדערש: פודן זייף פון זיין פאַבריק פאַרן „הכנסת אורחים", אַ היפשע מטבע אויף צו פאַרענדיקן אַ קהלשן בנין און אויך פאַר ריין־קריסטלעכע אַנשטאַלטן.

און דאָס האָט ער אויך ווייטער געגעבן. פונדעסטוועגן האָבן די קלאַנגען זיך אַלץ ווייטער געטראָגן, עקשנותדיקע קלאַנגען:

— ראַפּאַלאָוויטשעס געשעפטן גייען נישט גוט, גייען גאָר נישט גוט...

*

אין שטאָט האָט מען געדאַרפט אויפנעמען אַ נייעם רב. ראַפּאַלאָוויטש, וואָס האָט זיך נאָך לפנים גערעכנט אַלס חסיד, איז דאָס מאָל געגאַנגען קעגן די חסידים. ס'זענען אַ צייט פאָרגעגאַנגען גרויסע מחלוקת און דער סוף איז געווען, אַז אָנגעקומען איז טאַקע דער רב נישט פון די חסידים און אויך נישט דער פון די באַלעבאַטים און באַלמעלאָכעס, נאָר — ראַ־פּאַלאָוויטשעס קאַנדידאַט, ווייל ראַפּאַלאָוויטש האָט געהאַט אויף זיין צד אַ גרעסטן כוח, ווי די דעה פון די שטאָט־לייט — די פּאָליציי און ציוויל־מאַכט...

דער סוף איז געווען: דער רב איז טאַקע אָנגעקומען, קיינער איז פון אים נישט צופרידן געווען און ראַפּאַלאָוויטש האָט אויפגעהערט צו קומען אין „שטיבל". ער האָט ביי זיך אין הויז איינגעאָרדנט אַ דאַוון־שטוב פאַר זיך מיט די זייניקע און פאַר וועמען נאָר עס האָט געוואָלט אַריינקומען.

אַביסל נאָך דעם זענען פאָרגעקומען דאָזאָר־וואַלן, און דאָ האָבן די חסידים אָפּגעצאָלט ראַפּאַלאָוויטשעס און אים מער נישט אויסגעקליבן אַלס זייער דאָזאָר, וואָס ער איז עס גע־ווען אָן איבעררייס כמעט פערציק יאָר.

צי ראַפּאַלאָוויטש וואָלט אָן די „רב־מעשה" יאָ ווייטער געווען דאָזאָר — איז אויך נישט זיכער. אין „שטיבל" איז אַראָפּגעקומען אַ נייער כוח: דער יינגערער דור, וואָס האָט זיך אָנגעקליבן פון „שאַרפע" קעסט־איידעמלעך און יונגע סו־חרימלעך, וועלכע האָבן שוין בלויז געקענט דעם ראַפּאַלאָ־וויטש פון היינט — זיי האָבן שטענדיק געקוקט מיט פאַריבל אויף דעם גאוהדיקן ראַפּאַלאָוויטש מיט זיין משפחה, וואָס טראָגן געפרעסטע קראַגנס און זענען נאָר אויף אַזויפיל חסי־דים, וואָס זיי קומען אַמאָל אין אַ שבת אויף אַ שעה אין „שטיבל". און די יונגע חסידים וואָלטן מיטן אייגענעם כוח מסתמא גאָרנישט אויפגעטאָן אַליין, איצטער אָבער, האָבן זיי אויף זייער זייט געהאַט אויך אַ גרויסע טייל פון די עלטערע — ראַפּאַלאָוויטש איז דורכגעפאַלן און אויף זיין אָרט איז אַריין, אַלס דאָזאָר, יאָ — פאַרפאַלן, ווי עס זאָל נישט אויסזען מע־שהדיק, אַזוי אָבער איז עס — דער אברהם־ישראלטעס איי־דעם — יצחק — דער מומע חנהס מאַן, וואָס איז פון זיין פאַרבן און איילן געוועלב שוין געווען היפש פאַרמעגלעך — דער שווייגנדיקער מרוק, וואָס האָט פונדעסטוועגן שכל גע־האָט זיך איינצוקויפן אין „לאַסקע" ביי זיינע חסידים מיט קליינע גמילת־חסד־הלוואות און ווי ער איז נישט געווען אין דער היים קאַלט און האַרט — זיי אָבער, די חסידים, האָט ער יאָ געטון אַמאָל אַ טובהלע.

יצחק דער אברהם־ישראלטעס — דאָזאָר אויף ראַפּאַלאָ־וויטשעס אָרט! — אין שטאָט און אומגעגנט האָט אָט דאָס נייעס־איבער־אַלע נייעסן אַ צייט אַוועק דעם אויבנאָן פאַר־נומען אין אַלע אַנדערע נייעסן פון דער „הצפירה" און סתם מויל־נייעסן אַוועקגעשטופּט.

דעם פעטער יצחקס אויסגעצויגענער גאַנג איז איצט גע־וואָרן נאָך שטייפער און דינער, אַזש צום איבערברעכן זיך. ער האָט זיך כלומרשט אין אָנהייב געבראָקט מיט דעם אים צוגעפאַלענעם כבוד: „איך בין נישט ראוי דערצו, פאַראַנען אָנגעזעענערע, רייכערע, גרעסערע לומדים און דער עיקר עלטערע, הדרת־פנימדיקע..." אָבער ער האָט זיך געלאָזט איבעררעדן, יצחק דער אברהם־ישראלטעס, און לפנים נישט־ניהאדיק, ווי אַן עול, אָנגענומען דעם בכבודיקן דאָזאָר־אַמט און באַלד אָנגעהויבן צו ווייזן וואָס ער קאָן, צו זיין טעטיק מיט אויפטועכצן — ווייזן זיין ענערגיע ביי קהילה־ענינים...

ווי אַזוי ראַפּאַלאָוויטש האָט דאָס אויפגענומען איז אין שטאָט נישט באַקאַנט געווען. אפנים אַז ראַפּאַלאָוויטש האָט דעמאָלט געהאַט גרעסערע דאגות, ווי דאָס וואָס מ'האָט אים געמאַכט פאַר אויס דאָזאָר — ביים פעטער יצחק אין געוועלב, האָט מען נאָכדערציילט פון יאַנקל העכט — ראַפּאַלאָוויטשעס אַ „מענטש", אַז ראַפּאַלאָוויטש זאָל האָבן זיך אָנגערופן:

— האָבן גענומען עפּעס איינעם אַ קרעמער מיט פאַר־סמאָליעטע הענט (ווייל יצחק האָט געהאַנדלט מיט אַזעלכע אַרטיקלען) און געמאַכט אים זיך פאַר אַ דאָזאָר אויף מיין אָרט.

די באָבע אָבער, די אברהם־ישראלטע, זי האָט קודם־כל נישט געוואָלט גלייבן די גאַנצע מעשה, געמיינט אַז דאָס מאַכט מען פון איר ס'גענאַר — אַז איר איידעם יצחק דער

„זאַלעשינער קאַשע־פּרעסער" דער „נורעק" דער „אויער־וואַ־רעם"... (אַלץ צונעמען, וואָס זי פלעגט אים רופן) איז געוואָרן דאַזאַר אויף מאיר ראַפּאַלאָוויטשעס אָרט — אַן אייניקל, וואָס האָט איר דאָס דערציילט, האָט זי, צוליב דעם טעם, אַזש אַ שעלט־געגעבן — נאָר אַז זי האָט זיך איבערצייגט, אַז דאָס איז נישט קיין ליצנות נאָר טאַקע דער אמת — איר איידעם, יצחק, איז טאַקע געוואָרן דאַזאַר אויף ראַפּאַלאָוויטשעס אָרט — האָט זי זיך אין איין אינדערפרי אָנגעטון דאָס בע־סערע אויבערקלייד, אַרויפגעלייגט אויפן קאָפּ די שבתדיקע קופּקע מיט די סך שליפלעך פון ברוינע און שוואַרצע בענ־דער און נישט זאָגנדיק קיינעם ווו, איז זי אַוועקגעגאַנגען אויף כמעט אַ גאַנצן זומער־טאָג, צו פאַרנאַכט־צו, אַז זי איז צוריקגעקומען, איז זי געווען מיד און די שיך זענען איר גע־ווען פאַרשטויבט פון גיין אויפן טראַקט און אין זאַמד, אין שטוב איז פונקט געזעסן דער פעטער יצחק, געטרונקען טיי און אַריינגעקוקט אין אַ ספר נאָך אין וועג־אַנגעטועכץ איז די באָבע צוגעגאַנגען, זיך אַ בויג־צו־געטון אין דרך־ארצ־דיק, פּייערלעך און פריינטלעך אים צוגעשעפּטשעט:

— יצחק, האָסט אַ גרויסע זכיה, אַ טאָפּלטע זכיה... איך בין היינט דרויסן געווען און עס צו וויסן געטון אים זכרונו לברכה אין קבר...

נישט לאַנג נאָך דעם איז איינמאָל די באָבע, ווי געוויינ־לעך די לעצטע יאָרן, אַוועקגעפאַלן אין חלשות, אַז מ'האָט געמיינט, אַז אָט קומט דער סוף, נאָכמיטאָג, האָט מיך די מאַמע געבעטן גיין צו דער מומע חנה זען, וואָס די באָבע מאַכט. אַז איך בין אַהינגעקומען, האָט מיר דאָס האַרץ געזאָגט, אַז עס איז שוין אַוודאי נאָך אַלעם... אַזאַ געפיל האָב איך געהאַט...

אין הויז איז מיר אַנטקעגנגעקומען אַ מיידל, מיינע אַ געשוועסטער־קינד — מירל דער מומע ראַנעס.

— וואָס הערט זיך? — האָב איך געפרעגט — וואָס מאַכט די באָבע?

— די באָבע? — האָט זי איבערגעפרעגט — נישקשה, ס'איז איר בעסער. — און לאַכנדיק האָט זי פאַרענדיקט:

— ווי שטענדיק, איינער אַן אַלטער איז איר געקומען צו חלום און געזאָגט, אַז זי דאַרף נאָך לעבן, אָבער דער טאָג איז שוין נאָענט... — געגעבן איר צו שמעקן פון אַ פלעשל, איז זי אויפגעקומען און פילט זיך מונטער.

— זי האָט שוין אַוודאי נישט קיין שכל, — האָב איך געזאָגט.

— גיי שוין, נאַרעלע, — האָט מיין געשוועסטער־קינד, דאָס מיידל, דערווידערט — אַזוי ווי שטענדיק, זי וואַרט דאָך אויף ראַפּאַלאָוויטשעס מפּלה. איצט נאָכן פעטער יצחקס ווערן דאַזאַר, איז זי שוין טאַקע באַלד... כ'זאָג דיר...

ראַפּאַלאָוויטש האָט אָבער נאָך קנאַפּ געטראַכט זיינע שונ־אים צוליב־צו־טון אַפילו דער אַלטער אברהם־ישאַרלטע — אויך נישט. כאָטש די זייפן־זידעריי אין שטאָט איז שוין אויך מער געשטאַנען ווי געגאַנגען, אָבער ראַפּאַלאָוויטש איז נאָך געווען ראַפּאַלאָוויטש, דאָס נעמען אים אַלס סימבאָל פון רייכ־קייט און גליק, איז אויך ווייטער געווען ווי ביז איצט... אַז מאירל קאַרטאָפּליאַזש מיט די פיס ווי קלעצער, הענט ווי „קלאָניצעס" און פּנים ווי אַ צעוואַקסענער „קילעריב" — איז געפאָרן, ווי זיין טאָג־טעגלעכער שטייגער, מיט אַ געדעקטן וואָגן אָנגעפּיקעוועט מיט פאַרשוינען קיין וויערישעוו צו דער גרענעץ — אַז אים פלעגט ווי געוויינלעך איבעריאָגן אָדער אַנטקעגנקומען ראַפּאַלאָוויטשעס לייכט קעטשל אויף גומענע רעדער — פלעגט ער אויך ווייטער, ווי ביז אַהער, זינגען זיין אייגן פאַרפאַסט לידל, וואָס פון אַלע געגראַמעכצער איז גע־ווען דער זין, אַז מאיר ראַפּאַלאָוויטש פאָרט זיך אויפן קעטשל פון ווילטאָג און — מאירל קאַרטאָפּליאַזש אויף דער „כע־ליע" — פון ווייטאָג; מאיר ראַפּאַלאָוויטש האָט אַ סך קינדער און אַ גרויס פאַרמעגן און ער — מאירל קאַרטאָפּליאַזש — האָט אַ סך קינדער און אַ גרויסן... דלות און כסדר אַזוי.

און ראַפּאַלאָוויטש איז נאָך אַלץ ווייטער געווען ראַפּאַ־לאָוויטש און די באָבע איז ביסלעכווייז צוריק איינגעשרומפּן געוואָרן, ווי זי וואָלט מורא געהאַט דער מלאך־המות זאָל איר נישט אָפּטאָן אַ שפּיצל...

*

מיטאַמאָל האָט מען אָנגעהויבן צו רעדן, אַז דאָס מילי־טער גייט אַוועק פון אונדזער שטאָט און איידער נאָך די „אַלץ־וויסער" זענען צווישן זיך פאַרטיק געוואָרן, צי דאָס מיליטער גייט טאַקע אַוועק און צו נאָר בלויז די גרענעץ־וואַך־זעלנער און די איבעריקע בלייבן, צי פאַרקערט — איז איידער נאָך די שמועסער זענען צווישן זיך דורכגעקומען — איז טאַקע דאָס מיליטער אַוועק, בלויז נאָר אַ קליינע אָפּטיילונג זעלנער איז געבליבן.

פאַר אונדזער שטאָט איז דאָס געווען אַ גרויסער קלאַפּ. די גאַסן זענען ליידיקער געוואָרן, קרעמער האָבן זיך גענו־מען שטאַרק באַקלאָגן, פאַדרייטשיקעס און אַנדערע צושטע־לער, האָבן אַרומגעבלאָנדזשעט ווי פאַרלוירענע...

ראַפּאַלאָוויטשעס הייזער זענען פוסט געוואָרן. די קאַ־זאַרמעס — פאַרשוויגן און פאַרשלאָסן; אַרום ראַפּאַלאָוויטשן איז געוואָרן ליידיק און לער אין די הייזער, ווו ערשט איז געווען אַזוי פול מיט לעבן און באַוועגלעכקייט, איז מיטאַמאָל געוואָרן טויט־שטיל. די מיליטער־לייט און באַאַמטע האָבן זיך אַוועקגעצויגן, אומעט האָט זיך איצט דאָרט געשפּירט, און דער דאַזיקער אומעט האָט אויך גענומען אַרומשפּינען ראַפּאַ־

לאַוויטשעס נאָמען און זיין הויזגעזינט. איצט איז שוין אַלץ געגאַנגען ראַש, ווי איינער קייקלט זיך באַרג־אַראָפּ. ראַפּאַלאָוויטשן האָט מען שוין נישט געזען פאָרן אויף דער קאָטש מיט גומענע רעדער. ער האָט זיך איבערהויפּט נישט געוויזן. מען האָט אים אין ערגעץ נישט געזען. נישט אים און נישט זיינע זין...

יאַנקל העכט, ראַפּאַלאָוויטשעס געוועזענער „מענטש״, וואָס איז עפּעס פּלוצלינג אַרויסגעשפּרונגען אַ שטיקל עושר מיט אַ ביסל געלט און אַ סך חוצפּה, האָט זיך גענומען עפּעס לאָדענען מיט ראַפּאַלאָוויטשן, וועגן אַ סומע וואָס אים קומט אַנטשעדיקונג, צי עפּעס אַנדערש.

ער איז אַרומגעלאָפן, יאַנקל העכט, דאָס קליינע היטעלע פאַרשטאַרצט אַרויף און מיטן קאָלירטן שניפּס אַרום גומענעם קראַגן, געדרייט ווילעריש מיטן שטעקעלע און זיך באַרימט, אַז ער, העכט, וועט דעם „גרויסן פּריץ״ אַנידערזעצן. און — אין אַ שיינעם פרימאָרגן, איז טאַקע געקומען אַ קאָמיסיע און פאַרחתמעט די זייף־פאַבריק. און דאָס, האָט מען געשמועסט, איז יאַנקל העכטס אַרבעט. ער האָט אַן אויג געוואָרפן אויף דער זייפן־זידעריי און ער וועט זי טאַקע אָנקריגן אויך, ווייל ביי ראַפּאַלאָוויטשן פייפט שוין דער דלות און ער האָט איבער זיך אַזאַ קופּע בעל־חובות — האָט מען אַ ווייז געטון ביי זיך איבערן קאָפּ.

אַביסל האָט עס זיך נישט געגלויבט און אַביסל האָט עס פאַרדראָסן.

— וואָס אַ הולטיי קאָן! — האָט מען גערעדט וועגן העכטן, — ראַפּאַלאָוויטש האָט אים ברויט געגעבן, אים געטרויט און איצט צאָלט ער אים אָפּ...

ס'האָט זיך ווידער פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז אַ גרויסע פירמע, פון ריגע צי פון ווו אַנדערש, וואָס ראַפּאַלאָוויטש האָט ביי איר לאַנגע יאָרן געקויפט פעט - מאַטעריאַלן, האָט זיך אונטערגענומען אים צוריק אויף די פיס צו שטעלן, אָבער — דער קלאַנג האָט זיך נישט באַשטעטיקט. קיינער איז נישט געקומען אים אַרויסהעלפן, די זייף־פאַבריק איז ווייטער געווען פאַרשלאָסן.

אָפּגעלאָפן אַ פּאָר וואָכן און די נייעסן זענען אַלט געוואָרן. מ'האָט אויפגעהערט דערפון צו רעדן און שוויגנדיק האָט מען ווי מסכים געווען, אַז ראַפּאַלאָוויטש איז שוין טאַקע אויס ראַפּאַלאָוויטש און ס'לוינט מער נישט צו רעדן דערפון, קיין שום נייעס וועט מען דערמיט שוין נישט מחדש־זיין.

איינמאָל, אין אַ זייער הייסן טאָג, איז מיין יינגערער ברודער, אברהם־ישראל, אַהיימגעקומען און דערציילט, אַז ער האָט געטראָפן אויפן בוגאַי ראַפּאַלאָוויטשן, האָט ער געטרונקען דאָרט, אין לייזער פּופּיקס געוועלבל, פאַר צוויי גראָשן אַ גלאָז סאָדע־וואַסער.

מיין ברודערל האָט נישט געקאָנט שאַרף אַרויסרעדן אַ „ר״. ער האָט עס אַרויסגערעדט ווי אַ „וו״. האָט ער אַזוי געזאָגט:

— עוו איז געווען איינגעשטויבט, איך האָב געמיינט, אַז ס'איז אַן אָוועמאַן, קום איך נענטעוו צו, זע איך, אַז ס'איז וואַפּאַלאָוויטש, וואָס איז שטענדיק געפאָוון אויפן קעטשל מיט גומענע וועדעוו.

— דו ווייסט אַ סך, וואָס דו האָסט געזען! — האָב איך נישט געוואָלט גלייבן.

איך זאָל אַזוי געזונט זיין! האָט מיין ברודערל געשוווירן — פּונקט ווי אַ מדינה־גייעוו האָט עוו אויסגעזען, אַלע יינגלעך האָבן אים געזען.

די מאַמע האָט עס אויך געהערט, נאָר פאַרטועען אין אירע אייגענע טריבע אלמנה־דאַגות האָט זי זיך גאָרנישט אָנגערופן.

אַז איך בין דערנאָך, אויפן וועג אין חדר, פאַרבייגעגאַנגען די מומע חנהס געוועלב און אַהין אַביסל אַריינגעגאַנגען, ווי געוויינלעך — זענען דאָרט געווען עטלעכע מענטשן. זי איז געזעסן ווי באַרוישט פון עפּעס, אַלע איבעריקע האָבן שווייגנדיק אָנגעקוקט יאַנקל העכטן אין קאָלירטן שניפּס און יענער אָנגעלענט מיט נחת אויפן ווילערישן שטעקעלע, האָט זיך, ווי זיין שטייגער, גאָר רוישיק און נאָכאַנאַנדיק געשוווירן:

— ר' אברהם־ישראלס אלמנה, כ'זאָל אַזוי זיין אַ טאַטע צו מיינע קינדער — היינט איז „ער״ געקומען צו פאָרן מיט מאירל קאָרטאָפּליאַזש פון וויערישעוו פאַר פערציק גראָשן, נאָר האָט זיך געשעמט און אַראָפּגעגאַנגען אויפן בוגאַי... — און די באָבע איז געזעסן, טרערן זענען איר גערונען פון די אויגן און אירע פון עלטער ציטערדיקע ליפּן, האָבן זיך באַוועגט אין אַ שטיל פּרעפּלען:

— גאָטס משפּט... גאָטס משפּט...

*

קורץ נאָך דעם איז די באָבע געשטאָרבן, אַ זעלטן שטאַרבן איז דאָס געווען, איינגעשלאָפן שבת ביים טיש, אַזוי רואיק און פרידלעך איינגעשלאָפן, ווי אַ הינדל.

שמעון האָראָנטשיק

א קאַרפּל אין בוזעם

די אָרימע שוועסטער הייסט מאַשע. זי איז קליין געוואַקסן, מיט אַ קערפּער, וואָס איז פאָרנט איינגעפאַלן, ווי אַ טאָל אינמיטן פעלד. דערפאַר האָט איר גוף פון הינטן אַן איבערפלוס. דאָס, וואָס עס פעלט איר פאָרנט, געפינט זיך פון הינטן נאָך מיט אַן עודף און עס סטאַרטשעט אַרויס... אַן אמתער הויקער.

אַ חוץ דעם האָט זי איר אייגנס אַ רויט נעזל, וואָס זעט אויס, ווי עס וואָלט געוועזן פייכט. איר פּנים האָט שטענדיק אַ פאַרצאַגט אויסזען.

דער מאַן מאַשעס הייסט לייביש. ער ציט פּרנסה פון אַרומגיין מיט אַ בוך איינקאַסירן וועכנטלעכן אָפּצאָל פאַר אַ צדקה חברה. ער, מאַשעס מאַן, איז אויך נישט אינגאַנצן אַן אַ פעלער. ער האָט אַ בעלמע אויף אַן אויג, וואָס זעט אויס, ווי איבערגעשמירט מיט אַ שיטער־געקאָכט ווייסל פון אַ הינעריש איי. אַ לשון האָט ער אויך נישט קיין קלאָרס. ביים רעדן קלאַפּט זיך אים די צונג אָן גומען און עס קומט אַרויס אַ רעדן, ווי אַ קאַטשקע קוואַקעט. אַ חוץ זיינע פעלערן, דעם ווייבס פעלערן, די צוויי קינדער, וואָס זיי האָבן, און זיין מ'שטיינס־געזאָגט פּרנסה, פייפט אין זייער שטוב דער דלות, ווי אַ שטורמווינט אין אַ נאָך־סוכותדיקן פאַרנאַכט ביי אַ קבצן אין קוימען, און מאַשע מוז זיך דאָס פּנים שוואַרצן ביי לייטן, ביי דער רייכער שוועסטער.

די רייכע שוועסטער הייסט חנה. איר מאַן הייסט יצחק. זיי האָבן אין מאַרק אַ געוועלב פון פאַרבן, אייזן און „סמאַרעס" (אַלערליי שמירעכצער). כאָטש חנה איז נישט קיין סך ייִנגער פון מאַשען, זעט זי אָבער אויס, ווי אירס אַ טאָכטער. האָט אַ יונג קלאָר פּנימל מיט ליכטיקע אויגן. חנה טראָגט אויפן קאָפּ אַ קופּקעלע, ווי אַ רביצין און זעט טאַקע אויס, ווי אַ יונגע רביצין, זי האָט אַ מיילעכל, וואָס קרעכצט מיט יעדן מיט. און האָט עס גראָד נישט אויף וועמען צו קרעכצן, קרעכצט עס סתם אויף יידישע צרות פון דער שכינה, וואָס איז נעבעך אין גלות צוזאַמען מיטן ליכטיקן פאָלק ישראל. אָבער אויפן פּנים זעט מען דאָס חנהן גאָרנישט אָן... אַזוי זי, ווי איר מאַן, זענען ברוך־השם געזונט און די קינדער זענען געזונט און די פּרנסה איז אויך נישט צו פאַרזינדיקן, אַ חוץ דעם געוועלב, זענען זיי נאָך באַשוועריט מיט אַן אייגן געמויערט הויז, אין אַ צווייט הויז האָבן זיי אַ שותפות און צו אַ וואַלד — אויך עפּעס אַן אָנגעהער...

ער, דער מאַן חנהס, איז אַ וויניק־רעדער, גייט שטייף, ווי אַ דראָט; ביי אַלע זיינע געשעפטן האָט ער נאָך צייט אַריינצושטעקן די נאָז אין כלל־זאַכן, האָט שטאַרק חשק מ'זאָל אים ווילן פאַר חברה־קדושה־גבאי, אָדער דאָזאָר, נאָר טאָמער לייגט מען אים דאָס פאַר, שאָקלט ער זיך דערפון אָפּ, ווי פון גרעסטן אומגליק, פונדעסטוועגן האַלט ער אין איין זוכן חסרונות אין דער קהלה־פירונג און וואַרפט אַריין אַ ווערטל, ווי אַזוי מ'דאַרף יאָ פירן...

דאָנערשטיק און פרייטיק — די טעג, ווען ער קלערט, אַז דעם ווייבס אָרימע שוועסטער וועט אַריינקומען, כדי מיט זיך שטום צו דערמאָנען, אַז עס גייט צו שבת און זי האָט גאָרנישט אין שטוב — זיצט ער בכיוון אין געוועלב. ווי נייטיק ער דאַרף אַוועקצוגיין, זיצט ער, ווי אַ וועכטער, רירט זיך נישט אַרויס און איז כלומרשט פאַרטון, וואַרפט ער אַלץ אויגן אַהין, צום ווייב מיט דער שוועסטער...

— יצחק, וואָס גייסטו נישט וועגן אָננעמען ס'באַשטעלונג?

— כ'וועל מאָרגן גיין

— וואָס הייסט מאָרגן גיין? היינט איז דאָך דער לעצטער טערמין?

ער אָבער רירט זיך נישט, רירט זיך דווקא נישט, ווייל זי וויל. ער זאָל אַפילו וויסן אָנצוווערן דאָרט ס'לייזונג, מוז ער דאָ זיצן און אַכטונג געבן, צי ס'ווייב שטעקט נישט אָפּ דער שוועסטער זיין פּראָצע.

אָט אַזעלכער איז דער מאַן

דאָס ווייב ווידער היט דעם מאַן. אַז מ'קומט אַריין וועגן אַ נדבה, קוקט זי ווידער אים אויף די הענט און מויל, ער זאָל נישט איר פּראָצע צעטיילן.

די צוויי קינדער זייערע, שמועסט מען, שטופּט מען נאַשאַוורג נישט דורך איין מויל... און די אָרימע שוועסטער מאַשע, אַז זי קומט אַריין אין געוועלב און דערזעט דעם שוואָגער, דעם „נורעק", דעם „אויער־וואָרעם", טוט זי שטיל אַ קרעכץ, פּשוט, ווייל עס ווילט זיך איר קרעכצן, ווען זי זעט אים...

ס'איז פרייטיק אינדערפרי. זומער־צייט, שיין, ליכטיק און וואַרעם. מאַשע איז אַרויסגעגאַנגען פון שטוב. זי טראָגט סיי זומער, סיי ווינטער אַ טוך איבער די פּלייצעס, דער

הויקער סטאַרטשעט איר אַרויס פונקט אינמיטן רוקן, נאָר זייטיק אַ ביסל, צו לינקס־צו, קומט אויס, אַז דאָס טוך איז קירצער אויף איין זייט, ווי אויף דער צווייטער.

אויפן פיש־מאַרק, וואָס איז נישט ווייט, האָט מאַשע גע־קויפט אַ קאַרפּל. מאַשע האָט זיך פריער גוט אַרומגעקוקט, צי עס געפינט זיך נישט ווער פון באַקאַנטע — זי האָט די האַנט פון האַרץ אַוועקגענומען און געקויפט, ווייל ס'איז ביליק, ס'קאַרפּל איז צאַפּלדיק־לעבעדיק און דער פישער האָט זיך נישט געשטעלט אויפן קווינט, אויפן לויט, נאָר געגעבן מיט אַן איבערוואָג. מילא, געקויפט איז געקויפט, מושווה געוואָרן, אַרויסגענומען פון זאַק אַ קליין, גאָר אַ קניפּל געלט, איינגעפּאַקט אין אַ שמאַטקעלע, באַצאָלט, גע־קריגן נאָך אַ רעשט אַ קליינע מטבע. איצט איז דאָס פישל אירס, אַן דער זון בלישטשעט עס, ווי עס וואָלט געווען פון גאָלד, ווי אַ גאָלד־פיש, איז אָבער די צרה, וואָס מאַשעס זוגע פירט איצט צו דער שוועסטער חנה אין קראָם. יענע טאָר נישט זען דאָס פישל, דאַרף אַפילו נישט וויסן, צי זי, מאַשע, האָט גאָר געלט אויף אַזעלכע זאַכן. לייקענען, אַז זי איז נישט געווען אויפן פיש מאַרק, קאָן זי שוין נישט, ווייל פון דאַנען זעט זיך דער שוועסטערס געוועלב און ס'קאָן זיין, אַז מ'האָט שוין דאָ דערבליקט...

אַ גאַנצער קנויל געדאַנקען אין שייכות צום געקויפּ־טן פישל, און דער שוועסטער דאָרט, וואָס זי גייט איצט אַהין, דרייען זיך און וויקלען זיך אין איר קאָפּ... לסוף בליצט עפּעס אויף אין איר מוח. זי גייט אַריין אין טויער, עפנט זיך דאָס יאַקל און טוט אַ לאָז אַריין דאָס פישל צו זיך אין בוזעם. און אָט אַזוי — מיט איר קריכעדיקן גאַנג, מיט איין זייט טוך לענגער און ס'צווייטע קירצער, מיט דעם גאַנג, וואָס זעט אויס, ווי זי וואָלט אַ ביסל געהינקען פון איין פוס אויפן צווייטן און מיט אַ פּנים — שוואַרץ ווי לעדער, האַרט, ווי פּאַרמעט, און אַ רויט נעזל, וואָס זעט תמיד אויס פייכט ביים שפּיץ, מיט אַ נעבעך־מינע, מ'זאָל פון איר פּנים גלייך אַראָפּלייענען צוואָס זי קומט און זי באַלד אָפּפּאַרטיקן, רוקט זי זיך צו דער שוועסטער אין קראָם אַריין, ווי אַ שטיק טריבער האַרבסט אין איצטיקן זוניקן און ליכטיקן פרייטיק אינדערפרי.

*

— גוט מאָרגן, — קומט מאַשע אַריין אין געוועלב און זעצט זיך, ווי איר שטייגער, צו זיין וואָס ווייניקער אָנזעענ־דיק, אויף אַ קעסטל, נישט ווייט פון דער טיר.

חנה איז אַ טויגערקע, זי האָט ליב אומעטום צו זיין די ערשטע און אַלץ צו באַזאָרגן. זי האָט געעפנט ס'געוועלב, האָט עס שוין צוגעקליבן און אויסגעקערט, איידער די דינסט קומט נאָך און איידער ס'נעמען זיך וויזן קונים.

איצט האָט זי אַוועקגעשטעלט צוריק דעם בעזעם און שטייט מיטן יונגן פּנים און באַקופעקטן קאָפּ, פאַרלייגט די הענט אויפן האַרץ און קוקן אין מאַרק אַריין מיט אַ מינע, ווי — געלויבט דער אויבערשטער, כ'האָב שוין היינט עפּעס אַוועקגעטון.

— גוט מאָרגן, גוט־יאָר, מאַשע, — דערבליקט זי חנה זיך אַריינשלייכן נישט דרייסט. — קומסט פון פיש־מאַרק, מ'האָט נעכטן געזאָגט, אַז ס'וועט היינט זיין בחצי־חינם, האָסט עפּעס געקויפט פיש?

מאַשע טוט אַ זיפץ:

— שוועסטערל קרוין, צי ס'איז ביליק, צי טייער, מיר, מ'שטיינס־געזאָגט, איז אַלצאיינס: אַז ס'איז נישטאָ אויף קיין ברויט, איז אויף קיין פלאָדן אוודאי נישטאָ! — און זי טוט ווייטער אַ זיפץ.

חנה ענטפערט איר צוריק מיט אַ זיפץ:

— אַ־אַ גוט יאָר אויף מיר, ווי דו ביסט גערעכט —

ממכר דגים בשוק הישן

פיש־פאַרקויפער אויפן אַלטן מאַרק

רעדט חנה און שאָקלט צו מיטן קאָפּ — קיינעם לויפט עס איצט נישט איבער, כ'מיין, מיין יצחק ווערט פאַרשוואַרצט און וואָס, מ'שטיינס געזאָגט, האָט מען...

„ אַ פּאָר הייזער מיט אַ וואַלד און אונדזער טאַטנס ירושה געוועלב" — רעדט מאַשע אין זיך מיט שטומע ליפּן. זי טראַכט, אַז מיט דער שוועסטער וועט זי היינט האָבן אַ שווער לייענען. זי פילט, ווי אין בוזעם, אונטער דע יאַקע, שפּרינגט איר דאָס פּישל, ברויעט דאָרט וועלטן, ווי אַ שי־כורער פויער... ס'טוט איר באַנג, וואָס זי איז יעצט דאָ אַריינ־געקומען, אָבער פאַרפאַלן, זי לאָזט אַראָפּ דעם קאָפּ און שווייגט.

— און אַזוי, אויף שבת, האָסטו שוין עפּעס? — פרעגט חנה.

מאַשע כאַפּט זיך דערין אָן, ווי אַ טרינקנדער אָן אַ ביימל:

— ווי איז מיר, שוועסטערל, וואָס פרעגסטו, וואָס, אַז אינגאַנצן האָט „מיינער" נעכטן געמאַכט פאַר דער חברה אַ פאַר־גילדן, טאָ וויפיל, מ'שטיינס געזאָגט, איז שוין געבליבן פאַר אים? אַ פּאָר גראָשן... — האָט ער עס אויך נאָך נישט באַקומען.

— די וועלט איז געדריקט, מענטשן האָבן נישט — טוט חנה צו וויסן.

„זי וועט מיר שוין היינט די נשמה אויסציען..." טראַכט מאַשע וועגן דער שוועסטער.

חנה ווידער דערקענט ביי דער שוועסטער היינט עפּעס נישט די נאָכלעסיקייט, וואָס שטענדיק; זי איז עפּעס צע־טראָגן און ווי אין פאַרלעגנהייט, קאָן עפּעס נישט איינזיצן, דרייט מיט די פּלייצעס און קוקט זיך נאָכאַנאַנדער אויפן בוזעם. חנהן קומט דאָס אויס פאַרדעכטיק, באַטראַכט זי די שוועסטער, לאָזט פון איר נישט אַראָפּ די אויגן.

— עפּעס נישט געזונט, מאַשע?

— ווי איך, שוועסטערל — קאָרטשעט זיך מאַשע אונ־טער יענערס בליק — ווייסט דאָך, ווי איך.. כ'הוסט און שפּיי... דער פעלדשער האָט אָנומלט געזאָגט: לוביגג, כ'זאָל מיך פּלעגן; אַז נישט, איז אַ קלאָג צו מיין קאָפּ.

— אוודאי אַ קלאָג — לאָזט אַלץ חנה פון איר קיין אויג נישט אַראָפּ — עס וווּנדערט זי, וואָס די שוועסטער רויטלט זיך עפּעס.

— באַלעבאָסטע, וואָס לאָזן שעכטן? די אינדיטשקע בלויז, אָדער אַ קאַטשקע אויך? — באַווייזט זיך דאָס דינסט־מיידל אין דער טיר פון געוועלב.

חנה וואַרפט גיך אַ בליק אויף דער שוועסטער, יענע מאַכט זיך גאַפּוואָטע, ווי זי הערט גאָרנישט און זעט גאָר־נישט.

חנה ענטפערט דעם דינסטמיידל מיט אַ וויי־טאָן, ווי דאָס וואָלט אויך געווען אַ סימן פון איר שלעכטער צייט איצט:

— נאַרישע מויד, וואָס קומסטו מיך ערשט פרעגן, שיק און פאַרטיק. קום מיר נישט דעם קאָפּ פאַרדרייען!

נאָך דעם מיידלס אַוועקגיין קריגט מאַשע מער קוראַזש:

— די קינדער וועלן מיר אויפשטיין, — גיט זי אָנצו־הערן — ס'וועט זיי הונגערן, און איך זיץ דאָ!

חנה גיט זיך אַ בייג אַריבער, טוט אַ ביסל אָן עפּן ס'־שופלאָד פון קראַם־טיש, טוט עס שטיל און פאַרזיכטיק צוריק פאַררוקן.

נאָך אַ גראָשן היינט נישט געלייזט, נישט געווען נאָך קיין קונה.

„זי וועט מיך שוין היינט דאָ אויפהאַלטן, און דערוויל וועט ער, דער נורעק קומען!" — טראַכט מאַשע נערוועז און ציט שטאַרק איין דאָס לייב, מען זאָל נישט דערקענען, אַז פון פּישלס צאַפּלען רירט זיך, ווי אַ פאַרהענגל אין ווינט.

— ס'איז אָך און ווי צום אָרימאַן — רייסט זיך אַרויס פ'ן איר מיט ביטערניש.

— אמת, אמת שוועסטער — זיפצט חנה צו.

ס'קומט אַריין חנהס מאַן, יצחק. ער טראָגט אַ געפּאַסט מעלאַנזשן רעקל, אַ זיידן טיכל אויפן האַלדז און אַ זיידן היטל אויפן קאָפּ. ער איז דין און גייט שטייף, ווי אַ כלה־מיידל, פאַרמאָגט אַ דינע נאָז, אַ שפּיציק קאָזע־בערדל און שטעכע־דיקע שטילע אויגן, וואָס זענען שטענדיק באַהאַלטן הינטער אַראָפּגעלאָזטע וויעס. ער קומט איצט אַריין אין געוועלב מיטן טלית־זאַק אונטערן אָרעם, אפּנים, ער איילט זיך צום דאַווענען. נאָר אַזוי, ווי ער טרעפט דאָ דעם ווייבס אָרימע שוועסטער, פאַרשטייט ער, אַז צוקומען פון איר זיין דאָ וועט אים נישט... לייגט ער אַוועק דעם טלית־זאַק, מאַכט זיך דאָרט עפּעס חשבונען און קוקט מיט באַהאַלטענע בליקן אַ יפן ווייב און אויף דער שוועסטער.

מאַשע, ביים דערבליקן אים אַריינקומען, ווערט אַ ביסל צעמישט. זי זיצט איינגעקורטשעט, האַלט די הענט לויז פון זיך אַוועקגענומען — דאָס פּישל זאָל אין בוזעם האָבן מער רוים און זי אַ ביסל מנוחה לאָזן.

— האָסט עפּעס געלייזט? — פרעגט ער ס'ווייב.

— ניין, נאָך דערוויל גאָרנישט.

— פאַרשטייט זיך — מאַכט ער שיער מיט פריידי און קוקט אויף דעם ווייבס שוועסטער מיט נצחון — ס'איז היינט פעליקער זומער, פאַרן שניט, ביי וועמען זאָל מען לייזן?

נאָך אַ ווײַלע טוט ער זיך אַ ווענד צום ווײַב:

— ווּעסט אפשר איצט אַ גיי טון קויפן, וועל איך דאָ צוּוואַרטן.

— וואָס עפּעס איצט? — פרעגט זי צוריק מיט פאַר־איבל. — שפּעטער איז אויך צייט; ס'וועט היינט זײַן הייס, וועט זײַן ביליק פיש...

— פיש זאָלסטו אינגאַנצן נישט קויפן — זאָגט ער מיט כעס, — מען דאַרף נישט די פישערס רײַך צו מאַכן.

— מאַשע זאָגט, אַז ס'איז ביליק.

— אפשר איז ביליק פאַר מאַשען — זאָגט ער מיט באַטאָנען דאָס וואָרט „מאַשע" — איך האָב נישט קיין געלט אָנצושטאָפּן די פישערס.

דאָס ווײַב קוקט אים אויסטערליש אָן, זי ווייסט, אַז שטענדיק יאָגט ער זי אײַנקויפן, אפילו ווען ס'איז טייער, — פאַרשטייט זי נישט, וואָס ס'איז היינט מיט אים געשען. זי קוקט אומרויִק: אפשר האָט ער ביי עפּעס געהאַט אַ גרויסן שאָדן, און איר נישט דערציילט.

מאַשע זיצט ווי אַ טרושיקל שטיל און אײַנגעהויקערט. חנה רופט זיך אָן:

— מאָרגן איז ראש־חודש, שבת ראש־חודש...

— אַלצאיינס, אַלצאיינס — פסקנט ער אָפּ — מ'מוז לעבן לויט די פאַרדינסטן; אַ סך האָסטו די וואָך פאַראי־בעריקט?

מאַשע טוט שטיל אַ זיפץ, דערהייבט זיך אַװעקצוגיין.

— וואָרט, מאַשע — זאָגט די שוועסטער — וועט מען גיין צוזאַמען וועגן פיש.

זי טוט איר אַ ווונק מיט אַ בליק אַרויס צום מאַרק, ווו מ'שטייט מיט באַליעס.

— נו, דיין מאַן הייסט דאָך נישט קויפן — רעדט מאַ־שע קוים אַרויס.

— וואָס, איך פרעג דען אים! ער האָט דאָך מיר אַ דעה צו זאָגן! — רעדט חנה הויך, אַרויספאָדערנדיק.

איצט נעמט יצחק רעדן איידל, מיט אַ שטילער גיטי־קייט.

— נאָר אפשר וויל דיר די שוועסטער צו־הילף קומען ביים...

— נו, אוודאי, פון איר מאָנס פרנסה, פון אײַנקאַסירן חברה־געלט וועט זי דיר קויפן פיש! וואָלסט דיך שוין גע־שעמט חוזק צו מאַכן! — שרייט זי שוין.

מאַשע דרייט זיך אויף דעם שטול. דאָס פישל אין איר בוזעם וואַרפט זיך, ווי איר האַרץ. זי האָט מורא זיך אויפ־צושטעלן, זי זיצט, הערט ווי מאַן־און־ווײַב האָבן זיך צערעדט וועגן פיש... דאָס געמיט וויינט אין איר. זי טראַכט:

„דאָס איז מיין שטראָף, כ'האָב נישט געדאַרפט קויפן דעם פיש".

יצחק ווידער זעט אויס, ווי ער וואָלט באַפאַלן געוואָרן פון אַ פיש־משוגעת. ער פאַרשטייט, אַז דאָס, וואָס ס'ווײַב זיינס הייסט די שוועסטער וואַרטן, מיינט, אַז זי וועט נישט נאָר זיך, נאָר אויך פאַר דער שוועסטער קויפן פיש, דאָס מאַכט אים בייזבלוטיק און גאַליק. ער האַלט אין איין רעדן און איבעררעדן: פיש, פיש, פיש....

מאַשע זיצט אין געהאַקטע צרות. ס'פישל טאַנצט איר אין בוזעם, אַזש אַ שווייס שלאָגט אויף איר אַרויס.

אין דעם קומט אַריין אַ ייד מיט אַ פאַרקאַלטנטער שוואַרצער באָרד. דאָס איז לייביש, מאַשעס מאַן. ער ווענדט זיך צו זיין ווײַב עפּעס אויף זיין לשון, וואָס איז פאַר אַ זייטיקן שווער צו פאַרשטיין, נאָר דאָס דאַרף הייסן:

— מאַש, גיב מיר דריי גראָשן, כ'דאַרף...

צוּוואָס ער דאַרף די דריי גראָשן, איז שווער צו פאַר־שטיין. מאַשע געפינט איצט אַ גוטע געלעגנהייט זיך אַרויס־צוקריגן שוין אַפילו אָן דער שוועסטערס שבת־גאָב. לייביש גייט צו צו יצחקן בעטן אַ פּאַפּיראָס. דעמאָלט נוצט מאַשע אויס, וואָס אַלע קוקן פונקט נישט אויף איר און זי טוט זיך אַ דערהייב. דער דערהייב אירער איז אָבער אַזאַ אומגעלומ־פּערטער, אַז דאָס טוך פאַלט איר אַראָפּ פון די אַקסלען. איצט איז נישטאָ קיין ברירה: זי וועט דאָך נישט הייסן חנהן איר דאָס טוך אַרויפגעבן — בייגט זי זיך אַראָפּ אויפצוהייבן דאָס טוך, און ווען זי טוט זיך אַזוי אַ בייג, טוט פונקט דער פיש אַ טאַנץ אין איר בוזעם און די יאַקע גיט זיך אַ טרייסל... דאָס באַמערקט חנה. זי זעט ווי ביי דער שוועסטער שפרינגט עפּעס אין בוזעם, שפרינגט אַרויף און אַראָפּ...

געוואַלט! — שרייט חנה אויס, וואָס איז דאָס?

איידער וואָס און ווען, טוט זי ראַפּטום אַ ריס די שוועס־טער ביי דער בלוזקע, ווייל זי מיינט, אַז דאָרט האָט זיך אַרייַנגעקריגן אַ מויז און שפרינגט אַרום... פון דער בלוזקע טוט עפּעס אַ פאַל און אויף דער ערד, נעמט זיך וואַרפן אַ לעבעדיקער קאַרפּ...

מן העיתונות הווילונית

פון דער ווילנער פרעסע

חלק שמיני

אכטער טייל

חלק שמיני — אַכטער טייל

תוכן / אינהאלט

№45

רעדאקציע און אדמיניסטראציע:
א. מענדעלעוויטש, ווילון, נארוטאוויטשא 14.

אדרעס פון רעדאקציע און אדמיניסטראציע:
J. Mendlewicz, Wieluń, Narutowicza 14

פארן אינהאלט פון די אנאנסן איז די רעדאקציע נישט פאראנטווארטליך.

אנאנסן-פרייז פאר א מילימעטער-שורה:
פארן טעקסט: 40 גראשן. נאכן טעקסט: 20 גר.
אין טעקסט: 80 גראשן.

פרייזן און די לעצטע זייט האלבע 8 אנאנסן-פאלטן.

פרייז 15 גראשן

WIELUNER CAJTUNG

ווילונער צייטונג

ערשיינט יעדע פרייטאג.

Piątek 11 listopada 1938 | ליכט-צינדן 3.34 | פרייטאג ו'ירא פ' י"ו מרחשון תרצ"ט

№ 19 (15)6 פירטער יארגאנג

פרייז 15 גראשן

Wieluner Leben
Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ווילונער
אסטראנאמישער קאלענדאר
פ' בהר

פרייטאג, ל"ד לעומר: י"ט אייר, דעם 20־טן מאי:
זון אויפגאנג 3.49; זון אונטערגאנג 19.37; גרויס פון טאג 15.48; גרעסטער דער טאג (געגען פארגאנגענע וואך שבת 0.19; ליכט צינדן — 19.22

שבת, ל"ה לעומר: כ' אייר, דעם 21־טן מאי:
זון אויפגאנג 3.48; זון אינטערגאנג 19.37; גרויס פון טאג 15.49; גרעסטער דער טאג 0.1; ליכט צינדן 20.49
יסיפון

אדרעס פון רעדאקציע און אדמיניסט.:
„Wieluner Leben"
Wieluń ul. Śląska 11

געלד־איבערווייזונגען:
Ch. Bornsztejn Skrz. pocz. 60

אבאנאמענטס-פרייז:
חודש: — — 60 גר.
פערטל-יאהר — 1.60

אנאנסן צו צוגענגליכע פרייזן.
פארן אינהאלט פון די אנאנסן איז די רעדאקציע נישט פאראנטווארטליך.

די רעדאקציע איז טעטיג יעדן זונטאג, מאנטאג און דינסטאג פון 8—9 אוו. אין אייגענעם לאקאל אויף שלאנסקא 11.

ווילונער לעבען

צ י ו נ י ס ט י ש ו ו א כ ע נ ב ל א ט

Wieluń, dn. 20 maja 1938 r. | ווילון, פרייטאג, י"ט אייר תרצ"ח

№ 21   7-טער יארגאנג

פרייז 15 גר.

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

„DI-CAJT"

אבאנאמענטס-פרייז:
אין לאנד: א חודש 60 גראשן,
אין אויסלאנד: א חודש 3 פר. פראנק.

פארן אינהאלט פון די אנאנסן איז די רעדאקציע נישט פאראנטווארטליך. — מאנוסקריפטן ווערן נישט צוריקגעשיקט.

אדרעס פון רעדאקציע און אדמיניסטראציע:
CZĘSTOCHOWA, ul. WARSZAWSKA 23.

Radomsko, M. Wołkowicz
Pl. 3-go Maja.
Przedbórz, Z. Tyberg.

אבטיילונגען:
Wieluń, J. Szaja,
Pl. Legionów 10, Tel. 607

ווילונער צייט

אומפארטייאיש-ליטעראריש-געזעלשאפטליך-וואכענבלאט

UNZER WIELUNER CAJT

פרייז 15 גראשן

JEDNODNIÓWKA

אכטונג חלוץ בעל-מלאכה!

שבת פינקטליך 11 פרי קומט פאר אין לאקאל פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע, שלאנסקא 11 די

ווענעכטליכע שיחת חברים

אלע מיטגלידער און סימפאטיקער ווערן איבערגעבעטן פינקטליך צו קומען דער קאמיטעט.

אײלט אײך צום גליק! — די צייט איז קורץ!
ראשון אין א בעגרעניצטער צאהל צו בעקומען אין די איינציגע מזלדיגע און גליקליכע קאלעקטור, וואו עס פאלן די גרעסטע געווינסטן, פון
א. ארענדארטשיק ווילון, באריטש 11

בעמערקונג: ביי די פאריגע 5. געווינסטן אויף די נומערן 86009 — 2500 זל., 5440 — 1000, 86003—1000, 115257—1000, 156349—1000. די יעצטיגע לאטעריע בעקומט דער פערשפילטער פון אלע 4 קלאסן א 5 קלאס אומזיסט און צוגעווינען א סומע פון 370 טויזנט זל.

אונזער ווילונער צייט

Wieluń, dn. 31 maja 1935 | ליכט-צינדן 7,30 | ווילון, פרייטאג פ' במדבר כ"ח אייר תרצ"ה

ווילונער צייטונג

אנאנסן-פרייז פאר א מילימעטער-שורה:
פארן טעקסט: 40 גראשן. נאכן טעקסט: 20 גראשן.
אין טעקסט: 80 גראשן.
ערשטע און די לעצטע זייט האלב 8 אנאנסן-שפאלטן.

ערשיינט יעדע פרייטאג.
רעדאקציע און אדמיניסטראציע: טשענסטאכאוו, אלעע 6.
אדרעס פון ווילונער אבטיילונג:
א. מענדעלעוויטש, ווילון, נארוטאוויטשא 14

אדרעס פון רעדאקציע און אדמיניסט.
CZĘSTOCHOWA, ALEJA 6. — TEL. 22-01
פארן אינהאלט פון די אנאנסן איז די רעדאקציע נישט פאראנטווארטליך.

Piątek, dnia 27 lipca 1934 r. | ליכט-צינדן 7.17 | פרייטאג, פ' ואתחנן, ט"ו מנחם אב תרצ"ד.

ב. הערמאַנאָוויטש

געדענק און פאַרגעס נישט!

ביי קיין איינער פון די זעקס זכירות, וואָס יידן זאָגן יעדן פרימאָרגן, נאָכן דאַוונען, אַחוץ ביי דער זכירה פון מחיית עמלק, געפינען מיר די טאָפּלטע אזהרה: זכור ואל תשכח — געדענק און פאַרגעס נישט! אַפּנים, אַז די דאָזיקע זכירה איז באַזונדערס וויכטיק, וויכטיקער אַפילו פון יציאת מצרים און קדושת שבת. ווען מ׳מוז דערוועגן טאָפּלט וואָרענען: געדענק און פאַרגעסט נישט! ביי די איבעריקע פינף זכירות איז גענוג בלויז איין וואָרענונג: „געדענק!” אָדער „פאַרגעס נישט!”. ביי מחיית עמלק אָבער זענען נייטיק ביידע.

אין דער זכירה וועגן מחיית עמלק ווערט צוו. אַנד. געזאָגט: געדענק וואָס עמלק האָט דיר געטון, ווען דו ביסט אַרויסגעגאַנגען פון מצרים!... אַז גאָט וועט דיר געבן מנוחה פון אַלע דיינע אַרומיקע שונאים: זאָלסטו אָפּמעקן עמלקס געדעכעניש — פאַרגעס נישט!

וואָס האָט עמלק געוואָלט פון יידישן פאָלק? ער האָט געוואָלט — אויסנוצנדיק די שוואַכקייט, באָדנלאָזיקייט און די האַלב־קנעכטשאַפט פון יידישן פאָלק — אומברענגען, פאַרטיליקן און פאַרניכטן דאָס דאָזיקע פאָלק. אָט דאָס איז פיל וויכטיקער צו געדענקען און נישט צו פאַרגעסן — ווי אַפילו די נסים פון יציאת מצרים, מעמד הר סיני (קבלת התורה) און די הייליקייט פון שבת, ווייל דאָרט ווו ס׳דראָט אַ סכנה דעם קיום העם, ווערן אַלע אַנדערע זאַכן ווי וויכטיק און ווי עיקר־דיק זיי זאָלן נישט זיין — אָפּגערוקט אָן אַ זייט.

*

פיל יאָרן חזרן מיר טאָג־טעגלעך איבער דעם „ימח שמו וזכרו” און עמלקס נאָמען, וואָס איז, ליידער, ביזן היינטיקן טאָג נאָך נישט אויסגעמעקט. עמלק, דער סימבאָל פון רשעות, געמיינקייט און אומגערעכטיקייט, לעבט און עקזיסטירט, און ווידעראַמאָל האָט זיך עמלק אויסגעקליבן יידן אַלס צילברעט און ווידעראַמאָל האַלט ער אשר קרך (לויט אַ טייל מפרשים: וואָס האָט דיך קאַלט געמאַכט אויפן וועג) און ביים ואתה עיף ויגע — ווידעראַמאָל האַלט עס דערביי אַז עמלק זאָל וועלן פאַרווירקלעכן זיין ציל: להשמיד, להרוג ולאבד...

געדענק און פאַרגעס נישט, ייד! דער עמלק פון 1939 איז נישט געוועזן אַנדערש פון יענעם עמלק מיט טויזנטער יאָרן צוריק. פאַרקערט: נאָך מוראדיקער, נאָך אַכזריותדיקער. ביידע האָבן געהאַט איין און דעם זעלבן ציל: אומצוברענגען און צו פאַרניכטן דאָס יידישע פאָלק. אנשים, נשים וטף. ביידע, דער היינטיקער, פונקט ווי יענער, קלויבן זיך עס צו טון, אָט דווקא אין מאָמענט ווען מיר האַלטן „בדרך” — אויפן וועג צו באַפרייאונג, אַ פאָלק צו ווערן.

געדענק און פאַרגעס נישט!

(„ווילנער לעבן”, 18 אויגוסט 1939)

חיים ברונשטיין

לך ד׳ הצדקה

כשהצדיק מטריסק, רבי אברהם זי״ע, נתעכב פעם מלילך לבית המדרש לסליחות ונשאל על דבר זה ע״י נכדו, השיבו, שאינו מוכן עדיין, ההתחלה מיד של הסליחות אינה מחוורת לו: „לך ד׳ הצדקה״, במה? בנוהג שבעולם, אב שיש לו בן אף שאינו הגון חס ושלום, הריהו מיטיב עמו, כדי שלא יתקלקל יותר, קל וחומר בני ישראל שהם טובים וישרים — כך התאונן הצדיק מבריסק זי״ע.

— ואנן מה נענה אבתריה? איך נצדיק עלינו את הדין, איך נצדיק עלינו את הקרבנות שאנחנו מביאים והם מרוצים לפניו, כביכול, מפני „שבאים מן הנרדפים ולא מן הרודפים״, איך נצדיק זאת? קומץ סולת, אמרו חכמינו ז״ל, די לך לקרבן ופה נפשות אדם, נפשות רכות ועולי ימים, נשמות מפרפרות ומפרכסות עליך בכל הבמות ובכל המזבחות, בכל הר גבוה ובכל אי נדח ואינן עולות עדיין לרצון לפניך. האם זהו הצדק? האם קרבנות האדם אינם מריחים לפניך, למצער כמו קרבנות בהמה מלפנים והיום, אך ורק מפני שמבני ישראל המה?

„בראש השנה יכתבו: מי יחיה ומי ימות״. אדרבא אמרו נא אתם כולכם, השוכנים בשמי השמים ועומדים לדון עמים, אמרו, האם שנה שנה, זה אלפיים מחזורים, ראיתם את כל העמים, אלה הדורסים והחומסים, אלה המאנסים והמענים, אלה המדכאים והמשברים אותנו, — האם את אלה ראיתם בתור אנשי צדק, בתור כנים וישרים, ועל אלה פסקתם את פסוקכם: — „לחיים״. ולאלה הנדכאים והנסבלים, הנשחטים והנערפים: לאלה אשר יום יום, ובכל רגע פושטים את צואריהם לשחיטה — לאלה דנתם את דינכם: „מיתה״! הזאת היא צדקה?

„כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו — עזוב תעזוב עמו״. נצטוינו לרחם אף על חמורו של השונא, ואתה ה„אל מלא רחמים״, הנך מחפש ביחד עם הפמליא שלך צל ובת־צל של חטא על עם שלם, על עם אשר רובץ תחת משאו לבלי נשוא, על ה„בן יקר״ שלך, הזהו משפט וצדקה?

„ולנו בושת הפנים״. זוהי אחת וחבל על המידה הזו שנטועה בנו. אנו מתביישים להגיד מה שיש בלבנו, ועי״ז אנחנו ממיתים בנו רגשות רבים אשר היו צריכים לשמש לנו עמודי אש, ושיתוו לנו את הדרך אשר בה נלך; תפילה אחת יש בין כל ה„אבינו מלכנו״ אשר תחובה שם בין עשרות התפילות והתביישנו להעמידה בראש — „נקום נקמת דם עבדיך השפוך״. כן, לנקמה אנחנו שואפים. „אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע״ יאמר בעל התהלים, אל נתבייש מזה.

„תמות נפשי עם הפלישתים״ הוא צד של יחיד או עם, אשר מתקלסים בו ומעמידים אותו לצחוק ולשימצה, ואם לתפילה הזו אתה, אלקי, תקשיב — אזי נסיק לרישא דקרא: „ולך ד׳ הצדקה״ — באמת...

(מאמר לראש־השנה ב„ווילנער לעבען״ (120) 35
מיום כ״ז אלול תרצ״ז — 3 באוגוסט 1937)

יוסף שאַיא

ד״ר פייטל לעווין

מיטן טויט פון דענטיסט פ. לעווין איז אַוועק איינער פון די אָנגעזעענסטע, וויכטיקע און שענסטע פּערזענלעכ־קייטן אין אונדזער שטאָט.

דענטיסט פייטל לעווין איז געווען אַ יידישער אינטע־ליגענט און גלייכצייטיק אַן אייראָפּייער אין פולן זין פון וואָרט. דערביי אויך אַ תלמיד חכם, אַ תלמודיסט און קע־נער פון די אַלטע און נייע העברעיִשע ליטעראַטור. ער איז געווען אַ לעבעדיקע ענציקלאָפּעדיע פון יידישן און אַלגע־מיינעם וויסן און געהאַט געזונטע און גראַדליניקע אָנשוי־אונגען און אויסגעהאַלטענע שיטה וועגן אַלע פראַגן — הן פילאָזאָפישע, הן פּאָליטישע און ליטעראַרישע.

זייענדיק אַ פרייַדענקער און נישט זעענדיק קיין אויס־וועג, קיין צוקונפט פאַרן יידישן פאָלק, איז ער געווען אַן אָנהענגער פון דער דעמאָלדיקער שיטה פון אַסימילאַציע, שפּע־טער לעווין אַן אנהענגער פון ציוניזם פון יודענשטאַט אין זין פון דר׳ מאַקס נאָרדוי.

לעווין גיט מיט באַגייסטערונג פאַר די ארץ־ישראל קרנות פאַרהעלטניסמעסיק די גרעסטע שפּענדן און איינ־ספּירירט אויך אַנדערע צו שפּענדן.

דענטיסט לעווין שטייט אין דער שפּיץ פון קרן היסוד־קאָמיטעט און באַטייליקט זיך אין אַלע ציוניסטישע אימ־פּרעזן און אין אַנשטאַלטן.

גרויס זאָרג און עגמת־נפש פאַרשאַפט לעווינען דער לאַנגזאַמער טעמפּאָ פון ארץ־ישראל אויפבוי. לעצטנס איז ער געוואָרן נוטה צו די שיטה פון שטאַרקער־האַנט פון זשאַבאָטינסקין.

אויפן געביט פון געזעלשאַפטלעכע לייסטונגען האָט לע־ווין פאַרנומען דעם אויבנאָן אין אונדזער שטאָט, זיין לעבן איז געווען אַ קייט פון התעסקות בצרכי ציבור, פון שתדל־נות און אינטערווענצן.

נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבנדיק אַ צו־טריט צו דער רוסישער געזעלשאַפט און טשינאָווניקעס, האָט ער פיל יידן געראַטעוועט פון גרויסע אומגליקן, איבערהויפּט ביים מלחמה־אויסברוך אין יאָר 1914.

בעת די מלחמה־יאָרן אָרגאַניזירט לעווין די יידישע האַנטווערקער און גרינדעט דעם פאַראיין און קאָאָפּעראַטיוו פון די האַנטווערקער, וווּ ער שטייט לאַנגע יאָרן אין שפּיץ. ער האָט זיך דערוואָרבן אַנערקענונג, רעספּעקט און ליבע.

מיט דער באַפרייִונג פון פּוילן, ווען ס׳איז אַדורך די כוואַליע פון פּאָגראָמען, נישט אויסמיידנדיק אויך ווילון, פאָרט לעווין קיין וואַרשע אין שליחות צו אינטערווענירן ביי דער מאַכט.

דענטיסט לעווין איז אויך געווען לאַנג־יאָריקער לאַווניק פון ווילנער מאַגיסטראַט. לאַנג־יאָריקער וויצע־פּרעזעס און שפּעטער פּרעזעס פון קהילה־ראַט, אויך פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון דער באַנק ספּולדזשעלטשי, זינט איר אַנטשטיי־אונג.

אין די אַלע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן האָט זיך לע־ווין אויסגעצייכנט מיט זיין ערליכקייט, מיט זיין ריינעם גע־וויסן, מיט זיין טוען אַלץ לשמה.

די לעצטע חדשים האָט לעווין געליטן פון האַרץ־קראַנקייט. זונטיק דעם 3טן יולי 1932, ביים פרישטיק, האָט ער באַקומען אַ האַרץ־אַטאַק, וואָס האָט אַ סוף געמאַכט פון זיין פרוכטבאַר לעבן אין עלטער פון 59 יאָר.

זיין טויט האָט אַרויסגערופן גרויס טרויער אין שטאָט. אין דער לויה האָט זיך באַטייליקט כמעט די גאַנצע שטאָט, און אויך אַ גרויסער טייל אַנגעזעענע קריסטן.

ביים אָפענעם קבר האָט אים מספּיד געווען דער פּרע־זעס פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע יעקב שאַיא, שיל־דערנדיק אין וואַרעמע ווערטער זיין אָפּפערוויליקייט פאַרן ארץ־ישראל אויפבוי, זיינע גרויסע פאַרדינסטן אויפן גע־זעלשאַפטלעכן געביט, זיין ערליכקייט און ריינער כאַראַק־טער.

עס האָט אויך מספּיד געווען דער וויצע־פּרעזעס פון האַנטווערקער־פאַראיין, מאכל לועל. ביי אַ געדריקטער און טרויעריקער שטימונג פאַרלאָזט דער עולם דאָס קבר.

כבוד זיין אָנדענק.

*

ביאָגראַפישער נאָטיץ

פייטל לעווין, געבוירן אין יאָר 1873 אין שטעטל קרעס־לאַווקע, דווינסקער גובערניע, (רוסלאַנד), ביי פרומע עלטערן פון רבנישער אָפּשטאַמונג. ער באַקומט אַ רעליגיעזע דער־ציונג. דער יונגער פייטל ווייזט אַרויס עילווישע פעיִקייטן, ער ווערט געשיקט אין דער וואָלאָזשינער ישיבה מיטן ציל צו ווערן אַ רב. אין דער זעלבער צייט לערנט ער געהיים אַל־געמיינע לימודים און באַלייגט אַן עקזאַמען פון זעקס קלאַסן גימנאַזיע. ער פאַרדינט גוט, ווערט אַ דערציער ביי אַ רייכן גוטבאַזיצער, מאַכט אַ רייזע קיין אַמעריקע, קומט צוריק קיין וואַרשע און שטודירט דענטיסטיק. ער האָט חתונה מיט אַ טאָכטער פון אַן אָנגעזעענער פאַמיליע. צו 29 יאָר באַזעצט ער זיך אין ווילון, פּראַקטיצירט אַלס דענטיסט און פירט גלייכצייטיק אַ פרוכטבאַרע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן.

„ווילונער צייט״ (וואָכנשריפט) נומ׳ 28, 8 יולי 1932.

דער אָפּפאָר פון ח' משה מענדלעוויטש מיט זיין פאַמיליע קיין ארץ־ישראל

שבת, דעם 25סטן ד.ח. איז אין לאָקאַל פון „פּועלי־ציון (פאַר. מיט צ.ס.) פאַרגעקומען אַ גראַנדיעזע געזעגענונגס־פאַרזאַמלונג צום אָפּפאָר פון ח' משה מענדלעוויטש מיט זיין פאַמיליע קיין א"י.

צו דער באַשטימטער צייט איז דער לאָקאַל געווען געפּאַקט מיט אַ גרויסן עולם, חברים פון „פּועלי־ציון" „פריי־הייט", „ליגע", „החלוץ" און „העובד".

אין נאָמען פון פּאַרטיי־קאָמיטעט דערעפנט די פאַרזאַמלונג ח' יעקב הערשליקאָוויטש, וועלכער האָט געאַרבעט צוזאַמען מיטן ח' משה אויפן געזעלשאַפטלעכן און פּאָליטישן געביט העכער 20 יאָר. ער געזעגנט אים אין נאָמען פון דער עלטערער פּלעיאַדע, וועמענס דערציער און פירער משה איז געווען.

אין נאָמען פון דער אָרג. רעדט ח' מאיר מייזלער, ער שילדערט משהן אַלס מוסטער וועלכער האָט אין דער שווערסטער צייט פון ציוניזם נישט רעזיגנירט, נאָך אויפגעמונטערט די יוגנט. אַליין לויט די יאָרן אַן עלטערער — אָבער אין גייסט גאָר יונג, כאָטש אַ בעל־משפחה, — האָט ער זיך איינגעלעבט מיט דער יוגנט. זיין שטוב איז אייביק געווען אַ בית־ועד פאַר דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער משפחה, ווו עס האָט געהערשט די בעסטע אַטמאָספער, וואָס עס האָט געשאַפן די חברה מענדלעוויטש, וועלכע איז אַן אידעאַלער טיפּ פון אַן איבערגעגעבענע פּרוי און חברה.

חבר פּנחס ברוים דערציילט ווי אַזוי די חברים משה און מירל מענדלעוויטש האָבן אַדורכגעלעבט אַלע אומוואַנדלונגען ביז עס איז געלונגען צו שאַפן אין ווילנע די „פּועלי־ציון" (צ.ס.), „פרייהייט" און ליגע, וועלכע זיי האָבן געהאָדעוועט און געצערטלט ווי אייגענע קינדער. ער ווייזט אָן אויף די גרויסע שוועריקייטן וואָס זיי האָבן אָנגעטראָפן אויפן וועג פון פאַרווירקלעכן זייער לעבנס־ציל און ווינטשט זיי, אַנשטאָט די ביז איצטיקע דערנער, זאָל זייער וועג באַצירט זיין מיט רויזן. תחת הקוץ יעלה ברוש.

אין נאָמען פון „העובד" רעדט ח' פייוויש מאַשקאָוויטש. ער ווייזט אָן, אַז דער ח' משה איז געווען דאָס האַרץ און דער קאָפּ פון דער אָרגאַניזאַציע, און האָט קיינמאָל נישט געפּילט דעם אייגענעם „איך", דעם גרעסטן טייל פון זיין לעבן געווידמעט דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט נאָך פון דער פאַרמלחמהדיקער חובבי שפת עבר — איבער דער טייהאַלע פאַר אָרעמע אָנהייב מלחמה, „יוגנט־פאַראיין" „צעירי־ציון", „ליגע", „פּועלי־ציון", ביז „העובד" ביים היינטיקן טאָג, שטענדיק אין זיך פאַרגעסן, טייל מאָל דעם ביסן פון די קינדערס מויל אָפּגעשפּאָרט און געגעבן פאַר ציוניסטישער אַרבעט. דער מזג טוב, וואָס האָט געזאָרגט ווי אַ געטרייער פאָטער, נישט בלויז פאַר דער אָרגאַניזאַציע, נאָר אַפילו פאַר יעדן חבר באַזונדער און מיט ראָט און טאָט יעדן געהאָלפן. מען דאַרף אויספילן דעם בלויז, וואָס עס וועט ווערן מיטן אָפּפאָר פון ח' משה, דורך פאַרשטאַרקן די אַרבעט און שפּינען וויטער דעם פאָדים. דאָס וועט זיין די מתנה פאַרן חבר משה.

אין אַ גלענצעדיקער רעדע געזעגנט אין נאָמען פון „פרייהייט" ח' אברהם קשעפּיצקי, וועגן דער דערציאונג וואָס די חברים מענדלעוויטש האָבן געגעבן זייערע קינדער, וועלכע זיי האָבן דערצויגן אַלס פרייע מענטשן, אין גייסט פון פּועלי־ציוניזם, שטענדיק וואָרט אין טאָט פאַרוואַנדלט. די „פרייהייט" וועט גיין אין די אָנגעוויזענע דורך זיי וועגן.

אין נאָמען פון יינגסטן שיכט געזעגנט דער חבר ליטמאַנאָוויטש דעם יוגנטלעכן חיים יוסף מענדלעוויטש, וועלכער האָט אָנגעפירט מיטן סקויט.

דאָס וואָרט נעמט ח' משה מענדלעוויטש, וועלכער דאַנקט אַלע חברים פאַר דער אים אַרויסגעוויזענער האַרציקייט. אָבער עס זענען איבעריק די שבחים, וואָס מ'האָט אים דאָ אַרויסגעזאָגט, ווייל ער האָט קיין מאָל נישט געאַרבעט על מנת לקבל פּרס, אויב יאָ שכר זאָלן עס די חברים טוען אין דער פאָרם פון פאַרטאָפּלען די צאָל שקלים און פאַרטאָפּלען די צאָל שטימען פאַר דער ליסטע פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל צום 19טן ציוניסטישן קאָנגרעס.

מיטן געזאַנג פון דער פּועלי־ציון־שבועה איז די פאַרזאַמלונג געשלאָסן געוואָרן.

זונטיק, 8 פרי, האָבן זיך אויפן נייעם מאַרק ביים אויטאָ פאַרזאַמלט הונדערטער חברים און פריינד, וועלכע האָבן האַרציק געזעגנט און באַגלייט די עולים, ווינטשנדיק זיי אויף זייער נייעם לעבנס־וועג — צאתכם לשלום!

פ. מ.

(„אונזער ווילנער צייט", פרייטיק, 31 מאַי 1935)

יערלעכע אלגעמיינע פארזאמלונג פון „לינת הצדק"

זונטיק דעם 28טן אַפּריל איז אין אייגענעם לאָקאַל פאַרגעקומען די יערלעכע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון „לינת־הצדק". שוין לאַנגע יאָרן ווי ס׳האָט זיך נישט פאַרזאַמלט אַזאַ גרויסער עולם צו אַ יערלעכער פאַרזאַמלונג. די סיבה איז געווען, וואָס ס׳האָט זיך געשאַפן אַ שטאַרקע אָפּאָזיציע קעגן דער פאַרוואַלטונג, און ביידע צדדים האָבן זיך באַמיט צו זיין צאַלרייך פאַרטרעטן.

פאַרן עפענען די פאַרזאַמלונג ווערט באַערט מיט אויפשטיין דער אַנדענק פון פאַרשטאָרבענעם לאַנג־יעריקן פרעזעס פון „לינת־הצדק" — שמואל סיטנער ז"ל.

ס׳ווערט דאַן אָפּגעגעבן באַריכטן פון דער פאַרצווייגטער טעטיקייט פון דער אַזוי נוצלעכער אינסטיטוציע, די גרויסע אָנשטרענגונגען און לייסטונגען פון דער פאַרוואַלטונג. (אַ גענויעם באַריכט וועלן מיר, צוליב מאַנגל אין פּלאַץ, געבן אין נאָענסטן נומער).

צום סוף איז געוויילט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג, וועלכע האָט זיך קאָנסטיטואירט אויף פאָלגענדן אופן:

פאַרזיצער — יעקב הערשבערג; וויצע־פאַרז. — ה. ל. שימאַנאָוויטש.

קאַסירער — אברהם ראַגאָווסקי.

סעקרעטאַר — העניך קרימאַלאָווסקי.

ווירטשאַפט־קאָמיסיע — ש. שפּיגעל, ראובן הערשבערג, דוד מאַסלאַ, מלך וואַלעצקי און א. קרימאַלאָווסקי.

אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע זענען געוויילט געוואָרן: שמואל שאַיאַ, עוזר אויבערבוים און ח. ב. ניימאַן.

(„ווילנער צייט", נומ. 20, 3 מאַי 1935)

א גלח פארשרייבט אין זיין צוואה זיין טייערסטן אנדענק פאר א יידישן סוחר

ווילון. אין דער גאַנצער היגער סביבה האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם פאָלגענדער העכסט־כאַראַקטעריסטישער פאַל:

דער היגער אַלטער יידישער סוחר, ה. ז. כאַרלופסקי, איז זינט יאָרן געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט די אַלע אַרומיקע פּריצישע הויפן ווי אויך גלחים. לעצטנס צוליב דער בויקאָטהעצע, האָבן פיל פּריצים אויפגעהערט מיט דעם ייד צו פירן געשעפטן. איצט איז פּלוצלונג געשטאָרבן דער גלח פון שכנותדיקן דאָרף. דער גלח האָט פאַר זיין טויט איבערגעלאָזט אַ צוואה, וועלכע ער האָט אָנגעזאָגט צו עפענען נאָך זיין טויט.

ווען מ׳האָט די צוואה אויפגעעפנט, האָט די פאַמיליע צו איר גרויס ערשטוינונג פעסטגעשטעלט, אַז דער פאַרשטאָרבענער גלח, האָט אָפּגעשריבן זיין טייערסטע פרזענדלעכע אַנדענקונג, אַ ירושה־שטעקן פון דורות געשמידט פון גאָלד און זילבער, וועלכער דער גלח האָט גערירשנט פון זיין אָדעלשטאַם דעם יידישן סוחר כאַרלופסקי.

אין דער צוואה שרייבט דער גלח, אַז ער האָט במשך פון די לאַנגע יאָרן, וואָס ער האָט געהאַנדלט מיט דעם ייד, זיך איבערצייגט אין דער אויסערגעוויינלעכער ערלעכקייט און טריישאַפט פון דעם ייד כאַרלופסקי, וואָס איז אַלע מאָל אין אַ עת־צרה געווען גרייט צו העלפן, און דעריבער קומט אים דעם שענסטן אַנדענק.

די צוואה פון דעם פאַרשטאָרבענעם גלח איז גלייך אויסגעפירט געוואָרן.

„ווילנער צייט" 1934

צאתך לשלום, אחינו המפקד!

(צום אָפּפאָר פון ח' חיים קשעפּיצקי)

ענדלעך ווערט דיין הייסער ווונטש מקוים. שוין מאָרגן פאָרסטו אָפּ אין לאַנד, וווהין עס באַגערן און ס'זענען געוואַנדן די אויגן פון דער גאַנצער יידישער נאַציאָנאַלער יוגנט אין גלות. פאָרסט אָפּ קיין ארץ־ישראל, דאָרט ווו ס'קומט פאָר די פאַרווירקלעכונג פון דעם לאַנגן טרוים פון פאַרוואָגלטן יידנטום; ווו ס'ווערט ווידער אויפגעבויט דאָס אַמאָליקע פרייע לאַנד פאַר זיינע אמתע בעלי־בתים, אין דעם לאַנד פון יידישן רענעסאַנס, פון יידישער ווידערגעבורט.

אונדזער מפקד האָט, זינט דעם מאָמענט פון באַקומען דעם ציוניסטישן באַוווסטזיין, זיך איבערגעגעבן מיטן גאַנצן ברען פון זיין יוגנטלעכע נשמה צו דער ציוניסטישער אידעע, און וואָס וויכטיקער, דער ציוניסטישער אַרבעט, טאָג־טעג־לעכער שווערער, אָפט נישט גאַנץ אנגענעמער אַרבעט. געווען איינער אַליין אין דער משפחה פון די „אַלטע ציונים", און דאַן זיך מיט זיי אַזוי גוט איינגעלעבט און איינגעאַרבעט.

און איז אין דעם ציוניזם אַ נייער שטראָם — דער רעווי־זיאָניזם — דורכגעגאַנגען. האָט ער זיך אין דער דאָזיקער אידעע אָנגעשלאָסן, געוואָרן געשטאַרקט און באַגייסטערט, ווייל פאַרשטייענדיק דעם מהות פון ציוניזם, האָט ער נישט אַנדערש, נאָר אין אויפבוי פון אַן אמתע יידישע מלוכה זיין פאַרווירקלעכונג געזעען. און דאַן וואַרפט ער זיך מיט דער גרעסטער התלהבות צו דער אָרגאַניזירונג פון דער יוגנט פאַר דער דאָזיקער אידעע. ער שאַפט דעם „ברית טרומפּלדור", וואָס אַנטוויקלט זיך כסדר, אין וועלכן ער לייסטעט די גאַנצע צייט, ער אַכטעט נישט אויף דעם בטול, און אָפּטמאָל שפּאָט פון „גוטע פריינט" און קעגנער און טוט זיין אַרבעט בשלימות. ער ווערט דער רוח החיים פון דער יוגנט, די פּערסאָניפיצירונג פון דער יוגנטלעכקייט און אַקטיוויטעט. און נישט בלויז די יוגנט האָט ער גערופן און געוועקט, אויך צווישן די עלטערע ציוניסטישע גענעראַציע האָט ער דעם יוגנט־גייסט געטראָגן און פאַרשפרייט. ס'איז אים צוגעפאַלן די ראָל אויך נישט לאָזן פאַרשלאָפן און רוען. און מיט זיין יוגנטלעכער עקשנות־דיקייט האָט ער זיי באַאיינפלוסט, צום לעבן גערופן צו מעשים באַוויגן.

ליבער אח מפקד! דיין אומבאַגרענעצטער גלויבן אין דער ריכטיקייט און דער יושרדיקייט פון ציוניזם האָט דיך אין זיינע רייען געברענגט און צו טעטיקייט באַוויגן, דיין אַנט־שלאָסענער און אומאונטערבראָכענער ווילן צו זעען דעם ציוניזם פאַרפולקאָמט, פירט דיך גלייך אויפן וועג קיין ארץ־ישראל.

דו ווייסט עס מסתמא, אַז אָפּפאָרנדיק קיין ארץ־ישראל, האָסטו דערמיט נאָכנישט דיין ציל דערגרייכט — ווערסט בלויז איבערגעפירט פון גלות אויפן פראָנט פון קאַמף פאַר אונדזער גערעכטער זאַך. אַ שווערע פיל מער פאַראַנטוואָרט־לעכע אַרבעט שטייט דיר דאָרט פאָר. מיט פיל מער ערנסט דאַרפסטו זיך צו איר צוגרייטן. געדענק עס און באַמי זיך ווירדיק דיין חוב לגבי דיין פאָלק צו דערפילן.

מיר ביתרים, וועלכע זענען דורך דיר צום לעבן גערופן געוואָרן, און דורך דיר באוואכט, געפירט און דערצויגן געוואָרן, באַגלייטן דיך צו דיין אָפּפאָר קיין ארץ־ישראל מיט אונדזער טראַדיציאָנעלן יידישן —

צאתך לשלום! תל חי!

קן ביתר ווילון

„ווילונער צייט", יאַנואַר 1933

געשאַפן דעם שקל־קאָמיטעט ביי אונדז אין שטאָט

שבת, דעם 7 מאי, איז פאָרגעקומען אין לאָקאַל פון אַלג. ציוניסטישע אָרג. (שלאָנסקאַ 11) די ערשטע אָרגאַניזיר זיצונג פון שקל־קאָמיטעט אין אונדזער שטאָט. אין קאָמיטעט זענען אַריין פון „בלאָק פאַרן אַרב. א"י": קאפל לייזעראָוויטש, אברהם קשעפּיצקי, שמעון זיידמאַן, חיים לייב מאָשקאָוויטש, פייוויש יאַקובאָוויטש און ברוך קשעפּיצקי; ציוניסטישע אָרגאַ־ניזאַציע: זאב לעווקאָוויטש, שמואל ערליך און ברוך מאיר מילדמאַן; „מזרחי": יעקב הערשבערג און אברהם פאקולא; „וויצאָ": פרוי אסתר היידע; אלגעמיינע ציוניסטן ב': הער־שליק שאַיאַ.

צום אָנהויב פון דער אַקציע האָט דער קאָמיטעט באַשטעלט 1000 שקלים.

„ווילונער לעבן" נומער 18 (13 מאַי 1938)

צום אפפאר פון ח' אברהם הענעך בעסער קיין ארץ־ישראל

מוצאי־שבת, פרשת ויק"פ האט „צעירי אגודת ישראל" איינגעאָרדנט אַ פייערלעכע אַקאַדעמיע לכבוד דעם אַפּפאָר קיין ארץ־ישראל פון אברהם הענעך בעסער. ס'האָבן געהאַלטן געזעגענונגס־רעדעס ח' שמעון צוקער און אַנדערע פועלים און צעירים־פאַרשטייער. שפּעטער איז פאָרגעקומען אַ מאַניפעס־טאַציע־צוג איבער די גאַסן, זינגענדיק פועלים־ און צעירים־לידער.

דעם זעלבן אָוונט איז אויך פאָרגעקומען אַ גראַנדיעזע פאָרשטעלונג פון „בית יעקב", וועלכע איז אַדורך זייער אימ־פּאָזאַנט.

*

לעצטנס איז ביי אונדז פאָרגעקומען אַ גרעסערע פרויען־פאַרזאַמלונג מיטן אַנטייל פון דער באַקאַנטער טאַלאַנטפולער אינסטרוקטאָרקע פרל. זנאַמיראָווסקאַ פון פּיעטריקאָוו. געשיקט פון דער בנות־צענטראַלע אין לאָדזש.

פרל. זנאַמיראָווסקאַ האָט געהאַלטן אַן אינהאַלטסרייכן רע־פעראַט, וואָס האָט באַגייסטערט אַלע אַנוועזנדיקע. דער באַזוך האָט אין שטאָט איבערגעלאָזט אַ שטאַרקן איינדרוק.

נאָכן רעפעראַט פון פרל. ראַטענבערג, וועלכע האָט אָנ־געוויזן די אויפגאַבן און צילן פון „בית־יעקב", האָבן די שול־קינדער זייער געלונגען פאָרגעשטעלט „רות" (אין 5 אַקטן), ווי אויך אין פויליש „וואנדער" און אַנדערע דיאַלאָגן, דעקלאַ־מאַציעס און געזאַנג. אַלע אַנוועזנדיקע זענען געווען אַנטציקט.

בן־צבי

(„דאָס יידישע טאָגבלאַט", וואַרשע 9טן אַפּריל 1934)

*

וויעלון (קאָרעספּאָנדענץ)

לעצטנס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטיקל באַוועגונג צו רע־אָרגאַניזירן און צוריק אויפלעבן די „אגודה" פון אונדזער שטאָט, וועלכע האָט זיך שטענדיק גערעכנט צווישן די שטאַרק־סטע „אגודה"־פעסטונגען אין פוילן און איז היינט צו טאָג שטאַרק אָפּגעשוואַכט און פאַראַליזירט געוואָרן.

חברי „צעירי אגודת ישראל" לקראת עלייתו של אברהם העניך בסר (1934)

חברים פון „צעירי אגודת ישראל", צום עולה זיין פון אברהם העניך בעסער קיין א"י אין יאָר 1934

שורה עליונה: ש. רינג, מ. ב. אייבשיץ, ו. הורוביץ, פ. כץ, ו. ברילנט; שורה שניה: א. ל. פולשינסקי, ש. מ. שיף, ש. גרין, פ. אורבך, ק. אהרונוביץ, מ.ל. רושצקי, ש.ד. קונופניצקי; יושבים: ה. קרימולובסקי, פ. הרשליקוביץ, מ.וו. גולדמן, א.ה. בסר, וו. גרין, א.ו. שמולביץ.

עס איז לעצטנס געשאַפן געוואָרן אַ קרן־הישוב־קאָמיסיע פון די ה״ה מ. רובינשטיין, צ. אַרבאַך און מ. א. טאזביראָוויטש, וועלכע זענען צוגעטרעטן צו אַן ענערגישער און אינטענסיווער טעטיקייט.

גרויס סימפּאַטיע האָט זיך דערוואָרבן די בנות אגודת ישראל, וועלכע פירט אַ ברייט־פאַרצווייגטע קולטור־טעטיקייט אויף אַלע געביטן און אָרדנט איין פון צייט צו צייט פאַרשידענע אינטערעסאַנטע פאַרזאַמלונגען, מיטן צוועק צו פאַרשפּרייטן דעם בנות־אידעאַל און צו פאַרגרעסערן די צאָל חברות.

אַ באַזונדער אָרט פאַרנעמען אויך זייערע מיטינגען פאַר דער „בית־יעקב״־שולע, וועלכע געפינט זיך לעצטנס אין אַ זייער שווערן פינאַנציעלן מצב און וואָס נאָר אַ דאַנק זיי מיט נאָך אייניקע איבערגעגעבענע עסקנים, ווערט זי מיט גרויס מי דערהאַלטן.

(„דאָס יידישע טאָגבלאַט״, וואַרשע, 17 פעברואַר 1933)

פון וויעלונער „אגודה״־לעבן

די היגע „בית יעקב״ שולע, וואָס עקזיסטירט שוין אַ רייע יאָרן, באַווייזנדיק דורך דער צייט צו דערציען אַ רעליגיעזע שטאָלץ פרויען־דור, איז ווידער אויפן שול־יאָר 1933־34 פריש רעאָרגאַניזירט געוואָרן, אַריינברענגענדיק פאַרשידענע אויסבעסערונגען, סיי אין לימודי חול, און סיי אין לימודי קודש.

לעצטנס זענען אויך פאַרגעקומען 2 עפנטלעכע פייערלעכע בחינות מיטן אָנטייל פון די נכבדי העיר, ווי הרב ר׳ העניך מו״ץ, דער אגודה פּרעזעס ר׳ זלמן האַראָוויץ א. א. די בחינות, וואָס זענען אָדורכגעפירט געוואָרן דורך די לערערין צעדערבוים האָט אַלעמען איבעראַשט און געמאַכט פשוט שטוינען, צוליב די קלאָסאַלע מאָס רעליגיעזן־באַוווסטזיין, און אָנגעהויערע מאָס אַלגעמיינע ידיעות, מיט וועלכע די קינדער זענען אָנגעזאַפּט.

ס׳זענען אויך דורך די שול־קינדער געהאַלטן געוואָרן אייניקע געלונגענע רעדעס אויף פאַרשידענע רעליגיעזע טעמעס. אַ רעפעראַט האָט אויך געהאַלטן דער פאַרוואַלטונגס־מיטגליד ה׳ רובינשטיין, וועלכער האָט אין שטאַרקע ווערטער אָנגעוויזן אויף דער טרויעריקער דערשיינונג פון אַ באַדייטענדן טייל פון רעליגיעזע עלטערן, וועלכע זענען אַזוי גלייכגילטיק צו אַט דער אַזוי וויכטיקער דערציונגס־אינסטיטוציע.

די דאָזיקע צוויי בחינות האָבן אין שטאָט געמאַכט אַ גרויסן רושם, און ס׳איז דעריבער צו האָפן אַז די וויעלונער באַפעלקערונג וועט תיכף פאַרשרייבן די קינדער, כדי זיי צו דערציען אין אַן אמת׳ן רעליגיעזן־גייסט.

די גמילת־חסדים קאַסע, וואָס איז נאָך מיט עטלעכע יאָר צוריק מיט אַזוי פיל מי און שווייס געשאַפן געוואָרן, ווערנדיק איינע פון די וויכטיקסטע אינסטיטוציעס אין אונדזער שטאָט, וואָס האָט שוין אין משך פון איר עקזיסטענץ געראַטעוועט צענטליקער פאַמיליעס פון אונטערגאַנג, לעבט לעצטנס איבער אַ שטאַרקן קריזיס, און דאָס צוליב דער אומדערהערטער גלייכגילטיקייט, וואָס עס הערשט ביי די עסקנים און באַצוג צו דער אַזוי וויכטיקער אינסטיטוציע.

מיר ווילן דעריבער דורך די שורות די וויעלונער באַפעלקערונג אויפמערקזאַם מאַכן, אַז אויב איר ווילט די אינסטיטוציע דערהאַלטן, טאָרט איר זיך, בשום אופן, נישט האַלטן פון די וואָס זוכה איז מלאכתן נעשה ע״י אחרים. ס׳מוזן זיך אָפּגעפינען עטלעכע עסקנים, וועלכע זאָלן תיכף די גמילת־חסדים קאַסע צוריקשטעלן אויף די געהעריקע הויך.

צוליב די לעצטנס פאַרגעקומענע סיכסוכים אין רייען פון צא״י איז פאַרגאַנגענעם זונטיק פאַרגעקומען די אַלגעמיינע יערליכע פאַרזאַמלונג, מיטן אָנטייל פון אַלע חברים. די פאַרזאַמלונג עפנט דער ה׳ אורבאַך. ער גיט איבער דעם פאָרזיץ דעם אנוועזענדן וויצע־פּרעזעס פון דער אגודה ה׳ מ. רובינשטיין, וועלכער האַלט אַ קורצע רעדע און ווייזט צו. אגב. אַן אַז אפילו קלענערע קאָנפליקטן דאַרפן בשום אופן נישט פאָרקומען צווישן אונדזערע חברים.

אין רעזולטאַט איז אין אַ פריינדליכע און גאַנץ רויקע אַטמאָספער געוויילט געוואָרן פאָלגנדיקע חברי־ועד: ק. אַראָנאָוויטש, וו. גרין, ה. אורבאַך, ש. גרין, מ. וואַלדמאַן, י. ד. סקשיניאַ, פ. ניעדזיעלע.

אונטער די קלאַנגען פון צעירים־הימן זענען זיך די חברים אין אַ געהויבענער און צופרידענער שטימונג פונאַנדערגעגאַנגען.

מ. כ.

„יידיש טאגעבלאט״

וואַרשע, י״ז תמוז תרצ״ג — 1934

(אָרטאָגראַפיע — געענדערט)

געשאפן א הילפס־קאמיטעט פאר די יידישע פליטים פון דייטשלאנד

אין צוזאַמענהאַנג מיט די איוב־בשורות, וואָס דער־גרייכן צו אונדז וועגן דער מוראדיקער לאַגע פון די פליטים פון היטלער־דייטשלאַנד, וועלכע נויטיקן זיך אין באַלדיקע רעטונג, איז מאָנטיק דעם 1־טן נאָוועמבער 1938 פאָרגעקומען אין וויעלונער קהילה־לאָקאַל, די ערשטע זיצונג פון עסקנים פון פאַרשידענע שיכטן אין שטאָט.

די זיצונג עפנט דער קהילה־פּרעזעס אליעזר בערקאָ־וויטש, דערקלערנדיק דעם ציל פון דער פאַרזאַמלונג. ער לייענט פאָר אַ טעלעגראַמע, וואָס די וויעלונער קהילה האָט באַקומען פון דעם פּויזנער קהילה־פּרעזעס אַדוואָקאַט קאָהן, אין וועלכער די יידישע וויעלונער קהילה ווערט גערופן צו שיקן דרינגענדע און באַלדיקע הילף פאַר די אומגליקלעכע פליטים, וואָס געפינען זיך אין אַ מוראדיקער און קריטישער לאַגע אין זבאָנשין און פּויזן.

די אָנוועזנדע אויף דער באַראַטונג האָבן געזוכט וועגן און פּלענער פון אַדורכפירן אַ באַלדיקע רעטונגס־ און הילפס־אַקציע, פון מלבושים, שפּייז־פּראָדוקטן און געלט.

פון די באַטייליקטע אויף דער זיצונג האָבן וועגן דעם ענין רעפערירט: אַדוואָקאַט לעווקאָוויטש, יעקב שאַיאַ, ב. ליסאַק, ב. וו. מייראַנץ, משה קורלאַנד, יוסף שאַיאַ, אשר מענדלעוויטש, דענטיסט ד״ר א. באמס, לערער פּאָזנאַנסקי און אַנדערע.

צום סוף ווערט געוויילט אַ קאָמיטעט פון אַלע שיכטן און ריכטונגען אין שטאָט, אין באַשטאַנד פון 19 פּערזאָן.

ס׳ווערט באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַן אויפרוף צו דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס ווערט רעדאַגירט דורך יוסף שאַיאַ און קהילה־סעקרעטאַר יעקב עדעליסט.

אויסצוגן פון „וויעלונער צייטונג״, נומער 45, פרייטיק, 11־טן נאָוועמבער 1938.

אַ דאַנק־בריוו צום „הכנסת־אורחים״ אין וויעלון

איך דאַנק אייך האַרציק פאַר דער הילף און מעדיצינישע באַהאַנדלונג, וואָס איך האָב באַקומען אין שפּיטאָל „וושיסטקיך שוויענטיך״ — אַ דאַנק די באַמיונגען פון די ה״ה אשר שמור־לעוויטש, יאַנקל זאַנדשטיין און אברהם פּאַקולאַ, און אויך די אַנדערע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער, וואָס זייער נאָמען איז מיר נישט באַקאַנט.

איך פריי זיך, אַז איך האָב אָנגעטראָפן אויף אַזעלכע גוטע יידן, און מיט גאָטס הילף מיך געזונט געמאַכט.

נאָכאַמאָל אַ דאַנק דעם פאַראיין „הכנסת אורחים״.

שלמה האַמבורג אויס בערלין, איצט אין יעראָסלאַוו

„וויעלונער צייט״, 2 דעצעמבער 1938, נומער 48.

יידישע קינדערלעך פאַר די פּליטים

אַ דעלעגאַציע פון יידישע שילערינס פון דער 7טער אָפּטיילונג פאָלקס־שול האָט איבערגעגעבן דעם הילפס־קאָ־מיטעט פאַר די דייטשע פּליטים אַ סומע פון 11.40 זל., וואָס זיי האָבן געזאַמלט צווישן די קינדער פון זייער שול־אָפּטיילונג.

די דאָזיקע טאָט פון די יידישע קינדערלעך באַווייזט, ווי ווייט עס גרייכט די סאָלידאַריטעט און אָפּפערוויליקייט פון די פוילישע יידן פאַר די שווער־געטראָפענע ברידער פון דייטשלאַנד.

„וויעלונער לעבן״, 2 דעצעמבער 1938, נומ׳ 45.

אישים, דמויות ועסקנים

געשטאלטן און פערזענלעכקייטן

חלק תשיעי

ניינטער טייל

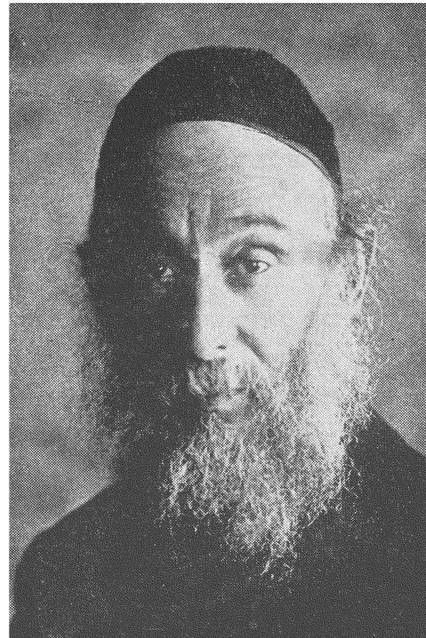
חלק תשיעי — נײַנטער טייל

תוכן / אינהאלט

אישים, דמויות ועסקנים

ר׳ בנימין שיניצקי

מיין פאָטער איז געווען 45 יאָר שוחט אין וויעלון, און אויך די גאַנצע יאָרן בעל־תוקע אין דער שיל. זיין עקזאַל־טירטע שטימע ביים זאָגן די תפילה „מן המיצר קראתיך ה׳" און די ברכות פאַר די תקיעות, שאַלט נאָך אין אונדזערע אויערן ביז היינט.

ער איז געווען אַ גרויסער למדן, אַ ייד אַ פיקח און איינער פון די געציילטע קאָצקער חסידים אין זיין צייט. אַליין אַ גרויסער עניו, האָט ער פיל געטון „מתן בסתר", מיט גרויס פאַרזיכטיקייט, נישט חלילה צו פאַרשעמען דעם נצרך. הגם זייענדיק שטרענג פרום, איז ער אויך געווען אַ פריילעכער מענטש און אַ האַרציקער מאַן און פאָטער.

זיינע נאָענטע חברים זענען געווען די פּאָפּולערע יידן אין וויעלון: זיין שוואָגער חיים וואָלף שלעזינגער, ר׳ אפרים לוי (די ליפשיצנס ברודער), ר׳ עוזר אובערבוים און דער גאון ר׳ אברהם נפתלי גאָלדבערג (דער קאַדלאָווער עילוי), אַלע — גרויסע חסידים און בעלי־מדות, תלמידי חכמים בנגלה ויודעי תורת חן.

מיין פאָטער ז״ל איז געזעסן און געלערנט יום ולילה. איינמאָל האָט אים אַ דייטשער נאַצי־צורר באַמערקט פון אַ קעגנאיבערדיקן פענצטער, ווי ער שאָקלט זיך ביים לערנען. דער צורר האָט אַריין געשאָסן אין פענצטער. די שויב איז צעשפּרינגען און די קויל איז אַריין אין הענגנדיקן זייגער.

נאָכדעם איז ער אַוועק וווינען צו זיין חבר אברהם נפתלי. דאָרט זענען זיך געהיים צוזאַמענגעקומען אויך אַנ־דערע יידן, בכדי צו דאַווענען בצבור, צו רעדן דברי תורה און אויך צו עסן אַמאָל אַ שטיקל כשר פלייש וכדומה.

מיט דער צייט האָבן די צוררים אַנטדעקט די אַלע

סופר סת״ם ור׳ לייבוש שיניצקי שו״ב

פאַרזאַמלטע יידן ביי ר׳ אברהם נפתלי און איבערגעפירט אַלע אין די אויגוסטיאַנער קירכע, ווו ס׳איז געווען דער זאַמל־פּונקט פאַר דעם פאַרניכטונגס־לאַגער כעלמנאָ, ווו מיין פאָטער ע״ה איז אומגעקומען צווישן אַלע יידן.

די גרויסע זכיה זיינע איז, וואָס זיינע קינדער בלע״ר זענען אַלע דאָ אין ישראל. זיין ליבער זון, אונדזער טייערער ברודער לייביש הי״ד, מיט זיין משפחה זענען אומגעקומען ביי די נאַציס ימ״ש.

זכרו לא ימוש מתוכנו לנצח.

חנה יאַקובאָוויטש (שיניצקי)

דודי יהושע

דודי יהושע היקר ואהוב! כל ימיך בערה אש אהבת־ציון בלבך; כל חייך הקדשת לרעיון הציוני. בשיא חלומותיך וערגתך למולדת עברנו ועתידנו ראית חזון התגשמות שיבת בני הגלויות לגבולם כבר בהווה.

בשנת 1922 אזרת עוז ועלית. אתה היית אז המאושר בבני־אדם, אחרי שלא רק נאה דרשת, אלא גם נאה קיימת.

אחרי שגדלת בתנאים של אמידות ותפנוקים, הפשלת את שרווליך וסללת כבישים, היית לחלוץ בלהט השמש ובבוץ הגשמים.

אולם איתרע מזלך וחלית במחלת הטראחומה ונאלצת לחזור לגולה. אני לא ראיתיך בשובך, שזוף וכחוש וחולה עיניים, כי יצאתי לרעות בשדות ניכר. ישבתי בבירת שלזיה וחלמתי על קריירה של סופר הכותב גרמנית. (אף פירסמתי מחזה בוסר בשם „דער אוסט־יודה" ונובילה גרועה מאוד. המחזה הופיע בהוצאת קופמאן והנובילה הופיעה בהמשכים ב„קמניצער־פולקסשטימע"). אולם מפי חבריך היושבים בארץ שמעתי, כי בשובך היית האומלל באדם ושבועות רבים לא העזת לצאת החוצה מרוב בושה על שלא נקלטת בארץ חלומותיך.

יהושע גרינבערג

דודי יהושע, אתה עומד לנגד עיני: בחור תמיר ובעל פנים יפים אך גבריים, ומלאי מבע של עוז ועדנה, שהיו כרוכים בהארמוניה שלמה זה בזו.

כל ימיך היית איש הספר, וכל מאווייך היו ללמוד תורה וספרות לשמם, ולא כקרדום לחפור בו. כל אלה שזכו לבוא אתך במגע אהבוך והעריצוך. עיניך החומות מבריקות, אך לוטות לרוב בשמץ של עצבות מתוקה, שבו את לבן של כל הבחורות שראוך. אני מתרפק בכיסופים עמוקים מני ים על הזכרונות המפכים בלבי כנחל בלב חורשה מוריקה. טוהר מידותיך ונועם הליכותיך היו למופת.

כשנשאת את בחירת לבך לאשה ועברת לגור בזאווירצ'ה, נתרוקן בית הרב, ביתנו, ואף בני עירנו חשו היטב כי בעוזבך את וילון, פנה הודה, פנה זיווה.

לעולם לא אשכח שאהבתך אותי עזרה לי להתגבר על מיכשולים ופגעים רבים שנתקלתי בהם, בנסותי לפלס לי דרך בחיים, היית לי גם אב ומורה וגם אח.

גם את אחי בנימין אהבת מאוד, אך ידעת היטב, כי לבטיו אינם כה קשים כלבטי. על כן היו השגחתך עלי והתמסרותך לחינוכי כה אבהיים ולבביים.

מאז עזבתי את וילון בשנת 1918 לא הוספתי לראותך, אך בחליפת מכתבים גשרנו גשר של אחווה ואהבה מחודשות וחזקות עד לאין שיעור.

כאשר המצאתי לך איזה שיר שחיברתי ונדפס ב„דבר", כתבת לי מכתב מלא התפעלות.

וגזור הגורל המר והנמהר, שאתה, שכל שס"ה ורמ"ח שלך היו קשורים בארץ ישראל, לא זכית למצוא את מקומך בארץ עתידנו ונותרת תקוע ביוון־המצולה. נפלת בידי הזדים הצוררים, שונאי ישראל ושונאי האנושות.

לא זכיתם, אתה ובני ביתך, אפילו לקבר ישראל; נשרפתם במשרפות התליינים ואף את אפרכם לא זכינו לאסוף.

ואני איני יודע, אם גזירת שמד ששת המיליונים היתה רצון האלוהים. ולא פעם הועמדתי בנסיון הכפירה: אין השגחה עליונה. העולם, הטבע, בשרירות נוהגים, ללא כל שמץ של צדק ואמת והגיון. אין טעם לזעוק, כי חרשות אזני העולם כולו; אין טעם לבכות, כי הדמעות לא ירככו אבנים, ואין טעם למחות, כי טחו העיניים מראות את השיפלות האכזרית של השקרים המתועבים, המופצים על ידי שונאי ישראל בכל עידן ועידן ובכל אתר ואתר.

ואם יש שמתעורר מישהו או מישהם כדי להשמיע בהייה ותהייה על עולמנו זה, המתדרדר תהומה, הרי קולו או קולם כערער במדבר.

בתוגתי העמוקה מני ים על אבדן ששת המליונים, שאתה, דודי יהושע, רעיתך וילדיך ביניהם, אני חי, וממשיך לתעתע את עצמי כי יש טעם לחיי.

ולא רק אתם, אהובי, אלא גם דודתי לאה ובני משפחתה, וכל יתר הקרובים הטובים והנעימים היו, שאפו, נאבקו, האמינו וכמהו וחלמו — וניספו על ידי מטורפים שהוסתו על ידי ארכי־מטורף שהצית את ארצו ואת העולם כולו.

אני יודע, אין להמשיך עם כוס־היגונים ביד ובלב, שכן החיים דורשים חדוות־חיים, ויצירה נבנית על יסודות האמונה בטוב ובאמת. אולם אין תרופה למכאובי, למכאובינו, אין מזור למכתנו ואין תנחומים, אין.

מעודי לא ראיתי אושר מקנן ומתנוצץ ככוכב זוהר בעיני מישהו, כפי שראיתי זאת בעיניך, דודי, משהגיעה בשורת הצהרת בלפור לעירנו...

יצחק סלע

ר׳ איציק שאַיאַ

ר׳ איציק שאַיאַ איז געווען אַ לענגערע צייט גבאי אין דער שטאָט־שול און אויך פרעזעס און גרינדער פון „בקור חולים" (ביז דער גרינדונג פון „לינת הצדק").

שפּעטער איז אין „בקור חולים" און „לינת הצדק" גע־וואָרן אַ חברה מיט אַן אייגענער לאַבאָראַטאָריע און אַ דאָק־טאָר. צו אָרעמע און שווער־קראַנקע איז דער דאָקטאָר גע־שיקט געוואָרן אין זייערע היימען. אַזעלכע קראַנקע האָבן נישט געצאָלט פאַר רעצעפּטן.

ר׳ איציק שאַיאַ האָט אָפט מבקר־חולה געווען די קראַנ־קע. ער האָט אויך געפירט אַ גמילות חסדים־קאַסע און איז אַלע זיינע יאָרן געווען טעטיק אין דער „חברה קדישא".

די לעצטע יאָרן האָט זיך ר׳ איציק שאַיאַ מיטבאַטייליקט אין העלפן שאַפן אַן „הכנסת אורחים" מיט בעטן. יעדער אורח וואָס איז געקומען אין שטאָט, האָט אַחוץ אַ פיין געלע־גער, אויך דאָרט באַקומען עפּעס צו עסן. דער „הכנסת אורחים" איז געוואָרן באַדינט פון געדונגענע מענטשן און געווען אַ מוסטער פאַר דער גאַנצער אומגעגנט.

מרדכי זייף

ר׳ מנדל יוסקוביץ ז״ל

איש אמיץ ויהודי גאה. היה שנים רבות פרנס הקהילה, ידע לעמוד בפרץ נגד כל חוק שרירותי וזדוני מטעם השלטון שמטרתו להצר ליהודי העיר. קרה גם שבמו ידיו השיב מנה אחת אפיים לחוליגנים שנתנכלו ליהודים ברחוב, כי גברתן היה ר׳ מנדל, וללא פחד וללא חת.

נמנה על חסידי פילץ, אך התפלל באופן קבוע בבית־הכנסת, היות והיה הגבאי הראשי בו. קרוב לפרוץ מלחמת העולם השניה עבר עם משפחתו לבלגיה, שם נפטר בהיותו בן תשעים. שאיפתו הכמוסה היתה לעלות לארץ־ישראל, אולם לא זכה לכך.

י. ל—ן

ר׳ מאיר יעקובוביץ ז״ל

בעל הדרת פנים, איש אמת ובעל מידות טובות. חי מיגיע כפיו (חייטות קונפקציה) וניהל את ביתו בכבוד וברווחה. העריץ מאד תלמידי חכמים ונבחר מטעם „אגודת ישראל" לאחד מפרנסי הקהילה. כמו כל יהודי דתי שאף גם הוא לעלות ארצה, ולא זכה לכך. אולי תהא זאת לנחמתו שבנו אברהם יבלח״א, הקים פה את משפחתו.

ר׳ מאיר ז״ל נשמד עם יהודי העיר בשואה.

י. לחמן

ר׳ ראובן הרשברג ז״ל

יהודי יקר, שם את הפסוק: „והצנע לכת עם אלוקיך" נר לרגליו כל ימיו. בחיצוניותו איש מלאכה, פחח, שעבודתו לרוב על גגות בתי העיר, אשר כמעט רובם ככולם הוא שהרכיב, התקין ותיקן תמיד; ואילו בפנים לבו אש יוקדת של אהבת ישראל ואהבת הזולת, כנר תמיד יקדה, ולעולם לא כבתה.

ר׳ ראובן היה חבר פעיל בכל מוסדות הצדקה, חסד ועזרה. במיוחד היה כל שנותיו חבר מעשי ואחד מהעסקנים הראשיים ב„חברה קדישא" בוילון.

אם נמנה את מעשיו הטובים — מחול ירבו, אולם מחובתנו לציין ברבים שהוא הקדיש וסיכן את חייו, בגבורה עילאית, לעשות חסד של אמת עם מתי־מצוה; מפעם לפעם נשאר לבדו בבית הקברות בלילה, והביא לקבר ישראל גויות ואברים של קדושים שנורו ונהרגו בידי הנאצים ימ״ש.

טרם ניתן לתחושתנו להעריך את גודל המעשה הזה. יזכר השם ר׳ ראובן הרשברג בלב כולנו עדי עד וכבוד לזכרו עדי נצח.

הוא נשמד בחלמנו יחד עם שארית יהודי וילון.

בתו ואחדים מבניו חיים בארה״ב ובתפוצות. שנים מנכדיו עם משפחותיהם נמצאים בישראל.

י. ל—ן

ר׳ אהרן־לייב ארונוביץ ז״ל

בנם של יצחק וחנה ארונוביץ ז״ל. חזר מקאליש לוילון בהתחלת מלחמת העולם הראשונה. כבר לאחר שהות קצרה בעיר, התחילה השכלתו המסורתית להשפיע ברחוב היהודי. בפקחותו הרבה ובכושר דבורו, ידע לתבל את שיחתו הרגילה ברעיון חד, המשלב בקרבו תורה עם הגיון יחדיו, ורכש לעצמו מעריצים וידידים, מטובי הנוער ומאנשי המסורת.

ר׳ אהרן־לייב ז״ל היה מיוזמי וממיסדי „אגודת המזרחי" בוילון, בשנת 1916, ומראשי חבריה ומנהליה.

את ילדיו חינך ברוח התורה והמסורת, ובהקניית השכלה אקדמאית גבוהה.

כגורלם של יהודי עירנו, שתה גם הוא, עם אשתו ומשפחתו, מכוס התרעלה הנאצית עד תומה.

בן אחד ובת אחת, ממספר ילדיהם, נשארו בחיים, נמצאים אי־שם בתפוצות.

י. לחמן

רויזה דעם גולדשמיד׳ס ז״ל

רויזה היתה בתו הבכירה של ר׳ לייב רוזנבלום (דער גולדשמיד), אשתו של ר׳ אליהו הירש כהן ז״ל. היא היתה דמות של אשה צדקנית דגולה. על אף היותה עקרת בית ואם

לשמונה בנים, עסקה תמיד בעניני צדקה וגמילות־חסד. היתה כל ימיה העסקנית הראשית ב„חסד של אמת" (חברה קדישא) לנשים, וטיפלה באופן מעשי בכל מקרה. נודעת היתה במנהגה הקבוע ללכת יום יום לבית־הכנסת, שחרית וערבית להתפלל עם הציבור. אמרו בעיר שאצלה, וכן אצל האשה הצנועה עלקה סקשינה ז״ל, היו המפתחות של „עזרת הנשים", שנמסרו להם רשמית מידי הגבאים דבית הכנסת, ושכלפיהן אינן חלות ההגבלות האמורות כלפי כל שאר נשי העיר, בבחינת „לא לבוא בכל עת אל הקודש", בגלל אסונות שקרו בקהילות שונות, עקב שריפות ובהלות בליל „כל נדרי" ועוד.

מספרים לזכות הצדקנית הזאת, שפעם, בהשכמת הבוקר, ביום חורפי, עת נגשה לפתוח את דלת הכניסה לעזרת הנשים, ראתה חבילה לא גדולה מונחת על יד דלת הכניסה השניה (שבימות חול לא נכנסו כמעט דרכה לביהכ״נ, פרט לשבת ומועד). הדבר היה חשוד בעיניה. חיכתה במקום עד שבא השמש ואתו מתפללים אחדים, והודיעה להם על כך. סילקו כמובן מיד את החבילה מהמקום, והתברר אחרי כן שהיתה זאת חבילת חומר נפץ, שמטרתה היתה להביא אסון או ליצור עלילה שהיהודים מחזיקים חומר נפץ בבית הכנסת. על זה נאמר: „מגלגלים זכות על ידי זכאי".

מיד אחרי הפצצת וילון בספטמבר 1939, עברה הגב׳ רויזה לצ׳נסטוכוב, שם נפטרה ב־י״ב חשוון, שנת ת״ש. בת שבעים היתה במותה.

שלושה מבניה זכו לעלות ארצה. הבנים יצחק ומרדכי ז״ל נפטרו בתל־אביב. הבן חיים, יבל״א, נמצא פה בארץ, עד מאו״ש.

י. ל—ן

הרבי דוילון זצ״ל

האדמו״ר ר׳ משה־צבי הירש הלוי רוטנברג זצ״ל (דער ווילהנער רבי), היה בן האדמו״ר הה״ק מוואלברום זצלה״ה בצ׳נסטוכוב. קרוב לפני מלחמת העולם הראשונה בא לגור בוילון. לקח מיד דירה מרווחת בבית סנז׳ימיער הזקן (נוצרי, ואוהב יהודים), סידר בתוכה בית מדרש לרינה ולתפילה, והודיע על כך ברבים.

בשבת הראשונה באו לשם כמנין אנשים, אחדים מתוך סקרנות, ואחדים גם בקצת קלות דעת, למען לאסוף מעט חומר לרכילות ולהלצה, (יחס המקובל ברחוב היהודי לחצרות חדשות). מיד כאילו הוקסמו כולם מקולו הערב של הרבי, שכן הרבי בעצמו עבר לפני התיבה ולהט תפילתו חדר לבבות. המתפללים הוזמנו ע״י הרבי לקדוש רבה בבית המדרש, וכולם הופתעו מן החן האציל שנהג בו הרבי את שולחנו הראשון. לשולחן שלוש סעודות באו כבר אנשים רבים פי כמה, ונהנו מהשראתו.

הרבי זצ״ל התחיל להתפרסם יותר ויותר בקרב „עמך" הפשוט. רכש מעריצים רבים, והצליח במשך הזמן לקרב רחוקים, ולהשיבם לחיק המסורת הדתית.

התפרסם בעיר כאיש תמים, נוח לבריות, ובעל מעשים טובים. עסק הרבה בעניני צדקה וגמילות חסדים. המצוה שהתמסר לה ביותר, היתה פדיון שבויים; רבים היו המקרים בשנות החירום ההן, שנאסרו אנשים על לא עוול בכפם, והרבי רוטנברג ז״ל עשה כל מה שהיה אפשר למען שחרור אסירים כאלה, או לתת לפחות לאסיר כזה לשבות שבת וחג בבית שביו.

מטבעו אהב להטיף תמיד דברי מוסר, ובמיוחד לצעירים ובני תשחורת, וכולם הקשיבו לדבריו בחרדת כבוד.

בתו זכתה לבוא לישראל, ובנתה פה את ביתה.

י. לחמן

ר׳ בנימין ווארשאבסקי ז״ל

ר׳ בנימין היה אחד מחתניו של ר׳ לייב רוזנבלום (דער גאָלדשמיד), חסיד גור, בעל נכסים ואחד מעשירי העיר. במשך תקופה ניכרת היה פרנס ויו״ר הקהילה היהודית. היה מפורסם כאיש מסור ונאמן, תקיף בעסקנותו הציבורית. שיפר בהרבה את מצב הקהילה היהודית, והיה מכובד ומקובל כעסקן הולם.

חינך את ילדיו ברוח התורה.

הוא, אשתו וצאצאיהם ניספו בידי הנאצים.

י. ל—ן

ר׳ בער ברקוביץ ז״ל

בנם של ר׳ איטשע וגיטל ברקוביץ, היחידי מבין אחיו שהמשיך את צביון חייו ברוח חנוכו התורני והמסורתי. כל שנותיו התפלל בבית החסידים דסקרניביץ בעיר, והיה מפורסם כלמדן מופלג וכבעל השכלה מודרנית. ביתו היה נחשב לבית נאור ומתקדם.

הוא, אשתו ומשפחתם נשמדו בשואה.

י. ל—ן

חיים בורנשטיין ז״ל

בן להורים אדוקים וחסידים, ר׳ בער ומירל בורנשטיין. קיבל חינוך תורני ומסורתי, למד בישיבות מספר שנים בנכר, והמשיך בלמודו התלמודי גם זמן ניכר אחרי חתונתו.

במשך הזמן הושפע מאד מרוח ההשכלה והחזון הציוני, והתבטא בפרהסיה בנימה בקורתית חריפה נגד הסירבול הדתי בעם ישראל. מובן שעורר בכך זעם או ביטול של הדתיים נגדו, אולם סלחו לו במהרה וכבדוהו בלבבם, כי הוכיח במעשיו שהנו איש אמת, והשקפותיו רחוקות מאנוכיות.

בלהט החסידי שבו התמסר להשכלה ולציונות, וזכור לנו החיפוש שעשו בביתו ז׳נדרמים רוסיים קרוב למלחמת העולם הראשונה; היה אז בסכנה גדולה לוא מצאו אפילו תלוש שקל ציוני אחד בביתו.

התקשר עם מערכות העתונים „היינט" ו„מאמענט" בואר־שה, וקבל את זכות הפצתם בעיר. יותר מאשר מבחינה ריווחית עשה זאת מתוך השקפתו האידיאולוגית. הביא לעיר ספרי השכלה וחומר תעמולה ציונית למכביר.

חיים ואשתו נשלחו עם שאר יהודי עירנו לחלמנו, ונשמדו שם בגיהנום היסורים בידי הרוצחים הנאצים.

בתם שרה ובעלה מנחם בסרגליק חיים בישראל. בן יחיד להם ושמו חיים, על שם סבו הנערץ.

י. לחמן

יעקב שעיה ז״ל

חרד הלב ורועדת היד בעת כתיבת השורות האלו, שהינן כעין הספד מר לארז התמיר והטמיר הזה — יעקב שעיה ז״ל, שנגדע בידי הרוצחים הנאצים ברגע האחרון לשלטון הרשע.

לאישיותו הבולטת של יעקב שעיה בוילון אין צורך במילים ובהערכות, כי נוסף להיותו כל ימיו ראש ומנהיג הציוגים הכלליים בוילון, מורגשת היתה השראתו גם בכל הליכי החיים החברתיים, המפלגתיים והצבוריים בעיר, והוא היה מכובד ואהוד על כל איש בה.

כבן למשפחת סוחרים מצליחים ומכובדים, הצליח גם הוא בשטח מסחרו, ולמרות היותו אמיד ועתיר, פעמה בו

תמיד הרוח העממית. מעולם לא הסיר משכמו את רתמות עולו לפעול ולעזור בשטח הסוציאלי בעיר. משימתו הקדושה היתה להקדים ולהגשים את חזון הציונות הבזלית, כי רק בכך ראה את הפתרון והמוצא לסבל הגלות של אחיו בני עמו.

ברוח ציונותו הנלהבת מילא את החלל הריק שהתהווה אצל הנוער היהודי בעירנו וילון, אחרי תקופת 1905 המאכזבת. ומי יודע באם היינו אנחנו — אנשי וילון פה כיום — במדינתנו הריבונית, לולא התהלך האיש הדגול הזה בתוכנו והמריץ ונסך בנו ממרצו ותפיסתו הציונית.

י. לחמן

הרב צבי מקובסקי

הרב צבי מקובסקי ז״ל נולד בשנת תרמ״ד בעיר קאליש. בגיל שמונה עשרה נשא לאשה את בתו של ר׳ נחמן שיביץ ז״ל מוילון, וישב בעירנו מספר שנים. נתפרסם כתלמיד חכם גדול בתורה ובהשכלה גם יחד. בעודו עול ימים קיבל סמיכות רבנית וסמיכות הוראה, ושימש כמורה לדת ומדעי יהדות בגימנסיה הצארית בעיר מולדתו קאליש.

בימי שבתו בוילון, נערך ברוסיה ה„משפט" המפורסם של בייליס, אשר העלילו עליו כי הרג ילד נוצרי והשתמש בדמו לאפיית מצות. הכומר פרונייטוס, צורר ישראל, השתמש בציטטין שונות מהתלמוד להוכיח את אמיתות החובה של שימוש בדם ילד נוצרי בפולחן הדת היהודית.

הרב מקובסקי הצעיר כתב בשקידה ספר ובו סתר ומוטט את הפירושים הארסיים של הכומר פרונייטוס וחבר הצוררים שהסתופפו בצלו, ושלח את חיבורו מיד להרב מזא״ה במוסקבה ולעורך הדין, הסניגור גרוזנברג המפורסם, והם השתמשו בביאור ההגיוני של הרב מקובסקי ז״ל בהופעתם במשפט.

בפרוץ המלחמה העולמית הראשונה בשנת 1914, עבר לרוסיה יחד עם כל מורי ומחנכי הגימנסיה, ובשהותו במוסקבה נעשה בן־בית אצל הרב מזא״ה וקיבל מישרה כמורה בבית המיליונר היהודי המפורסם שרשבסקי.

זמן קצר לפני המהפכה הבולשביסטית הגיעה אליו אשתו (רחלה בת ר׳ נחמן שיביץ ז״ל) עם ארבעת ילדיהם. למרות הרדיפות האכזריות מטעם היבסקציה, הצליח לכהן כרב בקהילת מליטופול, והציל הרבה מבני ישראל מטמיעה גמורה.

הוא ואשתו לא חסכו עמל ומאמץ עד שהשיגו רשיון עליה לארץ ישראל, ובשנת 1933 הגיעו ארצה והצליחו להביא אתם את בתם הצעירה בינה, שנולדה להם ברוסיה נוסף על ארבעת ילדיהם הקודמים, כיום מורה ומחנכת נודעת.

הרב צבי נתמנה מיד בבואו כחבר בית הדין הרבני בתל־אביב. שמו נודע לתהילה ונתפרסם בחוגי הלומדים והרבנים כבעל שכל חריף ודיין צדק. היה איש עממי חביב ובעל מעש נועז, ומיד התקבצו דיירי הסביבה, בעברם לגור ברחוב פרישמן, להסתופף בצלו של הרב הדגול, ובמשך זמן קצר התעוררו חיים מסורתיים של תורה ותפילה בסביבה הזאת, ואף יסדו בית כנסת „תפארת צבי" על שם הרב, המתנוסס לתהילה במקום.

בעצם עבודתו ומרצו ליצור חיי אחווה, ושקידתו להרביץ תורה ומדע בין מאות מעריציו המתפללים בבית הכנסת הנהדר שהוקם ביזמתו, חלה במחלה אנושה ונפטר ביום ש״ק ו׳ אייר תרצ״א. בהתאם לצואתו הובא לירושלים ומצא את מקום מנוחתו ע״י קברו של הרב הראשי קוק זצ״ל. מירב גדולי התורה ויקירי העם הספידוהו בכל חום לבם.

תנצב״ה.

י. לחמן

ר׳ משה פייבל אנקלביץ

צנום ורזה היה האיש, צנוע ונוח בהליכותיו, מעורב בין הבריות וחביב ומכובד על כולן, כי לא היה כמותו אדם בעיר, אשר יקדיש זמנו ומרצו לעזור לזולת, בכל מה שהיה באפ־שרותו. כחבר קבוע במועצה העירונית פנו אליו יהודים ולא־יהודים ושפכו לפניו את מצוקותיהם ובקשו את עזרתו והשתדלותו בפני השלטונות. יעץ והבטיח בגלוי לב לעשות כל שיהיה לאל ידו, למען להקל את מצבם; ובלהט אש קודש דיבר ותיאר בישיבות העירוניות בפני הממונים את מצבם של אלה ששועו לעזרה, וברוב המקרים הצליח להשיג את מבוקשו ולרכך לבבות קשוחים של שונאי ישראל מובהקים,

היות וגם אלה כיבדוהו בראותם את מסירות לבו למען הזולת מבלי שיתכוון בכך לשום הנאה חומרית.

ר׳ משה פייבל ז״ל נולד בלוטוטוב. בגיל עשרים התחתן בוילון והיה חתנו של ר׳ נחמן שיביץ ז״ל. בשבתו רק שבועות אחדים בעיר נתפרסם כבר כאחד האישים המרכזיים בה, ושקד כל ימיו לתקן עוול בין איש לרעהו, ליישר הדורים וסיכסוכים מסחריים, לעזור ולהקל מצוקות הרבים, וכך עד אחרית יומו.

גם בשטח הכלכלי הצליח וניהל עסקים מצליחים כמו בית החרושת לסבון שיסד עם עוד שותפים. למרות מצבו החומרי הטוב, היה ציוני מסור ופעיל; שלח לארץ את שלושת בניו בזה אחר זה כחלוצים. (כותב השורות האלה, חתנו, עלה עם אשתו ובתו תחיה בשנת 1925).

כיהודי שומר דת ומצוות קיוה כל ימיו שיזכה גם בעצמו לעלות ארצה ולחיות בה, כי האמין בכל לבו שנזכה למדינת ישראל ריבונית. רצה הגורל ופתאום חלה במחלה אנושה ונפטר בשנת תרצ״א בוילון, ושנותיו הגיעו ל־נ״ב שנים.

אחרי פטירתו עלו ארצה אשתו שרה ז״ל והבת הצעירה מלכה תבל״א.

במותו הספידוהו גויים ויהודים כאחד באמרם: אם היה מאת ה׳ להעניש את העיר — אזי עשה זאת בלקחו ממנה את האיש היקר הזה.

תנצב״ה.

י. לחמן

ר׳ משה גליקסמן ז״ל

היה סמל האדם המצליח בעיר. מוצאו היה מכפר בשם „מוקשק" ובפי כל היה נקרא „ר׳ משה׳לה מוקשקר". במה עסק טרם שנתפרסם כבעל אחוזות וסוחר יערות — אין אנו יודעים. הוא זכור לנו מימי ילדותנו כאיש אמיד, עתיר נכסים (אחוזות ויערות) ומצליח בכל עסקיו.

ר׳ משה׳לה הקים בית עשיר ומכובד. משפחתו היתה ענפה, רבת בנים ובנות. עשה שידוכים מפורסמים ולקח אברכים דגולים לחתניו. הבנים: ר׳ פיוול גליקסמן, ר׳ חנא גליקסמן, ר׳ שלמה גליקסמן, היו שותפים לעסקי אביהם, כל עוד היה בחיים. אחרי פטירת אביהם, המשיכו כשותפים בעסקיהם, כמקודם. בן רביעי היה לר׳ משה׳לה, ושמו ר׳ יעקב, הוא התחתן בלאסק והתגורר שם כל ימיו. כל הבנים היו חסידים ובני תורה. חנא ויעקב אף נחשבו לתלמידי חכמים מופלגים.

חתניו של ר׳ משה׳לה היו: ר׳ אברהם־הירש ליפשיץ, בעל העסק לנברשות ור׳ אברהם בסר, העסקן היוזם ואיש רב מעש בשטח הציבורי והבנקאות היהודית בעיר. נשא לאשה את בתו של ר׳ משה׳לה, אחרי שנתאלמנה מבעלה הראשון, ר׳ יוסף לייב ז״ל, ונשארה עם שלושת בניה. חתנו השלישי של ר׳ משה׳לה היה ר׳ יוסף־חיים מדוביץ; למדן גדול, בקי וגם חריף.

כל היהודים היקרים האלה הקימו בעיר בתי משפחות למופת. מכולם התבלט ביותר ביתו של ר׳ חנא (חנא׳לה כפי שקראו לו בעיר) גליקסמן. הוא ורעיתו לאה (בתו הבכירה של ר׳ שמואל מנדל מקאליש), השרו באישיותם אצילות רבה בביתם, בעדינות קלסתר פניהם ובטוב לבם. דלתות ביתם העשיר היו פתוחות לרווחה בפני כל, ובתוכן תמיד אוזן קשבת, ויד עזר לכל מצוקה.

בתם הגב׳ פריידה פרידמן, שתבדל לחיים ארוכים, היא היחידה מכל צאצאיהם שנשארה לאורך ימים ושנים. נמצאת בניו־יורק, ומחוננת בתכונות הנעלות של הוריה הבלתי נשכחים.

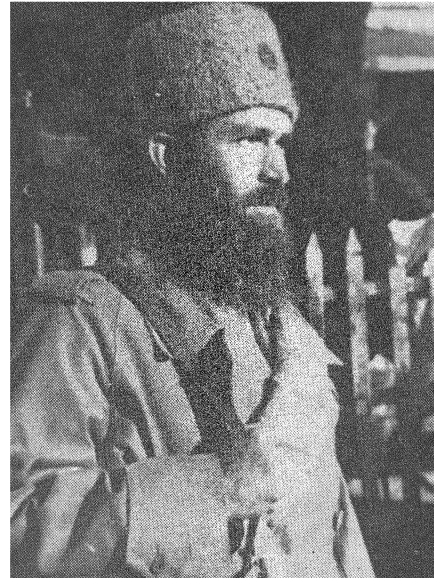
י. ל—ן

ר׳ יחיאל ירוחם גלברט ז״ל

מוצאו מזדונסקה וולה מבית הורים אדוקים מאד. נשא לאשה את בת ר׳ שאול אבא סוסק ז״ל מוילון. יהודי חרד ותלמיד חכם וחבר פעיל במפלגת צעירי אגודת ישראל ובפלג החלוצי שלה. היה חובב ציון נלהב עוד מימי נעוריו, העריך מאד בלבו את התחיה הלאומית הציונית, ושאף בכל נפשו לעלות ארצה, ולעבד את אדמתה בפועל ממש.

בשנת 1933 זכה לעלות ארצה עם כל משפחתו, ולמרות שעוד בהיותו בחוץ לארץ קנה במיטב כספו חלקת אדמה למען להתישב עליה ולעבדה במו ידיו, ולנהל חיי איכר

בארץ, לא הצליח לקבלה, גם אחרי הדיונים והמאמץ הרב שהקדיש לכך, ונשאר לגור בבני ברק כל ימיו. הודות לזיקתו העזה לעבודת אדמה, נכנס לעבוד אצל קרובי המשפחה, שניהלו אז משתלת פרחים בכפר קרית שאול.

כאשר התחילו המהומות בשנות השלושים התנדב ר' יחיאל ירוחם לשרת בתור גפיר במקום, נתקבל לשרות באופן רשמי, ונשאר בתפקידו זה מספר שנים, בד בבד עם עבודתו במקום. עם העברת משתלת הפרחים על ידי קרוביו למקום רחוק יותר, חזר להסתדר בבני ברק וחי שם עד יומו האחרון.

ביחד עם עבודת קיומו הפיזי שקד על הלמודים התורניים וניהל שעור יומי קבוע בגמרא, בפני קהל לומדים בערב. היה נערץ מאד בהסבריו ההגיוניים.

בשבת שאחרי פורים תשכ"ו החזיר באופן פתאומי את נשמתו לבוראו.

תנצב"ה

י. לחמן

ר' בר רוזנבלום ז"ל

בן יחיד לר' לייב דער גולדשמיט. תלמיד חכם וחסיד, אציל רוח ובעל שאר נפש. בהיותו עדיין עול ימים, כבר הלך שמו לפניו, והיה מכובד ושגור בפי כל. ניהל עסק לאריגים בסיטונות. ישב מרבית היום על התורה והעבודה. הרבה לעשות צדקה ומעשים טובים.

נפטר בדמי ימיו, במגיפה שפרצה בעיר בשנות מלחמת העולם הראשונה.

י. ל—ן

ר' אברהם רוגובסקי

ר' אברהם רוגובסקי היה איש ישר, נעים הליכות, מחונן במעלות וסגולות טובות ואהוב על הבריות. איש עמל — מיזוג של תורה ועבודה וחסיד דסקרניביץ. פעל ונתן ממיטב מרצו וחום לבו לעסקי הציבור במוסדות ובאירגונים שונים בעיר.

הוא היה מהראשונים ומהפעילים ב„חברה קדישא", בחברת „גמילות חסדים", כמו כן עסקן מסור ונאמן ב„לינת הצדק", שם כהן כגזבר עד סוף ימיו.

שניים מבניו, יעקב ומנחם ניצלו מהגיהנום הנאצי וחיים עם משפחותיהם אתנו בארץ.

ר' אברהם רוגובסקי, אשתו ועוד שני בניו ושתי בנותיו נספו בשואה האיומה בשנת 1942.

משה מנדלביץ

ד"ר פייטל לוין

מדוע אני כותב עליך, סבא? הן לא הכרתיך; עיני לא ראו את דמותך המפסיעה ברחובות עירך, ואזני לא שמעו צליל מילותיך שעה שפיך היה מביע דברים. לא ראיתיך זועם

ומתקצף, כשגבותיך העבותות מתקדרות בזעף ועיניך התמי־מות, עיני ילד שראה רבות, משתנות בקצף וסערה; יורות ברקי חימה ואינן עוד שקטות ושלוות, כאשר הן בהביטן עלי מתוך אותה תמונה ישנה, שבה הנך יושב ספק חולם, ספק מחייך לעצמך.

שמעתי שאיש קשה ומהיר חימה היית. קפדן ותובעני. אך גם זאת שמעתי — שמתחת לאותה קליפה חמורה הסתתר לב חם, דואג ואוהב. אוהב משפחתו ודואג לכלל, דואג למשפחתו — ואוהב הכלל.

אכן, לא ידעתיך פנים אל פנים, אך דומני שבמעמקי לבי הכרתיך. ואותה תמונה, שצילמה אי אז צלם וילונאי, חרותה במדור משלה בעמקי נשמתי, וביד גדול האמנים עשויה היא, וגדולה היא אותה תמונה ורחבה כרוסיה בה נולדת, וכאדם הרוסי רחב הלבב והנפש, אשר אותו אהבת ואשר תכונתו זו רכשת ממנו. אך דומני שמולדתך האמיתית, זו אשר ממנה נחצבה נשמתך, טמונה הרחק הרחק, בחיק העבר; בין אותם הרים וגאיות בהם מטייל עתה נכדך, ומתוך אותם נסיונות כבירים בהם נוסו אדם ועם עד אשר חושלו והוכשרו ליצירת היפות בנשמות. יתכן שאותן נפשות לא יצרו אוצרות אמנות נצחיים, אשר לא יסולאו בפז, וברשימות המוזיאונים אין שמותיהם מופיעים, אך בפנתיאון האנושות הגדול, בארמון הסבל הגדול בו מיצגים בערטילאיותם הרוחנית כל המעשים הטובים שנעשו, ודאי מוקצית גם לך פינה קטנה.

יעדו לך תפקיד רב. ברחת מכך. אך אין אדם בורח מנפשו וטבעו. ייתכן שהיית במעשיך בן לעמך, יותר מאשר בהמשיכך לנבור בהלכות מני קדם. נפשך התקוממה בקרבך כנגד אורח חיים זה, ואתה הלכת בעקבותיה. מוטב לך. ויתרת בכך על הישגים חשובים, אך לא על תכונות נפשך. וכאשר לא ידעת משוא פנים בכאן, לא ידעת זאת כל ימיך. לא נשאת פני עשיר על עני ומכובד על נקלה, כי שאפת ללכת בדרכי אמת וצדק. לא שכחת את עמך ויעודו. ולמרות כל אלה היית מכובד על נוכרים ובני עמך כאחד. כי מדדת דרכיך בחיים באמות מידה נצחיות, אשר לעומתן מחיצות גזע ועם, ומיגבלות דת ומדינה — נופלות ונעלמות.

היית בתחומי משפחתך ועירך ואהובך. אהבוך בכל מקום אשר באת אליו, כי כיצד יוכל אדם לשטמך שעה שעיניך מביטות בו, והן זכות וטהורות, אך גאות ותקיפות, עיני אדם המכבד עצמו ביודעו כי אדם הוא.

ניסן צור
קבוץ יפתח

רויזה לנדסברגר

רויזה לנדסברגר היתה המילדת של מרבית ילדי וילון. היא היתה דמות מוכרת ומכובדת בעיני ציבור היהודים ואף בעיני הנוצרים. מספיק היה להזכיר שם „רויזלה" או „די לנדסברגרן" וידע כל אחד היטב למי זה מכוון.

אורח חייה של המילדת שלנו היה שונה מאורח חייהן של בנות ישראל בגילה. היא הבת הבכורה של משפחת טוך. אביה מרפא־חולים (פעלטשער) ואמה מילדת מקצועית שעסקה באומנות זו הרבה שנים.

רוזה לנדסברגר

משפחת טוך כמשפחה מבוססת ואמידה התכוונה לתת לבת רויזה החיננית ויפת התואר השכלה כללית ואף השכלה אקדמאית ומה גם שרויזה עצמה היתה כשרונית בלימודיה ולא היתה מתקשה למלא משאת נפשם של ההורים, אולם בהיותה עוד תלמידה על ספסל הלימודים נשאה ליבה להיות מילדת וחתרה לקבל השכלה מקצועית באמנות זו.

בגמר הלימודים יוצאת היא לקבל השכלה גבוהה מקצועית וחוזרת לעיר כמילדת מלומדת, מתקדמת ומדופלמת והיא עדיין עלמה צעירה. כשהיא נישאת לאיש ושמה הופך לגברת לנדס־ברגר נעשית היא גם עצמאית במקצוע ובזמן קצר רוכשת היא עמדה מכובדת הן בעיני הקהל והן בעיני רופאי העיר, כך שנתמנתה כמילדת ראשית בבית החולים העירוני. היא נשאה את המשרה בכבוד לעצמה, למשפחתה ולציבור היהודי בעיר.

דרך עבודתה ועלייתה במקצוע כמילדת עירונית לא היתה דרך קלה וסוגה בשושנים. אין לשכוח שמרבית הלידות בעיר

בימים ההם היו בבתי המגורים של היולדות, ולא פעם נהפכו לילותיה לימים קשים ומפרכים, לילות ללא שינה ואף בלי אפשרות לנוח לרגע קט. לעיתים קרובות נקראה הלוך ושוב ליולדת חדשה כשהיא עדיין סחוטה ועיפה מלידה שזה עתה שבה ממנה, אולם אף פעם לא נראו פניה עייפות ולא ניכר בה כל ביטוי של כעס או התמרמרות. בשקט עילאי ובשלוות נפש היתה מוכנה לשירות חדש כאשר נקראה לכך. ובפיה היתה תמיד מלה טובה, מלה מרגיעה ומנחמת, מלה שזורעה בטחון בכל.

כך הכרנו את המילדת שלנו באופיה ותכונותיה הנעלות. מספרים ששלוה זו והאמונה בחיים לא עזבוה גם בדרכה האחרונה בלכתה לקראת המוות, איפה שנספו היא ומשפחתה בימי השואה.

יהא זכרה ברוך ותהא נשמתה צרורה בצרור החיים לנצח.

גניה לנדסברגר

ר׳ יעקב אלי אדליסט

ר׳ יעקב אלי אדליסט, חתנם של הערשל ואלקה סקשיניא, בא לוילון מצ׳נסטוכוב בשנות העשרים.

היה תלמיד חכם מובהק ובעל השכלה רחבה, אציל נפש וישר לבב. ידע לכבד כל אדם באשר הוא אדם, זכה להוקרה מצד כל שכבות האוכלוסיה היהודית, החל בחסידים עליהם הוא נמנה ועד לאחרון האפיקורסים.

שרת קרוב לשלושים שנה מזכיר בקהילת וילון בנאמנות ובמסירות עד עצם יומו האחרון שלפני החורבן.

יעקב אלי אדליסט נרצח ע״י הנאצים במחנה סקאז׳יסקי בשנת 1943. יהי זכרו ברוך.

מ. ה.

החזן ר׳ אברהם הוט

משנת 1933 עד שנת 1939, עת הגיעה אלינו המלחמה, השתתפתי כמשורר במקהלתו של החזן אברהם הוט, בבית הכנסת בוילון.

החזן הוט היה אהוב מאוד על בני וילון. קולו היה יפה ונעים, וכיאה לחזן מודרני חיבר בעצמו קומפוזיציות. הוא התענין בזימרה, והארונות בביתו היו גדושים ספרי תוים.

המפורסם בין מזמוריו של החזן הוט, היה „רבונו של עולם״ מספירת העומר, את ה„רבונו של עולם״ הזה באו לשמוע מכל קצווי העיר ומכל ה„שטיבלאך״. החזן הוט ביצע כמה קטעי יחיד מרטיטים. בעמדו מול ארון הקודש פרש את כפיו בתחינה כלפי מעלה: אנו, המשוררים, עמדנו משני צדי המדרגות; יכולתי לראות בבירור את הדמעות שזגלו מעיניו כשהגיע למילים: „ולתקן את נפשותינו ונשמותינו״.

לפני תקופת החגים אפשר היה לשמוע בכל הסביבה כיצד החזן הוט ומשורריו משננים ומשפרים את פרקי זימרתם. פרקי הזימרה האלה, הזכירו לדיירים כי החגים קרבים ובאים, והיתה זו „תזכורת״ ערבה לאוזן.

תנצב״ה.

יעקב וולקוביץ׳

ר׳ ברוך יעקב זלקוביץ

נולד בשנת 1886 בפרשקה. התחתן עם שרה׳לה, בתו הבכורה של ר׳ יצחק שאיוביץ מוילון. כעבור מספר שנים השתקע עם משפחתו בוילון. הצליח בעסקיו והיה איש אמיד. הקים עם שותפים את טחנת הקמח האוטומטית הגדולה „אמריקנקה״.

ר׳ ברוך יעקב היה שומר מסורת ובשעות הפנאי עסק בלימוד תורה. היה תקופה מסוימת בהנהלת „המזרחי״, כמו כן היה חובב נגינה וזמרה. במשך שנים עבר לפני התיבה בבית התפילה של חברת „מלביש ערומים״ בשבתות ובחגים. הוא התפלל ברגש ובהתלהבות שהיתה מקובלת על הקהל.

ר׳ ברוך יעקב ואשתו שרה׳לה הצניעו „במתן בסתר״. ביתם היה פתוח לכל ותמיד מוכנים לצדקה ולעזרה לזולת ביד רחבה.

ר׳ ברוך יעקב היה חובב ציון מסור ותרם בעין יפה לקרנות ציונות. הוא ואשתו בקרו פעמיים בא״י, שלחו את בנם, בתם ושתי אחיותיו ארצה. משאת נפשו היתה לחסל בהדרגה את עסקיו בחוץ לארץ ולעלות ארצה עם משפחתו.

המלחמה סכלה את תוכניותיו.

ר׳ ברוך יעקב זלקוביץ, אשתו ובתם מאניעלא נרצחו ע״י הנאצים.

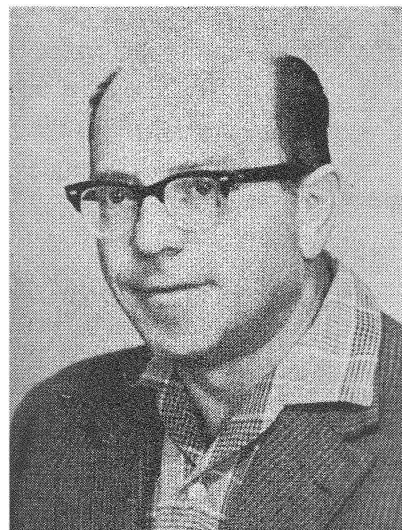
משה מנדלביץ

יצחק רוזשעוויטש

מיט צער און ווייטיק שרייב איך אין קורצן מיינע זכרו־נות וועגן געליבטן יצחק.

געבוירן אין יאָר 1912 ביי פרומע עלטערן — פּאָלקס־מענטשן. צו 15 יאָר איז ער געוואָרן אַן אַרבעטער, אין דער

זעלבער צייט איז ער אַריינגעטראָטן אין דער באָראָכאָוו־יוגנט ביי דער געזעלשאַפט אָוונט־קורסן אין וויעלון. באַלד האָט ער זיך אַריינגעוואָרפן מיט זיין יוגנט־ברען אין דער אַרבעט פון דער באַוועגונג, אין געזעלשאַפטלעכער און קולטורעלער טעטיקייט. נישט געווען קיין איין אונטערנעמונג, ווו ער זאָל נישט זיין אַקטיוו פאַרטראָטן. אין אַלע דיסקוסיעס וואָס זענען דעמאָלט פאָרגעקומען אין דער אויבנדערמאַנטער געזעלשאַפט.

סיי ביי פּאָליטישער, קולטורעלער, געזעלשאַפטלעכער און אָרגאַניזאַציאָנעלער אַרבעט איז ער געווען אַקטיוו (הגם ער האָט געהאַט שטערונגען). צום שטאַרקסטן האָט עס אים געצויגן צום טעאַטער־קרייז, וואָס איז געווען טעטיק ביי דער דאָזיקער געזעלשאַפט. נישט געקוקט אויף פאַרשידענע שוועריקייטן, ווי אויך צוליב דער באַציונג פון זיינע עלטערן צו דעם אַלעם, איז ער אַריין אין דעם קרייז און אויסגעפירט אַלע אַרבעטן מיט מסירת־נפש. לויט ווי איך געדענק איז זיין גרעסטער דערפאָלג געווען אין דער פּיעסע „דער קאַרגער" פון מאָליער (אין דער ראָל פון קוכער). דאָס אַלץ, וואָס ער האָט איינגעזאַפּט אין זיך אין זיינע ייגנע יאָרן, האָט אונדז געפירט קיין ישראל, מיטגענומען מיט זיך דעם „פּועלי־ציוניזם מיט אַלע זיינע געזעלשאַפטלעכע אויפטוען ביי דער אַרבעט פון דער פּאַרטיי. ער איז געווען אַ מיטגליד אין „הסתדרות", געווירקט אין די פּראָפעסיאָנעלע אַרבעטן, געוואָרן מזכיר ביי פאַרשידענע פאַכן אין הסתדרות. יצחק איז אויך געווען אַקטיוו אין ארגון יוצאי וויעלון, האָט דער ערשטער געשאַפן געלט אין אויסלאַנד פאַרן יזכור־בוך פון וויעלון. געהאָלפן מיט שיכון און אַרבעט די געקומענע נאָך דעם היטלער־מבול. זיין ליבע צום טעאַטער האָט ער נישט פאַרנאַכלעסיקט, געשפּילט אין פאַרשידענע פּיעסן — אין העברעיש און יידיש.

איך בין אויך מיטגעגאַנגען מיט אים זינט זיינע יונגע יאָרן, מיטגעמאַכט זיינע ערשטע עקאָנאָמישע שווערע צייטן, צוזאַמען געקומען קיין ישראל, און דערלעבט די באַפרייונג פון דער מדינה.

אין דער לעצטער צייט האָט ער געליטן פון אַ שווערער קראַנקייט, וואָס האָט געדויערט 6 חדשים. בעת דער קראַנקייט האָט ער אַלעמען געזאָגט, אַז ער וועט זי גובר זיין, אָבער צום אומגליק האָט זיך געענדיקט אַנדערש.

יצחק איז געשטאָרבן דעם 23טן יוני 1968.

כבוד זיין אָנדענק.

שושנה

יצחק רוזביץ ז"ל

לא קלה היתה דרכו בחיים; כרבים מצעירי דורו הצטרף למפלגת פועלי־ציון־שמאל בוילון, וקשר גורלו עם גורל הנאבקים למען עתיד טוב יותר. אכן, כל ימי חייו נשאר נאמן לתנועת הפועלים הציונית־סוציאליסטית.

ניחן בחוש הומור שלא הרפה ממנו אף פעם, אך יחד עם זאת לא מנע אותו מלהתייחס ברצינות הדרושה לפעילותו בשטחים סוציאליים ותרבותיים, ובעיקר לפעילותו בתחום אומנות הבמה, אליה נמשך מגיל צעיר.

כאשר נתאפשרה העליה ארצה היה בין ראשוני העולים ה„בלתי־ליגליים". לאחר טילטולים רבים בדרך־לא־דרך הגיע ב־1933 ארצה, יחד עם חברתו שושנה שתבל"א. ניסה למצוא תעסוקה במקצועו כחייט, ולבסוף למד צבעות בנין ועל אף התנאים הקשים הסתגל למלאכתו החדשה; כוח רצונו העז הוא שעמד לו.

כל שנותיו בארץ לא נטש את פעילותו החברתית, ועם הזמן עבר לעבוד במוסדות ההסתדרות כשליח ציבור. ראשית דרכו היתה בלשכת העבודה; היתה זו תקופה קשה ביותר והוא עשה כמיטב יכולתו. אחרי כן נתמנה מזכיר אגודה במועצת פועלי תל־אביב, והירבה לעזור לחברים, למי בעצה נכונה ולמי בעבודה. רבים הם החברים שנעזרו על ידו.

עד יומו האחרון המשיך לטפח את כשרונו כשחקן; הופיע על בימות כמה מהתיאטרונים ולא נשמע לאזהרות קרוביו שהוא מכלה את כוחותיו. הוא לא ויתר והמשיך, עד שהוכרע ונלקח מאתנו, ועודנו במיטב שנותיו.

ש. ה.

הערשל דאַווידאָוויטש

הערשל דאַווידאָוויטש איז געווען איינער פון די ערשטע ציוניסטישע טוער און חשובע געשטאַלטן אין ווילנע. געווען אַ פאַרערער פון דער יידישער קלאַסישער ליטעראַטור; אויף די „עונג־שבת"־אָוונטן אין „אגודת הציונים" האָט ער ליב געהאַט פאַרצולייענען — מיט אַ באַזונדערן חן און טאַלאַנט קאַפּיטלען פון שלום־עליכם, מענדעלע מוכר ספרים, י. ל. פרץ און אַנדערע יידישע שרייבער.

הערשל דאַווידאָוויטש

זייענדיק אַן אויסגעצייכנטער פאַכמאַן, מייסטער פון מאַלעריי־אַרבעטן, דערנערט ער זיך בכבוד פון זיין פּראַצע. הערשל, צוזאַמען מיט זיין פרוי אסתר הדס, האָבן דערמעגלעכט זייערע קינדער אַקאַדעמישע בילדונג.

הערשל דאַווידאָוויטש איז געווען אין גוטע באַציונגען מיט וועמען ער איז געקומען אין קאָנטאַקט. מיט זיין סאָלידער און טאַקטישער האַלטונג האָט ער אַרויסגערופן צו זיך דרך־ארץ. ער האָט פיל געלייסטעט לטובת דער יידישער באַפעלקערונג ביזן טאָג פון אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, סיי אַלס ראַטמאַן אין שטאָט־ראַט, ווי אויך אַלס דאָזאָר אין דער קהילה. אַלס פאָרשטייער פון דער יידישער באַפעלקערונג אין די מלוכהשע און מוניציפּאַלע אַמטן, האָט ער פאַרטיידיקט און געשיצט יידן.

ה. ד. איז געווען יאָרנלאַנג פאַרוואַלטונגס־מיטגליד אין יידישן האַנטווערקער־פאַראיין. ווען ס'איז אַריין אין קראַפט דער נייער צעכן־געזעץ, איז ער געוויילט געוואָרן אַלס דער עלטסטער צעך־מייסטער פון „בוי־צעך פון בלעכער, טישלער און מאַלער".

נאָך דער באַמבאַרדירונג דורך די דייטשן די שטאָט ווילנע אין יאָר 1939, איז ער, צוזאַמען מיט זיינע דריי זין, אַנטלאָפן אין די אָקופּירטע געביטן דורך די רוסן. נאָכן אי־בערפאַל פון די דייטשן אויף דעם רוסישן באַזעצטן געביט, האָבן די נאַציס גלייך דערשאָסן זיינע צוויי זין שמואליק און העניעק. דעם דריטן, טוביה, איז געלונגען זיך אַפּצוראַטע־ווען.

מיט אַ קורצער צייט שפּעטער איז אויך געקומען הערשל דאַווידאָוויטשס טראַגישער סוף. אין יאָר 1942, אין עלטער פון 77 יאָר, איז ער דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַציס.

יהי זכרו ברוך.

משה מענדלעוויטש

משה קורלאַנד

משה (מאָריץ) קורלאַנד איז נישט געווען קיין געבוירע־נער ווילנער, ער איז געקומען קיין ווילנע פון קאַליש אין די יאָרן 15—1914, געוואָרן אַן איידעם פון דער פאַרצוויגטער משפחה שאַיאַ, האָט זיך שנעל אַקלימאַטיזירט, און געוואָרן פּאָפּולער ביי דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט און אויך ביי דער נישט־יידישער. ער האָט זיך אָנגע־שלאָסן אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און געוואָרן איר שליח־ציבור אין די מוניציפּאַלע אַמטן און אינסטיטוציעס.

יאָרנלאַנג איז משה קורלאַנד געווען דער ווירדיקער רעפּרעזענטאַנט, דער טריבון פון דער יידישער באַפעלקע־רונג אַלס ראַטמאַן אין שטאָט־ראַט און אויך אַלס לאַווניק אין מאַגיסטראַט. זיינע פּאָלעמישע רעדעס קעגן אַנטי־יידישע אַרויסטריטן האָבן תמיד אַרויסגערופן אַ גוטן און שטאַרקן איינדרוק און פיל מאָל געהאַט אַ פּאָזיטיווע ווירקונג.

קורלאַנד האָט זיך קיינמאָל נישט באַמיט צו געפעלן די פּוילישע מאַכטהאָבער, פיינט געהאַט חניפה, מה־יפית, און שטאָלץ, מוטיק און ערלעך געקעמפט פאַר די אינטערעסן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

מיטן זיין אייגנאַרטיקן ספּעציפישן הומאָר און באַגרינ־דעטע פאָדערונגען האָט ער אָפטמאָל אויך איבערצייגט די אַנטיסעמיטישע ראַטמענער און מצליח געווען אַרויסצובאַ־קומען סובסידיעס פאַר יידישע שולן און פאַרשידענע אַנדערע אינסטיטוציעס און געזעלשאַפטן.

יידישע פאַלקס־ און אַרבעטס־מענטשן, בעלי־מלאכות און מאַרק־הענדלער האָבן געהאַט אין משה קורלאַנד דעם אמתן פאַרטיידיקער און אַפּוטראָפּוס. אויף יעדן רוף נאָך

הילף, קעגן אַן עוולה, אַ שיקאַנע, האָט קורלאַנד גלייך איני־טערוועניִרט ביי דער מאַכט און באַמיט זיך גוטצומאַכן. פיל מאָל האָט ער איבערגעלאָזט זיין אייגן געשעפט אין מיטן אַ מאַרק־טאָג, כמעט אויף הפקר, און געגאַנגען העלפן יידן.

משה קורלאַנד, וועמענס לעבן איז געווען פאַרבונדן מיטן ווילנער כלל־ישראל, איז צוזאַמען מיט זיין עדה ווילנער יידן אומגעקומען אויף קידוש השם, בעת דער נאַציִשער פאַרניכטונגס־אַקציע פון די יידן אין פּוילן.

משה מענדלעוויטש

יידל שאַיאַ

ווער ס׳געדענקט די לעצטע יאָרן — פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, און ווער ס׳האָט געקענט די ספּעציפישע באַדינגונגען פון יידישן מסחר און די „גוטע" פּרנסות פון יידישן מיטלקלאַס, ווייסט אָפּצושאַצן דעם ווערט פון אַ גמילות חסד, וואָס קומט אין דער צייט און פאַרהיט פון אַ קאַטאַס־טראָפע און צוזאַמענברוך.

ווער ס׳האָט גוט געקענט יידל שאַיאַ, האָט אים געמוזט ליב האָבן! זיין גוטסקייט האָט זיך לייכט געלאָזט באַמערקן און פילן. ער האָט קיין מאָל נישט געלאָזט פאַלן אַן אייגענעם, אַ פריינד, אַ באַקאַנטן, און גערן געטון אַ גמילות־חסד, אַפילו מיט אַ גרעסערער סומע. ווען ער האָט נאָר דערפילט, אָדער באַמערקט ביי אַן אייגענעם אַ נישט־באַקוועמע לאַגע, אַ קריזיס, איז ער שוין געווען גרייט מיט זיין הילף, הגם זיין אייגענער מצב איז אויך נישט געווען אַזוי גלענצנדיק.

ווען ס׳איז געקומען דאָס גרויזאַמע אומגליק, נאָכן באַמבאַרדירן אונדזער שטאָט דורך די נאַציִשע מערדער, אין סעפּטעמבער 1939, האָבן יידן געזוכט צו ראַטעווען זייער לעבן און געלאָפן אויף וועגן, נישט וויסנדיק וווּהין. דער גורל האָט יידל שאַיאַן מיט זיין משפּחה געפירט קיין טשענסטאָכאָוו און זיי האָבן דאָרט געלעבט אין געטאָ.

ס׳איז כדאי צו באַצייכענען אַז יידל שאַיאַ, געפינענדיק זיך אין שרעקלעכע לעבנס־באַדינגונגען פון געטאָ, האָט זיך פון אים אויך נישט אָפּגעטון זיין גוטהאַרציקייט, דערזעענדיק אַ ווילעלונער משפּחה. ווען גאָדל באַראַקס מיט זיין פרוי און קינדער זענען אָנגעקומען קיין טשענסטאָכאָוו, האָט זיך שאַיאַ גלייך גענומען מטפל זיין מיט זייער גורל.

— ביים אויסשטייגן פון צוג אויף דער טשענסטאָכאָווער סטאַציע — דער ציילט גאָדל באַראַקס — „האָב איך דערזען יידל שאַיאַ. אויך ער האָט מיך גלייך דערקענט אַלס ווילענער, און מיך אויפמערקזאַם געמאַכט און געוואָרנט, אַז מיר זענען איינגעשטעלט מיטן לעבן, און געהייסן זיך אויסבאַהאַלטן ביז ער וועט באַווייזן צו ברענגען הילף. לאַנג האָט עס נישט געדויערט און ער איז צוריק געקומען און פאַר אונדז מיטגעבראַכט די גאַלע לאַטע, וואָס אַלע יידן האָבן דאָ געמוזט טראָגן, ווי אויך דערלויבענישן אונדז אַריינצופירן אין געטאָ. די ערשטע הילף, וואָס מיר האָבן באַקומען אין געטאָ איז אויך געווען דורך זיינע באַמיונגען. ער האָט אונדז אויך איינגעאָרדנט ביי אַ משפּחה צום וווינען".

יידל שאַיאַ, אויך זיין איידעלע פרוי באַלבינאַ און טעכטער עדאַ און ניושאַ, זענען אומגעקומען בעת דער דייטשער יידן־אויסראָטונג.

זיינע פריינד וועלן אים תמיד געדענקען מיט גרויס כבוד.

משה מענדלעוויטש

יידל שאַיאַ

יאָסל באַרנשטיין

געבוירן אין יאָר 1896 ביי חסידישע עלטערן, אַ זון פון בער און מירל באַרנשטיין, דער ברודער פון באַוווּסטן משכיל און ציוניסטישער עסקן חיים באַרנשטיין. פון זיין פריער יוגנט האָט יאָסל געהאַט אַ ווילן צו לערנען אַ פאַך און צו זיין אַ פּראָדוקטיווער מענטש. ער האָט געלערנט סטאָלעריי, געוואָרן אַן אַרבעטער און שפּעטער געהאַט אַן אייגענעם מעבל־

וואַרשטאַט, געפירט אַ בכבודיק פאַמיליע־לעבן, צוזאַמען מיט זיין פרוי רבקה (אַ שוועסטער פון יענקל העלפגאָט) און קינדער.

אין די יאָרן 16—1915 איז יאָסל געווען אַ מיטגרינדער און טעטיקער חבר פון „יידישן יוגנט־פאַראיין" און „החלוץ", האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער „פועלי־ציון"־גרופע און גע־וואָרן איינער פון די אָנפירנדיקע עסקנים פון די לינקע „פועלי־ציון" אין וויעלון. מיט חסידישן ברען און גלויבן איז ער געווען איבערגעגעבן און געטריי געדינט דער פאַרטיי.

בעת די אויסזידלונגען און „אַקציעס" דורך די דייטשע מערדער זענען פון אים אַוועקגעריסן געוואָרן אויף אייביק זיין פרוי און קינדער.

יאָסל איז פאַרשיקט געוואָרן אין לאָדזשער געטאָ. דער גורל זיינער איז געווען צו אַרבעטן ביים סאָרטירן מלבושים, שיך, קליידער, וואָס די נאַצישע מערדער האָבן צוגענומען ביי די טראַנספאָרטירטע אין די גאַז־קאַמערן. בעת דער אַרבעט האָט ער פלוצלינג דערקענט זיין קינדס אַ מענטעלע און דערצו נאָך געפונען אין טאַש דעם קינדס פאָטאָגראַפיע. דער דאָזי־קער פאַל האָט אים אינגאַנצן דערשיטערט. פון דעם מאָ־מענט אָן איז ער אַריינגעפאַלן אין יאוש און געזאָגט אַז ער קען נישט און וויל נישט מער לעבן.

יאָסל איז קראַנק און אָפּגעשוואַכט געוואָרן, געצאַנקט און אויסגעגאַנגען ווי אַ ליכט.

ער האָט אויסגעהויכט זיין נשמה אין יאָר 1942.

משה מענדלעוויטש

יצחק אנקלביץ ז"ל

יצחק נולד בשנת 1901 בוילון, בביתו של הסוחר והיוזם התעשייתי, ר' משה פייבל ואשתו שרה אנקלביץ ז"ל.

בעודו צעיר הוכיח נטיה מיוחדת לעבודה פיזית ומעשית ומעל לכל, תשוקה עזה לעבודת האדמה. כדי להגשים את שאיפתו, נתקבל כחבר ב„החלוץ הכללי", שאורגן והתקיים על ידי ה„יוגנט פאַראיין" — „צעירי ציון" בוילון. התמסר לעבודה בכל להט נעוריו והסתגל במהרה לעבודות השדה.

כאשר נעשתה פולין עצמאית, והוא אז נער בן שבע־עשרה, עבר יחד עם חברים אחדים לגרמניה במטרה לעלות במשך הזמן לארץ ישראל. תחנתם הראשונה בגרמניה היתה בעיר ברסלוי. מאות צעירים מיהודי פולין וגליציה הגיעו לעיר הזאת ונבלעו מיד בזרם החיים השוקקים והתוססים שלה.

יצחק לא נסחף בזרם, והתווה לעצמו דרך חלוצית משלו. הוא פנה להסתדרות הציונית במקום וביקש מהם לסדר אותו בעבודה חקלאית במשק או חוה מחוץ לעיר. מצאו עבורו מקום עבודה במשק פרחים וצמחי־נוי אצל איכר גרמני באחד הכפרים שבסביבה. מיותר לציין שתנאי העבודה לא היו מן המזהירים, בהיותו שוליה וגם יהודי... הוא שבע מרורים ועלבונות מידי העובדים הגויים, אשר הארס הנאצי התחיל כבר לפעפע בקרבם. יצחק בלע הכל מבלי להגיב. עבד כראוי וכיאה, הקפיד לא להזניח דבר ולא לחרוג משום פרט בהוראות העבודה. הוא התחיל להתמצא בכל, ומנהלי המשק הכירו בו כעובד אחראי ואט אט שפרו את יחסם אליו. יצחק לא נתן יותר את לחיו למורטים, אלא ענה מנה אחת אפיים...

בשנת 1921 יצא עם קבוצת צעירים בעלי הכשרה מגרמניה, בדרכם ארצה. הם התעכבו חדשים אחדים באוסטריה, עקב התפרעויות הדמים שהיו אז ביפו והסביבה, ורק בסוף השנה הגיעו לארץ.

מיד עם בואו לתל אביב מצא יצחק מקום עבודה: — בשטח ריק ברחוב השחר, פינת רחוב אחד העם, ניסה מישהו לגדל פרחים, וכנראה שלא היה מומחה גדול במקצוע, ושמח מאד על מומחיותו של יצחק.

לא עבר זמן רב והמשתלה נמסרה כולה ליצחק. הוא הרחיב אותה, התחיל לגדל בה שיחי ורדים ושיחי נוי שונים וכן מיני פרחים רבים. להוריו כתב שיש אצלו מקום עבודה לכל המשפחה. בעקבות מכתבו עלה ארצה אחיו מאיר יבלח"א. כעבור שנה בא האח יהודה, ואחרי־כן גיסו, כותב השורות האלה, עם אשתו וילדתם. יחדיו טיפחו את משק הפרח העברי, הראשון בארץ, המתקיים עד היום.

יצחק רכש לעצמו שטח אדמה בבני־ברק, מיד עם היווסדה והקים שם בית בן כמה חדרים בכך איפשר לקרובי משפחה ולבני וילון אחדים להתארגן לסדור ראשון בבואם ארצה. הוא עזר לעולים הן בדיור והן בפרנסה, באפשרו להם להקים לול עופות, חנות, או שהעסיק את העולה החדש בעבודה אצלו וכדומה. בבית זה התגורר עם משפחתו עד ימיו האחרונים.

יצחק היה חבר „הגנה" מסור, וביתו שימש מיפגש לאנשי הביטחון בכל עת. באחת הפעולות המכריעות של מגיני המולדת, בראשית מלחמת הקוממיות, שיכל את בנו היקר, רב הפעולות והמעש, הסגן אריאל ז"ל. הכאב הזה קינן בלבו תדיר, ועד יומו האחרון לא ידע נוחם.

בחודש כסלו שנת תשכ"ח, בעודו באמצע עבודתו במשק הפרחים, חש פתאום ברע. העבירוהו לביתו. הרופא שבדק אותו מצא שמצבו די חמור, וציוה להעבירו מיד לבית־חולים. יצחק שכב בביה"ח „תל השומר" תשעה חדשים, נותח פעמיים,

וכל הזמן סבל יסורים וכאבים קשים. יותר לא חזר לאיתנו. וביום כ״ב אלול תשכ״ח הוציא את נשמתו.

אם הציונות הפכה יהודים סוחרים לעובדי אדמה — אזי עבודת האדמה של יצחק הפכה יהודים רבים — לציונים טובים.

תנצב״ה. **יצחק לחמן**

אריה ענני ז״ל (ליב כמורא)

נולד בשנת 1897 בוילון. קיבל חנוך יהודי מסורתי והיה איש עבודה ועמל עוד משחר נעוריו. נמנה בין ראשוני „הצופים" בעיר, לאחר מכן פעיל ב„יוגנט־פאראיין" וכמו כן היה גם בין מיסדי „החלוץ" בעיר ומפעיליו.

בשנת 1919 היגר ליב כמורא לגרמניה. היה שם חבר במפלגת ס. ד. „פועלי ציון" ועזר לייסד את סניף „החלוץ" בברסלאו, ביחד עם עוד צעירים וילונאים, כגון: אברהם ישכר בירנבוים, י. מנדלביץ ושמואל יוסקוביץ ז״ל. שם נשא לאשה את חברתו מנוער חנה מינדל (בת הרשל לבקוביץ מוילון). ברם מטרת חייו היתה ארץ ישראל, ובשנת 1932 עזב את גרמניה. לאחר שהיית ביניים בצרפת, הצליח לקבל סרטיפיקט ולעלות, יחד עם אשתו ובניו לארץ ישראל.

משפחתו התיישבה בני־ברק וכאן זכה סוף סוף להגשים חלום חייו. הקים, יחד עם אשתו חנה מינדל ז״ל, משק חקלאי קטן, עיבד וקיים אותו והתפרנס ממנו בכבוד.

ביתו היה פתוח תמיד לכל, לידידים ומכרים ותמיד היה מוכן לעזור לזולת. בניו, כלותיו ונכדיו נמצאים כולם בארץ.

באותו זמן היה פעיל ב„הגנה", עזר ב„רכש" ובהסתרת נשק. נמנה עד יומו האחרון בין המיסדים והפעילים של „מכבי אש" המתנדבים ובהג״א בבני־ברק.

אריה ענני ז״ל היה חבר פעיל ומסור בועד אירגון יוצאי וילון, השתתף בכל הפעולות של האירגון. שאף ופעל שספר היזכור לזכר קדושי וילון, יופיע, אולם למרבה הצער לא זכה לראותו בחייו.

לאחו' מחלה קשה נפטר ביום י״ט אדר תשכ״ו, 13 במרץ 1966.

יהי זכרו ברוך. **משה מנדלביץ'**

„החלוץ" בברסלאו בשנת 1923 ביניהם ארבעה וילונאים: ליב כמורא, שמואל יוסקוביץ, יששכר בירנבום וישראל מנדלביץ
דער „החלוץ" אין ברעסלוי, אין יאָר 1923, צווישן זיי 4 ווילנער חלוצים

יצחק (איטשע) כוואַט

געבוירן אין יאָר 1867, אָן אַלזייטיק, באַגאַבטער מענטש, מיט מוזיקאַלישע קענטעניש און אַ באַזונדערער ליבשאַפט

יצחק כוואַט

צו דער יידישער יוגנט און אירע באַדערפעניש; אַ ליבהאָבער פון ספאָרט, אויך פון די ערשטע פיאָנערן פון ציוניסטישן גע־דאַנק אין ווילון, נאָך אין די יאָרן 1905—6. כוואַט האָט פיל צייט פון זיין לעבן מקדיש געווען פאַר פאַרשידענע געזעל־שאַפטלעכע אַרבעטן.

ער איז געווען דער מיטגרינדער פון ערשטן יידישן טורן־ און ספאָרט־פאַראיין אין ווילון, אין יאָר 1915; ער איז געווען אַ פריינט פון „יידישן יוגנט־פאַראיין" און אַ גע־וויסע צייט זיין פאַרזיצער. אין די שפּעטערע יאָרן, אויך געווען טעטיק אין ספאָרט־פאַראיין „מכבי".

כוואַט האָט איבערגעגעבן זיך מיט לייב און לעבן, ביים אָרגאַניזירן דעם יידישן בלאָז־אָרקעסטער ביים „מכבי" אין ווילון. די דערפאָלגן אויף די עפנטלעכע קאָנצערטן, פאַר־שידענע פאַרוויילונגען און פייערונגען. אויך די מוזיקאַלישע דערגרייכונגען פון אָרקעסטער, איז געווען זיין שטאָלץ און פרייד. כוואַט איז אויך געווען דער לערער און דיריגענט. — דאָס אַלץ האָט ער געטאָן שלא על מנת לקבל פרס.

דער מקור פאַרן קיום אין פרנסה איז געווען זיין פאַך: זייגערמאַכער און פון זיין געשעפט אויפן אַלטן מאַרק. ער איז אויך געווען פאַרבונדן מיטן „יידישן האַנטווערקער־פאַר־איין" און געפונען נאָך צייט צו זיין טעטיק לטובת זיינע פריינט, די בעלי־מלאכות.

אַ דאַנק די באַמיונגען פון זיין זון משה, וועלכער געפינט זיך אין ישראל זינט יאָר 1922, האָט יצחק כוואַט זוכה געווען עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1931. מיט אַ יאָר שפּעטער זענען אויך געקומען זיין פרוי און טאָכטער. פאַרן עולה זיין קיין ארץ־ישראל, האָט כוואַט באַקומען אַ מתנה צום אייביקן אָנדענק, — אַ „דיריגענטן־שטעקעלע" (אויסגע־

תזמורת אגודת הספורט היהודית „מכבי"

אָרקעסטער פון יידישן טורן־פאַראיין „מכבי" מאַרשירן מיט מוזיק אויפן אַלטן מאַרק

קריצט די דאַטע (11.4.1931) פון זיינע חברים, פריינט און תלמידים פון ווילנער בלאָז־אָרקעסטער.

כוואַט האָט זיינע לעצטע יאָרן, געלעבט צופרידן, וואָס ער האָט זוכה געווען, צוזאַמען צו זיין מיט זיין פרוי און קינדער אין א״י און אויך נאָך מיט די זכרונות פון דער פאַר־גאַנגענהייט...

אין יאָר 1937 איז ער געשטאָרבן אין עלטער פון 70 יאָר און געקומען צו קבורה אין נחלת יצחק.

כבוד זיין אָנדענק.

משה מענדלעוויטש

לייבוש אונגער

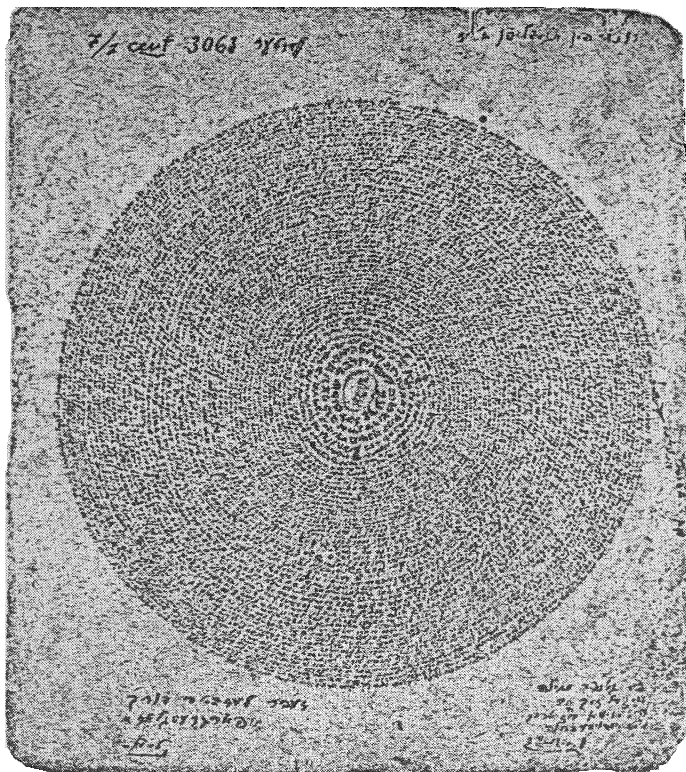
לייביש, דער זון פון אהרון אונגער, געבוירן 1906 און דערצויגן אין ווילון, געלערנט אין חדר איז געווען טאַלאַנט־פול צו פאַרשידענע האַנטאַרבעטן, דערנאָך געאַרבעט אַלס

לייבוש אונגער

סטאָליער; די לעצטע יאָרן פאַרן חורבן פון פוילישן יידנטום האָט ער געוווינט אין לאָדזש.

לייביש האָט געהאַט אַ באַזונדערן טאַלאַנט צו מיניאַטור־קונסטשריפט. ער האָט אָנגעשריבן דעם גאַנצן טעקסט פון דער פוילישע קאָנסטיטוציע פון 3טן מאַי אין דער גרויס פון

„מגילת־אסתר" יצירתו של לייבוש אונגר

„מגילת־אסתר" קליין קונסט שריפט פון לייבוש אונגער

אַ פּאָסט־קאַרטל, און עס געשיקט אַלס מתנה פאַר דער פּוי־לישער רעגירונג, און האָט באַקומען דערפאַר אַן אויסצייכע־נונג־מעדאַל פון מאַרשאַל יוזעף פּילסודסקי.

לייבישס ברודער, משה, האָט אונדז אינפאָרמירט, אַז אין העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים געפינען זיך די מגי־לות אסתר, רות, קהלת, איכה און שיר השירים. יעדע מגילה באַזונדער אין קליינקונסטשריפט געשריבן אויף דער גרייס פון אַ פּאָסטקאַרטל, וואָס לייביש אונגער האָט בשעתו צוגע־שיקט אין ירושלימער אוניווערסיטעט אַלס מתנה.

אויף אַן אינטערנאַציאָנאַלן קאָנקורס פון קונסטשריפט, וואָס איז פאָרגעקומען אין פוילן אין יאָר 1925, האָט ער באַקומען די מייסטערשאַפט.

לייביש האָט מיטגעמאַכט דאָס גרויזאַמע היטלער־גיהנום און אויסגעהויכט זיין נשמה אין לאָדזשער געטאָ אין יאָר 1942.

מ. מ.

ר׳ מרדכי בן־שלום (פרידנזון)

ר׳ מרדכי בן־שלום נולד בוילון בשנת 1881. היה ממניחי היסוד של הסתדרות המזרחי בוילון ויושב הראש הראשון שלה. ר׳ מרדכי היה מארגן ונואם בכשרון רב.

ר׳ מרדכי בן־שלום

במשך תקופה מסויימת התגורר בזדונסקה וולה. גם שם היה פעיל ועמד בראש הסתדרות המזרחי.

אתגר חייו היה לעלות לארץ ישראל ולהשתקע בה. בניו עלו ארצה בשנות העשרים. בשנת 1925 חיסל את כל עסקיו עלה ארצה ונקלט בה. הוא התקיים בארץ מיגיעת כפיו ועזר לבניו במשתלה ובגננות.

בשעות הפנאי עסק בעבודה ציבורית והצטרף למפלגת החרדים. בשנת 1926 נבחר כנציגם במועצת עירית תל־אביב וכהן בה עד 1929. בשנים האחרונות עסק בעיסקיו הפרטיים.

ר׳ מרדכי נפטר בארץ ערב סוכות תש״ה (1945).

ת. נ. צ. ב. ה. י. ב.

ר׳ הערשל עקשטיין

מיין פאָטער הערשל עקשטיין איז געבוירן געוואָרן אין דזיאַלאָשין און חתונה־געהאַט אין ויעלון, ווו ער האָט גע־וווינט ביז דעם אומקום פון דער דאָרטיקער ידישער קהילה. געווען אַ מלמד און שווער פאַרדינט אויף פּרנסה. כ׳געדענק, אַז אַמאָל, זייענדיק קראַנק ,האָט ער, ליגנדיק אין בעט, ממשיך געווען זיין לערנען מיט די תלמידים און אויך דעם נאָכוווקס פון זיינע תלמידים ביז זייערע אייניקלעך.

נאָכדעם ווי מיין פאָטער האָט אַוועקגעלייגט דאָס מלמ־דות, האָט ער זיך מיט מסירות־נפש געווידמעט דעם „לינת־הצדק״. ער איז דאָרט געווען דער „רופא״, „אַפּטייקער״, איינקאַ־סענט, מבקר — אַלץ צוזאַמען. ער פלעגט גיין צו קראַנקע אויך שפּעט ביי נאַכט אין די גרעסטע פרעסט און זיך קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט צו העלפן קראַנקע. קנאַפּ איז געווען זיין עולם־הזה, אָבער דערפאַר גרויס זיין באַגאַזש אויף עולם־הבא...

נישט געקוקט אויף זיין שווער לעבן, איז ער תמיד גע־ווען גרייט צו העלפן נויטבאַדערפטיקע. אין זיין שלעכטן מצב האָט ער דאָך חתונה־געמאַכט זיינע זעקס טעכטער, פון וועלכע נאָר איך אַליין בין לעבנגעבליבן, נאָכן אומקום פון מיין גאַנצער משפחה.

כבוד זיין אָנדענק.

פּערל עקשטיין־קאָפּלאָוויטש

הערש לייב שימאַנאָוויטש

אַלזייטיק און קאָלירפול איז געווען דאָס געשטאַלט פון הערש לייב שימאַנאָוויטש. זייענדיק אַ זון פון אַ פּשוטער משפּחה, דורכגעדרונגען מיט רעליגיעזן גייסט און מיט אַ טיפער פאַרשטענדעניש פאַר די נויטן פון דעם אָרעמען און אַרבעטנדיקן מענטש, האָט ער גלייך פון זיינע יינגסטע יאָרן אָנגעהויבן אַ געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט.

צוריקקומענדיק פון ניו־יאָרק, ווו ער האָט פאַרבראַכט עטלעכע יאָר, איז ער געווען צווישן די מיטבויער פון האַנט־ווערקער־פאַרבאַנד און איז דאָרט אַלס זייער פאַרשטייער געבליבן טעטיק ביז דער לעצטער מינוט. ער איז אויס־געוויילט געוואָרן אַלס ראַטמאַן אין שטאָט־ראַט און מיטגליד פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג.

אין דער זעלבער צייט האָט ער פאַרטיידיקט די אינטע־רעסן פון ידישן קליינהענדלער אין דער שאַצונגס־קאָמיסיע ביי דעם וויעלונער שטייער־אַמט „איזבאַ סקאַרבאָוואַ״. ער האָט אויך נישט פאַרגעסן אין די ליידן פון קראַנקע מענטשן און זיך מקריב געווען פאַרן „לינת הצדק״ און זיין לאַבאָראַ־טאָריע, וועמענס קאַסירער ער איז פאַרבליבן ביז צום מלחמה־אויסברוך. אין די קאַלטע ווינטער־טעג האָט מען אים געקענט טרעפן שטיין מיט פאַרפרוירענע פיס, פאַרטיילנדיק קוילן און קאַרטאָפל פאַר די נויטבאַדערפטיקע יידן פון דער שטאָט. אַלס מיטגליד פון דער חברה קדישא האָט ער דער־פילט זיין מענטשלעכע פליכט, ביי די אָפּשטאַרבנדיקע ביז צום לעצטן מאָמענט פון זייער לעבן. דעם דינסט אין דער חברה קדישא האָט ער געהאַלטן ווי זיין גרעסטע זכיה.

יאָרנלאַנג איז הערש לייב אויך געווען גבאי פון שטאָ־טישן בית־מדרש.

פון זיינע פריסטע יאָרן, האָט דער ציוניסטישער איעאַל זיך טיף איינגעבאַקן אין זיין האַרצן. ער האָט געהאָפט צו קומען אין דעם הייליקן לאַנד. און דער חלום איז פאַרווירק־לעכט געוואָרן. נאָך דער מלחמה, נאָך לאַנגע וואַנדערונגען, איז ער געקומען קיין ישראל און זיך באַזעצט אין ירושלים.

דאָ האָט ער אויפסניי (טראָץ זיין עלטער און שוואכן געזונט־צושטאַנד) פאַרגעזעצט זיין אַלטן וועג. אויך דאָ האָט ער געגרינדעט אַ בית־מדרש, געזאָרגט פאַר אַ רב און ביז זיין לעצטן לעבנס־טאָג געבליבן געטריי דעם וועג פון אַ פאָלקס־מענטש.

דאָס קבר פון הערש־לייב שימאַנאָוויטש ז״ל געפינט זיך אויפן הר המנוחות אין ירושלים.

אין די ווערטער פון הספד האָט דער רב צוו. אַנד. גע־זאָגט: הערש־לייב ז״ל איז געגאַנגען בדרך כל אדם: ער האָט פאַרדינט דעם העכסטן טיטל „אדם״.

דער מענטש פון פאָלק, וועלכער האָט פאַרטיידיקט די אינטערעסן פון „עמך״ האָט עס כשר פאַרדינט.

כבוד זיין אַנדענק!

יואל קאניארסקי

הרבנית שושנה (ראלה) מקובסקי

הרבנית שושנה (ראלה) מקובסקי, אשת הרב צבי מקובסקי ובתו של ר׳ נחמן שיביץ ז״ל מוילון, שייכת למושג „אשת חיל״. מעטות הנשים שיכלו לבצע את אשר השכילה לעשות — להבקיע חומת ברזל של שנאה והרג בין המחנות שלחמו במלחמת העולם הראשונה ולצאת מוילון, שטח הכיבוש הגרמני בשנת 1916, ולהגיע לרוסיה לבעלה וארבעת ילדיהם הקטנים עמה.

תקצר היריעה מלתאר ולפרט העזרה שהביאה לבעלה ולמשפחתה בעתות רעב, רדיפות ונדודים, שעברו על המש־פחה שברוסיה היבסקית, עד שהסתדר אבא במקום קבוע (במשרת רב קהילה). עזרה להתפרנס בכבוד ולאפשר לכל הילדים השכלה גבוהה.

הבן היחיד ושתי בנות, על בני משפחותיהם, נרצחו על ידי הצוררים הנאצים. הבת השלישית רבנה הצליחה לעלות ארצה.

הרבנית מקובסקי נפטרה בשנת 1968 בתל־אביב.

תנצב״ה.

בתה **בינה לוין**

ר׳ עוזר אוברבאום ז״ל

נוסף להיותו **אחד מחתניו הדגולים של ר׳ לייב דער גולדשמיט**, הלך שמו לפניו גם בזכות עצמו. נולד בלודז׳ לר׳ ישראל־אהרון אוברבאום, אחד מחשובי חסידי אלכסנדר. עוזר היה נכדו של ר׳ לוי כהן, ונינו של ר׳ משה נחמיה רוסק, רבה של דווארט, מגדולי חסידי פשיסחה וחברו של הרבי מקוצק זצ״ל. התעשיין המפורסם אשר כהן, בעל „ווידז־בסקה־מנפקטורה״ בלודז׳, היה דודו של עוזר — אח לאמו.

עוזר אוברבאום היה תלמיד חכם. למד בצעירתו אצל דודו, הגאון ר׳ שמחה אוברבאום, פאר חסידי אלכסנדר. היה כל ימיו נעים הליכות, מסביר פנים לכל איש, מחונן בלב טוב. תרם את חלקו למפעלים ציבוריים רבים בחן רב. היה ראש וראשון לכל דבר שבקדושה. קולו היה ערב, ובין חסידי אלכסנדר היה מוחזק כאחד מבעלי התפילה הטובים ביותר.

הוא, אשתו, שני בניו ושלושת בנותיו — כולם ניספו בידי הצורר. הי״ד.

יהושע אייבשיץ

שמריל ארונוביץ

הכרתיו בחוג הרעיוני של התנועה שלנו, „ארץ ישראל העובדת״. למרות לימודיו בבית הספר לרבנות (היה מוסמך לרבנות) „תחכמוני״, היה שמריל ער לכל הבעיות שהיו מנסרות בעולמנו.

וילון היתה עיירה תרבותית, ותנאי החיים דאז עודדו את שאיפתם של בני הנוער שלנו ללמוד ולדעת. בנסיבות האלה היתה תנועת ארץ ישראל העובדת מקור התפתחות רוחנית לנוער בימים ההם. בתנועה קיבלו חינוך ותודעה לאומית־סוציאליסטית תוך זיקה לפרודוקטיביזציה של העם היהודי, אשר לכשיגיע לארצו ולנחלתו, ייהפך לעם עובד, שבניו ישתייכו לטיפוס אנושי חדש.

לחוגים אלה בא שמריל ארונוביץ לבקר בתמידות, ולקח חלק ער בשיחות ובוויכוחים שנועדו לברר בעיות סוציאליס־טיות, לאומיות ואנושיות. באינטליגנציה שלו, בידע שלו, עזר לא מעט לחוג בשיפור רמתו, שהיתה בלאו הכי די גבוהה.

בשיחות פרטיות שניהלנו גילה התמצאות בכל מיני בעיות שנגענו בהן, הן ספרותיות והן רוחניות.

ראוי לציינו כאיש שיחה מצויין, ונוסף לזה היה צנוע ואף פעם לא הוכיח את עליונותו כבוגר „תחכמוני״.

יהי זכרו ברוך.

מאיר מייזלר

פנחס ברום

פנחס ברום נולד ב־1909 בלודז׳, העיר בה גרו הוריו ועסקו במסחר.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה — משפחתו, ההורים ואתם שמונת הילדים אשר המבוגרת בהם היתה בת 16 והצעירה בת שנתיים. חזרו לעיר מולדתו של אביהם — וילון — העיר אשר בה גרו וחיו הוריו של זאב (וואווע) עם כמה מבניו ובנותיו.

חזרו כפליטי מלחמה, ללא רכוש, ועברה על פנחס בצעירותו ילדות קשה בשנות המלחמה, כשמשפחתו נאבקת בקשיי פרנסה ודוחק גדול. פנחס היה רק בן חמש שנים. את שנות המלחמה עבר בלימוד בחדר כתלמיד טוב.

בחצר מגוריה של משפחתו, מקום בו גרו גם דודיו, היה בית וחצר גדולה. חיו שם כעשרים משפחות מרובות ילדים.

עם גמר לימודיו בחדר התחיל פנחס לעבוד בבית אריגה של כמה נולי־יד, אשר נמצאו באותה חצר. תחילה עבד כמכין סלילי החוטים לאורגים, ותוך כדי עבודה זו למד להיות אורג על נול־יד ורכש לעצמו את מקצוע האריגה.

כעבור מספר שנים של עבודה באריגה נסע ללודז׳, עיר המרכז במקצוע זה ועבד באריגה. בלודז׳ התקרב פנחס לבעיות המקצוע, לחבריו למקצוע והתקשר לחברים. היה זה נוער אשר השתייך לפרייהייט־פוע״צ, והוא צעד אתם את צעדיו הראשונים בתנועה.

בלודז׳ עבד מספר שנים וחזר לוילון — להוריו ולחבריו מילדות — כאדם שיש לו מטרה ושאיפה להשתתף בפעילות התנועה.

בוילון היו אלו השנים של חידוש תנועת פוע״צ וסניף הנוער שלה, פרייהייט. פנחס מצא בעיר ניצנים ראשונים של נוער — וקבוצת חברים ותיקה שבמרכזה עמדו משה מנדל־ביץ׳, האחים מרכוס, הרשליקוביץ׳ ואחרים. השקיע את עצמו ופעל רבות למען קרב אדם לאדם בתוך הקבוצה הזו, ולגשר בין החברים היותר מבוגרים לבין הנוער, למען למצוא ולתת ביטוי אירגוני לתנועתו שאליה היה קשור בכל נימי נפשו. במסירות נפש — משקיע כל שעה פנויה בתנועה, בועדות ובפעולות משותפות עם יתר התנועות בעיר כגון: הסניף לקק״ל, הליגה למען א״י העובדת ועוד.

גילה פעילות רבה בסניף בין חבריו, ולמרות עבודתו הקשה בטחנת הקמח — מצא כח, זמן ומרץ לתנועה. בעזרתו הפעילה קם סניף למופת, הפעיל בכל השטחים של פוע״צ צ. ס. ופרייהייט וכן סניף החלוץ וליגה למען א״י העובדת. שותף מלא להישגי הסניף בחינוך נוער בפעולה למען א״י בבחירות לקונגרס הציוני, ומלוה בשמחה ובסיפוק גדול חברים למקומות ההכשרה ולעלותם ארצה.

מלחמת העולם השניה מוצאת אותו בעיירה פביניץ בסביבת לודז׳, לשם העתיק את מגוריו עם משפחתו עם פרוץ המלחמה. נודד מזרחה עם הזרם הגדול של המוני יהודים הבורחים מצבאות היטלר המאיימים עליהם, ומוצא את עצמו בשטח שלטון הרוסים.

עם תום המלחמה חוזר לפולין לחיפוש משפחתו וקרוביו. מוצא את עיירתו וילון הרוסה וריקה מיהודים; העיר אשר בה חיו קרוב לשמונת אלפים יהודים. כמוהו חוזרים אליה בודדים שנדדו במזרח — אבל בעיר אין יהודים.

כיתר ניצולי השואה, ספוג האסון הגדול שקרה לאחיו יהודי פולין, נפגש עם אודים ניצולים, נרתם לאירגונם ולעזרתם. עובר לאחר נדודים לריכוז של ניצולים בעיר ולבז׳יך בשלזיה העוברת לשטח פולין. בה מתרכזים יהודים חוזרים. מתעודד לפעולה חדשה, קושר קשרים עם חברים מהתנועה — פוע״צ צ. ס. פעיל, מארגן את שארית הפליטה בסניפים ובמרכז המפלגה. קשור לארץ ולשליחים המגיעים לפולין. מציל כל נפש שניתן להציל, מטפל בו ודואג לעלייתו. נפגש עם אחיו ואחותו שחזרו גם הם מרוסיה ולבסוף עולה גם הוא עם משפחתו — אשתו ושני בניו.

בהגיעו לארץ עובר כל הלבטים של עולה חדש ובלבו הדאגה במה להתחיל. מנסה את מזלו במקצוע האריגה, אולם זה לא נמשך זמן רב והוא נקרא לעזור לארגן, לטפל ולהקים את הריכוז של קליטת עולים במקום ישובו החדש — גני תקוה שע״י פתח־תקוה. רובם עולי מעברות מארצות שונות וחלקם הגדול מארצות המזרח. עובר לגור בצריף בו גרה משפחתו עד היום.

עובד בסניף של קופת חולים המקומית. אולם הוא איננו רק איש העבודה בקופת חולים, המקום הרגיל לקבלת אנשים ולטיפול בהם בעת מחלתם וכאבם. שטח פעילותו הרבה יותר

רחב. פעיל בסניף המפלגה, מפא״י דאז, במועצה המקומית של גני תקוה ובמועצת הפועלים בפתח תקוה כנציג המקום. פעל גם בכל שטחי הפעולה הציבורית, בכל מקום שצריך לעזור ובעיקר לעולה חדש, לכל איש ואיש בגני תקוה בבעיותיו, בעבודתו בפרנסתו, בחינוך ילדיו ובכל בעיה אישית. מוסר את כל זמנו ומרצו — אף על חשבון משפחתו וחינוך בניו. אהוד ומקובל על כל תושבי המקום ומכריו הנפגשים אתו בשטחים הרבים של טיפולו. תושבי המקום רואים בו אדם, שליח, המטפל בהם ודואג לפתרון בעיותיהם.

זכור לי היום המחריד בו ניספה בתאונת דרכים קטלנית קרוב לביתו. נסע עם אשתו לקניות לשבת, השאיר אותה לקניות ונסע למלא דלק לאופנוע שלו — וכאן נפגע והוא רק בגיל 57. השאיר את אשתו גניה ושני בניו. התייתם המקום. תושבי גני תקוה באלפיהם ליווהו בבכי בדרכו האחרונה.

תהא רשימה זו תרומה צנועה לקרוב, חבר, איש מסור שעשה את מלאכתו באמנות.

אברהם ברום (שפיים)

יעקב זנדשטיין (דער געלער יענקל)

אמנם לא הכרתיו היטב, אך רבות שמעתי עליו.

אכן דמות נפלאה ויוצאת דופן כאחד טמונה באישיותו של ר׳ יעקב זנדשטיין. לכאורה אדם נעים הליכות, פשוט וטרוד בעניניו הוא כיתר היהודים. במציאות היה אדם אחר לחלוטין.

יעקב זנדשטיין היה מטופל במשפחה מרובת ילדים, התפרנס בדוחק, אך קשייו הפרטיים לא עמדו לו כאבן נגף לפעליו הציבוריים. פעליו היו רבים ורב־גוניים. כמעט ולא קרה, שסעד יחד עם בני משפחתו את ארוחותיו — לא בשבתות ולא במועדים. אתגר חייו היה אך ורק דאגה ליהודים מעוטי היכולת ולאסירים היהודים בכלא. ר׳ יעקב זנדשטיין היה פעיל במוסדות רבים בעיר כגון: חברת מלביש ערומים, הכנסת כלה, לינת הצדק, חברת האָלץ, חברה קדישא, ועוד ועוד. הוא היה אוסף בקביעות לחם ומצרכי מזון אחרים עבור היהודים העניים בעיר. ר׳ יעקב זנדשטיין ור׳ יעקב איצקוביץ (נפטר בארץ) החזיקו ברשיון קבע לכניסה לבית הסוהר. הם דאגו לאספקת אוכל כשר לאסירים היהודיים, לעריכת תפילות ולתקיעת שופר בימים הנוראים עבורם.

המעשה הבא ראוי לציון מיוחד: ר׳ חנוך (העניך) סרברניק, מורה ההוראה של וילון, נפטר בקרקוב וארונו הובא לוילון. הוא נקבר עם הארגז בהתאם לחוקי פולין — שלא לפי דיני ישראל. הקבר היה זמן מה תחת שמירת המשטרה מחשש שמא תוצא הגופה מהארגז. כשנרגעו הרוחות הלכו ר׳ יעקב זנדשטיין, ר׳ ראובן הרשברג, ר׳ אברהם רוגובסקי ועוד חברים בחברה קדישא, הסתכנו בפלילים, פתחו את הקבר בלילה, הוציאו את הגופה למטרת טהרה והביאו את ר׳ חנוך (העניך) סרברניק לקבורה לפי דיני ישראל.

יהי זכרו ברוך!

אריה (משה לייב) זלקוביץ

כתריאל סוסק

לפני ארבעים־חמישים שנה היתה נטיה בין הצעירים היהודיים ללמוד מקצועות פרודוקטיביים. בשטח זה לא פיגרו הצעירים היהודים מהלא־יהודים בכל המקצועות, ובהרבה מקרים עלו עליהם. אולי בשל התפיסה והמרץ היהודיים.

כתריאל סוסק, כשכבר היה נשוי והיו ריחיים על צוארו לפרנס משפחה, החליט ללמוד את מקצוע החשמלאות. על־ידי פרוטקציה של הלווניקים היהודיים התקבל לתחנת הכח של עירנו בתור שוליה ועד מהרה למד את המקצוע, טיפס בסולם הדרגות ותוך זמן קצר הוא היה לעוזרו של המהנדס הראשי. כתריאל היה אהוב אפילו על האנטישמיים, שלא הכריחו אותו לחלל את השבת; אדרבא, אם יצא תורו להיות תורן בשבת, החליפו אותו.

לאחד מהלווניקים בשם סוליקובסקי היה בית־מלון וקפה, שבו היו מתאספים הגויים ומשחקים. פעם כשישבו באמצע המשחקים כבה החשמל. באו בעלי המקצוע של תחנת הכוח ובדקו ועמלו זמן רב, ולא מצאו את הקילקול. במקרה נוכח גם המהנדס הראשי. בעל המלון שלח לקרוא לסוסק שיבוא. לא היה זה תורו אך בכל זאת הוא בא. מוריץ קורלאנד, שהיה אז בין המשחקים, אמר לסוסק: תשתדל להראות „להם״. ותוך עשרה רגעים היה אור. הרימו את כתריאל על הידים בקריאות: „יחי סוסק״!

כשהיה כתריאל בן עשר, נערכה בחינה לתלמידים בחדר „יסודי־התורה״ בוילון. כתריאל ידע בעל־פה פרק שלם, והיה לפלא בין הלומדים ששמעו אותו. לפני שנים אחדות פגשתי את הרב זלמן יאנקלביץ ז״ל (ציר הכנסת של אגודת ישראל), שהיה בשעתו מנהל חדר „יסודי־התורה״ בוילון. הוא הזכיר את כתריאל סוסק ואמר לי שהוא זוכר אותו תמיד בשל אותה בחינה. „כתריאל אמר אז את הפרק כמו תלמיד חכם גדול בהבנה מלאה״, אמר לי.

כתריאל רצה לעלות ארצה וביקש מאתנו לעזור לו, אבל הדבר לא היה קל אז, ובין כה־וכה עלה הכורת.

יהי זכרו ברוך.

יחיאל גלברד

קווים לזכרם של קרולה ודוד שעיה ז"ל

„בחייהם ובמותם לא נפרדו" — ניתן לומר על קרולה ובנה דוד שעיה, אשר אבדנם הותיר צער עמוק בלב רבים.

קרולה שעיה — בת הערשל ואסתר הדס דוידוביץ ואשתו של יעקב שעיה, נולדה בשנת 1898 בוילון. קבלה חינוך תיכוני ואף השיגה תעודת בגרות. היא ינקה מבית הוריה תרבות, השכלה ועסקנות ועסקה בענייני צבור מצעירותה ועד סוף ימי חייה.

ומתמיד חלק בלתי נפרד מאשיותה. גישה אנושית ותרבותית היתה טבועה בקרבה; היא תרמה להרמת קרנה של האשה בשטח התרבות ואף לאחר פרישתה לגמלאות, המשיכה לעבוד במסירות כמתנדבת. קרולה היתה גם פעילה בועדת הספר „יזכור". כתבה גם מאמר ולצערנו הרב לא זכתה ליום הופעת הספר. אף דוד הצעיר נרתם לכל עבודה מצויה לעתים היה המפרנס היחיד ואף על פי כן לא ויתר על המשך

סגן אלוף דוד שעיה ז"ל

קרולה שעיה ז"ל

עם פרוץ המלחמה, נלקחו בעלה יעקב ובתה, למחנות רכוז משם לא שבו עוד. הילד דוד נשאר עם אמו בדרך נדודיה, ותוך סכנות לאין ספור, הצליחה לשמור על חייו — וכך הצילה אותו מידי הנאצים. שניהם עברו שבעה מדורי גיהנום ותוך חרוף נפש שלא יתואר במלים הצליחו להנצל מצפרני הצורר.

בשנת 1945 הגיעו שניהם ארצה. דרך שיקומם לא היתה סוגה בשושנים. קרולה נרתמה לכל עבודה מצויה כדי להת־פרנס בכבוד. אחרי שש שנות עבודה קשה, נתקבלה כמזכירת סניף ויצ"ו בתל־אביב. כשרון, יוזמה ומסירות היוו מאז

למודיו בכל הרגעים הפנוים ואת הלילות הפך לימים על מנת לקבל תעודת בגרות ואכן קבל אותה ואף המשיך למודיו באוניברסיטה. בהתגיסותו לצבא, דוד עלה לדרגת סגן אלוף. לפתע נחטף על ידי מר המות בדמי חייו. האם לא היתה מסוגלת להשלים עם הסתלקות בנה האהוב. מותו השפיע עליה עד כדי התמוטטותה המוחלטת וכך הסתלקה אף היא מאתנו בתחילת שנת 1971.

יהי זכרם ברוך לעד!

חיים קשפיצקי

יצחק לחמן

תור הזהב בוילון עם ארבעה בעלי זקני כסף כמנהיגיה

מדי פעם, כאשר עולה בדעתי לתאר אישים בולטים מבין יהודי העיר דאז, מצטיירים מיד בזכרוני דיוקנותיהם הפט־ריארכליים של ארבעה מטוביה, שהנהיגו את הציבור היהודי בוילון על מי מנוחות ושרתו אותו במסירות ובאמונה בתקופה למעלה מארבעים שנה. ארבעתם היו יהודים בעלי קומה ובעלי הדרת פנים, עטורי זקנים לבנים בברק כסף היורדים על מדותיהם ואומרים כבוד, שנים מהם פרנסי הקהילה הידועים: ר׳ איטשע ברקוביץ ור׳ לייב רוזנבלום (דער גולדשמיד), והשנים האחרים הם השוחטים ושליחי הצבור ר׳ שמואל ליפא שולזינגר ור׳ קלמן פוליקובסקי זכרונם לברכה.

מראשית התהוותה ועד לאמצע שנות הששים למאה הקודמת לא היתה לקהילת עירנו הנהלה עצמאית משלה, אלא שייכת היתה במירב עניניה הצבוריים לקהילת דזולושין שכנתה, ועד הזמן האמור לא העסיקה הקהילה „כלי קודש" במשכורת קבועה אלא לפי צורך השעה. רבניה הנזכרים בדברי ימיה עד התקופה ההיא שמשו בה יותר כדיינים, במשכורת זעומה, ופרנסתם היתה בעיקר על שכר הטירחה מהמתדיינים לפניהם. גם השוחטים קיבלו את דמי עבודתם מן הלקוחות, ללא תוספת שכר מאת הקהילה. כמו כן לא החזיקה הקהילה שמשים במשכורת קבועה, אלא העסיקה כאלה בשכר עבודה לפי הדרוש. גם בית עלמין לא היה משלה והנפטרים הובאו למנוחות בדזולושין הסמוכה.

לאט לאט התבססה הקהילה היהודית בוילון והתעצמה גם במובן החומרי וגם במספרה ובשנת 1865 (תרכ"ה לפ"ק) נתקבל הרב ר׳ יוסף הלוי קמיונר זצ"ל (בעל ה„פלאת נדרים") למרה דאתרא הקבוע הראשון בעיר, ועל ידו שמשו גם שני דיינים ללא מנוי. הוא הוכתר בכתב רבנות רשמי והוקצתה לו משכורת נאותה.

הרב קמיונר ז"ל, נוסף על היותו תלמיד חכם מפורסם, היה גם איש מעש ובעל מרץ רב והתחיל להתקין שיפורים בחיי הצבור והעלה את הקהילה לרמת עצמאותה. לא עבר זמן רב והוא דרש מקהל עדתו לקבל לעיר שוחטים ושליחי צבור קבועים, ומיד כאשר פרסמו על הצורך בכאלה פנו רבים מערים שונות במדינה והציגו את מועמדותם. נתקבלו ר׳ שמואל ליפא ז"ל, בתור שוחט ושליח־צבור (המליץ עליו בעל „חסד לאברהם" מטשעכונובצי, במכתב מיוחד לרב ר׳ יוסף ז"ל שהיה נמנה על תלמידיו המפורסמים), ור׳ קלמן ז"ל נתקבל בתור חזן ושוחט. ר׳ קלמן היה בעל תפילה שקולו ערב ומעורר לבבות בנעימותיו.

עם התעצמותה של הקהילה היהודית בוילון גדלו ורבו גם הכנסותיה, ברובם מדמי השחיטה, ואי לכך הוחלט שהשוח־טים יגבו בעצמם את דמי השחיטה, ויהיה עליהם לשלם מזה את כל המשכורות של ה„כלי קודש" בעיר, כולל פנסיות לשאירים לפי הקיצבות המוסכמות, ונוסף לכך להכניס גם לקופת הקהילה שלושה (או חמישה) רובל מדי שבוע בשבוע. והיהודים היקרים הללו, קבלו זאת עליהם וקיימו הכל באמונה. זוכר אני עדיין את הפנקסנות המדויקת שהם ניהלו; ר׳ קלמן ז"ל רשם בפנקסו את כמות הבהמות שנשחטו מדי יום וכן ההכנסה היומית משחיטת עופות, ובכל מוצאי שבת, אחרי שחזרו מבית המטבחיים הגדול, בא ר׳ קלמן ז"ל עם רשימותיו לבית סבי ר׳ שמואל ליפא ז"ל וישבו והעתיקו הכל לפנקס הראשי אשר הסבא נהלו, וסיכמו גם את חשבונותיהם ביניהם.

זכורה לי התנהגותו המופתית של הסבא ז"ל, אשר גדלתי בביתו מיום היוולדי ושמשתי אותו עד יומו האחרון. היה שולח באמצעותי צרורות כסף, הפנסיה השבועית, לרבנית הזקנה אלמנתו של הרב קמיונר ז"ל, לרבנית גולדה, אלמנתו של הרב ר׳ שלמה סרברניק ז"ל, ולפעמים גם לשמש זקן שגם כן קיבל מעט קיצבה לפי תקן הקהילה. כמו כן שלח הסבא בכל יום שישי סכום כסף לפרנס ר׳ איטשע ברקוביץ ז"ל עבור קופת הקהילה. שמשו של הרב בא אלינו הביתה בעצמו מדי שבוע וקיבל את המשכורת עבור הרב וכן את משכורתו הוא. כן באו וקיבלו את משכורותיהם השמש העירוני ר׳ מיכאל ז"ל ושמש בית־החיים, ר׳ גבריאל ז"ל. יש לציין ששני השוחטים, היהודים הישרים והתמימים האלה, סלקו קודם את המגיע לכל המשועבדים, ואת הסכום שנשאר להם מהכנסות השבוע חלקו לעצמם. זוכר אני שיותר מפעם חסר היה כסף בבית להכנת השבת, אולם בכל זאת שררו תמיד רווחה ונועם בבית.

ארבעת היהודים הנאורים האלה שקדו על משמרתם הצבורית ושרתו את העיר עד תקופת מלחמת העולם הראשונה. הם נפטרו אחד אחד בשיבה טובה ושבעי נחת מצאצאי משפחותיהם המבורכות והמפורסמות.

שמעון האראנטשיק

(13 יוני 1889 — סעפּטעמבער 1939)

געבוירן אין וויעלון, קאַלישער געגנט, פּוילן, אין אַן אָרימער חסידישער משפּחה, צו 8 יאָר געוואָרן אַ יתום נאָכן פאָטער און ביז 11 יאָר דערצויגן געוואָרן דורך זיין זיידן, ר׳ אברהם־ישראל, אַן אַן אַלטער קאָצקער חסיד, וואָס האָט

זיך מפרנס געווען פון וואַלד־שרייבעריי. נאָכן זיידנס טויט — צוריקגעקומען צו דער מוטער, וואָס האָט געפירט אַן אָרעם, געמאַטערט לעבן; האָט אַ צייט געלערנט אין בית המדרש, שפּעטער אין פאַרשידענע ישיבות. צו 17 יאָר געוואָרן אַ שטריקער־אַרבעטער אין אַ שפּיצן־פאַבריק אין קאַליש, ווו געלעבט ביזן אויסבראָך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

דאָרטן, אונטערן איינפלוס פון שרייבער הערשעלע, האָט האַראַנטשיק אָנגעהויבן צו שרייבן לידער, איז געוואָרן אַ מיטגליד פון אָרטיקן שרייבער־קרייזל, צו וועלכן ס׳האָבן געהערט הערשעלע, פּרץ אָפּאָטשינסקי (אגב זיינער אַ קרוב פון דער מוטערס צד), מענדל זאַקס און אשר שוואַרצמאַן.

בשעת דעם בלוטבאָד פון דייטשן מיליטער אין קאַליש (אויגוסט 1914) איז האַראַנטשיק קוים ניצול געוואָרן פון טויט. (ער איז געווען דער נייַנטער פון אַ גרופּע, אין וועלכער די דייטשן האָבן דערשאָסן יעדן צענטן); דער פאַל האָט אויף אים געווירקט אויפן גאַנצן לעבן און אים שטענדיק גע־שראָקן פאַר זיין גורל.

שפּעטער איז ער צוזאַמען מיט הערשעלען געקומען קיין לאָדזש, אָבער דאָרט נישט געקאָנט געפונען קיין מקום מנוחה און איז אַוועקגעפאָרן קיין סאַמפּאָלנאָ, ווו ער האָט חתונה געהאַט און זיך דערנערט פון אַ שפּייז־געוועלב.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געקומען קיין לאָדזש און דעמאָלט אָפּגעדרוקט אין „לאָדזשער טאָגבלאַט" (1916) זיין ערשטע סקיצע, וואָס האָט צוגעצויגן צו זיך די אויפמערקזאַמקייט צוליבן אייגנאַרטיקן אופן שילדערן די קליינשטעטלדיקע יידישע סביבה. 1918—1920 האָט ער זיך באַטייליקט מיט לידער אין די פאַרשידענע אויסגאַבעס (אַ גרויסער טייל פון זיי איז אַריין אין זיין ערשט בוך „פעלד־בלומען", וואַרשע 1921, 88 זייטן). שפּעטער איז האַראַנטשיק אין גאַנצן אַריבער צו פּראָזע און פאַרעפנטלעכט אַ גרויסע צאָל דערציילונגען, סקיצן און נאָוועלעס אין פאַרשידענע זאַמלביכער, צייטשריפטן און צייטונגען, אין פּוילן און אין אויסלאַנד.

אַ לענגערע צייט האָט האַראַנטשיק געלעבט אין וולאָצ־לאַוועק (אין הויז פון משלים־שרייבער פישל־בער ראַוויצקי) און דער עיקר, אין דער מאַלערישער געגנט פון דעם וולאָצ־לאַוועקער פאַרשטעטל שפּעטאַל, ווו ער האָט אָנגעשריבן זיין ערשט גרעסער ווערק „פאַרפלאָנטערטע וועגן", אָדער „צווישן די חורבות פון יידישן לעבן", מיט אַ פאָרוואָרט פון י. מ. וויסענבערג, וואַרשע 1924, 280 זייטן. דאָס בוך האָט דעמאָלט אַרויסגערופן אַ שטורעם צווישן די יידישע שרייבער.

שפּעטער האָט ער פאַרעפנטלעכט אַ גרויסע צאָל ווערק, וואָס צייכענען זיך אויס מיט זייער בולטן ריאַליזם.

עטלעכע יאָר האָט האַראַנטשיק געלעבט אין פּאַריז און אין בעלגיע, פון וואַנען ער איז אין מאַי 1939 צוריקגעקו־מען קיין וואַרשע און געוואָרן אַ מיטאַרבעטער אין „מאָמענט". בעת די דייטשן האָבן באָמבאַרדירט וואַרשע, איז ער, צוזאַמען מיטן שרייבער שמואל וואָלמאַן אַנטלאָפן פון דער ברענענ־דיקער שטאָט מיטן ציל צו קומען קיין ווילנע. אין מיטן וועג, ווען ער האָט געהערט אַז די באָלשעוויקעס קומען אַן פון דער צווייטער זייט פּוילן, איז ער באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. ער זאָל זיין געבראַכט געוואָרן צו קבורה אין שטעטל קאַלושין.

אויסצוג פון „לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור", (געקירצט), באַנד 3, ניו־יאָרק, 1960.

אפרים בסרגליק (בני־ברק)

ר' בנימין מוכר־ספרים

מי בעיירה לא הכיר את ר' בנימין מוכר־ספרים? אמנם בעל דפוס היה, וכל צרכי דפוס בעיירה היו מוציאים אצלו לפועל: הזמנות לחתונות, מודעות שונות, כרוזי בחירות וכו'. ובכל זאת, ידוע היה בשמו, כר' בנימין מוכר־ספרים. אפשר היה להשיג אצלו ש"ס ופוסקים, משניות וחומשי תורה, תנ"ך, צאינה־וראינה, שירי המעלות ליולדות ושבט מוסר וכדומה.

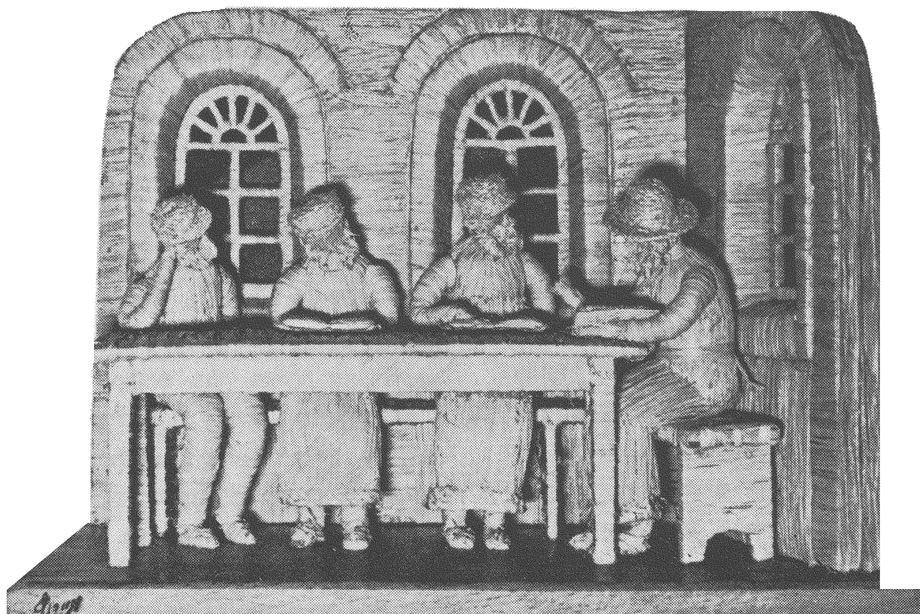
לנו, בתור ילדים, היה ספק ראשי לספרות חילונית כביכול. סיפורים כגון „שמחה פלאכטע", ספורי הרשלי אוסטרופולר ודומיהם היו מלהיבים את דמיוננו הילדותי ביד רחבה...

כשהיינו נכנסים אליו הביתה, לקנות או לבחור משהו חדר ריח הדפוס לריאותינו. נמוך קומה היה ר' בנימין, עיניו אפורות, קצת אדמדמות ממאמצי קריאה. בעל זקן שיבה, הילוך רשלני במקצת, כאילו מה שמתרחש סביב לו, לא נוגע בו בכלל ולא מענינו. מעולם לא הקפיד על חיצוניותו. היה משרך הילוכו מבית מגוריו לבית המדרש בצדי דרכים, על־יד קירות הבתים. אף פעם לא ראינו אותו שיתבלט בדרך המלך.

רק בשבת או בחגים, אחרי הצהריים, השתנתה דמותו. פניו אורו בלכתו לבית המדרש העירוני, להגיש שיעור לקהל שומעיו שחיכה לו מכבר, על יד השולחן, מצד שמאל של הכניסה לבית המדרש. קהל שומעיו היו אנשי „עמך", חייטים, סנדלרים, פחחים, קצבים, עגלונים, אנשים החיים מיגיעת כפיהם. בכל ימי השבוע הם טרודים ועסוקים להביא טרף לבני הבית, אך בשבת או בחג, אחרי הצהרים, היו נוהרים בשמחה לבית המדרש לשמוע ולהאזין לר' בנימין, שהיה מלמדם ומסביר להם פרקי אבות, קטעים מעין־יעקב ופרקי משניות.

חלק מתלמידיו היה נרדם ע"י השולחן מרוב תלאות השבוע — וגם מאי הבנת המדובר... אבל זה בדרך כלל לא השפיע על ר' בנימין, ולא על קהל שומעיו שהיו מנערים אחד את השני במשיכת כנף בגדו. הם היו נהנים מעצם ישיבתם סביב שולחן שמלמדים לידו תורה ומהגים את הנפש. ר' בנימין, בידעו את נפש צאן מרעיתו, אף פעם לא התרגז ולא נעלב כשחלק גדול משומעיו נחר ונהנה „משינה בשבת תענוג" בזמן שיעוריו...

האגדה מספרת, שבזכות ל"ו צדיקים, העולם מתקיים. בקטנותי ראיתי את ר' בנימין בדמיוני כאחד מהם — ואולי לא היה זה דמיון שוא?

„עמך" מקשיב לדברי תורה

אפרים בסרגליק

דיוקנו של עסקן ציוני

(לזכרו של חיים בורנשטיין הי"ד)

קומה ממוצעת, רחב כתפיים, מוצק, שחרחר, שערותיו רעמת פחם. עינים פקחיות, שחורות, יוקדות, לוהטות, מצח רחב, גבוה, הבעת פנים אינטליגנטית, צבע פניו חיור כהה. אימפולסיבי, ישר לב וחם מזג. תלמיד חכם, מחובשי ספסלי בית המדרש. מקורב למקורות, ביאליק וטשרניחובסקי הט־ביעו עליו את חותמם. אוהב לצטט את נחום סוקולוב. איש אוהב שיחה.

התקרבתי אליו באחד הבקרים, בימי הקיץ, בזמן טיולו המקובל בשעות המוקדמות, בחברת שמואל ארליך, זליג צינצינטוס, וברוך־מאיר מילדמן, כשקרני השמש ליטפו את היקום שהתעורר משינת לילה, כשנשמעו צלילי „ההינל" מהמגדל העירוני. היתה זו אווירה פסטוראלית. הנוער הלומד מהגימנסיה העירונית היה מגיע לגן העירוני, חלק כדי להכין את השיעורים לפני ההליכה לבית הספר, וחלק לפגישות נעורים סתם. הירקנים כבר הציבו את דוכני הירקות, הפירות והדגים בשוק הישן („אלטען מארק").

בשעות אלה היה מסתובב בחברת חבריו, טרודים בשיחה מעניני דיומא: מאורעות הימים בפולין או בוילון, או מאמר מוצלח בעתון. מעולם לא היה מחסור בחומר לשיחה. כך זה נמשך עד שעה שמונה בבוקר, כשמוכרחים היו להתפזר, כל אחד לעסקו ולפרנסתו.

בערב היתה השיחה נמשכת אצל זליג צינצינאטוס במגדניה שלו ברחוב גשינסקה. איש סיעת על המשמר היה, מחסידיו המושבעים של יצחק גרינבוים. כידוע נחלקה אז הציונות הכללית בפולין לשתי סיעות: „עת לבנות" עם ד"ר גוטליב ולויטה בראש, והשניה — סיעת „על המשמר" עם יצחק גרינבוים בראש.

זכורה לי קבלת הפנים שנערכה בוילון לכבודו של יצחק גרינבוים, שהשתתפו בה אלפי אנשים מוילון וסבי־בותיה, משלחות מוירשוב, פרשקה, דזיאלושין, לוטוטוב, אוסיאקוב זלוטשוב, ועוד. אירגוני נוער וספורט. התזמורת ניגנה ודגלי התנועה היו מתנופפים ברוח בגאוה, המונים הצטופפו. הרושם היה בל ימחה. לא לחינם כתב העתון הפולני המקומי (האנטישמי) „אכו־וילונסקה": „מלך היהו־דים הגיע לוילון". כבוד כזה לא נחלק לאף איש בעירנו.

ידו של חיים בורנשטיין היתה בקבלת הפנים המפוארת הזאת, למרות שהוא בעצמו לא השתתף בה מסיבות ברי־אותיות, נאלץ היה לנסוע לעיר המרפא שצ'אבניצה. בערב המסיבה, שנתקיימה באולם „אוכרונקה", נשלח אליו מכתב ברכה בחתימתו של יצחק גרינבוים בראש.

בימי בחירות היה מזניח את עסקיו לענייני הכלל, עסקנותו לא היתה קרדום לחפור בו. בדמים מרובים עלתה לו פעילותו זו, (דמים תרתי משמע). לא חס על בריאותו ועל כספו למען ענין שנראה לו צודק והוגן.

נמסר שבזמן הכיבוש הנאצי הציעו לו להיות ראש ה„יודענראט" בקהילת וילון, ודחה זאת בשאט נפש, באומרו: „באיטליז שמוכרים בו בשר טרף, אין צורך במשגיח על כשרות". הוא ניספה עם כל העדה ב„חלמנו".

נשאלת השאלה: מה הריץ אותו? נדמה לי שזה היה מצפונו. כיום קיים שינוי ערכים, בעולם ה„סופר־ריאלי" הזה שאנו חיים בו בכעת, ערכו של המצפון נתדלדל מאד, ומחירו ירד... לפעמים יש הרגשה שמתביישים להעלותו בתור ערך על השפתיים, ריח של בטלנות ותמימות פרו־בינציאלית נודף מהמושג הזה. מי כיום זקוק לערכי מצפון? ובכל זאת, אם רוצים להגדיר את דמותו של חיים בורנ־שטיין הי"ד במושג אחד — אין שום הגדרה אחרת אלא לקרוא לו „המצפון".

ואולי במושג הזה לא השתקף מצפונו הפרטי בלבד, אלא של כל העיירה היהודית בתקופה ההיא.

משה מענדלעוויטש

ר' לייבעלע קינד

לייבעלע קינד איז געווען באַליבט און פּאָפּולער ביי דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. ס'האָט זיך פון אים תמיד געשאָטן חכמהלעך, גלייכווערטלעך — פול געווען מיט גוטן הומאָר.

אין וויעלון און אויך אין לאָדזש, האָט ער געהאַט אַ שיינע, בכבודיקע און פאַרצווייגטע משפחה: זין, טעכטער, איידעמס, שנורס און אייניקלעך.

לייבעלע קינד איז געווען צופרידן פון זיין גאָר באַשיידענער פרנסה, זייענדיק דער שמש ביים וויעלונער רב, ר' מענדל גרינבערג ז"ל, ווי אויך אין זיין בית־דין־שטוב.

ער האָט דעם רב באַגלייט אויף אַלע שמחות, חתונות, ברית־מילה, אומעטום — אויך אין טרויער.

ער איז געווען אַנוועזנדיק ביי יעדער דין־תורה, געווען קלאָר אין אַלע ענינים, אין אַלע סכסוכים, ווי שידוכים־קאָנפליקטן און אין פאַרשידענע פאַרפּלאָנטערטע בירורים.

לייבעלען איז געווען אויך באַוווּסט, אַ סך פריוואַטע סודותדיקע „פּראָבלעמען"... חוץ דעם האָט ער געהאַט זיין אייגנאַרטיקע שטעלונג און דערביי דערציילט אַ שיין מעשהלע, אַ חכמהלע אָדער סתם עפּעס אַ וויץ.

לייבעלע קינד שטעלט אָפּ אין גאַס אַ ייִנגעלע און פרעגט אים:

— ייִנגעלע, לערנסט אין חדר?

— יאָ.

— טאָ זאָג מיר, פאַר־וואָס אַז אַ שיף האָט אַ לאָך, רינט אַריין, און אַז אַ טאָפּ האָט אַ לאָך — רינט אַרויס?...

*

פרייטיק, ערב, שבת, אויפן פיש־מאַרק, קויפן יידישע מענער און פרויען, פיש לכבוד שבת. אַז אַ פיש־פּאַרקויפער האָט דערזען לייבעלע שמש, פלעגט ער אים פרעגן:

— ר' לייבעלע, איר ווילט קויפן פיש?

— פיש קויפט מען נישט, פיש כאַפּט מען — ענטפערט לייבעלע.

*

ווינטער־צייט, אין די חדשים: טבת, שבט, אין אַ קאַלטן פראָסטיקן טאָג, טרעפט אים אַ פריינד אין גאַס און פרעגט אים:

— ר' לייבעלע, פאַר וואָס טראָגט איר נאָר איין הענטשקע?

— ווייל אַ האַלבער ווינטער איז שוין אַוועק...

*

לייבעלע פלעגט זאָגן:

— איך בין געבוירן געוואָרן אַ קינד און וועל שטאַרבן אַלס „קינד"...

*

דער שרייבער יצחק סלע (בלאָשטיין, הרב גרינבערגס אייניקל) אין זיין דערשינענעם בוך „תהיי ואמונה (אין העברעיש, געווידמעט די קדושים אין וויעלון און סקערניעוויץ), ברענגט אויך פון לייבעלע קינדס פאָלקסטימלעכן אוצר. אויף זייט 87, דאָרט: „הוקר רגלך מבית רעך פן ישבעך ושנאך (משלי כ"ה), לייבעלע שמש שבבית־דין של סבי הרב דווילון, היה אומר: אַלע הויקער זענען קרום, נאָר דער הויקער איז גלייך" (כל הגיבנים עקומים, ואילו הוקר זה ישר).

אויף זייט 102 דאָרט:

„מי שאין לו יחס עצמי, לא יועילנו יחס אבותיו" (ע"פ מנחות נ"ג), מאמר חז"ל זה מזכיר לי בדיחה עממית, שסיפר לי לייבל, שמשו של סבי הרב דווילון:

מעשה בנכדו של אדמו"ר אחד, שנדד בדרכים וקיבץ נדבות. פעם אחת ביקר אצל יהודי עשיר ששאלו:

— מי אתה?

— אני, בנו של צדיק פלוני

— מי אתה?

— אני, נכדו של רבי אלמוני.

— מי אתה?

— אני, נינו של —אדמו"ר פלמוני.

אמר הגבר:

— כן, כן. בן, נכד ונין פלוני, אלמוני ופלמוני, — אבל מי אתה?!

ר׳ בנימין זאב מיירנץ

ר׳ בנימין וואלף — כפי שנקרא בפי כולם — נולד בעיר — בעיר קאליש בשנות השמונים למאה שחלפה. אחרי שהתחתן עם בת־זוגו לאה, בתו של דודו ר׳ ישראל זילבערשטיין מוילון עבר לגור לאותה עיר. שלח ידו במסחר והצליח והיה נחשב לגביר בין יהודי וילון. יושרו במסחר

ר׳ בנימין וואלף ורעיתו לאה הי״ד

היה מופתי ובכך רכש לו אמון מכל אלה שבאו אתו במגע, ואפשר שבכך היה טמון סוד הצלחתו.

תלמיד חכם היה האיש וכשיושרו במסחר כך יושרו בחיים. מלותיו ספורות ושקולות, שומר על כל מוצא פיו לכל אדם וגם ביחס לבני ביתו.

ביתו היה פתוח לרווחה לכול, לתלמידי חכמים ולסתם יהודים. כמעט לא עבר יום שלא היה אורח עני ליד שולחנו. היתה זאת גם זכותה של רעייתו לאה, הצנועה וטובת־הלב, עוזרתו בחיים ובמעשים הטובים והרבים שנעשו בצנעה הטבועה באופיים.

היה נוסע לאדמו״ר מגור והיה בין מקורביו של הרבי מפילץ זצ״ל, ורגיל היה להתאכסן אצלו בבואו לעיר וילון.

שנים רבות כיהן כאחד מפרנסי הקהילה והיה עוסק בצרכי ציבור באמונה.

תמך בישוב ארץ ישראל כדרכו, והיה נוהג לשלוח כספים רבים לתמיכת הישוב הישן באותו זמן. ולאחרונה תיכנן לעלות ארצה כאשר אך יחתן את בנו ישראל ילדו האחרון. אך מלחמת העולם השניה שבשה את תכניותיו. כשנפגעה העיר וילון בראשית המלחמה וביתו נהרס, עבר עם כל משפחתו ללודז׳.

בגיטו לודז׳ השקיע את עצמו בלימוד תורה עד כלות כוחותיו. וביום פטירתו בו׳ באלול תש״ב ליוו אותו מעטים לבית־עולמו. ואחרי סתימת הגולל חפשו חתיכת לוח עץ לתקוע לציון על קברו, אך חתיכת עץ היה אז בגיטו יקר המציאות, כי הכל נאכל ונשרף.

יהיו איפוא מלים אלה ציון על קברו ועל חורבן בני משפחתו אשר נספו בשואה.

מ. ב.

יהושע אייבשיץ

אישים

רבי משה ירוחם

באופן רשמי לא מילא שום תפקיד בחיים הציבוריים, אולם למעשה היתה השפעתו על היהדות החרדית בוילון כבירה. דבר לא נעשה בלי ידיעתו ובלי הסכמתו. אישיותו והופעתו הטילו יראת כבוד. חסידי קוצק הזקנים אמרו שמראהו דומה להפליא לקלסתר סבו הקדוש הרבי מקוצק.

הוא נולד בשנת תרכ״ו — אחרי פטירת אביו הצדיק, הצעיר החביב בבניו של הרבי מקוצק — ונקרא ע״ש אביו משה ירוחם. גודל בבית סבו, הגביר ר׳ איצ׳ה בלאס בגור. בגיל צעיר מאד לקחו כחתן עבור בתו החסיד הקוצקאי ר׳ יצחק יעקוביץ מזאלושין. בעיר קטנה זו, שנקראה בפי החסידים הזקנים „ירושלים הקטנה של פולין״ (משום רוב תלמידי החכמים והחסידים שבה), ישב ר׳ משה ירוחם העילוי הצעיר וחריף המוח על התורה ועל העבודה. לא רק ללמוד ולעיין בספרים אהב, גם את הספרים עצמם אהב אהבה ללא גבול, ואכן ספריתו הגדילה היתה לשם דבר. נכללו בה מאות ספרים נדירים.

ממעט היה בדיבור, רק לעתים רחוקות יצא מגדרו ואמר דברי תורה, היה זה ב„שמחת תורה״ ובפורים. בבית ידידו ר׳ חיים־וולף שולזינגר, על כוס מי דבש, פתח סגור לבו ופיו לא פסק מלהגיד דברי תורה. מטבעו לא היה איש ציבור, ורק כורח הנסיבות והזמן אילצוהו לכך. מעולם לא נתן פקודות או הוראות, מספיק היה שיכווץ את גביניו העבותות וה„רמז״ היה מובן ורצונו נעשה.

רק בשלהי מלחמת העולם הראשונה הגיע לוילון ונעשה הדמות המרכזית בתוך היהדות החרדית. הוא נפטר ביום א׳ של חנוכה בשנת תרפ״ד. כבוד גדול עשו לו במותו: הל־בישוהו בחלוק לבן של משי משל סבו הרבי מקוצק (עד ה„טהרה״). הרב מזאלושין שבא במיוחד להלויה בא בנעלי עץ (לאות אבל). מלוויו נאנחו ואמרו: אבד מצפונה של וילון!

ר׳ חיים־וולף שולזינגר

ר׳ חיים וולף היה סמל הלב הרחוש של היהדות בוילון. ולא רק של היהדות הדתית: למעשה היה נכס של העיר כולה; אהוב על כולם; חייכן, מסביר פנים וטוב לב. כהלל בשעתו נהג גם ר׳ חיים־וולף לא לגעור ולא להטיף מוסר לאיש. בשבת, בלכתו מבית הכנסת הביתה, הקדים אמירת „שבת שלום״ לכל הנקרה בדרכו, וזאת במאור פנים. סיפרו שפעם קרה ובחור נכוה קשות בהסתירו את הסיגריה שבידו — שעישן בשבת — בכדי שלא לצער את ר׳ חיים־וולף.

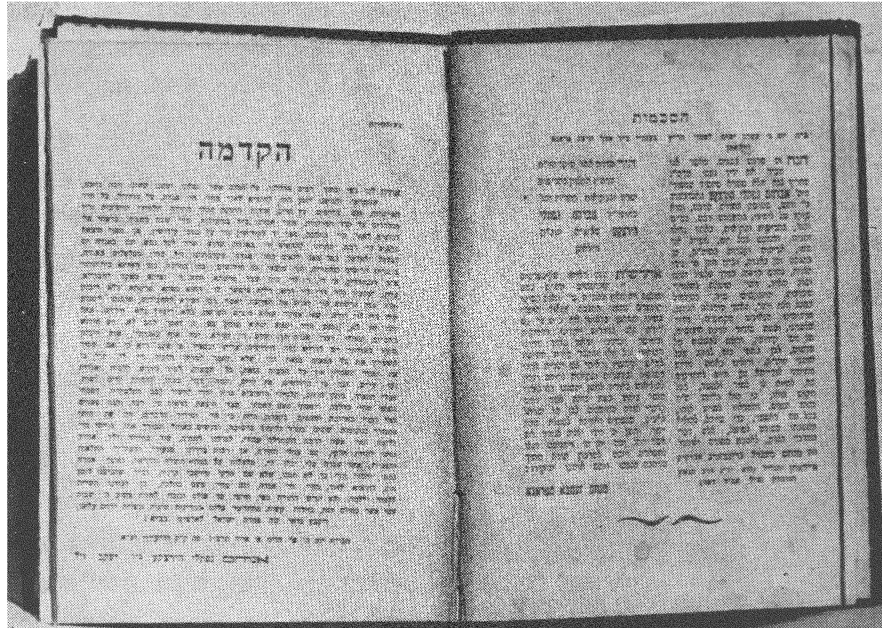
חייב אני לציין פרט אודות בנו, ר׳ פישל, אותו זכיתי להכיר בשלהי 1941 במקום מגוריו בקוזמינקה. זקני קוזמינקה עמדו אז להישלח לחיסול לחלמנו כ„בלתי־פרודוקטיביים״. ר׳ פישל הציע שהוא מוכן לארגן בית מלאכה לנעלי קש אשר יעסיק את כל הזקנים. זה היה בתקופת סטאלינגראד, הורגש אז מחסור משווע בתוצר זה והצעת ר׳ פישל — באמצעות ה„יודנראט״ — נתקבלה וחיי הזקנים „חוננו״ למשך כשנה אחת, עד חיסול הגיטו בשנת 1942. פעם נוספת ראיתיו בהצלת חיי הזולת: היה זה במחנה ההשמדה שוואנינגן שעל יד פוזן. פרצה אז מגפת דיזנטריה שהפילה מאות חללים. ר׳ פישל ששימש ככובס — הגרמנים כיבדוהו מאוד — „סחב״ מאי שם קצת סוכר ובישל במכבסה יי״ש משובח, עבר מגוסס למשנהו והגיש לגימות לפיות החולים. הבודדים שהבריאו וזכו להישאר בחיים חייבים להודות על כך לר׳ פישל.

ר׳ זלמן הורביץ

איש חכם ופאר היהדות החרדית. כשחזר חותנו, ר׳ מנדל שצ׳ופק, מפיוטרקוב אחרי דין־תורה על סכום גדול, שאלו אותו אנשי וילון על פסק הדין, ענה ר׳ מנדל: „את הכסף הפסדתי אבל זכיתי ביהלום, כי אירסתי לבתי גולדה חתן, אשר גדולי ישראל אומדים משקלו כיהלום״. ואכן לא היתה הגזמה בדברי ר׳ מנדל.

ר׳ זלמן נולד בפיוטרקוב טריבונלסקי (שנת תרנ״ב) לאביו ר׳ אלעזר הלוי איש הורביץ, שנמנה על אחת המשפחות המיוחסות והעתיקות ביותר. מילדותו הצטיין בכשרונות בלתי רגילים ורבים מגאוני הדור ציפו ממנו לגדולות וניבאו לו עתיד מזהיר. למד אצל דודו הגאון ר׳ מרדכי הורביץ ואחר כך אצל הגאון ר׳ ישעיה־וולף פולמן — רבו זה אמר עליו ששכלו של זלמן כל כך חד ועדין עד שהוא מסוגל לחצות סברה עדינה ודקיקה כחוט שערה. כששמעו זקני וחכמי פיוטרקוב שזלמן נכנס לעולם המסחר התעצבו והצטערו על כך, נאנחו ואמרו: חבל שעולם הרבנות הפסיד כוח אדיר.

למרות טרדותיו הפרטיות בעניני מסחר וצרכי הכלל — בהם היה פעיל מאוד — הרי כל שעה פנויה היתה קודש ללימוד התורה. באופן רשמי לא תפס זלמן שום משרה, אולם „מאחורי הקלעים״ לא נעשה דבר בחוגי היהדות החרדית בלי לשאול אותו ומבלי שהוא יחווה דעתו בכל בעיה. הקים בית של תורה וגדולה לתפארת. מכל משפחתו הענפה שרדה רק בתו חוה׳לה.

הסכמות

הקדמה

„הקדלובר"

בשם זה היה ידוע בוילון. שמו האמיתי היה רבי אברהם־נפתלי גולדברג, יליד קלובוצק. גאון עצום שהשתקע בוילון. סביבו התלקטו בחורים ואברכים חריפי מוח, אתם למד והתפלפל. הוא נהפך מוקד ואבן שואבת לחוגי הלמדנים שבוילון והסביבה. השפעתו בוילון בכלל, ועל חוגי הלומדים בפרט היתה חזקה מאוד.

עוד בהיותו בוילון — בתרצ"ג — פירסם את ספרו „מעשה

ב"ה

ספר

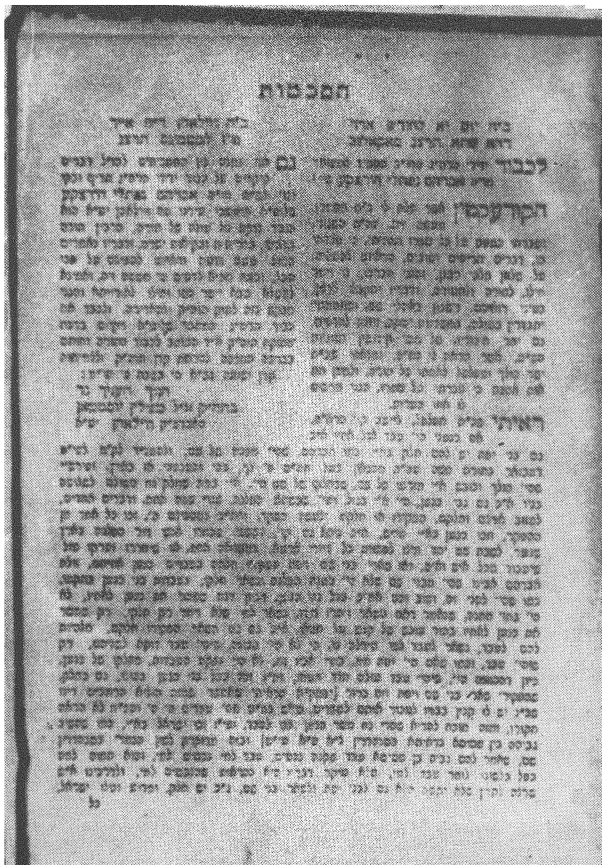
מעשה זית

כולל חדושים ודרושים על מהרז"ל על

סדר הפרשיות

שנת תרצ"ג

Ulozyl Rabin Abram Hercka Goldberg, Wieluń

הסכמות

זית" (פלפולים עה"ת והד"ת). גאוני הדור התפעלו מחריפותו וגמרו עליו את ההלל, כפי שהדבר בא לידי ביטוי ב„הסכמות" של הגאונים: האדמו"ר מסוקולוב, הגאון ר' מנחם זמבה ורבני וילון הגאונים הר"מ גרינברג והאדמו"ר מפילץ.

בשנים האחרונות לפני המלחמה שימש ר' אברהם־נפתלי כר"מ בישיבת לובביץ „תומכי תמימים" בורשה, ישיבת סוקולוב ולבסוף ב„מתיבתא".

ר' אברהם בסר

יליד צ'נסטוחוב, הגיע לוילון בשנת 1914, חתנו של ר' משה'לה גליקסמן, אברך חסידי ותלמיד חכם, נמרץ וכשרוני. הרבה מוסדות ופעולות ברוכות שהוקמו בוילון יש לזקוף לזכותו וליוזמתו, ובמיוחד את „יסודות התורה" (הראשון בפולין) הבנק שהוקם ונוהל על ידו. הוא ייצג את אגודת ישראל בקהילה ובעיירה ועמד מאחורי כל פעולה ציבורית. היה איש עממי ונוח לבריות.

הוא וכל משפחתו ניספו בגיטו צ'נסטוחוב.

ר' ברל רייכמן

שמו של ר' ברל רייכמן קשור קשר הדוק עם מוסד „הכנסת אורחים". מוסד זה הוקם והתקיים אך ורק הודות לו ולמרצו הבלתי נלאה. מבלי כל עזרה מבחוץ ובלי כל מנגנון של פקידים הקים ר' ברל את „הכנסת אורחים".

מתוך נסיונו האישי ראה ר' ברל את מצוקת האורחים המזדמנים לוילון, הדבר נגע ללבו הרחום, והוא החליט להקים מוסד, בו יוכל כל יהודי המזדמן לעירנו להתארח. לא בגדולות התהלך ר' ברל, במו ידיו אסף וצירף פרוטה לפרוטה עד שהצטבר סכום שהספיק לו לצקת את היסודות לבנין. אחר אתנחתא קצרה שוב המשיך להסתובב על פתחי אנשי וילון, לאסוף ולבנות, עד שזכה לראות את הבנין עומד על תילו, מצויד ומרוהט כיאה למוסד מכובד. וכשחנך את המוסד לא היה גבול לשמחתו: הוא בא על סיפוקו.

החזקת המוסד כוסתה בעיקר על ידי תשלום של 15 פרוטות אשר רבים מתושבי וילון נידבו. הגובה היה כמובן ר' ברל — בהתנדבות. גם תקנון התקין ר' ברל רייכמן לפיו: (1) אסור לאורח לשהות בו יותר משלושה לילות, (2) האורח חייב להפקיד דרכונו בידי הנהלת המוסד, (3) האורח חייב להתרחץ וללבוש בגד לילה אותו קיבל מהמוסד (מטעמי היגיינה), (4) עם עזבו את המוסד קיבל האורח תרומה („אפפארטיג־געלט").

כל זאת עשה איש אחד ויחיד בכוחות עצמו — ר' ברל רייכמן.

ר' מנדל פינקלשטיין

או כפי שהיה מוכר בפי הבריות „מנדל ליטוואק". אברך, תלמיד חכם מלא התלהבות חסידית (חתנו של משה קמיונר). היה הרוח החיה שבכל הפעולות הציבוריות של היהדות החרדית בוילון בכלל, ושל הפעולות האירגוניות של אגודת ישראל בפרט. הוא היה הפעיל והמפעיל. מסירותו לענין „אגודת ישראל" לא ידעה גבול. דירתו שימשה שנים רבות כבית ועד ומזכירות של האירגון. כל תפקיד ושליחות שהוטלו עליו ביצע בנאמנות ובקנאות.

נפטר בשנת תרפ"ג. מכל משפחתו שרדו מרדכי פינקל־שטיין ואחותו.

ר' אברהם־מרדכי רוגובי

יליד לודז, חתנו של ר' וואווע מנדלביץ. תלמיד חכם צעיר ודינמי. חניך „תורת חסד" בלודז. הגיע לוילון בשלהי תרע"ו. את כל מרצו הלוהט וכשרונו המבורך השקיע בפעילות אגודאית. חסיד סטריקוב, העדיף להתפלל בשטיבל של חסידי אלכסנדר, אך הם לא ראו בעין אוהדת את פעילותו באגודת ישראל, ועל רקע זה ספג לא פעם עלבונות.

נזכר אני במקרה משעשע: בראשית שנות העשרים בא לוילון הרב דוד־צבי זילברשטיין (כיום חבר הרבנות הראשית בתל־אביב) כדי לשאת נאום על דרכה של „אגודת ישראל". כמובן שהוא התאכסן אצל ידידו אברהם־מרדכי רוגובי (חבר לספסל הלימודים ב„תורת חסד" בלודז). חסידי אלכסנדר החליטו בכל מחיר למנוע מהרב זילברשטיין את נאומו. איך עושים זאת? פשוט הזמינו את עצמם ל„קידוש" של אברהם־מרדכי — לכבוד האורח כמובן — והתחילו לשוחח בדברי תורה. אולם אצל חסידי אלכסנדר נהוג ומקובל לשוחח על דברי תורה לא על „גרון יבש", ובכן התחילו ללגום מן האדום־האדום. היה זה בבחינת „יעלו הרים ירדו בקעות". לא היה קץ לדברי תורה וגבול לשתיה. הסוף היה שכל החבריא, אשר אף אחד מהם לא היה בבחינת „קטלא קניא" בחוכמת השתיה, יצאו מתנודדים במקצת על רגליהם, פרט לאורח המרצה — אותו התכוונו להשקות. ואכן הרב זילברשטיין נאם באותה שבת נאום חוצב להבות אש על רעיון „אגודת ישראל" כפי שלא נאם מעולם.

בשנת תרפ"ד עזב אברהם מרדכי רוגובי את וילון. בשנים האחרונות שימש עורך ראשי של ביטאון האגודה בפולין „דאס אידישע טאגעבלאט". הוא ומשפחתו ניספו בגיטו ורשה.

ר' משה קמיונר (משה דעם רב'ס)

ר' משה היה גאון ולמדן מופלג, בנו של הרב בוילון, הגאון רבי יוסף ב"ר יעקב הלוי (בעל „הפלאות נדרים").

נולד כנראה בשנת תר״ה, כשאביו כיהן כרב בעיירה זלוטופוליה (ע״י צ׳נסטוחוב). בצעירותו נמנה על תלמידיו של הגאון בעל ה„חידושי הרי״ם״ בורשה (על חבריו ללימודיו אצל הגאון הנ״ל נמנה ר׳ שמחה אוברבוים מלודז׳).

אחרי פטירת אביו רצו תושבי וילון למנותו כרב העיר, אולם הוא סירב לקבל את התפקיד והעדיף להישאר כל ימיו סוחר. למרות עסקיו ישב על התורה ועל העבודה, האציל מחכמתו להאדרת העיר.

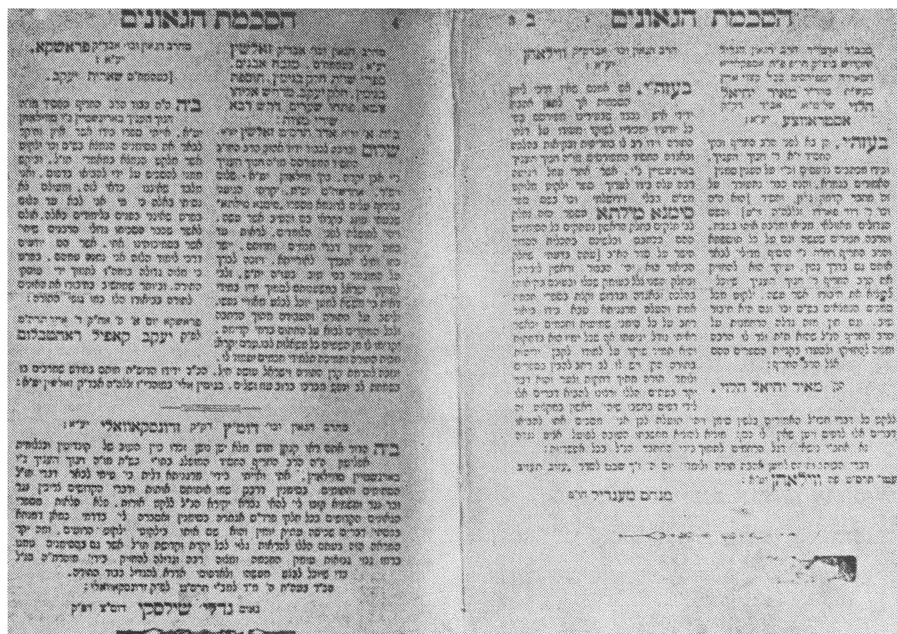
כשנפטר אמרו אנשים בצער כי חלק מההיסטוריה היהודית של וילון נסתלק.

ספר
סימנא מילתא
חלק ראשון
פיעטרקוב
שנת היום ילמד סמני השם לפ״ק
СЕФЕРЪ СИМУНЕ МИЛСЕ
т. е. Знаковый Предметы
Соч. Г. БОРНШТЕЙНА Гор. Здунская Воля.
ПЕТРОКОВЪ Типографія А. Розенгартена. 1910 г.

ר׳ העניך וואליער (בורשטיין)

שמו האמיתי היה ר׳ חנוך בורנשטיין, אך מוצאו היה מזדונסקה-וולה ולכן כינוהו ר׳ „העניך וואליער״. דרשן גדול, דרשותיו ריתקו ממש את שומעיהן, כששמעת אותו שכחת עולם ומלואו, כל כך גדול היה כוחו בדרוש. גם על הנשים היו חביבות דרשותיו ומבוקשות, כך למשל הופיע בקביעות אצל „בנות אגודת ישראל״ (אמנם מאחורי וילון — לפי דרישתו — דבר שעורר גיחוך אצל בני התשחורת).

גדולתו בתורה ניכרת גם מתוך הספר שהוציא לאור בשם „סימנא מילתא״ — פירוש על סימני שמועה בש״ס. מתוך הספר נראה שר׳ חנוך היה גם גדול בחוכמת הקבלה.

הסכמת הגאונים
הסכמת הגאונים
סימנא מילתא

על ספרו זה הסכימו הגאונים האדמו״ר הגאון ר׳ מאיר יחיאל מאוסטרובצה, רבה של וילון הר״מ גרינברג, רבה של זאלושין הגר״ב, רבה של פראשקה הגרי״ק ועוד. מתוך דברי ההסכמה של הגאונים האלה נראית ההערכה הרבה שגדולי ישראל רחשו לו.

החזן אברהם הוט

ר׳ אברהם הוט מפורסם היה בקולו הערב. יליד בוד־זאנוב, כבר בילדותו התפרסם כ„ילד פלא״ בעולם החזנות. למד שחיטה וקיבל סמיכות בעיר סוכטשוב (בהיותו סמוך אל שולחן הורי אשתו בעיר זו), היה שו״ב וחזן בעיר איזביצה.

בשנת תרפ״ו נתמנה כשו״ב וחזן בעיר וירושוב. ביתו היה פתוח לרווחה לכל דבר שבצדקה — הצטיינה בזה גם אשתו עדינת הנפש.

בשנת תרצ״ב נתמנה כשו״ב בוילון, הרנין והרטיט בתפילותיו ורינתו את לב כל השומעים. רבים שהתרחקו מיהדות באו אך ורק בכדי לשמוע אותו.

בשנים האחרונות הציעו לו שתי הצעות מפתות: מישרת חזן ראשי בקאליש, ומישרת חזן ראשי בבית הכנסת הראשי בקהילה האשכנזית באמסטרדאם־לקסטראאט (הולנד), גם בקאליש וגם בהולנד היתה הסכמה כללית כמעט מצד באי־כוח הקהילות לקבל אותו. אולם הוא סירב לשניהם בגלל התנאי שהיה צריך לשנות את לבושו, ולזה בשום פנים ואופן לא היה מוכן. אגב, סיפר לי ר׳ יעקב מאנטל ז״ל, יליד וילון ואיש אמסטרדאם — שהיה מתומכיו הנל־הבים באמסטרדאם — שבהסבירו לאברהם הוט שענין המדים שהחזנים לובשים בזמן התפילה בהולנד, זה ענין מנהג המקום, ועל כל פנים חברי הקהילה המתפללים בבית כנסת זה הם חרדים קיצוניים, ענה לו ר׳ אברהם שאמנם מכבד הוא את מנהג אנשי אמסטרדאם, אבל הוא בתור אברך חסידי אינו מוכן לשנות ממנהגיו.

ר׳ שמעון העניך בורז׳יקובסקי

מוצאו מזלושין. חסיד גור. דואג לעניים ומרבה בצדקה. תפקיד מיוחד ששמר לעצמו כל ימיו היה, לארח אורחים עניים שהזדמנו לעיר לשבת וחג. ודרכו היתה לקבל כל איש בסבר פנים יפות.

ר׳ אריה רוזנבלט

מוצאו מזלושין. יהודי חכם, בן־תורה וחסיד, וגם עתיר נכסים. מסחרו: מנסרה ומחסני עצים. עשה צדקה כל ימיו.

ר׳ דוד גולדמן ז״ל.

מוצאו מווירושוב. משפחתו התיחסה לגאון ר׳ מרדכי יפה ז״ל, בעל ה„לבושים״. ר׳ דוד היה יהודי תלמיד חכם, ובמקצועו היה מוהל ומלמד נודע. אדם צנוע ועניו, מעיינו תמיד בפלפול והלכה, ואילו במילי דעלמא הדין הסתפק במועט. נוח לבריות ומכובד על כולם.

ר׳ בעריש קונופניצקי

נולד בקלובוצק ולמד שנים אחדות אצל הרב לנדאו בזלושין. איש עניו וצנוע כל ימיו. ב־1918 הוכה בראשו ע״י פורעים פולניים שהשתוללו ברחובות העיר. כעבור עשר שנים נותח בראשו בבית חולים בעיר קראקא. לא החלים, ונפטר שם בראש השנה תרפ״ח. פרנסי קראקא, בהודע להם גדולת הנפטר. ערכו לו לוויה בהמון מלוים, ובכבוד רב.

שנים מבניו: שמואל־דוד ומיכאל נמצאים בקרית אתא, בתו יונה עם בעלה שמואל לשציק מתגוררים בעפולה.

ר׳ זונדל פראפורט

יליד פאביאניץ. תלמיד חכם וחסיד. מרבית שעות היום ישב על התורה והעבודה, אשתו (קיילה דעם גולדשמידס) ניהלה חנות נעליים גדולה, ופרנסתם היתה בריווח. הא־צילות שקרנה מפניו של ר׳ זונדל רכשה את נאמנות הלקוחות הרבים לתוצרתם וברצון הרבו לקנות אצלם. ר׳ זונדל היה מכניס אורחים גדול לאביונים. שניים מבניו זכו לעלות ארצה.

השואה

אומקום

חלק עשירי — צענטער טייל

חלק עשירי — צענטער טייל

תוכן / אינהאלט

יִצְחָק סַלַע

לָנֶצַח לֹא נִשְׁכַּחֲכֶם

הָיֹה הָיְתָה עִיר פּוֹלַנִית וּוְיֶלוֹן שְׁמָהּ,
וַיִּתְיַשְּׁבוּ בָּהּ יְהוּדִים לִפְנֵי מֵאוֹת בְּשָׁנִים,
וַיְּהַדּוּהָ וַיִּקְרְאוּ לָהּ בְּשֵׁם וְלוֹין.

וַתִּתְפַּתַּח הָעִיר וְהָיוּ בָּהּ חֲדוּרֵי חֲלוֹם שִׁיבַת צִיּוֹן,
עֲלָמוֹת חֲמוּדוֹת וְאִמָּהוֹת חֲכָמוֹת,
אָבוֹת לִבְנֵי זְקָנִים וּטְהוֹרֵי מַחְשָׁבָה.

וּמוֹנִיטִין יָצְאוּ לְטֹהַר מִידּוֹתֶיהָ שֶׁל וְלוֹין,
לְזִקְנֵי הַתּוֹרָה וְהַתַּרְבּוּת, הַפַּשְׁטוּת וְהַחֲסִידוּת,
לְעוֹבְדֶיהָ נְקִיֵּי הַכַּפַּיִם וְלַמְדָנֶיהָ הַחֲרִיפִים.

הָיֹה הָיְתָה, אַךְ אוֹי לָנוּ, כִּי וְלוֹין אֵינֶנָּה עוֹד!
זֵדִים, רוֹצְחִים וְתַלְיָנִים נַצִּים הֶחֱרִיבוּהָ,
וְאֶת יְהוּדֶיהָ הִשְׁמִידוּ, שָׂרְפוּ וְחָנְקוּ.

וְאָנוּ, הַשְּׂרִידִים, אֲבֵלִים וְאֻמְלָלִים,
יָבֵשׁ מְקוֹר דִּמְעוֹתֵינוּ, אַךְ לִבֵּנוּ שׁוֹתֵת דָּם.
אַיֵּכֶם, אֲהוּבֵינוּ, קְדוֹשֵׁינוּ, קָרְבְּנוֹת עוֹלָה?

אַיֵּכֶם, טְהוֹרֵי הַנְּשָׁמוֹת וּטְהוֹרֵי הַלֵּב?
זִכְרְכֶם בּוֹעֵר בְּלִבֵּנוּ כְּלַפִּיד אֵשׁ,
וְנִשְׁבָּעִים אָנוּ, כִּי לָנֶצַח לֹא נִשְׁכַּחֲכֶם, לֹא נִשְׁכַּחֲכֶם!

ערב ראש שנת תשל״א

מצויר ע"י שלמה איצקוביץ

מרדכי זייף

דער אנהויב פון חורבן

דעם ערשטן סעפטעמבער פון יאָר 1939, פינף אַ זייגער אין דערפרי, האָט מען אין ווילנע געהערט אַן אַלאַרמירנדיקן פייף פון דער שטאָטישער סירענע און באַלד האָט מען געזען, ווי דייטשישע באָמבעס הייבן אָן פאַלן אויפן מאַרק. אין הויז פון מיין זיידן, יצחק שאיא, איז אַריינגעפאַלן אַ באָמבע און אַ וואַנט האָט אָנגעהויבן פאַלן. נישט געקוקט, וואָס איך בין געוואָרן פאַרוואונדעט, האָב איך זיך נישט פאַרלוירן און אַרויסגעלאָפן אויף דער גאַס און געזען אַז דער הויפּט־צענטער, וואָס איז געווען באַוווינט פון יידן, איז שטאַרק געוואָרן באַשעדיקט. באַלד האָט זיך געהערט וועגן פיל דערהרגעטע און די פאַרוואונדעטע האָבן מיט יאָמערלעכע געשרייען גערופן נאָך הילף.

לויפנדיק אַ צעשראָקענער איבער די גאַסן, האָב איך צווישן די הרוגים געטראָפן ליגן אַ שווער פאַרוואונדעטן לייב סרעברניק (דעם מורה הוראה׳ס זון), וועלכער האָט געבעטן ביי מיר הילף. איך בין געבליבן שטיין צעטומלט און נישט געוווּסט, וואָס צו טאָן. אין דעם מאָמענט האָב איך געזען פונדערווייטנס דורכלויפן דעם ד״ר ניעטש, כ׳האָב אים פאַרהאַלטן דעם וועג. ד״ר ניעטש איז מיט מיר געגאַנגען צום פאַרוואונדעטן, און ווען מיר זענען שוין צו אים צוגעקומען, האָט פלוצלינג ווידער גענומען האָגלען מיט באָמבעס. מיר האָבן אים איבערגעלאָזט אָן מעדיצינישע הילף און דערשראָקענע אַריינגעלאָפן ערגעץ אין אַ הויז. אַז די באָמבאַרדירונגען האָבן אויפגעהערט, בין איך מיטן דאָקטאָר צוריק געלאָפן צו לייב סרעברניק, אָבער ער איז שוין געווען טויט. און אַזוי זענען אויסגעגאַנגען הונדערטער פאַרוואונדעטע, וואָס אַ סך פון זיי וואָלט מען זיכער געקאָנט אָפּראַטעווען, ווען נישט די צווייטע באָמבאַרדירונג, וואָס האָט אויך גורם געווען שריפות אין שטאָט.

אויף צומאָרגנס האָט מען שוין געוווּסט, אַז די צאָל קרבנות, יידן און קריסטן, איז דערגאַנגען צו טויזנט נפשות. די באָמבאַרדירונגען זענען געווען אַזוי מוראדיק, אַז כמעט אַלע איינוווינער פון שטאָט זענען אַנטלאָפן.

איך בין אַנטלאָפן קיין לאַדזש. אין אייניקע וואָכן אַרום, פונקט שבת שובה, האָב איך זיך אומגעקערט אַ „היים״. ערשט איצט האָב איך געזען ווי דער חורבן אין ווילנע איז גרויס. כ׳האָב געזען ווי הונדערטער הייזער זענען געלעגן צעברעקלט. אויך מיין דירה איז געלעגן אומגעוואָרפן. איך האָב זיך צייטווייליק פאַרשאַפט אַ דאַך איבערן קאָפּ — זיך אַריינגעצויגן אין אַ שטוב מיט עטלעכע פאַמיליעס. כמעט אַלע

יהודי וילון נושאי „הטלאי הצהוב״ 1939

יידן מיטן געלן מגן־דוד אין ווילנע אין יאָר 1939

ווײעלונער ייִדן האָבן איצט געמוזט אַזוי ווײנען. ס'האָט זיך גלײַך געשאַפן אַ חברה־קדישא אונטער דער אָנפירונג פון ראובן הערשבערג און אשר שמולעוויטש. מען האָט שפּעטער מיט אַ פאַרשפּעטיקונג אַרויסגעצויגן די ייִדישע קרבנות פון צווישן די חורבות און זיי געבראַכט צו קבורה.

ביסלעכווײַז האָבן די אַנטלאָפענע ווײעלונער ייִדן זיך צוריק געקערט אַ „היים". די ענגשאַפט פון דירות אין שטאָט איז געוואָרן גרויס. די דײַטשע מאַכט האָט דורך דעם לאַנדראַט (סטאַראָסטאַ) געגעבן די ערשטע פאַראָרדענונגען, אַז די ייִדישע געוועלבער מיט זייערע סחורות, וואָס זענען נאָך געבליבן שטיין גאַנץ, זאָלן קאָנפיסקירט ווערן. באַלד האָבן זיך באַוויזן לאַסט־אויטאָס און דאָס ביסל ייִדישע האָב און גוטס איז אַריבערגעפירט געוואָרן אין דער „צענטראַלע". די אויסגעליידיקטע געוועלבער איז איבערגעגעבן געוואָרן צו דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

דעם נאַרמאַלן לוין, אָבער אַ ייִד — נאָר אַ האַלבן מאַרק. בכדי עס זאָל אין שטאָט ווערן אויפגעהאַלטן די רו, האָבן די דײַטשן צוגענומען אַלס ערבותניקעס 4 ייִדן און 4 פּאָליאַקן. ייִדן האָבן געמעגט אַרויסגיין אויף דער גאַס פון פינף אינדערפרי ביז זעקס פאַרנאַכט, שבת ביז פינף פאַרנאַכט און זונטיק — נאָר ביז 10 אינדערפרי. פאַר ייִדן איז געווען פאַרבאָטן צו גיין אויפן טראָטואַר, נאָר אויף די זײַטן פון שאָסיי. זיי האָבן אויך געמוזט ציען די היטן פאַר יעדן דײַטש און פאָלקס־דײַטש.

דעם 4־טן נאָוועמבער פון יאָר 1939, האָט אין ווײעלון זיך אָנגעהויבן אַ כאַפּעניש פון ייִדן. כאַטש די ס. ס.־זשאַנדאַרמעריע האָט געהאַט א רשימה, וועלכע ייִדן צו נעמען, האָט זי פונדעסטוועגן אויך געכאַפּט ייִדן אויף די גאַסן. די געכאַפּטע ייִדן זענען אָפּגעפירט געוואָרן קיין ראַדאָגאָשטש נעבן לאָדזש. זיי זענען דאָרט, אַ חוץ די שווערע אַרבעט, געפּייניקט און צעשלאָגן געוואָרן איינער פון זיי, ר' פישל שיליט, איז דער־

Einwohner die notwendigen Lebensmittel besorgen. Um 7 Uhr waren dann die Einwohner von Welun, getrennt nach Polen und Juden, nach Männern und Frauen, auf dem Ring zur Arbeitseinteilung angetreten. Die Arbeitseinteilung nahm ich dann, zusammen mit Lehrer Presber als Dolmetscher, vor. Da hieß es zunächst, Vorarbeiter herauszufinden, Arbeitspläne aufzustellen zur Trümmerbeseitigung, zum Sammeln von Altstoffen: Holz, Eisen, Kupfer, Zink, sich verständlich zu machen und sich durchzusetzen. Dabei zeigte es sich, daß eine laute Aussprache besser verstanden wurde als das reinste Polnisch. Noch etwas anderes zeigte sich. Eine merkwürdige Verwandlung bei den Juden. Sie waren erst mit Kaftan, Judenmütze und langem Judenbart erschienen. Doch nach wenigen Tagen hatten sie diese Abzeichen ihrer Würde abgelegt und ihre religiösen Gelübde schnöde gebrochen. Manche sagten, die SS habe es so schöner gefunden. Wer weiß?

שפּעטער זענען אויף די גאַסן געוואָרן פונאַנדערגעקלעפּט פּלאַקאַטן מיט אַ „פאַראָרדענונג נומער 2": „ייִדן מוזן טראָגן געלע בענדער אויף זייערע אַרבלען; ייִדן זאָלן צווישן זיך אויסקלײַבן אַ קאָמיטעט, וועלכער זאָל גרינדן אַ „ייִדיש געשעפט". ס'איז באַלד צונויפגעשטעלט געוואָרן אַ ייִדישער קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען אַריין: טוביה חיים ליפשיץ, ליסאַק (בוכהאַלטער פון דער מיל „אַמעריקאַנקע") און חיים באַבראָווסקי.

אַז דער ייִדישער קאָמיטעט איז שוין געווען אויפגעשטעלט, איז אַרויס אַ „פאַראָרדענונג נומער 3": אַלע איינוווינער זאָלן זיך מעלדן צו אַרבעט אויף אָפּצורוימען די חורבות פון דער שטאָט. פאַר אַזאַ טאָג אַרבעט האָט אַ קריסט באַקומען

מאָרדעט געוואָרן. נאָך אַ חודש צײַט דאָרט זײַן, האָט מען זיי אָפּגעפירט אין פּוילישן פּראָטעקטאָראַט (אויך ראַדאָגאָשטש איז ביי די דײַטשן פאַררעכנט געוואָרן צום דריטן רײַך) און זיי זענען דאָרט באַפרייט געוואָרן.

מיטן גרינדן דאָס „ייִדישע געשעפט" אין ווײעלון, איז די אָנפירערשאַפט פון ייִדישן קאָמיטעט פאַרגרעסערט געוואָרן מיט די נעמען בנימין וואַרשאַווסקי, חיים ניימאַן, מאָריס לעוויקאָוויטש, יעקב ווייספעלנער און העשל וואָלמאַן אַלס נישט אַקטיווער — ווי אויך אַ פאַרגרעסערטער פּערסאָנאַל. פון ריווח פון דעם „ייִדישן געשעפט" איז געוואָרן אויסגעהאַלטן דער שטאָט־רב, הרב יוסטמאַן, וועלכער האָט זיך איצט אויפגעהאַלטן אין טשענסטאָכאָוו. ס'איז אויך צײַטווײַליק געוואָרן

באַשטימט אַלס רב הרב משה בעסער און ר׳ נפתלי — דער קאַדלאַווער עילוי. ס׳איז אויך געוואָרן אויסגעהאַלטן דער שטאָט־חזן. געלט־שטיצעס האָבן אויך באַקומען ווילנער אנשים נכבדים, וועלכע האָבן זיך געפונען אין וואַרשע.

אָפטמאָל האָבן די ס. ס.־זשאַנדאַרמעריע און סתם פּאָלקס־דייטשן, אַרומשפּאַצירט איבער די ווילנער גאַסן און באַפאַלן ייִדן. זיי זענען אַפילו אַריינגעלאָפן אין די הייזער און גע־שלאָגן וועמען ס׳איז זיי נאָר געקומען אונטער די הענט, נישט געשוינט אַפילו זקנים פרויען און קינדער. די דייטשן האָבן שוין געזאָרגט, אַז די ייִדן זאָלן נישט האָבן קיין רו.

אין שטאָט האָט מיט מסירת נפש געפירט זיין חדר ר׳ אהרון־יוסף דער מלמד. ס׳האָט זיך פון דעם דערוווּסט דער שעף פון דער „היטלער־יוגנט" און ער איז אַריין צו דעם מלמד און שלאָגנדיק אים, געוואָרנט, אַז אויב ער וועט ווייטער פירן דאָס חדר, וועט ער אים דערשיסן. אָבער ר׳ אהרון־יוסף האָט אויף דעם נישט געקוקט און ווייטער געפירט זיין חדר. איינמאָל איז דער זעלבער נאָכאַמאָל אַריינגעלאָפן אין דעם חדר, זעענדיק ווי דער מלמד זיצט מיט תלמידים ביים טיש, האָט זיך אין אים אָנגעצונדן דער כעס און זיך געגרייט צו־צולויפן אים שלאָגן. ר׳ אהרון־יוסף אויף זיינע הילצערנע קו־לעס האָט זיך שנעל אַ שטעל אויף געטון און געפרעגט אויף דייטש: „קענען זי מיט דעם שלאָגן דעם קריג געווינען"? דער שעף האָט זיך צוריקגעצויגן, אַ ווילע באַטראַכט דעם מלמד פון קאָפּ ביז פיס און פאַרלאָזט דאָס חדר. דער דאָזיקער פאַל האָט נישט נאָר געמאַכט צו שטוינען ר׳ אַהרון־יוסְפן אַליין, נאָר אויך פיל ייִדן פון דער שטאָט האָבן עס באַטראַכט ווי אַ נס.

ס׳האָט זיך דערנענטערט פּסח פון יאָר 1940. דער ייִדי־שער קאָמיטעט האָט אַרויסבאַקומען אַ דערלויבעניש צו באַקן מצות. די ייִדן האָבן זיך געגרייט צו דעם יום־טוב פּסח, ווי אין נאָרמאַלע צייטן. מ׳האָט גערן געצאָלט „קמחא דפסחא" און עס צעטיילט צווישן די נצרכים. מ׳האָט בעת די פּסח־טעג גע־פּרוּווט פאַריאָגן דאָס טרויעריקע געמיט, וואָס האָט אונדז אַלעמען שטאַרק געדריקט. אָבער נאָך פּסח איז ווידער געוואָרן שלעכט. ידיעות פון לאָדזשער געטאָ זענען צו אונדז דערגאַנגען, אַז די דאָרטיקע ייִדן שטאַרבן דאָרט אויס פון הונגער מאַסנ־ווייז. און מאַנכע ייִדן האָבן זייערע קרובים אין לאָדזשער געטאָ געשיקט שפּייז־פּעקלעך.

עס איז פאַר די ווילנער ייִדן געקומען אַ ביטערע צייט, די ס. א.־אָנפירער לינדע און זיין געהילף שולץ זענען געשיקט געוואָרן אין שטאָט מיט דעם רשות צו טוען מיט ייִדן, וואָס זיי וועט געפעלן. זיי זענען אָפּט באַפאַלן ייִדישע הייזער, גע־שלאָגן און גערויבט און באַזעצט אין איין צימער דריי־פיר פאַמיליעס און דערנאָך אָוועקגעגעבן די ליידיק געוואָרענע דירות דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. זיי האָבן צונויפגע־נומען ייִדן און זיי באַזעצט אין דעם גרויסן הויז, וואָס האָט געהערט צום קריסט גלאָמבסקי. די ייִדן האָבן דאָס הויז אָנ־גערופן „לינדוווקע".

לינדע און זיין געהילף האָבן פאַראָרדנט, אַז יעדן שבת נאָך מיטאָג מוזן זיך ייִדן צונויפקומען אויף אַ פּלאַץ, כדי צו גיין קלייבן אַלט אייזן פאַר דער וועראַמאַכט. ביי דער אַרבעט האָט מען זיי געשלאָגן מכות רצח. נאָך יעדן מאָל שלאָגן, האָט מען זיי פאָטאָגראַפירט אין לעכערלעכע פּאָזעס, צ. ב.: ווי איינער מאַכט זיך פאַר אַן אייזל און אַ צווייטער רייט אויף אים. די צייט איז פאַר די ווילנער ייִדן ממש געוואָרן אומדער־טרעגלעך. ייִדן האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין אויף דער גאַס. בלויז דער נאָמען „לינדע" האָט אָנגעוואָרפן אַ שרעק.

ווען די אַרבעט ביי די צעפאַלענע הייזער האָט אויפגע־הערט, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אָוועקצושיקן ייִדן קיין פּויזן. פריער האָט מען די ייִדן גערופן אין פישגאָלדס הויז, כדי אויסצוקלייבן אַרבעט־פעאיקע. ביים אָפּקלייב, איז די „היטלער־יוגנט" — פערצן־יעריקע שקצים — אָנגעפאַלן מיט שטעקנס און געשלאָגן ייִדן. מיט אַ חודש שפּעטער האָבן מיר

רחוב טרגובה — בית גלומבסקי, הגטו „לינדובקה"

טאַרגאָוואַ גאַס — גלאָמבסקיס־הויז, די געטאָ „לינדוווקע"

דערהאַלטן אַ ידיעה, אַז די קיין פויזן אַוועקגעשיקטע אַרבעטן ממש קאַטאַרגע, ווי אויך אַז ס'איז דאָרט דערשאָסן געוואָרן נאָטע שוואַרצבאָרד, ווייל ער האָט אויסגעריסן עטלעכע ריבן פון אַ פעלד.

דער זשאַנדאַר מיכאַלסקי איז אַרומגעגאַנגען איבער די שטאָט און פאַרשריבן יידן. אין אַ קורצער צייט אַרום האָט מען אַרעסטירט עטלעכע דרייסיק יידן. זיי זענען געזעסן אין תפיסה עטלעכע וואָכן און ס'איז געווען אוממעגלעך צו זיי צו־צוקומען. ווי מיר האָבן זיך דערוווּסט זענען פון זיי דורכן קאָמענדאַנט גאַטהאַרט אויסגעקליבן געוואָרן 10 יידן צו הענ־גען און נאָך אַנדערע 10 יידן זאָלן זיין די תליינים.

איידער די צען יידן זענען אויפגעהאָנגען געוואָרן, האָבן די דייטשן אַרויסגעפירט די אַלע איינוווינער פון שטאָט, יידן און קריסטן, כדי זיי זאָלן זעען די עקזעקוציע. די אינטער־ווענצן מצד דעם יידישן קאָמיטעט האָט גאָר נישט געהאָלפן.

צווישן די צען געהאָנגען צו ווערן איז געווען אַ געווי־סער שמולעוויטש. ווען דער שטריק איז שוין געווען פאַר־לייגט אויף זיין האַלדז, האָט ער געזאָגט צו דעם יידישן „תלין": כ'בין נישט בייז אויף דיר. כ'ווייס אַז דו מוזט עס אויספירן.

צווישן די געהאָנגענע איז אויך געווען דער ווילונער גוט־באַקאַנטער נאַפט־הענדלער ישראל כאַסקעלעוויטש, וועלכן די שטאָט פלעגט רופן „נאָבעל". שוין שטייענדיק ביי דער תליה, האָט ער אויסגעשטרעקט צו די פאַרזאַמלטע דייטשן צוויי „פייגן" פון זיינע פינגער און אויסגערופן מיט ציטער־דיקע ליפן: „דעם גוף קאָנט איר מיר נעמען, אָבער נישט די נשמה"! דער שטריק אויף זיין האַלדז האָט זיך גראָד אי־בערגעריסן. זענען די יידישע „תלינים" געצוווּנגען געוואָרן אים נאָכאַמאָל צו פאַרלייגן דעם שטריק אויפן האַלדז. דער זשאַנדאַר מיכאַלסקי האָט דעם געהאָנגענעם ישראל כאַסקע־לעוויטשעס אַ שטאַרקן צי געטאָן ביים פוס און דער קדוש איז אויסגעגאַנגען.

די צען געהאָנגענע זענען געקומען צו קבורה דורך די חברה קדישא אין איין ברידער־קבר.

משרד המחוז (סטארוסטה) של מחוז וילון

סטאַראָסטוואַ און שטייער־אַמט פאַר'ן ווילונער פאָוויאַט

10 יהודים נידונים למות ע״י הנאצים בוילון (12 ינואר 1942)

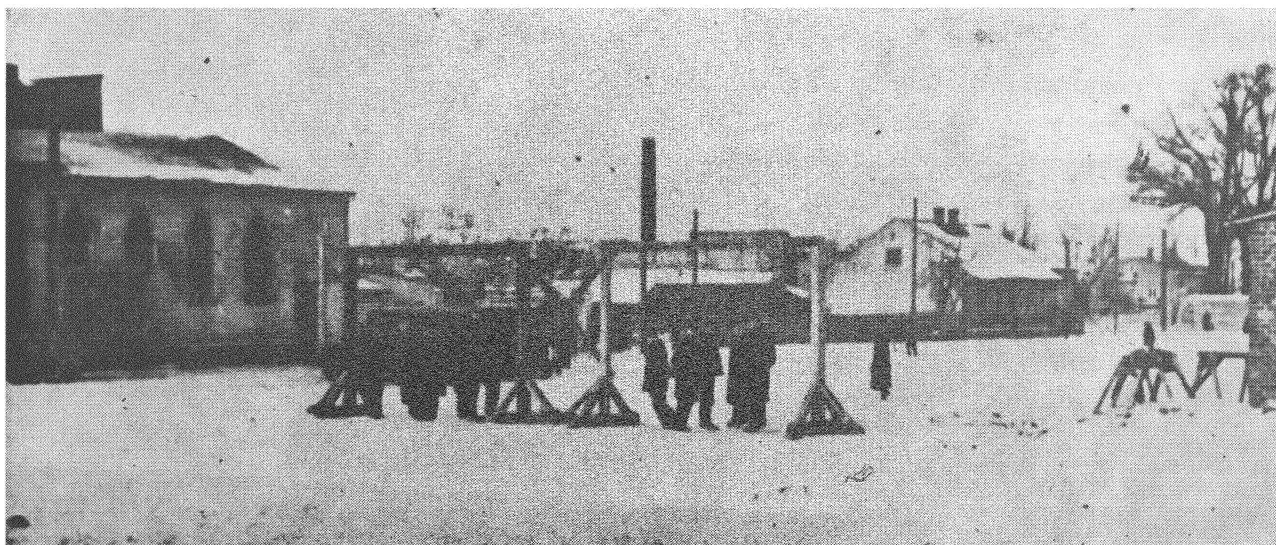
10 יידן פֿאַראורטיילט צום טויט דורך די נאַציס אין ווילון (12 יאַנואַר 1942)

לפני התליה — פֿאַר דער עקזעקוציע

שמות הקדושים: — די נעמען פֿון די קדושים:

איצקאָוויטש ישראל; אַלעקסאַנדראָוויטש לייזער; באַראַן יעקב; ווידאָווסקי משה; יאַקובאָוויטש זלמן; ספינקאַ יצחק; פילצער יחיאל; קויפמאַן משה; שווידער פייוול; שמולעוויטש וואָלף.

אחרי התליה — נאָך דער עקזעקוציע

משה הערשבערג / תל־אביב

אין דייטשן גיהנום

אין ערשטן טאָג פון אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָבן די דייטשן פאַרטאָג שטאַרק באָמבאַרדירט די שטאָט ווילון. די באָמבעס זענען צו מייסטנס געפאַלן אויפן יידישן שטח און עס זענען פון דעם אומגעקומען עטלעכע הונדערט יידן. פון די צינד־באָמבעס האָט אַ טייל שטאָט גענומען ברענען. ס'איז אויך פאַרברענט געוואָרן די שטאָט־שיל און דאָס שפּיטאָל, אין וועלכן עס זענען געלעגן פיל קראַנקע.

באַלד נאָך דער באָמבאַרדירונג זענען זייער פיל יידן אַנטלאָפן אין גרויס בהלה קיין לאָדזש און קיין וואַרשע, אָבער נאָכן אָקופּירן מצד די דייטשן גאַנץ פּוילן, האָבן זיך די אַנטלאָפענע יידן צוריקגעקערט אַ היים. דעמאָלט האָבן די דייטשן נאָמינירט אַ יודנראַט אין באַשטאַנד פון: טוביה חיים ליפשיץ (ער איז אין אַ צייט אַרום דורך די דייטשן דערמאָרדעט געוואָרן), בנימין וואַרשאַווסקי, מאָריס לעוואָקאָוויטש און חיים בער ניימאַן. די ערשטע פאַראָרדענונג האָט פאַרבאָטן יידן זיך צו פאַרנעמען מיט האַנדל. מען האָט די יידן, יונג און אַלט, גענומען אויף צוואַנגס־אַרבעט. אין די נאָכמיטאָג־שעהן פון שבת און זונטיק, האָבן זיי נישט געטאָרט פאַרלאָזן זייערע הייזער.

נאָך אין די ערשטע טעג פון זייער אַריינקומען קיין ווילון, האָבן די דייטשן אָפּגעהאַלטן אַ פאַרזאַמלונג מיט אַלע יידן, וועלכע זענען מיט קלעפּ און שפּאָט אַרויסגעטריבן געוואָרן אויפן מאַרק. די דייטשן האָבן פאַרלאַנגט, אַז די יידן זאָלן פונאַנדערנעמען די חורבות פון דער שטאָטישער שיל. ווען די יידן האָבן גענומען אויספירן דעם באַפעל, האָבן די ס. ס.־לייט מיט נאַגייקעס זיי שטאַרק געשלאָגן און דערנאָך אויך געעפנט אַ שיסעריי, פון וועלכער עס איז געפאַלן פייוול זאַלצמאַן. שפּעטער האָבן זיי צוגעבונדן צום ראָד פון אַ פור דוד יאַקובאָוויטשן. ער איז פונעם פערדישן גאַלאָפּ אויסגעגאַנגען אין שווערע יסורים.

אין אַ קורצער צייט נאָכדעם האָבן די דייטשן אַרויסגעשיקט קיין ראַדאָגאָשטש נעבן לאָדזש בערך הונדערט יידן אויף צוואַנגס־אַרבעט; די האָבן מער נישט געטאָרט זיך אומקערן צו זייערע היימען.

אין חודש דעצעמבער פון יאָר 1939 איז אַרויס די גזירה, אַז די ווילונער יידן מוזן טראָגן געלע לאַטעס. זיי זענען אויך געווען געצוווּנגען צו גיין אין די רינשטאָקן נעבן די טראָטואַרן און ציען די היטן פאַר יעדן דורכגייענדיקן דייטש אָדער פאָלקס־דייטש. אויב אַ ייד האָט פאַרגעסן צו ציען זיין הוט, איז ער אויפן אָרט שטאַרק צעשלאָגן געוואָרן און דערנאָך געמוזט ציען דעם הוט דריי מאָל פאַרן „באַליידיקטן" דייטש.

דער גרעסטער טייל יידן האָט געמוזט גיין אויף צוואַנגס־אַרבעט אָפּצורוימען די צעפאַלענע הייזער און אַנדערע שווערע ארבעט. דער לוין פאַר אַזאַ טאָג אַרבעט איז געווען אַ האַלבן מאַרק. היות ווי די שטאָט ווילון האָט געהערט צום רייכס־געביט, האָבן די דייטשן אויסגעזידלט די גאַנצע פּויליש־

וילון לאחר ההפצצה הראשונה

ווילון נאָך דער ערשטער באָמבאַרדירונג

פויערישע באַפעלקערונג און אויף זייערע ערטער זענען אָנגעקומען די וואָלינער אוקראַינער. די יידן האָבן מיט די אוקראַינער נישט געהאַט קיין שום מגע ומשא. דער יודענראַט האָט פון די דייטשן באַקומען צוגעשיקט שפּייז, ווי אויך קוילן אויף באַהייצונג. די צוטיילונגען זענען געווען קליינע, אַזוי אַז די יידישע באַפעלקערונג האָט געגנומען הונגערן און פרירן.

די ס. ס.־טרופּן האָבן פון צייט צו צייט געכאַפּט יידישע יוגנטלעכע און זיי ערגעץ אָפּגעשיקט אויף צוואַנגס־אַרבעט. אויך דער יודנראַט האָט געמוזט צושטעלן אַ געוויסע צאָל יידישע יוגנטלעכע.

אין זומער פון יאָר 1940 האָבן די דייטשן געכאַפּט יידישע יוגנטלעכע און זיי אָפּגעשיקט אין פּויזנער געגנט, כדי דאָרט צו בויען די אויטאָסטראַדע פּויזן—ברעסלאַו—בערלין. עטלעכע מאָל איז דאָס כאַפּן איבערגעחזרט געוואָרן און נישט בלויז אין וויעלון — נאָר אויך פון דער אַרומיקער געגנט. פון די אַוועקגעשיקטע זענען בלויז געציילטע געבליבן ביים לעבן.

מיט בערך אַ יאָר שפּעטער, נאָך אידער די דייטשן זענען אָנגעפאַלן אויף סאָוויעט־רוסלאַנד, זענען טויזנטער וויעלונער יידן געוואָרן קאָנצענטרירט אויף די גאַסן קראָקאָווסקע־פּשעדמיעישטשע און פּאַטשטאָווע. דער יודנראַט האָט זיך געפונען אין בית־המדרש, וואָס איז איצט געשטאַנען אויסער דעם יידישן קוואַרטאַל. אויך אין די צווי אָנגעפּראַפּטע גאַסן זענען יידן געכאַפּט געוואָרן צו שווערער אַרבעט. אַ טייל פון זיי זענען געשיקט געוואָרן אויף אַרבעט צו דייטשישע פירמעס.

נאָכן דערשיסן דעם „פּרעזעס" פונעם יודנראַט, טוביה חיים ליפּשיץ, האָבן די דייטשן אויף זיין אָרט באַשטימט מרדכי ברודער. ער איז גלייכצייטיק אויך געוואָרן דער שעף פון דער אָרטיקער יידישער פּאָליציי.

מיט דריי חדשים שפּעטער איז פאַר די יידישע יוגנט געשאַפן געוואָרן צוויי אַרבעטס־לאַגערן, וואָס האָבן זיך געפונען צוויי קילאָמעטער פון וויעלון. גראָד פון די צוויי לאַגערן האָבן די יידישע אַרבעטנדיקע געמעגט אַהיימגיין אויף שבת.

נאָר די ס. ס.־באַנדיטן האָבן די וויעלונער יידן נישט געלאָזט צורו, נישט געווען אַ טאָג אָן אַ צעשלאָגענעם ייד. טיילמאָל האָבן זיי דערשאָסן אַ דורכגייענדיקן ייד אויף דער גאַס צוליב צייט־פאַרטרייב.

אין יאַנואַר פון יאָר 1942 האָבן די דייטשן פּלוצלינג געכאַפּט עטלעכע צענדליק יידן און זיי אַוועקגעפירט אויפן מאַרק. אַז די יידן זענען שוין געשטאַנען אויסגעשטעלט אין אַ ריי, האָבן די דייטשן אויסגעקליבן פון זיי אַ צענדליק געהאַנגען צו ווערן, און אַנדערע צען — זיי צו הענגען. די דייטשן האָבן צוזאַמענגערופן די פאָלקס־דייטשן פון דער גאַנצער שטאָט, כדי זיי זאָלן ביי זיין די שוידערלעכע עקזעקוציע. אויך דער יודנראַט איז אַהער געבראַכט געוואָרן דאָס צו זען. די פאָלקס־דייטשן, יונג און אַלט, האָבן זיך געקאַטשעט פון געלעכטער און מיט ווילדן שפּאַט געביילט פויסטן צו די קרבנות. איינער פון די קרבנות, דער נאַפּט־הענדלער מיטן צונאָמען „נאַבעל", האָט אין די לעצטע מינוטן אַרויסגעוויזן אַ גבורה: בעת די פּעטליע איז שוין געווען פאַרלייגט אויף זיין האַלדז, האָט ער מיטן פוס אַ קאָפּע געטון זיין תליין, אַ מיליציאָנער פון די פאָלקס־דייטשן, אויסשרייענדיק צו די אויסגעשטעלטע ס. ס.־טרופּן: „מיך קאָנט איר נאָר פיזיש טויטן, אָבער נישט די נשמה!"

הנערה חנה מושקוביץ בעבודת כפיה אצל הנאצים

דאָס מיידל חנה מאָשקאָוויטש בעת דער צוואַנגס אַרבעט

די קרבנות זענען אַזוי געהאַנגען אַ מעת־לעת און דערנאָך האָט די חברה קדישא זיי געבראַכט צו קבורה אויפן יידישן בית־הקברות.

אין אַ זונטיקדיקן טאָג, באַלד נאָך פּסח פון יאָר 1942, זענען אין וויעלונער יידישן קוואַרטאַל פּלוצלינג אָנגעפאַרן עטלעכע פאַרמאַכטע אויטאָס. צווישן די אויסגעמאַטערטע יידן איז אַנטשטאַנען אַ בהלה און קיינער האָט נישט געוווּסט, וואָס

דאָס זאָל באַדייטן. באַלד האָבן זיך באַוויזן ס. ס.־טרופּן מיט געווער און נאַגייקעס. מיט ווילדע געשרייען זענען זיי אַריינגעלאָפן אין די הייזער און פון דאָרט אַרויסגעטריבן די צעשראָקענע יידן און מיט מוראדיקע קלעפּ זיי געיאָגט צו די אויפגעפּראַלטע טירן פון די אויטאָס — די געשרייען און געיאָמערס פון די געטריבענע האָט פאַרהילכט דעם אַרום.

אַז די אויטאָס זענען איבערגעפּולט געוואָרן מיט יידן, זענען די איבעריקע צוריקגעטריבן געוואָרן צו זייערע הייזער, אַזוי האָט זיך עס איבערגעחזרט עטלעכע מאָל. דערנאָך האָט מען זיך דערוווּסט, אַז בערך אַ העלפט פון די יידן, וואָס זענען אַריין אין די צוויי גאַסן, זענען אָפּגעפירט געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן פון כעלמנאָ. ס'איז אויך צווישן די איבערגעבליבענע ווילנער יידן אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז נאָך איידער די געכאַפּטע יידן זענען אָנגעקומען קיין כעלמנאָ, זענען זיי נאָך אויפן וועג אומגעבראַכט געוואָרן.

ס'איז אַדורך פיר חדשים. די ווילנער יידן האָבן זיך אַרומגעדרייט קראַנקע און הונגעריקע און נישט געוווּסט, וואָס זייער גורל וועט זיין. פּלוצלינג האָבן זיך ווידער באַוויזן ס. ס.־טרופּן, אָבער שוין אָן די גאַז־אויטאָס. די מעטאָדע פון אַרויסטרייבן די יידן פון זייערע הייזער, האָבן זיי באַנוצט אויך דאָס מאָל. איצט זענען די יידן שוין געטריבן געוואָרן צו דעם אויגוסטיאַנער קירכע־פּלאַץ. באַלד נאָכדעם האָט מען אויך אַהערגעבראַכט אַ סך יידן פון דער אַרומיקער געגנט.

דאָס לעבן פון די יידן אין דעם אויגוסטיאַנער קירכע־פּלאַץ, איז ממש געוואָרן אומדערטרעגלעך. דער הונגער און קעלט — אין לשער! ערגער פון אַלץ איז געווען די ברוטאַלע האַנדלונג מצד דעם אַמטירנדיקן שעף פון דער געסטאַפּאָ. די דאָזיקע ווילדע חיה האָט נישט אויפגעהערט מערדערלעך צו שלאָגן און צו שיסן פאַרשמאַכטע יידן. די צעשלאָגענע יידן האָבן אַפילו נישט געטאָרט שרייען. די יידן זענען אין דעם גיהנום געוואָרן געוואַלטיק פאַרצווייפלט. זייער אַ סך מענטשן, מייסטנס פרויען, זענען אַראָפּ פון זינען.

איינמאָל, זיצנדיק אין דער קירכע, האָט דער גרויזאַמער שעף מיך אַ רוף געטאָן און מיר באַפוילן אָנצונעמען דעם האַלב־בלינדן אַלטן ייד פאַר זיין ציטערדיקער האַנט און אים אַרויספירן אויפן פּלאַץ. און אַז איך בין שוין מיט אים געשטאַנען אינדרויסן, האָט דער צעיושעטער שעף אַריינגעשאָסן אַ קויל אין אַן אויג פון דעם האַלב־בלינדן ייד. דער ייד איז אַוועקגעפאַלן אַ טויטער.

אַן אַנדערש מאָל האָט זיך דעם שעף פאַרגלוסט אַרויפצוזעצן אויף אַ ברייטע פּלאַטפאָרמע בערך אַ פערציק יידן און זיי אָפּגעפירט אויפן יידישן בית־הקברות. ער האָט זיי באַפוילן אויסצוגראָבן אַ ברייט און טיף קבר. און ווען דאָס קבר איז שוין געווען אויסגעגראָבן, האָט ער באַפוילן אַז דרייסיק יידן זאָלן זיך אַהין אַריינלייגן. און ווען די קרבנות זענען שוין דאָרט געלעגן אויסגעצויגן מיט די פּנימער אַראָפּ, האָבן די איבעריקע יידן געמוזט זיי צושיטן מיט ערד. די יללות פון די קרבנות האָבן געריסן די הימלען. צווישן די קרבנות האָט זיך אויך געפונען דער זון פון פייוול בראַט, וואָס זיין פאָטער האָט מיט ציטערדיקע הענט און מיט אַ צעבראָכן האַרץ געמוזט צושיטן זיין לעבעדיק קינד.

פון די אַלע יידן אין דעם אויגוסטיאַנער קירכע־פּלאַץ, וואָס האָבן געציילט בערך פיר טויזנט נפשות, האָט מען אַ פינף הונדערט יונגטלעכע, צווישן זיי אויך אַביסל מיידלעך, אַוועקגעשיקט אין לאָדזשער געטאָ. די איבעריקע — אין די כעלמנער גאַז־קאַמערן.

אויך איך האָב געהאַט דאָס גליק צו זיין צווישן די אַוועקגעשיקטע אין לאָדזשער געטאָ.

יהודים מפנים ההריסות אחרי ההפצצה
יידן רייניקן די חורבות נאָך דער באָמבאַרדירונג

מלה גבירץ (בני ברק)

השנים האחרונות לפני המלחמה וכיבוש וילון

גל אנטישמיות מוגברת הגיע לוילון. כדוגמת הערים הגדולות, בעלות „מסורת" אנטישמית כצ'נסטוכוב, נערכו „פיקטים" (משמרות שאסרו על נוצרים להכנס ולקנות) לפני כל חנות יהודית. ואפילו נמצא גוי שבכל זאת רצה להכנס — סחבו אותו בכוח, הרביצו וצעקו „ז'ידובסקי פאכאלעק" („משרת יהודים"). „השמירה" היתה מלווה סיסמאות צעקניות וכרוזים זולים המשמיצים את היהודים.

טיול בערב במקום מבודד קצת, היה מסוכן — אך גם לא מן הנמנע היה לקבל כמה אבנים מאחורי הגב בטיול יומי. האוירה בין האוכלוסיה היהודית היתה מתוחה ומדוכאת מאד.

המצב הזה השתקף בשיחות שהתנהלו תמיד בחנות שלנו — חנות הממתקים של זליג צינצינטוס.

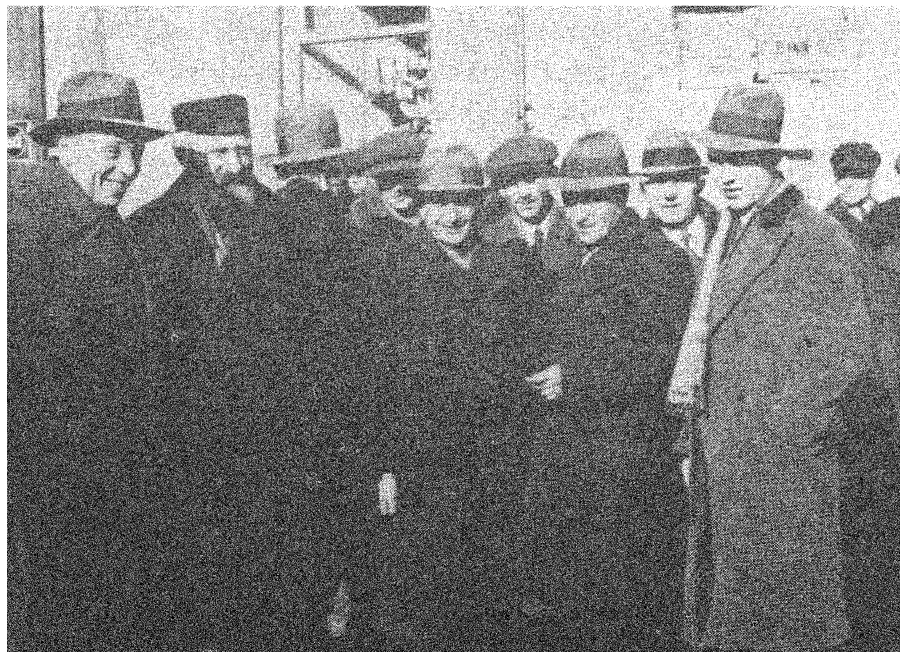
מדי יום ביומו, ואפילו פעמיים או שלוש פעמים ביום, התאספו כל חבריהם של אבא ואמא, מכרים וסתם יהודים סקרנים המעונינים ב„מה חדש?". היה כאן מין מועדון בלתי רשמי לגברים — הויכוחים החלו בבוקר בקהל קטן ובאוירה שקטה, ונסתיימו מאוחר בערב בקהל גדול, בפרט אחרי איזה מאורע חשוב. אמי התלוננה תמיד על „השמיסערים" (מתווכ־חים) האלה, המקימים צעקות ומגרשים מהחנות קונים, ותמיד ביקשה מהם להכנס לחדר האחורי.

והויכוחים היו סוערים באמת. לרוב נשמעו קולותיהם של חיים בורשטיין ופייביש סקשיניה, שברוב המקרים עמדתם היתה מנוגדת. פני כולם היו מתוחים כאילו מחליטים כאן על גורל כולם. מזמן לזמן הרימו אחרים קול: חיים־בער ניימן, ברוך־מאיר מילדמן, יצחק הרשברג, וועלוול לבקוביץ, ינקל רפופורט ועוד.

לקראת תום קיץ 1939 נדמה היה כאילו „מריחים" מלחמה באויר. נאומים צעקניים של היטלר, גירוש יהודי גרמניה, האנטישמיות המתגברת בפולין — כל אלה הידקו את המעגל מסביבנו. הענינים כבר נגעו בנו אישית: מה לעשות במקרה כיבוש של פולין על ידי היטלר — לברוח? להשאר במקום? לא פעם שמעתי על התאבדות. איש לא תיאר לעצמו שאפילו התמונות האכזריות ביותר יחווירו כנגד המציאות שהביא העתיד.

כיבוש וילון

בראשון בספטמבר 1939, בבוקר, התעוררנו כאילו השליך

מתגעגעים לשמוע חדשות מארץ־ישראל מפי אורח שבא משם

באַקאַנטע פנימער בענקען צו הערן אַ גרוס פון אַן א"י גאַסט (1935)

אותנו מישהו מהמיטות. בעד החלון ראינו עמודים של אש ועשן עולים השמימה — מלחמה! צריך למהר למקלט — מרתף המגורים של ה„סטרוז" (שומר בית). הוא מתנגד אבל יש דיירים רבים בביתו של יידל לבקוביץ, בשלונסקה 8, ונגד כולם הוא נכנע. שומעים התפוצצות אחר התפוצצות והנה — אחת חזקה מאד, ואחרי זה מריחים ריח משונה החודר לאף ולפה.

מתחילים לצעוק — גז! לוקחים כלי מיטה של ה„סטרוז" וסותמים את החלונות הקטנטנים במרתף, עושים מחסומים מאולתרים כפי שלימדו אותנו. לא ידענו אז שמלחמת גז היתה בשנות 1914—1918 ושיש כבר אמצעים יותר מודרניים להחריב משך חצי שעה עיר שלמה על אוכלוסיתה האזרחית.

אחרי זמן מה השתרר שקט. אני יוצאת ומסתכלת מסביב. ניצב כאן ביתנו — איה הוא? לפני כמה דקות ירדנו במרוצה במדרגות לחזית הבית — המקלט באגף דירתנו בקומת הקרקע היה סגור — ומקרה קטן כזה הציל את חיינו? אכן, הגז המדומה היה האבק שמילא את האויר אחרי שכל הבית בשלונסקה 8 התרסק. שלשה אגפים של הבית נעלמו — נשארה רק החזית, שבמרתפה נצלו כמה עשרות אנשים. אבל יש כבר גם הרוגים. יחיאל אפשטיין ובנו כבר צועקים „איפה אשתי, איפה אמי?" — נשארו בבית. גם אחותה עם הילדים, אשתו של „פסלה" שמולביץ, נשארו מתחת החורבות, זוג אנשים קשישים גם כן לא יצא. מסתכלים אחד בשני — נשארנו מחוסרי כל ופחד בלב.

זמזום המטוסים הגרמניים עדיין נשמע. צריך לברוח מחוץ לעיר. יוצאים לרחוב — בתים אחוזי להבות, הדרך מכוסה חוטי חשמל. עוברים את „אלטער מארק" ופוגשים ביוסף שעיה — הולך כהמום, כותנתו הלבנה מעל המכנסיים מכוסה דם. „הרגו את צבק שלי — כבר לא חי" — פוגשים עוד אנשים. כולם רצים מבלי לדעת לאן, עיניים מבולבלות מלאות פחד. אבי כבר אינו רוצה להכנס למקלט. אינו סומך אפילו על הקירות העבים של „המגיסטרט" (העיריה). רק מחוץ לעיר — רק לשדה.

כך החלה המלחמה בוילון. יהודי וילון עזבו את בתיהם והתחילו בבריחה מפני המטוסים הגרמניים, שתמיד היו לפנינו. בכל מקום קבלו אותנו באי־רצון, ראו בנו אנשים שמביאים אתם פחד, צרות, רעב, ידיעות רעות ואסון. לא נשארנו בשום מקום. באנו לישוב או לעיירה שקטה — יצאנו והשארנו אחרינו אנדרלמוסיה.

זכורה לי אפיזודה שהיתה לבטח אופיינית להרבה יהודים שעזבו את עיר מולדתם.

כשברחנו היינו בבגדי לילה — חוץ מאבא שהצליח ללבוש את המכנסים. בדרך עברנו בכפר ונכנסנו לגוי שהיה קונה אצלנו בחנות. בראותו את מצבנו ירד למרתף והתחיל לחפש נעלים לאמי. ברגע זה התחיל אבי לבכות בקול רם. פגה קצת המתיחות של הרגע הראשון ומציאות מרה עמדה בפניו: „הנה אני בעל־בית, איש ואב למשפחה, שעבד שנים על שנים לטובתה ולקיומה, ופתאום הפכתי לקבצן".

מהראשון בספטמבר הפכו יהודי וילון לפליטים. אמנם בערך חצי מהאוכלוסיה חזרה, אבל לחיים נורמליים כבר לא חזרו — נשארו פליטים.

גם אנחנו חזרנו. הגרמנים השיגו אותנו בדרך ולא היה כבר צורך לרוץ הלאה. באנו לעיר בערב ראש השנה. חורבות על חורבות. רוב הרחובות היו חסומים בחורבות וצריך היה לעקוף אותם. כל העיר מלאה ריח חריכה, קירות וארובות עירומים מתרוממים. מרכז העיר חרב, אבל פרברי העיר נשארו: קרקובסקי פעדמישציע, קאליסקה, שוו. ברברה שראדז־קה ועוד.

דליקה בשוק הישן לאחר ההפצצה ב־1939

דער אַלטער מאַרק אין פייער נאָך דער באָמבאַרדירונג 1939

וילון היתה מוקפת כפרים, ובכל ימי המלחמה ובזמנים שלאחר גמר המלחמה לא ידעו התושבים טעמו של רעב. האיכרים באו העירה והביאו אתם תוצרת חקלאית.

התחלנו בחיים פרימיטיביים. כל השכנים התגוררו בחדר אחד. בישלנו בדוד גדול והתחלנו בעבודות חפירה. נוכחנו לדעת שאפשר למצוא משהו מתחת לחורבות.

בשבת הראשונה אחר שובנו ירד גשם שוטף. ישבנו על המיטות. על הריצפה העמדנו כלים גדולים: אמבטיות, קערות, כדי לאגור מי גשם שזרמו דרך הגג, שהיה כולו מנוקב חורים. לפתע נשמעו צעקות הגרמנים ויריות. במשך זמן קצר מוציאים את כל הגברים ל„אלטער מארק״. את היהודים מעמידים לחוד. לא ידוע מה יהיה. מדברים על „טרנספורט״. אחרי כמה שעות נודע שכולם יכולים לחזור לעבודה בפנוי החורבות. שוב נצלנו. באותו יום נהרגו בוילון שניים או שלשה יהודים שהסתתרו, אבל זה נקרא ש„הצלחנו״.

המשכנו בעבודה. אחרי כמה ימים, לאחר שהסרנו את השיכבה העליונה. הצלחנו לאסוף דברים קטנים: מזוודה עם בגדים, מזרונים. כל דבר הוא אוצר גדול. הסירים מקומטים קצת — העיקר שאפשר לבשל בהם. המיטות שבורות — אבל אפשר לישון בהן. היינו כולנו מאושרים בחיים פרימי־טיביים אלה: נצלנו פעמים אחדות ממות, אנחנו משפחה שלמה ובריאה, יש לחם ותפוחי אדמה. אבי שאל: „בשביל מה היו לנו שלשה חדרים — מה עשינו בהם — הרי אפשר לחיות רק באחד!״

בהתחלה נראה שהגרמנים לא התכוונו לעשות ליהודים שום רע, אבל יותר בטוח שילכו כבר ושיהיה אחרי המלחמה. ופתאום, ב־9 בספטמבר, שומעים על מאסרים פה ושם ובשעת צהרים מופיעים גם אצלנו ז׳נדרמים עם רשימה ביד: צינצינטוס זליג — לבוא עמנו.

המאסרים נמשכים כל היום. מי הכין את הרשימות? אומרים שיש יהודים שהיו מסוגלים לעשות את זה. ה־11 בנובמבר הוא חג לאומי של הפולנים, ולפני המועד הזה היתה פקודה לאסור פטריוטים פולניים. אך רוב האסורים הם יהודים. הרשימה כללה את האינטליגנציה של העיר. רק כמה מהם הצליחו להתחמק. למחרת שלחו את כולם ללודז, לבית הסוהר המפורסם רדוגושץ׳.

האסירים שוחררו מאוחר יותר, אבל אסור היה להם לחזור לבתים.

אבי לא ראה יותר את וילון.

ברוריה בייסקי (ארליך)

ידידות בין ווילוואים בנכר

מדי אזכור אותך עיר מולדתי, צצות ועומדות נגד עיני אותן דמויות יקרות לי המאכלסות את העיר ורחובותיה השוקקים חיים. אראה אתכם חיים בין יתר אנשי וילון, אזכור שמחותיכם, בעיותיכם וגעגועיכם. הכל כאילו חי לפני עיני.

עיר כמו הרבה ערים בפולין, אבל בכל זאת נדמה לי שהיה שוני מסויים שהבדיל את וילון מיתר ערי פולין. יתכן שאנשי וילון חוננו בסגולה מיוחדת שאיפשרה להם להתקשר עם יתר יוצאי וילון, ואפילו לא היתה שום קירבה משפחתית ביניהם. קשר ידידות זה שרר בין ווילונאים בכל השכבות ובכל הגילים, ובעיקר בזמן המלחמה.

מעט מאד הנני זוכרת מחיי החברה מלפני המלחמה. מבוגרים ממני ידעו לספר היטב אודות חיי החברה מאותה תקופה, אבל המעט שנשאר חרות בזכרוני אומר כל כך הרבה. וכי איך אפשר לשכוח את מסיבות עונג שבת בתנועה הציונית, שאורגנו בעזרת הורי וחבריהם ז״ל. את ערכם החברתי יכולתי להעריך רק בזמן המלחמה, עת נפגשנו עם יוצאי וילון בהיותנו פליטים בוארשה, ובעיקר בצ׳נסטוחוב, שבה התרכזו הרבה וילונאים. וילונאי לא התהלך בודד בעיר זרה, אם נמצא שם עוד וילונאי אחד. במקרים אלה המצב הטרגי איחד את כולם.

כידוע התישבו הרבה וילונאים בצ׳נסטוחוב, אחרי שאסור היה לגור ברייך השלישי. וילון השתייכה לרייך הארור הזה. להורי ז״ל היתה אז חנות מכולת בצ׳נסטוחוב, ברחוב נובי רינק בחצר. הורי ז״ל מצאו כאן, חוץ ממסחר עם ווילונאים, גם את חבריהם. כאן, בפינות החנות, התנהלו הויכוחים על פוליטיקה. כאן פירשו הורי וחבריהם את מה שלא נכתב בעתון. בפינות המוסתרות של חנות הורי קיבלה הידיעה על מפלת הגרמנים את פירושה והתפשטה מפה לאוזן בין יתר הוילונאים שנמצאו בצ׳נסטוחוב.

כיום אפשר להתייחס לזה באדישות ובסלחנות; וכי מה יכול היה לקבוע אם הופלו כמה מטוסים גרמניים או היתה נסיגה ברוסיה הרחוקה? במערך המלחמתי הכללי לא היה לזה ערך אסטרטגי, אך עבורנו היו ידיעות אלה כמרפא לפצעים. זכור אזכור היטב את מבט הורי אחרי קבלת ידיעות אלה, כמה ביטחון עצמי התוסף להם, וכמה האמינו עוד בעתיד טוב יותר, האמינו שעוד לא אפסה התקוה. אנו הילדים מצאנו בין הוילונאים הרבה חברים. אפילו אחי הקטן סמק ז״ל, ילד בן 10, מצא חברים מוילון.

אבל גם כאן לא ארכה השלווה וב־1942, אחרי יום כיפור, התחילה האקציה בצ׳נסטוחוב. רובעים שלמים נותקו. התאספו אצלנו כעשרים וילונאים שלא יכלו לחזור למקומות מגוריהם, ובבית לא נמצא אף פירור לחם. רעבנו כולנו. אמי מצאה ראש כרוב והכינה ממנו איזשהו מרק. קשה להאמין כי מראש כרוב אחד הכינה מרק לכל הוילונאים שנמצאו בבית, ואכלנו. האם שבענו? לא. אבל כולנו אכלנו כמשפחה אחת.

וילון השתייכה לרייך השלישי ועל היהודים שנשארו בעיר הוטלו הגבלות כבדות, רק מספר שעות ביום מותר היה להם לשהות מחוץ לבית. בהיותי בוילון ב־1941 ראיתי בבית סבתא ארליך את אותה התופעה של ידידות בין וילונאים. גם שמה התרכזו מספר משפחות בדירה אחת. ובבית סבתא ארליך גרו אחי אבא עם נשותיהם וילדיהם ואחיותיו, ועוד שלוש משפחות זרות. למרות הצפיפות הגדולה שררה הידידות ביניהם. גם כאן התחלקו בפת לחם אחרונה כדבר מובן מאליו.

כנראה שלוילונאים יצא שם כאנשים ידידותיים ביותר. בתקופה שעוד אפשר היה לקיים קשר מכתבים הגיעו אלינו מכתבים מהסבתא מנדל, שהוגלתה לפביאניץ עם בניה, ובמכתבים התלוננה הסבתא שהעדר אנשי וילון מורגש, חסרה לה אוירת וילון וידידות אנשיה.

רבות עוד עברתי אחרי כן, צרות ותלאות היו מנת חלקי, אבל תמיד, אם וילונאי היה לצדך, ידיד ורע מסור היה לך לעת צרה, שעליו יכולת לסמוך.

קבוצת עסקנים ציוניים ערב מלחמת העולם הראשונה — אַ גרופּע ציוניסטישע עסקנים ערב דער צווייטער וועלט־קריג

מימין לשמאל — פון רעכטס: שמואל ערליך, רוזשאַ צינציגאַטוס, חיים בער נייעמאַן, יצחק הערשבערג, זעליג צינ־ציגאַטוס, רבקה באַרנשטיין, חיים באַרנשטיין, ברוך מאיר מידלמאַן, מלכה ערליך, וועלוול לעווקאָוויטש ואשתו

מ. בעסערגליק

חורבן וויעלון

וויעלון, 1־טער סעפּטעמבער 1939. די ערשטע דײַטשע באָמבעס אויף דער פּוילישער ערד פֿאַלן אויף וויעלון. די פּאַניק איז געוואַלדיק. מענטשן פֿאַרלירן זיך, ווער אַן טאַטן, ווער אַן מאַמען, ווער אַן קינדער, ווער אַן שוועסטער און ברידער, אַנטלויפֿן אין גרויס בהלה אין טיפֿן הינטערלאַנד, וועלנדיק אַנטרינען פֿון אַ זיכערן טויט.

נאָכן אַריינמאַרשירן פֿון די דײַטשע טרופּן, קערט זיך אַ טייל צוריק קיין וויעלון (אַ טייל קיין רוסלאַנד אַוועק, און אַ טייל אין דער דעמאָלט געשאַפֿענעם דורך די דײַטשן א. ג. „פּראַטעקטאָראַט" — קיין טשענסטאָכאָוו), ווייסנדיק, אַז שווערע צײַטן דערוואַרטן זיי אונטערן היטלער־רעזשים, האָפֿן אָבער, אַז סוף כל סוף וועט מען ווי עס איז איבערלעבן די שווערע צײַטן.

די ערשטע שריט פֿון די דײַטשע מושלים זענען געווען דאָס אַוועקשיקן גרויסע טיילן פֿון דער וויעלונער באַפֿעלקערונג (יידן און קריסטן) נאָכן אָפּהאַלטן זיי אַ פּאָר טעג פֿאַרשפּאַרט אין דער וויעלונער תפֿיסה און שפּעטער אין דעם טרויעריק באַרימטן לאַגער ראַדאָגאָשטש נעבן לאָדזש, ווו ס׳האָבן זיך אַ שאָט געטון אויף יידן די שווערסטע און אויסטערלישע גזירות. מ׳האָט די יידן איינגעשפּאַנט צו די שווערסטע אַרבעטן, זיי געצוווּנגען צו טראָגן די געלע לאַטעס און צו גיין אין רינשטאָקן נעבן די טראָטואַרן.

דער באַרימטער ס. ס.־מאַן, ערשמאַן, וועלכער איז אין וויעלון געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען „פּאַטשער" (ער האָט מיט אַ באַזונדערע הנאה ליב געהאַט צו פּאַטשן די יידן) איז דעמאָלט געווען דער מושל פֿון אונדזער שטעטל.

ווער ס׳האָט פֿון אים באַקומען אַ פּאַטש, האָט מאָמענטאַל דערפֿילט, אַז ער איז געוואָרן אַ בירגער אין „נייעם דריטן רייך".

די שאַנד־עינויים און אַנדערע פֿיזישע און גייסטיקע פּייניקונגען האָבן, ווײַזט אויס, נישט באַפֿרידיקט די היטלעריסטישע שלאַנגען און מערדער, דעם ווילדן דורשט נאָך יידיש בלוט.

אין אַ געוויסן פֿרימאָרגן האָבן די דײַטשע באַנדיטן, (אונטערן אויסרייד פֿון אַ געפֿונענער געשאָכטענער קו) אין מיטן מאַרק, בפֿני כל עם ועדה, אונטערן אַקאָמפּאַניאַמענט פֿון מוזיק געצוווּנגען 10 יידן אויפֿצוהענגען אַנדערע 10 יידן.

יידן האָבן געאַרבעט ביי די שווערסטע פֿיזישע אַרבעטן, אונטער דער אויפֿזיכט פֿון דײַטשע וועכטער, אין דעם חרובֿ־געוואָרענעם וויעלון, געריניקט דריי גאַסן מיט הייזער, און אַספֿאַלטירט אַ גרויסן שווים־באַסיין מיט יידישע מצבֿות, ווי אויך געטאָן פֿאַרשידענע אַנדערע אַרבעטן פֿאַר דער שטאָט. מ׳האָט געהאָפֿט, אַז אַלס נוצלעכע און פּראָדוקטיווע אַרבעטער, וועט דאָך ווי עס איז געלונגען איבערצולעבן דעם קריג.

ווי אַ דונער האָט געטראָפֿן דעם 12־טן אַפּריל 1942 אין דעם קליינעם געשאַפֿענעם געטאָ די טרויעריקע ידיעה, אַז פֿאַרמאַכטע אויטאָס, אונטער דער אָנפֿירונג פֿון די דײַטשע פֿאַרניכטונגס־באַטאַליאָנען, האָבן באַלאַגערט די געטאָ.

ס׳האָבן נישט געהאָלפֿן קיין וויינען און בעטן, מען האָט גענומען אַ גרויסע צאָל יידן און אַריינגעפּאַקט אין די פֿאַרמאַכטע אויטאָס און אַוועקגעפֿירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. וויעלונער יידן האָבן נאָכגעשיקט אין דער ריכטונג פֿון די פֿאַרשווּנדענע אויטאָס גוט באַצאָלטע פּוילישע שליחים, אויפֿצוקלערן דאָס טרויעריקע רעטעניש, ווו אַהין מען האָט געפֿירט זייערע נאָענטסטע, אָבער, ליידער, אָן דערפֿאָלג. ווי ס׳האָט זיך דערנאָך אַרויסגעוויזן, האָט מען זיי געפֿירט אין דעם טרויעריק באַרימטן פֿאַרניכטונגס־אָרט כעלמנאָ.

נאָך דער שרעקלעכער געשעעניש האָט דער רעשט פֿאַרבליבענע יידן, צוזאַמען מיט די יידן, וועלכע מען האָט צוואַנגמעסיק געבראַכט קיין וויעלון פֿון די שכנותדיקע שטעטלעך, ווייטער געאַרבעט, פֿילנדיק, אַז דער מלאך־המוות האָט פֿון יידישן לעבן אין וויעלון צוגענומען דאָס שענסטע און דאָס בעסטע. מען האָט געגלויבט, אַז מיט דער אויסזידלונג איז וויעלון איז מען שוין אָפּגעקומען די שטראָף.

נישט לאַנג האָט דער מצב אָנגעהאַלטן. דעם 23־טן אויגוסט 1942 האָט מען אומדערוואַרט צוזאַמענגענומען אַלע יידן, וועלכע האָבן זיך דעמאָלט געפֿונען אין וויעלון און פֿאַרשפּאַרט אין דער שטאָטישער קירך, ווו נאָכן אָפּהאַלטן זיי אַ פּאָר טעג — אַ טייל (מייסטנס זקנים און שוואַכע) זענען אויסגעשאָסן געוואָרן אויפֿן אָרט און אַ טייל געפֿירט קיין כעלמנאָ און די איבעריקע גענומען אויף אַרבעט אין דעם באַרימטן לאָדזשער הונגער־געטאָ.

און וויעלון איז געבליבן יידן־ריין...

*

נאָכן פֿאַרענדיקן דעם קריג אין פּוילן האָבן זיך אין דעם יידן ריינעם וויעלון באַוויזן די ערשטע באַפֿרייטע יידן פֿון

משענסטאָכאָווער „האַסאַק". דאָ האָבן זיי געהאָפט צו קענען זיך פאַרבונדן מיט די נאָענטסטע, וואָס זענען לעבן געבליבן. זיי האָבן אָבער דאָ אָנגעטראָפן אויף אַן אויפגעאַקערטן בית־עולם, אָן שום שפּורן, אַז דאָ האָט אַמאָל געבליט אַ יידיש לעבן. קיינער פון אונדז האָט נישט געקענט געפונען אויף דעם צעאַקערטן בית־עולם קיין אַדרעס פאַר זיינע טרערן. קיינעם איז נישט באַשערט געווען צו קענען אָנווייזן, אַז דאָ ליגן מיין טאַטע, מיין מאַמע, מיינע נאָענטסטע און טייערסטע, זיי האָבן נישט געקענט געפונען קיין קבר, אין וועלכן זיי זאָלן קענען אויסוויינען זייער ווייטיק און „אַריינשרייען", אַז די היטלער־בעסטיע איז ענדלעך באַזיגט.

רעכענענדיק זיך מיט דער עווענטועלער באַפרייאונג פון נאָך יידן אין לויף פון די ווייטערדיקע מיליטערישע אָפּעראַציעס אויפן דייטשן באָדן, האָט זיך אין ווילון געגרינדעט אַ קאָמיטעט מיטן ציל אויפצושטעלן אַ צייטווייליק יידיש לעבן.

מיר זענען צוגעטראָטן צו ברענגען אין אָרדענונג דאָס פאַרוואָרלאָזטע יידישע בית־עולם. ס׳זענען אין יענער צייט אָנגעקומען פיל בריוו פון אַלע עקן וועלט מיט אָנפראַגן וועגן גורל פון זייערע פאַמיליעס, אויף וואָס מיר האָבן תיכף יעדן איינעם באַזונדער געענטפערט. מיר האָבן אויך באַקומען געלט פון די צענטראַלע אינסטאַנצן, וואָס מיר האָבן צעטיילט צווישן די ווילונער יידן.

ביסלעכווייז, נאָך דער באַפרייאונג פון די דייטשע געביטן האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן מערערע ווילונער יידן, ווי אויך צוריקגעקומענע פון רוסלאַנד און זייער צאָל האָט דער־גרייכט ביז איבער 100.

אָט דאָס קליינע על־פּי־נס ניצול געוואָרענע הייפעלע יידן, איז, ווייזט אויס, געווען ווי אַ שפּין אין די אויגן אונ־דזערע פּוילישע אַנטיסעמיטן. צו יענער צייט איז צוריקגע־קומען פון די דייטשע לאַגערן דער זון פון אַן אייגנטימער פון אַ דאָרפישער ווירטשאַפט אין באָלקווו נעבן ווילון. די נייע בעלי־בתים האָבן נישט געקענט פאַרטראָגן די אָנוועזנהייט פון דעם פאַקטישן אייגנטימער, דעם ייד בערקאָוויטש און באַשלאָסן אַ סוף צו מאַכן צו זיין יונג לעבן. ווי באַנדיטן אין וואַלד האָבן זיי אים דערשאָסן.

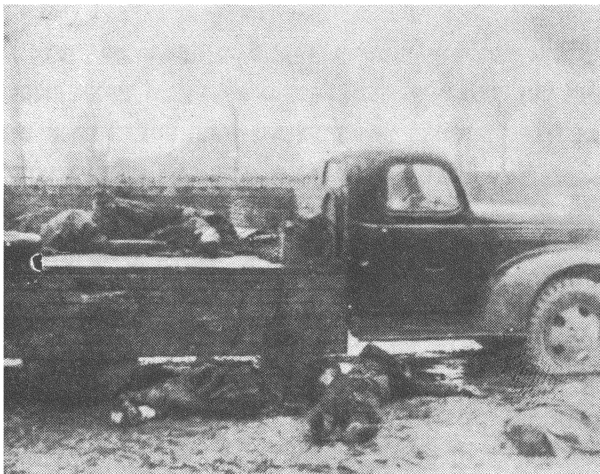
דאָס איז געווען דאָס ערשטע יידישע קבר אין דעם נייעם „באַפרייטן" נאָכמלחמהדיקן ווילון.

נישט לאַנג שפּעטער זענען מיר אויפגעטרייסלט געוואָרן ביז אין די טיפסטע טיפענישן פון דעם שרעקלעכן מאָרד אי־בער 8 יידן. (אַלע יידן אין דעם שכנותדיקן שטעטל באָלעס־לאַוויעץ).

אונטערן איינדרוק פון די געשעענישן איז זיך דאָס יידישע ווילון צעלאָפן, ווער אין אַ גרויסער שטאָט און ווער אויף דער אַמעריקאַנער זאָנע. איינצלנע זענען שוין אין ארץ־ישראל. און עס איז מקוים געוואָרן דער אייביקער טרוים פון אַלע מינים אַנטיסעמיטן: ווילון איז געוואָרן אינגאַנצן יידן־ריין — דאָס מאָל אויף דורות.

(פראַגמענט פון אַרטיקל אין דער „לאַנדסבערגער לאַגער־צייטונג", 1946)

שמונה יהודים מעירת בולסלביץ שנרצחו ע״י פולנים אחרי המלחמה

דוד כמוראַ

אין קלעם ביי די נאַציס

סוף חודש אָב פון יאָר 1942, האָט זיך אָנגעהויבן די אויסזידלונג פון די וויעלונער יידן. ביז דעמאָלט האָב איך געאַרבעט אַלס מאַלער ביי אַ דייטשן אונטערנעמער.

אין טאָג פון דער אויסזידלונג בין איך נאָרמאַל געפאָרן צו דער אַרבעט קיין רודאַ, נעבן וויעלון, — אין אַ געוועזענעם פאַלאַץ פון אַ פוילישן פריץ, וואָס איז קאָנפיסקירט געוואָרן פאַרן וויעלונער לאַנדראַט. איינמאָל האָב איך געזען אַריינקומען אַ באַקאַנטן פאָליאַק, וועלכער איז געווען אָנגעשטעלט אויף דער שטאָט־פאָסט אַלס טעלעפאָן־מאָנטער, און אים געפרעגט, צי ער ווייסט עפּעס וואָס ס'געשעט מיט די וויעלונער יידן. ער האָט געענטפערט, אַז וואָס עס געשעט מיט די יידן, ווייסט ער נישט, נאָר געזען האָט ער, אַז די גאַנצע שטאָט איז אַרומגערינגלט מיט ס.ס.־מענער און דער „ראָל־קאָמאַנדע" (אַ געסטאַפּאָ־פאָרמאַציע צו ליקווידירן יידן). פאַר די וויעלונער קריסטלעכע איינוווינער איז דאָס דאָזיקע אַ באַווייז, אַז עס קומט אין גיכן פאָר אַן אויסזידלונג.

אין דעם מאָמענט זענען אָנגעקומען די מיטגלידער פונעם לאַנדראַט, כדי אויסצופאָרשן אויפן אָרט צי די אַרבעט קלאַפט ווי געהעריק, ווען די מיטגלידער פונעם לאַנדראַט זענען פון אונדז אַוועק, איז אַריינגעקומען דער אונטערנעמער און צו מיר געזאָגט, אַז איך זאָל מיך תיכף מעלדן אין דער פאָליציי. אין דער זעלבער צייט איז צו אונדז אַריינגעקומען אַ גרופּע פוילישע פרויען מיט זייערס אַן אָנפירער, כדי ריינצומאַכן די צימערן. דער פאָלקס־דייטש האָט צו מיר אַ זאָג געטון: „דיר, יודע, איז דאָ גוט. אין שטאָט נעמט מען צו די יידן, יונגע און אַלטע, און מען זעצט זיי אַריין אין דער קירכע. דאָרט וועלן זיי זיך קענען גוט „מאָדליען".

איך האָב זיך גלייך געמאָלדן אין דער שוץ־פאָליציי. מען האָט מיך געהייסן צוריק גיין צו דער אַרבעט און וואַרטן אויף אַ צווייטן באַפעל. שטייענדיק שוין ביי דער אַרבעט, איז צוגעקומען אַ דייטשער וואַכמאַן און באַפוילן, איך זאָל מיט אים מיטגיין. דער וואַכמאַן האָט מיך אַרויסגעפירט פונעם דאָרף, אָנזאָגנדיק מיר, אַז אין פופצן מינוט אַרום זאָל איך זיך מעלדן אין דער שטאָט־פאָליציי. בערך אַ קילאָמעטער פון דער שטאָט, האָב איך אָנגעטראָפן אויף אַ גרופּע שוץ־פאָליציי און לאַנדוואַך. נאָכן אויסלעגיטימירן מיך, האָבן זיי, ווייסנדיק ווו איך אַרבעט, מיר דערלאַנגט שטאַרקע קלעפ. אַ צעבלוטיקטער, באַגלייט פון אַ פאָליציאַנט, בין איך געוואָרן אָפגעפירט אין דער שטאָט־פאָליציי. דאָרט האָט מען שוין געוווּסט, אַז איך בין דער איינציקער ייד וואָס אַרבעט אין רודאַ. באַלד האָט מען אויך מיך אָפגעפירט אין דער קירכע.

די קירכע איז געווען פול מיט יידן פון וויעלון און פון די אַרומיקע שטעטלעך. כ'האָב דאָרט געטראָפן מיין גאַנצע משפחה. די ענגשאַפט אין דער קירכע איז נישט צו באַשרייבן. ביי נאַכט איז מען געלעגן צונויפגעפרעסט ווי הערינג אין אַ פאַס. די קרעכצן פון די קראַנקע האָבן געשניטן דאָס האַרץ. פון באַקומען עסן מצד דער מאַכט איז נישט געווען קיין רייד, אַפילו וואַסער האָט אָפטמאָל אויסגעפעלט. די מענטשן האָבן זיך דערנערט נאָר פון דעם וואָס זיי האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט.

אויפן דריטן טאָג האָט די מאַכט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע געזונטע מענער זאָלן אַרויסגיין אין קירכע־גאָרטן.

ווען ס'האָט דערנאָך גענומען שטאַרק רעגענען, האָט מען באַפוילן, זיך אויסלייגן אויף דער ערד שורותווייז איבערן גאַנצן פלאַץ פונעם גרויסן גאָרטן, נישט דערלויבנדיק אַפילו אויפהייבן דעם קאָפ. אַרום איז געווען באַוואַכט מיט באַוואָפנטע ס.ס.־מענער. צווישן יעדע שורה מיט אויסגעלייגטע מענטשן איז ביינאַכט געשטאַנען אַ ברענענדיקע נאַפט־לאָמטערן, כדי צו זען צי עמעצער הייבט זיך אויף.

איינמאָל, פאַרטאָג, האָט אַ פרוי געוואָלט אַרויסגיין פון דער קירכע, כדי צו זען וואָס די מענער טוען אין דרויסן. אַז זי האָט דערזען ווי די מענער ליגן אומבאַוועגלעך אויסגעצויגן אויף דער ערד שורותווייז, האָט זיך איר אויסגעדאַכט, אַז אַלע זענען טויט. זי איז צוריק אַריינגעלאָפן מיט — אַ געשריי: „אַלע פאַרגאַזט, אַלע פאַרגאַזט!..."

אין דער קירכע איז אַנטשטאַנען אַ מוראדיקע פאַניק. מען האָט געריסן פון זיך די מלבושים, מיט די פויסטן זיך געשלאָגן אין די קעפ, זיך אַראָפגעוואָרפן פון די נידעריקע באַלקאָנדלעך.

די מענער אין דרויסן האָבן נישט געוווּסט וואָס אין דער קירכע קומט פאָר. זענען זיי, נישט געקוקט אויף דער וואַך, אַריינגעלאָפן אין דער קירכע, כאַפנדיק דערביי שטאַרקע קלעפ מיט די גומענע שטעקנס.

די דייטשן זענען באַלד אַריינגעלאָפן אַהין, און אונטער אַ האָגל פון קלעפ גענומען צוריק אַרויסטרייבן די מענער, צווינגענדיק זיי ווידער זיך אויסצולייגן אויף דער ערד.

פון דער קירכע האָט זיך דערטראָגן אַ געוויין: ווו איז מיין טאַטע?! ווו איז מיין מאַן?! מיין ברודער?!

מאַנכע האָבן געחלשט און עס האָט זיך געהערט געשרייען: „וואַסער! וואַסער!" — אָבער קיין וואַסער האָט קיינער נישט געבראַכט.

אין דער קירכע האָבן זיך געפונען אינוואַלידן, אָבער די דייטשן האָבן דערפון נישט געוווּסט. אַ מאָל האָבן די דייטשן באַפוילן, אַז אַלע פון דער קירכע זאָלן אַרויס אויפן גאַרטן־פּלאַץ. ביים אַרויסגאַנג האָבן זיך אויסגעשטעלט צוויי לאַנגע שורות פון באַוואָפנטע ס.ס.־מענער און יעדן אַרויסגייענדיקן דערלאַנגט קלעפּ מיט גומענע שטעקנס. אייניקע יידן זענען פון די קלעפּ געפאַלן אין חלשות. אויף אַ וואָגן זענען געלעגן עטלעכע טויטע, ווי: חנה יידלס, די אַלטע ליפשיצן און נאָך אַנדערע, וועלכע איך קאָן זיך נישט דערמאַנען.

אַז אַלע האָבן שוין געהאַט פאַרלאָזט די קירכע, האָבן די דייטשן אויסגעקליבן די עטלעכע אינוואַלידן און זיי אַרויפגעוואָרפן אויף די טויטע קערפערס פונעם וואָגן.

עטלעכע יידן האָבן זיך געמוזן איינשפּאַנען אין דעם וואָגן און שלעפּן ביז דעם בית־הקברות. ביי די קברים פון די דורן' דייטשן געהאַנגענע צען יידן, זענען די אינוואַלידן, אונטער אַ שטרענגער וואַך, דערשאָסן געוואָרן. די וועלכע האָבן געשלעפּט דעם וואָגן, האָבן געמוזט פאַרשיטן די אָקאָרשט אויסגעגראָבענע קברים און דערנאָך זענען זיי ביי שטאַרקע קלעפּ, צוריק געפירט געוואָרן אין דער קירכע.

אַ וואָך נאָך דעם איז אָנגעקומען אַן אָפּטיילונג פון דער געסטאַפּאָ מיטן לייטער פון לאָדזשער געטאָ ביבאָוו און זיין פאַרטרעטער — שווינד. באַלד נאָך זיי זענען אויך געקומען ס.ס.־מענער. פוקס און שטראַמבערג. זיי האָבן באַפוילן אַלע אינדרויסן, סאָרטירן אויף רעכטס און אויף לינקס. אויף דער רעכטער זייט זענען געבליבן שטיין בערך טויזנט קרעפטיקע מענער. אויך איך בין געווען צווישן די אויסגעקליבענע.

מען האָט די אויסגעקליבענע מענטשן אַוועקגעשטעלט אין אַ זייט. דאָס זענען געווען די לעצטע מינוטן צו זען אונדזערע נאָענטסטע. די דייטשן האָבן צו אונדז געזאָגט: „איר, יונגע פאָרט פריער, און די אַלטע וועלן קומען נאָך אייך". מען האָט אונדז אָפּגעפירט אויפן בוגיי — די פאָרשטאָט פון וויעלון. דאָרט האָט מען אונדז פונדאָסניי איינקוואַרטירט.

הכנסיה האוגוסטיאנית שלתוכה רוכזו יהודי העיר לקראת השמדתם בשנת 1942

די אויגוסטיאַנער קירכע וואָס האָט געדינט אַלס זאַמלפונקט פאַר'ן פאַרניכטן די וויעלונער יידן אין יאָר 1942

קברו של וילונאי בגטו לודז׳
קבר פון אַ ווײעלונער אין לאָדזשער געטאָ

מיר האָבן נישט געוווּסט וואָס דער מאָרגנדיקער טאָג וועט פאַר אונדז ברענגען.

אין פיר טעג אַרום, פאַרנאַכט, האָט מען אונדז ערגעץ אַוועקגעשיקט. מען האָט אונדז אַריינגעלאָזט אין פאַרלאָזטע באַראַקן, נעבן אַ שאָסיי. צומאָרגנס האָט מען זיך דערוווּסט, אַז דאָס איז דער וועג וואָס פירט קיין שעראַדז. ביינאַכט האָט מען געהערט אַ שטאַרקן גערויש פון אויטאָ־מאָבילן. מיר האָבן זיך דערוווּסט אַז דאָס איז די „ראַל־קאָמאַנדע״. אינדערפרי האָבן מיר דורך די שפּעכל־דראָטן פון די באַ־ראַקן געזען דורכפאָרן פול געפּאַקטע אויטאָס מיט ווײעלונער ייִדן. די דורכפאָרנדיקע ייִדן האָבן פון די אויטאָס צו אונדז אַראָפּגעשריגן, אָבער מיר האָבן נישט געהערט אַ וואָרט. די ראַל־קאָמאַנדע האָט געעפנט אַ פייער.

פון אַ דורכגייענדיקן קריסט, נעבן אונדזערע דראָטן, האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז די אָפּגעפירטע ייִדן שטעלט מען אָפּ אין כעלמנאָ.

איינמאָל אין אַ שבתדיקן פאַרמיטאָג, זענען צו אונדז אָנגעקומען אויטאָס. באַלד האָט מען אונדז אָפּגעשיקט צו דער באַן־ראַמפּע, אַריינגעשטופּט אין לאַסט־וואַגאָנען און אַראָפּגעלאָזט אין ראַדאָגאָשטש נעבן לאָדזש, דאָרט האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז מיר גייען אַריין אין לאָדזשער געטאָ.

מער קיין פּרטים פון די ווײעלונער ייִדן האָבן מיר שוין נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו באַקומען.

באָראַקס טובה

די ליקווידאַציע פון ווײעלון און אַנדערע שטעטלעך אין 1942

גביעת עדות

אונדזער לעבן ביי הונגער, טאָג־טעגלעכע גאַסן־אַרבעט אונטער דער נאַצי־קאָמאַנדע, טויט־שרעק, הפקרות און אונ־טערגעקויפטקייט מצד אונדזערע אייגענע ייִדישע „פּאַרזאַר־גער״ האָט זיך אַזוי געצויגן ביז פרי־האַרבסט 1942, ווען די געסטאַפּאָ האָט אַרומגערינגלט דאָס שטעטל. אַלע ייִדן ווערן אַרויסגעטריבן אין גאַס, אָנגעלאָדנט אויף אויטאָס און אַוועק־געפירט קיין מיידאַנעק. דאָס זעלבע האָט די געסטאַפּאָ דע־מאָלט געמאַכט מיט די פאָלגנדיקע שטעטלעך: ווײערושאָוו, באַלעסלאַוויעץ, לוטאָטאָוו, פּראַשקאַ און אוסיאַקאָוו, וואָס עס איז מיט אונדזערע און די דאָרטיקע ייִדן געוואָרן אין מיידאַנעק איז אַלעמען באַקאַנט.

פון אונדזער שטעטל, ווײעלון, האָט מען בעתן אַרויס־טרייבן די ייִדן אין גאַס, אויסגעקליבן 250 פאַכלייט, צווישן זיי אויך מיך, און אַוועקגעשיקט אינעם לאָדזשער געטאָ. דאָרט האָב איך געאַרבעט אין שטעפּער־רעסאָרט, ביז דער ליקווידאַציע אין אויגוסט 1944.

נאָך דער ליקווידאַציע האָט מען מיך געשיקט קיין אויש־

וויק. דאָרט בין איך געווען איינציקע טעג; מיר האָבן שוין געוווסט, אַז דאָ זענען טעטיק קרעמאַטאָריעס. אויך איך בין שוין געווען באַשטימט צום פאַרברענען, נאָר עס איז אָנגע־קומען אַ באַשטעלונג אויף 2500 פרויען קיין עלזינג (בוכענ־וואַלדער קרייז). מיך האָט מען אויך געשיקט מיט דער פּאַרטיע. עלזינג איז געווען אַן אַרבעטס־לאַגער און אַמוניציע־פאַבריק. מיר זענען דאָרט געווען דער ערשטער טראַנספּאָרט. צו דער אַרבעט אין דער פאַבריק, וועלכע איז געווען אין אַ וואַלד, זענען מיר געגאַנגען בערך 10 קילאָמעטער. דער וועג צו דער אַרבעט האָט געדויערט 4 שעה טעגלעך ביי 12 שעה אַרבעט. צוזאַמען זעכצן שעה. עסן: אַ פערטל קילו ברויט און אַ זופּ טעגלעך. נאָך דער אַרבעט האָבן מיר אָפט געהאַט שטראָף־אַפּעלן צו עטלעכע שעה. מען האָט געמאַכט סעלעקציעס און די שוואַכע אָוועקגעשיקט אויף פאַרניכטונג; קיינעם פון די קראַנקע האָט מען נישט באַפרייט פון דער אַרבעט, אויסער ביי 39 גראַד פיבער. די פאַרוואַלטונג איז געווען אַ דייטשע, און די בלאָק־פירערינס זענען געווען יידישע; זיי האָבן אונדז אָנגעטון געברענטע צרות. עס איז געווען אַ פאַל, ווען אַ יידיש מיידל האָט געגנבעט עטלעכע קאַרטאָפל פון דעם קאַרטאָפל־שאָלעכץ אַ יידישע בלאָק־פירערין האָט זי געמסרט ביי דער דייטשער פאַרוואַלטונג. מען האָט די אומגליקלעכע אַרויס־גענומען און אויפגעהאָנגען עפנטלעך. דאָס לעבן איז אַזוי פאַרמיאוסט געוואָרן, אַז פיל העפטלינגע זענען פרייוויליק צ געגאַנגען צו די דראָטן און זיך עלעקטריזירט אויף טויט, כדי פטור צו ווערן פון די צרות. עס איז געווען אַ שווערער ווינטער מיט גרויסע פרעסט. מיר זענען געווען נאַקעט און באָרוועס אין אַרעסטאַנטן־קליידונג, אין הילצערנע טרעפּעס אַן זאָקן; ווען מיר זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט, איז געווען גליטשיק, האָבן מיר אויסגעטון די הילצערנע טרעפּעס און געגאַנגען אין גאַנצן באָרוועס אויפן אייז; 3 פאַרטאָג האָט מען שוין געמוזט אויפשטיין. פיל האָבן זיך אַליין אַרויפגע־וואָרפן אויף די פיס 50־קילאָדיקע באָמבעס, כדי פאַרוווּנ־דעט צו ווערן און אַ ביסל זיך אויסרוען פון דער אַרבעט. דאָס וואָרפן זיך באָמבעס איז געוואָרן אַ מאַסן־דערשיינונג, ביז דער לאַגער־שעף — אַ געסטאַפּאָ־מאַן — האָט פאַראָר־דנט, אַז קראַנקע באַקומען נאָר אַ האַלבע ראַציע. אין סוף 1944 ווען די אַליאירטע אַרמייען האָבן זיך געריקט פאָרויס, האָט מען אונדז פאַרקלענערט די שפּייז־ראַציעס. מיר האָבן צו־ליב דעם נישט געקאָנט מאַכן די פולע נאָרמע — זעקס טויזנט 50־קילאָדיקע באָמבעס בעת אַ שיכט — די פאַבריק איז גע־גאַנגען 2 שיכטן צו 12 שעה — האָט דער לאַגער־שעף אונדז פאַרשפּאַרט אין אַ שוץ־קעלער הינטערן לאַגער, געשלאָגן, געזידלט, געדראָט: „איר פוילענצער! איר האָט דעם קריג אַרויסגערופן, ווען איר וועט נישט אַרבעטן וועט איר נישט באַקומען צו פרעסן". דער הויפּט־דירעקטאָר האָט זיך פאַר אונדז איינגעשטעלט, אונדז געלויבט און געראָטן צוריק הע־כערן די ראַציעס. מען האָט דערלייגט די ראַציעס און מען האָט ווייטער געאַרבעט נאָך 2 חדשים אין שווערע באַדינ־

מלכה אורנבך, בעבודות כפיה בגטו לודז'

אַרבעטס־לעגיטימאַציע פון מלכה אָרענבאַך
אין לאָדזשער געטאָ

גונגען. ביינאַכט זענען מיר געווען פאַרשלאָסן אַן וואַסער און אַן אוביקאַציע, ווען ס'האָט ווער געחלשט, איז אומגעקומען און מען האָט אים נישט געקאָנט ראַטעווען. מיר האָבן גע־הערט די עראָפּלאַן־אָנפליען און זיך געפרייט, אפשר וועלן זיי אונדז באָמבאַרדירן און עס וועט נעמען אַ סוף און די, וואָס וועלן בלייבן, וועלן קענען אַנטלויפן, אָבער לײדער האָבן די פליער אונדז נישט געזען, ווייל מיר זענען געווען אין אַ וואַלד.

די באַפרייאונג

אין 1945 יאָר, ווען די אַליאירטע אַרמייען האָבן זיך געריקט פאָרויס, זענען מיר עוואַקואירט געוואָרן; מען האָט אונדז אַריינגעזעצט אין אַן עשאַלאָן, פאַרשלאָסן און געפירט דריי וואָכן פון אָרט צו אָרט.

זעכציק נפשות אין אַ וואַגאָן, מיט אַ שטיקל ברויט כמעט אָן וואַסער, האָבן מיר אויסגעזען ווי משוגעים. ווען די סאָוויעטן האָבן איבערגעהאַקט דעם פראָנט, האָט מען אונדז געלאָזט שטיין פאַרשלאָסענערהייט אין מעץ — אַ גרויסע לאַסט־סטאַציע אין דייטשלאַנד. מיר זענען געווען אין די מיטלסטע וואַגאָנען פונעם עשאַלאָן, אין די פאָדערשטע און אונטערשטע וואַגאָנען האָט זיך געפונען אַמוניציע.

דעם 16־טן אַפּריל האָבן די ענגלענדער אונדז באָמבאַרדירט, מיינענדיק, אַז עס איז בלויז אַן אַמוניציע־עשאַלאָן. אַלע וואגאָנעס זענען אויפגעריסן געוואָרן און געברענט פון אונדזערע און בריטישע באָמבעס. צוויי וואַגאָנעס זענען על־פּי־נס ניצול געוואָרן. אויך איך האָב זיך געפונען אין איינעם פון די צוויי וואגאָנעס. פון 2000 זענען געראַטעוועט געוואָרן בערך 300 פערזאָן, די איבעריקע זענען צעריסן געוואָרן אויף שטיקר, הענט, פיס, שטיקער פלייש זענען געפלויגן אויף צענדליקער מעטער הויך און ווייט. דאָס קרעכצן איז געווען שוידערלעך.

מיר — די לעבנגעבליבענע — זענען זיך צעלאָפן אין די וועלדער און געוואַנדערט. אויף די וועגן זענען געווען פיל געהרגעטע ציווילע און מיליטערישע; מיר האָבן געזען ווי הויכע דייטשע מיליטער־לייט האָבן זיך אָנגעטאָן אין אַרעסטאַנטן־קליידער...

אַזוי האָב איך געוואַנדערט ביזן 8־טן מאַי, באַפרייט בין איך געוואָרן אין מאַגדעבורג און געפירט האָט מען אונדז אין די־פּי־לאַגער פעלדאַפינג ביי מינכען.

(היסטאָרישע קאָמיסיע פון באד־רייכנהאַל, אָפּטיילונג פון מינכען, 8.6.1947. פּראָטאָקאָלאַנט: דוד קוויאַט)

חיים לעווקאָוויטש (קרית אתא)

טראגישע איבערלעבונגען

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע טייערע עלטערן און געשוויסטער, הי״ד, וועלכע כ׳וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

סעפּטעמבער 1939, אין אַ מיטוואָך נאָכמיטאָג אויפן וועג פון פּאַביאַניץ קיין לאָדזש זענען מיר געלאָפן מיטן פּוילישן מיליטער, וואָס האָט געצויגן אויף צוריק. עס זענען אָנגעפלויגן דייטשע עראָפּלאַנען און זיך אַראָפּגעלאָזט צו אונדז, אַלע זענען מיר אַרויף אויף די פעלדער — דאָס פּוילישע מיליטער מיט ציווילע זענען צוזאַמען געלעגן.

בעת די קוילן זענען געפלויגן איבער אונדז, האָט מיין מאַמע מיך באַשיצט מיט איר גוף און געזאָגט: „איך בין שוין אַלט, און דו ביסט נאָך יונג, בלייב דו לעבן".

ווען די מלחמה מיט פּוילן האָט זיך געענדיקט, האָט מען זיך צוריקגעצויגן אין דער אַלטער היים, וווּ די נאַציס האָבן געהערשט, און מיר זענען אָנגעקומען אין דעם חרוב־געוואָרענעם ווילון.

מיין שוועסטער מאַניע איז געווען עטלעכע חדשים נאָך איר חתונה. איר מאַן, ישראל בענדקאָווסקי, האָט מען פאַר דעם קריג מאָביליזירט אין פּוילישן מיליטער. דער קריג איז שוין געענדיקט, און אין קול ואין ענה. מען זעט אים נישט אַהיים. די שוועסטער איז אַרומגעגאַנגען פאַרוויינט און פאַרטרויערט. ס׳איז אָנגעקומען אַ ידיעה, אַז איר מאַן געפינט זיך אין געפאַנגען־לאַגער אין קעלץ. די מאַמע האָט זיך גלייך אויפגעהויבן, געשוואַרצט די גרענעץ צום פּראָטעקטאָראַט, געגאַנגען מער ווי געפאָרן און אָנגעקומען קיין קעלץ, אָבער ער איז שוין דאָרט נישט געווען. מען האָט אים שוין געהאַט אַוועקגעשיקט קיין דייטשלאַנד.

אין יאָר 1941, ווען מען האָט מיך גענומען מיטן ערשטן טראַנספּאָרט, כדי צו שיקן אין די פּויזנער לאַגערן, איז די מאַמע געלאָפן צו דעם דייטש אויף ניעדזועלסקער וועג, ביי וועמען מיר דריי יידן האָבן געאַרבעט, געלייגט זיך אויף די קניען ביי דער פרוי און געבעטן צו זיין ביי איר אַ דינסט, נאָר זי זאָל פּועלן ביים מאַן, ער זאָל מיך באַפרייען פון אַוועקשיקן

ווען מיר זענען שוין געשטאַנען אין דער רייע אין דער שולע אויפן בוגאַי, גרייט צו גיין צו דער באַן, איז אָנגעקומען אַן אויטאָ. דער דייטש איז אַרויסגעגאַנגען, גערעדט מיט די

דייטשן, וואָס זענען געווען איבער אונדז, דערנאָך צוגעגאַנגען צו דער רייע, אַרויסגענומען די דריי יידן, וועלכע האָבן גע־אַרבעט ביי אים, שלמה שולזינגער, ראובן ראָטשילד און מיך, און מיר זענען אַהיימגעגאַנגען.

אין די לאַגערן

20 יאָר בין איך אַלט געווען, ווען די נאַציס האָבן מיך אַרויסגעכאַפּט פון דער היים און פאַרשלעפּט אין די פּויזנער לאַגערן צו בויען די אויטאָסטראַדע פון פּויזן ביז פראַנקפורט.

הונדערטער וויעלונער יידן זענען מיר געווען, פון די ערשטע טראַנספּאָרטן אין די לאַגערן, וואָס מען האָט אונדז דעם 19טן אויגוסט 1941 געשיקט קיין פּויזן, לובאָו, פּויגענ־בורג, ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין קרייזינג־אבאַן ביי פּויזן.

אַ גרויסער פּלאַץ אַרום מיט באַראַקן. אַרומגעצוימט מיט שטעכל־דראָט און אַ שטרענגע וואַך. דאָרט זענען געווען יידן פון וויערושאָוו, דוואַרט (וואַרטאַ), פּאַיעניטשנאַ אין אַ באַראַק צוזאַמען מיט וויעלונער יידן — עלטערע, יונגע יידן און אַפילו 12־13 יעריקע קינדער, עס איז נאָך געווען פאַר דעם גרויסן חורבן. אין וויעלון זענען שוין געווען גזירות און צרות אָבער דאָך זענען נאָך געווען היימען, משפחות און אַ האָפענונג אויף בעסער. מיר אין די לאַגערן אין 1941 האָבן געוווסט, אַז פאַר אונדז האָט זיך די וועלט געענדיקט. מיר האָבן שווער און ביטער געאַרבעט אין בלאָטעס ביז צו די קניען, די אויטאָ־סטראַדע געבויט. ווי מען האָט געזונגען אין אַ ליד פון איין לאַגער: „אונדזער קבר וועט זיין די אויטאָסטראַדע".

און אַז עס איז געקומען זונטיק, דעם טאָג, וואָס מען האָט נישט געאַרבעט, האָבן זיך די דייטשן געלאַנגווייליקט און זיך געוואָלט פאַרווײַלן. מען האָט גערופן אַן אַפּעל פון אַלע יידן און אַרויסגענומען פון די רייען די „אויבער־אידיאָטן" (אַזוי האָבן געהייסן ביי זיי עלטערע יידן, ווי הערשל שולזינגער, יענקל מענדלעוויטש (מיט זיינע צוויי זין), אהרן אַנשל אַראַנאָ־וויטש (אַן אויסערגעווײנלעכער סימפּאַטישער ייד); כוואַט פון דאָרף סקאָמלין, לייבעלע טשאַרנע און דער „אויבער־ראַבי־נער". אַזוי האָבן זיי גערופן (אַ יינגל, אַ זון פון „פרומען שוס־טער" (אין וויעלון האָט מען אים גערופן „פּלאַשקע"). ער האָט געדאַרפט מאַכן מיט די יידן גימנאַסטיק.

דערנאָך האָט מען שוין אַלע געהייסן אַוועקלייגן זיך אויפן בויך און זיך ריטשען אַרום דעם פּלאַץ. און די דייטשן האָבן זיך געווילט, געלאַכט און פון אונדז חוזק געמאַכט.

דאָך האָבן מיר, וויעלונער יידן, זיך געהאַלטן צוזאַמען און געהאָלפן איינער דעם צווייטן. שווער איז געווען דאָס לעבן אין די פּויזנער לאַגערן; שווערע אַרבעט, אָן מעדיצי־נישער הילף. ווען איינער איז קראַנק געוואָרן, איז ער געווען אַ פאַרלוירענער; נאָטע שוואַרצבאַרד, אַ זון פון דעם רייכן שוואַרצבאַרד, איז געווען פון די ערשטע קרבנות. צוזאַמען האָבן מיר געאַרבעט ביי איין לאָרע און געלאָדנט די בלאָ־טיקע ערד. מיר האָבן געאַרבעט באָרוועס, ביז צו די קניען אין בלאָטע און פאַרנאַכט זענען אָנגעקומען כמאַרעס מאָסקיטן. מיר זענען געווען פול מיט בלאָטע און די מאָסקיטן האָבן געשטאָכן. שוואַרצבאַרד האָט באַקומען אַ בלוט־פאַרגיפטונג, ער איז געלעגן ביי אונדז אין דער שטוב אָן מעדיצינישער הילף. מיר האָבן צו גאַנצע נעכט געוואַכט ביי זיין בעט, אים צו העלפן, מיט וואָס מיר קענען, מיר האָבן אַלאַרמירט מיט בריוו קיין וויעלון נאָך הילף, אָבער קיינער האָט נישט געקאָנט העלפן.

געווען אויך אין לאַגער אַ בחור פון וויעלון אפרים בער־קאָוויטש — אברהם שוסטערס אַ זון, געווען מיינס אַ שכן נאָך פון דער היים. אַ ווילער בחור געווען, אַ גוטער, אַ האַר־ציקער. איך געדענק, אַז אפרים איז געשטאַנען ביי דער פּלומפּ נעמען וואַסער. איז ער פריער נישט אוועקגעגאַנגען ביז ער האָט אָנגעפּלומפּט פאַר אַלעמען וואַסער, „באָנטשע שווייג"... אפרים איז געשטאַנען ביי דער אַרבעט אין לאַגער און די דייטשן האָבן געשריגן און געשלאָגן, און ער איז אינ־גאַנצן צעמישט געוואָרן...

איין טאָג, מיר זענען אַהיימגעקומען פאַרנאַכט פון דער אַרבעט און מען לויפט אין דער רייע נאָכן ביסל עסן. אפרים גייט נישט עסן, ער שטייט אין באַראַק ביים פענצטער און קוקט אַרויס. עס איז שוין שפּעט אויף דער נאַכט, מען רעדט צו אים, אָבער ער רופט זיך נישט אָן קיין וואָרט. צומאָרגנס ווען מיר זענען אויפגעשטאַנען, הילד איננו, אפרים איז נישט דאָ, די דייטשן זוכן אין יעדן ווינקל — אפרים איז אַוועק. נאָך פיל וואַנדערן איבער די וועגן איז אפרים צוריקגעקומען קיין וויעלון.

ווייסנדיק, אַז אין וויעלון איז נאָך דאָ אַ היים און די בריוו און אויך פּעקלעך, וואָס מיר האָבן באַקומען פון דער היים און דאָס צוזאַמענהאַלטן זיך פון די וויעלונער, האָט אונדז דערהאַלטן אין די ערשטע צייטן אין די לאַגערן.

אַלע, אונטער דער אָנפירונג פון איין שטובן־עלצסטן, האָבן מיר אין די פרייע שעהן גערייניקט די שטובן און די קאָלדרעס, ס'איז אויך געווען אַ רייע ביים אויוון צו וואַרעמען שיסלען וואַסער, אָפּוואַשן זיך, ווייל ריינקייט איז געווען דאָס איינציקע מיטל קעגן קראַנקהייטן.

מיר האָבן אויך אָרגאַניזירט אַ כאָר און אַ דראַמאַטישן קרייז, אונטער דער לייטונג פון יצחק געלקאָפּ. אין כאָר זענען

געווען: דוד לייב מענדלעוויטש, געצל עלקאַן, ראובן ראָט־שילד, שלמה שולזינגער, פּיניע קאָנאָפּניצקי, אייזיקל רייכמאַן, אַ יינגל מיט אַ זיסער שטימע און אויך איך. מיר האָבן אויך איינגעאָרדנט אויף פאַרשידענע געביטן רעציטאַציעס און פרייע שמועסן.

און ווען מלך, הערשל דאקארס אַ זון, אַ טייערער און גוטער ייִד האָט זיך דערמאָנט אין די יונגע יאָרן און גע־טאַנצט אַ קאָזאַטשאָק, און אַלע האָבן מיטגעזונגען און צוגע־פּאַטשט מיט די הענט, האָט מען פאַרגעסן אַ ביסל אין די צרות און פריילעך איז געוואָרן אויפן הארצן.

אויפדערנאַכט, ווען מיר זענען אַלע געלעגן אויף די פּרי־טשעס, האָט אונדז אייזיקל געזונגען אַ יידיש ליד, און אַז דאָס 13־יעריקע יינגעלע האָט געזונגען „אַ היים, אַ היים, עס בענקט זיך אַ היים", האָט יעדן געשניטן דאָס האַרץ. יצחק געלקאָפּ האָט געזונגען עפּעס פון אַ טעאַטער־שטיק; ראובן ראָטשילד האָט נאָכגעמאַכט דזשיגאַנען, אָדער מיילעך האָט דערציילט אַ לאַנגע מעשה פון אַמאָל, אַמאָל...

מען האָט זיך אויך געהאַלטן אין קלענערע גרופּן צו העלפן איינער דעם צווייטן, ווייל די ערגסטע זאַך איז געווען אַז מען איז געוואָרן פאַרצווייפלט, נידערגעשלאָגן און אָפּגע־לאָזט. איינער האָט אַכטונג געגעבן אויפן צווייטן, ער זאָל זיך אָפּוואַשן, האַלטן ריין דאָס בעט, אַז איינער פון דער גרופּע איז געזעסן און געשיילט פאַר דער קיך קאַרטאָפל, איז דער אַנדערער געווען אין דרויסן און געכאַפּט אַ קאַרטאָפל, וואָס יענער האָט אַרויסגעוואָרפן דורכן פענצטער. און דערנאָך צע־טיילט צווישן זיך צו שטילן דעם הונגער — דאָס איז געווען אַ פראַגע פון לעבן און טויט.

מיר האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען אין אַ גרופּע פון דריי: הערשל פעלטאַ, אַ טייערער בחור (וואָס איז שוין געווען אין רוסלאַנד בעתן קריג און צוריק געקומען); פּיניע קאָנאָפּניצקי, אַ בחור, אַ מוסטער פון ריינקייט, פון גוטסקייט, און איך.

מיר האָבן זיך געהאַלטן ווי ברידער, ביז יום־כיפּור 1942 נעבן בערלין, ווען מען האָט אַוועקגעשיקט פון לאַגער. עס האָבן אָנגעהויבן צו פאַלן די ערשטע קרבנות: נאַטע שוואַרצ־באַרד איז געשטאָרבן אין גרויסע יסורים. אין אַ שבת־טאָג האָט אַ דייטש דערהרגעט לייבעלע טשאַרנעץ און באַפוילן דעם פאַיענטשנער ייד סויקע, דעם טויטן צו באַגראָבן, און זונטיק, ווען מען האָט אים אַריינגעלייגט אין קאַסטן, האָט דער לאַגער־עלטסטער געזען, אַז דער קאַסטן איז גרויס און עס איז נאָך דאָ פּלאַץ פאַר נאָך איינעם, איז זיין אויג געפאַלן אויף הערשל קוזע פון וויעלון. ער האָט אים אַרויסגענומען נאַקעט אויפן הויף אין אַ פראָסט און אים אָפּגעגאָסן מיט אַן עמער קאַלט וואַסער, און ווען ער איז אַנידערגעפאַלן, האָט דער דייטש אים מיט אַ שטעקן דערהרגעט.

✶

ענדע 1941 האָט מען געברענגט פון אַלע לאַגערן קיין קרייזינג קראַנקע. זיי זענען נישט געגאַנגען צו דער אַרבעט און מען האָט געשמועסט, אַז מען וועט זיי צוריק שיקן.

איינמאָל איז געקומען אַ ידיעה, אַז צומאָרגנס פאָרן זיי אַהיים. צווישן די קראַנקע איז אויך געווען שמואל דוד סקרזי־ניע. אַ האַלבע נאַכט זענען מיר געזעסן און גערעדט, וואָס ער זאָל דערציילן אין דער היים. צומאָרגנס זענען מיר געגאַנגען צו דער אַרבעט, און ווען מיר זענען אַהיימגעקומען, האָבן מיר געהערט, אַז מען האָט זיי באַגלייט מיט קלעפּ, אַריינגעפּאַקט איינער אויפן צווייטן אין פאַרמאַכטע אויטאָס און אַוועקגע־שיקט. דאָס זענען געווען די ערשטע פּרוון פון פאַרגאַזן אין די אויטאָס פון קרעמאַטאָריעס אין כעלמנאָ ביי קאָלאָ.

די גאַנצע משפּחה האַלט זיך נאָך צוזאַמען, נאָר דאָס יינגסטע „קינד" איז נישטאָ. ער איז איצט אין דייטשלאַנד, ביי בערלין און אַרבעט אין אַן אַמוניציע־פאַבריק, פאַרהונ־גערט, פאַרמאַטערט, קראַנק און שוואַך. ער אַרבעט מיט די לעצטע כוחות, 12 שעה אין טאָג, איין וואָך בייטאָג און איין וואָך — ביינאַכט — ביי האַרמאַטן און קוילן פאַר די דייטשן.

אַלע האַלטן זיך נאָך צוזאַמען מיט דעם האָב און גוטס, וואָס מען האָט מיטגענומען פון דער היים. די מלבושים און די שיך ליגן שוין געסדרט אין דער זייט, די גאַנצע משפּחה, מיט די קליינע קינדערלעך אויף די הענט. די גרעסערע ביי די הענט. אַלע באַרוועס און נאַקעט. מען שלאָגט, מען הרגעט צום טויט...

די טויערן פון באָד זענען ברייט אָפן און מען יאָגט און מען שלאָגט: „אַריין, אַריין!" די טויערן ווערן פאַרקלאַפּט, פול געפּאַקט איז אין דערינען. קעפּ אויף קעפּ, באַבעס און זיידעס, טאַטעס און מאַמעס, קינדער און זויגקינדער, אויך מיינע עלטערן, שוועסטער און זייערע קינדער.

זיי אַלע און אויך די אַנדערע, האָבן קיין פליג אויף דער וואַנט נישט אָנגערירט, וואָס האָבן קיין פרעמדן גראָשן קיינעם נישט אָנגערירט, געווען פאַריאָגט און פאַרפלאָגט פון אין דער פרי ביז שפּעט אין אָוונט, נישט פאַר זיך, נאָר אַלץ פאַר די קינדער.

✶

מיינע טייערע עלטערן און געשוויסטער, איך וועל אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן, ביז צו מיין לעצטן אָטעם.

יתגדל ויתקדש שמה רבא.

משה פראַגער

עשרה שניתלו ואחד שניצל

(מסיפוריו של אחד שניצל)

לא יאומן כי יסופר — פתח אחד מן החבורה, שלא הצטיין בשום תכונה מיוחדת, אלא שבכל הזדמנות, בכל התוודעות אינטימית נוהג היה לקמץ בדיבורו, באותה אמתלה: „בין כך ובין כך אי־אפשר להאמין בזה". הפעם המשיך: — שמעתם מסתמא על עיירה יהודית בפולין בשם וילון, אשר היהודים כינו אותה בלשונם: וולוין. ובעיירה זאת קרה הדבר. בשנה הראשונה לשלטון הנאַצים. בפורים היה. החיות הטורפות אך זה התחילו לחשוף את צפרניהן, והיהודים שלנו עוד רימו את עצמם, עוד חשבו כי עד מהרה יעבור זעם, ובינתיים השוחד יענה את הכל. ככה חשבו היהודים והתכוננו לחוג את שמחת הפורים כיאות. והיו דורשי גימטריאות, שהוכיחו מפורש, כי ראשי־התיבות של „המן" משמע: „היטלר מחר נופל". והיהודים התנחמו. וכדי לבלבל את מוחו של הרשע המקומי, אחד ממשרתיו הקטנים שבקטנים של השטן המשחית, שלחו לו היהודים מתת מיוחדת של משקאות חריפים, לבלבל את ראשו, כאמור שלא יפריע ליהודים בשמחת הפורים.

— ומי יודע מה שעלול לעלות במוחו המבולבל של רשע מטומטם? תחילה בטחו היהודים, כי חמד לו הרשע לצון, להתבדח קצת. הוא הודיע לזקן היהודים, שבו ביום, בפורים, יתנקם ביהודי העיירה הזאת על עשרת בני המן שנתלו בשושן הבירה, ותכניתו מוכנה: עשרת יהודים ייתלו ביום הזה בככר השוק לעיני כל התושבים. בן־רגע הפך חג הפורים לאבל, לשוד ושבר. כי הנה יצאו רצים דחופים מלפני הרשע ומנין של יהודים, בדיוק עשרה, נתפסו מבתיהם וחדריהם, ישר משולחן־הפורים שלהם.

— עשרת היהודים נתפסו ללא בחירה, ללא שהיות. היו ביניהם זקנים וצעירים, עניים ועשירים, פשוטים ונכבדים. ואחד נמצא בתוכם — חתן שזה אמש נכנס לחופה. מחדר הכלה נלקח. ועם הבהלה הכללית על היהודים שנתפסו, נתייחד יגון מיוחד על חתן זה שנלכד בפח. והחתן מגידולי העיירה הזאת היה, וגאוות העיירה כולה עליו. והנה, תאמינו או לא תאמינו, הרי זה מעשה שהיה. בתוך הזעזוע הכללי בעיירה קם ישיש אחד, אחד משכניו המרובים של החתן שנתפס, מדעת עצמו, והלך והודיע, שהוא מוכן ומזומן להתחלף עם החתן. פשוט בתכלית. שישחררו את החתן ויקחו אותו, את הישיש, במקומו להשלמת מנין היהודים המועמדים לתליה...

— הישיש הזה, יתכן שקיווה, כמו שקיוו כולם בעיירה, שברגע האחרון יצליחו להעביר את רוע הגזירה. ויתכן, כי עשה מה שעשה מתוך דעה צלולה וכוונה ברורה. שבע־ימים היה ושבע מצוות ומעשים טובים, ואפשר שקיווה ליום זה שתבוא מצווה של מסירת נפש לידו ויקיימנה. למעלה משבעים היה, בודד היה, תמים במעשיו. „הרי חיי הם נדבה מאת בורא העולם", כך מסרו בשמו של הישיש, „לי אין שום טענה ומענה, מי שנותן חיים, אם ירצה יטול אותם בחזרה, אבל הצעיר הזה, החתן, אשר כל מנת חייו עודנו לפניו, כזה עוד יכול להשיג הרבה מאוד בחייו..." כל זה מסרו בשמו של הישיש, ומי זה יבין, איך זה קרה שהרשע המטומטם הסכים לתמורה שכזו: לשחרר חתן צעיר הנלכד בכפו ולקבל תחתיו ישיש נטול־אונים? אמרו שהרשע הנתעב נתבלבל כולו ממעשה זה. אמרו אפילו, כי הסיטרא־אחרא בעצמו נתבלבל ממעשה כזה. ואמרו עוד, כי במעשה זה היה משום קידוש שם שמים ברבים, לעיני ישראל ולעיני כל הגויים אשר מסביב. כי כולם נתקבצו והיו עדי־ראיה למעשה הנורא מכל נורא, תליית עשרת הקדושים, אשר רק במחזור של יום הכיפורים, בפזמון על עשרת הרוגי מלכות, אפשר למצוא כדוגמתו... כל זה אמרו.

— תאמינו או לא תאמינו, כל העלבון של עשר התליות פג והחוויר לנוכח מעשה הישיש, אשר הלך לגרדום בחדווה גדולה ובהתלהבות שלא מעלמא הדין. והחתן אמנם נשאר חי, והוא חי וקיים. הוא ניצל, אבל ראה את עצמו יותר אומלל מאלה עשרת הקדושים שנתלו! כלפי חוץ אמנם נשאר חי, אבל מבפנים, בלבו בקרבו, חש את עצמו כמו מת. הלא כל רגע ורגע של חייו נקנה תמורת חייו של היהודי הישיש, ואיך יכפר את המחיר הזה? איך יחיה את חייו וחייו אינם שלו?

— תאמינו או לא תאמינו, החתן שניצל ראה את עצמו אומלל שבאומללים, ויתכן, שאילו היו שואלים עתה את פי החתן, לא היה מקבל את נדבת לבו של הישיש, יתכן שאפילו היה בוחר בתליה! ברור, שהיה בוחר בתליה! הריני נשבע לכם, שהיה בוחר בתליה!

היה רחש של אי־אמון, גם של רוגז, על שבועת־שוא. המספר, שנשתתק כבדות, הוסיף בלחש:

— אני החתן הזה...

„הדואר", גליון כ"ב. כ"ז ניסן תש"י 14.4.1950

גאָדל באַראַקס

פון מיין ארעסט ביז דער באפרייאונג

דער וועג צו דער וויעלונער תפיסה, אויף וועלכן 2 ס. ס.־מענער האָבן מיך געפירט, איז געווען אַ ים פון אומשולדיק פאַרגאָסן מענטשלעך בלוט, ווו ס׳איז דערמאָרדעט געוואָרן מיין פרוי, מיינע קינדער און הונדערטער פריינט, חברים און באַקאַנטע.

דער דאָזיקער גרויל־וועג האָט מיך געבראַכט אין דעם שטראָף־לאַגער ראדאגאס (ראַדאָגאָשטש ביי לאָדזש). יעדער שטיין דאָרט איז אַדורכגעווייקט מיט טרערן און בלוט. דערנאָך אין טשענסטאָכאָווער לאַגער, אין געטאָ, ווו דער הונגער און פיין האָט געהערשט אין לשער. דער גרויל־וועג האָט מיך אויך געבראַכט אין דעם טויט־לאַגער טרעבלינקע, ווו איך בין געצוווּנגען געוואָרן אַרבעטן האַרט ביי די גאַז־קאַמערן, דאָרטן ווו עס זענען אויף דעם בעסטיאַלישן אופן, טאָג־טעגלעך, אומגעבראַכט געוואָרן אַ גרויסע צאָל קרבנות, וועמענס פאַרברענטע קערפּערס זענען אויפגעגאַנגען אין בערג. איך בין געווען אַן עד ראיה און געזען די גרויל־אַקציעס, ווי אַזוי די ס. ס.־מענער האָבן אַוועקגעריסן פון מוטערס הענט קליינע קינדער און זיי צעריסן אין די אויגן פון זייערע מוטערס, וועלכע זענען פון גרויס צער און ווייטיק משוגע געוואָרן. איך בין אויך געווען צווישן די, וואָס זענען אויפגעלאָדן געוואָרן אין וואַגאָנען אויף טויטע צעדריקטע מענטשלעכע קערפּערס — פריער בלוטיק צעשלאָגענע, הונגעריקע, דורשטיקע און געפירט ווי בהמות צו דער פאַרניכטונג. נאָך דעם אַלעם איז מיין גורל געווען ווייטער צו לעבן. עס זענען געווען מיינע שווערסטע און פיינלעכסטע טעג ביז צום טאָג פונעם אויפשטאַנד און ביז צו דער נאַכט, ווען מיר האָבן, הונגעריקע, געבלאָנדזשעט אין טיפע וועלדער אין דער געגנט פון אזשורקע. דאָרט האָט אַ שטראַל פון האָפענונג אויפגעלויכטן פאַר מיר און מיינע חברים, אַ הילף, וואָס איז געשיקט געוואָרן פון גאָט אַליין. דאָס דאָזיקע ליכט האָט זיך באַוויזן אין געשטאַלט פון אַ דאָרפישע פויערן־ משפחה מיטן נאָמען פאַגאָזשעלסקי, וואָס נאָר אַ דאַנק זיי און זייערע מענטשלעכע האַרציקע געפילן, האָבן געראַטעוועט מיין לעבן און פון נאָך 5 חברים; אונדז אויסבאַהאַלטן פונעם גרעסטן געפאַר אין אַן ספּעציעלן פאַר אונדז אויסגעבויטן בונקער; געגעבן אונדז עסן גאַנצע 14 חדשים צייט ביז צו אונדזער פולשטענדיקער באַפרייאונג. די פאַמיליע פאַגאָזשעלסקי, — אַ פאָטער, אַ מוטער און אַ זון. זייער הילף וועלן מיר קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

*

גלייך נאָכדעם ווי די דייטשע ווערמאַכט האָט אָקופּירט וויעלון, האָט זי אָנגעהויבן אַדורכפירן הויז־אַרעסטן, אַרעסטירט צענדליקער יידישע, ווי אויך קריסטלעכע איינוווינער פון שטאָט. אין אַ געוויסן טאָג איז אַריין צו מיר אין געשעפט דער דעמאָלטיקער פּרעזעס פון פריזער־פאַרבאַנד, זיכלע, וואָס איז אויך געווען אַ פאָלקס־דייטש, און מיט חוצפה פאַראָרדנט, אַז איך זאָל גלייך פאַרלאָזן מיין געשעפט און אויך געהייסן מיך אַרעסטירן. די ס.ס.־מענער, וואָס זענען געווען מיט אים, האָבן מיך אויפן אָרט אַרעסטירט און אַריינגעשליידערט אין דער גרויסער וויעלונער תפיסה.

די תפיסה איז געווען געפּאַקט מיט אַרעסטאַנטן אויך פון דער אַרומיקער געגנט. צווישן אונדז, אויך פיל גלחים פון וויעלון, וויערושאָוו, לוטאָטאָוו, באָלעסלאַוויצע, פּראַשקע און פון אַרום טשענסטאָכאָוו. די ס. ס.־מענער האָבן זיך צו אַלע אַרעסטירטע ברוטאַל באַצויגן, מערדערלעך צעשלאָגן און סאַדיסטיש געפּייניקט.

דעם 9־טן נאָוועמבער 1939 זענען אַרעסטירטע גרופּן אַרויסגענומען געוואָרן פון תפיסה און איבערגעפירט אויף שווערע קאַטאָרגע־אַרבעט, שטראָף־לאַגערן, ווי אויך אין פאַרניכטונגס־לאַגערן. מיין גורל איז געווען איבערגעפירט צו ווערן קיין ראַדאָגאָשטש — אַ שטראָף־לאַגער ביי לאָדזש. מיט מיר צוזאַמען האָבן זיך אויך געפונען: קלמן כתריאל, סענדער סענדעראָוויטש, שלמה לאַסמאַן, וואָלף קשעפּיצקי, פּעכוואָסער, אברהם יאַקובאָוויטש, שווידערסקי און פיל קריסטלעכע שטאָטישע איינוווינער און א גרויסע גרופּע גלחים פון וויעלון און פון דער אַרומיקער געגנט.

גלייך ווי מען האָט אונדז אַריינגעבראַכט אין תפיסה־לאַגער ראַדאָגאָשטש זענען מיר אויסגעשטעלט געוואָרן אין רייען און ס׳איז אַדורכגעפירט געוואָרן אַ סעלעקציע. יעדער איז געפרעגט געוואָרן מיט וואָס פאַרא פאַך ער באַשעפטיקט זיך. די אַלע, וואָס האָבן געענטפערט, אַז זיי זענען סוחרים, אָדער געהאַט פרייע באַרופן, זענען אַרויסגענומען געוואָרן פון די רייען און מערדערלעך געפּייניקט. האַרצרייסנדער איז געווען צו זען ווי מען האָט זייערע הענט און פינגער געבראָכן און אַריינגעשטעקט אין ברענעדיקע אויוונס... אַ טייל פון די געפּייניקטע האָבן זיך דערנאָך אַראָפּגעוואָרפן פון פינפטן שטאָק און גלייך געפונען זייער טויט. דאָס אַלץ איז געשען פאַר אונדזערע אויגן, מיר זענען אויפגעציטערט געוואָרן פון דעם סאַדיזם.

אויך מיר בעלי־מלאכות, אַרבעטער אָדער פּאַכלייט זע־
נען אויך נישט געשוינט געוואָרן. מיר זענען געוואָרן קנעכט
ביי קאַטאָרגע־אַרבעט און דערביי אויך באַקומען מערדערלעך
געשלאָגן און אויך אויסגעהאַנגען פאַר אַ שטיקל ברויט. מיר
זענען אויך דורך אָנגערייצטע הינט געוואָרן געביסן און מאַנכע
סתם — געשאָסן ביי אַ סאַדיסטישן געלעכטער פון די ס. ס.
אַ באַזונדערס שרעקלעכן גורל האָבן מיר איבערגעלעבט בעת
די באַקאַנטע „אַפּעלן"־אַקציעס, ווי מיר זענען געשטאַנען
אויסגעשטעלט און אַריינגעטריבן געוואָרן דורך אַ „בראַנד",
ווו מ'האָט מיט אייזנס און נאַגייקעס מערדערלעך געשלאָגן
די אַרעסטירטע קרבנות, וואָס האָבן געמוזט דורך די רייע
ס. ס.־מערדער, און מאַנכע האָבן אַפילו שוין נישט באַוויזן
זיך צו דערשלעפּן אין דעם טויטן־לאַגער צו זייער ענדגיל־
טיקע פאַרניכטונג. זיי זענען געטויט געוואָרן נישט דערגריי־
כנדיק די קאַרעטקעס, וואָס האָבן אַהין געפירט.

גאַנצע דריי חדשים האָבן מיר אַזוי געלעבט אין שרעק.
אין יעדע סעקונדע איז אונדזער לעבן געווען הפקר ביז עס
איז געקומען דער טאָג, ווען מען האָט אונדז אַלעמען צונויפ־
געזאַמלט, אויפגעלאָדנט אויף וואַגאָנען און אַוועקגעפירט און
באַפרייט אין קראָקע.

אין קראָקע זענען מיר איבערגענומען געוואָרן דורך דעם
אַרישן קאָמיטעט און רויטן קרייץ. דער קאָמיטעט האָט אונדז
צוגעטיילט עסן, מעדיצינישע הילף און איינגעאָרדנט וווינ־
ערטער ביי יידישע משפחות. מאַנכע האָט מען אויך איינגע־
אָרדנט אויף אַרבעט. די דאָזיקע הילף פון דעם יידישן קאָמי־
טעט פאַר די אַרעסטירטע יידן פאַרדינט לויב. דער קאָמי־
טעט האָט זיך אויך באַמיט צו פאַראייניקן צעריסענע משפחות,
און אַזוי האָבן זיי געברענגט מיין פרוי און קינדער, פון
וועלכע איך בין אַוועקגעריסן געוואָרן פון מיין היים.

נישט לאַנג האָט אונדזער פרייד אין קראָקע געדויערט,
נישט לאַנג האָבן מיר ווידער זיך געקענט זאַמלען כוחות און
קומען צו זיך. אין אַ געוויסן פרימאָרגן זענען מיר אויפגע־
פאָדערט געוואָרן צוזאַמען מיט אַלע דאָרטיקע איינוווינער
קראָקע צו פאַרלאָזן. איך, מיין פרוי און קינדער האָבן זיך
ווידער געלאָזט אויף אַ פרעמדן וועג, וואָס האָט אונדז גע־
בראַכט קיין לובלין.

די שטאָט לובלין, די סביבה און מענטשן זענען געווען
מיר פרעמד. דער פחד פאַר דעם ווייטערדיקן גורל און דער
הונגער איז געווען גרויס. ס'איז קיין הילף פון קיינעם נישט
געווען צו דערוואַרטן. געהערט האָבן מיר, אַז דער גרעסטער
טייל וויעלונער יידן לעבן אין טשענסטאָכאָווער געטאָ און מיר
האָבן באַשלאָסן צו קומען אַהין. רעאַליזירן אַזאַ באַשלוס איז
נישט געווען אַזוי לייכט. דער וועג איז געווען צו ווייט אַרויס־
לאָזן זיך מיט הונגעריקע קינדער צופוס, איז געווען צו ריזי־
קאַליש. אויך דאָס פאָרן מיט דער באַן איז געווען ריזיקירט

קבוצת ניצולים ממחנה־המוות בטרבלינקה השני מצד שמאל בשורה א': גודל בורקס

אַ גרופּע לעבנגעבליבענע פון טויט־לאַגער טרעבלינקע אין דער ערשטער ריי לינקס: גאָדל באָראַקס

מיטן לעבן. יידן האָבן דערצו נישט געהאַט קיין רעכט. מיר האָבן דאָך ריזיקירט.

אויפן וועג איז געווען אַ מאָמענט, ווען עס האָט זיך אויסגעוויזן, אַז מיר זענען פאַרלוירן. דאָס איז געווען ווען דער קאָנדוקטאָר האָט קאָנטראָלירט די בילעטן און דערקענט, אַז מיר זענען יידן, ער האָט אונדז גלייך געוואָלט איבערגעבן אין די הענט פון די ס. ס. איך האָב אים געבעטן, ער זאָל רחמנות האָבן אויף די קינדער און דער פרוי, איך האָב אַרונטערגענומען פון מיין פרוי דאָס איינציקע גאָלדענע פינגערל און עס אים אַריינגעשטופּט אין האַנט. אַזוי זענען מיר אָנגעקומען קיין טשענסטאָכאָוו.

בעתן אויסשטייגן פון צוג אויף דער טשענסטאָכאָווער סטאַציע האָב איך דערזען יידל שאַיאַ פון וויעלון. אויך ער האָט מיך גלייך דערקענט אַלס וויעלונער און מיר איבערגעגעבן, אַז מיר זענען ריזיקירט מיטן לעבן און געהייסן זיך אויסבאַהאַלטן ביז ער וועט באַווייזן צו ברענגען הילף. לאַנג האָט עס נישט געדויערט און ער איז צוריקגעקומען און האָט פאַר אונדז מיטגעבראַכט געלע לאַטעס, וואָס אַלע יידן האָבן דאָ געמוזט טראָגן און אויך דערלויבענישן אונדז אַריינצופירן אין געטאָ.

די ערשטע הילף, וואָס מיר האָבן באַקומען אין געטאָ איז אויך געווען דורך זיינע באַמיאונגען, ער האָט אונדז אויך איינגעאָרדנט ביי אַ משפחה צו וווינען. שטאַרק דערפרייט בין איך געוואָרן ווען איך האָב זיך דאָרט צוזאַמענגעטראָפן מיט מיין ברודער חיים אַלטערן, וועמען איך האָב שוין נישט געזען פון טאָג ווען די ס. ס. האָבן מיך אַרעסטירט.

דער גורל פון אַלע יידן אין געטאָ איז נישט געווען לייכט. אויך דאָ זענען מיר אַדורכגעגאַנגען שרעקלעכע נגישות, אַ גרויסער טייל וויעלונער האָבן געאַרבעט ביי קאַטאָרגע־אַרבעט, ביי קריגס־אונטערנעמונגען און זענען אויפן וועג אָדער ביי דער אַרבעט מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן.

קינדער זענען פון די עלטערן געוואָרן אַוועקגעריסן און פאַרשיקט צום טויט, אויך עלטערן, וואָס האָבן זייערע קינדער נישט אָפּגעגעבן, האָבן געהאַט דעם זעלבן גורל.. נישט אַלע זענען בייגעשטאַנען דעם נסיון, נאָר מיטגעגאַנגען מיט זייערע קינדער צום טויט. עס זענען געווען פאַלן ווי קינדער זענען אויסבאַהאַלטן געוואָרן אין בונקערס ביז צו דער ענדגילטיקער אויסזידלונג. אונדזער לעבן איז געווען הפקר אין די הענט פון יעדן איינציקן ס. ס.־מאַן און דער הונגער, נויט און קעלט איז געווען אין לשער. מיט א שטאָלענעם ווילן האָבן מיר זיך געהאַלטן צוזאַמען, צוגעזען די אַלע נגישות, איבערגעהאַלטן די שווערע טעג, געהאָלפן איינער דעם אַנדערן מיט וואָס מיר האָבן נאָר געקענט און געמיינט, אַז מיט דעם וועלן מיר איבערהאַלטן די שווערע טעג און עס וועט קומען דער טאָג ווען מיר וועלן זוכה זיין נקמה נעמען אין די פאַרברעכער. און דער טאָג איז געקומען, אָבער נישט פון באַפרייאונג, נאָר פון פולשטענדיקן אומקום פון מיין פאַמיליע, באַקאַנטע און טייערע פריינד, אַן אומקום פון צענדליקער טויזנטער יידן, וואָס האָבן געפונען זייער טויט אין דעם שרעקלעכן לאַגער טרעבלינקע.

דעם 22־טן סעפּטעמבער 1942 בין איך געווען פון די, וואָס זענען אויסגעזידלט געוואָרן אין דעם טויטן־לאַגער טרעבלינקע — מיט מיר אויך מיין פרוי, קינדער, מיין ברודער און פאַמיליע; די לאַנדסלייט: יולעק דאַווידאָוויטש און פאַמיליע, סענדער סענדעראָוויטש, שלמה ראָטבלאַט און נאָך פיל אַנדערע באַקאַנטע, וואָס איך האָב שפּעטער געטראָפן אין לאַגער. גלייך נאָך אונדזער אַריינקומען אין לאַגער, זענען אַלע דערמאָנטע, צווישן זיי אויך מיין פרוי און קינדער, אומגעבראַכט געוואָרן.

צוליב אַ מסירה· אַז אויך איך בין אַ פריזער, האָט מען מיך מיט קלעפּ פון די טויט־רייען אַרויסגענומען, זיי האָבן מיך געצוווּנגען אַויספירן „מיין בערוף״ ביי די קרבנות, מיין אַרבעטספּלאַץ איז געווען נאָענט ביי די גאַז־קאַמערן. איך ווייס נישט מיט וועלכע כוחות איך האָב אַלעס איבערגעהאַלטן, געווען בין איך אַן עד־ראיה ביי טויזנטער קרבנות. מיט צער און ווייטיק האָב איך די אַרבעט מיט צוואַנג געמוזט אויספירן. און דערביי פאַרלאַנגזאַמט, כדי אַזוי אָרום צו פאַרלענגערן מיט עטלעכע מינוטן די לעבנס פון די קרבנות, דערפאַר בין איך מער ווי איינמאָל מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן און אויך געוואָלט מיך אַריינוואַרפן מיט די קרבנות. אַזוי איז געווען דער פאַל, ווען איך האָב געוואָלט ראַטעווען דאָס לעבן פון מיין חבר יעקל ראָזענבלום און אַנדערע פריינט, מיין שוועגערין און אירע קינדער. מיט מיינע הענט בין איך געצוווּנגען געוואָרן שערן די הערלעכע שוואַרצע האָר פון באַלבינאַ קשעפּיצקי (מיטן קינד ביי דער האַנט), באַלבינאַ שאַיאַ, בער קשעפּציקיס טאָכטער און שמואליק שאַיאַס פרוי. זי האָט מיך געבעטן איבערגעבן שמואליקן, אויב עס וועט מיר זיין באַשערט אים צו טרעפן, וועגן איר ביטערן גורל, אירע ווערטער האָבן מיך געשטיקט און כ׳האָב באַגלייט אירע לעצטע טריט מיט טרערן. אַזוי איז אויך אַדורכגעגאַנגען דורך מיינע הענט פּיוויש סקשיניעס טאָכטער און פיל אַנדערע און נאָענטע פריינט.

אין יענע טעג האָט מען מיך באַפרייט פון דער אַרבעט, כדי צו סאָרטירן גאָלד און פאַרשידענע ווערטזאַכן. אָדער דאָס אַלעס איז געווען אַזוי ווייט און פרעמד און ווערטלאָז, בעת זייערע באַזיצער זענען פאַרגאַזט געוואָרן. אין אַ טאָג, ווי איך

האָב סאָרטירט זאַכן, האָב איך אויך געטראָפן לייבל לוי, שמואל ערליך און מרדכי עלינאָוויטש.

טאָג און נאַכט האָבן די איוויוס געברענט, טאָג און נאַכט האָבן די גאַז־קאַמערן פאַרשלונגען נייע קרבנות און ווען נישט דער ווידערשטאַנד, וואָלט איך סיי ווי סיי נישט אויסגעהאַלטן דאָס דאָזיקע גיהנום.

מיר האָבן זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן צום אויפשטאַנד אין לאַגער. דער געדאַנק פון דעם איז ווי אַ ליכטיקער שטראַל אויפגעגאַנגען אין אונדזערע פינצטערע טעג. דער דאָזיקער געדאַנק האָט מיך גלייך פאַרכאַפּט. קיין סכנה האָט מיך נישט געקענט אָפּהאַלטן אויסצופירן אַלעס, וואָס עס איז אויף מיר אַרויפגעלייגט געוואָרן. אויך אַלע האָבן די הייליקע אַרבעט געטון מיטן גרעסטן מסירת־נפש, ספּעציעל די פירער פונעם אויפשטאַנד. רייזמאַן פון ווענגראָוו, דער חבר וויערניק און ישראל, סודאָוויטש פון פּראַשקע. דער פּלאַן פונעם אויפשטאַנד איז אויסגעאַרבעט געוואָרן ביז צו דעם קלענסטן פּרט; פאַר יעדן פון אונדז איז באַשטימט געוואָרן וואָס צו טון. אונדזער ערשטע אויפגאַבע איז געווען אויסגראָבן פאַרשטעלטע בונקערס און זאַמלען קאַלט און הייס געווער, שטייקער אייזנס, העק און מעסער. אונדזערע מענטשן האָבן באַקומען די מעגלעכקייט אַריינצוקריגן זיך אין די געווער־מאַגאַזינען און פון דאָרט גנבענען געווער. פלעשער בענזין זענען פאַרטיילט געוואָרן צו די דיזענפעקציע־אַרבעטער. ס׳איז באַשטימט געוואָרן, אַז אין טאָג פונעם אויפשטאַנד זאָלן זיי אונטערצינדן דעם לאַגער.

מיר האָבן געהאָפט אַז עס וועט נישט זיין קיין מכשול ביז דעם טאָג ווען דער אויפשטאַנד האָט געזאָלט אויסברעכן, אָבער צו אונדזער אומגליק און גרויסן ווייטיק איז יאָ פאַרגעקומען אַ מכשול. אָבער דאָס איז שוין געווען אין די לעצטע געציילטע טעג פאַרן אויפשטאַנד, געווען איז עס בעת אונדזער חבר האָט אַרויסגעפירט אַ וועגעלע געווער פון אַ געווער־מאַגאַזין, זענען עטלעכע פלעשער, וואָס האָבן דאָס געווער פאַרשטעלט, אַרונטערגעפאַלן פאַר די אויגן פונעם ס. ס.־מאַן. עס איז זיי קלאָר געוואָרן וואָס דאָס זאָל באַדייטן. ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווּסט, אַז דער מכשול פאַרגעקומען דורך אַ מסירה. עס איז אויך געוואָרן קלאָר פאַר אונדז, אַז אונדזער אויפשטאַנד מוז גלייך געשען.

דער טאָג פונעם מרד איז פאַרשנעלערט געוואָרן, דער אויפשטאַנד איז באַשטימט געוואָרן אויף דעם 12־טן אויגוסט 1943 — אָנשטאָט אַ שפּעטערדיקן טערמין. דאָס ביסל געווער, וואָס מיר האָבן שוין געהאַט איז גלייך פאַרטיילט געוואָרן. אויך די פלעשער בענזין מיט דער אויפשריפט „קאַרבאָל״. לויט אַ באַפעל איז דער לאַגער טרעבלינקע אונטערגעצונדן געוואָרן. באַלד איז יעדער אָנגעקומענער ס. ס.־מאַן דערשאָסן אָדער דערמאָרדעט געוואָרן. די פּאַניק פון די נאַצי־מערדער אין לאַגער איז געווען שרעקלעך; אונטער פייער־פלאַמען און שיסערייַ פון אונדזער געווער האָבן פיל אַרעסטירטע זיך אַרויסגעריסן אויף דער פריי, אַרעסטירטע זענען געלאָפן אויף דעם אַרומגעצוימטן עלעקטרישן לאַגער־צוים, ווו זיי האָבן געפונען דעם טויט. פיל אַרעסטירטע זענען אַריבער דעם צוים מיט דער הילף פון קאַצן און ברעטער. איך אַליין בין אַריבער דעם צוים דורך אַן אַריבערגעוואָרפענעם קאַץ. דאָס זעלבע איז אויך געלונגען, מיט מיין הילף, צו טון שמואל ערליך. אָבער נישט אַלע, וואָס האָבן שפּעטער באַוויזן צו אַנטלויפן אין טיפן וואַלד. צו אונדזער אַלעמענס צער איז אויך שמואל ערליך געפאַלן אַ קרבן גלייך נאָך דעם ווי ער איז די צוים אַריבער. פון עטלעכע דרייסיק אַנטלאָפענע, זענען מיר, אַ קליינע גרופּע, אַריין טיפער אין וואַלד און ביז מיר האָבן זיך דערווייטערט פון דער סכנה, האָבן מיר שוין נישט מער געציילט ווי 9 חברים.

טעג און נעכט האָבן מיר געבלאָנדזשעט, געזוכט אַן אויסוועג פון וואַלד און — נישט געפונען. זעקס טעג און נעכט פאַרהונגערט און פאַרשמאַכט פאַר דורשט און מידקייט, אויף דעם 6־טן טאָג איז אַריין אין וואַלד אַ יונגער פּויער נעמען האָלץ. איך מיט נאָך אַ חבר האָבן זיך ריזיקירט און צוגעגאַנגען צו דעם יונגן פּויער, אים געגעבן 1000 דאָלאַר און געבעטן אַ ביסל עסן און צו ווייזן אונדז דעם וועג צום דאָרף. ער האָט אונדז מיטגענומען צו זיינע עלטערן אין דאָרף.

מיר זענען אָנגעקומען אין דאָרף. דער פּויער האָט געהייסן פּאַגאַזשעלסקי. די דאָזיקע פאַמיליע: אַ פאָטער, מוטער און אַ זון זענען נישט בלויז געווען פון די חסידי אומות העולם, נאָר פון די ל״ו צדיקים אין געשטאַלט פון פּרימיטיווע פּויערים, וועלכע ווינען נעבן אַ טייך. ווען מיר 5 חברים זענען אַריינגעקומען אין שטוב פון דעם פּויער און אויסגעהערט אין וואָס פאַראַ לאַגע מיר געפינען זיך, האָט ער גלייך אַוועקגעשטעלט פאַר אונדז עסן, נישט געקוקט אויף דער גרויסער סכנה, וואָס עס האָט אים געדראָט פאַר אויפנעמען אונדז ביי זיך. און ווען מיר האָבן אים געוואָלט באַצאָלן, האָט ער וועגן דעם אַפילו נישט געוואָלט הערן, און ווען מיר האָבן זיך אויך דערלויבט דערציילן אים וועגן די איבעריקע, וואָס מיר האָבן איבערגעלאָזט הונגעריקע אין וואַלד, האָט ער אונדז שוין מער נישט געלאָזט צוריקגיין, נאָר אַליין אויך געבראַכט צו זיך די איבעריקע חברים און אויך זיי דערלאַנגט עסן. ער איז גלייך אַוועק אויסבויען אַ בונקער, ווו ער האָט אונדז אויסבאַהאַלטן. דעם אַריינגאַנג אין בונקער האָט ער פאַרשטעלט מיט

אַ ספּעציעלן, אויפגעשטעלטן אויוון — באַשטעלט מיט טעפּ. עס האָט קיינעם נישט געקאָנט איינפאַלן, אַז דאָס צ״ז אַן אָרט פון ווו מיר ווערן אַרויסגעלאָזט בײנאַכט אָנזאַפּן אין זיך פרישע לופט. אויפגעעפנט האָט ער די „טיר״, נאָר ווען ער איז געווען זיכער, אַז עס דראָט נישט פאַר אונדז קיין סכנה. זיי האָבן קיינמאָל מער נישט געוואָלט הערן וועגן געלט־באַלוינונג.

ניצולי השואה, אחרי המלחמה — במחנות המעצר בקפריסין זלמן אבראַמאָוויטש און משה מיכאַלאָוויטש, ניצולים פון די נאַציס נאָך דעם חורבן — אין די קאָנצענטראַציע לאַגערן ביי די ענגלענדער אין ציפּערן — פאַר זייער עולה זיין קיין ישראל

אַזוי האָבן מיר זעקס חברים געלעבט ביי דער דאָזיקער פאַמיליע גאַנצע 14 חדשים — ביז צו אונדזער ענדגילטיקער באַפרייאונג. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די דאָזיקע פאַמיליע פּאַגאָזשעלסקי, אַ דאַנק וועמען ס׳איז געראַטעוועט געוואָרן אונדזער לעבן.

צוויי חברים פון אונדזער גרופּע האָבן געהאַט משפחה און באַקאַנטע אין וואַרשע. דערזעענדיק אין וועלכער לאַגע מיר געפינען זיך, האָבן זיי באַשלאָסן פאָרן קיין וואַרשע און דערמיט פאַרלייכטערן די פאַמיליע דעם שווערן לאַסט, וואָס זיי האָבן געטראָגן וועגן אונדז. ווען די פאַמיליע פּאַגאָזשעל־סקי האָט זיך דערוווּסט וועגן זייער באַשלוס, האָבן זיי די 2 חברים געוואָלט דערפון אָפּהאַלטן. ווען דאָס האָט נישט געהאָלפן, האָט ער זיין אייגן קינד אַרויסגעשיקט זען, צי עס לויערט נישט קיין סכנה. צום באַדויערן זענען די צוויי חברים קיין וואַרשע נישט אָנגעקומען, ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווּסט, זענען זיי דערמאָרדעט געוואָרן אויף אַ סטאַציע הינטער וואַרשע. נאָך איינער פון אונדזער גרופּע, דער חבר קליין פון טשענסטאָכאָוו האָט נישט אויסגעהאַלטן — ער איז קראַנק געוואָרן און איז געשטאָרבן. די דאָזיקע פאַמיליע האָט זיך מיט זיין קבורה מטפּל געווען, הגם יעדע סעקונדע איז זייער אייגן לעבן דערביי געווען אין גרויסער סכנה. דורך זייער הילף איז אונדז צוריקגעגעבן געוואָרן דער גלויבן אין מענטש.

(אויפגענומען דורך חיים קשעפּיצקי)

כתריאל ברום ז״ל

מצבתו של כתריאל ברום שנפטר במחנה עבודה אוטינג, בסביבות מינכן, בחודש דצמבר 1944 נקבר בבית קברות שבו קבורים 27 יהודים ממחנה זה.

בשער המחנה נמצאת מצבת אחים שבה כתוב כל האנשים הקבורים בבית הקברות מתו ברעב.

בחלק התחתון של מצבת כתריאל ברום נמחק החלק שבו כתוב כי נפטר בעינויים במחנה. על יד המצבה עומד אחיו אברהם שביקר בחודש מרץ 1971 בגרמניה

פראניה ברום-אייבשיץ (כפר־אתא)

אם חנקה תינוקה...

באותם ימי אימים, כשהחיה הנאצית השתוללה בחוצות עירנו וילון, נתקהו חושינו ותגובותינו הפכו לאל־רצוניות. נהיינו אדישים ושוי־נפש לצרות הכלל והפרט כאחד. טרגדיות פקדונו בזו אחר זו, כשהאחת נוראה מהאחרת וכולן יחד נערמות כהר צרות מהלך אימים, עצום מכדי הקלט בתודעתנו.

אולם מקרה אחד, יוצא דופן בעצמת אימתו, אשר אירע למשפחה אומללה אחת, נחרת בזכרוני.

היו אלה ימי הרג וחורבן בטרם חיסולה הסופי של וילון בשלהי שנת 1942. למשפחת פ.וו. נולד בן לאחר עשרים שנות עקרות. רבה היתה השמחה ולאשרו של הזוג לא היה גבול. אצבע אלהים ראו בזה וסימן טוב לבאות בעצם השתוללות השטנים של מפלצות אדם.

אך השמחה לא האריכה ימים. פרצה „אקציה". כל דרי הגיטו נפוצו לכל עבר בחפשם מיסתור. והנה אינה לי המקרה למצוא מחבוא ביחד עם אותו זוג ותינוקם בבית גלומבבסקי.

בחוץ שכלה חרב. קלגסי הנאצים עברו מבית לבית, נעזרים במלשינים ובמשתפי פעולה. במחבואנו פחדנו להוציא הגה לבל ירגישו בנו כלבי הציד הארורים. כך ישבנו דחוסים־צפופים במשך שלושה ימים ושלושה לילות, ללא לחם ומים.

לפתע פתאום פתח תינוקם של פ.וו. בפעיה נוקבת. כולנו נחרדנו. חייהם האומללים של כל המסתתרים תלויים היו בפיו של אותו תינוק. אחד אחד ניסו להרגיעו, משלא הצליחו גבר הרוגז וכל העינים הופנו לאם. היא לקחה אותו בזרועותיה. ידיה רעדו. היא נענע אותו ואחר אמצתו אל לבה. פעיתו גברה. רוגז המתחבאים הפך לחמת זעם. נדמה לי שאני זוכרת את עיני האם אותו רגע. עינים מזוגגות שנטלה מהן כל הבעה. ידיה לפתו את ראש תינוקה, כשהן מפרכסות כבעווית... קולו של התינוק נפסק, כאילו נחתך בסכין חד. אנחת רווחה משתנקת ואינה יכולה לפרוץ מגרוננו.

אך כאשר נפל מבטי על התינוק, ידעתי את אשר עשתה אמו, שציפתה והתפללה לו עשרים שנה!... האם נפלה על הרצפה ושפתיה שותתות דם מנשיכת שיניים. היא לא הוציאה הגה מפיה... היא לא סייעה לכלבי הציד...

חיים לבקוביץ (קרית אתא)

להתיצב או להסתתר

מודעה כתובה ביד, בגרמנית וביידיש, שהיתה תלויה על קיר המאפיה היהודית, הודיעה: כל היהודים, גברים מגיל 12 עד 60, מוכרחים להתיצב למחרת, ב־19 באוגוסט 1941, בשעה 7 בבוקר בחצר בית הספר לשעבר, אצל פישקול. חיש מהר התפשטה הידיעה בכל הרחוב (קראקאוּוער פאר־שטאט) שהיה מאוכלס בזמן המלחמה המוני יהודים.

מעיני כול הביט הפחד מפני הבאות, ובפי כול השאלה: מה יהיה מחר? מה לעשות: להתיצב או להסתתר?

הערב בא. משעה 6 בערב אסור היה לצאת לרחוב והחיים היהודיים התנהלו בחצרות ובבתים. בערב הזה לא שיחקנו בקלפים, הבלוי היחיד בערבים. חבורות חבורות התאספנו בפרוזדור האפל של הבית או בפינה חבויה בחצר, ודברנו בלחש ובלב כבד על היום שעתיד לבוא.

בשעה מאוחרת נכנסתי הביתה. שקט היה בבית. שקט שצעק צעקה גדולה ומרה. עיני האם היו רטובות ומתוכן השקיף צער גדול ודאגה רבה. שפתי האב היו סגורות ואמרו הרבה. בקול רועד שאלה אותי אמי: „מה תעשה מחר — התתיצב?" —

„לא, לא אתיצב, אסתתר" — עניתי.

שכבתי לישון. להרדם לא יכולתי. אמי התיישבה על שפת המיטה, ישבה ושתקה. ופתאום מתוך הדממה שמעתי קול חנוק מדבר: הרבה סבלתי עד שגדלתיך עד הנה, פחד ודאגות ביעתוני והרבה לילות עין לא עצמתי! מה שיכולתי עשיתי, ואולי עוד למעלה מכוחותי עשיתי שלא יחסר לך שום דבר, שלא יאונה לך כל רע ועכשיו, בני יחידי, ימי זעם ומלחמה

באו, מי יודע מה יביא המחר — אלוהים בשמים — בן יחיד לי — שמור עליו". מעין הדמעות נפרץ...

*

השחר של יום ה־19 באוגוסט 1941 עלה.

קמתי השכם בבוקר, התלבשתי, אכלתי ויצאתי מן הבית. הלכתי כמו בכל בוקר לעבודתי. עבדתי אצל גרמני אחד שהיה גר בקצה העיר, בכביש נידז'לסק. כל בוקר הייתי מצחצח את נעליו של הגרמני לפני לכתו לעבודה, הייתי רוחץ בשבילו את המכונית, עובד בגינה ובכל מיני עבודות שהיה מטיל עלי.

כשבאתי לעבודה, הנעלים כבר עמדו כמו תמיד בפרוזדור וחכו לי. צחצחתי אותן והתחלתי בעבודות אחרות. לפני השעה שמונה עזב הגרמני את הבית, נכנס לאוטו ונסע, ואני המשכתי בעבודה. שעה קלה אחר עזבו, דפקתי על דלת הבית ואמרתי לגרמניה שפתחה לי את הדלת, כי בעלה צווה עלי לנקות את עלית הגג. בסדר, אמרה לי. עליתי לעלית הגג. כוונתי היתה להיות מוסתר בעליה ולא אהיה גלוי לעיני כל בחצר. הזמן עובר. השעה כבר עשר ובינתיים הכל בסדר. שקט מסביב, אין רואים ואין שומעים שום דבר בלתי רגיל.

פתאום אני שומע דבורים בפרוזדור וריצה במדרגות המוליכות לעלית הגג... הופיעו שתי דמויות שחורות — אנשי ס.ס.

„מה אתה עושה פה?" —

ולפני שהספקתי להוציא הגה מפי — נזרקתי מכל המדרגות למטה. מובילים אותי בידים מורמות למעלה למגרש ההתיצבות. וכמובן, כדמי־קדימה, מכות וגידופים.

אנחנו מתקרבים למקום ההתיצבות, לבית הספר אצל פישקול. ברחוב על יד השער, קבוצה שלמה במדים בכל מיני צבעים: שחורים, חומים, כחולים. רוצחים מכל המינים, ורוצחים צעירים — „היטלר־יוגנט".

שני המלווים שהביאו אותי למקום ההתיצבות הודיעו שהסתתרתי והם מצאו אותי.

„בסדר, יכנס למגרש!"

לפני השער עמד נער במדים עם משרוקית בפה. כשנכנסתי לתוך השער, השמיע שריקה ומיד ירד עלי ברד של מכות. משני צדי השער הארוך והסגור, עמדו הפראים עם כל מיני כלי־הכאה בידיהם וכיבדו בהם את כל מי שעבר את השער ונכנס למגרש.

מוכה וזב דם הופעתי במגרש.

המגרש היה מלא יהודים. רעש גדול, צעקות וצריחות של גרמנים. המשטרה היהודית מסדרת את האנשים בשורות. יש ומנפנפים עם פתקים ומכתבים כתובים בידי גרמנים שהם חיוניים להם. שוק עבדים ממש.

בחצר פגשתי את אבי. „מצאו אותך, הכו אותך, הפנים זבים דם, בוא, אני ארחץ לך קצת את הפנים" אמר לי. אלו היו המלים האחרונות ששמעתי מפי אבי. במעמד זה היתה הפגישה אחרונה בינינו.

יד חזקה תפשה אותי, ואני כבר עומד בשורה...

„חמישיות, חמישיות! לכסות את העורף!" מסדרים את האנשים, סופרים ומונים. זזים ויוצאים מן השער. מסביב משמר כבד. בריצה דרך „רפורמצקה" ו„בלוני" הגענו לבית הספר בבוגאי. הוכנסנו לצריפים ועברנו בדיקה רפואית וסדורים אחרים.

בחוץ, על הכביש על־יד השער התחילו להתאסף אנשים. זרם האנשים שבא מן העיר הלך וגדל. לא גברים — נשים, אמהות, אחיות, בנות. הן באו לראות, להודע, להפרד. היו שהביאו חבילות: בגדים וצידה לדרך. אך בינתיים אין נותנים להכנס. תור מזדנב לפני השער — תור ארוך וצפוף. אנחנו משקיפים דרך החלונות ומאמצים את העינים. כן, גם אמי בין הבאות. עומדת היא בתור ומחכה לכניסה. השומרים ליד השער החלו מכניסים טיפין־טיפין. בא תור אמי. היא נכנסה בריצה אני ליד החלון בפנים הצריף והיא — על ידי מבחוץ. „אמא, לכי מהר הביתה", אמרתי לה, „ותביאי לי דבר מה ללבוש ולאכול. עוד מעט ואנו נוסעים".

„לא, לא, אתה לא תסע!" התיפחה ורצה הביתה.

בינתיים מוציאים אותנו מן הצריפים ומריצים דרך הכביש אל הרכבת.

בני המשפחה, בהוודע להם הדבר, באים במהירות עושים קפנדריה, עוברים את השדות באלכסון כדי שיגיעו בעוד מועד. גם את אמי ואחותי אני רואה: הן רצות בשדה וחבילה גדולה בידיהן.

הגענו לתחנת הרכבת. אך עברנו לרחבה והיציאה נחסמה — לקרובים אסור לגשת. מאמי ואחותי נפרדתי רק במבט, מרחוק. את החבילה וסכום כסף מסר לי ברוידר, שקיבל מאמי בשבילי.

אנו נכנסים לתוך קרונות הרכבת. על יד גדר התיל, מסביב לתחנה, מצטופפים הקרובים: נשים, אמהות, אחיות, מנפנפות בידיהן ובוכות מר. צעקותיהן עולות עד לב השמים. הקטר השמיע קול צפירה, שריקה חדה, והקרונות נקשו זה בזה, והגלגלים התחילו להסתובב. הרכבת זזה. אנו עומדים על יד החלונות ורואים איך הגרמנים מרחיקים במכות את האנשים מן הגדר ואף שומעים את הבכי והצעקות אשר מלווים אותנו בכל הדרך...

התרחקנו מן התחנה, מן העיר, מן המשפחות, מכל היקר. התרחקנו — אבל מי יודע לכמה זמן? אולי לנצח?

*

הלילה רד והאפיל את כל היקום. בפנים הקרונות חושך.

מרחוק נראים ניצוצות אור הבוקעים דרך חלונות הבתים ונמוגים בהתרחקותנו. גשם קל התחיל לטפטף על שמשות הרכבת, שהתרחקה כמו חיה טורפת הבורחת עם טרפה.

מן התא השני בקרון מגיע אלינו קול תפילה: „והוא רחום יכפר עון ולא ישחית..." מתפללים מעריב.

אנו הצעירים, חברים מכבר, התקבצנו בצוותא בתא אחד. כולנו יושבים מכונסים איש־איש בתוך עצמו ושותקים... והנה התעורר מישהו מאתנו ואמר: —

„— דוד־לייב, תשיר איזה דבר!"

ודוד־לייב לא הניח לנו להמתין הרבה: —

„— נאר איין מאל דאס לעבן...

איצט נארט עס מיך אפ...

דער נעכטן וועט קיינמאל

נישט קומען צוריק. —

און דער מארגן, ווער ווייסט,

ווער ווייסט וואס וועט זיין?..."

האם היתה זאת נבואה, האם אמר לו לבו, כי מה שהיה אתמול לא יחזור שוב?...

בעינים עצומות אנו יושבים ושומעים את שירתו של דוד־לייב. לפני עינינו עובר כמו בסרט־נע כל עברנו: הילדות, הבית, המשפחה... בבית בוודאי גם כן חושבים אותו דבר. ומחשבותינו נפגשות אי שם באיזה מקום נסתר...

„און דער מארגן ווער ווייסט,

ווער ווייסט וואס וועט זיין?"

התחיל דף חדש בחיינו. דף של תלאות וזוועות, רעב ועבודת פרך. הוכנסנו למכונת ההשמדה. שנים ארוכות של סבל וחיים במחנות החלו.

ירחמיאל הלפגוט

בנדודים ובבית

כשלושה חודשים הייתי נע ונד תחת ברד של פצצות בדרכים, מול לועי תותחים וטנקים בחזית, שם ניגפנו, שם נפלו בחירי חברי. ישנתי בין גוויות אדם מרוסקות, בין קרעי פגרי בהמות. אכן, היו עוד די מקומות פנויים מחללים ופגרים להניח שם הראש, אך לא ביקשתים: כחיילים האחרים לא ביקשתים אף אני. לא הייתי שוכב לנוח, כי אם כורע־רובץ מרוב עייפות ומחוסר כוח — ובאשר כרעתי שם נחתי.

אותם הימים טעמתי טעם רעב. כולם כאילו נשתכחו מן הלב: הורים וידידים וחברים. ואך עם רעי לגורל הייתי מתרוצץ כחיה להביא דבר־מאכל אל הפה. משראיתי כי אגווע ברעב הרגשתי והנה אני כאחד מפראי־האדם. כששבוני הגר־מנים והרעיבוני משך שלושה ימים, נמלטתי על נפשי, למרות שעל המחנה הופקדו משמרות מזויינים: הייתי מוכן ליפול מכדור ובלבד לא לגווע ברעב.

לאחר ששברתי רעבוני בפיאסקי המשכתי בדרכי ופני אל ביתי, אל הורי וחברי בוילון. את הדרך — מהלך 400 ק"מ — עברתי ברגל, ביערות ובקפנדריות, מהם כלתה רגל אדם: יראתי ופחדתי מפני האדם. מפניו — יותר מכולם.

מטעמי בטחון הייתי עובר דרך עיירות שחרבו. כמה מהן הכרתי מקודם, שכן עברתי בהן פעם כחייל. אז אחזה בהן האש, הן בערו ויושביהן התרוצצו אנה ואנה כמוכי תמהון. עתה אני הולך בדד. דממה בכל, דממת בית־קברות, מות בכל. הכל עלה באש.

מאחת החומות נותר עוד מחצית הכותל. אצל הכותל יושבים זקן ונכדו, ראשיהם שמוטים וכל גופם כקופא. גם דמעה לא תנצנץ עוד בעיניהם — חרב מעין הדמעות מאז נפתחה הרעה. על חרבות הבתים שחים גברים ונשים, ישישים וטף. מבקשים הם עצמות בני משפחתם שעלו באש על הבית ורהיטיו. יהודי ישיש, המחטט זה שלושה ימים בחרבות של בית הכנסת, מגלה פתאום חלקי ספרי־תורה ליד גוויתו החרוכה של השמש: ארבעים שנה שימש בקודש, ודאי אמר להציל את גוילי הספר ומצא את המות בחברתם...

מלחמת־בזק. במהירות הבזק היתה הארץ לשממה, במהי־רות הבזק ניספו רבבות בני־אדם, ובמהירות מצטברים החללים, נאספים לקברות־אחים ענקיים. במהירות עוברים לתקופה השניה. לא עוד עת לבקש ולזהות חללים: אשר „שיחק" לו מזלו ומצא את מותו — הביאוהו לקבר ישראל, ואשר „המזל" הסתיר פניו ממנו — אמר נואש. כבר עולה ובוקעת הקריאה: „היהודים רצו במלחמה". „יהודים, לעבודה". והעבודה רבה. פקודה יצאה מלפני השליטים לפנות אל

החרבות במהירות. באשר עמדו בתים — יינטעו אילנות, העיר כולה תהיה לגן. בינם לבין עצמם סחים היהודים: „כשהיו בני־אדם בעולם — בנו בתים, עתה משבאו החיות לעולם — יש להן צורך באילנות".

ולא היא. בבתים הנאים ביותר שנשארו לפליטה התגוררו החיות, ושם צברו את רכוש היהודים ומטלטליהם, שהיו להם לבז. באו ימי ה„החרמות": יום אחד שדדו רהיטים, יום שני — כלי־מיטה ובשלישי — בגדים וכלי־בית. משנת־רוקנו הבתים מכל דבר־חפץ הפשיטו מעל היהודים ברחובות העיר את בגדיהם ומנעליהם.

ירו ביהודים על כל דבר „פשע ועוון". אצל מישהו מצאו בגדים מוצנעים. אמרו: מבריח־סחורות הוא — ורצחוהו נפש. שני סחר בסבון. שלישי נורה במחנה־העבודה על לא דבר. נער בן י"ב מספר לי: הוריו ושתי אחיותיו ניספו בשעת ההרעשות, ואחיו השני נורה אתמול בעבודה. (ילדים כמוהו, בני בלי בית, שרידים־יחידים ממשפחות גדולות, נעו ונדו לאלפים בדרכים).

יורים ביהודים, והסיסמא: הם האשמים במלחמה. שחרית וערבית, לפני העבודה ולאחריה, היו מכנסים את היהודים בשוק או בכיכר אחרת ובעל־כורחם צעקו וצווחו: „אנחנו רצינו במלחמה". אולי אף החיילים הגרמנים והאוכלוסיה הפולנית, שבפניהם נערך המשחק, אינם מאמינים ביותר לצעקתנו, אך נהנים הם מעצם המשחק ומשובבים את נפשם כדרך שהם נהנים מהזקנים שהם מקצצים או מהרב הרתום לעגלה, שבתוכה יושבים חיילים גרמנים ואנשי העולם התחתון הפולני.

היה יום שבת, לאחר שובי בצינעה לעיירתי וילון ולביתי. אותו בוקר איחרתי לישון, נחתי מעט מכל חדשי הטילטולים. אמא אומרת לי: אשריך ואשרינו שלא נודע עוד דבר שובך.

נאצים מבריחים יהודי וילון לפנות הריסות לאחר ההפצצה

נאַציס צווינגען ווײעלונער יידן צו רייניקן די חורבות נאָך דער באָמבאַרדירונג

אילו נודע להם, לאנשי העולם התחתון הפולני, ודאי היו באים לקחתך לעבודה. הם המנצחים עתה על העיר, מצביעים בפני הגיסטאפו על כל בית יהודי שעוד נשאר לאחר ההרעשות, שודדים ובוזזים הכל ומוציאים כל בחור, ובזמן האחרון — אף נשים, לעבודת־פרך.

מפי אמא נודע לי כי האחים והאחיות השכימו עם שחר לעבודה. השליט גזר גם על השבת. ירו בנשים על הדלקת נרות. אך בכל זאת נשמרת השבת מחללה. אבא הלך אל ר' נפתלי: בביתו מתכנס מדי שבת מנין לתפילה בציבור. אף בימות החול יושבת שם קבוצת לומדים על התורה: ר' משה בסר, שהוא דיין העיירה בחשאי (הרב לא חזר, שכן הרבנים מוצאים ראשונים להורג, יחד עם עסקני הציבור), ר' חנוך, מורה ההוראה, שהיה מרביץ תורה בפני פשוטי עם בימים שקדמו למלחמה. ביתו של ר' נפתלי מוצנע מעין רואים בקרן זוית שבחצר ועין הרשעים אינה שולטת בו.

ר' אברהם נפתלי, שהיה ראש־מתיבתא שנים רבות בישיבת לובאביטש שבוארשה, כבר חישב ומצא, כי בכ"ג בניסן עתיד לבוא משיח, וכל הפורענויות אינן אלא חבלי לידתו. יהודי וילון אמונה מהבהבת בלבם, כי אכן הימים ימים שלפני הקץ הם.

אני יושב ומקשיב, ואמא מוסיפה לספר בכל אותם הימים שנעדרתי מן הבית מאז צאתי לחזית. אכן, בני המשפחה נשארו בעורף, אך גם העורף היה לחזית — חזית של חסרי־מגן, באין כל כלי בידם לעמוד מול מרצחים.

ביום ששי — כך סיפרה אמא — האחד בספטמבר, טרפה צפירת הסירנות את שנתנו. אך לא חרדנו לקול האזעקה, כי הודיעו מקודם מטעם השלטונות בדבר אזעקת־נסיון של ל.א.פ. משגברה ההמולה פרצנו החוצה. ראינו מטוסים ועליהם סימני האוירייה הפולנית. הבריות צוהלים: „שלנו, שלנו", אך הללו ממטירים ממרומים פצצות. ראשון נפגע בית־החולים. פצצות־תבערה ופצצות אחרות ניתכו על כל מחלקותיו (היו שם מדור לנכים וגם מדור ליולדות). עשו את שלהם — ונעלמו. המלחמה היתה כבר לעובדה. לא ידענו מה המעשה אשר נעשה באותה שעה. מישהו צורח, כי הם הטילו פצצות־גז וכולם אצו למרתפים להתחבא. לנו לא היה מקום לרוץ אליו. נתכנסנו יחד עם השכנים בבית אחד. אחרים — ראיתי במו עיני — התרוצצו מבית לבית כאילו נטרפה עליהם דעתם. לאחר שעה קלה חזרו המטוסים והפציצו בשניה. האש אחזה בארבע קצות העיירה, ואנשי וילון התחילו לרוץ מבלי לדעת לאן, ובלבד להימלט מן הפצצות, להתרחק מן האש. מה שראיתי אותה שעה לא אשכח לנצח. בית־החולים בער עוד מאז ההפצצה הראשונה. כשאנו נמלטנו על נפשנו היה כולו אחוז להבות. נמצאו בו כ־500 איש. מבעד לחלונות

הזדקרו ידים, ידים אוחזות בחלונות, במסגרות, בתריסים הבוערים; עלו ובקעו צעקות: הצילו, הצילו...

אך איש לא בא להצלתם. כל אחד רץ לנפשו, להימלט מהעיר הבוערת, ואך הידים עודן נאחזות בזכרון לבלתי הימחות.

לאחר שבועות אחדים, משבנו העירה, היינו מהלכים ימים שלמים על החרבות וצוברים את העצמות הפזורות של הניספים לתוך שקים והבאנון לקבר־אחים. עצמותיהם של יהודים ונוצרים, גברים ונשים, זקנים וטף, ואף של תינוקות שלא מלאה להם אלא שעה אחת בלבד. ואך שתי גוויות נמצאו שלמות ולא מרוסקות. במקום שהיה חדר־היולדות, בפתח הדלת, בין ערמה של אבנים מצאו, לאחר שפירקו את האבנים, אחות רחמניה ניצבת ובידה רך שנולד.

היהודים שעבדו באותו מקום עבודת־כפייה, קפאו בתמהון וכלי עבודתם צנחו מידיהם. אך החיילים נגשו בהם והאיצום: „מהרו, מהרו. כל אשר יפגר יירה במקום. החוק מתיר את דמכם. מות כלבים תמותו פה, כולכם". ועוד הוסיפו וצרחו: „כל אשר נהרס ונחרב — באשמתכם, רציתם במלחמה. חייבים אתם להקים את העיר מחדש ובמהירות".

רואה אני בך, בני — המשיכה אמא — שאתה תמה מהיכן לי, אשה סחופה ודוויה, הכוח לספר לך כל זה ואני כאילו שוות נפש ואדישה — אכן, חוזקנו וחושלנו בפורענויות. החלשים והרפים אינם עוד בחיים. או שדעתם נטרפה עליהם. רבים־רבים מהם נעים ונדים עתה בדרכים. מחר, יום ראשון, תהיה כל המשפחה בבית: ביום ראשון אין עובדים, אך אסור גם לצאת את הבית — תשמע איפוא מפי כולם את אשר עבר עלינו. יספרו לך מאותם ימי א' בשבוע, בשעה שעוד לא חלה חובת הישיבה בבית. כמה מהם זכורים לי יפה מאד. ביום סגריר אחד, כשכולם היו מכונסים בבית, נתמלאו פתאום הרחובות המוני חיילים. רבים מהם הופקדו על המשמר ורבים אחרים התפזרו על פני הבתים, הוציאו בכוח את יושביהם לכיכר השוק. חולים וחלשים, שהתחננו על נפשם, נורו במקום.

בכיכר השוק הובדלו המובהלים קבוצות קבוצות: גרמנים ו„פאלקס־דויטשע" מזה ופולנים ויהודים מעבר מזה.

באזני הראשונים נאמר, כי הם יצאו לחירות מתחת ידי זרים וחובתם לשרת באמונה את הרשות ולעמוד לימין הגיסטאפו ב„עבודתה הקדושה". הפולנים נתבעו להיות נאמ־נים לשלטון, ולא — יענשו קשה, עד כדי הוצאה להורג. ליהודים הוגד, כי זו ראשית אחריתם; כולם חייבים בעבודה ואשר אינו מוכשר — אין לו זכות לחיות והוא יישמד ראשונה.

כתום הדברים הלכו הגרמנים והפולנים בשלווה הביתה, וביהודים הכו הכה ופצוע. אחדים מתו במקום.

ביום א' אחר כינסו את כל יהודי העיר לכיכר השוק ופה נתחייבו להצריח בקול: „אנחנו רצינו במלחמה", „יחי היטלר", „הלאה אנגליה". לאחר מכן הובילו אותם ברחובות העיר, וחיילים ו„פאלקס־דויטשע" שומרים עליהם. רק עם ערב שבו רצוצים ומדוכדכים לבתיהם. מדי פעם נעדרו כמה מהם.

כל ימות השבוע חיינו ועבדנו ומוראו של יום הראשון הבא תלוי מעלינו...

כה סיפרה אמא.

לאחר ימים אחדים מצאוני השובים. נלקחתי לעבודה. מקום העבודה היה בקסרקטין, בבית־ספר עממי לשעבר. שם פגשתי בר' אברהם נפתלי. באמצע החצר עמד, מחצית זקנו מרוטה והוא זב דם, בידיו מגף של חייל והוא מצחצחו. החייל שניצב סמוך לו, צרח: „עבודה, ולא — מות־כלבים תמות".

כשחזרנו עם ערב מהעבודה סיפר לי ר' נפתלי, כי תפסוהו בצאתו מביתו. אך את דירתו לא גילו, ודאי המשיכו האחרים בתפילה. „אני עצמי התפללתי היום ביחידות פה במחנה — תפילה בלחש"...

מעובד ע"י **מ. בסוק**
העתקה הוצ' הקיבוץ המאוחד

מרדכי ברום

מכתבים מהגיטו

שלהי שנת 1939. פולין מתמוטטת ונאנקת תחת עול הנאצים. זה בא כהלם, במהירות, אין אדם מסוגל לעכל את התמורות שהתרחשו לנגד עיניו. לפתע פתאום נהפכו סדרי עולם, אדם נעקר מקרקע צמיחתו, מביתו וממשפחתו ונזרק לתופת ששמה חיים בחסדי הנאצים.

יהודים בורחים. דרכי פולין מלאות יהודים בורחים. עיירות שלמות מתרוקנות מיהודים מפחד סערת הכיבוש הנאצי. משאירים הכל מאחוריהם, את עברם והווי חייהם, את ביתם ורכושם, את הכל, ואדם נהפך לנרדף ונמלט בן־בלי־בית, פליט. יהודי פולין בורחים.

לאן?

איש אינו יודע לאן. אבל כדי למלט את נפשו הוא חייב לרוץ, ולרוץ מהר, יותר מהר מהצבא הגרמני הכובש, וכך מצאתי את עצמי בוילנה.

אחרי ההסכם הגרמני־רוסי, וחלוקתה של פולין ביניהן, הוחזרה וילנה לליטה, וזו התקיימה עוד כשנה כמדינה עצ־מאית. מכל קצווי פולין זרמו יהודים עקורים לוילנה, והתקבצה בה גם קבוצה קטנה של יוצאי וילון. בחורף 1940 עברנו לליטה, לשבלי.

ליטה, כמדינה עצמאית, קיימה קשרי דואר עם כל העולם וגם עם ארץ ישראל, וכך נקשר הקשר בין משפחתי בוילון וביני ודרכי עם אחי אברהם בארץ.

אחרי כמה מכתבים וחיפושי כתובות הצלחתי להתקשר עם משפחתי, לקיים חליפת מכתבים ולעמוד על המצב בגיטו, בוילון.

מתי מעט נשארו בחיים ונדחסו לכמה ביקתות עלובות ברחוב פאנינסקה, הגיטו בוילון.

משפחות, משפחות, שרידי משפחות מתקבצים שוב יחד, סובלים ביחד, מתנחמים ביחד וחולמים על ימים טובים שיבואו. הרעב אוכל בהם בכל פה, עבודת כפייה מפרכת, הוצאות להורג וגירושים, והיאוש שולט בכל. ואז בא תור השמועות, ומשום מה אותן השמועות עושות כנפים בכל מקום בו עוד נמצא יהודי, והשמועות הולכות וגוברות. הנה יום הגאולה קרב ובא, הצבא הרוסי יתקדם עד לגבולה המערבי של פולין, נשתחרר במהרה מהגהינום הזה. לא נראה את פרצופיהם של קלגסי הנאצים, נחיה כבני אדם. כן, שוב נהיה בני אדם. שביב אור שמצית תקוה ומוסיף כוח לסבול. והתקוה משתקפת במכתבים שקבלתי מהבית.

וילון, 17.7.40

אחי היקר מוטק!

מכתבך מיום 8.7.40 קבלנו. שאלת לשלום חבריך, ובכן כולם עזבו את העיר. שמואל לבקוביץ נמצא בוילון, הוא חזר לפני שבועיים. חיים שמולביץ עובד אתי בקבוצה אחת ודורש בשלומך.

לא ידעתי על האסון שקרה לך עם ידידך „גמל".[1]

עד היום ביליתי עם העלמה „פגע", התכוונתי להנשא לה ולבלות בחברתה את שארית ימי, אבל זה בלתי אפשרי, מיום ליום היא נעשית תוקפנית יותר כלפי.

ברצוני לחזור לידידי הותיקים, „לנעמי וכלתה",[2] אולי אצלן אמצא אהבה. הנני מצפה ליום בואן לוילון, ואז שוב כולנו נהיה ביחד. ד"ש ליוסף פלטה, אחים אוש־פצין וכל אנשי וילון.

מחכה לתשובתך

שמעון

יאוש והסכמה לחיות עם ה„פגע" עד אין סוף, להתחתן אתו, והאחזות בצפרניים באשליה, בשמועות המתהלכות מפה לאוזן שיום הגאולה קרב, הנה בא הצבא הסובייטי המשחרר.

ומכתב מאחותי יסכה עם אותה הציפיה לגאולה על ידי הזזת הצבא האדום מערבה. אבל לכתוב לך על כך בגלוי זו סכנת חיים, אז צורה אחרת של הסתרת הכוונה.

מוטק יקירי!

מכתביך מביאים מעט אושר לביתנו, וקוראים בהם עוד ועוד. אמא וכן כולנו שמחים שמצבך טוב. אצלנו אין כל חדש.

מיענקל כלופאק מגיעות ידיעות טובות, הוא כותב שבקרוב יהיה עמנו פה.[3] מאד הייתי רוצה להאמין בכך. משתוקקת אני לכמה מלים מאברהם, האם זה בלתי אפשרי?

מוטק, הייתכן שנתראה עוד אי פעם? קשה מאד להאמין בכך ולכן כה עצובה אני. דרישת שלום לבבית

---

[1] אפשרות של עליה לארץ ישראל שהוחמצה.

[2] נעמי ורות, רוס בהגוי אשכנזי; הכוונה לרוסים.

[3] יעקב אליאש היה אז בריגה הכבושה ע"י הרוסים, והכמיהה שהוא יבוא יחד עם הצבא הסובייטי.

לכל הוילונאים ובמיוחד להרש אושפיצין, עודני זוכרת כשראיתיו בפעם האחרונה בוילון.

ושלום מקרב הלב

יסכה

Lieber Motek! Deine Brief erfreuen uns sehr und Wir [illegible] sie Paar Wöhl über. Auch die Foto-Grafie ist wunderbar schön Wir danken Dir sehr dafür Die Liebe Mutter und Wir alle sind sehr zufrieden dass Dir ist gut.
Bei uns [illegible] immer [illegible] Utopak kommen [illegible] sehr gute Nachrichten an. Er schreibt dass er werdet in kurzen da sein. Ich wollte gerne in dem glauben. Für Abram wollte ich jedoch a Paar Wörter erhalten zu ist es wirklich unmöglich. Motek, zu ist es möglich dass Wir sollen sich noch sehen? Weil mir ist schwer daran zu glauben, deriber bin ich so [illegible] Ich grüsse sehr herzlich die [illegible] derman Herr Oszpecin wen Er hat mich dass letzte Mahl gesehen in Helm. Verbleib herzlich [illegible] Iske Schreib bald Antwort! Wir erwarten!
[illegible] Motek. Ich warte schon [illegible] nicht [illegible] zu schreiben [illegible]
[illegible]

כתיבת המכתבים אלי נהפכה למלאכת הקודש, כל אחד מהמשפחה ראה לעצמו צורך לתנות את צרותיו, בצורה נסתרת מאימת הצנזורה הגרמנית. מכל המכתבים בוקעת התקוה, שמא יקרה הנס, והשמועות תתאמתנה ומעצם התקוה כאילו מצבם כבר משתפר.

כותב אחי כתריאל:

אחי היקר!

את מכתביך קראתי וכמובן ששמח אני על המצאותך במקום עבודה כזה. הנני מאחל לעצמי שף (בעל־בית) דומה.

אני עובד לפעמים. עד כה סבלתי ממחלת „יאוש" אבל „קרני השמש" משפיעים עלי לטובה, ומצבי משתפר לאט. בזה אסתפק הפעם וד"ש חם מרעיתי שיינדל.

אחיך כתריאל

ד"ש לפלטה, אחים אושפצין וכל הוילונאים.

Lieber Bruder.
Dein Brief habe gelesen genus bin Ich zufrieden fon dein arbeits ort. Ich wunsche sich an' ehrlichen Schef.
Derweil arbeit Ich cu bisTech
Bis jest habe Ich geliten auf der Krankheit „Jeusch" und fon hoche Sonnen-strahlen wert Mir cu bisTech Besser.
Heüte schlise Ich mein schreiben und grüsse dich herzlech und Scheindel grüst Dich herzlech
dein Bruder
Karwel
grüss an Pelta Bruder Oszpecin und alle Wieluner

בינתיים השתנה המצב הפוליטי. אירופה המערבית נפלה ונכבשה ע"י הגרמנים. אנגליה מופצצת ומותקפת. ליטה עודנה עצמאית אבל הורגש מתח. היה ברור שבקרוב יתחוללו מאורעות שישפיעו על מהלך חיינו. תוך ימים ספורים ליטה תיפול, אבל מי יקדים, הגרמנים או הרוסים? ואכן קרה הדבר. הצבא האדום נכנס לליטה וכבשה תוך יום אחד. כעת שורר בליטה משטר חדש ומה יהיה עם הקשר עם הבית? המותר להמשיך ולכתוב מכתבים ולשלוח חבילות מזון כמקו־דם? או אולי צריך לברר אצל השלטונות, אבל מי יעיז? ואם יאשימוך כמרגל, המקיים קשר עם גרמניה?

גם מפולין מגיעות שמועות מחרידות על אקציות והש־מדה, על מחנות ריכוז עם חדרי גאזים, על קרמטוריום ועוד מושגים משונים שמעולם לא תפסו מקום בשפת בני אנוש.

נמשיך לכתוב למשפחה ויהי מה. וציפיה מורטת עצבים לכל מכתב מהבית, הבכלל קבלו אותו? ושמא גרשו אותם מוילון? ומה עם התינוקות של אחותי, האפשר לגדלם בתנאים כאלה? היו גם שמועות על השמדת ילדים, העודם בחיים?

אך לעת עתה נמשך הקשר כרגיל, שוב מגיע מכתב ובו ידיעה שכולם עוד נמצאים בוילון ביחד וכן גם ילדיה של רחל.

כיבוש ליטה, לטביה ואסטוניה על ידי הצבא האדום ביוני 1940 מגביר את השמועות בפולין על חילופי משטרים. ציפיה חסרת סבלנות להחלפת ה„פירמה" וה„מעביד" כפי שהשתקף במכתבם של בני משפחתי שמעון ומלכה.

מכתבו של שמעון:

וילון, 27.7.40

מוטק יקר!

את מכתבך קיבלנו. לפי הידיעות שהגיעו אלינו, אתה עובד ב„פירמה" [4] אחרת, האם היא טובה מקודמתה? אני מאמין שגם אני אחליף את ה„מעביד" [5] שלי בזמן הקרוב.

אני מקוה שמצב בריאותי ישתפר אז.

הקיבלת מכתב מאברהם? הקרה משהו „בביתו" [6]?

מחכים לבואן של „נעמי וכלתה", אבל איננו יודעים אל נכון ומתי.

ד"ש לבבי מאחיך

שמעון

---

[4] הכוונה למשטר שהתחלף מליטאי לרוסי.

[5] הכוונה למשטר הרוסי.

[6] בארץ.

Wolun, den 27/VII 1940

Lieber Motek

Dain Brief haben wir erhalten.
Von di nachrichten was wir haben bekomen arbeitsdu bei a andere "Firma" schreib ob Dir ist beser so. Auch ich glaube, das ich werde wekslen in der nähster Zukunft mein "Arbeitgeber", beweile mein gesund=zustand ~~wot~~ wird weren beser geschont bein zweiten Arbeitgeber
Hasdu nachrichten von Abraham? was ist pasirt in zein heim?
Nomi mit Ir Freindin sol komen zu uns zufaren wir weisen nicht zut richt und wen.

Farbleit härzlich gegriest
dein Brüder
Szymon

מכל המכתבים בוקעת חרדה למתרחש בארץ. האם גם עד כאן הגיעה המלחמה? התשובה לכך היו המכתבים מאברהם שקיבלתי והעברתי אותם הביתה לוילון. כך גם עם המכתבים מהמשפחה אלי, שהועברו תיכף ארצה. הודות לכך נשמרו עד היום.

באותו נושא מכתבה של אחותי מלכה:

מוטק יקר!

החיים אצלנו זורמים ללא שינויים, רק מצפים לבואה של הדודה „גאולה". השמועות אומרות שהיא תבקר אותנו בקרוב.

מה שלומך ומה כותב אברהם.

בקבלך מכתב ממנו העבר אותו תיכף אלינו.

כולנו דורשים בשלומך

מלכה

Lieber Motek
Ich sol Dir schreiben fon was ist nicht da was bei uns ist es ohne enderung nur wir erwarten di Tante Giula wir habben nachrichten das sie soll uns besuchen Was machst du? Wie geht es Dir? Schreib genau alles was Abram schraibt? schreib auch was für beschefftigung du hast? Wenn du bekomst fon Abram einen Brief für uns schicke ihm gleich über
Wir griseen Dich alle
Malka

סם המרפא — השמועות, ונתלים בהן כבעוגן הצלה. מי יודע כמה כוח הוסיפו לסובלים.

עוד כשנה הוסיפו להגיע מכתבים, מלאי יאוש וכמיהה לבלתי אפשרי, לגאולה שלא זכו לראותה.

עם פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה ניתק הקשר לעולם.

א. ערליך

טראגישע דערמאנונגען

שוין אין ערשטן טאָג פון קריג דעם 1טן סעפטעמבער 1939 זענען אין אונדזער שטאָט דורך די דייטשע באָמבאַר־דיר־עראָפּלאַנען געפאַלן קרבנות, צווישן זיי: אברהם בריגל און מינקע סענדעראָוויטש.

כתריאל סוסאק, האָבן די דייטשן אין יאָר 1940 אַוועק־גענומען פון דער אַרבעט און אים פאַרשיקט, צוזאַמען מיט אַן אַנדערע גרופּע יידן, קיין ראַדאָגאָשטש ווו ער איז נאָך לאַנגע פּייניקונגען אויסגעזידלט געוואָרן אין טשענסטאָכאָווער געטאָ — און דאָרט אומגעקומען אין יאָר 1940.

בהדרגהדיק האָבן די דייטשן פאַרקלענערט די באַפעל־קערונג אין ווילון דורך פאַרשיקונג אין אַרבעטער־לאַגערן.

איינמאָל האָבן די דייטשן געטריבן אַלע מענער און פרויען אין מרחץ אויף אונטערזוכונג און דאַביי געהייסן זיך אויס־טוען. ווען אַלע זענען געווען נאַקעט, זענען די דייטשן אַריין און מיט שטעקנס געשלאָגן ביז די געפּייניקטע זענען אַרויס־געלאָפן אין גאַס נאַקעט...

שפּעטער האָבן די דייטשן געכאַפּט אַ גרופּע יידן און אַרויסגעפירט זיי אויפן בית־הקברות, ווו ס'האָבן געוואַרט ס.ס.־לייט אין פאַרמאַכטע אויטאָס מיט מאַשינגעווער. די דיי־טשן האָבן אַרויסגעפירט די יידן אויפן בית־הקברות און דאָרט נאָקעטערהייט געהייסן גראָבן אַ גרויס גרוב, און דאַביי זיי געשלאָגן מכות־רצח. ווען דאָס גרוב איז שוין געווען פאַרטיק, האָבן זיי געברענגט אויטאָס מיט פּוילישע אָפיצירן און ציוו־ווילע און זיי דערשאָסן. די דערשאָסענע האָבן די יידן גע־מוזט אַריינוואַרפן אין איין קבר און פאַרשיטן. די דייטשן האָבן געוואָרנט די יידן וועגן דעם קיינעם נישט דערציילן, אַנדערש וועלן זיי די גרופּע אויפהענגען.

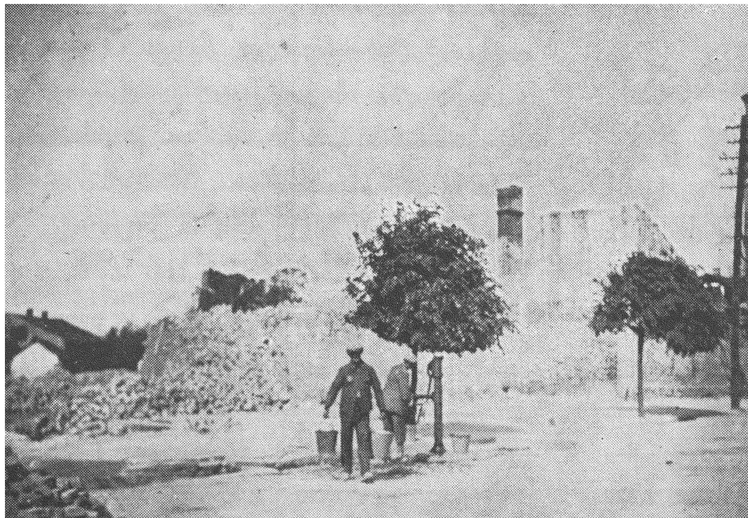
1942 — די לעצטע אויסזידלונג פון ווילון

דעמאָלט, באַלד אין דער פרי, האָבן מיר געזען, אַז די שטאָט איז אַרומגערינגלט פון ס.ס.־לייט און זייערע געהילפן. זיי האָבן אָנגעהויבן די אַקציע מיט שיסערייען אין שטאָט און געכאַפּט יידן און פאַרשפּאַרט אין אויגוסטיאַנער קלויס־טער אין דער לינדוווקע (גלומבסקי הויז), ווי דער רוב יידן האָבן געוווינט אין קליינעם געטאָ.

איך האָב פריער צוגעגרייט אַ קליין באַהעלטעניש דורך אַ טאָפּלטן בוידעם הינטערן דאַך. דאָרט זענען מיר געווען אויס־באַהאַלטן אַ גרופּע יידן, צווישן זיי דער קזשעפּיצער רב און זיין ווייב. דאָרט זענען מיר געלעגן די גאַנצע צייט פון דער אַקציע. ביינאַכט בין איך אַראָפּ באַרוועס און געברענגט עסן פאַר אַלע.

איין מאָל ביינאַכט האָט די דייטשע שמירה דערהערט עפּעס אַ קלאַפּ ביי אונדזער באַהעלטעניש. זיי האָבן אָנגע־הויבן זוכן נעבן אונדזער טאָפּלטן בוידעם־באַהעלטעניש. זיי האָבן אָבער אונדז נישט געפונען און שוין מער נישט געזוכט. אין דעם אָרט, ווו די דייטשן האָבן געזוכט, נאָענט פון אונדז, איז געלעגן באַהאַלטן די פרוי צינציגאַטוס מיט אַ קליין קינד פון אָשיאַקאָוו.

צוליב שרעק אַז דאָס קינד זאָל נישט אָנהייבן וויינען און דערמיט אָנווייזן דאָס אָרט די דייטשן, האָט די מוטער בעת דער רעוויזיע פאַרשטעלט דעם קינד דאָס מויל. ווען די דייטשן זענען אַוועק, איז דאָס קינד שוין געווען דערשטיקט.

ליד משאבת המים בשוק החדש אחרי ההפצצה

ביי דער „פּלומפּ" אויפן נייעם מאַרק נאָך דער באָמבאַרדירונג

אליעזר קאָרן

גוטע מעשים פון א ווילונער ייד בעת דעם היטלער־רעזשים

אין די יאָרן פון דער יידן־אויסראָטונג, ווען דער פריוואַט־האַנדל איז געווען שטרענג פאַרבאָטן, ווען ס׳האָט געהערשט תוהו ובוהו און אַלע פרנסה־קוואַלן זענען געווען צעשטערט; ווען מענטשן האָבן געהונגערט און זענען אויסגעגאַנגען פאַר אַ שטיקל ברויט און פאַרקויפט שטוב־זאַכן, בכדי צו שטילן דעם הונגער, האָט כמעט יעדער געזאָרגט פאַר זיך אַליין און פאַר די גאָר נאָענטע פון זיין משפחה.

אין מיין זכרון לעבט אויף אויפסניי יענע שרעקלעכע צייט פון נאַצישער הערשאַפט און מיין געבוירן־שטעטל לוטוטאָוו.

דאָס דערנידעריקן דעם כבוד פון יידן דורך די נאַציס, האָט צעבראָכן דעם מענטש סיי פיזיש און סיי גייסטיק. אָבער טיילמאָל, אין די פאַרצווייפלסטע מאָמענטן, האָט זיך פלוצלונג באַוויזן אַ פונק פון האָפענונג און גלויבן צו קענען איבערלעבן די גרויזאַמע תקופה ביי מענטשלעכער קעגנזייטיקער הילף.

דער ווילונער ייד שמואל צווערן איז געצוווּנגען געוואָרן דורך די דייטשן צו אַרבעטן ביי דער ס.ס.־שוזאַנדאַרמעריע ביי אונדז אין לוטוטאָוו ביים רייניקן דעם שמוץ און פוצן זייערע פערד. צווערן האָט ריזיקירט אַ סך מאָל מיט זיין אייגן לעבן, ביים אַרויספירן אויף אַ געהיימען אופן דורך פאַרשידענע אונטערוועגן שפייז־פּראָדוקטן, און דאָס פאַרטיילט צווישן אומגליקלעכע, פאַרפּייניקטע און הונגעריקע יידישע משפחות. אַזוי האָט ער זיך מוסר נפש געווען ביז דער לעצטער אויסזידלונג.

די לעבן־געבליבענע וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן זיינע מעשים טובים און מיט כבוד און באַדויערן דערמאָנען זיין נאָמען.

מיט דער לעצטער אויסזידלונג אין 1942סטן יאָר איז ער און זיין פרוי און משפחה אָװעקגעשיקט געוואָרן קיין כעלמנאָ אין די גאַז־קאַמערן.

דער געסטאַפּאָ־מערדער באַך אין ווילון

(גביעת־עדות פון הענעך ליפשיץ)

דער געסטאַפּאָ־מאַן באַך האָט זיך געפונען אין ווילון זינט דעם יאָר 1940 ביז דער אויסזידלונג פון די דאָרטיקע יידן אין יאָר 1942 און זיין האַנט האָט אויך דערגרייכט אין דעם גאַנצן אַרומיקן לאַנדקרייז.

איך האָב אַליין געזען ווי באַך האָט דעם דעמאָלטיקן פאַרזיצער פון דער יידישער קהילה אין ווילון, ליפשיצן, אַריינגעשליידערט אין אַן אויטאָ און אים אין וואַלד ביים דאָרף מיערזיץ דערשאָסן. דערנאָך האָבן מיר אים קובר געווען אויפן קאַטוילישן צמענטאַרזש אין זעלבן דאָרף.

איך האָב אויך בייגעווױנט ווען באַך האָט מערדערלעך געשלאָגן די יידישע צוואַנגס־אַרבעטער, וועלכע האָבן גערייניקט די גאַסן. אויך מיך האָט ער אָוועקגענומען פון דער אַרבעט און אַריינגעשלעפּט אין דער קירכע צו דער אויסזידלונג. בעת דער אויסזידלונג האָט ער די יידן מערדערלעך געשלאָגן און אויך עטלעכע דערשאָסן. ביי דער סעלעקציע אין דער קירכע האָט ער צוערשט געשיקט אין קרעמאַטאָריע די יידן, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אויפן בית־הקברות.

אין דער שטאָט ווירושאָוו, ווילונער קרייז, האָט באַך, צוזאַמען מיט דעם געסטאַפּאָ־מאַן אַלבערט, דערשאָסן 60 יידן אין דער מקוה. דאָרט האָט אויך באַך אַדורכגעפירט די באַקאַנטע סעלעקציע. ער איז אויך מיטפאַראַנטוואָרטלעך פאַרן שיקן די ווילונער יידן צום פאַרגאַזן אין כעלמנאָ.

אַלס אַרבעטער בין איך איינמאָל בייגעווען בעת אַ שמועס צווישן באַכן און דעם פאַרזיצער ליפשיץ. באַך האָט אים דערציילט, אַז איידער איינער טרעט אַריין אין דער געסטאַפּאָ מוז ער מאַכן פאַרשידענע עקספּערימענטן אויף לעבעדיקע מענטשן. ווען ליפשיץ האָט אים געפרעגט, פון וואַנען זיי האָבן גענומען די לעבעדיקע מענטשן, האָט אים באַך געענטפערט, אַז אין דייטשלאַנד זענען געווען גענוג לעבעדיקע יידן.

ס׳איז אַנצונעמען, אַז באַך איז געווען באַטייליקט און פאַראַנטוואָרטלעך ביים אויסראָטן 10 טויזנט יידן פון ווילון און סביבה.

צפורה טורנער־זאַנענבערג (שוועדן)

אויף די חורבות פון וויעלון אין יאר 1966

נאָך פיל יאָרן פון בענקשאַפט און פון אינערלעכן דראַנג צו באַזוכן מיין געבוירן־שטאָט וויעלון, האָב איך ענדלעך באַשלאָסן עס צו רעאַליזירן.

דער ציל פון מיין רייזע איז אויך געווען צו ווייזן מיינע קינדער דאָס אָרט ווו איך בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן, פאַרברענגט מיינע קינדער־יאָרן און די ערשטע פרי־לינגס־יאָרן פון מיין יוגנט, און אויך די טראַגישע תקופה, וואָס איך האָב מיטגעמאַכט און אַדורכגעלעבט.

מיינע טייערע, נישט פאַרגעסלעכע אומגעקומענע משפחה! מיין פאָטער, אריה לייב זאַנענבערג און מיין מוטער, גיטל־איסקע, פון דער היים ווידאַווסקי. ביידע זענען געווען ערלעכע אַרבעטס־מענטשן; זעקס געשוויסטער זענען מיר געווען. פון דער גאַנצער משפחה בין איך די איינציקע לעבן־געבליבענע ניצל געוואָרן פון די נאַציישע רוצחים.

נאָך דעם גרויסן אומגליק האָט דער גורל מיך געפירט קיין שוועדן. פון יאָר 1945 לעב איך אין דעם לאַנד און דאָ אויפגעבויט אַ נייע נעסט — מיט מיין מאַן און אונדזערע צווי קינדער — אַ זון און אַ טעכטערל.

אין יאָר 1966 האָב איך באַשלאָסן, צוזאַמען מיט מיין מאַן און קינדער, צו מאַכן דעם „שפּאַציר אין מיין געוועזענער, חרוב געוואָרענער היים.

מיר זענען געפאָרן דורך לאָדזש (מיט אונדזער מאַשין, וואָס מיר האָבן מיטגענומען פון שוועדן) און זענען פאַרבייגע־פאָרן די שטעט און שטעטלעך: פּאַביאַניץ, זדונסקע־וואָליע, שעראַדז און אַ גרויסע צאָל דערפער, פעלדער און וועלדער. ווען מיר האָבן זיך דערנעענטערט צו וויעלון און אָנגעקומען אין דער שעראַדזער גאַס, האָט מיך אַרומגענומען אַן אומעט און טרויער.

ענדלעך זענען מיר אָנגעקומען קיין וויעלון אין דער אַמאָליקער „היים״... דורכגעפאָרן כמעט אַלע גאַסן פון שטאָט. ס'איז נישט צו דערקענען: אַ וויסטע פוסטקייט, אַ טויטע שטילקייט הערשט אומעטום. מיר שטעלן זיך אָפּ אויף דער קראָקעווער פאַרשטאָט, וואָס איז אַמאָל געווען פול מיט יידיש לעבן. מיר קומען צו צום הויז נומער 30, ווו ס'האָבן געוווינט מיינע עלטערן. דאָס הויז איז געבליבן גאַנץ, נישט צעשטערט און שטייט איינזאַם אַליין צווישן פוסטע און ליידיקע פּלעצער, וואָס אירע איינוווינער, צוזאַמען מיט די הייזער, עקזיסטירן שוין נישט מער.

איך האָב זיך שטאַרק צעוויינט.

איך דערצייל מיינע קינדער וועגן דעם וואָס דאָ איז אַמאָל געווען און שפּעטער געשען...

קרקובסקה פז'דמישצ'יה, אחרי המלחמה

קראָקאָווער פאַרשטאָט נומער 30 אין יאָר 1966

רחוב שרדזקה — הכניסה לעיר

די שעראַדזער גאַס — דער אַריינפאָר אין שטאָט

איך דערקען דאָס אָרט, ווו ס׳איז געשטאַנען די געביידע פון דער שולע, ווו איך האָב געלערנט צוזאַמען מיט נאָך יידי־שע קינדער, וועלכע זענען אַזוי באַרבאַריש פאַרניכטעט גע־וואָרן. מיר שפּאַצירן ווייטער. כ׳גיי פאַרביי דעם שטאָטישן פּאַרק, וואָס איז אַמאָל, מיט יאָרן צוריק, שבת און יום־טוב, פול געווען מיט שפּאַצירנדיקע מענטשן: יונג און אַלט, יידישע מאַמעס מיט קליינע קינדערלעך; אויך יוגנט, יינגלעך און מיידלעך, אַלטע פּאָרלעך זענען געקומען לופט שעפּן...

אומעטום אַ פּוסטקייט און טויט־שטילקייט.

פון אונדזער פּרעכטיקער שיל, ווו מיינע עלטערן, אויך אור־עלטערן האָבן געדאַוונט איז אַפילו קיין זכר נישט גע־בליבן.

פון דעם אַלטן און נייעם מאַרק, צוזאַמען מיט די גאַסן נאַרוטאָוויטשאַ און אויגוסטיאַנער, וואָס זענען אַמאָל געווען דער צענטער פון דער שטאָט און פון יידישע געשעפטן, איז איצט געוואָרן אַ גרויסער האַלב־פּוסטער פּלאַץ.

נישט צעשטערט איז געבליבן שוואַרצבאַרדס הויז. ס׳האָט געמאַכט אויף מיר דעם איינדרוק פון אַ גרויסע שטיינערנע מצבה, אַ דענקמאָל נאָכן חורבן פון יידישן וויעלון.

כ׳דערמאָן זיך, אַז אין דעם הויז איז געווען די ציוניסטי־שע אָרגאַניזאַציע „גורדוניה״, ווו איך האָב פאַרבראַכט צוזאַ־מען מיט מיינע חברטעס, אַ סך פון מיין פרייער צייט אין די בליענדיקע יוגנט־יאָרן. אין די הייזער האָבן זיך אויך געפונען: דער יידישער טורן־ און ספּאָרט־פאַראיין „מכבי״ און דער אַרבעטער־ספּאָרט־פאַראיין „גוויאַזדאַ״. אויך די אָרטאָדאָקסי־שע מיידל־שול „בית יעקב״ און אַ געוויסע צאָל „חדרים״ פאַר יינגלעך. און אַנדערע חברות. ס׳זענען אויך דאָ געווען געשעפ־טן, אַ רעסטאָראַן ווו מ׳האָט באַקומען כשרן ווורשט, און אַן אָרט פאַר שפּילן שאָך און ביליאַרד.

פלוצלינג איז אויף מיר אָנגעפאַלן אַ שרעק. ס׳האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז איך געפין זיך אויף אַ גרויסן בית־הקברות מיט שטיינערנע מצבות.

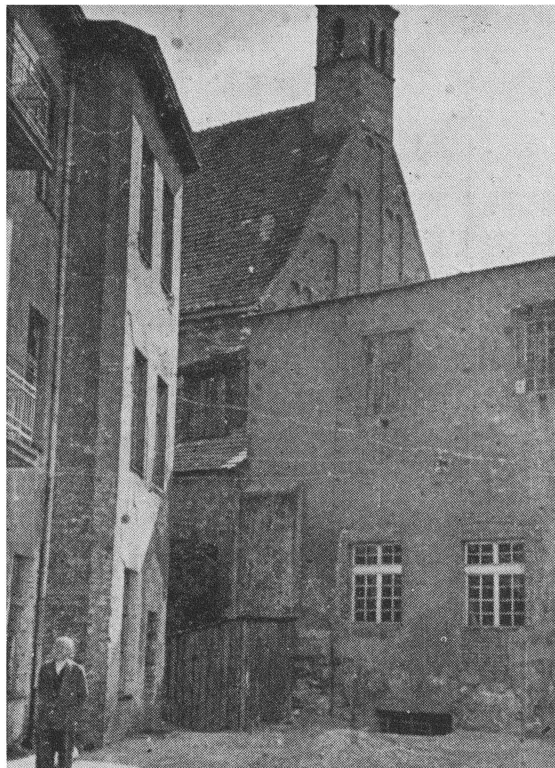
ניין, נישט אמת! אויך דער יידישער בית־עלמין איז חרוב געוואָרן, אויך די טויטע געשענדעט, די מצבות אַרויס־געריסן, קיין אָנדענק נישט איבערגעלאָזט. דאָס האָבן שוין געטון אונדזערע געוועזענע שכנים, די אָרטיקע באַפעלקערונג.

מיט אַ שווער האַרץ האָב איך פאַרלאָזט די חורבות פון וויעלון מיט דעם פעסטן באַשלוס: קיינמאָל מער זיין באַדן נישט צו באַטרעטן.

✶

אין יאָר 1970, זייענדיק אויף אַ באַזוך אין ישראל, האָב איך זיך דערוווּסט און באַקענט מיט די לאַנדסלייט, וועלכע טוען די גרויסע און פאַראַנטוואָרטלעכע אַרבעט מיטן גאַנצן האַרצן און איבערגעגעבנקייט — צו שאַפן דאָס „יזכור־בוך וויעלון״.

געבענטשט און געשטאַרקט זאָלן זיין די הענט וואָס טוען די הייליקע אַרבעט!

החצר בבית שוורצברד

דער הויף פון שוואַרצבאַרדס הויז

יואל קאָניאַרסקי (בן־עמי) (ניו־יאָרק)

א וואכער חלום...

געווען בין איך דער יינגסטער אין שטוב, און מען האָט מיך דערפאַר צום מייסטן געצערטלט — דער קוש פון דער מאַמע און דער גלעט פונעם טאַטן... זייענדיק שוין דער וואַקסן פלעגן איך זיך אָפּט פאַרטראַכטן: צי וועט זיך די אידיליע נישט איבערייסן... אין דער טיפעניש פון מיין נשמה האָב איך געבעטן, אַז דאָס זאָל געשען וואָס שפּעטער...

דער גורל האָט אָבער אַנדערש געוואָלט. די נאַצי־מערדער האָבן אַכזריותדיק דערמאָרדעט זעקס טויזנט יידן פון אונדזער שטעטל, און צווישן זיי — מיינע טייערע עלטערן, הי״ד. מיט „שמע־ישראל״ אין דער טיפער נאַכט, וואָס זיין עכאָ הער איך נאָך ביזן היינטיקן טאָג.

*

צוריקקומענדיק נאָכן צווייטן וועלטקריג פון סיביר, האָב איך געזוכט מיינע עלטערן. כ׳האָב געוואַנדערט און נאָכגע־פרעגט אָבער נישט געפונען. — דעם אַש פון זייערע ביינער האָט דער ווינד צעטראָגן אויף אַלע פיר עקן וועלט. — ווו איך קער זיך, דאַכט זיך מיר, אַז אָט הער איך דעם „שמע־ישראל״־געשריי. אין דעם גערויש פון בוים־בלעטער דורך אַ ווינט, הער איך ווי זיי טראָגן צו מיר דעם לעצטן אָטעם און לעצטע ווערטער פון מיין טאַטע און מאַמע... אָבער זיי האָב איך מער נישט געזען און אויך זייער קבר נישט געפונען.

— — — ביז אַמאָל, בעת אַ שטורעם־נאַכט, ווען בליצן און דונערס האָבן געשפּאָלטן דעם הימל, האָט מיך אין דער טיפע־ניש פון מיין נשמה אַ שרעק באַהערשט. און איינגעשלאָפן אַ מידער; איך זע מיך ווידער אין דער שיל פון מיין שטעטל. עס איז פסח. עס הערשט אַ יום־טובדיקע שטימונג. איך שטיי ביי מיי מיין טאַטן ז״ל און קוק אויף דעם ים פון ווייסע טלי־תים, וועלכע צעשפּרייטן זיך פאַר מיינע אויגן ווי אַן אומענד־לעכקייט. עס קלינגט אָפּ אין מיינע אויערן די טיפע שטימע פון חזן — א ל מ ל א ר ח מ י ם. אַלע וויינען, אויך מיין טאַ־טער קוקט אויף מיר, און ער צעוויינט זיך.

און מיט אַ מאָל פאַרשווינדט אַלץ. איך כאַפּ זיך אויף. עס דונערט און בליצט אויף דאָס ניי. אָבער די מידקייט באַ־הערשט מיך ווידער, דער חלום שפּינט זיך ווייטער: — עס איז שבת, מיר זיצן אַלע צוזאַמען ביים טיש אין אונדזער אַלטער היים. אַלץ אין דער שטוב גלאַנצט. דאָס ווייסע טיש־טעך, די ווייסע שערץ פון מיין מאַמע ז״ל, די ווייסע העמדער. וואָס מיר טראָגן אַלע. אַ ים פון ווייסקייט. אַ ים פון אומשול־דיקייט. — דער טאַטע ז״ל זאָגט דעם „קידוש״, זיין שטימע

געווידמעט דעם הייליקן אָנדענק
פון מיינע טייערע עלטערן הי״ד.

ציטערט. די גאַנצע משפחה שטייט אַרום אים, און צום סוף הער איך ווידער: — ל ח י י ם, ל ח י י ם!

דאָס מאָל דונערט און בליצט אין דרויסן שטאַרקער ווי פריער. עס דאַכט זיך, אַז דער הימל וויל זיך מיט געוואַלד שפּאַלטן. אַלץ ציטערט. אויך דאָס הויז און דאָס בעט, און איך שלאָף. אין דעם מאָמענט פאַרוואַנדלט זיך מיין חלום אין אַ גיהנום: — איך זע טויזנטער יידן, אָפּגעריסענע און פאַר־בלוטיקטע; נאַקעטע קערפּערס פון פרויען און קינדער, צווישן זיי מיין טאַטע און מאַמע, — גאָט, וואָס איך זע: זיי פאַלן אונטער די קוילן פון מאַשינגעווער. עס שפּראָצט בלוט פון זייער מויל און קאָפּ. זיי ווילן שרייען, רופן הילף, אָבער זיי קענען נישט. — איך פיל, אַז איך וויל לויפן ראַטעווען, אָבער אויך איך קען נישט, איך בין צוגעבונדן...

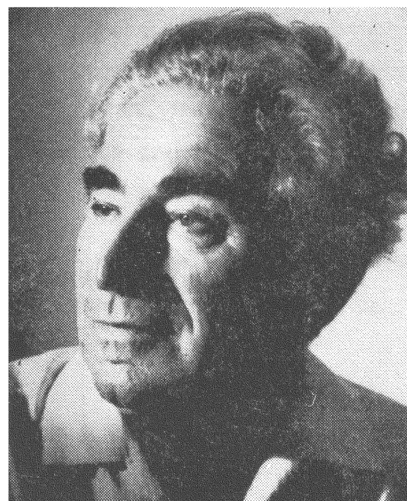
און מיט איין מאָל, אַ גרויסער פלאַם־פייער באַהערשט אַלץ. רויך־וואָלקנס מישן זיך אויס מיט צונגען פון רויטן פייער. אַ יאָמערלעכער ווינט הייבט אויף הויפנס אַש און טראָגט זיי אין דער לופטן. און אָט זע איך מיינע עלטערן איינגעהילט אין אַ ווייסן טלית ווערן מיטגעריסן און אַוועק־געטראָגן הויך, הויך אין דער אומענדלעכקייט...

*

מיטאַמאָל וועק איך זיך אויף. דער חלום איז צו ענדע. אין דרויסן גייט אַ שטאַרקער רעגן. ער קלאַפּט אין פענצטער און לאָזט נישט קיין רו. דער ווינט וואָיעט און וויינט. — מיין שלאָף איז איבערגעריסן. מיט מיינע אויגן וואַנדער איך אין דער פינצטערניש און זוך עפּעס. וואָס מער איך קוק זיך איין אין דער פינצטערניש, אַלץ מער זע איך דעם אָפּגרונט צווישן חלום און ווירקלעכקייט, די פינצטערניש נאָך טיפער. עס דאַכט זיך מיר, אַז איך קום אום און ווער דערטרונקען אין דער דאָזיקער שוואַרצער ענדלאָזיקייט. אָבער גאָר מיט אַ מאָל שפּראָצט אַרויס פון דער פינצטערניש אַ קליינער ליכט־שטראַל, ער צעשפּרייט זיך וואָס אַ מאָל מער — עס טאָגט און קוים באַווייז איך איבערצווישן די אויגן, און די ערשטע זונשטראַלן באַווייזן זיך, און רייסן זיך דורכן פענצטער.

איך קוקט אויף דער שיינקייט פון דער נאַטור און דערמאָן זיך די ווערטער פון אונדזער דיכטער:

„אויב די נאַכט איז שוואַרץ, וועט פון איר טונקלקייט דאָס ליכט קומען. יאָ, ס׳וועט קומען דער אויסלייזער...״

נר זיכרון לקדושי וילון

אורות באופל

מערכון מימי גיטו ורשה

מאת יצחק סלע

הנפשות: רבי אברהם, ברכה — אשתו, יוסף — בנם. רחל, נעמי, רבקה, אסתר, חוה, מרים, חיים, משה, יצחק, אפרים, יוכבד.

המקום: ורשה

הזמן: ימי מלחמת העולם השניה.

(חדר קטן, מטה, שולחן וכסאות. על יד השולחן מימין יושב ר׳ אברהם. ישיש בן שבעים וממולו יושבת אשתו ברכה).

ר׳ אברהם:

ערב שבת קודש, עוד מעט ותשקע החמה. צריך להתכונן לקבלת שבת.

ברכה:

שבת יום צום.

ר׳ אברהם:

אסור להטיח דברים כלפי שמיא. חטאנו ופשענו, ורבון העולמים מעניש אותנו.

ברכה:

ילדי ישראל חפים מכל פשע, האם גם הם חטאו? למה עזבתנו ה׳? (בוכה).

ר׳ אברהם:

אמנם כתוב בתורה: „לא יומתו אבות על בנים ולא יומתו בנים על אבות, איש בחטאו יומת" אולם יש עוונות שה׳ פוקדם על שלשים ועל רבעים...

ברכה:

ומה הם העוונות האלה?

ר׳ אברהם:

כאשר ישראל הולך בדרכי הגויים, בדור האחרון הרבו ללכת בדרכי הגויים.

ברכה:

אולם אין אני יכולה להבין, לבי מתמרד ואינו יכול לתפוס: איכה עזבנו ה׳ ומסרנו בידי אויב אכזר כזה...

ר׳ אברהם:

(קם, מציץ החוצה) הנסתרות לה׳ אלוהינו והנגלות לנו ולבננו... רבים הם הדברים שאין שכלנו משיגם, רבים מאוד. ברכה, הגיע הזמן של הדלקת נרות שבת.

ברכה:

(מוחה את הדמעות, קמה ויוצאת, חוזרת כשבידיה שני שיירי נרות דולקים. מוסרתם לידי ר׳ אברהם והוא מחזיקם בידיו).

ברכה:

(מברכת את הברכה ומתייפחת) ברוך... להדליק נר של שבת....

ר׳ אברהם:

(יוצא עם שני הנרות וחוזר בלעדיהם. אוחז בזרוע אשתו ומוליכה אל הכסא. היא יושבת. הוא מהלך בחדר אנה ואנה ומתפלל בלחש... שומעים צעקות: שמע ישראל!!! איר הונדה! פרפלוכטע פאַראַזיטן! ראַוס! ראַוס! אמא! אמא! אבא! שמע ישראל!)

ברכה:

(מתכווצת ומליטה את פניה, בוכה חרישית. בחוץ נדמו הקולות).

ר׳ אברהם:

(בקול) שלום עליכם מלאכי השלום, מלאכי השרת, מלאכי עליון!...

ברכה:

ומתי יבוא תורנו? כל יום, כל שעה שומעים צעקות... רבונו של עולם, עד מתי העינויים האלה? קח את נפשי, קח... קח... קח!

ר׳ אברהם:

תרגעי ברכה! זכות גדולה היא למות בידי ה׳. מי יתן ונזכה לכך!

ברכה:

ומה אתן לך לסעודת שבת? יוסף טרם חזר...

ר׳ אברהם:

מדוע הוא מתבושש הערב?

ברכה:

מי יודע? מפחדת אני לחשוב איזו מחשבה... יוסף, יוסף בני...

ר׳ אברהם:

הרגעי, ברכה, יוסף יחזור... ודאי טרם גמר את עניניו. הרי יודעת את, כי רבות הן החובות שהוטלו עליו. רבות מאד...

ברכה:

כן, רבות מדי... (שומעים צעדים, דפיקות)...

ר׳ אברהם:

יוסף...

ברכה:

יוסף...

ר׳ אברהם:

(קם ויוצא וחוזר עם יוסף)

יוסף:

(ניגש אל אמו, גוחן עליה ונושקה. ברכה אוחזת את ראשו שניות מספר בידיה, אחר כך יוסף מוציא מחבילה ככר לחם ושמה על השולחן).

ר׳ אברהם:

(נוטל את הככר לידו ומסתכל בה בהתפעלות) אי אי, יוסף, גבור חיל אתה!... היכן השגת ככר לחם שלמה? אי אי ככר לחם שלמה (קם ויוצא).

ברכה:

לך גם אתה, בני, ליטול את הידים, לך בני.

יוסף:

(הולך)

ברכה:

ככר לחם שלמה, ככר לחם שלמה... לחם טוב וטרי...

ר׳ אברהם ויוסף:

(חוזרים, ר׳ אברהם מנגב את ידיו במגבת, מברך „על נטילת ידיים).

יוסף:

חצי ככר לחם נאכל היום וחצי ככר — מחר...

ר׳ אברהם:

(נוטל סכין ובוצע את הפת, מחלק פרוסות לאשתו ולבנו ומברך „המוציא לחם מן הארץ״. אוכלים, שומעים קולות בחוץ... המסובים נבהלים, יוסף קם, וניגש אל הדלת, מטה את אוזנו אל הקיר).

יוסף:

אלה הם החברים.... יש לנו כאן ישיבה... (יוסף יוצא. שומעים 4 דפיקות. נכנסים יוסף וחבריו: רחל, נעמי, רבקה, אסתר, חוה, מרים, חיים, משה, יצחק ואפרים).

החברים:

שבת שלום!...

ברכה ואברהם:

שבת שלום!

ברכה:

אשכב על המטה, כי איני מרגישה בטוב. (קמה ושוכבת)

אברהם:

(מברך את ברכת המזון) ואכלת ושבעת וברכת״... (קם לוקח ספר ויושב בפנה ולומד בקול חרישי „במדרש רבה״. יוסף והחברים עומדים ויושבים מסביב לשולחן).

יוסף:

חברים, הלילה נחלק את התפקידים... ברובענו ישנם חמישה בונקרים, בכל בונקר יהיו שנים. מכונות יריה ותחמושת נקבל הלילה מהמחתרת הפולנית.

רחל:

לפני יומיים הצניחו מטוסים רוסיים, גם מרגמות וזורקי להבות. הנקבל גם מאלה?

יוסף:

לא נוכל להתקיף אלא רק במכונות יריה. הבונקרים צרים ואינם מתאימים לנשק אחר.

אפרים:

אתמול נשלחו שוב 100 קרנות למאידנק...

נעמי:

משם לא יחזרו לעולם...

אסתר:

באושווינצים, בטרבלינקה ובמקומות רבים אחרים הקימו התלינים בתי חרושת למות...

חיים:

בגאזים מחניקים את האומללים...

משה:

אלפים מתים בבת אחת.

ר׳ אברהם:

(מרים את קולו) „כלנו כצאן תעינו, איש לדרכו פנינו וה׳ הפגיע בו את עוון כולנו ניגש והוא נענה ולא יפתח פיו,

כצאן לטבח יובל וכרחל לפני גוזזיה נאלמה (שומעים בחוץ צעקות ובכי קורע לבבות, כולם נבהלים ונדהמים).

ברכה:

(מתעוררת) כבר באים לקחת אותנו... (ניכר כי דעתה נטרפה עליה).

ר' אברהם:

(קם וניגש אל ברכה) הרגעי... הרגעי... הקב"ה לא יעזבנו.

ברכה:

מי רוצח נפשות ילדים, מי תולה תינוקות חפים מפשע? מי שופך דם יתומים (צועקת) מדוע ה' ממרומים ומחשה? לדין תורה אתבע את היושב במרומים... יש דין ויש דיין... קראו לד' ויבוא ויתן דין על התינוקות שנרצחו!

ר' אברהם:

אללא לי... (אל יוסף) דעתה נטרפה עליה...

מרים:

יש לי כמה טבלאות ווארונאל... טוב להמיס אחת או שתיים במים ולהשקותה, כדי שתרדם ותישן...

יוסף:

כן, (לוקח ממנה את הטבלאות, יוצא עם ספל ונותן לאמו)

ברכה:

(צונחת על המיטה, נאנחת עמוקות).

רחל:

אם יקרה, אם קדושה... היא לא נכנעה...

ר' אברהם:

(נשאר רגע כמאובן ליד מטתה, אחר כך הוא חוזר ויושב על שרפרפו וקורא בקול) „למה ה' תעמוד מרחוק, תעלים לעיתות בצרה? בגאוות בשר ידלק עני, יתפשו במזי־מות זו חשבו"...

יוסף:

(שוהה רגע ליד אמו ואחר כך פונה אל חבריו) חברים, אין הזמן מרשה להתפס לרגשות... לפנינו מטרה אחת: נקמה! נקמת דם אחינו השפוך... אנו לא נלך כצאן לטבח, לא!...

החברים והחברות:

נקמה! נקמה!

יצחק:

לא ניתן דומי לנפשנו, עד כי האויב ידע, כי דמו בראשו.

ר' אברהם:

לא תקום ולא תטור! רק ה' הוא אל נקמות... דוד המלך אמר: ה' ידין עמים.

רחל:

ועד שהוא ידין עמים, ישמידו מיליוני יהודים ולא ישאר אף שריד ופליט.

רבקה:

מאז ומעולם עלו אבותינו על המוקד, אולם כיום משמיד האויב את העם כולו.

ר' אברהם:

לא את העם כולו, נצח ישראל לא ישקר... הם הרשעים יאבדו, ואנו, עם ישראל לנצח נחיה, כך כתוב בירמיהו... „וגם בימים ההמה... לא אעשה אתכם כלה", ובהושע כתוב: „וארשתיך לי לעולם"... אתם הצעירים אינכם מאמינים. שכלכם קצר מהשיג, כי הדור תמים פעלו אין להרהר אחרי מעשיו, אין להרהר...

יוסף:

אולם אבא כלום לא תבין, כי לא נוכל, פשוט, לא נוכל לעמוד מנגד בחיבוק ידים, בראותנו את רבבות התלינים החונקים אמהות ומנפצים ילדי ישראל אל הקיר.

יצחק:

האויב לועג לנו ולאמונתנו... אנו גבורים ללא מעשה גבורה...

ר' אברהם:

ואף תהרגו כמה תלינים... למי תעזרו?... למי?...

נעמי:

אבי למדני את סוד ניצחיות ישראל: ה' ילחם לכם ואתם תחרישון, דורות החרשנו והיינו ללעג ולקלס ולמרמס תחת רגלי האכזרים.

חוה:

ר' אברהם, אין כאן שאלה של נעזור, או לא נעזור, מתתיהו שלף את חרבו והרג את המחרף והמגדף, הרי גם הוא ידע, כי הרשעים הרוב והם... המעט...

משה:

מן השמים ה' צופה ומביט ורואה ושותק...

חברי המחתרת:

מן השמים עוזרים לתלנים...

ר' אברהם:

הוי צעירים חסרי דעת וחסרי אמונה!... אתם מטיחים דברים קשים כלפי השמים, יושב בשמים ישחק לכם וילעג לכם... (שומעים ארבע דפיקות).

יוסף:

(יוצא וחוזר עם החברה יוכבד).

חברי המחתרת:

(מקיפים אותה) שלום, יוכבד!

יוכבד:

שלום!

יוסף:

יוכבד מתי הגעת העירה?

יוכבד:

זה עתה...

נעמי:

גם שם?

יוכבד:

גם שם... בכל מקום... הם יודעים לארגן את ההשמדה, הוי, אין כמוהם מומחים להשמיד ולהרוס...

חיים:

הרי ספרו, כי בלודז׳ מעבידים את היהודים בבתי המלאכה ובבתי החרושת... ולפי שעה אין רוצחים אותם...

יוכבד:

בזמן האחרון החלו לשלחם גם משם בקרונות המות...

ר׳ אברהם:

(קם וניגש אל יוכבד) יוכבד באת מלודז׳?... מה שלומו של הרבי מפאביאניץ, מנדל?

יוכבד:

(שותקת).

ר׳ אברהם:

נו יוכבד, מדוע אינך עונה לי?

יוכבד:

הרבי מפאביאניץ נשלח ביחד עם כמה אלפי יהודים לטרבלינקה... בקרון שר הרבי ושרו אתו כולם מזמורי תהילים, ובהגיעם לשם, אילצו אותם הגרמנים לעמוד יום שלם בלהט השמש בלי מים... לידם היה ברז, אולם התליינים אסרו עליהם לזוז ממקומם. כך עמדו יום שלם ולא משו ממקומם, כי ידעו, מי אשר יצא מהשורה יירה. ופתע קרא הרבי מפביאניץ: מבטיח אני עולם הבא למי אשר יביא לי קצת מים... רגע שררה דומית מוות, ואחרי זה יצא מהשורה יהודי פשוט שהכירהו כסבל בשוק בלוט שבעיר לודז׳ והביא לרבי ספל מים... בחזרו ירה בו הזקיף והא נפל חלל... האומללים חשבו, כי הרבי רצה להשיב את נפשו במים, אולם ר׳ מנדלי לא שתה, אלא נטל את ידיו והחל לאמר את הוידוי, ואחריו ענו בקול כל היהודים את הוידוי... הזקיף שמע את תפילת היהודים ונבהל. הזעיק את רב הטבחים, והוא ציווה לירות בהם במקום. כך נפחו כמה מאות יהודים עם ר׳ מנדל בראשם את נשמותיהם.

ר׳ אברהם:

תפארת שבגבורה... תפארת שבגבורה... **(דומית מות שוררת בחדר)** נשמותיהם — נהנות מזיו השכינה... **(חוזר לאט לאט אל מקומו, יושב)** תפארת שבגבורה... תפארת שבגבורה...

יוסף:

הגיע השעה, חברים... בדיוק בחצות יביאו חברי המחתרת הפולנית את הנשק. עליכם לדעת, חברים, כי עלינו להחזיק מעמד. בהנתן האות יפרוץ המרד... ובהתקדם הגרמנים לבונקרים נירה ונפיל בהם חללים למאות ולאלפים... המוכנים אתם חברים?

חברי המחתרת:

אנו מוכנים...

ר׳ אברהם:

(מדבר אל עצמו וחיוך מוזר על שפתיו) אי, אי, גבורה שבתפארת, ותפארת שבגבורה...

אפרים:

(מקמץ את אגרופיו) קץ לטבח האיום הזה!... שוב לא ילעג האויב... נשבע אני כי אנקום את דם אחינו המומתים!

חברי המחתרת:

אנו נקום, אנו נקום דם אחינו המומתים... **(יוצאים)**

ר׳ אברהם:

(ניגש אל אשתו, מסתכל בה רגעים מספר, אחר כך הוא מתקרב אל יוסף ומחבקו) לך, בני, לך, מעשים הם לשם שמים. לך בני, לך! **(ר׳ אברהם ניגש אל קצות הבמה, מקמץ את אגרופו)** אנו נקום, אנו נקום!!!

יעקב ראַגאָווסקי

5 זענען מיר געווען

דעם 15־טן יאַנואַר 1945 האָבן מיר, בערך 35 ווילנער ייִדן, זיך געפֿונען אין טשענסטאָכאָווער לאַגער האַסאַג. ווען די רוסישע אַרמיי האָט זיך דערנענטערט צו דער שטאָט, האָט מען דעם גרעסטן טייל לאַגער טראַנספּאָרטירט קיין בוכנוואַלד. זייענדיק אין בוכנוואַלד פֿינף טעג אין דעם באַרימטן בלאָק 63, האָט מען געמאַכט אַן אַפּעל, אויסגעשטעלט צו 5 אין דער ריי און אונדז געפֿירט צו אַ באַן־סטאַציע צום ווייטערדיקן טראַנספּאָרט. מיר 5 ווילנער, האָבן זיך אויסגעשטעלט: יעקב שאַיאַ, לעאָן שטייער, שמואל יאַקובאָוויטש, דוד ראַגאָווסקי און דער שרייבער פֿון די שורות. יעקב שאַיאַ. פּיזיש צעבראָכן, מיט געשוואָלענע פֿיס, אָפּגעריסענע מלבושים, 200 גראַם ברויט אין טאַש, האָט ער אונדז געטרייסט: „חברים, פֿאַלט נישט מאַראַליש" — האָט ער געזאָגט, — „מיר האָבן נאָך האָפֿענונג".
ער האָט דערביי דערמאָנט אַן אַרטיקל פֿון נחום סאָקאָלאָוו, אַז עס וועט קומען אַ נייער ביאַליק און וועט ווידער צאַרענען ווי ביאַליק נאָכן קישעניעווער פּאָגראָם. ער האָט דערמאָנט ס׳געזעלשאַפֿטלעכע לעבן פֿון ווילנע. און מיך נאָר געבעטן, כ׳זאָל געדענקען די אַדרעס פֿון זיין פֿרוי, וועלכע האַלט זיך אויף אין וואַרשע מיט אַ זון אויף אַרישע פּאַפּירן. איך האָב שטענדיק געוווסט די פֿאַרבינדונג זיינע מיט זיין פֿרוי און קינד; לעאָן שטייער, אַ צעבראָכענער פּיזיש און מאָראַליש, האָט זיך נישט געקאָנט באַהערשן, אויפֿגעגעסן די פּאַרציע ברויט, און פֿאַרשאַלטן דעם טאָג אין וועלכן ער איז געבוירן געוואָרן; שמואל יאַקובאָוויטש האָט זיך געהאַלטן פּיזיש און אויך מאָראַליש אַמבעסטן פֿון אונדז אַלע. געטרייסט אַלעמען און געזאָגט: מיר וועלן נאָך איבערלעבן זייער סוף, מיר איז געווען שווער, כ׳האָב געמוזט טרייסטן מיין ברודער, וועלכער האָט אַ גאַנצן וועג געוויינט אויף דעם חורבן. כ׳האָב אים געטרייסט דערמיט, אַז מיר האָבן נאָך צוויי ברידער אין רוסלאַנד און מיר וועלן זיי נאָך זען.

מיר זענען צוגעקומען צו דער סטאַציע, געוואָרן אַריינגעפּאַקט אין וואַגאָנען, און אָנגעקומען אין לאַגער "דאָראַ", דאָרט האָבן 40 טויזנט פּליטים פֿון אַלע נאַציאָנען געאַרבעט ביי דעם באַרימטן געווער „פֿאַ 1". די סאַדיסטישע פּייניקונג אין דעם לאַגער איז שווער צו באַשרייבן. מען האָט אָנגעהויבן איינצוטיילן גרופּן לויט די פֿאַכן. יעקב שאַיאַ האָט שטענדיק געזאָגט, אַז ס׳איז גוט אויפֿצוגעבן אַ פֿאַך, אַזוי אַרום וועט מען זיך קאָנען אָפּראַטעווען. און ווען מען האָט געורופֿן, אַז שלאָסער־אַרבעטער זאָלן זיך שטעלן רעכטס,

איז ער מיט לעאָן שטייער אַרויסגעטרעטן מיט אַ טייל אַנדערע ייִדן. מ׳האָט זיי אָוועקגעשיקט אין אַ צווייטן לאַגער נישט ווייט פֿון „גראַסראָזען". און ווי ס׳זענען דערגאַנגען צו מיר ידיעות אין „דאָרא" פֿון מענטשן, וואָס זענען געקומען פֿון דאָרט, האָט מען ביידע אויף אַ גרוילעכן אופֿן אומגעבראַכט. מיר זענען געבליבן אַרבעטן אין לאַגער (מיר האָבן זיך אויפֿגעגעבן אַלס בוי־אַרבעטער). כ׳געדענק ווי אַ קאַפּאָ האָט געצוווּנגען שמואל יאַקובאָוויטשן אָפּצורייסן אַ דיקן צווייג פֿון אַ בוים און געהייסן אָוועקלייגן זיך אין שניי, און אַזוי האָט ער אים געשמיסן.

אין אָוונט האָב איך אים געטראָפֿן אין באַראַק. ווען איך האָב געפֿרעגט שמואלן וואָס ער מאַכט, האָט ער מיר געענטפֿערט: „איך מוז זיי איבערלעבן. איך מוז זיך זען מיט מיינע קינדער".

ווען די אַמעריקאַנער אַרמיי האָט זיך דערנענטערט צום לאַגער, האָבן די דייטשן עוואַקואירט דעם גאַנצן לאַגער קיין בערגען־בעלזען, צוזאַמען מיט מיין ברודער, איך בין דעמאָלט געלעגן אין שפּיטאָל אַ צעשלאָגענער פֿון אַ קאַפּאָ. שמואל יאַקובאָוויטש איז געלעגן אין אַ באַראַק, וועלכן מ׳האָט גערופֿן „ערהאָלונגס־באַראַק". דאָרט זענען געלעגן מענטשן, וועלכע זענען שוין נישט פֿעאיק געווען צו אַרבעטן. זיי האָבן נישט באַקומען צו עסן און אַזוי זענען זיי געפֿאַלן. ווען די אַמעריקאַנער אַרמיי איז אַריין אין לאַגער, האָבן זיי נאָר געטראָפֿן איינציקע מענטשן אין שפּיטאָל, און דעם אַזוי גערופֿענעם „ערהאָלונגס־באַראַק", דאָס איז געווען דעם 19.5.45. איך בין אַראָפּ פֿון בעט (געוווּיגן האָב איך דעמאָלט 39 ק"ג). ווען כ׳בין אַריין אין באַראַק, האָב איך געטראָפֿן שמואלן ליגן אין אַ שרעקלעכער לאַגע. כ׳האָב אים געזאָגט: „שמואל, מיר זענען באַפֿרייט!". ער האָט זיך נישט געקאָנט אויפֿשטעלן, געבעטן עפּעס טרינקען. כ׳האָב זיך דערשלעפּט צום „רויטן קרייץ", באַקומען צו טרינקען און האָב אים צוגעטראָגן. איינציקוויז איז ער געקומען צו זיך און ווען ער האָט נאָר געקענט גיין אויף די פֿיס, האָט ער פֿאַרלאָזט דעם לאַגער זען זיינע קינדער. כ׳האָב אים געטראָפֿן דערנאָך אין ווילנע, ער האָט מיך געזוכט אין דייטשלאַנד, כ׳האָב אים באַזוכט ביי דער חתונה פֿון זיין זון, שטענדיק האָבן מיר זיך דערמאָנט אין די איבערלעבענישן. ווען כ׳בין שוין געווען אין ארץ־ישראל, האָב איך באַקומען אַ ידיעה, אַז ער איז אין מינכען געשטאָרבן.

ARBEITSAMT-GETTO
Legitimations-Karte
Arbeiter Nr.: 75875
Name: Jakubowicz
Vorname: Lejb
geb.: 15.6.1904
wohnh.: Insel 7/

ARBEITSAMT-GETTO
Legitimations-Karte
Arbeiter Nr.: 75878
Name: Jakubowicz
Vorname: Mendel Pinkus
geb.: 18.6.1921
wohnh.: Insel 7/90
ist in dem Betrieb Nr.: 77
Bau-Abteilung
als: Klempner
beschäftigt.
Tag d. Antritts d. Beschäftigung:
Er (Sie) darf die Strassen innerhalb des Gettos auch nach der Sperrstunde passieren.
Arbeitsamt-Getto
Kontrolliert durch ... Nr. ...

77 BAUABTEILUNG
Unterschrift d. Ausweisinhabers
Unterschrift d. Betriebsleiters
Litzmannstadt-Getto, den 19.2 1944

אַז כ׳האָב געהערט, אַז מ׳האָט מיין ברודער אַוועקגעשיקט קיין בערגען־בעלזן, האָב איך פאַרלאָזט דעם לאַגער אויפן וועג קיין בערגען. דאָרט האָב איך געטראָפן מענטשן, וועלכע זענען צוזאַמען מיט אים אין איין וואַגאָן געווען, זיי האָבן מיר דערציילט, אַז אויפן וועג איז ער געשטאָרבן.

זיינע לעצטע ווערטער זענען געווען: „ווו זענען מיינע ברידער", 3 טעג נאָך זיין טויט איז בערגען־בעלזען באַפרייט געוואָרן, אַזוי בין איך אַליין פון אַלע פינף געבליבן.

זאָלן די ווערטער זיין אַנשטאָט בלומען אויף זייער אומבאַקאַנטן קבר.

ח. מאָשקאָוויטש

ס׳קאָן אמאל זיין צו שפעט...

צוריקקומענדיק אַהיים נאָך דער גרויסער מפלה פון פוילישן מיליטער, באַלד אין די ערשטע חדשים פון קריג אין נאָוועמבער־דעצעמבער 1939 אין סאַמע ברען פון צרות, שרעק, ליידן, הונגער און נויט, ווען דער טויט האָט געלויערט פון יעדן ווינקל, יעדן מאָמענט דערהרגעט, דערשאָסן אָדער פאַרכאַפּט צו ווערן צום נישט באַוווסטן, צום שרעקלעכסטן און גרויזאַמסטן.

די איבערגעבליבענע באַפעלקערונג אין וויעלון האָט געלעבט אונטערן פחד פאַרן אייגענעם שאָטן, די באַליידיקונגען און פייניקונגען מצד די דייטשן זענען נישט געווען צום איבערצוטראָגן. אַזאַ מצב האָב איך אָנגעטראָפן, צוריקקומענדיק פון געפאַנגענשאַפט אין מיין חרוב געוואָרענער, פאַרטיליקטער און צעשמעטערטער אַלטע היים — אין מיין שטאָט וויעלון.

*

כ׳האָב אויפגעזוכט אַמאָליקע חברים, פריינט און באַקאַנ־

טע און אומעטום אַנגעטראָפן טויט, שרעק, טרערן, צער און וויטיק. פאַר די וויעלונער יידישע יוגנט האָט זיך אַוועקגעשטעלט די פראַגע: צי דאַרף זי פאַרבלייבן אין דער שטאָט, אָדער אונטער אַלע אומשטענדן אַנטלויפן. מען האָט וועגן דעם פּראָבלעם אַ סך דעבאַטירט, און ווען ס'איז ווייטער אַרויס אַ נייע גזירה, אַז די וויעלונער יידן טאָרן בכלל נישט פאַרלאָזן די שטאָט, האָבן אַ טייל יוגנטלעכע געהאַלטן, אַז מען דאַרף אומבאַדינגט אַנטלויפן. מעג עס זיין אַפילו ריזיקירט מיטן לעבן.

נישט יעדער יוגנטלעכער האָט געקאָנט ביי זיך פועלן איבערצולאָזן אויף הפקר זיינע עלטערן, אַלטע און קראַנקע קרובים. ידידים האָבן געטענהט, אַז סיי ווי וועלן נאָך אַלע יידן אומקומען, איז שוין גלייכער צו אַנטלויפן און וועמען עס וועט זיין באַשערט, וועט בלייבן לעבן. ווען די מלחמה האָט זיך דערנענטערט, זענען אַ טייל מענטשן אַנטלאָפן, ביז ליטע. און דאָרטן זענען זיי אומגעקומען.

נאָך אין די ערשטע חדשים פון אַריינקומען פון די דייטשן האָבן וויעלונער יידישע יוגנטלעכע פון די אָרגאַניזאַציעס „צ. ס.", „פרייהייט", „גורדוניה", „פּועלי־ציון לינקע", „השומר הצעיר" און אַנדערע געגרייט זיך מיט קאַלט געווער אָנצופאַלן אויף די דייטשישע וואַך פון דער שטאָטישער תפיסה, כדי צו פאַרכאַפּן דאָס געווער און אַזוי אַרום צו קאָנען זיך פאַרטיידיקן. דער פּלאַן איז ליידער נישט אַדורכגעפירט געוואָרן, מחמת די יוגנטלעכע, וואָס האָבן דאָס געזאָלט רעאַליזירן, זענען דערווייל דורך די דייטשן ערגעץ פאַרשיקט געוואָרן.

די לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג איז פון טאָג צו טאָג געוואָרן שרעקלעכער. פון יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן איז גאָרנישט פאַרבליבן, אַלץ איז חרוב און נחרב געוואָרן. אָבער פון צייט צו צייט, אונטער טויט־שרעק און אויף אַ געהיימניספולן אופן זענען מיר, די איבערגעבליבענע קליינע גרופּע חברים פון צ. ס. און „פרייהייט", צונויפגעקומען ביי מיר אין דער וווינונג אויף פּאַדוואַלע 17.

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן אין מיין לעבן דעם צוזאַמענטרעף, אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט די חברים עטקע בעסערגליק, לייבוש פרענקעל, אברהם ליטמאַנאָוויטש, יואל אַבראַמאָוויטש און איך.

ס'איז נאָך ביזן היינטיקן טאָג איינגעקריצט אין מיין זכרון דער אַפּעל, דעם וויי־געשריי און רוף פון אונדזער חברטע עטקע בעסערגליק, מען האָט געזען און געפילט ווי זי רעדט מיטן בלוט פון איר האַרץ. זי האָט אויפגעקלערט, אַז די סכנה איז זייער גרויס און אַז ס'איז נישטאָ וואָס צו פאַרלירן. מיר מוזן וויזן די דייטשן, אַז יידיש בלוט איז נישט הפקר, אויף טעראָר מוז מען ענטפערן מיט טעראָר.

עטקע האָט גערופן צום באַלדיקן באַוואָפנטן ווידערשטאַנד. „איך בין אויך גרייט מיט אייך צוזאַמען מייך לעבן צו געבן, בכדי נקמה צו נעמען אין די דייטשישע מערדער. מיר טאָרן נישט פאַרשפּעטיקן", — האָט זי פאַרענדיקט — „עס קאָן אַמאָל זיין צו שפּעט"...

עטקע האָט אויך שטאַרק געטאַדלט דעם דעמאָלטיקן יידנראַט, איבערהויפּט ברודערן און זיינע מיטהעלפער און זייער כלומרשטע הילף און זאָרג פאַר די יידישע באַפעלקערונג,

יהודים מפנים הריסות אחרי הפצצה בוילון

יידן רייניקן די חורבות נאָך דער באָמבאַרדירונג אין וויעלון

פֿאַרלייכטערט נאָך די דייטשן זייער פֿאַרניכטונגס־אַרבעט קעגן יידן אין ווילון.

דער צוזאַמענטרעף האָט נישט געלאָזט איינרוען, עטקעס ווערטער האָבן אָנגעצונדן אַ ניי פייער און אומרו, ס'איז נאָך גרעסער געוואָרן דער צער, ס'איז דערוועקט געוואָרן אַ געפיל פון נקמה. ביי די געגעבענע באַדינגונגען איז געווען גאַנץ קנאַפּע אויסזיכטן עפּעס ממשותדיק צום דערגרייכן.

פון ווו און וואַנען נעמט מען געווער? מילא געלט וועט שוין מוזן זיין; וואָס הויבט מען אָן צו טון? יונג בלוט קאָכט און פליסט שטאַרקער, בפרט ביי יוגנטלעכע, וואָס האָבן אַ געוויסן באַגאַזש פון חלוצישער דערציאונג.

זוכט מען וועגן — און דווקא מסוכנדיקע וועגן, קיין אַנדערע זענען ממילא נישטאָ. דער חבר יואל אַבראַמאָוויטש באַקענט זיך מיט אַ דייטשן וואַך־פּאָליציאַנט און באַפריינדעט זיך מיט אים, טרינקט מיט אים משקה, שיכורט אים אָן און פירט מיט אים אַ משא ומתן און ס'ווערט אָפּגעמאַכט: דער דייטש וועט אים פאַר אַ געוויסע סומע באַזאָרגן מיט אייניקע רעוואָלווערן און קוילן.

מען וואַרט שוין מיט אומגעדולד אויף דעם מאָמענט דאָס געווער צו באַקומען, דערווייל מאַכט זיך אַ ניי יידן־כאַפּעניש און מען קאָן נישט אַרויסשטעקן דעם קאָפּ אין גאַס — אומעטום לויערט דער טויט.

דאָס געווער איז נישט דערגרייכט געוואָרן, דער דייטש האָט דאָס געווער נישט געברענגט. עטקעס פּחד און זאָרגן, אַז ס'אָזל נישט זיין צו שפּעט איז ליידער ווי אַ פינצטערע נבואה מקוים געוואָרן.

כבוד די חברים און פריינט, וואָס זענען גרייט געווען זייער לעבן מקריב צו זיין אויף קידוש־השם.

פנחס ברום

נאָך דער באַפרייונג

אַרויסגייענדיק פון שפּיטאָל אין חודש מאַי 1945, בין איך גלייך אַריינגעפאָרן קיין ווילון. אין שטאָט האָב איך נישט באַגעגנט אַפילו איין ייד. פון פאַרצווייפלונג בין איך נאָך אַ מאָל קראַנק געוואָרן. ערשט מיט אַ וואָך שפּעטער האָבן זיך באַוויזן ווילונער יידן — באַפרייטע פון בונקערס און פון דייטשע לאַגערן. די אָנגעקומענע יידן, בערך זיבעציק אין צאָל, האָבן אַרומגעזוכט אַ דאַך איבערן קאָפּ. מחמת דעם, וואָס דער קוואַרטאַל מיט יידישע הייזער איז געלעגן אין חורבות, און די גאַנצע הייזער זענען געווען באַזעצט פון אָנגעלאָפענע פּאָלאַקן, האָב איך זיך געווענדט צום סטאַראָסטע, אַז ער זאָל פאַר אונדז געבן דירות. דער סטאַראָסטע האָט פאַר אונדז אַלע געגעבן אַ דירה פון צוויי צימערן אין שוואַרצבאַרדס הויז אויף פאַרבריטשנע־גאַס.

קראַנקע און צעבראָכענע זענען מיר אַריין אין די צוויי צימערן. באַלד זענען אָנגעקומען נאָך יידן און ס'איז שוין אין די צימערן געוואָרן ענג. אַ טייל פון די יידן האָט זיך גענומען איינאָרדענען און פּריוואַטע דירות פון דער שטאָט. מיר האָבן אָפּגעהאַלטן די ערשטע פאַרזאַמלונג און אָנגערופן אונדזער דירה דער „יידישער קאָמיטעט". היות דער גרעסטער טייל פון אונדז איז אַרומגעגאַנגען אָפּגעריסן, קרוע־בלוא, האָט מען זיך וועגן דעם געווענדעט צום סטאַראָסטע, וועלכער האָט אונדז געענטפערט, אַז ער דערלויבט אונדז אַריינצוגיין אין די הייזער פון די אָרטיקע פאָלקס־דייטשן און נעמען וואָס אונדז געפעלט.

מיר האָבן זיך געגרייט דאָס צו טאָן. די פאָלקס־דייטשן האָבן זיך וועגן דעם דערוווּסט און, איבערלאָזנדיק זייער האָבן־און־גוטס, זענען זיי אין גרויס שרעק אַנטלאָפן. מיר זענען אַריין אין זייערע הייזער, וואָס האָבן זיך געפונען נעבן יידישן קוואַרטאַל, און זיך גענומען דאָס נייטיקסטע וואָס מיר האָבן באַדאַרפט. מיר זענען צוריק געגאַנגען אין אונדזער דירה פון „יידישן קאָמיטעט".

אַז מיר זענען אַ ביסל געקומען צו זיך, האָט דער „יידישער קאָמיטעט" גענומען טראַכטן וועגן אויפשטעלן כאָטש טיילווייז דאָס חרוב־געוואָרענע יידישן ווילון. פון דער שיל, בית־המדרש און אַנדערע קהילהשע געביידעס — קיין זכר. געבליבן. מיר האָבן זיך געלאָזט צום בית־הקברות און מיט פאַרקלעמטע הערצער זיך צוגעקוקט ווי דער פאַרקאַן און מצבות זענען שוין נישט געווען בנמצא, און אויף דעם מיט גראָז־צעוואַקסענעם פעלד האָבן זיך קי און ציגן געפּאַשעט.

צעווייטיקטע זענען מיר ווידער געגאַנגען צום סטאַראָסטע און אים געפרעגט, ווי אַזוי ער קען דערלויבן, אַז אַזאַ

הייליק אָרט זאָל אַזוי פאַרשוועכט ווערן. דער סטאַראָסטע האָט באַלד פאַראָרדנט, אַז מען זאָל אויפן בית־הקברות אַוועקשטעלן אויפגעשריבענע האָלץ־שילדלעך, אַז ס'איז נישט דערלויבט דאָ צו פּאַשען בהמות. אָבער די קריסטלעכע איינוווינער פון שטאָט האָבן זיך נישט געוואָלט רעכענען מיט דער פאַראָרדענונג און דאָרט ווייטער געפּאַשעט.

די צוריקגעקומענע יידן אין וויעלון, וועלכע האָבן שוין איצט געציילט בערך 120 נפשות, האָבן זיך אַרומגעדרייט און נישט געוווּסט ווי אַזוי צוריקצושטעלן זייער פאַרלוירן לעבן, די קריסטלעכע באַפעלקערונג פון שטאָט האָט געשטוינט, ווען זיי האָבן דערזען די צוריקגעקומענע יידן. נישט איינער פון זיי האָט אָפּגעהוזקט פון אַ דורכגייענדיקן ייד אויף דער גאַס, נאָכשרייענדיק אים: „טי יעשטשע זשיעש?"

ס'איז אַזוי אַדורך צוויי חדשים. אין דער צייט האָט דער פוילישער פּרעמיער־מיניסטער אָסובקאַ־מאָראַווסקי באַזוכט וויעלון. דער פּרעמיער האָט געהאַלטן אַ רעדע פאַר דער שטאָטישער באַפעלקערונג, וואָרענענדיק זיי, אַז די צייט פון אַ פאַשיסטישער אָרדענונג איז שוין פאַרביי, און אַז אין נייעם פוילן זענען אַלע בירגער גלייכבאַרעכטיקט. אויפן קבלת־פּנים, וואָס איז לכבוד אים איינגעאָרדנט געוואָרן אינעם בנין פון סטאַראָסטע, האָט ער אויך אויפגענומען אַ יידישע דעלעגאַציע, וועלכע האָט אים געשטעלט פראַגן מכוח צוריק אויפשטעלן דאָס חרוב־געוואָרענע יידישע לעבן אין וויעלון. דער פּרעמיער האָט צוגעזאָגט צו טאָן אַלץ וואָס וועט זיין נויטיק פאַר די איבערגעבליבענע יידן, אָבער שפּעטער איז דערפון גאָרנישט געוואָרן.

באַלד האָט פּאַסירט אַזעלכעס, וואָס האָט אונדז פון דאָסניי אויפגעטרייסלט. דאָס איז געשען צוליב דעם, וואָס דאָס וויעלונער פּאָרפּאָלק וואָלף קזשעפּיצקי מיט זיין פרוי (פון דער היים ערליך) האָט צוריקבאַקומען פון אַ פּאָליאַק זייער גאַרבעריי אויף שוויענטאָ באַרבאַראָ.

איינמאָל ביינאַכט האָט אַ באַנדע „אַקאָווצעס" זיך אַריינגעריסן אין וואָלף קזשעפּיצקיס הויז, פאָדערנדיק געלט און חפצים. אַז זיי האָבן עס באַקומען, זענען זיי אַוועק, וואָרענענדיק, אַז אויב די יידן וועלן פון דעם הויז זיך באַלד נישט אָפּטראָגן, וועלן זיי באַצאָלן מיטן לעבן. די פאַמיליע קזשעפּיצקי מיט נאָך עטלעכע יידן, וועלכע האָבן ביי זיי געוווינט, זענען אין גרויס שרעק באַלד פון דאָרט אַנטלאָפן.

אין דער זעלבער צייט זענען די „אַקאָווצעס" באַפאַלן אין אַ דאָרף הינטער וויעלון די יידישע משפחה בערקאָוויטש. בעת דער יונגערמאַן בערקאָוויטש איז פון שטאָט געגאַנגען אין דאָרף אַריין, זענען אים די „אַקאָווצעס" באַפאַלן אויפן וועג און אים דערמאָרדעט. זיי האָבן אויך דערמאָרדעט דעם וויעלונער ייד שמואל לייב גרין, וועלכער איז געגאַנגען באַ זוכן זיינס אַ קרובה.

ווען די שארית־הפליטה אין וויעלון האָט דערפון געהערט, זענען זיך אַלע צעלאָפן אין די גרעסערע שטעט, ווי אויך קיין נידערשלעזיע. היינט איז מער קיין לעבעדיקער ייד אין וויעלון נישט פאַראַן.

בית הקברות ההרוס ע"י הפולנים בזמן המלחמה

דאָס צעשטערטע בית־הקברות דורך די פּאָליאַקן בעת דער מלחמה אין וויעלון

אריה-לייב העלפגאָט

איבערלעבונגען פון א ווילונער קריגס־געפאנגענעם

פרייטיק, דעם 1־טן סעפטעמבער, ווען ס׳איז אויסגע־בראָכן דער קריג האָבן מיר דאָרט געפירט קאַמפן און פון דאָרטן זענען מיר געטריבן געוואָרן מיט אַ ריזן־כוח. מיר האָבן געליטן גרויסע פאַרלוסטן און געהאַלטן כסדר זיך אין צוריקציען ביז הינטער לאָדזש.

אויך אין לאָדזש האָבן מיר געפירט זייער אַ גרויסן קאַמף. דאָרט איז כמעט אונדזער גאַנצער פּולק געוואָרן פאַרניכ־טעט. דער טייל, וואָס איז געבליבן, האָט געפּרוווט דורך פאַר־שידענע וועגן אַנטלויפן. זייער ווייניק איז עס געלונגען, ווייל אין דער געגנט פון לאָדזש האָבן געוווינט פאָלקס־דייטשן, זיי האָבן גוט געקענט יעדן ייד און געהאָלפן דער עיקר כאַפּן יידישע קריגס־געפאַנגענע, טיילמאָל אויך פאָ־ליאַקן.

איך מיט נאָך עטלעכע האָבן זיך איבערגעטאָן אין ציווילע קליידער און געפּרוווט פון דאָרט זיך אַרויסצוקריגן, קומען אַהיים און זיך אויסבאַהאַלטן פון קריגס־געפאַנגענשאַפט. איך און אַ קריסט זענען אַריין צו אַ פּויער (זעט אויס, אַז ער האָט דערקענט, אַז כ׳בין אַ ייד). מיר האָבן אים געבעטן, ער זאָל אונדז געבן קליידער איבערצוטאָן. ער האָט נישט גע־וואָלט, אָבער מיר האָבן אים געצוווּנגען, און באין ברירה האָט ער אונדז געגעבן.

אָבער דאָס האָט נישט געהאָלפן. אין מיטן וועג זענען אַנטקעגן געקומען פאָלקס־דייטשן פון שטעטל אַלעקסאַנדער, נישט ווייט פון לאָדזש. זיי האָבן מיך מיטן קריסט אָפּגעפירט אין דער דאָרטיקער תפיסה. דאָרט, האָבן מיר שוין געפונען יידן, וועלכע זענען געלעגן צעשלאָגן און פאַרבלוטיקט — עטלעכע האָבן שוין כמעט ווי נישט געקענט רעדן. פון דאָרט האָט מען כסדר אַרויסגענומען יידן און זיי דערשאָסן.

אַלס קריגס־געפאַנגענעם האָט מען מיר דערקלערט, אַז מען מאַכט מיר אַ משפט. אין אַ געוויסער צייט אַרום, האָט מען מיר דערקלערט, אַז מען האַלט מיך פאַר אַ שפּיאָן, מען גלויבט מיר נישט, אַז כ׳בין אַ קריגס־געפאַנגענער, ווייל איך בין אַ ייד, דערפאַר וועט מען מיך דערשיסן.

ס׳האָט מיר צוגעשפּילט אַ צופאַל: ס׳איז געקומען מילי־טער פונעם שטעטל אַלעקסאַנדער און מען האָט געדאַרפט ריין מאַכן אַ שטח, ווו דאָס מיליטער זאָל קענען רוען. עס זענען געקומען אַן אונטעראָפיציר מיט אייניקע מיליטער־לייט אין תפיסה און אַרויסגענומען אַ גרויסע צאָל קריגס־געפאַנגענע ריין צו מאַכן דעם שטח. איך האָב זיך אַליין צו־געשטעלט און געזאָגט, אַז כ׳בין אויך אַ קריגס־געפאַנגענער, נאָר כ׳גיי אין ציוויל, כ׳האָב זיך איבערגעטאָן. איך האָב גע־בעטן, מען זאָל מיך מיטנעמען צו דער אַרבעט.

דער דייטשער אונטעראָפיציר האָט מיך מיטגענומען. אויפן וועג האָב איך אים דערציילט, אַז כ׳בין אַ צום טויט־פאַרמשפטער און אים געפרעגט:

— אפשר קאָנסטו מיר העלפן — איך בין דאָך אַ קריגס־געפאַנגענער?

ער האָט זיך אויפגערעגט און געזאָגט:

— מיך אינטערעסירט נישט איצט די יידן־פראַגע. איך בין אַ סאָלדאַט. איך וועל מיט דיר צוריקגיין און זען, אַז מען זאָל דיך נישט דערשיסן.

נאָכן אָפּאַרבעטן זענען מיר צוריקגעקומען. דער אונטער־אָפיציר האָט געפרעגט, וואָס דאָ האָט פּאַסירט, זיי האָבן אים געענטפערט, אַז ביי זיי איז דאָ אַ קאָמיטעט און נישט האָבנ־דיק צו מיר אַלס ייד קיין צוטרוי — וועלן זיי מיך דערשיסן. ער האָט זיך אויפגערעגט און דערקלערט, אַז אין אַ שעה אַרום קומט ער מיך נעמען אין קריגס־געפאַנגענע לאַגער, און ווען ער וועט מיך נישט געפונען נעמט ער מיט דעם וואָס האָט מיך פאַרמשפט. ער איז נישט געקומען, אָבער עס איז געקומען אַן אַנדערער, האָט אויסגעלייענט מיין נאָמען און מיך גענומען קיין לאָדזש.

אין אַ קירכע זענען שוין געווען קאָנצענטרירט אַריבער טויזנט מאַן, פּוילישע קריגס־געפאַנגענע — יידן און פאָ־ליאַקן צוזאַמען. — מיר זענען געווען די ערשטע קריגס־גע־פאַנגענע. מען האָט אונדז אָנגעהויבן צו פירן איבער דייטשע שטעט ווייזן, ווי אַזוי פּוילישע סאָלדאַטן זעען אויס.

ווי באַקאַנט איז געווען אין פּוילן פאַרן אויסברוך פון קריג אַ געוויסער אויפרוף פון געוועזענעם מאַרשאַל רידז שמיגלי, אַז „אַ קנעפּל וועלן מיר נישט אָפּגעבן". די דייטשן האָבן דאָס גוט געוווּסט און געוואָלט צוערשט ביי די יידישע קריגס־געפאַנגענע אָפּקויפן די קנעפּ.

אָבער קיין איינער פון אונדזערע יידן, וועלכע זענען גע־ווען אין דעם טראַנספּאָרט, האָט נישט מסכים געווען פאַר קיין שום פּרייז אָוועקצוגעבן אַ קנאָפּ. די פּוילישע קריגס־געפאַנ־גענע האָבן עס יאָ געמאַכט.

אַזוי פירנדיק איבער די דייטשע שטעט זענען מיר

אָנגעקומען קיין עסטרייך, אין דער געגנט דאַלעסהיים. דאָרט האָבן מיר געאַרבעט אונטער אַ מיליטערישער וואַך פון עסטרייכער, מערסטן טייל זענען דאָס געווען עלטערע מענטשן. זייער באַציאונג צו אונדז איז נישט געווען אַזאַ שלעכטע. אָבער מיר האָבן שטאַרק געהונגערט. די ערשטע צייט זענען מיר געווען אין פּאַלאַטקעס, שפּעטער האָט מען אונדז איבערגעפירט אין באַראַקן. מיר זענען געגאַנגען אויף אַרבעט. אַנדערע קליידער האָבן מיר נישט באַקומען, עסן — זייער ווייניק און געליטן קעלט און הונגער. אונדזער אַרבעטספּלאַץ האָט געהייסן „סטאלאך" 17 צ.

פון דאָרט האָט מען אונדז אָפּגעשיקט אין געשלאָסענע וואַגאָנען קיין פּוילן. מיר זענען געפאָרן עטלעכע טעג, ס'איז געווען קאַלט און אַ הונגער.

מיר זענען אָנגעקומען קיין לובלין, אויפן באַנהויף האָבן געוואַרט אויף אונדז ס. ס., וועלכע האָבן באַלד אַרויסגעוויזן צו אונדז זייער אכזריותדיקייט און דערביי דערקלערט:

— „איר ווייסט באַשטימט נישט אין וועמענס הענט איר זענט. איר געפינט זיך אין די הענט פון ס. ס. און וואָס ס. ס. איז, וועט איר ביי אונדז געוווּיר ווערן".

מען האָט אונדז אַריינגעפירט אין אַ גרויסן לאַגער אויף אַ גרויסן שטח. דאָרטן זענען שוין עטלעכע טעג געווען יידן אין נישט קיין גוטן מצב, געווען פאַראומרייניקט. געפּרווירענע, דאָך זענען מיר מער ווייניקער געקומען צו זיך אין באַראַק. די יידישע קהילה, אויף וויפל זי האָט געהאַט מעגלעכקייטן, האָט אונדז אַריינגעגעבן ברויט. מיר זענען דאָרט געווען אייניקע טעג.

אין אַ נאָכמיטאָג־שעה — ס'זענען געווען די גרעסטע פרעסט — זענען אַמאָל די באַנדיטן אַריינגעפאַלן מיט שטעקנס אין די הענט און אַרויסגעטריבן אַלעמען פון באַראַק — גאָרנישט לאָזנדיק נעמען אויף זיך, אַפילו נישט קיין היטל. ווער ס'איז געווען באָרוועס, ווער אָן אַ מאַנטל. מען האָט אונדז אויסגעשטעלט אין רייען צו פיר. זיי האָבן אונדז געזאָגט, אַז איצט גייען מיר אין וועג און יעדער, וואָס וועט פּרווון אַנטלויפן, וועט מען דערשיסן. די קהילה האָט צוגעגרייט פאַר אונדז ברויט, אָבער די דייטשן האָבן עס נישט געלאָזט נעמען. ביים טויער האָבן געוואַרט אויף אונדז בערך 40 ס. ס.־לייט, מיט ביקסן אויף פערד און גומענע שטעקנס, ווי אויך עטלעכע וועגענער מיט מאַשין־געווער. מען האָט אונדז אָנגעהויבן צו טרייבן. עטלעכע קילאָמעטער נאָך לובלין האָבן זיי געשאָסן די לעצטע פיר געפאַנגענע, וועלכע זענען געגאַנגען פון הינטן, די טויטע געלאָזט ליגן אויפן וועג און אונדז געטריבן ווייטער.

מיר האָבן פאַרשטאַנען און געפילט, אַז דער וועג וועט זיין אַ בלוטיקער. מען האָט אונדז געשלאָגן און מאַנכע געשטאָכן. ס'איז געווען קאַלט, מיר האָבן זיך נישט געקענט קאָנצענטרירן און געוואָרן כמעט באַוווּסטלאָז און בכלל נישט געהאַט די מעגלעכקייט זיך אָנהויבן אָריענטירן, וואָס מיר האָבן צו טאָן און וואָס דאָ קומט פאָר מיט אונדז.

אויפן וועג ביז לובאַרטאָוו האָבן זיי אויף פאַרשידענע אופנים געמאָרדעט. וועמען געשטאָכן, וועמען מיט די שטיוול צוגעהרגעט, כדי נישט צו פאַרנוצן אַ קויל. כמעט יעדער טריט איז געווען באַלייגט מיט געפאַלענע יידישע קריגס־געפאַנגענע. ס'איז כדאי צו באַטאָנען, אַז אַלע זענען געווען יונג.

מיר זענען אָנגעקומען קיין לובאַרטאָוו, ווו מען האָט אונדז אַריינגעלאָזן אין אַ שיל. מיר האָבן באַמערקט, אַז די יידן לאָזט מען נישט צו צו אונדז. הונגעריק זענען מיר געווען. זיי האָבן אָנגעהויבן צו מאַכן מיט אונדז אַן אַכזריותדיקע שפּיל.

ווי איך דערמאָן זיך, איז די שיל אין לובאַרטאָוו געווען געבויט אַרויפצוגיין אויף שטיגן. די ס.ס.־לייט האָבן זיך געשטעלט אין דער הויך, און מיר זענען געווען בערך 2 מעטער טיפער. זיי האָבן אָנגעהויבן צו וואַרפן אויף אונדז שטיקלעך ברויט. הונגעריקע, דערשעפּטע און מידע, האָבן מיר זיך אַליין געוואָרפן, כדי צו כאַפּן דאָס שטיקל ברויט. צוזאַמען מיטן ברויט האָבן זיי אויך געוואָרפן שטיינער און פיל פון די קריגס־געפאַנגענע, וועלנדיק כאַפּן אַ שטיקל ברויט, האָבן באַקומען אַ שטיין אין קאָפּ. ס'איז געווען אַ שיינע צאָל פאַרוווּנדעטע, וועלכע האָבן שוין נישט באַוויזן מער מיטצוגיין מיטן טראַנספּאָרט און אויפן פּלאַץ דערשאָסן געוואָרן.

מאַרשירנדיק ווייטער אין וועג האָבן זיי אַזעלכעס באַוויזן, וואָס לאָזט זיך גאָרנישט אויפנעמען מיטן מענטשלעכן געדאַנק. עס איז שווער איבערצוגעבן יעדע איינצלהייט מיט וואָס פאַראַ אופנים זיי האָבן געמאָרדעט און מיט וואָס פאַראַ גלייכגילטיקייט און צופרידנקייט זיי האָבן געקוקט ווי בלוט גיסט זיך און דערביי געשמאַק אַרויסגעצויגן די פלעשער בראָנפן און צוגעביסן...

מיר זענען געוואָרן ווי אַ סטאַדע אומבאַוווּסטע באַשעפענישן, וואָס איז געטריבן געוואָרן דורך ווילדע חיות. אויפן וועג זענען פאַרבייגעפאָרן עטלעכע טעקסיס און זיך אָפּגעשטעלט, לויט דעם סאַלוטירן פון דער וואַך איז געווען צו פאַרשטיין, אַז דאָרט האָבן געמוזט זיין הויכע אָפיצירן. זיי האָבן געפרעגט, וואָס קומט דאָ פאָר. מען האָט זיי געוויזן, אַז מען פירט אַ סטאַדע חיות. דאָ האָט די וואַך געמאַכט די זעלבע זאַך, ווי אין דער לובאַרטאָווער שיל: געוואָרפן שטיקלעך ברויט און גלייכצייטיק אויך שטיינער. יענע האָבן זיך שטאַרק צעלאַכט. האַרציק געזעגנט און געפאָרן ווייטער. אונדז האָט מען ווידער געטריבן.

אויפֿן וועג האָט מען אונדז אַרייַנגעטריבן אין אַ גרויסער שאָפּע. דאַן זענען מיר געווען בערך 400 (אָדער אפשר מער, אַ 500 מאַן). ס'איז געווען אוממעגלעך, אַז די שאָפּע זאָל קענען אויפנעמען אַזוי פיל מענטשן. איז פּשוט איינער אַרויפגעוואָרפן געוואָרן אויפן צווייטן.

אין מיטן דער שאָפּע איז געשטאַנען אַ לאַסט־וואַגאָן, ס'האָבן זיך אַרייַנגעזעצט די ס. ס.־לייט און געלאָזט אים אין גאַנג אויף די מענטשן און געהאַט הנאה ווי די קרבנות קרעכצן און קומען אום. בייטאָג האָט מען אונדז אַרויסגעטריבן און ווידער געיאָגט אין וועג. ס'זענען געווען פאַלן, אַז יידישע קריגס־געפאַנגענע, זעענדיק, וואָס עס קומט פאָר, האָבן ווייטער נישט געוואָלט גיין. אַ 10 מאַן האָבן זיך אַוועקגעשטעלט, ווי זיי וואָלטן געגאַנגען טאַנצן, זיך צוגעדריקט איינער צום צווייטן. דאַן האָט זיך צעשפּילט דאָס מאַשין־געווער אויפן וואַגאָן און אַלעמען דערמאָרדעט. ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווּסט, איז איינגעפירן געוואָרן אַ גאַנצע גרופּע מענטשן, וועלכע ס'איז געווען שווער פונאנדערצונעמען, כדי מען זאָל זיי קאָנען קובר זיין. אויפן גאַנצן וועג, בערך 100 ק"מ, האָט מען כסדר געזען טויטע. ס'איז געווען אַ פאַל, ווען אַ פויער, וואָס איז דורכגעפאָרן אויף אַ וואָגן, זעענדיק וואָס דאָ קומט פאָר, האָט זיך געצלמט. זיי האָבן אויף אים געעפנט אַ פייער און אים דערשאָסן.

דער וועג איז געווען פול מיט פּיין און דער פראָסט אַזוי גרויס. אַז די אויערן זענען אָפּגעפרוירן געוואָרן. ווען מען האָט זיך גענומען רייבן די אויערן, זענען זיי געבליבן אין די הענט. פיל האָבן אויסגעטאָן די וועש און צוגעבונדן די קעפּ, נישט ווייסנדיק אַליין ווי זיך צו ראַטעווען.

איך האָב געהאַט ביי זיך אַ קליינעם נאָטעס און מיט די לעצטע כוחות אָנגעשריבן: „איך, אַריה העלפגאָט, געבוירן אין שטעטל וויעלון. איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך דער ס. ס. כ'בעט, אַז ווער עס וועט געפינען דעם נאָטעס, זאָל אים איבערגעבן מיינע עלטערן". ווען איך האָב געענדיקט שרייבן, האָט מיינער אַ באַקאַנטער, פונעם זעלבן שטעטל, אויך אָנגעהויבן צו שרייבן. מען האָט דאָס באַמערקט און אים מיטן באַגנעט דערשטאָכן. ער איז געבליבן מיטן נאָטעס אין דער האַנט. נאָכדעם איז מיין נאָטעס איבערגעגעבן געוואָרן מיינע עלטערן. זיי זענען געווען זיכער, אַז איך בין אומגעקומען.

נאָך אַ צייט שפּעטער האָב איך מודיע געווען מיינע עלטערן, און ביז זיי האָבן מיך אַליין נישט געזען, האָבן זיי נישט געוואָלט גלויבן, אַז איך לעב.

מיר זענען אָנגעקומען הינטער פאַרטשעוו אין אַ דאָרף. דאָרט איז געווען אַ קאָלאָניע פון דייטשן. מען האָט אונדז צעטיילט אויף צוויי גרופּן. מיר זענען געווען בערך אַ 400 מאַן (פיל פון אונדז האָבן שוין געפעלט). מיר זענען געווען צו 200 מאַן אין אַ סטאָדאָלע.

זיי האָבן געזען, אַז מיר זענען נאָך דאָ צופיל לעבעדיקע און דער וועג קיין ביאַלע־פּאָדלאַסקי איז שוין נישט אַזאַ לאַנגער. האָבן זיי באַשלאָסן אַרויסצונעמען צו 20 מאַן און דערשיסן אין וואַלד.

פון מיין סטאָדאָלע האָבן זיי אַרויסגענומען צו 20 מאַן, געזאָגט, אַז ווער עס וויל גיין אויף אַרבעט, וועט מען אים געבן אַוועקצושאַרן דעם שניי און וועט נאָך באַקומען צו עסן. עס זענען אַרויס די ערשטע 20 פרייוויליקע. דערנאָך האָבן מיר געהערט שיסן. מיר האָבן זיך באַלד אָריענטירט, וואָס ס'איז פאָרגעקומען.

זייענדיק דאָרט אַ פּאָר שעה, האָבן מיר זיך אַ ביסל דערוואַרעמט, עטלעכע האָבן זיך צונויפגערעדט, אַז היות מיר זענען פאַרמשפּט צום טויט, זאָלן מיר אויפרייסן די סטאָדאָלע, אָנפאַלן און אַנטלויפן. טאָן, וואָס ס'זאָל נישט זיין און נישט לאָזן זיך דערהרגענען.

צווישן אונדז איז געווען אַ ייד, שוין נישט אַזאַ יונגער. כ'ווייס נישט ווי אַזוי ער איז געקומען צו די קריגס־געפאַנגענע. ער האָט אָנגעהויבן צו רעדן צו אונדזער געוויסן און דערציילט, אַז פון דער געגנט זענען די יידן אויסגעזידלט געוואָרן, אָבער פיל דרייען זיך נאָך אַרום. מיר זענען דאָך סיי ווי פאַרמשפּט צום טויט און קאָנען שוין גאָרנישט העלפן. מיט אונדזער ווידערשטאַנד, וועלן מיר געבן אַ געלעגנהייט די מערדער, זיי זאָלן קאָנען אומברענגען טויזנטער יידן, וועלכע מיר וועלן האָבן אויף אונדזער געוויסן. דעריבער לייגט ער פאָר, מיר זאָלן דאָס נישט מאַכן און אַלץ אָננעמען באהבה.

ס'זענען געווען פאַלן, ווען עטלעכע זענען אינגאַנצן אַראָפּ פון זינען, געוואָרן ווילד, משוגע. זיך אויסגעטאָן, געקלאַפּט, געוואָרפן.

שבת אין דער פרי האָט מען אונדז ווידער אַרויסגענומען און אָנגעהויבן טרייבן. מען האָט אונדז אַרייַנגעפירט אינעם שטעטל פאַרטשעוו. דאָ האָבן אונדז די יידישע איינוווינער אַרויסגעוויזן פיל הילף און איבערגעגעבנקייט, וואָס איז זיך קוים מעגלעך פאָרצושטעלן.

זעט אויס, אַז זיי האָבן שוין געוווּסט וועגן דעם טרויעריקן מאַרש און געהאַט פאַר אונדז צוגעגרייט אין דער שיל עסן. אין שיל איז געווען וואַרעם. מיר זענען אַרייַן און אַנגעהויבן קומען צו זיך. אין דעם שטעטל זענען בסך הכל געווען אַ פּאָר הונדערט מאַן און זיי האָבן פאַר אונדז אַנגעהויבן צו ברענגען קליידער, שיך, עסן און טרייסט.

די יידן האָבן אונדז איבערגעגעבן, אַז זיי אונטערהאַנדלען מיט דער ס. ס. און האַלטן, אַז ס'וועט זיי געלונגען אונדז,

די געבליבענע 300 מאַן אויסצולייזן, מען זאָל אונדז נישט דערשיסן. זיי האָבן געזאָגט, אַז זיי זענען גרייט אויף יעדער שוועריקייט, אויב נאָר ס׳וועט זיין אַ האָפענונג, אונדז צו קענען ראַטעווען.

מען האָט אָנגעהויבן אונטערהאַנדלען מיט דער ס. ס. מען האָט געבראַכט גאָלד, געלט. יעדעס מאָל, ווי מען האָט אונדז איבערגעגעבן, האָבן זיי זיך געהייסן דערלייגן, זיי ווילן מער, האָט מען זיי געגעבן מער, געגעבן יעדן פרייז, וואָס זיי האָבן געוואָלט, וויפל געלט, וויפל זאַכן, וויפל גאָלד. אַלץ האָבן די יידן געשאַפן.

פאַרנאַכט איז אין דער קהילה געקומען דער עלטסטער פון דער ס. ס. און געטענהט: „איר זעט דאָך מיט וועמען מיר האָבן צו טאָן. איר האָט דאָ 300 מאַן, וועלכע מיר קענען נישט פירן, זיי זענען צו גאָרנישט פעאיק. פאָלגט אונדז, לאָזט זיי אומברענגען, מיר וועלן אייך געבן אַנדערע יידן פאַר זיי״. אויף דעם האָט מען געענטפערט אין דער קהילה: „מיר האָבן אייך אַלץ געגעבן, מיר וועלן אייך נאָך געבן. זאָגט וואָס פאַראַ באַדינגונגען איר שטעלט?״

זייערע באַדינגונגען זענען געווען: צו מאָרגנס, ד. ה. זונטיק פאַרטאָג דאַרפן זיי אָפּמאַרשירן, פאַרלאַנגען זיי, מען זאָל שאַפן שליטנס און יעדער שליטן דאַרף זיין פאַר 4 מאַן. בערך פאַר אַריבער 80. ווי איז דאָס מעגלעך אין פאַרלויף פון אַזאַ קורצער צייט צונויפטרייבן אַזאַ גרויסע צאָל שליטנס?

און ווי עס ווייזט זיך אַרויס, איז דאָס אויך נישט געווען קיין אוממעגלעכקייט; יידן האָבן זיך באַלד געלאָזט איבער די דערפער, האָבן אָרגאַניזירט און געצאָלט, ווייל נישט יעדער האָט געוואָלט פאָרן, האָט מורא געהאַט. מען האָט באַדאַרפט באַצאָלן אַ טייערן פרייז, אָבער די יידן האָבן דאָס באַוויזן.

פון אין דער פרי ביזן אָוונט איז געלונגען אַרויסצונעמען פון שיל אַ געוויסע צאָל מענטשן, וועלכע האָבן נאָך געהאַט אַ מענטשלעכע צורה, ווייל ביים רוב האָט געפעלט אַן אויער, אָדער געהאַט אַן אָפּגעפרוירענע נאָז, אָפּגעפרוירענע פיס. איך אַליין האָב געהאַט אַ געשוואָלענע נאָז — אָפּגעפרוירן. די מענטשן האָט מען נישט געקענט נעמען, ווייל די ס. ס. וואָלטן גלייך דערקענט. אָבער ווער עס האָט נאָר געהאַט אַ מענטשלעך פּנים, האָט מען איבערגעטאָן און אַרויסגענומען. שווער איז מיר צו זאָגן די צאָל, בערך 8—10 און אפשר 12 מאַן. אויך אַזאַ צאָל איז געווען שווער צו געפינען מיט אַ מענטשלעך פּנים.

זונטיק אין דער פרי, ווען מיר זענען אַרויסגעגאַנגען, זענען מיר ווידער געווען פאַרצווייפלט, ווייל ווו וועלן יידן נעמען אַריבער 80 שליטנס.

אָבער ווי דערשטוינט זענען מיר געווען, ווען מיר האָבן דערזען אַ לאַנגע שורה שליטנס, אויף יעדן צו 4 דעקן, 4 ברויט און היי, זיך איינצוּוויקלען. ס׳איז אוממעגלעך געווען צו גלויבן. און ביזן היינטיקן טאָג, קאָן איך נישט פאַרשטיין פון וואַנען קענען יידן נעמען אַזאַ כוח, אַזאַ מעגלעכקייט, און פעאיקייט צו באַווייזן אַזאַ האַרציקייט.

די ווייטערדיקע וואַנדערונגען האָבן אומגעבראַכט דעם גרעסטן טייל. קיין סך זענען נישט געבליבן לעבן. כ׳גלויב, אַז אין ישראל בין איך איינער, און אפשר איז פאַראַן נאָך איינער. כ׳האָב געהערט, אַז אין אַמעריקע איז דאָ אויך איינער. די וועלכע זענען געבליבן, האָבן זייער לעבן צו פאַרדאַנקען נאָר די פאַרטשעווער יידן. זייער איבערגעגעבנקייט און האַרציקייט וועט מיר אייביק בלייבן אין זכרון. איך וועל דאָס איבערגעבן מיינע קינדער, כדי מיינע קינדער זאָלן דאָס ווייטער איבערגעבן. ס׳זאָל בלייבן אין זכרון אויף דור דורות.

פון פאַרטשעוו קיין ביאַלי־פּאָדלאַסקי זענען מיר שוין געפאָרן. כמעט אַלע זענען אָנגעקומען בשלום, אויסער איין וואָגן, וואָס איז צעבראָכן געוואָרן אויפן וועג. די ס. ס.־לייט האָבן נישט דערלויבט די מענטשן אַריבערצוגיין אויף אַ צווייטן, הגם ס׳איז געווען גענוג פּלאַץ (ס׳האָבן געקאָנט זיצן 6 און 8) און מיר זענען געזעסן נאָר צו 4 מאַן) און האָבן זיי דערשאָסן.

אין ביאַלי־פּאָדלאַסקי זענען מיר אַריין אין אַ גרויסן לאַגער, אַמאָליקע קאָשאַרן. דאָרט זענען מיר געווען אונטער דער אויפזיכט פון ס. ס. מען האָט אונדז גענומען אויף אַרבעט.

פון אָנהויב איז אונדזער אַרבעט באַשטאַנען אין גראָבן אַ גרוב אַרום דעם לאַגער. ס׳זעט אויס, אַז דער פּלאַן איז געווען דאָרט צו קאָנצענטרירן די יידן פון דער געגנט.

אין אַ צוויי וואָכן אַרום זענען געקומען די ס. ס. און ס. א. און אָפּגעקויפט אונדזער אַרבעט, ד. ה. מיר זאָלן אַרבעטן פאַר זיי. אונדזער אַרבעט איז באַשטאַנען אין באַדינען די אויסגעטוישטע בירגער. רוסישע בירגער זענען געפאָרן קיין רוסלאַנד און פון דער פּוילישער זייט — קיין פּוילן.

איך בין געווען צוגעטיילט צו אַ גרופּע פון 13 מאַן. מיר האָבן געהייסן די „ראל־קאָמאַנדאָ״. מיר זענען געפאָרן ברענגען די מענטשן, געשלעפּט די פּאַקעטן.

מיר, די 13 מאַן, זענען געווען אַ ביסל אויף דער פריי, זיי האָבן אונדז נישט געקענט גוט היטן, האָבן זיי אונדז געוואָרנט, אַז אויב איינער פון די 13 וועט אַנטלויפן, וועלן זיי 10 שיסן און דאָס האָבן מיר אויך געקענט גלויבן.

צווישן די געפאַנגענע האָבן מיר אויסגעקליבן 13 מאַן, צו וועלכע מיר האָבן געהאַט צוטרוי. מיר האָבן געהאַט פאַר־

שידענע מעגלעכקייטן, מיר זענען צוגעקומען צו דער רוסישער גרענעץ. ס'איז געווען אַ פאַל, ווען מען האָט אונדז פאַרהאַלטן ביי דער רוסישער גרענעץ, מען האָט אונדז פאַרגעשלאָגן אַריבערצוגיין די גרענעץ. מיר האָבן דאָס נישט געמאַכט, ווייל מיר האָבן געוווּסט, אַז ווען איינער פון אונדז וועט אַנטלויפן, וועלן באַצאָלן 10 יידישע לעבנס.

אין ביאַלי־פּאָדלאַסקי בין איך געווען אַ געוויסע צייט. איך האָב אַמאָל געאַרבעט אַקטיוו אין „השומר הצעיר". איך האָב נאָך דאַן געהאַט אַ ברודער, וועלכער האָט געאַרבעט אין וואַרשעווער מחתרת. ער צוזאַמען מיטן „השומר הצעיר" האָבן געשיקט אַ בחורה, אַ מיידל, אין לאַגער, כדי צו פּרווון מיך אַרויסצונעמען פון דאָרט.

זי איז געקומען אין דער יידישער קהילה, זיי זאָלן העלפן מיך אַרויסצונעמען. אָבער דער לאַגער איז שוין געוואָרן ליקווידירט, און מען האָט אַלעמען צעשיקט. איך בין דאַן אַוועק אין געטאָ, הגם ס'איז נישט געווען אַזוי פּשוט. זיי האָבן געוואָלט פאַרהאַלטן. דער גורל איז געפאַלן אויף מיר און אויף נאָך עטלעכע, מיר זאָלן צוריקקומען און מיט זיי מיטאַרבעטן. מיר האָבן נישט געוואָלט, אָבער מען האָט אונדז אויפגעצוווּנגען. ווען מען האָט אונדז געגעבן אַ צייטווייליקע באַפרייאונג, האָבן מיר זי געפעלשט. מען האָט זיך אויף דעם געכאַפּט און מיר האָבן נאָך געהאַט פאַרשידענע אומשטענדן, עס איז אונדז געלונגען צו געבן שוחד, זיך אויסצוקויפן.

פון דאָרט בין איך געקומען אין לאָדזשער געטאָ, ווו דער פּיין האָט זיך נאָך נישט געענדיקט. ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ פרישע טרויעריקע געשיכטע.

ARBEITSAMT-GETTO

Legitimations-Karte

Arbeiter Nr.: 3044

Name: Wolkowicz

Vorname: Mendel

geb.: 1898

wohnh.: Inselgasse 7/93

ist in dem Betrieb Nr. 35

Kleinmöbelfabrik

als: Physischer Arbeiter

beschäftigt.

Tag d. Antritts d. Beschäftigung:

Er (Sie) darf die Strassen innerhalb des Gettos auch nach der Sperrstunde passieren.

Arbeitsamt-Getto

Kontrolliert durch ... Nr. 70.002

Unterschrift d. Ausweisinhabers

Unterschrift d. Betriebsleiters

Litzmannstadt-Getto, den ......194...

Am 6.11.43 auf Grund

Frezydent Miejskiej Rady Narodowej
m. Wielunia
Act 9/83/59

Wieluń, dnia 10 marca 1959 r.

Do
Redaktora Księgi „Izkor"
Tel-Aviv
I s r a e l

W odpowiedzi na listy z dnia 12.11.1958 r.
i z dnia 23.12.58 r.

Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Wieluniu zawiadamia: Miasto Wieluń w 1939 r. położone było o 14 klm. od granicy polsko-niemieckiej i liczyło około 16.000 mieszkańców, w tym około 40% Żydów.

Jako pierwsze miasto w Polsce zostało w dniu 1.9.1939 r., o godz. 5.30 rano napadnięte przez lotnictwo niemieckie i po trzykrotnym bombardowaniu zostało zniszczone w 80%.

Pod gruzami zburzonego miasta, a następnie od kul karabinów maszynowych zginęło ponad 1200 osób oraz 400 osób zostało rannych.

Bombardowanie m. Wielunia miało na celu steroryzowanie cywilnej ludności, wywołanie popłochu które by następnie udzieliło się wojsku polskiemu, zajmującemu pozycje obronne na rzece Warcie, odległej od m. Wielunia ponad 20 klm.

Nieprzyjaciel używał do zburzenia miasta bomb kruszących i zapalających w wyniku czego zostało zniszczonych i spalonych ponad 160 budynków w tym: Szpital Powiatowy, Synagoga, Eelektrownia, Hotel i Kościół Farny z XII wieku.

Ludność m. Wielunia ratowała się wówczas ucieczką do dalej położonych miast, wsi lub lasów.

Powracając po kilkunastu dniach do miejsca zamieszkania ludność żydowska była początkowo używana do robót przmusowych przy oczyszczaniu miasta z gruzów, lub innych robót ziemnych.

Wlatach 1941/43 władze niemieckie przeprowadzały wysiedlenia lub wysyłanie do obozów koncetracyjnych tak Polaków jak i Żydów.

W utworzonym w Wieluniu getcie, ludność żydowska była narażona na wszelkiego rodzaju prześladowania.

Jako dowód może posłużyc fakt:

1) przetrzymywania 150 osób w kościele katolickim, silnie strzeżonych przez gestapowców, którzy nie pozwalali na podanie uwięzionym żadnej żywności ani też wody.

2) za zabicie potajemnie krowy przez jednego z rzeźników żydowskich zostało powieszonych 12 Żydów. Za wiele innych drobnych wykroczeń musieli dawać okupy w postaci złota lub drogich kamieni (brylanty).

Nie oszczędzali Niemcy cmentarza żydowskiego, bowiem przez cały czas okupacji, dokonywali na nim egzekucji nie tylko ludności żydowskiej ale i polskiej.

Szczegółowych danych Prezydium MRN mimo usilnych starań nie mogło zebrać, dlatego podaje je w skrócie.

Nodmienia się że od 1944 r. w Wieluniu nie ma ludności żydowskiej.

Za Przezydium
Rady Narodowej
Sekretarz Prezydium

בית העיריה
דער מאַגיסטראַט „ראַטהויז" אין יאָר 1959

נאך דער באפרייונג אין דייטשלאנד

הינדע כארלאָפסקי (שטערנבערג) ז״ל — אַ קרבן פון נאַציזים
געשטאָרבן און באַגראָבן אין בערגען—בעלזן אין יאָר 1945
נעבן קבר שטייט איר חברטע רעגינע קשעפיצקי — יאַקובאָוויטש.

Bakantmachung.

Jidn fun **Wielun** u. umgegend!

DINSTIK, dem 19. AUGUST 1947,
kumt for in lokal fun Jidiszn Komitet in Marktredwitz, a

HAZKORA

gewidmet der 5'er jurcajt fon di gefalene kdojszim fun Wielun und umgegend.

Ale lebengeblibene Jidn fun Wielun und umgegend weren gebetn ontailcunemen.

DER WIELUNER KOMITET.

איינלאַדונג צו דער 5־טער יאָרצייט פון די ווִיעלונער קדושים
אין מארקטרעדוויץ (דייטשלאַנד) — 19 אויגוסט 1947

האזכרה בלנדסברג (גרמניה) לזכר קדושי קהילת וילון (25 אוגוסט 1946)

די אזכרה אין לאַנדסבערג (דייטשלאַנד) צום אָנדענק פון די אומגעקומענע וויעלונער יידן (25.8.1946)

אל מלא רחמים

שוכן במרומים, המצא מנוחה נכונה תחת כנפי השכינה במעלות קדושים וטהורים, בזוהר הרקיע מזהירים את נשמות אלפי בני ישראל של הקהילה הקדושה

וילון והסביבה

הורינו, אחינו ואחיותינו, אנשים, נשים וטף

שנהרגו ושנשחטו, שנחנקו ושנשרפו, ושנקברו חיים בידי הצורר הנאצי. כולם קדושים וטהורים, ובהם גאונים, צדיקים ואדירי התורה. אכן בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים, ויצרור בצרור החיים את נשמותיהם. יי היא נחלתם וינוחו בשלום על משכבותם ונאמר אמן.

רשימת הקדושים

רשימה פון די אומגעקומענע

יוצאי וילון בישראל ובתפוצות מנציחים את זכרם של קרוביהם ומכריהם שנספו בידי הצורר הנאצי.

רשימת השמות נעשתה לפי הודעת הקרובים והמכרים של הקדושים. אין להניח שכל השמות מופיעים ברשימה זו.

הקרובים והמכרים יכולים להוסיף כאן שמות הקדושים שאינם מופיעים בספר - בעמודים הריקים שנועדו למטרה זו.

ווילנער לאנדסלייט אין ישראל און פון אלע לענדער אין דער וועלט פאראייביקן דעם אנדענק פון זייערע משפחות און פריינט, וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאצי־מערדערישע הענט.

די ליסטעס זענען געמאכט געווארן לויט די צוגעשיקטע מעלדונגען דורך די קרובים און פריינט פון די קדושים.

ס'איז נישט זיכער אז אלע נעמען זענען דערשינען אין דער רשימה.

קרובים און פריינט האבן די מעגלעכקייט צו דערגענצן די נעמען פון די קדושים אין די ליידיקע בלעטער, וואס זענען באשטימט צו דעם צוועק.

שמות הקדושים

א

אבנר וולף
אבנר דוברה והבנות
אבנר הערשל אשתו והילדים
אבנר ישראל, אשתו והילדים
אברמוביץ בעריש, אשתו והילדים
אברמוביץ העניק
אברמוביץ ברוניה
אברמוביץ פריידה
אברמוביץ אסתר בת ליפמן
אברמוביץ בעלא בת יונה
אברמוביץ זעלדה
אברמוביץ משה
אברמוביץ שיינדל בת זלמן
אברמוביץ מנדל
אברמוביץ לייב
אברמוביץ רחל
אברמוביץ שיינדל בת משה
אברמוביץ חיה
אברמוביץ יונה
אברמוביץ אסתר בת משה
אברמוביץ מאכל
אברמוביץ דוד
אברמוביץ זלמן
אברמוביץ שיינדל בת מנדל
אברמוביץ אסתר בת מנדל
אברמוביץ אליהו
אברמזון אביגדור
אברמזון רבקה
אברמזון קראסעל
אהרונוביץ חיים שמואל
ואשתו
אהרונוביץ ישראל
אהרונוביץ אסתר
אהרונוביץ גיטל
אהרונוביץ אלוש
אהרונוביץ יאדוש
אהרונוביץ קארולה
אהרונוביץ שלמה
אהרונוביץ חנה
אהרונוביץ אהרן לייב
אהרונוביץ מרים
אהרונוביץ שמריהו
אהרונוביץ חיים

אהרונוביץ חנה בת אהרן לייב
אובערבוים עוזר
אובערבוים מרים
אובערבוים אידה
אובערבוים זיסל
אובערבוים אפרים
אובערבוים שרה
אובערבוים לייבל
אונגר משה
אונגר שפרינצה
אונגר אהרון
אונגר אברהם חנוך
אונגר יוטה
אונגר לייביש
אונגר חנוך הערש
אונגר אסתר
אונגר אברהם יששכר
אונגר דוד שאול
אונגר יעקב
אונגר יצחק
אונגר קאזה
אונגר מאשא רחל
אונגר מינדל
אונגר בלומה
אונגר בינעם
אונגר חנה רייזל
אונגר דוד שאול בן בינעם
אונגר פריידל
אונגר שרה ובעלה
אונגר יעקב הערש
אשתו וילדיהם
אוניקובסקי חיה גולדה
ונכדיה
אוניקובסקי (קליין) מינדל וילדה
אוניקובסקי (קליין) פערל וילדה
אוניקובסקי שרה וילדה
אוניקובסקי (אלנקוביץ) בריינה
אוניקובסקי (הלפגוט) יענטה
אורנבאך מאכל
אורנבאך מרים
אורנבאך מאניה
אורנבאך לייב
אורנבאך איטה
אורנבאך מלכה

אורנבאך רות
אושפצין שלמה מנדל
אושפצין בלומה
אושפצין ברונקה
אושפצין הערש
אושפצין הינדה בת העניך
אושפצין חנקה
אושפצין אסתר
אושפצין חנוך
אושפצין ביילה
אושפצין הינדה בת שלמה מנדל
אושפצין חיה
אושפצין חיים
איזביצקי אנשל
איזביצקי רבקה
איזביצקי הניה
איזביצקי קראסל
איזביצקי הערשל
איזביצקי יוסף ומשפחתו
איצעק אליהו
איצעק פייגה
איצעק יהודה
אלטמן איסר ואשתו
אלטמן צלינה
אלטמן הערש יוסף
אלטמן שיינדל
אלטמן משה אשתו והילדים
אלטמן העלה
אלטמן יונה, אשתו והילדים
אליאש אליהו
אליאש איידל
אליאש מנדל
אליאש יעקב
אליאש הרצקה
אליאש דוד
אליאש הינדה
אליאש רבקה
אליאש יעקב יהודה
אליאש גיטל
אליאש דוד יהודה
אלכסנדרוביץ אברהם מנדל
אלכסנדרוביץ רחל לאה
אלכסנדרוביץ מיכאל
אלכסנדרוביץ דוד

אלכסנדרוביץ גולדה
אלכסנדרוביץ אליעזר
אלכסנדרוביץ חנה וארבעה ילדים
אלעמביק נחמיה ומשפחתו
אלעמביק משה מיכאל
אלעמביק מרדכי
אלעמביק רחל
אנקלביץ יעקב, אשתו והילדים
אפשטיין יחיאל
אפשטיין חוה
אפשטיין פרימעט
אפשטיין אהרן
אקשטיין צבי אריה
אקשטיין שרה
אקשטיין (ז'ורקובסקה) צפורה
אקשטיין (הרשליקוביץ) רחל
אקשטיין (מאירצ'יק) נחמה
אקשטיין הניה
אקשטיין חיה
ארליך משה
ארליך רחל
ארליך אברהם
ארליך פייגה
ארליך דוד
ארליך רייזל
ארליך שלמה
ארליך מלכה אשת שלמה
ארליך פריידל
ארליך שמואל
ארליך מלכה אשת שמואל
ארליך סאמעק
ארליך מנדל
ארליך יצחק
ארליך רחל (שעראצקי)
ארליך חיה
ארליך סוניה
ארליך חנוך
ארליך ברונקה
ארליך חוה
ארליך חנה
ארליך תמר בת חיים
ארליך רחל בת חיים
ארליך אלימלך
ארליך איטה
ארליך מרים
ארליך שרה
ארליך (בלאו) יעטקה

ארליך לייבל
ארנדרצ'יק אלישע
ארנדרצ'יק אסתר

ב

באומץ אבא
באומץ פריידה
באומץ נאצה
באומץ יוסף
באומץ איטה
באומץ פרימעט
באומץ דבורה
באומץ חנה
באומץ לייב
באומץ דוד
באומץ זיסל
באומץ איטה בת לייב
באומץ הינדה
באַלקאווסקי סענדר
באַלקאווסקי זעלדה
באלקאווסקי יעקב הערש
באלקאווסקי דוד וולף
באלקאווסקי מרדכי לייב
באלקאווסקי יצחק ואחותו
באלקאווסקי (פראַצעל) פרומעט ובעלה
באמס שלמה אשתו וילדיו
באמס גרשון וילדיו
באמס רייזל
באמס נחום
באמס אהרון אשתו וילדיו
ד"ר באמס א. אשתו וילדיו
באראקס הינדה
באראקס רות
באראקס פנחס
באראקס יוסף בן גודל
באראקס חיה
באראקס חנה מלכה
באראקס חיים אלטר
באראקס גיטה באשה
באראקס פריידמן אשתו וילדיו
בוברובסקי יעקב בן הערשל
בוברובסקי חנה
בוברובסקי טוביה
בוברובסקי משה בן יעקב

בוברובסקי העלה
בוברובסקי חיים בן יעקב
בוברובסקי (פרידמן) סאלה
בוברובסקי סאלה בת יעקב
בוברובסקי פולצ'ה
בוברובסקי צבי בן דב
בוברובסקי מאיר
בוברובסקי רחל
בוברובסקי יעקב בן הערשל
בוברובסקי משה
בוברובסקי מנדל
בוברובסקי שרה
בוברובסקי אסתר
בוברובסקי לאה
בוברובסקי פערל
בוברובסקי משה
בוברובסקי הינצ'ה
בוברובסקי פאולה
בוברובסקי שרה
בוברובסקי חיים
בוברובסקי חוה
בוברובסקי דב (בר)
בוברובסקי רבקה
בוברובסקי יצחק
בוברובסקי צבי
בוברובסקי טוביה בן חיים
בוברובסקי צבי
בוברובסקי שפרינצה
בוברובסקי יצחק
בוברובסקי צבי
בוברובסקי יעקב בן מאיר
בוברובסקי משה
בוברובסקי שרה בת יעקב
בוברובסקי אסתר בת יעקב
בוברובסקי חנה
בוז'יקובסקי שמעון העניך
בוז'יקובסקי הערשל
בוז'יקובסקי שרה
בוז'יקובסקי שמואל
בוז'יקובסקי מרים
בוז'יקובסקי טובה
בולקה משה אהרן
בולקה רבקה
בולקה יצחק
בולקה רוז'קה
בולקה לייב
בורנשטיין ישראל ואשתו

בורנשטיין חנוך העניך ואשתו
בורנשטיין לייבוש
בורנשטיין אסתר רחל
בורנשטיין מאשה
בורנשטיין אהרן
בורנשטיין מירלה
בורנשטיין חיים
בורנשטיין רבקה אשת חיים
בורנשטיין יוסף
בורנשטיין רבקה וילדיהם
בורנשטיין בר
בורנשטיין חוה
בורנשטיין זלמן לייב
בורנשטיין רחל
בורנשטיין אברהם יהושע
בורנשטיין זליג
בורנשטין אליעזר
בורנשטיין חנוך העניך ואשתו
בורנשטיין לייביש
בורנשטיין אסתר רחל
בורנשטיין מאשה
בורקובסקי פישל
בורקובסקי לאה
בורקובסקי חיים
בורקובסקי שרה
בורקובסקי מאיר
בורקובסקי משה
בורקובסקי בלומה
ביאליק בנימין ומשפחתו
ביאליק יוסף
ביאליק לאה (מנדלביץ)
ביאליק רפאל ואשתו
ביאליק בנימין ואשתו
בילסקי יצחק
בילסקי (גרוסמן) שרה
בילסקי ישעיהו
בילסקי בלומה
בילסקי העניך
בינק גוצ'ע
בירנבוים מאיר
בירנבוים חנה
בלאו לייב ומשפחתו
בלאו רחל
בלאו בינם
בלאו גולדה
בלאו אברהם הערש
בלאו חנה

בלאו צעשה
בנדה חוה
בנדה גולדה
בענדיט יצחק
בענדיט אסתר
בענדיט דוד ליב וילדיהם
בענדיט בערל
בענדיט פעסיה
בענדיט פייביש בן משה לייב
בענדיט שפרינצה בת יצחק
בענדיט משה לייב
בענדיט שפרינצה
בענדיט קופל בן משה לייב
בענדיט גודל
בענדיט מאניה
בענדיט פעסיה
בענדיט פייביש
בענדיט צבי
בענדיט אסתר בת צבי
בענדיט וילדיה
בענדיט פייגה
בענדיט פייבוש
בענדיט קופל
בענדיט מרים
בענדיט חיים
בענדיט אברהם
בענדיט שרה איטה
בענדקובסקי משה
בענדקובסקי חנה
בענדקובסקי פעלה
בענדקובסקי אינה
בענדקובסקי יוסף
בענדקובסקי יוסף
בענדקובסקי ישראל
בענדקובסקי פרימצ'ה
בסר גולדה
בסר משה
בסר שרה
בסר איטה
בסר יהודה אריה
בסר מיכאל
בסר (לוצקה) חיה
בסר יוכבד רבקה
בסר הערש אליהו
בסר יצחק מאיר
בסר ליבה גולדה
בסר יוסף הערש

בסר פנחס
בסר לובה
בסר שמחה בינם
בסרגליק יצחק
בסרגליק מאשה
בסרגליק אטקה
בער מענדל
בער מאניה
בער העניך
בראט רבקה
בראט חיה
בראט פראניה
בראט פייבל
בראט אסתר
בראט שמואל
בראט איסר
בראט שרה בת פייבל
בראטביילה מינדל
בראט רחל
בראט דבורה
בראט יסכה
בראט דינה
בראט אהרן
בראט עוזיאל
בראט דוד
בראט שרה בת זאב
בראַם גרשון
בראַם חנה
בראַם אסתר
בראם טוביה
בראם דוד
בראם יוסף
בראם אדלה
בראם ברוניה
בראם הרשל ושני ילדים
ברום מרדכי
ברום בינה
ברום נחמן
ברום נחמן
ברום שמעון
ברום לאה
ברום רייזל
ברום רבקה
ברום (הרשל) צבי
ברום (גוטשה) גיטל
ברום יסכה ובעלה
ברום כתריאל

ברום שיינדל
ברום בלומה
ברום דוד
ברום מלכה
ברום הערשל
ברום מלכה
ברום רחל
ברילנט ברוך
ברילנט יצחק
בריש מינה
בריש יורה
ברמן פנחס מאיר ומשפחתו
ברקוביץ אברהם
ברקוביץ יצחק
ברקוביץ מרים
ברקוביץ בר
ברקוביץ פאולינה
ברקוביץ בילקה
ברקוביץ ישעיהו
ברקוביץ פאולה
ברקוביץ לאון בן ישעיהו
ברקוביץ יעקב (קובה)
ברקוביץ בישה
ברקוביץ רעניה
ברקוביץ מאטוס
ברקוביץ מארעק
ברקוביץ אליעזר
ברקוביץ אולגה
ברקוביץ לאון בן אליעזר
ברקוביץ יונה
ברקוביץ ראובן
ברקוביץ לייב
ברקוביץ פייגה
ברקוביץ אברהם יעקב

ג

גד יעקב בן זלמן הירש
גד רבקה בת דוד וולף
גד דבורה בת יעקב
גד פריידל
גד יעקב בן זאב
גד דבורה
גד פריידל תמר
גד אריה
גד מנדל

גד יחזקאל
גד הינדה
גד רבקה
גד חנה
גד לאה
גד צפורה
גוטגולד ישראל, אשתו ובן
גוטהיינר דוד
גוטהיינר מרים
גוטהיינר דב
גוטמן חיים אשתו ובתו
גוטמן שמואל
גוטפרוינד בריינדל
גוטפריינד חיים משה
גוטפריינד פייבל
גוטפריינד דוד
גולדברג אברהם נפתלי
גולדברג ושני ילדיהם
גולדמן דוד
גולדמן רחל
גולדמן שמואל
גולדמן משה זאב
גולדמן הנדל
גולדמן אברהם יעקב
גולדמן קלמן
גולדמן אסתר
גולדראט שרה
גולדשטיין דורקה
גולדשטיין שלמה
גולדשטין גניה
גולדשטין גיטה
גולדשטין יושה(יוסף)
גולדשטין דורה
גלברט שמואל לייב ומשפחתו
גלברט יצחק (איציק)
גלברט דבורה
גלברט שרה זלדה
גלברט מרים (מניה)
גלברט יעקב בן יצחק
גלברט ליפמן
גלברט ברוניה
גלברט יעקב
גלברט יוסף
גלדברט יעקב קופל
גלדברט דינה
גלוצר גוסטב
גלוצר אסתר ו־2 ילדים

גליקסמן וועלוועל
גליקסמן פייבל
גליקסמן חיה
גליקסמן יוסף
גליקסמן רבקה
גליקסמן גוצ'ה
גליקסמן יעקב
גליקסמן בעניק
גליקסמן פאלעק
גליקסמן מלכה
גליקסמן רחל
גליקסמן לאה
גלקופ גבריאל
גלקופ רחל
גלקופ סנדל
גלקופ אליעזר מנדל
גלקופ רחל
גלקופ שיינדל
גלקופ לייבל
גלקופ חיה
גלקופ יוכבד
גלקופ הרשל
גלקופ יצחק
גלקופ גולדה
געפילהאוז הנדל והילדים
געפילהאוז מאיר
גערשט משה ומשפחתו
גערשט ומשפחתו
גראדון דוד
גראדון טויבע
גראומן דוד
גראומן שרה
גראומן יוסף
גראומן גרשון חנוך
גראומן גרשון חנוך
גראומן אהרן פנחס
גראומן שבע
גראומן רבקה
גראומן מרים רייזל
גרוסמן דב (בעריש)
גרוסמן בלומה
גרוסמן זאב
גרוסמן דוד
גרוסמן חיים שמואל
גרוסמן לאה
גרוסמן גיטל
גרוסמן (סבתא)

גרוסמן לייזר אברהם
גרוסמן גיטל
גרוסמן משה פייבל
גרוסמן מרדכי
גרוסמן הרשל
גרוסמן רוז'יה
גרוסמן לייביש דוד
גרוסמן יענטא
גרוסמן שלמה
גרטל מיכאל
גרטל גוטשה
גרין וואווע
גרין רחל
גרין רבקה
גרין פנחס אהרן
גרין חוה
גרין לאה
גרין אנשל
גרין משה
גרין יוסף
גרינברג יהושע
גרינברג אברהם
גרינברג חיים
גרינברג גולדה
גרינר אלי
גרינר רייזל וילדיה
גרינשטיין מנדל
גרינשטיין אלקה
גרנק יעקב
גרנק שיינה
גרנק רחל
גרנק חוה
גרשונוביץ משה
גרשונוביץ בריינדל
גרשונוביץ יוסף אשתו והילדים
גרשונוביץ שמואל צבי
גרשונוביץ דבורה
גרשונוביץ הינדה ושני בנים
גרשונוביץ פנחס ואשתו

ד

דיאמנט יוסף
דיאמנט קרולה
דווידוביץ ד"ר ברנרד ואשתו
דווידוביץ רוז'ה
דווידוביץ יצחק
דווידוביץ רוז'ה
דווידוביץ אבוש
דווידוביץ אידוש
דווידוביץ יאדז'א
דווידוביץ צבי
דווידוביץ שמואל
דווידוביץ (הניק) יחזקאל
דז'יאלובסקי שרה
דז'יאלושינסקה פרידה
דרוז'רז'יק שרה
דרוז'דז'יק אסתר מינדל
דרוז'דז'יק אברהם
דרוז'דז'יק מאיר
דרוז'דז'יק פריידל

ה

האלק רבקה
האלק יענטה
האלק דוד
האלק משה
האלק לייב
האלק יהודית
הורוביץ גרשון
הורוביץ יעקב בעריש
הורוביץ יענקל
הורוביץ לישקה
הורוביץ זלמן הלוי
הורוביץ גולדה
הורוביץ־כהן חיה פעסה
הורוביץ־מנדל מאשה
הורוביץ אסתר
הורוביץ לאה
הורוביץ רבקה
הורוביץ דבורה
הורוביץ מנחם מנדל
הירש שרה
הירש יעקב
הלפגוט יעקב
הלפגוט רחל
הלפגוט חיה לאה
הלפגוט חיים דוד
הלפגוט שלמה חנוך
הלפגוט ינקה
הלפגוט מינדל
הלפגוט רבקה
העכט פנחס
העכט אסתר
העבער שמעון
העבער חייקה
העבער הרשל (הניק)
הרצקוביץ שמואל
הרצקוביץ מלכה רוזה
הרשברג שיינדל מירל
הרשברג שמעון
הרשברג מאלצ'ה
הרשברג חיים שלמה
הרשברג שרה בת אברהם בערל
הרשברג בינם
הרשברג יעקב
הרשברג פייגה
הרשברג ראובן
הרשברג שרה
הרשברג בערל
הרשברג באלצ'א
הרשליקוביץ פייגה
הרשליקוביץ לאושה
הרשליקוביץ שושנה
הרשליקוביץ יעקב בן אריה
הרשליקוביץ יעקב בן געצל
הרשליקוביץ רייזל
הרשליקוביץ דוד
הרשליקוביץ אסתר
הרשליקוביץ חנן
הרשליקוביץ דב
הרשליקוביץ מאיר
הרשליקוביץ שלמה
הרשליקוביץ חנה
הרשליקוביץ שרה
הרשליקוביץ אברהם
הרשליקוביץ יעקב בן שלמה
הרשליקוביץ יעקב
הרשליקוביץ בילה
הרשליקוביץ פיניה
הרשליקוביץ יחיאל
הרשליקוביץ טובה
הרשקוביץ דוד
הרשקוביץ אסתר
הרשקוביץ פנחס
הרשקוביץ לאה וילדים
הרשקוביץ אברהם
הרשקוביץ אלרויענע

הרשקוביץ בערל
הרשקוביץ מאיר
הרשקוביץ מינדל

ו

ווארשאווסקי בנימין
ווארשאווסקי גולדה
ווארשאווסקי קופל
ווארשאווסקי יוסף
ווארשאווסקי זושה
ווארשאווסקי שרה
ווארשאווסקי אברהם
ווארשאווסקי מאניה
ווישניה הרשל
ווישניה רחל
ווישניה שלמה
ווישניה חנה פייגה
ווישניה הרשל
ווישניה יחיאל
ווישניה דוד
ווישניה שרה
ווישניה דבורה
ווישניה רבקה
וולהנדלר דוד
וולהנדלר פאולה
וולקוביץ אברהם דוד
וולקוביץ הינדה
וולקוביץ יהודה
וולקוביץ פריווה
וולקוביץ חנוך העניך
וולקוביץ חיה
וולקוביץ שמואל זנוויל
וולקוביץ משה לייב
וולקוביץ צבי הרשל
וולקוביץ יחיאל וולף
וולקוביץ לובה
וולקוביץ פייגה
וולקוביץ מאיר
וולקוביץ הינדה בת יעקב נח
וולקוביץ מנחם מנדל
וולקוביץ חיים
וולקוביץ מירל
וולקוביץ חיה בת מאיר
וולקוביץ פרידל גיטל
וולקוביץ מרים חיה

וולקוביץ שלמה
וולקוביץ סנדל
וולקוביץ זאב
וולקוביץ שרה
וולקוביץ אסתר
וולקוביץ ישעיהו
וולקוביץ משה
וולקוביץ איטה
וולקוביץ גולדה
וולקוביץ דבורה
וולקוביץ אדעלה
וולקוביץ דבורה
וולקוביץ סאנדל (נתנאל)
בן מאנים
וולקוביץ מאנים
וולקוביץ יעקב
וולקוביץ עדינה (איידל)
וולקוביץ יצחק מרדכי
וולקוביץ מנוחה אסתר
וולקוביץ שלמה בן סנדל
וולצקי אלימלך
וולצקי חנה
וולצקי דב
וולצקי אריה לייב
וולצקי (קליידרמן) רבקה
ושלשה ילדים
וולצקי חיים ישראל
וולצקי (דובסקי) רבקה
ושלשה ילדים
וולצקי מאיר
וולצקי נחה לאה
ויגודסקי וולף
ויגודסקי קאזע איטה וילדים
ויגודסקי ירחמיאל
ויגודסקי חנה
ויגודסקי מאניה
ויגודסקי מיכאל
ווידאווסקי אברהם
ווידאווסקי גדליה
ויטקובסקי רבקה
ויטקובסקי שלמה
ויטקובסקי יחיאל
ויטקובסקי סוניה
וייספלנר יעקב ומשפחתו
וייספלנר יצחק
וייספלנר גולדה
וייספלנר רחל

וייספלנר משה
וייספלנר פייגה
ויינגארטן יוסף
וויינגארטן גוצ'יה
וויינגארטן ראובן
וויינגארטן העניק
ולדמן נטע ומשפחתו
ולטמן מיעצ'סלאב ד"ר
ולטמן ברוניה
ולטמן וואצלב

ז

זאנענבערג אריה לייב
זאנענבערג גיטל יסכה
זאנענבערג חוה
זאנענבערג אברהם
זאנענבערג דוד יעקב
זאנענבערג שמואל
זאנענבערג תמר
זאנענבערג נח
זאנענבערג שפרה ושבעה ילדים
זאנדל יצחק מאיר
זאנדל חיה רבקה
זורקובסקי יעקב
זיגלמן פנחס
זיגלמן אסתר ובניהם
זיגלמן זינדל
זיגלמן תמר
זיגלמן מוטעלע
ז'יטלני יעקב
ז'יטלני רחל
ז'יטלני דינה
זיידמן חנוך (העניך) ומשפחתו
זיידמן מרדכי
זיידמן חנה
זיידמן מלכה
זיידמן לייב (וואצעק)
זיידמן דבורה
זיידמן שמעון
זיידמן מיכל
זילברברג יחיאל ואשתו
זילברברג עלא
זילברשטין שמשון
זילברשטיין מיכל
זילברשטין ישראל

זילברשטין איטה לאה
זלוצ׳יסטי צפורה
זליכובסקי שפרינצה
זליכובסקי לייבל
זליכובסקי צבי
זליכובסקי אסתר מלה
זליכובסקי יואל
זליכובסקי משה גדליה
זליק הערש לייב
זליק קריינדל
זליק חיים אליעזר
זליק דוד
זליק אסתר ושני ילדים
זליק פייגה
זלצברג יצחק אייזיק
זלצברג לאה
זלצברג יעקב
זלצברג דבורה
זלצברג חיה
זלצברג שרה
זלצברג שמעון
זלצברג אסתר
זלצברג נטה
זלצברג אברהם
זלצברג יחיאל דוד
זנדשטין יעקב
זנדשטין רחל
זנדשטין יענטה
זנדשטין שיינדל
זנדשטין משה
זנדשטין לייב
זלקוביץ אהרון
זלקוביץ אדלה
זלקוביץ ברוך יעקב
זלקוביץ שרה
זלקוביץ מאניה (יהודית מרים)
זעסלבסקי פנחס
זעסלבסקי פעלה ושני ילדים

ח

חודי ירחמיאל
חודי חיה
חודי שלום הירש
חוואט אהרן
חוואט דורה
חוואט יורק
חוואט אברהם
חוואט מלכה
חלופק אייזיק ומשפחתו
חלופק פעסה
חסקלביץ יוכבד
חסקלביץ פראניה
חסקלביץ רוז׳יה
חסקלביץ חנה
חרלופסקי זלמן
חרלופסקי חיה (הלנה)
חרלופסקי מוניק
חרלופסקי העניק (הערשל)
חרלופסקי גניה
חרלופסקי נתן (נאטק)
חרלופסקי שמעון
חרלופסקי רות
חרלופסקי גוסטב (גדליה)
חרלופסקי הניה
חרלופסקי אסתר

ט

טוביאשביץ נחום ומשפחתו
טוך שלמה
טוך לובה
טוך הרש
טוך בלה
טוך גודל
טוך ד״ר אשר (אוסקר)
טאז׳בירוביץ מנדל ומשפחתו
טנדובסקי רחל (רוז׳יה)
טנדובסקי אפרים
טנדובסקי בלומה (בוסיה)
טנדובסקי מנחם מנדל
טנדובסקי אסתר
טנדובסקי רפאל
טנדובסקי לייב
טנדובסקי לאה
טננבאום משה
טננבאום הנדל
טננבאום יעקב לייב
טננבאום פלה
טננבוים ישכר
טננבוים רחל
טננבוים נתן ותינוקת

י

יוזפוביץ גוצ׳יה
יוזפוביץ העניעק
יוזפוביץ ציפה
יוזפוביץ יאלוש
יוזפוביץ דז׳ידז׳וש
יונג יוסף
יונג סבינה
יונגערמן ברוך שלום
יונגערמן נחה
יונגערמן מלכה
יונגערמן ברײנדל
יונגערמן שבע
יונגערמן שלמה מרדכי
יוסטמן רבנית דבורה מאטל
יוסטמן דוד אליהו אשתו וילד
יוסטמן אהרן
יוסטמן הנדל לאה
יוסטמן שרה
יוסטמן פנחס
יוסטמן יהושע, אשתו ובנם
יוסטמן יצחק מאיר
אשתו ו־3 ילדים
יוסטמן אברהם בינם
אשתו ו־4 ילדים
יוסקוביץ שמואל מרדכי
יוסקוביץ משה
יוסקוביץ פערל
יוסקוביץ מאיר
יוסקוביץ שלמה
יוסקוביץ הערשל בן משה
יוסקוביץ יענטה
יוסקוביץ שרה מירל
יוסקוביץ פעסה בת משה
יוסקוביץ גרשון
יוסקוביץ זלאטה
יוסקוביץ שרה
יוסקוביץ שמואל בן גרשון
יוסקוביץ שבע
יוסקוביץ אסתר בת גרשון
יוסקוביץ מנדל
יוסקוביץ גרשון בן מנדל
יוסקוביץ משה בן מנדל
יוסקוביץ טוביה
יוסקוביץ דוד
יוסקוביץ חיים

יוסקוביץ הרשל
יוסקוביץ חיה צביה
יוסקוביץ אסתר
יוסקוביץ פעסה
יוסקוביץ מאניה
יוסקוביץ שמואל
יוסקוביץ דורה
יעקובוביץ גניה
יעקובוביץ חיים ומשפחתו
יעקובוביץ שרגא פייוויש
יעקובוביץ דוד ומשפחתו
יעקובוביץ מאיר
יעקובוביץ אברהם
יעקובוביץ לאה
יעקובוביץ חיה
יעקובוביץ חיים
יעקובוביץ מעכע
יעקובוביץ לייב
יעקובוביץ נתן ואשתו
יעקובוביץ מנדל
יעקובוביץ נאכע
יעקובוביץ רבקה
יעקובוביץ יצחק
יעקובוביץ אברהם
יעקובוביץ בלומה
יעקובוביץ חיים בן אברהם
יעקובוביץ קענדל
יעקובוביץ פערל
יעקובוביץ מרדכי
יעקובוביץ בערל
יעקובוביץביילה
יעקובוביץ חיה בת בערל
יעקובוביץ משה אברהם
יעקובוביץ חיה בת אברהם
יעקובוביץ קיילה
יעקובוביץ רחל
יעקובוביץ פייגל (צפורה)
יעקובוביץ הינדה רוזה
יעקובוביץ מרדכי בן אברהם
יעקובוביץ אליהו
יעקובוביץ רחל אשת אליהו
יעקובוביץ יעקב שלמה
יעקובוביץ אסתר
יעקובוביץ מלכה
יעקובוביץ יוסף
יעקובוביץ שמחה
יעקובוביץ רבקה לאה

יעקובוביץ משה בן שמחה
יעקובוביץ נחמיה
יעקובוביץ חנה
יעקובוביץ שמואל
יעקובוביץ צביה
יעקובוביץ רחל מרים
יעקובוביץ רייזל
יעקובוביץ אסתר בת אליהו
יעקובוביץ נחמה
יעקובוביץ לייביש, אשתו והילדים
יעקובוביץ הירש אהרן
יעקובוביץ נאכע
יעקובוביץ שרה
יעקובוביץ פרימעט
יעקובוביץ משה
יעקובוביץ יעקב יוסף
יעקובוביץ (קשפיצקי) טובצ'ה
יעקובוביץ מאלצ'ה
יעקובוביץ משה
יעקובוביץ בלומה
יעקובוביץ מיכאל
יעקובוביץ יעקב
יעקובוביץ רייזל
יעקובוביץ ביילה
יעקובוביץ לאה
יעקובוביץ גוצ'יה
יעקובוביץ לייב
יעקובוביץ חיה בת יעקב
יעקובוביץ אברהם
יעקובוביץ שיינדל ושלשה ילדים
יעקובוביץ משה בן טוביה
יעקובוביץ רוזה
יעקובוביץ משה
יעקובוביץ לאה בת מרדכי
יעקובוביץ בלומה בת משה
יעקובוביץ צביה בת משה
יעקובוביץ זהבה (גולדה)
יעקובוביץ אברהם דוד
יעקובוביץ הינדה בת יצחק
יעקובוביץ יהודה בן אברהם דוד
יעקובוביץ לייב בן אברהם דוד
יעקובוביץ פריווה
יעקובוביץ פריידל
יערוזולימסקי מנדל

כ

כהן רוזה
כהן יהושע
כהן אהרן
כהן זיסמן
כהן שמשון ואשתו
כהן אברהם
כמורא בעריש
כמורא אדלה
כמורא מרדכי
כמורא פריידה
כמורא פאטל
כמורא צ'ארנה
כמורא מוניק
כמורא סאמק
כמורא אברהם
כמורא קאז'יא
כמורא אברהם בן מרדכי
כמורא אנשל
כמורא מלכה
כמורא פערל
כץ יוסף
כץ ביילה
כץ שפרינצה
כץ חנה מינדל
כץ שמואל צבי
כץ מוטל
כץ ברוך
כץ הינדה
כץ בערל ואשתו
כץ חנה, בעלה וילדה
כץ פריידל, בעלה וילדה
כתריאל קלמן
כתריאל מרים
כתריאל יעקב
כתריאל רוז'קה
כתריאל יודל
כתריאל פייגעלע
כתריאל יהודה
כתריאל הינדה ובעלה

ל

לאסמן שלמה
לאסמן פריידל

לבנמיר גדליה
לבנמיר הינדה
לבנמיר משה
לבנמיר טובה
לבקוביץ עו"ד ואשתו העניה
לבקוביץ דוד
לבקוביץ (ברקוביץ) בריינה
לבקוביץ (ברקוביץ) באלצ'יה
לבקוביץ (בנדקובסקי) מאניה
לבקוביץ (יהודה) אידל ורעיתו
לבקוביץ גוצ'יה
לבקוביץ ישראל
לבקוביץ דוד בן משה
לבקוביץ מלכה
לבקוביץ פנחס
לבקוביץ לאה
לבקוביץ רבקה
לבקוביץ מאלה
לבקוביץ טוביה
לבקוביץ חוה
לבקוביץ יצחק
לבקוביץ יונה
לבקוביץ בלומה
לבקוביץ אברהם
לבקוביץ רוז'קה
לבקוביץ חיה
לבקוביץ איטה
לבקוביץ פייגה
לבקוביץ זיסמן
לבקוביץ ז'אנט
וחמש ילדיהם של
זיסמן וז'אנט
לבקוביץ בלומה בת יצחק
ו־3 ילדים
לבקוביץ אליהו
לבקוביץ שלמה
לבקוביץ פלורה
לבקוביץ זיסל
לבקוביץ תמר
לבקוביץ אסתר
לבקוביץ משה
לבקוביץ רחל
לבקוביץ חיה בת משה
לבקוביץ מוטל
לבקוביץ מארילה
לבקוביץ יצחק בן אהרן

לבקוביץ רבקה לאה
לבקוביץ צילה
לבקוביץ חיה רחל
לבקוביץ פנחס (מינקוס) בן הרשל
לבקוביץ הלנה
לבקוביץ רבקה בת פנחס
לבקוביץ שיינדל
לבקוביץ חיה בת יחזקאל
לבקוביץ דוד בן בעריש
לבקוביץ זאב (וועלוועל)
לבקוביץ פולה
לבקוביץ צילה
לבקוביץ שאול
לבקוביץ שיינדל
לבקוביץ אליעזר
לבקוביץ לייב
לבקוביץ מרדכי
לבקוביץ ישראל יצחק
לבקוביץ גליקה
לבקוביץ לושה
לבקוביץ הניה
לבקוביץ רניה
לבקוביץ אברהם
לבקוביץ הינדה
לבקוביץ וואווע (זאב)
לבקוביץ רוזה
לבקוביץ פייגה
לבקוביץ תמר
לבקוביץ חנה
לבקוביץ מנחם
לובינסקי פנחס ובניו
לובינסקי חוה
לוי העניך (חנוך)
לוי (שצ'ופק) רבקה
לוי חיים בער
לוי (קאובר) מרים
לוי ביילה
לוי זיסל
לוי אסתר
לוי מאיר בער בן אפרים
לוי זיסל בת חיים בער
לוי אסתר בת דוד
לוי מאיר בער
לוי זיסל בת מאיר בער
לוי יהושע
לוין יהודה (יוז'י)
לועל יהודה משה

לועל מינדל וילדיהם
לועל מאכל
לועל אסתר גיטל, בת ובן
לועל מרדכי
לועל מאניע וילדיהם
לוריא יצחק מאיר
לוריא גיטל
לוריא משה אהרן
לוריא פנחס מנחם
לזנובסקי ולדק (זאב)
לזנובסקי שמעון
לחמן שרה
לחמן דינה
לחמן בערל
לחמן גיטל
לחמן איטשע
לחמן דניאל
לחמן טרייטשה
לחמן שמואל
לחמן אברהם
לחמן דינה בת איטשע
לחמן הלה
לחמן אליוש
לחמן ריכרד
ליברמן שרגא (פייבל)
ליברמן מייטה
ליברמן שמחה בינם
ליברמן מרים
ליברמן אנשל
ליברמן פרימעט
לייזרוביץ שמואל ואשתו
לייזרוביץ שלמה
לייזרוביץ שרה רבקה ושני בנים
לייזרוביץ מנדל
לייזרוביץ זיסל
לייזרוביץ ביילה
לייזרוביץ שרה
לייזרוביץ יעקב מאיר
לייזרוביץ קופל
לייזרוביץ טובה
לייזרוביץ לאה
לייזרוביץ גודל
לייזרוביץ גיטל
ליטמנוביץ איטשע, אשתו וילדיו
ליטמנוביץ אברהם ואשתו
ליטמנוביץ חיים
ליטמנוביץ שרה

ליטמנוביץ דניאל
ליטמנוביץ יוסף
ליטמנוביץ לאה
ליכטנבאום מאשה
ליכטנבאום אברהם
לים ישראל
לים אנדז'יה
לים דוד ומשפחתו
לים שלמה ואשתו
ליפא שמואל
ליפא גוצ'יה
ליפקוביץ אהרון ומשפחתו
ליפקוביץ אברהם
ליפקוביץ סאלקה
ליפקוביץ משה
ליפקוביץ אסתר
ליפקוביץ חנה
ליפקוביץ מיכל
ליפקוביץ גיטל
ליפשיץ מאיר בן ירחמיאל ומשפחתו
ליפשיץ אלחנן
ליפשיץ אליעזר
ליפשיץ יעקב
ליפשיץ פייבל
ליפשיץ מאלצ'יה
ליפשיץ אברהם הירש
ליפשיץ ליבה
ליפשיץ יהודה
ליפשיץ דבורה
ליפשיץ אברהם בער
ליפשיץ פריידל
ליפשיץ טוביה חיים
ליפשיץ מיכל
ליפשיץ אברהם בער בן טוביה
ליפשיץ שמואל
ליפשיץ משה
ליפשיץ זיסל
ליפשיץ אברהם בער בן משה
ליפשיץ הניה
ליפשיץ פאולה
ליפשיץ פייבל בן אברהם בער
ליפשיץ באלצ'יה
ליפשיץ יחיאל אביגדור
ליפשיץ זיסל מבית פרפורט
ליפשיץ רייזל־רוזה
ליפשיץ יחזקאל

ליפשיץ קיילה
ליפשיץ זאב־וולף
ליפשיץ רבקה
ליפשיץ חנה פייגה
לנגנס פאולה
לנדסברג אברהם משה
לנדסברג רבקה
לנדסברג פייגה
לנדסברג אסתר
לנדסברג מאלה
לנדסברג פערלה
לנדסברג דוד
לנדסברגר שמואל
לנדסברגר רוזה
לנדסברגר דוד
לנדסברגר העניק
לעווקאוויץ חוה בת פלטה
לעווקאוויץ איידל
לעווקאוויץ חיים משה
לעווקאוויץ גרשון
לעמעל משה
לעמעל נאטקה
לשצ'יק הירש יצחק
לשצ'יק ביילה
לשצ'יק שלום זאב
לשצ'יק יעקב
לשצ'יק רחל
לשצ'יק פייבל
לשצ'יק שרה
לשצ'יק חיה ובתה
לשצ'יק פריידל
לפידות יהושע
לפידות חיה מרים
לפידות פייבל
לפידות רבקה
לפידות טובה
לפידות גוצ'ה
לפידות דוד
לפידות אסתר
לפידות הרשל
לפידות יודל
לפידות שרה
לפידות רושקה

מ

מאירוביץ שמשון שמואל
מאירוביץ פרידה
מאירוביץ גיטל
מאירוביץ משה יעקב
מאירוביץ הענדל
מאירוביץ גולדה
מאירוביץ שיינדל
מאירוביץ אסתר (בת אהרן)
מאירוביץ אברהם
מאירוביץ משה בן יעקב
מאירוביץ אסתר בן מאיר
מאירוביץ בנימין
מאירוביץ מייטה
מאירוביץ אהרן אליעזר
מאירוביץ הירש יעקב
מאירוביץ שרגא פנחס
מאירוביץ חיים
מאירוביץ טובה
מאירוביץ מנדל
מאירוביץ משה
מאירוביץ מינדל
מאירוביץ אסתר
מאורצ'יק מיכאל ומשפחתו
מאדוביץ אלחנן יעקב
מאדוביץ רבקה (רגינה)
מאדוביץ משה
מושקוביץ יעקב יוסף
מושקוביץ פייביש
מושקוביץ טובה
מושקוביץ שמואל מרדכי אשתו ושני ילדים
מושקוביץ נחמן לייב
מושקוביץ אסתר, בעלה וילדים
מייזלר פריידה
מייזלר הערש לייב
מייזלר חיה שיינדל
מיירנץ יוכבד
מיירנץ חנה מאשה ושני ילדים
מיירנץ פריידה ובעלה
מיירנץ ישראל
מיירנץ בנימין וולף
מיירנץ קריינדל רבקה וחמשה ילדים
מיירנץ מרדכי יהודה
מיירנץ פייגה ושלשה ילדים

מיירנץ שרה ובעלה ובנם
מיכאלוביץ אליעזר
מיכאלוביץ מינדל
מיכאלוביץ מיכאל לייב
אשתו וילדיו
מילדמן מנדל
מילדמן חנה
מילדמן משה אהרן
מילדמן ברוך מאיר
מילדמן נחה
מילדמן אלחנן
מילדמן מאניה
מילדמן מיכל
מילדמן איידל
מילדמן דוד
מנדל מאטל
מנדל ישראל
מנדל יוסף
מנדל צבי הרשל
מנדל גולדה
מנדל גיטל
מנדלביץ אהרן ומשפחתו
מנדלביץ הירש בער
מנדלביץ פריידל לאה
מנדלביץ פסח
מנדלביץ רחל
מנדלביץ דבורה
מנדלביץ שלמה
מנדלביץ וואוועע
מנדלביץ גיטל
מנדלביץ בערל אשתו ובן
מנדלביץ אשר
מנדלביץ פריידל מבית אונגר
מסלו דוד
מרכוס טוביה
מרכוס יהודה בער
מרכוס הינדה ליבצ'יה
מרכוס חיים
מרכוס זליג
מרכוס אברהם הלל
מרכוס יוסף
מרכוס רפאל
מרכוס רבקה
מרכוס יצחק ועוד אח
מרכוס מרדכי
מרכוס (וולצקי) אסתר ושני בנים
מרכוס אלי

מרכוס (זלוטה) אסתר ושני ילדים
מרכוס אסתר
(בת יוסף מרכוס
מרכוס מאלצ'ה
מרכוס בלומה
מרכוס רחל
מרכוס לאה
מרקוביץ אליעזר
מרקוביץ גרינה
מרקוביץ הנדל
מרקוביץ מייטה
מרקוביץ יצחק יהודה
מרקוביץ נחה
מרקוביץ חנה
מרקוביץ ישראל מרדכי
מרקוביץ חיה שרה
מרקוביץ רבקה
מרקוביץ אלטה נחמה

נ

ניימן חיים בער
ניימן רבקה
ניימן מינה
ניימן דורה
ניימן שרה
ניעכצ'יצקי אביגדור, אשתו והיל-
דים
ניעכצ'יצקי לייב, אשתו והילדים

ס

סולמיערסקי מאיר גאדל
סולמיערסקי פערל
סולמיערסקי חיה
סולמיערסקי יצחק בער
סולמיערסקי פעסה
סולמיערסקי מאיר גאדל
סולמיערסקי פייגה
ילדיהם ונכדיהם
סוסק כתריאל
סוסק פעסה
סוסק יוסף
סוסק נחמן שמואל
סוסק לייב
סוסק מאלצ'יה

סוסק כתריאל בן מאיר
סטאבסקי אברהם
סטאבסקי חיה
סטאבסקי בנדיט וילד
סטאבסקי מאטל
סטריקובסקי הערשל
סטריקובסקי לאה
סטריקובסקי יצחק
סטריקובסקי פייגה
סנדרוביץ דוד יוסף
סנדרוביץ מינקה
סנדרוביץ ידידיה
סנדרוביץ פסיה
סנדרוביץ אברהם
סנדרוביץ שלמה
סנדרוביץ אליהו
סנדרוביץ ראובן
סנדרוביץ קיילה
סנדרוביץ סנדר
סנדרוביץ לייב
סנדרוביץ גודל
סנדרוביץ רעניה
סנדרוביץ סאמעק
סנדרוביץ העניה
סנדרוביץ שמואל
סנדרוביץ גנענדל
סנדרוביץ העניק
סנדרוביץ גולדה
סנדרוביץ אידל
סנדרוביץ אברהם בן שמואל
סקרזיניא יעקב, אשתו וילדיו
סקרזיניא אברהם, אשתו וילדיו
סקרזיניא חוה
סקרזיניא משה יחיאל
סקרזיניא געניה
סקרזיניא דוד
סקרזיניא טוביה
סקרזיניא פייביש, אשתו ובתו
סרברניק שרה
סרברניק אריה לייב
סרברניק חיה
סרברניק יעקב מרדכי
סרברניק נתן וארבעה ילדים
סרברניק צ'רנה
סרברניק יוסף
סרברניק פריידל
סרברניק קריינדל

ע

עליזאלקע משה
עליזאלקע חיה
עליזאלקע משה
עליזאלקע פריידל
עלקאן דניאל
עלקאן (קשעפיצקי) מינדל
עלקאן פייבל אשתו וילד
עלקאן קאפל אשתו ובן
עלקאן גולדה
עלקאן יחיאל ושני ילדים
עלקאן טובה שרה
עלקאן חיים שלמה
עלקאן פערל
עלקאן רייזל
עלקאן הערש
עלקאן געצל
עלקאן חיים
עלקאן גיטל ועוד אחות

פ

פאדאלסקי אברהם ראובן
פאדאלסקי שרה גיטה
פאדאלסקי זיסקה
פאקולה אברהם
פאקולה מינדל
פאקולה חיים
פבלוביץ חיים
פבלוביץ רוז'יה
פבלוביץ ביילה מינדל
פבלוביץ רבקה
פבלוביץ חיה
פבלוביץ פראניה
פבלוביץ פייבל
פבלוביץ דרייזל
פבלוביץ זלמן
פבלוביץ שרה
פבלוביץ משה
פבלוביץ חיה
פבלוביץ חיים
פבלוביץ רוז'יה
פבלוביץ בערל
פבלוביץ אהרן
פבלוביץ רחל

פבלוביץ צבי הרשל
פוטרמילך סאלא
פוטרמילך יעקב וילד
פוטובסקי אלי
פז'נצ'בסקי יחיאל
פייביש שמשון
פייביש אברהם
פייביש חיה
פייביש ישעיהו
פייביש משה
פייביש פייגה
פייטלוביץ יוסף ואשתו
פייטלוביץ חנקה
פייטלוביץ אלק
פייטלוביץ דוד
פייטלוביץ מוניק
פייפר מאניה
פייפר משה
פייפר סאלעק
פילצר אהרון
פילצר פעסה ראכל
פיק ריינע
פלטה דוד שאול
פלטה סימה
פלטה הרשל
פלטה רבקה לאה
פלטה נחמיה
פלטה רייזל
פלטה דוד
פלטה פעסה
פלטה רבקה לאה
פלטה ברײנה
פלטה שיינדל
פלטה שמואל פרץ
פלטה מרדכי
פלטה חיים
פלטה חיה
פלטה פייביש
פלטה אסתר לאה
פליישמן משה
פליישמן ברוניה
פעכוואסער בערל ומשפחתו
פערעצוביץ משה אשתו ובן
פרידמן מנדל
פרידמן אסתר
פרידמן יוסף חיים
פרידמן שמשון

פרידמן באשה
פרידמן אהרון יוסף
פרידמן גיטל
פרידמן נח
פרידמן חוה
פרידמן טובה
פרידמן פריידל
פרידמן פייגה איטה
פרידנזון חיים
פרידנזון מירל
פרידע מאיר
פרידע חנקה
פרידע חיים
פרידע פערל
פרידע לייב
פריילין דניאל
פריילין ברײנדל
פריילין יצחק
פריילין אברהם יעקב
פריילין טובה
פריילין בלומה
פריילין רבקה
פרנטקי סטאך
פרנטקי מוקו
פרנטקי פיניעק
פרנטקי הינדזיה
פרנטקי יורק
פרנטקי רוז'יה
פרנטקי אינק
פרענקל פייבל לייזער, אשתו והילדים
פרפורט זינדל
פרפורט קיילה בת זאב ורייזל
פרפורט זיסל
פרפורט זאב
פרפורט רבקה
פרפורט משה
פרפורט קיילה בת זאב וגניה
פרפורט חיים
פרפורט ברוניה

צ

צדרבאום אריה
צדרבאום הנדל מאשה וילדים
צורן זינדל ואשתו

צוורן שרה
צוורן שמואל
צוורן רחל
צוורן חנה רחל
צוורן ליפא
צוורן פראניה
צוורן זישה
צוורן פישל
צוורן רבקה
צ'חנובסקי (אקשטיין) חיה
צימרמן רייזל
צימרמן קרול
צינגלר משה ומשפחתו
צינצינטום ישעיהו
צינצינטום זליג
צינצינטום רוז'יה
צינצינטום שולמית
צינצינטום ישראל
צינצינטום זלדה
צינצינטום מינקה
צינצינטום איטה

ק

קאופמן אהרן דוד
קאופמן משה
קאופמן דבורה וילדיה
קאמיאנער איטקה
קאמיאנער חוה
קאמיאנער רוזה
קאמיאנער נתן
קאמיאנער אידה
קאמיאנער חנה
קאמיאנער רבקה
קאמיאנער פייגל
קאמיאנער חנוך-העניך
קאמיאנער פריווע
קאמיאנער אסתר
קאמיאנער זיסל
קאמיאנער מאיר
קאמיאנער יוסף
קאמיאנער חיה
קאמיאנער משה
קאמיאנער פישל ורעיתו
קארן אהרון לייב
קארן רחל

קארן פריידל
קארן איטה
קארן דוד ואשתו
קארן אהרן לייב בן דוד
קארן אהרן לייב בן פריידל
קארן רודע וששה ילדים
קאבער חוה
קאבער עטקה בת דוד
קאבער נתן
קונופניצקי משה הירש
קונופניצקי פנחס מאיר
קונופניצקי דבורה
קונופניצקי מירל
קליגר וולף
קליגר דינה לאה
קליגר חוה רחל
קליגר שרה
קליגר אסתר ביילה
קוניארסקי משה
קוניארסקי פריידל
קאפעל הערשל ומשפחתו
קופלוביץ אריה
קופלוביץ חוה
קופלוביץ שמעון
קופלוביץ מינה
קורלנד משה
קורלנד פעלה
קורלנד סאלעק
קושניר חיה פייגה
קושניר דוד
קושניר בת-שבע
קושניר ליבע רחל
קושניר לאה
קושניר איטה
קושניר הענדל
קושניר אביגדור
קושניר רוזה
קליגר דוד הירש
קליגר אברהם דניאל
קליגר מיכאל
קליגר מיכאל הירש
קליגר מרים
קליימן אלי
קליימן משה
קליימן רודה
קליימן קלמן
קליימן ביינעש

קליימן מינדל
קליימן אליעזר
קליין כריסה
קליין הירש
קליין מאניה
קליין יהודית
קליין עלה
קלינבסקי פעסה מבית מנדלביץ
קלינובסקי נחום ואשתו
קלינובסקי חיים נחום בן צבי
קלינובסקי אריה
קלינובסקי גיטל
קלינובסקי רחל לבית בירנבוים
קלינובסקי אסתר בת יהודה משה
קלינובסקי שרה רייזל
קלמן אלי
קלמן משה
קלמן רודה
קלמן וולף
קלמן איטקה
קלמן שמואל ביינעש
קלכשטיין משה
קלמן מנדל
קמפינסקי איטה
קמפינסקי אבא
קמפינסקי נחמה
קמפינסקי שמואל
קמפינסקי מיכאל
קרימולובסקי פנחס
קרימולובסקי נחה תמר
קרימולובסקי לייב
קרימולובסקי יששכר
קרימולובסקי משה
קרימולובסקי בלומה
קרימולובסקי יונה
קרימולובסקי אברהם
קרימולובסקי לובה
קרימולובסקי בלומה
קרימולובסקי כתריאל
קרימולובסקי רבקה
קרימולובסקי קלמן
קרימולובסקי אסתר
קרימולובסקי אנשל
קרימולובסקי וואווע
קרישאק רבקה
קרישאק משה
קרישאק אסתר

קרפן מנדל
קרפן שייע
קרפן משה
קרפןביילה רבקה
קרפן הרשל
קרפן חנה
קרפן פרומה
קרפן מרדכי
קרפן יחזקאל
קשפיצקי רחל בת יעקב
קשפיצקי יעקב
קשפיצקי פריידל
קשפיצקי בריינה
קשפיצקי אברהם בן יצחק
קשפיצקי צרקה
קשפיצקי מינה
קשפיצקי אברהם בן לייב ואשתו
קשפיצקי זלמן
קשפיצקי קופל
קשפיצקי שמואל
קשפיצקי חנה
קשפיצקי קאַזע
קשפיצקי משה מנדל
קשפיצקי גיטל
קשפיצקי פריידל
קשפיצקי רחל
קשפיצקי לאה
קשפיצקי אברהם שמואל
קשפיצקי דבורה וחמשה ילדים
קשפיצקי חוה
קשפיצקי מיכאל הירש
קשפיצקי רודה
קשפיצקי בער בן מיכאל הירש
קשפיצקי עטקה
קשפיצקי באלבינה ובנה
קשפיצקי יצחק בן בער
קשפיצקי אדעלה בת בער
קשפיצקי אברהם בן מיכאל הירש
קשפיצקי איטה לאה אשתו של אברהם
קשפיצקי קארולה בת אברהם
קשפיצקי טובה בת אברהם
קשפיצקי קארולה בת אברהם
קשפיצקי קוביש בן זאב ותמר
קשפיצקי לייביש בן מיכאל הירש
קשפיצקי ליפצ׳יה

קשפיצקי בינקה
קשפיצקי דוד שלמה ומשפחתו

ר

ראטשילד דב בעריש
ראטשילד העניך
ראטשילד בינם בן ראובן
ראטשילד בינם
ראטשילד רייזל
ראטשילד רבקה
ראטשילד גולדה לאה
ראטשילד עטה
ראטשילד שלמה יהודה
רבינוביץ יוסף ואשתו
רובינשטין שלום
רובינשטין פרלה
רובינשטיין ברונקה
רובינשטין מאניה
רובינשטין רוז׳קה
רוגובי אברהם מרדכי
רוגובי דבורה וילדיהם
רוגובסקי אברהם
רוגובסקי שרה רבקה
רוגובסקי דוד
רוגובסקי לייביש
רוגובסקי רחל לאה
רוגובסקי חיה
רוגובסקי איטה
רוגוזינסקי ברוך
רוזאנים חיים דוד
רוזאנים דבורה
רוזבך גליקה
רוזבך אברהם אליעזר
רוזבך חיה
רוזנבלום פייטשה
רוזנבלום לאה
רוזנבלום וואלף
רוזנבלום משה אהרן
רוזנבלום מירל
רוזנבלום שמואל
רוזנבלום אסתר
רוזנבלום חיים
רוזנבלום ליפצ׳יה
רוזנבלום דוד
רוזנבלום ברכה

רוזנבלום יוסף בן דוד
רוזנבלום יוסף בן שלמה
רוזנבלום צירל
רוזנבלום מרים
רוזנבלום חנה בת יוסף
רוזנבלום שלמה הירש
רוזנבלום שמואל בן יוסף
רוזנבלום חנה בת הירש
רוזנבלום רבקה
רוזנבלום יצחק מאיר
רוזנבלום אסתר בת פערל
רוזנבלום דוד בן יצחק מאיר
רוזנבלום סאבצ׳יה
רוזנבלום יעקוב, אשתו וילד
רוזנבלום דובצ׳יה
רוזנבלט האנקה
רוזנבלט שמואל
רוזנבלט מאטוש
רוזנבלט אריה
רוזנבלט רחל
רוזנבלט שמואל ומשפחתו
רוזנבלט זיסמן
רוזנבלט חיה
רוזנבלט הערשל
רוזנברג יחיאל טוביה
רוזנברג גולדה זיסל ושני ילדים
רוזנברג חנוך
רוזנברג חיה שרה
רוזנשטרוט יוכבד רבקה
רוזנפלד זליג
רוזנפלד אברהם
רוזנפלד בנדיט
רוזנפלד ישעיהו
רוזנפלד זלדה
רוזנפלד חיה
רוזנפלד פערל
רוזנפלד צילה
רוז׳ביץ דוד
רוז׳ביץ גיטל
רוז׳ביץ שמחה ואשתו
רוז׳ביץ חנה
רוז׳ביץ מאלה
רוטבערג מאיר
רוטבערג ברכה
רוטבערג העניעק
רוטבערג בריינדל
רוסק מלכה

רוסק שרה
רינג מענדל
רינג שרה
רינג איידל
רינג פייגה
רינג חנה
רינג צביה
רינג הערש
רינג בריינדל
רינג שמעון
רינג יצחק
רינג דבורה
רינג חיה
רינג לאה
רינג מיכאל
רינג בער דב
רפופורט יעקב
רפופורט פערל
רפופורט הינדה
ראק משה לייב
ראק דינה
ראק דניאל ואשתו

ש

שאיא גיטל
שאיא יעקב
שאיא דינה (נינה)
שאיא יצחק
שאיא פרימעט (פלורה)
שאיא אידל
שאיא ביילה
שאיא עדה
שאיא נוסיה
שאיא מכס
שאיא חנקה
שאיא נתן
שאיא מאנציה
שאיא שמואל
שאיא באלבינה
שאיא יצחק בן שמואל
שאיא עדזיה
שאיא אסתר
שאיא גיטל
שאיא יוסף
שאיא צבי (צעוועק)

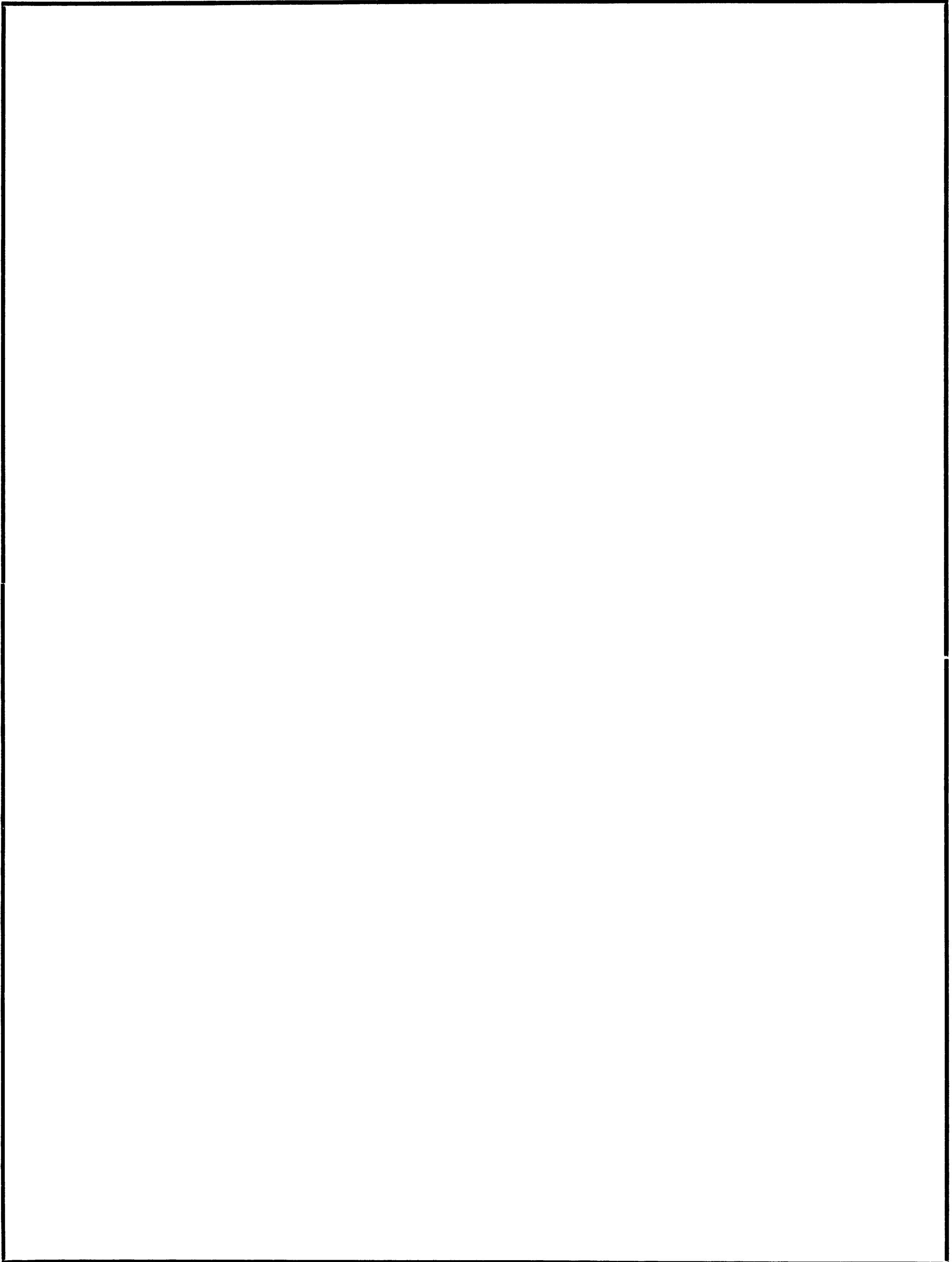
שאיא רניה
שאיא ליטקה
שאיא פעלושה
שאלביץ אברהם
שאלביץ רחל
שאלביץ חיים
שאלביץ מרים
שאלקוביץ משה
שאלקוביץ דבורה
שאלקוביץ יעקב
שאלקוביץ חיים
שאלקוביץ מינדל
שאלקוביץ חנה מלכה
שאלקוביץ דורה
שאלקוביץ רבקה
שאלקוביץ צ׳רנה
שאלקוביץ חיה שרה
שאלקוביץ זיסל
שאלקוביץ שלמה
שאלקוביץ יצחק
שצ׳ופק ישראל
שצ׳ופק יסכה
שצ׳ופק חנה מאשה
שצ׳ופק ביילה
שצ׳ופק לאה
שצ׳ופק מרדכי
שצ׳ופק נחום מאיר
שליט זינדל
שליט תמר
שליט בעריש
שליט פייגה
שוואלבע ד״ר ומשפחתו
שווארץ הארצקע ומשפחתו
שוורצברד אברהם לייב
שוורצברד פאולה
שוורצברד וולף
שוורצברד רחל־רוז׳קה
שוורצברד נח
שוורצברד נתן
שוורצברד מאשה
שולזינגר שלמה פייביש
שולזינגר מרדכי לייב
7 ילדים ושני נכדים
שולזינגר אברהם מיכאל
שולזינגר שפרה
שולזינגר טובה מאשה
שולק ברטה

שולק פרידה
שולק מקס
שולק מינה מבית דודוביץ
שילסקי יצחק
שילסקי צביה
שטייר שמואל
שטייר באלבינה
שטייר דורה
שטייר יאדז׳יה
שטייר ליאון
שטייר העניק
שטרנברג זקן
שטרנברג גוטקה
שטרנברג שרה
שטרנברג הירש
שטרנברג מינדל פייגל
שטרנברג יוסף
שטרנברג רייזל
שטרנברג הינדה בת שרה פערל
שטרנברג חנוך
שטרנברג פריידה
שידלובסקי אסתר
שידלובסקי מלכה
שידלובסקי פסיה
שילר מיכאל
שילר שרה
שילר הרש ליב וחמשה ילדים
שילר לובה
שיעוויץ חיים
שיעוויץ איידל
שיעוויץ מרדכי לייב
שיעוויץ העניך
שיעוויץ מרים
שלעזינגר הינדה
שלעזינגר נתן (נטע)
שלעזינגר יצחק
שמולביץ קיילה ובנים
שמולביץ יענטה
שמולביץ אשר
שמולביץ לאה
שמולביץ מרים
שמולביץ קיילה
שמולביץ דבורה
שמולביץ אסתר
שמולביץ שמשון
שמולביץ שעיה ואשתו
שמולביץ זלמן דוד

שמולביץ גוצ'יה
שמולביץ פרימצ'יה
שמולביץ אברהם אהרון
שמעונוביץ שמואל יצחק
שמעונוביץ טויבה נחמה
שניצקי בנימין
שניצקי לייביש ומשפחתו
שערדזקי לאה
שערדזקי דוד
שערדזקי היימן
שערדזקי פנחס
שערדזקי שמוליק
שערדזקי אברהם
שערדזקי חנה
שערדזקי חנה
שערדזקי ארנולד
שערדזקי טושקה
שערדזקי בער ומשפחתו
שפיגל איטשע
שפיגל חנה
שפיגל שמואל יעקב
שפיגל פריידל
שפיגל הענדל
שפיגל טויבע
שפיגל גיטעלע
שפיגלמן אברהם
שפיגלמן צפורה (פייגה)
שפיגלמן נפתלי
שפיגלמן שרה
שפיגלמן גודל
שפיגלמן פסח
שפיגלמן בערל
שפילמן הערשל וילדיהם
שפילמן לאה
שצ'ופק רפאל
שצ'ופק רבקה
שצ'ופק יחיאל וולף
שצ'ופק אריה לייב
שצ'ופק שמואל שמשון
שצ'קאץ יצחק מאיר ומשפחתו
שצ'קאץ ישראל ומשפחתו
שצ'קאץ יחיאל
שצ'קאץ טובה ביילה
שצ'קאץ אברהם יעקב
שצ'קאץ רייצה
שצ'קאץ (פינדק) חנה צפורה ומשפחתה
שפירא דינה

המשך רשימת הקדושים ששמותיהם לא נמצאו עד לסיום ספר הזכרון.

המשך פון דער רשימה פון די קדושים וועמענס נעמען ס׳איז נישט געלונגען אויסצוגעפינען ביזן פאַרענדיקן דאָס יזכור בוך.

לזכר קדושי משפחתנו שנספו בשואה ולא נשכחם לנצח

אבינו **חיים** בן **שמשון ארליך** ז"ל שנפטר
אשתו **רייזל**
אחינו **שמואל ארליך**
אשתו **מלכה** (מבית מנדל)
בנם **סמק ארליך**
אחינו **מנדל ארליך**
אחינו **יצחק ארליך**
אשתו **רחל** (מבית שירצקי)
בנותיהם **חוה וסוניה**

אחינו **חנוך ארליך**
אשתו **ברונקה** (מבית קאופמן)
בתם **חוה**
אחינו **פישל בורקובסקי**
אשתו **לאה** (מבית מרכוס)
בנם **חיים**
אחותנו **חנה ארליך־שירצקי**
בעלה **אברהם שירצקי**
אחותנו **תמר** בת **חיים ארליך**
אחותנו **רחל** בת **חיים ארליך**

יהא זכרם ברוך!

מנציחות: **אסתר זהבי־ארליך**
שרה שינוולד־ארליך

לזכר הורי ואחי היקרים

והבלתי נשכחים אשר נספו בשואה

שמואל ארליך בן **חיים** (שנספה בהתקוממות)
מלכה ארליך בת **מנדל**
סמק (שמשון) ארליך בן **שמואל**
ובני משפחת **מנדל מנדל**

המנציחה: **ברוריה בייסקי־ארליך**

צום הייליקן אָנדענק

אונדזערע טייערע עלטערן

מאַכל און מרים אָרענבאַך

ברודער **לייב**

שוועסטערן **יוטע**

רודאַ

מאַניע

וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער

ה. י. ד.

אין טרויער:

יוסף און יצחק אָרענבאַך

JOSEPH and ISAAC ORENBAKH

(Peterson U.S.A.)

זכרון נצח!

לזכר הסבא והסבתא

רפאל ומלכה באומגרטן

דודותי: **איה זנמירובסקי**

קרולה בלומנפלד

פרניה מקובר

רוז׳קה מינצברג

דודי: **משה באומגרטן** ומשפחותיהם

שנספו בשואה

המנציחה:

לוצ׳יה מירון (זנמירובסקי)

זכר עולם

להורי, אחיותי וכל בני משפחתי

אבי: **שלום רובינשטין**

אמי: **פערל רבקה** (לבית בורנשטין)

אחותי: **ברוניה**

אחותי: **מלכה**

אחותי: **רחל** ובני ביתם

שנספו בשואה

זכרם לא ימוש מלבי לעולם

המנציחה: **חנה רובינשטין**

צום אייביקן אָנדענק!

מיינע טייערע און אומפאַרגעסלעכע

עלטערן: **סנדר** און **זעלדע באָלקאָווסקי**

ברידער: **יעקב־הערש, דוד־וואלף, מרדכי־לייב,**

יצחק און שוועסטער **פרומעט באָלקאָווסקי־פּראָצעל** און איר מאַן

ה י " ד

ברודער מרדכי־לייב

אין טרויער:

רוזשע זילבערבערג־באָלקאָווסקי

ROSE SILBERBERG-BOLKOVSKI
(New-York)

יד ושם למשפחתנו

בצער רב ויגון קודר הננו מנציחים את זכר הורינו ומשפחתנו
שנספו בשואה

אבינו: **זלמן לייב בורנשטיין**

אמנו: **רחל** מבית **נח פרידמן**

אחינו: **אברהם יהושע, זעליג, אליעזר**

דודנו: **אהרן יוסף פרידמן** ומשפחתו

המנציחים:

יעקב בורנשטיין
ארה"ב
צימא שפערלינג
פראניא גאטערער
רוזא זאנדבערג
גרמניה

זכרון עולם למשפחתי שנספתה בשואה

אבי: **יעקב פרידמן**
אמי: **טובה** מבית זלוצ'יסטי
אחי: **אלטער**
אחותי: **פריידל**
אחותי: **פייגה איטה**

יהא זכרם ברוך!

המתאבל:
אברהם פרידמן (שלומי)

צום אייביקן אָנדענק!

מיינע טייערע עלטערן

פאָטער: **אברהם ברום**

מוטער: **שרה ברום**

ברודער און שוועסטער

אַלע אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער

זאָלן די שורות זיין א מצבה נאך זייערע הייליקע נשמות

פאַראייביקט:

זייער טאָכטער אין אמעריקע
U.S.A.

צום אייביקן אָנדענק!

פון מיין טייערע משפחה

פאָטער: **יצחק פרישמאַן**

מוטער: **רויזע פרישמאַן**

ברודער און שוועסטער

וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע מערדער

טיף איז מיין ווייטיק און קיינמאָל וועל איך זיי נישט פאַרגעסן

פאַראייביקט:

זייער זון פרישמאַן
אין אַמעריקע
U.S.A.

ונקיתי דמם לא נקיתי!

לזכרון נצח

אבינו היקר והישר באדם ר׳ **מרדכי ב״ר יהודה לייב** ולאה **ברום** שעלו על העקידה באושוויץ בשנת תש״ד. אחיו, אחותו וצאצאיהם — כולם נספו בשואה.

אמנו הצדקת, שכל חייה היו קודש לעזרת הזולת וחינוך ילדיה — **רייזל** בת ר׳ **רפאל זאב וחיה גרילק** מעיר קשעפיץ. נפטרה כ״ד אדר א׳ ת״ש.

אחותנו **הינדה**, בעלה **נתן נטע שלזינגר** ובנם הפעוט **יצחק** שנרצחו בעיר זדונסקה־וולה בשנת תש״ב.

אחינו התורני **צבי הרשל**, שעשה לילות כימים באהלה של תורה ואשתו **רבקה** לבית **שטייר** מעיר לוטוטוב שנספה במחנה ההשמדה חלמנו בחודש אלול שנת תש״ב.

אחותנו הרכה בשנים ועדינת־הנפש **גיטל (גוטשה)** שנחטפה ע״י בני־בליעל ונשלחה בשנת תש״א להשמדה.

ה י ״ ד

ארץ אל תכסי דמם!

כי דורש דמים אותם זכר!

המנציחים:

הבנים: **יעקב אשר ברום** ואשתו **רחל**
דב ברום ואשתו **צפורה**

הבנות: **חדוה (פרניה)** ובעלה **יהושע אייבשיץ**
צפורה (פלה) ובעלה **מיכאל וולצקי**
ברוריה (ברונקה) ובעלה **מיכאל קונופניצקי**

לזכרון

וואָווע (זאב) לבקוביץ ואשתו **רויזה** בת **לייב ברום** וילדיהם **פייגה, תמר, חנה ומנחם**

שנספו בשואה

יהא זכרם ברוך!

המנציח:

יעקב אשר ברום

לזכר הורי היקרים

יוסף ואיטה בומץ ז״ל

שכל ימי חייהם עזרו למשפחות עניות

יהא זכרם ברוך!

גיטל בח (בומץ)

לזכר יקירי

אבי **יעקב אלי אדליסט**

אמי **פערל אדליסט** (מבית סקשיניה)

אחותי **שיינה רבקה בראון**

שנספו בשואה

יהא זכרם ברוך!

דבורה מנתור־אדליסט

לזכר בני משפחתי היקרים

שנספו בשואה

אבי **קלמן כתריאל**

אמי **מרים כתריאל**

אחי **יעקב כתריאל**

הסבתא **ריינה פיק**

הדוד **יודל כתריאל**

הדודה **פייגה׳לה כתריאל**

ה. י. ד.

המנציח: **יצחק כתריאל**

לזכר משפחתי היקרה

שנספתה בשואה

אבי **יצחק אייזיק זלצברג**

אמי **לאה זלצברג**

אחי **יעקב**, אשתו **דבורה**
ובנותיהם: **חיה ושרה**

אחי **שמעון**, אשתו **אסתר**
ובניהם: **נחה, אברהם ויחיאל דוד**

אחותי **גליקה**, בעלה **אברהם אליעזר רוזנבך**
ובנם **חיים**

אחותי **רבקה**, בעלה **משה קרישק**
ובתם **אסתר׳ל**

זכרם לא ימוש מלבי

אברהם זלצברג
רמת־גן

לזכרון נצח

של

אבינו **דוד ברום** שנפטר ב־1930

וליתר בני משפחתנו שניספו בשואה

אמנו **בינה**

אחינו ואחיותנו:

נחמן

כתריאל, אשתו **שיינדל** והרך הנולד

מלכה ובעלה **שמואל**

רחל, בעלה **מרדכי** ושלושת ילדיהם

שמעון

יסכה ובעלה **אהרון**

המתאבלים: **אברהם ומרדכי ברום ומשפחותיהם**

שפיים

זכרון נצח

לאבי היקר **אלימלך** בן ר' **מאיר וולצקי**, שהקדיש כל חייו לעזרת הזולת

לאמי היקרה **חנה** בת **ישעיהו** לבית **ברן**

לאחי היקר **דב וולצקי**

לאחותי היקרה **נחה לאה** שנספתה במחנה ההשמדה חלמנו

לאחי היקר **אריה לייב** שניספה באושוויץ, אשתו **רבקה** לבית **קליידרמן** ושלושת ילדיהם שנספו בחלמנו

לאחי היקר **חיים ישראל**, הפעיל בתנועה התורנית, שהוציא נשמתו אחרי עינויים בכלא צ'נסטוחוב, ואשתו **רבקה** לבית **דובסקי** ושלושת ילדיהם שנספו במחנה ההשמדה.

לאחי היקר **מאיר** שנרצח על ידי הנאצים בימים האחרונים לפני השחרור

הי"ד

בגן עדן תהא מנוחתם

המנציח: **בנם ואחיהם מיכאל וולצקי ואשתו צפורה**

לזכר יקירנו הבלתי נשכחים שנספו בשואה:

לייזר ברקוביץ

אולגה ברקוביץ

צלינה אלטמן מבית **ברקוביץ**

ליאון (לולק) ברקוביץ

ברטה, פרידה ומקס שולץ

משפ׳ **שעיה ברקוביץ**

משפ׳ **בר ברקוביץ**

משפ׳ **שמואל ובלבינה שטייר**

משפ׳ ד״ר **מיצ׳סלב וברוניה ולטמן**

משפ׳ **ארנולד וטושקה שרצקי**

לזכר הורי היקרים

יעקב וחנה בוברובסקי
שנספו בשואה

זכרם לא ימוש מלבי!

צבי בוברובסקי

לזכר משפחתי היקרה

הורי: דב ורבקה בוברובסקי

אחי: צבי

אחותי: שפרינצה

שנספו בשואה

יהא זכרם ברוך!

יצחק בוברובסקי

זכרון נצח

להורים היקרים: נחמיה ורייזל פלטה

אחינו: דוד שאול תלמיד חכם וטוב לב ורעיתו

אחינו: הרשל

אחיותינו: סימה ורבקה לאה

דודינו: בינם אונגר ומשפחתו
העניך הירש אונגר ומשפחתו
העניך בורנשטיין ומשפחתו
פייביש פלטה ומשפחתו
שרה איטה בנדיט ומשפחתה

שנספו בשואה

המנציחים: **בלה פלטה ויוסף שמולביץ**, רמת יוסף
יוסף ויפה פלטה, טבעון
יואל ורחל פלטה, קיבוץ שפיים

צום אייביקן אָנדענק!

מיינע טייערע עלטערן

דוד און טויבע גראַדאָן

און די גאַנצע פאַמיליע

אומגעקומען דורך די נאצי־מערדער

ה. י. ד.

אין טרויער:

סעם גראַדאָן

SAM GRADON

(New-York)

צום אייביקן אָנדענק!

מיינע טייערע עלטערן

חנן און **לאה גליקסמאַן** ז״ל

און די אומגעקומענע דורך די נאַצי־מערדער

ברודער **וועלוול** און **פייוול**

שוועסטער **חיה**

ה י״ ד

אין טרויער:

פרידאַ פרידמאַן־גליקסמאַן

FRIDA GLIKSMAN-FRiEDMAN

(U.S.A.)

זכרון נצח

להורינו ואחותנו היקרים

שנספו בשואה

אבינו: **חיים שמואל גרוסמן**

אמנו: **לאה**

אחותנו: **גיטל**

ה׳ ינקום דמם! יהא זכרם ברוך!

המנציחים:

רפאל גרוסמן
דב גרוסמן

זכרון עולם

להורי: **דב ובלומה גרוסמן**

אחי ובני משפחתי שנספו בשואה

ת.נ.צ.ב.ה.

מנציח את זכרם:

יהודה מאיר גרוסמן

זכרון נצח

לאבי **כתריאל (קאופמן) קרימולובסקי**

ואמי **רבקה קרימולובסקי**

(מבית לבקוביץ)

שנספו בשואה

יהא זכרם ברוך!

בנם: **חיים קרת־קרימולובסקי**

זכרון נצח

לאבי ר׳ **דוד לבקוביץ**

לאמי **בריינה**

לאחיותי **באלציה ומאַניה**

לגיסי **אברהם ברקוביץ וישראל בנדקובסקי**

וילדיהם **יצקו, מרים ופרימציה**

יהי זכרם ברוך!

דור לדור ימסור
ואב את בנו ישביע
דם הקדושים זכור ינקום
ביתי ומשפחתי
רוצחים ורשעים השמידו
יי ינקום דמם
נשמותיהם צרור בצרור החיים
הכניסם תחת כנפי השכינה
אמן

המנציח: **חיים לבקוביץ**

לזכר

דודי **דב (בעריש) כמורה**

דודתי **אדלה כמורה**

(מבית לבקוביץ)

שנספו בשואה

יהא זכרם ברוך!

חיים קרת־קרימולובסקי

לזכר עולם

אנו מנציחים את משפחתנו היקרה
שנספתה בשואה האיומה

אמנו: **שרה דרוזדז׳יק**

אחינו: **אברהם דרוזדז׳יק**, אשתו **אסתר (שנורמן)** וילדיהם

אחותנו: **רחל גלקוף־דרוזדז׳יק**, בעלה **גבריאל**

אחינו: **מאיר דרוזדז׳יק**, אשתו **פריידל (אליאש)**

יהא זכרם ברוך!

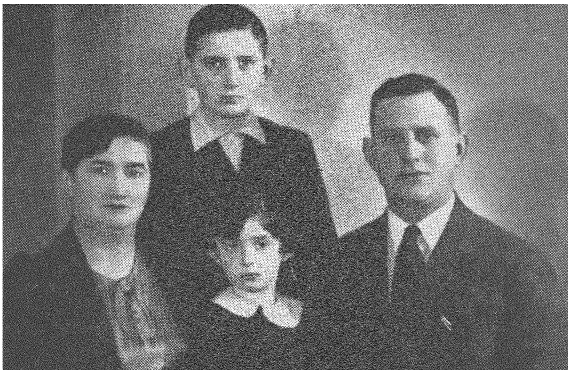
המנציחים:

מירל מנדלביץ־דרוזדז׳יק ומשפחתה
הנצ׳יה טננבוים־דרוזדז׳יק ומשפחתה
משקה כהנא־דרוזדז׳יק ומשפחתה

לזכר יקירינו

אחותי: **לאה מנדלביץ־ביאליק** ובעלה **יוסף**
אחותי: **חיה׳לה קשפיצקי־שימקוביץ**, בעלה **בן־ציון** והתאומים

ידידינו היקרים: **לאה שייקוביץ־סטריקובסקי**
בעלה **הרשל סטריקובסקי**
בנם **איציק׳ל סטריקובסקי**
ובתם **פייגע ברכה סטריקובסקי**

אשר נספו בשואה

כבוד לזכרם!

המנציחים:
משה ומירה מנדלביץ

זכרון נצח

לבני משפחתנו היקרים

שנרצחו בשואה

האב: **יחזקאל דודוביץ**

האם: **רוז'ה**

האחות: **מינה,** בעלה **מקס שולץ**

דוד: **הרשל דודוביץ** ומשפחתו

דודה: **איטה מילר** מבית **דודוביץ** ומשפחתה

דודה: **רחל צימרמן** מבית **דודוביץ** ומשפחתה

בני דודים: **קופל, פייבל וגוטשע אלקן** ומשפחותיהם

ואחינו היקר **יעקב קופל דודוביץ** שנפטר בארץ

המתאבלים:

ריבה שיה מבית **דודוביץ** ומשפחתה
חנה דודוביץ מבית **לבקוביץ** ומשפחתה
חיים דודוביץ ומשפחתו
משה דודוביץ ומשפחתו

לזכר הורינו ומשפחתנו היקרים

אבינו **יעקב הירשברג**

אמנו **פייגה הירשברג** (מבית רוזנרוט)

שנספו באושוויץ (אוגוסט 1944)

אחותנו **מרים** שנפטרה בארץ בשנת 1939

סבא **ראובן הירשברג**

סבתא **שרה הירשברג**

דודנו **בערל הירשברג** ואשתו

דודתנו **קיילה** וילדיה

שנספו כולם בשואה

יהא זכרם ברוך!

המנציחים: **אברהם ומשה הירשברג**

צום אייביקן אָנדענק!

מיין אומפאַרגעסלעכן ברודער **דוד הערשקאָוויטש**

און שוועגערין **אסתר** (געב. **לעווקאָוויטש**)

און זייערע קינדערלעך:

אלרוינע

בערל,

מאיר

מענדל

ה י " ד

אין טרויער:

עווא קאַספּער

EVA KASPER

(New-York)

מיט געבויגענע קעפ

פאַריתומטע און דערשיטערטע, מיט געפילן פון יראת הכבוד, פאַרצייכענען מיר דאָ אין הייליקן און אייביקן אָנדענק אונדזערע טייערע

עלטערן: ראובן און שרה הערשבערג

ברידער: יאנקל און זיין ווייב פייגל

בערל און זיין ווייב באַלטשע

שוועסטער: קיילע מיט אירע צוויי קינדער

וועלכע די נאַצישע רוצחים האָבן אין יאר 1942 אומגעבראַכט, צוזאַמען מיט דער יידישער קהלה פון וויעלון

פאָטער ראובן

מוטער שרה

אין טרויער:

דוד הערשבערג
לייב הערשבערג
פערל הערשבערג־ראָזענבערג
קלמן הערשבערג
און פייוויש הערשבערג

DAVID HERSHBERG (Paris)
LEIB HERSHBERG (New-York)
PEARL HERSHBERG-ROSENBERG (New-York)
KALMAN HERSHBERG (Paris)
FEIVISH HERSHBERG (New-York)

זכרון נצח למשפחתי היקרה שנספתה בשואה

אבי משה הולץ

אמי רבקה הולץ

אחי דוד הולץ

אחי לייב הולץ

אחותי יהודית הולץ

יהא זכרם ברוך!

מנציח: שלמה הולץ

SHLOMO HOLTZ

(New-York)

צום אייביקן אָנדענק!

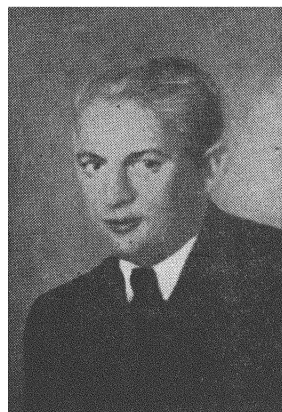
מיין אומגעקומענער פאַמיליע

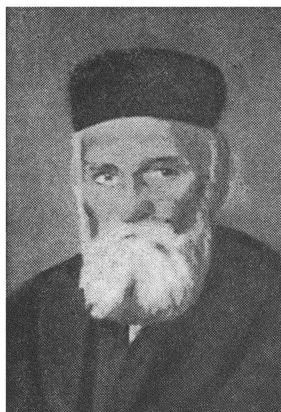
זיידע: בנימין וואַרשאַווסקי און פעטער: אברהם וואַרשאַווסקי

טאַטע: אלחנן־יעקב מאַדאָוויטש

מוטער: רעגינא (געב. וואַרשאַווסקי)

ברודער: משה

פעטער אברהם

זיידע בנימין

ברודער משה

מוטער רעגינא

פאָטער אלחנן יעקב

ה. י. ד.

אין טרויער:

ד״ר לייב מאַדאָוויטש

Dr. LEIB MADOVITZ

(U.S.A.)

לזכר הורי ובני משפחתי

אבי סנדל וולקוביץ
אמי מנוחה אסתר בת ר׳ חנוך סרברניק מורה הוראה זצ״ל
סבתי שרה סרברניק

סבי ר׳ מניס וולקוביץ ומשפחתו
דודתי גולדה זיסל רוזנברג ובעלה
אחי שלמה

שנספו בשואה
הי״ד

מנציח: **יעקב וולקוביץ**
אשקלון

למשפחתנו היקרה

האב זלמן חרלופסקי
האם הלנה
אחותנו גניה
אחינו מוניק
הערשל
נחמן
שמעון

סבתנו רחל לבקוביץ
בן דודנו ישראל בנדקובסקי
יהודית קליין, בתה של דורה חרלופסקי

שנספו בשואה

מנציחים: **דורה קליין**
יהודית אורנר
אברהם חרלופסקי

צום אייביקן אָנדענק!

אונדזערע טייערע עלטערן

שלמה און חנה פייגע ווישניאַ

די ברידער: הערשל

יחיאל

דוד

שוועסטערן: שרה

דבורה

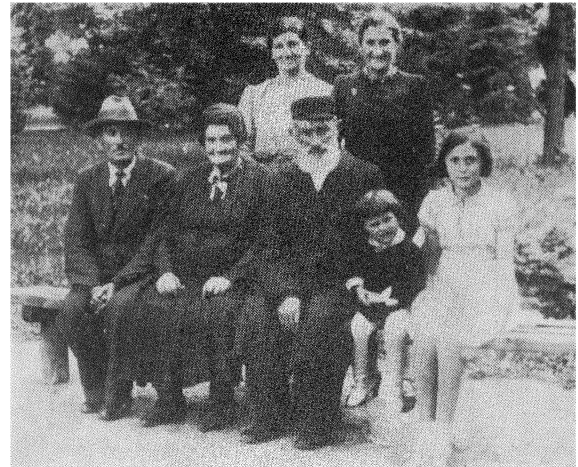
רבקה

אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער

אין טרויער:

דזשא ווישניא (ענגלאנד)
בערעק ווישניא (אמעריקע)
JOE VISHNIA (England)
BEREK VISHNIA (U.S.A.)

זכרון נצח

למשפחת **משה וולקוביץ**

שנספתה בשואה

הי"ד

אהרון וולקוביץ

זכרון עולם

להורים היקרים

יעקב ונחה יעקבוביץ

שנספו בשואה

יהי זכרם ברוך!

פלה וילצקובסקי (יעקוביץ)
סלה רוזנבוים (יעקוביץ)
מרילה גולדברג (יעקוביץ)

זכר עולם

להורי היקרים:

לייזר מנדל ורחל גלקופף (גרנק)

אחי ואחיותי אשר נרצחו ע"י הצורר הנאצי 1942—1944

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים

המנציח: משה גלקופף

בתי
ואחותנו
היקרה
ב ל ה
שנרצחה
ע"י הנאצים

זכורה בלבנו לנצח

המנציחים:
אבא: יונה אברמוביץ
אחים ואחיות: סוניה, מרים, זלמן, מרדכי, רוזיה ויצחק

צום אייביקן אָנדענק

מיין טייערע מוטער **עלאַ זילבערבערג**

זיידע **מיכאל הירש קליגער**

באָבע **מרים**

מומע **איטע קעמפינסקי**

מומע **חאַנקע** און פעטער **שמואל ראָזענבלאַט** און זייער קינד **מאַטוש**

מומע **אידאַ קאַמיאָנער**

אַלע אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער

אין טרויער:

רעניע פינקעלשטיין
RENIA FINKELSTEIN
(Canada)

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאָטער **בינם ראָטשילד**

מוטער **רייזל**

שוועסטער **רבקה, גולדה־לאה** און **איטה**

ברודער **שלמה יידל**

וועלכע זענען געשטאָרבן און אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצי־מערדער

אין טרויער:

ראובן ישראל ראָטשילד
RUBIN ISRAEL ROTSHILD
(New-York)

צום הייליקן אָנדענק!

מיין אומפארגעסלעכע אומגעקומענע פאמיליע:

עלטערן: **זינדל** און **תמר זיגעלמאַן**

פאָטער

מוטער

שוועסטער: מאַטעלע

ה׳ ינקום דמם!

אין טרויער:

מרדכי זיגעלמאן

MORDEKHAI ZIGELMAN

(U.S.A.)

צום אייביקן אָנדענק

פון מיינע טייערע און אומפאַרגעסלעכע:

פאָטער: אריה לייב זאָנענבערג

מוטער: גיטל יסקה

שוועסטער: חוה

ברידער: אברהם
דוד יעקב
שמואל

שוועסטער: תמר

וועלכע זענען טראַגיש אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער

כבוד זייער אָנדענק!

אין טרויער:

צפורה טורנער־זאָנענבערג,
שוועדן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזער אומגעקומענער משפחה דורך די נאַצישע רוצחים

מוטער: רבקה רחל ראָזענבלום

ברודער: יצחק מאיר זיין פרוי אסתר און זייערע קינדער:
שרה׳לע, פייגע׳לע און דוד

ברודער: קלמן זיין פרוי רוחמה און זייערע קינדער רוזשקע און דוד

ברודער: יעקב זיין פרוי מאניע און טאָכטער טושקא

ברודער: דוד
מינדל און טאָכטער אסתר
יולא

ה׳ ינקום דמם ויהי זכרם ברוך!

אין טרויער:

אהרון און בערל ראָזענבלום,
אַמעריקע
A. and B. ROSENBLUM

לזכרון נצח

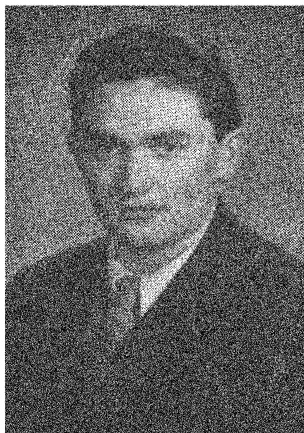

ליקירינו

אבינו: ברוך יעקב זלקוביץ׳
אמנו: שרה
אחותנו: יהודית מרים (מאניה)
דודנו ודודתנו: שלמה ופריידל לאסמאן
דודנו ודודתנו: הערשל ולאה סטריקובסקי
וילדיהם

שנספו בשואה

ולזכר אחינו
יצחק הירש
שניצל מהשואה
ונפטר בארה״ב

המתאבלים מרה:

אריה (משה לייב)
ורדה
העלא

לזכר משפחתי היקרה שנספתה בשואה

אבי : מרדכי ויידמן
אמי : חנה
אחיותי : לאה, איידל, מלכה ודבורה
אחי : שמעון

זכרם לא ימוש מלבנו!

שרה נוביק־ויידמן ומשפחתה

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערע עלטערן שוועסטער און ברודער, וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאַציִשע רוצחים

פאָטער : זקן שטערנבערג
מוטער : שרה
ברודער : יוסף
און זיין פרוי הינדע
שוועסטער : הינדע
שוועסטער : רייזל
שוועסטער : ביילע און איר מאַן בנימין בלאַושטיין
(ביידע געשטאָרבן אין פראַנקרייך)

כבוד זייער אָנדענק!

שוועסטערן : **פייגע און פרימעט**
פאַריז

א מצבה צום אייביקן אנדענק

פאַר אונדזערע אומפאַרגעסלעכע משפחה וואָס זענען אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער.

און פאַר אונדזערע טייערע וואָס זענען נפטר געוואָרן און פון זייערע קברים איז נישט געבליבן קיין זכר.

כבוד זייער אנדענק!

פאַראייביקט : **נתן לייב ליפקאָוויטש**
שוועסטער און פאַמיליע
פאַריז

זכרון עולם

להורינו ובני משפחתנו היקרים

שנספו בשואה

אבינו: **יעקב זנדשטיין**

אמנו: **רחל**

אחותנו: **יעטקה**

אחינו: **משה**

אחותנו: **שיינדל**

אחינו: **לייב**

דודנו: **חיים שלמה אלקן** ומשפחתו

דודנו: **יחיאל אלקן** ומשפחתו

דודנו: **הירש אליעזר זלץ** ומשפחתו

ה' ינקום דמם ויהי זכרם ברוך!

המתאבלים:

דוד אבני
צבי זנדשטיין
אברהם זנדשטיין

לזכר משפחתי היקרה

אבי: **אפרים (פישל) טונדובסקי** ז״ל

אמי: **רחל** הי״ד

אחותי: **בלומה (בישה)** הי״ד

שנספו בשואה

יהא זכרם ברוך!

אברהם טונדובסקי
ומשפחתו

זכרון נצח למשפחות

יחיאל אפשטיין
אשתו **חוה**
בתם **פרימטשה**
ובנם **אהרון (אהרוש)**

משה גרין
אשתו **לאה**
ובנם **יוסף**

גיטל (גוטשה) שמולביץ
פרימטשה
אברהם אהרון

שנספו בשואה
הי״ד

אברהם טונדובסקי ומשפחתו

יד ושם למשפחתנו

בצער רב ויגון קודר הננו מנציחים
את זכר הורינו ומשפחתנו היקרים שנספו בשואה

אבינו: **משה טננבוים**
אמנו: **הנדל טננבוים** (מבית **הרשליקוביץ**)
אחינו: **יעקב לייב טננבוים**, אשתו **פלה** (מבית **גפנר**)
וילדיהם **ישכר׳ל, רחל׳ה, נתן** ותינוקת

המנציחים:
יהודה טננבוים
רחל מילשטיין (טננבוים) בישראל

מצבה

לא נשכח לעולמים את כל המשפחה

הסבא: **בערל הרשליקוביץ**
הסבתא: **פייגה**
הדודות: **שרה שילר** ובעלה **מיכאל** מזלוצ׳ב
חנה הרשליקוביץ, בעלה **שלמה** וילדיהם מלוטוטוב
ליבה שילר, בעלה **הרש לייב** וילדיהם מזלוצ׳ב
הדוד: **יעקב הרשליקוביץ**, אשתו **לאושה** וילדיהם

בלב דואב מנציחים:
יהודה טננבוים
רחל מילשטיין (טננבוים)

לזכר משפחתי היקרה

שנרצחה ע״י המרצחים הגרמנים ימ״ש

אבי היקר **מנדל לייזרוביץ**
אמי היקרה **זיסל לייזרוביץ** (מבית הרשליקוביץ)

אחי היקר **יעקב מאיר** ואשתו
אחיותי היקרות **רילה ושרה׳לה**
אחי היקר **הרשל׳ה**

זכרם לא ימוש מלבי לנצח!

בתם ואחותם רות מייזלר (לייזרוביץ)

מצבת זכרון

לזכר בני משפחתנו שנספו בשואה ונפטרו

סבא: **שלמה טוך**

סבתא: **בריינדל**

אבי: **שמואל לנדסברגר**

אמי: **רוז'ה**

אחי: **דוד והניק (צבי)**

י. ויספלנר, אשתו **גולדה** מבית **טוך** וילדיהם

הירש טוך, אשתו וילדיהם

גודל טוך ואשתו

ד"ר **אשר טוך** ואשתו

ריקל ליברמן מבית **טוך**, בעלה וילדיהם

המנציח:

חיים לנדסברגר ומשפחתו

לזכר משפחתנו היקרה

אבי מנדל בן יצחק אהרון טונדובסקי

אמי אסתר בת אבא טונדובסקי

רפאל בן מנדל

לאה בת מנדל

לייב בן מנדל

וכל בני המשפחה שנספו בשואה

אבלים:

משפחת טונדובסקי
בישראל

לזכר הורינו היקרים

סנדר וקיילה סנדרוביץ
שנספו בשואה

זכרם לא ימוש מלבנו

הניק, גניה, הלה ואברהם
סנדרוביץ ומשפחותיהם

לזכר משפחתי היקרה

אבי מלך ארליך
אמי איטה
אחותי מאניה
אחותי שרה
שנספו בשואה
הי"ד

אברהם ארליך

לזכר הורינו ואחיותינו

האב יעקב בן זלמן הירש גד

האם רבקה בת דוד וולף ופריידל תמר נפטרה

האחיות: דבורה ופריידל

שנספו במחנה ההשמדה חלמנו

יהיו נשמותיהם צרורות בצרור החיים

מתאבלים:

זלמן ולייביש גד

לזכרון נצח

אבי: הירש אהרון יעקובוביץ

אמי: נחה יעקובוביץ

אחיותי: שרה, פרימעט ואסתר יעקובוביץ

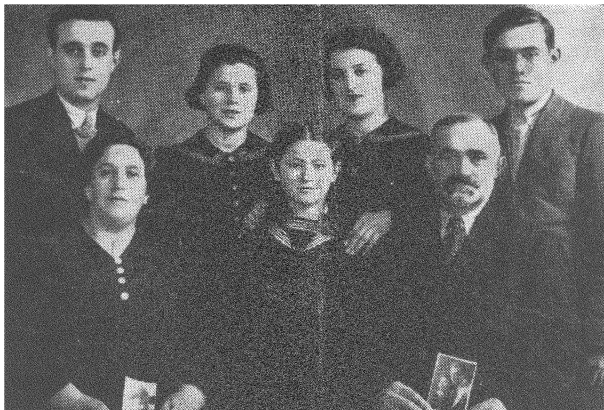
אחי: משה יעקובוביץ

אחי: יעקב יוסף (שוש) אשתו טובצ׳ה
מבית קשפיצקי

חמתי: חנה מינדל רוזביץ

גיסי: שמחה רוזביץ, אשתו וילדיהם
שנספו בשואה

בעלי: יצחק רוזביץ ז״ל שנפטר ללא עת בישראל

יהא זכרם ברוך!

המתאבלת:

שושנה רוזביץ־יעקובוביץ

צום אייביקן אָנדענק!

פון מיינע טראַגיש אומגעקומענע
עלטערן און געשוויסטער

פאָטער: יודל שאַיאַ

מוטער: באַלבינא שאַיאַ

שוועסטער: עדה און ניושא

ווי אויך די גאַנצע משפחה

כבוד זייער אנדענק!

אירקה שאַיאַ־שמולעוויטש
IRKA SHAYA-SHMULEVITCH

צום אײביקן אָנדענק!

פון אונדזערע אומפאַרגעסלעכע עלטערן און געשװיסטער

פאָטער: אברהם יאַקובאָװיטש
מוטער: בלומה
ברודער: חיים זײַן פרוי קענדל און זײערע קינדער: פערל און מרדכי
ברודער: בערל זײַן פרוי בײלה און זײער קינד חיה
ברודער: משה און מרדכי
שװעסטער: חיה, קײלה, ראָכל, פײגל־צפורה און הינדה רױזע

אַלע אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

ה. י. ד.

אין טרויער:
עזריאל און יצחק יאַקובאָװיטש
און פאַמיליעס
EZRIEL and ISAAC YAKUBOVITZ
and FAMILIES
Larewood (New-Jersey) U.S.A.

צום אײביקן אָנדענק!

פון מײנע טײערע עלטערן און געשװיסטער

פאָטער: אליהו יאַקובאָװיטש
מוטער: ראָכל
ברודער: יעקב שלמה זײַן פרוי אסתר און זײערע קינדער מלכה און יוסף
שװעסטער: מאַלטשע און איר מאַן פנחס פײװלאָװיטש, זײערע קינדער חנה און קלמן
ברודער: שמחה אין זײַן פרוי רבקה לאה, זײערע קינדער משה, נחמיה און חנה
ברודער: שמואל און זײַן פרוי צביה, זײערע קינדער רחל און מרים
שװעסטער: רײזל, אסתר און נחמה

אַלע אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

ה. י. ד.

אין טרויער: פראַדל יאַקובאָװיטש
FRANIA YAKUBOVITZ
Larewood (New-Jersey) U.S.A.

מוטער מעכע

צום אייביקן און הייליקן אָנדענק!

אונדזערע טייערע עלטערן:

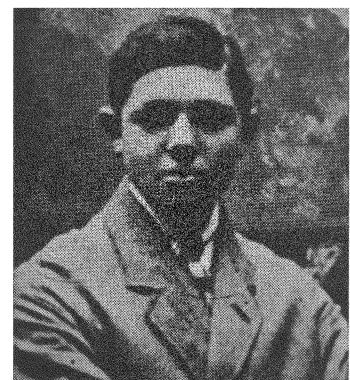
חיים און **מעכע יאַקובאָוויטש**

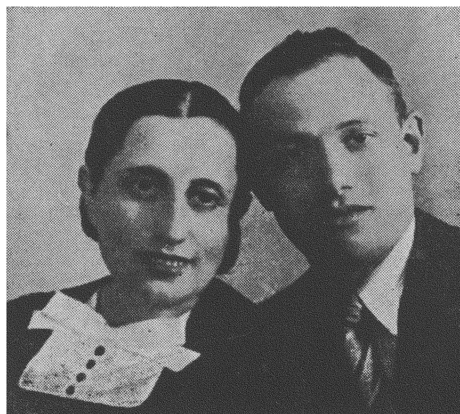
ברידער **לייב, נתן** און זיין פרוי **מאַרילאַ** (געב. קאַליש)

און ברודער **מענדל**

אַלע אכזריותדיק אומגעבראַכט דורך די נאַצי־רוצחים

הי״ד

ברודער לייב

ברודער נתן און זיין פרוי מאַרילאַ —
(געב. קאַליש)

ברודער מענדל

אין טרויער:

נחמן, רבקה און שרה יאַקובאָוויטש

NAKHMAN, RIVKA and SARAH YAKUBOVITZ
(New-York)

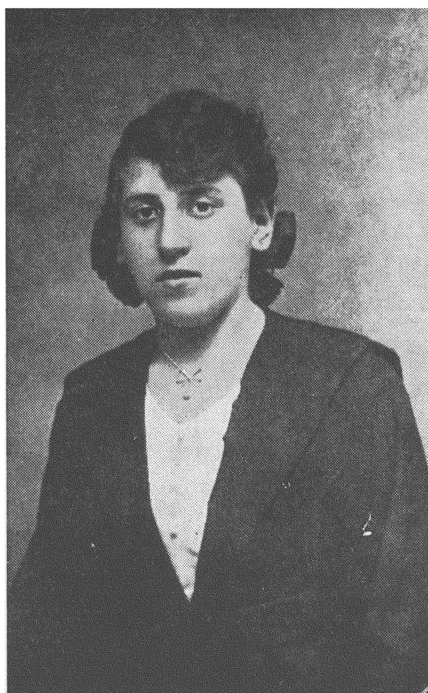
צום אייביקן אָנדענק!

אונדזערע ליבע:

מוטער **נאַכע יאקובאוויטש (יאניאק)**

שוועסטער **רבקה** און ברודער **יצחק**

אומגעקומען דורך די נאצי־מערדער

מוטער נאַכע

שוועסטער רבקה

ברודער יצחק

אין טרויער:

ברידער **יעקב, משה** און
יחיאל דזייקאָבס־יאַקובאָוויטש

JACOB, MOSHE and **YEKHIEL JACOBS-YAKUBOVITZ**
(New-York)

צום אייביקן אָנדענק!

מיינע אומפארגעסלעכע עלטערן **לייב** און **לאה יאקובאָוויטש** און דער גאַנצער פאַמיליע,

וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאַציס

אין טרויער: **באָריס דזשייקאָבס**

BORIS JACOBS

(New-York)

צום הייליקן אָנדענק!

פון מיינע טייערע

פאָטער: **חיים שאַלקאָוויטש**

מוטער: **מינדל**

(פון דער חיים יאַקובאָוויטש)

שוועסטערן: **חנה מלכה**

דאָראַ

רבקה

טשאַרנא

חיה שרה

זיסל

און ברידער: **שלמה**

יצחק

אין טרויער:

כתריאל שאלקאָוויטש

KASRIEL SHALKOVITZ

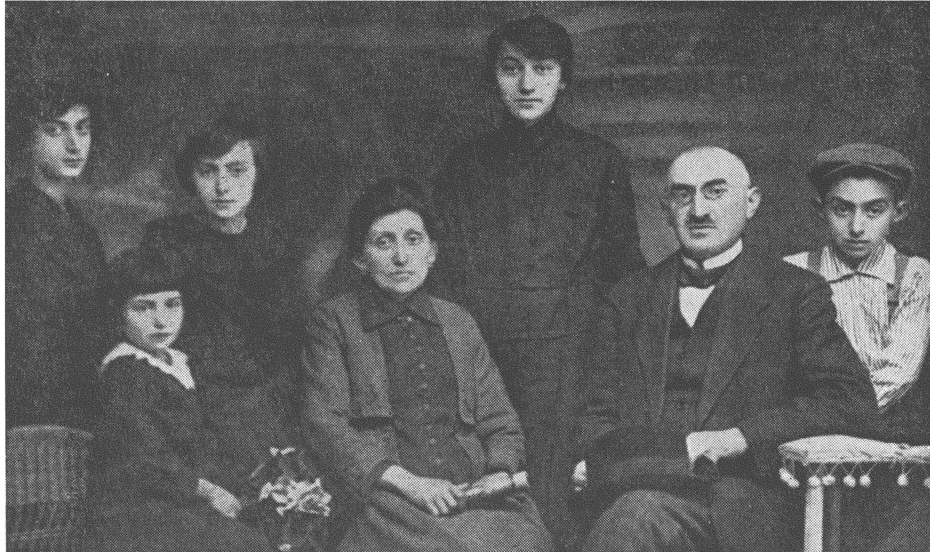
(New-York)

צום הייליקן און אייביקן אָנדענק!

פון מיינע טייערע עלטערן:

ברוך־שלום און **נעכע יונגערמאַן**

שוועסטער און ברודער: **מלכה, ברײַנדל, שבע, שלמה־מרדכי**

אין טרויער: **פּאָלא יונגערמאַן־אַראָן**

POLA YUNGERMAN-ARON

(New-York)

צום הייליקן און אייביקן אָנדענק!

פון אונדזערע אומפארגעסלעכע, וועלכע זענען געוואָרן דערמאָרדעט דורך די נאַצי־מערדער

עלטערן:

וואָלף און **דינה־לאה קליגער**

שוועסטערן:

חיה־רחל
שרה
אסתר־ביילע

ברידער:

דוד־הירש
אברהם־דניאל
און **מיכאל**

מיכאל

שרה

אין טרויער:

פייוויש און **זלמן קליגער**

FEIVISH and ZALMAN KLIGER

(New-York)

לזכר בני משפחתי היקרים שנספו בשואה

אבי אברהם דוד יעקובוביץ

אמי הינדה

אחי יהודה, אשתו פריווה ובתם פריידל

אחי לייב ואשתו

יהא זכרם ברוך!

חנה יעקובוביץ (וקסמן)

זכרון עולם למשפחתי היקרה שנספתה בשואה

ישראל שצ'ופק

יסכה

חנה מאשא

ביילה

לאה

מרדכי

נחום מאיר

יהא זכרם ברוך!

המתאבלת: **עלה שצ'ופק־הולץ**
ELA SHTSHUPAK-HOLTZ
(U.S.A.)

יזכור לעד

אבינו: ר׳ מאיר בן דוד יעקובוביץ
אמנו: אלקה מבית מושקוביץ, נפטרה בוילון ט״ז אדר תרצ״ו
אח: דוד עם משפחתו
״ שרגא פייביש עם משפחת:
״ חיים עם משפחתו
אחות: לאה עם בעלה
״ פריידה עם משפחתה

יזכרם אלוהינו עם כל קדושי ישראל
ואת דמם השפוך ינקום, לא נשכחם לנצח

המספידים:

אברהם וחנה יעקובוביץ ומשפחתו בישראל
משה (זיגמונד) דיאמנט אמריקה

זכרון עולם

לסבא ר׳ חיים פרידנזון
סבתא שרה מירל
שנספו בשואה

הסבא היה אדם חביב, שמח וטוב לב היה עוזר לכל יהודי שפנה אליו. מעשיו הטובים ויחסו לאנשים היו לשם־דבר. אנשי וילון מספרים, שהסבא היה אמיץ לב, בעל אופי טוב ותמיד נלחם בצדו של הנפגע. אחד הנכדים סיפר, שבסוף ימיו, בזמן הנאצים, סטר על לחיו של קצין נאצי שהעליב אותו. הוא נורה למוות ע״י הקצין.

הנכדים המנציחים:

בן־שלום (פרידנזון): כהן; שליט; רפפורט בישראל
לבקוביץ׳ בארה״ב

צום אייביקן אָנדענק !

מיינע טייערע עלטערן און געשוויסטער

מוטער: **אסתר גיטל כראַפּאַט** (געשטאָרבן פאַרן קריג)

פאָטער: **אברהם כראַפּאַט** אין זיין פרוי **חוה**

שוועסטער: **מרים רחל** און איר מאַן **זלמן מייזלער**

ברודער: **דוד מלך, הערשל, יענקל און לייביש**

שוועסטער: **מאַטל־רויזע, בריינדל** און **לאה**

אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער

אין טרויער:

בעלא פייגנבלאַט (כראַפּאַט)
אמעריקע
BELA FEIGENBLAT (KHRAPOT)
(U.S.A.)

צום אייביקן אָנדענק !

אונדזערע טייערע עלטערן און געשוויסטער, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים

פאָטער: **משה גערשאָנאָוויטש**

מוטער: **בריינדל**

ברודער: **יוסל**, זיין פרוי און קינדער

שוועסטער: **מאַטל**, איר מאַן **בענדיט סטאַווסקי** און זייערע קינדער

שוועסטער: **דבורה גערשאָנאָוויטש**

ברודער: **שמואל הירש גערשאָנאָוויטש**

כבוד זייער אָנדענק!

אין טרויער פאַרבליבענע:

שרה רבקה (סימון) פיקסלער
טויבה שארי
פראַנקרייך

תורה

עבודה **גמילות חסדים**

גל־עד למשפחת ר׳ חנוך לוי ז״ל

אלה אזכרה...

ר׳ חנוך ב״ר דוד הלוי נפטר בגיטו לודז׳
ביום י״ח אדר תש״ב

אשתו רבקה ב״ר משה שצופק

בתם	פריידה	בתם:	נאצ׳א
חתנם	אבא ב״ר מרדכי בומץ		
בתם	חנקה	בניהם:	חיים, פעריל לייב ושמשון
חתנם	מאיר ב״ר פנחס אהרון פרידע		
בתם	חיה	בניהם:	ישעיהו, משה ופייגה
חתנם	אברהם ב״ר חנוך פייוויש		
בתם	רחל	בניהם:	אברהם, פייכא ודוד
חתנם	משה בר״ל ארליך		
בתם	אסתר שידלובסקי	— בנותיה:	מלכה ופסיה
בתם	חוה בנדה	— בתה:	גולדה
כלתם	מינה בר״ח בריש	— בתה:	יורה
בתם	מאשא ליכטנבאום	— בנה:	אברהם

שנספו בימי השואה

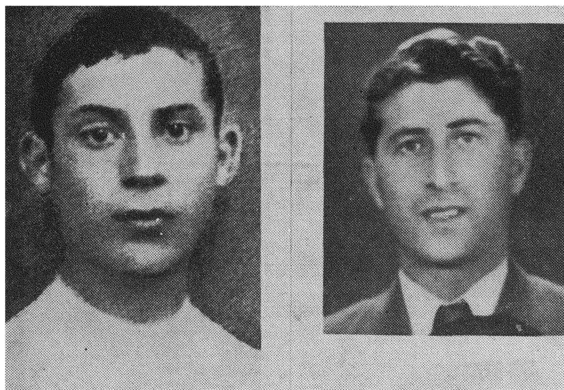
הי״ד

ע״י קברם של **ר׳ חנוך לוי** ז״ל **ואבא בומץ** ז״ל

עומדים: יוסף בנדה, לייבל לוי ושמואל בומץ

זכרון נצח

ברק   יעקב

לבני משפחת יוסף ולאה ליטמנוביץ
שנספו בשואה

ברק ליטמנוביץ ז״ל
שנהרג בתאונת דרכים בחיפה, ה׳ בטבת תשט״ז

מנציחים:
פרלה ויוסף ליטמנוביץ

לזכר אבינו היקר

ר׳ לייב ברקוביץ
שנספה באושויץ

ורעייתו, **מרת פייגה**
שנספתה בחלמנו

ואחינו היקר **אברהם יעקב**
שנרצח בדכאו והוא בן 17

זכרם לא ימוש מלבנו

מנציחים:
טובה פריליך (ברקוביץ)
בלומה ויינשטיין (ברקוביץ)

לזכר הורינו היקרים

דניאל ובריינה פרייליך

אחינו: **יצחק ואברהם יעקב**

אחיותנו: **טובה, בלומה ורבקה**

שנספו בשואה

מנציחים את זיכרם:
פרומה יעקב (פרייליך)
שלמה פרייליך
משה פרייליך

לזכרון נצח

אחותי ליבה (אהובה)

סבי אברהם הירש (צבי) ליפשיץ

סבתי רבקה

בניהם אבי, אלחנן ליפשיץ
אליעזר
יעקב
פייבל
מלצ׳יה

יהא זכרם ברוך!

מנציח: ישראל ליפשיץ

זכרון נצח למשפחתנו היקרה

שנספתה בשואה

אבינו יעקב הלפגוט
אמנו רחל
אחינו חיים דוד
שלמה העניך
אחיותנו חיה לאה
מינדל
רבקה

יהא זכרם ברוך!

המנציחים: יוסף משה הלפגוט
ירחמיאל הלפגוט
לייב הלפגוט

לזכר בני משפחתנו היקרים

שנספו בשואה

אשתי ביילה מינדל בת פייבל ברט
בנותי רבקה׳לה חיה׳לה ופרניה
אבי פייבל פבלוביץ
אמי רייזל פבלוביץ לבית וישניה
אחי זלמן פבלוביץ
גיסתי שרה פבלוביץ לבית ברט
ילדיהם משה וחיה
אחי חיים פבלוביץ
גיסתי רוז׳ה לבית גרוסמן
אחי בערל פבלוביץ
אחותי בריינדל גוטפרוינט לבית פבלוביץ
גיסי חיים משה גוטפרוינט
בנם פייבל

אבלים: הרשל פבלוביץ
פלה קרימולובסקי
(פבלוביץ)

לזכר בני משפחתי היקרים

שנספו בשואה

אבי פנחס קרימולובסקי בן יצחק הכהן

אמי נחה תמר קרימולובסקי בת
ר׳ עקיבא ביץ

אחי לייב קרימולובסקי
אחי יששכר קרימולובסקי

המתאבל:

ישראל קרימולובסקי

צום אייביקן אָנדענק!

מיינע טייערע עלטערן

משה און זיסל ליפשיץ

שוועסטער:

העלא און פעסאַ

אַלע אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער

הי״ד

אין טרויער:

גוטא יאַכימאָוויטש־ליפשיץ

GUTA YAKHIMOVITZ-LIPSHITZ
(Australia)

לזכר משפחתי היקרה שנספתה בשואה

אבי שמואל מאירוביץ
אמי פריידה
אחותי מלכה, בעלה אלחנן גליקסמן ובתם רחל
אחותי גיטל, בעלה הירש מנדל ובתם גולדה
אחי משה יעקב מאירוביץ, אשתו אסתר ובנם אברהם
אחיותי הנדל, גולדה ושיינדל

ד"ר אסתר קנטורק־מאירוביץ
תל־אביב

זכרון עולם לבני משפחתי

שנספו בשואה

ברוך מאיר ונחה מילדמן
ילדיהם: אלחנן
מאניה
דוד
אנשל כמורא
מלכה כמורא והילדים
אברהם כמורא
פעריל כמורא
וכל משפחות כמורא

תנצב"ה

המנציחה:
איטקה מנדל
(בני ברק)

לזכרון נצח

שרה ויעקב הירש

בני בונם וחנה רייזל אונגר

שנספו בשואה בבלגיה

הי"ד

לזכר משפחתי היקרה

שהושמדה ע"י הנאצים ימ"ש

ה' ינקום דמם ויהי זכרם ברוך!

מנציח: שמואל לשציק
(עפולה)

לזכר משפחתנו היקרה

אשר הושמדה בידי הנאצים הארורים

אבינו הערש לייב מייזלר

אמנו פריידה מייזלר

אחותנו העלא ובעלה פנחס רזעסלאווסקי
ושני ילדיהם

אחותנו ברוניה ובעלה הרשל ברם
ושני ילדיהם

אחותנו סאלא ובעלה יעקב פוטערמילך
ובנם היחיד

זכרם לא ימוש מלבנו לנצח!

מנציחים:
מאיר מייזלר
רבקה ירזי'

לזכר הורי ומשפחתי היקרה

אבי: **לייזר מנדל מושקוביץ**

אמי: **אסתר**

אחותי: **חנה**

אחי: **מרדכי**

אחי: **ישראל יצחק**

אחותי: **ברונצ'ה**

שנספו בשואה

אחותי: **טובצ'ה** שנפטרה

יהא זכרם ברוך!

חיים לייב ורות מושקוביץ

זכרון נצח!

להורינו ולאחיותנו היקרים

אבינו: **שמואל צוורן**

אמנו: **חנה רחל**

אחות: **פראניה**

אחות: **זיסל**

אחות: **רבקה**

שנספו בשואה

זכרם לא ימוש מלבנו לעולם!

ישראל ורות צוורן

נר נשמה

אבי מורי **ר׳ בנימין זאב מיירנץ**
נפטר בגיטו לודז׳, ו׳ אלול שנת תש״ב

אמי מורתי מרת **לאה מיירנץ**
נפטרה בוילון, כ״ה טבת תרצ״ז

אחיותי: **רגינה** ובעלה **מוטל מיירנץ** וחמשת ילדיהם
יוכבד
מאשה ושני ילדיה
שרה ובעלה **אהרון יוסטמן** ובנם **פנחס**
פריידה ובעלה **ישראל זילברשטיין**

אחי: **מרדכי יהודה מיירנץ** ואשתו **פייגה** ושלושת ילדיהם
אחי הצעיר **ישראל מיירנץ**

כולם נספו בשואה

ה. י. ד.

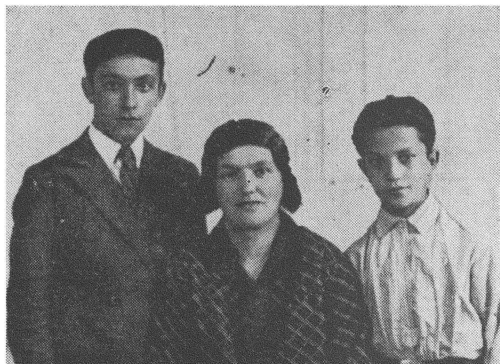
ברוך בנדיט מיירנץ

לזכר נשמות יקירנו
שנספו בשואה

אמנו: **דבורה קונופניצקי**
אחותנו: **מרים**, בעלה **דוד גוטהיינר**
אחותנו: **מירל**
אחינו: **משה צבי ופנחס מנחם**

ה׳ ינקום דמם!

יונה לשציק (קונופניצקי)
שמואל דוד קונופניצקי
מיכאל מאיר קונופניצקי

נר תמיד

לזכר דודי **משה בעריש אייבשיץ**
מפעילי צעירי אגודת ישראל
דודתי **פרימעט**
בת ר׳ **העניך ארסטר** ז״ל מאוזורקוב
שנספו בשואה

ה׳ ינקום דמם!

ביגון: **חוה גודלביץ (ארסטר)**

ברכה

צום אייביקן אָנדענק !

אונדזערע טייערע, וועלכע זענען אומגעקומען
דורך די נאַציִשע־מערדער

פאָטער : מאיר גאדל סולמיערסקי

מוטער : פערל

שוועסטער : חיה

ברודער : יצחק בער

שוועסטער : פעסאַ
(אומגעקומען אין לאָדזער געטא, 1944)

שוועסטער : ברכה געמאַך־לעווענשטיין
(געשטאָרבן 17.2.68 אין פּאַריז)

פעסא

פאַראייביקט דורך די טעכטער און שוועסטער :
שרה עלקאַן און פאַמיליע, לאס אנגלעס
נאַכע ווילענסקי און פאַמיליע, פּאַריז

צום אייביקן אָנדענק !

אונדזער טייערע פאַמיליע, אומגעקומען
דורך די נאַציִשע רוצחים

חוה לעווקאָוויטש (געב. פעלטאַ)

איידל לעווקאָוויטש

חיים משה לעווקאָוויטש

גרשון לעווקאָוויטש

אלי פּיטאָווסקי

אין טרויער :
מרדכי לעווקאָוויטש און פאמיליע
קלאַראַ מיעלניק און פאמיליע
פּאַריז

צום אייביקן אָנדענק!

אונדזערע טייערע עלטערן:

אברהם און חיה סטאַווסקי

שוועסטער און ברודער

ה י ״ ד

אין טרויער:

זון הערשל און **משה סטאַווסקי**
און אייניקל **הערש יאַקובאָוויטש**
(ניו־יארק)

HERSHEL and **MOSHE STAVSKI**
and grandson **HERSH YAKUBOVITZ**
(New-York)

מצבת זכרון

לזכר בני משפחתנו שנספו בשואה

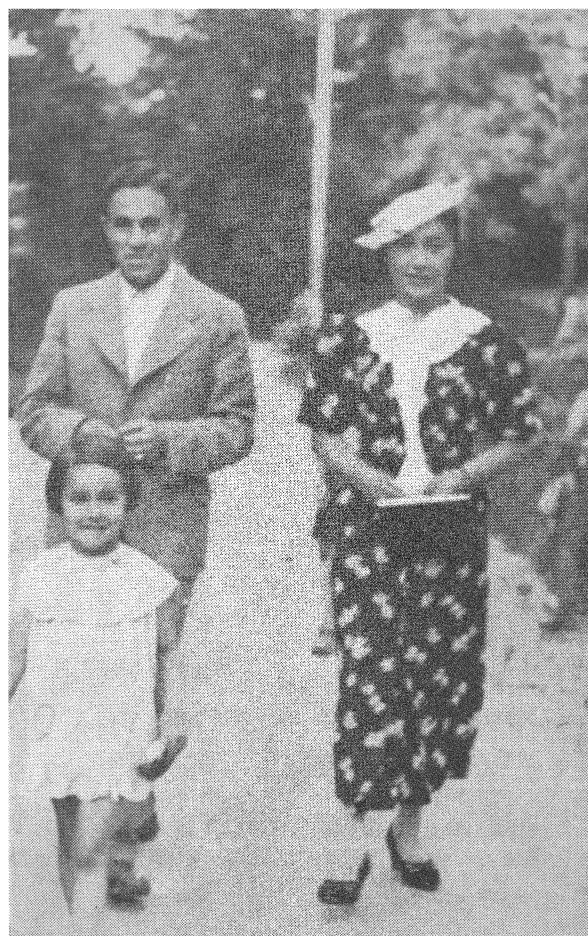
אבינו: לייב סנדרוביץ

אמנו: זלדה שנפטרה

אחינו: גודל, אשתו רניה
מבית ברקוביץ
ובתם זושה

אחינו: זלמן, אשתו הניה
מבית שטייר

יהא זכרם ברוך!

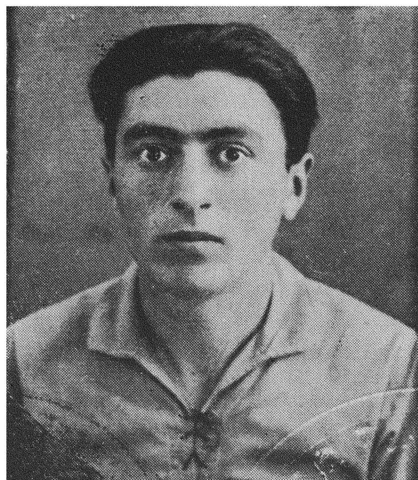
המתאבלים:

גניה, משה ואַלק

זכרון נצח למשפחתנו היקרה

רלקה, מרים ואליעזר גלברט
חיים בישראל

אבי: ר׳ **שאול אבא סוסק** ז״ל, נפטר בארץ

אמי: **בריינדל סוסק**, נפטרה בארץ

בעלי: **יחיאל ירוחם גלברט**, נפטר בארץ

בני: **פנחס**, נספה בשרתו כחייל בבריגדה

אחי: **מאיר**, שנפטר בשנת 1923 ובנו היחיד **כתריאל** שניספה בשואה

אחי: **כתריאל**, אשתו **פסה**, בניהם **יוסף ונחמן שמואל** שנספו בשואה

ה. י. ד.

המנציחים:

רלקה גלברט
וילדיה **מרים ואליעזר**

צום אָנדענק

מיין אומפאַרגעסלעכער משפחה

פאָטער: משה יחיאל סקשיניאַ

מוטער: חוה

שוועסטער: געניאַ סקשיניאַ (ריינהאַרץ)

ברידער: דוד און טוביה

וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאַציס

און ברודער מענדל, וועלכער איז אומגעקומען דורך אַ
קאַטאַסטראָפע אין ישראל אין יאָר 1952

פאראייביקט:

העניאַ שטייער (סקשיניאַ),
מעקסיקע

צום אייביקן אָנדענק

מיינע אומפאַרגעסלעכע

ברודער: בעריש, העניך, בונם ראָטשילד
מיט זייערע פרויען, קינדער און אייניקלעך

שוועסטער: אסתר און שוואָגער אלישע אַרענדאַרטשיק
מיט זייערע קינדער און אייניקלעך

ת.נ.צ.ב.ה.

אין טרויער:

יצחק ראָטשילד

מאָנטרעאל — קאַנאַדאַ

צום אייביקן אָנדענק!

אונדזערע טייערע עלטערן:

ראובן און שרה-גיטל פּאָדאָלסקי,

ברודער זוסקע,

זיידע משה און באָבע חיה עליזאלקע,

פעטער משה און מומע פראַדל עליזאַלקע

אין טרויער:

זעליק און שיע פּאָדאָלסקי

ZELIG and SHIE PODOLSKI

(New-York)

צום אָנדענק

פון מיין אומגעקומענע פאַמיליע דורך די נאַציס

פייביש פעלטאַ און פאַמיליע

דוד קושינער, חיה פייגה געב. געלקאָפּ און פאַמיליע

יצחק געלקאָפּ און גולדה געב. שמולצ׳יק

אברהם שאַלעוויטש, רחל געב. געלקאָפּ און פאַמיליע

סאַנדל געלקאָפּ און פאַמיליע

ירחמיאל חודי, חיה געב. געלקאָפּ און פאַמיליע

מינדל טשאָן געב. געלקאָפּ, געשטאָרבן אין פאַריז דעם 22.2.1971

פאַראייביקט :

משה געלקאָפּ

צום אָנדענק

פון אונדזערע ליבע עלטערן און פאַמיליע, וועלכע
זענען געשטאָרבן און אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

פאָטער : **ליפמאן יעקובאוויטש**
מוטער : **ח נ ה**
ברודער : **א ב ר ה ם** און פאַמיליע
שוועסטער : **פ ר י י ד ה** און פאַמיליע
ר ו ז ה און פאַמיליע
ח י ה און פאַמיליע
א י ט ה

כבוד זייער אנדענק!

פאַראייביקט :

מאַקס (משה לייב) יעקובאָוויטש און פאַמיליע, (פאַריז)
דוד יעקובאָוויטש און פאַמיליע (לאָנדאָן)

צום אָנדענק !

פון אונזערע טייערע, וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים

סטאַך פרענטקי
מוקו פרענטקי
פינעק פרענטקי
הינדזיא פרענטקי
רוזשאַ פרענטקי
יורעק פרענטקי
אינעק פרענטקי
פאלא לאַנגנאס
ציפא יוזעפאָוויטש
יאַלוש יוזעפאָוויטש
דזידזוש יוזעפאָוויטש

פאַראייביקט דורך :

ד״ר ליאון פרענטקי
סטילה און **הנקה**

צום הייליקן אָנדענק !

אונדזערע טייערע עלטערן :

דוד און **מלכה לעווקאָוויטש**

שוועסטער און שוואָגער :
אסתר און **דוד הערשליקאָוויטש**
און זייערע קינדער :
חנן, דב און **מאיר**

ברודער און שוועגערין :
פנחס און **לאה** און זייער קינד **חוה**

ברודער : **אברהם**

שוועסטער און שוואגער :
מרים און **קאפל בענדיט** און קינד **חיים**

אין טרויער :

זאב לעווקאָוויטש
ליבע קליידערמאַכער

צום אייביקן אָנדענק !

מיינע אומפאַרגעסלעכע

פאָטער : **יוסף באראקס**
מוטער : **הינדע**
שוועסטער : **חנה טאַנדאָווסקי**
מיטן מאַן און דריי קינדער
שוועסטער : **חיה־שרה זיגער**
מיטן מאַן און דריי קינדער
מיין פרוי : **רות** (געב. צעלקאָוויק)
מיינע קינדער : **פנחס** (8 יאָר)
יוסף (2 יאָר)

אַלע אומגעקומען אויפן וועג צו דער גאז־קאַמער אין כעלמנא

אין טרויער :

גאָדל באראקס
(חיפה)

צום אייביקן אָנדענק !

מיינע אומפאַרגעסלעכע

פאָטער : **חיים אלתר באראקס**

מוטער : **גוטשע**

שוועסטער : **באַשע**

אומגעקומען אין טרעבלינקע, 1942

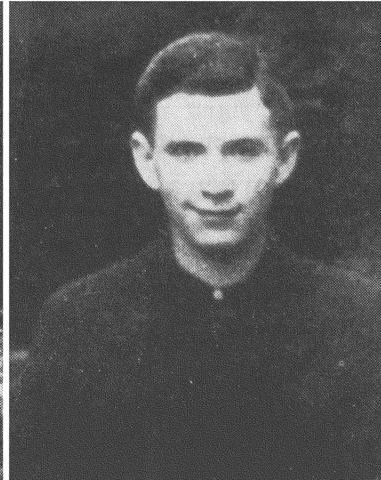
אין טרויער :

זיגמונט באראקס
ZYGMUNT BORAKS
(New Orleans, U.S.A.)

אן אייביקער דענקמאל!

פאר מיינע עלטערן און ברודער

ברודער: **חיים פאקולא** מוטער: **מינדל פאקולא** פאטער: **אברהם פאקולא**

וועלכע זענען אומגעבראכט געווארן דורך די נאַצישע מערדער

ה. י. ד.

Sydney (Australia)

פאראייבּיקט: **רות שעל־פאקולא**

צום אייביקן אנדענק!

פון אונדזער טראגיש

אומגעקומענע משפחה

דורך די נאצישע מערדער

כבוד זייער אָנדענק!

אונדזער ליבער ברודער
אברהם ליטמאנאָוויטש און זיין פרוי
ז״ל

פאראייביקט:

זאשע ליבערמאן־ליטמאנאָוויטש
דארא אייכנער־ליטמאנאָוויטש
מעקסיקא

לזכר עולם

של בני משפחתי שנספו בשואה

הורי זינדל וקיילה פרפורט
אחותי רייזל, בעלה וולף ליפשיץ וילדיהם יחזקאל וקיילה
אחותי זיסל
אחותי רבקה
אחי וולף, אשתו וילדיהם
אחי משה
אחי בעריש, שנפטר בארץ

יהא זכרם ברוך!

המתאבל
אריה פרפורט

לזכר בני משפחתי

זליג, רוזה, שולמית וישראל צינצינטוס

משפחת ישעיה צינצינטוס

משפחת מרדכי כמורא

שנספו בשואה

מלה גיברץ־צינצינטוס

לזכר הורינו היקרים

יהושע וחיה מרים לפידות

אחינו ואחיותינו ובני משפחותיהם

שנספו בשואה

דבורה ובעלה משה קאופמן וילדיהם
רייזל ובעלה אלי גרינר וילדיהם
הרשל, אשתו שרה וילדיהם
יודל ואשתו רוז׳קה
פייבל לפידות
רבקה לפידות
טובה לפידות
גוטשה לפידות
דוד לפידות
אסתר לפידות

מתאבלים:

שרה יוטה רייכמן־לפידות
נחמן לפידות

צום אייביקן אָנדענק!

מיינע טייערע עלטערן און געשוויסטער

פאָטער: **אהרון לייב קאָרן**

מוטער: **רחל**

ברודער: **דוד**

שוועסטער: **פריידע און איטע**

ברודער: **אהרון לייב**

וועלכע זענען געשטאָרבן און אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצי־מערדער

כבוד זייער אָנדענק!

אין טרויער:

לייזר קאָרן (קאַנאַדאַ)

LEIZER KORN (Canada)

צום אָנדענק

פון מיין טראַגיש־אומגעקומענער משפחה

פאָטער: העניך קאַמיאָנער
מוטער: חוה
ברודער: מאיר
יוסף
שוועסטער: חנה, רבקה, פייגל
פריווע, אסתר און זיסל

יהא זכרם ברוך!

אין טרויער:
יחיאל קאַמיאָנער
HILL KAMIONER
(U.S.A.)

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער טייערע עלטערן

משה און רחל לעווקאָוויטש
שוועסטער: חוה און מרים
ברודער: מרדכי

אַלע אומגעקומען דורך די נאַציס

אין טרויער:
שמואל און יוכבד לעווקאָוויטש
SAMUEL and YOKHEVET LEFKOVITZ
(New-York)

צום אייביקן אָנדענק!

פון אונדזערע טייערע עלטערן און געשוויסטער, וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאַציס

עלטערן: **אדם** און **נאַכע קאסריל**

געשוויסטער: **קלמן, גוטשע** און **זיווע**

אברהם בער, זאָשיא שאַיאַ און קינדער

פראַניע, איצעק און קינדער

אברהם הילער

יהא זכרם ברוך!

אין טרויער פאַרבליבענע: **העניע דזייקאָבס**
אריה קאסריל

לזכרון נצח!

פון מיינע טייערע עלטערן

פאָטער: **משה ראספשע**

מוטער: **לאה ראספשע**

מיין טייערע שוועסטער און ברודער

אַלע זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים

כבוד זייער אָנדענק!

פאַראייביקט דער איינציקער זון
ראספשע
אַמעריקע

לזכר הורינו היקרים

משה ופריידל קוניארסקי

שנחנקו על ידי הנאצים בדרך לחלמנו בשנת 1942

הורינו היקרים לא זכו לראות במו עיניהם בתקומת מדינת ישראל, עליה חלמו כל חייהם.
תהא נחמתנו בזה שילדיהם ונכדיהם, יחד עם כל עם ישראל, זכו ליום הגדול הזה.
בדמם היקר ובדמם של כל ששת מיליוני היהודים שנרצחו, קמה מדינת ישראל לדורי דורות.

ה י ״ ד

מנציחות משפחות:

יעקב, גבריאל ויואל קוניארסקי

זכרון עולם ליקירנו

עטופי אבל כבד, וביגון קודר, אנו מזכירים את הנפשות היקרות שיד הפושעים הנאצים הכחידה ולא ידעה רחמים.

אבינו: **אברהם קשפיצקי**

אמנו: **איטה לאה** (מבית גרבובסקי)

אחיותנו: **קארולה, טובה ושרה**

וכל יתר בני משפחתנו שהושמדו

זכרם לא ימוש מקרבנו לנצח!

המתאבלים:

חיים קשפיצקי

זאב קשפיצקי (מלבורן — אוסטרליה)

ומשפחותיהם

צום אייביקן אָנדענק!

פון מיין טראַגיש־אומגעקומענע משפּחה

פאָטער: **לייב קשעפּיצקי**

מוטער: **פייגע**

ברודער: **דוד שלמה** און פאַמיליע

שוועסטער: **מרים** און פאַמיליע

שוועסטער: **זעלדע** און קינדער

ברודער: **אברהם** און פאַמיליע

ברודער: **משה**

שוועסטער: **מלכה** און **אסתר**

יהי זכרם ברוך!

אין טרויער:

שמואל קשעפּיצקי

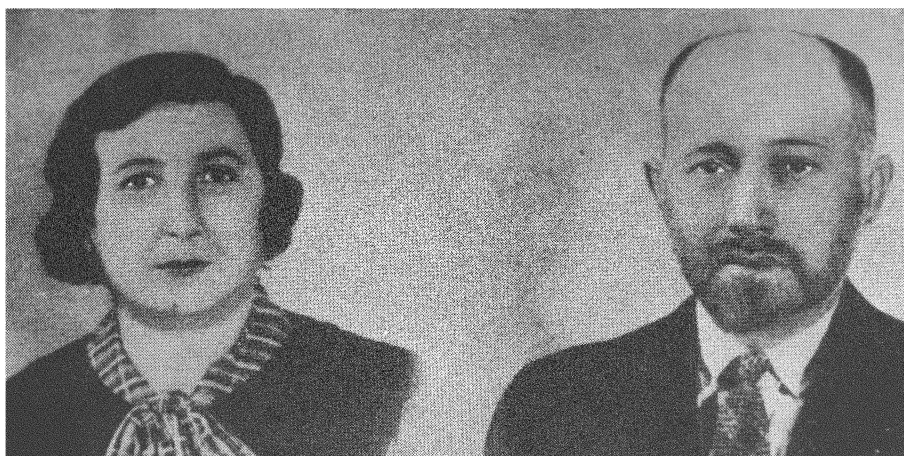
Sam Kapp, Boston

U.S.A.

אַ מצבה

צום אייביקן אָנדענק

פון מיין אומגעקומענע פאַמיליע דורך די נאַציס

פאָטער **שמואל קשעפּיצקי** מוטער **חנה קשעפּיצקי**

שוועסטערן: **קאַזע** **רחל**

ברודער: **משה מענדל** און שוועסטער **גיטל**

אין טרויער:

יחיאל קשעפּיצקי, ירושלים

אַ מצבה

צום אייביקן אנדענק

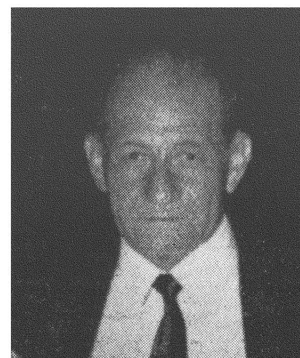
פון אונדזער אומגעקומענע פאַמיליע דורך די נאַציס

פאַטער יעקב קשעפּיצקי   מוטער פריידל קשעפּיצקי

שוועסטערן: רחל   לאה

און ברודער: דוד קשעפּיצקי,
געשטאָרבן אין תל־אביב, ט׳ אדר ב׳, תש״ל

אין טרויער פארבליבענע:

בערנארד קשעפּיצקי, האמבורג
אריה לייב קשעפּיצקי, חיפה

זכרון נצח למשפחתנו היקרה!

אבינו: **ר' אברהם רוגובסקי**

אמנו: **שרה רבקה**

אחינו: **דוד**, אשתו **חיה** ובתם **איטקה**

אחותנו: **הנדל** בעלה **מאיר געפילהוז** וילדיהם

אחינו: **לייביש**

אחותנו: **רחל לאה**

שנספו בשואה

זכרם לא ימוש מאתנו לנצח!

יעקב ומנחם רוגובסקי

צום אייביקן אָנדענק!

פאטער : אשר שמולעוויטש

מוטער : לאה

שוועסטער : מרים

קיילה

דבורה

אסתר

און ברודער : שמשון

אומגעקומען דורך די היטלער-מערדער

ה י ״ ד

אין טרויער :

סעם סאַמועלס

SAM SAMUELS

(New-York)

צום אייביקן אָנדענק!

מיינע טייערע עלטערן

באבע **דינה שפּיראָ**

פאמיליעס **מייזלער** און **ראבינאָוויטש**

אומגעקומען דורך די נאצי־מערדער

ת. נ. צ. ב. ה.

אין טרויער:

שרה ראַבינאָוויטש־רודניצקי

מיט צער און ווייטיק וועלן מיר אייביק געדענקען אונדזער משפחה־מיטגלידער, וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך דער דייטשער בעסטיע אין אונדזער היימשטאָט ווילון

אברהם און **אלי אַראנאָוויטש** (פּאַריז)
פראַניע ליכטענבוים און **רוזשקע הופערט** (מעלבורן)

זכרון עולם למשפחתי היקרה

שנספתה בשואה

סבי **הרשל שטרנברג**

סבתי **מינדל פייגה**

אבי **חנוך**

אמי **פריידה**

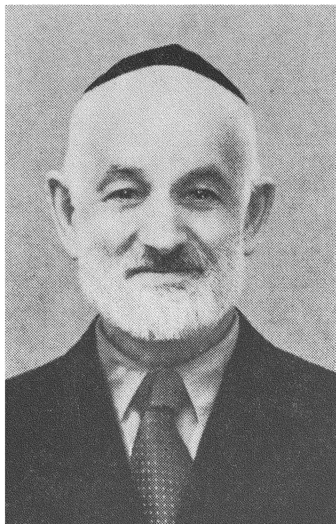
אחותי **גוטקה**

תנצב"ה

זכרם לא ימוש מלבי לנצח

מנציח: **ישראל שטרנברג**

מצבת זכרון!

אבינו: **הירש לייב שמעונוביץ** ז״ל
(נפטר בירושלים)

אמנו: **טאובה נחמה שמעונוביץ** ז״ל
(נפטרה ברוסיה)

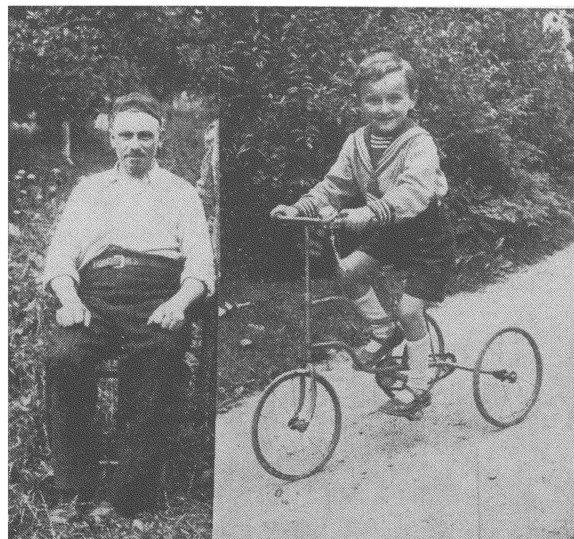
אחינו: **שמואל יצחק שמעונוביץ** ז״ל
(נפטר ברוסיה)

זכרם לא ימוש מאתנו לנצח

המנציחים:

מרדכי עקיבא שמעונוביץ, בלגיה
שמאי שמעונוביץ, ישראל
רבקה קוניארסקי־שמעונוביץ, ניו־יורק

נר זכרון לבני משפחתנו

מאיר קלמן ז״ל
נפטר בירושלים

שלמה קלמן ז״ל
נפטר בעכו

אלי קלמן
נספה בבלגיה

משה קלמן

רודה קלמן (מבית בומס)

וולף קלמן, אשתו **יטקה**
(מבית ולטמן)

שמואל בייניש קלמן,
אשתו **מינדל** (מבית קשפיצקי)

רייזל קלמן

נחום בומס, גרשון בומס ושלמה בומס, לייזר אלכסנדרוביץ, אשתו **חנה** וילדיהם, **הירשל אלכסנדרוביץ**

שנספו בשואה

יהא זכרם ברוך!

רבקה קלמן ומשפחתה

לזכר יקירנו שנספו בשואה

משפחת **יצחק ופלורה שיה**

חנוך אושפצין ואשתו **ביילה** (מבית שיה)

בניהם:	הינדה אושפצין	נכדה
	חיה אושפצין	נכדה
	חיים צבי אושפצין	נכד

שלמה ויטקובסקי

רבקה (רניה) ויטקובסקי (מבית זייף) — נכדה

בניהם:	יחיאל ויטקובסקי	נין
	סוניה ויטקובסקי	נינה

יידל שיה — בן

ביילה שיה (אשתו)

בנותיהם:	עדה שיה	נכדה
	ניושה שיה	נכדה

מנדל בר — חתן

מאַניה בר — בת

בנם:	העניק בר	נכד

אסתר שיה

מרדכי שיה ואשתו **חנה** (מבית ברום)

בניהם:	נתן שיה	נכד
	אלה שיה	נכדה

שמואל שיה ואשתו **בלה** (מבית קשפיצקי)

בנם:	יצחק שיה	נכד

עדזיה שיה (מבית גומולינסקי)

יהי זכרם ברוך!

המנציחים:

הרשליק שיה ומשפחתו בישראל
דוד שיה ומשפחתו "
מרדכי זייף ומשפחתו "
אירקה שמולביץ־שיה, ניו־יורק

משפחת **יצחק ופלורה שיה** שנספו בשואה חיים בישראל: **צבי, דוד וריבה שיה** עם בתם **ומרדכי זייף** ובארה"ב: **אירקה שמולביץ־שיה**

זכר עולם
לבני משפחתנו

שנספו על ידי
המרצחים הגרמנים

האב **ר' בנימין**
שו"ב שיניצקי

האח **לייביש שו"ב**
שיניצקי ומשפחתו
הי"ד

האם **הענא דינה**
שנפטרה בוילון

האחות **קענדל**
שנפטרה בארץ
ב־1937

המספידים: **מרדכי שיניצקי ומשפחתו**
גולדה שאכטל ומשפחתה
יעקב ניצן ומשפחתו
חנה ואברהם יעקובוביץ ומשפחתו
חיים דוד שיניצקי

מצבת זכרון

להורי ובני משפחתי היקרים והבלתי נשכחים, שנספו בשואה

בתמונה:

שמשון שצ'ופק

מינה לוי (בריש)

נאציה בומץ

שנספו בשואה

והנשארים בחיים:

לייב לוי, שברח ממחנה
ההשמדה טרבלינקה

ולאה לוי

יהא זכרם ברוך!

מנציח: **לייב לוי**

זכרון נצח

לבני משפחתנו שנרצחו בשואה

ר׳ אשר שמולביץ ז״ל

אבינו: **אשר שמולביץ׳**

אמנו: **פייגה**

אחותנו: **הינדה זעלדה,**
בעלה **משה הורוביץ** וילדם

אחותנו: **פרימעט,**
בעלה **אברהם ורשבסקי** וילדם

ה׳ ינקום דמם ויהי זכרם ברוך!

המתאבלים:

יצחק וולף

משה

ישראל

דוד

רחל

העלא

מצבת קדושי וילון במרתף השואה

מצבת הזכרון לקדושי וילון במרתף השואה על הר ציון בירושלים
די מצבה פאַר די ווילונער קדושים אין „מרתף השואה" אויפן הר ציון אין ירושלים

Tombstone in "Marteff Hashoda" on Mont Zion Jerusalem in memory off the Holocaust Wielun Jews by the Nazis.

האזכרה עם גילוי המצבה לזכר קדושי עירנו וילון, שנערכה ביום ט' באלול תש"ך במרתף השואה על ההר ציון בירושלים, היתה בעלת רבת רושם ומהנרגשות ביותר. השתתפו בה כמאה וחמישים יוצאי וילון שבאו ועלו ירושלימה מכל מקומות מגוריהם בארץ. כולם התאספו ברחבה שעל ההר שע"י בניני המרתף ובשעה המיועדת התחיל הטכס לפי תכניתו בהתאם הדרכתו של בן עירנו מר ש. אפרתי.

מיד עם הכניסה לפרוזדור הארוך והאפל המוביל לכוכי המרתף, הרגישו כל הנוכחים את חרדת היום ועד מה נורא וקדוש הוא המקום. עם הדלקת נר־נשמה ע"י כל אחד בתוך חדר קבורת האפר הקדוש, וכן עם שמיעת ההסבר מפי הממונה על המקום ואמירת קדיש בצבור בתוך הכוך ההוא, כאילו נתערטלו כל הלבבות ונחשפו כל התחושות ונזדככו המח־שבות וכל אחד הרגיש בעליל שהנו מתיחד ברגע הזה עם זכר קרוביו ויקיריו הקדושים הי"ד, ומנגד עיני כולם שוב רטטה והצטיירה הזועה הנאצית על כל איומיה.

י. ל—ן

הדלקת נר הזכרון ע"י מרדכי שיניצקי
מרדכי שיניצקי צינד אָן דאָס יאָרצייט־ליכט

די מצבה פאַר די וויעלונער קדושים אין מרתף השואה

זייער איינדרוקספול איז געווען די אזכרה און אנטהילונג פון דער מצבה, צום אָנדענק פון די וויעלונער קדושים, וועלכע איז פאָרגעקומען ט׳ אלול תש״ד אין מרתף השואה אויפן הר־ציון אין ירושלים. ווו ס׳ליגט באַגראָבן די הייליקע אַש פון די קרבנות וואָס זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער.

העכער 150 פערזאָן וויעלונער לאַנדסלייט אין ישראל פון אַלע טיילן אין לאַנד, צווישן זיי אויך אַ גרויסע צאָל פערזאָנען — וועלכע זענען אַליין אַדורכגעגאַנגען און מיטגעמאַכט דעם שוידערלעכן נאַצישן גיהנום, און על־פי־נס לעבן געבליבן האָבן אָנטיילגענומען אין דער אזכרה.

ע״י מרתף השואה

וויעלונער ביים מרתף השואה

צו דער באַשטימטער צייט איז פאָרגעקומען דער צערעמאָניאַל, אַ טיפער טרויער און אַ טויט שטילקייט האָט געהערשטביים אנטהילן די מצבה. דערנאָך דאָס אָנצינדן די נשמה־ליכט דורך אַלע פאַרזאַמלטע און צום סוף דער קדיש־בציבור — פאַר דער גאַנצער ווילנער יידישע קהילה, וועלכע איז אַזוי טראַגיש און שרעקלעך אומ־אומגעקומען דורך די נאַציס. מ.מ.

דברי הספד נרגשים על השואה נאמרו ע"י שלמה גרינפלד בדרך מהר ציון

אַ פּאָר האַרציקע ווערטער וועגן חורבן, געזאָגט דורך שלמה גרינפלד אויפן וועג פון הר־ציון

קבוצת וילנאים ליד מרתף השואה

אַ גרופּע ווילנער ביים מרתף השואה

בית ספר „סיני" תלמוד תורה ובית יעקב בחיפה הנציח את קהילות וילון, וירושוב, שנחרבו בשנות השואה

ב"ה

מגילת־הנצחה

בית־הספר "סיני" ב־ חיפה במדינת ישראל

מצהיר בזה חגיגית, כי ביום י' לחודש טבת תשל"א קיבל עליו את המשימה הקדושה

להנציח את קהילת ווילון, וירשוב (בארץ פולין)

שנחרבה בשנות השואה על ידי קלגסי הנאצים הטמאים וגרוריהם.

תלמידי בית הספר, בשיתוף עם הרשויות החינוכיות ועם ארגוני הקהילה בארץ ובתפוצות, ובעזרת הוועדה הארצית להנצחת הקהילות שעל יד יד־ושם בירושלים, יעשו כמיטב יכולתם וימשיכו בפעולה שהחלו בה להעלות לזכר עולם את הקהילה הנ"ל בחייה ופעלה, עד לשואה וכן בסבלה, מאבקה וכליונה בתקופת החורבן.

על החתום:

מנהל(ת) בית ספר .... מחנך(ת) הכיתה ....

נציגי התלמידים המנציחים: א) .... ב) .... ג) ....

ב"כ ארגון הקהילה: א) .... ב) .... ג) ....

"יד ושם"
הועדה להנצחת קהילות
מחוז חיפה
מ. אלופי, רח' צ'זלינגר 23
קרית־חיים טל. 723337

מגילה זו נתקבלה ביד ושם למשמרת עולם.

ילדי ישראל - נושאי הגחלת

„... אתם ילדים תדעו לשמור ולהעביר לדורות הבאים את אשר קרה לעמנו. אתם הנושאים את מורשת עמנו. גבורת נפשם של היהודים ובמיוחד ילדי ישראל הצעירים — תשמר בלבכם.

ירושה קשה מאד ונשגבה מאד קבלנו מהם. אך אין ברירה ואנחנו צריכים להמשיך לחיות ולהמשיך את הגחלת שלהם.

34 אלף קהילות חרבו במזרח אירופה בתקופת השואה. ואם אתם מנציחים היום שתים מהן נדע שהן סמל לחורבן כלו. בכל העירות היו חי"י תפארת, חי"י עזרה הדדית, קיום מצוות ולמוד תורה, — הי"ה אור רב בעירות אלה, וחיים בעלי תכן קדוש כזה נותנים כח לעמוד בכל התנאים הקשים שהתנסו בהם היהודים בגולה.

נזכר אותם ונמשיך בדרכם".

(מתוך דברי מר מנוסי אלופי, נציג „יד ושם")

בני יוצאי וילון - שנפלו על הגנת הארץ

קינדער פון ווילנער - געפאלן ביים פארטיידיקן ישראל

*

אלה ששוב לא יהיו, אלה ששוב לא נפגוש,
אלה שלא יצחקו לעולם.
אלה שקמו מול אש, אלה שרצו בראש,
כל שהיו ואינם — עוד ישנם...
הם ישנם בלבם של כולם
הם ישנם ויהיו לעולם:
בחיוך הנפלא,
בצרורות המקלע,
בשתיקה ובבכי החם ———

יוסי גמזו

(יומן יגור 13.7.70)

אל מלא רחמים

שוכן במרומים, המצא מנוחה נכונה על כנפי השכינה,
במעלות קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מזהירים
לנשמות הגבורים הקדושים

בני יוצאי וילון

אשר מסרו את נפשם על קדושת השם ועל כבוש הארץ.
יחד עם שאר נשמות חללי מלחמת השחרור
אנא בעל הרחמים, הסתירם בסתר כנפיך לעולמים,
וצרור בצרור החיים את נשמותיהם. יי הוא נחלתם
וינוחו בשלום על משכבותם, ונאמר אמן.

פנחס גלברט ז"ל בן יחיאל ורלקה

נולד בוילון בחודש כסלו שנת 1918. מילדותו היה מחונן בלב טוב, והיה אהוב על כל מי שהכיר אותו.

ב־1934 עלה ארצה יחד עם הוריו והורי אמו (ר' שאול אבא ובריינדל סוסעק ז"ל). הסתגל מהר ובנקל לתנאי העבודה ולתפקידי הנוער בארץ; מצא תעסוקה בקואופרטיב „אגד" בתל־אביב בשטח ההובלה.

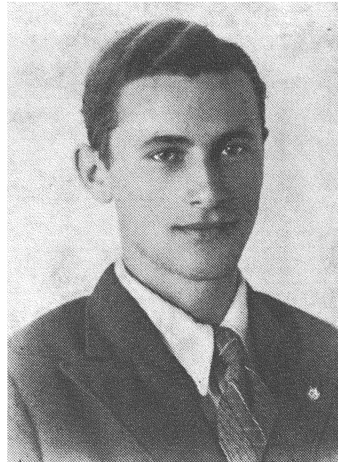
במלחמת העולם השניה התנדב עם עוד רבים לצבא הבריטי, ושירת ביחידה העברית להובלה, בפלוגה ר. אי. ס. סי. 462 קומפ'.

באחד למאי 1943 ניספה בטביעה עם חיילים רבים אחרים, עת שאנייתם הותקפה על ידי הגרמנים, ושקעה תהו־מות על מירב אנשיה בסביבת האי מלטה.

תנצב"ה

יצחק לחמן

גד בן מרדכי בן־שלום (פרידנזון) ז״ל

נרצח ע״י מרצחים ערבים בגבולות תל־אביב (אבו כביר). נפטר בכ׳ כסלו תש״ח.

נולד בוילון בשנת 1921, בן זקונים להוריו, הביא שמחה ואושר למשפחה מיום הוולדו. עלה ארצה בדצמבר 1925 יחד עם כל המשפחה. בשנה האחרונה לחייו עבד במחנה צבאי בריטי (קסטינה) בתור נהג משאית. הצליח להעביר משלוח נשק עבור אצ״ל.

ביום הרצחו הפסיק את עבודתו בקסטינה ומהר לחזור לתל־אביב להתייצב לשרות העם. בדרך, ליד אבו־כביר, הערבים חסמו את הכביש ורצחוהו יחד עם עוד שני יהודים. הוריו אחיו וידידיו לא יכולים להנחם על האבדה המרה.

זכרו לא ימוש מקרבנו.

מ. ה.

*

לזכר גד בן־שלום הי״ד

זוכרת אני אותו. עלם עליז ועדין רוח. פניו הקורנות חן ועליצות, טוב מזגו ונועם הליכותיו היו משרים רוח של אחוות אהבה על כל סביבתו. נפשו הרכה, הומיית הכסופים להוד ולנאצל, התענג לצלילי המוסיקה הקלאסית, צלילי קולות שדלה והעלה ממעיינות נשמתו עשירת הגוונים.

ביום שמחת הבשורה, התרוננה נפשו העליזה מגיל, התלהב והלהיב. רקד והרקיד וגרף במעגל ששונו רעים וזרים. היתה זו שמחה טבעית בריאה לראשית מלוי יעוד רוחו וחזונו. היתה זו הגבהה של איש קרב לנצחון הרעיון הצודק שפעם בלבו ודמו. אך גם בשעות התרועה פורצת הגבולות, הכיר וידע, כי עוד רבה האחריות, וכי גדולות הן הסכנות האורבות עד שהצהרת העמים תקרום מציאות קיימת של הקמת המדינה העברית.

דבריו בליל הבשורה היו: „קרבנות רבים תדרוש הקמת המולדת, ומחובתו של כל אחד מאתנו לעמוד במערכה״.

אף על פי כן לא הועמה השמחה מעל פניו הזוהרים שהפיקו נוגה ושלהבת של עתיד רב אורות, הנשקף לאומה ולמולדת המתחדשת אחרי אלפיים שנות תקוה וצפיה.

גד היה אחד מאלה שנפלו בין הקרבנות הראשונים, יומיים לאחר יום הבשורה; בחזרו מעבודתו הצמיתו ידי מרצחים את חייו הרעננים, טרם הספיק להגשים את הרעיון שפעם בקרבו.

מה נוגים הם ההרהורים על ידיד יקר שיד הגורל פגעה בו באכזריות וללא עת, וחייו השופעים מרץ ועליצות, הגדושים שאיפות ותכניות לעתיד, נקטעו לפתע ואינם אתנו היום; היתכן? מה קשה להסתגל למציאות המרה ולהשאר אך עם זכרונות יפים שלנצח לא ימושו מקרבנו.

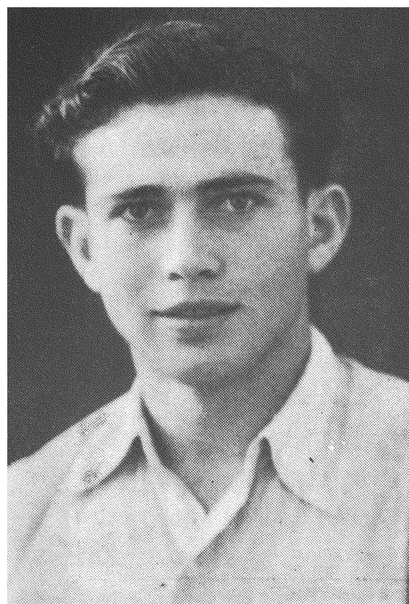
קרבנות יקרים אלה, אשר הלכו מאתנו, ציוו עלינו להמשיך במאבקנו הצודק ולנצח, לשם הרעיון אשר נפלו הם למען תקומת המולדת!... בזאת משתדלת אני למצוא נחמת מה שהיא נחמת העם העברי, שהנפש היקרה, וכן כל הקרבנות הנופלים, מי יתן ולא נפלו לשוא.

דמותו נגוהת האור לא תמוש לעד מקרב משפחתו, קרוביו וידידיו. יהי זכרו ברוך!

חוה ב.

(„העולם הזה״ 4.3.1948 מספר 545. העורך: אורי קיסרי)

אריאל אנקלביץ ז"ל בן יצחק וסבינה

ב־5 במאי 1928 בבני־ברק, אחרי גמרו את המחלקה הששית בגימנסיה „אוהל שם" ברמת־גן, עבר לעבוד במשלח ידם של הוריו — גידול פרחי־נוי.

עוד בהיותו תלמיד בגימנסיה הצטרף לשורות „ההגנה" והחל לשאת בעול שירותי הבטחון, פעיל מאוד בתקופת המאבק. בשעת התנכלויות הערבים, אשר היו מתחפשים כאנגלים ומפתיעים את עמדות ההגנה, פצע שני אנגלים שחשבם לערבים ולא עזבם פצועים כדי לטשטש את מעשהו כי אם חבשם וחיכה עד אשר נלקחו למקום בטוח. אחד האנגלים הפצועים הביע את הוקרתו לרמה המוסרית של לוחמי ההגנה ואת רגשי חרטתו על תפקידו הוא.

כשרונותיו ומסירותו העלוהו בשלבי התפקיד, ולמרות גילו הצעיר הוטל עליו התפקיד האחראי של מפקד מחלקה — מפקד מחלקה בקרב.

בליל ה־18 בינואר 1948, שבועות מספר לאחר שהחלו פעולות האיבה, יצא עם מחלקתו לפעולת עונשין בכפר סלמה, השליחות הוצאה עד תומה. אריאל שהלך בראש המחלקה נפצע אנושות. כאשר בקשו לטפל בו, סירב לקבל עזרה באמרו כי ישנם פצועים קשים יותר.

מת בבית החולים אחרי המקרה, ב־21 בינואר 1948. נקבר בנחלת יצחק. לאחר מותו הועלה לדרגת סגן.

דודך **יצחק לחמן**

*

האנשים שעבדו במחיצתו בתקופת „ההגנה", בהיותו מפקד כיתה, והלוחמים לפקודתו במערכה — לא ישכחו את דמותו ואת זכרו לעד. מותו היה בשבילנו מכה קשה, וקשה שבעתיים יהיה לשאת את העובדה המרה שאין תמורה לאבדה.

הוא היה בשבילנו האיש, שבו גלומות כל התכונות שלוחם רוצה לראות במפקדו, ומעל לכל — נערץ ואהוב היה על כולנו. הוא ידע להשיג זאת על ידי שלום, ידידות כנה ואהבה כלפי אנשיו, תוך שילוב חובותיו כמפקד. משהו נוסף ומיוחד היה בו, כדי להעריצו ולכבדו על אנשיו — אומץ־לב. העזה ללא גבול ובטחון עצמי רב, מלבד מסירותו לעבודה, ורצונו העז להשתחרר מכבלי ההבלגה ולפרוץ קדימה — בכל אלה עיצב את טיפוס המפקד הדרוש לנו. באותם ימים טרופים של ראשית המערכה, כאשר היה חוסר רב באנשים ובנשק, והביטחון בעתיד קלוש עד למאוד, היה הוא לנו מקור עידוד וחיזוק. די היה לראותו בהליכתו, בדיבורו החותך ובתבונתו הנפשית, כדי להתחזק ולעמוד במבחן. בהיותו בין אנשיו האציל עליהם מרוחו האמיצה, ואין פלא, על כן, שפקודיו הלכו אחריו לכל מקום בנפש שקטה ובוטחת.

לא זכה אריאל להגיע אתנו עד לכאן. כבר בהתחלת המערכה שיכלנו אותו, בתקופה שבה עמדנו מעטים מול כנופיות הפורעים, בתקופה בה הצטמצמו מבצעינו ב„פעולות הגמול". באחת מפעולות אלו, „פעולת תגמול" שערכה מח־לקתנו על בסיס הטרדת האויב בכפר סלמה — נפצע קשה והשיב את רוחו בבית החולים.

בגלל תכונותיו המיוחדות וכשרונותיו הפקודיים נבחר להיות מפקד הכוח הפורץ, ובהסתערו בראש המחלקה אל המשימה — נפל.

חברי היקר! זה לא כבר סיירתי באותו מקום בו השתולל הקרב ביומך האחרון עלי אדמות. אנשי שלומנו מתהלכים חופשיים באותם השטחים המסוכנים, חבריך הלוחמים אף הרחיקו לכת מכאן, ורגליהם צועדות עתה בלב שטח האויב. הארץ מסביב נקייה ורגל אויב לא תדרוך בה. אריאל: בזכותך ובזכות רבים כמותך הגענו עד הלום!

אתה, שבמותך פילסת לנו את הדרך אל מעוזי האויב — אתה, במותך ציווית לנו את החיים, ואנו החיים, נאמנים לשבועה שנשבענו על קברך לפני שנה, ומעשינו יעידו על כך.

זכרך ישכון לעד בתוכנו, דמותך לנגד עינינו תמיד, ורוחך אתנו באשר אנו שם.

זאב דגני

עמירם אנקלביץ ז״ל בן מאיר ומרים

מספר חדשים עגומים כבר חלפו מהיום בו נגדעת, וכאילו חי הנך לפני עוד היום — היום, בו מלאו שבע שנים להיותך בר־מצוה, אשר חגגנוהו בבית הוריך השכולים ברוב פאר והדר. ומה דואב הלב עליך, העלם יפה התואר, שעברו עליו תשע עשרה אביבים, אשר היוו את כל ימי חייך תחת שמי התכלת בשדמות מולדתך.

לא חכית לצו של התיצבות החובה, יתר על כן, התבישת אף להעלות על דעתך את האפשרות הנתונה לך — בתור תלמיד הטכניון בחיפה — להמשיך שבת בין כתליו עוד חדשים אחדים, עד גמירת שנת לימודיך השניה בהנדסה; אלא, עם פרוץ הקרבות הראשונים בגליל, עזבת את ספסל למודיך והתנדבת לתפקיד חשוב ומסוכן — לנהוג באחד המשוריינים המסתערים. הבאת אתך את מקצוע הנהגות שרכשת לך תוך חיבה וסקרנות ילדותית, בהיותך עדיין רך בשנים. הוריך לא מנעו ממך את עזרתם להגשמת שאיפותיך, שכן בן יחיד להוריך היית ולאהבתם אליך לא היה גבול.

מגילת חייך לא ארוכה היא: גדלת ולמדת, ולמחנכיך היית ככלי שעשוע יקר ערך, ועוד בכיתות הנמוכות של בית הספר העממי דילגת על שנה שלמה, ולכן כבן שש עשרה וחצי כבר גמרת את הגימנסיה „הרצליה״ ומסרת שנת־חובה לשרות בתור נוטר; שרת, שמרת, למדת ועבדת, ובשנה ההיא ראינוך אם בשמירה, אם בעבודה במשתלות אביך; ואחרי שמלאת את חובתך חזרת ללימודיך, ועתידך רב החלומות והתקוות היה לפניך, ואויה! בחודש ניסן, חודש אביב תש״ח, באחד הקרבות נגדעת.

אכן, מי פלל שבתוך נפשך, נפש העלם הרך והחינני, קיננה לה הגבורה, חבויה וגנוזה בעמקי נשמתך, עד אשר בא יום הפקודה ונתגלתה בכל זהרה.

כן, עמרם יקר, רק זה אפשר להגיד לך, שהיה טעם בחייך וגם במותך; כולנו: הוריך השכולים, אחותך, קרוביך, מוריך וחבריך אומרים: „וי להאי שופרא דבלי בארעה״, וברוך זכרך לעולם.

דודך **יצחק לחמן**

אברמזון עטרה (קרסל) ז״ל

בת אביגדור ורבקה. נולדה ב־28 בדצמבר 1926 בוילון, למשפחה חסידית מפורסמת. נתחנכה חינוך דתי, למדה בבית ספר עממי בעיר מולדתה. עם הכיבוש הנאצי הוגלתה למחנות הסגר בגרמניה, הובאה למחנה המות באושויץ, והתענתה שם ביסורים נוראים. משפחתה המסועפת הושמדה, אך היא הצליחה להינצל.

עם השחרור הצטרפה לקיבוץ דתי של תנועת „נוחם" בגרמניה. משם הגיעה לאיטליה והצטרפה לקבוצת „בני עקיבא־אילה". עבדה בהכשרה זמנית בוילמדונה (איטליה הצפונית). באלול תש״ו (1946) הפליגה ארצה באנית המע־פילים „כג" שנתפסה והוגלתה על ידי הבריטים לקפריסין, ושם שהתה ששה חדשים והשתתפה בפעולה תרבותית של התנועה.

מקפריסין עלתה לארץ ביום ה׳ באייר תש״ז (1947) והצטרפה לכפר עציון, למרות בקשת קרוביה שתישאר אצלם. נקלטה מהר במקום ובחברה. הספיקה לרכוש לה במהירות את ידיעת השפה העברית. בתקופת המצור על כפר עציון עברה אמונים בנשק וסיימה קורסים ל„עזרה ראשונה". השתתפה בשמירה ובשעת הקרב דאגה לאספקה בשביל הלוחמים. שמרה תמיד על קניני הדת ומצוותיה. רצינית ואחראית בעבודה. היתה מעורה במקום. דרוכה לכל קריאה, דואגת במסירות ובעדינות לפצועים.

בהשתולל הקרב בכפר עציון היתה במילואים לעזרה ראשונה במקלט שבבנין המנזר הגרמני. בפרוץ אנשי האויב לכפר, יום לפני הכרזת המדינה, ד׳ באייר תש״ח—13.5.1948, לא יכלו לחדור למקלט ופוצצו את בנין המנזר הגרמני, וכל מגיניו נקברו תחת הריסותיו. ב־17.11.49 הועברה עם שאר חללי הגוש למנוחות בהר הרצל בירושלים.

מ. ב.

יהודה־אריה (לייבל) גרינפלד ז״ל
בן יוסף דוד ואסתר

בן יוסף־דוד ואסתר, נולד ביום י״ג בניסן תרע״ו בעיר וילון אשר בפולין. גדל בלודז׳ כבן למשפחה רבנית וחסידית. למד בתלמוד תורה וישיבת „תורת חסד״ בלודז׳. השתלם בלימודים כלליים. נשאר נאמן לחסידות כל ימיו. יחד עם זאת הגה בספרות העולם, וביחוד נמשך לשירה ולפילוסופיה. גם לאחר שנכנס לחיי עבודה הוסיף לשקוד בערבים על לימודיו.

הצטרף ל„פועלי אגודת ישראל״ ועשה למען הטבת מצבם של בני מעמדו. אירגן קבוצות נוער דתיות בשם „סיני״, הדריכן לתורה ולתעודה ונטע בהם אהבה לכל קדשי האומה לארץ ישראל. טיפוס של בחור דתי מעולה המעוטר במעלות מיוחדות. הצטיין במיוחד כנואם עממי, ובהופעתיו הפומביות באסיפות ריתק את קהל שומעיו בשפתו העסיסית עשירת הביטויים. השתתף בעתונות היהודית המקומית וביחוד בשבו־עון „יידישער ארבייטער שטימע״.

בפרוץ מלחמת העולם השניה נשלח עם משפחתו לגיטו לודז׳. שם הצטרף לאנשי המחתרת ועם זה היה פעיל באיגוד התרבותי בגיטו. ב־1944 הועבר למחנה המות באושויץ. הוריו ואחיותיו ושאר בני משפחתו נרצחו והוא ושני אחיו נשלחו למחנה בוכנוואלד. בפרק זמן זה הצליח להציל רבים ממוות.

לאחר שנשתחרר ממחנה בוכנוואלד התחיל מארגן עם אחרים את קיבוץ בוכנוואלד, נדד בגרמניה ממחנה למחנה ועסק באירגון קיבוצים שיתופיים. בראש השנה תש״ו עלה לארץ יחד עם קיבוץ בוכנוואלד והתישב בקיבוץ אפיקים. התחבב מאוד על אנשי המקום. התפעלותו מהטבע ומהנוף באה לידי ביטוי בשירים ליריים שנדפסו בחלקם בעלון הקיבוץ. גם שם נהג להרצות ומאזיניו חיבבוהו מאוד.

מאפיקים עבר לקיבוץ חפץ חיים שהיה קרוב לו יותר מבחינה אידיאולוגית. משם גויס לעבודה חינוכית במחנה העולים בעתלית. גם שם ידע להשיב נפש רבים והשתדל לעזור לכל אחד. כאיש פלאי נחשב בעיני רבים.

עם פרוץ מלחמת השחרור התיצב לשירות צה״ל, אם כי לא בנקל הצליח להשתחרר מתפקידו החינוכי החיוני במחנה העולים. נפל ב־18.5.1948 בהפצצה על התחנה המר־כזית בתל אביב. גופתו זוהתה בקושי על ידי אחיו. גם כל הדברים שהיו עמו בכתובים נשרפו. הובא לקברות בנחלת יצחק.

מ. ב.

סמל טוביה שניצקי ז״ל

נולד ב־6.3.1947 בעיר אולם שבגרמניה, להוריו יוסף וקרסל שניצקי (האם, בת ישעיה שמולביץ ז״ל מוילון).

עלה לארץ ב־1949. סיים בית ספר עממי ע״ש בארי כצנלסון בגבעתיים, ולאחר מכן למד בתיכון חקלאי בגבעתיים. הוא סיים את למודיו בגיל שמונה־עשרה והתנדב לסיירת גולני. במסגרת החיל עבר קורסים רבים: צניחה, סיור, קליעה, נהיגה ועוד.

את הבית פקד לעתים רחוקות מאוד. עשה את שרותו הצבאי באהבה רבה, היה מסור מאוד לצבא וליחידה ומילא הכל על הצד הטוב ביותר, לדברי המפקדים.

טוביה היה בחור עדין נפש ונשמה ואהב לעזור לכל, גם כשהוא נותר בחוסר כל. למד רבות בכוחות עצמו, קרא הרבה מאוד והתמצא בשטחים רבים. בשעות הפנאי אהב לשמוע מוסיקה ולפרוט על מנדולינה, בצעירותו למד לנגן בכנור.

טוביה ז״ל נפל בעת מילוי תפקידו בתאריך כ״ד חשון תשכ״ה — 27 בנובמבר 1967, בבקעת הירדן.

הכל נקטע לפתע, דווקא בסיום השרות, כשתכניות הלימוד בעתיד מגובשות... כלי הנגינה עליהם פרט, דוממים כמונו, אבל בזכרוננו טוביה ישאר לעד.

פסיה

צבא הגנה לישראל

יחידת ד.ז. 2243

ד׳ כסלו תשכ״ח

6 דצמ׳ 1967

למשפחת שניצקי שלום רב!

סמל טוביה שניצקי ז״ל נפל תוך מילוי תפקידו, בתאריך כ״ד חשון תשכ״ח, 27 נובמבר 1967, בבקעת עמק הירדן

סמל טוביה לקח חלק במלחמת ששת הימים, בכיבוש רמת הגולן, במסגרת היחידה. טוביה השתתף בכל הפעולות והסיורים, והצטיין כחייל אמיץ ונאמן לבצע כל דברי הפקודה.
טוביה היה אהוב מאד על כל חיילי ומפקדי היחידה, והיה נחשב כאחד המוכן לתת ולהתחלק בכל עם חבריו.
טוביה היה מוכר כעליז ושמח גם ברגעים הקשים...

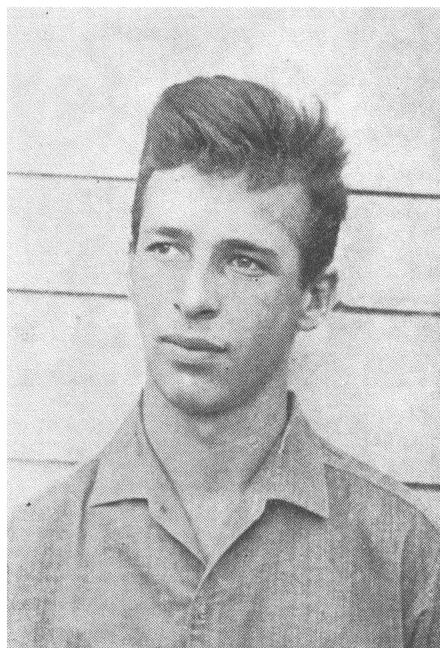
חיילי ומפקדי היחידה משתתפים עמכם ומרכינים ראשם לזכר החבר והמפקד הטוב טוביה ז״ל

חזקו ואמצו!

סגן ראובן אייל
מפקד היחידה

משה גוטהלף ז״ל

בן בתיה (ברונקה איצקוביץ) ודוד גוטהלף

נולד ביגור בספטמבר 1949, נפל בפשיטת צ״הל על מוצבי האויב בתעלת סואץ אור ליום ו׳, 11.6.70, בן 21 היה בנפלו.

צ. ה. ל.
יחידת ד.צ. 2825
יוני 1970

הורים יקרים,

הקרב המתנהל מדי יום בגבולות המדינה — מטרתו להרחיק את האויב מישובינו.

בנכם נפל בהסתערו על עמדה מצרית בגדה המערבית של תעלת סואץ. הפשיטה בה נפל משה בוצעה בהכרה מלאה שפעולות יזומות מצידנו יקטינו במידה רבה את פעילות האויב, וכתוצאה מכך את מספר נפגעינו בעתיד.

בנכם ידע את הסכנה הצפויה לו. בהכרה והתנדבות ביצע את המוטל עליו.

גאים אנו על חיילים שכאלו.

דני רהב — סא״ל
מפקד היחידה

משה שלי

בערב ראש השנה תש״י הבאתי ליגור את משה שנולד בעפולה. היה זה שי נאה לשנה החדשה. רצוני היה שהצעיר במשפחה יראה אור עולם ראשון על אדמת העמק. איפשרו לי זאת. במהלך ההתפתחות הוא נעשה לילד עליז ונבון. שמחת חיים וצחוק על השפתיים ליוו אותו תמיד.

בבית הספר נתגלה לו עולם ומלואו ביופיו. כאשר התחיל לעבוד בהיותו עוד תלמיד נתקל בקושי מסויים, כי המחלה הקשה, שפקדה אותו בגיל 9 נתנה אותותיה מאוחר יותר בחולשה גופנית, אבל משה לחם עם עצמו, כי חזקה מאוד היתה מושרשת בו השאיפה הידועה של ילדי קיבוץ — להשתוות בהכל לכולם. אחרי תקופה מזהירה של סיום בית הספר כתלמיד מצטיין בלימודים, ועשיר בספרים רבים שרכש כפרסים על ידי פתרון תשבצים והשתתפות בחידונים שונים, הלך ליד־חנה ולאחר מכן לצה״ל.

משה עבר טירונות בצנחנים, קורן משמחת נצחון עם גמר השלב הראשון הזה בצבא. התייצב בפני ושאלה בפיו — ,,אמא, האם את לא מאושרת שאני — עונד כנפיים של צנחן ?״ אשמתי וחטאתי, עוון כבד כלפי העלם היקר הזה, שלא חדרתי די עמוק לעולמו הפנימי, למען לשמוח אתו די צרכו. הייתי לו אמא וגם ידידה, אבל לעתים אזל אצלי הכוח הפיזי למען להתרומם ולהגיע לקודש קודשים של בני החייל !

עולמו של משה היה יפה ואוניברסלי. ידיעות של גנזי תרבות, אמנות וספרות של הגולה תפסו מקום נכבד באוצר הידיעות שלו.

בחופשה האחרונה שלו בבית, הסיע אותי לתל־אביב. כשעלינו לרכב אמר : ,,יש לי רשיון נהיגה, אבל ברכב אזרחי לעולם לא נהגתי, תמרורים ראיתי בציור, אבל אני יכול לנהוג, כי את התיאוריה למדתי. אני בדרך כלל נוהג בלילה ברכב צבאי, נוסע בחושך ובמהירות, כי יש הפגזות ומארבים״.

בדרך חזרה היה מאושר שאני בוטחת בו. היה לשנינו טוב בנסיעה זאת, אבל אכזרי הדבר שאלה היו השעות האחרונות שלי במחיצה אחת עם משה שלי. חזרנו אחרי חצות ולמחרת היום חזר לבסיסו בצה״ל ולא ראיתיו עוד !

כבה אור יקר שהאיר לי בנתיבות חיי !

אמא

(קטעים מתוך יומן יגור 13.7.70)

יוצאי וילון שנפטרו בישראל

אהרונוביץ־גרנק חיה
אהרונוביץ ישראל
אברמזון עטרה (קראסל)
אורבך יחיאל
איצקוביץ יעקב
איצקוביץ נעמי
איצקוביץ שושנה (רוזשקע)
אנקלביץ אריאל
אנקלביץ יצחק
אנקלביץ עמירם
אנקלביץ שרה

בורקובסקי שמואל
בירנבוים אברהם יששכר
בירנבוים גיטל פעסה
בירנבוים משה
בנדקובסקי יהודה
בן־יהודה אברהם
בן־יהודה (קשפיצקי) שמואל
בן־שלום גד
ברום פנחס

גבריאלביץ משה
גוטהלף משה
גלברט יחיאל
גלברט פנחס
גרבינר יוסף
גרבינר יעקב
גרינפלד אריה לייב
גרנק־יעקובוביץ חיה

דוידוביץ־זלקוביץ אסתר־מינדל
דוידוביץ יעקב קופל

הלפגוט־שמולביץ קרולה
הרמנוביץ ברוך
הרשברג חיים שלמה
הרשברג־זלקוביץ שרה

ז׳ולטק צדוק
זילברברג מיכאל
זלצמן אסתר
זלקוביץ צבי הרשל
זלקוביץ שושנה

חוואט חנה
חוואט יצחק

טופורק משה

יבלונסקי שמחה
יוסקוביץ שמואל
יעקובוביץ־לים אסתר פייגה
יעקובוביץ־לים גולדה
ישראלי־שיעביץ ברונקה (בתיה)

כהן גילה
כהן חנוך
כהן יצחק
כהן מרדכי
כהן מרים
כהן שרה ביילה
כמורה גיטל
כמורה־ענני חנה מינדל
כמורה־ענני לייב (אריה)

לבקוביץ זולה
לבקוביץ מאיר
לובינג משה
לוין הנריקה
לחמן גליקה
ליברמן אהרון
ליברמן־יעקובוביץ אסתר
ליטמנוביץ ברוך
ליפשיץ ליבה (ליבצ׳ה)

מושקוביץ קיילה
מייזלר גיטל (גוטשה)
מנדלביץ ישראל
מקובסקי הרב צבי
מקובסקי שושנה (ראלה)
מרגלית מאיר לייב
מרגלית שלמה
מרקוס חיה
מרקוס שמואל

סביצקי־יוסקוביץ גיטל
סלע יצחק
סוסק בריינדל
סוסק שאול אבא

סקשיניה מנדל
סרברניק־שעיה ביילה
סרברניק ישעיהו
סרברניק שמעון

פבוואסר זיסקינד
פבוואסר חוה
פלטה גרשון
פלטה פייגה
פרוימן־הרשברג פנינה
פריד־זלקוביץ אסתר
פריידנזון (בן־שלום) מרדכי
פרנטקי ברברה
פרנטקי ליאון ד״ר
פרפורט בעריש

צינגלר שלמה

קארו־גראבינר שרה
קלמן חיים מאיר
קלמן שלמה
קסריאל־פרינץ טובה
קשפיצקי איידל
קשפיצקי דוד
קשפיצקי מנחם מנדל

רוז׳ביץ יצחק
רושצקי יצחק

שוורצברד דוד שאול
שולזינגר ביילה
שולזינגר יעקב בעריש
שולזינגר משה
שיעביץ איטקה
שטרן־ליברמן רבקה
שיעביץ־הרשברג מרים
שיעביץ שמואל
שיניצקי טוביה
שיניצקי קענדל
שיניצקי רחל לאה
שמולביץ פסח
שמעונוביץ הירש לייב
שעיה דוד
שעיה קרולה
שפטל־וולקוביץ גיטל
שקט יהודה משה

ר׳ יהודה משה שקט (שצ׳קץ) ז״ל

קווים לדמותו של בן עירנו

לפני כשבעים שנה נולד ר׳ יהודה משה ז״ל בעיר וילון להורים שומרי תורה ומצוה, אשר מוצאם היה ממשפחות חסידים נודעים. כמקובל בבית כזה, חונך יהודה משה ז״ל ב„חדרים״ וספג בקרבו תורת חיים ואהבת השם וכסופי גאולת עם ישראל.

עם התחלת היחס העוין של השלטון הפולני ליהודים בשנת 1919, עבר יהודה משה ז״ל עם כמה מחבריו של צעירי המזרחי בוילון לגרמניה. ושם נשא את אשתו בעיר ברסלאו.

כאיש נבון וכיהודי דתי הדובר אמת בכל לבבו, כבש לעצמו הערכת כבוד אצל רבים במקום. מברסלאו עבר בשנת 1923 לליסבון (פורטוגל). שם יסד בית מסחר והתחבב על כולם ועסקיו השתגשגו. בד בבד התחיל להתעורר בו הרגש דינקותו של חיבת ציון ובשנת 1929 בא לארץ בתור תייר במגמה מוחלטת להשקיע את הונו בבנית הארץ. הצליח לקנות חלקת אדמה מערבי, שתולת פרדס צעיר וכן רכש מגרש יפה בטבור העיר תל־אביב. הקים עליו בנין יפה, וגר בו מאז עלה ארצה בשנת 1934 עד יומו האחרון.

יהודה משה ז״ל שימש כל השנים כבא כוחו של ארגון בעלי הבתים בבית המשפט לשכירות ובועדות השומה למסי נכסי דלא ניידי וקיבל הערכה גדולה מכל הצדדים בשל יושרו.

ר׳ יהודה משה ז״ל היה חבר הועד של ארגון יוצאי וילון בישראל מיום הווסדו. השתתף בישיבות, ניהל את ספרי החשבונות של הארגון, השתתף באופן פעיל עד יומו האחרון וייעץ בכל בעיה ברוב תבונה ובמסירות רבה.

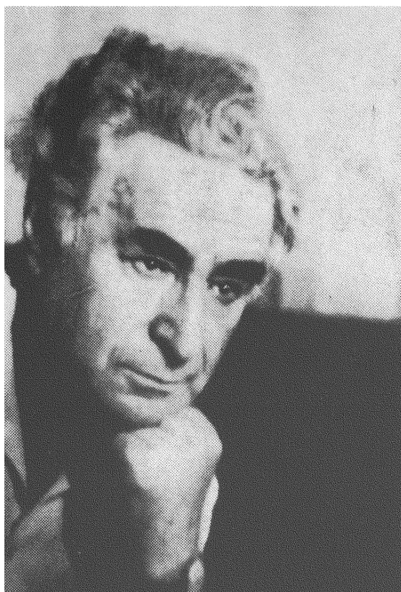
נפטר ביום כ״ד לחודש אייר בשנת תשל״א ונטמן באחוזת קבר על יד אשתו המנוחה, שנפטרה בשנת תש״ל, בבית הקברות נחלת יצחק. יהא זכרם עמנו לעד.

חבל על דאבדין

ת.נ.צ.ב.ה.

יצחק לחמן

לזכר יצחק סלע ז״ל

הסופר יצחק סלע ז״ל נולד לפני 70 שנה בסקירנביץ, להוריו יעקב דוד בלאושטיין ופייגה ראַצה, בתו של הרב בוילון ר׳ מנחם מנדל גרינברג, בעודו תינוק כבן שנה נפטרה עליו אמו, בשעת לידת אחיו בנימין והשאירה אחריה שני יתומים רכים.

הרב גרינברג השיא את בתו השניה, רחל, לחתנו שנתאלמן, למען תהיה אמא ליתומים. לאחר זמן קצר נפטרה גם היא ולרב ולרבנית לא נותרה ברירה אלא לקחת את שני היתומים הקטנים לביתם, כדי לגדלם ולחנכם. ביתו של הרב היה לביתם היחיד עד שגדלו ובגרו ללכת בדרכם הם וכך נהיתה וילון לעירו של יצחק.

יצחק סלע ז״ל ניחן בכשרון מיוחד ללימודים והיה לו זכרון מופלא, גפ״ת למד אצל המלמדים המעולים בוילון, מהמורה המפורסם לעברית משה אלחנן דנקביץ ומידידו אלימלך מנחם למד עברית ודקדוק, כמו כן תנ״ך וספרות עברית; לימודים כלליים למד אצל אברהם ליטמנוביץ ושמואל שעיה.

עוד באביב־ימיו בשנים 1917—1919 החל בפעילותו הציבורית ב„יוגנט פאַראיין״ (אגודת נוער) ו„החלוץ״ אשר שימשו כמרכז לרוב הנוער הציוני בוילון. במיוחד בלטה פעילותו התרבותית.

בשנת 1919 עזב סלע ז״ל את וילון והיגר יחד עם בני נוער רבים לגרמניה, שם השתלם בלימודיו והתמסר לשטחי תרבות אחרים

בשנת 1935 עלה ארצה, התמסר לחינוך והיה שנים רבות מורה, כמו כן ערך את שבועון־העולים „פרוזדור״, שיצא לאור בשנים הראשונות להקמת המדינה, לאחר מכן עבד בעיתון לעולים „אומר״, בעריכה ובסיגנון ב„הדור״. פירסם מאמרים רבים בעתונים יומיים וירחונים ספרותיים, כתב ספרים רבים ובכללם ספרי ילדים ומחזות, אשר הועלו גם בתיאטרון „אוהל״. המנוח היה מרצה בנושאים ספרותיים במקומות ישוב רבים, מטעם המרכז לתרבות של ההסתדרות.

היה יו״ר האגודה למען גרי־צדק בתל־אביב, למענם פעל רבות.

מתוך אהבה ומסירות עקב בשלוש שנות חייו האחרונות, אחר המאמצים שהושקעו בהוצאת „ספר זכרון לקהילת וילון״ והרם מיצירותיו לספר.

תמיד אזכור את העידוד הרב שקיבלתי ממנו, להמשיך ולסיים את „ספר היזכור״ ולהקים יד זכרון לקדושי עירנו.

יצחק סלע ז״ל כאיש וילון היה קשור לעירו ולאנשיה וציפה בכליון עינים ליום הופעת הספר. למסיבה שתוכננה לציון המאורע אמור היה להופיע כראש המדברים...

לצערנו לא זכה ליום זה. הסתלקותו היא אבידה גדולה לרבים שהכירוהו והוקירוהו ובמיוחד לי, שכה קשורים היינו בעת האחרונה. למען הצלחת הספר פעל שלא על מנת לקבל פרס.

יצחק סלע נפטר ביום ו׳ ט״ו באב והובא לקבורה ביום א׳ י״ז באב תשל״א, באחוזת הסופרים בבית העלמין בקרית שאול.

ספדו לו מטעם אגודת גרי צדק, אגודת הסופרים, ארגון יוצאי וילון וועדת „ספר יזכור״.

יהי זכרו ברוך לעד!

משה מנדלביץ

אזכרות, אסיפות ומסיבות שונות של יוצאי וילון בישראל

אזכרות, פארזאמלונגען און אימפרעזעס
פון ווילונער לאנדסלייט אין ישראל

אזכרה בשנת 1953

מסיבה ואזכרה בשנת 1955

אזכרה בשנת 1958

על הבמה מימין — פון רעכטס צו לינקס: אפרתי, מרדכי שיניצקי, יצחק סלע, החזן, שמואל אהרון לחמן, יצחק לחמן, משה מנדלביץ, אברהם ברום, מרדכי מנדל, אברהם יעקובוביץ, חיים קשפיצקי.

הקהל מקשיב לנאומים בשנת 1965

כנס־אזכרה בשנת 1965

האזכרה בשנת 1965

על הבמה מימין: משה פרומן, יהודה משה שקט, אריה (ליב) ענני, מרדכי שיניצקי, שמואל אהרון לחמן, יחיאל ירוחם גלברט, יצחק לחמן, משה מנדלביץ, אברהם יעקובוביץ.

הנאספים באזכרה

האזכרה בשנת 1966

הקהל באזכרה

על הבמה מימין — פון רעכטס צו לינקס: דוד גרנק, ברל שמולביץ, יחיאל ירוחם גלברט, מרדכי שיניצקי, יצחק רוז'ביץ, החזן אריה זיגלמן, דוד שייקביץ, יצחק לחמן.

האזכרה בשנת 1967

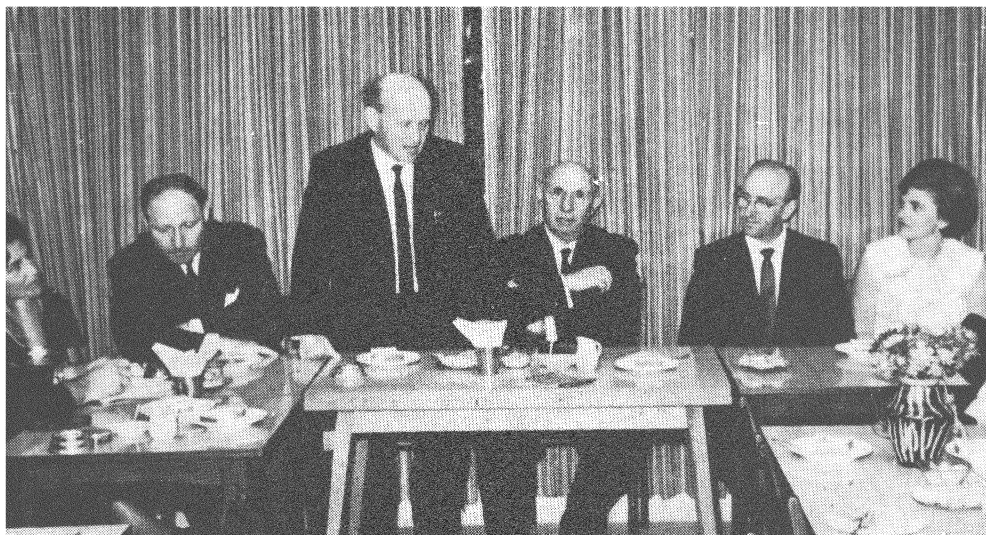
על הבמה מימין: החזן אריה זיגלמן, יצחק לחמן, משה מנדלביץ, אברהם יעקובוביץ, מרדכי מנדל, חיים קשפיצקי, אריה זלקוביץ.

הקהל באזכרה

מסיבה לכבוד מר יעקב דזייקובס, יושב ראש ועדת הספר באמריקה

צוזאַמענטרעף מיטן פאָרזיצער פון יזכור־בוך קאָמיטעט פון אַמעריקע אין תל־אביב, אין יאָר 1966

משה מנדלביץ מדבר על פעולות „ספר יזכור"

משה מענדעלעוויטש רעדט וועגן דער טעטיקייט פון „יזכור בוך"

הנאספים מכבדים את זכר הקדושים

פון רעכטס — מימין: חנה דזייקובס, יעקב דזייקובס, יצחק לחמן, משה מנדלביץ, ברוך קשיפיצקי
רגינה קשיפיצקי, אריה זלקוביץ, יצחק רוז'ביץ, ברל שמולביץ.

איינער פון די בולעטינען וועגן געראַטעוועטע פון ווילון אין יאָר 1945
אחד החוזרים על מציאת ניצולי וילון בשנת 1945

ארגון יוצאי וילון
תל-אביב

תל-אביב, 21/8/45

חוזר מס. 4

ח.נ.

בשם הועד "ארגון יוצאי וילון" הנך מתבקש(ת) לפנות ישר לחבר הועד מר משה מנדלביץ תל-אביב רח' שדרות רוטשילד 113-115 עם כל ידיעה שהיא בקשר עם נצולי וילון שקבלת במכתב טלגרמה,הקשבה לרדיו או ע"י העתונות וכו'. חשובה מאד מסירת כל ידיעה תיכף בלי פגור וכמיוחד לדייק בשנויים בכתובות של הנצולים. כן אנחנו מוסרים בזה רשימה א' של נצולי וילון שנודע לנו ממקורות שונים.

-= א =-

1. אברמוביץ רוזיה 1927 איטליה
2. אברהמסון קרישה 1926 (קרייסל) איטליה
3. אלקן איצק 1907 איטליה
4. אונגר משה 1904 "
5. ארליך ברס איצק – "
6. ארליך אברהם – "
7. אושטנצין חיים 1917 "

-= ב =-

8. בושינסקי? מושק 1918 גרמניה
9. ברוס מרדכי 1920 איטליה
10. בנדקובסקי גניה – שודיה
11. ברוס בערל בן מרדכי איטליה

-= ג =-

12. גלקוס משה 1927 בב"ח גרמניה
13. גרוסמן שיינדל – גרמניה
14. גרין שמואל איטליה
15. גרוחמן ברך
[illegible]

-= ה =-

18. הרשברג יעקב צכוסלבקיה
19. " פיגה "
20. " משה "

-= ו =-

21. וולקוביץ יעקב צרפת

-= ז =-

22. זילברברג רבקה 1926 איטליה

-= י =-

23. יעקובוביץ הרש 1928 גרמניה
24. " שלמה 1920 "

-= כ =-

25. כמורה חנן 1917 איטליה
26. כהן ל. נכד חיים פרידנזון "

-= ל =-

27. לבנמיר שמואל 1915 איטליה
28. לבחוביץ שלמה 1925 גרמניה
29. " חייב 1921 בלגיה
30. " משה בת נחמן פרג צכוסלו.
31. " שמואל בן " " "
32. לזעל ישראל איטליה
33. לנדברגר גבריאל 1920 גרמניה
34. לפידות מושק 1885 "
35. ליפשיץ אברהם 1915 "

-= מ =-

36. מאירוביץ אלתר 1922 גרמניה
37. מינלוביץ שמעון 1928 "
38. מוסקוביץ חיה 1916 איטליה

-= ס =-

39. סנדרוביץ אברהם 1915 איטליה
40. סקורופה פלה 1911 "

-= פ =-

41. פירוק הנריך? 1919 גרמניה
42. פלזה יוחן בן נחמיה איטליה
43. פסלסקי ראובן 1911 גרמניה

-= ק =-

44. קמינסקי מיכאל 1922 איטליה
45. קמפינסקי יעקב 1906 גרמניה
46. קרמלובסקי חיים 1928 איטליה

-= ר =-

47. רוזנבלום קלמן 1903 גרמניה
48. רוזנפלד הניק 1920 "
49. רייך ליב 1926 "
50. [illegible]

51. שצופק אדלה 1918 גרמניה
52. " טרלה 1919 "
53. " צביה 1920 "
54. " גוטה בת רפאל 1924 סוריה
55. " סלה 1917 איטליה
56. אלקן הנריך 1915 "

---

1. אלקן דוד " "
2. גד בן יעקב " "
3. דודוביץ חיים " "
4. טופורק " "
5. יוסקוביץ יהושע " "
6. יעקוקוביץ סלה " "
7. כמורה זלמן " "
8. כץ פיוול " "
9. לכמן רורה " "
10. ליפא בן ראובן יוסף " "
11. מושקוביץ חיים. " "
12. פרנסקי אסתר " "
13. " הנקה " "
14. " יואכים " "
15. " לאון ד"ר " "
16. " שמואל " "
17. קפיצקי גושה " "
18. קוניארסקי יואל " "
19. קרזוק אברהם " "
20. קלכשטין מרים " "
21. רוגובסקי מנדל " "
22. שטואלביץ ברל " "
23. " משה " "

בלודז נמצאים וילונאים:
======================

דוד כימורה)
הניך כימורה) בני גבריאל

הניך אברמוביץ
בן של מנדל מרק (שם פרטי לא ידוע)
קרולה גוטגולד (כהן) עם ילד

בלובלין:
========

יונה אברמוביץ

בורשה:
========

אוניקובסקי בילה
" חוה

בוילון:
=======

תמר ארליך-קספיצקי
צבי בן עירויש סקזינקא
קרולה שאיה
מרדכי זיוף
אירנה בת יודל שאיה
שמשון גלברד

נתקבלו ידיעות אלה:-
===================

א. מנחם בקרגליק נשאר בחיים וחזר ממחנה בגרמניה לוילון.

ב. במכתב מאיטליה מאיש מוסמן החבר שיצחק וחיה בני ברוך זלקוביץ נשארו בחיים.

ג. מ ס פ ק י ם: (לפי העתון "לקרוב ולרחוק")
==============

Gradom Zysma, 193o, Wielcen, Poland.
Kac Anni , 1921, Wieden, P.
Li..zyc Ida , 192o, Wieden, P.

Rosenberg Motel, 1927, Ropsza Distr. Wielun
Senderowicz Fajwel. 1922, Osiakow ? Distr. Wieluń.
Jakobowicz Chaim, Wielmur.

פעילי ארגון יוצאי וילון בישראל

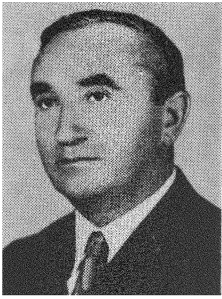

מנחם רוגובסקי

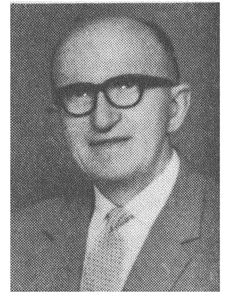

משה פרומן

משה מנדלביץ

מירה מנדלביץ

חיים קשפיצקי

אריה זלקוביץ

אברהם יעקובוביץ

חנה יעקובוביץ

אברהם ברום

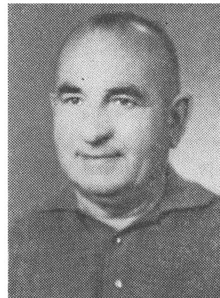

יצחק כתריאל

גניה לנדסברגר

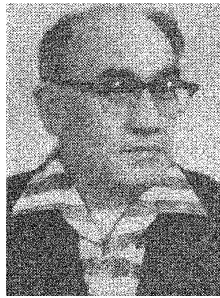

חיים לנדסברגר

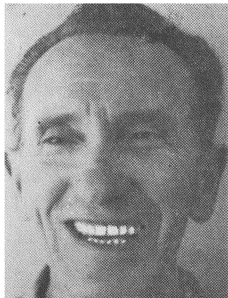

מרדכי מנדל

הלה אליעד

אברהם מנדל

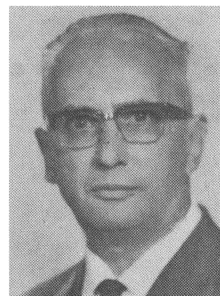

איטקה מנדל

אברהם ברום

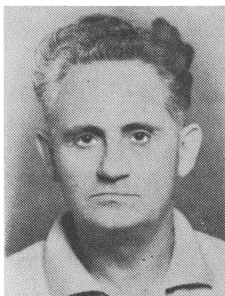

דוד גרנק

זאב לבקוביץ

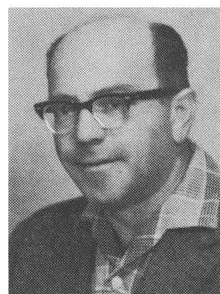

חיים דוידוביץ

משה חווט

חיים ל. מושקוביץ

יעקב אליאש

אריה ענני (כמורה) ז"ל

יצחק רוז'ביץ ז"ל

קרולה שעיה ז"ל

יהודה משה שקט ז"ל

Wieloner Yizkor Book Committee in U.S.A	ווילונער יזכור-בוך קאָמיטעט אין אַמעריקע
Top line To the left	פון לינקס :
Sam Gradon	סעם גראַדאָן
Andna Jacobs	חנה דזשייקאָבס
Jack Jacobs	יעקב דזשייקאָבס
Pearl Roberts	פערל ראָזענבערג
Philiph Roberts	פעליקס ראָזענבערג
Moshe Schmulewitz	משה שמולעוויטש
Irka Schmulewitz	אירקא שמולעוויטש
Frania Friedman	פראניא פרידמאַן
Maryla Feigenblat	מאַרילאַ פייגענבלאַט
Nathan Jacobs	נתן דזשייקאָבס
Henia Jacobs	העניאַ דזשייקאָבס
Boris Silberberg	באָריס זילבערבערג
Rozka Silberberg	רוזשקע זילבערבערג
Boris Jacobs	באָריס דזשייקאָבס

רוזשקע זילבערבערג

ווילונער יזכור־בוך קאָמיטעט אין אמעריקע

דער „ווילונער יזכור־בוך קאָמיטעט" האָט אָנגעהויבן זיין טעטיקייט אין יאָר 1958. צום קאָמיטעט האָבן זיך אָנגעשלאָסן בערך 50 פאַמיליעס, די גרויסע מערהייט פון זיי זענען איינגעוואַנדערטע קיין אַמעריקע, נאָך דעם צווייטן וועלט קריג; אָפּגעראַטעוועטע פון נאַצישן גיהנום.

נאָך דעם באַקומען דעם ערשטן צירקולאַר — אויפרוף פון קאָמיטעט פון „פאַרבאַנד פון די ווילונער לאַנדסלייט אין ישראל" — „ארגון יוצאי וילון בישראל", אַז זיי האָבן באַשלאָסן צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון דעם חרוב געוואָרענעם יידישן ווילון, מיטן אַרויסגעבן אַ „ספר־יזכור ווילון" וואָס זאָל זיין די מצבה פאַר אונדזערע קדושים. אויך דער באַזוך פון יצחק רוזשעוויטש ז"ל פון ישראל ביי אונדז אין אַמעריקע, האָט פיל מיטגעהאָלפן און אויך געגעבן דעם סטימול צו דער אָרגאַניזירונג פון „יזכור־בוך קאָמיטעט".

די ערשטע זיצונגען און צוזאַמענטרעפן זענען פאַר־

פון לינקס: די סעקרעטאַרין פרידה פרידמאַן, באָריס דזשייקאָבס, רוזשקע זילבערבערג, (פאָרזיצערין פון דער אזכרה־פאַרזאַמלונג), הערי דזשייקאָבס און רעוו. יעקב האָס.

געקומען אין פּריוואַטע וווינונגען פון וויעלונער לאַנדסלייט, — רוזשקע זילבערבערג, יעקב דזשייקאָבס און נאָך ביי אַנדערע. ס׳איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ קאָמיטעט פון 10 פּערזאָן און ס׳איז באַשטימט געוואָרן אַלס פּרעזידענט: יעקב דזשייקאָבס, סעקרעטאַרין: אירקאַ שמולעוויטש וואָס האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דער אַרבעט נאָך איינקע מאָנאַטן, צו־ליב געזונטהייטס טעמים און אויף איר אָרט איז באַשטימט געוואָרן אַלס סעקרעטאַרין פרידאַ פרידמאַן און אַלס קאַסירע־רין: רוזשקע זילבערבערג. דער קאָמיטעט האָט אַדורכגעפירט די ערשטע געלט־זאַמלונג פאַרן „יזכור־בוך״ און די סומע אַוועקגעשיקט קיין ישראל.

מיט דעם קאָמיטעט פון „וויעלונער לאַנדסלייט אין ישראל״ זענען מיר אין ענגן קאָנטאַקט ביזן היינטיקן טאָג.

אזכרות

יאָר איין יאָר אויס אין די חדשים אַפּריל—מאַי, אָרדענען מיר איין אזכרות נאָך די קדושים. די יזכור־פאַרזאַמלונגען ווערן צאָלרייך באַזוכט, כמעט פון אַלע וויעלונער לאַנדסלייט אין אַמעריקע. דאָס אָפּגעבן כבוד פאַר די קרבנות, פאַר אונדזערע עלטערן, ברידער, שוועסטער און אַלע נאָענטע, קרובים און פריינט, ווערט הייליק אָפּגעהיטן.

בעת די אזכרות ווערן אויך באַהאַנדלט פאַרשידענע אַנדערע אַקטועלע פראַגן וואָס האָבן אַ שייכות צום „יזכור־בוך קאָמיטעט״, אין וועלכן עס באַטייליקט זיך אַ גרויסער טייל פון די אַנוועזנדיקע.

אין דעם אָפיציעלן טייל נעמט אַנטייל אַ רבי־חזן. וועגן אַקטועלע ענינים טרעטן אַרויס די חברים: העגרי דזשיסון, יואל קאַניאַרסקי, ד״ר מאַדאַוויטש און אַנדערע. וואָס ווערן אָנגעפירט אונטערן פאַרזיץ פון אָנפירנדיקע און אַקטיווע מיטגלידער פון קאָמיטעט.

די יערלעכע יזכור־פאַרזאַמלונגען זענען תמיד איינ־דרוקספולע, ערנסטע און דערוועקן פאַרשידענע געדאַנקען און זכרונות פון דער פאַרגאַנגענהייט.

אויף אַ יזכור־פאַרזאַמלונג אין נוי־יאָרק

פון דער יזכור פארזאמלונג אין אמעריקע

רוזשקע זילבערבערג
לייענט אַ בריוו פון „ווילונער
פאַרבאַנד אין ישראל״

איציק יאַקובאָוויטש
זאָגט קדיש נאָך די קדושים

אַ גרופּע ווילונער לאַנדסלייט
אין אמעריקע

מפתח השמות / אינדעקס פון נעמען

השמות המוזכרים בעמודים 391—488 לא נכללו במפתח זה

די נעמען פון די זייטן 391—488 זענען נישט אַריין אין אינדעקס

ה

ו

כ

ל

מ

ק

ר

רשימת השמות בסיפוריו של שמעון האָראָנטשיק

(שמות מקוריים ומדומים)

נאָמען־אינדעקס פון שמעון האָראָנטשיקס דערציילונגען

(אָריגינעלע און פאַרשטעלטע נעמען)

א. אברהם ישראל
אהרן לייב
איטשע פאַטשינקע
איציק גאָזדע
אָשר וואַסערטרעגער

ב. ביילע מירל די פעדערן שלייסעריןבערל
ברוך

ד. דוד דודס
דניאל שמש
דער געלער דוד
דריוש

ה. הינדע די שרייערקע
הערשקע דער מעקלער

ז. זאַנוול

ח. חיים וואָלף (וויינשענקער)
חיים שלמה
חנה

ט. טעמערל די טשאָלנט זעצערין

י. יאָנקל העכט
יאָנקל נח׳ס
יצחק דער מרוק

ל. לייבוש
לייזער פופיק

מ. מאירל קאַרטאָפליאַזש
מאָשע
מירל
משה־אהרן בילעמאַן
משה דרעקסלער

ס. סקאָבליעוו

ע. עלקע

פ. פראַנקע

ק. קיילע קראָך

ר. ראַנע
ראַפּאַלאָוויטש בער
ראַפּאַלאָוויטש דוד
ראַפּאַלאָוויטש מאיר
רבי פון קאָצק
רייזל

ש. שלמה גאַרבער
שלמה יוקעווס
שמואל פערלס
שמחה בונעם
שמעון וויינשענקער

תוכן ענינים — אינהאַלט

הקדמות

קורות היהודים בווילון

די געשיכטע פון די יידן אין וויעלון

חלק ראשון — ערשטער טייל

הווי וזכרונות

שטייגער לעבן און זכרונות

חלק שני — צווייטער טייל

החיים הכלכליים

דאָס עקאָנאָמישע לעבן

חלק שלישי — דריטער טייל

רבנים ומנהיגי הדת

רבנים און רעליגיעזע מנהיגים

חלק רביעי — פערטער טייל

חינוך ותרבות

קולטור און דערציונג

חלק חמישי — פינפטער טייל

התנועות והחיים החברתיים

די באַוועגונגען און דאָס געזעל. לעבן

חלק שישי — זעקסטער טייל

מיצירותיו של שמעון הורונטשיק

פון שמעון האָראָנטשיקס שאַפונגען

חלק שביעי — זיבעטער טייל

מן העיתונות הוילונית

פון דער ווילונער פרעסע

חלק שמיני — אַכטער טייל

אישים, דמויות ועסקנים

געשטאַלטן און פערזענלעכקייטן

חלק תשיעי — נײַנטער טייל

ה ש ו א ה

א ו מ ק ו ם

חלק עשירי — צענטער טייל

בני יוצאי וילון שנפלו על הגנת הארץ

קינדער פון וויעלונער — געפאַלן ביים פאַרטיידיקן ישראל

חלק אחד עשר — עלפטער טייל

דפי שלשלת היוחסין של משפחתנו

משפחה־בלעטער-אונדזער אפשטאם פון דורי־דורות

THE GENEALOGICAL TREE OF OUR FAMILY

דפי שלשלת היוחסין של משפחתנו

משפחה־בלעטער — אונדזער אָפשטאַם פון דורי־דורות

THE GENEALOGICAL TREE OF OUR FAMILY

דפי שלשלת היוחסין של משפחתנו

משפחה־בלעטער — אונדזער אָפּשטאַם פון דורי־דורות

THE GENEALOGICAL TREE OF OUR FAMILY

דפי שלשלת היוחסין של משפחתנו

משפחה־בלעטער — אונדזער אָפּשטאַם פון דורי־דורות

THE GENEALOGICAL TREE OF OUR FAMILY

אנגלית

ENGLISH

ענגליש

דער וויעלונער יזכור־בוך קאמיטעט אין אמעריקע
פאראייביקט דעם אנדענק פון זיינע מיטגלידער וועלכע
זענען געשטארבן אין די פאראייניקטע־שטאטן

הערשל סטאווסקי

יוסף ארענבאך (ארענס)

יצחק וואלף שמולעוויטש

כתריאל סאקאל (שולקאווסקי)

כבוד זייער אנדענק

THE YIZKOR BOOK COMMITTEE OF THE JEWS OF WIELUN IN THE UNITED STATES HONORS THE MEMORY OF ITS MEMBERS WHO DIED IN THE UNITED STATES.

HERSHEL STAVSKI

JOSEPH ORENBAKH (Orens)

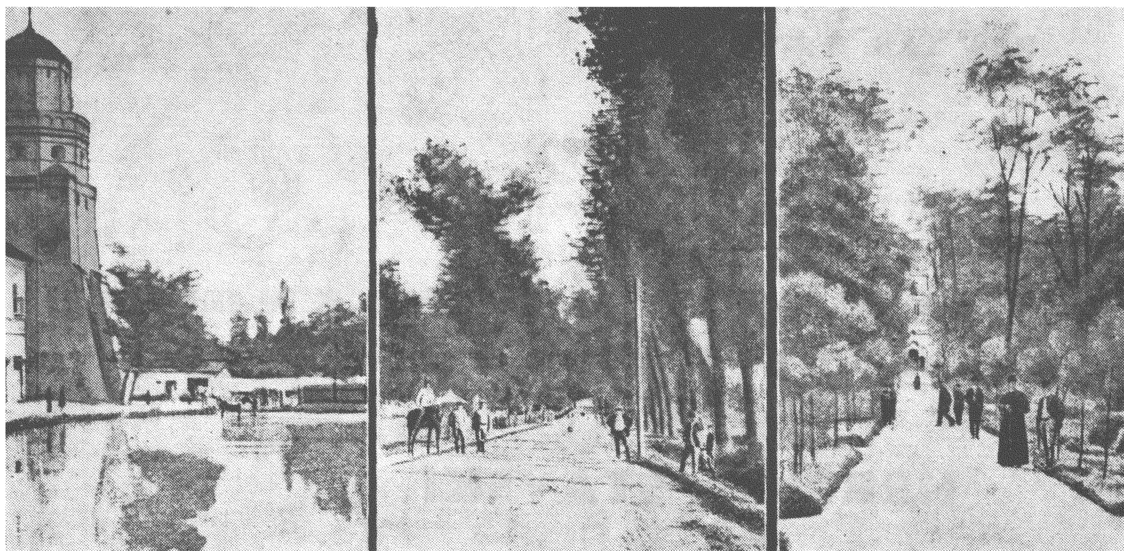
YITSHAK WOLF SHMULEVITCH

KASRYIEL SOKOL (Sholkovski)

HONORED BE THEIR MEMORY!

significance of the matter in hand. Leib Cohen drove home in a drastic manner the link between the affairs of the Jews of Wielun with the overall social changes taking place at that time. He wrote: "With the progress of civilization and culture among the nations, the administrative perspectives of countries are being perfected, and the laws are adopting new forms corresponding to the new outlook on human dignity in social relations. Disregarding this reality, the aforementioned delegate (commissioner) has recommended the use of power as wielded by the forebears as exemplified in the laws of the 16th century, and would be glad if those laws were to be applied in Wielun today against the Jews, so as to deprive them of the privileges which they have achieved in the town only after such a long period of residence". This was written by Cohen in Warsaw, and it is possible that he was then in contact with Warsaw intellectuals who influenced him. He realized that the fact of long-term residence of Jews in Wielun carried more weight than the feudal anti-Jewish decrees issued by the Polish kings. Leib Cohen's intervention brought about the annulment of the project to establish a separate Jewish quarter and thwarted once and for all any further attempts to exploit the anti-Jewish laws of the 16th century.

The subsequent history of the Wielun Jews is linked to a new era when all aspects of their life were based upon foundations other than those in existence until then. In Wielun there were represented all social, political and religious institutions as well as Jewish organizations whose active leaders in the town protected the vital interests of the Jews.

Views of Wielun

1) The Town Hall. 2) Sieradzka Street. 3) The Town Park.

among the Wielun Jews. For inexplicable reasons, many of the original Jewish residents of Wielun came out against the settlement of the new Jewish immigrants. One can conjecture that they acted in this manner out of fear to bring about new sanctions against the entire Jewish population, or simply because of commercial competition. It came to the point where the opinion of that part of the Jews who maintained that the newly immigrated Jews abandon the town was discredited in the eyes of even the Christians in Wielun. In the protest of the Christians to the government of the Polish Kingdom in 1838 the following is stated: "Since the Jews themselves have written in their petitions concerning the matter and based on the complaint addressed to the province authorities of Kalisz by the Jew Dawid Trottel", the Christians demanded the expulsion of the Jewish newcomers. The fact that Dawid Trottel was a member of the synagogue-council is noteworthy.

Actually, however, not all Christians protested against the settling of Jews there. During the years 1840-1841 there occurred the affair of Moritz Goldstein who had obtained permission to trade and purchase a house in Wielun. Besides, he was also the proprietor of a tavern in the market. One part of the houseowners endeavored to have Goldstein move while others (Christians) acted exactly in the opposite manner: they petitioned that Goldstein's permit be honored. Goldstein was a person of capability and initiative (the son of a Wielun tailor) who had been apprenticed to a merchant in Kalisz and probably also managed a wine trade of his own. He was an educated Jew, and those Christians who supported him emphasized that: "The Jew Moritz Goldstein is a citizen of the town by birth and his family has been residing here for a very long time. He studied in Polish schools, dresses like a Pole and thus is part of the civilized Jews". Despite the fact that they did not use the word "civilized" appropriately, there can be no doubt that Goldstein was different from the Wielun Jews of the town. His detractors kept sending to the government many anonymous compromising letters which, however, had no effect.

In 1858 Wielun burned down, the conflagration being almost as disastrous as the one of the year 1791. While the town was being rebuilt, the matter of a "Jewish quarter in Wielun" again became topical. That matter was brought to the fore by the government-delegated commissioner who discovered that a Jewish quarter had not yet been established, albeit he hit upon difficulties while planning to regulate the appearance of the city. But now, after the fire, while preparing a new urbanization plan for the town, it became possible to allot certain streets to Jews. The well-known anti-Jewish edict dating back to the 16th century which, even though it touched on various other matters, was tendenciously exploited by that civil servant. The synagogue-council represented by Leib Cohen (he used the name of Loebel Cohn in German), came out with a sharp protest which he submitted in Warsaw in 1858. It is worthwhile stressing the arguments employed by the leaders of the Wielun Jews, arguments which were different from the ones heretofore employed in complaints and petitions. Cohen sharply criticized all measures directed against the Jews in Wielun. In his writing addressed to the government commission for interior affairs he emphasizes that the delegated civil servant in the gutted town of Wielun: "Instead of having pity on the grieveous fate that had overcome the Jewish inhabitants and looking for ways and means to save them, has closeted himself in the archives of the Wielun town hall for the purpose of dusting the wilted documents dating back to Stefan Batory's time, so as to create a reaction against the Wielun Jews with the object of removing them from the town". That was not an obsequious petition but a definite attack on the leading figures of the royal administration; an attack undertaken by a man convinced of his being in the right and of the vital

of the synagogue-council had unjustly burdened the Jews of Wielun by those taxes. They had imposed on him the sum of 150 zloti which was beyond his means.

These antagonisms resulted from inner frictions that likewise found expression at that time within the other Jewish collectivities. The above fact, which applied also to Wielun, bears witness to the typical side-effects in the social life of the Polish Jews of that period.

The approval of the construction of the new Jewish synagogue according to the previously accepted projects, the intention to incorporate that building in the designs to embellish the town,

The center of Wielun and the "Old Market"
in the year of 1900

establishes the recognition of the stability of the Jewish community in Wielun. This was of the greatest significance inasmuch as, until 1858, the Polish population had still opposed the ingathering of Jews in Wielun.

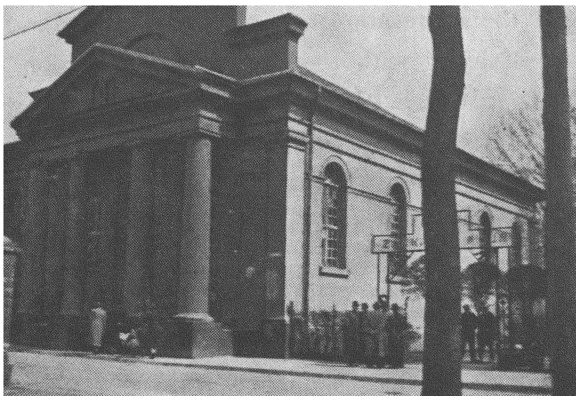
In the twenties of the 19th century the district capitals of the Polish Kingdom created ghettos that were designated as Jewish quarters. None-theless, the town notables of Wielun did not concur with the arrangement of a Jewish quarter, but demanded the total evacuation of the local Jews, a demand legally based on the decree issued by Zygmunt August as well as the confirmation of that decree by King Stefan Batory.

The Mazowieckie Province Commission issued an order in 1834 commanding all Jews to leave Wielun. The Jews of Wielun, however, did not take this lying down, but submitted a petition to the government commission for interior affairs, requesting the cessation of persecution directed against them. That petition reached the hands of commissioner, General Zajonczek, who revoked the eviction-order and decreed that the Jews remain in Wielun and reside in an especially designated area which, however, did not come into being as it was to have been decided upon in connection with the town-planning. To such urbanization all town-centers of the Polish Kingdom were affiliated. The project concerning Wielun was delayed and the existing blueprints were rejected by the higher authorities; in all probability, the local municipality did not show sufficient initiative in that direction. Even prior to the ruling of General Zajonczek, the synagogue had endeavored to ensure an area where Jews would be permitted to reside so as to avoid their expulsion from the town, since the existence of such an area would establish their right of residence. In 1833 the administrative council of the Polish Kingdom halted the proceedings concerning the creation of Jewish quarters in the towns, for which reason the Jews remained in Wielun and no internal limitations as to their residing in the town were introduced.

From 1823 to 1862 limitations were still imposed upon Jews desirous of settling in border-territory. These restrictions equally applied to Wielun, it being a border town, and impeded the increase of its Jewish population. Disregarding these regulations, a number of Jews moved into Wielun, among them three teachers who were absolutely essential to the Jewish community, as well as five other Jewish families: Einnehmer, Kantorowicz, Lichtenstein, Eilend and one more family. Toward the end of the thirties of the 19th century the Wielun inhabitants had given up their attempts to expel the resident Jews, but made efforts to rid themselves of the abovementioned families. These efforts were connected to the inner friction

to the synagogue-council and to have the new synagogue built in the center of Wielun, which, in his opinion, would enhance the aspect of the town. The Jewish spokesmen, however, did not accept this proposition and insisted on the synagogue being built on its original site. Only in 1840, when the old prayer house threatened to collapse, did the town-authorities finally consent to the construction of the synagogue. But in the ten-year old project some small changes had to be made: the roof was to be covered with tin instead of roof tiles, as the roof tiles which were to be used according to the original contract, did not prove to be strong enough. Furthermore, an exchange of a part of the property was effected for the reason that one side of the community-property on which the windowed wall was to be built bordered with the site of the church dependencies (probostwo), and should a building have been put up on that place, it would have obstructed the windows.

As during the past ten years the prices of building materials had gone up, adjustment in the building estimate had to be made. For lack of sufficient financial means, it was not possible to build the "mikveh" simultaneously. This matter became even more complicated because the "mikveh" was to have been built upon a part of the ground occupied by the old steam-bath. It was therefore decided upon to build a provisional "mikveh" adjoining one wall of the synagogue. This, however, did not solve the financial difficulties and for this reason the building activities were extended over a long period.

The synagogue of Wielun. Erected in 1840 and destroyed by the Nazis in 1939

Finally, all pertinent details were agreed upon on February 13, 1840 at a special meeting in Wielun. In that meeting there participated the members of the town-council, headed by the mayor, Brzostowski, the synagogue-council being represented by Berek Trottel, Herszlik Majerowicz and Dawid Sieradzki. The minutes of the meeting read as follows: "Since the investment of the total sum toward the construction of the new synagogue would be difficult for the local community, the synagogue-council, in the name of the community, submits the following proposal: the construction work to be carried out in three yearly stages. The walls and roof to be erected in the first year; in the second year, the exterior to be plastered, doors and windows to be installed; in the third and last year, the floors to be laid, the interior to be painted, furnished and decorated". The building estimate came to 33,043.13 zloti, i.e. an amount higher than that laid out for the textile factory that had been built by Wiegelt during the twenties. Fifty-three people were appointed to collect the funds for this purpose. Not one Jewish family was passed over in this collection of monies. The synagogue-council acting in accord with the town-authorities of Wielun, determined a special tax in January 1841. The largest contribution-taxes were to be paid by Melech Moszkowicz — 380 zloti; Dawid Markus — 250 zloti. Eleven people contributed less than 100 zloti; some contributed only 4, 5, 6 and 8 zloti each. Even though the synagogue council had been sure that all the Jews would be glad to contribute in favour of the synagogue, there were some who protested against the amount of taxes imposed on them. Jakob Wiener, for instance, brought charges before the town-authorities in which he claimed that the members

ners' Guild of Praszka. The Jewish merchants of Wielun dealt in wool-products, linens, leather, iron, herring and salt. The distinguishing trait of Jewish trade in the Polish Kingdom as well as in Wielun was their ability to simultaneously run their businesses in different fields, as at that time no specialized knowledge in any field of commerce was required. It is evident therefrom that the Jews could not depend for their livelihood on one branch of commerce only.

As a consequence of the increase of Jewish population in Wielun, matters sprang up concerning not only individuals but the population as a whole. If until this point our attention has been focused on simple Jews such as Joachim Herszlik, Szmuel Kempner or Berek Dawidowicz, it is because they were the first and only Jews to settle in Wielun at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries. Thereafter there came into existence a Jewish community that was independent of other Jewish communities. A synagogue-council was created. Testimony of the increasing role assumed by the Jews in Wielun in the first part of the 19th century is borne out by a letter dated 1823 from the town-authorities to the government commission for interior affairs reading as follows: "The Christians of Wielun are now employed only in working the soil wherefrom they have to cover all their household expenses and taxes. The Jews have monopolized the entire trade and profits, so that because of them no Christian can set himself up in anything".

The opinion thus formulated brought about renewed restrictions and limitations which found expression at a time when the Jews were already planning to build a synagogue which had become a necessity in consequence of the increased Jewish community in Wielun. Until the twenties of the 19th century the Jews had a small prayer house which, together with the houses of Szmuel Kempner and Berek Dawidowicz was the third house which at that time belonged to the Jews. The prayer house and the adjoining "mikveh" (ritual bath) became inadequate for the needs of the continually growing Jewish population; the synagogue-council had already obtained before 1830 the permit to build a new synagogue. This synagogue was to be built adjacent to the old prayer house in order to economize by not having to purchase a new plot. However, this was opposed by the senior priest (proboszcz) of the Farna church because this plot bordered on parochial land, in spite of the fact that the plot had been acquired by the Jews from the local Piarn Monastery. The Pleban (superior priest), too, maintained that the new synagogue would stand too close to the church and would therefore disturb its services. Actually, the synagogue was to stand only a few paces closer than the aforementioned prayer house, this being the reason for the senior priest's failure to change the location of the synagogue. But owing to his interference, the erection of the synagogue was delayed for almost ten years. The attitude of the senior priest met with negative reaction not only on the part of the Wielun dignitaries but also on the part of the administrative bodies. But the authorities had to capitulate to the demands of the clergy in matters of Catholic faith. As proof thereof can be cited the correspondence of the Wielun district commissioner with the Province Commission of Kalisz to which Wielun then belonged. On April 1, 1831 he wrote: "From a religious point of view I can see no significant reason that should prevent the Jews from worshipping their God in the proximity of the Christian church. As, however, in religious matters the opinion of the clergy carries more weight, I am obliged to bow to it in this case".

The commissioner took advantage of the obstinacy of the clergy and of the project for the beautification of the town in determining a different location for the synagogue. It was his intention to build a hospital on the ground belonging

means he was able to overcome. Nonetheless, the town-authorities interfered with his liquor trade and in the year 1811 they charged him with the illegal sale of spirits in "drams". Kempner petitioned the Minister of Interior, Luszczewski, of the Warsaw Principality regarding the extension of his permit as, owing to the recision of his concession, he found himself in a very difficult economic situation. He addressed Minister Luszczewski as follows: "I beg not to be reduced to a pauper and beggar. Rather than being deprived of the means of existence and leading such a miserable life with my wife and children, death would be preferable". Finally, he did obtain the extension of his concession for future years and plied his trade also during the period of the Polish Kingdom until the year 1824. The charge of the Wielun authorities proved to be false, and the chief (in French called prefect) of the Wielun district annulled the for Kempner unfavorable decision. It was established that Kempner had conducted liquor sales only with the large military garrison stationed in Wielun because of the proximity of the border between the Warsaw Principality and Prussia. Szmuel Kempner had earlier reached an agreement with the quartermaster to supply liquor for the soldiers and officers, which was permitted.

In 1824 General Zajonczek, the Regent of the Polish Kingdom, authorized Jews to process and sell alcoholic beverages, excluding thereby the towns where anti-Jewish edicts had previously already been in existence, which towns also included Wielun. Despite the further efforts of Szmuel Kempner and his brother Joachim, who adopted the Polish-sounding name of Kempinski, (they had probably both come to Wielun from neighboring Kempno) they did not succeed in obtaining the concession. The liquor trade was taken over by five Christians. In all probability they were unable to make a living therefrom, and by 1827 their number had dropped to three.

During the first two decades of the nineteenth century the economic life of Wielun was somewhat revived as a result of the trend to introduce industry into the country at that time. In Wielun, too, an attempt was made to run a textile factory. The Jews, however, were not the founders of this plant, but German experts newly arrived in Poland. On the other hand, the Jews organized the supply of raw materials and engaged in the sale of its finished products. In 1821 the Russian Tzar, Alexander I, granted a patent to the German of Rawicz, Karl Wiegelt, to project a textile factory with forty looms in Wielun. Wiegelt received a royal subsidy of 26,000 zloti, which at that time was a very considerable amount of money, and he undertook the obligation to build a weaving mill and dye-plant. He took the money and did that which many other Germans did at that time: he pocketed the money but did not fully fulfil his obligation. His successor was someone called Newil, who still ran the factory for a short while. In that respect Wielun was not an exception because, after the takeover of the factory by Newil, there ensued a crisis in the textile industry throughout the Polish Kingdom. This crisis led to the liquidation of many textile centers where this particular branch had only begun to develop, and Wielun was also among them.

These experiments favored not only the need for qualified weavers, shearers and dyers but also for other craftsmen. Thanks to that fact, there was an increase in the influx into Wielun of Jews, among whom there were to be found not only representatives of the typically Jewish trades, i.e. tailors and hatters, but tinsmiths, too. Tanners also came to Wielun and it was thanks to them that a tannery was put up. Prominent among the tanners was one Rosenthal, who in 1840 came from Praszka to Wielun where he married a Jewish widow. He was an outstanding specialist, which fact is established on the basis of an especially printed diploma awarded him by the Tan-

had 240 buildings. In the course of those two years, 1808-1810, the number of Wielun inhabitants increased by 540 souls, i.e. 46%; however, the increase in the number of Jews was negligible.

From the year 1815 onward Wielun was part of the Polish Kingdom which was created at the Congress of Vienna in 1815, after Napoleon's defeat. Even though the autonomy of the Polish Kingdom was limited in the course of time, that part of the country was called "Kongresowka", being situated in the area of the Kingdom as defined by the Congress. Indeed, during the period of the Polish Kingdom, there was an increase of population and a larger nucleus of Jews was established, which fact emerges from the following statistical charts:

CHART I

The Number of the Jewish Population in Wielun

Year	1791	1808	1820	1841	1857
Number of Jews	7	70	217	502	636

CHART II

Population Increase in Wielun

Year	Over-all Population	Jews	Relative Percentage	Christians	Relative Percentage
1791	1107	7	0.06	1100	99.94
1808	1169	70	6.0	1099	94.00
1820	2398	217	9.2	2181	90.08
1827	2999	—	—	—	—
1857	3817	636	16.7	3181	83.3
1921	11032	—	—	—	—

CHART III

Increase in Dwellings in Wielun

Year	1661	1690	1791	1810	1820	1857	1890	1921
Number of Dwellings	101	101	199	134	240	174	255	577

And yet there were certain factors that held up the influx of Jews into Wielun. Firstly, at the beginning of the 19th century Wielun had neither administrative nor economic significance. Secondly, the spokesmen of the town people opposed the ingathering of Jews, basing themselves on the edict of the 16th century "De non tolerandis Judaeis".

The Jews residing in Wielun consisted of artisans, tradesmen and merchants; part of them dealt in the production and sale of spirits, to which the admittance of Jews was exceptionally difficult. Almost throughout the whole of the 19th century the Jews continued their struggle for the right to settle in Wielun and to participate in its economic life and trade. The history of those struggles runs like a thread through the past of the Wielun Jews of the 19th century.

The struggle was directed against the sanctions that were employed by the residents during the second half of the 16th century, the beginning of the 17th century and at the end of the 18th century. When Jews started arriving once more in Wielun there were, owing to the restrictions prevalent until the forties of the 19th century, only two residences belonging to Jews. One of the owners was named Berek Dawidowicz and the other — Szmuel Kempner, who had settled there in 1791. In 1811 he wrote about himself: "Having lived in Wielun for twenty years, I purchased a house in the town". On the other hand, Berek Dawidowicz arrived in Wielun much later and purchased his house in 1816. The Wielun town authorities issued an attestation confirming that he had renovated the house and was maintaining it in good condition. The permits granted to Szmuel Kempner and Berek Dawidowicz were exceptions, as Jews were still unauthorized to possess real estate in the town.

The first two Jewish houseowners in Wielun engaged in trade, and Szmuel Kempner dealt in brandy. For his brandy trade he obtained a special permit which was regularly extended during the time of the Warsaw Principality and Congress-Kingdom. In the government departments he met with various difficulties, which by all kinds of

severed. As is to be noted from the decree of 1629, Jews would stay there for more than three days. Consequently, Wielun was the scene of various incidents in which there participated Jews from other towns in the surrounding area. These incidents occurred mostly during the weekly and annual fairs when the expression of the Jewish mentality and character traits came to the fore. The conduct of these Jews, who later settled in Wielun, was, at that time, not very exemplary.

In 1765 the tennant farmer, Moshe Tobiaszewicz, came to market in Wielun from the village Wlaszow, eleven kilometers away. He got involved in a dispute with the Wielun citizen, Antoni Sobolewicz.

Many Jews coming to the weekly and annual fairs in Wielun tried, by their actions, to free themselves from the influence on the part of the Dzialoszyn community. The tennant farmers from the different villages of the Wielun district often refused to pay the royal taxes collected by the Dzialoszyn community. The tenant farmer Litman, of the village Swiontkowice, twelve kilometers from Wielun, did not pay the tax for his family, consisting of four members. This village was the property of a wealthy, influential and proud landowner, Ignacy Skorzewski, who had assured Litman that he would not allow the taxes due since 1765 to be exacted. This caused the incidents which had a repercussion in the Grodzki Court of Staroszczynski in 1774.

Jakob Berkowicz, the president of the Dzialoszyn community, came forward in the name of the latter; the merchants Lewka Moszkowicz and Moszke Abramowicz submitted the following depositions in court: the tennant farmer Litman owes taxes for nine years. At one time, when he came with kosher butter to market, the community, having no other recourse to collect the taxes, ordered the butter to be confiscated. Later, in 1774, when the Jewish merchants of Dzłaloszyn came to a holiday fair to Wielun, His Excellency Skorzewski ordered the confiscation of the merchandise of the Jew Jaskel, a Dzialoszyn merchant. His goods were restituted to him only after he had re-purchased the 29 quarts of butter and having paid therefor 46 zloti to Skorzewski. This indicates that the aforementioned landowner held a stronger position than the community and proved thereby that he was the feudal protector of the Jewish tennant farmers inhabiting his village. Other matters, too, concerning the taxes of the Dzialoszyn community had a bearing on the markets in Wielun.In the summer of 1788 the Jew Icek, son of Elchanan of Kempno, expressed himself offensively regarding the dignitaries of the Dzialoszyn community, who had imposed excessive taxes on his mother-in-law of Osjakow. This came to the ears of the dignitaries who thereupon prohibited him from trading with Jews of their community. Only after he had apologized, did they authorize the renewal of his trading with the Jews of that community. Afterwards Wielun became not only the meeting place for Jews of the surroundings, but also a place where they could permanently reside.

***

The gradual influx of Jews into Wielun occurred between the years 1793 to 1806, during the time of the Prussian occupation. 1798 saw the arrival of the first group of Jews, probably drawn from the neighboring villages and small townships; their numbers, however, cannot be exactly established. In the beginning they numbered some sixty souls, and in the following years their number had not yet reached one hundred. In 1808 the population of Wielun consisted of 1169 citizens, among which there were only ten Jews, i.e. 0.6% of the over-all population. Wielun was included in the Principality of Warsaw, created by Napoleon after his victory over the Prussians in 1806. During the time of the Warsaw Principality the Wielun population began to increase, so that, by 1810 it had reached 1710 residents and

Jews of the 16th and the beginning of the 17th centuries had been merchants who had had widespread commercial interests on an international scale, whereas the newly settled Jews of the 18th century were employed, just as were other Jews in Poland, in the production and sale of alcoholic beverages. The 18th century Jews were, generally speaking, worse off than those of the 16th century. Now, as before, the Jews were persecuted by the inhabitants of Wielun. In the 16th century they had wanted to rid themselves of commercial competition; in the 18th century they demanded the elimination of the camouflaged taverns and breweries. The Wielun inhabitants once again took up the struggle to banish the Jews from their midst, and once again brought into play the edict of 1566 issued by King Zygmunt August.

Because the district commissioner, Menczynski, had granted permission of entry to Jews into Wielun, the local selectmen instituted a suit against him, based on the rulings of the then created commission for the supervision of law and order in royal towns, the Wielun and Ostrzeszow districts, aiming to put through slight local reforms covering the respective area. In the year 1873 Menczynski was brought to trial for having authorized the presence of Jews upon the premises of the royal town Wielun, thereby breaking the existing law concerning that matter. Stanislaw Menczynski, however, was an influential man who was in correspondence with King Stanislaw August Poniatowski. The activities of the aforementioned commission were based on foundations too weak to achieve the removal of the two Jewish families from Wielun. According to records of the district of 1789, Wielun's inhabitants had renewed their complaints against the Jews. In reply to the complaints the dignitary Menczynski declared: "His Excellency the District Commissioner has not and does not bring in Jews to Wielun; it is only the district brandy-distillery and beer-brewery that employ Jews so as to assure the exact estimation of the "kwarta" (one quarter of the income) due the royal treasury, inasmuch as the Christians get into debt and refuse to pay. Furthermore, the edicts of 1566 and 1581 against the Jews do not contain any prohibition against their residing in the suburbs". This declaration clearly shows the reason that motivated Menczynski to lease the tavern and brewery to Jews who, thanks to the former's support, were enabled to settle in Wielun. According to the aforementioned records, there was only one Jewish family there — that of Joachim Herszlik.

The undertaking of the inhabitants against the district commissioner and the Jews was instigated and supported by the All-Polish City Movement in which there mainly participated the citizens of royal towns, including Wielun. They came out not only against the Jews but also against people of any religion other than their own, whose intentions were to settle in Wielun. The other religious denomination in Wielun consisted of Greek-Orthodox wine merchants — a trade specialty which the Wielun citizens had reserved for themselves. For the selfsame reason, they persecuted a Hungarian resident even though he was a Catholic. Here, too, the same economic considerations as with regard to the Jews were at work. Therefore, it was difficult to try for greater tolerance toward the Jews, as it had been denied even Christians. Until 1793, when the Prussians occupied Wielun, the one aforementioned Jewish family was still living there. In 1791 Joachim Herszlik had already passed away, leaving behind his widow, Hannah, fifty years of age, one son, aged twenty-four, a second son, aged twenty, the youngest son, aged ten, the daughters Miriam and Esther, fourteen years old. The distillery employee, Israel, was thirty years old at that time. The aforementioned were the only Jewish inhabitants of Wielun toward the end of the 18th century.

Despite the fact that Jews did not live in Wielun, their contact with the town was never

the first half of the 18th century Jews once again began to settle there. During that period new economic, social and political reforms were introduced in Poland. The Jewish settlements crystallized under various conditions independent in character and unrelated to that period. Corresponding to the new conditions, the structure of the 18th century was considerably different from the one of the 16th century in accordance with the specific development possibilities of the aforementioned periods.

In the second half of the 18th century the town population increased. There came about a certain revival of Polish-Silesian trade in which the Polish Jews participated. The Jews would come to the markets as well as to the annual fairs in Breslau and also to the then famous cattle exhibitions held on the banks of the Odra.

The decree issued in 1799 by the Emperor of Prussia stipulates that in the town Bytom, situated on the Silesian side near Wielun, the markets and annual fairs are not to take place on the Jewish Sabbaths and holidays, which clarifies the part played by the Jews in the regional trade. And yet this does not present the true picture of Wielun in the 18th century, at the time when Jews began to resettle there. Besides farming and limited manual trade sufficient to supply exclusively local consumption, the primary occupation in Wielun became the production and sale of brandy and beer. In this respect, Wielun was no exception to the Polish small-towns of that time. That fact, which had taken hold beginning with the 17th century, stemmed from economic recession and lack of possibilities for economic development in other fields. The reason for the arrested development in other economic areas was also due to the fact that transactions in alcoholic beverages were on a cash basis whereas, owing to the then prevalent trade-system, credit transactions met with great difficulties. Particularly in Wielun were there favorable conditions regarding the sale of alcoholic beverages because, Wielun being a border-town, merchandise-transports passed through it on their way to Silesia as well as to other countries. This increased the income of the village taverns. The so-called "propinatzie" in ancient Polish, i.e. trade in alcoholic beverages, was not only the source of income for the majority of Wielun's inhabitants, but also for the district commissioner. The district authority was the owner of the tavern on the outskirts of Wielun; and by the end of the 18th century, the beer-brewery located in the center of the town had become its property, too.

In the sixties or seventies of the 18th century the Wielun district commissioner conceded to the Jews the brandy-distillery and the beer-brewery. In Wielun's history of 1777 there is a record concerning two local Jewish families: "Those are the peripheral Jews of the brandy-distillery of His Excellency, the Commissioner: the concessionaire, a widowed Jew, three children, two servants; the beer-brewery, the inheritance possession belonging to His Excellency, the Commissioner; the Jew, his wife and one servant". Those were the first Jews who, after 170 years, had settled in Wielun. The quotation cites three people as "servants"; their occupation, however, was not that of domestic servants, but of workers in the brewery and the tavern. The then district commissioner of Wielun who had leased the tavern and the brewery to the Jews was Stanislaw Menczynski, owner of Dzialoszyn, who was in constant touch with the local community to which the Jews of Wielun were juridically subjected.

With reference to the prevailing conditions, it can be mentioned that in the Wielun and Sieradz areas there arose a strong current to exclude Jews from "taverns, brandy-distilleries and beer-breweries". Thus, as in the beginning, the recent Jewish Wielun inhabitants were being threatened by the same danger as had threatened their forebears in the 16th and 17th centuries. However, there was a difference as to their economic position: the

of Sieradz or his deputy in order to be lawfully tried. But the decree of the delegated commissioners deviated slightly from the one issued by Zygmunt August in 1566, thus creating somewhat more favorable conditions for the Jews coming to Wielun. It was determined that "if it should happen that a Jew who, in order to collect debts for merchandise delivered, should find it necessary to prolong his stay in Wielun, it would be possible for him to do so". From the quotation it can be seen that even though no Jew resided in Wielun any longer, Jews still continued to go there to settle their various affairs. In order to enable Jews to remain in the town for more than three days, great efforts were involved in obtaining permission from the respective commissioners; nevertheless, no renewal of rights was granted to Jews to settle in Wielun. Not long thereafter certain events occurred which stirred up the town.

In the first half of the 17th century Wielun underwent a great catastrophe which resulted in demographic and economic changes in the town. During the time of the attack of the Swedish raiding bands the town was almost completely destroyed. In 1655 Wielun was occupied by the Swedes. On January 7, 1656 Polish partisans arrived who were, however, unable to take the Wielun castle that was defended by the newly arrived Swedish military reinforcements. The enemy took bloody revenge upon the innocent population, a fact recounted by an eye-witness on January 22, 1656 to Queen Maria Ludwika Gonzaga who was at that time in Silesia. His letter reads as follows : "When the Swedes entered Wielun, they slaughtered all the inhabitants they found, leaving nothing but dogs alive. They burned down not only the castle but also the town houses".

The returning residents of the ruined town were further oppressed by their own army that had already become accustomed to looting. The decrease of the population, the destruction of buildings, the deterioration of farms and estates the lack of market outlets for local production and the reconstruction of workshops caused an economic depression in the town. The general impoverishment altered the appearance of Wielun: hitherto devoted to handicraft and commerce, Wielun reverted to agriculture, which until then had been of secondary importance, as its primary source of income. The majority could no longer find any source of income in another field.

During the second half of the 17th century and the beginning of the 18th century the population numbered approximately 500 souls. Toward the end of the 17th century there was a slight increase in population which, however, soon fell off. Only toward the end of the 18th century did the population increase to 1000. In the first decade Wielun was repeatedly destroyed. While this was happening, and not because of the previously issued decree, but solely on account of Wielun's ceasing to be an economically significant center, did the town lose its power of attraction and made it no longer worthwhile for the Jews to endeavor to mitigate the decree of 1566.

Being the district center, there took place in Wielun consultations in which participated both the landowners of that entire region and of the district of Ostrzeszow. As a result the town revived to a certain degree. The main center of Jewish life in that area was established in Dzialoszyn, the landowners' private place of residence, whose owners, sanctioning the settlement of Jews thereby increased their own incomes. The Dzialoszyn community also embraced Jews from 104 localities. A small Jewish community existed in the royal town of Boleslawiec. Besides, in the 17th century a considerable number of Jews concentrated in Kempno, which belonged to the district of Ostrzeszow.

The Jewish collectivity in Wielun of the 16th century had ceased to exist at the beginning of the 17th century, i.e. before the town's defeat. In

in motion such acts on the part of the two representatives as well as various sectors of Wielun's inhabitants. It is known, however, that their activities were effective, as the keeping of Jewish tennants was in violation of the royal decree, for which reason the mayor was unable to oppose the majority of the population for long. Thus the mayor in fact, on April 20, 1575, asked the people not to be precipitated in putting their complaint before the governor concerning his implication with the Jews — his tennants — promising to evict them within three days, as they were already trying to arrange for other living-quarters. The mayor's declaration influenced other inhabitants in such a way that inhabitant Pieszkowa declared that she, too, just as the mayor had done, would evict her Jewish tennants. It was the aim of the people of Wielun to implement the decree of Zygmunt August once and for all. Unheedingly, Jews continued to reside in Wielun.

During the parliamentary session of March 6. 1581 King Stefan Batory confirmed the decree issued by King Zygmunt August, and it was to be anticipated that its clauses would be put into effect. Nevertheless, in violation of the law, Jews still continued to reside in Wielun and maintain economic contacts with wealthy Breslau landowners. The economic relations between Wielun's Jews and Breslau even caused repercussions at Court: in 1953 the Breslau councilman Fogt brought an accusation before King Zygmunt III against Mark, a Jew from Wielun, who owed him a certain amount of money. That it was a considerable amount of money is attested by the fact that Fogt approached the King himself. Zygmunt III ordered the case to be investigated by Koniecpolski, the then governor of Wielun.

During the military campaign of the Grand-Prince Maximilian of Habsburg in 1588 Wielun was partially destroyed; yet greater was the destruction wreaked by the Polish army that captured the Grand-Prince. However, those happenings did not cause a lasting economic crisis in Wielun, which soon returned to its previous condition.

The protracted efforts of Wielun's inhabitants to remove the Jews from the town were finally successful, and by the beginning of the 17th century there were no longer any Jews among the permanent inhabitants.

Existing testimony of that period regarding accusations on the part of Wielun's townspeople alleged that Jewish merchants stayed in the town for more than three days, i.e. that they violated the prescribed time-limit set forth in the royal decree of 1566. The matter was definitely settled in 1629 by the delegated commissioners who regularly inspected the Wielun district. The commission issued a decree bearing a characteristic Latin caption : "The Case of the Citizens of Wielun Versus the Treacherous Jews Who Arrive in Wielun". The main clause of the decree contains the following : "The inhabitants, as well as the Jews, violating the law shall be fined three Grivnes". One can deduce from that that the royal commissioners imposed similar penalties on Christians and Jews alike, which, considering that time, bore a special meaning. That decree was fully based upon the text of the one issued by Zygmunt August, according to which the Jewish merchants were permitted to remain in the town for the duration of three days and which also provided for monetary fines for the citizens of Wielun who would violate the law.

In that decree mention was also made, in accordance with accepted practice in Poland, that court-proceedings concerning both Jews and Christians would be processed by the Provincial (Wojewodztwo) Court. As the name implies, such a court was headed by the Provincial Governor (Wojewoda) or his deputy. Pursuant to the de cree, Jews were not to act against it, and it further stipulated that in case of violation both parties were to be brought before the Wojewoda

Jewish citizens of Wielun participated in the Polish-Silesian trade.

The wealthy original settlers of Wielun were also active in that trading. After they had discovered that, because of the economic activities of the local Jews their incomes had decreased, they made efforts to rid themselves of this competition by exploiting the fact of the alien Jewish nationality and religion and the consequences stemming therefrom. The citizens of Wielun obtained a fiat prohibiting Jews from residing in the town. This interdiction was issued and signed by King Zygmunt August. This was not the only such case; similar rulings had been in force in eighteen Polish towns in the 16th century. As early as 1520 there had been such a law in Warsaw, i.e. earlier even than the one regarding the Jews of Wielun.

The edict "De non tolerandis Judaeis" covering Wielun was issued on June 12, 1566 in Lublin, where Zygmunt August was in residence. The inhabitants of Wielun did not approach the King directly as he was at that time occupied with certain internal affairs. They found a way to his newly espoused wife, Queen Katarzyna, a devout Catholic, descendant of the House of Habsburg. The representatives of Wielun had taken advantage of the fact that until recently the Wielun District Department (Starostwo) had belonged to the estate of Bona, Zygmunt August's mother. No-one had envisaged that the bequest of the Wielun District Department to the Italian, i.e. the Princess Bari, would cause the acknowledgement of another Polish queen as custodian of the citizens of Wielun and would furthermore cause her intervention against the local Jews. In his decree, issued in Latin, King Zygmunt August had confirmed that: "In consequence of the petition submitted by the citizens of our town of Wielun to my dearest wife, Katarzyna, we hereby forbid Jews to reside as well as to possess dwellings in Wielun. In order to enable the Jewish merchants to liquidate their affairs, they are permitted to remain there for an additional three days only". Despite the fact that that prohibition was never practically enforced, it nevertheless had a decisive effect upon the destiny of the Wielun Jews as well as on the historical course of the town.

Nonetheless, not all of the 16th century inhabitants of Wielun were in agreement with the law forbidding Jews to live there. Some approved of the instructions contained in the royal edict; to those the eviction of the Jews meant getting rid of uncomfortable commercial competition on the part of non-tolerable followers of a religion other than the Catholic one. To the others it meant the loss of income derived from dealing with Jews. The conflicts that arose on these grounds among the inhabitants of Wielun lasted for a number of years after the proclamation of the above-mentioned edict. In 1575 Jews were still living in the house belonging to the mayor. On the other hand, Jews no longer owned any land. Understandably, after the issuance of the prohibition, they had sold out their properties in fear of losing them altogether. It was easier to sustain a loss by the sale of a house than to forfeit one's place of residence without better prospects.

The efforts made by the inhabitants to expel the Jews from Wielun still did not satisfy them with respect to Queen Katarzyna's intervention; they also aimed at the total implementation of all the clauses contained in the decree they had obtained. Trouble brewed in the town council when the mayor and other landlords rented living-quarters to Jews who no longer possessed dwellings of their own. Characteristically, the representative of the poor sector, Adrian, proved most active in trying to bring about the expulsion of the Jews. Adrian together with the town-councilman, Stanislaw Barbintator, threatened to submit an accusation to the governor against the mayor and other landlords who had leased houses to Jews. It is difficult to establish the reasons which set

of Kopydlow, Chochlow and Niedzielsk. As a result of the acute political opposition on the part of the landowners, the town was prohibited from purchasing village land for its own. As a consequence of ordinances issued, Wielun lost its land properties in Kopydlow and Niedzielsk. However, the town managed an exchange with the landowners: Chochlow for land located at the town limits. The first leaseholders in Turow and Kurow were rich citizens of Wielun. Later the villages were leased by the wealthiest landowners, into whose hands they eventually passed.

Until the middle of the 17th century only a small part of the population of Wielun had been engaged in agriculture. The farmers were mostly those living in the periphery around the defence walls built in medieval times and later reinforced, as Wielun had always been threatened by Silesia and other enemies. (Incidentally, in the year 1965 one of the oldest parts of that wall crumbled and, being of historic value, is to be restored).

In the Middle-Ages a few churches sufficient in proportion to the community were erected in Wielun. Later Franciscan, Augustine and Reformist monasteries were built. This brought about religious fanaticism, its purpose being to serve as defence against the religious movement of the reformist, Jan Huss, who had come to Poland from Czechoslovakia via Silesia. In 1406 King Wladyslaw Jagiello issued an edict against the followers of Huss. This flare-up of religious intolerance had an unfavorable effect on the Jewish community.

The very first record concerning the Jews of Wielun dates back to 1537. This does not mean that Jews had not been present there prior to that date; however, information to that effect is lacking in historic sources. At any rate it is known that the tiny Jewish nucleus in Wielun was formed earlier than any such in neighboring towns. The first mention of Jews in Grabow is dated 1564, in Wieruszow, 1585, and in the somewhat more remotely situated Warta, 1544. The oldest Jewish settlement in that area dates back to the 15th century in Sieradz. Wielun counts among those towns where the Jewish community began to grow at the start of the 16th century, i.e. during the period when Jews settled in Poland where, until that time, there had been only few Jews. At that time Jewish settlements existed in only thirteen towns. It is worthwhile emphasizing that the growth of a Jewish community in Wielun occurred at the time of the formation of Jewish congregations in Poland during the Renaissance.

The conditions of the economically developing Wielun ensured the material welfare of the Jews who settled there. Different branches of trade as well as commerce existed, not only on a local scale, but also connected with Silesia. The commerce between Poland and Silesia was not always carried on in peaceful cooperation. In that territory, especially in the 16th century, serious conflicts of a temporary nature arose. In that same century there came into being in the business dealings between the Wielun district and Silesia a new branch of commerce which created lucrative possibilities for Jewish merchants. This new commercial branch consisted of foodstuffs, especially cereals and cattle. The development of that respective trade in Wielun and its surroundings was due to the natural growth of the population in Silesia and Breslau. In order to provision the increased population, they were obliged to import cereals from neighboring areas in Poland, mainly from the nearby district of Wielun. The agrarian structure of Poland adapted itself at the time to the requirements of cereal export to the economically developed Western-European countries. The cereal trade depended on the transportation facilities of the Vistula to Danzig where the foreign and the Danzig merchants loaded the ships. Since Wielun and the surrounding areas did not have access to water-way connections to the Vistula but were nevertheless near Breslau, they were able to employ overland transportation. The first

Dr. Jakob Goldberg

THE HISTORY OF THE JEWS OF WIELUN

Owing to its favorable border location with Silesia and its part in the execution of certain administrative functions, Wielun played an important role in the past. After Ruda had moved ahead in importance in that area for a time, it became overshadowed. In the 17th century Wielun gained significance when its master, the governor of Krakow, Stanislaw Warszycki — well-known for his ruthlessness — built fortifications there. The final history of the Wielun region is linked to the district of Ruda which, in the early Middle-Ages, as previously mentioned, was the administrative center of the area.

The first record dating back to the year 1136 concerning the district of Wielun mentions Ruda when the Pope confirmed the right of the Archbishop of Gniezno to collect the taxes. Soon after town status had been bestowed upon Ruda in the following century, it was again demoted to the status of a village. This administrative area, previously called Ruda country, was later renamed Wielun country.

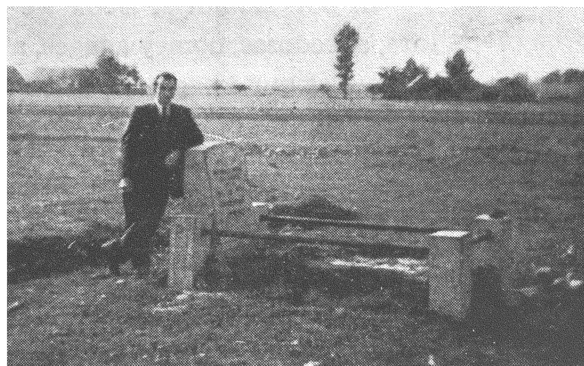
The first mention of Wielun as an administrative center originated in the year 1281 after Ruda had already lost its importance and its functions had been transferred to the developing Wielun. During the feudal divisions in the 12th and 14th centuries, the Wielun district became a separate territory which was fought over by the Silesian princes, and the town fell under their rule during different periods.

In the second half of the 14th century Wielun was ruled by Prince Wladyslaw Opalezyk and even minted coins of its own. After the unification of the Polish Kingdom by Wladyslaw Lokietek, the warring was renewed with the Silesian princes over Wielun, which finally remained under Polish rule, but the struggles over that area flared up repeatedly.

The population of medieval Wielun consisted of Poles and Germans. The inhabitants practised various trades. In the 15th and 16th centuries they developed the production of millstones which, because of their superior quality, became famous both in Poland and Silesia. Bookbinding and weav ing achieved excellence; during the 16th and 17th centuries there were 42 weavers there. Even though the small Wielun textile output did not particularly distinguish itself, it nevertheless represented a link in the Sieradz textile district. The Wielun weavers carried on a protracted conflict with the Wieruszow weavers. Finally, in the year 1618, the Wielun weavers succeeded in obtaining new privileges which made it possible for them to sell their goods of inferior workmanship, suitable for the consumption of the villagers.

Wielun was part of the Kingdom and was ruled in the name of the King by a district commissioner, one of substance, often even a magnate. This district commissioner had to a certain extent an influence over the inner affairs of the town inasmuch as he enjoyed an autonomous government consisting of a council and a mayor — later called president — as well as a council with a "Wojt" (village governor) which represented the judiciary. The Wielun courts dealt not only with cases concerning the town population, but also with those concerning the inhabitants of the surrounding villages. The courts also tried criminal cases involving the death penalty, and the town employed its own executioner till the end of the 18th century.

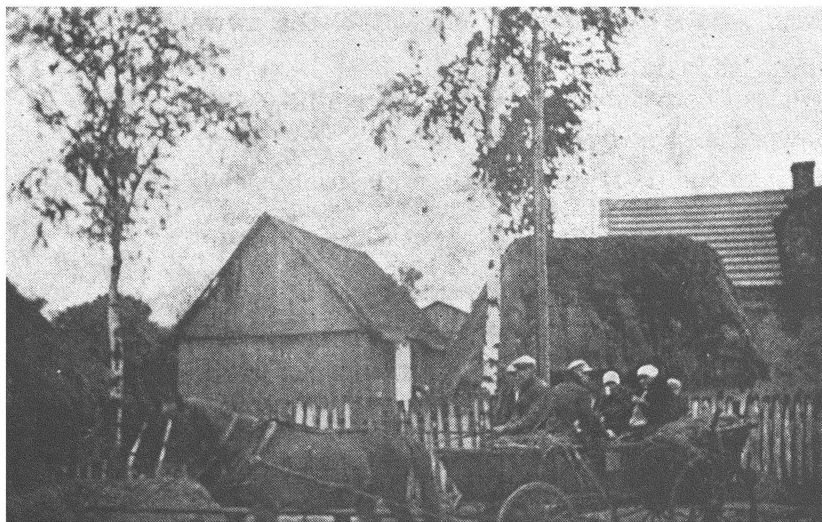
Wielun, which developed particularly during the 15th and 16th centuries, purchased for its own two villages: Turow and Kurow, as well as parts

A new grave at the destroyed cemetery in Wielun, at the grave stays Abraham Tondovsky

קבר חדש בבית הקברות החרוב בוילון אחרי המלחמה.
על־יד הקבר עומד אברהם טונדובסקי.

אַ נייער קבר אויפן חרוב געוואָרענעם בית עולם אין וויעלון
נאָך דער מלחמה. נעבן קבר שטייט אברהם טאנדאווסקי.

People escape from Wielun after the bombardment of 1939.

אחרי ההפצצה בשנת 1939 בורחים
מוילון.

נאָך דער באָמבאַרדירונג אין יאָר
1939 אַנטלויפט מען פון וויעלון.

Rachel Zamir (Kshepitski) visits her old house with her daughter

אחרי המלחמה מבקרת רחל זמיר (קשפיצקי) בביתה הישן

רחל זמיר (קשעפּיצקי) באַזוכט נאָך דער מלחמה, איר
אַלטער היים מיט איר טאכטער.

In our Memorial Book we hope to record for posterity our folklore, anecdotes, homey adages, as well as everything and anything which can assist our imagination in restoring our vanished birthplace.

The Jews of Wielun will forever remember their erstwhile synagogue with nostalgia and veneration. It took approximately ten years, from 1830 to 1840, for the then minuscule Jewish community to erect its synagogue. Flanked on its right by the Greek-Orthodox, and on its left, by the Catholic churches, at the entrance to the public park, on the town's most prominent site, proudly stood this imposing edifice with its impressive façade and beautiful interior. Three places of worship, representing three religious denominations, stood fenced in by the same wall, encircled by luxuriant lawns, flowers and trees. Close by, a small pond sparkled, and slightly farther off, bubbled a swwetwater spring.

Interwoven with all this, there pulsated a warm Jewish life, which, in spite of its endless woes and struggles, its suffering and all too little joy — produced a splendid Jewish youth and lovely Jewish children.

IT WILL NEITHER BE FORGIVEN NOR FORGOTTEN.

ALL THIS WAS OBLITERATED BY THE NAZI MURDERERS.

LET US HERE EXPRESS OUR VENERATION FOR THE MEMORY OF OUR BELOVED MARTYRS.

MAY THIS BOOK SERVE FUTURE GENERATIONS AS A "NER TOMID" — AN ETERNALLY BURNING MEMORIAL CANDLE.

M. MENDLEVITCH

Translated from Yidish
by ARYE (M.L.) ZELKOVITCH

Several years later, the first Zionist Organization was founded and led by the dynamic Jacob Shaia.

The First World War witnessed the establishment of a sizeable relief auxiliary by the youth of Wielun, the inauguration of a tea-hall by women volunteers and the distribution of provisions. In rapid succession, were founded the first school for homeless and underprivileged Jewish children, the Jewish Youth Club, with its multilateral activities, the first "Hechalutz", the farm for pioneer agricultural training, the drama circles, the choir, and the Jewish Scouts. The first Jewish gymnastics and sports club was initiated in 1915, followed, in later years, by the sport clubs "Maccabi" and "Gwiazda" (Stern) and the popular Maccabi brass band, the latter a great favorite with the Jewish community.

Noteworthy were the activities of the influential and effective right and left wing political parties; the Zionist Organizations with their variety of political shades and trends: the Agudat Israel with all its sub-groupings, activities and impact upon the life of the town; the influence of the political and cultural activities of the Jewish labor parties; as well as the numerous philantropic and eleemosynary institutions.

Moreover, there existed great numbers of Chederim and Yeshivot with their respective teachers; the schools "Beth Oulfana","Yavneh","Yesodeh Hatorah", "Beth Yacob"; the Zionist Organization Girls' School; the Cooperative Banks; the community non-interest loan funds; artisans, skilled workers, retailers and merchants guilds. Most of the aforementioned organizations maintained libraries, reading-room facilities and conducted a variety of evening courses. Simultaneously, two Jewish weeklies, "Wieluner Tzeit" and "Wieluner Leben", were being published. It is appropriate to mention at this point that the well-known novelist, Shimon Horontshik, was born and raised in Wielun. Many of the heroes in his works represent Wielun characters of the beginning of this century.

We cherish the rich memories left us of the Beth Hamidrash, the many minyounim (quorums), the Chassidic Shtiblekh, the two "Gehrer" (the large and small shtibel) the "Skernevitzer", the "Alexander" and "Piltzer".

We still remember the rabbis, attendant rabbis, cantors, ritual slaughterers; the scribes, the disciples of sages, the great scholars and arbitrators, the learned men, the Chassidic opponents, the reform group, the respective leaders and functionaries.

FOREWORD

The Wielun Memorial Book constitutes the only remembrance of our former home, which was so brutally and ruthlessly eradicated. The town of Wielun still stands, but its Jewish inhabitants can no longer be found there, as they all met with a tragic end. No single breath of Jewish life remains.

Our Memorial Book attempts to reconstruct fleeting moments, occurrences, experiences and recreate the figures and types of the past, so that nothing may ever be forgotten; to depict the everyday life of our ruined home-town : the days of sorrow, the days of joy and the hope for a better tomorrow.

Looking back, we find that our former neighbors, the Poles, actually began to "refine" their crimes against Jewry — which they had already started to perpetrate hundreds of years before — at the turn of this century. One recalls the savage boycott-incitement, the reign of terror and the pogrom-mood in the years 1912-13, after the burning alive of a family of eight in the village of Pontnev, near Wielun, which at that time shocked all of Poland and Russia. Later on, already in independent Poland, there was the market-day pogrom of 1919, in which Jewish shops were plundered, tens of people injured, and many other atrocities committed against the Wielun Jewish community.

The actual name of our birthplace is Wielun. The Jews called it Wilojn and spelled it Wilohn (This latter name was used in all official Jewish community documents and records).

Jews from Wielun always took pride in their place of birth and the popular epithet ascribed to it was "Wielun is a Crown".

Wielun's distinction was its immaculately formed streets, thoroughfares and buildings; its public squares, parks, market-place and its charming landscaping and panorama within and outside the city limits.

Wielun's Jewish sector, since its inception, had at all times been held up as an example for all neighboring settlements as a pioneer in cultural, political and socio-economic fields. It is worthwhile recollecting that, as early as the year 1863, a group of heroic Jewish men and women, residents of Wielun, participated in the Polish Revolutionary Movement. Furthermore, during the years 1905-6, a substantial number of Jewish revolutionaries headed by Hershel, the son of Noah Żelkovitz, were also active.

Concurrently with this revolutionary movement, there arose the pioneers of "Choveveh Zion", Shlomo Marcuse and Itzhak Khvat.

The fascinating Synagogue of the Jews of Wielun destroyed by the Nazis in September 1, 1939

תיקון טעויות

עמוד—זייט	טור—שפאַלט	שורה	במקום—אנשטאַט	צריך להיות—דאַרף זיין
26	2	22	טויית	תוויית
27	1	10	כנסתת	הכנסת
36	1	4	אויפסניין	אויפסניי
68	1	4	היה חשוך	היה בלתי מואר
82	2	לפני האחרונה	בנו	נכדו
108	1	3	מש־	משפ־
119	2	32	פשיטיץ	פילץ
166	1	9	צריכה להיות שורה 10	
173	1	10	צייישן	צווישן
178	—	4	מתחת לתמונה, אחר מרדכי לועל חסר השם לייב כמוראַ	
197	(אין קעפל)		בת״רישע	בית״רישע
226	—	9	מתחת לתמונה במקום ומספלנר צ״ל וייספלנר	
230	2	2	1963	1863
249	2	11	שבת־בו	שבת־צו
273	1	11	גאָר אַ	גאָר אַ קליין
278	בתוכן		חיים ברונשטיין	חיים בורנשטיין
281	שם המחבר		״	״
322	1	11	(בורשטיין)	(בורנשטיין)
347	אונטערן קעפל		גביעת	גביית
367	״ ״		״	״

ENGLISH SECTION

Published by the Wielun Organization in Israel
and the Memorial Book Committee in the U. S. A.
Tel-Aviv, 1971

WIELUN

MEMORIAL BOOK

ישראל

לזכר
קדושי
וילון

*PxV
(Wielun)
+
1971